

ટોલગળા

ભટ્ટચાણી

વૈદ્ય જાદવજી ભટ્ટચાણી શાસ્ત્રી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગુજરાત રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ |

અનક્રમાંક ૨૬૮-૮૪ કિંમત ૫-૮-૦

પ્રયનામ યૌવનના ભયર-ધાનો

વર્ગીક ૬૫ : ૫૦

યૌવનનાં ભયસ્થાનો

લેખક અને પ્રકાશક :

વૈવ ભદ્રવજી નરભેરામ શાસ્ત્રી

અનુભૂત યોગાવલિ : સંતતિ સયમન : શીતળા : ચંદ્રોદય
એટલે શું ? : નવદંપતિને : પુનઃદા અને પારણ : બા અને
બાળક : પૂછ્યું અને કહ્યું : વીણેલાં : વગેરેના લેખક અને

સંચાલક : શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી, [જી. અમદાવાદ]

પ્રથમાવૃત્તિ

સં ૨૦૮૪

* *

*

પ્રત ૧૦૦૦

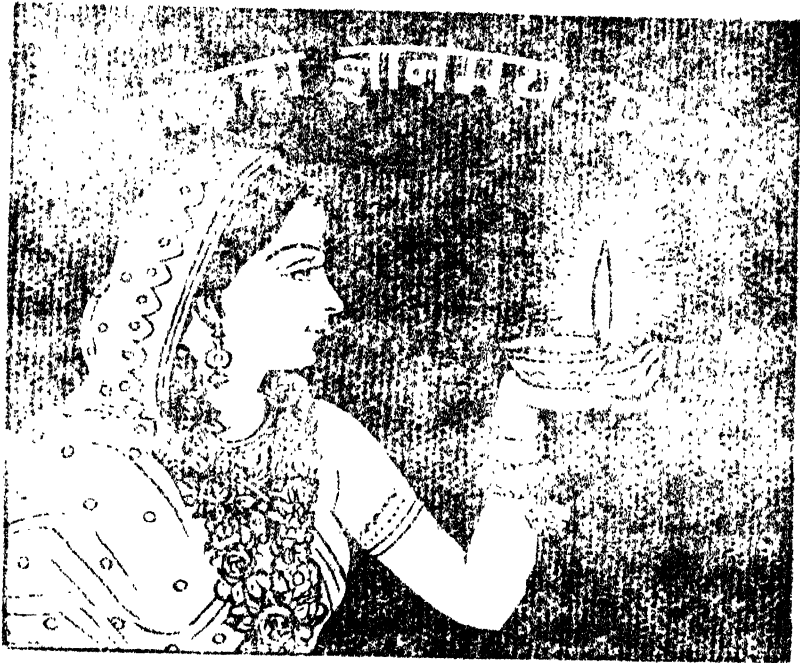
સને ૧૯૪૮

મુદ્રય ૩. ૫-૮-૦

અન્યસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક

લેખકને સ્વાધીન છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ સંમત
૨૬૮-૮૧

: અંક : :

મણિલાલ હમનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
લીકાટા રોડ—અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તકના લેખક ચિકિત્સક સાથે વિચારક પણ છે અને એમની ચિકિત્સા તથા વિચારણાનો પરિપાક આ પુસ્તક છે. એક ચિકિત્સક તરીકે આજનાં યુવક-યુવતીઓના જે સંકટો દેસ તેમની પાસે આવતા રહ્યા છે તેમાંથી તેમની વિચારણા ઉદ્ભવી છે અને એ વિચારણાને પોતાના જ્ઞાન તથા અનુભવનો પુટ આપીને કરેલું આ પ્રકાશન આપણાં યુવક-યુવતીઓનાં જેટલું વધુ વંચાવ એટલું આપણા સામાજિક સ્વાસ્થ્ય માટે હિતાવહ છે.

પશ્ચિમના આચારવિચારનું આપણે ત્યાં દુરપરિણામ નીપજ્યું છે એ તો સર્વ કામ કમૂલ કરે તેમ છે; એટલે, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિએ ‘દૈહિક સુખ એ જ ધ્યેય રાખીને કામવિજ્ઞાનની અધ્યાધમતા જ વિશ્વને અર્પણ કરી છે.’ એવા લેખકના મંતવ્ય સાથે અમુક અંશે સંમત થઈ શકાય તેમ છે. ખુદ પશ્ચિમના વિચારકો પણ ત્યાંના લૈંગિક જીવનમાં પ્રવર્તવા માટેલી ‘ઉર્મિલ અનિશ્ચિતતા’ (emotional uncertainty) ને કાવતી નજરે જોવા માંડ્યા છે અને બટ્ટું ડરસેલ જોવા કાન્તિકારી ચિંતક પણ પશ્ચિમને માટે લૈંગિક નીતિધર્મ (Sexual Ethic) ની માગણી કરવા લાગેલ છે. પરંતુ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિઓ સિવાય ખીજું કશું આપવાની ક્ષમતા જ નથી ધરાવતી એવું જે પ્રતિપાદન આ પુસ્તકમાં જણાવ છે એ કંઈક અત્યુક્તિ છે. એવી જ અત્યુક્તિ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ સાથે આપણી સંસ્કૃતિની તુલના કરતાં થવા પામેલી છે. ‘આપણી સંસ્કૃતિમાં વિદ્યાસ અને રંગરાગને ધ્યાન નથી, આપણું ધ્યેય વિશ્વકલ્યાણની જાવના ઉપર જ રચાયેલું છે.’ માનવતા-જાવની નિર્બંધતા સદ્યે એક સરખી છે. આપણો દેશ પ્રાકૃત વિધિ-તિમાંથી વહેલો બહાર આવ્યો અને એનાં જીવનમૂલ્યો વહેલાં વિચર

બન્યા, પશ્ચિમના મોડા. જે જીવનમૂલ્યો આપણે સ્વીકાર્યાં છે તેથી વિપરીત જ જીવનમૂલ્યો પશ્ચિમના કોઈ ચિંતકોએ સ્વીકાર્યાં કે પ્રતિપાદ્યાં હોવાનો દાવલો નથી. હા, પરંપરા (tradition) માં આપણે જુદા પડીએ છીએ, પણ એવી સાપેક્ષ ભિન્નતા તો આપણાં પાડોરી ધર્મદેશ અને તિબેટ સાથે પણ આપણે કર્યા નથી કરવાતા ? કામની અમર્યાદ વ્યાપ્તિ થવા દેવાનો દોષ જો પશ્ચિમનો છે તો તેમાં અમર્યાદ વિકૃતિ આણુવાનો દોષ આપણા દેશનો છે. કામકલા (erotic art) પણ એક લલિતકલા (fine art) છે એ જ્ઞાન આપણામાંથી લુપ્ત થતું ગયું તેમ તેમ એક પછી એક અનેક વિકૃતિઓએ ઘર કરવા માંડ્યું. એ વિકૃતિઓએ જ આપણે ત્યાં રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્ય (National character) જેવી વસ્તુ ખીલવા નથી દીધી.

અને આ પુસ્તક પણ આપણા સમાજમાં પ્રવર્તતી વિકૃતિઓના પ્રામાણિક પ્રતિબિંબ સિવાય શું છે ? પુસ્તકમાં રજૂ થયેલા મોટા ભાગના કિસ્સા સાચા જ બનેલા છે અને તદ્દન સ્વભાવિક ક્રમે એ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યા છે, તે સાથે લેખકનું એક ચિકિત્સક તરીકેનું માર્ગદર્શન પણ તેમાં આપેલું છે. કિશોરાવસ્થાથી માંડીને ગર્ભરત્ય સુધીનો માનવજીવનવિસ્તાર એના પરિધમાં આવી જાય છે. એ સઘળા કિસ્સાઓમાં એક અવિકસિત, યૌવન રહિત, પંદ રહી ગયેલા યુવાનની ચિકિત્સા કરીને તેને પુરુષત્વપ્રાપ્તિ કરાવ્યાનો કિસ્સો ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે અને ચિકિત્સાજગતમાં વધુ પ્રસિદ્ધિપાત્ર છે. ખીજા પણ બધા કેસોમાં એમણે પોતાની ચિકિત્સા આગતમાં કરીને બેઠકે કે શુભતા ન રાખ્યાં હોઈ સર્વાના લાભાર્થે તે જાહેરમાં મૂક્યાં છે. આજનાં આપણાં યુવક-યુવતીઓના વિવિધ પ્રશ્નો જેમાં કેટલાક તો સામાન્યતઃ અંકુશ-નો આ પુસ્તકમાં મળતો ચિતાર આપણને આપણાં સામાજિક બંધારણનો પ્રત્યે જાગૃત કરે છે.

જે વર્ગને ઉદ્દેશીને એ લખાએલ છે એમને માટે તો એ અત્યંત વિશ્વાસપાત્ર મિત્રની ગરજ સારી રહે છે. દુર્ભાગ્યે આપણે ત્યાં આ અત્યંત મહત્વનો વિષય તદ્દન તટસ્થ અને વૈજ્ઞાનિક રીતે હજી નથી છલ્લાયો. અને જે થોડાં ઘણાં પુસ્તકો લખાનાં છે તેમાં અંમત રુચિ—અરુચી કે અસાધ્ય આદર્શો તરફ વધુ ઝોક રહેલો છે. આ પુસ્તકના લેખકે એમાંથી શ્રદ્ધા એટલી હદે અચવા પ્રયત્ન કર્યો છે એ આનંદની વાત છે. એમના કહેવા પ્રમાણે 'હું માનું છું કે હું એક ચિકિત્સક તરીકે મારી માઠી ઉપર હોઉં ત્યારે મારી જાતિના ધર્મ, મારા સમાજના વિચારો અને મારી સંકુચિત મનોભાવનાએ મારા જ્ઞાન અને ભુદ્ધિને સ્પર્શ કરવો જોઈએ નહિ !' (પા. ૧૪૪)

અને એટલે જ મંજળમય, રસમય, ન્યૌતિર્મય ગૌવનની પ્રાપ્તિમાં સહાયજીત થવાની આવનાએ લખાએલા આ પુસ્તકની આપણાં યુવક—યુવતીઓના વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર તરીકે અભાગ્ય કરતાં અને મુદ્દલ સંકેત નથી થતો.

અશોક હર્ષ

કાંઈક કહું

ધણુએ કહેવાનું હોય, અંતઃના આકાશમાં તરી આવતા વિચારોનાં વાહણ તો ક્ષણ-અર્ધક્ષણમાં વિલીન થઈ જાય અને ખીજાં ઉપસી આવે. એ સઘળા આવતા ધોષમાર વિચારો અને નગ્ન સત્ય કેટલીક વખત કહેવામાં પંખ મગ્ન નથી હોતી, અને એ અવાજો કહેવાને ય પથ્યાપથ્યનો વિવેક સર્ખાને વાળાની મર્મીસ આંખોને વિચારવું અને ઉચ્ચારવું એને સાધ્યપણ કહેવામાં આવે છે.

વિવેકની સાદી એકલાથી જ વાણીરાણી કુળવધૂ જેવાં લાગે. એની નગ્નતામાં આયુ' સત્ય કહે છે. એના કુળ-સમાજની નર્મી-શરોનો સોપ થાય અને પ્રજાની જુ-સી ઉચ્ચગતિ, એવો માર્ગ સંસ્કૃત બનેલા જગત માટે સાચા માર્ગ નથી. આર્થ જાવનાઓથી સચતા હિન્દમાં-હિન્દના યુવાનોમાં વિદ્યાર્થી રહેલા વિકૃત મનોભાવ અને સ્પષ્ટતા તરફ પરપાટ દોડી જતા યુવાન વર્ગને એ માર્ગથી રોકવા માટે “યોવનનાં ભયસ્થરનો.” પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે. એ અંથમાં શું છે તે વિષે તો શ્રીયુત સાહ અશોક હર્ષે પ્રસ્તાવનામાં પોતાના તટસ્થ વિચારો સમાલોચનારૂપે આપ્યા છે તે રાચકા વાંચે અને વિચારે. બાકી મારે જીવાનોને કહેવાનું તો મેં પુસ્તકક્રમરૂપે પ્રગટ થતા અંથમાં કહ્યું છે જ. આખું એ પુસ્તક સેકંડો નવજીવાનના સંસ્પર્શમાં આવ્યા પછી એમના જીવનમાંથી જડેલા મર્મનું આલેખન છે. આખી લેખમાળા કકડે કકડે રાણપુરથી પ્રગટ થતા ‘બહુરૂપી’ અઠવાડિકમાં પ્રગટ થઈ છે. દર અઠવાડીએ આવતો હોતો સ્ત્રી, પુરુષ, શૂદ્ર, યુવાન વાંચકવર્ગ હજારોની સંખ્યામાં વાંચતો રહ્યો છે, અને એમાં લખાણેલા પત્રો ઉપરથી ઉપસી આવતો અવાજ એ છે કે એમને આ લેખોએ અજ્ઞાનની ઊંધમાંથી જાગૃત કર્યા છે અને વિવેક માર્ગથી પાછા વાળી સત્ય સમજાવ્યું છે. પુસ્તકની આ પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રગટ થતાં પહેલાં મેં કંડો લાઇ-અહેનો એના આગળથી આદર થઈ જઈ છે, અને દરરોજ એને પ્રગટ થવાને કેટલી વાર છે એવું પુછાવતા પત્રો આવ્યા કરે છે. તે સઘળાં યુવક-યુવતીઓને હાર આ પુસ્તક જતાં એમને આનંદ થશે અને એમને સાચો નિર્દોષ આનંદ નિપજવવામાં મારો પ્રયત્નક અને લેખક તરીકેનો પુરુષાર્થ સફળ માની, એક પ્રકારનો આત્માનંદ અનુભવું છું.

મારો મુખ્ય વ્યવસાય ચિકિત્સકનો છે. ચિકિત્સામાં મેળવેલો

અનુભવ કલમદ્વારા વ્યક્ત કરવા માટે અને 'અદુરૂપી'એ પોતાનો દેહ સુપ્રત કર્યો અને એને એક ઉમતા-ઉજ્જરતા બાળકની ખા પગલીમાં જે મમત્વ હોય છે તે મમત્વથી મારી કલમને વિકસવા દીધી. એના કલેવર ઉપર મેં મારી બુદ્ધિનું સર્જન આદ્યું' એ મારી ધરા (અદુરૂપી)નો તે હું આજ-મ ઝણી રહીશ.

લખવામાં અનિયમિત, અનેકવિધ વ્યવસાયમાં ચિંતામગ્ન રહેતા થાકતા અને પાકેલા ઉપર અધુરવા લાગે સતત પહેરે ભરતા અને જ્યારે જ્યારે પ્રમાદ આવે ત્યારે ત્યારે “**ઉત્તિષ્ઠ જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાજિવોદયત ।**”ના મંત્રો બણી પ્રોત્સાહનનું અશ્રુતજ્જન સોંચી કર્તાવના પથ પર દોરતા મારા જ્યેષ્ઠ અધુરમા કલમ પકડાવવામાં જેઓએ મારા ગુરુશ્યામે રહી મને લખવા પ્રેર્યો તે શ્રીયુત બાઈ ચંદ્રલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ, તંત્રીઃ ‘અદુરૂપી’ રાણપુર, એમને અભિવાદવાને, પ્રસન્નવાને, ઝણ વ્યક્ત કરવાને અધુરવા વાદ્યવાતુર્ય અને કુલક લાગે છે. હું મારા ખરા અંતઃકર્યો એમને નમસ્કાર કરું છું.

ગેવાજ પરોક્ષ લાગે પણ જેમના જ્ઞાનમાંથી મેં અંજલિઓ લીધી છે, જેમણે અંગેક વખત પ્રકાશનની સાચી દિશા તરફ આંખો મીંચી માર્ગ મતાવ્યો છે તે સાક્ષર શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ જેમણે મારા પુસ્તકને અર્પણરૂપે સ્વીકાર્યું છે અને એમની પંચિમૂર્તિમાં મારા પરના ઝણને વ્યક્ત કરી શક્યો છું તે કેમ બૂઝાય ? એમની મારા પ્રત્યેની મમત્વભરી લાગણી વર્ષાતી રહે એવું હું છું છું.

ક્ષણ માત્રનીયે નવરાશ ન હોય, વાંચન, ચિંતન, લેખન-કાર્યમાં ખુબજ વ્યવસાય હોવા છતાં આ પુસ્તકના ફર્માઓ વાંચી તટસ્થ વિવેચક દષ્ટિએ પ્રસ્તાવના લખી આપનાર માધત્રી અશોક હર્ષનો પણ હું ઝણી છું.

ઝણી તો ‘અદુરૂપી’ના સર્વે કાર્યકર બાઇઓનો અને આખી લેખમાળા નીરતિ વાંચી પ્રોત્સાહન આપનાર વાચકવર્ગનો પણ છું. સર્વે, સહ કાષ્ટને મારી વંદના હો. જય હિંદ !

કુલડોળ-ધુળેડી
સંવત ૨૦૦૪,
પાટડી.

}

વૈષ્ણવજી ન. શાસ્ત્રી

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ મંબજમમ પ્રભાત...	૧
૨ પુકાર ...	૧
૩ અસાડા છાંડ ...	૧૦
૪ લાડકવાયા ...	૧
૫ કિશોર અવસ્થા ...	૩૩
૬ કિશોરી-કુમારિકા ...	૬૩
૭ કિશોર-કિશોરી ક્રમવિકાસ ...	૭૮
૮ શરીર વિકાસ ...	૮૬
૯ શરીરવિકાસ અને રસપિંડો ...	૧૦૧
૧૦ શરીરવિકાસ અને જનન અવયવોની રચના	૧૧૧
૧૧ યૌવનની ખિલાવટની બિશુપ અને ઉપાયો.	૧૨૫
૧૨ શરીરવિકાસ અને ઉપાયો ...	૧૩૩
૧૩ વહાલા ડોક્ટર સાહેબ	૧૫૧
રૂંધાતો યૌવનવિકાસ	૧૬૨
૧૪ શરીરવિકાસ માટે યોગ અને આસનો ...	૧૭૬

વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫ યૌવનનો આવિર્ભાવ	૧૬૨
૧૬ યૌવનનો આવિર્ભાવ અને તેનો નશો	૧૬૬
૧૭ રઝળતું યૌવન ...	૨૦૫
૧૮ અવિવાહિત યૌવન અને અભિચાર્ય ...	૨૧૬
૧૯ અભિચાર્ય માટે સ્થૂળ નિયમો ...	૨૩૫
૨૦ સંગ્રહોષે પતિત થયેલા સુવાનની આપવીતી	૨૭૬
૨૧ પતનથી અચવાનો રાજમાર્ગ	૪૨૦
૨૨ લગ્નનો ઉત્સવ-- વંશવર્ધનની પ્રેરણા	૪૩૪
૨૩ લગ્ન શું અનિવાર્ય છે?	૪૪૨
૨૪ લગ્નપદ્ધતિ મુદ્દસ્તાઅમમાં રહેલા ઉદ્ધાત બાવો	૪૫૪
૨૫ સાચા લગ્નની આવી : માધુર્ય ...	૪૬૪
૨૬ લગ્નવિધિ ...	૪૬૮
૨૭ દારોપગમન ...	૫૧૪
૨૮ શંકા-વહેમ	૫૬૮

અર્પણ

શ્રીયુત યુનીસાલ વર્ધમાન શાહને —

આપની વિવિધ રસયુક્ત નવલકથાઓમાંથી તથા “પ્રગ્નપદ્મ” દ્વારા આપના પત્રકારત્વમાંથી જ્ઞાનસારિનું પાન કરું છું અને હેઠ્ઠાં દેશ વરસના અમત પરિચય પછી તો આપના અમત અનુભવો અને સ્વસ્થ રપટ સુચનોમાંથી પ્રેરણા પામી, મારી વૈચકીય દૃષ્ટિથી સાહિત્ય સેવાનું ઝડપી અદા કરી રહ્યો છું : એ જાવનાથી પ્રેરાઈ હું આપની શબ્દિપૂર્તિના પ્રસંગે આ ગ્રંથ આપને વિનમ્રભાવે સમર્પણ કરું છું.

સ્નેહાધીન સાહિત્ય પ્રેમી

વૈદ્ય જાદવજી નરભેરામ શાસ્ત્રી

યૌવનનાં ભયસ્થાનો

[૧]

મં ગ ણ મ ય પ્ર ભા ત

યૌવનનું પ્રાગટ્ય, એ મંગળમય પ્રભાતજીવનનું રસમય, જ્યોતિર્મય; ચેતનવંતું કાવ્ય: દેહની અવસ્થાનું પરમ ધામ અને જીવંત શરીરની ચનનનતી સૌરભભરી, નાદ ગબ્ગવતી અંસરી: મસ્ત અને મદમેલી અવસ્થા: રસ રહે છે ગર્ભમાં ગર્ભ ફળમાં, ફળ વૃક્ષમાં અને વૃક્ષ ખીજમાં, જેમ સૂક્ષ્માક્ષરે સમાયેલાં બાસે છે, તેમ યૌવન—મસ્ત યૌવન—મહાભર્યું યૌવન, શૌર્ય, પુરુષાતન, ધીર, ગંભીર, ચાંચદય, વેગ, મતિ, સ્વભાવ, ઔદાર્ય, પ્રાવીણ્ય, પ્રેમ, ઉત્કર્ષ આદિ ગુણો અને વૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે જેમાં સોળે કળાએ દસ્યમાન થાય છે તે યૌવન: કૌમાર્યમાં, કૌમાર્ય આલ્સક્ષણમાં, આલ્સક્ષણ, તેમ જ ગર્ભાવસ્થામાં અને ગર્ભાવસ્થા પહેલાં ખીજમાં એમ ઉત્તરોત્તર યૌવનનો ઉપ:ક્ષણ આપણને જીવાત્મા અથવા માનવશરીરનું ખીજ જ્યાં પડયું છે ત્યાંસુધી એવી જાય છે.

પાણીદાર મોતી બનતાં પહેલાં છીપમાં આવી પડેલા ક્ષેપક હિપર જેમ વિવિધ પ્રચ્છાદનો (કવરો) ચઢતાં જઈ, તે મોતી ચમકદાર અને પ્રભાવશાળી સ્વરૂપમાં બંધાય છે, તેમ યૌવનનું પાણી બંધાતા

પહેલાં બીજ ઉપર ગર્ભાવસ્થા, માતાપિતાનાં શુક્ર, શોષિત, વિચાર, આચાર, આદાર, સ્વભાવ, મનોભાવ, ક્રિડા, ઉદ્દેશ, સમાયમ, ગર્ભાધાનસંસ્કાર, પ્રસવકાળ, આત્માવસ્થા, કુમારાવસ્થા અને કિશોરાવસ્થાનાં સમયોચિત પટલો ચઢતાં ચઢતાં યૌવનની ઉંચા આવી પહોંચે છે.

બરયૌવન-સૌરભયુક્ત યૌવન એમને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમને ઉપર ગણાવેલી અવસ્થાઓ બબ્બે રીતે પ્રાપ્ત થઈ હોય. એટલે તે માનવખીજના યૌવન આરોપણ માટે, સૌરયૌવનની પ્રાપ્તિ માટે બીજરોપકો જ પૂરા જવાનું હોય છે. સમય, સ્થિતિ, ઋતુ, ભૂમિ, જળ, વાયુ, આકાશ અને જોઈતું ખાતર આદિનો પ્રથમ વિચાર કરીને કુશળ કૃષિકાર જેમ ભૂમિમાં બીજરોપણ કરીને મધુર સૌરભયુક્ત ફળની આશા રાખી શકે છે, તેમ પ્રજોત્પાદનક્રિયા દ્વારા કરવામાં આવતા માનવખીજના ગર્ભાધાનરૂપ બીજરોપણની ક્રિયા માટે પણ અનેક પ્રકારના વિષયો તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. માનવ-ખીજની પરિપૂર્ણ પકવ થયા, તે ખીજનું આરોપણ કરવા માટે શુદ્ધ ભૂમિ, સીનું ગર્ભાશય અને તેની સાથે સંબંધ રાખતાં સર્વ જનનેન્દ્રિયોનાં અવયવોની યથાયોગ્ય આરોગ્ય, અને સમયકે સંરોધનયુક્ત અવસ્થા, ગર્ભાધાનરૂપ મહાન પવિત્ર ક્રિયા માટે સંયુક્ત થવા ઇચ્છતાં સ્ત્રી અને પુરુષનાં સંપૂર્ણ અંશે ખીજેલાં અને પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સર્વ ક્ષારીરિક અવયવો, તેમજ દંપતીની માનસિક સર્વ લાગણીઓ ભાવનાઓ, વૃત્તિઓનાં તેમ જ ભુદ્ધિ આદિ શક્તિઓની પરસ્પર અભિક્ષમતા આદિ સર્વ અનુકૂળતાઓ, ઉદ્દીપન માટે અનેક પ્રકારની નૈસારીઓ અને સમજપૂર્વક અગ્રાઉચી ઉચિત રીતે વિચારેલી નૈતિક, ધાર્મિક, ઉત્કર્ષ અને આધ્યાત્મિક તેમ જ પ્રાવીણ્યદાયક અને આત્મસ્થૂક વૃત્તિઓને સર્વ રીતે પોષણ આપી, અનેક પ્રકારના આનંદોને અનેક રીતે વધારી શકે તેટલી સુંદર, મધુર, સુઅવરિચિત અને જીવ્યથોજના-પૂર્વક જે માતાપિતા પોતાનાં સંતાન માટે બીજરોપણ કરી શકે છે, જેઓ પરસ્પર પ્રજ્ઞતા, પ્રેમ, આનંદ, જ્ઞાન્તિ, સૌજન્ય અને

પરિણતા અઘિના વિશુદ્ધ વાતો તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં પ્રગટાવી, તેને મનને વિષે કીલી, પોતાના શુદ્ધમાં સંકલપ દ્વારા ભાવી, જે જ ખીજ સમાન ગુણ, ધર્મ, તેજ, વિચાર, ક્ષેત્રથી વિદ્યુતિત અર્થાગનાના મર્મકમલમાં મૂકી શકે છે.

અજ્ઞાદજ્ઞાત્સતદવ નિજ સ્નેહનો દેહ સાર ।
પ્રાદુર્ભૂત સ્થિત ઇવ ચચિત્તેતના ધાતુરેક ॥
સાન્દ્રાનન્દ છુમિત હૃદય ગ્રસવેણા વિસત્કો ।
ગાદાંશ્લેષઃ સદિપમ્ હિમચ્યોત્તમા શંસતીષા ।

[૬. ૨૧. ચત્રિ]

અર્થ:—અંગેઅંગમાંથી સ્થિત ધર્મ પરસ્પરનાં સ્નેહકારણોને અનુસરી, દેહના પરમ સારસ્ત્વરૂપે પ્રાદુર્ભૂત ધર્મ, બહાર સ્પૂલ રૂપે જે એક ચેતના ધાતુરૂપે સ્થિત થાય છે, જે આનંદની પરમ છોગથી (ક્ષુભિત) અર્થાત્ સંઆશ્રિત થયેલ હૃદયના પ્રસવશુધી અવસિંચિત થયેલ ગાદાલિંગનથી ધમીભૂત ધર્મ, હિમચ્યુત થયેલ બાણે આશ (આત્મીય) પરમ અંશ જ હોય નહિ એમ બધાય છે.

આનન્દ છુતિરાત્સનો નયનયોરંતઃ સુધામ્બજનં ।
પ્રસ્તારઃ પ્રણયસ્ય મન્મથતરો પુષ્પં પ્રસાદા રતેઃ ॥
આલાનંદહૃદયદ્વિપસ્ય વિષયારણ્યેષુ સંચારિણો ।
દંભન્યોરિહ લભ્યતે સુકૃતતઃ સંસારસારોડર્ભકઃ ॥

અર્થ:—આત્માની અને નયનની અંતરમુધાના અભ્યન્નરૂપ, આનંદમય સમવશુરૂપ, પ્રણયના પ્રસ્તાર (ખિજાના) રૂપ, મન્મથ તરુના પુષ્પરૂપ અને રતિના પરમ પ્રસાદરૂપ તેમ જ અનેક વિષયોરૂપ અરણ્યોની અંદર સંચાર કરી રહેલ હૃદયરૂપ, હસ્તિના (આલાન)

નિબંધનરૂપ અને વળી સંસારનાં પરમ સારરૂપ બાળપુષ્પની પ્રસાદી દમ્પતીને આ લોકમાં મહાપુષ્પના પ્રતાપથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

માનવજન્મ અથવા મનુષ્યાવતાર એ શરીર તથા મરતક એ બન્નેના સંપૂર્ણ અંગપ્રત્યંગોનું યથાવત આરોગ્યયુક્ત અસ્તિત્વ, જે બીજ અથવા વીર્યની અંદર હોય, એવા વીર્યના આત્મવિદ્યુતમય પ્રવાહ સાથે, તેવી જ રીતે યથાવત વિધિથી પ્રેરાયેલા સ્ત્રીજનનું સમિશ્રણ થઈ, એક આત્મયંત્રરૂપ શરીરનું બંધાવું અથવા સર્વ શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓના બીજથી સંયુક્ત થઈ સ્ત્રી ગર્ભાશયમાં અમુક આત્માનું અવતરવું કે જન્મવું તેનું નામ પ્રથમ જન્મ.

આવી રીતે બીજરોપણ થયેલ આત્મત્વયુક્ત બીજ સર્વ પ્રકારે તુષ્ટિ, પુષ્ટિ અને યથાવત સંવૃદ્ધિ પામી નવ માસને અંતે સ્ત્રીગર્ભાશય અથવા માતાના અંતરપટમાં વિશ્વકર્મા—ત્વષ્ટા—પ્રભુના દિવ્ય હસ્તે સ્વકર્માનુરૂપ ફળરૂપે ધડાઈ, સંસારમાં જીવવા માટે બહાર આવે એ થયે બીજે જન્મ.

પરં જોતાં ગર્ભની અંદરનો પ્રથમ જન્મ એ જ મુખ્ય છે. કારણ કે બીજે જન્મ તો માત્ર પ્રથમની ઉપર જ મુખ્યપણે આધાર રાખી અવતરીમાં અવતરે છે.

આવા પ્રથમ જન્મ વખતના દિવ્ય સંયોગોને ધ્યાનમાં લેતાં આપણને એટલું તો સહજ લાગે છે કે મનુષ્યજન્મનું બીજરોપણ એટલે જ જીવી બની મનુષ્યનો દેહ લઈ, જરતજૂઝિમાં અવતરવું.

તીવ્ર બુદ્ધિમત્તા, અપૂર્વ દેહલાલિત્ય, સૌરભ અને તેજઃપુન્જથી પ્રકાશિત દિવ્ય યૌવન નીરખવામાં આવે ત્યારે એ યૌવનની ખિલ-વણીમાં બીજરોપક અને ક્રુપ ઉછેરક તથા ફલરક્ષક માતા-પિતાનો મોટો હિસ્સો છે એમ માનવું જોઈએ. તે યુવાન ધન્ય છે જેને કુશળ કારીગર સમાં, પોતાની સંપૂર્ણ જવાબદારી સમજનાર, વીર્યના કણની મહત્તા પિછાણનાર અને મનોમંથન નિપજાવી, બલવાન મનોબળવાળા, સંયમી અને સુશીલ માતા-પિતાએ પુષ્ટ વિચારપૂર્વક,

ઐચ્છિક સંતતિ પેદા કરી, માતૃભૂમિને ઉપકારક એવાં રત્નો આપેલ છે. યૌવનનું ઘડતર પ્રથમ બીજરૂપે માતા-પિતાના મનોરાજ્યમાં થાય છે. પછી માતાના હેઠમાં શરીર બંધાય છે અને બાલ્યકાળ તથા કિશોરાવસ્થામાં મીઠી નજરે પોતાના બાલકના રક્ષક અને પહે-રેગીર બની, જે નરપુંખવો અને લક્ષ્મીબાઇ જેવી દેવીઓ જેમણે હિન્દને આપી છે એવાં માતા-પિતાની કૃપે જન્મ લેવો તે પણ માનવીનાં અહોભાગ્ય છે.

પ્રકાશ એ અંધકારનો નાશ કરે છે. જ્ઞાન એ ભુદ્ધિના તમને મિટાવે છે. સાચી શક્તિ એ યૌવનની પ્રતિબા છે, અને સાચું યૌવન એ દેશની આઘાતો અને સ્વાતંત્ર્યનું પ્રતીક છે.

સ્વતંત્રતાવાંચ્છુ આવો ! હિન્દનાં માતાપિતા, આવો ! બાળકો આવો ! યુવાનો આવો ! આપણે આ પ્રકરણમાં મીઠી-જ્ઞાનભરી ગોષ્ઠિ કરીએ.

શિષ્યપ્રકારે ટાંકણું ઉપાડ્યું છે, હસું હસું થતી પ્રતિભા ફરવા માટે:

સેવકે કલમ ઉઠાવી છે—યૌવનનો મર્મ: સાચી જુવાની અને જુવાનીને ખાખ બનાવતાં—જણ્યે અજ્ઞણ્યે ફસાવી પાડતાં ભયસ્થાને તરફ આંખળી ચીંધવા માટે.

ચિત્રકાર એ કલાકાર છે. તેની રંગભરી વાટકીઓ અને એની વેરણુછેરણુ પીંછીઓ તરફ દ્રષ્ટિ કરવા કરતાં, તેના જુદા જુદા પડેલા સ્થામતાભર્યા અને ઘેરા લીલા રંગો જોવા કરતાં, એ રંગમિશ્રણમાં કમોળાઈને તારી સામે રંગાઈ તૈયાર થયેલો જુવાનીથી મદમાતો “મોરલો” ટકુકે છે તે સામે તું નજરે કર. ઉભો રહે, યુવાન ! હિન્દના વીર નર ! દેશના ખમીરસમી તારી યુવાની-સાચી યુવાની બતાવવા હું પરદો ઉઘડું છું. “યૌવનનાં ભયસ્થાનો”નું મંગળમય પ્રજાત અજો ઉઘડે છે, એટલે કે આ પુસ્તકના સંપ્રવેશનો પ્રારંભ થાય છે.

[૨]

પુકાર

“ મા! જો, મા! ”

“ જોજાણ? ”

“ મા, જનેતા, જનની, વસુધરા ! એ તો હું તારે ગર્ભસ્થ શિશુ આત્મા : પિતાના બીજકણે તારા ઉદરે પ્રવેશી સમધાતુ, જ્ઞાન અને કર્મેન્દ્રિયોથી બધાઈ પંચબૂતરૂપે મનુષ્યવતાર પામનાર, તારે દેહમાંથી દેહરૂપે બહાઈ, જન્મ લેનાર : મા ! દેખોને ય દુર્લભ એવા જોરતમાં મારે જન્મનું છે. તારી જોષ અને જોદ, તારાં રક્ત અને માંસ; તારા શરીર અને મનની પ્રતિકૃતિરૂપે, તારા અંશાવતારરૂપે બહાઈ, બારતના ભ્રમ્યવિધાતારૂપે, મારો પ્રવેશ થયો; ચાક્રહે ચડેલો હું હમણા સ્તિકાનો પિપ્પડ છું. એને મોજ પાત્ર બનાવવાનું તારું કર્તવ્ય છે, તારા શરીર અને મનોભાવ, તારાં વાણી અને ક્ષિપ્ત, તારા વિચાર અને આચારના સંસ્કારોએ હું તૈયાર થવાનો છું. ”

“ હા, હા, એટલે જ હું ફૂલી નથી સમાતી, મારું દિલ બામબામ કારેલું પ્રભાતના અરુણોદય જેવું પહેલે ક્ષણે ઉઘડતા કમળજેવું, તુમિ પછીના સ્વર્ગીય સંતોષ જેવું અને શૈલજાની પૂજા પછીના આનંદ જેવું ભરુંભરું લાસે છે. આવ, પ્યારા બાળક ! તારા મીઠાં વધામણાં મને રોમાંચ કરાવે છે; મારી ઊર્મિઓ નાચી રહી છે : માતૃત્વનો આછો ભોસ મારા દિલનાં કમાડ ઉઘાડી રહ્યો હોય, એમ મારા સ્તનદમ ઝચઝચી રહ્યા છે. ઉદરસ્થ આત્મા ! મોજથી ખીલો. સમઘર આવો. હું મારા અંકમાં ઝીલીને હૈયાના હેતે, અમીભરી આંખે તારા એવારણાં લઈશ : ”

“ મા ! જો મા ! ”

“ જોલો બાપ ! મારા જીવનના વિજ્ઞામા ! ”

“ માડી ! મને તારે આશ્રય છે, તું જ મને તેજઃપૂર્ણ બનાવી

નરપુંસવ જન્મવી શકે તેમ છે. હિન્દમાં જન્મતા અને મરતા બાળકોના આકાશ તો સપાયા દેશ કરતાં વધી વધતે જાય છે, અને જીવંત રહેતા એ કરોડોની સંખ્યામાં જન્મે છે, જીવે છે, થોડાક વસતિ સંખ્યામાં વધારે કરે છે અને પછી પાછા મરે છે ! આ આકાશમાં આસંખ્ય તારલાઓ પ્રગટે છે અને અસ્ત થાય છે, પણ માતા ! હિન્દના આકાશમાં તું સતે લાગુ ન જનાવે ? શું, શીતલ ચાંદ્રી પ્રેરતો ચંદ્ર ન નિપજવે ? એમાં તો તારા પોતાનાં મનોભાવની, તારી તૈયારીની, તારી ધક્કાતર ધક્કાની હથોટી ખપે છે, માતા ! શું તું અને બીજા જેવો ન જનારી શકે ? નૈજિક બ્રહ્મચર્ય, અમળ પ્રતિજ્ઞા, અમોઘ પિતૃભક્તિ, દૃઢ નિશ્ચિન્તા, ઝળાંઝળાં થતા તેજથી જેણે પ્રતિ-પક્ષીઓને સૌન કરી હીષા ?

“એકસોને એકાતેર વર્ષની ઉંમરે જેણે કૌરવોની સેનાના નાયકનું-સેનાપતિનું પદ ગ્રહણ કરીને શત્રુપક્ષની સેનાને ચરચરાવી મૂકી ! રાજનીતિના મર્મને ઘૂંટીને પી જનાર, સમર્થ અને ધુરંધર, મુક્ત-હીંમતીની ટોચ ઉપર સ્થિર થઈ અન્ય પુરુષોને નચાવનારા શ્રીકૃષ્ણ જેવા ચપ્પણ પુરુષનેય, પોતાના બાહુબળની શક્તિથી પ્રતિજ્ઞા તોડાવી હથિયાર પકડાવનાર !

“સાવકી માતાના પુત્રોના કસ્યાણ ખાતર અને પોતાની વચનપાલનની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને નિભાવવા ખાતર રાજ્યલાલસા અને પોતાના સંપુર્ણ હક્ક તથા અધિકારનો ત્યાગ કરી, જીવનપર્યંત નૈજિક બ્રહ્મચર્ય પાળી, સ્વાર્પણ અને સ્વાર્થત્યાગરૂપ સત્યવ્રતનો યોગ-પાઠ આપનાર :

“શારીરિક સહિષ્ણુતા બતાવતા જે પુરુષ એકસોતે એકાતેરમા વર્ષે પણ બાણશૈલા ઉપર સોજાથી ક્ષતન કરી થોડાઓને યુદ્ધનો ધર્મ અને નીતિ અમર કરી શકે છે :

“જે પુરુષ ચિત્તની એકાગ્ર વૃત્તિ કરી, બાણશૈલા અને તેના

કષ્ટને નહિ ગણ્યકારતા, સ્વસ્વરૂપનું ચિંતવન કરી, આત્માભાસ મેળવી, દેહ-એકની વૃત્તિઓને સકેલી, સત્ સિત્, ધન, આનંદમાં લીન થઈ શકે છે.

“ તે જીવન-એ જ હિન્દના આકાશનો બાનુ-મા તે જ હિન્દ-તનયાની કૃપે પોષાયો અને જન્મ્યો, જગતમાં તેણે જીવી જાણ્યું અને મૃત્યુનેય મંત્રણ ‘નાબ્યું’ એવો જન્મ હું વાંચ્યું છું, દેવી ! તારી કૃપે.

“ એવો જ કૃપનું એક બીજુ રત્ન તે શંકરાચાર્ય :

“ ઝોજસ્વી અને અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ ધરાવી સનાતન ધર્મની બાંધ પુકારનાર બાળક શંકરાચાર્ય :

“ પાંચ વર્ષની વયે માત્ર પાંચ જ વર્ષની વયે-દંડ-કમંડલ, ઝોજન, મેખલા કૌપીન અને બહિરવાસ ધારણ કરી, જે સંસ્કૃત ઉપરાંત અનેક ભાષાઓનું જ્ઞાન ધરાવે છે. અને જેણે અનેક ગ્રંથો વાંચી નાખ્યા છે; જેને પાણિનીનું અષ્ટાધ્યાયી વ્યકરણ કંઈસ્થ છે :

“ યુરુકુળમાં ૧ પંચવિષયનો વૈરાગ્ય સેવી, બોદ્ધ ધર્મના સિદ્ધાંત અને સત્યાસત્યનો મર્મ સમજી, માતાની આજ્ઞા મેળવી, સંન્યસ્ત મહણ કરી, પદનપાડન કરી વેદાન્તના તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કરી, કાપાલિકના જેવા પાખંડ મતનું ખંડન કરી, જેમણે સંસ્કૃતના અનેક ગ્રંથો રચ્યા, એમના રચેલા ‘પ્રસ્થાનત્રયી’ જેવા અપૂર્વ ગ્રંથો અને ‘મોહમુદ્ગર સ્તોત્ર’ જેવાં કાવ્યોમાં રહેલી એમની શક્તિ ! એ પણ હિન્દના આકાશનો સર્પ :

“ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય, શ્રમ અને દમ, આત્મનિષ્ઠા અને ભક્તિ -જેવા માર્ગો બતાવી; ‘બ્રહ્મચર્ય’ વ્રતની કઠિન તપશ્ચર્યાનો આદર્શ જગત સન્મુખ ધરનાર પરમ પવિત્ર સ્વામી સહજાનંદ :

“ યોગના સપ્તપદ ઉપર આરુઢ થઈ વચનસિદ્ધિના બળે ચમત્કારો બતાવી, હિન્દુ ધર્મના નિંદકોનો ગર્વ બલિત કરનાર મહાન યોગી હરિદાસ :

“ પ્રેમભક્તિમાં આવી રહેલી વિકૃતિને કારણે વધી રહેલી ધર્મ-
ધેલજને તોડી નાખી સનાતન વેદધર્મનો ઝડા ફરકાવનાર અભાષિ
સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતિ:

“ સમાજસેવા અને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર એ બેઉ સાથે રહીને
યર્ષ શકે તેવા માનવ ધર્મને હસ્તામલકવત જોઈ શકાય, એવો સદુ-
પદેશ પોતાના જીવનચરિત્ર અને ઉપદેશથી આપી જનાર મહાદ્વ
પુરુષ સ્વામી વિવેકાનંદ:

“ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ માટે સત્ય અને અહિંસાને હથિયાર બનાવી,
નિષ્કામવૃત્તિ, અનાજક્રિયોગ, ત્યાગ અને અસ્તેયતાં બાથાં સજી, દુઃખી
દરિદ્રનારાયણને પોતાના આસજન માની, **સસુલૈય કુલુમ્બકમ્** ।
નો મહામંત્ર ઘૂંટતાં, જોણે ચાલીશ કોટી હિન્દીઓની (કોઈપણ બેઠ
વગર) મુક્તિ અને સ્વતંત્રતાને માટે લંગોટી વાળી છે અને અકથ્ય
એવા દુઃખો સહન કરીને પણ પાકટ વચે, આખા દેશના કર્ણધાર
બની આજે સમર્થ મનાતી બિટીશ સલ્તનત સામે જે ઝડુમે છે, હું
અને મારો દેશ ‘મુક્તિ એ મારી જંખના’ એને અર્થે ‘મારું પ્રાણપણ’
એવા અદ્વિષ્ટ સિદ્ધાંતોને અડગપણે વળગી રહેનાર એ મહાન યુગ-
પુરુષ, આદર્શની પ્રતિમાસમા મહાત્મા ગાંધીજી:

“ ઓ મા, હું ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા કે વર્તમાનના ક્યા
મહાપુરુષો-મહારથીઓ-મહાન આત્માઓ-કોને બતાવું ? છં શું
નથી જાણતી જનેતા ?

“ વીરકેસરી નર શિવાજી, પહાડોની માફક અડગ રાણો પ્રતાપ,
બાણાવલિ અગ્નિબાહુ વીર અર્જુન, ઘનેશ્વરી વીર કર્ણ, દેશકલ્યાણની
રંગેરમ ભાવના જેના દિલમાં ભરી છે તેવા લોકમાન્ય તિલક મહારાજ:

“ ચાહું છું એવા જન્મ-એવા વીર નર જવાહરલાલ નેહરૂ
અને અબુલકલામ આઝાદ, સરદાર, વલ્લભભાઈ અને વીર સાવરકર:

“ એલા એક નહિ અનેક સુખસાધનોની, પું આપ્યું છે. મા ! ભારત માતા ! એવાં રત્નો પ્રકાશમાન દિવ્ય તેજ આપણાં રત્નોને પું જન્મ આપે, ત્યારે જ દેશ સ્વતંત્ર અને આત્માદશાય, અને ત્યારે જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય.

“ દેશમાં પ્રજા તો કીટ અને પતંગ માફક ઉભરાઈ રહી છે. દર દશકાએ ચાર-પાંચ કરોડની સંખ્યામાં વધારો થયા જ કરે છે; અને ગુલામી માનસ, પરાધીન નોકરી તથા મરવાના આળસે જીવતાં માયકાગલાં જીવન જીવતાં, બુદ્ધિ, શક્તિ, ઓજસ-વીર્ય રહિત, જન્મથી જ એ સઘળાના સરવાળામાં ‘દીવાળું’ ખેંચીને અવતરેલી, સુસંસ્કરમાં મીઠું મેળવીને “યૌવન”ના ઓવારે આવી બેઠેલી પ્રજાને સમગ્ર “યૌવન”ની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય, માતા !

“ મા ! તારી સાથે પિતાની જવાબદારી કાંઈ નાનીસની નથી. એના દેહના ધડાર અને એમાંથી પેદા થયેલા બીજક ઉપર પણ ધણો આધાર રહે તો છે જ.

‘ છતાં પણ મા ! માતા ! મીઠી, આતુષ્ટ, સીંચાયેલી વસુંધરા ! તારા ઉદરનાં અર્ચી, પોષણ અને તારા ખોળાના લાલન અને કિશોર ભાવે તારી દેખભાળથી, પું જ સાચું “યૌવન” આપે છે અને પું જ વીર નરને જન્માવે છે. ”

[૩]

અસાડા છેડ

આબની અમી સરવણીઓ ઝાલીને ઉદરે સંધરેલા બીજને પૃથ્વી માતાએ આંકુર પ્રગટાવી, એડ તો જમિ પર નીચળવ્યો, પરંતુ તેને મૈત્રવ અશક્તિ પહેલાં પ્રખર વાજસાઓ ઝીલવાના છે. પૃથ્વી નીકળતાં ધસેલી તેને બચાવી, કીમ ન ભાગે તેથી સાચવી, તેનું સાચું યૌવન આવતા પહેલાં તેનું અતેક રીતે રક્ષણ તો કરવાનું જ છે.

માતાએ લાખ લાખ બાવનાઓ બાવી, દિલને દ્રવતાં સખી

શીળા-બિના અને વાસી આહારથી બચી, દેહનાં સ્તાવણીને વીણી વીણી, એની કંપા ધડી, માંસનાં પાન કરીને અન્ન સુખાસની મજાક છ છ કોમળા સુખની વિદ્યા સ્વામીને તેના સીધા ઘૂંટણ મળીને પહોંચે એવી રીતે એમ કિતાબી, તેમ ગર્ભમાં બાળક હોય ત્યારે સચેત રહી, બાવિતી વિચારકરણીને પ્રીતી અને બાળકનો દેહ વડતી માતાએ તેને પ્રસન્ન આપ્યો, અને એ ઉદ્દેશી સ્ત્રીને હિંગમમાં આવી પડ્યો.

માતાનો ખોજો એ તો બહો, ઈન્દ્રનું ઇંદ્રાસન ! વૈકુંઠ જવાનું વિમાન ! સ્વર્ગની નિસ્સરણી ! અને પારિજાતકની સ્વપ્નાથી ચે ખાસ એ માતાનો ખોજો :

આજે તે એ ખોજાનું સુખ સાદ પથ નથી આવતું. પળને ઉછાળતો, અંકુરો ચૂસતો અને મૂળનાં મળ્યાં બેસી આંખોથી માતનું મુખ ટગર ટગર બેઠું રહેતો. એ સુખ ઉપર અમૃત ટપકતાં હેવાના હોતે, વામહસ્તે માયાના વાળ દૂર કરી. મારા કપોલ ઉપર, આ ! તું ચૂસી લેતી હોઈશ, ત્યારે ?

જન્મતાનાં સર્વ સુખો ઉપર જન્મનિષ્ઠ બિહાવીને પર બની જતી, મા ! તારા હૃદયને કયો કયો કે લેખક દીવો કરી નરી આંખે બેઠું શકે તેમ છે ? મા ! તારું હેત, તારો ખાર, તારું જન્મકર્તું હૈયું, તારી અમૃતસવતી આંખોનું બચાન કોણ કરી શકે એમ છે ?

બા અને બાળક એ સૃષ્ટિનું આદિ કાચુ શું નથી લાગતું ? અંકમાં સૂનેલા બાળક ઉપર મીઠા મીઠી, પમોવળે ઉદાસજતી જમારે તું સર્વ દિશાએ શન્ય બનાવી, યોગીની અનિચિત દષ્ટિએ તારા લાડીલા બાળના મુખ સામે તાકી રહી હોય છે, તે ક્યાં-અવસ્થા-સમય અને તારી સ્થિતિનું વર્ણન ગ્રંથ નાથીજ લેખિતી કરવાને સમર્થ છે ખરી ?

પથુ ખમી બા, મા ! એ તારું છીપનું ચમકદાર મોતી એનું પાણી ગુમાવી ન ખોસે તે તરફ તારે હલે જ ખાસ ખાસ સંખ્યાની

જરૂર છે એ જાણવાનું નથી. પ્રથમ તો તેને તારા ઉદરનું રક્ષણ હતું. હવે એ સૃષ્ટિના યોગાનમાં છૂટું થયું છે. દેહ તો તેં ધરી આપ્યો છે પણ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને મમજ એના વિકસવાનાં બાકી છે.

કાદવમાં ખરડાયેલાં માતી, ચીંથરે અંધારાં ગયેલાં રત્નો, આવરણથી ઢંકાયેલો દીપક, વાદળથી છવાયેલો સૂર્ય અને વિષયથી બદ્ધ થયેલો યોગી પ્રકાશ નથી આપી શકતાં. માટે આ તમારા નવ-જાત શિશુના તન બદનનું, માતા-પિતાઓ ! હમણાંથી જ તમે જે રક્ષણ આદરશો તો જ એ યૌવન-સાચા યૌવનના ઓવારે જઈ પહોંચશે.

વાર્તા વધતી જાય છે, તેમ ઉંમર આગળ વધે છે. ૧ માસ, ૭ માસ, બાર માસ; એ બાળક જુઓને. પહેલાં સમજતુયે નહોતું, અને પોતાના-પારકાનું જ્ઞાન કે સાન નહોતું. ૭ મહિનાનું તે થયું અને માતાને એ પિછાની શકે છે. એનાથી વિખુટું પાડતાં એ રડે છે અને જોઈને પાસે જવા હાથ ઉછાળે છે.

તમે સમજી શકો છો કે એ રીતે એની બુદ્ધિ અને સમજ-શક્તિ ધડાય છે, એનું મન હીલોળા દઈ રહ્યું છે. એ આગળ વધવાનો માર્ગ કાપી રહ્યું છે. સાચવેત રહો ! એ ધડાય છે-એ અસાડો છોડ ! અનિચ્છનીય પવનના જોરે કે પોષ માસની હિમજરતી ઠંડીએ તે ખરડ અને નહિ, ઠરમાય નહિ, સૂકાય નહિ.

તમે એમ નહિ માનતા કે માત્ર એ બાળકને પૂરતું ધાવણ આપ્યું, સમયસર દૂધ પીવરાવી દીધું, ઋતુ અનુસાર કપડાં પહેરાવી દીધાં કે સનહાષ્ટ સાબુથી નવરાવી, એના જૂરીયા બાલને જે ચીંથરાં ચીટકાવી, મોઢા ઉપર પાવડર છાંટી દીધો એટલે કર્તવ્ય પૂરું થયું, અથવા તમે બાળકની બરાબર સંભાળ લઈ રહ્યાં છો.

તેના આહાર-વિહાર, તંદુરસ્તી અને વસ્ત્રપરિધાન કે સ્વચ્છતા તરફ કાળજી રાખો, એ માટે ખાસ કાંઈ કહેવાનું નથી. કોઈ સુબક માતાપિતા પોતાનું બાળક તંદુરસ્ત રહે, સ્વચ્છ રહે, દેખાવકું

રહે, અને કિસ્સોલ કરતું થર ગુંજવે તેમાં આનંદ માનો એ એક સ્વાભાવિક વસ્તુ છે. પરંતુ મારે જે વાત કહેવાની છે તે બીજી છે. એ વાત છે એના મનના ધડતરની.

તમે વધી ઉડાવો છો ? આવા નાનકડા મનને વળી ધડવાનાં શા ?

ખામોશ ! મારે એ જગ્યાએ વિરોધ છે અને એ બદલ હું એક એતવણી આપવા માગું છું : ધાવતાં બાળક ઉપર આપણી વર્તણૂંકની, આપણી ક્રિયાની, આપણા વાતાવરણની અને આપણા દૈહિક અભિનયની, હાવભાવની—દરેકની અસર થાય છે—પૂરતી સંપૂર્ણ અસર થાય છે.

બાળક નાનું છે, અણુસમજણું છે, એમ માની તમે જો એની મર્યાદાનો લોચ કરતાં હો અને એકાંતમાં સેવવા જેવા મતોરથો તેની હાજરીમાં સેવતાં હો તો એ બાળકનાં આંતરમન ઉપર તેની સીધી અસર થાય છે—ગંભીર અસર થાય છે. તે કદીયે જાણતો નથી અને પછી જરાક આબળ વધે. તમે મોઢાની સીસોટી મારો અને બાળક ખુશી બતાવે છે, તમે હાથ લાંબા કરો અને તે તમારી પાસે આવવા હાથ પગ ઉછાળે છે. તમે આંખ ઠરડી કરો અને એ ઠરમાય છે એટલી ઉમરે પહોંચેલા બાળક પાસે, સામે કે હાજરીમાં તમારી કુચેષ્ટાઓ થાય તો તમે શું એમ માનો છો કે એ બાળક સમજતું નથી—સમજવા જેવી એની ઉમર નથી—તેને વાચા નથી ?

એ અધુરું નથી એમ માની લ્યો, પણ એને એક છે—આંતરમન : તે આંતરમન આ બધા પ્રસંગોને સૂક્ષ્મભાવે ઝીલી લે છે અને અંકુરરૂપે એ બાળકમાં સમાયેલ છે. પછી સમય આવતાં તે ઊગી નીકળે છે.

કેટલીક વાર ચાર અને પાંચ વરસનાં બચ્ચાઓ એકાંતમાં મળતાં અવનવી કુચેષ્ટાઓ કરવા લાગી જાય છે. બહા ! એ વસ્તુ એમનામાં ક્યાંથી આવી તે કહેશો ?

હવસી, ઉદ્વિગ્ધોના ધોડાને ન રોકી શકનારા અને મિનસંગમી

માતાપિતાનાં રાતદિવસનાં સામાન્ય મહુવસમાં આવતાં આડપદ્યાં અને વિષયલોલુપતાની બહુજા મહી અસર તાનાં અવ્યયિજીવર થાય છે. અને ધરમાંથી ઉભરાતો આવો જ ધૂમ્મડો તેજસ્વી, દેવનાં દીધેલાં નિદ્રોપ આલુકાં જીવર કાળી રેખાઓ અંકિત કરી શાક્યો જાય છે.

વેદક કાળના નિષ્ણાતે 'સુકતાન, નામનાં બાધિનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે: 'નાનું બાળક પથારીમાં બેગું સૂતું હોય અને સ્ત્રી જો પુરુષના સમાગમમાં આવે છે, અથવા બાળક ઘોડીયામાં હોય અને તેની ક્ષેત્રી પકડી માતા લીંચકવતી વખતે સમાગમ સેવે છે, અથવા તો સમાગમ સેવા પછી જો બાળકને ખોળામાં લપ્તને પચ-પાન કરાવે છે, તો એવાં બધાં કારણોથી બાળકની સમજાતુ તમ બનીને ક્ષય રેળી જેમ સૂકતો ચાલે છે તેમ નાના બાળકને સુકતાન રોમ લાગૂ પડે છે, અને તે હિમ પકીને સકાયેલાં વૃક્ષની માફક સૂકાઈ જાય છે.'

અને મારો એ મત છે કે બાળકની સીધી કે આડકતરી હાજરીમાં જો માતા-પિતા, કાકા-કાકી, મામા-મામી કે કોઈ પણ ધણી-ધણીયાણી વિષયાંધ થઈને વિવિધ ચેષ્ટાઓને આદરે છે, બાળકને બહાનું કાઢી બહાર થકેલી એકાંત સેવવા પ્રયત્ન કરે છે, મોટેથી બીભાસ અને અયોગ્ય વાણી ઉચ્ચારે છે, ગુમ અંગોની મર્યાદા બાળક સન્મુખ સાચવતાં નથી, અને એની નજર ચૂકવી હવજખોરીને તૃપ્ત કરવા ચેનચાળા કરે છે, તે સધળાં પ્રુપ્ત ઉભરનાં સ્ત્રી-પુરુષો કુમળાં બાળકોમાં ઝેરનું ખાતર બરી, તેના યૌવનકાળના વિનાશ માટે સુકતાન પેદા કરે છે. સુકતાન માટે બીજાં આમંતુક કારણો હોઈ શકે, પરંતુ મુખ્યત્વે પ્રસૂત કારણો તેમાં બાળ બજવે છે.

પ્રત્યક્ષ રીતે તમારી ઝેરવર્તણુંકે નિભાવી લેતાં બાળકા-શિશુ-ઓને તમે અણુસમણ માનતાં હો છો ત્યાં જ તમારી અજાનતા છે.

એ ખાસ ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે કે બાળકમાં બીજી બધી

શક્તિ કરતાં અનુકરણ કરવાની શક્તિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ખૂબ જ બળવાન અને સખળ બની રહેલી હોય છે, એ એ શક્તિની સીમા વચર તેનો વિકાસ થઈ શકે જ નહિ.

માન એક અખતર રૂપે મધુ જ વરસના બાળક ઉપર તમે માન આ એક જ એટલા અજમાવી અનુભવ કરો.

તમે તેની સામે જોઈને તમારી એક આંખનો ઇશારો મારો એ આંખને અણસારે આબળ વધો અને માત્ર પંદર દિવસ સુધી એ બાળક ઉપર જ્યારે તમે તેને મળો ત્યારે એ અણસારો-ઇશારો કરતા જાઓ.

પંદરમે દિવસે બરાબર તમારી માફક એ તમારી સામે એવી જ આંખ મારશે બરાબર આજ્ઞાદ રીતે ! અને પછી તો તમને દેખશે કે તરત જ તમારી તરફ એ આંખ મામાં વળત નહિ જ રહે. એ એની અનુકરણશક્તિ છે એવી જ રીતે બાળકો વાંદરાની સામે દાંતિયાં, કૂતરાની સામે બસવું, બિલાડીને જોઈ મ્યાઉં કરવું આ રીતે જોયેલું અને સાંભળેલું અનુકરણ કરતાં તુરત જ શીખી જાય છે અને એ આજ્ઞાદ અનુકરણ કરે છે.

અનુકરણ પછી તરત જ તેની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ઉજળી છે. આ કેમ શા માટે, શું કરવા તેને એમ થાય છે-થવા કરે છે—વિચારપરંપરા ઉદ્ભવે છે, એનું બાળમાનસ બાળવાને આતુર બન્યું, એની વલ્લુચંબી શોધ અને આતુરતાએ પ્રભાટેલી કુમળી સુદ્ધિતી કારમી દેડે, એ કુમળો હોડ વાવાઝોડાથી ઉઝેડાય છે કે મૂળમાંથી નબળો પડીને ઉખડી પડે છે.

બરનાં લાલીઓ ! માતાપિતાઓ ! સાવધાન રહો. તમારા બરમાં બાળક છે. તમારા આંગણીયે શિશુ ઉછરી રહ્યાં છે. તમારા અશાડ હોડ બહેરાં લઈ રહ્યા છે. તમે તમારા દિલનું અને બરનું આંગણું એવું તંદુરસ્ત બનાવો કે બાળકના કુમળા પગમાં કંટક ન ભેંસાય.

[૪]

લાડકવાયાં

‘ જુગ જુગ જીયો લાલ’નો ઉમળકો ધરાવતી માનેય બાળકને વેગળું કરવું પડે ને ધરદામ, આરામ કે વિવિધ ઉપાધિઓને અંગે પોતાના લાડકવાયા બાળને થોડી વાર દૂર ધકેલવું પડે છે, ‘ જાઓ બાબા-બેબી ! રમો હાં ! હવડે ફરી આવો, ચાલ, જોઉં બાઈ, હા ! આ બાબાને સંભાળ, રડે નહિ હાં-જરા ધીરથી આવજો મારે જરા આટોપી લેવાનું છે. આ આટલું કાર્ય પતાવી લઉં. જો, એ રાના ! માધુ ! શવજી ! બાબાને રડાવતો નહિ, સમજ્યોને ? જરા ફેરવી લાવ તો !’

અને માતા લાડકવાયા બાળકને છાતીથી વેગળું કરે છે તેા યે તેના જીવ તો બાળકમાં પરોવાયેલો હોઈને તે કામે લાગે છે.

મધ્યમ વર્ગના કુટુંબોમાં બાળકોને ઉછેરવા રમવા, ફેરવવા માટે નોકર કે આવા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ તેના બાળકને ધરની નાની કે મોટી છોકરી અથવા છોકરો બહાર ફેરવવા અને રમાડવા લઈ જાય છે. સુખી કુટુંબો, ધનવાનો અને રાજાજનવાડાંમાં બાળકને નવરાવવા, ખવરાવવા અને સાથે સુવાડવા સુખીનું સંપળું કાર્ય નોકરો અથવા આવા કે કામવાળી કરે છે. અને એ રાત્રી શ્રીમંતોની ગૃહસ્ત્રીઓ બાળકોને ઉછેરવાના કંઠાવાત-તકલીફ-ખાવરેશન-થી બચવાનો અને તન-મનનો આરામ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

બનતા બનાવો-બોલાતી બાબાઓઃ ચાલતી ક્રિયાએ સંબંધાની બોણી મોટી અસર બાળક ઉપર થયા વગર રહેતી નથી.

બાળકને ગેલાવવાર, રમાડનાર કુટુંબ પૈકી છોકરું હોય છે, તે તે તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આનંદ વિનોદ કરાવે છે. તેના થોડાક દોષ, થોડુંક બીકણપણું કે વાધાવચ્છા, હઠીલાઈ તોછડાઈ, ગંસાળપણું અને સ્વાર્થી સ્વભાવના દોષ, -કુર્મીઓ બાળકને આપે છે. પરંતુ ખાસ

અગત્યની આવડત છે નોકરોની: ઘરમાં હાખલ થઈ રહેનારાં નોકરો-બાળકોને રમાડનાર નોકરો-કુટુંબમાં હાખલ થયા પછી ખાસ કરીને બાળક સાથે હળી જવાને, બાળકને મેળવી લેવાને એ લોકો ખૂબ આતુર રહે છે અને તેઓ ચતુર પણ હોય છે.

બાળકોને અનુકૂળ બનવામાં એ લોકો સુલભ એટલી સવળી અવેજી કરે છે, બાળકને અનુકૂળ બને છે અને તેને ખુશ રાખવા બાળકો જે જે ઇચ્છા કરે છે, આકાંક્ષા સેવે છે અને જે માગે છે તે લાવી આપવા પ્રયત્નશીલ રહે છે, તેની પાછળ બાળકોનું મન જીતી લેવાનો, એમને પોતાને વશ રાખવાનો ખાસ એક હેતુ હોય છે અને બાળક એટલી હદ સુધી એવા નોકર કે નોકરાણી સાથે હળી ગયેલ બને છે કે ખુદ ઘરનાં માણસો-માતા કે પિતાને છોડીને તેનાં મન-માન્યાં નોકર ચાકરો પાસે જવા-સાથે રહેવા તે ખૂબ ઇતેજારી બતાવે છે. આવી રીતે રસબસ બની ગયેલા નોકરો ઘરમાં પછી બાળકોને લઈને ધીરે ધીરે માથાબારે બની જાય છે. બાળકો એ એમનું રક્ષણ બને છે અને ઘણાખરા કિસ્સામાં જોવામાં આવ્યું છે કે બાળકોને લઈને ઘરમાંથી નોકરોને રજા આપવા જેવાં કારણો હોય, છતાં રજા આપી શકાતી નથી; બલકે રજા આપ્યા પછી પાછા તે જ નોકર અથવા નોકરાણીને બોલાવી લાવવા પડે છે અને બાળકને તેમના હાથમાં સોંપવાં પડે છે.

બાળકોમાં બાપાદોષ હાખલ થાય છે, બાળકોમાં ઘણી વાર ખરાબ આદતો પડે છે, બાળકો સ્વચ્છ-અસ્વચ્છતા વિસરે છે, તે પ્રસ્તુત કારણો.

હસકી મનોવૃત્તિવાળા નોકરોના હાથમાં રહેવાથી બાળકો આવા જ દોષો મેળવે છે, તે દોષો તો બહુ ખુલા છે, પરંતુ એક ખૂબ જ ઘાતક અને વિનાશકારી બદીનું બીજ ઘણા કેસોમાં બાળકોમાં નોકરોના હસ્તક હાખલ થાય છે, એ તરફ ખાસ ધ્યાન દોરવાની ઘણી જ જરૂર છે.

ધણી જ નાની ઉમરનાં બાળકને રડતાં છાનાં રાખવા માટે કે કજીમાંથી બીજી દિક્ષા તરફ વાળી લેવા માટે નોકરો અને આવાઓ છોકરા અને છોકરીઓ ઉપર નહિ ઈચ્છવા યોગ્ય એક નાબુક-લપ-સણી યુક્તિનો અમલ કરે છે.

પંપાળવું-થાપડવું-હીમોળવું-ફંગોળવું એવી ક્રિયાઓ તરફ દરેક બાળક વધુ પ્યાર બતાવતું જણાય છે, તે તો બાળકને રમાડનાર સહુ કોઈ સારી રીતે સમજે છે.

રડતું બાળક ધરમાંથી હાથમાં આવતાં, નોકરો ઉપર જણાવેલી ક્રિયાઓ ખૂબ દિલથી અજમાવવા લાગે છે અને કેમે કરી નહિ રીઝતા બાળક ઉપર તેઓ એક સેતાની પંજે લાંબાવે છે.

એ સેતાની પંજે બાળકના ગુપ્ત ભાગ ઉપર જાય છે અને બાળક રડતું બંધ પડે છે.

એ શ્વા માટે, એમ આપણને સહેજે પ્રશ્ન થાય છે.

શરીરના ચેતનવંતા જ્ઞાનતંતુઓનો શરીરનાં કેટલાક મર્મસ્થાનો સાથે ધણો જ નિકટનો સંબંધ હોય છે, શરીરને રચનાર કુદરતે બહુ જ હેતુપૂર્વક ચોક્કસ ભાગો ઉપર આવા જ્ઞાનતંતુના જૂથનું એકીકરણ કરીને ખૂબ બળવાન સ્વરૂપમાં તે તે જગ્યા ઉપર મૂકેલાં હોય છે.

સ્ત્રી અને પુરુષનાં ગુપ્ત અંગોમાં અને આબુઆબુના પ્રદેશમાં આવાં જ જ્ઞાનતંતુનાં જૂથને લઈને એ જગ્યાનો સ્પર્શ બીજાં અંગો કરતાં વધુ ચેતનમય અને જાગૃતિ લાવનાર હોય છે અને તેથી જ કેટલીક વખત આપણને પગનાં તળીયાંમાં, બગલમાં, મળાની આબુ-આબુમાં, સાથળનાં મૂળમાં કોઈ અડકે તો જ્ઞાનતંતુ ઝંઝણી ઉઠે છે. જેને આપણે મલીપચી કહીએ છીએ.

માનવી ઉપરાંત સજ્જાં પ્રાણીઓને આ જાતની મલીપચીનો

અનુભવ થાય છે અને એ ગલીપચીની પાછળ એક ન સમજી શકાય કે વ્યક્ત ન કરી શકાય એવી મીઠી નાળુક લહેર ઉડે છે, અને તે પ્રિય લાગતી હોય અથવા એક પ્રકારનો સુખાનુભવ મળતો હોય એવું જણાય છે અને મન ખીજ બધા તરફથી પાછું વળીને આ એક જાતના સુખાનુભવ તરફ લાગી જાય છે.

ગુપ્તગાના આખા પ્રદેશમાં આરી જ જાતનાં જ્ઞાનતંતુઓ પથરાયેલાં છે, અને જ્ઞાનતંતુ જાતીયતાની સાથે ઘણો જ નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે. એટલે જ્ઞાનતંતુની સાથે જાતીયતાને ઉસ્કેરાટ મળતો હોઈ ખીજાં અંગો કરતાં ગુપ્તગાના પ્રદેશ પરનો હસ્તસ્પર્શ આજકને એક પ્રકારની ઊંડા આનંદની લહેર તરફ લઈ જાય છે !

એ-ત્રણ-ચાર વરસનાં બાળકો ખીજી રીતે કશું નહિ સમજતાં હોવા છતાં-જાતીયતા શી ચીજ છે તે નહિ જાણતાં હોવા છતાં-પણ ગુપ્ત ભાગના સ્પર્શથી એમને ચોક્કસ પ્રકારનો અવર્ણનીય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અને નોકર નોકરાણી બન્નારે એમના ગુપ્ત ભાગને પંપાળવા લાગે છે ત્યારે તે બાળકો સત્રળું બૂલી જાય છે તથા સપ્તળી જાતના કળ્યા દૂર કરી, એ સ્પર્શસુખનો આનંદ માનવા આતુર બની રહે છે. રમત-મમત અને ઢીંગલા ઢીંગલી કે વિવિધ રમકડાંથી નહિ રીઝતું આલક, રડતું છાનું નહિ રહેતું બાળક, નોકર કે નોકરાણીના હાથમાં ગયા પછી ક્ષણમાત્રમાં એકાંતમાં ખડખડ હસતું સાંભળવામાં આવે છે. એક જ મિનિટ પહેલાં આડે ચઢી, કળ્યાખોર જણાતું બાળક ખીજી મિનિટ એકાંતમાં નોકર તેને લઈ ગયા પછી ખડખડ હસતું સાંભળાય છે ત્યારે કોઈ નૂતન પ્રકારનો જાદુ ક્યો હોય એમ આપણને એ નોકર માટે લાગે છે. “માણું ! છોકરાંઓ શું આ બાઈ સાથે હજી ગયાં છે ને ! બસ વાત ન પૂછો. એની મા ફેટલાં વાનાં કરે તો યે બસ એ તો “રાધા ” કે “ચીમનાબાઈ” સિવાય રહી શકતાં નથી. કહો ન કહો, પણ સાળાં નોકરો આપણા કરતાં છોકરાંને કેમ રમાડવાં અને રીઝવવાં એ સારી રીતે સમજે છે !”

આવો સંતોષ વ્યક્ત કરતાં ધરનાં નરનારી અને આમવર્તને ક્રમાં અખર છે કે આની પાછળ કયું મહત્વનું કારણ હોય છે !

મારી નજરે બની ગયેલો એક દાખલો ટાંકું :

મારા એક નિકટના સુખી શ્રીમંત સંબંધીને ત્યાં મારે મુખ્યમાં વારંવાર જવાનું થાય છે. ખરેખર, એ કુટુંબ ધનવાન, સુખી અને નોકરચાકર ધરાવનાર છે. તેમને ત્યાં બનેલી એક ઘટના હું જણાવું છું :

એ કુટુંબમાં સાત વર્ષની એક બેબી અને ચાર વરસનો બાળો હતાં. તેઓ સુખી માબાપની છત્રછાયા તળે ઉછરતાં હતાં, બીજા એક નાનાબાઈ તથા તેની નવી પરણેલ મળીને. નાનાં મોટાં છ માનવીય કુટુંબ હતું. પરંતુ તેને માટે બે નોકરો-એક મહારાજ અને એક ધરકામવાળી હતાં. ઉપરાંત ભૈયાજી ખાસ નોકરોમાં મુખ્ય માણસ હતા. એ તમાકુના ખાસ શાખીન અને ટેડી લાપાથી ધરમાં એમનો વડકો સારો જોવો હતો; ભૈયાજી દશેક વર્ષથી આ કુટુંબમાં હતા. તેમના સ્વભાવ કડકાઈ અને મિઠાઈને કારણે તેમને લગભગ ચાર વખત રજા આપેલી અને પાછા ફરી ફરી તેમને રાખવામાં આવતા. આ બિના મેં બે ત્રણ વખત જાણેલી, પરંતુ નોકરોની ખાસતમાં-આંતરિક વહેવારની અંદર-મારા જેવા મહેમાને શા માટે માથું મારવું જોઈએ ?

શેઠાણી ભૈયાજીથી અંદરખાને ખૂબ નારાજ હતાં, તોયે ઉપરથી રાજપણાનો દેખાવ કરતાં, શેઠની ઇતરાજી હોય તોયે તે નાઇલાજ હતાં. કારણ કે ધરનાં બંને બાળકો ભૈયાજીથી ખૂબ જ હળી ગયાં હતાં-દુઝણી ભેંસ જેમ દોવાવાળીને હાથે ચઢે છે તેમ.

એ કુટુંબમાં મારે જવાના પ્રસંગો તો વારંવાર બનતા; પણ એક વખત તો તેમને ત્યાં જ ઉતારો કરવાની ઇમ્મિજાએ મેં ધામા નાખ્યા હતા. આઠેક દિવસ હું રોકાવાનો હતો. દશેક વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. તે વખતે પ્રવૃત્તિ પણ અત્યારના કરતાં ઓછી એટલે

‘રળીયા ગઢવી’ની માફક મન્યું ને ગોઠયું તો આર દિવસ વધુ પણ રાકાઈ જતો. શેઠશેઠાણીનો જાવ અનન્ય હતો એટલે ઘર જેવું હતું.

મુખ્ય રૂમમાં શેઠાણી બેઠાં હતાં, એક ગાદી ઉપર હું હતો અને બૌયાજી આવ્યા.

“કયો વેડરાજ! આ ગયે?”

“હા, બૌયાજી! મજેમેં હો નાં?”

“હાં જી. મજેસેં રાટી ખાને હૈ, દિન ગુજરતે હૈ. અખ તો તુમ પહાં હી ઠહેરોમે ન?”

“હા, બૌયાજી! શેઠાણીની ઈચ્છા વણા દિવસથી હતી કે હું તેમનો મહેમાન બનું. એટલે આ વખતે તો મેં પણ અહીંજ ઉતારે રાખ્યો છે.”

બૌયાજી એક નાના સરખા રટુલ-ટેબલ (ફાનસ મૂકવા જેવું) ઉપર બેઠા. હું બેઠો હતો, શેઠાણી જાજમ ઉપર હતાં, તોયે લેવાયી નીચે ન બેસાયું.

હોય, એનું કાંઈ નહિ. પણ નોકર માણસને આ રીતે મહેમાન અને શેઠાણી હોય ત્યાં આવીને બેસવાનો અધિકાર ન હોવો જોઈએ. જો કે એથી આપણે શું? આવી ચીકાકા કરનાર ચીકણાં માણસ ગણાય. નોકરો રાખનારના દિલમાં એવી ખાખતમાં કેટલીક ખેલકલ્લી હોવી જોઈએ. વાડ, એ વખતે એમની બેખી નિશાળેથી આવીને રૂમની અંદર દાખલ થઈ. માતા નજીક હોવા છતાં એ બૌયા પાસે મઈ અને ટેબલ ઉપર પગ ઊભા રાખી બેઠેલા લેયાના ઊભા ઢોંચણ ઉપર થોડો પલાણી બૌયાના ખભા ઉપર હાથ રાખીને બેસી મઈ, અને “બૌયાજી ચલો ફરવા જાયગેના?” “કીધર જાયગે” ની વાતો કરવા લાગી.

હું સામાન્ય વાતચીત શેઠાણી સાથે કરતો હતો. મારી નજર બેખી અને લેયા ઉપર હતી. થોડો પલાણી બેઠેલી બેખીને લેયો પગ

ઉંચાનીચા કરી હીલોળતો હતો, અને એ હીલોળે ચઢેલી બેબી આનંદ માણતી હતી. કેટલીયે મિનિટો એમ ચાલ્યા પછી બેબીને લાઇ ને ભેંચો બહાર ગયો, અને મેં શેઠાણીને પૂછ્યું :

“આઈ ! તમને લેંચો ધરનોકર હીક મળી ગયો છે. પહેલાં તો એને રંગ આપી હતી. તેને પાછો રાખ્યો ખરો કે ? સારા નોકરો વગર ઘરમાં ચાલેલ નહિ ને !”

“હા, શું કરીએ બાઈ ! રડ્યો સારો તો શું ! એના મિળ-જનો પાર નથી. બે ત્રણ મહિને પગાર વધારવાના ઝગડા, ખાવામાં એને શેઠ કરતાંય સવાયું નેહાયે. ચાલતાં આપણું અપમાન કરે અને મોઢું તોડી લે. પણ આ છોકરાંઓને માટે એને રાખવો પડે છે. છોકરાંઓ એને જીએ છે અને જાણે ત્રણ આઠ્યા ! મારી માયા નહિ તેટલી તેની. જીવો બેબી છ કલાકે ઘરમાં આવી, પણ મારી સામે જોયુંય ? લેંચો અહીં હોય તો એમને ગોળનું ગાંઢું !”

રાતના દશ વાગી ગયા હતા. પથારીમાં ચાર વરસનો બાબો સૂતો હતો, માતા પંપાળતી હતી તોયે ઝાંઘતો ન હતો અને આંધ્રે હાંક મારી : “લૈયા ! ચે બાબાકો સુલાવ !”

લૈચો આવ્યો, બાઈ પથારીમાંથી ઊઠી ગયાં. બાબો લૈયાને નેહ પ્રુશ થયો. બહારના કમમાં ખુરશીઓ ઉપર અમે બેઠા હતા. બાઈ પણ બહાર આવી ખુરશી ઉપર બેઠાં. હું બેઠેલો તે ખુરશી એવી જગ્યાએ હતી કે બારી વાટે બાબાની સુવાની પથારી મારાથી નેહ શકાતી હતી.

લૈચો બાબાને પસારવા લાગ્યો અને બાબો તદ્દન ઉઘટો સૂઈ ગયો. લૈચો એ બાળકના નિતંબ ઉપર એક એવા પ્રકારની મસાજ —અંપી આપતો હતો કે તેથી તેનો કમરનો ભાગ વળાંક લેતો અને પથારીથી દબાથેલો ગુપ્તાંગનો ભાગ પથારી સાથે ઘર્ષણ પામતો. માતાની સાથે ઝગડે ચઢેલો અને રીસાયેલો બાબો લૈયાનો હાથ

અડતાં જ્ઞાત થઈ ગયો. તે જાંઘ્યો નહોતો, પણ એક ચોક્કસ પ્રકારના આનંદમાં સ્થિર થયેલો હતો.

મારી ખુરશી પાસે પડેલી ટીપાઈ ઉપર ચઢા પીને ખાલી કરેલા રક્ષાખી પ્યાલાને મેં આળસ મરડી હાથનું ટેપુ લગાવ્યું. રક્ષાખી પ્યાલો નીચે જઈ પડ્યો. શેકાણી ખુરશી ઉપરથી ઉઠા થઈ ગયાં અને ક્રાંતિ અકસ્માત થયાની બ્રાંતિથી લૈયો રૂમની બહાર દોડી આવ્યો. મેં રૂમની અંદર પ્રવેશ કરી બાબાને જાણ સૂતેલો સવળો કર્યો. તેનું ગુપ્તાંગ પૂર જોશમાં ઉત્થાન પામેલું હતું, અને પથારીના ધર્મણથી તેની ચામડી થોડી ખુલ્લી થયેલી હતી.

લૈયો રક્ષાખી પ્યાલાના ટુકડા વીણતો હતો. બાઈ અંદર આવી પૂછવા લાગી : 'કેમ વેંઘરાજ ! શું થયું ? હાંફીળા ફાંફીળા કેમ અહીં દોડી આવ્યા ?'

છત ઉપર ચોટીને સ્થિર થયેલી ગરોળી તરફ આંગળી ચીંધી મેં બાઈને કહ્યું : 'એ તો એમ થયું કે આળસ મરડતાં બારીમાં મારી નજર પડી ને ત્યાં નાની ગરોળી પથારી પામેથી પસાર થતાં તેનું પૂછકું હું જોઈ ગયો. વીંછીના બાંકડા જેવું એ લાગવાથી મને શંકા થઈ કે રખેને બાબાની પથારીમાં એ પેસી જાય ! એથી હું દોટ મૂકી અંદર આવ્યો, ત્યાં તો દીવાલ ઉપર થઈ છતમાં એ ચીટકાઈ ગઈ. બુઝો પેલી ગરોળી !'

'હાશ, હું તો ઘાસકી ગઈ બાપાજી ! રક્ષાખી પ્યાલો તો જાણે જનહતમાં ગયાં. પણ એનો વચાકો થયો અને તમે દોટ મૂકી રૂમમાં ગયા. આ બધું બની ગયું એક સાથે, ને હું તો ડરી ગઈ !'

'હોય જહેન એ તો જોગાનજોગ બનવાકાળ છે. ચાલો કાંઈ નહિ. માત્ર મારા હાથની હાફેરે નકામું રક્ષાખી પ્યાલાનું નુકસાન થયું.'

ચારેક દિવસ મુંઝઈ આવ્યાને થઈ ગયા. દિવસે થોડો વખત બહાર ફરી આવી બાકીનો વખત હું ઘરમાં જ રહેતો. શેક ધંધા અર્થે

દિવસે બહાર રહેતા. રાત્રે અમે એ-ત્રણ કલાક સાથે બેસતાં, વાતો ખૂબ કરતાં. અને માણસને મારી વાતોમાં એવો તો રસ આવતો કે રાતના બાર થાય તોયે 'આલો સૂઈ જઈએ' એમ કહું, ત્યારે કહેશે 'માય છે, શી ઉતાવળ છે ?'

પરંતુ મારી આંખો ઘરમાં આવતાંની સાથે લેવાને શોધતી. લેંચો કાઢી વાર બેખીને અને ક્યારેક બાજાને લઈ એકલો જ બેઠો હોય. રીઝાવવું, રમાડવું, જમતી વખતે પાસે બેસવું અને સુવરાવવું એ તો લેવાનું ખાસ કામ હતું. પણ બહા, બેખીને હું બ્યારે જોઈ ત્યારે એ તેના ઢીંચણ ઉપર હોય કાં લેવાના ખોળામાં હોય અને પછવકડે હાથથી લેંચો બેખીના નિતંબ ચામડતો હોય, એ અને નહોતું ગમતું. અને વારંવાર બાળક સાથે બેંચો હોય ત્યાં કાંઈ પણ કારણ કાઢી મારે ડોકીયા કરવા એ લેવાને નહિ ગમતું હોય એમ હું માનું છું. ઘરના મણસો તો બેખી અને બામો લેવાની પાસે છે તેટલું માનીને સંતોષ લેતાં. હું તો મહેતાન-પરચો ! હું શા માટે આંખના કણાની માફક આડો આવળો થઈને ત્યાં જ લાગ્યો રહેતો હોઈશ, એમ પણ એ ખાઈ બહેલો ને કર લેંચો માનતો હશે !

બાથરૂમમાંથી નાહીને નીકળેલી બેખીને લેંચો કપડાં લાવી આવતો હતો. હું રૂમમાં નહાવા માટે હાખલ થયો. મેં રૂમને થોડીક અંધખોલી રાખીને જ નહાવાની શરૂઆત કરી અને લેંચો ટુબલથી શરીર લૂછવા માટે બેખીને મદદ કરતો હતો.

બેખીના યુમાંજ અને સાંજની સાથે તેના હાથની ચાલકી અને કનડગત મેં રૂમમાં રહીને જોઈ લીધાં. એ સ્પર્શસુખનો આનંદ માનતી અને સ્થિર થઈ બેઠી રહેલી બેખીને જોઈ લીધી. અને નિશ્ચય થયો કે આ નિર્દોષ કુમળા અને બાળકો અદાળે બચકર કાળના પંખમાં જઈ રહ્યાં છે !

તે જ દિવસે અમે શેઠાણી પાસે લેવાએ પાતના પૈસા માગ્યા.

અને 'કહે જ લઈ મયા છે ને ?' આટલું જ કહેવાથી લેયા, "અચ્છા, તો હમકો એસી નોકરી નહીં ચાહિયે" કરી રીસાઈ ચાલ્યા ગયાનો પ્રસંગ બન્યો.

સાંજ પડી. શેઠ આવ્યા. લેયાને શોધતા બનને બાળકો દોટા દેતા હતા. માતા સમજાવતી હતી: "બહાર ગયો છે, બેન ! બાપા ! હમણાં રાત્રે આવી જશે હોં. રમો, બેસો." પણ બાળકો ઘડીક થાથ ને બોલે: 'આપુજી ! લેયા ક્યાં મયા ?'

શેઠાણીએ શેઠને બધી વાત કરી. શેઠે કહ્યું: "અરે, તેં વળી આ ક્યાં ક્યું ? બાળવાંતાને બે ચાર આના વધુ. વળી પાછો આ છોકરાંઓ ખાતર તેને મનાવવા જવો પડશે." અને શેઠાણી સીવાઈ ગયાં-એશિયાળા થઈ ગયાં. એ એની દીનદશા મારાથી ન સંખર્ષ. મેં કહ્યું: "શેઠ ! ઘરમાં એક જંબીર બૂઝ થઈ રહી છે."

"કેમ ! શેની, વૈષ્ણરાજ ?"

"શેઠાણીને તમે નકામા લડો છો."

"હા, બાઈ ! હા, હું તે બળ્યું છું. પણ આપણી તો પરાધીન દશા છે. નોકરો વગર કેમ ચાલે ? અબણ્યા નવા નોકરાને વળી ક્યાં રાખવા ? આ જૂનો બૈયો જરીક તોછડો અને મિનજી છે, પણ છોકરાંઓ તો સચવાય છે નાં !"

"ના જી, છોકરાંઓ સચવાતાં નથી, પરંતુ તેઓ નાશ પામે છે, અઢાળે મોતના મુખમાં ઝડપાઈ રહ્યાં છે !"

"હે ! એ શું વૈષ્ણરાજ ! હું એ ન સમજ્યો."

"તો હું આપને એ પ્રત્યક્ષ રીતે સમજાવી દેવા ઇચ્છા રાખું છું. પરંતુ સોમન લઈ થયો કે રીસાઈને ચાલ્યા બેઠેલા લેયાને ફરી ઘરમાં દાખલ નહિ કરી."

"એવું હોય, વૈષ્ણરાજ ! આપ તો અમારા પૂજ્ય છો. એમાં સોમનની જરૂર શી છે ? અમને એવું કંઈ બતાવો તો, એવા પંદર રૂપરૂપીયા નોકર એ આપના વચનથી કંઈ વધુ છે કે ?"

‘વારૂ, ધીરજ રાખો. હમણાં આખાને સુવાનો વખત થવા દો.’

બાળકો વિનાશના પંથે જઈ રહ્યાં છે એ જાતનું સંબોધન સાંભળીને શેઠ તો કંપનનાના ઘોડે ચઢી ગયેલા જણાયા. મારે વાત કરીને નહિ પરંતુ તેમને પ્રત્યક્ષ રીતે બતાવવું હતું અને એ ગુણગ્રાહી કુટુંબમાં માઠી અસરે જે પગપેસારે કર્યો હતો તેને દૂર કરવી હતી. એટલે વધુ નહિ પૂછતાં હું જે રીતે ખુલાસો કરું તે જણાવવા બેઠે માણસો આતુર બન્યાં. શેઠને એ પણ શંકા ગયેલી કે પોતાની પ્રામાણિક અને પવિત્ર સ્ત્રી સંબંધમાં તો વૈધરામ કાંઈ શંકાશીલ નહિ બન્યા હોય ને ! અણબધેલી બિના માટે માનવીને અનેક કુશંકાઓ જાગે છે !

રાત્રે અમે સાથે જમ્યા. બાબાને સુવરાવવાને વખત થયો અને અને તે રાડે ચઢ્યો હતો. ભૈયો તેને પંપાળે એવી એની માગણી હતી.

અચારનવાર હું કુટુંબમાં જતો આવતો હતો. મારો સ્વભાવ બાળકોને બોલાવવાનો-બેલાવવાનો પ્રથમથી જ છે. એટલે ઘણી સરળતાથી અજાણ્યા કુટુંબમાં બાળકો સાથે હું બળી શકું છું. બાળકોને મેળવી લેવાની પણ આવડત જોઈએ છે, દીવેલ પીધેલું મ્હોં કરી, બારેખમ થઈને બેસી રહેતા, પોતાની જાતને મોડું માણસ માનતા માનવીઓ પ્રત્યે બાળકો કદાપિ વહાલ કરતાં નથી. નિર્દોષ પ્રેમ બતાવતાં આવડે તો બાળક જેવાં બને આવે છે જ.

સુવાની રૂમમાંથી બાળકને બહાર બોલાવીને અંદર હું દાખલ થયો. બાબાની પથારીમાં જઈ, તેને મેં ઉલટો કરી દીધો અને અને મેં કહ્યું : ‘બાબા ! ભૈયો હમણાં આવશે, હો ! ચાલ જોઈ’, હું તને ભૈયો પંપાળે છે તેમ પંપાળું.’

ભૈયાની બાબાને પંપાળવાની રીતનો મને ખ્યાલ હતો. બાબાને મારી રીત ગમી પણ ખરી. તે આંખો મીચી સૂતો અને ભૈયાની

ચંપી મેં ચાલૂ કરી. પ્રથમ શેઠાણીને અને પછી શેઠને મેં અંદર બોલાવ્યાં અને મારી પાસે બેસાડ્યાં.

“ જુઓ, શેઠ ! બાબાને આ રીતે પંપાળવું અને ચંપી ગમી ગયાં છે. તમે કહેશો કે એથી શું ? હું કહું છું કે એ ચંપી અને આ રીતે પંપાળવું તે બચંદર છે, કારણ કે એનાથી નીચેના ભાગમાં ચોક્કસ પ્રકારનું વર્ષણ થાય છે. બાબો આંખો વીચીને સૂતો છે તે ઊંઘતો નથી, પણ એક પ્રકારના ચોક્કસ જાતીયતાના અણસમજ્યા આનંદમાં તે મસ્ત છે. તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો તમે જોઈ શકશો ” મેં બાળકને સવળો કર્યો અને ઉપરથી ટેનીસની ચાળ હટાવી દીધી “ જુવો, બીડાયેલો ગુપ્ત ભાગ પુષ્કળ ઉત્તેજિત થયેલો છે અને ખુલ્લો પણ છે બાળકને આ વિષયમાં લાભ—હાનિની ખબર નથી. પરંતુ જો આ અખતરો એની ઉપર અજમાવ્યો છે, તેણે તેને આથી વશ કરી લીધો છે. એનો હાથ અડક્યા સિવાય આ બાળકને ચેન નથી પડતું. એમ તો બાઈ સાહેબ પણ બરડામાં-પછવાડામાં સરસ રીતે પ્રેમથી પંપાળે છે, પણ આ બાળકને તમારા ભૈયાએ એક પ્રકારના અનિષ્ટ આનંદનો ભોગી જે રીતે બનાવ્યો છે તે રીત બાઈને આવડતી નથી. મેં ભૈયાના હાથથી એ જાણી લીધી છે. હવે થોડીવારમાં એ બાળક સૂઈ જશે. પરંતુ આ કાચી કળી જેવા બાળક ઉપર જાતીયતાનો આવી પડેલો પડછાયો તેને આ રીતથી કંઈ જુમિકા ઉપર લઈ જાય અને જુવાની આવતાં તેની શી દશા થાય, તેની કલ્પના કરવાનું હું આપની ઉપર છોડું છું. આપણે અત્યારે સૂઈ જઈએ. બેબી માટે દાલે આપને હું સમજાવીશ.”

સવારનું સ્નાન તો થયું. બેબી ભૈયાને શોધી રહી હતી. એને મેં મારા રૂમમાં બોલાવી. સાત વષની એટલે ખાસી સમજણી છોકરી. મને એ વૈદ્ય કાકા કહેતી, મેં કહ્યું : “ આવને બહેન ! તું તો મારી પાસે આવતી થે નથી. તું બહુવા જાય છે. સરસ આવડે છે એમ બા કહે છે. ખરી વાત ને ?

હવે તો હું તારે ઘેર જ રહેવાનો છું અને તને શીખવવાનો પણ ખરો ” થોડે દૂર ઉભેલી બેબીનો હાથ પકડી મેં પાસે બેબી લીધી અને મારા પગ ઉપર બેસારી દીધી; શરમાતી બેબીને હું પચ્ચી હીલોળવા લાગ્યો અને મીઠી વાતો ચાલુ રાખી પગ ઉપર એ ઘોડો પલાણીને દબાવ્યું લેતી, ફરવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય વાતે વળી.

મેં કહ્યું: “ ખરું કહેજે, બેબી ! આવી રીતે હીચકવું તને મને છે ને ? રોજ તું મારી પાસે આવે તો હું તને પગ ઉપર હીચકાવું.”

તેણે ડાકું નમાવીને અર્થસૂચક ‘ વાડ ’ નું સૂચન કર્યું.

‘ બેબી ? તને લેયો આ રીતે રોજ રમાડતો, ખરું ને ? ’ એણે આંખો ઢાળી હા કહી.

“ જો બેબી ! લેયો રીસાઈ ને જતો રહ્યો છે; તેણે એમ કહ્યું છે કે બેબી જો સાચું બોલીને બાને બધી વાત કરે, તો તે પાછો આવે. આપણે લેયાને પાછો બોલાવવો છેને ? ”

‘ હા ’ બાલિકાએ ઉત્સાહપૂર્વક ઉચ્ચાર્યું.

‘ જો લેયો નહિ આવે તો રોજ હું તને રમાડીશ, ફરવાને લઈ જઈશ, પંપાળીશ. પણ એ બાધી છાનુંમાનું નહિ. બાને વાત તો કરવી જ નોઈએ, ખરું ને બહેન ! આ એમાં થોડા જ હડવાનાં છે ? ચાલ આપણે એમની પાસે જઈએ. ”

આઈ નહાઈ ઘોઈ પૂગથી પરવારી તૈયાર થતાં હતાં ત્યાં હું બેબીને તેમની પાસે લઈ ગયો.

“ બુચો બહેન ! બેબીને તમારે હડવાનું નથી હાં ! બેબી તો ડાહી છે. પણ સાચું બોલ, બેબી ! લેયો તને પગે પંપાળતો હતો, નહિ બહેન ? ”

‘ હા. ’ બેબીએ ટૂંક જવાબ આપ્યો.

“ પછી આ જગ્યાએ તને પંપાળતો હતો, ખરું કે ? ”

“ મેં ક્યાં એને એવું કરવા કીધું હતું ? ”

“ નહિ નહિ, બેન ! તે નહિ કીધેલું, પણ તમે જ્યારે એકલા હો-લેલો ને તું, ત્યારે તે તને પંપાળવા લાગતો. નહિ કે ? ચાલો ત્યારે બેસી ! જમીને આજે તું નિશાળે જવાની કે ? વાડ, જાઓ ”

બેસીને જમવાના રૂમ તરફ મોકલી શેડ પાસે શેડાશ્ચીને મોકલતાં મેં કહ્યું : “ બાઈ ! તમે જાણેલી હકીકતથી શેડને માહિતગાર કરો તો મર્મદાયક સચવાય. ”

થોડીવાર પછી બન્નેની હાજરીમાં હું જઈને બેઠો અને શેડને સંબોધીને મેં કહ્યું : “ જુઓ શેડ ! આપણા ઉછરતાં રૂમમાં બાળકોમાં આપણાં નોકરો કેવું અનિષ્ટકારી તત્ત્વ આટલી હિમરથી દાખલ કરી દે છે ? અને એ અનિષ્ટની આથે રહી આપણા બગીચાના મૂળમાં ખારનું ખાતર પૂરી, આપણું ખૂંડું કરવા કેવા પંતરા રચે છે તે તમે જોયું. ”

“ તમારું લૂણ ખાઈ; તમારા પૈસે પોષાઈ, ઘરમાં રહી આખરો કાઠતા લૈયાની અંદર જે બળ અને જોડકમી હતાં તે આ બાળકોને વશ કરવાની કળા એને હસ્તગત થઈ ગયેલી એ બળે તે કૂદતો હતો, આપણે સુખી ઘરનાં માણસો આપણા કુટુંબમાં નોકરોને દાખલ કરી, ઘરનાં માણસોને સોંપતાં પણ જીવ ન ચાલે તેવાં આપણાં હૃદયનાં દુઃખાસમાં બાળકોને એ નોકરોને હવાલે કરી આપણે નિરાત સેવીએ છીએ કે બાળકો આનંદથી મોટાં થાય છે. ”

“ આટલા નાના બાળકોને એ રીતે ગુપ્ત ભાગ છોડવાથી બેફકરાટ વધે છે અને તેથી ધીરે ધીરે અસાન અવસ્થામાં તેઓ નોકરને સ્વાધીન થતાં જાય છે. પછી એ જ નોકરો મોટાં થતાં બાળકોને હસ્તમૈથુન અને તેના ઝંવી અનેક બદીના રસ્તે વાળવાનું જરીયે ચૂકતા નથી. ”

“ સરસ ખોરાક ખાતાં, મનમાન્યું હરતાં ફરતાં, ધી, દૂધ અને માખણમાં ઢીલા રાખવા છતાં ફેટલાંયે આળકો રિક્ટસ, ચીડીયાં, રીસાળવાં અને રીકકાં ફર તથા જુવાની આવતાં હીમ લાગવાથી બળીને ખામ થઈ ગયેલા છોડ જેવાં બની રહે છે, તેની પાછળ આવી જનનનો મૂળમાંથી જ કોઈ સડો લાગેલો હોય છે. વાલીપણનો દાવો કરનાર વડીલોને તો આ વસ્તુનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ હોતો નથી.

“ હવે તમે એ લેવાને ઘરમાં પેસવા પણ દેશો નહિ અને બીજો નોકર કે આવા રાખતાં પૂરાં સાવધાન રહેજો. શંકા એ સંકટનું કારણ બાલે હોય પણ સાવચેતી આગમનિરીક્ષણ એ કાંઈ સંકટનું કારણ નથી. ભયસ્થાનોની કલ્પના નહિ રાખનાર કુટુંબનો બગીચો અરાખર ખીલવા ટાણે કરમાઈ જાય છે.

“ આળકો ચાર દિવસ લેયા માટે ૬૬-૨૯ કરે અને ૨૩ે તેથી નેમનાં ખોર ખોર જેવાં આંસુ જોઈને તમે રખે ભયભીત થઈ જતાં. આળકો તો સમય જતાં ભૂલી જશે.

“ અને સાત વર્ષ વીતાવો ચૂકેલી બેબીને શેક, તમે નહિ તો તેની માતા તેની બાપામાં શીખામણના બે શબ્દો જરૂર સમજાવી શકે છે.

“ બહેન ! જો ત્યાં વારંવાર અડકાય નહિ, એ પેશાબ કરવાની જગ્યાએ તું કેમ બડી બડી હાથ લપ્પ જાય છે ? તને ત્યાં ખંજવાળ આવે છે ? તું જ્યારે નહાયને, ત્યારે તને સફાઈ કરતાં શીખવીશ. જો આ રીતે સાફસૂરી રાખીએ તો ખંજવાળ ન આવે. એ ગુપ્ત ભાગ કહેવાય. ત્યાં ન અડકાય. અડડીને હાથ ધોઈ નાખવા પડે. એ જગ્યા અપવિત્ર કહેવાય. ત્યાં આપણાથી ન અડકવાય, ન કોઈને અડકવા દેવાય. કોઈ એવું કરે તો મને કહી દેજો. એને હું શિક્ષા કરીશ.”

ઉછરતાં આળકોવાળા ઘરનાં માવીતરે ! તમે સાવધાન-સાવચેત રહો. બિલકુલ કુમળી વયનાં નાનાં ફરજદો એવી એવી બાબતો

બધી જગ્યાએથી શીખી આવે છે. સમવયસ્ક બાળકો પાસેથી પોતાને રમાડતાં મોટાં બાળકોથી, પડોશીથી અને હવસખોરીભરી વૃત્તિવાળા મોટી ઉમરનાં પુરુષો પાસેથી પણ આવી અનિષ્ટ ટેવો લાવે છે.

કામુક વૃત્તિ અને હવસખોરીભરી શયતાનીયત કદાપિ ઉમરનો ખ્યાલ કરવા ઝેભી રહેતી નથી. આપણા સમાજમાં થતા કેટલાક કેસોમાં વાંચવા મળ્યું છે કે આઠ કે દસ વરસની સગીર બાળા ઉપર અમુક દુષ્ટ માનવીએ અત્યાચાર કર્યા !

તમારાં બાળકોને તમારી ગોદમાં જ ઉછેરો. તેના સંસ્કાર, તેના સ્વભાવ તેની વૃત્તિ તેની બુદ્ધિ અને તેના દેહ વ્યાપ છે તે વખતે તમે રચમાત્ર બેદરકારી રાખી ન શકો. તમે જેના સ્વભાવ, ક્રિયા, અને માણસથી અપરિચિત છો એવા કોઈ પણ માનવીના હાથમાં તમારું બાળક ન સોંપો તેમાં જ મગ છે.

‘ક્રોએટસ એડવાઈસ ટુ પેન્સ’ એ નામનું પુસ્તક તમે જોયું હશે. તેના લેખક ક્રોએક સાહેબ એ મંથમાં કહે છે કે તે પોતાનાં બાળકોને ઘડીવાર પણ પોતાની નજરથી દૂર થવા દેતા નથી. તે લખે છે: ‘અમારાં બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ હું તથા મારી પત્ની જ આપીએ છીએ, તેમને કદી એકલા અથવા બીજાની પાસે રહેવા દેતાં નથી, હું બહાર જઈ છું તો મારી પત્ની બાળકોને સંભાળે છે. મારી પત્ની બહાર જાય છે ત્યારે હું તેમને ઘેર, મારી પાસે રાખું છું, અને અમે બેઉ બહાર જઈએ છીએ ત્યારે અમારાં બાળકોને અમારી સાથે લઈ જઈએ છીએ.’

‘શું આપણે આ રીતે આપણાં બાળકોની સંભાળ ન લઈ શકીએ ? અત્યારે મોટાં શહેરોમાં આ મંદિરોની સગવડો છે ત્યાં ઉછરતાં-કેળવતાં બાળકો ઉપર તેના સંચાલકો પૂરું અને યથાર્થ શિક્ષ આપે એમ ઇચ્છ્યું રહ્યું. મુખ્ય સંચાલકની દૃષ્ટિ સતત સર્વત્ર રહેવી જોઈએ.

કેટલાંક કુટુંબોમાં આપણો પાસે ઉછરતાં બાળકો કેવી રીતે કુમારો પડી જાય છે એ જોઈને તો મને ખૂબ ત્રાસ થાય છે.

એવો જ એક વાર પ્રસંગ આવી લાગતાં એક દક્ષિણી આપણા ગાલ ઉપર એક તમાચો મેં ચોડી દીધો, અને તે દોડતી બાઈ પાસે ફરિયાદે ગયું.

કરોડપતિના ઘરમાં જવું અને એક જુવાન બાઈના ગાલ ઉપર તમાચો ચોડવો એ બેઠક મારે કૃત્ય કાર્મ સંજ્ઞન માણસ વખોડી જ કાઢે ને !

ફરિયાદ સાંભળનાર બાઈને મારી પ્રત્યે ખૂબ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું પરંતુ મારો ખુલાસો સાંભળ્યા પછી તો તે દિગ્મૂઢ બની ગઈ.

તમાચો ખાનાર બાઈ પોણાબે વરસના બાબાને રમી રહી હતી. બે હાથ ઉપર બાળકને ચતું સુવાડી એ આપા તેને ચુમીઓ કરતી હતી !

પરંતુ ક્યાં !

એ જ બચકર છે ! એ કુમળા બાળકના ગુપ્ત ભાગને મોઢામાં લઈ તે આપા ચળળતી હતી. એ દ્રશ્ય જાંઘને મેં તેને તમાચો ચોઢ્યો હતો.

બાળકને સાથે લઈ જઈને મોઢાં શેઠાણીને ચૂંકથી આચ્છાદિત બનેલ ગુપ્તભાગ બતાવ્યો.

આપણે રજા અપાઈ, ઘરનાં સાવધાન બન્યાં. આવી ઘટના તો ઘરોઘરમાં બની જાય છે, બની રહે છે, પરંતુ એથી ચૂંચાય છે આપણા નંદવદનનાં પુષ્પો ! અને પછી તેને સજીવન બનાવવા માટે દેશી-વિદેશી કહેવાતી શક્તિની દવાઓ શોધાય છે !

એક જનમાં હું ગયેલો. ચાલીશ વરસના પુરુષની સાથે તેના જ જાણાની નવ વરસની છોકરીને પથારીના અભાવે સુવારવામાં આવી.

પથારીનો સળવળાટ અને બાલિકાનો ચિત્કાર ઘેર અંધારી કાળી રાત્રમાં સમાઈ ગયાં ! બાલુમાં જ સૂતેલો હું ! હૃદય મારું થડકી ઉઠ્યું.

એ ભગવાન ? શ્યતાનીયત ! હવસખેરી ! અને પાશવલીલા ? આ માનવી આટલો શાણો-ડાઢો સારાસારનો વિવેકવાન ! એ કયી દિશાએ ?

પ્રિય વાચક ! કેટલાં ઉખેળવાં ? સાવધાન, કુમળા બાળકોનાં માવીતરે ! તમારી પવિત્ર અને જવાબદારીભરી ગોદમાંથી વિખૂટાં મૂકા નહિ તમારી વાટિકાના છોડને તમારાં લાયકવાયાને.....

[૫]

કિશોર અવસ્થા:

યૌવનનું ચણતર

કિશોરને આપણે ત્યાં કુમાર પણ કહે છે, પરંતુ શાસ્ત્રીયકાળ આપણે સામાન્ય રીતે પાંચ વર્ષથી ૧૫ વર્ષ સુધીનો સપ્રિત સમયમાં કિશોરને માટે બાંધીશું તો ઠીક પડશે.

પાંચ વર્ષ સુધી બાળક, અને બાળક પછી કિશોર અવસ્થા: કિશોર થયેલો બાળક પાંખો આવ્યા પછીના પંખીની માફક હરવા ફરવામાં-મોકળો થવામાં-બહાર જવામાં ધીરે ધીરે સ્વાલંબન શીખે છે, કેમકે એ આંગણું છોડીને આગળ વધે છે.

ઓરડેથી ઓશરીએ, ઓશરીએથી આંગણીએ અને આંગણીએથી આગળ વધતાં, એ પાંગરતા-ખીલતા અને બહાલતી કુમાર અવસ્થાના કિશોરની દિશાઓ જેમ જેમ મોકળી થાય છે, તેમ તેમ તે િમર્યાદમાં રહેલી ભુદ્ધિ, કાર્યશક્તિ, જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે-મંદુકતી જાય છે.

એને વર્તુલમાં-સીમાદોરીના બંધનમાં રાખી શકાતો નથી.

એને સમવયસ્ક કિશોરોનો સ્થાથ સાંપડે છે; એની નજર સામે નવીનતાઓ આવીને ખસી થાય છે અને જિજ્ઞાસુજ્વલિમાંથી એનામાં કુતૂહલ પેદા થાય છે, તેને માપવા-આપવા એ મથતો બુદ્ધિને ઉત્કલિતો આમળ વધે છે. એની આલ તે માત્ર આલ નથી રહેલી, પરંતુ એની અંતિમાં વેગ આવે છે અને એ દોડતો બને છે.

ક્યારેક એકલો અટૂલો, ક્યારેક સાથીદારો સાથે અને ક્યારેક ખેલાડી મોટી ઉમરના છતાં કિશોરની ભૂમિકાઓ પૂરી કરીને યુવાનીની ઉંમરમાં પ્રવેશતા મોટી ઉમરના છોકરાઓની જોડી બની, એ નવી ભૂમિકામાં ઝડપભરે પ્રવેશ કરતો આમળ વધે છે. માતાપિતા અને વાલી-સ્વજનની નજર સામે ખેલતો નાચતો બાળક કિશોર બનીને દષ્ટિ મર્યાદાની બહાર ચાલ્યો જાય છે.

અને ત્યારે જ મા-આપ તેની જે દેખબાળ કરતાં હોય છે તેથી દ્વિગુણી જવાબદારી તેમની ઉપર આવીને ગભી રહે છે. કારણ કે કિશોર અવસ્થામાંથી જ તેની જુવાનીનો પાયો નંખાય છે અને જે કોઈ પણ કારણવશાત્, કોઈ પણ સંગઠોષના પરિણામે આ પાયામાં અને એ પાયાના અણતરમાં કારમી કચાશ આવી મઈ તો એ ઈમારત જર્જરિત બની જવાનો પાકો ભય સેવવાનો હોય છે.

ધરના વાતાવરણમાં, એ વાતાવરણને વિશુદ્ધ રાખવા પ્રયત્ન કરતા સ્વજનના વર્તુલમાં જ માત્ર રહેનારો બાળક આજીણી બહાર નીકળીને ચારે દિશાની હવાનાં મોજાં ઝોલતો બને છે, છતાં તેની હજી અપરિપક્વ મતિ હોઈ, કાર્યાકાર્ય પરખવાની વિવેકનજર પૂરેપૂરી સાંપડી નથી હોતી, ત્યાં તેને ચયો નવીન સહવાસઃ એ તેને વિષય આર્ગની કેડી તરફ ન લઈ જાય તે વહીલોએ જોવાનું રહે છે. પરંતુ તે જોવાનું પણ દાવકાઈથી, પરોક્ષ રહીને જ સંભાળવાનું હોય છે. કારણ કે તેને ધરની ચાર દીવાલમાં કે આંગણના ચોરસની પરિસીમાંની અંદર પૂરી તો નહિ જ રખાય.

અહાર નીકળી આવેલો કિશોર સરખી વયના કિશોરનો સહકાર જાય છે, તેને પોતાની તરફ ખેંચી લાવે છે અથવા પોતે તેની તરફ ખેંચાઈ જાય છે અને તેની સાથે ફરવાનું, રમવાનું, બેસવાનું, વાતો કરવાનું અને ન સમજાય તે પૂછી લઈ પોતાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સતો-પવાનું કાર્ય શરૂ થાય છે; અને પછી ધીરે ધીરે નાની મોટી બાબતો નજર આગળ ખનતી અને કાનથી સાંભળવામાં આવતી—એ સઘળી બાબતો સંબંધમાં આ ઊગતા કિશોરે એકસરખી રીતે જાણવા ઇતેભર રહે છે.

પ્રાથમિક જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કિશોરમાં માનવીની બાબા તથા ક્રિયા તરફ વળી જાય છે નાની અને મોટી ઉમરનાં માનવીઓની બાબા તરફ એમની ચોક્કસ નજર રહે છે અને એ જાતની બાબતો આગાહ અનુકરણ કરતાં બાળકોને તથા કિશોરોને આપણે સર્વત્ર જોયાં છે.

ધર અહાર નીકળી, ફરીને ઘરમાં પ્રવેશતા કિશોર અહારથી કાઢ નવીન વાર્તાના સંબંધમાં કાઢક નવીન, અર્થવિહીન કે અર્થ-વાળી હકીકતો ઉચકી લાવતા હોય છે, અને એની સાથે સાથે આપણે જોઈશું તો જણાશે કે એ કિશોરો ઘણી વખત કાંઈક બાબત કાંઈકની સંભળાવેલી અથવા જોખાવેલી આપણી પાસે રજુ કરશે. એ બધું તેઓ અહારથી લાવે છે એટલું જ માત્ર નહિ પણ આવી બાબતો ઉચકી લાવતાં પહેલાં તેઓ અહાર જ તેનું ચર્ચણ કરી લે છે અને એ ચર્ચણના અંશ રૂપે એમના બુદ્ધિપ્રદેશમાં અને માનસિક અભ્યાસમાં એ હકીકત-વસ્તુ-બાબત ખૂંચતી જાય છે.

આમ્યજીવન જીવતા અને અશિક્ષિત વર્ગના કિશોરો જ્યારે સ્વતંત્ર તસ્લીનતા અનુભવતા હોય છે ત્યારે એ સ્વમુખે ગાવા લાગે છે:

‘હું તો હાલ્યને મારે ખેતર

રે હો કહનનીયા !

હું તો ક્યારની રહી, હું તાથી,

તાવે ને મારે જાગપણ સમય,

એ તો બહો જહોદા કાચી,

રે હો-કરહનીયા ?

અને શહેરી જીવન જીવતા કિશોરો કવરો:

‘ અય ચાંદ છુપ ના જના,

મેં જખ તક ગીત સુનાવું,

અય ચાંદ છુપ ના જના !’

આનો અર્થ એ થાય છે કે કિશોર પોતાની વિકાસ પામતી બુદ્ધિ-તિબેરીમાં ઘણું સંગ્રહવા લાગે છે અને એ સંગ્રહના આધારે તેના જ જોર અને મદાર પર તેનાં દેહ, મન, બુદ્ધિ, શક્તિ અને જ્ઞાન આગળ વધતાં જાય છે.

પરંતુ ઘણી વખત આ રીતે ખદાર જમને ઉચ્છેદી લાવતા કિશોર ઉપર જે નિલની સાફસુરી કરવામાં નથી આવતી તો અનર્થ કરનાર ખીજ તેની સાથે લળીને બાળમાનસ-કિશોરમાનસ ડહોળું અને અપારદર્શક બની જાય છે. એ તેના લવિષ્યના વિકાસમાં અને તેની પારદર્શક સ્વચ્છતામાં કાયમના ડાઘ રૂપે રહી જવા પામે છે.

‘ નિરંજન !’

‘ હા !’

‘ એ તું શું બોલ્યો, બાઈ ?’

‘ દીકરા ! તારા જ બાઈને તારાથી સાલ્યો કહેવાય કે ? આવું તું ક્યાંથી શીખી લાવ્યો ? સાલ્યા એટલે શું એની તને ખબર છે, બાઈ ?’

‘ ના ના.’

‘ તને એ કેણે શીખવ્યું ?’

‘ બાપુજી ! અરવિન્દ મારી સાથે લડતો ત્યારે મને કહે કે : જ સાલા ! મારી જોડે નહિ રમવા આવતો.’

‘ હા ! એટલે અરવિન્દ તને કહ્યું અને એથી તે એ શીખી લીધું. અને તે જ વાક્ય તને નહિ સમજવા છતાં તેનો તે ઉપયોગ કર્યો.

‘ જો બાઈ એવું આપણાથી ન બોલાય. આપણી બાબામાં એને માળ કહેવાય. આપણને કાઈ માળ દે તો તેમ તે કરે તે માટે સમજવી શકાય. પરંતુ આપણાથી માળ તો કાઢને ન જ અપાય. એથી આપણી બાબામાં કઠોરતા આવે. આપણે કાઈને માળ આપીને તુચ્છકારીએ ત્યારે તેને દુઃખ થાય અને વૈર પણ થાય. માટે તું હવે સમજીને ફરી કાઈને ‘સાસ્લા’ કહીશ નહિ અને એવું કહેનાર જોડે તું રમીશ પણ નહિ આપણી સાથે રમનાર કિશોર આપણો બાઈ કહેવાય. તેને શું ‘સાસ્લા’ કહેવાય ? ‘સાસ્લા’ એટલે સાળો, બાઈ ! એવી બાબાને તોછડી-હલકી બાબા કહેવાય, સારા માણસથી એવું ન બોલાય. ’

આવી રીતે કિશોર રોજ-બ-રોજ બહારથી જે કાંઈ શીખી લાવે-લઈ આવે તેને રોજ સમારી, -સુધારી, એના બજવામાં ખપ પૂરતું વિશુદ્ધ રહેવા દઈ, સડેલું-અગડેલું. ત્યાગવા જેવું વીણી-ચૂટીને દૂર કરી નાખવામાં આવે તો જ કિશોરની બુદ્ધિ નિર્મળ રહી શકે.

વિવિધ વાતો, વાણીમાં બિમત્સતા, બાબામાં કઠોરતા, કળ્યા અને ઝઘડા, માર્ગ અને તાર્ગ, અર્થહીન મમત્વ અને ખેંચાતાણી તથા બહારથી ગમે તે ચોરી લાવવાની વૃત્તિ, આ સઘળું કિશોર વયમાંથી જન્મ પામે છે, ધરણ્ય કે તેને જાતબાતના કિશોરોનો સાથ રોજ-બ-રોજ નવો સાંપડે છે. એમની સાથે બળવા ન દેવા એમ તો બની શકતું જ નથી. માત્ર બને છે એટલું કે એનાં મન તથા બુદ્ધિને એવાં બનાવવાં જોઈએ કે બહારનો કાદવ તેને સ્પર્શે નહિ અને જે સ્પર્શી ગયો હોય તેને રોજ ને રોજ ખંખેરી નાખી, પૂરી સ્વચ્છતા લાવવા પાછળ પૂરતું ધ્યાન અપાય છે, તો જ કિશોરાવસ્થામાં કે બ્યારે એના દિલનાં દાર મોઢળાં બન્યાં હોય છે, તે વખતે અનિચ્છનીય વસ્તુ પ્રવેશી જતી નથી.

ધણા દિવસો સુધી-અરે મહિનાઓ સુધી આ તરફ બેદરકાર

અન્ય રહેતાં માતાપિતા કે સ્વજનો, કિશોરિની અંદર હાડોહાડ દુર્ગંજો લાગી ગયા પછી તેને નિગામવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો તે એટલે ભાગ્યે નિષ્ફળ જાય છે. કારણ કે પછી તો જડ કાલી ઘુસી ગયેલી એ કડોરતા માનવસ્વભાવજન્ય હતાકરી કિશોરોમાંથી કેમે કરી હટતી નથી.

ગાળાગાળી, ચારામારી, અપરાધનું વાણીમાં મિશ્રણ, ખિલતસ ગાળો, હાજ્યાં અને ખેંચાતાણી, રીસાવું અને ખોટી હાં પકડતી—આ સઘળી બાબતો ધીરે ધીરે કિશોર જીવનમાં મનની અંદર પેસી જઈને રૂઢ બની ગઈ હોય છે. શરૂઆતમાં જ શુભ નિષ્કાથી એ જાતની પકડોને છોડાવી દેવામાં આવે અને એ કુમળા છોડને સરલ વળાંક લેતો કરવામાં આવે તો તેના ભવિષ્યના જીવનમાં સોળે કળાઓ ખીલવામાં ન્યૂનતા રહે નહિ, કારણ કે પછી તો કિશોરને આપણે કેળવણીના આંગણે લઈ જવો છે. આપણે જ્ઞાન—સંસ્કૃતિ અને વિદ્યાવ્યાસંગના મંદિરે જોને મૂકવો છે.

યૌવનનો પાયો

માનવીના જીવનનું શરૂઆતનું ઘડતરરચાન એ તો આપણી જ્ઞાનાઓ—રૂઢો અને કોલેજો છે. આપણે આગળ જોઈ ગયા કે ઉછરતા કિશોર ઉપર જેટલી અસર ધરમાં વસતા પરિવારની, આંગણા બહારના સમયવચરક કિશોરોની અને સાથે રહેતા નોકર—ચાકરની થાય છે, તેટલી જ અગર તેથી વધુ અસર જ્ઞાના અને શિક્ષણ-પદ્ધતિની થાય છે. સામાન્ય અને સુખી સર્વ વર્ગનાં માણસોને પોતાનાં બાળક—બાલિકાઓને સ્વહસ્તે તેમની છ—સાત વર્ષની ઉંમર થતાં નિજાળની અંદર દાખલ કરવાં પડે છે.

બાળમાનસને અનુરૂપ અને અને તેની સાથે આવતી કાલની પ્રજામાં સાચો પ્રાણ પૂરવામાં આવે તેવા પ્રકાશ અને સંસ્કારવાળી જ્ઞાનાઓ અને રૂઢો આજે નથી, એમ નિઃસંકોચપણે કહી શકાય. પ્રાથમિક જ્ઞાનાઓની કંઠાશ્રિયતમાં અને અભ્યાસ—જોડકાના નીપ-

બહેલા પંચનમાં ઉછરતા કિશોરોને ધકેલી દેવામાં આવે છે, અને નિકામ પાસેને એક પશુની માફક જીવતા કિશોરના સ્વયં વિજ્ઞાનના આગને દૂરો દર્શાવેલા પક્ષીઓનું જીવન શરૂ થઈ જાય છે.

સામાન્ય રીતે જન્મથી નિર્જાળ બાળકો નિર્જાળતા અને ડર-પોકપણામાં જ પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરે છે, એથી શારીરિક તથા માનસિક ખીંચવણી, અભ્યાસ, વિદ્યા અને પ્રદાશના બાવો એ કિશોરો ઉપર આવવાને બદલે બળ, ખીંચ, ડરામણી, સતામણીના બાવો વધતા જાય છે, અને 'મહેતાજી'-'માસ્તર' એ એના બાલ-માનસને ડરાવવાનો એક સરતો 'હાઉ' જની ખેસે છે !

પેટનો ખાડો પૂરવા માટે, પોતાની જવાબદારીને નહિ સમજતા, લાગણીશૂન્ય પ્રથા અને શાળાની દાંબિક શિસ્તને સિદ્ધાંત-સૂત્ર માનતા, એક જ ચીલામાં ચાલનારા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો-પંતુજીઓ પાસેથી-તેમના સહવાસથી-બાળમાનસની સ્વભાવિક વૃત્તિઓ મરીપરવારી, વિકૃતિઓનો જ જન્મ થાય છે અને તે માટે પ્રાથમિક ઘડતરમાં શાળાના શિક્ષકો મુખ્યત્વે જવાબદાર બન્યા છે.

સમાજના આંધીબાર્યા ધુંધળા વાતાવરણમાં પ્રાથમિક પરીક્ષા કે જેને 'ટ્રેન' કહેવામાં આવે છે તેટલું મેળવી, આજીવિકા નિભાવવા માટે પંદર રૂપરડીની નોકરી સ્વીકારતા પ્રાથમિક શાળાના પામર શિક્ષકો પાસેથી બાળક અને કિશોરોના માનસઘડતરની આપણે આજ્ઞા સેવીએ એ જ વધુ પડતું છે.

વંશ પરંપરામાં ફેટલાક સંક્રામક અને ચોંટી રોગો વારસામાં ઉતરતા આવે છે, એમ જ વીસ વરસની ઉંમરે ફાઇનલ પરીક્ષા પાસ કરીને શિક્ષક બની જતો નમૂછીયો અણસમજણો બાળઉછેર, બાળ માનસ અને બાળ કેળવણી સંબંધમાં યત્કિંચિત પણ તત્ત્વચિંતનના અભાવવાળો, પ્રાથમિક શબ્દનો માસ્તર જ્યારે ગુરુજી બનીને ખેસે છે ત્યારે વિજ્ઞાન જાત તરફની નજર સંકેલાઈ જઈને એ પોતે જ

ફૂપમંડૂક બની ગય છે. નિર્દેશ કરેલી બાબતો અને નિયમરૂપ બનેલી પ્રણાલિ ઉપર, બળશૂન્યા જેમ પોતાના દોર ઉપર ચાલવાનું નાનાં છોકરાઓને શીખવતા હોય અને દોર ઉપર ચઢેલા છોકરાના પગ, હાથ અને મનની જે હાલત જોવામાં આવે છે. તેવી ડરપોક, સંકુચિત મનોદશા લઈને ધોરણ મુજબ નિશાળે જતો અને આવતો, વખતસર નાનું શું વેતન મેળવતો અને એ વેતનમાંથી દાળ રાટી મેળવવા મથતો, ઓશીસરોનાં માન સાચવતો, અને “ જુ હા ” જિહ્વાએ ગોખી રહેલો માસ્તર દયાને પાત્ર હોવા છતાં માફ કરવાને પાત્ર તો નથી જ. એ નથી એટલા માટે કે એના હાથમાં જે લાવિ સ્વતંત્ર નાગરિક પ્રજા બનવાની છે, એવા બાળમાનસનું ઘડતર છે.

દિશોર કેટલીક વખત રૂપાળો પણ હોય છે અને અતિ સુંદર પણ હોય છે.

દિશોર કુમળો પણ હોય છે, નાબુક પણ હોય છે. મીઠી આંખો, કુમળું વય, શરીરની નાબુકાઈ અને સતત ખીંકે તરમ બનેલો દિશોર—માતાપિતાનો લાડકવાયો દિશોર—નિશાળમાં ગયા પછી માસ્તરની ખીંકે ફડ ફડ ફડ ફડકતો દિશોર, જગતના હરોઈ માનવી કરતાં ‘ માસ્તર ’ નામના પ્રાણીથી સદાય યુગ્મતો જ રહે છે !

દુનિયાનો એક એવો નિયમ મનાય છે કે ‘ લય વિના પ્રીતિ નહિ એટલે પ્રેમ-પ્રીતિ લયથી પણ કેટલીક વખત થાય છે અને આવા દિશોરોની બાબતમાં માસ્તરોનો લય એ એમની તરફ પ્રીતિ કરવા લલચાવે છે.

ધારણ કે વર્ગમાં મોડા આવવાથી માસ્તર શિક્ષા કરે છે, લાખલા ખોટા પડવાથી શિક્ષા થાય છે, કોઈ છોકરા સાથે બોલાચાલી થઈ તો શિક્ષા થાય છે, ઉતાવળે અવાજ કરાયો તો શિક્ષા થાય છે અને હસી જવાયું તો પણ શિક્ષા થાય છે ! ’

ત્યારે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષા સિવાય બાળકો પ્રત્યે પ્યાર

કરવાને કોઈ કારણ જ નથી ? શું શિક્ષકો આવા રૂડા રૂપાળા દેવતાં દીધેલાં અને દેવસભાં ઓપતાં બાળકો ઉપર પ્યાર-પ્રેમ કરતા નહિ હશે ?

એમ હોય, પ્યાર-પ્રેમ જરૂર કરે છે શિક્ષકો. પણ તે અનોખી રીતનો: જ્યોત જેને બાણી શકતું નથી તેવો પ્યાર એ કિશોરો ઉપર તે વરસાવે છે.

ટયુશન મેળવવા છોકરાંને મૌખિક પ્યાર બતાવી આડકતરો સંદેશો એના પિતા તરફ વહેતો કરતા હોય અથવા નાની મોટી ચીજ બાળકના વાલીના ઘરમાંથી મેળવવા માગતા હોય તે તકનો બાળક પ્રત્યેનો પ્યાર, કે બાળકના ઘરની વાતો બાણીવા માટે તેને વિશ્વાસમાં લઈ મોટા ડિક્ટેટવની અદાથી એ વાત કઢાવવા માટે બતાવતો પ્યાર ! આ બધા બાળક પ્રત્યે બતાવવામાં આવતા શિક્ષકોના પ્યારની વાત તો હું બાબુ ઉપર રહેવા દઉં છું. તે સાથે આ કિશોરના યૌવનના પાયાના ચણતર વખતે મને બહુ ખાસ જરૂર નથી લાગતી. પરંતુ જેનો સીધો સંબંધ યૌવન સાથે છે—તેવા એ કુમળા કિશોરોની સાથે કરવામાં આવતા નાપાક પ્યારની બાબત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે, એ કિશોરોના માતૃપિતાએ સમજવા યોગ્ય—ક્ષમા લેવા યોગ્ય છે.

પ્રાથમિક જ્ઞાણના બુવાન શિક્ષકો ઉછરતા કિશોરો સાથે નાપાક પ્યાર બાંધે છે. એ હું અનુમાને કિંવા કલ્પનાથી કે અફવાઓને આધારે કહેતો નથી. મારી પાસે તેના સાચા મોબુદ પૂરાવા છે.

અને પ્રસરતા ચેપી રોગો જેમ વારસામાં ઉતરે છે, એમ જે હું આગળ બતાવી ગયો છું તે રીતે કિશોરો પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવતા હોય છે તે જ વખતે આ પરંપરાથી ચાલતો આવેલ હસ્તમૈથુન અને ગુદમૈથુન જેવો મહા લાવંકર વ્યાપક અને સમાજમાં હબરો બાળકમાંથી બુવાન થયેલા પુરુષોમાં—કુમારિકાઓમાં જે આ બદીનો

દાવાનળ ફેલાયો છે તેમાં પ્રાથમિક કાળના ચિહ્નનો આદો એવો દિસેલો છે એમ હું કહું છું.

કોઈનેય ચમકવાની જરૂર નથી. આ તો નક્કર સત્ય હકીકત છે, તે જો ખુલ્લમ ખુલ્લાં આગળ લાવવામાં નથી આવતી તે આવા સડાઓ એટલો મોટો પ્રચાર પામે છે કે આપણું બાવિ પેટાવેલા દાવાનળમાં ભસ્મભૂત થયા વગર રહેતું નથી.

સાત વર્ષ થયા નિયમિત રીતે ચાલતા 'બહુરૂપી'ના વિશાળ વાચકવૃન્દ સાથેના પત્રવહેવારમાં આજ સુધીમાં એંશી હજાર જેટલા પત્રો કિશોરવસ્થામાં બહોતે વરી લાઇ, યુવાન બની, કોલેજ સેવી, સંસારી બન્યા પછી આંખ આગળનાં તિમિર દૂર થતાં અને માનવ-શરીરની સાચી જાતીય જવાબદારી ખઠી થતાં, મારી ઉપર કિશોર-રાવસ્થાના બધાન સાથેના આવેલા છે. એ પત્રોમાંથી હું થોડાકની હકીકત રજુ કરીશ કે જેમના જીવનમાં પ્રાથમિક સડો તેમના ગુરુજી મારફત કેવી રીતે શરૂ થયો અને કેમ ફાટ્યો !

બાવીસ વરસની ઉંમર વિતાવી, ગુજરાતના પાટનગરમાં ચિત્ર-કાર તરીકેનો ધંધો કરતા એક યુવાનની આપવીતીની કમકેહાણી આ છે: એ અત્યારે સંસારી પણ બન્યો છે. પણ એના કિશોર-કાળથી એના દેહની ઊંચબિંદા હાલત મેળવી, યુવાનીમાં પ્રવેશ કરેલો હોવા છતાં પાછા પહેલાં સડી જતા ફળની દશા બોલવતો એ માનવી આપવીતી આસેએ છે, અને એને થયેલો જે કડવો અનુભવ ચિતરે છે તે હકીકતની ચતલબનો બાવ બચતર સાચવી બાપકેર સામે અહીં રજુ કરું છું:

“ત્રીજી ગુજરાતીમાં બહુતો કમળ: માતાપિતાનો લાડલો બાળક: પંચ વરસે તેના બાલ વડા કરવાની આધા હોવા છતાં સંબોગોની પ્રતિકૂળતાને લઈ એના શિર પર રહેલા એની કરોડ રજખૂને આંખી જતા ભૂરીયા બાલ એવેલા હોવા છતાં હવામાં ફરફરતા હતા જન્મ-

થી જ ઊઠાણું મુખ. અણ્ણિયાણી આંખો, નમણું નાક અને ભરાવદાર ગાલ અને મસ્તક ઉપર લાંબા વણદાખ્યા બાલથી ઓપતો, લેધો અને ટેનીસ પહેરીને નિશાળે જતાં સંખ્યાબંધ બાળકોમાં એ કમળ બુદ્ધો તરી આવતો. એ થોકથોક રૂપાળો હતો, એના શરીરમાં લોહી માંસ ભરપૂર હતાં. સ્વભાવે નરમ અને કલ્લાબરો, લાંબી પાપણો ઉંચડી પૂછનારને એ જવાબ આપતો ત્યારે ગાલમાં ખાડા પડી જતા અને ઓછ ઉપર લાલ ટસર શેરડા પડતા.

ખીજ ચોપડીમાં પાસ થઈ કમળ ત્રીજમાં આવ્યો. ત્રીસ વરસની ઉંમરને આંખી ગયેલો શિક્ષક એનો વિદ્યાદાતા બન્યો.

પ્રસંગ ૧

સ્કૂલમાં આવેલા કમળને શિક્ષકે નજીક બોલાવ્યો અને ખરડા ઉપર હાથ પસારતાં કમળને પૂછવા માંડ્યું :

“ ત્રીજા ધોરણની તારી ચોપડીઓ મળી ગઈ કે ? ”

“ હા જી ” કમળે જવાબ આપ્યો.

“ બરાબર અભ્યાસ કરે છે ને ? ”

“ હા. વાંચું છું. ”

“ તું રાત્રે વાંચે છે ? ”

“ રાત્રે અમારા ઘરમાં સવળાં વહેલાં સૂઈ જાય છે એટલે ધણી વાર નથી વાંચાતું. ”

“ બધાં ક્યાં સૂઓ છો ? ”

“ મેડા ઉપર. ”

“ તારી બા અને આપુજી બધાં એક જ ખંડમાં સૂઓ છો ? ”

“ હા જી, બધા એક જ ખંડમાં. ”

“ રાતના દીવો બળતો રાખો છો ? ”

“ એની મને ખાસ ખબર નથી. ”

“ એમ કેમ ? ”

‘હું રાત્રે મારા ખાટલામાં ઊંઘી ગયા પછી દીવાનું શું થાય છે તે નથી જાણ્યો.’

‘વારૂ, જાઓ લેસન કરો. તારે કાંઈ પૂછવાનું હોય તો પૂછજે, અને સ્કૂલમાં તને કાંઈ સતાવે તો મને કહેજે હો! જાઓ.....’

શિક્ષક અવિવાહિત હતા. એમના નસીબે એમની નાતમાં કન્યાની અછત હતી, અને કન્યાવિક્રય પણ મોટા પ્રમાણમાં હતો. એટલે તેઓ ક્યારે સંસારી બનશે તે કહી શકાતું ન હતું. પરંતુ વર્ગના વિદ્યાર્થીને એમનું એ અવિવાહિતપણું દુઃખરૂપ હતું. હાલ લાવી આપવું, દાતણ લાવી આપવાં, એકાદ બે વાસણ કે ચહાના એકા પ્યાલા સાફ કરી આપવા, ઘેર બૂલી ગયેલ સોપારી ને સડી લઈ આવવાં-એવાં બધાં આ વાંઠા માસ્તરના ઘરનાં પરચુરણ કામ તેના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની મહેરબાની મેળવવા અને તેને ખુશ રાખવા અથવા તેની ધાક અને ધમકીથી બચવા કરતાં. એના મિજબજની ગરમીનો પારો હંમેશાં ‘હાઈ પ્લડ પ્રેશર’ જેવો જ હતો. ફૂટપટ્ટી અથવા આંકણીના ઝપાટા થોડા શા ગુન્હા માટે બે ચાર છ કુમળા બાળકને ચોડી કાઢવા, જિભલસ ગાળો આપવી અને સાથળના મૂળમાં ચૂંટીઓ ભરીને બાળકને ઊંચો કરવો-આ બધી શિક્ષાઓ એને મન સહેલી હતી. જ્યારે એ રીસે ભરાતો ત્યારે વર્ગના બાળકોને ધોઈ નાંખતો. એટલે પાનખર ઋતુના વાયુથી ઝાડ ઉપરનાં પર્ણો જેમ વૃજી ઉઠે છે તેમ આ માસ્તરથી વર્ગનાં બાળકો ચરચરી રહેતા.

પ્રસંગ ૨

‘ચંપક, કમળ ! બે જણા અહીં આવો. બહાર કેમ બે જણા લડતા હતા ?’

કમળ : ‘જી. પરબ ઉપર પાણી પીતાં ચંપકે વધેલું પાણી મારી ઉપર ફેંક્યું અને આ લેધો ભોંજીયા. પ્યાલો પાણી પીવા મેં માગ્યો

ત્યારે એણે મને ન આપતાં જમીન ઉપર પટક્યો, મારે તે માંજવો પડ્યો. ’

‘અંપક ! આમ આવ, ’ કહી તે નજીક આવતાં માસ્તરે તેના ગુલાબના ફૂલ જેવા ગાલ ઉપર એ તમાચા ચોડી કાઢ્યા ! આંગળાંના જામાં ગાલ ઉપર ભીડી જવા છતાં એ બિન્દુ આંસુનાં ટપકાવતો, ગાલ પાંખાળતો અંપક પાટલી ઉપર જઈ બેઠો.

“કમળ !” અને શિક્ષકે એને પોતાની નજીક ખેંચી લીધો. પાણીથી ભીંજાયેલો તેનો લેઘો ઝટકીને સાફ કર્યો, તેની ઉપરથી ધૂળ ખાંખેરી એક હાથ કમળની કમર ઉપર વીંટાળી, બીજા હાથે લેઘો સ્વચ્છ બરાબર ઘેડ વગરનો બનાવતાં મહેતાજીએ કહ્યું “કમળ તું મારે ઘેર કેમ નથી આવતો ? ”

“મારા આપુજી કહે છે કે વિના કારણ બહાર રખડવું નહિ.”

“પણ વિના કારણ ક્યાં આવવું છે ? તું ઘેર આવે તો હું તને ભૂગોળ શીખવું, ઇતિહાસ વંચાવું, દાખલા ગણાવું. તારે આવતી પરીક્ષામાં પાસ થવું છે ને ? ”

“ જી હા, પણ આપુજી કહે છે કે એ માટે આપણે મહેતાજીને ઘેર બોલાવીશું. અમારી બાબુમાં શાહ માસ્તર રહે છે તેમને ટ્યુશન આપી આપીશું. ”

“ લે ! એ બીજા કલાસના માસ્તર શીખવે અને તું મારી કલાસનો છોકરો પાસ થઈશ ? એવું ન ચાલે, તું ઘેર તારી બાને સમજાવજે અને શીખવવાનું મારી પાસે રાખજે. કાલે રવિવાર છે. બપોરના જરૂર ઘેર આવજે. ઘર જોયું છે ને ? ’

“ હાજી. ” કમળે કહ્યું.

પણ લેંઘાની સફાઈ કરતાં મહેતાજીનો હાથ સાથળના મૂળમાં અને છેવટે ગુપ્ત ભાગ સુધી અડકાઈ પાછો ફરી ગયો એ સ્પર્શને કારણે કમળે રોમાંચ અનુભવ્યો, અને રાત્રે સૂતી વખતે પસોઢના ભાગમાં

પેલાની હાજત થવાથી એ ભાગ સખત બની જાય છે તેવું થઈ ગયું. છતાં કમળનું આળમાનસ એ રમતની ઊંડાઈ ન સમજી શક્યું. ન તે એમ થવાનું કારણ જાણી શક્યો. માત્ર એને આવા સખત અને મિજાજ મહેતાજીની પોતાની ઉપર મહેરબાની છે અને આપુજી પોતાને પાસે બેસારીને પ્યાર કરે છે તેવો જ પ્યાર પોતાના ઉપર બતાવતા આ શિશુક તરફ એને હેત આવીયું.

મહેતાજીની ઝડપમાં એકેએક છોકરો બાવી જતો અને પ્રસાદી (માર) મેળવતો. માત્ર કમળને આજ દિવસ સુધી નહોતી એક આંગળી ચાડકાડી, નહોતો તુચ્છકાર્યો, કમળ મહેતાજીનો લાડલો વિદ્યાર્થી હતો. “માસ્તર કમળને તો લડતા જ નથી” એમ સમવચરક આળકા-કિશોરો નિશાળમાંથી નીકળીને વાત કરતા. એક અડપ્પો છોકરો કહેતો: “કમળ તો છોકરી છે છોકરી! એની આંખોને માથાના વાળ તો જો! છોકરીને કાઈ લડે કે એની ઉપર પ્રેમ કરે?” કમળ એ સાંભળી ચીકાતો.

બીજો પ્રસંગ બન્યો તે સાંજે જોણે એની બાને કહ્યું ‘બા! હું પંડ્યા માસ્તરને ઘેર બાણવા જાઉં?’

‘ના, બાઈ! આપણે માસ્તરને ઘેર બોલાવીશું.’

‘ના, બા! એવું નથી કરવું, હું તો ત્યાં જઈશ.’

‘પણ તારા બાપુજીને પૂછી તો જોઈએ.’

સવારે એ જમીને તૈયાર થયો, નિશાળ તો રવિવારને કારણે બંધ હતી: ‘બા! હું જાઉં છું.’

‘હલે, મેં પૂછી જોયું છે. તારા બાપુજી કહે છે કે એને એમ કરવું ગોઠતું હોય તો હલે જાય, તારા મહેતાજીને કહેજો કે ઘેર બાણવા આવતા છોકરાઓ જે આપતા હશે તે આપણે પણ તેમને આપીશું.’

મહેતાજીને ત્યાં બાણવા જતો આગક કિશોર કમળ એક બાપા-

વહ કંઠી તણ્ણ જઈ રહ્યો છે, તેનો બિચારો અજાણ માતપિતાને ખ્યાલ પણ ક્યાંથી લેત્ય ?

અગીવાર વાગી ગયા હતા માસ્તર હાથે રસોઈ કરી જમી પરવાર્યા હતા. ઘેર બહુવા આવનાર કિશોરોમાંથી એક દશબાર વરસનો કુમાર મહેતાજીના અજીઠાં વાસણ માંજ આપલો હતો, ચારેક છોકરા અંદર ઓરડામાં ફફળાર ખાટી લાઈ બેઠા હતા. ચટાઈ અને ઓશીકું લઈ જમવાની અકળામણથી બેસી નહિ શકતા મહેતાજી આડા થયા હતા અને કમળ આવ્યો.

પ્રસંગ ૩

માસ્તર કમળને જોઈ ખુશ થઈ ગયા. એ આંખોમાં કમળને જોઈને ઉભરાયેલું હેત વાતસલ્યભર્યા પ્રેમરૂપ હૃદય કે કામુકતાની ચિનગારી ફેંકવું હતું, તે તો ઉછરતા કિશોરો ક્યાંથી કદખી શકે ? પણ તેણે કમળને પોતાની ચટાઈ ઉપર નજીક બેસાર્યો.

“ અરે મગન ! તું એ રહેવા દે. વસણુ બને પડ્યાં. જા જોઉં, બજારમાં ખીચરુંદ શીકને ખૂંધાને ખાતરી કરજો કે બાસદની નવી દાળ આવી ગઈ છે ? ખીજી જગ્યાએથી પણ નખૂલો લાવી શખી કાલે સવારે તું અહીં લેતો આવજો.”

“ અને ચંપક, રામુ, મોહન ! તમને મેં સુચના કરી છે તે પાઠ તૈયાર કરજો; જાઓ; આવો જરી મારે કામ છે, હો ! ઘેર વાંચજો. ”

અને કમળ સિવાયના બાળકોને એમણે વિદાય કર્યા.

મહેતાજીના મહાનની ખડકી સ્વતંત્ર હતી. ફળી ઓશીરી છોડીને મહેતાજી ઓરડામાં ખારણાની ઓથે ચટાઈ ઉપર હતા. કમળ બાજુએ બેઠો હતો.

“ કમળ ! તને અહીં આવવા માટે તારી માએ મોકલ્યો કે તારી જાતે આવવો રહ્યો ? ”

“ ના જી, મારી આગે રળ આપી અને આપુજીએ કહ્યું છે કે તને ગોઠવું હોય તો બહે ઘેર બાણવા જી, બીજા છોકરાઓ જે ઘેર બાણવાની શ્રી આપતા હશે તે અમે પણ આપીશું. ”

“ એમ ! ત્યારે તમને અહીં બાણવા આવવું ગમે ખરું કે ? ”
આસ્તરે પૂછ્યું.

“ કેમ ના ગમે ? પાસ થવું હોય તો વાંચવું જોઈએ ના ! ”
નિર્દોષ કમળ બોલ્યો.

“ ખરી વાત, ચાલ ત્યારે કમળ ! મારું કામ કરીશ ? ”

“ હા જી; ” કમળે સ્વાભાવિક રીતે જ કહ્યું.

“ આપણી ખડકીની સાંકળ અટકાવી આવ જોઉં. ”

ત્રીજા પ્રસંગે કમળનું નાજુક મન હચમચી ઉઠ્યું. એને તે ન સમજાયું કે આ શું થઈ રહ્યું છે ? એને ગલીપચી થતી, ઉશ્કેરાટ થતો અને સ્વપ્નતાન વૃત્તિના પાકટ મહેતાજીનો પંજો એના ગુપ્તભાગ ઉપર ફરતો ત્યારે જોડે જોડે એને કાષ્ઠ અવર્ણનીય છૂપો આનંદ આવતો ! બહલામાં એના નાજુક હાથોથી એવી જ ક્રિયા એના વિદ્યાગુરુએ શાખવી દીધી હતી ! એ રોજ સવારના અથવા સાંજના ગુરુજીને ત્યાં જતો. એકાંતમાં રોજની આદતને મોકળા મને માણવાનો પ્રસંગ લેતો. છોકરી સરીખો કામળ, માદક અને મોરલીથી ડોલતા અને કંડીયામાં પુરાએલા સર્પ જેવો; પિંજરાના હરણ જેવો, કોણે જાણે બચના કારણે શિક્ષાને કારણે કે વર્ગમાં પોતાને બીક નહોતી રહેતી એ કારણે કે પછી આ રીતે વધુ આમળ વધી ગયેલી બિના કાંઈ જાણી જશે તો ? એવા છૂપા સંકોચને કારણે પણ કમળ આ અવૃટ રસીના ફાંસાથી બંધાયેલો હતો.

ત્રીજો પ્રસંગ બન્યો ત્યારથી જ એ કાદૂ શિક્ષકે કમળને આંખો ફાડીને સખત સમજાવી દીધું હતું : ‘કમળ ! આ વાત કાઢને કરતો નહિ. ઘરમાં કે બીજા છોકરાને પણ નહિ. જો કહીશ તો તને હું

સખત શિક્ષા કરીશ, એવો મારીશ ને, યાદ રાખજે !' અને એ જ રીતે પાશ્વવિક લીલાની સમાપ્તિ પછી એને વારંવાર ચેતવણી અપાતી.

કલાકો સુધી ઇચ્છામાં આવે એ રીતે કમળના દેહની ચૂંચણી થતી. એને સાથે સુવરાવવામાં આવતો; પંપાળવામાં આવતો અને આમ સ્વધર્મી રીતે મૂળા મોઢે માસ્તરનો અત્યાચાર સહન કરનાર કમળની માસ્તર સાથે ભયથી પ્રીતિ બંધાઈ ગઈ હતી; અને પ્રથમ ન સમજતી વસ્તુ એ સમજતો થયો હતો !

એ ભણતો હતો, લેસન કરતો હતો કે આચળ વધતો હતો ! તેને માટે જાંડા ઉતરવા જેટલું માનસ અને નવરાશ તેના ધરનાં વાલીઓને નહોતાં. એ જાણતાં હતાં કે મહેતાજીને ત્યાં વખતસર લેસન કરવા જાય છે, સ્કૂલે વખતસર જાય છે, એટલે એ અભ્યાસ કરે છે.

વાર્ષિક પરીક્ષામાં બળે વખત કમળ નાપાસ થયેલો હતો, પણ એના પ્રેમી શિક્ષક માર્કો વધારી આપી, ઉપર ચઢાવી, પાસ થયો છે એમ ધરનાં જણાવી દીધું હતું. અને વાલીઓને—માતા-પિતાને તો કમળ પાસ થાય એથી વધું શું જોઈએ બીજું ?

વધુ એક પ્રસંગ બન્યા પછી કમળ મદિ પડ્યો અને એની માને સંકોચાતા મનથી, અને ભયથી ધ્રુજતા અવાજે કાંઈક કહી દીધું. માએ એને મૂળદાર પર શેઠ કરી, સાંજે કરવા પ્રયત્ન કર્યો. છૂપાં આંસુ અને નિઃશ્વાસ સિવાય બીજો કાંઈ કરવા જેવો રસ્તો એમને સૂજ્યો નહિ ! બાપે હકીકત જાણી, ગુસ્સો કર્યો, બાળકને કલાસ બદલાવી આપ્યો. અને માસ્તરને ઘેર જવાની કમળને મનાઈ કરી. એ સિવાય એ માતાપિતા કશું કરી શકતાં નથી. સમાજમાં ઉઘાડા મુખે, સજ્જન માણસની માફક ફરતા અને પોતાને શાણા તરીકે ઓળખાવતા પેલા બદમાશ શિક્ષક જેવા નાપાક-શયતાન માનવીઓ નિરાંતે ફરતા રહે છે. આપણા સમાજની આપણે જેને 'શરમ' માની છે તે વાસ્તવિક શરમ છે કે આપણી તેજેદુર્બલતા છે ? શ્રીયુત કિશોરલાલ મજૂરવાળા એ વિષયમાં કહે છે :

‘આપણે ત્યાં કેટલીક અનીતિ નીતિપરાયણ પુરુષોની તેજો-દુર્બલતાને લીધે આવે છે. કોઈ અધ્યાપક કોઈ વિદ્યાર્થીની સાથે અશીલ સંબંધ રાખે, વિદ્યાર્થીઓમાં તેની કુશળી આવે, અધ્યાપકો કરે, પણ એમાંથી કોઈ એ વિષેની ચોખ્ખટ કરવાની કે એ પ્રત્યે પોતાનો ન છુપાવ એવો અણુબંધો પ્રગટ કરવાની હિંમત કરતું નથી. કોઈક પુરુષ ગુરુપણની કે ખીજી કોઈ પ્રતિષ્ઠા મેળવતો રહે છે. એના સંબંધમાં આવનાર બાળી લે છે કે પોતાની વહુદીકરીઓ એની પાસે જવા આવવામાં સુરક્ષિત નથી એમ બાળી એ કદાચ એની સાથેનો સંબંધ ઓછો કરે છે. પણ એને ઉઝાડો પાડવાની બાત બાળીએ રહી; એ જો નફ્ટ થઈ એને ત્યાં આવે તો તેમો નિરાદર કરવાની એ એની હિંમત નથી હોતી. કોઈ પુરુષનું ચારિત્ર્ય આપણને સાફ નથી લાગતું, પણ એ સમાજનો એક નેતા ગણાય છે. આપણે એના ચારિત્ર્ય પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરી, એને આપણી સભામાં આમંત્રણ આપીએ છીએ, એને માન આપીએ છીએ અને એનું અનેક રીતે ગૌરવ કરીએ છીએ. ખાનગીમાં આપણે જે મત પ્રગટ કરીએ છીએ તે કરતાં જાહેરમાં જુદા જાતનો કરીએ છીએ. જાણે એટલું ગૌરવ ન કર્યું હોય તો દેશનું વહાણ ડૂબી જવાનું હોય, ની ? જો નીતિપરાયણ પુરુષોની તેજોદુર્બલતા ઓછી હોય તો ઉચ્છ્રંખલ પુરુષોને પોતાની ઉચ્છ્રંખલતા ઉપર સંયમ મૂકવો જ પડે.”

એક સમર્થ લેખકનો પ્રસ્તુત અભિપ્રાય બાળી લીધો. આપણા સમાજના સંમાનિત પુરુષો, આપણા અધ્યાપકો અને આપણા મહાપુરુષોમાં, સુરખાધારીઓમાં અને આપણા શિક્ષકોમાં નીતિનાશના પંથ ઉપર ચાલતા નજરે પડવા છતાં આપણે કદી એ એમની ક્રાન્તિ-શુદ્ધી પકડીને એમનો અનાદર કરી શકતા નથી. એમને આપણી વચ્ચેથી દૂર કરી શકતા નથી, અને આવી જાતનો ગ્રેપ આપણે ફેલાવા દઈએ છીએ એ આપણી દુર્બલતા છે. હમણાં જ એક અનુભવી અને વિદ્વાન સન્નજનનો પત્ર મળે છે. ‘યૌવનનાં લયસ્થાનો’

માંઆ પછી તેઓ જણાવે છે કે: “આવા નરાધમો ફરેક રીતે સખ્ત સખ્તને ખાત્ર છે, કશા પણ સંકાય વગર તેમને ઉઘાડા પાડ્યા જોઈએ. પરંતુ કુઃખની વાત એ છે કે તેમને ઉઘાડા પાડી શકે તેવાઓને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનો હાઉ નહે છે ! ” ખીજા એક જવાબદાર લેખક પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે:

“તું મારો મિત્ર છે એટલે તને સંકાય વગર કહેવું પડે છે કે મારો અને મારા સાથીઓના ભૂતકાળ હું જોઉં છું ત્યારે કેળવણીનાં કારખાનાંઓમાંથી જ કુટેવનો જન્મ થાય છે એમ મારે દુઃખપૂર્વક કહેવું પડે છે.

“એ ભૂતકાળ ઘણો કપરો છે શાળાઓમાં કેટલાક શિક્ષકો પણ પોતાની પાપવાસનાને પરિતૃપ્ત કરવા કુમળાં બાળકો પર અત્યાચાર કરવાનું ચૂકતા નથી. મારો આ આક્ષેપ ગઈ કાલનો છે એમ ન માનીશ. આજે પણ એ અપ્રાકૃતિક વ્યભિચાર જરાયે ભૂંસાયો નથી. તને યાદ છે ને આપણા કા.....કેટલા કુમળા બાળકનો ભોગ લીધો હશે ! પછી શાળાઓના કેટલાક નિર્લજ્જ શિક્ષકો એવા હોય એમાં શી નવાઈ ! બાળકો ધાકથી, વધારે સારો નંખર મળે એ આશાથી, માસ્તરની મહેરબાનીના લોભે અને ખીજા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે કાંઈક મહત્ત્વ મળે એ ભાવથી શિક્ષકોનો અત્યાચાર સહી લે છે.

“આ લખતાં મને માફ આલજીવન યાદ આવે છે. હું ગુજરાતી...ચોપડી બહુતો હોમશ; એ સમયનો પ્રસંગ છે. એક વિદ્યાર્થી અમારા સહુ કરતાં શિક્ષકનો વધારે આફરખાત્ર હતો. એ સાવ ડોહ હતો પણ ખૂબ આકર્ષક હતો. કારણ શોધવા જેટલી તે બુદ્ધિ એ સમયે અમારી ક્યાંથી હોય ! છતાં એ બાળસ્વાભાવની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એ કારણ પકડી પાડ્યું. એ ઝંકરાનો એ શિક્ષક સાથેનો અપવિત્ર સંબંધ અમે કેટલાક જાણી શક્યા પણ અમે એવા ડહાપેલા હતા કે આ બાબતમાં એક શબ્દનોય ઉચ્ચાર કરવાની અમારા કાનમાં શકિત નહોતી.

“ આવી જ કુટેવનો ભોગ પરસ્પર વ્યાલમિત્રો પણ થઈ પડેલા. એ પ્રસંગને હું યાદ કરું છું ત્યારે એક પ્રકારના શોખ કે અત્યાન સિવાય એ કુટેવ પાછળ કોઈ વૃત્તિ નહોતી. પણ એ શોખ આમળ જતાં કેટલો વિકરાળ અને છે તે પાછળથી જ જણાય છે ”

ઉપરનાં એ અવતરણો જુદાં જુદાં પુસ્તકમાંથી મેં ટાંક્યાં છે. એટલા માટે કે બાળકો અને શિક્ષકો પ્રત્યે આલેપો—અપવિત્ર સંબંધ માટે અને અકુદરતી વ્યાભિચાર માટે—કરતી મેં જે કલમ ઉઠાવી છે, તે બીના અથવા સડો આજનો છે એમ નથી, એ જુનો છે; પરંતુ તેને નાબૂદ કરવા માટે નીતિમાન પુરુષોનો પ્રયત્ન નથી, અને જે છે તે ઘણો જ જુજ છે. તેટલા પ્રયત્નથી એ સડો સાફ થવાનો નથી, બલકે પાંગરતો જાય છે.

વાંચક બંધુ ! કમળ સાંજે થયો છે. પણ તેના ચહેરા ઉપર કૌમાર્યનું તેજબિંબ નથી રહ્યું, તેની આંખોમાં તેજ નથી, ઉપસેલા માલ નથી, ચાલમાં ચપળતા નથી રહી. એ તેર વરસથીયે આગળ વધતો કુમાર વારંવાર વિવિધ વ્યાધિથી સપડાઈ જાય છે. એ સુકાતો જાય છે અને ધરમાં ચીડીયો બનતો જાય છે. એનો આનંદ અને ઉત્સાહ મરી પરવાર્યાં છે.

ગોત્ર કારણ શું ? એને જે ચેપ લાગ્યો છે તે ચેપ લગાડનાર તો દૂર થયો છે પરંતુ એના ચેપની લાળ કમળમાંથી છૂટી થઈ નથી. જળજમાં, બાથરૂમની ઝોરડીમાં કે બીજે માળે વાંચવાને બહાને એકાંત મેળવીને અને દીવા વિનાની રાત્રિમાં એક વાર જે કમળને દીવો જલતો છે કે હોલવાયેલો તેનો જ ખ્યાલ નહોતો, તે કમળ અધઃકાર થયા પછી પણ અધારે ભૂત-પ્રેતની સાધના કરનારની માફક એ પોતાના જ હાથે ઉશ્કેરાટ અનુભવી એ પ્રકારની મૃત્યુમુખમાં જવાની રમત આફરે છે.

એટલું જ નહિ પણ એણે ચંપક, રામુ, માધુ, ચમન અને

સેવંતીલાલને પોતાની નાપાક રમતમાં સહધર્મી બનાવ્યા છે અને દોડતા જવાળામુખી તરફ એ રીતે સેંકડો કુમારો જઈ રહ્યા છે.

શિક્ષક પાસેથી મુક્તિ મેળવ્યા પછી કમળ બાલદષ્ટિથી મુક્ત લાગતો હતો, પણ એની તેર વરસની ઉંમર, એટલે જ્યારે તેની શુદ્ધિ, શક્તિ, અને જીવનતત્ત્વ વિકાસ પાપવાની વેળા હતી, તે વખતે એ તેજ અને કાન્તિ ગુમાવીને સુકાતો જતો હતો.

તેની માતા ખટકો રાખી, એના બાળકને દૂધ પીવરાવતી, શેઠ-લીમાં લી આપતી, ઋષ્ટુના ફળ આપતી અને શિયાળાની ઠંડીમાં દૂધમાં બદામ પણ આપતી; પણ એ બધું એનું ક્યાં ચાલ્યું હતું એની ખબર નહિ. કમળ કમળના ફૂલ જેવો દિવસે દિવસે સુકાયેલા પાંદડાંની માફક ચીમળાઇને ફિક્કો પડતો જતો હતો.

કારણ કે એને જે રસ્તો મળી ગયો હતો તે રસ્તો એનાથી છોડ્યો જાય તેમ ન હતો. રાત્રિની એકાંતમાં અને દિવસના ત્રીજા માળમાં વાંચતા એ વારંવાર ઉશ્કેરાટ અનુભવતો અને એવી તક જોઇને અકુદરતી રમત આદરતો. એ રમતમાં એને ન સમજી શકાય તેવો ચોક્કસ પ્રકારનો આનંદ મળતો અને એ જ આનંદ માણવા માટે એનું મન લલચાતું. તેને કાંઈએ સમજીતી નહોતી આપી કે “કમળ ! તારી આ અકુદરતી રમત તારો સર્વસ્વો વિનાશ કરનારી, તારા સ્વત્વને ઝુંટવી લઈ પામર અને કંભાળ બનાવનારી નીવડશે.”

બલકે કમળે તેના સમયરુદ્ધ ચમન-મોહન-બીખુ અને જયન્ત જેવા છોકરાઓ-અજ્ઞાન કિશોરોને પોતાને મીઠી લાગતી આ ક્રિયા તરફ દોર્યા હતા. અને એકાંતમાં એ છોકરાઓ પણ આ રસ્તે ચલી ગયા હતા !

હસ્તમૈથુનની ક્રિયા અને તેના તરફના વલણમાંથી આજે ક્યા શહેરી છોકરાઓ બચી જાય છે તે જ જાણવું કઠિન છે. જીવાનીમાં પ્રવેશી, લાંસારી બની બેઠેલા અને પોતાની બૂલનો પશ્ચાત્તાપ મનોમન

યાદ કરતા આજે સમાજ-કુટુંબમાંથી હજારોનાં મનની સાક્ષી આપણે મેળવી શકીએ તો મોટા કહેવાતા નેતાઓ, મેજસ્ટ્રેટો, અમલદારો સાહિત્યકારો, પત્રકારો અને ધર્મચાર્યોમાંથી પણ એવા મળશે કે જેમણે જૂતકાળમાં કિશોરવસ્થામાં અજ્ઞાનતાથી, દોસ્તથી છેતરાઈને પણ જોડો—વધુ વખત આવી જ કાઈ સુંગાલમાં ફસાઈને પોતાનું યૌવન ધન વેડરી નાખેલું હોઈ શકે !

પણ “ મા જાણે આપ, અને મન જાણે પાપ ” ની કહેવત પ્રમાણે આપણે એમના દિલ સૂધી પહોંચી શકતા નથી. હા, આજ જેમને એ કુછંદથી માઠાં પરિણામો ભોગવવાં પડે છે અને એની નિવૃત્તિ મટિ મારા જેવા કાઈ પાસે માર્ગ મેળવવા એકરાર કરવો પડે છે ત્યારે સત્ય હકીકત રબુ કર્યા વગર આલતું નથી. ‘સુવાણી પાસે પેટ સંતાડયે પ્રસવ થઇ શકે જ નહિ ને !

પરંતુ આપણી શરમની ખૂબી એ છે કે પોતે જે રસ્તે ફસાયા છે અને માઠો અનુભવ મેળવ્યો છે એવી હજારોની સંખ્યામાં પુખ્ત ઉંમરના પુરુષો હોવા છતાં યે પોતાની જ પ્રજા માટે લાલ વાવટો ધરવા અને કિશોરોને લયસ્થાન તરફ અંગળી ચીંધી તેની દેખભાળ રાખવા કરી જ પ્રયત્ન થતો નથી !

પ્રયત્ન થતો નથી એટલું જ નહિ પણ પોતાની જાતને સ્વયં બદ્ધ પુરુષ માનીને બાળકો કિશોરોને અજ્ઞાન રાખવા માટે આવા સાહિત્ય-ઉપદેશ અને વાચનથી વચિત રાખે છે અને એથી જ અપરિપક્વ બુદ્ધિના કિશોરોને એનો ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે પાકટ ચમા પહેલાં આ રીતે કરવામાં આવતો શુકલ્ય ખરેખર પ્રાણધાતક નિવડશે. બી. એ. પછી આગળ અભ્યાસ કરતા એક બાવીસ વર-સના જુવાનના પત્રમાંથી થોડાક પેરિઆફ અહીં આપું : જરી વાંચવા જેવા છે :

“ અત્યારે મારા અંગોની રિયલિટી, તેમાં જણાતાં દર્દ, ચિહ્નો વગેરે જણાવું તે પહેલાં મારા જુના અને શરૂઆતનાં

વર્ષો જે મને યાદ છે અને જેની સ્મૃતિ થઈ આવે છે તેટલા સ્મરણો અને તોષી લઉં. તેથી અત્યારે મારી હાલતને સમજવામાં આપને ઉપયોગી નિવડે.

“ તે વખતે હું નાનો વિદ્યાર્થી હતો. દુનિયાના માણસો અને કોઈ વસ્તુ વિષે ખાસ યત્તાગમ નહિ. મારી સાથે મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓ પણ બાણુતા. તેઓ બહુ સ્વચ્છંદ્યારી હતા, તેમની એ કામી અને વિષયી વાસનાઓના મારા જેવા નાના, રૂપાળા વિદ્યાર્થીઓ ખસુસ બોમ થઈ પડતા. અમારી સાથે તેઓ નાગાવેડા કરતા, અકુદરતી રમત કરતા અને કોઈક ચીજણો પદાર્થ કાઢી ગંદું ગંદું કરતા. નાના અને નિર્દોષ અમને શી ખબર કે આ પાપ હશે ! એ બચાંકર રીતે ખતરનાક નિવડશે. કુદરતી રીતે જ આવાઓના સહચારથી બાળકની અનુકરણશીલ વૃત્તિ અનુસાર અમે ય એવું ગંદું ગંદું શીખ્યા. તેઓને ય ટપી જાય તેવા નવા નવા આનંદ આપતા નુસખાઓ શોધી કાઢવા માંડ્યાં. આ શોધમાંથી મળ્યું રત્ન તે હસ્તમૈથુનઃ લગ્નજમ ફેટલાંય વર્ષો સુધી હું પણ અકુદરતી રમત દ્વારા ગંદો પદાર્થ કાઢવા લાગ્યો. મને ખબર નહોતી કે આમ કરવું તે પાપ છે. આજે એ પાપ મારા શરીર અને મનને કાતરી ખાય છે. મને તો એ વખતે આનંદ-અતિ આનંદ, અરે ખાસમાં પહોંચવા જેટલો અદ્ભુત અવર્ણનીય આનંદ જ આવતો હતો. બીજી કોઈ પણ ખબર કે યત્તાગમ નહોતી. અરે હું સત્તર વરસનો થયો ત્યાંસુધી મને તેની બચાંકરતા વિષે જરા પણ ખ્યાલ નહોતો આવતો. મને હંમેશાં નયજાઈ, અતિ ભૂખ-ખાણિયપણું, મોઢામાં ઝોર ઝોર કરી જીજને ચલાકા કરવાપણું, માથામાં ચક્કર, આંખે અંધારા, મન-જની અતિશય નયજાઈ, ચિઠ્ઠીયાપણું, ચુસ્તો વગેરે થતું. પણ મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો આવતો કે આ બધું મારા પ્રસ્તુત પાપના પરિણામે છે, અને તો તેમાં કોઈક અંતે આનંદ આવતો હતો.

એટલે મોટા ઘરમાં ગમે તેવી એકાંત મળી શકવાના કારણે બધાંથી છાનોમાનો દિવસ અને રાતમાં ચર્મને લગભગ પાંચ છ વાર તે ગંદો ક્રિયા કરતો હોયશ. આમ કરતાં કરતાં મારી મેટ્રિકની પરીક્ષા પૂરી થવા આવી અને જ્યારે તખીયત એકદમ નાખાઈ ગયેલી જણાઈ-જણાવા લાગી, ત્યારે બધાનું ધ્યાન ખેંચાવા લાગ્યું. વર્ગમાં હોશીયાર છોકરા તરીકે હું હોવા છતાં, મારી આંખો ઊંડી ઉતરી ગયેલી, પીળચટો ચહેરો અને ખેસી ગયેલાં ડાચાં જોઈ બધા મને ચીડવતા.

‘ઝિવટે હું નડિવાઈ ગયો. એક વૈદને ખતાવ્યું. તેણે નાડ પારખીને ધીમેથી મને પૂછ્યું: ‘તમારા પેસાબમાં ધાતુ જાય છે?’ કદાચ તેમને હસ્તમૈથુનનો વહેમ પડ્યો હશે, પણ મારી જોડે એક માણસ એટલો હતો એટલે તેમણે સ્પષ્ટ નહિ કહ્યું હોય. ઘેર વાપસ આવ્યા પછી તેમની દવા તો મેં બરાબર લીધી નહિ, પણ તે વખતથી મારા મનમાં તે વાત ધુસી ગઈ કે ધાતુ એટલે શું, તે પેસાબમાંથી શી રીતે જાય, વગેરે-વગેરે.

“કોઈ વાતનું મને તો જ્ઞાન હતું જ નહિ. એટલે મારી ગંદી ક્રિયાનું તો મને ક્યાંથી જ્ઞાન જ થાય ? છતાં એવું બન્યું કે કંઈક અજ્ઞાન ખ્યાલ મારી એ ક્રિયાના ગંદાપણા વિષે આવ્યો. કોલેજમાં જવાનો પ્રસંગ બનવાથી ત્યાંના સારા છોકરાઓ સહવાસમાં આવવાથી મારી એ ક્રિયા ધીમે ધીમે ઓછી થવા લાગી, પણ તદ્દન જુલાઈ તો નહોતી જ. એ વર્ષ સુધી કોઠ કોઠ વાર એ ક્રિયા કરી દેતો, છતાંય આ હસ્તમૈથુન છે અને તે રોગકારી છે તેનો તો ખ્યાલ જ આવતો નહિ. પણ તખિયત તો હંમેશાં એવી જ નબળી રહેતી.

“મુગ્ધ કોલેજમાં દાખલ થયો ત્યારે એક હડીમને ખતાવ્યું. ફરો જ્યારે પરીક્ષાને એ દિવસની વાર હતી અને પેસાબમાં બળતરા થવા લાગી, ઘોઘો બૂકા જવા લાગ્યો, કોષક વાર લોહીનાં એ ટીપાં પણ પડતાં. એથી મને ડર લાગ્યો કે હું પરીક્ષામાં નહિ ખેસી શકું,

અને એથી હું ઉપરોક્ત હકીમ પાસે ગયો અને મારે કહેવું જોઈએ કે તેમણે મારા જીવનમાં સાચી હકીકત કહીને પલટો આપ્યો. તેમણે મને કડવાશથી બાબુમાં એસારી મુસ્તાપૂર્વક પૂછ્યું: ‘ઝોકરા ! બોલ કયા કરતા હો ? તેરા મુમ બાગમેંસે હાથસેં કુજ બહાર નીકાલતા હૈ ? સચ બોલ. મર જાયગા !’ ફક્ત મારા હાથની નાડ જોઈને કંઈ પણ પૂછ્યાગાછ્યા વગર, કેટલાંય વર્ષોથી ચતી આવતી કિયાને જો કોઈ જાણી-પકડી શક્યું નહોતું તો આ હકીમે પકડી પાડી જાણીને હું તો આભો જ બની ગયો. સદ્બાગ્યે મને જ્ઞાન થયું કે મારી એ કિયાએ જ મારો વિનાશ આણેલો છે, એટલે મેં સત્ય હકીકત કહી દીધી.”

પ્રિય વાચક ! આ પત્રની હકીકત હજુ પણ આગળ વધે છે. આ બિરાદરે વીશ પાનાં બરીને પત્ર લખ્યો છે. અત્યારે વિવિધ બાધથી તે પીડાય છે અને ઉપચાર સાધી તંદુરસ્ત બનવા માટે દોડા-દોડી કરે છે.

મારે એમના એ પત્રનો ઉતારો એટલા માટે કરવો પડ્યો છે કે કિશોરાવસ્થામાં કુટેવનાં પગરણ મંડાય છે અને તે ધીરે ધીરે આગળ વધે છે. અને એ આગળ વધે છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની નાતમાં એવો જ એક કુછંદી ઝોકરો, બીજા નિર્દોષ ઝોકરાઓને બેળવતો જાય છે. આજે આ બદી, આ કિયા અને અનર્થકારી તત્ત્વ શરીરનો ભાંગીને ભુકો કરી નાખનાર હોવા છતાં એટલાં વ્યાપક બન્યાં છે કે જીવાનીની દીવાલ ચણાતા પહેલાં મૂળમાં ખાર લાગીને એ જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે.

નાનામાં નાના પાંચ વરસના બાલકથી પણ આ કુમાર્ગ કેટલીક વાર શરૂ થઈ જતો જોવામાં આવે છે. આપણે જો ઉછરતા કિશોર-બાળકોને આવી બદીથી બચાવી નહિ શકીએ તો આપણી ભાવિ પ્રજા વધુ માયક્રાંબલી, વીર્ષહીન, તેજરહિત અને બળવિહાણી બની જશે.

રોજ-મ-રોજ આવતા સંખ્યામાં પત્રોના હમમાં મોટી સંખ્યા આવ્યા વિદ્યાર્થીઓના પત્રોની જ છે ! તેઓ નિઃસંકેતપણે કિશોર-વસ્થામાંથી જ લાગેલી આ અકુદરતી બહીને એક ગામ છે, અને જુવાની આવતા પહેલાં કરવાવા લાગેલું જીવન ફરી તાજું-તાજીબાજું બનાવવા માર્ગ વાંચે છે.

આપણે જેને સંસ્કાર-સંસ્કારના નામે પુકાર પાડીએ છીએ તે ખરી રીતે તો આનવસ્વભાવની વૃત્તિને આપવામાં આવતો એક પ્રકારનો વળાંક જ છે.

મનુષ્ય એ જન્મતાંની સાથે એક મૃતિકાનો પિચડ-પીકો છે, અને તે જન્મ ધારણ કરીને સંસારના ચાકરા ઉપર ચડે છે, એટલે તેનો ઘાટ તૈયાર થાય છે. દૈહિક ઘાટ સંખ્યામાં હું આ સ્થળે નથી રહેતો, દૈહિક ઘાટ તો માતાના ઉદરમાં જ તૈયાર થઈ ગયો હોય છે. બહાર આવ્યા પછી તો એની વૃત્તિઓ વળાંક લઈ, બુદ્ધિ સતેજ થઈ, તેનો સ્વભાવ તૈયાર થાય છે.

અને આત્મજાળની અપેક્ષાએ કિશોરવસ્થા, આ વૃત્તિના વળાંકમાં ખૂબ જ નાજુક અને સર્વ દિશાએથી આંદોલનો મેળવી, સ્થાયી થવા માગતો સ્વભાવધડતરનો સમય છે.

ધરનું વાતાવરણ-ધરની રહેણીકરણી, ધરની ભાષા, ધરની રહી અને રિવાજ તથા ધરના અખિલ જીવનમાં રહેલા કર્મવિધાસની અસરની ઘેરી હોવા કિશોર ઉપર પડે છે અને એ જ કિશોર અવસ્થામાં એની ઉપર એક એવો અંચળો છાઈ જાય છે કે એની અસર એટલે વૃત્તિઓના વળાંક તેની આખી જીંદગીમાં પણ નિવારી શકાતા નથી.

એટલે જ આપણાં બાળકોને આપણે જેવાં બનાવવા ધારતા હોઈએ તેવાં બનાવી શકીશું, એમ કહેવા કરતાં આપણે જેવાં હોઈશું એવાં બાળકો તરીકે એમ કહેવું વધારે ઉચિત છે.

પિતા રોજ-મ-રોજ વારંવાર સીગારેટ ખીંચે છે અને એ માણસના ધરનાં, ટેબલ ઉપર, ગજબામાં-જ્યાં ત્યાં સીગારેટ દેખાય છે,

પીધેલી સીગારેટનાં ઢુંકાં વેરાયેલાં હોય છે. એ ઘરમાં એકાદ બે કિશોરો ઉછરી રહ્યા હોય છે.

માનવસ્વભાવના અણુકાર વિદ્વાનોનો મત છે કે જન્મથી જ દરેક માનવી સામાન્ય રીતે અનુકરણ કરવાની વૃત્તિવાળો છે. એટલે કિશોરાવસ્થાનો આળક વારંવાર સીગારેટનું પાન કરતા પિતાના આચરણ તરફ ખેંચાય છે, અને તેનું વારંવાર દિલ થઈ આવે છે કે હું સીગારેટ પી જોવું તો ?

અને એકાદ વખત એ પિતાના અણકા ઢુંકાને જરૂર દીવાસળી ચાંપીને તેનો ધૂમ્રપાનમાં ઉપયોગ કરે છે. પછી એ છૂપી રીતે સીગારેટ પીવા લાગે છે. અને એવી જ રીતે એ વ્યસનમાં પરાવાય છે તથા દોરવાય છે.

આવી જ રીતે ચહા, ખીડી, તમાકુ, પાન, હીંકણી વગેરે વ્યસનો ધણું કરીને તેનો ઘરમાં વપરાશ થતો હોવાના કારણે જ આળકા અને કિશોરોનાં સંગાથી થયાં હોય છે. હા, એટલું ખરું કે વ્યસન કરતો પિતા એ વ્યસન કરવા છતાં તેની ઉપર ઘણા સેવતો હોય અને પોતાના એ દુર્વ્યસન તરફ આળક ન વળી જાય તેની ખૂબ જ ટાળણ રાખતો હોય, તો તેના ઘરનાં આળકો કદાચ અચ્છી જાય તો ભલે. બાકી એદરકારી સેવનાર ખીડી પીનાર પિતાનો આળક ખીડીને વ્યસની સેંકડે નેવુ ટકા તો જરૂર થઈ જાય છે.

આ રીતે વ્યસન તરફ તો માત્ર નિર્દોષની દૃષ્ટિથી જણાવ્યું છે. પરંતુ એ જ રીતે આપણા ઘરની ભાષા અને વિવેક આપણા વહેવાર અને ભાવના—એ અર્ધા હમેશનાં આપણા ઘરનાં સુખાશુભ વર્તન, વિવેક અને વિનિમિષથી આળકની વૃત્તિઓ વળાંક લેવા લાગે છે.

તમે તમારે ત્યાં આવનાર અતિથિની કઈ રીતે સરભરા કરો છો, કેવું આસન આપો છો, કેમ બોલાવો છો અને કઈ રીતે વહેવાર કરો છો, એનું આબાદ અનુકરણ કિશોર કરવા લાગે છે, ઘરમાં વાતવાતમાં અપશબ્દ બોલવાનો સ્વભાવ જે માતાપિતા ધરાવતાં

હોય છે તો એ જ કિશોર શરૂઆતમાં ઘરમાં નહિ તો બહાર સમ-
વયરક છોકરાઓ સાથે એવી જ રીતે વહેવાર કરે છે અને પછી ઘરમાં
પણ એ જ રીતે વર્તે છે.

વાતવાતમાં કોઈની મજાક કરવાની મુખ્ય માણસને ટેવ પડી
હોય છે તો એમનાં બાળકો એ જ રીતને પસંદ કરે છે. કટાક્ષ કર-
વાનો સ્વભાવ, વાંધા પાડવાનો સ્વભાવ, રિસાવાનો સ્વભાવ, ચોરી
લેવાનો સ્વભાવ, કુથલી કરવાનો સ્વભાવ, ગામ ગપાટા મારવાનો
સ્વભાવ, હલકી વાતો કરવાની—છિદ્ર જોવાની ટેવ, પારકી પંચાત,
પડોશીની કુથલી અને ઊણુપ જોવાનો સ્વભાવ અને આવા જાત
જાતના સ્વભાવના દોષો બાળપણથી જ આવી મળ્યા હોય છે. એ
દોષોના પરિણામે ઘરનું વાતાવરણ તેનાથી જોડલા અંશે દૂષિત
અનેલું હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં કિશોરવસ્થાથી બાળકોની વૃત્તિનો
એ જાતનો વળાંક થઈ જાય છે, અને તે પછી ખૂબ સ્થૂળ બની જઈને
જીવનભર ટકી રહે છે.

વહોરાનો છોકરો બાઈલાં બેઠાંને બટાટાની માફક છાલીને નીરતે
પેટમાં પધરાવતો હોય છે. એની પડોશમાં બેઠેલા પાકટ ઉમરનો
જૈન એથી સૂઝાઈ જાય છે. અવળી નજર ફેરવી લે છે અથવા મોઢે
કપડાનો ડુચો દઈ દે છે તેનું શું કારણ ?

બાલણને ઓટલે બેસીને દેઘડાંનાં દેઘડાં પાણી નહાવામાં ખાલી
કરી નાંખતો જોઈ, તેના પડોશી સ્થાનકવાસી જૈન ખૂબ નારાજ થાય
છે, તેનું શું કારણ ? પંથે વિચરતા કોઈ સાધુને જોઈ એક હિન્દુ
કિશોર ટોપી હાથમાં લઈ નમન કરી, વિભૂતિ અને આશીર્વાદ લે છે.
ખીજે તેના જ જેવડો બાલુમાં ઉભેલો ગારસી કુમાર તેની મજાક
કરે છે: ‘એલા ! ટાડ એ કુન હટું ? ટું સુ કરવાને એના પેટમાં
માહું બીરાવતો હતો ? કપાલમાં પેલાયે જ્ઞાને સાડું રાખોરી
લખાવી હતી ?’

આ બધાંની પાછળ-સાડું શું અને નરસું શું તે બાબતની આપણે ચર્ચા નથી કરવી. માત્ર કહેવાતું એટલું જ છે કે ભુડી ભુડી વૃત્તિઓ મૂઢ થઈ જઈને ચોક્કસ વળાંક મેળવી, જીવનની સાથે જડાઈ ગઈ હોય છે, એની પાછળ એના સમાજ-ધર-વાતાવરણ અને આપ્ત-જનોએ એને આપેલો યુદ્ધિ-વૃત્તિનો વળાંક હોય છે.

એટલે કિશોરવસ્થામાંથી જ સમજાવથી, સારાસારના વિવેકથી પરાપૂર્વના ધ્યાનથી કિશોરોની વળતી જતી વૃત્તિઓને મઠારી, એને સીધો અને ધ્યેયલક્ષી વળાંક આપવામાં આવે, તો જ એવા માનવીનું યૌવન પૂર્ણ ચંદ્રની માફક ચાંદનીરૂપું અને મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક જળદળતું બનાવી શકાય.

આત્મકાળથી જ ભગતડો સ્વભાવ જેમ યૌવનના થનગનાટને રોકા રાખનારો છે, તેટલો જ તદ્દન નાસ્તિકવાદ પણ સમજવો. શંકા-શીલતા, ખોટી તર્કબુદ્ધિ અને અવિચારી જિજ્ઞાસાથી કિશોરોની વૃત્તિ વિવિધ ગતના ખોટા વળાંકે જેમ સરકતા રહિત બની જાય છે, તેવી જ રીતે અધ્ધવિશ્વાસુ ભોળપણ અને ખોટા અથવા ડાહ્યા માણસો દહે તે સઘળું માની લેવાની કલાગંગી બુદ્ધિ પણ સાચા યૌવનના પ્રાગટ્યમાં અંતઃગચ્છ છે. તેવી જ રીતે ઉંમર વધવાની સાથે જ એનાં વિવેક, જ્ઞાણપણ, શીલતા અને સમતા પ્રમાણની તુલા જળ-વીને જ જે સાથેસાથ વધી રહ્યાં હોય છે તો જ તે સુંદર અને યુક્ત જણાય છે, તો જ તે સારાં લાગે છે. પણ જેને આપણે વિવેક કે જ્ઞાણપણ કહીએ છીએ તે જે કિશોરોમાં વધુ વહેલાં આવી જાય છે તો એવાં છોકરા વધુ શંકાશીલ અથવા વધુ દોઢડાલા થઈ જાય છે. મારા એક મિત્ર અને રાણપુરની અગ્રેજી શાળાના હેડમાસ્ટર સ્વ. શ્રી. ખારોડ સાહેબ આવા છોકરાને “ વહેલો પાકી ગયો છે ” એમ કહેતા.

બીજા સ્વભાવ, ડરપોક મનોદશા અને વહેમી માનસ જેમ કિશોર-

મર્થી યૌવનના પ્રાગટ્યમાં અંતરાય રૂપ છે, તેમજ પોતાની શક્તિ, રિચ્છિત અને મર્યાદાનો વિચાર કર્યા સિવાયનું આહસિકપણું પણ અંધ ઉતાવળમાં ખપી જાય છે.

કિશોરો વધે છે, ખીલે છે, ઘડાય છે, વળાંક લે છે, વેગીલાં બને છે, પણ એની પાછળ કુશળ કારોગર, મહેનતુ માણી અને તેજસ્વી શિક્ષક-શિક્ષાતાતાની જરૂર હંમેશાં ઊભી રહે છે. આપણી જરા સરખી ક્ષતિ એ કિશોરોનાં માનસ અને વૃત્તિના વળાંકને મોટા છોડ દેનાર નીવડે છે.

મૂર્તિ ઘડનાર શિલ્પીના એકાદ ટાંકણાંની બૂલથો એકાદ અંગ એકાંગ બની જવાથી જેમ આખી મૂર્તિની કળા બેઠ્ઠી બની જાય છે, તેમ કિશોરના ઘડતરમાં એકાદ નાની સરખી ક્ષતિ યૌવનની આલીશાન મહેલાતનું એક અનિચ્છનીય છિદ્ર-દ્વાર બની બેસે છે.

માત્ર વ્યસનો, દુરાચારો કે દુષ્કર્મો યૌવનના ઘડતરને નુકસાન પહોંચાડે છે એમ આપણે માનીએ છીએ. પરંતુ તેવી જ રીતે વધુ પડતો ભક્તિભાવ, આસ્થિકતા, સ્વતંત્રતા એ બધાં જો આવેગપૂર્વક કિશોરો ઉપર આક્રમણ કરતાં હોય છે, તો તેની અવસ્થાની સહન કરવાની શક્તિની મર્યાદાને વટાવી જઈ એ જ પાછળથી વિકૃતિ લાવી આપે છે.

અવસ્થાબેદથી જ કેટલાંક બૂબણો શોભે છે, અને એ જ બૂબણો અવસ્થાને કારણે દૂષણરૂપ જણાય છે. દૂષ અમૃત હોવા છતાં એ જેમ કમળાવાળા દરદીને દૂષિત કરે છે, ઘી કેમળ હોવા છતાં ખીલ ઉપર લાગવાથી ખીલ (ગરમીમાં થતાં નાના સરખાં ગુમડાં) વધરી જાય છે અને સોજો ઉત્પન્ન કરે છે તેમ સદ્ભાવ, સદ્ગુણ અને સદ્કર્મ પણ વિવેક અને અવસ્થાની મર્યાદાનો ખ્યાલ ન કરવામાં આવે તો જરૂર વિકૃતિ આણે છે.

કિશોરી-કુમારિકા

[૬]

યૌવનકાળ પહેલાં પુરુષોને જોમ કિશોર અવસ્થા કહેવામાં આવે છે તેમ કન્યાને કુમારી કહેવામાં આવે છે. કુમારીમાંથી કુંવારી અપભ્રંશ થયેલું જણાય છે. અને કુમારી-કુંવારી હોવા છતાં કુંવારીનો અર્થ અવિવાહિતા ધણી ભાગે સમજવામાં આવે છે. એટલે ૩૦ વરસ થયા છતાં લગ્ન થયાં નથી હોતાં તો તેને પણ કુંવારી કહેવાની રીત છે !

ઈંગ્લાંડ વગેરે ઠંડા મુલકને બાદ કરીએ તો આપણા હિન્દુસ્તાનની આબોહવા પ્રમાણે છોકરાઓની દશથી સોળ વરસ સુધી કિશોર અવસ્થા ગણાય. જો કે સોળ વરસ સુધી કિશોર અવસ્થા તો ચાલુ જ ગણવી જોઈએ, પરંતુ તે અવસ્થામાં યૌવનનો ઉદાઝ થતો જતો હોવાથી તેને કેવળ કિશોર અવસ્થા કહી શકાય નહિ. તેથી જ રીતે છોકરીઓમાં આઠ વરસથી કિશોરી અવસ્થાની શરૂઆત થાય છે, અને ૧૪ વરસ પછી યૌવનનો ઉદાઝ પૂરખહારમાં ખીલતો હોવાથી એનો લગ્નકાળ ચૌદ વરસ પછી જ હોવો જોઈએ એવું આજના વિચાર-કાળે માન્યું છે. છોકરાઓ કિશોર અવસ્થામાં આવતાં તેમની સામે ઉપસ્થિત થતાં લયસ્થાનો વિષે અમે આગળ આગળી ચીંધી છે, અનેક માર્ગે કિશોર અકાળે, ખીલતા પહેલાં જ કરમાવા લાગે છે તેનાં લયસ્થાનો જણાવ્યાં છે. તેવી જ રીતે કુમારિકાના સંબંધમાં પણ ઘણી સાબરેતી રાખવાની જરૂર છે. કુમારિકા અવસ્થા મનોવિકાર રહિત તંદુરસ્ત હાલતમાં પસાર થઈ હોય છે તો જ એવી કુમારિકાઓનું યૌવન પૂરખહારમાં સંપૂર્ણ સોળ કલાકો દીપી નીકળે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં ઉછરતી કુમારિકા આઠેક વર્ષનું વય વિતાવે છે અને સમજણમાં પ્રવેશ કરે છે. બાલ્યકાળમાં વિનાશકાળે પોતાની

સરખી ઉમરનાં બાળકો સાથે રમત અને આનંદવિનોદ કરનાર કુમારિકાને પોતે કિશોર અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યા પછી તરત જ સમજ આવે છે કે છોકરાઓ સાથે ન રમાય. શા માટે ન રમાય એનો ખુલાસો એ કરી શકે નહિ. પણ એની સમજણમાં એ વાત આવી રહે છે. પછી બહેને ધરનાં માણસોમાંથી બાએ કે મોટી બહેને કે વઢીલ બાબીએ કહ્યું હોય-તેણે સાંભળ્યું હોય કે “આવડી મોટી છોકરીથી છોકરાઓ સાથે ન રમાય.”

પરંતુ સમજવા લાગેલી કિશોરી સાથ વળર એકલી તો, એ ચંચળ સ્વભાવવાળી કિશોર અવસ્થામાં રહી શકતી નથી-ગાળી શકતી નથી. બાળપણમાં નિઃસંકાય હરકોઈ છોકરી-છોકરા સાથે રમવાનું એને માટે સુલભ હતું, તે હવે અને માટે મર્યાદામાં રહીને સમાન વયની કિશોરીઓ સાથે રમવાનું હોય છે.

સમાન વયવાળી કિશોર અવસ્થાની કુમારિકાઓ પણ ઘણો ઘણો નિર્દોષ આનંદ માણી શકે છે. કિશોરી કરતાં યે એમને રમવા માટે સાધન, ક્ષેત્ર ને ભૂમિકા ખૂબ મળી આવે છે અને લવિષ્યની ગૃહિણી એ બનવાની છે તે સમયની જવાબદારીવાળું કંઈક જ્ઞાન સામાન્ય કુટુંબોમાં આપોઆપ મળી આવે છે.

ઢીંગલા-ઢીંગલી, એને માટે પારણું; ઘર વસાવવાનો સમાન, ધંટી એને ઘોડીયું, રસોઈ બનાવવાની ક્રિયા અને ભોજનવ્યવસ્થા, સંમાજન કાર્ય અને સગવડ-આવી અનેક ગૃહકાર્ય એનેની ક્રિયા એ શરૂઆતમાં રમતના ક્ષેત્રમાં લાવીને આનંદ માણે છે. ઉપરાંત ગરબા, પડાની રમત, ઘરકાલી, મોળાં અંકોત (ગૌરીઉત્સવ) નવરાત્રિના ગરબા, એવી અનંત નિર્દોષ રમત, આનંદ અને અભ્યાસમાં, સાથે સાથે ઘરકામની મદદમાં એની કિશોર અવસ્થામાં આગળ વધતી જાય છે. એને ઘરની ક્રિયા, કામ વર્તન અને સહવાસમાંથી ઘણું સાંપડે છે. બહારથી બહુ ઓછું લેવાનું હોય છે. આપણા સામાન્ય સમાજમાં કિશોરી કન્યાઓને

કિશોર જોટલી રમવાની—રખડવાની બહાર જવાની છૂટ હોતી નથી. માત્ર એને નિશાળે મૂકવામાં આવે છે. ત્યાંથી આવ્યા પછી ઘરના નિત્યકાર્યમાં એની મદદ લેવાય છે, નાનાં બચ્ચાંને રમાડવાનું કાર્ય સોંપાય છે અને થોડો વખત મળ્યો તો તેની સરખી કુમારિકાઓ સાથે એ આંતરણમાં, ચોકમાં કે ચોકઠામાં સાહેલીઓ સાથે મળી ગાઇ લે છે, ગરમત કરી લે છે કે એકાંતને ઓટલો મળ્યો તો ટાઢી મીઠી વાતો કરે છે.

પરંતુ કેટલીયે વખત એની કિશોર અવસ્થામાં વિશેષ જાડનાર પ્રસંગ આવે છે અને એવા પ્રસંગો કોઇક વખત તેની મનોવિકૃતિનાં કારણરૂપ બને છે.

જુવાન ભાઇ પરણી આવેલો હોય છે, જુવાન બેઠું ઘરમાં વસતું હોય છે અને એ જ ઘરમાં નવી આવેલી વહુને પરણ્યા સાથે એકતાર સાંધી આપનાર મંદેશવાહક તરીકે બાંહે કરીને આવી નાની નણુંદ જ હોય છે. સંદેશાની આપ-લે, વસ્તુની આપ-લે, ચીઢીઓની ખાટીમીઠી વાનગીઓ, અને જે કાંઈ ખાનગી, વડીલાંથી છુપાઇને મવાંદા રાખીને વર્તવાનું હોય છે તેમાં આ નાની નણુંદ અથવા નાની બહેન સાચું સુતરું સાધન બની રહે છે.

પણ એ જ સુમેળ સાધવાની ક્રિયા આ કિશોર અવસ્થાની કન્યા ઉપર કોઇક વખતે મનવિશ્લેષણ પેદા કરે છે, વહુને વરના એકાંતિક હાસ્યવિનોદ તેમજ ગરબે ભાભી બધાને છોડી ભાઈની સાથે એકાંત રૂમમાં સૂવા ચાલી જાય છે. એ એનાથી છાનું રહેતું નથી અને એના મન ઉપર થયેલી અસર એ બહારની સરખી ઉમરની છોકરીઓને ખાનગીમાં કહે છે અને એવા પ્રસંગની અસરરૂપે આવી કિશોરીઓ વહુવર રમવાની રમતે ચઢે છે; તેમાં એક છોકરી વહુ થાય છે; બીજી વર થાય છે. પરણતી વખતનાં ગાણાં ગાય છે અને ઘર-માર્થી લાવી ભેગી કરેલી ચીજો વહેંચીને ખાય છે.

આવી રમત ધરનાં મોટા માણસો જીએ છે. તો પણ ખાસ વધી ઉઠાવતાં નથી; “ ઠોક છે, આગળ જે પાંદ બજવવાના છે તેનું ” રિહર્સલ આલે છે, ચાલવા છો. ”

પણ એટલાથી એ વસ્તુ અટકતી નથી. ઘણી કિશોરીઓ પછી એથીયે આગળ વધે છે. અને એકાંત સેવવા પછી બાળક જન્મ્યું અને એને ઉછેરવું છે, અને બાળો આવ્યો ત્યાંસુધી પહોંચતાં એના મન ઉપર એક જુદા જ પ્રકારની છાપ નીપજે છે. જેને આપણે લયસ્થાન કહી શકીએ.

અને ત્યારે કિશોર અવસ્થાની કુમારિકાને યૌવન પ્રાપ્ત થયેલી સાહેલી સાંપડે છે તો એથી વધુ ખરાબી થવાનો સંભવ છે. એમ તો ધરમાં બાળી, મોટી બહેન અને એવી ઘણી યૌવનાનો સાથ કિશોરીને હોય છે. એ અર્ધાં તો મર્યાદામાં રહીને કિશોરી સાથેનો વહેવાર રાખે છે. પરંતુ પરાર્ધ-અહારની યુવાન છોકરી આ કિશોર અવસ્થાની કન્યાથી બહેનપણ્યાં બાંધે છે ત્યારે એને યાદીમીટી વાત એકાંતે કહે છે કે સાંભળવા દેવાને સ્થાન અપાય છે, ત્યારે કિશોરી-કુમારીને અઘળે ઘણી નાજીક હવા મળે છે અને તેના મન ઉપર એક એવી ભૂમિકાનો વિચાર ચઢી બેસે છે કે જે જગ્યાએ જવાને એને વર્ષોની વાર હોય છે.

આવી જ ભીતિ એને પડોશના ઉર્જાજગા છોકરાઓ, રેઢીયાર વિદ્યાર્થીઓ અને અતિ કામી પ્રૌઢ ઉમરના પુરુષો માટે પણ રાખવાની હોય છે. અતિ બહોળા કુટુંબમાં રહેતા કુટુંબીજનોમાંથી પણ કિશોરીને કાર્ષ વાર અનિષ્ટ સહવાસ સાંપડી જાય છે અને એનું કોંભાર્યું, એનો નિર્દોષ ભાવ સદોષતાની કેડી ઉપર ચઢી જાય છે.

‘સ્ત્રીપુરુષ મર્યાદા’ના લેખક શ્રી. કિશોરલાલ મશરૂવાળા આવી જ ભીતિને આગળ ધરતાં કહે છે: “કુચાલનાં માણસો વિષે મેં કદી સાંભળ્યું જ નહોતું એમ નહિ. પાછલો ઇતિહાસ વાદ કરતાં જણાય છે કે મારા જ કુટુંબમાંથી કેટલાક આશ્રિતોને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે બેઅહ-

ખીનો પ્રયત્ન કરવા માટે ઘરમાંથી દૂર કરવા પડેલા. પણ આ હું અપવાદ રૂપ વ્યક્તિઓની કુચાલ સમજતો. પણ જરા ઊંડા ઉતરતાં સમગ્રાય છે કે આ પ્રમાણુ એટલું બહુ અદ્ય નથી કે છેક અપવાદમાં જ કાઢી શકાય. તેમ એમ પણ નથી કે આ દુષણ હલકા ગણાતા નોકરવર્ગમાં છે. મારી પાસે કેટલાક એવા દુઃખદ દાખલા છે. જે પરથી એમ માલુમ પડ્યું છે કે આપણાં કુટુંબોમાં છેક નાની ઉંમરની બાળાઓને પણ એ કુટુંબના કે પાડોશમાં વસતા પુરુષોથી બચત રહેવું પડે છે.

“ આપણા સમાજે પુરુષની કુચાલનો બહુ તિરસ્કાર નથી કર્યો, પણ સ્ત્રી કે બાળા ઉપર દેખીતો બળાત્કાર થયો હોય તો સમાજ એની એટલી ખાનગી કુચલી કરે છે, એટલી છાની વાતો કરે છે કે બાળાઓ ઉપર ગુજરેલા અનેક બળાત્કારના પ્રસંગો તો ઘરના માણસો પણ જાણતા નથી હોતા. ”

ઉપરનું કથન સૂચવે છે કે કિશોર અવસ્થામાંથી જ બાળાઓને આપણા સમાજથી બચત, આપણા પાડોશીથી ડરતાં અને પુરુષ વર્ગથી બચ પામતાં રહીને વિચરવાનું છે, અને કિશોર અવસ્થામાંથી અણુગણતા લાગેલો આવો જાતીય ચેપ એનો છાલ નથી છોડતો. મારે કહેવું જોઈએ કે કેટલાક દાખલાઓમાં કુમારી છોકરીઓ પણ કુમારની માફક અકુદરતી મૈથુન, હસ્તમૈથુન અથવા સ્વજાતીય સહવાસથી યૌવન આવતા પહેલાં જનનઅવયવના વ્યાધિમાં સપડાઈ જાય છે, અને ૧૬ વરસની પૂરબહારની જુવાની ખીલતા પહેલાં એ દરમાય છે અને સડે છે.

અનેક યુવાન બહેનોના પત્રો મારી ઉપર આવે છે. તેમાંની કેટલીક બહેનો પોતાની કિશોર અવસ્થામાં વિરૂદ્ધ માર્ગે ચલી ગયેલી અને તેનાં માઠાં પરિણામ સેવતી થઈ છે તેનો એકરાર મારા આ કથનને વળુદવાળો બનાવે છે. હાલમાં કરાંચી નિવાસ કરતી, સુરતની

રહીશ, ૨૪ વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલી એક બહેનની હકીકત કે એ ખૂબ જ મર્મબેદક અને દુઃખ ઉપજાવે તેવી છે તે હું આહીં રજુ કરે છું.

“ હું એક સરકારી પતિની પત્ની છું અને ખાનદાન તથા ધર્મવાન માતા પિતાની પુત્રી છું. મારાં લગ્ન હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રના વૈદિક વિધિથી થયેલાં છે. હું ભણેલી છું, અને સાસસાર સમજવાનો વિવેક મને હું સમજાણી થઈ ત્યારથી જ પ્રાપ્ત થયો છે. ”

પોતાની દુઃખદ ખિના રજુ કરતી આ યૌવના, જીવાની ખાળીને ખાખ કરી નાંખેલ, જ્ઞાનતંતુનું અને દૈહિક પારાવાર દુઃખ ભોગવતી, મગજની અશ્ચાન્તિ ભોગવતી અને જીંદગીની કાળરાત્ર વહન કરતી હૃદય દ્રવીભૂત થાય તેવી હકીકત-પોતાની આપવીતી લખતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પત્રની શરૂઆત કરે છે.

એ બાળા કિશોર અવસ્થામાંથી સાચી કેડી ચૂકી મઈ છે-તેને ચુકાવો દીધી છે, અને તેના મન ઉપર કાણુ રાખવા જોઈ હાલત રહેવા નથી દીધી. એણે કુના થવાની અને વિનાશની વાટ ખીલતી વયમાં જ પકડી છે. વ્યભિચારી માતાની પુત્રીએ અધીય વ્યભિચારી બને છે એમ તો નથી હોતું. પણ એ સરકાર અને માતાના વિચારોના લોહા દ્વારા આવેલાં આણુ પરમાણુને લીધે સંજોગો મળતાં ખીજ કરતાં એ પતનના માર્ગે વહેલી પળે છે. કારણ કે એણે વ્યભિચારી માતાના કોણમાં રહીને પોષણ મેળવ્યું હોય છે એનાં ખીલકમાં દોષ અંચય થયેલો હોય છે.

પ્રદર વહેવરાવતી માતાની પુત્રીને બહુ જ નાની અવસ્થામાંથી બાળ પ્રદર લાગુ થાય છે. એના પ્રદરમાં એસિડ (અમ્લતા)નું પ્રમાણ હોવાને કારણે એ ગુપ્તભાગ ઉપર મીઠી ખુબ્બી અનુભવે છે અને પછી એમાંથી એ હસ્તમૈથુનના માર્ગે ચડી જાય છે.

એખ્યાન માતા પુત્રીની રાખવા જોઈતી સંજાળ રાખવામાં બિલકુલ ખેદરહીત હોય છે. કિશોર અવસ્થામાં એને સ્વચ્છતા, સફાઈ

અને નજીવી લાગતી ગુપ્તભાગની આપતોની આપવી જોઈતી શિખામણ એ આપતી નથી. ખંજવાળ અને વળવળાટ અસ્વચ્છતાથી પેદા થાય છે, અને ગુપ્ત ભાગ સાથે બહુ નજીકનો સંબંધ ધરાવતા જ્ઞાનતંતુ વારંવારના હસ્તસ્પર્શથી અણચિંતવ્યા ચોક્કસ પ્રકારના આનંદની ઝમકમાટી આપી જાય છે ! અને બહાર ખંજવાળ કરતી બાળાઓ ગુપ્ત ભાગનાં અંતરાવવવને અંગુલીપ્રક્ષેપ કરીને ખંજવાળે છે. એમાં ખંજવાળ ઉપરાંત સ્પર્શસુખાનુભવ એને પછીથી હમેશની ટેવ પાડે છે અને એ રીતે પણ એ વિષયમાં બની જાય છે.

ખૂબ જ ચૌવન ખીલવા છતાં, ચૌવનની પૂરબહાર મેળવવા છતાં, પ્રસોજનો અને આકર્ષણ નજર સામે છવાવા છતાં, સંજોજોને લીધે એને અવિવાહિત રાખવા માટે બંધનની બેડીઓ પથમાં પડી હોય છે. મનની અંચળતાને રોકી નહિ શકનારી અવિવાહિત કુમારિકાઓ ધીરે ધીરે અપ્રાકૃતિક નિઝનંદને માર્ગે ચડી જઈ, વિવિધ પ્રકારે કહેવાતું જાતીય સુખ મેળવી લે છે અને કુટેવનો ભોગ બની જાય છે !

પરદેશીઓની વાતો હું નથી કહેતો. આ તો હિંદની ખૂબ જ મોટી ઉંમર સુધી અવિવાહિત રહેતી-રાખવામાં આવતી યુવાન ઓંઓની વાત કરું છું. એમાં સ્ત્રીજાતિનાં ભયસ્થાનો તરફ સચેત રાખવાની ભાવના છે. પરદેશીઓ જેઓ પોતાને સંસ્કૃતિમાં અને દેળવાયેલા સમાજમાં ટોચે ગણેલા માને છે, તેમની વિકૃતિઓનું મ્યાન તો આપણાથી સંભળાય એવું કે આલેખી શકાય તેવું નથી-એ તો ખૂબ જ ભયાનક છે.

પરંતુ આ રીતે સ્વેચ્છાથી, ચૌવન જીરવી નહિ શકવાથી કે બ્યભિચારી માતાના વારસાથી આવેલી અપોગતિથી-ઉપર જેની હકીકત મૂળ પત્ર ઉપરથી આપવામાં આવે છે તે બહેન-આવા કાષ્ઠપણ કારણથી દૂષિત નથી થઈ એની કવી રીતે દુર્દશા કરવામાં આવી છે, એ એના જ શબ્દોમાં રજુ કરું છું :

“ હું ખૂબ જ ચપળ હતી. નવેક વરસની લગભગ મારી ઉંમર હતી અને કલાશરી, માતાની રમતીયાળ છોકરી; મા કહે તે કરવું મારે માટે જરૂરી હતું.”

“ મારા દૂરના મામા સુરતમાં નોકરી થવાથી રહેવા આવેલા. એમનાં પત્ની પીયેર સુવાવડ ખાવાને ગયેલાં. ખૂબ જ ડાવક પ્રેમાળ સ્વભાવના મામા વારંવાર અમારે ઘેર આવતા. બા ઉપર સગી બહેન કરતાં એ અઢકું હેત ધરાવતા, અને એક દિવસે તો પાંચ રૂપીયા તથા એક સાડી બાને એમણે આપી. આવા ઉદાર, સરલ અને રનેહાળ બાઈ ઉપર બાનું સંપૂર્ણ મમત્વ બંધાયું હતું. જ્યારે તે આવે ત્યારે કાંઈક મારે માટે લાવે જ. એટલે હું એ મામા-મામા કરી મોઢું સૂકવી દેતી.

“ મામા તેમના ઘરમાં એકલા પડ્યા હતા, નોકરીએ ટાઈમસર જવું. હાથે રસોઈ અને ચઢાપાણી કરવાં. આ બધી મુશ્કેલી મામાની જોખને બા અરધા થઈ જતાં. કેટલોય વખત આમ્રહ ક્યો : ‘બાઈ! વહુ આવે ત્યાંસુધી અહીં’ જમો. ’ પણ મામા એકના બે ન થયા.

“ પણ તો પછી કનુ તમારે ત્યાં આવે. તમને ચઢાપાણી કરી આપે. આડે હાથ કામ તો આવે’ મારું નામ કુમુદિની હતું. પણ બા મને ‘કનુ’ કહીને જ સંબોધતાં.

“ અને મામાએ એ મંજૂર રાખ્યું. સવારમાં હું તહેલી મામાને ત્યાં ગઈ. ‘કુમુદિની બહેન બહુ ડાહી છે, હાં! ચહા સરસ બનાવતાં આવડે છે. ચાલ, શાક તું વધારી નાંખ, રોટલી હું બનાવો લઈશ. અને એ મીઠી મામાના ગિરદાવવાથી, હું છુધરાની માફક કામ કરતી. મામા વારંવાર મને બરડામાં થાબડતા. ધોઈને સુકાવા છૂટા રાખેલા કમરે અડતા મારા બાલ ઉપર હાથ ફેરવતા અને મારો હાથ પકડી પાસે ખેંચી લેતા કે જરાક ટાપલી મારતા પણ એ તો વડીલોનો હેતાળ હાથ. બાપુજી પણ કોઈ વખત મને એવું જ કરતા. એમાં મને

જરાયે અણુગમતું નહોતું લાગતું. હું તો નિત્ય ત્યાં જતી, મામાને મદદ કરતી. કોઈ વખત જમી પણ લેતી, શાળાએ જતી વખતે ઘેર આવી જતી.

“મામા ફરી આવીને સાંજે અમારે ઘેર આવતા. બા સાથે વાતો કરતા. ‘કેમ બાઈ ! કનુ કામ કરે છે કે નકામી આવીને કનડે છે ?

“ના બહેન ! કુમુદિની બહુ કુશળ છે. મને તો જરાયે વાંધો નથી આવતો. એવો ચપળતાથી આટોપે છે કે મને ઘરમાં જરાયે બિચુપ નથી લાગતી. બસ કુમુદિની ઘરમાં હોય ત્યાં સુધી તો બહુ જ આનંદ આવે છે. જરાયે સૂનું નથી લાગતું. પણ સાંજે એકલો પકું હું ને ઘર આખું સનમુન ! સવારના વહેલી ચઢા બનનાવવામાં, અડચણ પડે. નવેક વાગતાં તો કુમુદિની આવી જાય છે. પણ એ પહેલાં તો મારે ચઢા તથા નહાવાનું આટોપવાનું જ હોય.”

“ત્યારે કુમુદિની તમારે ત્યાં જ સુઈ રહે તો સવારે વેળાસર કામ થાય અને તમને એકલવાયું—સૂનું પણ ન લાગે.” મારી બાએ સૂચવ્યું.

“તો તો બાણું સારું. કુમુદિની સાથે કલાસમાં બાણુતી ચંદ્રિકા તારા અને ચંપા કુમુદિની પાસે આવે છે. એટલે ઘરમાં જ આવે અને કહે છે કે ‘આપણે સાથે બાણુમાં રહેતહિંઈએ તો ખૂબ જ મજા આવે. રાત્રે વાંચીએ, ગરબા શીખીએ, કુમુદિની બેન ! તું મામાને ત્યાં રહે ને !’ કુમુદિની કહે કે ‘બા કહે તો રહેવાય ને.’ આવી વાતો બેચાર દિવસથી છોકરીઓ કર્યા જ કરે છે.”

“મામાની વાત સાંભળીને બા ખુશ થયા. અને કહે ‘કનુ ! ત્યારે તું મામાને ત્યાં રહે ને. ત્યાં તારા સરખી છોકરીઓ છે, વાંચવામાં ઠીક પડશે. મામા તો તને પોતાની છોકરીથી યે વધુ રાખે છે. તને ગમે છે ને ?

“‘હોવે, બા ! તમે કહો તો હું રહું. મને તો મામાને ત્યાં કેટલું સરસ ગમે છે ! બા ! તું તો કાંઈ આપતી નથી ! મામાએ

તો જો ઝોરો આવવાની છે તે આગમય જરૂરના, કાનુ, કાપડ, કાપડ લાવી મૂક્યા છે અને મને આપે પણ છે.’

“વાર ત્યારે કાલથી તું ત્યાં રહેજે. અહીં રોજ અપોરના આવજો.’ આપે મને કહીને મામાને સૂચવ્યું : ‘માઈ ! જો લેસન અસંજર કરે તેને ખાલ રાખવો. રમતિવાળ વ્યક્તિ છે. છોકરીઓને એકઠી કરીને રમત જ માત્ર ન કરે, લેસન પણ કરે, અને જો વહેલી જાડજે. અને જોઈ. કેવું કામ કરે છે !’

“મામાનું ઘર નવું નવું મને બહુ ગમતું. રોજ કચરાપુત્રો પણ હું કાઢતી. મારી ઉમર પ્રમાણે હું બહુ કામ કરતી એમ મામા કહેતા. સાંજે નિશાળેથી આવીને ઘરનું કામ આટોપતી. મુખ્ય રસોઈ મામા બનાવતા મને તો શાક-ઝોસામણ જેવું આવડતું તે કરી આપતી. કપડાં ને પાણી-વાસણ કામવાળી રાખી હતી તે કરી જતી.

“પોળની છોકરીઓ વાંચવા આવતી. અમે ખૂબ આનંદ કરતા. મામા જરીયે ચિડાતા નહોતા, લડતા નહોતા. આપણ તો જગાક કળાટ થાય ને ઘાંટા કાઢે. અહીં તો મને ખૂબ જ આનંદ પડતો.

“અંદરના ખંડમાં બારીએથી હવા સારી આવતી, મામાની પથારી જોડે મારી પથારી કરતા. પ્રથમ મેં જેટી કરેલી. મામા કહે : ‘ના બહેન ! મારી જોડે સૂઈ રહે.’ અને હવે મારા આ દુઃખના સળ હમ કહાણી કહો કે દુર્લભા કહો તે સારૂ થાય છે.

“જોઈ આવતા પહેલાં વાતો કરી મામા મને હસાવતા. ક્યા-રેક મને ચલી કરતા અને તોફાને પણ ચલાવતા. હું જોઈમાં પડતી. મામા મને અરડામાં પંપાળતા અને મને તે સારૂ લાગતું. મામાનું કેવું હેન ! મામા આવી રીતે કદાપિ પંપાળ્યું નથી પણ જરૂરિયાતથી એક રાત્રે હું જાગી બધ. મામા પંપાળતા હતા, પણ જાણે હું જીતી જોઈ એવું મને લાગ્યું—મને સમજ ન પડી કે મારે છું કરવું ? ત્યાં મને મામા થા માટે પંપાળે છે ?’

“આસિક ધર્મની બાંધણી સપળી સ્ત્રીઓને આવે છે અને જાય છે, પણ મારે માટે તો એ સમયે રોજખનું મહા દુઃખ પેદા થાય છે. ચાર દિવસ ગુજરું છું. સાત આઠ દિવસ આગમચથી મારું આયું ફરી જાય છે, રાત્રે જાંઘ નથી આવતી, બેખાઠળી બાંડી—બેજાન દશા હું અનુભવું છું અને અસહ્ય વેદના, બચાંકર ચૂંક, કમર અને પેદાને વલોવી નાંખતો, કાળો અને અંદરથી માંસ દુકડા રૂપમાં છૂટતો દુર્ગંધયુક્ત અટકાવ શરૂ થાય છે અને હું પથારીમાં પડું છું, ખરકા પાડી રાત અને દિવસ ગુજરું છું. સાત આઠ દિવસે તે બધું થાય છે અને સફેદ, મળગુળળું, દુર્ગંધની યજ્ઞો મારતું પ્રવાહી વહેવા લાગે છે. કમર તો જાણે કાંઈએ અંદર લોહાના ખીલા ઠોકી અક્કડ બનાવી હોય તેવી મારી દશા છે. હું થોડુંક જમું છું અને બેચેની વધે છે પેટમાં પથર બરો હોય તેવી. પ્રાચીનશક્તિમંદ ખરી, તો એ મને તીથું, ખાટું, મસાલેદાર ખાવાનું મન થવા કરે છે. હું એ ખાઉં છું પણ ખરી—સમજવા છતાં એ મારા મનને હું રોકી શકતી નથી. મને મારા શરીરનું—સંસારનું જ્ઞાન નથી, તો એ હું સંસારી છું, પનિવાળી છું. મારા પતિ...

“વૈશરાજ ! એ મારો દેવ—મારો આરાધ્ય દેવ: તેની વાત હું શું કરું ? આ પુરુષ મને ન મળ્યો હોત તો મારી શી વલે થાત ? એ વિચાર કરું છું અને વધુ જામણપણું આવી જાય છે. મને વાત કરવાનું, મોલવાનું, વિવેક રાખવાનું લાજભર્માદનું અને ગૃહસ્થ જીવનને યોગ્ય સમજાવ જાળવવાનું જ્ઞાન જ નથી. હું જાણી છું—મેં અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં છે પણ મારી જાત તો કાંઈ વળગાડ—કાંઈ ભૂત—પ્રેતના વળગાડના આવેશ જોવી છે. મને જાણવા, આ રોજખનું દુઃખમાંથી ! મારે મૃત્યુ જોઈએ છે. દુનિયામાં સેંકડો કૂલ ગુલામ જેવાં માનવીઓ ગાલ્યાં જાય છે; જ્યારે મને અજ્ઞાતિનીને મોત મીઠું લાગતું હોવા છતાં એ તે સમીપે નથી આવતું અને આત્મ-દત્તા કરવાની મારી હિંમત નથી આલતી, મારું હૃદય વ્રજ જાડે છે.

“ આ બધી આફતનું મૂળ આપ જાણો છો ને, પેલા મારા બાલ્યકાળના પ્રસંગો અને મામા (કંસ)નો સહવાસ. મારી કાચી ઉમરને કારણે બલાતકાર તો એ પિશ્ચાચ નહોતો કરી શક્યો. પરંતુ એના જ વ્રતાપે હું ગુપ્તભાગ પાળાતી, ખંજવાળતી અને પછી અંગુલી વડે હસ્તમૈથુન કરતાં શીખી ગઈ હતી ! અણસમબળમયિ અને એ ક્રિયા ક્રાંતિ જોડે જોડેથી સારી લાગતી, અને હું તે રવાડે ચઢી ગઈ. જેમ જેમ ઉમર વધતી ગઈ તેમ મારી એ કુટેવ વધતી રહી. એકાંતનો જ્યારે જ્યારે મને લાભ મળતો ત્યારે ત્યારે હું ઉત્કેરાટ અનુભવતી, અને મારા મનથી આનંદ માનેલી વસ્તુ આજ-રતી રહેતી.

“ સોળ વરસની ઉમરે મારાં લગ્ન થયાં. પિતાએ ખૂબ જ જાંચ કરીને સુશિક્ષિત, ઉમરલાયક, કુશળ અને કલાગરો ૨૫ વર્ષનો પતિ શોધી આપ્યો. મને સાસરે વળાવી. હું પુરુષસહવાસમાં આવી અને એ સહવાસથી મને સંતોષ થવો જોઈતો હતો.

“ પણ ના, નહિ જ. એ ઉમરે પણ સંતોષપૂર્વક પતિસહવાસ મળવા છતાં મને પડેલી કુટેવ હું ન છોડી શકી. મારા ઉપર થયેલી જૂતની સવારીએ મને તેની પકડમાંથી વેગળી ન જવા દીધી.

“ એક તરફથી પતિસહવાસ, બીજી તરફથી હવસખોરી અને કુટેવ—એ મારા શરીર, મન અને જ્ઞાનતંત્રના જુકા બોલાવતી ચાલી. એ વરસમાં મારી કાચા લથડી પડી. ઝીણું તાવ, ખોરાકનું અપચન અને અહોરા ઉપર કાળી ઝાંય, લથડતું શરીર અને અટકાવની બળ-કર ખીમારી. મારા પતિએ તેમની નોકરીની કમાઈનાં નાણાં મારી તંદુરસ્તી પાછી લાવવા વહેવડાવવા માંડ્યાં : અનેક ડોક્ટરનાં પગ-થીયાં ગણ્યાં અને અનેક પેટાંટ બાટલીઓ વાપરી, પણ માઈં દુઃખ હળવું ન થયું, ન રોગ મટ્યો, તેમ ન મારા સ્વભાવમાં મક્કમતા પેદા થઈ, ન હું મારી કાચી કુટેવથી રંચ પણ દૂર હતી.

“જમી પરવારી મારા પતિ ઓશીસે જતા. સાંજે પાંચ વાગે તે પાછા આવતા. બનતાં સુધી હમેશનો એ નિયમ જ હતો. પાછળ વરમાં હું એકલી પડતી અને મેડા ઉપર સૂઈ જતી. ગરમીના દિવસ હતા અને પ્રવેશદ્વાર અટકાવી હું ઉપર ગઈ. એકાંત મળ્યું અને હવસમાં તલ્લીન થઈ ગયેલી હું રોજની આદત આદરી બેઠી હતી. ખાલી અડધાવેલું દાર ક્યારે ઉડવ્યું, એ ક્યારે આવ્યા, તેનું મને કામાન્ધ દુર્દશામાં જ્ઞાન ન રહ્યું. પણ જાંચી આંખ કરી જોઈં છું તો દાદરા ઉપર મારી કિયાને એ અનિમિષ નજરે જોઈ રહ્યા છે !

“હું બધા પામી. બેબાકળી બની ગઈ. મારા પતિ ઉપર આવ્યા અને બોલ્યા સિવાય જ નીચે બેઠા. હું એમના બોળામાં માથું મૂકી દબલો થઈ પડી. હું ઘૂસકે રડતી હતી. મારા દેવ સરખા પતિ મારા માથાના બાલ એક હાથથી સંવારતા, પીઠ ચાબડી રહ્યા હતા. મારું હૈયું કાર્ષ્ક શાન્ત થયું. હું બેઠી થઈ અને પિંજરામાં પુરાબેલી હરણી માફક તેમની આંખો તરફ તાકી રહી.

એ આંખોમાં ઠપકાની લાલિમા નહોતી, અણુગમાનો ઉકળાટ નહોતો, કુકૃત્ય તરફ નરફત નહોતી. એ આંખોમાં હતી સંવેદના, દયાદ્ર્વતા, પ્યાર અને મમત્વની મૂંગી ઝલકઃ ફરી હું એમની કમરે બાજી પડી અને એમણે મને એ જ ઉમળકાથી જવાબ વાળ્યો. મને શાન્તિથી એમણે પૂછ્યું: ‘આ શું ? શા માટે ? ક્યારથી ?’

“આજ સુધી જે વરણ મારા સિવાય અને અખિલ જન્મતના એક સાક્ષી ઈશ્વર સિવાય ટ્રાઇ જાણતું નહોતું એ બિના આદરિતક રીતે પતિ જાણી ગયા હતા અને જેમને હું મારા આરાધ્ય દેવ ગણું છું તેમની પાસે છુપાવવાનો દાર્ઘ અર્થ નથી એમ માની મેં મારી બાલ્યકાળથી માંડી આજસુધીના કથની કહી. હમણાનું જીવન હું એકાંતમાં જે રીતે જીવી રહી છું તે પણ જણાવ્યું. મારો સવળો વૃત્તાંત હેઠે હૈયે સાંભળીને એમણે જવાબ વાળ્યો :

“દેવી ! તારી હકીકત સાંભળી અને તારૂં છપું આચરણ જોઈને મને કુઝ તો નથી થતું, પરંતુ તારી હાલત ઉપર ખૂબ જ દયા ઉપજે છે. તું મારી અર્ધાંગિની છે. તું ખીમાર રહે છે, તારી મનની સ્થિતિ ખેબાઠળી છે અને તારા જીવનનો રસ જ જાણે મુકાઈ ગયેલો હોય એવું મને લાગતું હતું. તેને દૂર કરવા મેં બધાંયે ચિકિત્સકોનો આશરો લીધો, છતાં તને સારી ન બનાવી શક્યો તેનું મુખ્ય કારણ હવે સમજાય છે. તું પરવશ, મનસ્વી અને વિચારોને કાબુમાં નહિ રાખી શકતી એક અબળા છે.

‘તું દોષિત છે એમ કું માનતો નથી. તારા પ્રત્યે હવે પછી પણ મને અણમો કે અપ્રિયતા નથી. તું શું કરે ! તને આ લાગંકર લેતે અદાવતાર જ ખરી રીતે ગુન્હેગાર છે. પણ તે તો મનુષ્યસ્વભાવ, પુરુષ સ્વભાવની વિકૃતિનો પ્રશ્ન છે. તેની સાથે લડવા મને કાંઈ આ વસ્તુસ્થિતિનો અંત આવી શકે તેમ નથી.

“તારી કુટેવના પરિણામે તારૂં ગુમાંજ ખૂબ જ નમળું બની ગયું છે. ગર્ભાશયમાં સોજો અને પાક શરૂ થયાં છે, તારા જ્ઞાનતંતુઓએ જેહાદ પોકારી તને મીઠા જીવનની ખુશખો નજીક જવા દીધી નથી. તારા વાચન ઉપરથી તું આ વસ્તુ ખરાબ છે એમ સમજતી હોવી જોઈએ. છતાં તું છોડી શકતી નથી એમ જણાય છે.

“હવે મને એક જ રસ્તો મળે છે. મારી પાસે આવેલાં આ બે ત્રણ પુસ્તકો તું વાંચ અને એના ઉપર વિચાર કર. એના લેખકનું નો આ શિરનામું છે. બિલકુલ ખુસ્લી હકીકત સાથે મન મૂકીને બધી જ તારી હકીકત એમને જણાવજે. એ તને તારૂં શરીર સુધારવા માટે તથા મનોબળ વધારવા માટે સરલ માર્ગ બતાવશે. હું એમને ઝોળખું છું. અને મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.”

“વૈદરાજશ્રી ! મારા પતિની આજ્ઞાથી આ પત્ર આપને લખ્યો છે. મને આપ ઔષધ આપો અને રસ્તો બતાવો. હું ખૂબ જ પરજાન છું, મરી રહેલી છું, આપને શરણે છું.”

વાયક ! મહિનાઓ પહેલાના પત્રની હકીકતને નજર સામે રાખી, સંપૂર્ણ સત્ય ખીના અહીં આલેખી છે. આ બહેન તો સારાં પણ્ય થઈ ગયાં છે અને સમર્થાં પણ્ય છે. પોતાનો રસ્તો સરલ બનાવી હવે તે આનંદમય જીવન જીવી રહ્યાં છે.

પરંતુ આજે કિશોરોની માફક કિશોરોઓ-કન્યાઓ પણ્ય આવા અધઃપાતને માર્ગે વળતી જાય છે, એમ હું મારા વૈદક વ્યવસાયના અંગે હજારો સ્ત્રીઓના સંપર્કમાં આવીને જીવનકાળના જીવનની એમના જ સ્વમુખે સાંભળેલી-નક્કર હકીકતોને આધારે કહું છું.

સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા, કેળવણી અને તેને જોઈ ક્રમશઃ ઉપર લઈ જવા આગતમાં હું તેમની પ્રત્યે પૂરું માન ધરાવું છું. કુમારી કન્યાઓ પુખ્ત ઉમરની થાય, કેળવણી લે અને સંસારની સર્વ જવાબદારી સમજતી થાય ત્યાર પછી તેણે લક્ષ કરવાં અથવા તેનાં લક્ષ કરાવવાં આ જાતની માન્યતા સાથે મારો સહમત છે. આજલક્ષની પ્રથા હિંદુ-ખવા સાચક જરૂર છે. પણ્ય...

પણ્ય કહ્યા વગર નથી ચાલતું કે ૨૨-૨૫-૨૮ વર્ષ સુધી ભરપોષના-યુવતી કુંવારી રહે, એનાં પાછળ કોઈ પણ્ય જાતની રોકટોક દેખાણ ન હોય, અને મર્યાદાને પર કરી એ સંપૂર્ણ છૂટથી દોટ મૂકી શકે, સ્વેચ્છા પ્રમાણે વિચરી શકે, છતાં તેને માટે કોઈ ભયસ્થાન નથી, એમ કહી નાંખવું તે વાજબી નથી.

અને એટલું જ વાજબી નથી કિશોરી કન્યાને માટે પણ્ય ભમે તેમ ફરવું હરવું, જવું આવવું અને છૂટ લેવી ! સહવાસ, સંગ, એકાન્ત-એ દરેક માનવમાં કોઈપણ વિષયાકર્ષણ નિપજાવી જાય છે. પરિણામે આવો જિગડો, અનેક કુટેવો અને અધઃપતન હોય છે. પછી એ અધઃપતનની નીચે દટાયેલાં બાલે રહે. પણ્ય આ પણ્યા સમાજનું સ્થાન જીંચું તો ન જ આવે.

[૭]

કિશોર-કિશોરી : ક્રમવિકાસ

સૃષ્ટિનાં હરેક જીવજંતુ ક્રમવિકાસ પામતાં હોય છે. એ તો અનાદિ કાળની ઘટમાળ-ગોઠવણી છે. ખીજ જમીનમાં રોપાય છે, અંકુર ફૂટે છે અને ક્રમવૃદ્ધિ થયે જ નય છે, ગર્ભમાં ખીજ રોપાય છે, પીંડ અંધાય છે, ગર્ભરૂપે ઘડાય છે, બાળક જન્મે છે અને મોટું થતું જાય છે; એનાં અંગોપાંગો ખીલતાં જાય છે, દેહ-દેહાંગ ક્રમબદ્ધ વધે જાય છે. હવા, પ્રકાશ, ખોરાકને ગ્રહણ કરતો, તેમાંથી જોઈતાં તત્ત્વો મેળવતો દેહ શિશુમાંથી બાળક, બાળકમાંથી કુમાર, કુમારમાંથી યૌવન, યૌવનમાંથી પ્રૌઢ અને પ્રૌઢમાંથી વૃદ્ધત્વ-જરાના કિનારે જઈ પહોંચે છે.

એ પ્રકારના ક્રમવિકાસને જોતા રહો કે નજર બહાર રાખો, પણ તે વધે જ જવાનો. મર્યાદાની રેખા સુધી વધવું એ શરીર-ધારીનો સ્વભાવ છે-ઘટમાળ છે. ગરીબ-શ્રીમંત, જાણુ-અજાણુ, ભણેલ અજાણુ, નગરવાસી-ગ્રામ્યજન સઘળા માનવીઓ આ અનુક્રમના આધારે અચૂક રીતે વધતાં જ રહે છે.

દેહ વધે છે, બુદ્ધિ વધે છે, ઇંદ્રિયો વધે છે, જ્ઞાન વધે છે-વધવા યત્ન કરે છે અને અવસ્થાના ભેદસ્થાન ઉપર જીંદગી વધવાની સાથે માનવી વધતો જાય છે. પરંતુ આ વિકાસમાં-આ કુદરતની કલામાં જે માનવી હસ્તાક્ષેપ કરે નહિ તો જ.

હસ્તાક્ષેપ ત્રણ પ્રકારે હોય છે : (૧) માતાપિતાના વારસા તરીકે જીણુપ રૂપે મળેલી ખામી. (૨) અજ્ઞાનતાથી વિપથગામી થઈ જોબી કરેલી ખામી. (૩) મૂળભૂત શરીર અંધાતાની સાથે રહેવા પામેલી ખામી.

ઉપર બતાવેલી ત્રણ પ્રકારની ખામીના પરિણામે કૌભાર્ય અને યૌવન, યૌવ્ય સમય આવવા છતાં યે સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત નથી થઈ શકતું.

માતાપિતાના દોષની ખામીથી આળસના જન્મની સાથે જ અમુક દોષો આવે છે. દાખલા તરીકે માતા પશુ ટૂંકા કદની હીંગણી હોય છે તો પશુખરા કેસોમાં તેની છોકરીઓ ઉંમર વધવા છતાં જિંચાઈમાં વધતી નથી. એ જણુપ સમજણી થયેલી છોકરીને ગમતી નથી હોતી અને તે પોતાની ટુંકી કાયાના ધડતરથી શરમાય છે. એને જિંચાઈ ગમતી હોવા છતાં તે યોગ્ય જિંચાઈ મેળવી શકતી નથી. તેવી જ રીતે જો આપ હીંગણા હોય તો કેટલાક દાખલામાં છોકરાઓ જિંચાઈમાં તેટલા જ રહી જાય છે. એમને એ ગમતું હોતું નથી. એથી તેઓ જિંચા વધવાના ઇલાજો શોધવા નીકળે છે, છતાં એ મેળવી શકતાં નથી. તેમનું શરીર ક્રમવિકાસ સાધતું હોય છે, પણ જિંચાઈ ચોક્કસ પ્રમણમાં વધીને પછી અટકી જાય છે. (કોઈ વાર અપવાદ રૂપે યોગ્ય જિંચાઈવાળાં માતા-પિતાનાં સંતાનો અતિ ટુંકા કદનાં હોઈ શકે છે.)

એવી જ રીતે શરીરનાં બીજાં ધડતરમાં માતા-પિતાના આવા અંશો અથવા દોષો પરિવારમાં ઉતરી આવે છે અને એમને સુધારવા માટે ઇલાજો કામ કરતા નથી. સ્વભાવના દોષો પણ આળસમાં ઉતરે છે, અને માતાપિતાના રોગનો વારસો પણ કેટલાક વ્યાધિના વારસામાં ઉતરવાના સ્વભાવને લઈને આળસમાં આવતો હોવાથી સમયસર એ પ્રગટ થઈને ક્રમવિકાસને થંભાવી દે છે. આ રીતે આળસ કિશોર અથવા કિશોરમાંથી યૌવનના એવારે પહોંચવા છતાં યુવાનીની ઝલક અને તેનો થનગનાટ મેળવી શકતાં નથી. આ છે માતા પિતાના દોષ સંચયનું પરિણામ.

આ જ રીતે ગર્ભ સંસ્થાપન થતાંની સાથે ચોક્કસ પ્રકારનાં અવયવોમાં ખામી રહી જાય છે. એ ખામીના પરિણામ રૂપે શરીર અવતરવાની સાથે વધતું જાય છે, પરંતુ તેમાંનાં અમુક અંગો તદ્દન અવિકસિત રહી જાય છે અને યૌવન આવવા છતાં તે તે અંગો તદ્દન

નિર્માસ્ય-નિષ્ક્રેતન હાલતમાં રહી જાય છે; આ ખીજો પ્રકાર છે. જેને માટે કોઈ ધીમ્મરી ચોક્કસ ઇલાજ આપી શકતી હેખાતી નથી.

આવો એક દાખલો હમણાં જ મને જોવા મળ્યો, જીંજુવાડાથી સધનપુર પ્રદેશનો. વિભાજ જેને વઢીયાર નામનો પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં ખાસ કરીને ગાય, બેંસ, બળદ અને ખીજાં જનવરોને ઉછેરવાનો મુખ્ય ધંધો ભરવાડ કામનો છે. તે ભરવાડ કામનો એક જુવાન આદમી મારા અમદાવાદના દવાખાને આવ્યો. ચોવીસ વરસની એ જુવાનની ઉંમર હતી. તેની સાથે તેનો પિતા જેની ઉંમર પંચાવન વર્ષની હતી. અને ત્રીજો પુરુષ એ પિતાનો પિતા હતો, જે લગભગ અઠ્ઠસી-નેવાસીની ઉંમરનો હતો.

વમડાની હવા, બેંસોનાં દૂધ, પૂરા પાંચ હાથ જાંઘા શરીર, પડછંદ કપા: એવા એ માનવીઓની સાથે, શહેરમાં રહીને દવા, વેંચ અને દવાખાનાથી માહિતગાર અનેલા, એમની જ નાતના અને ગામના પશુ કેટલોક વખત કલોલમાં રહો મૂળ ધંધો છોડો, મીલનાં ભૂમળાંની લગનીએ ચડેલા એક બે ભાઈ ઓ હતા. ભરવાડો મીલોમાં કામ કરે છે. ભરવાડો અત્યારે તો સિતેમામાં પશુ કામ કરે છે.

આવીને તેઓ નિરાંતે બેઠા. શહેરી દરદીઓની ગીરદી ચોક્કસ થયા પછી દરદી તરીકે પેલા ચોવીસ વરસના જુવાનને મારી બાબુની ખુરસી ઉપર બેસારવામાં આવ્યો. જાંદગીમાં ખુરશી સાથે એની પ્રથમ જ મુલાકાત થઈ હોય, તેમ પણ ઉપર લઈને ઉભા પગે એ જુવાન ખુરશી પર બેઠો.

મેં તેની સામે જોયું-પ્રશ્ન પૂછ્યો કેટલા વરસની ઉંમર છે, ભાઈ ?

એ પૂરું સમજ્યો નહિ. એણે એના અહા સામે જોયું: “અહા તમે જ ક્યોને, શું કે સે આ દાકતર !”

અહો બોલ્યા: “ભાઈ ! થીયાં જ હસે ને, છપખીયા દક્ષણ પછે બે દહકાં વરહ ગીયાં અને ઈનો જનમ થયેલો.”

“હાં, ઊંઠ, ચાલો આવો અંદર.” મારા ખાનગી તપાસના રૂમમાં તેને મેં લીધો.

તપાસવાનો ખાટલો માણસના માપ જેટલો જ છે. પણ આ જીવાનના પગ બન્ને વેંત બહાર નીકળ્યા અને હાથની જુખઓ તો બેંસના પૂછડા આંખળીને પહેલવાનની માંસપોંડીઓ કરતાં ચે મજબૂત બણ્યાઈ.

એનું સુથણ ખોલી નાંખ્યું. મોટું આશ્ચર્ય! એ ચૌવીસ વર્ષના પડકાંદકાય માનવીનું ગુપ્તાંગ આશ્ચર્ય પેદા કરતું હતું. એક જ દિવસના બાળક જેટલું જ એ હતું. અને વૃષણ બિલકુલ હતા નહિ, મેં મૂળ લાગતી અંદર તલાસ દેરી. ક્યાંય ન મળે. એ રમથેલા જ નહિ. માત્ર કુદરતે લઘુશંકા કરવા માટે એક અત્યંત નાબુક નળી ગેડી કાઢેલી.

વળી એની સાથે પુરુષોચિત ગુપ્તાંગ ઉપર એક પણ બાલ નહિ છાતી ઉપર, મૂછ ઉપર, દાઢી ઉપર ક્યાંય બાલ ન મળે. તેણુ અને શિરના બાલ સિવાય શરીર પર રોમ ફવાટી કશું જ નહિ. શાસ્ત્રકારોએ જેને જન્મનો પંઠ વણ્યો છે, તેવો જ તાદશ નમૂનો મેં આ જીવનમાં જોયો.

વણાયે કથાનકોમાં વાંચવા મળેલું કે સૈકાઓ પહેલાં જ્યારે આદ્યાહત હિન્દ ઉપર ચાલતી હતી તે વખતે જનાનાની અંદર બેગમોની સેવા માટે આવા પંઠ પુરુષોને રાખવામાં આવતા. ખસ આખેદૂખ એવો-હીજડો !

હીજડાનો અર્થ નપુંસક નથી થતો. આજે તો પાવૈયા અને હીજડા થઈ નાત-જમાત રૂપે આપણી નજર સામે ટોળામાં ફરે છે. એ તો સમાજના દૂષણ રૂપ છે. જાત કાતના દુરાચાર ફેલાવતા, જીવાન અને કિશોરોને સૃષ્ટિ-વિરુદ્ધ કર્મ શીખવતા અને નિર્લજ્જતા

નફેદાર્થ તથા ખીનઈજ્જતના નમૂનારૂપ “ માતાના પાવૈયા ” પોતાની જાતને માનતા, અને બોળી પ્રજાને માતાજીના નામે ખીવરાવતા “ પાવૈયા ” નહિ આ તો સાચો પંદ.

આ અપૂર્વ કેસને જોવા માટે મેં અમદાવાદની મારી શાખામાં મારી સાથે કામ કરતા મારા સહર્વેલને બોલાવ્યા—આ કેસ બતાવ્યો અમારી ઇચ્છા થઈ કે ફાટો લીધો હોય તો સાફ, પણ કેમેરા ન મળે.

તપાસ પૂરી થઈ. આ લોકો મારી પાસે એ મદદના પુરુષત્વની ખામીના ઇલાજ માટે તેને લઈ આવેલા.

વાત એમ બનેલી કે આ છોકરાનાં લગ્ન તો એ ચાર વરસનો હતો તે વખતે તેટલી જ ઉંમરની એક છોકરી સાથે કરી નાખવામાં આવેલાં. એ વખતે તો એ છોકરાની જીવાનીની કશી ચિંતા ન હતી. પછી તો તે ઢોર ચારતો, દૂધ પીતો અને કાયા એની આજને વાંભવા વધી રહી હતી, એના બાવડાની તાકાતથી બેસો એક જ રણકાથી પાછી વળી જતી. એટલે એના પિતા અને વડવાને આ બાબતનો ખ્યાલજ ન હતો. આજના શહેરી જીવન જીવતાં અને કોલેજમાં ઉઠરતાં નાનપણથી જ અડપલાં શીખી ગયેલાં બાળક જેવો આ બાળક નહોતો, એ તો જંગલનો રાજા ! એને પોતાનાં કે પારકાં ગુર્ભાગ અને તેનો વિકાસ, જાતીયતા અને એની જીજ્ઞાસના સંબંધમાં દિશા શૂન્ય જ હતી.

તેનીસ વરસની ઉંમર અને એની પડછંદ કાયા થઈ. લગ્નની ગાંઠથી બંધાઈ ગયેલી ગોવાલજીનું જોખન ફાટફાટ બની વહેવા લાગ્યું અને રૂઢીથી બંધાયેલા એ સમાજના રિવાજ મુજબ બાઈને સાસરે વોળાવી. પ્રથમ રાત્રિએ તો કશું ન બન્યું પણ એ દાવડી ગોવાલજીથી એ વાત છાતી ન રહી કે જેની સાથે છડાછેડી બંધાઈ ગઈ છે અને જેને પોતાનો ધરવાળો નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તે તો પીટયો હીજડો છે !

વળતા દિવસે એ પીયર બધાં અને વાત વહેતી થઈ. આ જુવાનના આપ અને દાદાના કાને એ વાત આવી. તપાસ કરાવીને વાત ખામી લીધી. છોકરાને સાથે લઈ સો રૂપીઆ રોકડાની વાસળી (બડા કપડાની થેલી રૂપીયા બરવાની કેડની ઉપર બાંધી લેવાય તેવી અગાઉ પૈસા રાખવાના પાકીટ ન હોતાં થયાં ત્યારે પણ આવી વાસળી લોકો રાખતા) કેડે બાંધી; એમણે કલોલની વાટ લીધી. એમના આમના કેટલાક માનવીઓ શહેરના બોમિયા હતા તેમની પાસેથી સાંભળેલું કે શહેરમાં મોટા મોટા વૈદ્ય રહે છે અને દાકતર રહે છે, તે બાવા માણસને સારા કરી નાંખે છે !

કલોલના બળ્ણીતા ખિરાદરા તેમને મારી પાસે લાવ્યા અને મેં તપાસ કરી, ત્યાંસુધી એમને વિશ્વાસ હતો કે હું એમના દીકરાને સારો કરી આપીશ. અને એમની નાતમાં જતી આબરૂને બચાવીશ.

મેં કહ્યું: “ ડાસા ! છોકરો પરણેતરને લાયક નથી, તે માટેજ તેને લાવ્યા છે ને ? ”

“ હા, બાપજી ! તમારે ખોળે માથું છે. મારો કે જીવાડો અને આ કમાઈના રૂપીઆ બધા લાવ્યો છું તે લઈ લ્યો. સો રૂપીઆ ભેગા કર્યા છે, બહે બધાય ખરચાઈ જાય, પણ જો અમારી આબરૂ રહેતી હોય તો.

‘ ડાસા ! રૂપીયા રહેવા છો તમારી પાસે. તમારો આ દીકરો તો લખમણ જતિ અને હનુમાન જેવો બાળબલ્લચારી છે. એના માટે ઓરત કામની નથી અને ઓરત માટે એ નક્કમે છે. માફ માનો તો હું તમને સલાહ આપી દઉં કે તમે આ ઝાકરાની વહુને લખણ (છટાછેડા) કરી આપો. એમાં જ તમે અને છોકરો સુખી થશો. શરીરના બળથી બળવાન આ જુવાન તમારી અને મહીષીઓની સેવા કરશે અને સો વરસ જીવશે. પણ એને તમે સંસારી બનાવશો નહિ. એના શરીરનો ઘાટ ઘડતી વખતે જ વિધાતાએ તેનામાં આ જીજ્ઞૃષ મૂકી છે. તે તમે, હું કે કુનિયાને કાંઈ ડોકટર ચારી કરી

સકવાનો નથી. એના શરીરનું થોડીક પણ આ ક્ષિત્તિમાં ખીલવણી થઈને અટકી થઈ હોત તો આપણે ઈલાજો કરીને એના તે અંગને વિકસાવી શકત. (એન્ડ્રુ મિક્સિસાથી આવે દરદીઓ તો નહિ પણ થોડો વિકાસ થમા પછી અટકી ગયેલા સારા થઈ શકે છે એ વિષે આગળ વિવેચન કરીશું.)

“તમે હવે દેશ એમાં થઈ જાઓ અને મારું કહું માનો. આ તો અમદાવાદ શહેર છે. તમારી કમાઈના સો રૂપિયા કાચી કલાકમાં છૂટી કરી જશે. અને છોકરા જેવો ને તેવો ધોયેલા મૂળા જેવો રહી જશે. માટે તમે પાછા જાઓ. અહીં કે ક્યાંય એને ઇલાજ નથી.”

ખીજી એક હકીકત જણાવું: એક જ માત-પિતાની ત્રણ પુત્રીઓ તેમને હું ઓળખું છું. તેમના વિષે મેં અભ્યાસ કર્યો હતો તથા એ કેસની ઝીણવટભરી તલાશ કરી હતી. જે પુત્રીઓને પરણાવ્યા પછી તેઓ સાસરેથી પાછી ફરેલી અને પછી ત્રીજીને જાણીને જ નહિ પરણાવેલી. એ ત્રણે છોકરીઓની ઉંમર અને દેહ વધવા સાથે એમનાં સ્ત્રી યોગ્ય શરીર નહિ વિકસેલાં. એમને જનનના અવયવનું સ્થાન જ ન મળે. માત્ર મૂત્ર વહેવા પુરતી જગ્યા ખરી. બાકી વારાંગપથ જ નહિ. વળી અંદર ગર્ભાશય પણ નહિ. છતાં બાટ સ્ત્રીનો, અવાજ સ્ત્રીનો સ્તનપ્રદેશ અને ગુમાંગ સ્ત્રીયોગ્ય નહિ.

પરંતુ કુદરતી રચનામાં ઉપસ્થિત થયેલાં ખોટના આ કેસો છે અને અનુષ્ઠાન પોતાની ભુદ્ધિ, વિજ્ઞાન અને સાયન્સના મદદથી, હું માનું છું ત્યાં સુધી આવા કેસમાં વિજય મેળવી શકતો નથી.

યંત્રની બનાવટમાં ખોટવાયેલો કે અધૂરો રહી ગયેલો દાગીનો (પાર્ટ) સુધારી શકાય-પૂરો કરી શકાય. પણ તેની રચનામાં એકાદ વિભાજન-બનાવીને મૂકેલો જ ન હોય તો સુધારો કરનાર શું કરી શકે ? કહેવાય છે કે વિદેશીઓ આ વિષયમાં બહુ પાવરધા છે. એ તેમની ભુદ્ધિથી નવા માણસો તો બનીને તૈયાર નથી કરી શક્યા, પણ આવી ઊણપવાળાને ચીરફાડ કરીને નવા દાગીનો બનાવી, અંદર

જાડવીને સંસારને લાલક બનાવી શકતા હોય તો એ જાણે અને એમનો દેશ જાણે ! હમણાં તો મરવા-મારવાની, ઝેરી ગેસ અને અણું-પરમાણું બોમ્બની શોધખોળમાં એ પડ્યા છે એટલે આપણા-થી આવી બાબતો જાણી શકાય તેમ નથી.

એટલે તો આવા જન્મના વિકાસરહિત અને ગણપવાળાને યાદ કરતાં હવે રહે છે અજ્ઞાનતાથી વિષયમાંથી થઈને ઊભી કચેલી ખામીની બાબત.

આ બાબત આપણે જરી વધુ સ્પષ્ટતાથી, વધુ ઝીણવટથી તપાસવી પડશે, એ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે અને તેને માટે ઉપાય અને ઇલાજોની પણ જરૂર પડશે.

શરીરમાં જુદાં જુદાં કારણોથી બાલકાળથી જ છોકરા-છોકરીઓનો વિકાસ અટકે છે. ધણાય છોકરા બાધા નથી લેતા. ધણાય શરીર હૃદયપુષ્ટ નથી બનતા-ધણા જનન અવયવમાં નબળા રહી જાય છે, તો ધણી છોકરીઓ જુવાની આવવા છતાં એટલે કે જુવાની જેટલી ઉંમરે વધવા છતાં તેના તનબદ્ધનનાં ઠેકાણાં નથી હોતાં. તેમજ નથી હોતાં તેનામાં ગૃહીણીનાં ધર્મ બળવશ જેવાં અંગોપાંગો. તેની ખિલવટ થંભી ગઈ હોય છે, વિકાસ અટકી પડ્યો હોય છે. જુવાની આવતી જ નથી. દેખાતું નથી કે જુવાની ક્યાં છે !

આ માટે આપણે કેટલીક ચિકિત્સાનો અને ઔષધ ઉપચારનો આશ્રય લેવો પડશે. મારા અનુભવથી આવી માનવી ઉપર સફળ પ્રયોગો નીવડ્યા છે તે હવે પછી એકેક બાબતને હાથ ઉપર રાખી, ક્યાં ખોડ પડી અને શા ખામી છે તે બતાવતા જઈએ, ઉપાય-પ્રયોગો ઔષધો આપીશ. જે સો ટકા સફળ હશે.

શરીરવિકાસ

હું આમળ જણાવી ગયો છું કે શરીર ઉંમર વધવાની સાથે વિકાસ સાધતું રહે છે. શરીરને આપણે કોઈ ચંત્ર સાથે નહીં સરખાવતાં તેના વિકાસ માટે એક ઇમારત સાથે સરખાવીએ તો એ વધુ અંધએસતું ગણાશે.

કમારત ચણવા માટે સંખ્યાબંધ વસ્તુની જરૂર પડે છે. ઇંટ, પથ્થર, ચૂનો, સીમેન્ટ, લાકડું, લોખંડ વગેરે. અને એવી જ રીતે માણસના શરીરના વિકાસ માટે પણ અનેક વસ્તુની જરૂર પડે છે.

આ વસ્તુઓ માટે આપણે નવમતવાદ તરફ નજર કરીએ તો જેને પ્રોટીન કહેવામાં આવે છે એ શરીરના અંધારણ માટે મુખ્ય વસ્તુ ગણાય છે; કારણ કે પ્રોટીનમાંથી જ માંસ, સ્નાયુ, કલેજી, મૂત્રપિંડ, હૃદય વગેરે બનેલાં છે. અને આ જ પ્રોટીન માતાના ઉદરમાં ગર્ભને બંધવામાં ખૂબ જ મદદ કરે છે અને બાળક અવતરે તથા તે પ્રુખ્ત વયે પહોંચે ત્યાં સુધી તેને પ્રોટીન ઘણી મદદ આપે છે, તેમજ શરીરને જે ઘસારો લાગે છે, તેને પ્રોટીન પૂરો કરી આપે છે.

આ પ્રોટીન તત્ત્વ આપણે જે દૂધ વાપરીએ છીએ, પીએ છીએ, ખાઈએ છીએ કે બાળકો સ્તનપાન કરે છે તેમાંથી મળે છે. એટલે જ બાળકોને જેમ અને તેમ દૂધ વધારે આપવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

ઉપરાંત પ્રોટીન માંસ, ઇંડા, માછલીમાંથી અને એ જાતના પ્રાણીજ આહારમાંથી પણ પુષ્કળ મળે છે. માંસાહાર જેઓ નથી કરતા તેમને મગ, મકે, તુવેર, ચણા આદિ ફોળામાંથી અને શાંખ-દાણા માંથી પણ પ્રોટીન મળે છે.

શરીરના બધારણુમાં પ્રોટીન ઉપરાંત કેટલાક ક્ષારો પણ જરૂરી છે અને ચરબીની પણ જરૂર હોય છે. ક્ષારો હાડકાના પોષણ માટે અને ચામડી માટે ઉપયોગી છે. ચરબી શરીરને સુડોલ તથા કોમળ, મુલાયમ બનાવવા ઉપરાંત દેહરક્ષા કરે છે.

શરીરને સંપૂર્ણ ક્રિયાત્મક, ગતિમાન અને ચૈતન્યવંત ચાલુ રાખવા માટે જીદા જીદા પ્રકારના ખોરાકોમાંથી ઉત્પન્ન થતાં તત્ત્વ અથવા સત્ત્વની જરૂર છે. આ તત્ત્વ અથવા સત્ત્વરૂપને ઘણાં વરસો સુધી અભણપણે આપણે મેળવતા હતા. પરંતુ તેને મૂર્ત સ્વરૂપે સમજી શકતા નહોતા. જો કે અણુ-પરમાણુરૂપે શરીર પોતે જ પદાર્થોમાંથી એ તત્ત્વોને મહણ કરી અટપટું કાર્ય પાર પાડે છે. એની શોધ સંશોધકોએ કરવા માંડી અને સને ૧૯૧૨ માં આર્વા તત્ત્વોનું વર્ગીકરણ કર્યું તથા તેને 'સિન્થેટિક વિટામિન' એ નામ આપવામાં આવ્યું.

'વિટા' એટલે જીવન, અને જીવનનિર્વાહ અર્થે તેનો ઉપયોગ થતો હોવાથી 'વિટામિન' એ નામથી તે સંબોધાવા લાગ્યું.

'વિટામિન' જીવનનિર્વાહ માટે જરૂરી છે. આ 'વિટામિન' માણસજાતના વિકાસમાં મદદ કરે છે અને પ્રોટીનને વ્યવસ્થિત કરી સુધારે છે. જેમ મોટરને ચાલુ રાખવા માટે પેટ્રોલ અને સાંચા માટે મોબાઇલ તેલ જોઈએ છીએ તેવી રીતે વિટામિન કેટલીક વખત પેટ્રોલ અને કેટલીક વખત તેલની ગરજ સારે છે. નરી આંખે આપણે એનો અંદાજ કાઢવા ખેસીએ તો છેતરાઈ જઈએ. પરંતુ રાસાયણિક ક્રિયાઓ દ્વારા હવે તો તે તત્ત્વો અથવા વિટામિનને જીદા કાઢવામાં આવે છે અથવા જોઈતા પ્રમાણમાં તેને બીજી વસ્તુમાં ભેળવી-ઉમેરીને ખવરાવી શકાય છે. શરીરવિકાસને સાધવા માટે શરીરના બધાં જ અંગ ઉપગ્રા ખિલવટકાર્યાં, પોતાની ફરજ સરસ બજાવતાં તેજસ્વી અને સશક્ત જોઈએ છે. કોઈપણ ઉમરે વધતો જતો માનવી ચોક્કસ જીણપવાળો જણાતાં તેની જીણપને ટાળી, તેને

સંપૂર્ણ ખનાવવાની ઇચ્છા થાય છે એટલે આપણે તેની જિજ્ઞાસુને જુદા વિભાગથી સમજીને અપૂર્ણતા નિવારક તરફ આપીએ તો જ સંપૂર્ણ બનાવી શકીએ.

હાખલો ૧

એમ માનો કે કાઈ ઊમળી ઉમરના છોકરાની આંખો ખરાબ છે. એની નાજર ખરાબર નથી. ચક્ષુ લેવાની એ વાત કહે છે ઉપરાંત એનાં ફેફસાં નખળાં છે. વારંવાર ઋતુઓના ફેરફારથી તેનાં ફેફસાં બાધિને પકડે છે. થોડું દોડતાં, કસરત કરતાં આસ બરહાં જાય છે અગર ખરાબર એ સાંભળતો નથી, ખરાબર ખેલતો નથી, જીભ એની ઝડપી કામ કરતી નથી, અથવા તો એ માનની ઉછરતો હોવા છતાં એ એમ કહે કે ‘હું રાત્રે ખરાબર દેખતો નથી, આંધળા છું!’ આ રીતનું શરીર જોવામાં આવે તો...

અગર આમડી ખડખડી, સૂકી. ખંજવાળવાળી જણાય તો તેને એ જાતની જિજ્ઞાસુ છે, તેના વિકાસમાં ખામી છે.

આ ખામી દૂર કરવા માટે આવા માનવીને લીલોતરી આપવી જોઈએ. તાંબુળો, મચી, સુવા, પાલક-આ લાજીને ખોરાક વધાવો જોઈએ. ગાજર પણ આ જિજ્ઞાસુ ટાળવા માટે ઘણું ઉપયોગી છે. પણ ગાજર ખિચાડ સસ્તું અને એક આનાનું અઠી શેર મળતું હોવાથી આપણે તેની કદર કરી શકતા નથી.

ઉપરાંત દૂધ વધુ પ્રમાણમાં અને તેને પચે તેટલું આપવું જરૂરી છે, ખપે તેને પશુના દલેગનું સૂપ પણ ડોક્ટરો આપે છે.

વળી ડોક્ટરો એવા દરદીઓને કોડલિવર એપ્રિલ લખી આપે છે. કારણ કે શેલ નામની માછલી દરિયાની લીલોતરી ખૂબ ખાય છે. અને આ નાની મચ્છીને ખીજી માછલીઓ ખાય છે અને તેને કોડ અસત્રા ‘શાર્ક’ નામની માછલી ખાય છે. એ ‘કોડ’ અથવા શાર્કને ખીલીને કાઢવામાં આવેલું તેલ-તેનું નામ ‘કોડલીવર એપ્રિલ.’ આ રીતે

કોઈક વખતે એટલે તો આપણે એટલા માટે ખીએ છીએ કે આપણને લીલોતરીનું તત્ત્વ કિતરોતર મળી આવે! તો પછી એ તત્ત્વ મેળવવા માટે આપણે જો બરોબર સમગ્ર વિચારી, ખાતરાવાળાં શાક-બાજી, ગજર, અને દૂધ પુરુષા પ્રમાણમાં વાપરીએ તો કોઈક વખતે જોવી પ્રાણીલિંગા કરાવવાનાળી વસ્તુની જરૂર જ રહેલી નથી અને આપણા શરીરવિકાસને પૂર્ણપણે સાધી શકીએ છીએ.

અને એટલે જ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની ઊણપ હાગે ત્યારે સમજવું જરૂરી છે કે એ જાતના માનવીમાં “એ” વિટામિનની ન્યૂનતા છે અને લીલોતરી, ગાજર તથા દૂધ, સારા પ્રમાણમાં આપનાથી તેને ઊણપ ઠી પણ શંકા વગર દૂર થઈ જાય છે.

એક વખત એક નવ વરસના બાળકને મારી પાસે લાવવામાં આવ્યો. એનું શરીર તદ્દન દુબળું હતું અને તેનું હૃદય વાત કરતાં ઝાંત વધારી દેતું હતું. કોમરો મારી પાસે જાઓ રહ્યો અને તેની છાતી ધડક ધડક થવા લાગેલી. એનાં માવતર કહેતાં કે નિશાળમાં માસ્તર કાંઈક પૂછે તો તે ગભરાઈ જાય, દાદરો ચઢે તો હૃદય થડકે અને જોયા અવાજે એને ઠપકો અપાય તોયે તેનું હૃદય જોર પકડે—તેનો થડકો વધી જાય.

મેં તેને દવા ન આપી, પણ મેં એક સૂચના આપી: અને તે આ રીતે—

એની માતા કંપારાની સામે હતી. મેં પૂછ્યું: “મહેન! તમને ચોખા રાંધતાં આવડે છે?”

“હા, કેમ વૈષ્ણવ! તમે રીખળી સ્વભાવના, તે બાવા ને બાપા જ નહીં!”

“હા, તે બલે, પણ કહો ને આવડે છે ને?”

“કણું તો ખરું કે હા.”

“કેવી રીતે?”

“ભાતને ખૂબ ધોષએ તથ્યચાર પાણીએ. પછી પાણી નાંખીને રાંધું છું. ચોખા ચઢી બપોરે ત્યારે વધારાનું પાણી કઢી નાંખું છું.”

“બહુ સારું, તમે એક કામ કરો. તમે આ છોકરાને માટે પાશેર ભાત હાથે છડેલા ધોયા વગર રાંધીને અને તેને ખાંડીને પાણી નીકળે તે પાશેર જેટલું પાણી રોજ આપજો. એની અંદર જીરુ, મીઠું, મરી નાંખીને.”

“દવા તો તમે આપશોને ?”

“હા, દવામાં રોજ સવારના નાસ્તામાં એને લીલું નાળયેર નવટાંક કે પાશેર ચાવીને ખાય તેમ આપો. અને દ્યો આ ગોળી.”

ગોળી તો મારો ભગવાન જાણે છે કે મેં કેવી કીંમતી આપી હતી, અને શેની હતી !

તથ્ય મહિના પછી ફરી છોકરાને મારી પાસે લાવ્યા. એનું પાંચ રતલ વજન વધ્યું હતું. છોકરો બહુમદાર જેવો બની ગયો હતો. જરીય કરતો નહોતો, એના હૃદયની ગતિ સાનુકૂળ બની મઈ હતી.

તમ માનશો ? ગોળી દવાની આપેલી તેમાં તો કશું જ બળ્યું નહોતું. એનું શરીર સ્વસ્થ અને વિકાસપૂર્ણ બનાવવા માટે કામ તો કર્યું હતું ચોખાના ઓસામણ અને લીલા કાપરાએ. પણ કુઃખ તો એ વાતનું થાય છે કે જો મેં તેને દવા ન આપી હોત તો છોકરાના માતાપિતાને શ્રદ્ધા બંધાત નહિ અને તેઓ ઓસામણ તેને પાત પણ નહિ.

આજે આપણાં જિગતાં છોકરાંઓ કુબળાં, નબળાં, હૃદયનાં કમજોર અને સુકાયેલાં બેઠને વૈદ્ય કે ડોક્ટર પાસે દોડી જઈ દવાઓ લખાવી લાવીએ છીએ, ખરું ને ?

દેખાવમાં શ્રીકાં, ખોરાક નહિ લઈ શક્તાં અને ખોરાક લીધા પછી તેને નહિ પચાવી શકતાં, બાંધા વગરનાં છોકરાંઓને શરીર

ખિલવવા માટે ફાં લેવા આવનાર અને પૂછનારના ધરમાં તપાસવામાં આવે છે તો તેમની ખોરાક લેવાની અથવા વાપરવાની પદ્ધતિ જરા ચે વખાણવા જેવી હોતી નથી.

કેટલાય વખતથી આપણા ખોરાકો અથવા આહારવિહાર કરવા સંબંધેનું સાચું જ્ઞાન નાશ પામી ગયું છે અને દેખાદેખીથી પોષક તત્ત્વની દૃષ્ટિએ આપણા ખોરાક રહ્યા નથી પણ શેષ, દેખાવ અને સ્વાદે જ આપણા આહાર માટેની વાનીઓ તૈયાર કરવાનો આખો કાર્યજો લઈ લીધો છે.

ભક્તરાજ વિદુરને ઘેર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ પધાર્યા ત્યારે પ્રેમમાં ઘેલાં થયેલાં વિદુરપત્નીએ કેળાં જમાડતી વખતે જાલ ભગવાનને આપી, વચ્ચેનો કેળાના ગર્ભનો ભાગ ફગાવી દીધો ! એમ આપણી પ્રજાએ પરદેશીઓને પ્રભુ માની, તેમના રીતરિવાજમાં ઘેલી થઈને આપણા મુખ્ય આહારની રીત, રસમ, અનાવટ એ અધું વગર વિચારે ફગાવી દીધું છે.

દાખલા તરીકે બઉંની ઉપરનો રાતો ભાગ કે જે શરીરના પોષણ માટે અને જીવનસત્ત્વની દૃષ્ટિએ અત્યંત જરૂરી છે તે ભાગ બઉંને મશીનમાં દળાવી તફન કાઢી નાંખી, વચ્ચેનો ભાગ લોટ તરીકે વાપરે છે. કેમકે ઉપરનો છીલકાનો ભાગ તો ચાળણુ તરીકે ફગાવી દે છે. ચોખાને પણ મીલમાં છડાવીને કુસકીનો ભાગ બિલકુલ નાખી દે છે. ચળકતા પોલીશ કરેલા ચોખા ખવાય છે અને એથીયે જેમને ખોરાકની વસ્તુનું અજ્ઞાન છે તેઓ ચોખાને બાફી, પાણી કાઢી નાંખી, ચોખા ઓસાવીને ખાય છે. એટલે આ જાતની બઉં અને ચોખાની અનાવટ શરીરને મોહતાં સત્ત્વો આપી શકતી નથી. મેંદાની પૂરીઓ અને મેંદાના આટામાંથી બનતી ગિસ્કોટ જેવી વસ્તુઓ લાભ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે, અને શરીરવિકાસમાં જે પદાર્થોની વધુ જરૂર પડે છે તે જ પદાર્થોને ફગાવી દેવામાં આવે છે.

નાની ઉમરમાં બાળકોનાં શરીર બંધાતાં હોય તે જ વખતમાં એમનો કબજાપાત, મંદાગ્નિ અને આંતરકાં કામ નથી કરતાં એ જાતલી ફરિયાદ હોય તો કદાપિ એમનું શરીર બંધાતું નથી.

આપણે એમને માટે દૂધની શોધ કરવા દોડીએ છીએ અને પેટનું શક્તિની ખાટલી માટે ફાંફાં મારીએ છીએ. પરંતુ ખરી વાતને બૂલી જવામાં આવે છે કે દવા એ કાષ્ટ પોષણ કે તરવ નથી. આહાર અને સાચો ખોરાક એ જ શરીર માટે સાચું પોષણ અને વિકાસનું સાધન છે.

આપણું વિજ્ઞાન ગમે તેટલું આગળ વધ્યું હોય અને પરદેશીઓની દહેવાતી શોધથી આપણા દેશને ગમે તેટલો લાભ થયો હોય, તો પણ દેશનું યૌવન, ખડતલપણું, પડછંદકાય શરીર, દિલની હિમ્મત અને જીવાનીનું જોમ, આયુષ્યનું લંબાણ અને દેહની ચમક, એ દિન પ્રતિદિન ધસાતાં-નાખૂદ થતાં ગય છે. નવા નવા કાયદા કાનૂનો અને બુદ્ધિમાં ભ્રમ પેદા થાય તેવા તર્કવિવાદોથી પાવરધા બનતા જતા આપણે આપણાં શરીરને જોઈએ, આપણા દિહાર દર્પણમાં નિરખીએ અને આપણા આંતરે વિકાસ પામી રહેલા કુમારોને ઊંચકી લઈ તપાસી જોઈએ તો જણાય કે આપણું હીર અને નૂર કેટલાં હણાઈ રહ્યાં છે !

ક્યાંથી હોય હીર ને નૂર આપણાં દિહાર ઉપર ? આપણાં બાળકો માયકાંગલાં ન હોય તો બીજું શું થાય ? તમે તમારી સામે ધરવામાં આવતું આહારનું બાણ જુઓ છો, પણ તમને એમાંના પદાર્થો કેટલું શારીરિક પોષણ આપશે તેનો વિચાર કદી આવ્યો છે ?

હે આર્યો ! સાચું, સારું, ચોક્કસ દૂધ, તાજું ચોક્કસ દહીં વસ્ત્રોવતાં ગોળીમાં તરી આવેલું માખણ, ગોળી-વી ઉતાર બાફ, અને પડોડમાં બંદી-ધરતી બંદીમાં પીસાઈને તૈયાર થયેલા આદાનો બેવડા હાથે મસળીને બનાવેલો મિષ્ટ શેટલો તમે જોયો છે ?

વિદેશી લાતાવરણુની અસરે આપણી કેટલી અને કેવી ખાના-ખરખી નિપજતી છે? જ્યાં મૃણુની કાજવેનુ દુર્ગતી અને બી-માખણનાં ખળાં થતાં, ગોળીકિતાર હાથ ધરાઈને પીવા માટે એક પાઈ ખરચવી નહોતી પડતી, એ જ આ દિવ્દ તમારો દેશ! ત્યાં આજે ધાન પડીકે બધાય છે, દૂધનાં સ્વપ્નાં આવે છે, અને ઘી તો 'વનસ્પતિ' સિવાય હાથ નથી લાગતું! પશુધન, ગૌધન દિનપ્રતિદિન ઓછું જ થતું જાય છે. આપણો ખેતીપ્રધાન દેશ પોતાને પૂરતું થય એટલું અનાજ પણ નિપજતી નથી શકતો એટલે પરદેશથી આવેલા પૈઠં અનેક પ્રકારની શારીરિક ઉપાધિઓને પેદા કરે છે. તેમાં વળી હમણાં જ પૂન થયેલા વિશ્વયુદ્ધે તો આપણી કદવનામાં પણ ન હતી તેવી માપખંધી લાદી દીધી છે!

આપણે શેમાંથી તત્ત્વ-સત્ત્વ મેળવી શકીએ? આપણું યૌવન કેવી રીતે ખાલે? આપણું સુકુમારો વિકાસ ક્યાંથી સાધી શકે? આપણી ભોજનની ચાળી લુખ્ખી, સત્ત્વ વિનાની, કેવળ તત્ત્વ રહિત બની રહી છે--અતી ગઈ છે, અને એથી એ વિશેષ આપણું જ્ઞાન આપણને નાશ તરફ લઈ જતું જણાય છે.

દહીને વલોવેલી હાથ અને માખણ કાઢી લીધેલી ગોળીકિતાર હાથ શરીરને અજબ પોષણ આપે છે તેમજ શરીરને વિકસાવવા પૂરતી મદદ કરે છે; તથા મગજ અને જ્ઞાનતાંતુને પોષણ આપે છે, આંતરડાં-હોજરીને મદદ કરે છે. કારણ કે હાથના અંદર વિટામિન બી રહેલું છે. જે દિવસે આપણે વિટામિન બીને નહોતા ઓળખતા, તે દિવસે પણ આપણે હાથ ધરાઈને ખાતા-પીતા હતા, અને શરીરનો અધિ ખિલવતા હતા. વિટામિન બીને સમજતા અને ઓળખતા થયા છીએ પણ સાચી હાથ આપણા લાણમાંથી ખુચવાઈ ગઈ છે, અને આપણી ખોરાકને પચાવવાની શક્તિ નાબૂદ થઈ છે, અધિ ખિલતો નથી, વિકાસ સ્થંભી જાય છે, કારણ કે વિટામિન બી આપણને અત્યારે નથી મળતું.

ઇડામાંથી વિટામિન ઊભી મળે છે. હીલા નાળીયેર અને કાચા નાળીયેરનાં પાણીમાંથી પણ તે મળે છે. કાપડમાં એ ખાસ રહેલું છે.

અમે નાના હતા ત્યારે મારા પરલોકવાસી પૂજ્ય કાકા છોકરાં-ઓને માગશ્વર અને પોષ મહિનામાં સવારમાં નાળીયેરનું કાપડું અને ગોળ ખાવા આપતા અને તેઓ અમને કહેતા:

“છોકરાઓ! ગોળ ને કાપડું ખાઓ. હાં દીકરા! બાપિ સરસ થશે.” મારા કાકા વિટામિનને સમજતા નહોતા, માત્ર સમજતા હતા કે શિયાળામાં છોકરાંને ગોળ-કાપડાં ખવરાવવાથી શરીરનો બાંધ ખીલે છે. એ તેથી અમને ગોળ-કાપડાં ખાવા આપતા હતા.

આજે હું જો કહું છું કાઈ સારા કુટુંબના નખીરાને કે “બાઈ! શિયાળામાં ગોળ-કાપડાં ખાઓ, બાંધ ખીલશે” તો મારી આ સૂચનામાં તેમને શ્રદ્ધા નથી બેસતી.

હવેને મજાનું બનાવનાર અને સરસ બહુકાંઠા પૂરું પાડનાર ચોટખો ગોળ અને વિટામિન ઊભી બરપૂર નાળીયેર શિયાળામાં જીવાન થતા છોકરાઓ ખાવા આપવામાં આવે તો ?

ના, બાઈ! ના. અડદીયો, મોહનદાર, મેસુર અને તે ઉપરાંત ખારી પૂરી મેઘના આટામાંથી બનાવી, ઉપરાંત વેજાળના ઘીથી તરબતર થયેલી રંબ અને એસેન્સના લપકાવાળી, ઉપર ચીનીનો વરખ દબાવેલો જોતાં, જીડીને આંખે વળગે એવા મીઠાઈ રૂપાળી તૈયાર મળે છે ! તે છોકરાંને ન ખવરાવીએ ! છોકરાં તે ખાઈને તાગનાં રાજડા જેવાં તો થાય ! ગોળનાં ગળીયાં અને કાપડાનાં કૂચામાં શું વળે ? એ કરતાં તો શેર બગરનું બૂસું છોકરાંને ન લાવી આપીએ ! અહો ! ચહા, ચવાણું અને ભેળ-પુરી પકાડીમાં રસખસ બની ગયેલાં માવીતરોને “ગોળ-કાપડા”ના ગુણની ક્યાં પડી છે ? અને તેમને સમજાવી આપવા માટે આહારશાસ્ત્રના જાણકારોને તકલીફ લેવાની ક્યાં નવરાશ છે ?

આલ્પા વચ્ચેનો ખાદી આટો, હાથના છંદા ચોખા, તે ઉપર તાજી મીઠી છાશ, ટામેટાં, કઠોળ જેને ખરે તેને છીંડાની દાળ, તેમ જ નાળીયેર. આ પદાર્થો સારી હાલતમાં અને શરીરને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં જો નથી મળતા તો શરીરમાં વિટામિન બી ઓછું થાય છે, અને એને લઈને હોઝરી નબળી પડે છે. તે ખોરાક પચાવી શકતી નથી. આંતરડાં કમજોર થાય છે અને લોહી બની શકતું નથી. પાતળા ઝાડા અથવા તો સખત કમજોરતાનો રોગ થાય છે અને શરીરની ખિલવટ અટકે છે. હૃદય કમજોર બને છે અને લડચડતે પડે ચાલે છે, ચામડી રીઝી અને ખરછટ જણાય છે. એનિમિયા (પાંકુરોગ) થયો હોય તેવો શરીરનો દેખાવ થાય છે, આ રોગને બેરીબેરી નામ આપવામાં આવ્યું છે અને આજના સંશોધકો તેમાં વિટામિન બી ઓછું હોવાનું આજના એ રોગનું કારણ માને છે. અને તેને પરિણામે શરીરનો વિકાસ સ્થંભી જાય છે, યૌવન ખરાબર ખીલી શકતું નથી.

આગળ મેં એક બાળકનો દાખલો આપ્યો હતો અને તેને ખોરાકમાં ચોખાનું ઓસામણ અને લીંડું નાળીયેર સારા પ્રમાણમાં આપવા માટે લલામણ કરી હતી. એ બાળકમાં મને ચોક્કસ પ્રકારની ખામી જણાયેલી.

શરીરનો વિકાસ અટકી પડેલા કિશોરો જેમને યુવાની આવવાની તૈયારી થઈ રહી હોય છે, તેમના બાંધા ખિલવવા માટે, ઔષધવિકૃતની દૃષ્ટિને વેગળી કરી, ચિકિત્સકો એમને સાચા ખ્યાલ તરફ ખેંચી જાય અને માથાપો આહારનો ખોટો મોહ કે સ્વાદ છોડીને શરીરના ખંધારણ તરફ લક્ષ આપે.

અને દેશની દોલત સમાન યુવાનો, બાળકો, કિશોરોને સાચું દૂધ, ઘી, માખણ, છાશ આદિ આસાનીથી, સહેજે સરતા અને સરળતાથી મળી શકે તેવી દેશની હાલત બને. હવે તો આપણી જ રાષ્ટ્રીય સરકાર સત્તાપર આવી ચૂકી છે અને તે જો આ દિશામાં

સક્રિય પ્રયત્ન કરીને માનવીનું શરીરધન વધારું ખર્ચ છે, તેને સંભાળે તો પ્રજાની અહેર વધી જાય છે.

ગામડાંમાં અર્ધનમ્ર-ઉંઘાડાં, રેતીમાં રમતાં અને મેલાં ઘેલાં બાળકોને જોઈને આપણને એમની પ્રત્યે અણગમો આવે છે અને આપણે ગામડાંના લોકો તથા તેમની બાળકોને ઉછેરવાની રીત તરફ ધૃણા સેવીએ છીએ.

પરંતુ તેમના જેટલી જ ઉછેરનાં શહેરી જીવન જીવતાં બાળકો કિશોરો, તેમજ યુવાનોની બુદ્ધિની વ્યવસ્થા બાળુ ઉપર રાખે અને શરીરની સુદૃઢતા, વિકાસ અને ખિલાવટની દૃષ્ટિથી જો સરખામણી કરે તો ચોક્કસ કહેવું જોઈએ કે આપણી મુલાયમ પથારી અને ચુનાગચ્છીવાળાં કે સીમેન્ટનાં ધાયાના બંગલાઓ તથા મકાનોમાં ઉછેરતાં બાળકો કરતાં ગામડાંમાં ભોંય પડ્યાં બાળકો-કિશોરો વધુ બલોજીટ, ખરવાન, હાડનાં મજબુત અને દૃઢ સ્નાયુથી બાધા લેતાં જણાય છે. તેનું કારણ તેમનો જાંઘા પ્રકારના ખોરાક નથી, પરંતુ ગામડાં હજી કુદરતી જીવનની કેટલેક અંશે નજીક છે. શહેરી જીવન અને શહેરી ખોરાક તથા રહેણી-કરણીથી એ આમ્યવાસીઓ જેટલા વેગળા છે, તેટલે જ અંશે તેમની શારીરિક શક્તિ અને વિકાસ કુદરતી રીતે ખિલાવટ ભરેલાં છે.

મેલાં ઘેલાં લાગતાં ધૂળમાં ઉછેરતાં બાળકોને જોઈને જંતુ-શાસ્ત્રનો દૃષ્ટિએ આપણે એમ કહીએ કે એમની શરીરમાં સેંકડો રોગનાં જંતુઓ લાગી જઈ, એ બાળકો હંમેશાં વિવિધ રોગોથી માંદાં પડવાં જોઈએ. પરંતુ મારા અનુભવથી હું કહું છું કે શહેરી બાળકો તથા કિશોરો જેટલાં વધુ રોગીજીટ, માંદલાં અને વૈષ-ડોક્ટરની સારવાર લેતાં જણાયાં છે, તેથી ઘણાં ઓછાં પ્રમાણમાં આમ્યબાળકો અને કિશોરો માંદાં પડે છે-રોગનાં ભોગ બને છે; અને બાક્યે જ દુષ્ટ જંતુઓ તેમના શરીરને સ્પર્શ કરતાં જણાય છે.

એનું કારણ શું ? એમ સહેજે પૂછવામાં આવે તો તેનો જવાબ એ છે કે ગામડામાં કુદરતી જીવન જીવી શકાય છે. શહેરમાં તો કૃત્રિમતાએ પોતાનો પળપેસારો ખૂબ જ કરી દીધો છે.

હું ગામડામાં રહું છું અને પુષ્કળ ખાણકાને, વાહરીઓના વાડાઓમાં જઈને ગાજર-મૂળા કાચા કરડતાં જોઉં છું. એને તમે જંગલીપણું કહેતા હો તો બલે, પણ એવાં ખાણકાના દાંત તમે જુઓ, દાંતના પેઢાં જુઓ, સફેદ મોતી જેવા ચમકતા દાંત અને દાડમના કક્કર જેવાં પેઢાં જરીકે રોગ વગરનાં હોય છે. તમે શહેરના કિશોરના દાંત તથા પેઢાં જુઓ અને નાનાં ખાણકાના દાંત પણ તપાસો. તેઓ નાની ઉમરથી જ પાયોરિયા અને સ્કર્વી જેવા રોગથી પીડાતા દેખાય છે ! કેટલું શોકપ્રદ ?

આધુનિક આરોગ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે માણસના શરીરમાંથી સી. વીટામીન ઓછું થાય છે ત્યારે તેને દાંતનાં પેઢાંના રોગ-પાયોરિયા અને સ્કર્વી જેવા-પેદા થાય છે. પરંતુ કોખીજ, ગાજર, મૂળા, ટામેટાં, નારંગી વગેરે પદાર્થો જેમને મૂળ સ્વરૂપમાં સારા પ્રમાણમાં ખાવા મળતા હોય છે તેમને આવા રોગો થતા નથી; કેમકે તેમાં સી. વિટામિન ભરપૂર હોય છે.

શહેરમાં રહેનારાં પણ આવ. પદાર્થો લે છે તો જરૂર, પરંતુ એમને એ પદાર્થો કાચા ખાતાં આવડતા નથી. અને જો ખાવા જાય તો તે તેમની હોજરીમાં પચતા નથી. શહેરો જીવન એવું નાજુક બની ગયું હોય છે કે સહેજ કાચું રાંધણું પણ હોજરી પચાવી શકતી નથી ! એથી તો લોજ-વીશીમાં જમનારાઓ બળેલા ખાખરા જેવી કડક રોટલીઓની માગણી કરે છે ના !

આહાર સંબંધીના જ્ઞાનનો હમણાં હમણાં ઠીકઠીક પ્રચાર થતો હોવાથી, આપણે ધોરાકને કેવા રૂપમાં લેવો જોઈએ તે તરફ હવે થોડુંક જ્ઞાન વહેતું થયું છે. એટલે ગાજર, મૂળા, મોગરી, કોખીજ

જેવા પદાર્થોનું કાક બનાવવામાં વધુ તેને વધારીને તરત ઉતારી કાઢ્યા ખાતાં ધીરે ધીરે લોકો શીખ્યા છે અને ખરી વાત એ છે કે કેટલાક પદાર્થોને જો તેના કાચા રૂપમાં ખાવામાં આવે તો જ તેની સાચી શ્રીદાશ મળે છે, શરીરને તેમાંથી ઉપયોગી તત્ત્વ સાંપડે છે અને અથવા રોગોના પાંગમાંથી બચાય છે, અને તો જ શરીર ઠીક રૂપમાં વિકાસ પામે છે.

કેટલાક વર્ષો પહેલાં વડોદરાની લોકલેખા બોડિંગનો હું મહેમાન બનેલાં. કિશોરોને સવારે છ વાગતાં પહેલાં જાગૃત કરીને સ્નાન કરાવી સૂર્યોદય વખતે સૂર્યનાં જાળકિરણો જૂમિ ઉપર પ્રસરતાં હોય તે વખતે એક ખૂબ વિદ્યાળ અગ્રાસીમાં બધા વિદ્યાર્થીઓને કમજાક ઊભા કરી અર્ધા કલાક સૂર્ય નમસ્કારની કસરત એવી સરસ રીતે અપાતી અને તે કસરત વખતે માત્ર કમર ઉપર એક કાપીન લંગોટ જેવડું જાંઘીયું રાખવા સિવાય આખું બદન ઉઘાડું રખાવવામાં આવતું એ જાઈ મને ભારે આનંદ થયેલો.

આ કસરતમાં જે હેતુ સુંદર રીતે સચવાય છે. એક તો સૂર્ય સ્નાન થાય છે અને સૂર્યનાં જાળકિરણો શરીરનાં છિદ્રો ખારકૃત શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને બીજો લાભ એ છે કે શરીરના એકેએક અંગને યોગ્ય કસરત અને વળાંક મળે છે.

સૂર્ય રશ્મિચિકિત્સાની શોધ, વિદેશીઓ કહે છે કે તેમણે કરી છે ! તે બલે કહે. આપણે એમને એ માટે ગર્વ લેવાની ના નથી કહેતા. પરંતુ આપણા વેદમાં તો સૂર્યભગવાનની મહત્તા ખૂબ ગાઇ છે, તેની ઉપાસના શીખવી છે. અને દરરોજ દિવે (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય) ને સંધ્યાની અંદર રહેલું સૂર્ય ઉપસ્થાન કે જે સૂર્ય ઉપસ્થાન હોય તેમાં સૂર્ય સામે ઊભા રહીને બે હાથ ઝાંચા કરીને લગભગ અર્ધ કલાક ચાલે તેટલા મંત્રોથી કરવાનું હોય છે તે આવી રીતે લગભગ અર્ધ-નમ્ર શરીરે સૂર્ય સામે ઊભા રહી દરરોજ માનવી એ સૂર્યનાં કિરણોનું સેવન કરતો રહેતો.

અને આપણે તે આપણે નથી કરતા. એટલે તો પછી જરૂર પડે ત્યારે જામનગરમાં બંધાવેલા 'સોલેરિયમ'માં આપણે સૂઈનાં કિરણો ઝીલી લેવા માટે હોડનું પડે છે.

હરિકત એ છે કે જેના શરીરમાં સૂઈનાં કિરણો સંપૂર્ણપણે પ્રવેશતાં નથી તેના શરીરમાંથી વિટામિન ડી એણું થાય છે. એવી આકુનિક આરોગ્ય શાસ્ત્રીઓએ શોધ કરી છે, અને વિટામિન ડી એણું થાય છે એટલે માનવીનાં હાડકાં નબળાં પડે છે અથવા પોચાં પડે છે. હાડકાં એ શરીરનું અમત્યનું બળ છે. અને તેની ઉપર શરીરવિકાસનો મુખ્ય આધાર છે. અને જો માતાના શરીરનાં હાડકાં મજબૂત હોતાં નથી તો તે બાળકને ઉદરમાં ગર્ભાશયની અંદર વિકાસ આપવાને માટે માતા લાયક રહેતી નથી. એવી માતાને અવારનવાર ચર્તા સંતાનો મોટા ઊંદરડા જેવાં હોય છે, તે જન્મીને મરે છે અને માતાનો પણ પોતાની સાથે જ અંત લાવી દે છે !

જન્મીને આવતાં સહેરી જીવનમાંના કેટલાક બાળકોને હું જોઉં છું ત્યારે ખૂબ જ ચિંતા ઉપજે છે. આવાં ખિસકોલી જેવાં વેંત પણ વધેલાં નહિ તેવાં બાળકો સામે દષ્ટિ કરતાં અત્યંત ખેદ થાય છે. પણ મિચારી માતા શું કરે ? કૂવામાં હોય ત્યારે હવાડામાં આવે ને ! માતાનાં હાડકાંને પોષણ આપે તેવો ખોરાક ક્યાં છે ? અને પિતા ! હા, એ પિતાને તો વાર્ષિક કેલેન્ડર તૈયાર કરવાની કારખી લગતી જ લાગી હોય છે ! હત્તલાગી હિન્દુસ્તાન ! આ તારું કેટલું દુઃખ ?

વાચક ! હું તને પૂછું છું કે હાડકાંને પોષણ આપે એ માટે જોઈતું માંસ, તાજું શેડકદુ ગાય કે બેંસનું ચોકખું દૂધ, ચોકખું ધી અને તેવા જ ઉગદા ખોરાકો સાચા રૂપમાં ગર્ભ ધારણ કરતી અને બાળકને જન્મ આપતી કેટલી માતાઓને મળે છે ? સહેરી જીવન જીવતી માતાઓ અને શ્રીમંત કુટુંબોમાં વસતી સ્ત્રીઓને આવા ખોરાકો ખાવાને મળે છે, તો પણ તેમાં મિટામિન ડી. હોતું નથી. તમેલામાં ઊભી ઊભી, ગમાણમાં જેમને ખોરાક ખવરાવવામાં આવે છે

અને રાત્રિવિસ એ અધારીયા તબેલામાં જ ગોધી રાખવામાં આવે છે તે ગાયો અને બેંસોના અને વળી પાણી કે ટાઈ બીજી બૂકીના બેળવાળાં દૂધમાં અને માખણમાં સાચું વિટામિન ડી હોતું જ નથી. જે ગાયો અને બેંસો આખો દિવસ સૂર્યના તાપમાં વગડામાં રખડે છે, ઘાસ-હીલોતરી ચરે છે અને સાંજે દૂધ આપે છે, તે દૂધને જભાવીને તાબુ માખણ અથવા એ તાબુ દૂધ જે ખાઈ શકે છે તે જ સાચું પોષણકારક તત્ત્વ મેળવી શકે છે.

આપણે વિચાર કરીએ: આ રીતે આપણામાંથી કેટલાં માનવીઓ આ પ્રકારનો સાચો પોષક, શરીરવિકાસ આપનારો અને ગર્ભમાં બાળકોનાં શરીરના બંધારણને મદદ કરે તેવો ખોરાક મેળવી શકે છે ? આપણી ઠમનસીબી આટલેથી જ નથી અટકતી. આપણને સાચું ઘી પણ અત્યારે ક્યાં મળે છે ? જે કે માખણનું ઘી બનાવ્યા પછી વિટામિન ડી તેમાંથી નાશુદ થઈ જાય છે. ઘી તો માત્ર ચરબીને મદદ કરનાર છે પરંતુ એ પણ સાચા સ્વરૂપે તો મળી શકતું નથી જ. 'વેજીટેબલ' ને ' ઘી ' કહેવું એ તો ખરેખર ' ઘી 'ની બદનક્ષી જ છે.

આ ઉપરાંત ઈંડા તથા માછલીમાંથી પણ એ વિટામિન ડી મળી શકે છે. બધી જાતની માછલીઓમાં તે નથી હોતું. પણ શાર્ક અને કોડ નામની માછલીમાં હોય છે. અને એથી જ કોકટરો નબળા દુબળા-બાંધાના તથા હાડકાની નબળાઈવાળાને કોડલીવર ચોષલ લેવાની બ્રામણ કરે છે, અને આપણા નસીબમાંથી જ્યારે શેડકદુ દૂધ તથા તાબુ માખણ નાશ પામ્યું છે, ત્યારે તો કોડલીવર પીવાનો અને એ પીને શરીર ખીલવવાનો ઠમનસીબ સમય આવ્યો છે તે ? દુનિયાની અનેક અજાયબીઓમાં હિન્દુસ્તાનની પણ એ એક અનોખી અજાયબી જ છે.

શરીર વિકાસ અને રસપિંડો

શરીરનો સંપૂર્ણ વિકાસ જ્યારે થાય છે ત્યારે જ સાચી યુવા-વસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, જેને આપણે યૌવનનત્વ યૌવન કહી શકીએ.

વિજ્ઞાનવિશારદો કહે છે કે વિટામિન ઈ જે શરીરમાં બરપૂર હોય છે તો યૌવન યથાકાળે પૂર્ણપણે પ્રકાશી ઉઠે છે, પરંતુ વિટામિન ઇને સમજવામાં આપણે શારીરિક ખામતમાં જરા ભેંડા ઉતરવું પડશે.

માનવી શરીરમાં કામ આપતા-કરતા અનેક સંચાલકોમાં મહત્ત્વનું કાર્ય દરનાર કેટલીક રસઝંથીઓ છે. આવી ઝંથીઓ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાતી નથી, પરંતુ શરીરની અંદર એ રહીને એટલું બધું મહત્ત્વનું કાર્ય કરે છે કે આખા શરીરનું પોષણ-વર્ધન અને ખિલવટ એ આ ઝંથીઓને આભારી છે, એમ કહીએ તો પણ કહી શકાય.

આ ઝંથીઓને રસપિંડના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ ઝંથીઓ નિર્મિત ચોક્કસ પ્રકારનું રાસાયનિક પ્રવાહી તત્ત્વ તૈયાર કરે છે અને એ પ્રવાહી લોહીમાં મળે છે. તેનાથી દરેક અવયવો પૂર્ણપણે ગતિમાન બને છે-રહે છે. અને આ રસઝંથીઓના પ્રવાહથી જ શરીરનો વ્યાપાર સમાપ્તરે ચાલ્યા કરે છે.

આવા રસપિંડો શરીરમાં અનેક છે, પરંતુ આપણા યૌવન સાથે જેને ધનંષ્ટ સંબંધ છે તેવા બે કે ત્રણ રસપિંડો અથવા ઝંથીઓ છે.

ધણા જ મહત્ત્વના રસપિંડ અથવા ઝેન્ડઝને “ થાઈરોઈડ ” ઝેન્ડઝ કહે છે. બીજી “ પેરાથાઈરોઈડ ” ત્રીજી “ થાયમસ ” આ ઝંથીઓ ગળામાં આવેલી છે. આ ઝંથી શરીરના ધણા ભાગને મદદ કરે છે અને શરીરવિકાસમાં એનો મહત્ત્વનો ફાળો હોય છે.

કિશોર અવસ્થામાંથી યૌવનની ઉંપાનુ પ્રાગટ્ય હોય છે તે આ “ થાઈરોઈડ ” ઝંથીને આભારી છે. કાઈયુવાનની ચંચળતા, આંખની

તેજસ્વિતા તારુણ્યની છટા, ચહેરાની ચમક, સ્નાયુની સખ્તાઈ; મસ-
હસની મજબૂતાઈ, આનંદી સ્વભાવ, શુદ્ધિનો વિકાસ અને જનન અવ-
યવોની ખિલાવટ વગેરે આપવા લાગે છે તેમાં “ચાઈરૌંડ” મંથીએ
તૈયાર કરેલું પ્રવાહી રસાયન તેની પાછળ કામ કરી રહ્યું હોય છે.

કિશોરીમાંથી યૌવના બનતી નારી કે જે મનોહારી મુઝા
અવસ્થા ખાસ કરે છે, જેનું વહન પૂર્ણેન્દુ સમાન ચમકી ઉઠે છે,
જેની ઈન્દ્રિયો વિકાસ પામીને પુરુષ દ્વિતે મંત્રમુગ્ધ બનાવી, આકર્ષી
શકે છે, એવી પૂર્ણયૌવના બનાવનાર ચાઈરૌંડ ગ્લેન્ડઝ છે.

પ્રકૃતિશક્તિ મનવાળા, આનંદી સ્વભાવવાળા, શુદ્ધિ પ્રાધાન્ય
બનાવનારા, મંચળ અને ચપળ, ખુશનુમા સ્વભાવના, દઢનિશ્ચયી,
દેહસાહિત્ય અને દઢતા ધારણ કરી, સિંહની છાતી, હરણની ફાળ,
મીંચની દષ્ટિ, મોરની ડળા અને હંસની નિર્મળતા સમા, યૌવન
ભરપૂર યુવાનો કે યુવતીઓ જોવામાં આવે ત્યારે સમજવાનું હોય
છે કે તેનામાં “ચાઈરૌંડ” ગ્લેન્ડઝ યથાવત્ યૌવન સાથે હાથ
મિલાવી પૂર ઝડપે કાર્ય કરી રહેલ હોય છે.

આ રસપિંડ “હાયોડ” નામના હાડકાના મધ્ય ભાગથી જરી
નીચે ડાકની આગળના મધ્ય ભાગમાં આવેલ છે. આ રસપિંડ
અથવા ગ્લેન્ડઝ ઝીણા ઝીણા ડાપેનો બનેલો છે અને તે દરેક ડાપને
અસ્તર હોય છે. આ રસપિંડને પુષ્કળ પ્રમાણમાં લોહીની જરૂર
પડે છે અને તે તેને શિરાઓ પૂરું પાડે છે. ઇંડા-પીંગળા નામની
નસો આ ગ્લેન્ડઝને સંગા પૂરી પાડે છે, ગ્લેન્ડઝ જે પ્રવાહી તૈયાર કરે
છે તેને સંધરી રાખે છે, અને તેમાંથી કેટલુંક લોહી સાથે વહન થાય
છે તથા તેની સાથે લાગેલી એક નળી “ચાઈરૌંડ”માં તૈયાર થયેલા
પ્રવાહીને વહન કરીને જીભની પછવાડેના ભાગમાં બિંધે છે. આ નળી
દ્વારા રસ હોજરીમાં થઈને આંતરડાંનાં જાય છે અને ગર્ભની અંદર
બાળક પોતાનો વ્યાપાર ચલાવે છે. ગર્ભમાં બાળકને યોગ્ય આ-
નળી ઇન્દ્રિયો જ મળે છે.

ચોખ્ખી લોહા જીભથી નીચેની નસને કાપીને જીભને ગળાની અંદર વાળી, અંદરનાં અમૃતનું પાન કરે છે, અમૃત એ જ આ જીવનરસાયન સમજવાનું છે. એને ખેચરી મુદ્રા કહે છે.

“ચાષ્ઠશોડ”ને મદદ રૂપે “પેરાચાષ્ઠશોડક” નામના બીજા ચાર નાના નાના ઝલેન્ડક છે, ડોકની મધ્ય ભાગનની બન્ને બાજુ ચાષ્ઠ-શોડકની આગળ તે બળખે આવેલા છે. આ રસપિંડોના કોષો “ચાષ્ઠ-શોડક”થી જુદા પ્રકારના છે અને આ ઝલેન્ડકને લોહી નીચેની “ચાષ્ઠ-શોડક” રક્તવાહિની વડે પૂરું પાડવામાં આવે છે.

“પેરાચાષ્ઠ” મગજ તથા જ્ઞાનતંતુ ઉપર કાળ રાખવાનું કાર્ય કરે છે. આ ઝલેન્ડક એક ચોક્કસ પ્રકારનું રસાયણ તૈયાર કરે છે કે જે રસાયણની અસરથી શરીરમાં પેદા થતું ઝેર નાબૂદ થાય છે અને તેથી મગજ અને જ્ઞાનતંતુઓ સ્વસ્થ અને વ્યવસ્થિત કામ કરી શકે છે. આ ‘પેરાચાષ્ઠશોડક’ પોતાનું રસાયનિક પ્રવાહી તત્ત્વ પેદા કરતું અટકી જાય તો આંધકી, તાણ વગેરે મગજ અને જ્ઞાનતંતુને લાગતાં દરદો થઈ આવે છે.

તેમજ પેરાચાષ્ઠશોડકને કાપી નાખવામાં આવે તો માથાની માંસપેશીઓ નખળી પડે છે, શરીર ઉપર સોજા આવે છે, શરીર શીકકું પડે છે, ચામડી નીચેનાં તંતુઓ ફૂલી જાય છે, શુદ્ધિ મંદ પડે છે, ચક્કર આવવાનો રોગ થાય છે અને હૃદયમાં પણ દરદ થઈ આવે છે તથા કદાચ ધનુર્વા જેવું દરદ ઉપડે છે. એટલે “પેરા-ચાષ્ઠશોડ” અંત્યેએને મગજ સાથે ચોક્કસ સંબંધ છે. જ્ઞાનતંતુ અને સ્નાયુમંડળને વ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે ‘પેરાચાષ્ઠ’ને કામ કરવું જોઈએ અને તે જો નથી કરતી, તો જ નાઇટ્રોજનવાળા પદાર્થો શરીર બહાર નીકળી જ જવા જોઈ એ તે નથી નીકળી શકતા અને શરીરમાં આધિ ઉદ્ભવે છે.

ઉપરાંત ‘પેરાચાષ્ઠશોડક’ જો કામ ન કરે તો જનનઅવયવો લગભગ પડે છે એટલે નિસ્તેજ થાય છે, શરીરનો વિકાસ અટકે છે,

શરીર ઠીંગણું રહે છે અને ઉમર વધવા સાથે જે વિકાસ થવો જોઈએ તે થઈ શકતો નથી.

આવો જ એક અતિ મહત્વઝર્યો રસપિંડ છે જેને “પીચ્યુઇટરી” કહેવામાં આવે છે.

આ રસપિંડ ખોપરીની અંદર તેના તળીયાના ભાગમાં આવેલો છે અને તેનું કદ ચણાના દાણા જેવડું છે.

આ રસપિંડમાં ત્રણ વિભાગો છે અને આગળનો ભાગ સહુથી મોટો છે. આ રસપિંડની અંદર “થાઇરોઇડ”ને મળતું પ્રવાહી રસાયન તૈયાર થાય છે, જે પ્રવાહી શરીરને મળવાથી શરીરની ગરમાઈ, શરીરનું વધવું, વિકાસ અને ચામડીની નીચેનાં તંતુઓને મદદ કરે છે.

પરંતુ “પીચ્યુઇટરી” પિંડ પોતાનું કામ કરતો અટકી જાય તો શરીરમાં ચરબીનો એકદમ વધારો થવા લાગે છે અને શરીરની ગરમી ઓછી થાય છે, ચામડી લીસી પડી જાય છે, ઓંચોને અટકાવ ઓછો થઈ જાય છે અથવા આવતો અંધ પડે છે અને પુરુષમાં નપુંસકપણું આવી જાય છે અથવા તો જનનઅવયવની ખિલવટ સ્થંભી જાય છે.

“પીચ્યુઇટરી”માં ફેરફાર થતાંની સાથે ઉપર જણાવેલ “થાઇરોઇડ” ગ્લેન્ડમાં પણ ફેરફાર થાય છે, વીચું બનતું અટકે છે અને અંડકોષ કામ કરી શકતા નથી. એથી “પીચ્યુઇટરી” અને “થાઇરોઇડ”ને ઘણો નજીકનો સંબંધ છે. અને બન્નેમાં સમતા જળવાય તો જ શરીર વિકાસ સાધી શકે છે.

“પીચ્યુઇટરી”ને વધીને સાત્ત્વ ન જળવી શકે તો અઘળે શરીર ખૂબ જ વધી જાય છે, ચહેરા અને હાથપગનાં હાડકાં ખૂબ જ મોટાં અને બેડોળ બને છે, તેમજ આંખનીચો જડી તથા બેડોળ થઈ જાય છે, તથા અઘળે કિશોરોમાં કામવાસના વધી પડે છે, જેના પરિણામે અકુદરતી મૈથુન અથવા કુટેવોના ભોગ તેઓ બની જાય છે.

આ શરીરનાં યંત્રો અને સંચાલકોને નિયમમાં રાખવા અને વધે ઘટે તેને બરાબર કરવા માટે તેની ઉપર પાછા નિયમક યંત્રો પણ હોય છે.

“થાયમસ” અને “પીથન” ગ્લેન્ડઝ બાળક શરીર અંત્રીઓ વધુ પડતા વધે જતા વિકાસ પામતા શરીરને સંજાળી લેવાનું એક અજબ કામ કરે છે.

“થાયમસ” નામની ગ્લેન્ડઝ બાળક શરીર માતાના ઉદરમાં ગર્ભાસમાં હોય છે તેના ત્રીજા માસથી જ તૈયાર થાય છે અને જન્મ વખતે એ બરાબર તૈયાર થઈ જાય છે, અને તે યુવાવસ્થા અથવા યૌવન આવતાં સુધી ટકી રહી ધીરે ધીરે ઘટીને નામનો જ રહે છે. આ “થાયમસ” ગ્લેન્ડઝ બાળક અને કિશોરોમાં નીર્વિકારીપણું રાખી શકે છે.

થાયમસ અંત્રી શું કાર્ય કરે છે? એ અંત્રી ખાસ કાઈ પણ પ્રકારના પ્રવાહી કરતી નથી પરંતુ બીજા અંત્રીઓ જે પ્રવાહી તૈયાર કરે છે તે અંત્રીઓ ઉપર તેનું નિયમન રહે છે અને ખાસ કરીને તેની અસર જનનઅવયવો ઉપર વિશેષ છે.

યુવાવસ્થા આવે ત્યાંસુધી આ થાયમસ અંત્રી સંપૂર્ણ તકેદારી રાખે છે અને નાની ઉંમરમાં કુમારો અને કિશોરો વહેલાં કામાસક્ત ના બને અથવા અકાળે તેમનામાં યુવાનીના ગુણો ન ઝબકે તે માટે આ અંત્રી કાર્ય કરે છે. એ ઉપરાંત હાડકાંની ખિલાવટની કુમારો અને કિશોરોને ખાસ જરૂર છે અને તે વખતે આ અંત્રી તે કામ પણ કરે છે. ઉપરાંત માંસપેશીઓનું બંધાવું અને પ્લીહાનું કાર્ય વ્યવસ્થિત રીતે થવું એ પણ થાયમસને અભારી છે અને થાયમસ અંત્રી જનન ગ્લેન્ડઝ, પીચ્યુટરી વગેરે મળી, યૌવન તરફ અવયવો ઝડપ કરી રહ્યાં હોય છે તેના ઉપર કાળમર્યાદા મૂકે છે. જો આ થાયમસ અંત્રીને કાપી કાઢવામાં આવે તો વહેલી યુવાની-યૌવન આવી જાય છે.

પરંતુ કુદરતી રીતે જ યૌવનકાળ આવતાં 'ચાયમસ' અંધી સંક્રાન્તિ થાડે છે અને સંપૂર્ણ યૌવનમાં તે માત્ર નામતી જ રહે છે અને યૌવનની ખીલાવટ કરતી ખીજી ઝલે-ઝલે તે મેદાને પડવા દે છે.

પરંતુ કોઈ પણ કારણવશાત્ 'ચાયમસ' અંધી યૌવનકાળ આવવા છતાં યે સંક્રાન્તિ નથી અથવા પોતાના કાર્યમાં ન્યૂનતા કરતી નથી તો તેનું પરિણામ વિપરીત આવે છે.

કારણ કે તે જનનઅવયવો અને તેની અંધીઓને સંપૂર્ણ ખીલના દેતી નથી, અને તેથી સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોમાં યુવાવસ્થા સુલભ થવા જોઈતા ફેરફારો થઈ શકતા નથી. અર્થાત્ યૌવનમાં પુરુષના શ્વણ ઝલે-ઝલ મોટા થઈ, ખિલાવટ પામીને જે પ્રવાહી તૈયાર કરે છે અને જેના પરિણામે પુરુષને શુદ્ધ ભાગના સ્નાયુ-મંડલનો વિકાસ, રોમાલસિ, મૂછ, દાઢી, પુરુષોચિત ચહેરો અને ભરા-ચેલો અવાજ, છાતીના બાલ અને કમ્બેન્ઝ, તથા સ્ત્રી માટેની લાલસા-આ બધું યૌવનકાળે જે પ્રગટ થવું જોઈએ તે થઈ શકતું નથી. એથી આપણે પછી તેને નપુંસક અથવા હીજડાની ઉપમા આપીએ છીએ.

તે જ રીતે સ્ત્રીઓનો સ્તન પ્રદેશ ખિલતો નથી. શુદ્ધ ભાગના ઝલે-ઝલે વિકાસ પામતા નથી અને ઉંમર વધવા છતાંય બાલિકા જેવાં જ લક્ષણો રહે છે.

પરંતુ શરીરરચનામાં કુદરતની ખૂબી જ એ હોય છે: યૌવન-કાળની વામુલહરીઓ સારૂ થાય છે અને 'ચાયમસ' ઘટવા માંડે છે. અને 'ચાયમસ'નું ઘટવું એ યુવાનીનું પ્રજ્ઞાત છે, અથવા ખીજી રીતે એમ કહેવાય કે યૌવન આવતાં જનનઅવયવો કામે લાગી તેનું પ્રવાહી એટલું પેદા કરે છે કે જે લોહી સાથે ભળી જઈ, "ચાયમસ"ને ગાળી નાખે છે.

એકંદર આ હકીકત એમ સમજાવી રહી કે ‘થાયમસ’નું મળી જવું, યૌવનનું પ્રગટ થવું અને જનનઅવયવોથી સંકળામેલા ગ્લેન્ડઝનું ઝડપી કાર્ય વધવું એ એક સાથે સંકળાયેલું છે.

“થાયમસ”ને મળતી બીજી એક પીનલ ગ્લેન્ડઝ છે. મગજના ત્રીજા ખંડના તળીયામાં આ ગ્લેન્ડઝ આવેલી છે.

મગજ અને જરડાની કરોડના પ્રવાહીને મગજના ત્રીજા ખંડમાં લઈ જવા-સાવવાનું ખાસ કામ કરીને આ રસપિંડ કરે છે.

જનનઅવયવો ઉપર અંકુશ રાખી, તેને વધવા નહિ દેવાનું કાર્ય પણ આ જ રસપિંડ કરે છે.

એટલે જનનઅવયવોને એ કાષ્ઠમાં રાખે છે, પણ તેના બદલામાં શરીરમાં ચરબી તૈયાર કરવી, શરીરનો વિકાસ (ગ્રોથ-પ્રોગ્રેસ)-વધવું, મગજ અને મનનું પ્રકૃત્વિતપણું અથવા તંદુરસ્તપણું, ચિત્તની એકાગ્રવૃત્તિ, જનનઅવયવોનું સાત્ત્વ અને નિર્દોષતા-આ બધા મુણ્ડો-લક્ષણો એ સ્થિત “ પીનલ ” ગ્લેન્ડઝને આભારી છે. પુરુષ કરતાં સ્ત્રીઓમાં એ રસપ્રત્યી મોટી હોય છે અને બાળકોમાં એથી પણ મોટી હોય છે. પરંતુ યુવાન અવસ્થા આવતાં તે થાયમસની માફક ઘટી જાય છે અથવા અદૃશ્ય થાય છે.

આ ગ્લેન્ડઝ ન હોય અથવા તેને નાબૂદ કરવામાં આવે તો અકાળે શરીર વધી જાય છે અને એથી કરીને યુવાન અવસ્થા વહેલી આવે છે.

બાળકોમાં આપણે જે નિર્દોષતા, ક્રમબદ્ધતા, તેજસ્વિતા અને ઓજસની ચમક તથા તેમની આખોમાં ચોગીનું તેજ નીરખીએ છીએ, તે આ “પીનલ” ગ્લેન્ડઝને આભારી હોય છે.

જે માનવશરીરે ચોખ્ખા કાર્યો કરે અને જે સાક્ષાત્ ચોખ્ખી છે તેણે પોતાની ચોખ્ખા દારા એ અમૃતપ્રવાહનું શિંચન કરીને આ “ પીનલ ” રસપિંડને જાગ્રત કર્યો હોય છે અને ચોખ્ખા અવસ્થા

છતાં તેને નષ્ટ થવા દીધા નથી હોતો; એવા યોગી પુરુષનાં જનન-અવયવો ક્રમનો આવેશ ભોગવતાં નથી અને તેમની તેજસ્વિતા, પ્રભાવ અને દિવ્યતા જેવી ને તેવી જેવામાં આવે છે. તેઓ સંજયદષ્ટિને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આ સ્થાનને બહારંધ કહેવામાં આવે છે. આ સ્થાન એ જ યોગી પુરુષનું ત્રીજું લોચન છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ યોગનાં આઠ પગથિયાંને ક્રમબદ્ધ ચઢતો, એકેક પગથિયા ઉપર અડગ પગ જમાવી. ખસી ન જવાય, ત્યાંથી પતન ન થાય તેનું ધ્યાન રાખતો, દેહની ગલીકુંચીઓનો અભ્યાસ કરતો અને દરવાજા વટાવતો યોગારૂઢ થયેલો યોગી જ્યારે સમાધિના સિંહાસને ચઢી બેસે છે, અને જ્યારે એનું ત્રીજું લોચન (પીનક્લ રસપિન્ડ) ઉઘડી જાય છે, ત્યારે બહા સ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરતો અને અમરતા આપનાર અમૃતનું પાન કરતો, દેહના ધર્મો ઉપર કાબૂ રાખીને કાળને પણ મારી હઠાવી સિદ્ધ સત્પુરુષ, ગરિમા-મહીમા લક્ષિમા-પ્રાપ્તિ-પ્રાકાશ્ય-અસિત્વા. જેવી અમોઘ સિદ્ધિઓની પણ જેને પરવા રહેતી નથી, એવો એ બની જાય છે, એવા સાચા સિદ્ધ યોગીનાં દર્શન પણ દુર્લભ છે. યોગનિદ્રામાં સુનાર એવા માનવ શરીરધારી આત્માઓને ધન્ય છે.

ઉપર અતાવેલી જુદી જુદી મહત્વની ગ્રંથીઓ કે જે શરીરમાં અમલત્વનું કામ કરે છે તેનું આછું જ્ઞાન આપ્યા પછી યૌવન સાથે સીધા જેનો સંબંધ છે તે મહત્વની ગ્રંથીઓ જોઈએ.

ધૃશ્વરની સૃષ્ટિમાં એ પ્રકારનાં પ્રાણી છે: નરજાતિ અને નારી-જાતિ: મથવા પુરુષ અને સ્ત્રી.

પુરુષમાં અંડ (વૃષણ) એ જનનઅવયવમાં મુખ્ય ગ્રંથી છે. એની બનાવટ એવી છે કે બન્ને ગ્રંથીઓ ઝીણી ઝીણી નલિકાઓની બનેલી છે અને આ નલિકાઓની વચ્ચે “ ઇપીથેલીયમ ” ના જેવા તંતુઓ હોય છે.

આ કોશો બહુકોણવાળા હોય છે અને તેની અંદર દાણાદાર ચરબીવાળું પ્રવાહી તૈયાર કરે છે કે જે લોહીમાં મળીને યુવાન અવસ્થામાં તમામ ચિહ્નો પેદા કરે છે. બાળકોને વૃષણ હોય છે પરંતુ અંદર કોશો જોઈએ તેટલું કામ કરતા નથી અને જે કાર્ય થાય છે એનું પ્રવાહી પેદા થાય છે તેની ઉપર આયમસ અને પીનલ ગ્લેન્ડઝ જેવા રસપિંડો કાર્ય કરતા હોવાથી કાગેચ્છા ઉપર કાબૂ રહે છે.

પાવૈયા અથવા હીજડા જેમને બનાવવામાં આવે છે તેમનાં વૃષણને કાપી નાખવામાં આવે છે. આ કૃત્ય ઘણું જ અમાનુષી, કંપારી વફ્ટે તેવું અને ભયંકર યાતના ભોગવાવનારું અને છે. માતા અથવા દેવીના નામે એ ચીલે ચાલનાર પાવૈયા જાતિના માનવી પોતાની જમાનમાં નવો મેચ્ચર દાખલ કરવા માટે આવાં કૃત્યો કરે છે અને એથી અનેકના પ્રાણ જાય છે.

વૃષણ કાપી નાખવામાં આવે છે તેવા પુરુષમાં ચરબી વધી જાય છે. અને પરિણામે પેસાજમાં સાકર જવા લાગે છે. પિચ્યુઇટરી નામનો રસપિંડ મોટો થાય છે અને તેનાં હાડકાં બેડોળ વધેલાં દેખાય છે.

પુરુષ શરીરમાં જે હિંમત અને ઓજસ જણાય છે તે વૃષણમાં તૈયાર થયેલા પ્રવાહીને આધારે છે. એટલે જીવન બ્યાપાર ચલાવવા માટે તથા નકામા પદાર્થો બહાર ધકેલી દેવા માટે આ ગ્લેન્ડઝ કામ કરતા રહે તે જરૂરી છે.

ઉપર જણાવેલા ચાર્મ શેઇઝ પેરિથાઇરોઇડ, પિચ્યુઇટરી: આ બધા રસપિંડને વૃષણ સાથે ઘણો જ ગાંઠો સંબંધ છે અને તેમાં તૈયાર થયેલું પ્રવાહી રસાયન વૃષણ અને તેના કોશોને મદદકરતા થાય છે. વૃષણના કોશો ઝડપી કાર્ય કરવા લાગે છે અને યૌવન ખીલે છે. અને બીજા રસપિંડો કામ કરતા અટકી જાય છે, જેથી યૌવન આવડું અટકી પડે છે અને પુરુષોચિત અવયવો ખીલતાં નથી.

શરીરવિકાસ અને જનનઅવયવની રચના

વીર્ય અને ધાતુસ્થાન. આટલાં મર્યાદિત વાક્યોથી યુવાન માન-વીઓની જ્ઞાનબૂખ સંતોષાતી નથી અને પોતાનાં ગુપ્ત અંગો વિષેનું અજ્ઞાન એ જ અનેક વ્યાધિઓ તથા કુટેવોનું મૂળ હોય છે, આપણા સમાજમાં એ વિષે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી સાચું જ્ઞાન અને સમજણ આપી શકે તેવા શિષ્ટ ભાષામાં લખાયેલા ગ્રંથો કવચિત જ દેખાત છે. ઘરનાં વહીસોને આ બાબતનો પૂરો ખ્યાલ અને જ્ઞાન નથી હોતું અને જેમને હોય છે તેઓ આ જાતના જ્ઞાનને અસહીય સમજે છે. તે છાત્ર-રશ્મિને—જીવાનોને સંભળાવી-સમજાવી શકતા નથી. એટલે યૌવન સાથે જેનો મહત્વનો સંબંધ છે તે ગુપ્ત સંબંધમાં મર્યાદાપૂર્વક પણ જરૂર છૂટથી નિર્વિકારી ભવપૂર્વક સમજાવવા-સમજાવાની જરૂર છે.

પ્રથમ પુરુષઅંગના પ્રત્યક્ષ અને અસંજ્ઞાદિત અવયવો તથા તેનાં કાર્ય વિષે સ્પષ્ટતાથી ખ્યાલ આવે તે રીતે સમજાવી દર્શાવ.

આપણે જેને પુરુષેન્દ્રિય કહીએ છીએ અથવા શિશ્ન કે ઉપસ્થ તરીકે જાણખીએ છીએ તે અવયવ પોલું અને સ્ફુટ છે. તેનાં મુખ્ય બે કામ છે, એક તો પેસાળને બહાર કાઢવાનું, બીજું વીર્યસ્રાવનું.

એના કદ-માપ માટે કોઈ ખાસ નિયમ નથી. આજકાલ જીવા-નોમાં જેને વિષે શંકા સેવવામાં આવે છે અને જેની લંબાઈ અને સ્થૂલતા માટે ફેટલાક જાડેર ખબર કરનારાઓ બહુકામણી જાડેર ખબર કરે છે અને જેની લંબાઈ તથા ઘટલ માટે યુવાનોમાં આ પ્રકારે મોહ થઈ આવે છે, જે ઘેલછાની પાછળ દવા બજારમાં ફસાઈ નાણાં ખરબાદ કરી, તીલ્લો, પોટલી અને માલીશ માટે સેંકડો રૂપીયાનો ધુમાડો ખોલે છે, અને એ વિષયની માનસદુર્બલતા ધરાવનારની અજ્ઞા-નતાનો લાભ લઈ તે વિષયના કહેવાતા સ્પેશીયાલિસ્ટો દ્વંદ્વજળ બિછાવી રહ્યા છે—તેનાં માપ અને કદ માટે ખાસ નિયમ અથવા પ્રમાણ ન

આથી સકાય. ક્રિયા અને ઉત્તરના પ્રમાણમાં તેની દીર્ઘતા તથા સ્થૂ-
લતા ઓછી બધતી હોય છે. છતાં સામાન્ય તંદુરસ્ત કુવાન પુરુષને
નજર સામે રાખી, તેના પ્રમાણ વિષે “ ચરક સંહિતા ” માં નીચે
પ્રમાણે નિર્ણય મળી આવે છે:

‘શોકઃ પઢાકૂલ દીર્ઘમ્ પંચાકૂલ પરિધાદમ્’

“ ચરક સંહિતા ” અ. ૮, ૧૩૨

અર્થાત્ તંદુરસ્ત પુરુષનું ઉપરથી ૭ આંગળ લાંબુ અને પાંચ
આંગળનાં ઘેરાવવાળું હોય છે.

આંગળ આટલે ફૂટપટ્ટી ઈંચ મળ્યોવાં યા હાથના આંગળાના કપા
સમજવા, યા ગાંઠી આંગળાઓ કમવાર જે માપમાં મળ્યુય છે તે
રીતે મળ્યું. તેના આટલે જુદી જુદી રીતે સમજાય છે, સમજાને આટલે
આ માપ સરખું નથી હોતું, પરંતુ અતિ દુરપયોગથી ગુપ્ત ભાગને
નિર્ણય ન જનાવી નાંખેલ હોય તો સામાન્ય રીતે ઉપર ખતાવ્યા
પ્રમાણેનો વિકાસ થઈ આવે છે. યૌવનમાં પ્રવેશ પછી સંરંજરી બની
સ્ત્રીસહવાસ સેવવા પછી વિકાસ વધે છે. આટલી સ્પષ્ટતા એટલા આટલે
અહીં કરવી પડે છે કે કોલેજમાં કે શાળાઓમાં બહુતા અવિવાહિત
અને વિવાહિત બનવા તૈયાર થયેલા હજારો જુવાનોના પત્રો ગુપ્ત-
ભાગની ખામી વિષે જાણવા અને માર્ગ મેળવવા માટે આવે છે. તેમાં
ધણા તો માત્ર નિરર્થક શંકાશીલ માનસના હોય છે, કાંઈને મિત્રોએ
સહકાર્યો હોય છે ત્યારે ધણા ઓઝડવાયે આર્ધક ઉત્તરના પુરુષના
ગુણભાગને જોઈ જવાથી પોતાને વિષે સરખામણી કરી, પોતે બહુપ-
વાળા છે અને લક્ષ્મણને યોગ્ય નથી એમ કેવળ મનોમન માની
મહારાટ અનુભવતા-નાસીપાસ થયા હોય તેવા બની મારી પાસે આવે
છે. તેમની અજ્ઞાનતા, ખોટી શંકા અને વાસ્તવિકતા સમજાવવા મારે
ધણા અમ વેઠવો પડે છે. અને એથી જ માનવીનાં જનનઅવયવોની
રચનાને નજર સામે મૂકી બાજસુધીમાં હજારો કુવાનોના દેહનું નિરી-
ક્ષણ કર્યા પછી મારે એકલ મત છે કે લક્ષમ સ્વાત આંગળ આઠ-

પાસ જો લંબાઈ હોય અને ગોળામંત્રની પટ્ટી માપી પાંચ આંગળની આસપાસ માપ જતું હોય તો તેવા પુરુષે પોતાની કોઈ પ્રકારની બિચુપ છે તેમ માનવું નહિ જોઈએ. અને કોઈપણ સ્વાર્થપરાયણુ જાટવૈદ રૂબરૂ કે જાહેરખબર દ્વારા શંકા પેદા કરવા ધારે તો શંકા-શીલ બનવું નહિ.

આ ગુપ્તભાગ અથવા ઉપસ્થર્મા ધણી રક્તવહન ચર્મને નળી-ઓમાં ભરાય છે. અને એ ભાગ કડક બને છે. સહેજ વિકારી વિચાર આવતાં આ રક્તસ્થાનકો ઉપર અસર થાય છે. પરંતુ મનને વશ રાખવાથી તે તરત જ પોતાની અસલ સ્થિતિમાં આવી જાય છે. બાળકોમાં જ્યારથી આ રીતે ગુપ્ત ભાગ ઉત્તેજના ધારણ કરે છે ત્યારથી બાળક-કિશોરનું કુવૃક્ષ તેની તરફ સ્વાભાવિક થાય છે. તેવા સમયમાં સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા અને સારી સોખત તરફ કિશોરોને વાળવામાં આવે અને તેના તરફ ઘૃણાથી નહિ પણ શાન્તિથી કિશોરોને, એમને થયે તે રીતે સમજુતી આપવામાં આવે તો કિશોરો ખૂરી લતે અદતાં જરૂર બચી જાય છે.

આ ગુપ્ત ભાગના આગળના પ્રદેશમાં જે ખુલ્લી ચામડી હોય છે તે એના સમગ્ર ભાગને ઢાંકીને આગળના ભાગમાં એકઠી ચર્મ જાય છે. આપણે તેને ચામડીનો ધુમટ કહીએ છીએ. ઈંગ્રેજોમાં એને “પ્રોપ્યુસ” કહે છે.

યહુદી તથા મુસ્લીમ કોમમાં આ આગળની ચામડીને દાપો નાંખવાની ધાર્મિક માન્યતા છે અને તેને “સુન્નત” કહેવામાં આવે છે. આ રીતે સુન્નત કર્યા પછી એ ભાગનો આગળના પ્રદેશ ખુલ્લો રહે છે. અને ચામડી તેની ઉપર ઢાંકાતી નથી.

સુન્નત કર્યા સિવાય પણ એ ચામડીને ખેંચવાથી પાછળ હડી જાય છે અને તેનો સોપારી અથવા મણીનો ભાગ તદ્દન ખુલ્લો થાય અને દાપો અથવા તેની મૂર્દન ખુલ્લી થાય છે.

આ કાપાની અંદર હરહંમેશાં સફેદ દુર્ગંધયુક્ત મળ એકઠો થયા કરે છે. નાની ઉંમરથી જ ચામડીને ખેંચી ઉપર ચઢાવી રોજ રનાન કરતી વખતે આ એકઠા થયેલા સફેદ-મેલને ધોઈને સાફ કરી નાખવો જોઈ એ અથવા સાફ કરતાં જીવાનો-કિશોરોને શીખવવું-સમજાવવું જોઈ એ.

આ રીતે કાપાની અંદર એકઠા થયેલા મેલને વીર્ય અથવા ધાતુ માનનાર ધણા જીવાનો મારી પાસે આવેલા, ધણાના પત્રો અને મળેલા કે “આવો રોગ અને લાગુ પડ્યો છે, હજા બતાવો. જો રોજ આ રીતે મારી ધાતુ ચાલી જશે તો હું નિર્માલ્ય થઈ જઈશ, પરેશાન બની રહીશ.”

આપણા કાનમાં, આંખમાં, નાકમાં, બગલમાંથી હરદિન રોજ બ રોજ શરીરના લોહીમાં એકઠો થયેલો કચરો જેમ બહાર શરીર ફેંક્યા કરે છે તે જ રીતે આ ગુહ્ય ભાગના કાપામાં પણ અંદરથી બહારમ અથવા મેલ બહાર આવે છે. તેને રોજ સાફ કરી નાખવાની જરૂર છે. નાહ સાફ કરનારને તે સ્થળે મેલના પોપડા જામે છે. તેને લઈને ખંજવાળ આવીને એ ભાગ સૂજી જાય છે, અથવા ત્યાં બળતરા થવા લાગે છે.

કેટલાક યુવાનોને પ્રયત્ન કરવા છતાં આ ચામડી (લુમ્બટ) ઉપર ચઢી શકતી નથી અને કાપાનો ભાગ ખુલ્લો થઈ શકતો નથી એટલે એવી સ્થિતિમાં અંદરનો જમા થયેલો અને રોજ થતો મેલ સાફ કરી શકતો નથી એવી જેમની સ્થિતિ હોય તેમણે ડાઈ કુશળ શસ્ત્રવૈદ્ય પાસે (ઓપરેશનના કાર્યમાં ખૂબ જ હુશિયાર સર્જન ડોક્ટર) કપાવી નાખવી, એ જ સલાહકર્યું છે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ગુપ્તભાગની ચામડી આઘી પાછી થઈ શકે તથા ફૂલની ઉપર ચઢી શકે તેવી હોવી જ જોઈ એ, તેમ ન હોય તો ચોટેલી અથવા સાફડી બની ગયેલી ચામડીને કપાવીને પણ

તે ખુલ્લો થઈ શકે, ઉપર ચઢી શકે તેવી બનાવવી જણી જરૂરી છે. અને કિશોર અવસ્થામાંથી જ આ વસ્તુ લક્ષમાં રાખીને માવિતરે સાવચેત અને અને બાળકોને સ્વચ્છતા કેમ રાખવી તે શીખવે તો કિશોર વયમાંથી જ કુછંદ અને ખૂરી આદતો બાળકો-કિશોરોને પડી જાય છે તેમાંથી બચાવી શકાય.

ગુજા ભાગનો અંદરનો પોલો પ્રદેશ જણાય છે તેને મૂત્રનલિકા કહેવામાં આવે છે, આ નલિકામાંથી પેશાબનું વહન થાય છે અને વીર્ય પણ બહાર પડે છે. પરંતુ આ નલિકા એકી સાથે બે કાર્ય કદી કરતી નથી; ને પેશાબનું વહન કરે છે હાં તો વીર્યનું વહન કરે છે. એક કાર્ય થતું હોય ત્યારે બીજું કાર્ય બંધ હોય છે.

મૂત્રનળીનો અંદરનો ભાગ શ્લેશ્મકલાથી આચ્છાદિત થયેલો છે. જેમ આપણા મોઢાની અંદરનો ભાગ શ્લેશ્મકલાથી આચ્છાદિત હોય છે તે રીતે.

આખી મૂત્રનળીના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય. (૧) સ્પેશ્યલ યુરેથ્રા (૨) કંઠાત્મક મૂત્રનલિકા, (૩) પૌરુષેય મૂત્રનલિકા.

પહેલો ભાગ ઉપરથના મુખથી છ આંગળ સુધીમાં ગણવામાં આવે છે. આ આખા ભાગ ઉપર સ્નાયુ અને તંતુનું જાળું પથરાયેલું છે અને પેશાબ વીર્ય અને બીજું કોઈ પ્રકારનું પ્રવાહી બહાર કાઢવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

બીજો ભાગ 'સ્પેશ્યલ યુરેથ્રા'ના છેડાથી અસ્તીમૂળ આગળની અંધી સુધી તેનો વિસ્તાર છે. આની લંબાઈ એક આંગળની છે. આ ભાગના સ્નાયુ કોઈ પણ પરમાણું, જંતુ અથવા રોગની અસરને અંદર જતા અટકાવે છે. જણીયે વખતે આગળના ભાગમાં ચઢી આવેલા પરમા-ચાંદીના જંતુઓથી એને લીધે આગળ વધી શકતું નથી.

ત્રીજો અને છેવટનો ભાગ મૂત્રાનત્રિખનો અસ્તીમૂળ આગળ રહેલી અંધી તાસેથી પકાર થતો મૂત્રાશયના મુખને અને વીર્ય

મહત્ત્વ કરનાર નળીઓને મળે છે. સવા આગળ જેટલી એની લંબાઈ છે. અને 'ગ્રોટ્ટેડ ગેન્ડ્ર' તેની આબુઆબુમાં આવેલા છે. આની અંદર સક્ષમ નાડીઓની રચના છે, પેશાબની હાજત અને ઉત્કેરાટનો ક્ષોભ આ નાડીઓ ઝીલે છે.

ઉપરથી અથવા પુરુષના ગુહાભાગનો આગળનો ભાગ શંકુ આકારનો છે. તેને આપણે ફૂલ અથવા મશિના નામે ઓળખીએ છીએ. નાની નાની મેદાંથીઓમાંથી આ ફૂલની રચના થયેલી છે અને એ અંથીઓમાંથી પ્રાયમને માટે એક પ્રકારનો રસ ગળા કરે છે.

આ ફૂલની આમડીમાં જ્ઞાનતંતુનું જાળું રહેલું છે અને તે ખૂબ જ ચેતનાશીલ હોય છે. કામશક્તિના અવર્ણનીય આનંદનું કેન્દ્રસ્થાન આ જગ્યાએ આવેલું હોય છે. કોડરજાળુમાંથી નીકળતી જ્ઞાનવહા નાડીઓ (Spinal Nerves)નો અંત આ ભાગમાં હોય છે. એટલે એ ભાગને સ્પર્શ કરવાથી ઉત્કેરાટ આવે છે. માટે સ્વચ્છતા કરવાની જરૂર હોય તે સિવાય આ ભાગને નિરર્થક સ્પર્શ કરવો નાહ. જેમની મોટી ઉમર થઈ જવા પછી અથવા સુખતને કારણે મશિનો ભાગ તદ્દત ખુલ્લો રહે છે, તેમને સ્પર્શજ્ઞાન ધીરે ધીરે જડત્વ જેવું થઈ જાય છે, અને તેટલો જ સ્ત્રીસહવાસનો આનંદ-પરાકાષ્ટ ઓછા અનુભવાય છે. અને એ કારણ સ્ત્રીસહવાસમાં ટકાવ લંબાય પછી છે. ઉપરથીના મૂળમાં કેટલીક મહત્ત્વની અંથીઓ આવેલી છે. "તેને કાઉપરની અંથીઓ" કહે છે.

મૂત્રનલિક્ષકનો અંતભાગ ન્યા છે તે ઠેકાણે વટાણા જેવડી બે અંથીઓ છે. તેને "કાઉપર ગેન્ડ્ર" પણ કહે છે. આ અંથીઓ બન્ને તરફ એકક ગોડવાયેલી હોય છે. ઉપરથીની બન્ને આબુ એવી રીતે જોડાયેલી હોય છે કે જ્યારે વિષયવાસનાનો બુસ્સો અથવા ઉત્કેરાટ હેવટની હદે પહોંચે છે ત્યારે આ બે અંથીઓમાંથી સ્ફાટિક જેવો નિમળ અમ્લપ્રતિષોગી રસ ઝરે છે અને તે ગુપ્ત માર્ગમાં આવે છે.

બહુ યુવાન પુરુષોને ઉશ્કેરાટ પછી આ પદાર્થ ગુપ્ત માર્ગમાં થઈને એકાદ છુંદ આવે, દેખાવ આપે છે અને તેને તેઓ અજ્ઞાન-જ્ઞાતાને કારણે વીર્ય માની બેસે છે.

પરંતુ કુદરતની રચનાની આ એક ખૂબી છે. કારણ કે જ્યારે વીર્ય વહન થાય છે. એટલે મૂત્રનલિકાનો માર્ગ પેસાળમાં રહેલા અમ્લ પદાર્થથી આચ્છાદિત હોય છે. આખી મૂત્રનળીમાં આવી રીતે પેસાળનો અમ્લ પદાર્થ રહેલો હોય અને તેની વચમાંથી વીર્યસ્ત્રાવ વખતે વીર્ય પસાર થાય તો વીર્યમાંનાં જંતુ કે જે જંતુ સંતાન-ઉત્પત્તિ કરવાનાં ખીજરૂપ હોય છે તે નાશ પામી જાય, અથવા તેમની શક્તિ ક્ષોણ થઈ જાય, કેમકે પેસાળ માહેનો અમ્લ પદાર્થ આ જંતુને મારી નાખે છે.

એટલે જ દેહરચનાના કર્તાએ એવી ખૂબી ગોઠવી છે કે વીર્ય-સ્ત્રાવ થતા પહેલાં “કાઉપરની ગ્રંથીઓ”માંથી વિશિષ્ટ પ્રકારનો રસ ઝરે છે અને તે રસ આખા મૂત્રમાર્ગના મૂળથી છેડા સુધી સર્વત્ર લેપાઈ જાય છે, તેને લઈને પેસાળનો અમ્લપદાર્થ નાખૂદ થઈ જાય છે અને એ રસ અમ્લ-ખટાશને દૂર કરી નાખે છે ત્યાર પછી જ તે રસ્તેથી વીર્ય બહાર આવે છે. અને આ રીતે તે આખા રસ્તા પર આ ગ્રંથીમાંથી ઝરેલો રસ અમ્લ પ્રતિયોગી કાર્ય કરે છે.

એટલે યુવાન પુરુષોને ખાસ સૂચના આપવાની કે ઉશ્કેરાટ આવવાથી સ્ક્રાટિક જેવો પદાર્થ ઉપરથ માર્ગમાં આવીને દેખાવ દે તેને બૂલથી ધાતુ અથવા વીર્ય માનાને વીર્યનો સ્ત્રાવ થાય છે, એમ તમે રખે વહેમાતા, અને એ માટે કોઈ પણ દવા કરવા લાગી જતા નહિ. આ પ્રકારનો રસ હરકોઈ નિર્દોષ અને સંયમી યુવાનને પણ કામવેગ આવતા ઝરી—બહાર કઢાવ્ય દેખાવ આપે છે. એટલે શરીર-રચનાની આ ખૂબી સમજવા પછી તમ ધાતુ વધારનાર વૈદ્યોના કે પેટન્ટ દવાઓના પંજામાં સપડાતા નહિ.

અસ્તિના મૂળ પાસે રહેલી અંથી જે છે તેને પૌરુષઅંથી કહેવામાં આવે છે. આ અંથી સ્નાયુથી બનેલી છે અને મૂત્રનલિકાને ઘેરીને, મૂત્રનલિકાને ત્રીજો ભાગ “પ્રોસ્ટ્રેટિક ગ્રેન્ડા” તેને લાગેલ છે. દરેક પુરુષ માટે આ અંથીનું કદ એકસરખું હોવું નથી. આનું કાર્ય ઉત્પાદક પ્રકૃતિ (Reproductive Natur)નું છે. ઘડપણમાં આ અંથી કામ કરતી નબળી પડે છે એટલે જ વૃદ્ધ પુરુષની સંતાનોત્પત્તિની શક્તિ ઘટી જાય છે. પરંતુ અને યાંદી જેવા રોગો વધી જઈને આ સ્થાન સુધી પહોંચી જાય છે ત્યારપછી ઊંચે તેવા નિષ્ણાત ચિકિત્સકોથી પણ આ એવી રોગ આ સ્થાને પહોંચ્યા પછી એવા પુરુષના વીર્યમાં સંતાન પેદા થઈ શકતા નથી, એવા મારા ચિકિત્સક તરીકેનો અનુભવ છે.

વિષયભોગ વખતે આ અંથીની રસવાહક નળીઓ એક જાતનો રસ ઝરાવે છે અને તે રસ મૂત્રનલિકામાં વીર્યની સાથે મળી જઈ, વીર્યનો વધારો કરીને વીર્ય સાથે જ બહાર નીકળે છે. વીર્યપાત સિવાય કદાપિ આ રસ બહાર ઝરતો નથી.

મળાશય અને અગ્નિની વચ્ચેમાં આવેલી બે કલાત્મક કોથળીઓનો વીર્યકોશ (Seminal Vesicles) કહે છે. આ કોથળીઓ મુંઠમાંથી (Testicles) સતેલા વીર્યને સંઘરવાનું કાર્ય કરે છે. ઘણા ઘુંચળાની ખારીક ગૂંચળીથી તે બનેલી છે અને તેનો સાંકડો ભાગ પ્રોસ્ટ્રેટ અંથી તરફ નમેલો હોય છે. વીર્ય આ જગ્યાએ એકઠું થાય છે અને એકઠું થયેલું વીર્ય શરીરમાં શોષાઈ જાય છે. અથવા વીર્યવાહક નળી મારફત અસ્તિ મૂડરથ અંથીમાંથી પસાર થઈ પૌરુષેય નલિકામાં દાખવાય છે.

આ કોશમાંથી જે શુક્રો સ્ત્રાવ થાય છે તેમાં આલ્બ્યુમિન અને અમ્લ પ્રતિયોગી લવણોયુક્ત જલ જેવો પ્રવાહી પદાર્થ હોય છે.

સમાગમ વખતે વીર્ય ન્યારે ગર્ભાશય તરફ સવે છે ત્યારે વીર્યનાં જંતુઓ (Male eggs) ગર્ભાશયમાં સ્ત્રીબીજ (Female eggs) ની શોધમાં દોડે છે. જો પુરતમાં જ સ્ત્રીબીજ મળી ગયું તો તેની સાથે જોડાઈ જાય છે અને ગર્ભા રહે છે. પણ બધી વખત ન્યારે સ્ત્રીબીજ નથી મળતું ત્યારે પુરુષજંતુ કેટલાક દિવસ સુધી સ્ત્રીની જનનેન્દ્રિયમાં પડા રહે છે અને તે વખતે તેને જે પોષણની જરૂર પડે તે વીર્યકાશમાંથી સવેલા અને વીર્ય સાથે મળેલા પદાર્થમાંથી એ મેળવી લે છે.

આ બધી પ્રક્રિયાઓ ઉપરથી મૂળ પ્રદેશમાં આવેલી હોય છે. ત્યાં જ મળાશય અને મૂત્રાશય આબુજાબુમાં આવેલા છે અને એથી જ કમજોયાત અથવા પેસાળનો જથ્થો રોકાઈ રહેવાથી જનનઅવયવો ઉપર દબાણ થાય છે, તેના પરિણામે ઉશ્કેરાટ આવે છે, અને તેથી જીવાનીમાં પ્રવેશ કરતા યુવાનોને રાત્રે સ્વપ્નસાપ અથવા સ્વપ્નદોષનો બાધિ લાગુ પડે છે, અને એથી જ સ્વપ્નદોષ થતા દરદીઓને કમજોયાત દૂર કરવાની અને પેસાળની હાજતનો વખતસર નિઠાવ કરવાની જલામલ્ય કરવામાં આવે છે.

પુરુષેન્દ્રિય અથવા ઉપરથી નીચે જાનને કાચળીઓ કે જેને આપણે વૃષણ (Testicles) કહીએ છીએ તે હોય છે. આ કાચળીઓની ઉપરની આમડી દુર્ગંધયુક્ત પસીનો હમેશાં બહાર કાઢવા કરે છે તેને હમેશાં પાણીથી ધોઈને સ્વચ્છ રાખવાની જરૂર રહે છે. એદરકાર રહેનારને વૃષણ ઉપર એક પ્રકારની ખંજવાળ પેદા થાય છે અને તેને “વૃષણ કમ્બુ” અથવા “વૃષણ કપડું” નામના રોગથી ઝોળખવામાં આવે છે. પણ એદરકાર પુરુષોને આ વૃષણ કપડુંતો રોગ લાગુ થયો થયો હોય છે અને તેઓ એશરમ બની અન્ય માનવીઓની હાજરીમાં વારંવાર ગુમહાગ ઉપર હાથ નાંખી ખંજવાળતા હોય છે.

તંદુરસ્ત માણસની મંથીઓ ઉમર વધવાની સાથે સાથે ઠીક પ્રમાણમાં વિકાસ પામેલી હોય છે. જીવાન માણસની આ કાચળીઓ

સખત અને ટાઈટ હોય છે. ધરકા માણસોની કાથળીઓ બે લટકતી બની ગઈ હોય તો ખ્યાલ આવે છે કે તેણે પોતાની જનનેન્દ્રિયનો અત્યંત ખરાબ રીતે ઉપયોગ કરેલો છે.

આ કાથળીઓમાં બે ગોળીઓ રબ્બરુઓથી લટકતી રહે છે. કાળી તરફની ગોળી જમણી ગોળી કરતાં સહેજ મોટી હોય છે અને તેથી જમણી કરતાં કાળી જરા વધુ લટકતી યાને મોટી જણાય છે. ઘણી વખત અથવા કેટલાક કેસોમાં બાળકનો જન્મ થયા પછી જ આ ગોળીઓ કાથળીમાં ઉતરે છે. હાથી જેવાં પ્રાણીઓને પુરુષની જેમ ગોળી બહાર કાથળીમાં નથી આવતી, પણ અંદરના ભાગમાં જ રહે છે.

આ વૃષણગ્રંથી જન્મ પહેલાં પેટની બબોલમાં રહેતી હોય છે અને તે જન્મ થવાની સાથે અથવા થયા પછી કાથળીમાં ઉતરે છે. કેટલાક (ભાગ્યે જ) કેસમાં આ ગોળીઓ નીચે ઉતરતી જ નથી અથવા એક જ ઉતરે છે. એક જ ગોળીવાળા પણ ઘણા પુરુષ મેં ચિકિત્સાને અંગે જોયા છે. પરંતુ આવા પુરુષમાં સંતાન-ઉત્પાદન કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

ચપટા ઇંડાના આધારની બન્ને ગોળીઓ ડં અને તેનું વજન લગભગ ૧ ઓંસ (અઢી તોલા) સુધીનું હોય છે. કિશોર કોકરાઓ તથા જુવાનોને ટાઈની મોસમમાં અથવા ઠંડા પાણીએ નહાયા પછી આ ગોળીઓ જિંચે ચઢી જાય છે, પણ તેથી ગભરાવાનું કે શંકા કરવાનું કોઈ કારણ કથી.

આ ગાંઠા બીજી નાની નાની ઘણી ગ્રંથીઓની બનેલી હોય છે, અને તે નાની ગ્રંથીઓ પણ આરંધ નળીઓથી બનેલી હોય છે. એ સૂક્ષ્મ નળીઓને અંગ્રેજીમાં “ટ્યુબીલી સેમિનિફરી” કહે છે. આ બધી નળીઓમાં રક્ત ધારણ કરવાર કાશી હોય છે અને તે ધુસવાદને રહે છે, અને આ નળીઓમાં જ પુરુષનાં વીર્યજંતુ

પોષાય છે અને “સ્પર્ષોટાક” રૂપે તૈયાર થાય છે. એથી જ આ અંચોઓને “અડકાશ” કહેવામાં આવે છે. “અડ” એટલે ઇંકુ અને “કાશ” એટલે ખજનો.

યુવાન વાંચક ! પુરુષના જનનમાર્ગની રચનાઓ અભ્યાસભરી રીતે વાંચતો, વિચારતો જા. ભવિષ્યમાં તને તે ખડુ ઉપયોગી છે. એક વખત વાંચવાથી ન સમજાય તો ફરી ફરીથી વાંચ અને વિચાર.

એ પ્રમાણે જણાવેલી વૃષણનો અંચોની નસો ખારીક એકઠી થઈને મોટી નળીના રૂપમાં બહાર પડે છે. આ નળી ધુંચવાઈને પડી છે. નહિ તો તેની લંબાઈ દશ-અગીયાર હાથ લાંબી બને. આ નળીને અદ્વિવૃષણિકા અથવા “ઓપીડીડીસમ” કહે છે.

અંડોષમાંથી ઉત્પન્ન થતા વીર્યકણને લઈ જનાર વીર્યવાહક નલિકાનો આ નળી એ પ્રથમ ભાગ છે.

સમાગમ વખતે ઉશ્કેરણી થવાથી આખરને વખતે અંડકોષો હમરો ખીજ છૂટાં કરે છે. એ વીર્યખીજને લઈ જનારી નળીઓ તેને ઝીલી લઈ પોતાની શક્તિથી ઉપર લઈ જાય છે.

પુરુષનાં વીર્યકણ તે સ્ત્રીનાં સ્ત્રીખીજને મળતાં છે, પુરુષનાં વીર્યખીજને લાંબી પૂંછડી હોય છે. તેના શરીરના પ્રમાણમાં પૂંછડીને લાંબી કહી શકાય. આ જંતુને નરી આંખે જોઈ શકાય નહિ. આ જંતુ વીર્યના પ્રવાહીમાં તરતાં હોય છે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઈએ તો આ જંતુ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, એમ મનાય છે કે એક વખતના સમાગમમાં એ દરોડ જેટલાં વીર્ય જંતુ બહાર પડે છે અને દરેક જંતુમાં સ્ત્રીખીજ સાથે મળી જઈ ગર્ભ રૂપે પરિણમવાની શક્તિ હોય છે ! પુરુષના દરેકે દરેક કણનો છૂટો અને સફળ ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તો એક જ વખતના વીર્યપાતમાં એક પુરુષ બે દરોડ સ્ત્રીને સગર્ભ બનાવી શકે !

ધંધરી સૃષ્ટિની રચના સુધી માણસ હાથ મિલાવી શક્યો નથી —શકતો નથી. અખતરા તો એ બાબતમાં થવા લાગ્યા છે, પણ આપણો એ વિષય સાથે સંબંધ નથી.

પુરુષખીજ નારીના ગુણ જાગમાં ઠલવાય છે અને તે ખીજનો પ્રવાહ આમ તેમ આખા ગુર્ભાગમાં દોડાદોડી કરવા લાગી જાય છે અને તેમાંથી કેટલાંક ખીજજંતુઓ ગર્ભાશયમાં દાખલ થાય છે. તેમાંથી એક જ ખીજ સ્ત્રીખીજ સાથે મળે છે અને એક જ સંતાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. આડીનાં ખીજ નાશ પામે છે. કેટલાંક ધોવાઈને ગુર્ભાગની બહાર ધકેલાઈ જાય છે અને કેટલાંક ખીજ ખૂણેખાઈરે સ્ત્રીખીજની શોધમાં કેટલાંક દિવસ સુધી જીવંત સ્થિતિમાં પડ્યાં પણ રહે છે એટલે ગર્ભાની સ્થાપના થયા પછીનો સમાગમ અને પુરુષખીજનું સ્ત્રીના ગુર્ભાગમાં ઠલવાનું તદ્દન નિરર્થક અને છે. અને એથી જ સગર્ભા બન્યા પછી તેવી સ્ત્રીએ સમાગમ કરવો અહિતર છે એવું જાતીયશાસ્ત્રના સમજવનારે બતાવેલ છે.

કેટલીક અધમાન્યતા-પરંપરાએ વાતો મારા જલ્પવામાં આવી છે કે સ્ત્રી સગર્ભા બન્યા પછી સમાગમ ચાલુ રાખવો એનો તેને તથા તેના ગર્ભને સંબંધ છે, અને એથી ગર્ભને પોષણ મળે છે. જેમ વૃક્ષને રોપ્યા પછી પાણી પાતું પડે છે ! આવી અર્થશિક્ષિત, અજ્ઞાન ધણી સ્ત્રીઓના મોઢેથી મેં સંભળ્યું છે. મને લાગે છે કે આ માન્યતા પ્રચલિત કરનાર ધાર્મિક વાસનાબૂખ્યો પુરુષ જ હોવો જોઈએ. અને આવી પરંપરા વાતોથી હરીને ધણી સગર્ભા બનેલી સ્ત્રીઓ ‘અરૂચિકર’ સમાગમ બની જવા છતાં ‘પોષણ મળે, એ ભાવથી સગર્ભા અવસ્થામાં છેક સુધી સમાગમ સહન કરતી જણાઈ છે !

પરંતુ આ માન્યતા કેવળ બૂલમરેલી, અજ્ઞાનવશ અને દેહ તથા ગર્ભને સંપૂર્ણ તુકસાન પહેંચાડનાર અને છે. આ વિષયના વાચક સ્ત્રી તથા પુરુષે સ્ત્રી સગર્ભા થયા પછી સમાગમનો સંપૂર્ણ-પણે ત્યાગ કરવા તરફ દૃષ્ટિઓને વાળી જોઈએ, અને અજ્ઞાનથી

અવળા પથે વિચારનારને સીધા રરતે વાળવા માટે શેઝ માન આપવું જોઈએ.

પૌર્વાત્ય અને પશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોએ અભ્યાસ કરીને નક્કી કર્યું છે કે ૨૫ વર્ષની ઉંમર થતાં પહેલાં પુરુષવીર્યનાં બીજ પરિપક્વ થતાં નથી અને ૧૬ વર્ષની વય થતા પહેલાં સ્ત્રીબીજ પક્વ હોતાં નથી. એટલે એ ઉંમરે પહોંચ્યા પહેલાં સમાગમમાં પ્રવૃત્ત થવું અથવા અકુદરતી રીતે સમાગમનો આનંદ મેળવવો એ શરીરને ધણું હાનિકર્તા નીવડે છે. એથી જ્ઞાનતાતુ ઉપર જનરો આઘાત પહોંચી, તેનો હાસ થાય છે. એ કરતાં ઉપર લખેલા ઉંમર સુધી શરીરના વીર્યને સંગ્રહી રાખ્યું હોય તો એ પાછું શરીરમાં શોષણ પામી, શારીરિક, માનસિક, અધ્યાત્મિક શક્તિઓમાં વધારો કરે છે, અરે આવી રીતે ઓક્સ સમય પર્યાંત યતનપૂર્વક અખંડ વીર્ય ધારણ કરનાર સ્ત્રી-પુરુષોમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી પ્રતિભાશક્તિ, કાન્તિ, બુદ્ધિ અને ઓજસ ઝળકતાં માલુમ પડે છે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી સમજાયું હશે કે વીર્ય અને વીર્ય-બીજ બન્ને જુદી જુદી વસ્તુ છે, જેમ ફળમાં રહેલો રસ અને બીજ જુદી જુદી વસ્તુઓ છે તે રીતે. બીજ એ અંડોષ્ણ બનાવટ છે જનરે વીર્ય એ અંડોષ્ણરતી, મૂત્રસ્થ મંથીઓ અને કાઉપરની મંથીઓએ તૈયાર કરેલ સાવ છે.

ફેલક્ષ્યમ તથા ફેન્ડેગિક એસિડ જેવા શરીરના ઉત્તમ પદાર્થોના મોટા ભાગ વાળો વીર્યનો જથ્થો છે એમ રસાયનિક ક્રિયાઓથી સિદ્ધ થયું છે. આ રીતે વિના કાગણ સંયમ ઝાળગીને વીર્યનો વ્યય કરનારનો યાદશક્તિ ઘટે છે, સ્વભાવમાં ચીડીયાપણું, નાહિંમત અને બીકણ સ્વભાવ, તેજરાહિત ચહેરો તથા બાવથન્ય આંખો એમ બતાવે છે કે તેણે જનનેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ કરીને વીર્યનો નાશ કરેલો છે.

વાચક વર્ગ! પુરુષના જનનઅવયવ સાથે સંબંધ ધરાવતા વિવિધ ઝેલેન્ડ-મંથીઓ, નળીઓ અને સ્નાયુ તથા તેમની ક્રિયા અને તેમાં પેદા થતા પદાર્થો અને તે પદાર્થો વિષેનું કાર્ય એ માટે.

મેં છૂટથી બરાબર સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. હું માનું છું કે કોઈપણ કિશોર અવસ્થા વટાવવા તૈયાર થયેલો અને યૌવનના ઉત્તરે ઉભેલો યુવાન શાન્ત ચિત્તથી, સૃષ્ટિનું નિર્માણ જેના થકી થાય છે તેવાં આ જનનઅવયવની રચના અને કાર્યની સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી અભ્યાસ કરે અને સમજવા પ્રયત્ન કરે તો જનનઅવયવો સંબંધી તેના અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર ઉલ્લેચાર્થ જાય.

કોઈ પણ સંસારી બનવા અથવા ત્યાગી રહેવા મચ્છતા માનવીને પોતાની શરીરરચના અને તેની અંદર થઈ રહેલા કાર્ય વિશે પૂરેપૂરું જ્ઞાન અને જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. એવા જ્ઞાનથી એ ધણી વખત ભય પામતો, ક્રોધાગ્રસ્ત શંકા કરતો અને અજ્ઞાનને દૂર હટાવવા ફાંફા મારતો બચી જાય છે છે. સાદી ભાષામાં સાચું જ્ઞાન એ સુખમૂલક અને દુઃખનું ઉચ્છેદક અને છે. એ તો સહુ સમજે છે.

પુરુષ જનનઅવયવના જેટલી જ મહત્ત્વભરી ક્રિયા અને સ્થાન સ્ત્રી જનનઅવયવમાં પણ સમાયેલી છે. અને એથી જ “યૌવનનાં બયસ્થાનો” સ્ત્રી-પુરુષ ઉભયને દૃષ્ટિ સામે રાખીને લખાતું હોવાથી તેની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ.

સ્ત્રી ગુર્મામ (યોનિમાર્ગ) વિષે આમળ “પુત્રકા અને પારણું” માં લેખમાળા રૂપે લખાયેલું, જે હાલ પુસ્તકરૂપે પાંચમી આવૃત્તિમાં વેચાય છે. તેમાં ધણી ચીવટભરી રીતે લખાયું છે. આ નો માત્ર અંદરના ગ્લેન્ડઝ અથવા ગ્રંથીઓ અને તેની સાથેના જનનઅવયવો મહત્ત્વના સંબંધ વિષે જણાવવાનું જરૂરી છે તે જ અહીં જણાવીશ.

પુરુષ શરીરમાં અંડકોષમાંથી વાર્ધબીજ જેમ છૂટાં પડે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીને પણ એ અંડકોષ હોય છે. માત્ર ફરક એટલો છે કે પુરુષના અંડકોષ બહાર લટકે છે ત્યારે સ્ત્રીને એ અંડકોષ ગર્ભાશયની એ બાજુએ આવેલા હોય છે, અને ચોક્કસ પ્રકારના અંધનોથી અંધાયેલ હોવાથી તે લટકતા નથી રહેતા પણ ચિમર હોય છે. એ બીજકોષો અથવા અંડકોષો ફલવાદિની નળીઓ (ઓવરીઝ) સાથે જોડાયેલ છે.

ન્યારે સ્ત્રીખીજ પરિપક્વ થઈને બીજકોષમાંથી છૂટું પડે છે ત્યારે ફલવાહિની મારફત ગર્ભાશયમાં આવે છે અને પુરુષના વીર્ય-ખીજ સાથે જોડાય છે.

પુરુષખીજ જેટલું સ્ત્રીખીજ ચંચળ નથી. અને ગર્ભસ્થાપના માટે એ આમતેમ દોડાદોડી કરી બટકવાનું કાર્ય કરતું નથી, પણ એક જ જગ્યાએ પુરુષખીજની રાહ-વાટ જોતું સ્થિર પડી રહે છે. આ સ્ત્રીખીજને યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડવાનું કામ ફળવાહિની નળી કરે છે. જેમ આપણા મોઢામાં જે ખોરાક મુકાય છે તે ખોરાક પોતે હોજરીમાં જતો નથી. પરંતુ અન્નનલિકાની ક્રિયા તેને હોજરીમાં લઈ જાય છે.

ધણું કરીને સ્ત્રીખીજ પુરુષખીજ માફક અસંખ્ય હોતાં નથી. સાધારણપણે એમ માનવામાં આવે છે કે એક મહિને એક જ ખીજ દરેક સ્ત્રીને પેદા થાય છે અને ગર્ભ અર્થે એ કોષમાંથી છૂટું પડીને પુરુષખીજ સાથે સહયોગ સાધવા ધકેલાય છે. પરંતુ તેના માર્ગમાં કેટલીક વખત એ ફળવાહિનીમાં જ ધુંચવાઈ જાય છે અને એક ખૂણામાં ચોટી રહે છે. અને કેટલાક કેસોમાં ફળવાહિનીની અંદર જ સ્ત્રી-પુરુષ ખીજનો સંયોગ થાય છે. અને ગર્ભ સ્થિર થાય છે.

ગર્ભાશય, એ એક જ સ્થળ ગર્ભ, સંયોગ અને તેને સ્થિર થઈ પરિપક્વ થવાની સાચી જગ્યા છે. તેના બદલે કેટલીક વાર ફળવાહિનીમાં જ ગર્ભ રહે છે. આવી રીતે અયોગ્ય સ્થાનમાં જે ગર્ભ સ્થિર થાય છે તે સ્ત્રીને માટે એ જીવલેણ પણું બને છે.

એટલે દર મહિને પરિપક્વ થયેલું સ્ત્રીખીજ છૂટું પડી ગર્ભાશય તરફ ધકેલાય છે, અને ત્યાં પુરુષખીજને મળીને ગર્ભ સ્થિર થાય છે. અને એવી જ આ વખતે પ્રગ્ન ઉત્પન્ન કરવાની દરજા ધરાવનારને સહવાસ સેવવાની શાસ્ત્ર આજ્ઞા કરે છે.

સ્ત્રીખીજ થોડાક દિવસ સુધી પુરુષખીજની રાહ જોયા પછી શક્તિહીન બનતું જાય છે, અને ત્યારપછી ચેતનરહિત બનીને કુદ-માર્ગમાંથી ખીજન પ્રવાહની સાથે બહાર નીકળી બર્ષ નાશ પામે છે.

યૌવનની ખિલાવટની ઊણપ અને ઉપાયો

રાત્રિના દશ વાગ્યા હતા. દરદીઓ સલાહ પૂછનાર અને નિદાન જાણવા આવનાર સામે સતત આર કલાકનો સમય માળીને હજી હમણાં જ મારી આરામ લેવાની કોટડીમાં ચારપાઈ ઉપર હું લામિ થયો હતો, અને નીચેનું મુખ્ય દ્વાર-મારા અમદાવાદના દવાખાનાનું પ્રવેશદ્વાર કાંઈ એ જોરથી ધડધડાવ્યું

મન કહેતું હતું-શરીર પોકારતું હતું કે બહા માનવી ! મનુ-ખશરીર એ કોઈ પોલાણનું યંત્ર નથી. રાત્રિએ આરામ કરી લે સવારથી તો એની એ જ ઘટમાળ પુનઃ છે જ ને !

પરંતુ આત્મા ના કહેતો હતો : એમ ન થઈ શકે. બુદ્ધિદાતાએ બુદ્ધિ બક્ષી છે, જ્ઞાનદાતાએ જ્ઞાનનો ઝરો અમર રીતે પૂર્યો છે તો તું તેને તારા જીવનપર્યંત વહેવડાવ્યે રાખ, જીવન જીવવાનું બીજું સાક્ષ્ય પણ શું હોઈ શકે ?

“જો મરણ આ જંદગીની છે, ખરે છેલ્લી દશા !

તો પરાર્થે અર્પવામાં આ જીવનના મોહ શા ?”

મેં દરવાજો ઉઘડાવ્યો. દેવેની મુસાફરી કરી આવેલ એક આવીશ વર્ષના જુવાન સાથે પાંત્રીસેક વર્ષના એક ભાઈએ મારી કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

‘આવો ભાઈ !’ વગેરે વાક્યોથી મેં તેમને સત્કાર્યા.

ખેડા જીલ્લાના એક ગામના વતની અને બી. એ., બી. કોમ, બી. ટી, અને એવી અગ્રેજી ભણતરની અનેક પદવીઓ લઈ, પ્રોફેસર બનેલા એ મિરાદર પેતાના ભાણેજને સાથે લઈને આવ્યા હતા.

વૈભરાજ ! આપને ક્ષેણાએ તરદી આપીને ઉઠાડવા પડ્યા. માડી ઘણી લેટ થઇ ગઈ. નહિતર તો અમે અહીં વેળસર આવી પહોંચ્યાં.’

‘ભાઈ ! ટાઇમસર જ છે, માનવી સમયને આધીન બનીને રહે છે. સમય માનવીનો સાથ પૂછતો નથી. શ્રમજીવીઓ પોતાની ફરજને ‘તરદીના’ રૂપમાં પિછાનતા જ નથી હોતા. હું તો મારી જાતને એક એવા ‘શ્રમજીવી’ તરીકે સમજું છું. કેમ આવ્યા છો, કહો.’ મેં આગમનની પૂચ્છ કરી

‘ખૂબ જ હુંફાળી હૈયે, જીવનદાનની બિલા માટે એ રીતે આપની પાસે આવ્યો છું. ઈજ્જત-આબરુ જેવો શબ્દો ઉચ્ચારવા કરતાં, એ હાલતમાં માનવી મુકાય છે ત્યારે તેનો સાચો ખ્યાલ આવે છે કે ઈજ્જત-આબરુ એ શું છે ! એક એવો જ વિકટ પ્રસંગ મારા આત્મજન માટે આવી પડ્યો છે. દિવસોની મંજવણ પછી પ્રકાશનું ફિરણ અહીં ખેંચી લાવ્યું છે. મને ખરા દિલથી વિશ્વાસ છે. આપ અમને ઉમારી લેશે જ.’

“હું માનું છું કે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા એ અચિંત્ય એવી આત્મ-શક્તિ જન્મીત કરે છે. છતાં માનવી એ ઈશ્વરનો નિપજાવેલો માનવી જ છે. એની શક્તિ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનને પણ મર્યાદા હોય છે. આત્મ તથા જિજ્ઞાસુ માનવી પોતાને સુલભ એવા બુદ્ધિમાન પાસે દોડી જાય છે. સાચો જ્ઞાનવાન જો જીવનની સફલતા ચાહતો હોય છે તો જ્ઞાનની પરખ ઉઘાડી મૂકી, મારા-પારકાના ભેદ સિવાય અમરજળ પાચે જાય છે. માટે વિના સંકોચે તમે તમારી હકીકત કહો. મારા બાહુમાં બળ, લાથામાં તીર, બટવામાં ઔષધ-એમાં રહેલી સર્વ શક્તિ ખરચી, તમારા દુઃખની મુક્તિનું કારણ હું બનતો હોઈશ તો અટકીશ નહિ.” મેં તેમને આશ્વાસન-દિલાસો, ધીરજ, હિંમત આપ્યાં-સદાનુભૂતિ દર્શાવી.

“મારો આ જાણેજ છે. હિમર બાવીસ વર્ષની છે. મામડામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી તેને વડોદરામાં અંગ્રેજી કેળવણી લેવા પાંચેક વર્ષથી રાખ્યો છે. તે અભ્યાસ કરે છે. જ્ઞાતિના રીવાજ મુજબ તેનું વેવિશાળ જ્ઞાતિની કન્યા સાથે નાનપણમાં જ થઈ બચું અને વર્ષો વીત્યા. કન્યાનાં માવીતરોને કુદરતે સાથ આપ્યો. એ શ્રીમંત બ્રાહ્મણ. તેલની-ચોખ્ખાની મીઠના માલિક થયા. કન્યા અદ્ધાર વરસની થઈ છે. ઊંઠરો પાંચ વરસથી વડોદરા રહે છે.

‘જેમાનજેમ ઊંઠરાના કુટુંબને ખબર ન પડે તે રીતે ઊંઠરાને કન્યા પક્ષના માણસો વડોદરામાં મળ્યા. તેમણે એક અધિકારી ડોક્ટર સાહેબ પાસે ઊંઠરાની શારીરિક જાતીય તપાસ કરાવીને તે લગ્ન કરવા માટે લાયક નથી એવું સર્ટીફિકેટ મેળવ્યું છે. પાછળથી અમને-ઊંઠરાના કુટુંબને ખબર અપાય છે. અમારી નાતનો સખત બંધો છે. વેવિશાળ ક્યાં પછી સખળ કારણો ન આપે તો ગમે તેવો બળવાન પણ પછી વેવિશાળ રદ કરી ન શકે.

‘વાત વેગે ચઢી છે. સમજી ઊંઠરો આપવાત કરી પોતાની થતી બદનામીમાંથી બચવા તૈયાર થયો છે નાત ભેગી કરી ઊંઠરો હિંજડો છે એવું પૂરવાર કરવા કન્યાપક્ષનાં ચક્રો ખતિમાન થયાં છે.

‘વેઘરાજ ! અમારા કુટુંબની-આમજનોની આજર તથા ઊંઠરાના જીવનને તમે ન બચાવો ?

“હું સર્ટીફિકેટ આપનાર ડોક્ટરને મળ્યો છું. ડોક્ટરે પક્ષ-પાત વગર જ તેમને પોતાને સાચું જાણ્યું તે જ સર્ટીફિકેટમાં લખ્યું છે. ઊંઠરો સાદા થયા માટે ઈલાજ પૂછતાં ડોક્ટર કહે છે કે ઇન્જેક્શનો એકાદ બે વરસ આપવાં પડે, અંક પેટન્ટ દવાઓ પણ આપવી પડે, છતાં ચોક્કસ તે ન કરી શકાય કે ઊંઠરો સુધરો શકે જ.

“એમાં મોંઝાં ઇન્જેક્શનો અને પરદેશી દવાઓની લાંબી સાર-વાર-મરીજ કુટુંબનો ઊંઠરો અને લગ્ન કરવા માટે તમે-ઉપર થઈ રહેલાં તથા ઈજાતને ઉઘાડી કરવા માટે ઢોલ ‘ટીપાવવા તત્પર બની

મેઢેલાં કન્યાપક્ષનાં માનવીઓ ! ચોધારાં આંસુએ રહતી છોકરાની વિધવા માતા-મારી બહેન અને છોકરાના બાઈ એ લોકોને આશ્વાસન આપી, તમારા ખોળે આ છોકરાને હું લાગ્યો છું. હવે તમે મસ્તક હેઠો કે ઉઘારો. તમે એને તપાસીને કહો કે આશા છે કેઈ અમારી બેઈજગતીથી બચવાની ?”

મેં એ જુવાનને બરાબર તપાસી જોયો. પદ્ધતિસરની તપાસ તથા નિદાન કરીને કહ્યું :

પ્રોફેસર સહેબ ! ચાર મહિના સુધી કન્યાપક્ષવાળા ખમી ખાવ-ધીરજ ધરે ખરા ?”

“બાંધધરી માગે. વચમાં નાતના શેડીઆની કબૂલાત આપવી પડે.”

“બલ આપો ત્યારે.” મેં તેનું સમર્થન કર્યું.

“તો શું આપ એમ કહો છો કે ડોકરો લમ લાયક બની જશે ?”

“એક સો ને એકવીસમે દિવસે આપણે સર્ટીફિકેટ લખનાર ડોક્ટર સાહેબના ટેબલ ઉપર-તમારા બાણેજને મૂકીશું. એમનું સર્ટીફિકેટ એમને હસતા મુખે બદલવું પડશે.”

“અરે તમે આ શું કહો છો ?” પ્રોફેસર ઉડીને પગમાં પડવા દોડ્યા, પરંતુ મેં તેમના હાથ પકડીને સ્થંભાવ્યા. એમની આંખમાં આંસુ હતાં, જળ જલ્લજલ બની મથેલું. તે ખોલી શકતા નહોતા.

બન્નેને પથારી કરાવોને સુવરાખ્યા. રાત સમ સમ કરતી વહી રહી હતી. ધડિયાળ બાર, એક, બે, ના ટકેરા દેતી હતી અને સમય જતો હતો તેનું મને જ્ઞાન કરાવતી હતી. માફે શરીર શ્રમથી દુઃખતું હતું. મને નિદ્રા નહોતી આતી.

નિદ્રા નહોતી આવતી તેનું કારણ તો એ હતું કે મેં રાજ્ય બોબ, દાની કણ અને ત્રણિરાજ દધિયી મુનિની માફક ઉદાર ચર્મને છોકરાને માત્ર ચાર જ મહિનામાં સારો થવાનું વચન તો આપ્યું હતું, પણ છોકરો બાવીસ વરસ વિતાવી ચૂક્યો હોવા છતાં તેને

અવાજ બિલકુલ કોમળ હતો. મૂછ કે દાઢી ઉપર, જાંઘ અને પગ ઉપર એક બાલ ન હતો. ચારેક મહિનાના બાળક જેટલી જ એના ગુલાબાગની સ્થિતિ હતી. અંડકોષ ચણાના દાણા જેટલા ચે ખીલ્યા નહોતા. તેને મારે મદદ જનાવવો હતો-પુરુષોચિત સઘળાં જનનઅવયવ-વાળો ! અને તે કેસ ડોક્ટર પાસ કરે, ચાર મહિના પછી લગ્ન થાય, આ જુવાન આવનાર યૌવનાનો સંતોષી શકે. તેવો હું તેને જનાની શકીશ ખરો ?

આવી સજ્જ ધજ્જ, સાલ્સ અને વિજ્ઞાનનો જળરો સાથ મેળવનારી એલોપથીની ધાયેરીના નિષ્ણતા ડોક્ટર પણ ખબરે વરસ પછી એ સારો થાય કે કેમ તેની ખાતરી આપી શક્યા નથી; અને મેં દર્દી હિંમત ઉપર, ક્યા મદાર ઉપર આંસુ લૂછ્યાં ? હું નિષ્ફળ જઈશ તો ?

નિષ્ફળતાના વિચારે મારું સર્વાંગ ધમધમી ઊઠ્યું. વિચાર એવો પણ આગ્યો કે સવાર પડે ને પ્રેક્ટિસરને સમજાવી દઉં કે “ભાઈ ! એ તો તમને રાત્રે સાંત્વન આપવા ખાતર મેં કહેલું. બાકી દીવામાં દીવેલું નથી.”

પણ આગળના દિવસે જ એક મુસ્લિમ ગિરાદરે એક વાક્ય સંભળાવેલું : “હિંમતે મદદ તો મળે ખુદા.” છાતીમાં હિંમત તો પૂરેપૂરી ભરી હતી; ત્યારે વચન આપ્યા પછી તેમને નાસીપાસ કરવા એ શ કીક ગણાય ? “એ ગરીબ છે” તે બોલેને રહ્યો, હું દિલ્લે થોડો જ ગરીબ છું ?

એ વિચારે હું આપી. હેયું ભરાઈ ગયું અને પરાહતી મીઠી ઉપાએ આંખ વીંચાણી. ભગવન ધનવન્તરિ, મહાત્મા ચરક. ગુરુવર્ચ અશ્વત્થીકુમારો અને બેડક જેવાનાં સ્મરણે સવારે ઉઠ્યો એ વખતે મારું મન ખુશમિગ્નજમાં જ હતું.

પ્રેક્ટિસરને વિદાય આપી. છોકરાને રાખી લીધો. નરી કુમાશ અને કોમળતાના કોથળા જેવો છોકરો ! એને છોકરી કહીએ તો મ કહી શકાય.

એનાં અવયવોમાં માત્ર એક જ સુધરવાનું ચિહ્ન હતું. એના ખૂબ જ બારીક અને તદ્દન નાના રૂપમાં રહેલો ગુદ્ધ ભાગ ! તેની એ સ્થિતિ છતાં સ્પર્શ કરવાથી તે ભાગ જગૃત થતો હતો. અર્થાત્ એના સ્નાયુમંડલ સજીવન હતાં, જ્યારે અંડાશય, ચાઇરોડ, ચાઇમસ, પીચ્યુરીટીરી ગ્લેન્ડઝોને મારે ઝડપથી કામે લગાડવાનાં હતાં. ખૂબ જ વિચાર કર્યા પછી, પૂર્વાચાર્યોનું સ્મરણ કરી, તેને માટે ઉપચારની શરૂઆત કરી. એ ઉપચાર નિઃસંકોચપણે—નિખાલપણે અહીં રજૂ થશે. નિઃશય અને ચિકિત્સામાં કુશળ કોઈ પણ માનવી યોગ્ય નિર્ધન કર્યા પછી પ્રસ્તુત ઉપચારનો આવા પ્રસંગમાં જરૂર ઉપયોગ કરી શકે.

વિદેશના વિજ્ઞાનીઓ અને સંશોધકો તેમને જે દેશમાંથી મળ્યું તે દેશમાંથી જ્ઞાનને ઝડપી લઈને હાથ જોડીને બેસી નહિ રહેતાં, તેની ઉપર અખતરા-પ્રયોગો અને અનુભવ મેળવવા માટે વર્ષો થયા જહોમત ઉઠાવતા રહ્યાના સમાચારો આપણને મળે છે. અને જેને આપણે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ વિદ્યુત-રૂપ પંચમૂત અને કુદરતી સૃષ્ટિ તરીકે સમોધીએ છીએ તેની સાથે હાથ મિલાવીને એની પાસેથી ધામ લેતા આપણે તેમને પ્રત્યક્ષ રીતે જાણીએ છીએ ત્યારે એમની ભુદ્ધિ અને શક્તિ માટે વાહવાહ કહેવાઈ જાય છે.

આપણા ઋષિમુનિઓ જ્ઞાનથી પારંગત હતા, સમર્થ શક્તિ-માન હતા, સર્વ વિદ્યાનિપુણ હતા. એ વિષયનો કોઈ પણ ઇન્દ્રિય કરી શકે તેમ નથી. પણ એ સૂક્ષ્મ રૂપે-સૂત્ર રૂપે રહેલી વિદ્યાઓને વિકસાવી મૂર્તરૂપે અવની ઉપર ઉતારવાને આપણે મહેનત નથી કરી તેમ જ મહેનત કરવા જેવી સ્થિતિ આપણા દેશની વિદેશીઓએ રહેવા પણ દીધી નથી.

પરદેશી વિજ્ઞાનવિશારદો જેમ જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં વિધવિધ શોધો કરી પ્રગટ કરતા રહ્યા છે, તેમ મનુષ્યશરીર સંપૂર્ણ અને, એ વધુ આયુષ્ય મોગતી શકે, એને વૃદ્ધાવસ્થા આવે નહિ, તે માટે

રાત-દિવસ શારીરવિજ્ઞાન અને પદાર્થવિજ્ઞાનના સંશોધનમાં એ લોકો આગળ વધતા જ રહ્યા છે.

ઢેવટે વિજ્ઞાનીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે સમગ્ર શરીરનો વ્યાપાર દેહરથ ગ્રંથીઓમાં પેદા થતા જીવનરસાયન ઉપર આધાર રાખે છે, અને એ જીવનરસાયન પેદા કરનાર ગ્રંથીઓ-રક્તપિંડો વધવું-ઘટવું, સાત્મ્ય અને વ્યાપાર, એ જ યૌવનના પ્રાગટ્ય અને સ્થિર કરવાના કારણરૂપે ગણાય છે.

એટલે શરીરનો વિકાસ, જીવાનીની સ્થિરતા અને વૃદ્ધપણાથી દૂર રહીને માટે સંશોધન કરતા વિજ્ઞાનવિશ્વારોહોને હિંદના આયુર્વેદના પૂવાગ્યાર્યે લખેલો મહાન ગ્રંથ “ સુશ્રુત સંહિતા ” નામનો હાથ લાગ્યો. અને એ કેવળ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા ગ્રંથમાંથી એમને ગ્રંથીઓ-પિંડો અથવા રક્તપિંડો, એક મહાન ઔષધ તરીકે ઉપયોગી છે એમ એક નવીન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

પિપ્પલી લવણો પેતમ્ વસ્તાણું ક્ષીર સર્પિષા ॥

સાર્ધિતં મક્ષયેદ્યન્તુ સગચ્છેત્ પ્રમદા શતમ્ ॥

અર્થ-“જો પીપર અને સીંદાજીણુ સાથે બકરાનાં અંડને વીમાં તળીને ખાવામાં આવે તો સો જી સાથે મૈથુન કરવાની શક્તિ પુરુષ ધારણ કરી શકે છે.”

સૂતરરૂપે લખાયેલા આ ગ્રંથમાંથી ગ્રંથીઓ તથા વીર્ષ જેવા પદાર્થોના ઉપયોગનું જ્ઞાન વિદેશીઓને મળી ગયું અને એમણે એમાંથી ઘૂરત જ સંશોધન આદર્યું.

“બાઉન સીકર્વાર્ડ” નામનો સંશોધક પોતે વૃદ્ધ હતો અને અશક્તિ તથા જનનઅવયવની નિર્મળતાથી નિર્મલ્ય બનતો જતો હતો, તેણે વૃષજીનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો અને તેના સેવનથી, તેને કાઈ અમત્કારિક ફેરફાર શરીરમાં લાગ્યો. અને પછી ખીજા વિજ્ઞાનીઓ

અને સંશોધકોએ મળી, પ્રાણીઓના દેહની જુદી જુદી રસઝંથીઓના અખતરાઓ માનવશરીર ઉપર કરવા માંડ્યા. પરિણામે એમણે ઓક્સ નિર્ણય કર્યો કે જે જે રસઝંથી નખળી પડે, નિર્બળ અને, વિકાસ ન પામે અથવા વૃદ્ધત્વને કારણે તેનામાં કામ કરવાની શક્તિ ન રહે, ત્યારે ત્યારે તે તે રસઝંથીઓનાં સત્ત્વ આપવામાં આવે અને એ સત્ત્વ આપીને જે માનવશરીરની રસઝંથી કામ કરવા લાગી જાય તો યૌવનને ખિલવી શકાય, જુવાનીને ટકાવી શકાય, વૃદ્ધપણને અટકાવી શકાય. અને ત્યાર પછી તો તેમણે થાયરોઇડ, પીન્યુરિટરી, સુપ્રારીન્સ, પાયોલોરસ, ડીયોડીનમ, પેન્ક્રીયાઝ, અંડાશય વગેરે રસઝંથીઓ ઉપર પૃથક્કરણ અને શોધન કરીને રસીઓ તૈયાર કરી અને માનવીશરીર ઉપર લગાડવા માંડી.

માત્ર જનનઅવયવ પુરતી જ નહિ, પરંતુ શરીરના એકેક અંગ પ્રત્યે મદદ પહોંચાડતી હરેક રસઝંથીમાંથી સત્ત્વો તૈયાર કરવા માંડ્યા અને એને માટે ખરોટાં, ફુક્કર, વાછડાં, ગાયો, બેટાં, ઘોડાં, બળદ, વાંદનાં એવા અનેક પ્રાણીઓ-મૃગાં-પ્રાણીઓનાં દેહછેદન અને હિંસા માનવીશરીરને યુવાની ટકાવવા, વૃદ્ધપણને અટકાવવા માટે કરવા માંડ્યાં. વિદેશીઓની માટે પ્રાણીની હત્યા કરવી-હિંસા કરવી એ તો ખૂબ સામાન્ય આજત લેખાય છે. પણ આપણા તપસ્વી, યોગી, ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ને માનનારા સુશ્રુત જેવા મહાપુરુષે શા માટે ખરોટાના વૃષણ લેવાની બલામણ કરી હતી ?

શરીરવિકાસ અને ઉપાયો

માનવીનું કલ્યાણ કેવે પ્રકારે થાય એ જ કેવળ જેમનું ધ્યેય હતું અને એ ધ્યેય માટે જેમને જાંઘીની પરવા નહોતી, અંશ-આરામ, સુખ-સગવડ, અમનચમન કે ભોગવિલાસ સંબંધે સ્વપ્ન પણ જેમને નહોતું આવતું, એવા હિન્દના મંત્રદ્રષ્ટા તપસ્વી યોગી અને ઋષિમુનિઓ કેવળ મનુષ્યકલ્યાણની ભાવના લઈને વન-વગડો, પહાડ, કંદરા, ઉપવન અને બગીચાઓ, અરણ્ય અને જંગલોમાં શરીર અને મનની ખેવના કર્યા વગર પરાર્થે અર્પણનાં મહામૂલ્યાં જીવન જેઓ હોડમાં મૂકી શકતા, તેમણે પ્રથમ વચમાં દૃનદ્રવ્ય તરીકે ઉપયોગમાં આવતાં પ્રાણીઓનાં શરીર અને તેમાં રહેલાં જીવં જીવં અંગોનો ઉપયોગ મનુષ્યશરીરના ભાગો ભાતર કરવા માંડ્યો. અન્ન (બકરા)નાં રક્ત, હરણનાં કૂંચ અને જીર્ણ જીર્ણ પ્રાણીઓના અંત-ઉપાંગો તેમણે ઔષધ તરીકે વાપરીને, તેથી ઉપજતા લાભ, શરીર ઉપર થતો અસર, દૂર થઈ શકતા રોગો, વિકાસ પામતાં શરીરનાં અંગો માટે અનુભવ મેળવવા માંડ્યો, અને એ વખતે પણ ચોક્કસ ધ્યેયની ખાતર જેમણે અનામિષ વ્રત લીધું હોય તેવાં ગણ્યામાંડ્યાં માનવીઓને બાદ કરીને ક્ષત્રિય, વૈશ્ય શુદ્ર જેઓ અમિષ આહાર કરતા, જેઓ સ્વયં બંધત ગણનામાં ગણવા છતાં પાંડવો સરીખા બંધતજનો પણ સ્વયં જાતે મૃગીયા કરી આવતા, શ્રીકૃષ્ણ પણ જેમાંથી બાદ નહોતા રહી શકતા, એવા માનવીઓ ઉપર પ્રાણીજન્ય ઔષધો વાપરીને જેમણે ખાતરો મેળવી લીધી હતી કે જે જે અંશ નિર્માણ બને, વિકાસ ન પામે તે તે શરીરના અંગને માટે અન્ય પ્રાણીના તે તે અંગને ઔષધ રૂપે બનાવીને મનુષ્યને જો આપવામાં આવે તો આશાનીત, અનેરો અને ચોક્કસ લાભ થાય છે, અને એ પ્રકારની પૂર્ણ ખાતરો થયા પછી, એ આખી પ્રાણીજ ઔષધી એમણે મનુષ્યના કલ્યાણની ખાતર બહાર મૂકી હતી.

પ્રાણીજ ઔષધ ઉપર કેવળ મદાર રાખનાર અને ચિકિત્સા કરનાર વર્ગ જુદો પડ્યો, અને એ વર્ગમાંથી યુનાની પદ્ધતિ હયાતીમાં આવી. મૂળ આયુર્વેદના જ એક અંગ તરીકે એ યુનાની પદ્ધતિને જરૂર ગણી શકાય. વળી આજે પોતાને આયુર્વેદના પરમ ઉપાસક કહેનારા ચિચિત્સકો પણ પ્રાણીજ ઔષધથી બચી શકતા નથી.

મૃગની દુર્ઘટિગી પ્રાપ્ત થતી કરતુરી, હરણનાં કે સાબરનાં શીંગડાં, બકરાનું લોહી (અબ્રકની ભસ્મ બનાવવા માટે સહઅપુટીમાં બકરાનું લોહી આપવું અનિવાર્ય અને છે અને એ રીતે પુટ આપવાથી જ અબ્રક ભસ્મ ક્ષય જેવા ફેફસાંના મહાવ્યાધિને જીતી શકે છે) ઘોડાના નખ, ઉંદરનું માસ, ઉંદરની હનાર, ખરાતીત (અળસીયાં), ખીરબહોટી, (ગોઠળગાય), જીંગમેરદત (આફ્રિકા તરફ થતા એક જાતના પ્રાણીનાં વૃષણ અંડજ), તેમ જ ચોક્કસ પ્રકારની માછલી, વગેરે દ્રવ્યોનું રૂપાંતર કરીને આજે પણ તૈયાર થતાં ઔષધોમાં ખૂબ જ છુટથી વપરાય છે. અને તેમાં કરતુરી તથા મૃગના શૃંગ, મધ જેવાં દ્રવ્યોની તો “અર્દિસા પરમો ધર્મ”માં માનનારા વર્તનેય લેશ પણ છૂછા રહી નથી.

એલાપથીનાં ઔષધો પણ પ્રાણીજ દ્રવ્યોથી અલગ રહી શક્યા નથી. પ્રાણીઓની અંધીઓમાંથી બનાવેલાં સર્ત્વોની ખાખત બાબુ ઉપર રાખીએ, તો પણ ખાવાની અને પીવાની અનેક દવાઓમાં પ્રાણીજ તત્ત્વો આવે છે. કોડલીવર ઑઈલ, ઑસેન્સ ઑફ ચીકન, હીનીડ્રોન અને લિવર ઓફ્ટ્રેક્ટ જેવી દવાઓ લેવા માટે તો હવે જનતાને સુગ પણ ચાલી ગઈ જણાય છે. હિન્દુસ્તાનની ધર્મિક માન્યતા જ એવા પ્રકારની છે કે રામલો ઢેઢ હરિજન હોય ત્યાં સુધી એને અડાય નહિ, એ અરપરય કહેવાય, પણ એ જ રામલો ક્રિશ્ચન બનીને રામન, રેમન કે જેસેફ નામ ધારણ કરી આવે તો અડાયે ખરું, સાથે એસાય પણ ખરું અને તેને ઘરમાં પણ દાખલ કરી શકાય !

આ રીતે પ્રાણીજ ઔષધોની શોધ થઈને અમલમાં મુકાઈ અને જીલ્લ જીલ્લ મતવાહીઓ-દેશવાસીઓ એને ઝડપીને ચિકિત્સામાં લઈ ગયા. પરંતુ એ જ ઋષિમુનિઓએ પછીથી માનવલ્યાણુ તરફથી દૃષ્ટિ સંકેલતાં, આધ્યાત્મ તરફ નજર કરીને જોયું તો અધધધ ! આ તો હિંસા !

મનુષ્યનું શરીર અમર તો બનવાનું નથી. અઘવા શતાંતરે સ્થાત્ (આજ અથવા સો વરસ પછી પણ મરવાનું તો છે.) તો પછી આ પ્રાણીઓનો ભોગ શા માટે ? સૃષ્ટિનિર્માતાએ શા માટે આવી ઘટમાળ ગોઠવી છે ? ઝીણાં જંતુઓને કીડી, મકોડી, કરોળીયા વગેરે વીણી ખાય છે. વળી એ જ મોટાં જંતુઓનું કાગડા, ખીસકોલીઓ, માંછલાઓ, ગરોળીઓ ભક્ષણુ કરે છે. એને બિલાડી નાવર, શિયાળ, વડ વગેરે પકડી ખાય છે. એનો શિકાર સિંહ કરે છે, મનુષ્યનું શરીર જોઈને સિંહ-વાઘના મોઢામાં પાણી છૂટે છે, અને કુણી મચ્છા કે કુકડાં-મરઘાં, સસલાંને મારી ખાવા માણુસો તલપાપડ બની જાય છે !

“જીવો જીવસ્ય જીવનમ્” જીવ એ જીવનું જીવન છે. ઉપનિષદના વક્તા કહે છે કે આ સૃષ્ટિમાં અન્ન અને આત્મા એ જ છે. અન્નમાં આત્મા છે અને આત્મામાં અન્ન છે. આપણું શરીર અન્ન છે. આપણે તે શરીરમાં આત્મા રૂપે છીએ.

પણ તત્ત્વદૃષ્ટા ઋષિમુનિને આ પ્રાણીઓની હિંસા વધતી જોઈને પોતે મનુષ્યકલ્યાણુ ખાતર પણ તેનો ઉપયોગ કરાવ્યો તે માટે ખેદ થયો, અને એમણે અહિંસાનું સૂત્ર અને જ્ઞાન વહેંતું કર્યું, અને વનસ્પતિમાંથી ઉદ્ભવતા અન્નનો આદાર કરી તેનાથી જીવન જીવવાનું સુલભ બનાવ્યું. અને એ જ વનસ્પતિનાં પાન, ફળ, મૂળ, છાલ, રસ અને સત્ત્વથી માનવીશરીરને વિકાસ આપી શકાય છે, જીવન ટકાવી શકાય છે, વૃદ્ધત્વ અટકાવી શકાય છે, એ સિદ્ધ કરી

અતાબ્યું. તેમાંથી આખું વનસ્પતિશાસ્ત્ર ઉદ્ભવ્યું, અને આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં એ મહત્વનું સ્થાન પામ્યું.

પરંતુ વનસ્પતિસૃષ્ટિ એ પણ સજીવ તો છે જ. કારણ કે તે જન્મે છે, જીવે છે, વૃદ્ધિને પામે છે, એનો નાશ થાય છે. એટલે એને પણ જાંઘ કરી કળા અને ફળાહાર તરફ નજર દોડાવી અને તેનાથી પણ જીવન જીવી શકાય એમ સિદ્ધ કરી, એ પ્રકારનું જન વહેતું થયું.

પરંતુ ફળમાં પણ ખીજ હોય છે અને ખીજ એ જીવન અથવા સજીવ છે. એટલે તેનો પણ ત્યાગ કરીને કેવળ પાણી ઉપર જીવી શકાય છે, નિરોગી થઈ-રહી શકાય છે, તે સિદ્ધ થયું. પાણીમાં પણ અનંત સૂક્ષ્મ જીવો રહ્યાં છે તેની હિંસા થાય છે ! એટલે માત્ર તપોમળથી કેવળ વાયુનું બચ્ચણ કરી જીવન જીવવાનો આદેશ એમને લાગ્યો. પણ વાયુમાં સૂક્ષ્મ રૂપે વિહરતાં અનંત પ્રાણીનો નાશ ન થાય તે માટે વળી પોતે યોગશાસ્ત્ર શોધ્યું કે જેમાં કાર્ષ્ણ્ય પણ પ્રાણી, પદાર્થ કે માનવક વસ્તુની જરૂર ન પડે. યોગનાં વિવિધ અંગોમાં સમાયેલાં આસનો, નિદ્રા, પ્રાણાયામ અને એવાં અન્ય સાધનોથી સમાધિ લગવી, દેહને અજર-અમર બનાવવાની યાત્રા એ તપસ્વી-એએ આપી. યોગમાં આસનો વગેરેની ક્રિયા છે તે શરીરનો વિકાસ સાધવને ઘણી જ ઉપયોગી નીવડે તેવી છે, તેમ જ રોગને નિવારી શકાય તેવી છે, તેમ જ વૃદ્ધપણને અટકાવી શકાય તેવી છે. (તેની અર્થા શરીરવિકાસ માટે હવે પછી આસનો વિષેના પ્રકરણ કરીશું.)

પરંતુ આપણું કમભાગ્ય એ છે કે આપણને રૂચ્યું તે પછી રાખ્યું, જ્યારે તત્ત્વદષ્ટા મુનિઓનો આદેશ જે સર્વ પ્રકારની હિંસા તજવી, યોગમાર્ગ સુધી આગળ લઈ જવાનો હતો ત્યાંસુધી આપણે જઈ શક્યા નથી.

માનવીના શરીરનું કલ્યાણ કેમ થાય તે તરફ તો આપણે ધ્યાન કરવાનું છે જ. અને આવી પડેલી ફરજ અને જવાબદારી ઉત્તર કયા વગર પણ ચાલે તેમ નથી.

આટલું પ્રાસ્તાવિક જણાવ્યા બાદ હવે મુદ્દાની વાત પર આવીએ: મારી પાસે આવેલો અણખીલ્યો યુવાન હું જે કહું તે કરવા તૈયાર હતો. મારી નજર પ્રથમ યોગ તરફ ગઈ. પણ તે માટે મારી પાસે સમય ચાર માસનો જ હતો, અને મેં વચન આપ્યું હતું કે હું તેને એ દરમિયાન પૂરો મર્દ બનાવી આપીશ.

વિવિધ આક્રમો અને શરીરમાં રહેલા પાંચ પ્રાણ ઉપર નિયમન લાવી, શરીરની અંદર રહેલી ગ્રન્થિઓને જનન કરી પુરુષાતન પાછું લાવી શકાય, પણ તેને માટે પૂરો સમય કયાં છે ?

ત્યારે ઔષધોપચારનું એક સાચું હથિયાર મારે ચલાવવાનું હતું. મારી સામે “અમારો ઉપયોગ કરો.” એમ કહેતાં વનસ્પતિ પદાર્થો આવીને ખડા થયાં ધાતુઓ ખડી થઈ, શિવસ્વરૂપ પારદ અને પારદની વિવિધ બનાવટો સામે જણાઈ. મૂળાં છતાં ઉપકારી દવાને પાત્ર, નિરૂપદવી જીવન જીવતાં પ્રાણી અને પ્રાણીજ ઔષધો ખડા થયાં. એ કહેતાં હતાં: ‘મનુષ્ય-શરીરનું કલ્યાણ કરનારા ધનવતરિના વંશજ ! અમારો ઉપયોગ કરો. અમે વ્યર્થ નહિ જઈએ. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરો અને જીવન હારી ખેડેલાને જીવનદાન આપો.’

મારા આશ્રમે આવેલા દંદીને મેં પૂછ્યું: “ભાઈ! તેં શાષ્ટ દિવસ દવા ખાધી છે !”

“હા જી.” તેણે કહ્યું.

“શા માટે દવા ખાધી હતી ?”

“મારું શરીર સુધારવા માટે મને કાડલીવર ઓઠલ પાચું હતું.”

“વારૂ, બીજું ?”

ત્રિવર એકરદ્રેકટનાં ઈજેકશન આપ્યાં હતાં, ઉપરાંત એક હડીમે ટીકા કરી હતી કે તમે લોકા સીધી રીતે જે ચીજનો ઉપયોગ ન કરો

તે અમારે બનાવીને તમને ખવરાવવી પડે છે, અમને પાછળથી ખચર પડી કે એ હકીમની દવામાં ઇંડાની જરૂરી હતી ”

ખીજે દિવસે સવારે એ છોકરા માટે મેં માલીસ કરનાર ઉત્તર હિન્દુસ્તાની, મેરઠ જીલ્લાનો જુવાન રાખી લીધો. માલીસનો અર્થ માત્ર મસજનું એટલો જ થતો નથી. માલીસ કરનારને પ્રથમ એ જ્ઞાન હોવું જોઈ એ કે શરીરમાં મસદસ કઈ જગ્યાએ છે, સાંધા કયાં છે, સ્નાયુ-મંડલનું કેન્દ્રસ્થાન હડીઓ, માંસપેશીઓ અને શરીરનાં મોટાં દોરડાઓ (રબ્બુઓ) વગેરે કયાં અંગ પર કેટલું વજન ખમી શકાય ? કયાં ધસાય ? કયાં જોર અપાય ? ઉલટ સુલટ માલીસ આપવાની કે કઈ જગ્યા છે ?

આ માલીસ કરનારે કોઈ પુરતકીયા જ્ઞાન સંપાદન કયું નહોતું પરંતુ એનો અનુભવ બહોળો હતો અને કસરતખાંજો સાથે કેટલાક દિવસ એણે ગાળેલા. પહેલવાનોના અખાડાનો એને અનુભવ હતો વળી એ ઠરેલો અને મારા ઉદ્દેશને સમજતો લાગ્યો એટલે એક કલાકના આઠ આના આપવાની શરતે એને રાખ્યો.

મેં પ્રથમ માલીશ—આખા શરીર ઉપર માલીશ કરવા માટે તેલ તેની પાસે જ બનાવરાવ્યું. ૧ રતલ તેલનું તેલ, ૧ રતલ બદામનું તેલ, ૧ રતલ ઘેટીનું ઘી.

ત્રણે મેળવીને એની અંદર દશ તોલા માલકાંકણીને છુંદી, તેની હુમદી બનાવી. ઉપરના તેલ અને ઘીમાં તે લાલ થતાં મુધી સાંતળી નાખી, ત્યારબાદ અળસીની દશ તોલા ચટણી કરી તેલમાં સાંતળી અને કપડે ગાળીને તેલ તૈયાર કરાવ્યું. દશ વાગ્યાના બાળ તડકે છોકરાને નગ્ન બનાવી. સૂર્યનાં કિરણો શરીર ઉપર પડે તે રીતે બેસારી, સર્વાંગ પર ધીમે હાથે માલીસ થવા લાગ્યું. તેની સાથે ગુલ્લ લાગ અને વૃષણ ઉપર પશુ આબુખાજીના સ્નાયુને તાકાત મળે તે રીતે છતાં તેની જાતીય વૃત્તિ ઉત્તેજાય નહિ એ રીતે માલીસ કરવા માંડ્યું.

દવાઓ એને માટે શરૂ કરવી હતી, પરંતુ એની નિયંત્રણામાં મારા દિવસો જતા હતા. અને તેને જે દવા આપવાની હતી તેમાં કેટલીક ચીજો ખૂટતી હતી. એટલે હાલ તુરત ૧૫૫ તોલો અડદની દાળને રાત્રે પાંચ તોલા પાણીમાં ભીંજવીને તે રાખી મૂકવામાં આવતી. સવારે હલાબ્યા વગર પાણી ઉપરથી કાઢી નાંખી, દાળને પત્થર ઉપર વાટી નાંખી, દશ તોલા દૂધમાં એ વાટેલી દાળ નાંખી, એક ચમચો ઘી તથા અરધો તોલા, ઈંચાનો અંદરનો મરબ ખાડેલો નાંખી તેમાં સ્વાદ આપે તેટલી સાકર એલચી નાંખી એ ખીર આપવાની શરૂ કરીને રાત્રે સાંજે છોકરાને આઠા કરેલી કે બે માઇલ એક જ રીતે ચાલવાની ગતિ રાખીને ફરવા જાય. બે માઇલ જઈને તે પાછો આવે એટલે ચાર માઇલ એના ફરવામાં થતા.

વાણીયાનો પોરીયો એટલે દાળભાત ખાવાનો ઘણો શોખીનઃ ચટણી અને અથાણું તો જોઈએ. પરંતુ એ મેં બંધ કરાવી દીધું. ઘી મુકી બનાવેલા ચોપડા અને કુંગળી સાંતળી તૈયાર કરેલું શાક લેવાનું કહ્યું—વેરાવળી સફેદ જાતની કુંગળીને પસંદગી જરૂર આપવી એમ સચવેલું.

કોમળ કાચળા જેવો છોકરો આઠેક દિવસના માલીસથી કાંઈક ચંચળ બનતો જણાયો. કેળના સોટા જેવા હાથ અને સાચળ ઉપર સ્નાયુ તરતા નજરે જણાયા. ચામડીની મુંવાળપ ઓછી થઈ. પરંતુ ખાસ તાત્ત્વિક રીતે મૂળ બાળકમાં ફેરફાર ન લાગ્યો. એટલે રાત્રે એને જે દૂધ આપવામાં આવતું તેમાં ૧ કુંગળીનો જેટલો રસ નીકળે તેટલો નાંખીને સાકર મેળવી એ દૂધ શરૂ કર્યું. સવારના ખોરાકમાં અશેણીઓ શે. ઝા. ગોળ શેર ઝા, ઘી શેર ઝા, એની સુખડી બનાવી રાખી તેમાંથી સાતથી આઠ તોલા એ સુખડી તે ફરવા જાય ત્યારે તેને આપવી એમ નિર્ણય કર્યો. ચાર માઇલ ચાલવામાં એટલી સુખડી ચાલતાં ચાલતાં ખાઈને પૂરી કરવી—ખૂબ જ ચાવીને ખાવી.

અને એને માટે નીચે મુજબ દવા મારા કારખાનામાં તૈયાર કરવાની શરૂ કરી.

શતગુણ ગંધકજ્વરિત પૂર્ણચંદ્રોદય તો. ૧. સોમલ જરમ તો. ૧, લોહજરમ તો. ૧, પ્રવાળ જરમ તો. ૧. બંગ જરમ તો. ૧, સાચા મોતીની જરમ તો. ૧, કુકડાનાં ઇંડાનાં ફેતરાની જરમ તો. ૧, સુવર્ણ જરમ તો. ૧, અબ્રક જરમ સહસ્ત્ર પુટી તો. ૧, અક્રીક જરમ તો. ૧, ત્રિબંગ જરમ તો. ૧, પારદજરમ (રસસિંદુર) તો. ૧.

જુદી જુદી એએ દિવસ ઘુંટાયેલી જરમોને મેળવી દઈને એક એક દિવસ કેવડાજળમાં, એક દિવસ કાળી દ્રાક્ષના પાણીમાં અને એક દિવસ ઇંડાની પાણી જરમોમાં ઘુંટાવીને તેની અંદર નીચે લખેલી વનસ્પતિઓ મેળવી

સીંધોડાનો આટો, સમુદ્રશેષ, પ્લાતી, ગોખર, માલકાંઠણી, લાંગનાં ખીજ, સમુદ્રશેષનાં ખીજ, ઘેતુરાનાં ખીજ, (ગાયના દૂધમાં શેષેલાં) જીર્ણએદસ્ત, અશીણ, હસ્તુરી, અંબર, કેસર, શિલાજીત, આંખલીનાં કચુકાનાં ઉપરનાં છીલટાં કાઢીને ખાંડી બનાવેલો પાઉડર, સાલમ, સફેદ મુસળી, વનફળ, પીપળાનાં ખીજ, લવીંગ અક્કલકરો, ગાજરનાં ખીજ, અમન સફેદ, અમન લાલ, સફેદ ઈલાયચી, શુદ્ધ ઝેર-કાચલ, અલુકળી, કપાસીયાની અંદરનો મગજ અને એલાયચી.

ઉપરની દરેક ચીજ એક તોલો લઈ, તેને ખાંડી, ઉપરની જરમો સાથે મેળવી દઈ નાગરવેલના પાન દોઢસોના રસ નાંખીને ઘુંટવા માંડ્યું, રસ થોડો પડવાથી ફરી નાંખવો પડ્યો. ઘુનઈ તૈયાર થયા પછી એ તોલા મધ નાંખીને એની ચણાના દાણા જેવડી ગોળી બનાવી.

અને ઉપરના કેસમાં એ ગોળી સવારે તથા એ ગોળી સાંજે ધારોખ્યુ દૂધ અથવા એ ન અને તો ઉઘાળીને દારેલા દૂધ સાથે આપવાની શરૂઆત કરી.

આઠ દિવસ ગોળીઓ આપ્યા પછી છોકરાએ મારી પાસે ફરિયાદ કરી કે રાત્રે સૂતા પછી એનો ગુદાભાગ સખત થાય છે અને આખી રાત્રિભર એ જ રીતે રહે છે

ફરી મેં એને સંપૂર્ણ શાન્તિથી તપાસ્યો. સુધારામાં માત્ર એની વૃષણની કાથળી સહેજ નીચે ઉતરી આવી હતી અને એની ગ્રંથીઓ કામ કરે છે એમ પણ પ્રથમ કરતાં વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે જણાતું હતું. પરંતુ છોકરાને આ ઉશ્કેરાટ સતાવતો હતો તેનું કારણ જાણ્યું જ્યાં આગ્યો.

એક તો અશોભીયાની સુખડી, બીજી તરફ અડદની ખીર, ત્રીજી તરફ ઔષધની ગોળી એની હોજરીમાં જતાં હતાં. તેલ, મરચાં અને વધારે પડતું મીઠું બંધ કરાવેલું એટલે એનો મળ સ્વકાષ્ઠ જતો હતો.

બીજું મારા વિશ્વાસમાં એ જાળક સંપૂર્ણ આવી ગયેલો હોવાથી અને મારે વિષે પૂજ્યભાવ વધતો જતો હોવાથી પાછળથી એણે કબૂલ કરેલું કે એ વડોદરા કોલેજમાં ભણવા રહેલો ને વખતે એની પરાધીનતા અને અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈ ને એના શરીરમાં વધુ પડતી રહેલી કામળતા તથા સુવાળપથી લલચાઈ એની સાથે સૃષ્ટિકર્મની વિરૂદ્ધતા વહેવાર એકાદ એ નાલાયક વિદ્યાર્થીઓએ ચલાવેલો અને એથી જ ગુદાની ઉપરનો ભાગ જ્યાં પૂરો થાય છે ત્યાં પ્રોસેસગ્લેન્ડઝ સહેજ ઉપસી આવેલી હતી.

આ માટે એને રાત્રે સૂતી વખતે ઇસબગુલની લુસી તો ૧ પાંચ તોલા પાણી સાથે મેગરો આપવાની શરૂ કરી કે જેથી આંતરડામાં સુકાયેલો મળ ઇસબગુલથી નરમ અને અને ઔષધની ગરમી આંતરડામાં કાયમી ન બની જાય તથા દંત સાફ આવે.

બીજી તરફથી દીવેલવાળી આગળી કરીને ગુદાની અંદર દાખલ કરી રોજ અથવા આંતરે દિવસે ફુલેલાં પ્રોસેસગ્લેન્ડઝને દબાવવા સૂચના આપી.

આ બન્ને ઉપાયો શરૂ કર્યા પછી તેનો અનુગતો ઉશ્કેરાટ શમી ગયો અને એ દરદી દવા લેતો ગયો. એક મહિના પછી મને લાગ્યું કે દરદીના બોલવાના અવાજમાં જે કામળતા હતી તે બદલાતી જાય છે મૂંઝની જગ્યાએ સહેજ રૂંવાટી હોય એવો પણ ભાસ થતો હતો. એની ચાલવાની ગતિમાં ફેર પડ્યો હતો. જાતીમાં હિંમત દેખાતી હતી, ગૌરવર્ણને બદલે રત્નમુકુંત મોઢું લાગતું હતું પણ જે હેતુસર આ કેસ મારી પાસે આવ્યો હતો તે ભાગ હજી જે ને તે હાલતમાં હતો. હા. માત્ર વૃષણ કાંઈક અંશે વિકસ્યા હોય તેવું લાગતું હતું, પરંતુ મુખ્ય ભાગમાં કશો ફેરક પડ્યો નહોતો. ૧ માસ-૩૦ દિવસ વીતી ગયા હતા, સમય નજીક આવતો જતો હતો. મારા ધર્મસંકટ અને વચનનો પ્રશ્ન હતો. ત્રણસો ત્રણસો દરદી મારે ત્યાંથી ઔષધો તાંદુરસ્તી મેળવવા માટે લેતા હતા. પણ મારી મનમુઝવણીનો આ એક મુખ્ય દરદી હતો.

ફરી મેં એક રાત્રિ નિદ્રા વગર યુગ્મરી. માનવી જેને ચિંતા કહે છે તેણે મારા મન ઉપર સવારી કરી હતી. મને વિચાર આવ્યો.

આને પ્રાણીજ ઔષધ આપું તો ?

પણ હિંસા મારો ધર્મ ?

હું હિંસામાં નિમિત્ત બનું ?

શા માટે ? મારા કયા સ્વાર્થ ખાતર ? ના દરદી ગરીબ છે. ઔષધનાં પૂરાં નાણાં મળશે કે કેમ તે માટે પણ મને શંકા હતી.

તો દરદી મગશે જો તે તૈયાર નહિ થઈ શકે તો ! એને નામદં કહેવરાવીને જીવવું જ નથી.

હું પ્રાણીજ ઔષધોનો ઉપયોગ કરું છું. જો તે સહેલાઈથી મળે તો. કાબલા તરીકે કસ્તુરી, અંબર, ધમ, જીંજીરેસ્ટ વગેરે.

તો સહેલાઈથી બને, હિંસાને વેગ ન મળે તો પ્રાણીજ ઔષધની એને જરૂર છે જ એમ મને લાગ્યું.

સવારમાં ઊઠી હું મારી વૈદ્યની ખુરશી ઉપર બેઠો અને મારો દરદી આબો, અને એણે એની રાતની પહેરેલી ચીજો બતાવીને મને કહિયાદ કરી.

રાત્રે એને અચાનક ઉશ્કેરાટ થયેલો એ ઉશ્કેરાટમાં ન સમજાય તેવી ગલીપચી થતી હતી. એને નીવારવા માટે તેણે દસ્તાક્ષેપ જનનેન્દ્રિયને પંપાળવાનો અને દત્તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને એથી એને સફેદ પ્રવાહી ચડીમાં નીકળી જતું જણાયું હતું.

ચડીમાં વીર્યસ્રાવ થયેલો હતો, એમ એના ડાઘ તથા વાસ ઉપરથી જણાતું હતું.

કોઈપણ યુવાન આદમીને ડીસ્ચાર્જ થવો હાનિ કરતા છે એમ હું માનું છું અને તેને નિવારવા માટે અનેક ઉપાયો ચીંધુ છું. પરંતુ જ્યારે આ કિસ્સામાં આ રીતે ધાતુસ્રાવ થયો એથી મારા મનને એક પ્રકારનો ચોક્કસ જાતનો આનંદ થયો.

એ એટલા માટે કે હવે મને ખાતરી થઈ કે છોકરાનાં વૃષણ (ટેસ્ટીકલ) પુરૂષોચિત ધાતુ (વીર્ય) બનાવવા લાગ્યાં છે. એટલે એ અંગમાં ચોક્કસ પ્રકારની ક્રિયાઓ શરૂ થઈ રહેલી છે, જે આજસુધી તદ્દન બંધ જ હતી. અને ખરેખર ધારવા પ્રમાણે એની સ્થિતિ સુધારી શકાશે. પરંતુ એને વધુ મદદ પહોંચવી જોઈએ, અને એ માટે તેને મેં સમવડ કરી આપી-કરાવી આપી.

જ્ઞાની સમવડ !

હિન્દુ ક્ષત્રિય હોસ્ટેલમાં દરરોજ અગ્નનાં વૃષણ બે નાંગ લીમાં સાંતળીને સવારમાં લેવાની !

આમિષ આહાર કરનાર હિન્દુ-મુસ્લીમ જનતા માટે દરરોજ સેંકડો અગ્નનો વધ તો થઈ જ રહ્યો છે. એ ટાંઈ મારા આ દરદી માટે નહિ પણ લોકોના આહાર માટે જ છે. છતાં તેનાં વૃષણની ગંઠિને નાપાક ગણીને એને મુસ્લીમ જનતા ખાતી નથી, એ જ

સ્થિતિ હિન્દુની છે, અને હલાલ થતાં પ્રાણીઓનાં જે અંગે ઉપ-
યોગમાં આવે છે. તેવા એક ભાગમાંથી મેં મારા દરદીના કલ્યાણ
ખાતર લેવાની છૂટ આપી હતી અથવા સૂચના કરી હતી.

જે રીતે ખીજ ચિકિત્સકો કાડલીવર ઓઈલ, સીરપ એઝ, એસેન્સ ઓફ ગ્રીકન અને હીનિટ્રોન વગેરે લખી આપે છે, તેમ મેં
આ સૂચના કરી હતી.

હું માનું છું કે હું ચિકિત્સક તરીકે મારી ગાદી ઉપર હોઉં
ત્યારે મારી જાતિના ધર્મ, મારા સમાજના વિચારો અને મારી
સંકુચિત મનોભાવનાઓ મારા જ્ઞાન અને બુદ્ધિને સ્પર્શ કરવો
જોઈએ નહિ.

કારણ ?

કારણ એ છે કે વસુધા એ મારું કુટુંબ છે, અને માનવીનું
કલ્યાણ એ મારા ધર્મનું કેન્દ્ર છે. વૈદ્ય તરીકે મારી પાસે હિન્દુ,
મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, બાહુદી તથા અન્ય ધર્મો સર્વે આવી
શકે છે. અને આમીષનો આહાર કરનાર મુસલમાન, પારસી વગેરે
મને પૂછી શકે છે: ‘વૈદ્યરાજ ! અમે તમારી દવા સાથે જોસ્ત, મચ્છી,
બેદાં ખાઈ શકીએ ખરા ?’

હુ...થુ...થુ...થુ...જ્ઞાન્તમ પાપમ: ! પ્રાતઃકાળે સંધ્યંદન
કરી બેઠેલા. દેવમેવી સનાતની બ્રાહ્મણને તે આવી જોસ્ત, મચ્છી,
બેદાં ખાવાની પૂછપરછ હોય ? ધર્મને રસાતળમાં બોળવા જેવું
નથી લાગતું ?

ના, પણ હું વૈદ્ય છું. મંત્રદાતા ગુરુએ મને પુરાતન વૈદક
અંગમાંથી ધાતુ અને વનસ્પતિના ગુણ, વીર્ય વિપાક શીખવ્યા છે,
એ જ રીતે પ્રાણીઓનાં અંગ ઉપાંગોના ગુણ પણ શીખવ્યા છે, હું
કોઈ એક કામ કે ધર્મનો વૈદ્ય નથી. વસુધા એ જ મારી દૃષ્ટિની
મર્યાદા-સીમા છે, અને હરેક મનુષ્ય-પ્રાણી માત્ર મારા જ્ઞાનના બકતો
બનવાને અધિકારી છે.

અહિંસાની ઉપાસના કરી, હિંસાને માનનારા અને સ્વીકારનારાના માનસનો પલટો કરાવી, તેમને અનામિષાહારી બનાવવા એ જીદી વસ્તુ છે, અને મારા દરદીઓ પોતાના દરદ અંગે આહારના ગુણધર્મ વિષે મને પૂછે અને તેનો સાચો જવાબ મારે આપવો તે જીદી વસ્તુ છે. મેં મારા દરદીને સીધી રીતે આમિષ લેવાને પ્રેર્યો ન હોત તો એ દરદીને બીજા પાસેથી એ જ ગ્લેન્ડઝમાંથી તૈયાર કરેલાં સત્ત્વોનાં ઇન્જેક્શન-પીરાકારીઓ લેવી પડત અને તેના ગુણ માત્ર એના મન ઉપર ઠસાવત ! જ્યારે મને સંતોષ એ વાતનો હતો કે ઔષધ પૂરતો એનો ઉપયોગ થઈ રહ્યા પછી એ જ દરદીને હું એ દિક્ષા તરફ વાળી શકીશ કે એ આજીવન પર્યંત આમિષ તરફ દષ્ટિ પણ ન કરે, અને અત્યારે થતી તથા થઈ રહેલી હિંસા તરફ આંગળી ચીંધીશ કે એ અહિંસાનો પરમ ભક્ત બની રહે મારે તો મારી કપરી ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા અને માનવકલ્યાણની ભાવનાથી પ્રેરાઈને જ આંગળા ચીંધવાની હોય છે.

આગળ કહેવામાં આવ્યાં તે ઔષધો શરૂ હતાં જ. વધારામાં એ ગ્લેન્ડઝ આપવાના શરૂ થયા. તેની સાથે મને ચોક્કસ વિચાર આવ્યો કે એમાં અવિકસિત ગુપ્તાંગની અંદરના ભાગમાં મહત્વ-ભરી વિકાસ સાધવાની ક્રિયા ઝડપી થઈ રહી છે. એટલે જો ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક બહારથી એ ક્રિયાને મદદ મળે તેવી ખાસ ઔષધ-ચારિક ક્રિયા થાય તો જલદી અને નિર્ણિત સમયે આપણું કાર્ય સાધી શકાય.

એ વિચારથી મેં મસાલા તૈયાર કરાવી, એક જાતની પોટલી તૈયાર કરી:-

બીરઅહોટી તો. ૨૫

કેંચુવા તો. ૨૫

આહન તો. ૧

આંખાહળદર તો. ૧

શેકેલા અણા તો. ૧

હાથીદાંતનો પાઉડર તો. ૧

કપાસીયાનાં મીંજ તો. ૧

સધળી વસ્તુને ખાંડીને તેની આઠ પોટલી બનાવી સ્વચ્છ મલમલના કપડામાં એકેકે તોલો આશરે દવા મૂકી, જરીકે મરમ દોરાથી બાંધી.

ત્યારબાદ ઉંચી જાતનું ગુલાબનું અત્તર બે તોલા એક ચાંદીની નાની વાટકીમાં મૂકી, એક ઘોડો ઉપર વાટકીને જોડવી નીચે ઘીને દીવો કાઢડા જેવડો જલતો કર્યો, અને એ અત્તરમાં ઉપરની બે પોટલી મૂકી, તેનાથી ગુલાબનો મૂળનો લાગ, પડખાનો લાગ અને અમ્ર લાગ છોડીને સમમ્ર લાગ તથા વૃષણનાં સ્નાયુ સુધી શેક કરવાનું શીખવ્યું. દરરોજ પંદરથી વીસ મિનિટ શેક થતો અને શેક કરી રહ્યા પછી તરત જ એ બાકી રહેલું અત્તર નાગરવેગના પાન ઉપર મરમ કરીને પાનને તપાવી, મુખનો લાગ ખુલ્લો રાખી બાકીના લાગ પર બાંધવામાં આવતું. શેક બનતાં સુધી રાત્રે જ કરાવતા. કોઈ દિવસ રહી જ્ય તો સવારે કરવામાં આવતો, સાથે એ પણ સૂચના આપી હતી કે ગુમ્મલાગ ઉપર જરા પણ ડુંકુ પાણી અડકવા દેવું નહિ.

આઠેક દિવસ આ પ્રમાણે શેક કરવાથી ગુમ્મલ ઉપર સાંજે આવ્યો—હોય તેવી સ્થિતિ જેવામાં આવી. રહેજ ફેણીઓ થઈ આવી હોય એમ પણ દેખાતું હતું. એટલે શેક બંધ કરાવ્યો અને ત્રણ ચાર દિવસ શેક બંધ રાખ્યા પછી જોયું તો તેની ઉપરના લાગ પરથી બધી પાતળી ચામડી કાળી પડી ગઈ હતી અને ફેતરી વળી હોય તેમ દેખાતું હતું. એટલે તેની ઉપર ઘી લગાડવું અને ધીરે હાથે મસળવાનું શરૂ કર્યું. બે દિવસ આ પ્રમાણે કર્યા પછી લાગ્યું કે એ લાગ જે માત્ર એકાદ ઇંચ પુરતો પણ ન હતો તેને બદલે ત્રણેક ઇંચની વૃદ્ધિ થઈ હતી. એની જડાઈનું માપ પણ વળ્યું હતું, ચિકિત્સાના બે માસ પુરા થવા આવ્યા હતા અને તેને મારેના તમામ યોગ્ય ઉપચારો ચાલુ હતા.

બે મહિના વીતી ગયા ત્યારબાદ મારા દરદીના મામા પ્રોફેસર

તલાસ કરવા આવેલા, એમને દરદીની સ્થિતિ સમજાવી અને દરદીનો ચર્છ રહેલો વિકાસ પણ સમજાવ્યો તથા નજરે પણ બતાવ્યો. તેના ગુમ ભાગ ઉપરાંત તેના ચહેરામાં પણ ચોક્કસ ફેરફાર નજરે પડતો જણાતો હતો મૂઝનો દોરો સ્પષ્ટ જણાતો હતો તેની આલ બદલાઈ હતી એના અવાજમાં-કંઠમાં પણ ફેરફાર પડ્યો હતો.

દરદીને માટે સુધરવાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા બધાઈ ગઈ હતી. અને અડધા દિવસો તો વિતી ગયા હતા. ઓગણીસાઠ દિવસો હવે તૈયાર કરીને સોંપવાના બાકી હતા. ઉતાવળ કરો ! એ પણ આ જમાનાની બલિહારી છે ને !

અપાયે જતાં ઔષધોમાં ફેરફાર કરવા જેવું ન લાગ્યું. પરંતુ ખિલતા આવતા ગુમ ભામને વધુ વેગ મળવાની જરૂર હતી. ત્રણ આંગળ ઉછાનના સમયમાં દેખાતો ભાગ કાંઈ લમને લાયક ન જણાય. એટલે તેના સનાયુ વધે, કદ બધાય અને જીવાનને ચોગ્ય જનનઅવયવ પુષ્ટિ મેળવે તો જ કેસમાં હું જીતી શકું તેમ હતો.

દરદીને માટે ચાર મહિનાનો ક્રમ ઔષધ વિષેનો મેં ગોઠવી જ રાખેલો અને તે અર્થે આગળથી જે વસ્તુ તૈયાર કરવા પ્રયત્ન શરૂ કરી દીધેલો, તે ખાસ તેલ જેને તિલ્લો કહેવામાં આવે છે, તે માલીસ કરવાનું શરૂ કર્યું. તે તિલ્લો આ પ્રમાણે બનાવ્યો હતો :

પીપર, સફેદ કરેણના મૂળની છાલ, આકડાના મૂળની છાલ, કેન્ચુના સૂકાં, સફેદ ચણોડી, માલકાંકણીનાં બીજ, લરીંગ, કેશર, એલાચચી, જેરકાચણાં, લોખાન.

ઉપરની ચીજો દરેક રાત્રી તોલા લઈને તેને બારીક ખંડાવી ખરલમાં નાંખી એ બધાનું જેટલું વજન થયું તેટલું આંકડાનું દૂધ નાંખી, સાત દિવસ સુધી ખરલ કરાગ્યું અને તેની સોપારી જેવડી મોટી જાળીઓ બનાવી આતસ સીસીમાં ભરી તેના ઉપર ૧ સૌર

સિંહની ચરખી નાખીને પાતાલમંત્રથી તેના અર્ધ (ચુવો) ખેંચી લીધો અને અલગ રહેવા દીધો. ત્યારમાદ કડવા ઈંદ્રજવ, આહન, વજ, કડકું કુષ્ટ શતાવરી, આકડાની જડ, ઝેરકાચલાં, અક્કલકરો, બીલામા, વછનાળ, તબ.

એ દરેક ચીજ પાંચ પાંચ તોલા લઈ, ખાંડી ખેરકૂટ કરી, આઠ શેર પાણીમાં નાખી, પાણીને ઉકળવા મુક્યું. અશેર પાણી રહેતાં નીચે ઉતારી, હાથથી ખૂબ ચોળીને ગાળી લીધું અને તેની અંદર ૧ શેર માલકાંકણીનું તેલ તથા અશેર બેંશનું દૂધ નાખી, ફરી ચૂલે ચઢાવી, ધીમા ધીમા તાપે દૂધ અને પાણીનો ભાગ બળવા દઈ, તેલ બાકી રહેતાં, ઉતારી એ તેલને ગાળી લીધું. તે તેલમાં જીરૂંચી નામની હટ્ટામી ચીજ બારીક વાટીને મેળવી. ચાર દિવસ સુધી તાપમાં રાખી દીધું. એથી તેલ સાથે દવા મળી ગઈ. ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલો ચુવો અને આ તેલ બન્નેનું મિશ્રણ કરી ઉપરથી સિંહની ચરખી તો. ૨૦, અંબર તો ૧૦. કરતુરી તો ૧૦. એ રીતે તેમાં મેળવીને તિલ્લો તૈયાર કર્યો.

ઘણો જ પરિશ્રમ, પુષ્કળ વસ્તુની મિલાવટ અને બ્યાનપૂર્વક તૈયાર કરવાની કાળજી રાખીને આ તિલ્લો તૈયાર કરવામાં દોઢ મહિનો લાગ્યો. દવા ખાનાના બે માણસો કામે રોકાયા રહેતા હતા ચુવો પાડનાં એક વખત તો માલ બધો ગુમાવી દીધેલો. તેલ તૈયાર કરતાં અંદર રહેલું દૂધ ઉકરાઈ જવાથી એક કારીગર પણ થોડુંક દાઝી ગયો હતો. પરંતુ વખતસર મારી મરજી પ્રમાણે તિલ્લો તૈયાર થઈ શક્યો અને ત્રીજા મહિના શરૂઆતથી એ તિલ્લો રાત્રે આઠથી દસ મિનિટ માલીસ કરવે શરૂ કર્યો. માલીસ કરતાં વારંવારે ગુલ્લ ભાગ ઉશ્કરાટ અનુભવતો, પણ બે એક મિનિટ શાંતિ જળવો ફરી માલીસ કરાવતો. દરદી મારી સાથેના પરિચયથી દરેલો અને અનુભવી બન્યો હતો. વારંવાર વાતો કરીને મેં એનામાં દૃઢ નિશ્ચયમળ, પ્રગટ થયું હતું, અને પોતાને પ્રત્યક્ષ થયેલો સુધારો એ જોઈ શકતો હતો. એટલે

એને પણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ખેઠાં હતાં કે જરૂર આશાતીત લાભ થશે—સમયસર તૈયાર થઈ જવાશે.

ગુણ લાગતો આગળનો ભાગ છોડીને માલીસ થતું. છ એક દિવસમાં રચૂળતા વધી. મને વહેમ પડ્યો કે સોજો આવ્યો છે. પરંતુ સોજોનાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો ન હોતાં, છતાં ત્રણેક દિવસ માલીસ બંધ કરાવ્યું, ફરી તપાસી જોયું. આખા ભાગ ઉપરથી ખારીક ચામડી ઉખડી ગઈ હતી અને નવી ચામડી દેખાતી હતી. અને વધેલી રચૂલતા કાયમ હતી. દુઃખાવાં, તકલીફ, સોજો—જેવું કશું ન હતું. પરંતુ અંદરના રનાયુમંડલની વિકાસ ક્રિયા ઝડપી રીતે આગળ વધતી હતી. આ રીતે માલીસ ચાલુ રાખ્યું હતું. શેઠ બંધ હતો, કૂળાએલું શરીર કૃશ દેખાતું હતું.

નપુંસકતાના સાથે રહેલી, મગજ અને હૃદયની નિર્જાળતા પણ આ કાંકરાની નાબૂદ થવી જોઈએ, એવો વિચાર થવાથી ખીજો એક પ્રયોગ—ખાવાના ઔષધનો નીચે પ્રમાણે નાખ્યો.

ગાજર શેર ત્રણને ઘોઘ સાફ કરી, તેના મૂળનો ભાગ તથા વચ્ચેનો પીત્તનો ભાગ કાઢી નાખી, બાકી રહેલા ભાગનું ખમણી વડે ખમણ કરી લીધું અને પાંચ શેર ગાયના દૂધમાં નાંખી, કલાઈ કરેલી પીત્તળની ટકાઈમાં ધીમી આંચે તૈયાર કરવા માંડ્યું. ગાજર અને દૂધ ઉકળતાં માવા જેવું થઈ બન્યું એટલે ૧ શેર ગાયનું ઘી તેમાં નાંખી પાક બતાવતાં માટે જેમ ચીટી કાઢવામાં આવે છે તેમ ચીટી કાઢી લઈ એક તરફ રાખ્યું.

ત્યારબાદ સારી જાતની તરીનો ગોજ શેર બે લઈ, બેશેર પાણીમાં પીગળાવો તેની ચાસણી ખનાવી, તેની અંદર અગાઉ તૈયાર કરેલો ગાજરનો માવો નાખી દીધો, અને પછી અડદનો લોટ શે. ૨ તથા ચણાનો લોટ શે. ૨ દૂધનો ધાખો લઈ, ઘીમાં શેકીને

અંદર નાખ્યો. બીજી નીચે પ્રમાણેની વસ્તુ તેમાં ઉમેરી:-

સાલમ તો ૨, અમ્મન સફેદ ૧ તોલો, ઇસબગુલનું સત્ત્વ ૧ તોલો, વાંસદપુર ૧ તોલો, સફેદ મુસળી ૧ તોલો, બદામ ૫ તોલા, પીસ્ટા ૫ તોલા, અખરોડ ૫ તોલા, છોરી ખારેક ૫ તોલા, સફેદ ખસખસ ૫ તોલા, સફેદ તલ ૪ તોલા, કાતરેલું કાપડું ૫ તોલા.

આટલી વસ્તુ મેળવીને એક બગીચામાં ભર્યું. ભરતી વખતે ગુલાબગળ તો. ૫ તથા કેવડા અર્ધ તોલા ૫ નાખી તેનો નરમ હલવા જેવો પાક બનાવ્યો.

દિવસે દશ વાગે દશ તોલા પાક ધીમે ધીમે ચાવીને ખાવા આપ્યો અને ચાલુ ખોરાકમાંથી એટલો ખોરાક ઓછો કરી નાખ્યો.

ત્રીજા મહિનાને અંતે છોકરામાં નવું ચૈતન્ય દેખાવા લાગ્યું. જરીક રીસાળ સ્વભાવ થયો હોય એમ પણ લાગ્યું. મારા સહચારી કામદારો એને કાંઈ કહે તો પહેલાં જે પત્થર ઉપર પાણી લાગતું, તેને ગદલે હવે જરીક આ બાઈસાહેબમાં પુરુષોચિત બ્રહ્મીની રેખાઓ નજરે પડતી, છતી ખુલ્લી કરતાં જે સ્તનદ્વય છાકરી શાં જણાતાં હતાં તે બામ સૂકાયો હતો, છતાં સરસ દેખાતો હતો. સ્વભાવ પલટાયો હતો તે સાથે અવયવમાં ફેરફાર થયા હતા. લગભગ ઉત્થાન વખતે એનો ગુલ્લ બામ પાંચ આંગળ લંબાઈ પકડતો હતો. સ્થૂલતામાં પણ સુધારો નજરે જોઈ શકાતો હતો. તેની સાથે વૃષ્ણ પણ ખીલતા જતા હતા.

ચિકિત્સાપ્રાણાલિ બનાવર ગોઠવાઈ ગઈ હતી. મારા માણસો એની ઉપર ચોકી પહેરે ગયેલા, છૂપી રીતે બગરનો ખોરાક ખાઈ ન લે, દવાખાનામાં કે બાહ્યોપચારમાં શિથિલતા ન રાખે, મનભંગ થાય અને એનો પ્રોત્સાહિત બનેલો સ્વભાવ ખડિત ન બને તેવી રીતે એને અમે સારવાર આપતા હતા. બીજા પંદર દિવસ વિતી ગયા અને તેના મામાનો પત્ર આવ્યો, એમણે નજીક આવેલા સમય તરફ આગળી ચીંધી દરદી કંઈ કક્ષમાં છે તે પૂછ્યું.

તેમને જવાબ અપાઈ ગયો “ તમે ૧૧૯ મા દિવસે આવી તમામ જાણને લઈ જઈ શકો છો. તે સંપૂર્ણ તૈયાર છે એમ હું કહું તે કરતાં તમે જાતે જ આવી જોઈને તેડી જાઓ ! ”

છ દિવસ બાકી હતા અને તેઓ આવ્યા, જેહને ખાનગીમાં લીધા, કેવળ રૂપથી માત્રથી સંપૂર્ણ જાગૃતિ આવી મધ્ય આંગળથી માપતાં છ આંગળ લંબાઈ હતી અને એ જ રૂપમાં સ્થૂલતા પણ હતી.

ચાર માસમાં ચાર દિવસ આગમનથી બધી દવા અને ચિકિત્સા છોડાવી દીધી. માત્ર સવાર સાંજ ૧૦ શેર ખાંચના દૂધમાં સફેદ કુંગ-ળીને છુંદી તેનો પાંચ તોલા રસ નાંખી, એ તેને પીવામાં આપવાનું ચાલુ કર્યું.

[૧૩]

વહાલા ડોક્ટર સાહેબ,

આપ બહુ મોટા અધિકારી અને આંગણવિદ્યાથી વિભૂષિત ડોક્ટર સાહેબ છો અને તેની સાથે જિંદગીમાં જિંદગી ડોક્ટરો વિદ્યાની પદવી આપને પ્રાપ્ત થયેલી છે. એટલે આપને એક બહુ સામાન્ય દરજ્જાના માણસે સીધો પત્ર લખતાં ખમચાવું જોઈએ અને પૂરતો વિચાર કર્યા પછી જ પત્ર લખવો જોઈએ.

પરંતુ હું મારી જાત સામે જોઈ છું અને મને વિચાર આવે છે. ઓ માનવી ! તું કેવળ માનવી છે. પણ માનવી સર્જતા કુદરતે તારામાં શુદ્ધિની વિશિષ્ટતા, જ્ઞાનની સરિતા, સ્મૃતિનો ભંડાર અને વિવેકની ચાવીઓનો ખજાનો કાંઈક વધુ અંશે ગોઠવી દીધો, જેના બળે આ જગતમાં તને શુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા-મેરીસ્ટર, ઈન્જનર,

કલાવિશારદ, ન્યાયાધીશ, સંગીતશાસ્ત્રી, રસાયનશાસ્ત્રી કે જડજ ખનાવી દાંધો, એથી તું મલકાય તે કરતાં કુદરતે આપેલી બક્ષીસનો બદલો જગતમાં સર્વ જીવ-પ્રાણીઓના કલ્યાણ ખાતર તેમના ચરણે ધરવાની ફરજ સંજોગે વિચાર કરે તો એ ગુણમહતાને કારણે શા માટે આવી બક્ષીસ મળી છે તેનું સાચું રૂપ સમજી શકે.

ખીજા ક્ષેત્રના બુદ્ધિમાનોની વાત આપણે બાજુ ઉપર રાખીએ અને માત્ર તખીમોનો ખ્યાલ જ નજર સામે રાખી લઈએ તો તેમાં કયા રંગ તરંગો બાસે છે ?

આપણે શા માટે તખીય થયા ? સુસજ્જ રીતે વસ્ત્રપરિધાન કરી, ડાઘ પડયા વગરનાં સૂટ પહેરી ટાઈટ દોરીના ખૂટથી ચટક મટક ચાલવા ?

વિદેશી દવાઓ અત્યારે બહાર પડતી હોય તેનાં નામ ગોખી રાખી કેમિસ્ટને ત્યાં કમીશન નક્કી કર્યા પછી, ટપોટપ અંગ્રેજીમાં તે જાતે ન ઉકેલી શકે પણ કેમિસ્ટ જ વાંચી શકે તેવાં નામ લખી આપવા ?

કન્સલ્ટ શી, લોહીતપાસની શી, પેશાબ પૃથક્કરણની શી, એક્સ રે ફોટાની શી અને સમય લાગ્યો તેના કલાકોની ફી—બધો સરવાળો કરી, એકસો ને એક નક્કી થયા તે ગજવામાં ધાલી, રેસકોર્સ, તાજમહાલ અથવા રોઈ કલબ તરફ હંકારી જઈ ઇતિહાસી સમજવામાં શું આપણને કુદરતે જે કારણો બુદ્ધિમાન, જ્ઞાનવાન ખનાવ્યા તે આપણી ફરજ પૂરી થાય છે ખરી ? આપણે જગતનાં મનુષ્યોની પ્રાણશક્તિની રક્ષા કરી તંદુરસ્ત જીવન જીવવા લાયક ખનાવી આપવું, સત્યનાં અસિધારા ઉપર ડગ ભરીને કેવળ મનુષ્યના બલા ખાતર આપણી જીવન-વિદ્યા છે, ને માત્ર આજીવિકાનિર્વાહ પૂરતો ખ્યાલ રાખી આખી આપણે દુનિયાના સાચા મેવકો ન બની શકીએ ? નથી લાગવું કે ચિકિત્સા-કાર્ય એ કેવળ વિશુદ્ધ સેવાનું નિર્જન

કાર્ય છે ? આપણે દેશનાં માનવીઓના એવકા છીએ. નહિ કે અધિકારી ! અમલદારી અથવા સત્તાધારી કાઈ ફવામ આપણે માટે યોગ્ય હોય જ નહિ.

અને એ ત્રિચારે જ આજે આ પત્ર આપને સકારણુ લખવાની મારી ઈચ્છા એ માટે થઈ છે કે મારી ઉપર કપરી ફરજ અદા કરવાનું કાર્ય આવી પડ્યું છે.

છએક મહિના આસપાસના ગાળામાં એક એકવીશ વરસ ઉપરની ઉમરના નવયુવાન માટે આપે તપાસી જે સર્ટીફિકેટ આપેલું તે સંમંવમાં મારે આપને લખવાનું છે.

આપના સર્ટીફિકેટ ફેટલો મોટો ઉલ્કાપાત જન્માવ્યો ? ‘ઉલ્કાપાત’ શબ્દ લખીને મારી એમ કહેવાની ઈચ્છા નથી કે આપે આપેલું સર્ટીફિકેટ ખોટું હતું.

આપ તદ્દન સાચા હતા. એક નિષ્પક્ષપાત હાઈકોર્ટના જડજ મુન્હેશ્વર સંબંધમાં સમગ્ર હકીકતનો ખ્યાલ કરી, તેને સજા ફરમાવે છે. પરંતુ સજા ફરમાવતી વખતે નિર્દોષ માર્યો ન જાય અને સાચો મુન્હેશ્વર નિર્દોષ ન કરે તે માટે તેની આણુક્યબુદ્ધિ સતત પહેસા ભરતી રહે છે. એવી જ કાર્યક્ષમ બુદ્ધિથી આપે સર્ટીફિકેટ આપેલું. તેને મગણે એક આયરફાર કુટુંબ કક્ષો ઝેડ્યું. એક ભલો અને બોળો યુવાન આત્મચાત કરી, જગમત્રીસીની નિંદાથી બચવા તૈયાર થયો, અને એક કુદીન નિરપરાધી આળાને પોતાના મનથી કંપેલો નનકી થયેલો પુરુષ ત્વજી, જીવનમાં બીજો પતિ થશે એવા સમયની ઝાંખી થવા લાગી : એ ‘અધુ’ માત્ર આપના સર્ટીફિકેટથી થયું.

ઉત્તરોત્તર કોર્ટો સ્થાપીને કાયદા ઘડનારાઓએ અપીલ કરવાનો માર્ગ એવો બતાવ્યો છે કે માનવજાત પોતાને ફરમાન થયેલી સજાથી ઊગરી શકે છે.

આપની ફરમાની પામેલો ગુનેશાર મારી પાસે આવ્યો. આપના સર્ટીફિકેટના મંતવ્યથી તદ્દન વિરોધાભાસ બતાવે તેવો માત્ર ચાર મહિનાની સારવાર પછી તે બની ગયો છે અને જેને જરી પુરાણી થિયરી માનવમાં આવે છે તે આયુર્વેદના પ્રયત્નથી જ.

નિર્દોષ દંડાય છે તેને ઉમારવો એ આપના જેવા બુદ્ધિમાન માનવબંધુની ફરજ છે. આપ તપાસી લેજો. અને આપને એમ લાગે કે આગળનું સર્ટીફિકેટ બદલવા જેવું છે તો તે બદલી નાખીને નવું સર્ટીફિકેટ આપ લખી આપશો.

મારી દષ્ટિમાં સેક્સના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અવિવાહિત યુવાન પુરુષમાં જાતીયશક્તિની સચ્ચુત્ય જે સ્થિતિ અને ભૂમિકા જોઈએ તે સધળી આ યુવાનમાં આવી ગયેલી છે અને જો આપણે એને કેવળ કોઈ પણ જાતના પૂર્વગ્રહથી દોરાયા સિવાય તટસ્થ ચિકિત્સકની વૃત્તિથી તપાસીએ તો એને વિવાહ કરવાને અયોગ્ય કહી શકીએ નહિ, કારણ કે એનામાં પુરુષોચિત ઝેન્ડઝ અને એની ક્રિયા, જનનઅવયવ અને તેનો વિકાસ, સીમેન અને તેના જંતુઓ પૂર્ણપણે વિકસી રહ્યાં છે અને હજી ઉંમર વધવા સાથે તેમાં વિકાસ થવાનો પૂરો અવકાશ છે. પચીસ વર્ષ સુધી પુરુષ પુરુષોચિત યોગ્ય વિકાસ સાધી શકે છે, જો એના ઉછરતા છોડમાં કોઈ કુટેવ કે કુછંદ-રૂપી ઉધાધ લાગી ન હોય તો.

પત્ર લખનાર હું એક આયુર્વેદનો ચિકિત્સક છું, અને આયુર્વેદ પદ્ધતિથી સારવાર કરી, મારા હાથે શત્રુમાંથી એકના રૂપે આ યુવાન તૈયાર થયો છે. જીવનપર્યાંત તેનામાં આવેલી શક્તિ અને વિકાસ સચવાઈ રહેશે. એટલું જ નહિ. પણ તેને આપેલાં ઔષધો સોહીમાં મળીને રહેલાં છે, તે ધણો વખત સુધી વિકાસ કરવામાં કારણ રૂપ બનશે.

હું ધારું છું કે આપ ન્યાયની નજરે આ કેસને જોઈ, યોગ્ય

ધન્સાક આપશો. કેસમાં આપને કોઈ શંકા જણાય તો વિનાસંગેએ મને બોલાવી શકે છે.

આપનો

વૈદ્ય.....

સ્વસ્થાન શ્રી.....મહાશુભસ્થાને. પૂજ્યારાધે, સર્વ સુખ પમા યોગ્ય વૈદ્ય.....ની ચરણા બણી હજો. એતાનશ્રી આમ..... થી. લી પા.....ના જય શ્રી કૃષ્ણ. વિનંતી સાથે લખવાનું કે અમારે ચિ. બાઈનાં શુભ લભે તા.....ના નિરધાર્યાં છે તો તે શુભ પ્રસંગ ઉપર આપ મિત્રમંડલ સહીત વેળાસર પધારશો મિતિ...

લા.....

કંકોત્રી સાથે બીજો એક પત્ર હતો :

પરમ પૂજ્ય ગરીબના બેલી વૈદ્ય.....

આપનો લખી આપેલો બલામણુ પત્ર લઈ અમે ડોક્ટર સાહેબને મળ્યા. તેઓ બણા જ કામમાં હતા. છતાં પત્ર બેથી ત્રણ વખત વાંચ્યો અને ચિ. બાઈને અંદર લીધો. સાથે હું પણ હતો. એમણે એને તપાસ્યો. પૂછવાનું કેટલુંક પૂછી, ત્રીજા દિવસે ફરી આવવાની તેમણે એમને સૂચના કરી.

અમે ત્રીજા દિવસે વખતસર હાજર થયા. પણ ત્યાં ચિ ... ના સસરા તથા એક મોટા સાળા અને કાકાજી પણ હાજર હતા.

અમારી રૂબરૂ જૂનું સર્ટીફિકેટ ફાડી નાંખી, બીજું સર્ટીફિકેટ જે આગળથી તૈયાર કરી તાબેલું તે અમારા હાથમાં મૂક્યું અને મોટે સદેશો આપ્યો:—તમારા વૈદ્યરાજને કહેશો કે હું પણ હિન્દની જનતાનો સાચો સેવક છું. ન્યાય અને સત્ય પ્રમાણે વર્તવું એ પૂજ્ય આપજી પાસેથી મેં મેળવ્યું છે. ટુંક મુદતમાં તમે એક યુવાનને સાચો યુવાન બનાવી આપ્યો છે. તે માટે તમારી દીર્ઘદષ્ટિ અને ઋષિપ્રણિત આયુર્વેદને હું ધન્યવાદ આપું છું.

અમારા વેવાઈ સામે બેઠા હતા. તે હસ્યા: ‘હવે કહો. મહુરત બેવડાવીશું ને ?’

અને કૃપાનાથ, લમ નક્કી થયું છે. આપનો દરદી હઠ પકડી રહ્યો છે કે મારા જીવનદાતા હાજર રહી આશીષ આપે ત્યારે જ મીઠોળ બાંધીશ. આપ ક્યારે આવો છો ? આપના ઉપકાર માટે તો શબ્દો જ નથી.

અવિકસિત, વૈવનરહિત ષંઢ રહી ગયેલા એક યુવાનની કમબહ ચિકિત્સાની—લેશ પણ ગુરુગમનો ભેદ રાખ્યા સિવાય—આખી ચિકિત્સાની રીત મેં મારા અગત પરિચયનો દર્શાવ આપી બતાવી દીધી છે. આ જ રીતે આવા ઘણા કેસોનો મને અનુભવ થયો છે—થતો રહે છે અને આ વિગત લખાય છે તે વખતે પણ અનેક યુવાનો મારા અનુભવ, જ્ઞાન અને ચિકિત્સાનો લાભ લઈ રહ્યા છે.

વિભિન્ન મનુષ્યપ્રકૃતિનું અંધારણ હોવાથી જુદા જુદા માનવી—એને જુદા જુદા ઔષધોથી લાભ થાય છે. એક કેસમાં અનુભવેલાં અને સફળ થયેલાં ઔષધો ખીજ દરદીને સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત નથી બનાવી શકતાં, પરંતુ એને માટે અન્ય ઔષધો અને પ્રયોગો કામે લગાડવાં પડે છે; જ્યારે કેટલાંક ઔષધો એવાં છે કે અનુપાતભેદથી હરેક પ્રકૃતિવાળા માનવીને સાનુકૂળ બનાવી શકાય છે. એવાં ઔષધો યોગવાહી હોય છે, એ પ્રકારનું સર્વોત્તમ અને સંપૂર્ણ ઔષધ તે પૂર્ણ ચંદ્રોષ્ઠ્ય છે.

આયુર્વેદનું આ અમોઘ અને પ્રભાવશાળી જરા અધિનો વિનાશ કરનારું ઔષધ આજે બજારમાં મુદ્દાઈ અશિક્ષિત અને ક્રિયાકુશળતા રહિત વેપારીઓના હાથે ચડીને એટલું હીનવીર્ય અન્યું છે કે જેમ ઝાંઝવાનાં દેખાતાં પાણીથી મુસાફરની તરસ છીપતી નથી, તેમ આજે બજારમાં વેચાતા ચંદ્રોદયો માનવશરીરની મરામત કરી શકતા નથી. કારણ કે જેને સાચો ચંદ્રોદય કહવામાં આવે છે તે ચંદ્રોદય તો બનતો જ હોતો નથી, અથવા જવલે જ બને છે. એના બનાવનારને વરસ દિવસ સુધી તન—મન—ધનનો મોટો ભોગ આપવાનો હોય છે,

અને જ્યારે પારદને અષ્ટ સંસ્કાર આપી સુમુક્ષિત બનાવવામાં આવે ત્યારે જ ચંદ્રોદય નીપજ્જવી શકાય છે. અષ્ટ સંસ્કાર આપ્યા વગરના પારદ વડે બનાવેલો પદાર્થ ચંદ્રોદય ન કહેવાય. પણ તે તો રસસિન્દૂર છે. જેમ હાથમાંથી બનાવેલી સફેદ કઢી દેખાવે દૂધપાક જેવી લાગવા છતાં તેનો ખોરાક તરીકેનો ઉપયોગ દૂધપાકની અવેળ પૂરી શકતો નથી.

સાચો ચંદ્રોદય કોને કહી શકાય એ જાણવા માટે અને ચંદ્રોદયના નામે થઈ રહેલી ધોક્કાઓથી અથવા તેમજ ચંદ્રોદય બનાવવાની સાચી રીત જાણવા માટે હું વાંચકોને મારું લખેલું નાનું છતાં ઉપયોગી પુસ્તક ‘ચંદ્રોદય એટલે શું ?’ એ પૂરું વાંચવાની ભલામણ કરું છું. તેમાં આ વિષયની પુષ્કળ માહિતિ છે.

ચંદ્રોદય વિષે આટલી સ્પષ્ટતા એટલા માટે કરી છે કે ઉપર્યુક્ત કેસની જે છણાવટ કરવામાં આવી છે તેમાં મુખ્ય ઔષધ શતગુણ ગંધકજ્વરિત પૂર્ણ ચંદ્રોદય વપરાયો છે.

ચંદ્રોદય પારદ અને સુવર્ણ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તેમાં જરૂરજ માટે ગંધક વપરાય છે ખરો, પરંતુ તે તો પારદને રૂપાંતર આપવાને માટે, કેમ કે તેમાંથી ગંધક જળી જઈને ચાલ્યો જાય છે.

ચંદ્રોદયના પ્રણેતા ચંદ્રોદયને હૃદયપૌષ્ટિક, વાજકર, બળ આપનાર, રક્તપ્રસારક, જ તુલ્ય, સેન્દ્રિય વિષજામક અને ચેતનાહી માને છે. તેના એવનથી માનવીની સમ ક્ષતિ જળવાન અને છે એજમ પ્રગટે છે. અવિકસિત અંગનો વિકાસ થાય છે. શાસ્ત્રોચ્છ, પીચ્યુરીટરી અને વૃષણનો વિકાસ ઠરે છે, યુવાન બીજવે છે. બળ, બુદ્ધિ, સ્મરણશક્તિ અને જ્ઞાનતાંતુને સારા પ્રમાણમાં મદદ પહોંચાડે છે, અને એથી જ રાજ્યક્ષમા (ક્ષય) કફપ્રકોપ, માનસિક નિર્બલતા, વીર્ય-આવ નપુંસકતા, મંદાગ્નિ અને અપરમાર જેવા કષ્ટસાધ્ય વ્યાધિઓનો નાશ કરી, તંદુરસ્તી લાવી આપે છે. વલિ-પલિતનો વિનાશ કરવો એ આ ઔષધનો મહાન ગુણ છે. વલિ એટલે વૃદ્ધપણમાં અથવા

યુવાન છતાં ધડપણ દેખાતા માનવીઓના ખેસી ગયેલ શાલ અને ચામડીની કચચલી, તથા અકાળે આવેલા સફેદ બાલને નાખૂદ કરી, અકાળે આવેલી વૃદ્ધાવસ્થા નાખૂદ કરી નાખે છે, કારણ કે ચંદ્રોદય આખા શરીરનું સંમાર્જન કરીને નવસર્જન કરી નાંખનાર કાયા-કલ્પ પ્રભાવશાળી ઔષધ છે, ચંદ્રોદયના ગુણવત્તા વિદ્વાન અને અનુભવી પૂર્વચિકિત્સો તો કહે છે કે ચંદ્રોદયનું (સાચા ચંદ્રોદયનું-માત્ર નામધારી બળદૂ નાંહ) સેવન કરનાર એકસો મહોન્મતા ઓઓનો ગર્વ હરણ કરે એટલી તેનામાં ચૌરુષેય શક્તિ પ્રગટ થાય છે. એ વાતને અત્યારે ભલે આપણે અતિશયોક્તિભરી માનીએ, તો પણ સેંકડો નિર્બળ અનેલા અને નપુંસક અનેલા અથવા વૃદ્ધ ઉમરના પુરુષને ફરી યુવાની મેળવવાનો કપરો પ્રસંગ આવ્યો હોય છે ત્યારે ચંદ્રોદય શરીરના યંત્રને પુનઃ ક્રિયાશીલ બનાવીને એક સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત યુવાન જેટલી જાતીય શક્તિ પ્રગટ કરે છે, અને એ શક્તિ તેનાં આંતરિક અવયવોને કામે લગાડીને તૈયાર કરેલી હોય છે કે જેથી એ આવેલી શક્તિ કાયમી બની રહે છે.

ચંદ્રોદય માત્ર જાતીય શક્તિવર્ધક છે એમ માનવું ન જોઈએ અને માત્ર સંસારી જ તેનું સેવન કરી શકે એમ પણ માનવાને કારણ નથી. યોગી, બ્રહ્મચારી અને તત્ત્વમસિના ઉપાસકો તત્ત્વસિદ્ધિને અર્થે ચંદ્રોદયનું સેવન કરી પીનલ ગ્લેન્ડઝને જગૃત કરી સંપૂર્ણ મનોબળનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા જેવું વજ્રકાય શરીર અને મન બનાવી શકે છે.

ચંદ્રોદયમાં આવતા સુવર્ણનો માસ પારદે કરેલો હોવાથી એ સુવર્ણ રાસાયણિક ફેરફાર પામી, એવું સદ્માતિસદ્મ બની ગયું હોય છે કે શરીરમાં પ્રવેશ્યા પછી લોહીના અણું અણુંમાં એ વ્યાપક બને છે. કારણ કે સુવર્ણ પણ યોગવાદી છે અને હૃદયને બળ આપવું એ તો સુવર્ણનું મુખ્ય કામ છે. અને હૃદયના બળ ઉપર તો આખા દેહની

સંચાલિત ક્રિયાનો આધાર છે. સુવર્ણના ઉપયોગથી હૃદય ઠીક પ્રમાણમાં સંચાલન વેગ ધારણ કરે છે અને લોહીમાં રહેલા અનેક પ્રકારના કિટાણુંઓનો નાશ કરે છે, એથી જ ક્ષય જેવા વ્યાધિમાં આયુર્વેદ તથા એલોપથી જેવી વિદ્યમાન ધિયરીઓ સોનાનો ઉપયોગ છૂટથી કરવાની ભલામણ કરે છે. પરંતુ અન્ય રીતે ઉપયોગમાં લીધેલું સુવર્ણ સહેલાઈથી લોહી સાથે મળી શકતું નથી, બ્યારે પારદ સાથે સંમિશ્ર થઈને એ સુવર્ણ હૃદય સુધી સહેલાઈથી પહોંચી શકે છે. કારણ કે શુભ્રક્ષિત અનેલો પારદ પોતે બક્ષણ કરેલા સોનાને ઊડતો નથી.

સુવર્ણ ધાતુ હોવા છતાં શારીરિક ઘટકોનો નાશ નથી કરતું, પરંતુ શરીરને હાનિ પહોંચાડનાર કિટાણુંઓનો નાશ કરે છે અને એથી જ ઉરુક્ષત જેવા વ્યાધિમાં તેનો ઉપયોગ કરવાથી ઉલટી અને ગળકામાં આવતું લોહી અંધ કરી દે છે, કારણ કે સુવર્ણ પારદ-શુભ્રક્ષિત પારદનો યોગ પામીને પોતાની ક્રિયા કરવામાં ખૂબ જ પ્રભાવશાળી તથા અકસીર ખતી બને છે.

પૂર્ણ ચંદ્રોદયમાં ખીજો અપૂર્વ ગુણ એ છે કે કોઈ પણ કારણથી આવેલી ઇદ્રિયશિથિલતાને દૂર કરે છે, ઇદ્રિયનો અર્થ માત્ર ગુણ લાગ સમજવો નથી, પણ જ્ઞાનગ્રહણનું સામર્થ્ય જેનાથી થાય છે તે દેહસ્થ સઘળી ઇદ્રિયો (દશે ઇદ્રિયો)ને તૈયાર કરી આપે છે. એ નિર્બળ બનવાથી આપણે જેવાની, ગતિની સ્પર્શની કે સંભોગની શક્તિ ગુમાવી દઈએ છીએ તે સઘળી શક્તિ પુનઃ સ્થાપિત થાય છે અને ઇદ્રિયોની બળવલ્યમાન સાચી શક્તિ પ્રગટ થાય છે અને એથી જ ચંદ્રોદયની અસર શુદ્ધિ, મન, મનોદેશ અને મનોન્દ્રિય ઉપર થાય છે. કારણ કે ચંદ્રોદય ત્રિધાતુની સામ્યાવસ્થા સ્થાપિત કરી દે છે અને શરીર વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરતું થઈ જવાથી નિયમબદ્ધ સમઘાતુ ઝડપભેર ઉત્પન્ન થાય છે. અને શરીર પોષણ પામી નવવસ્થાવિત બને છે.

કેવળ જનનઅવયવના વિકાસ અર્થે અથવા જાતીય શક્તિ વધારવા માટે ચંદ્રોદયની સાથે કસ્તુરી, અંબર, બરાસકપુર, ખયફળ, સમુદ્રશોષનાં બીજ અને એવાં ઔષધોનું અનુપાન મેળવવાથી તેમજ ચંદ્રોદય યોગવાહી હોવાથી તેનામાં સયોગજન્ય વૃદ્ધત્વ ગુણ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે અને આ રીતે તૈયાર કરેલા વિવિધ અનુપાન મિશ્રિત ચંદ્રોદયની શક્તિ જાતીયતાના રૂપમાં પરિણમે છે.

એટલે જ મેં ઉપર સ્પષ્ટ રૂપે રજૂ કરેલા કેસમાં ચંદ્રોદયને મુખ્ય સ્થાન આપીને તેના સાથે યોગમાં બીજાં ઔષધો મેળવ્યા હતાં.

કેટલાંક દ્રવ્યો પુરુષજાતિ ઉપર સીધી અસર કરનારાં છે; જ્યારે બીજાં કેટલાંક ઔષધો સ્ત્રીજાતિ ઉપર સીધી અસર કરનારાં હોય છે.

આ રીતે પદાર્થવિજ્ઞાનનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન મેળવ્યા સિવાય દરદીને માત્ર દવા આપનાર સફળ થઈ શકતા નથી.

કસ્તુરી, અંબર. જુંગબેદસ્ત, વૃષણ સત્ત્વ કેશર, અબ્જક, આહાન, એબરો, સાલમ, મુસળી, ગોખરૂ, કૌચાં, બહુફળી ખારેક, પીસ્તાં, ખસખસ, હીંગળોક, પારદ, સુવર્ણ, તાંત્ર લોહ, નાગ.

આ બધા પદાર્થો પુરુષજાતિના વિકાસ માટે, મરામત માટે, શક્તિસંચય માટે અને વૃદ્ધત્વના નિવારણ અર્થે જુદા જુદા સ્વરૂપમાં આપી શકાય છે. હા, યોજના કરવી એ યોગ્ય બુદ્ધિ, જ્ઞાન અને અનુભવનું કાર્ય છે. સારાં ઔષધો પણ સાચી યોજના સિવાય નિષ્ફળ જાય છે; જ્યારે સામાન્ય જણાતાં ઔષધો સાચી યોજનાશક્તિથી સફળતા આપે છે. જેનામાં પદાર્થવિજ્ઞાન અને શરીરવિજ્ઞાનનું સાચું જ્ઞાન છે એ જ સફળ યોજક બની શકે છે.

એથી જ પૂર્ણ ચંદ્રોદયના વિષયમાં અહીં મેં આટલી સ્પષ્ટતાથી લખ્યું છે. શિયાળામાં આ ઔષધ વિશેષ લાભદાયી બને છે. માત્ર મેં જણાવ્યું તે મુજબ પૂરી રીતે સંસ્કાર પામી બુદ્ધિસિત બનેલા પારદમાંથી જ પૂર્ણ ચંદ્રોદય બનેલો હોવો જોઈએ.

બુદ્ધિસિત પારદનો અર્થ એ થાય છે કે તેની સાથે સોનું મેળવીને ચંદ્રોદય તૈયાર કરતી વખતે પારદ સુવર્ણને ઝાડતો નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે જો પારદ બુદ્ધિસિત બન્યો હોય તો તેની સાથે એક તોલો, બે તોલા, પાંચ તોલા, એમ ગમે તેટલા તોલા સુવર્ણ મેળવે તોપણ સુવર્ણ એ પારદની સાથે મળી જવા છતાં પારદનું વજન તો પ્રથમ હતું તેનું તે જ રહે, છે. સુવર્ણના વજનનો તેમાં ઉમેરો ન થાય. આ પ્રકારનો અનુભવ મને થયેલો ન હોઈ હું તો ઉપર જણાવ્યો તેવો બુદ્ધિસિત પારદનો અર્થ કરું છું.

આ પ્રકારનો ચંદ્રોદય તમે જાતે પણ ક્રિયાકુશળ વૈદ્ય કે રસાયનશાસ્ત્રીની સહાયથી બનાવી શકો છો; નહિતર તમોને જેની ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તેવા કોઈ વૈદ્ય પાસેથી મેળવી શકો છો.

તેને “શતગુણ મંધકન્નરિત” બનાવવાથી મંધક તો તમામ બળીને ઊડી જાય છે, પરંતુ એથી પારદને વિશેષ બળ મળે છે. એ પ્રકારનો પૂર્ણ ચંદ્રોદય નિર્બળમાં નિર્બળ માનવીને પણ બળવાન બનાવી શકે. એલોપથીના “ઇન્ટ્રેવેઈન્સ” અને “ઇન્ટ્રામસ્ક્યુલર” બળપ્રદાયક મનાતા ઇન્ટ્રેકશનો લાઇને આવડાં દુઃખવાં કે પક્વવાં કરતાં શતગુણ મંધકન્નરિત પૂર્ણ ચંદ્રોદયની યોગ્ય અનુપાનમિશ્રિત ગોળીઓ તેની સાથે દૂધ, મલાઈ, માખણ આદિ લેવાથી સદૈવ ટકી શકે તેવું શારીરિક-માનસિક સાચું બળ આપે છે, એ નિઃસંશય છે.

આ વિષય એવો છે કે તે દરેકની જિજ્ઞાસાને તીવ્રતર બનાવે છે; અને એથી જ આ વિષયનો ‘બહુરૂપીમાં’માં મેં પ્રારંભ કર્યો ત્યારથી મુખ્યત્વે યૌવન અને તેનાં ભયસ્થાનો સંબંધમાં જુદા જુદા દર્શિબિન્દુથી પૃચ્છા કરતા અનેક પત્રો વાચકો તરફથી મને મળતા રહ્યા છે. તે પત્રોની અવગણના કરી ન શકાય. અને ખરી રીતે કહું તો આ વિષયના વિદ્યાસમાં એ પ્રકારના વાચકબંધુઓના વિચારો, પ્રશ્નો, આદિ મને પુષ્કળ ઉપયોગી પણ બને છે.

૩. કાતો યૌવન વિકાસ

અગાઉ પણ, “પુત્રદા અને પારણ” એ વિષય લેખમાં જણાવ્યું છે. “બહુરૂપી”માં સ્પષ્ટ થયેલો ત્યારે અને પુષ્કળ પત્રો મળતા. ઉપરાંત મારી પાસે આવનાર અનેક બહેનોએ વિષયની ખિલાવટ સંબંધમાં તેની અપૂર્ણતાને દૂર કરવા મારી સમક્ષ અવનવા મુદ્દા રજૂ કરતી તેના એ વિષયમાં થયેલો યથોચિત ઉપયોગ અને યશ અપાવનારો તથા વાચકોને પણ લાભપ્રદ બન્યો છે.

વારૂ હવે આપણે મુખ્ય મુદ્દા પર આવીએ. વાચકોના પત્રો અહીં આપવાનું સ્થળ સંકાયને કારણે બની શકે તેમ નથી. એટલે તેમના વિષયો પ્રશ્નો વગેરેનો સમન્વય કરીને સહુને સંતોષ થાય એ રીતે અહીં તેની છણાવટ કરવાનું યોગ્ય લાગે છે.

“યૌવન” અને તેનાં “લયસ્થાનો !” એટલે શું બાળક કે કિશોરવસ્થાને માટે લયસ્થાનો નથી ? અથવા પ્રૌઢવયના કે વૃદ્ધ વસ્થામાં થયા પછી લયમુક્ત બની જવાય છે ?

ના, એવું કશું નથી. માનવનો જગતમાં જન્મ થાય છે—માતાના ઉદરમાંથી બહાર આવીને નાનકડું અર્જક માંસીમાં પડે છે ત્યારથી તે અતિ વૃદ્ધ થઈને મૃત્યુ પામે છે તે દરમિયાન હમણે ને પછલે લયસ્થાનો તો રહેલાં જ છે. પરંતુ અર્જક—બાળકને એનો કશો ખ્યાલ હોતો નથી, કેમકે તેના મગજનો વિકાસ ન થયેલો હોવાને કારણે તેની જ્ઞાનશક્તિ સંકુચિત હોય છે. એટલે તેને લયમુક્ત રાખવાની જવાબદારી તેનાં માતા-પિતા તથા વાલીઓને હોય છે.

અર્જક અને બાળક અવસ્થા પસાર કરીને તે કિશોરવસ્થામાં પ્રવેશ કરે છે. તે દરમિયાન તેની સમજશક્તિ વિકાસ પામી હોય છે. વધુ ને વધુ વિકસતી જતી હોય છે. તે સમયે પણ તેની આંતર અવસ્થાને કારણે દેખીતી રીતે કશો દાખ કે અંકુશ રાખ્યા વગર પણ તેનાં માતા-પિતા, વાલી કિંવા જો તે કોઈ છાત્રાલયમાં રહેતો હોય તો છાત્રાલયના ગૃહપતિએ તે કિશોરની જીવનચર્યા ઉપર સતત લક્ષ આપવાનું હોય છે.

મને લાગે છે કે બાળક તથા કિશોરના જીવનના વિકાસને માટે મેડમ મોન્ટેસોરીની શિક્ષણ પદ્ધતિ ઉપયોગી થઈ શકે તેવી છે. ખરી. પરંતુ દુઃખ એ વાતનું છે કે એ પદ્ધતિ આપણા ગરીબ દેશને માટે બહુ મોંઘી પડી જાય તેવી હોઈ, જનતાનો મોટો ભાગ પોતાના બાળકોને માટે તેના લાભ લઈ શકતો નથી.

જૂના કાળમાં આપણે ત્યાં ગુરુકુળ અથવા ઋષિકુળની પદ્ધતિ હતી. અતિ પ્રાચીન ગ્રંથો ઉપરથી સમજાય છે કે તે કાળે કશા ચે ભેદભાવ કે સંકાય વગર બાલકો તથા બાલિકાઓ એક જ ગુરુના કુળમાં-આશ્રમમાં સાથે રહીને અભ્યાસ કરતાં, તેમાં શ્રીમંત-ગરીબોનો પણ ભેદભાવ ન હતો. મને તો લાગે છે કે એ વખતે દ્વિજ અને શુદ્ર-એવો પણ ભેદભાવ નહિ હોય. દરેકની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં શિક્ષણ આપતું હોતું જોઈએ. બાકી ગુરુની તથા ગુરુના આશ્રમની સેવા કરવાની જવાબદારી એ આશ્રમમાં રહેતા દરેક વિદ્યાર્થીની હતી.

ભગવાન કૃષ્ણ વાલ્મવંશીય ક્ષત્રિય હતા. સુદામા ગરીબ બ્રાહ્મણ પુત્ર હતા. એકે જણાં સાંદિપની ગુરુના આશ્રમ માટે જંગલમાં લાકડાં કાપવા જતા-કાઠિયારાનું (શુદ્રનું-એવાનું) કાર્વ કરતા, અર્થાત્ તે વખતની શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ચારે વર્ણ સમાન હતા.

એ રીતે ગુરુકોળોમાં-જાત્રાલયોમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓ-વિદ્યાર્થીનીઓ તથા તેમનાં ગુરુ અને ગુરુ-પત્નીના નિર્વાહના જવાબદારી ગૃહસ્થાશ્રમીઓ ઉપર હતી. વ્યક્તિગત રીતું ધોરણ ન હતું. અથવા અમુક વ્યક્તિ તેને માટેના કાળમાં અમુક રકમ ભરે એવું પણ ન હતું. શિક્ષાગુરુ અને શિષ્ય અક્રિયાવસ્થામાં જ રહેવા જોઈએ; એવી સર્વત્ર ભાવના હતી.

એ સ્થિતિમાં આઠ વર્ષનો બાળક ગુરુકુળમાં પ્રવેશી, કિશોર-વસ્થાને વટાવી, યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરે-તેની ઉંમર વીસ વર્ષની થાય ત્યારે તે પરમ પ્રતાપી, પ્રભાવશાળી બનીને ગુરુકુળમાંથી સ્વયંદે આવતો.

આ પ્રણાલિને કારણે વાતાવરણ ખૂબ વિશુદ્ધ રહેતું. ખાલક-ખાલિકા સાથે એક જ આશ્રમમાં રહેવા છતાં તેમની વચ્ચે કશો દોષ પેદા ન થતો, અંધુ-ભગિનીનો પ્રેમ રહેતો, પછી બંને તે જુદાં જુદાં આમનાં, જુદાં કુળનાં, જુદાં વર્ણ કે જ્ઞાતિનાં હોય: એ કારણને લીધે જ સંગોત્રમાં લગ્ન ન થાય, એ પ્રકારનો પ્રબંધ થયેલો. અત્યારે 'સંગોત્ર' એટલે એક જ 'કુળ' અથવા એક જ 'વંશ' માનવામાં આવે છે, ખરી વાત એમ નથી. 'ગોત્ર' એટલે વંશ નહિ પણ 'કુળ' અર્થાત્ 'શાળા' એવો અર્થ કરવો જોઈએ. દાખલા તરીકે બ્રાહ્મણમાં અનેક ગોત્ર છે. તેમાં 'ગૌતમ' ગોત્રમાં અમુક ગામના બ્રાહ્મણ, આચાર્ય, ઠાકર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, તેમનાં ગામ જુદાં છે, વંશ જુદાં છે. સાન તો શું પણ સત્તર, સત્યાવીશ, સાડત્રીસ કે સુડતાલીશ પેઢીએ પણ તેમનાં વંશનો મૂળ પુરુષ એક હોતો નથી. પરંતુ તેઓ 'ગૌતમ'ની શાખામાં-ગુરુકુળમાં-શાળામાં એક સાથે અભ્યાસ કરતા હોઈ તેમનામાં અમૂલપૂર્વ ભાતૃભાવ જન્મેલો. એથી તેમનાં બાળક-બાળકી વચ્ચે લગ્ન કરવું ઈષ્ટ નથી એ પ્રકારની ભાવના નક્કી થયેલી.

જેમ જેમ વસતિસંખ્યાની વિશાળતા વધતી ગઈ અને જીવનમાં પરિવર્તન થતું ગયું તેમ તેમ ગુરુકુળોનો અગત્ય થતો ગયો, ગોત્ર-બ્રૂસાતાં-બ્રૂલાતાં ગયાં. અત્યારે માત્ર બ્રાહ્મણોમાં અને અમુક અંશે ક્ષત્રિયોમાં ગોત્રનું કાંઈક સ્મરણ રહ્યું છે. એથી જ અત્યારે સંગોત્રી લગ્નમાં બાધ ન હોવો જણાવો જોઈએ એ પ્રકારનો સરકારે કાયદો કરવો એવી માગણી કેટલાકો તરફથી થાય છે.

એ કાયદો પસાર થાય કે ન થાય એ બહુ મહત્વની વાત નથી. પરંતુ આચારની સ્થિતિમાં એક વિષમતા પેદા થઈ છે એ આપણા સંસારનો-સમાજજીવનનો હાસ પેદા કરનારી છે. લગભગ નાનાં મોટાં તમામ શહેરોમાં હાઈસ્કૂલો તથા શાળાઓમાં કિશોરો તથા કિશોરીઓ, કુમારો તથા કુમારીઓ એકી સાથે ખેસીને અભ્યાસ

કરે છે, કોલેજમાં પણ યુવક અને યુવતીઓ—પરણેલાં હોય કે ન હોય—સાથે અભ્યાસ કરે છે. એ પ્રકારના સહશિક્ષણના લાભો અખ-
ખારોને પાતે ચડે છે ! એથી જે લાભ થતા હોય તે ખરા; પરંતુ
ગેરલાભ તો ગણ્યા ગણાવી ના શકાય એટલા થાય છે. અત્યારની
કોલેજો, હાઈસ્કૂલો, શાળાઓ, હોસ્ટેલો અને અન્ય જાત્રાલયો અગાઉની
ગુરુકુળ પદ્ધતિ પર ચલાયેલાં નથી, તેમનું આયોજન, નિયમન અને
નિયંત્રણ જુદી જ દૃષ્ટિથી થાય છે.

ખાસ કન્યાઓ માટેની કાંઈ કાંઈ સંસ્થાઓ પોતાના નિર્વાહને
માટે કન્યાઓ કસરતો, નૃત્યો અને નાટકોનાં પ્રદર્શનો કરે છે. કન્યાઓ
માટેનાં વિશિષ્ટ પ્રકારનાં શાળા—જાત્રાલયોને આર્થિક વ્યવસ્થાઓ માટે
શ્રીમંતો ઉપર જ આધાર રાખવાનો હોય, તેવી સંસ્થાઓના સંચા-
લકો ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી પણ એ સંસ્થામાં અભ્યાસ કરતી
અમુક કન્યાઓને કુટિલ અને ક્રાંતી શ્રીમંતોના હવસનો ભોગ બનાવ-
નારી પ્રવૃત્તિ આદરે છે.

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ‘યૌવન’ કાળને માટે લયસ્થાનો સમી
છે. તે માટેની જવાબદારી, બાળકો, કિશોરો, કુમારો અને યુવકોનાં
માતા-પિતાની છે. અર્થાત્ “યૌવનનાં લયસ્થાનો” યુવાની પછીથી જ
શરૂ થાય છે એવું કશું નથી. તેનાં મૂળ ઘણાં જાંડા છે. ઉપર
આપેલા દૃષ્ટાન્તોથી જ એવાં લયસ્થાનો પૂરાં થાય છે એમ કાંઈ નથી.

અગાઉનાં પ્રકરણોમાં એક યુવાનનું દૃષ્ટાન્ત વિસ્તારથી આપ્યું
છે. તેનું જનન અવયવ તદ્દન સંકુચિત હોઈ તે લમ કરવાને લાયક
ન હતો એવું અનુભવી તખ્તીએ પ્રમાણપત્ર આપેલું. તેને મારી પાસે
લાવવામાં આવ્યો અને પરમ દયાલુ પરમાત્માની મહદ કૃપાથી
તે સાચો યુવાન બન્યો, ડોક્ટર સાહેબે પણ જૂનું પ્રમાણપત્ર રદ
કરી તેને લમને લાયક ઠરાવ્યો.

એ જમ તેના યૌવનનું એક વિશિષ્ટ લયસ્થાન હતું; તેવી જ
રીતે તેનાં માતા-પિતાના યૌવનમાં રહેલા લયસ્થાનનું જ એ પરિણામ

હતું. તેના જન્મક્રમે તેનાં માતા-પિતા યુવાન જ હોવાં જોઈએ. તેમનાં રજ-વીરનાં સંયોગનું પરિણામ તે આ યુવાન બનેલા બાળ-કની પ્રસ્તુત સ્થિતિ.

એટલે યૌવનનાં ભવસ્થાનો માત્ર યુવાન-યુવતીએ જ નહિ પરંતુ તેમનાં માતા-પિતાઓએ પણ વિચારવાં જોઈએ છે.

અત્યારે દુનિયામાં દિનપ્રતિદિન વસતિ અગાઉ કરતાં વધતી જાય છે; તેની સાથે જાતજાતનાં નવાં નવાં પેદા થતાં વૈજ્ઞાનિક યંત્રો દ્વારા દુનિયા નાની અને નાની બનતી જાય છે. વાયુ, જળ અને વરાળનાં સહાય પછી ગેસ તથા વિદ્યુત અને તે ઉપરાંત આકાશમાં સર્વત્ર પ્રસરી રહેલા 'ઇથર' નામના તત્ત્વની સહાય વિજ્ઞાનને સાંપડી છે. હજારો ગાઉ દૂરનો અવાજ એ ઇથર દ્વારા આપણે એક સેકન્ડના પછુ અતિ સૂક્ષ્મ ભાગમાં સાંભળી શકીએ છીએ. કચકડાની મટી પર નેધાતા અવાજ અને હાલતા ચાલતાં ચિત્રો આપણને જોવા માટે મળે છે. એથી અનેક લાભ થતા હશે-થાય છે; પરંતુ તેનું એક વિપરીત પરીણામ આવે છે. અને તે ક્ષણે ક્ષણે યૌવનનાં ભવસ્થાનો સમું આપણી સમક્ષ હાજર રહે છે.

હકીકત એ છે કે યુરોપ-અમેરિકા તરફ દૃષ્ટિ પહોંચવાને કારણે આપણી ગરીબાઈ, સાદાઈ આપણને સતત સાધ્યા કરે છે. લાંબાં વાતાવરણનાં આકર્ષણો આપણા દીલમાં મહત્વાકાંક્ષા, અવનવી અભિ-લાષાઓ જગાડે છે અને તેથી આપણે બીજાની દૃષ્ટિએ પ્રભાવશાળી દેખાવાના મોહમાં ખરી રીતે તો પતનના માર્ગે જઈ રહ્યા છીએ.

એક સાદો દાખલો આપું. ઘણાં વર્ષો થયા આપણે બરૂની કલમ લખતા માટે વાપરતા, એ પછી લેખક અને પીતળની ટાંકિયાવાળાં ફોન્ટર આવ્યાં, ત્યારબાદ સાતસાતની ફાઉન્ટન પેનો દાખલ થઈ. અત્યારે ઘણા લેખકો ફાઉન્ટન પેન વગર જાણે લખી જ ન શકતા હોય એવા અપંગ થઈ ગયા છે.

પરંતુ આપણું કંઈક સદ્ભાગ્ય હશે કે જેથી પૂન્ય મહાત્મા

ધીરુની ફાઈન્ટન પેન થોડા સમય પહેલાં ગૂંચ થઈ ગઈ, તેના પત્તો ન લાગ્યો. એ ઉપરથી કેટલાકોએ મહાત્માજીને નવી ફાઈન્ટનપેન આપવા માંડી, પરંતુ તેમણે દૃઢ નિશ્ચય પ્રકટ કર્યો કે “ના, હવેથી હું ટાંક અને હોલ્ડર જ લખવાના ઉપયોગમાં લઉં છું.”

એથી અને લાગે છે કે ઘણા માનવીઓ ફાઈન્ટન પેનના મોહથી મુક્ત બનશે—મુક્ત બનવાનો પ્રયત્ન તો જરૂર કરશે.

એવી જ રીતે આપણને અનેક પરદેશી ચીજો વગર ચાલતું નથી. અને ખાસ કરીને યુવાવસ્થામાં તો જાતબાતનાં આકર્ષણોની ફસામ-જુમથી બચવાનું મુશ્કેલ બને છે.

આ રીતે અનેક પ્રકારનાં બચવાનોને આ લેખમાળામાં રચાન બળે એવી ઘણા વાચકોની ઈચ્છા છે. મારે પણ એ વિષયમાં ધુબળા હોવાનું છે, તે યોગ્ય રીતે વાચકવૃન્દ સમક્ષ જરૂર રજૂ થશે. હવે આપણે મુખ્ય વિષય તરફ આગળ વધીએ.

કુમારીકા ૧૪ વરસની થાય ત્યાં સુધીમાં એના દેહ અને અવ-સ્થા ઉપર સામાન્ય રીતે યૌવનની ઉંચાનું પ્રાગલ્ભ્ય થઈ જવું જોઈએ. હિન્દુસ્તાનની આબોહવા પ્રમાણે સોળ વરસની સંપૂર્ણ અંગોપાંગથી ખીલેલી, નિતબથી ઉપસેલી, સ્તનદ્વયથી આકર્ષણી મુગ્ધાવસ્થા ધારણ કરતી, કિશોરવસ્થામાંથી યુવાનીના ઉંબરમાં પ્રવેશ કરતી યુવતીનો દેહ વિકસીને પૂર્ણ સંસારને લાયક બની જાય છે.

સોળ સોળ વરસ વીતી જતાં છતાં પણ જ્યારે એનામાં યૌવ-નને યોગ્ય દેહનું ધડતર તૈયાર થતું નથી, તૈયાર થયેલું જોવામાં નથી આવતું ત્યારે સહેજે એના દેહ અને અંગોપાંગમાં : હેલી ઊણપ-અપૂર્ણતા-નિકાસની ખામી વગેરે તરફ આપણી નજર દોડે છે.

આકાશમાં ઊડવાની ખાતર ચાંદો વધતો રહીને પૂર્ણિમાએ સોળ કલાતો થાય એમ નહિ સમજી લઈએ પણ એની ગતિ, રેખા અને નિયમમુક્તાની ખાતર પણ એણે પૂનમે પૂર્ણિકા ધારણ કરીને અવ-નીના અધકાર પોતાની શુભ જ્યોત્સ્ના વડે ખસેડવો તો જોઈએ ને ?

એમ લક્ષ્મી ખાતર, સંસારી બનવાની ખાતર પુરુષની અને બી બાવનાને માર્ગન કરવા ખાતર નારીએ દેહકળાઓ ખીલવીને સોળ વરસે સંપૂર્ણ બનવું એવું મનાવવાની જરૂર નથી; પણ કાળની ગતિ, વધતી ઉંમર અને યૌવનના પ્રકલ્પના સમયનો પરિપાક થતાં એને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવાને કારણે અથવા કોઈ દેહવિકાસની ખામી-જીજ્ઞાસને પરિણામે જો અપૂર્ણતા રહે-રહી હોય તો પૂર્ણતાએ પહોંચવા-પહોંચાડવા ઈલાજ અને ઉપચાર એ જરૂર માગી લે છે જ.

કસકસીને બોડીસ પહેરી જોરાવરીએ છાતીને બીંસી નાંખવી, ખૂબ જ જોરદાર ચણીયાના બંધનને બાંધી કમરને પાતળી રહેવા દેવી, ચડી, ફરાક અને સેન્ડલ ખૂટની જોડીથી ઉમરે નાની દેખાવાનો પ્રયાસ કરવો અને એ રીતે ઢાંકપીછેડો રમી, આવતા યૌવનને અટકાવી, કેટલોક કાળ કિશોરાવસ્થા ધારણ કરી રાખવાનો પુરુષાર્થ આજની કુમારિકાઓ, કિશોરીઓ સમજપૂર્વક-ધરાદાપૂર્વક કરે છે. એમ કરવાની પાછળ અભ્યાસ, લગ્નકાળ દેલવાનો હેતુ અને ખીજાં અનેક કારણો પણ હોય છે ! પરંતુ આ રીતે વિકાસ પામતા-ખીસતા દેહને બાહ્યોપચારથી રોકવાથી ખરી રીતે તે રોકાતો નથી. માત્ર એથી વિકૃતિ થાય છે અને આવાં આકરાં બંધન છાતી અને કમર ઉપર જોરાવરીએ રાખનાર જીવાન થયેલી કિશોરીઓને અટકાવ વખતનાં અસહ્ય દર્દ અને છાતી-ગાંઠતંતુ, હૃદયનાં દર્દો, તેમજ હિસ્ટીરિયા જેવાં દર્દો થાય છે, અને એ કારણે અમે અનેક બહેનોને પ્રથમ મુકામતે ખ્યાન દોરીને દેખાવ ખાતર પણ અવા કૃત્રિમ ઉપચારો કામે નહિ લગાડતાં, વિકસવા યોગ્ય અનેલાં અવયવને ખિક્ષવા દેવાનું સમજાવ્યું છે.

આ તો હકીકત છે. બાહ્યોપચારથી વિકાસને અટકાવવા આતુર બનતી આજના જમાનાની કિશોરીઓની ટેવના સંબંધમાં ખ્યાન ઘોષું પરંતુ કેટલાક કેસો જીદી જાતના હોય છે. એવા કેસોમાં સોળ વરસ વિતી જવા છતાં કુમારીમાંથી કિશોરી અને કિશોરીમાંથી યૌવનકાળને

જે પ્રાદુર્ભાવ થવો જોઈએ એ રીતે અંગ ખિણતી નથી. તે તરફ જ્યારે વડીલોનું ધ્યાન દોરાય છે ત્યારે સહેજે તેમને ચિંતા થાય છે કે ‘જુઓને બાઈ ! આ છોકરી સોળ વરસની થઈ, પણ છે કંઈ ઠેકાણું ?’

“ ઠેકાણું નથી ” એ સૂત્રરૂપ વાક્યદ્વારા એમ જણાવવામાં આવે છે કે નથી એનું શરીર વધ્યું, નથી એના નિતંબ ખીલ્યાં, નથી એના ચહેરા ઉપર યૌવનના ભાવ પ્રગટ્યા કે એના સ્તનદ્વયે વિકાસ સાધ્યો ! સૂકી, દુબળી, તેજરહિત માયકાંગલી જણાતી એની કાયા હોય છે ! ઉમરે આગળ વધવા છતાં એ કીરીર (કેરડો)ના કુપની માફક પુષ્પ વગરની વસંતની હવા વગરની, એ નિર્માલ્ય છોકરી યૌવનમાં આવતી જ નથી !

અથા જ કેસોમાં એમ થતું નથી. પણ જેમાં થાય છે એ કેસોમાં એનાં માત-પિતાને એ ચિંતા ઉપજવતી રહે છે ખરી. એવી અનેક કિશોરીઓ અમારી પાસે લાવવામાં આવી છે કે જેમને સોળ સત્તર અને અઠાર વરસ વિતી જવા છતાં એમના શરીરનાં કયાંય ઠેકાણું જ ન મળે.

આવા કેસોમાં એના શરીરમાંની અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓની ખામી જણાઈ આવી છે. અને કેટલાક કેસોમાં એની માતાના ગર્ભસ્થ દોષોને પરિણામે પણ છોકરો અવિકસિત રહેતો હોય છે.

આ વિષયમાં આપણે વર્ગીકરણ કરવામાં અને જુદા જુદા સ્થાન પરત્વેનો દોષ અને ઊણપ તથા તેનાં કારણ, લક્ષણ અને સ્વરૂપની અર્થામાં ઉતરી સમય નહિ જગાડીએ. માત્ર જુદા જુદા અંગવિકાસની ખામી માટે ઉપાય સૂચવીને આ વિષય પૂરો કરી, યૌવનના ભયની ખીજ નહેરો તરફ સફર કરીશું.

જ્યારે છોકરી ચૌદ વરસની થાય છતાં પણ તેની છાતી ઉપર સ્તનગ્રંથીનો આકાર ન પ્રગટે, એનાં બાહુ, જાંઘો અને નિતંબ ઉપર માંસપેશીઓ ન ખિલે, ઉદરની નાખિથી નીચે રેખાવલિનો દોરો ન દેખાય તો એમ સમજી લેવું કે એના શરીરની ગ્રંથીઓ બરાબર કામ કરતી નથી અને એથી યૌવન વર્ષો વીતશે તોયે આવશે નહિ.

આહન—ખારેક ભરત :

આહન તોલા જા અને ખારેક નંબર ૨૧; પ્રથમ આહનને ખાંડીને પાઉડર કરવો અને ૨૧ ખારેકને રાત્રે ગરમ પાણીમાં પલાળી રાખવી. સવારે ૨૧ ખારેકમાંથી ઠળિયા કાઢી નાખી, દરેક ખારેકની વચલી પોલમાં ખાંડિલું આહન ભરવું અને સાડાસાત તોલા આહન ૨૧ ખારેકમાં પૂરું ભરી દેવું. દરેક ખારેક ઉપર દોરો બાંધવો.

સવારમાં બહારીનું દૂધ શેર ૧ લાઈને તેમાં ૧ ખારેક મૂકવી તથા એક તોલા ખાંડ નાખી ઉકાળવું. ત્રણ ચાર કિલો આળ્યા પછી નીચે ઉતારી ઠંડું થયે પ્રથમ ખારેકને ચાવીને ખાઈ જવી. ઉપર દૂધ પીવું અને તેના ઉપર અરધો કલાક સુધી બિલકુલ પાણી પીવા આપવું નહિ. ઉપરાંત પાણીનાં બેડાં ભરવા માટે જ્યેમને દૂર દૂવા ઉપર જવું પડતું હોય તો તેમણે નિયમિત બે ત્રણ બેડાં ભરવા જવું અથવા બશેર બાંધી બંટીએ ફળવા બેસારવી. આ રીતે રોજ સવારમાં ખારેક આપવી. સાંજે બદામનું તેલ તથા કાળુનું તેલ બન્ને બેમાં કરી શરીર ઉપર છૂટા હાથે માલીસ કરાવવું.

આ દવા તથા પ્રયોગ શિયાળામાં કાર્તિક સુદ પૂનમથી શરૂ કરી મહા સુદ પૂનમે બંધ કરવો. આ પ્રયોગ દરમ્યાન કાળુ, બદામ, અખરોડ, કોપરું, તલ, મગફળી જેવા તૈલી પદાર્થો ચાવીને ખાવા આપવા, અને પરીનો વળે એ રીતની શરીરની કસરત આપવી. પછી બલે તે જાથ વસાવે, જાણ્યાં થાપે, બંટી બેંચે, દૂવા ઉપર પાણી ભરે ચા કપડાં ધુવે; પણ શરીરને પૂરતું હલનચલન મળે એ રીતે કસરત મળવી જોઈ એ.

એક વરસના શિયાળામાં આ રીતે ઉપરનો પ્રયોગ કરવાથી છોકરીની અંતઃશક્તિ ત્રીજીએ કામે લાગે છે અને તેના દેહને વિકાસ થવા લાગે છે, શરીર ખિલે છે, માંસ વધે છે, રોમાન્સિલ પ્રગટે છે અને રતન તથા શુભાગિ ઉપર યૌવનના અંકુરો પ્રગટે છે.

બીજો પ્રયાગ

કુકડીનાં ઇંડાનાં ફેતરાં કે જેને ઇંડાનું બક્ષણ કરનારાઓ કમ-રાપટ્ટીમાં ફેંકી દે છે તે ફેતરાંને લઈને ૧ શેર ફેતરાં હોય તો બે તોલા લીંઝુનો રસ અને ૧ તોલો મીઠું-એક ચીનાઈ માટીના વાસણમાં નાંખીને પલાળી રાખવાં. આર કલાક પલાળી રાખ્યા પછી ફેતરાંને હાથે મસળવાથી ઉપરના ભાગમાંથી પાતળું પડ નીકળી જશે તેને ફેંકી દઈને બાકીનાં ફેતરાંને લૂછી, સાફ કરી તેની નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ભસ્મ કરવી.

મેઘ સાફ કરેલાં કુકડીનાં ઇંડાનાં ફેતરાં તો. ૪૦ હોય તો તેમાં તો. ૧ હીંગોળાક નાંખી, ખાડીને પાઉર કરવો અને ખરલમાં નાંખી ઘીકુંવારના રસમાં ૨૪ કલાક ઘૂંટી રૂપીઆ-રૂપીયાભારની ચકરીઓ બનાવી તડકે સુકવી લેવી. એ સુકાયેલી ચકરીઓ-ટીકડીઓ તૈયાર થયા પછી સરખી ખારવાળાં બે સગાલવડાં સરખાં ધસી રાખી. એકમાં ચકરીઓ મૂકી, ઉપર બીજું સરાવલું બિંધું મૂકી સાંધાની જગ્યાએ બીના કપડાનું ચીથરૂં વીંટી, તેની ઉપર માટી ચોપડી, પાંચ શેર અડાયા છાણની વચમાં આંચ આપવી. બીજે દિવસે ઠંડું અથોથી કાઢી લઈને ખરલમાં નાંખી ૧ તોલો હીંગોળાક નાંખી, ઘી કુંવારના રસમાં ઘૂંટી, સુકવીને પાંચ શેર અડાયા છાણનો અગ્નિ આપવો. આ રીતે સાત ભટ્ટી આપ્યા પછી બહાર કાઢી, એક દિવસ ગુલાબજળમાં તથા એક દિવસ કેવડાજળમાં ઘૂંટી સુકવી ખાટલી બરી રાખવી.

ચૌદ પંદર વરસ વિતી જવા છતાં જે છોકરીને સ્તન તથા બાંધ ઉપર સ્ત્રીભાવ ન આવતા હોય, શરીર ન ખીલતું હોય, જેમને ગુપ્તયાન ઉપર રોમાવલિ ન પ્રગટતી હોય, જે સ્ત્રીને સ્તન વિકાસદાર અને ભગવદાર ન બનતાં હોય પણ તદ્દન નાનાં જ રહેતા હોય, એટલે કે સ્તનમયીઓ ઉમર વધવાની સાથે વિકાસ પામી પયો-ધરનું રૂપ ધારણ કરવું જોઈએ તે ન થતું હોય, અથવા જે સ્ત્રી-

એને એકાદ સુવાવડ આવી ગઈ હોય તેટલામાં જ રતન સુકાઈ લટકીને ચીથરા જેવા બેહાલ થઈ ગયાં હોય, ગુપ્ત માર્ગ ઢીલો અશક્ત અને સ્નાયુ નબળા પડી બંધનો ઢીલાં પડી ગયા હોય, તેવી હરેક કિશોરી, યૌવના અથવા ગૃહિણી ઓછા માટે આ યોગ છે. તે અમારો અનુભવસિદ્ધ છે અને ગુરુમંથી મળેલો છે.

કમળકાકડી અથવા પંખડીને ખાંડી નાખવી (ઉપરનું કાળું કવર કાઢી નાખીને પછી તેનાં મીંચને) તે ચૂર્ણ તો. ૧ દશ તોલા દૂધમાં ઉકાળી, ખીર બનાવી અંદર સાકર એલચી નાખીને ઠંડી થવા દેવી. એ ખીરની ઉપર મલાઈની તર જામે તે ચમચામાં લઈને ઉપર બતાવેલી ઇંડાની ફાતરાની ભસ્મ રતી બે તેમાં નાખી, મેળવી, ચાટી, ઉપર કમળકાકડીની ખીર ખાઈ જવી. આ ખીર લીધા પછી ત્રણ કલાક સુધી કોઈ પણ પ્રકારનું બોજન આપવું નહિ. માખણ, ઘી, દૂધ સારા પ્રમાણમાં આપવું. માત્ર સવારે આ પ્રમાણે દવા અને ખીર આપવી. સાંજે ખજૂરની ૧ અથવા બે પેશામાંથી ઠળીયો, કાઢી નાખી તેની અંદર ઘી ભરી ચાવીને ખાઈ જવી.

અને દોરડાં ફૂદવાની કસરત કરવા સચવવું અથવા ચાલવું. આ પ્રમાણે લાગડ ત્રણ-ચાર મહિના દવા આપવી. ખોરાકમાં ફળ, સૂકા મેવો, લીલાં શાકભાજી વધુ પ્રમાણમાં આપવાં એના મન-મગજ ઉપરથી કોઈ પણ પ્રકારનો માનસિક અથવા શારીરિક બોજો હોય તો ઓછો દરવો. ચોમાસું અને શિયાળો આ આઠ મહિના ઉપરની દવા આપવા માટે સારા છે. ઉનાળામાં દવા બંધ કરીને બાવે એને પચે તેટલી પાકી-મીઠી-ગળી કેરી ચૂસાવવી અને ઉપર પચે તેટલું દૂધ પીવરાવવું.

અમે તો આ રીતે અનેક કુમારીકાઓનાં શરીરને આ ઔષધો આપી જોયાં છે, એકાદ વરસમાં તો શરીર મસ્ત બને છે. અંગોપાંગ વિકાસ પામી, ભરયૌવનની ભરતીના નાદે ગાજતું બની જાય છે. પેટ'ટ આટલીઓ શરીર સુધારવા માટે ડોક્ટર પાસે લખાવી લાવી,

તે ફવાઓ પીને ઠંડાળેલી બહેનોને ઉપરનાં ઔષધ પોતાની પુત્રી, બહેન કે પડોશીની તનયા માટે વાપરી જોવાની ભલામણ કરે છે.

પરંતુ માત્ર અસ્તગહવર ઉમર વધવા છતાં સાંકડું રહી ગયું હોય, અર્થાત્ તેને લઈને નિતંબ-કમર પાછળનો ભાગ તદ્દન સુકા-યેલો જણાતો હોય તો એવી કિશોરી કુમારિકાને માટે.

ચીમેડ વાળો :

ચીમેડ તો. ૨૦ બાવળનો ચુંદર તો. ૧૦, વાલડીંગ તો. ૨૧, વાપુંબા તો ૧૧, મુસળી તો, ૧, કમળનુ. કેશર તો. ૧, મેથી તો. ૨૧, આદન તો. ૧, ગઠોડા તો. ૧. ઘી શેર ૨૧, ગાળ શેર ૧, ખાંડ શેર ૧ અડદનો આટો તો. ૨૦ કેપડું તો. ૧૦.

પાકનો વિધિ

પ્રથમ ચીમેડને ખાંડી જુદી રાખવી. મેથીને શેકીને ખાંડી નાખી જુદી રાખવી. ચુંદરને ઘીમાં તળીને ખાંડી નાખવો. અડદના લોટને દૂધનો કરમો દઈ ઘીમાં શેકી દાણો પાડવો.

બાદ ચૂલા ઉપર ઘી મૂકી, ગાળ નાખી, ગાળ ઉપર તરે એટલે નીચે ઉતારી ખાંડ નાખી, ખાંડીના ખાંડેલા મસાલા, ચુંદર અને કેપડું તથા અડદનો આટો વગેરે મેળવી અને દસ તોલાના લાકુ વાળવા. જો છોકરી લોહીમાં પ્રીકાશવાળી જણાતી હોય તો લાકુ વાળતાં પહેલાં આ પાકમાં ૧ તોલા મંદૂર બરમ તથા ૧ તોલા સુવર્ણ માશ્વિક બરમ સારી રીતે પરિપક્વ તૈયાર કરેલી મેળવીને પછી લાકુ વાળવા.

દાતણુ કરી રહ્યા પછી ૧ લાકુ બરાબર ચાવીને ખાવા આપવો અને ખાઈ રહ્યા પછી બશેર ઘઉં લઈને ઘંટીએ ફળવા બેસારવી.

હાજી, હા, તમારી મોંઘા પાડની હીરા વીંટી હાથે જડેલી, તડકો ડાયો નહિ દીઠેલી, બાપની મોટરની સાલખીમાં મહાલતી બેઠ-ડીને બશેર ઘઉં ફળવા માટે બેસારો. આકરાં ઓપરેશન સહન કરવા અને ડોક્ટરોની તપાસ અને " ક્યુરેટીંગ " કરાવવા અને આતવારે

ડોક્ટરની વીઝીટ કરાવવી તથા અટકાવે-અટકાવે દુઃખની પજડો ખાતી દીકરીનાં કલ્યાણમાવ વાંચ્યું આતા, તમે કળવાના કાર્યને મજૂરીનું કામ માનતી બૂઝી જશો તે દિવસે વિભાવતથી લેહી ડોક્ટર બનીને આવનારે તે માટે ખર્ચેલા પૈસા પાણીમાં જ જવાના: લેહી ડોક્ટરને બોલાવવાની કે તેની પાસે જવાની જરૂર જ નહિ રહે.

માનશો ?-નહિ માને તોય હું કહેવાનો છું કે તમે સાલ્વખીતક છપરે ચઢી, વૈભવનાં હિંચકે બેસી, ફેશનની નિઃસરણી ઉપર પગ મૂક્યો છે અને આપણું પરાપૂર્વનું પોતાની સંભાળ નહિ લેવાથી ખોરખોર આંસુએ રડતું સામેલું તથા સવાસવા શૈર ધૂળ ચઢી જવાથી તથા તથા ઉંદરકાએ આળોટીને મેલી લેલી કરી મૂકેલી વપરાયા વગરની ઘંટી ખૂણે પડ્યાં છે! કૂવાનાં પાણી, ભેંસનાં વલોણાં, છાણનાં આપણું અદૃશ્ય બન્યાં છે ! નળ આવવાથી બહેનો વગરના નદીના આરા ઉજ્જડ બનેલા દેખાય છે !

સાલ્વખીમાં મહાલક્ષ્મી બહેનો, તમે આ છોડ્યું છે ત્યારથી તમારી તંદુરસ્તી, તમારી પડકંદ કાયા, તમારાં દૂધે છલકાતાં પરોધરો, તમારી રાતી રાયણ જેવી ગુલેગુલજાર સુવર્ણમયી ચામડો અને તમારાં દિવ્ય અને તેજસ્વી જન્મ લેતાં બાળકો પણ ગુમાવ્યાં છે, તમે !

તમે મારા કહેવાનો એવા અર્થ ન કરશો કે હું તમને ઘરની જંગલની અને ઝીંઝરની ગુલામી તરફ ખેંચું છું ! ના, બહેન ના ! હું મજૂરી કે ગુલામીની નહિ પણ સ્વાશ્રયની હિમાયત કરું છું. તમે તમારી તંદુરસ્તીને ખાતર, તમારા સૌન્દર્ય અને સૌષ્ટવને ખાતર, તમારે પોતાને ખાતર, તમારાં બાળકોની તેજસ્વિતાને ખાતર, મજૂરીનાં ગુલામ નહિ પણ સ્વાશ્રયી બનો.

એક ગાય તમારે ત્યાં રાખો, દૂધ મેળવો, દહીં ગનાવો. તેને વલોણા વડે વલોવો-તમે તથા તમારા પતિરાજ બેઠે નેતરાં ખેંચો. એ દૂધ, દહીં માખણ, મોળી છાશ-તમારા આખા કુટુંબ માટે અમૂલ્ય સમાન બનીને તમારું શરીરસૌષ્ટવ સર્વ પ્રકારે પરિપૂર્ણ બનાવશે.

શરીરવિકાસ માટે કસરત અને યોગનાં અભ્યાસો

લોહી વધારવા માટે લોહ તથા મંદુર, મગજ ખિલવવા માટે બંગ, પ્રવાલ, મોતી: લિંબરને મદદ કરવા માટે તામ્ર, શિકાગ્રત, સુવર્ણ, માલિક: ફેક્સાને મદદ પહોંચાડવા માટે અબ્રક અને સાયરફાંગ અને હલ્કા માટે સુવર્ણ ઇત્યાદિ ધાતુની ભસ્મોથી, ચંદ્રોદય અને ચંદ્રોદય સાથે મિશ્ર થયેલા સોમલ, મનશીત્ર, હડતાળ, સુવર્ણ, સીસું, રસકપુર, ઇત્યાદિ જેરી ચીજોના યોગથી તૈયાર થતી રસક્રિયાની ઔષધિ આપીને ક્રિયાકુશળ, અનુભવી, બુદ્ધિમાન ચિકિત્સક વિકાસ નહિ પામેલાં, યુવાનીની અપેક્ષા ધરાવતા કેમોમાં સફળતા મેળવી શકે છે. હિંસાને અટકાવીને ધાતુ-માત્રાથી વિષ-ઉપવિષથી, રસ-રસાયનથી અને અહાર ભાર વનસ્પતિમાં રહેલા મહાન દિવ્ય ગુણોથી માનવશરીરને સ્વસ્થતા: તંદુરસ્તી અને યૌવન આપી શકાય છે. પણ આ બધામાં પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ હિંસાયુગો માનવકલ્યાણને ખાતર થતાં-હિંસાકાર્યોથી વનસ્પતિભેદન ધાતુઓનું ભરમીકરણ, વિષોનું સંશોધન: આ બધામાં જ્યારે અધિવર્ધો-આયુર્વેદાચાર્યોને હિંસા દેખાઈ ત્યારે “શાન્તપાપમ” કહી પોતાની નજર ફેરવી લીધી. એમણે પોતાની નજર ઠેરવી ત્યાંકે જ્યાં જેમાં પાપ નહિ, અરૂચી નહિ, અપેક્ષા નહિ, મદદની યાચના નહિ સહાયની જરૂર નહિ, સાધનની શોધ નહિ, એવા માનવ-કલ્યાણના સાધનરૂપ “યોગ” તરફ. એથક, માનવકલ્યાણ માટે “યોગ” જેવું એકે સાધન નથી. ઐહિક (આ દુનિયા) અને પાર-લૌકિક (દેહ છૂટ્યા પછી) સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગનું આચરણ કરવાની મુનિઓએ આગ્રા કરી.

યોગસિદ્ધિ કરવા માટે સાધુ થવાની જરૂર સમજવી ના જોઈએ. રાગ જનક અને દારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણ સંસારી, ધરધારી, વહેવારી હોવા છતાં પૂર્ણ યોગી હતા એવું પુરાણો તથા પ્રાચીન ઇતિહાસો કહે છે.

યોગ એ એક મહાન બળવાન એવી વિદ્યા છે કે એને સિદ્ધ કરવાથી સકળ જગતની સમૃદ્ધિ અને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે. યોગની શુભેચ્છા વિચારણા, ધાનુમાનસા, સર્વોપતિ, અંશાસક્તિ, હારાર્થ—ભાવિની અને તુર્યાંગાઃ આ સાતે લૂભિકા સિદ્ધ થયા છતાં સંસારમાં રહી ધરત્રારી, બાળબચ્ચાધારી થઈ શકાય છે. યોગથી રાજયોગી બની શકાય છે, જીવન લંબાવી, આયુષ્યને વધારી શકાય છે અને મૃત્યુની ઇચ્છા થતાં સ્વૈચ્છિક મૃત્યુ યોગી સ્વેચ્છાએ આચરી શકે છે.

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમા, વૃત્તિ, દયા, આર્જવ, મિતાહાર, શૌચ અને શાન્તિ જેવા પગથિયાં યોગના આસન ઉપર આરૂઢ થવા માટે ચઢવાં જોઈએ. પરંતુ આપણે આ સ્થળે સર્વાંગ યોગની બાબત અને ચર્ચામાં નથી ઉતરવું. માત્ર આપણે તો યોગના એક અંગસમાં આસન જોવાં છે, જે આસન કરવાથી માનવ-શરીરની વૃદ્ધિ, વિકાસ અને તંદુરસ્તી માટે કાર્કષણ વનસ્પતિ, ખનીજ, વિષાદિ કે પ્રાણીજ ઔષધની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય લાભ જ લઈ શકાય છે. ઉપરાંત આપણે અગાઉનાં પ્રકરણોમાં જે રસપિંડો અથવા રસગ્રંથીઓનું વર્ણન આપી ગયા છીએ. જે રસપિંડો વિકાસ અટકી જવાથી માનવશરીરની યુવાની અટકે છે, જે રસપિંડો કામ નહિ કરવાથી વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવે છે અને જે ગ્રંથીઓ શિથિલ બનવાથી જુવાનીમાં ધડપણ દેખાવા લાગે છે, તે રસપિંડ—ગ્રંથીઓને પણ આસનો વડે સરસ અને સુંદર રીતે નાગૃત કરી શકાય છે, ઝડપી બનાવી શકાય છે અને એથી માનવશરીરની જુવાની લાવી શકાય છે-ટકાવી શકાય છે.

આ યોગ અને આસનોથી માનવી દીર્ઘાયુ બોગવી શકે છે. લોકોક્તિ છે કે “ધર્મર પ્રત્યેક માનવીની આયુષ્યમર્યાદા પહેલેથી જ નિયત કરી રાખેલ છે.” પરંતુ આ લોકોક્તિ ખોટી છે, નિર્મૂલ છે. પ્રત્યેક માનવી પોતાની ઇચ્છાનુસાર લાંબું આયુષ્ય બોગવી શકે છે. વેદ કહે છે:

મૃત્યોઃ પદં યોષયન્તો દ્વાધીય આયુઃ મત્તરંદધાનઃ ।

મનુષ્યો પોતાનું આયુષ્ય સો વર્ષથી પણ અધિક લાંબાવી શકે છે.

હા, એ વાત ચોક્કસ છે કે માનવીએ જન્મ્યા પછી તેને છવી બાલ્યવાન-જીવવાની કળા આવડવી જોઈએ. એ કળા તે આપણા પુરાતન ભારતનાં યોગ અને તેનાં આસનો છે.

વિક્રમ સંવત્ પહેલાં બે પાંચ વરસની વાત છે. એ સમયે પર્ષટન કરવા નીકળેલો “એરીયન” નામનો એક ગ્રીક જણાવે છે કે ભારતવર્ષમાં ૧૪૦ વર્ષના વૃદ્ધ માણસો બહુ જ નજરે પડે છે. સો વરસની ઉંમરવાળા તો અનંત માનવીઓ ભારતવર્ષમાં છે.

પાંડિત શ્રીપાદ દામોદર સાતવહેકર પ્રાચીન કાળમાં થઈ ગયેલા આપણા મહાપુરુષોનું આયુષ્ય બતાવતાં લખે છે :

બીષ્મ	૧૭૦ વર્ષ	મહર્ષિ વ્યાસ	૧૫૭ વર્ષ
ધૃતરાષ્ટ્ર	૧૦૫ વર્ષ	વિદુર	૧૦૫ વર્ષ

એ રીતે તેમણે આયુષ્ય ભોગવેલાં બતાવે છે, અને આટલું આયુષ્ય ભોગવવા છતાં તેઓ વૃદ્ધ થઈ ગયા નહોતા. એકસો ને સતાવન વર્ષની ઉંમરે મહર્ષિ વ્યાસે મહાભારત જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે. બીષ્મ અને દુર્યોધનનું મહાયુદ્ધ થયું ત્યારે તેમને ૬૯મું વર્ષ હતું અને બીષ્મપિતામહે ૧૭૦ વર્ષની ઉંમરે તો યુવાનને પણ થંભાવી દે તેવું યુદ્ધ ખેલ્યું હતું.

શ્વાત સતી વર્ષપર્યન્ત યૌવનમ્ ।

અર્થાત્ સોળ વરસથી સો વર્ષ મુખીના સમયને યુવાની માનવી જોઈએ. સ્વર્ગારોહણ સમયે પાંડવો સો વરસથી ઉંમરે પહોંચ્યા હતા. પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં સામાન્ય માનવી એકસો પચીસ વરસની

ઉમર ભોગવતો અને તપસ્વીઓ એકસો સીતેસખી બસો પાંચ વરસ જીવી શકતા.

આવા ઇતિહાસના દાખલા આપીને એમ કહી શકાય કે માનવીનું આયુષ્ય સૌ વરસનું સામાન્ય મધ્યમ, અને જો માનવી ધારે તો એથી પણ વધુ સમય જીવી શકે. મહાત્મા મંધીજી ૭૬ વરસના થયા. સવાસો વર્ષ પર્વત જીવવાનો તેમનો નિશ્ચય છે અને અત્યારે પણ એક યુવાન જેવી એમની માનસિક કૃતિ છે. પરંતુ આજે ભારત-વર્ષના માનવીનું સરેરાશ આયુષ્ય ૨૫ થી ૩૦ વર્ષનું થઈ ગયું છે. ઋશ્ય કે આપણે જીવન જીવવાની કળાનાં જે વિવિધ અંગો છે તેનો નાશ કરી નાખી, કૃત્રિમ જીવન જીવવા લાગ્યા છીએ, આપણે ભારત-વર્ષીઓ પરાધીન, ફલીત, પરાવલંબી બની ગયા છીએ. આપણી સ્વતંત્રતા, આપણી સંસ્કૃતિ અને આપણું આયોનું આયજીવન નાશ પામી ગયું છે. આજે તો હવા, માણી, પ્રકાશ, ખેતરાક, વાણી અને વિચાર એ બધાં પરદેશીઓના બંધનમાં સળંગ બંધાઈ, આપણે ભારત નામના એક મહાન બંદીખાનામાં પડ્યા છીએ. કેમ જાણે હાથે પગે બેઠીઓ પહેસવી, જીમ ઉપર ખંભાતી તાળાં ઠોકી દેવામાં આવ્યાં હોય ! જીવનના દેહલા શાસોન્વીસ લેલા દેશ એ વિષે પણ પરવશતા છે ! આ પ્રકારની દશામાં દીર્ઘજીવન, તંદુરસ્ત જીવન, સ્વૈચ્છિક જીવન જીવવાની કળા વિષે લખવામાં આવે છે. એ એટલા માટે કે એક સમય બ્યારે ભારત દેશ પૂરો સ્વતંત્ર બનશે. ત્યારે પણ એની ઉપર વિચાર કરીને દેશ પોતાનું દીર્ઘ આયુષ્ય-દીર્ઘ જીવન, તંદુરસ્ત જીવન અને સાચી જીવવાની મેળવવા પ્રયાસ કરી શકે.

નિર્વિવાદ વાત છે કે માનવ શરીર દીર્ઘાયુ થઈ શકે છે. આગળ અપાયેલા દાખલામાં લાંબુ આયુષ્ય ભોગવનારા માનવીઓ કોઈ એકસો, કોઈક જુદાં કે કોઈ મહાઈ નો સેટ કે કોઈક પરદેશી ચમત્કારિક દવાઓ ખાઈને દીર્ઘાયુ થતા નહોતા. એમને યોગ અને તેના અસનોની કળા સાધ્ય હતી. હરેક માનવી સમય પરત્વે પક્ષ-

મર્ચની ઉપાસના અને એની સાથે આસનની સિદ્ધિ મેળવી પોતાના અંગોમાંનો સમયાનુકૂળ વિકાસ મેળવી, પુરુષાતન, શરવીરતા, ખંઠાદુરી અને યૌવન પ્રાપ્ત કરી ઠીક સમય પર સંસારી બની રહેતા.

[૧૪]

શરીરવિકાસ માટે યોગ અને આસનો

સંસારી અનેકા સ્ત્રી-પુરુષોને મનુષ્ય શરીરના ધર્મો વિષે ગૃહ-સ્થાત્રીના સંયમ વિષે એને ભોગ્ય એવી સ્વપત્ની સાથેની મર્ચદા વિષે અળાઉના કાળમાં પૂરેા ખ્યાલ હતો અને તેથી જ તે વખતનો સ્ત્રી-પુરુષનો સમાજ બ્રહ્મચારી રહી શકતો, સંસારી બની પંચ વિષયને ભોગવી શકતો, સમય આવતાં એ જ સ્ત્રી સાથે રહી વાનપ્રસ્થ દીક્ષા મેળવીને જપતપાદિમાં ચિત્તની પ્રતિની એકાગ્રતા કરી શકતો. અને દોહત, વેલવ; સમાજ કુટુંબ અને રાજકર્મને છોડી, સમગ્ર પ્રકારે સંન્યાસી થઈ શકતો. આ રીતે માનવ-શરીરના ઘડતરમાં જ એ પ્રદારનો આર્યત્વની ગળથુથી પીવડાવવામાં આવતી.

પૌરુષેયના ખીજરોપણ અને સ્ત્રીત્વમાં માતૃત્વની આવનાઓના અમર સજ્જવન વીરડામાં એક વખત જે મીઠાં જળ તરવરતાં તે ભારત-વાસીઓમાંથી સૂઝાર્યા છે, કારણ કે આર્યત્વ અને માનવઘડતરના બધા-રણ બદલાઈ ગયાં છે. હિન્દને ભલે વિજ્ઞાનની નવી શોધઓળની, નવા ઉદ્યોગોની, હથીયારો અને સાધનોની ભેટ મળી હશે, વિગ્રહો, પ્રપંચો મુત્સદ્દીગીરી, રાજખટપટ, કાવાદાવા અને કરામતો એણે પરદેશીઓના સહવાસે સંપાદન કરેલ હશે અને એથી પણ આગળ વધીને માનવ-નાશને નોતરનાર અણુઓ જોવી વિજ્ઞાનની અંતિમ તો નહિ પણ અતિ મહાન શોધ પર્યન્ત હિન્દુસ્તાન આગળ વધી જશે; પરંતુ એણે અત્યાસુધીમાં ગુમાવ્યું છે બધું.

એ આપણી પુરાતન વિદ્યા, આપણું અખ્યાતમહાન, આપણું

તપ અને આયુષ્યબળ, આપણી દીર્ઘાયુઃ ભોગવવાની કળા એ છુટી જાય તો પછી હિન્દ તે કદી ગણ્ય ભારતવર્ષ નહિ રહે.

અને એથી જ વિદ્યા તથા જ્ઞાનના વિકાસની સાથે સાથે માનવ શરીરના વિકાસઅર્થે આશ્વકાળથી જ શિક્ષણની સાથે શરીરની સુદૃઢતા, વિકાસ, દીર્ઘજીવન અને સ્વસ્થચર્યા જેવી આવતો ઉપર લક્ષ રાખી, શિક્ષણના એક અંગ તરીકે એને ભોગવવામાં આવે તો જ આપણે ગુમાવેલ તનબળ, મનબળ અને આયુષ્યબળને પૂર્વવત્ સ્થાપિત કરી શકીએ.

આજે દુર્બળ બનતા જતા માનવશરીરને સુદૃઢ કરવા માટે અનેક પ્રકારની કસરતને મહત્વનું સ્થાન અપાતું જાય છે અને અનેક સંસ્થાઓ તરફથી અખાડાપ્રવૃત્તિ ચલાવી, યુવાનોનું ધ્યાન ઠીક પ્રમાણમાં તે તરફ દોર્યું છે. ક્રિકેટ, ફૂટબોલ જેવી વિદેશી રમતો અને ફંક, ખેલક, કુસ્તી, પટ્ટા ખેલવા, લાઠી ફેરવવી વગેરે દેશી કસરત અને રમતોથી શરીર કસાય છે, શરીર પહેલવાન જેવું થાય છે, માંસપેશીઓ મજબૂત રીતે બંધાય છે એ વાત અપવાદ રહિત સત્ય હોવા છતાં આ જાતની કસરતમાં એક દુર્મર્ષ અમે અનુભવે નિહાળ્યો છે.

કસરત કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિને કસરત એ પાછળથી એક પ્રકારનું વ્યસન થઈતે રહે છે. અર્થાત્ કસરત કરનારને હરદમ નિયમિત ફરજિયાત આજીવન કસરત કરવી જ પડે છે—કરવી જ રહે છે.

એ રીતે કસરત કરનાર જો કસરતને છોડી દે છે તો તેના શરીરમાં નબળાઈ વાસ કરે છે અને અનેક પ્રકારની ફરિયાદો શરૂ થાય છે. કસરત કરનાર કસરત છોડ્યા પછી વ્યાધિના ભોગ બની મરેલા સેંકડો દરદી જે અમારા પરિચયમાં આવેલા, તેમના અનુભવ અને કથન ઉપરથી જાણવા મળ્યું છે કે તેઓ ફરી કસરત કરવા લાગી જાય તો જ એમની જાતજાતની ફરિયાદો જે ઊભી થઈ હોય

તે દૂર થઈ શકે છે. ખીન ઔષધિ કે ઉપચાર કસરતી શરીરને કાર્ગ કારખત થતાં નથી. એ પ્રકારનું કથન કેટલાક કસરત કરનારાઓ પાસેથી અમે સાંભળ્યું છે પણ ખરું !

ઉપરાંત કસરત કરવાથી દીર્ઘાયુષી બની શકાતું નથી. આ હકીકતને આપણે સત્ય તરીકે સ્વીકારીએ નહિ તો યે દીર્ઘાયુ ભોગવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિને નિયમિત તથા ખૂબ કસરત કરનાર હોય એવું સાબિત થતું નથી અથવા એવા પુરાવાઓ મોટા પ્રમાણમાં મળતા નથી. વળી આપણા મસ્તિષ્ક, પહેરવાનો અને કુસ્તીયાળો લાંબું આયુષ્ય ભોગવતા જ હોય છે એવું પણ મજબૂતમાં આવ્યું નથી.

એટલે જો હકીકતને ચોક્કસ સમર્થન મળે છે કે વ્યાયામ જો જરૂર સુંદર વસ્તુ હોવા છતાં ઋષિમુનિઓએ જે વ્યાયામની પદ્ધતિ અંગીકાર કરી હતી તે જ દીર્ઘાયુષી બનવાને માટે તથા બુદ્ધિ અને જ્ઞાનશક્તિ, ખીલવવા માટે યોગ્ય હતી અને છે.

જો જે વ્યાયામપદ્ધતિ તેનું નામ આસનો: અને એ પ્રકારનાં આસનોની વ્યાયામશક્તિ એટલી સમર્થ છે કે તેનાથી શરીરનો વિકાસ સાધી શકાય છે, શરીરસ્થ અતેક રસગ્રંથીઓને કામે લગાડી શકાય છે, એથી જીવનીય તત્ત્વ ટકી રહે છે અને શરીરની નસોમાં ફરતા રક્તમાં એકઠાં થતાં-આવી મળતાં વિષાદિ તત્ત્વોને આસનો વડે દૂર કરી શકાય છે.

એટલું જ નહિ પણ આસનની શક્તિથી મનોબળ મજબૂત થતું હોવાથી આસન કરનાર નિર્વ્યસની બની શકે છે, અલ્પચર્ચ પાળી શકે છે, દેહની સંચાલકિયાને વેગ પણ મળી શકે છે અને કાળમાં પણ લઈ શકે છે.

આસનોના વ્યાયામથી ચોક્કસ અંગ ઉપર બોળે પડતો નથી. ખીજ કસરતો-સખત કસરતોથી શરીરને ચોક્કસ પ્રકારનો બોળે જાય છે પડે છે અને તેથી તેને અંગ બહે વધુ ખીલેલાં જણાય છે, પણ તેથી દૈહિક રક્તસંચાલન અને દૈહિક અવસ્થિત ક્રિયામાં

કેટલીક વખતે વધુ વેગ મળે છે; જ્યારે આસનોથી શરીરમાં રહેલી નસો અને નાડીતંત્ર ખેંચાઈ, લોહી અગમર ફરવામાં મદદ મળે છે અને તેથી લોહી વહન કરનારી નાડીઓના જડ થવાના પરિણામે આજે થઈ આવતા બ્લડપ્રેશર, ન્યુરોસ્થેનીયા જેવા અને કેટલાક જ્ઞાનતંત્રના વ્યાધિઓ આસનો કરનારને થતા નથી.

આસનો માટે માત્ર મનની દૃઢતા, સતત પ્રયાસ શ્રદ્ધા અને નિયમ—આટલાં વાનાં તરફ નજર રાખી, આખાલવૃદ્ધ કોઈ પણ માનવી આસનો કરવાને ઉત્તુક થાય તો વ્યાધિઓનો નાશ કરી, શરીરને સશક્ત, સંયમી અને દીર્ઘાયુષી બનાવી શકે છે.

આગળ થઈ ગયેલા મહર્ષિ પતંજલિએ માનવકલ્યાણની ખાતર યોગશાસ્ત્ર રચીને આપણી સામે મૂકેલું છે. તે અર્ષ્ટાંજ યોગનું ત્રીજું પગથીયું તેને આસન કહેવામાં આવે છે.

આધુનિક સમયમાં લોકકલ્યાણની ખાતર વૈદ્યકિક શાસ્ત્રો તથા યોગ અને શ્વાસ-રમ્પતિઓ ઉપર પ્રકાશ પાડી, જ્ઞાનની મહાન પરખ ખેસાડનાર દક્ષિણ ભારતમાં સતારા જિલ્લામાં ઔષ્ધ શહેરમાં “સ્વાધ્યાય-મંડળ” રચાપી, આપણા પુરાતન વિદ્યાને જેમણે વિકાસ કરવા માંડ્યો છે તે પડિતજી સાતવલેકર અહીં યાદ આવ્યા સિવાય રહેતા નથી. હિન્દીમાં “વૈદિક ધર્મ” અને મરાઠીમાં “પુરુષાર્થ” નામનાં માસિક પ્રગટ કરી, વેદોનાં લાભો લખી, યોગ અને યોગનાં વિવિધ અંગો ઉપર જે જ્ઞાનની સરિતા વહેવડાવવા માંડી છે; તે હુમ થતી પુરાતત્ત્વવિદ્યાને સજીવન કરવા સાચો પુરુષાર્થ છે જેમ માફ માનવું છે.

જોમના અનેકવિધ ઉપયોગી સાહિત્યમાં “સૂર્યભેદી વ્યાયામ” અને “આસનો” આ બે વિષયો મને ધણા ઉપયોગી લાગ્યા છે અને આપણા અંગવિકાસ માટે જો બે વિષય તરફ આગળી ચીંધી, આપણે આ વિષય પૂરો કરીશું.

નાભિની નીચે સૂર્યસ્થાન અથવા સૂર્યચક્ર છે, અને આપણે આસનોમાં સની ગતિ કરીએ છીએ તે છેક નાભિના સૂર્યચક્ર સુધી

પહેંચે છે. તેનાથી શરીરનું સંચાલન, વિકાસ અને જગૃતિ રહે છે. આ સૂર્યચક્ર અથવા જેને કુંડલિની કહેવામાં આવે છે તેની જગૃતિ માટે યોગમાં પ્રાણાયામની વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયા અને સિદ્ધિ મેળવવા માટે યોગમાં ખાસ માર્ગ બતાવેલો છે. પરંતુ આવા યૌગિક પ્રાણાયામ દ્વારા તો તે કામ માટે તત્પર બની, ગુરુની સમક્ષ યોગ-સાધના કરનાર અને તેને અંગેના યગ-નિયમો પાળનાર જ તેમાં સફળ થઈ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે.

આ પ્રકારનો પ્રાણાયામ સાધરણ માણસથી બની શકે નહિ; પણ તેનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે અને અંગપ્રત્યાગિને ચેતનવંત બનાવી, શરીરને નીરોગી રાખી, શરીર સંપૂર્ણપણે વિકાસ મેળવી શકે અને અપૂર્ણ કે અવિકસિત રહેલ અંગ અથવા આંતરિક અધિઓ વિકાસ સાધે અને પૂર્ણ બૌદ્ધિક યથાકાળે કારાય તે માટે પડિતજી શ્રીસાત-વલેકરજીએ “સૂર્યબેદન વ્યાયામ” નામની કસરત માટે એક નવો જ માર્ગ શોધીને અમલમાં મૂક્યો છે. તેમાં એક નહિ પણ અનેક આસનો આવી જાય છે. એથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિને ક્રિયા મળે છે, દીર્ઘ શ્વાસ લઈ શકાય છે અને એ કસરત દ્વારા તમામ અંગને ગતિ મળવાથી રુધિરાભિસરણ સારા પ્રણાળુમાં વહેતું થાય છે, શરીરને બળ અને ગતિ મળે છે. અને દીર્ઘાયુષ ભોગવી શકાય છે.

યુવાનો, બાળકો અને યુવાનીમાં પ્રવેશ કરતા કુમાર, કિશોરો માટે તંદુરસ્તી તથા શરીરવિકાસ માટે આ સૂર્યબેદન વ્યાયામ ઔષ્ઠ રેટ્ટની સઘળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ફરજિયાત હાખલ કરાયેલ છે. અને આ જાતના વ્યાયામના પ્રત્યક્ષ લાભ નજરે પડવાથી કેટલાક છાત્રાલયો અને બોર્ડિંગોમાં અત્યારે પણ ચાલુ જોવામાં આવે છે. એટલે જ જુદા જુદા ગુજરાતના કેળવણીકારોને લલામણુ કરવાનું દિલ થાય છે કે બીજા પ્રાન્તો કરતાં શારીરિક બાબતમાં પછાત રહેલા ગુજરાત પ્રાન્તમાં બાળકો, કિશોરો અને યુવાનો—અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓમાં આ સૂર્યબેદન વ્યાયામ જો હાખલ કરવામાં આવે તો

આજે શરીરથી ધસાયેલા, વિવિધ જાતની બદી, વ્યસનો અને વ્યાધિમાં ફસાયેલા, ફસાઈ પડતા, દુબળા, તેજવિહીન, ચશ્માધારી વિદ્યાર્થીઓને રોગરહિત, સશક્ત, તેજસ્વી મનોબળવાળા અને અંગપ્રત્યાંગનો વિકાસ સાધતા બનાવી શકાય. અભ્યાસમાં આમળ વધતા પરંતુ શરીર અને મનની નિર્બળતા સંગ્રહી, રોગી દુર્બલ અશક્ત બનતા વિદ્યાર્થીઓ માટે આવો ઉચ્ચ માર્ગ ગ્રહણ કરી અપનાવવાની ચોક્કસ આવશ્યકતા છે.

સૂર્યભેદન વ્યાયામમાં જુદાં જુદાં દશ વ્યાસનોનો સળંગ ક્રમ સમાવી, એક કસરત તૈયાર થાય છે અને આ રીતે નિયમિત કસરત કરનારના શરીરના રનાયુ, મજાજાતંતુ, આંતરડાં, લિવર, બરોહ, કરોહ, સાંધાઓ, હૃદય-આ બધાં અવયવોને વિશેષ પ્રકારે ક્રિયાથી ગતિ મળે છે અને તે વિશુદ્ધ બની, ઝડપભેર કામ કરતાં થવાથી શરીર નિરોગી બને છે, આમંતુક રોગોથી રક્ષણ મેળવી શકે છે અને શરીર વિકાસ પામે છે.

આ વ્યાયામ કરવાનો ઠીક સમય પ્રાતઃકાળ એટલે સૂર્ય ઉગતો હોય અને બાળકિરણો પ્રસરતાં હોય તે સમયે તે બાળ સૂર્યકિરણો શરીર ઉપર પડે તે રીતે કરવાનો છે છતાં ગરમીની મોસમમાં સામાન્ય રીતે સૂર્યોદય પહેલાં વ્યાયામ કરવો જોઈએ.

વ્યાયામ શરૂ કરતાં પહેલાં શૌચ (જનજ-સંડાસ) તથા દંતધાવન થઈ જવું જોઈએ. તેની સાથે કબજાવાત રહેતી હોય હોય તેમજો ખોરાકમાં દીવેલના મોણવાળી રાટલી-રાટલો ખાવાં અથવા સૂતી વખતે દૂધ ગરમ કરી, તેની સાથે ઘી મેળવી પીવાથી સવારે મળશુદ્ધિ થઈ જશે અને પછી તો સૂર્યભેદન વ્યાયામ નિયમિત કરવાથી આપોઆપ કબજાવાત નાબૂદ થશે. કારણ કે આંતરડાંનિ પશુ આ કસરતથી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને જેમનાં આંતરડાં શક્તિ વાળાં હોય છે તેમને કબજાવાત રહેતી નથી.

શરૂઆતમાં પાંચથી દસ વખત આ સૂર્યભેદન વ્યાયામ કરવો અને પછી ધીમે ધીમે વધતા જઈ ૨૫-૫૦ અને ૧૦૦ સુધી લઈ

જઈ શકાય. પોતાની શારીરિક શક્તિનો ખ્યાલ કરી, વ્યાયામના વિશેષ અભ્યાસીની સલાહ લેવી ઘટે.

મૂર્ધ્નિલેહન વ્યાયામ

(૧) શરીર ઉપરથી સમગ્રાં કપડાં કાઢી નાખી, માત્ર લંગોટ કે જાંઘીયો પહેરીને વ્યાયામની શરૂઆત કરવાની છે. તેમાં પહેલો પ્રકાર નમસ્કાર અથવા જેને નમસ્કારાસન કહે તે છે. શરીરથી સંપૂર્ણપણે ટટાર ઉભા રહી એ હાથ જોડી નમસ્કાર કરવાનો હોય છે. શરીરના સ્નાયુ ખેંચાઈ કરોડનો બાગ સરખો રહે એ મુદ્દો આ આસનમાં રહેલો છે.

(૨) ખીજું કસ્તપાદાસન: ટટાર ઉભા રહ્યા હોય તેમાંથી પગને ઢીંચણમાંથી વળવા દીધા સિવાય કમરના બાગમાંથી નીચા વળતા જઈ ઠેક જમીન ઉપર હાથની હથેળી મૂકી શકાય અને નાક ઢીંચણને અડે એ રીતે આસન કરવાનું હોય છે. શરૂઆતમાં કદ જરૂર પડે છે. કરોડના અને પગની પાછળની પીંડીઓના તથા સાથળના સ્નાયુ ખેંચાય છે. પણ થોડા દિવસના પ્રયત્નથી આ આસન બરાબર સિદ્ધ થાય છે. અને નસો—નાડીઓ—સ્નાયુનું ખેંચાણ થવાથી ત્યાંનું લોહી ઝડપભરે આધુ'પાધુ' થાય છે અને મતિ મેળવે છે, પેટને સંકોચાવું પડે છે. અને તેથી પેટનાં અવયવો પણ ક્રમે લાગે છે.

(૩) ત્રીજું એકપાદ પ્રસરણાસન: ખીજા આસનમાં એ પગ અને એ હાથ જમીન ઉપર ટેકવી કમરથી ટટાર રહેલા હોય છે. તેમાંથી એક પગ પાછો ખેંચી શકાય તેટલો ખેંચીને લઈ જવાનો હોય છે. આને એકપાદ પ્રસરણાસન કહે છે અને આ ક્રિયાથી લિવર અને બરોલ તથા આંતરડાં ઉપર કસરતની સરસ અસર થાય છે.

(૪) ચોથું દ્વિપાદ પ્રસરણાસન: જે રીતે પ્રથમ એક પગ ખેંચી લઈને પાછળ લાંબાવી લીધો તે જ રીતે બીજો પગ પાછળ ખેંચી લઈને પ્રથમના પગ જેટલો લાંબાવવો તથા હાથની હથેળીઓ પ્રથમથી જમીન ઉપર ટેકવી રાખેલી હોય તે યથાસ્થિત રહેવા દેવી. તેને

દ્વિપાદપ્રસરણાસન કહે છે. એથી પેટને અને પેટનાં અવયવોને કસરત મળે છે, અને બે સ્થિર કરેલા હાથ તથા બે પાછળ લાંબાવેલા પગ ઉપર આખું શરીર અદ્ધર તોળાઈ રહે છે.

(૫) પાચમું-અષ્ટાંગ પ્રશ્નિપાતાસનઃ અદ્ધર તોળાઈ રહેલા શરીરને પૃથ્વી ઉપર નીચે અડકાડી, શરીરનાં આઠે અંગ જમીનને અડે તે રીતે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરવો એને અષ્ટાંગ પ્રશ્નિપાતાસન કહે છે. બે પગ, બે હાથ, બે હાથ, છાતી તથા નાક-આ આઠે અંગ પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરે તે રીતે નમન કરવાનું હોય છે. આ આસનમાં છાતી ફલાવવાની જરૂર પડે છે અને પેટ સંકોચાવાથી એનાથી ફેફસાં મજબુત થાય છે અને પેટ ઉપર વર્મેલી ચરબી થટે છે અને એથી છાતીનો ધેરાવો પણ વધે છે.

(૬) છઠું સર્પાસનઃ પૃથ્વી ઉપર સૂતેલા શરીરને અદ્ધર ઉચકી હાથ અને પગ જમીન ઉપર ટેકવી રાખી છાતીનો સાબ જોડેલો આગળ ખેંચી શકાય તેટલો ખેંચીને મોઢાને આઠાશની તરફ રાખીને માથું પાછળ લઈ શકાય તેટલું લેવાથી સર્પાસન સિદ્ધ થાય છે-અને ફેફસું ચંદાવી ઉમેલા-નાગદિવતા જેવો દેખાવ થાય છે. આ આસનથી કંઠને, કમરને, પાછળની કુશોડને અને કરોડ મારફત શાનતંત્રને કસરત મળે છે અને સૂર્યોદયન વ્યાયામમાં આ સર્પાસન એ બહુ મહત્ત્વનું આસન ગણાય છે.

અને આ રીતે સર્પાસન થઈ ગયા પછી, આગળ જે ચાર આસનો ગતાવ્યાં છે તે ઉલટા ક્રમે કરવાનાં હોય છે. દાખલા તરીકે (૭) દ્વિપાદપ્રસરણાસન (૮) એક પાદપ્રસરણાસન (૯) હસ્તપાદાસન (૧૦) નમસ્કારાસન ઉપર અંતરેલી પદ્ધતિથી એકથી દશ આસન ઝડપથી કરી લેવાથી એક વખત સૂર્યોદયન વ્યાયામ થયો ગણાય.

શુદ્ધઆતમાં એક સેકન્ડમાં એક આસન થાય અને દશ સેકન્ડમાં દસ આસનો થાય પણ ત્યાર પછી એની ઝડપ વધારીને છ સેકન્ડમાં દશ આસનો થઈ જવાં જોઈએ. એક મિનિટમાં દશ અને પંદર મિનિ-

ટમાં દોઢસો સૂર્યભેદન વ્યાયામ દરી શકાય. આ વ્યાયામના વિધાયકનું કહેવું છે કે આટલી ઝડપે—આટલી ઉતાવળે આ સૂર્યભેદન વ્યાયામ કરવામાં આવે તો જ સૂર્યચક્ર ઉપર તેની અસર ન પડેલી શકાય છે.

લગભગ પંદર વરસ પહેલાંની વાત છે. હું વડોદરા લોહાણા મોડીંગમાં મહેમાન થયેલો હતો. ત્યાં લગભગ દોઢસો ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓને સવારમાં સૂર્યોદય સમયે એ જાત્રાલયના મોટા મદાનની અગાસીમાં—અથવા જ વિદ્યાર્થીઓને ખુલ્લા શરીર લંગોટબર લાઈનસર ઉભા રાખી. સૂર્યભેદન વ્યાયામ કરાવવામાં આવતો. તેના ક્રમ તથા સમયની એક સરખી મર્યાદા જાળવી શકાય તે માટે એક શિક્ષક ઉભા રહી સીસોટી રાખતા. અને એક સેકન્ડથી ચોછા ટાઈમ સીસોટીમાંથી અવાજ થતો જતો હતો, અને વિદ્યાર્થીઓ સૂર્યભેદન વ્યાયામનાં એક એક આસનો બદલતા જતા.

ઉગતા સૂર્યનાં બાળ કીરણો ઝીલીને વ્યાયામ કરતા વિદ્યાર્થીઓનું આ દૃશ્ય આટલાં વરસો વીતી જવા છતાં પણ મારાથી બૂલી શકાતું નથી.

આજળ ઉપર હું કહી ગયો છું કે દશ વરસની ઉંમરનાં બાળકો કે જેઓ પ્રાથમિક શિક્ષણ લઈ રહ્યા હોય છે તે સંઘર્ષ બાળકો અને બાલિકાઓને આ સૂર્યભેદન વ્યાયામ ફરજિયાત સ્કૂલોમાં પ્રાતઃકાલમાં આપવામાં આવે અને દરેક બોર્ડિંગ, જાત્રાલય, ગુરુકુળો, આશ્રમોમાં પ્રાતઃકાલમાં નિત્યકર્મ તરીકે આ વ્યાયામને અપનાવાય તો શરીર ઉપર વધુ સારી અસર થાય. બાળકો અને કિશોરોનાં શરીરો ક્રમવૃદ્ધિ સારી રીતે સાધી શકે. આ વ્યાયામ માત્ર સગર્ભા સ્ત્રીને બાદ કરીને કોઈપણ કિશોર, યુવાન, આઘેડ ઉંમરનાં સ્ત્રી—પુરુષ કરી શકે છે અને સારો ફાયદો મેળવી શકે છે; અને એથી વધારે ઔષધે શરીરનાં તમામ અંગોને પોતાના કામમાં તત્પર બનાવી શકાય છે. આ ઉપરાંત આસનની પદ્ધતિ પ્રમાણે આસનો સિદ્ધ કરવાના પ્રકાર લુલ્લા લુલ્લા

છે અને આસન—ચિહ્નસાથી શરીરના ઘણાખરા રોગો નાબૂદ થઈને શરીર તદ્દન નીરોગી બનાવી શકાય છે, શરીરની અંતર્યામી ગ્રંથી-ઓને કામે લગાડી શકાય છે.

પાદાંગુષ્ઠાસન, આરામાસન, હસ્તપાદાંગુષ્ઠાસન, મથૂરાસન, અકાસન, તાડાસન, ત્રિકોણાસન, પાદહસ્તાસન, ગરુડાસન, પદ્માસન, ઉચ્ચાસન, ઉચિત પદ્માસન, બદ્ધ પદ્માસન, ગોમુખાસન, કુકડાસન, સિદ્ધાસન, મત્સ્યેન્દ્રાસન, વૃશ્ચિકાસન, જનુશિરાસન, બકાસન, લોલાસન, વજ્રાસન, પર્ણાગાસન, શૈશવાસન, ચતુષ્કોણાસન, ધનુષ્યાસન, પ્રાણ્યાસન, એકપાદાસન, દ્વિપાદભુજાસન, એક બદ્ધપાદાસન, ધીરાસન, ઋષિ-આસન, યોગીઆસન, બુજંગાસન, સલભાસન, મત્સ્યાસન, હલાસન, શયનાસન, પશ્ચિમોત્તાનાસન, ઉત્તાનપાદાસન, તુલાસન, ઉધ્વસર્વાંગાસન, જનુકર્ણાસન, શિર્ષાસન, શીર્ષપદ્માસન.

ઉપર પ્રમાણેનાં જુદાં જુદાં આસનો—એક અથવા અનેક સિદ્ધ કરવાથી શરીરનાં જુદાં જુદાં અવયવોને થતા વ્યાધિ મટી જાય છે. મટી ગયાના અનેક દાખલા નોંધાયેલા છે. ઉપરાંત શરીરશુદ્ધિ, મનઃશુદ્ધિ અને યોગાભ્યાસને કાળે આ જાતનાં આસનોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પણ ઘણી સંસ્થાઓમાં અપાય છે. ખાસ આ વિષયનાં સ્વતંત્ર પુસ્તકો હિન્દી, મરાઠી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી ભાષામાં લખાયેલાં છે. એટલે જેમને આ આસનો કરીને શરીરની ખિલવણી કરવાં હોય, વ્યાધિ મટાડવો હોય અથવા યોગાભ્યાસ કરવો હોય તેમણે તે તે વિષયના નિષ્ણુ-તોનો સંપર્ક સાધી, પદ્ધતિસર સક્રિય જ્ઞાન મેળવવાની હું બલામણ્ય કરું છું. અને “સ્વાધ્યાય મંડળ, મુ. ઔષ (જી. સતારા)” આ સ્થળેથી આસનોનાં ચિત્રો, તેને લગતું સાહિત્ય અને પુસ્તકો, જે હિન્દી ભાષામાં મળી શકે છે તે મંજાવીને પણ એ વિષયનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરી શકાય છે.

ગુજરાતી ભાષામાં બાર્થ શ્રી બાપુભાઈ કુબેરદાસ પટેલ, જેરીયા (વાયા—આશુદ) એમની તરફથી સૂર્યભેદન વ્યાયામનું સરસ પુસ્તક

ચિત્ર સાથે પંડિત શ્રી સાતવલેકરજીના હિન્દી ભાષાના ગ્રંથ ઉપરથી શ્રી હરિશ્ચંદ્ર વિદ્યાથી પાસે ભાષાંતર કરાવી પ્રગટ કરાવેલ છે, તે પુસ્તક મંગાવી લેવું તે ધણી સમજીતી આપતું ઉપયોગી પુસ્તક છે.

આટલી સૂચના કર્યા પછી આ વિષય સમેટતાં પહેલાં શરીરની રહી ગયેલો જીલુપ અને વિકાસની ખામી ધરાવતાં ભાઈઓ તથા બહેનોને અનુલક્ષીને કહેવું જોઈએ કે આવી કસરતો, આસનો અને વ્યાયામથી શરીરને સંપૂર્ણ બનાવી શકાય તો તેના જેવા ઉત્તમ અને સુંદર તથા બિનખર્ચાળ અને નિરૂપદ્રવી માર્ગ એકે નથી. એટલે પ્રથમ પંક્તિમાં આ માર્ગ આવી શકે. બીજી પંક્તિમાં વનસ્પતિ, ખનીજ દ્રવ્ય અને એવા ઔષધોપચારથી શરીરને વિકાસ આપી પૂર્ણ બનાવવાનો માર્ગ છે, ત્રીજી પંક્તિમાં પ્રાણીજ ઔષધો, પ્રાણીજ ગ્રંથીઓના સત્ત્વથી સિદ્ધ તૈયાર થયેલાં ઇન્જેક્શન વગેરે અને મુખીવેધન દ્વારા અપાતાં ઔષધો છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકેલો માર્ગ યોગ અને આસનો એ સંપૂર્ણ-સિદ્ધ હોવા છતાં એ જ્ઞાન માત્ર વાચનદ્વારા સંપૂર્ણ આપી શકાતું નથી. પરંતુ એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવા લાયક હોઈ, જેમણે પ્રાણાયામ, યોગ, આસનની ઉપાસના કરી સિદ્ધિ મેળવી હોય તેવી વ્યક્તિઓ જ ગિરજાસુને સંતોષ આપી શકે.

વ્યાયામનો વિષય આખો જ સ્વતંત્ર આલેખવા જેવો છે. વ્યાયામ એ માનવીને નિર્તાત લાભદાયી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જરૂરી છે. વ્યાયામ વગરનાં શરીર માખણના પીંડા જેવા કે રૂના ધોઠણા જેવાં ભલે ગોળમટોળ, દેખાવડાં અને મેદલ દેખાતાં હશે, પણ એવાં શરીરમાં વિવિધ વ્યાધિઓ જલદી પ્રવેશે છે, એમનું આયુષ્ય ટૂંકું અને છે અને શક્તિ, તરવરાટ કે સ્નાયુ સખળતા હોતી નથી.

વ્યાયામ માનવી જ કરે છે તેમ નથી. પ્રાણીઓ-જનાવરો પણ વ્યાયામ નિત્ય કરે છે, એક જ ઠેકાણે બાંધી મૂકવામાં આવે તો

જનાવરો પણ શક્તિ, ચૈતન્યરહિત યોગ્ય બની જાય.

ગુરુ એલાના આમ્મસંવાદની બે પંક્તિ આ બાબતનું સમર્થન કરે છે:

“પાન સડે, ઘોડા હઠે, પિલા ખસર જાય;

અંબારે રોટી જલે, કહો એલા કયું થાય?”

ઉત્તર : ફેરવ્યા વગર

એ જ રીતે મનુષ્યશરીર જેમ આહાર માગે છે તેમ તેને ફેરવવું પણ જોઈએ.

શરીરને ફરતું રાખવા માટે તો સામાન્ય પ્રકારની કસરત શરીરને મળ્યા કરે છે. આપણા નિત્યના વ્યવહાર-ધંધારોજબાર, નોકરી કે પ્રવૃત્તિની અંદર આપણું શરીર ફરતું રહે છે, એને લઈને શરીરને થોડા પ્રમાણમાં કસરત મળે છે. સ્ત્રી-વર્ગને ઘરકામમાં કેટલીક કસરત મળે છે. પરંતુ એ સામાન્ય ગણાય છે. વિશિષ્ટ પ્રકારની કસરત વિશેષ લાભ મેળવવા માટે, નિર્બળતાને નિવારવા માટે કે શરીરની અપૂર્ણતાને પૂરી કરવા માટે પદ્ધતિસરની કસરત આપવા વ્યાયામની જરૂર પડે છે. એ કસરતમાં બે ભેદ છે. એક કસરત તે સૌમ્ય, અને બીજી કસરત તે ઉગ્ર. સૌમ્ય કસરતમાં આસનોની કસરત કે જે ઉભા રહીને, ખેસીને અથવા ચૂતા સૂતા કરવાની હોય છે. આ સૌમ્ય કસરત અથવા વ્યાયામથી શરીરને વધુ ધસારો વેકવો પડતો નથી, પરંતુ તેને જોઈતી મદદ શરીરસંચાલનમાં જ્ઞાન્તિથી પ્રેરી શકાય છે.

ઉગ્ર કસરતમાં ખેડક, દંડ, દોડવું, મગદળ, ડંખેલ્સ અને વિવિધ જાતની કસરતોથી ઓક્સ અંગો ઉપર ગતિ મળતી હોવાથી તે તે અંગો વધુ પડતાં વિકાસ પામી, ત્યાં વધુ પડતો રક્તસંચય થાય છે અને આપણે જોઈએ છીએ કે પહેલવાનોના મસદલ્સ પથર જેવા સખત અને ખૂબ જ ભરાવદાર જણાય છે. પરંતુ આવી જાતની કસરતથી એ શરીરને પછી નિયમિત એ કસરત કરવાની ટેવ અથવા યુક્તિ પાડવું પડે છે.

ચાલવું અને તરવું આ ભે કસતો ન તો સૌમ્ય, ન ઉચ્ચ તેમજ મધ્યમ સેવવા જેવી છે, અને આધેડ ઉચ્ચરતા તમા વધુ પુરુષો પાસુ નિયમિત આ ભને કસરતો કરીને જોઇતો વ્યાયામ મેળવી શકે છે. આ બેઉ જાતની કસરતોમાં વિશેષતા એ છે કે તેનાથી મુખ્ય શરીર અને શરીરના તમામ સ્નાયુમંડલને પ્રોત્સાહન અને હલન-ચલન મળે છે તથા શરીરના મંત્રસંચાલનને ઠીક પ્રમાણમાં રાખી મળી શકે છે. એથી જ વ્યવસાયી અને ઉમરે પહોંચેલા પુરુષો બીજી કોઈ કસરત કે વ્યાયામ નથી કરી શકતા, તેઓ નિયમિત સૂર્યોદય પ્રહેલા કે સૂર્યાસ્ત પછી બે-ત્રણ માઈલ પગે ચાલીને ફરવા જાય છે અને એ રીતે નિયમિત સમયે પમથી ચાલી વ્યાયામ મેળવતા હોય છે તેમની ઠીક પ્રમાણમાં તંદુરસ્તી જળવાઈ રહે છે.

આપણા ઘરકામમાંથી અને બાળઉછેરમાંથી નવરી નહિ પડતી બહેનોના શરીર ઉપર મેદ ખડકાયે જતો હોય છે તોયે તેઓ વ્યાયામ તરફ નજર નથી કરતી. ફરવા બવામાં કેટલીક બહેનો શરમ અથવા સમાજની ટીકા થવાની બીતિ આડે ધરે છે. વ્યાયામની ખાતર પમથી ચાલીને ફરવા બવા મંચળતી બહેનોને સમાજ વધુ નજરે જોતો હોય એ સમાજની દૃષ્ટિને તો હવે દફનાવવી રહી અને આજની બહેનોએ તે સમાજ સામે આટલી તો નૈતિક હિંમત બતાવવી જોઈએ જ.

વ્યાયામ સંબંધમાં બહુ કહી-કહી શકાય. પરંતુ એ એક સ્વતંત્ર વિષય અને તેમ છે, અને વળી તેનો હું ખાસ અભ્યાસી નથી. મારે તો આ મારા વિષયમાં વ્યાયામ તરફ માત્ર અંગુલિનિર્દેષ જ કરવાનો હતો, તેમ જ અવિકસિત શરીરને આડે ઔષધની સ્થાને વ્યાયામ, આસન, કસરતની આવશ્યકતા અને ઉપ-શોગિતા છે એ પૂરવું મેં જણાવ્યું છે. આ વિષયમાં જેમને વધુ જાણવાની જિજ્ઞાસા હોય તે લાયકો એ વિષયનાં પુસ્તકો વાંચે અને તે વિષયના જ્ઞાતાઓનો સાથ શોધે.

[૧૫]

યૌવનનો આવિર્ભાવ

ક્રમદેવની પ્રિય સખી—જડુઓમાં મહારાણી સંવત્સરની પ્રેયસી, જગતની મદ ભરતી—રૂપવતી પ્રેરણાદાયિની વસંત આવે છે અને કુનિયા નાચે છે. જીવન—માનવજીવનના યૌવનનો આવિર્ભાવ એ વસંતઃ એને જીવનની વસંત સમજો તોય ખોટું નથી. એનાં પૂર, એની ભરતી, એનો ઉધાડ, એની ઉષા કિશોરોમાં અનેરા ફેરફાર સર્જે છે. એના મધ્યે મધ્યેલાં માનવીઓ સ્વત્વ બૂલી જાય છે. હીલોજે ચઢીને, યૌવનના ફાંટાતા વિવિધ ભાગોંઓ ચઢીને, લક્ષ્યાનોને ભાગે પ્રયાણ કરે છે. એ ભાગે કટકમય અને લલભરેલા હોવા છતાં એ પ્રલોભનોની મદિરાની સુવાસ એ ખાત્રમાં એવી છાંટેલી છે કે એક વખત એ પથે ચઢેલા માનવીને ત્યાંથી પાછો વાળી શકાતો નથી, અને તે વળે છે તેટલા વખતમાં તો એની યૌવનરૂપી દોલત છાંટાઈ ગઈ હોય છે.

એ યૌવનનો આવિર્ભાવ શરૂ થાય છે અને તનમનમાં ફેરફારો થવા લાગે છે. અસ્થિ સમુદાય સંવૃદ્ધ થાય છે અને શરીર ભરાવ-દાર—ઉચ્ચું, પહોળું, પહોંચતું થવા લાગે છે.

આસ્થિઓનાં સંધાન મજબૂત બને છે. એની આસપાસ માંસ-પેશીઓ બધાય છે અને સ્થિર થાય છે તથા ચરબીનાં ચણતર સુડોળ રીતે થવા લાગે છે.

વજન વધવા લાગે છે. સુડોળ માંસપેશીઓ ઉદાવદાર બનીને જાંઘ, સ્તન, બાહુ, ગાલ, ગરદન ઉપર તે પ્રગટ રીતે જણાવા લાગે છે. હૃદય અને ફેફસાંનો વિકાસ થાય છે, રુધિરાભિસરણ સુદર રીતે થવા લાગે છે. શરીર જાણે વસંતના રાગે હલે ચડ્યું હોય અને ગુલાબનાં રંગે રંગાતું જતું હોય એવો નવપ્રભાતનો ઉધાડ થાય છે. ઉષ્ણતાની અભિવ્યક્તિ થાય છે. મન ક્રોધ અદશ્ય અને અદ્વિષ્ટ આનંદની લહેરીએ નાચતું હોય એમ જણાય છે.

પાચનશક્તિ ખીલે છે, પચનેન્દ્રિયનાં અવયવો ઝડપી બને છે અને તે પ્રદીપ્ત થાય છે. ક્ષુધા અને પિપાસા વધેલી માલૂમ પડે છે. અને તેમાંથી થયેલી રક્તવૃદ્ધિ દેહને નીખારવામાં અને યૌવનનાં ચક્ષુ-તરમાં રક્તજસ બની, ઉતાવળિયા મૂર્તિધારની ઝડપે દેહમંદિરને ઘડે છે.

વીર્યાશય, વીર્યસહાયક નલિકાઓ, કામસલિલોત્પાદક પિપ્પડો, વીર્યોત્પાદક અર્ચીઓ, વૃષણ અને ગુણલાગ આદિ જનનેન્દ્રિયનાં અવયવોમાં સમગ્ર સમુદાયની કમશઃ સંવૃદ્ધિ, પુષ્ટતા અને પ્રદીપ્તતાયુક્તા ગતિસંચાર તેની અંદર શરૂ થાય છે.

ગળાના કાકડાની સંવૃદ્ધિ થવાથી સ્વરસંવાહક નલિકા અને સ્વરતંતુઓમાં ફેરફાર થવાથી બાળક અને કિશોર અવસ્થાના કુમાર કુમારિકાઓના અવાજમાં જે બાધ્યાભાવ હોય છે તે વિસર્જન થાય છે અને યૌવનનો મદભર અવાજ જણાવા લાગે છે.

ઝોવા-કંઠ, દાઢી ગાલ, હોઠ અને આંખ તથા આંખની પલકમાં રક્તવાહિની શીરાઓ ઝડપી બને છે અને એથી યુવાનીનાં એ અવયવો ઉઘડતા મોગરા જેવાં ખિલેલાં ગુલાબ જેવાં અથવા પાંદેલી હાકુસ જેવાં જણાય છે—જણાવા લાગે છે.

ચક્ષુ-આંખોનું તેજ વધે છે, પુતળીઓ નાચતી થાય છે. આંખમાં ચોક્કસ પ્રકારની થેલછા—યૌવનથેલછાની—આંખમાંથી જણાવા લાગે છે.

હાથ પગ, કાણી, ગોઠણ, પગની પિંડીઓ, સાથળની માંસપેશીઓ, દુટ્ટીનો અધઃભાગ, નિતંબનો ઉપરતો ભાગ અને દટિપ્રદેશ, એ તમામ અવયવોમાં ચોક્કસ માંસપેશીઓ ગોઠવાતી જાય છે અને અભૂતપૂર્વ એનો ઉપાડ નજર સામે તરતે જણાય છે.

સમગ્ર શરીરનો આકાર નવું ઘડતર લેતો હોય, કદનું ચક્ષુતર ઝડપી બનતું હોય, વજન વધતું અને રંગ નીખરાતો જતો હોય તથા કાથમી રૂંધારણ થતું જતું હોય, ઉંચાટ, પહોળાઈ અને માંસપેશી-રનાયુષ્ક શરીર બાણે હેકારે ચઢ્યું હોય તેવા ફેરફારો યુવાના આરંભમાં દૃષ્ટિએચર થાય છે.

અવલોકનશક્તિ, વક્તૃત્વશક્તિ, તેમજ કલાકૌશલ્ય અને સૌન્દર્ય-પ્રેમ તથા સૌન્દર્યભાવ; અનુકરણશક્તિ, તેમજ વિવિધ હાસ્ય આદિ-પ્રાવિણ્યપ્રદાયક-શક્તિઓ બહાર ડોકિયા કરવા લાગે છે. મસ્તકની અંદર ખીલતાં જતાં સ્થાનો અને અવયવો ધીરે ધીરે, ચૂપકે-ચૂપકે બહાર પડે છે. જાણે સમી સાંજે ખીણચેલાં કમળ નવ-પ્રભાત થતાં અને રશ્મિરાજનાં સહસ્ર કિરણો ઝીલતાં ખીલી રહ્યાં ન હોય ! સુષ્પ્ત દશામાં રહેલાં અને જીવિએ તથા મગજે સંગ્રહી રાખેલા અનેક ભાવો અને ગુણો-વિનય, પ્રેમ અને સૌજન્ય; તેજ, જાણ અને અભિનય; મુગ્ધતા, પ્રેમોર્મિ, પ્રેમજળ, રૂપલાવણ્ય અને છતાં, આદિ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ નભમંડળમાં પ્રગટતા તેજસ્વી તારલીઆની માફક ચમકવા લાગે છે.

ચક્રત અને પિત્તાશયની અંદરની પિત્તવાહિનીઓ, તેમજ વીર્યા-શય અને તેની અંદરની વીર્યવાહિનીઓ તેમજ ક્રમસંલિલોત્પાદક પિણ્ડો અને તેની અંદરની રસગ્રંથીઓમાં પણ અનેક પ્રકારની અવિદિત અપૂર્વ રકુરણાઓ જન્મી ઉઠે છે. હૃદયવીણાના તાર કોઈ મોહક સૂરના નાદે ઝંકાર કરી ઉઠે છે અને નિર્દોષ કિશોરભાવની કે કુમારિભાવની નિદ્રામાં સુતેલું યુવક-યુવતીનું મન સૂર્યના પ્રેરણાઓ અને નાદના તાલે નાચવા લાગે છે. કોઈ અકાલ્પિત, અપ્રગટ આનંદની મહેકમાં !

અને એ નાદ, એ તાલ, એ પ્રેરણા અને રકુરણા એ આંતર અવયવો અને બહિર્અવયવો ગયેલા યૌવનના આવિર્ભાવના પરિણામે યુવાન કન્યાઓ સુંદર ઓળંગના પ્રસંગમાં કે સહવાસમાં આવવાની, સાથે રહેવાની, હળવામળવાની અને તેઓના પ્રત્યે માન, પ્રેમ, વિનય અને કંઈ અદ્ભુત પ્રકારના મોહક ભાવો ભરેલી રીતે વર્તવાના સ્વાભાવિક, મનોરથોમાં રસધેલી, મનધેલી, સ્વાભાવધેલી બની ઉઠે છે, બનતી જતી નજરે પડે છે.

સુંદર મોહક, ગદ્ગદી યુવતિઓનાં અવલોકનમાં રસભર્યા આનંદ આવવા લાગે છે અને પરિણામે અવિદિત રસભર્યા ગૂઢભાવોની

મોહક પ્રેરણાઓદારા અનેક મનોરથોર્પી મનાવિકરનો, અઘાત યૌવન દશામાં યુવાનો તેમજ યુવતિઓનાં બન્નેનાં આત્મનોમાં ત્વરાથી પ્રાદુર્ભાવ થવા લાગે છે.

લગ્ન એ અના હિરનું ઢાંકણ અને છે તોયે તેને હડસેલીને તીરછી નજરે, કટાક્ષભરી નિગાહે, લોહયુગ્મના ખેંચાણ કરતા કોઈ જાંઝા અને અનંત લાવે યુવતી અનેલી કન્યાની, કોઈ મનમોહન કોઈ આંધ્રી સુરત, કોઈ અગ્નિપ્રાહુ, કોઈ પ્રજ્ઞા, મેધા, જ્યોત્સનારી નવયુવક તરફ ના, ના કરતાં પણ અધઃક્ષણમાં નજર જઈ ચોટે છે ! અધઃક્ષણમાં મધુમક્ષિકા માફક કોઈ અચળુનીય રસાસ્વાદ માણી લઈ એ તીરછી નજર પાછી ફરે છે અને એના ઉપર લગ્નનો સાળુ ઢાંકણ ખેંચી રહે છે.

લાખ લાખ સજ્જનતા અને સદ્ભાવનામયતાના પાઠ પદાવ્યા હોય, સંયમ, નિયમ, અભિચાર, દીક્ષા અને તીર્થાત્માના અને વિદ્યાથી-ધર્મનાં નીતિશાસ્ત્રો ટોચી ટોચીને કલાકારની પાંછીની અદ્યતી મનમાં એ રંગો પૂર્ણ હોય, તોયે એ નવયુવક—ઉદ્વડતી યુવાનીની ઉપાની કેડીએ ચઢેલો કિશોર બદલાઈ યુવાન બનેલો યુવક નથી નિવારી શકતો નજરનાં ગદ્ગદને ! ભૂલી જાય છે એ વિદ્યા, જ્ઞાન અને સંયમના લાવેને ! અને પીવાઈ જાય છે એ સંપુટથી યૌવના અનેલી કોઈ બાળાનું રૂપલાવણ્યે પ્રગટ પમરતા યૌવનનું મધુર અમૃત !

આ જાતના માનાસિક અને શારીરિક ફેરફારને અંગે યુવાનો તેમજ યુવતીઓની હલનચલન આદિ ક્રિયાઓ, માધન, વાદન, નૃત્ય, અનુકરણ સંભાષણ, આદિ લાવે અને વાતસલ્ય, હાંપત્ય સ્નેહ, સૌજન્ય, કૃણા, ભક્તિ, આશા, વિનય, શ્રદ્ધા આદિ લાવેમાં તેમજ લાભણીઓમાં અનેક પ્રકારના ફેરફારો થાય છે.

એટલે જ ઋતુઓમાં મહારાણી વસંતના આવિર્ભાવથી અને અમૂર્ષ શોભાભર્યા આગમનથી જેવી રીતે સૃષ્ટિ પદાર્થો માત્રમાં અને તેના સૌંદર્યમાં અનેક પ્રકારની વિવિધતા, રસિકતા, રંગરાગ અને અવનવી

પ્રકુલતા તથા સુગંધ સર્વત્ર અનેક રૂપે છવાઈ રહે છે, એવી જ રીતે યુવાનો યુવતીઓમાં જ્યારે સાચા યૌવનનો અવિભાવ થવા લાગે છે ત્યારે નવયૌવન-વસંતોદ્ધાનમાં મધુ-મધુરતા, અને સુગંધ-સુગંધિતા બની રહી, સ્વયં તે ચમકે છે, મહેકે છે, પ્રકાશે છે અને જન્મતને અદ્ભુત પ્રકાશમાન જાણે છે.

[૧૬]

યૌવનનો અવિભાવ અને તેનો નશો

વસંતની વાયુલહેરીએ જેમ ઉપવનનાં વૃક્ષ-વેલીઓ અને પુષ્પ-કલ્પિઓ એક પછી એક ઉઘડતાં આવે છે એમ યુવાન બનેલાં-બનતાં જતાં યુવક યુવતીનાં યૌવનની વસંતવાયુલહેરીઓ ચઢતી જાય છે. અને તનમાં તથા મનમાં નવા નવા ભાવ પ્રગટતા જાય છે.

શરીર તથા ચહેરા ઉપર એક એવા પ્રકારનું ઝોજસ—પ્રકાશ ચળકાટ ઝગઝગ ઉઠે છે કે જેને યૌવનનું તેજ કહી શકાય. જેમણે કૌમાર્ય અવસ્થા તથા કિશોર અવસ્થા નિર્વિકારી અને નિર્દોષભાવે પૂરી કરી છે અને યૌવનના ઉઘડતા પ્રભાતમાં જેમનો પ્રવેશ થાય છે તેમના વદન ઉપર જે સૂર્યનાં રક્તવર્ણીય રશ્મિની મનોરમ આભા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, ચહેરા ઉપર જ નહિ આંખમાં પણ કાંઈ અનેરો પ્રકાશ અને દિવ્ય તેજોરાશી તથા નિર્મળ અને રસિકતા ઉભરાતી જણાય છે.

કારણ કે દેહના ઘડનારા શિલ્પી કારીગરે શરીરની એવી રચના કરી છે કે જ્યારે યૌવનનો ઉઘાડ શરૂ થાય છે ત્યારે તેની પાછળ મગજ-મસ્તકમાં રહેલી ચોક્કસ સ્થાનનાં મહત્ત્વભરી ક્રિયા શરૂ થઈ જાય છે અને એ સ્થાન મસ્તકના પાછળા ભાગમાં મૂકવામાં આવ્યું છે.

યૌવનનાં ઉંચરે આવી પુગલાં યુવક-યુવતીનાં મસ્તકના પાછળના પ્રદેશમાં છેક તળીઆના ભાગે જુદા કાર્યપ્રદેશ અથવા ચોક્કસ સ્થાને એ જગ્યાએ રહેલી જ્ઞાનતંત્રી આચ્છાદિત બનેલી મનની સાથે સંકલના સાધનારી વૃત્તિઓ ઝગણી ઉઠે છે.

કારણ કે કામેચ્છા અથવા સંભોગ અભિલાષા એ મનુષ્યના મનની એક એવી મહત્વની અને અગત્યની વૃત્તિ છે કે અન્ય પ્રાણી-વર્ગના જીવન અને અસ્તિત્વની માફક જ સમગ્ર માનવસમાજના જીવન અને અસ્તિત્વનો મુખ્ય આધાર એ વૃત્તિ ઉપર અવલંબી રહેલો છે. સાંસારિક સર્વભાવરૂપ અતિ ગંભીર, ભય અને મુંદર ધમિરતનો આ સંભોગાભિલાષની વૃત્તિ જ મૂળ આધાર છે. એ વૃત્તિની ઉપર જ આધાર ગાંધી વ્રાતસલ્પરનેહ, દામ્પલસનેહ, ગૃહનિવાસેચ્છા મૈત્રીભાવ અને તત્પરાયણતા આદિ વૃત્તિઓ ઊડી રહે છે.

અને એથી જ પરસ્પરને મદદ કરનારાં સ્થાનોની એવી ધરસ રીતે ગોઠવણ કરેલી છે કે ધૌવનનો યોગ્ય દાળ આવતાં અનુમસ્તક સાથે સંબંધ કરનાર કરોડરજ્જી દ્વારા થઈને આખા દેહ અને ગુપ્તાંગ સાથે અંદરેથી સાંધતાં તંતુઓ [જ્ઞાનતંતુઓ] લાગી જાય છે. આ તંતુઓ કામ તો કર્યે જ જતાં હોય છે, પરંતુ જે સુખ અવસ્થામાં વૃત્તિઓ હતાં તે ધૌવનદાળ આવતાં આળસ મરડીને બેઠી થાય છે. અને બધી ઓપીસો (સ્થાનો)ને જાગૃત કરે છે કે:

“ અલભેલું ધૌવન આવે છે ! ”

સામાન્ય રીતે શરીરની અંદરના સર્વ અવયવોને ગતિ આપનારાં અને સંચાલન કરનારાં મૂળ તંતુઓનું મધ્યસ્થાન તે અનુમસ્તક છે. કારણ કે બધાં અવયવોનાં તંતુઓ શરીરના પ્રથક પ્રથક ભાગોમાંથી એ સ્થાનમાં જાય છે એ સ્પષ્ટ છે. અંગ્રેજીમાં જેને (Cerebrum) કહેવામાં આવે છે તેને આપણે શિરચ્છદ કહીએ તો ‘ઝોટું’ નથી અને અનુમસ્તકને મન્મથતરુ કહીએ તો ‘ઝોટું’ નથી. આ જગ્યાએ આખા શરીરમાં ફેલાનાર તંતુઓનું મૂળ રહેલું છે અને ત્યાંથી તંતુપ્રવાહનો સમૂહ ખરડાની કરોડની પોલને માર્ગે છેક કરોડરજ્જીના શિર સુધી પહોંચે છે. ધડની અંદરના છેક પુચ્છના ભાગ પાસેથી શરૂ થઈ, ઉપર જતાં ક્રમશઃ સ્થૂલતાને પ્રાપ્ત થતો જતો આ કરોડરજ્જીનો ભાગ જ છેક ઉપરના ભાગમાં અનેક રજ્જી-

ઓની ગ્રંથી રૂપે પરિણીત થાય છે.

આ કરોડરજ્જુની ગ્રંથીની ઉપરના પાછળના ભાગમાંથી તન્તુઓના પ્રવાહો અનુમસ્તકમાં પુષ્કળ સંખ્યામાં પ્રસરેલ છે. જ્યાં તેઓ ક્રામવૃત્તિનાં અવયવનાં તન્તુઓની સાથે અતિ નિકટના સંબંધમાં સ્થિત થઈ પ્રસરી રહેલાં છે. આથી શરીરની અંદરના દરેક અવયવ અને તેની અંદરના ફેરફાર અથવા ગતિ વગેરેને બહુ જ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી શબ્દ, રૂપરશ્મિ, રૂપ, રસ અને ગંધ આદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના તન્તુનાં મૂળ પણ આ જ સ્થાન પાસે આવી રહેલાં છે. અર્થાત્ અનુમસ્તક અને કરોડરજ્જુની ગ્રંથીના ઉપલા ભાગ વચ્ચેની ચતુર્થ જવનિકાની દીવાલોમાં ઉપર્યુકત પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં તન્તુઓને પણ ગતિસંચાર આપવામાં અને પ્રદીપ્ત કરવામાં પણ આ ક્રાન્થેઝા-અવયવને ઘણી સુગમતા મળે છે.

દુઃકમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના તન્તુયુગ્મો, સહાનુભૂતિ પ્રદર્શક તન્તુઓની સમુદાયમાળા અને કરોડરજ્જુ તથા કરોડરજ્જુનું મૂળ તેમ જ અનુમસ્તક અને મસ્તકના તળીયાના સમગ્ર આગળ, પાછળ તેમ જ આભુના પ્રદેશનાં અવયવોને સમુદાય, અને તે બધા સાથે અત્યંત ઘનિષ્ટ સંબંધ ધરાવનાર ત્રીજી તથા ચોથી જવનિકાના સમગ્ર પ્રદેશો સાથે સંયોગાભિલાપા અથવા ક્રામવૃત્તિનાં મગજની અંદરના અવયવોને; એટલો બધો ઘનિષ્ટ સંબંધ છે કે જ્યારે મનુષ્ય એ વૃત્તિને આધિન થઈ સંયોગ માટે પ્રવૃત્તિ કરે કે કરવા પ્રેરાય છે ત્યારે આ પ્રેમવૃત્તિદ્વારા તેની નિકટમાં આસપાસ જ આવી રહેલાં સર્વ અવયવોમાં ગતિ-પ્રદિપ્તિ-સંસાર અને ક્ષોભ તથા રક્તાભિસરણની અધિકતા અને ઉષ્ણતા (ક્રામજ ઉષ્ણતા) પ્રવર્તી રહે છે. અને તેને પરિણામે શરીરના સમગ્ર પ્રદેશમાં મદન-પ્રવૃત્તિને સંચાર થતાં એક જાતનો મદનજન્ય ઉન્માદ, જેને વિદ્વાનોએ “ ક્રામોન્માદ ” કહેલ છે તે પેદા થાય છે. અને આવી જાતના ઉન્માદથી સર્વ જ્ઞાનેન્દ્રિય

ક્ષોભ પામે છે ત્યારે જંગમ અવસ્થામાં રહેલ સ્ત્રી કે પુરુષ કામઆ-
ધિની એવી ભૂમિકા ઉપર આરૂઢ થઈ જાય છે કે તે સારાસારનો
વિવેક ભૂલી જાય છે અને છતાં કાને સાંભળી શકતો નથી, છતી
આંખે જોઈ શકતો નથી. છતી ભુલ્કિએ વિવેક ભૂલી જાય છે અને
એને અનુલક્ષીને કવિઓએ ગાયું છે:

नैव पश्यन्ति जन्मान्धो कामान्धो नैव परश्यति ।

અને આ હલન-ચલાયમાન વૃત્તિનો ઉદ્ભવ યૌવન-કિંગતા
યૌવને થવા લાગે છે અને તેને પરિણામે દરેકે દરેક અવયવ પોતા-
પોતાના પ્રતિનિધીરૂપ અંશને એકત્ર કરી સર્વ અંગોનાં રસરૂપ
અગિરસવીર્ય પ્રજનનનેન્દ્રિયનાં અવયવોમાં યથાવિધિ એકત્ર કરી, જન-
નેન્દ્રિયદ્વારા અને વીર્ય સંવાહિનીઓદ્વારા પોતાની અભિષ્ટ યોગ્ય
ભૂમિમાં યોગ્ય કાળે યથાયોગ્ય મંથન અને પ્રદીપ્તિને અંતે ગર્ભાધાન-
ક્રિયાદ્વારા ભાવી પ્રજના ગર્ભરૂપ બીજનો સ્ત્રી-યોનિરૂપ માર્ગદ્વારા
પ્રજનન અવયવરૂપ કુદરતી અતિ કામળ સાધન વડે સ્ત્રી ગર્ભાશય
રૂપ અતિ કામળ અને ગુપ્ત પ્રદેશમાં માનવબીજનું સમાગમ ક્રિયાદ્વારા
યથાવિધિ આરોપણ કરે છે.

ઉપયુક્ત સર્વ ભાવો, ક્રિયાઓ અને સ્થિતિઓને મનની અંદ-
રથી પ્રવતોવનાર સંયોગાભિલાષાની વૃત્તિ જ મુખ્યપણે કાર્ય કરી રહેલ
છે અને એટલા માટે એ વૃત્તિનાં મનમથ, મદન, પ્રલુપ્ત, માર,
પુષ્પધન્વા; મનોજ, આત્મભૂ આદિ નાગો આપવામાં આવ્યાં છે.

આ કામવૃત્તિ અથવા સંયોગાભિલાષાની વૃત્તિ જુદી જુદી વ્ય-
ક્તિમાં ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં હોય છે. કોઈમાં અતિ પ્રબળ અને
કોઈમાં હલ મંદ પ્રમાણમાં હોય છે અને આ વૃત્તિ પોતાના સમમ
બળ સાથે યૌવનની શરૂઆત થતાંની સાથે વિઘ્નતના ચમકારાની જેમ
આકાશમાં ચમકે છે અને સ્ફુરણ થવા લાગે છે ત્યારે મનમાં અનેક-

વિધ તથા વિવિધ પ્રકારે અનેક ઉદ્દીપક પોષક ભાવોની શરૂઆત થાય છે.

યૌવનનું ઉદ્દાટન અને મદનવૃત્તિની આ બધી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના ઉદ્દેશો કે પ્રયોજનો તરફ જે વિશેષ વિચારપૂર્વક ધ્યાન આપવામાં આવે તો આપણને સહેજે માલૂમ પડશે કે યુવાનો તેમજ યુવતિઓનાં શરીરમંદિરોમાં આવી રીતે થતા જતા યુવાવસ્થાના ભાવોનાં સર્વ સ્ફુરણો પાછળ કુદરતનો કોઈ અગ્ય અને ગૂઢ ઉદ્દેશ અવિદિતપણે કાર્ય કરી રહેલો છે.

એ જ સમયે યૌવન અથવા જુવાન અવસ્થાની શરૂઆતે જ યુવાનોને માટે અસિધરા વ્રત જેવી ભૂમિકા શરૂ થાય છે અને યુવાનોને માનસિક વૃત્તિઓ ઉપર કાણુ રાખી, વીર્યની રક્ષા કરવા માટે બ્રહ્મચર્ય જેવા કપરી કસોટીસમા વ્રત તરફ સંપૂર્ણ સજાન જમૃત કરી લેવા જોઈએ, નહિતર એ એક જ અવસ્થા ઝોવી છે કે યૌવન બેકામપણે બટકતું અને પતન તરફ માર્ગ મેળવતું બની જાય છે.

વર્ષાનાં વારિ ઝીલીને અશ્વાઠી સરિતા વેગભરી ચાલે, નવનીર ઉછાળતી દોડતી નજરે પડે એવો જ વેગ યૌવનનો છે, યૌવનનો નરો યુવાન-યુવતિને ચંચલ-ચલિત બનાવી મૂકે છે. યુવાન અવસ્થાની રક્ષા માતા-પિતા, ગુરુજન, મિત્ર કે આપ્તજન કોઈ કરી શકતું નથી. યુવાન સ્વયં પોતે જ પોતાની રક્ષા કરવા ધારે તો કરી શકે છે, પરંતુ યૌવનનાં-નવયૌવનનાં નૃત્ય શરૂ થાય છે અને દેહમાં તાંડવ આરંભાય છે. મનમંદિરમાં મધુરી બંસરીને બદલે દીપકસમા તેજસ્વી રાજનો આલાપ શરૂ થઈ જાય છે. યૌવનની ચપળતા જીરવવી જરાયે સરળ નથી, યૌવનની મસ્તીનો રંગ ગુલાબી હોવા છતાં એ ઘેરા છે. એની પ્રથમાવસ્થાથી જ અંતસાવી ગ્રંથીઓ કામ કરતી થઈ જાય છે અને વીર્યનું આગમન શરીરનાં રામેરોમમાં ઉભરાય છે અને યૌવનનો નરો દિગ્ધિમાને રોકે છે, ચોક્કસ પ્રકરના ઉત્તેજનના-

ભાર્યા સ્પૃરણાનો જન્મ થાય છે. આખૂલ લગાવેલા અશ્વની જે હાલત હોય છે એ જ હાલત નવયૌવન પામેલાં યુવક-યુવતીનાં મન અને ઇન્દ્રિયોની હોય છે. એટલે જ માનવીની ખીજ બધી અવસ્થા કરતાં નવયુવાની એ સાવધાન બની રહેવાની-સમાલવાની અવસ્થા છે.

યૌવન એ સમગ્ર જીવનની વસંત ઋતુ છે. એ પ્રગટલી વસંતને સમયસર ઝોળખી, એને પચાવી, જીરવી, પીવા મથતો યુવાન સમજપૂર્વક મન-ઇન્દ્રિયો ઉપર ચોકી જરતો અને ધરતી સામે જોઈ ડગ જરતો. યુવાનીને ભોગવતો આગળ વધે છે. એ યુવાન એ યૌવન-વસંત સાચવી જાણે છે તો જીવનમાં વર્ષો તક એને એ વસંતની વાયુલહેરી અને મસ્તીનો આસ્વાદ માણવાનો અને એમાંથી પ્રગટતા ઝોજ-સના ઐશ્વર્યની જ્યોતને ચમકાવવાનો દેહાવો મળે છે.

ઠંદપનાની પાંખે ઉડુપન કરતાં. માનસિક સળંગ બનેલી વૃત્તિ-એને નચવતાં, મન અને પ્રાણ ઉત્સાહનાં વાયુથી વહન પામી ગમને વિહાર કરતાં હોય છે—એવાં નવયુવાન અને નવયુવતીઓ નૂતન બાવે ભાવિત બની, ઠંદપના-સ્વપ્નમાં રાચતાં બને છે. એ જ વખતે એમના યૌવનની સાથે સાથે જન્મેલું વામમાર્ગી અથવા પતન-પતનનો માર્ગ કે જે યૌવનનાં લયસ્થાનોનો માર્ગ કહી શકાય, એ એ વામમાર્ગ ! અનેક પ્રકારનાં આકર્ષણો, પ્રલોભનો, સમસ્યાઓને સંઘરી, મુખ વિકાસી, એ માર્ગ તરફ વધવા-વાળવા, તે સંકેત આપ્યા જ કરે છે.

સ્વાસ્થ્યરક્ષાની જવાબદારી જે અવસ્થામાં અત્યંત જરૂરી હોય છે એ યુવાવસ્થામાં યૌવનના નશાએ રંગેલાં જીવાન-જીવતી કેવળ ખેજવાબદાર બનતાં અને અનાદર કરતાં આગળ વધે છે ખીજ બધી અવસ્થા કરતાં જીવાનીમાં જેટલાં ખેડામ બની જવાય છે તેટલાં કોઈ અવસ્થામાં નથી બની જવાતું. કારણ કે જીવાનીના નશાએ દરેક માનવીનાં દિલ અને દિમાગને પૂરેપૂરાં રોકી લીધેલાં હોય છે.

જીવાનીમાં વિવિધ પ્રકારનાં વ્યસનો વળગી પડે છે, અનેક-

વિષ દોષો જીવાનીમાં શરૂ થાય છે, ખાનપાનમાં ખેદરક્ષારી, ભોજ-
વિલાસની અધિકતા, રાગરંગ તરફ વલણ અને ઝોઠ સમજ્યા વન-
રનો સંગ અને પ્રસંગ, સિનેમા અને મેળાવડા, મહેફિલો, કલબો
અને રાત્રિમેલાવડાઓ, નાટકો અને જલસાઓ, મિત્રો અને ખાનખી
ગુફતેગો માટે એકાંતપ્રિયતા, વિવિધ ઉપન્યાસો અને સામાજિક પ્રેમ
અને દોરતીના દાવા આપનારી નવલકથાઓ, નવી વિચારસરણીઓ
અને આચારવિચાર ભ્રષ્ટ્ર બનાવનારા તેમજ શિસ્ત, સ્વજન, ધર્મ-
બંધન, ઔરવ અને ચારિત્ર્યપુષ્ટિ તથા સંસ્કૃતિને અંધમેસતા વિચારોને
તિલાંજલિ આપીને સ્વેરવિહાર તથા મુક્તવિહાર તરફ જ મીટ માંકીને
કેવળ સ્વચ્છંદી મનોદશા બનાવનાર વિચારો ઉપર જેનો મહાર છે
અને સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતાને પોષનાર નવવિચાર-મતવાદીઓ,
શુદ્ધ બુદ્ધિ અને વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યનો નાશ કરી નાંખી, વિનાશના રવાડે
ચડાવી દે તેવો સમય જીવાનીમાં શરૂ થાય છે અને સંગ બળવાન
બની જઈ અનેક નવયુવાનો તથા નવયુવતિઓને વિપથગામી બનાવી
દે છે તથા યુવાની બેકામપણે રઝળુ બની બેસે છે.

જે અવસ્થામાં પૌરુષેયની રક્ષા કરવાની હોય છે. ન્યારે વીર-
ત્વ અને બુદ્ધિનો પ્રકાશ ઝળહળી ઉઠ્યો હોય છે, ધનસંચય, સદાચાર
ઈશ્વર પ્રત્યેનો વિશ્વાસ, ઈમાનદારી, પરાક્રમ, શત્રુદ્રાતા, સાહસ અને
હિંમત કેળવાતાં જઈ ઉંચે ચઢવા મંથી રહ્યાં હોય છે, એ જ અવ-
સ્થામાં આજસ, પ્રમાદ, ખેદરક્ષારી, બેજવાબદારી, કુપથ્ય અને કુરા-
ગતા તરફ યુવાન વળી જઈ, ચણાતી જતાં યૌવનની ઈમારતને,
નશામાં ચઢ્યૂર બનેલો એ યુવાન મૂળમાંથી પાયો ખોદવા લાગે છે.
અને પછી યૌવનનાં મૂળ ખળભળી ઉઠે છે એજસુ રહિત જીવન તરફ
તે વળતો જાય છે. સ્વાસ્થ્ય અને દુર્બલતા તથા બુદ્ધિની તીવ્રતા એનું
નામ યૌવન છે. યૌવનનાં ભયસ્થાનોનો સમય ૧૮થી તે ૪૦ વર્ષ સુધીનો
ગણવામાં આવે છે અને ચાલીશ વર્ષ સુધી તો યૌવન ઝંકાર આપતું,
પ્રતિભાવંત બની રહે છે. પરંતુ આજે તમે યુવાનો સામે જુઓ.

જુવાનોની નિર્બળ મનોદશાને માત્ર એકસો જુવાન જ જવાબદાર નથી. તેનાં માતા, પિતા, શિક્ષક, ધર્મ, રૂઢિ, સંગ અને શિક્ષણ એ એના જવાબદાર સાથીઓ હોય છે. યૌવનને આંધળું, અવિચારી, તોફાની કે નશાયુક્ત માની, તેની ઉપેક્ષા કરવાથી જ પતનના માર્ગ તરફ આગળ વધી જવાય છે, યૌવન એવું ન બચ્ચાવું જોઈએ. યૌવન એ તો આપણા દેશની નક્કર દૌલત છે. જે પ્રજામાં યૌવનની તાદાત ભરી નથી તે પ્રજા અને સમાજ એ દેશ અને રાષ્ટ્ર પરાધીન, પરતંત્ર અને પદદલિત રહેવાનાં છે. મુક્તિના સફળ સ્વપ્નસમા યૌવનને આંધળું માનવા કરતાં ચપળ અને યતનગતાહારી આશાલહેરીથી લહેરાવું, પ્રાણોર્મિ અને ભાવનાથી ચેતનવંતું વર્ગવાન યૌવન છે. તેને તિરસ્કારો નહિ, એના પ્રવાહને સાચી દિશા આપો. એ દિગંતમાં વિજયી કરાવનારૂં બનશે.

એની ચર્ચાને રોકો નહિ, એના-યૌવનના ઉલ્લાસને રૂંધો નહિ, સાંકડા વિચારોથી એને અંધનમાં આંધો નહિ, કુત્સિત વિચાર અને મલિન ભાવોથી અને અભાગવો નહિ. માત્ર એને યૌવનની સાચી કીમત સમજાવો. યૌવન બિચારૂં નથી, આપકું નથી. એમાં સમાજની પ્રગતિનું પ્રતીક છે. એનાથી રાષ્ટ્રમુક્તિનો મિનારો ચણી શકાશે. વિદાય લઈ રહેલા યૌવનને મુચેતન બનાવવાની ખાતર સુયોગ્ય માર્ગનું અમૃત પાછને એને સજીવ બનાવવાની જરૂર છે. યૌવન ચામડીના ચળદાટમાં સમાઈ જતું નથી. યૌવન એ તો જીવનની સ્વાભાવિક તંદુરસ્તી છે. એ તંદુરસ્તીને જાળવવા માટે યૌવનના આરે ઉમેર્યાં યુવક-યુવતીની ફરજ છે કે યૌવન જીરવવા-યૌવન માણવા અને યૌવનનું વહન કરવા માટે સચેત, સજાગૃત અને સલામત બની રહેવું પડશે.

યૌવનની જાળના કરતાં યુવાન-યુવતીઓ, તમારૂં યૌવન તમોને ખ્યાલું તો છે ને ? તમે હરદમ ચાહો છો ને કે આ યતનગતું યૌવન તમને છોડી ન જાય ?

પણ આમીનો ચળકટ, દેહલાલસા અને ઉડું ઉડું થઈ રહેલ મનસ્વી સ્વભાવ તમને ક્યાં લાઈ જશે? મધમાખીને જેમ મીઠું મધુર મધ લલચાવી પોતાની પાસે ખેંચે છે અને એ જ મધમાં પાંખો ચોટી જતાં ઉડવાની શક્તિ નાશ પામી, તે પ્રાણુ ખોઈ ખેંચે છે, તેવી વિવિધ દેહલાલસાઓ, મીઠા મધ જેવા લાગતા ભોગવિલાસ અને મોહયુક્ત આકર્ષણો તમારા દિલની પાંખોએ ચોટી જશે તો ઉડ્યન આળસી જશે અને એ યુવાનીનો વિલય થશે, તેનો તમને ખ્યાલ છે? હોવો જ જોઈએ !

યુવાનો-યુવતીઓ, પિડિત ભારતનો મુક્તિનો મહાન પ્રશ્ન ખડો છે. તમે આવતી કાલનાં યુગમાનવી થવાનાં છો. ક્રાન્તિની ધમતી મશાલો, એ રાષ્ટ્રઝંડાને ધારણ કરવા જેટલી તાકાત, એ હૃદયમાં રાષ્ટ્રગીતનું જેર, એ દિમાગમાં બળ, એ પગમાં અખંડતા અને ચિત્તમાં સંપૂર્ણ સાવધાનીપૂર્વક સત્ય અને અહિંસાના મંત્રને વળગી રહી, અડચ ટકી રહેવા જેવી તાકાત છે ખરી?

સમાલો, તલાસો, ખાતરી કરો: તમારો જીવસો, તાકાત, બળ, અડચ મનોવૃત્તિ અને સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા બળવી શકવા જેવી તમારા દેહમાં ક્રાન્તિ છે? ઉતાવળા ન થાઓ. તમારા મનોબળને પૂરો: તમારા શરીરને પ્રકાશના આયનામાં જુઓ, ઉસ્કેરાટ, તલસાટ, કોષી, મનોભાવ અને ચીડીયાપણાને સાચી જુવાની, અને સાચો જુવાનીનો જીવસો ન માનો. એ તો છે જુવાનીનો નશો. સાચો યૌવનધારી, વીર્યવાન મહાપુરુષ ઉતાવળીયો નથી હોતો. એને ઉસ્કેરાટ નથી સતાવતો. એને કોઈ પ્રસંગ બળું બળું નથી ખનાવી શકતો, એ તો ધીર, ઝંભીર, તેજસ્વી, પ્રતિભાથી ડારતો, તાલબદ્ધ નૃત્ય-યૌવન-નૃત્યથી નાચતો અને બાહુના બળથી અજનબાહુ અર્જુન માફક, ધીરવીર પ્રતાપ અને સમર્થ શિવાજી માફક, દેશની રક્ષાનું બિરદા ઝડપવા મથતો, આબને વાંભવા આગળ વધતો, સાચો યુવાન, ખમીર અને યૌવન-યૌવનની ક્રાન્તિ અને સહરબર્યા વીર્યના રક્ષણ તરફ

મીઠ માડતો અને બહુચર્ચના મહામૂલા મંત્રની ઉપાસના કરતો રહી, દેશનો યુગસ્થા બનવા, મહત્વાકાંક્ષાઓ સેવે છે. સાચાં યુવાન-યુવતીની એ શક્તિ, છે, બાકી તો બીજો યુવાનીનો નશો છે.

[૧૭]

રઝળતું યૌવન

યૌવનનું ચિત્ર દોરતાં પહેલાં આપણે સાપ્રત સમયનાં યુવાનો અને યૌવનાઓ સામે જોવું જોઈએ. વીશમી સદીની જુવાની અને એ જુવાનીનું ચિત્ર આળખામણું નહિ તો આપણી સંસ્કૃતિ અને જાવનાથી તદ્દન જુદું તૈયાર થયેલું લાગે છે. કારણ કે આજે જે જુવાનીનું ઘડતર કરવામાં આવે છે એમાં પશ્ચિમની વિચારસરણી અને પશ્ચિમનું માનસ ખૂબ જ ઓતપ્રોત થયું છે.

મૂળથી જ પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિચારોનો સુમેળ નથી, સંસ્કૃતિનો મેળ નથી. જાવનાઓ જુદી છે, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું ધ્યેય શરીરના સુગતે ખાતર, વિલાસને ખાતર અને આનંદ-કામુક આનંદને ખાતર રચાયેલું માનવામાં આવે છે. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ પોતાના વિલાસ, રાગરંગ અને અમનઅમનને ખાતર અન્યનો સર્વનાશ કરવામાં બીજાનો સંહાર કરવામાં અને બીજાનું ઝુંટવી લઈને પોતે સુખ માણવાની ખાતર મુખ્યત્વે સરખાયેલ હોય તેમ જણાય છે. અને એ માટે એ લોકોનો માનસિક વ્યાપાર પૂરેપૂરી પાશ્વર્યતા વાપરવામાં જરીકે કંપ અનુભવતો નથી. એ જ રીતે દૈહિક સુખ એ જ ધ્યેય રાખીને કામવિજ્ઞાનની અધમધતા જ વિધને અર્પણ કરી છે. શરીરને અમદતુ રાખવાના વિવિધ કૃત્રિમ ઉપાયો, વિલાસને પોષવાની કુટેવો, વિલાસને વેગ મળે તેવા વિવિધ આહારોનો કૃત્રિમતાઓ, ઉપરાંત કૃત્રિમ હાવભાવ, છૂટછાટ અને સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતાને પોષે તેવા વિચારોનો પ્રવાહ પશ્ચિમાંથી આ દેશમાં ખૂબ વેળ-

ભર્યો આવી આર્યાવર્ત અને પૂર્વમાં રહેલાઓને—આપણને અને આપણા દેશને આપણી સંસ્કૃતિ અને આપણા ધ્યેયથી ઘણું દૂર ધસાડી ગયેલ છે—આપણે ધસડાઈ રહ્યા છીએ!

આપણી સંસ્કૃતિમાં વિલાસ અને રાગરંગને સ્થાન નથી, આપણું ધ્યેય વિશ્વકલ્યાણની ભાવના ઉપર જ રચાયેલું છે, કે જેમાં વ્યક્તિના હિત કરતાં સમષ્ટિના હિતની ઘણી ઉચ્ચતર ભાવનાએ ભરી છે, પરંતુ એ ભાવનાઓ, એ ધ્યેયનો વિનાશ તો કેટલાંય વર્ષોથી સર્ગાઈ ચૂક્યો છે. કેવળ આંધળું અનુકરણ શીખીને આપણે આપણા પૂર્વજો અને ઋષિમુનિઓ આપણા મંત્રદાતાતાઓ અને મંત્રદષ્ટા મહાપુરુષોની જ્ઞાતિઓ તથા વચનોને ફમાવી દીધાં છે. તેણે આપણને વિલાસ, લાલસા, ઈન્દ્રિયસુખ અને વિષયોપભોગના એવા રવાડે ચડાવી દીધા છે કે આપણે આપણું સર્વસ્વ ગુમાવો બેઠા છીએ. આપણે આપણા તેજસ્વી સૂર્યસમા મહામંત્રોને જૂલીને કૃત્રિમ—મોહક દીવડાઓને સાચો સૂર્ય માની તેના પ્રકાશમાં રાચવા લાગ્યા છીએ.

યૌવનની નીતિ અને ધર્મ યૌવનની રક્ષા અને શિક્ષણમાં; પશ્ચિમના વિદ્વાનોના અભિપ્રાય અને માર્ગદર્શન ઉપર આજે આર્યાવર્તનો યુવાન મરી શીટવા તૈયાર થઈ રહ્યો છે અથવા તેઓ કહે છે તે સાચું છે એમ માનવા મથી રહ્યો દેખાય છે.

એમના આદર્શ મમે તેવા ચમકતા લાગે તો પણ તેને સ્વીકૃતિ પહેલાં પોતાના દેશ અને પોતાની સંસ્કૃતિ તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને એમાં કેવા ઉદાત્ત અને ભવ્ય આદર્શ પડ્યા છે અને તે આપણા જીવન સાથે આપણા સમાજજીવન સાથે કેટલા સુસંગત છે તેનો આપણે વિચાર કરવો જોઈએ.

કેવળ આંધળું અનુકરણ કરવાથી આપણે પશ્ચિમ પાસેથી શું મેળવ્યું છે? આજના જીવાનોના દેહ, એ દેહમાં રહેલા પ્રાણ અને એમની ભાવના તથા ચારિત્ર્ય, ધમશ અને એ ધમશ વ્યક્ત કરતાં શરીર અને શરીરમાં રહેલાં બળ, વીર્ય અને પ્રતિભાનુ અભ્યાસપૂર્વક

નિરીક્ષણ કરે તો જણાઈ આવશે કે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ, વિચારો તથા ચારિત્ર્યે આપણને આપણા મહામંત્રો અને ભાવનાઓથી પતિત બનાવી દીધા છે ? આપણું યૌવન તે આપણા દિલની તાકાત અને વીર્યવાન બળ માટે નથી રહ્યું, તે રહ્યું છે માત્ર દેહલાલસા માટે—વિષયોપભોગ માટે !

કુમાર—કુમારિકામાંથી યુવાન અને યુવતીને સરળવતાં શરીરો તરફ અભ્યાસભરી દષ્ટિ ફેંકે, એમનાં નિસ્તેજ નયનો જુઓ. લાલ ચણેલી જેવા ચહેરાને બદલે શીકા તથા ખેસી ગયેલા કપોલવાળા ચહેરા; લાલ, સુરેખ રેખાઓને બદલે અકાળે કરમાયેલી ફેરીની ચીમ-કાયેલી છાલ જેવી વદનપરની કરચલીઓ; વીર્યપતનથી પાન્ડુવરણી કાયા ધારણ કરી, વૈચી અને ડોકટરોનાં ઔષધો અને દવાઓ ઉપર જીવતો આજનો યુવાનવર્ગ શાથી આ દશાગે પહોંચ્યો ? શું એમ નથી લાગતું કે રાષ્ટ્રના પ્રાણુસમો આ યુવાનવર્ગ એની આસપાસ રહેલા કેટલાયે ફૂટ પ્રશ્નો જે ખડકાયેલા પડ્યા છે તેની યોજબટ કરવા અને એમને સાચી દિશા તરફ લઈ આવવાને માટે એમને સાચા યૌવનધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપમાં યોગ્ય રીતે જ્ઞાન કરાવવાની જરૂર છે ?

સ્વતંત્ર ભારતની ભાવના એવનાર મહારથીઓ ! જરી ખામોશ ધારીને આ દિશા તરફ નજર કરો. તમારા સ્વતંત્ર ભારતને જીતી શકે એવી યૌવનને પથાવનારી પ્રજા ક્યાં છે કે જે રાષ્ટ્રને કાયાકલ્પ કરી શકે ? સાચું યૌવન અને યૌવનનું ખમીર વજ્રમય કાયા અને એ કાયામાં રહેલો સંયમી અને વીર્યવાન દેહ ક્યાં છે ?

આજનું ‘યૌવન’ રઝળતું બન્યું છે. એની પાછળ અનેક વેદનાઓ છે. પરદેશીઓએ બસો વર્ષ પૂર્વે અહીં આવીને પ્રજાના

મૂળભૂત સિદ્ધાંતો, ભાવનાઓ અને ધ્યેયને ફેરવીને એ જગ્યાએ વિકૃત માનસની ભેટ આપી છે, અને સમાજના પાયામાં નિર્માળતા, બીરુતા, ડરપોક મનોવૃત્તિ, વિલાસપ્રિયતા, કર્તાવ્યશૂન્યતા અને વિકારી મનો-દશાને ધરાળીને ભરી દીધી છે. એ પહેલાંના ભારત દેશ સંપૂર્ણ બલિષ્ઠ, કર્તાવ્યપરાયણ સંયમી, સમષ્ટિના હિતનો ચિંતક અને રાગ વ્યાપિ રહિત, શતજીવી હતો એની પ્રજાની આજે શી સ્થિતિ છે ?

આજે સેંકડે પંચોતર ટકા માતાપિતા જ તંદુરસ્ત નથી, રોગરહિત નથી કે જે તંદુરસ્ત બાળકને જન્મ આપી શકે. અને એમનાં આપેલાં ફરજદો ભારતના સુપુત્ર બળવાન, વીર્યવાન, તેજ-સ્વી તારલા બની શકે ? એ માતાપિતાઓનો હેતુ પણ પ્રજોત્પત્તિ માટે ઉંચો નથી. વિષયોપભોગથી અકસ્માત, પેદા થયેલી એ માત્ર કામુક અને રોગગ્રસ્ત, હીનવીર્ય પ્રજા છે.

હેતુપૂર્વક ઉત્તમ રત્નો આપવાની ખાતર આલસ્ય અને સંયમી જીવન જીવી, વીર્યરક્ષા કરી ફરજ અને ધ્યેયને સમજી સંતતિની ખાતર સમજ અને વિચારપૂર્વક વિશુદ્ધ ભાવનાઓ પેદા કરેલી આજે તંદુરસ્ત પ્રજા ક્યાં અને કેટલી ?

આપણાં બાળકોને બાહ્યકાળમાં પાડેલા સરકારો કેવા ? એની પાછળ કોઈ ઉદાત્ત ભાવનાઓ અને માનસનો ધ્યેયલક્ષી ઊદ્દેશ ખરો ?

નિશાળની કુટેવો અને કુસંસ્કારો, કુસંગતો અને વ્યાસનો તરફ આપણે પહેરો સમાન છે ? તેની દેખભાળ ખરો ? આપણાં ઉછરતાં બાળકો, એ બાળકોમાંથી કિશોરો અને કિશોરોમાંથી યુવાનીના આગણે આવી રહેલાં યુવાન-યુવતિનાં શરીર, મન અને આત્માના બહતર માટે આપણા, આપણાં કુટુંબો, અને વડીલોનો કયો ફાળો કેવા પ્રકારનો ? આપણે આપણા સ્વતંત્ર ભારતની સંસ્કૃતિ ઉદ્દેશ,

લાવના અને ઘડતર તરફ આપણા કિશોરો અને યુવાનોનું લક્ષ દોરવા કદી ચોગ્ય — આવશ્યક પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો ?

ખગરૂ ચીજોનો નાસ્તો કરતા જુવાનને ધર્મની ખાતર નહિ, આજકાલેની ખાતર નહિ. પણ તંદુરસ્તીની ખાતર સમજાવ્યો છે ? રોગી પરમાણુઓનો શંભુમેળો બની તેનો દેહ અનેક વ્યાધિને ખગનો બની જશે—બની રહેશે, તે માટે સમજાવટભરી શક્યતાક દરી છે ?

કામુક, ખિલાસ, પ્રેમનાં ટાયલાં બતાવતાં સિનેમાગૃહો અને નાટકમંડપોમાં આંટા મારતા, સુકુમારમાંથી યૌવનનાં ઓવારે ઉમેલાં યુવાન યુવતિને, એમના મનોગાન્યમાં આકાળે કામુકતા પ્રવેશી જઈ, જુવાનોનું ધ્યેય નાબૂદ કરી વિષયી પામર અને માયક્રાંટલાં બનાવી દેશે, એ તરફ કદાપિ વિચાર કર્યો છે ? એમને સમજાવવા માટે એવા વિચારો આપ્યા છે ખરો ?

વાસના અને લાલસાને ઉત્તેજન મળે, જીન્સી ઉશ્કેરાય અને પ્રેમના ટાયલાં તરફ વાળી નાખે. તેવી સમાજની જ ધારણાને ખાતર જખાતી અને વેચાતી નવલકથાઓ તરફ વધારે પડતા કુખી પડેલા યુવાનોને કેવા ંવાચનની જરૂર છે તે સમજાવવા, તે તરફ વાળવા અને ઉમદા વિચારો ઠસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો ?

સહશિક્ષણ પદ્ધતિની પાછળ જલે પવિત્ર આદર્શ લખ્યો હતો; પણ એના વડોણામાં રહેલું વિષ નિહાળીને એમાંથી પ્રગટતી વિષયી મનોદશા તરફ વિચાર કરવાની તક લીધી છે ખરી ?

યુવાનને પાચમાલ કરતાં તેના સપ્ત ધાતુને પીગળાવી, જર્જરિત બનાવતાં, છાતી ઉપર ગોડવેલી નિસરણી જેવાં-હોટલો, ઉપાહાર-ગૃહ, કાર્ડિફ હાઉસો, રેસ્ટોરાં અને દહેવાતી ક્લબો યૌવનની દાવાના પાયા કેવી રીતે ખોદી રહેલ છે તેનો કાંઈ વિચાર આવે છે ?

આપણે તો પ્રબળયુવનમાં સાચું યૌવન પાથરવું છે અને તેને સાચા યૌવનની જાંખી કરાવવી છે. એટલે જો સમગ્ર દિશાઓ તરફથી વિચાર કરીને મૂળમાંથી જ ફેરફાર કરવામાં આવે, તો જ સાચા યૌવનને નિહાળી, રક્ષી અને માણી શકીએ. સાચા યૌવન સિવાય વિદ્યા નથી દીપતી. સાચા યૌવન વગર ગૃહસ્થાશ્રમ નથી દીપતો. શરીર, સંસાર અને રાષ્ટ્રના મહાપ્રશ્નોને ઉકેલ સાચું યૌવન જ કરી શકે છે; જ્યારે આજે તો યુવાનો કેવી યુવાની ભોગવી રહ્યા છે, તેનું એક આશુ ચિત્ર કવિતાના રૂપમાં અહીં ઉતારું છું:

યુવાનો! ફક્ડ થઈને ફરે.....(ટક)
યૌવન રૂપ ધરે, અભિનવ યૌવન રૂપ ધરે...

યુવાનો ફક્ડ થઈને ફરે,
નિહાળો નૌતમ રૂપ ધરે.

‘કલીન શેવ’ પર ‘ક્રીમ’ લગાડે, ‘ટાયલેટ’ આદરે,
ધસી-ધસી મુખ લાલ કરીને ‘સ્નો’ની માલીસ કરે— યુવાનો.

કાળા લીલા વાળ ચમકતા, ‘સેન્ટ’ આછલચી ભરે,
નવવિધ ફેશન પટીયાં માટે કલાક પાકો કરે— યુવાનો.

‘ફેન્સી’ ખારીક ઝબ્બા નીચે ખુલતો લેંચો ધરે,
‘સેન્ટલ’-ટર્પીડ મોં દેખાથે, ચટક ચટક વિહરે— યુવાનો.

રૂપચૂદે એ અભિનેત્રીની છબીનું ચિત્તવન કરે,
ગીત મધુરું ‘રીલ્મી’ ખાતો કોમળ કંઠ ધરે— યુવાનો.

વાણી મૃદુ સ્મિત નિત્ય ફરકતું, નયન કંઈક લાગ્નમય,
મોકે એ મલકત પુકારે “ભારતમૈયા કી જ્ય.”

પ્રસંગ સાંપડે ત્યારે—યુવાનો.

[કબીર]

યૌવનનો માર્ગ અનેક પ્રલોભનોથી ભરેલો છે. એ પંથે જનારા અવિચારીપણે, અજ્ઞાનપણે, મેળવવા બેઠતા જ્ઞાન અને સમજણને

મેળવ્યા હિવાય. અધિગીના કરીને દોટ લગાવે છે તે યૌવનની સારભને પામી શકતા નથી.

કારણ કે યૌવનકાળ એ તો જીવનનો-જીવનને સમજવાનો પ્રથમ પ્રકર અથવા ઉપકાળ છે. જીવનના અંતકાળ પહેલાં તે દીર્ઘ જીવન ભોગવીને કેટલાય અટપટા પ્રશ્નો ઉકેલવા છે. એટલે જ યૌવન આવ્યું તો ભલે આવ્યું, પણ વિવેકની તુલામાં તોળીને યૌવન માણુનાર સાચો બ્રહ્મચારી બની, વિદ્યાર્થી રહી, વિદ્યા મહણ કરી, ગૃહસ્થાશ્રમી થઈ ને દાંપત્યજીવનનું માધુર્ય માણી શકે છે. યૌવનસમી કોલત પ્રાપ્ત થતાં એકામ બની ઉડાઉગરી આવરનાર, સંસારી બનતાં પહેલાં તેા નિર્ધન-યૌવનધનરહિત બની જાય છે અને યૌવન માણુવાનો સાચો સમય આવી લાગે છે ત્યારે તેમનું દાંપત્યજીવન કંટાળાભર્યું, નીરસ અને રોમરમ બની ગયું હોય છે.

એટલે જ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ જીવનની શરૂઆતમાં બ્રહ્મચર્યાવસ્થા મૂકી છે. સામાન્ય રીતે મનુષ્યનું જીવન સો વરસનું ગણાય છે. તેને ચાર ભાગે વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે અને શરૂઆતની અવસ્થામાં જે વખતે શરીરનો પાયો નાખાતો હોય છે તે વખતે કેવળ વિદ્યાભ્યાસમાં સમગ્ર આચારવિચાર અને વ્રતનની એકબ્યાનતા થઈ જવાથી પ્રાથમિક અવસ્થા: (૧) વૃદ્ધિ (૨) યૌવન (૩) સંપૂર્ણતા (૪) પરિહાણી.

તે પેઢાની વૃદ્ધિ એટલે એકથી સોળ વરસની ઉંમર, જેને આપણે કિશોર અવસ્થા તરીકે આગળ વર્ણવી ગયા છીએ. સોળ પછી યૌવનના માર્ગે શરીર વળે છે અને ૨૫ વર્ષે સંપૂર્ણ યૌવન આવી રહે છે. એટલે આ સોળથી પચીસનો સમય ખાસ કરીને યૌવનના લવસ્થાનો તરફ ધસડી જાય છે.—એ અવસ્થામાં એક એવો ધક્કો લાગી જાય છે કે પછી ત્યાંથી પાછા ફરીને મૂળ સ્થાન ઉપર આફે થઈ શકાતું નથી.

કારણ કે ૧૬ થી ૨૫ની અવસ્થામાં જ શરીરમાં જે વીર્ય પેદા થાય છે તેનો ઉર્ધ્વસંચાર શરૂ થાય છે, દેહમાં વિદ્યુત પ્રગટે છે અને તે શરીરનો મહાપ્રાણ છે. એ પ્રાણમાં ચેતના જન્મે છે અને શરીરમાં સૂતેલા મદનદેવને પાખો આવે છે. એ વિદ્યુતસંચારથી જે યુવાનો ચલાયનમાન થઈ ભાગવા લાગે છે તે અથડાઈને ચૂરા બની, યુવાનીને નાબૂદ કરી નાખે છે, આવેલી ચેતના અને વિદ્યુતના પ્રકાશને સમજી—વિચારી પચાવવાની જેમની શક્તિ છે અને જે સારક્ષણ કરી શકે છે તેના દેહમાં ક્ષતિ અને આત્મામાં અકૌટિક બળને નિહાળતા અને પોતાના યૌવનના તેજથી પ્રકાશતા, સાચા યૌવન મધ્યાહ્ને પહેંચી, સંસારી બની, દાંપત્યજીવનનો પરમાનંદ લૂટી શકે છે.

વિદ્વાન ડૉ. કાર્પેન્ટર કારપૂર્વક અભિપ્રાય આપે છે કે બેસલી જુવાનીની શરૂઆતમાં સ્ત્રીસહવાસ, સમાગમ અને સહચાર સાધવાની ઇચ્છા અને ભૂમિ પ્રગટે છે ખરી; પરંતુ તે વખતે એને અમલમાં મૂકવી નહિ જોઈએ. કારણકે એ વખતની ઇચ્છા અને શક્તિ એ માત્ર શરીરમાં સંચાર થતા યૌવનની પ્રાથમિક નિશ્ચાનીરૂપ છે.

છતાંય. યૌવનનો પ્રારંભ તો તલસાટ ભરેલો હોય છે. એ સમયે તરુણ-તરુણીનાં અંતર લોહુપતા અનુભવતાં હોય છે, પશુ આત્મસંયમ અને લક્ષણોને સમજી-વિચારી, માનસિક અને શારીરિક પવિત્રતા તરફ હમેશાં જાગૃત રહે છે તેઓ શરીર અને મનની સ્થિતિને સંભાળી શકે છે; નહિ તો યૌવનના પ્રારંભકાળમાં પ્રાકૃત સંભોગની અશક્યતા હોતાં અપ્રાકૃતિક મૈથુનનો આશ્રય લેવાય છે, અને તેથી કેટલીક વાર હસ્તમૈથુન, શ્ચાંમૈથુન, તથા ચોરી જ કેટલીક અધમ કૂટોયો વળગી પડે છે. એ અપ્રાકૃતિક મૈથુનશીલા ઉપર પછડાયેલા યૌવનના કાચના વાસણની જેમ ચૂરચૂા ઉડી જાય છે.

“પ્રસ્થાન”માંથી થોડા ફકરા યુવાવસ્થાને સંબોધીને તેમાંથી બચવા માટે મળ્યા છે તે યુવાનોને ઉપયોગી માની, તેના સંપાદકની કૃપા સાથે અહીં ઉતારે છું:—

યુવાવસ્થા એટલે જીવનનો વસંતઋણઃ તે વખતે આપણી નસોમાં જીવન ઉગળા મારતું હોય છે. આપણામાં રહેલી ક્રિયાશક્તિ આ દિશામાં કાર્ય કરે છે પેલી દિશામાં એમ બહાર પડવાને તલપી રહી હોય છે. ભાવો શુદ્ધ હોય કે વિકારી-એટલા જોરથી હોંડે છે કે એને દાખમાં રાખવા આપણે માટે કંઈ થાય છે. કેટલાક ભાવો અશુદ્ધ છે, ત્યાજ્ય છે એવા આપણી ઉપર બજારા સંસ્કારો હોય, આપણી વિવેકશુદ્ધિને પણ એમ લાગતું હોય છતાં એને (એ ભાવોને) વશ ન થવું (તે) આપણે માટે કંઈ થાય છે.

જીવાનીમાં હજારે નવસો નવાણુ માણસોને વિકારો જોર કરીને ઉડવાના, પણ જો આપણી ઉપર જાળપણથી માતાપિતા કે કાષ્ઠ પુણ્ય વ્યક્તિ કે બાલસખાની લાગણીઓને ઇચ્છાપૂર્વક આદર-આપવાનો, કાષ્ઠ ઉદાત્ત આદર્શને પહેંચવાનો કાષ્ઠ પ્રતિજ્ઞા કે મહાન કાર્યને પાર પાડવાનો દેશ, કુળ, કુટુંબ કે એવો કાષ્ઠ બીજો ઉદાત્ત સંસ્કાર બળવાનપણે પડ્યો હોય છે તો તે આપણા વેગોને યોગ્ય વલણ આપવામાં બહુ કિંમતી થાય છે. વિવેકશુદ્ધિ જે સહાય નથી આપી શકતી તે સહાય આવી જતના બળવાન સંસ્કારમાંથી મળે છે. કાષ્ઠ વ્યક્તિ આદર્શ વ્રત, પ્રતિજ્ઞા, ઉદેશ, દેશ, કુળ અને નામ જેને માટે દિવ્યભાવ હોય તે પણ વહેલો મોડો યુવાવસ્થાનો સાત્તા બની શકે છે.

જેમાં એવો કશોજ દિવ્ય સંકરપભાવ, પ્રતિજ્ઞા કે અવલંબન નથી, એવો પુરુષ અથવા સ્ત્રી યૌવનઋણમાં જ્યારે આવેગનો ઝંઝાવાત થાય છે, ત્યારે અવલંબન કે ભાવિવિહોણા યૌવનજીવનને ખરોએ ચલાવી દે છે.

આજે તો યૌવનનો ઉગ્ર ઉપઋણ પ્રગટવા પહેલાં-યુવાનીમાં પ્રવેશતાં પહેલાં યુવાન-યુવતીનાં શરીર અને મન વિવિધ જાતના વિકારો શરીર અને મનના વિકારોથી વસોવાઈ મવાં છે-હોય છે. આજે આપણા સમાજજીવનમાં, આપણા કૌટુંબિક જીવનમાં અને આપણા

સંયુક્ત કૌટુંબિક જીવન-માર્હસ્થિતિઓમાં કિશોરો માટે અવિહિત યુવાને વિદ્યાર્થીઓ માટે, વિકાસે વાસનાઓ અને વિષયેષ્ઠઓથી તેમનું સંરક્ષણ થાય, એ જાતના લાવો અકાળે-અસમયે પ્રવેશી ન જાય તે માટે કાષ્ઠપણ જાતની તકેદારી, દૂરદેશી કે જવાબદારી રાખવામાં આવતી નથી, અલગે દાંપત્યજીવન જીવી રહેલાં સંપૂર્ણ સંસારીનાં સાથોસાથ અલગચર્ચામાં સમય નિર્ગમન કરતાં તરણ—તરણીઓ જરી એ સ કાચ મિવાય સહધર્મીનાં માફક વિચરતાં હોય છે, અને એ રીતે યૌવન-રક્ષાના સમયે સહજ સ્વભાવે વિવિધ વિકાસે અને લાલસાઓ જન્મ પામી, મૂર્ત સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે.

પ્રાચીનકાળમાં દરેક બાળકને ઉપનયનસંસ્કાર થયા પછી તે ગરીબ કે પૈસાદાર હોય તોપણ અલ્પચારીવત ધારણ કરાવી તેને ગુરુને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલી આપવામાં આવતો, અને ત્યાં ગયા પછી દરેક બાળકને એક સરખી પવિત્ર જીંદગી ગુજારવી પડતી હતી, ગુરુની આજ્ઞા પાળવી પડતી હતી, આહાર વિહાર અને ખાનપાન ગુરુની દોષરેખ નીચે ચાલતાં. આ પ્રમાણે સખત નિયમન હોવાથી બાળકને અમોઝ છૂટ મળતી નહોતી. તેઓ દુર્ગુણ અને વ્યસન શું તે સમજતા નહોતા, ગુરુને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ ઉપરાંત ધાર્મિક નૈતિક, બ્યાવહારિક અને શારીરિક શિક્ષણ મળતું. એથી ધર્મ અને નીતિના સંસ્કાર પડતા હતા અને શરીર તથા મન મજબૂત થતું હતું. અલગચર્ચાવસ્થામાં એવું સાદું અને નિર્દોષ જીવન ગાળવામાં આવતું કે પ્રારબ્ધવશાત્ લવિષ્વમાં જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તે સુખી અને સંતોષમાં ભોગવી શકાય તેવું સામર્થ્ય દરેક અલ્પચારીને પ્રાપ્ત થતું હતું, ગુરુને ત્યાં પોતાની જાત માટે દરેક સગવડ પોતાને હાથે જ વિદ્યાર્થીઓને કરી લેવી પડતી હતી અને સંસારથી દૂર જંગલમાં રહેવાથી અલગચર્ચા યથાવિધ પળાતું હતું. આવાં બાળકો દરેક રીતે દૃઢ, મજબૂત વીર્યવાન ધીર અને પરાક્રમી થવા પામતાં. ૨૫ વર્ષની ઉંમર થયા પછી એ વિદ્યાર્થીને ઘરે જવા દેવામાં આવતો અને ત્યાં યોગ્ય કન્યા

સાથે તેનાં લગ્ન થતાં હતાં અને તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ-દાંપત્યજીવન સુખી નિવડતાં હતાં.

પ્રાચીનકાળનું આ વર્ણનચિત્ર કેટલું રળિયામણું જણાય છે ? આજે હવે આપણે ત્યાં ઉછરતાં બાળક અને બાળકમાંથી કિશોર અને યુવાનીના આરે આવતાં તરુણ-તરુણીઓના સંવંધમાં નજર કરે, અને આપણે આંગણે સુવાન થતાં યુવક—યુવતીઓનાં સદાચાર ઇદ્રિયનિગ્રહ, અભિચાર્ય અવિચિત્ર વિદ્યાભ્યાસ માટે સમય નિર્ગમન કરનારના જીવનમાં ઉંડી ડુમકી મારે અને તપાસો.

સદાચાર, અભિચાર્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ જેવી બાબતો સાંભળી તેની તરફ મોઢું મગાડી, થૂ...થૂ...થૂ... કહી એ જૂનવાણી વિચારોને હસી કાઢતા નવ વિચારમતવાદીઓને વિનમ્રભાવે આપણે પૂછી શકીએ કે એ સંસ્કૃતિના પાયાસમા સદાચાર, સંવંધ, ઇદ્રિયનિગ્રહ અને અભિચાર્યની વાત અને વર્તનને ઉવેખીને આજે બારતનું યૌવન કય દિશાએ ધસડી ગયા છે એ કહેશે ?

પ્રાચીનકાળની શારીરિક સંપત્તિ, નૈતિક બળ, તંદુરસ્તી અને દીર્ઘજીવન, દેશની સ્વતંત્રતા, અને ગૃહસ્થાશ્રમ, એ સમયની સંતતિ અને તે યુગના મહા યોદ્ધાઓ કે જે સમયે અભિચાર્યદિ દિશાઓ, નિયમ અને સંવંધ સદાચાર અને સદ્વ્રત ઉદ્દેશ અને ધ્યેય—એ સઘળું ચરકાદિ અને મનુષ્યાદિ મહર્ષિઓના ઘડેલા નીતિ-નિયમો પ્રમાણે ચાલતું એને ફગાવી દઈને આપણે બ્યારથી એને બંધન માન્યું; આપણાં ગુરુકુળો નાશ પામ્યાં, આપણું ગાર્યાત્વનું શિક્ષણ નાબૂદ થયું અને એ જગ્યાએ નવું એ સોનું સમજી પશ્ચિમના રંગે રંગાતા ચાલ્યા ત્યારપછીની આપણી હીનવીર્યદશા, નાહિંમત, આપણાં મન, પરાવલંબી જીવન અને પરતંત્ર આપણો દેશ: એ શાને આભારી છે ? આપણાં આપણી રંગેરંગમાં સાચી યુવાનીનું ખમીર ?

[૧૮]

અવિવાહિત યૌવન અને બ્રહ્મચર્ય

યૌવને મસ્ત સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હોવા છતાં અભ્યાસને કારણે અથવા ખીજા અયોગ્ય સમય સુધી કારણવશાત્ સ્ત્રી અથવા પુરુષને સંયમપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડે છે.

બ્રહ્મચર્યને ખીજા સ્વરૂપમાં શીયળ અથવા શીયળરક્ષા કહી શકાય. સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની વૃત્તિઓનો જીંડો અભ્યાસ કરીએ તો પુરુષ કરતાં સ્ત્રીઓમાં શીયળરક્ષાની વૃત્તિ વધુ જોવામાં આવે છે અને શીલભંગની શિક્ષા કુદરને વધુ આકરી ફરમાવેલી છે. ઉપરાંત પુરુષ કરતાં સ્ત્રીને શીયળ નષ્ટ થતાં ઘણું ગુમાવવાનું હોવાને કારણે સ્ત્રીઓ શીલભંગની કેડીએ ચડતાં ધુજી ઉઠે છે, અને એનામાં રહેલી વૃત્તિઓ જો સમાન અને સમગ્ર હોય તો એ પંથમાં પગ ભરતાં જોહાદ પોકારી, એનાં મન, દેહ અને ઇન્દ્રિયો એક વખત તો ભારે અપકર ધરતીકંપ જેવો આંચકો અનુભવે છે.

પુરુષ માટે આથી ઉલટી વાત છે. પુરુષ સ્ત્રીથી દૂર રહીને પણ પોતાની જાતને અનેક રીતે બ્રષ્ટ થવાનાં અને નષ્ટ કરવાનાં એને માટે અનેક કારણો અને અનેક લયસ્થાનો પણ છે.

આ બધાં કારણોમાં સૌંદર્ય અથવા સહવાસ એ પ્રણુજ બળવાન કારણ છે. સંગદોષને લઈને અનેક અવિવાહિત યુવાનો પતનના માર્ગે વળી જવાના સંકેતો દાખલા મારી પાસે પડ્યા છે, ખરા યૌવનકાળે યૌવનનું ખમીર ગુમાવી બેઠેલા અને ત્રિવિધ વ્યાધિગ્રસ્ત શરીરવાળા તથા વીર્ય અને જાતીયશક્તિ રહિત બનેલા, જ્યારે પોતાને સાચું જ્ઞાન થયું ત્યારે માર્ગ શોધવા આવેલા. તેમાંથી લગભગ લગ્ન મોટા ભાગના પુરુષો-યુવાનોનો એકરાર છે કે તેમને તેમના મિત્રોએ-નાલાયક, દોષિત અને અધમ મિત્રોએ-શિક્ષકોએ, પડોશીઓએ અથવા ઘરમાં જ સાથે રહેતા મોટી ઉંમરના હવસશૂન્યા પુરુષો અથવા ધર્મ-

પુરુષોએ એમને આ ખોટા માર્ગે ચઢાવી દીધેલા હતા !

અને એના પરિણામે તેઓએ હસ્તમૈથુન, ગુદામૈથુન, શ્યામૈથુન અને અગોનીમૈથુન જેવા અતિ ભયંકર તથા અપરાધી માર્ગે વળી જઈને તેમનો વિનાશ નોતરેલો હતો !

શ્રીઓના વિષે પણ ફરિયાદો તો હોય જ છે, પરંતુ પુરુષના પ્રકારથી એ જુદા પ્રકારની છે. સંગદોષ તો તેને પણ લાગે છે. પરંતુ ઘઈ કાલ સુધીનાં શ્રીઓ અને કન્યાઓ અથવા યૌવનાઓને આપણા સમાજ અને સંયુક્ત કૌટુંબિક વસવાટ, અથવા છૂટછાટ સહચાર અને સ્વતંત્ર રીતે બહાર જવા-આવવા ઉપર મર્યાદા હોવાથી અને યૌવનના પ્રગટ્ય સુધી પિતાગૃહે માતાપિતાની અને સાસરે સાસુ-સસરા અથવા તે કુટુંબના સભ્યોની જાગતી આંખો તેનો વ્યવહાર અને વિહાર જોતાં હોવાથી, કેટલાક વિષયી સંગદોષોથી એનો ખ્યાલ થયો હોય છે અને તે દોષો અમુક અપવાદને આદ કરતાં તેને સ્પર્શી શકતા નથી.

આ તો રઈ કાલની વાત છે. આજે આવી મર્યાદા અને સાથ સહચાર માટે દેખતી આંખોનો ચોક્કા પહેરો ઓછો થયો છે અને પોતાની સ્વતંત્રતાની-સ્વતંત્રતા જેવા જન્મસિદ્ધ કહેવાતા હક્કમાં તેને શૃંખલાઓ માનવા-મનાવવામાં આવે છે અને આ જાતનાં શૃંખલાબંધનને આદ કરી યૌવનાઓ-અવિવાહિત કે વિવાહિત જુવાન શ્રીઓ સ્વતંત્ર વિહાર અને સહચાર અત્યારે સાધી શકે છે તથા ઘઈ કાલની સહેજે રક્ષાયેલી યૌવના આજે સ્વતંત્ર બની, સહેજે ભયસ્થાનના માર્ગે આવી ઉભી રહે છે એથી ઉતાવળે સંપાદિત કરેલો સંગ એને સંગદોષના રૂપે પરિણમી નષ્ટપ્રાય બનાવી મૂકે છે. પછી તે જાગે ત્યારે એણે બધું ગુમાવી દીધું હોય છે.

યૌવનરક્ષા અને પવિત્ર જીવનનો આદર્શ રાખવા ઇચ્છનાર તથા તેને માટે પ્રયત્નશીલ હોય તેમના માટે જ આ ઉદ્દેશ અને ઉપદેશ છે. જેમને સીધળ જેવી કાષ્ટ વસ્તુ જ નથી, જેમણે ધર્મ, મર્યાદા નીતિમય જીવન, લમસંસ્થા અને તેમાં રહેલા માનવ જાતિના

કસ્યાણુકારી હેતુને કમાવી દઈને મુક્ત સહચાર એ જ એક નજર કેળવી લઈને પોતાની જાતને બેકાટ વહેતી મૂકી દીધી છે. તેમને જ ઉડાઉ માનવીઓના નાશ પામેલા ધનની માફક, યૌવન જ્યારે અઘણે ભાંગી બુઝા થઈ જાય છે ત્યારે પસ્તાવાનું તેા હોય છે. પણ પછી એમને માટે પશ્ચાત્તાપ સિવાય બીજું કશું બાકી રહ્યું હોતુ નથી.

એટલે આપણા હિન્દમાં આધ્યાત્મિક જીવનની, આર્થિક સ્થિતિની, શારીરિક દશાની, રાજકામણની, સ્ત્રીકળવણીની, તત્ત્વજ્ઞાનની કે ધર્મ-ભાવનાની કોઈ પણ દૃષ્ટિ દારા આપણે નજર કરીશું અને વિચારીશું તેા આપણને એ માન્ય કરવાની ફરજ પડશે કે આપણું પ્રજ્ઞ-ચર્ચ, સંયમ અને સ્ત્રી-પુરુષોનો મર્યાદાશીલ માર્ગ એ જ આપણી ઉન્નતિના, સુખા થવાના, તંદુરસ્ત અને દીર્ઘ જીવન ભોગવવાના આદર્શનો સાચો અને સન્દેહ ધોરી માર્ગ છે.

યુવાવસ્થાની ભરતીમાં ઇચ્છેલા અનેક ભોગોની લાલસાઓને પોષવા અને મર્યાદાથી મુક્ત બની જઈ બહેલાવવા કે બહેકાવવા કરતાં નિષ્કુરપણે તેની ઉપર સંયમ અને મર્યાદા, પ્રજ્ઞચર્ચ અને સંકલ્પનિષ્ઠાનાં બુદ્ધિપૂર્વકના સમજ બંધનો નાખી-રાખીને, નિશ્ચય-પૂર્વકનું, સમજપૂર્વકનું એકનિષ્ઠ જીવન વડી તે તરફ વહેતું કરવામાં આવે તેા જ સાચું યૌવન સ્થાપી શકાય. આજનાં યૌવના-યુવાનો મમે તેવા ઐદિક સુખ, રવદેશપ્રેમ, સ્વતંત્રતા સ્વરાજ્ય કે પાર-માર્થિકતાના સંકલ્પોમાં ઉડીયત કરે, પણ જ્યાંસુધી મૂળમાંથી યૌવન-રક્ષાના યૌવન જીરવવાના ઉપાય ન લેવાય અને એ જીરવેલા યૌવનમાં પ્રગટીને શરીરમાં ઓતપ્રોત થયેલા વીર્યથી, તન અને મન લોખાંડી અને કૃતિનિશ્રયી ન કરી શકાય ત્યાંસુધી જોઆ વિચારો અને ભાવનાઓની સિદ્ધિ થઈ શકવાની નથી. એટલું સમજી લ્યો કે પ્રજ્ઞચર્ચ એ જ માત્ર સંસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય માર્ગ છે. તેા હવે પ્રજ્ઞચર્ચ વિષે આપણે વિચારવું જોઈએ.

પ્રજ્ઞચર્ચ વિષે તેા બધું લખી શકાય. એની ઉપર અનેક

વિદ્વાનોનાં મંત્રગતી મહોર મારી શકાય તેમ છે. નવમતવાદી વર્ગ જે વીર્યવ્યયને સામાન્ય શરીરનો સહજ ધર્મ માનનાર છે. તેમને બાદ કરીએ તો એવા પ્રાચીન અને આધુનિક દળોના વિદ્વાનો છે કે જેઓ બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ જરૂરનું છે એમ માને છે. યાગ-વલકય સ્મૃતિમાં બ્રહ્મચર્ય વિષે નીચે મુજબ વ્યાખ્યા છે:

કર્મણા માનસા વાચા સર્વાવસ્થાસુસર્વદા ।

સર્વત્ર મૈથુનંત્યાગો વ્રહ્મચર્ય પ્રયજ્ઞતે ॥

મન, વાણી અને શરીરથી સર્વ અવસ્થાઓમાં, સર્વદા, સર્વત્ર મૈથુનનો ત્યાગ કરવો તેને બ્રહ્મચર્ય કહેવાય.

બ્રહ્મચર્યના પાલન વિષે વધુ સ્પષ્ટતાથી સ્વામી યોગાનંદ જણાવે છે:

મૈથુન આઠ પ્રકારનાં તજવાં કરી વિચાર;
એકમેકથી બહુ વધી, ક્રૂણાવે સંસાર.
વિષય સંબંધી મન થવું, પ્રથમ મૈથુન તજ્ય;
તેવી વાતો સૂણવી, બીજું તેને માન.
સ્ત્રી સંગે બાધણ થવું, એ ત્રીજું મૈથુન;
સ્ત્રીના તજના સ્થાનનું, ચોથું જે દર્શન.
હાસ્ય થવું સ્ત્રી સંગમાં, પંચમ એક પ્રકાર;
વાત થવી એકાંતમાં, છઠું તેને ધાર.
સ્પર્શ થવો તે સાતમું, અષ્ટ એ સંભોગ;
એ આઠેને રોકવા, બ્રહ્મચર્યનો યોગ. ”

(૧) સ્ત્રીનું મનમાં રાગપૂર્વક સ્મરણ કરવું. (૨) રાગપૂર્વક સ્ત્રીના સંબંધી મોટેથી વાતો કરવી. (૩) સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરવી. (૪) સ્ત્રીનું રાગપૂર્વક દર્શન કરવું. (૫) તેની સાથે એકાંતમાં વાતો કરવી. (૬) તેના ઉપભોગનો નિશ્ચય કરવો. (૭) સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શ કરવો. (૮) તેની સાથે સંભોગ કરવો.

આ રીતે બ્રહ્મચર્ય માટે અષ્ટ પ્રકારે મૈથુનનો ત્યાગ વર્ણવે છે અને આ પ્રકાર નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાલનના છે.

અભિયર્થને એ વિભાગમાં વહેંચી શકાય: (૧, નૈષ્ઠિક અભિયર્થ
(૨) સામાન્ય અભિયર્થ અથવા લક્ષ્યરતનું અભિયર્થ.

અવિવાહિત યૌવનમાં કે જે વખતે યુવાન અને યુવતી અવિ-
વાહિત અવસ્થામાં છે તે વખતે તેમને નૈષ્ઠિક અભિયર્થપાલન કરવું-
કરાવવું એ જ વિશુદ્ધ રાખવાનો માર્ગ છે. આજના સમયમાં
આ આઠ પ્રકાર અને તેનું અણીશુદ્ધ પાલન કરવાનું યુવાનો અને
યુવતીઓને કહેવું એ કદાચ હાસ્યાર્પદ બનવા જેવું જણાશે. પરંતુ
ખડુ સદ્ગમ દષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આ આઠ પ્રકારમાં જેટલો
દીર્ઘદર્શિતાભર્યો આદેશ પડ્યો છે અને એની ઉપેક્ષા કરનાર જે
લયડીને પડે છે તેને જ સાચી સ્થિતિ સમજાય છે, એટલે જ
યુવાનીના આરે આવી ઉભેલાં અથવા યૌવનમાં પ્રવેશ થયેલાં એવાં
યુવક-યુવતી માટે મોટામાં મોટાં લયસ્થાનો વિષે જ્યારે લખવાનું
છે ત્યારે આ આઠ પ્રકાર ખાખત આપણે વધુ સ્પષ્ટતાપૂર્વક વિચા-
રવું પડશે.

અભિયર્થરખલન પાછળનાં કારણોની શોધ અને લયસ્થાનોને
નિર્દોષ કરતાં પહેલાં એ વિષે પ્રૌઢ અને દૃઢ નિશ્ચયી વિચારોને આપણે
જોવા જોઈએ.

અભિયર્થ વિષેની વ્યાખ્યા કરતાં પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી “નીતિ-
નાશના માર્ગે” એ નામના પોતાના પુસ્તકમાં નીચે મુજબ સ્પષ્ટ
વક્તવ્ય આપી સર્વને સરસ માર્ગદર્શન કરાવે છે :

“અભિયર્થ એટલે આત્માને (અહને) ઓળખવાવાનો માર્ગ:
એટલે સર્વ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, એટલે મુખ્યત્વે સ્ત્રી અથવા પુરુષે
વિષયભોગનો મનથી, વાચાથી, ક્રિયાથી ત્યાગ કરવો તે.

“આદર્શ” અભિચારીને વીર્યનો ઉપયોગ કરવાપણું એટલે પ્રજો-
ત્પત્તિ કરવાપણું રહેવું જ નથી. આદર્શ અભિચારી તો પ્રજાનું દુઃખ
જોઈ તેના દુઃખમાં જ લીન થઈ જાય છે અને તેના દુઃખનિવારણ-
માંથી તેને પ્રજોત્પત્તિ પ્રપંચમાં પડવું એર સમાન લાગે છે. જેણે

સંસારદુઃખનું સંપૂર્ણતાએ દર્શન કર્યું છે. તેને વિકાગ થશે નહિ. તે તો વીર્યનો સમ્રાટ કરી શકશે. જે પદાર્થથી પ્રગ્નની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે તે એવો વીર્યવાન બને છે કે તેને જગત વટે છે. તે ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વધારે સત્તા ભોગવે છે. જે પુરુષ કેવળ ભોગ ભોગવવા ક્ષણિક વિષયસુખને જ ખાતર વીર્યનો ક્ષય થવા દે છે તે શક્તિહીન બને છે, તેના શરીર કરતાં તેનું મન વધારે શક્તિહીન બને છે. તે દયાને પાત્ર છે. પોતાની મૂર્ચ્છામાં તે ભલે સુખ માને, ભલે અનીતિને નૃતિ માની પોતાને અને સમાજને છેતરે, પણ તેની સ્થિતિ તો એટલી જ દયાજનક છે જેટલી એક યાનહીન બેઠેલ પોતાની પાસે પડેલાં બીજ પોતાની સમતને ખાતર પાણીમાં કે પથ્થરમાં ફેંકી દબને પોતાની સ્થિતિ કરી મૂકે છે.

વિષય ભોગવવાને ખાતર થતું આકર્ષણ એટલું બધું અસ્વાભાવિક છે કે જે પ્રત્યેક પુરુષ પ્રત્યે આકર્ષાય તો જગતનો આજે પ્રલય થાય. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે સ્વભાવિક આકર્ષણ તો જેવું બાઈ-બહેન, મા દીકરા-કે બાપ-દીકરી વચ્ચે હોય તે છે. એવા મર્યાદાથી જ જગતની હસ્તી સંભવી શકે છે. હું જગત માત્રની સ્ત્રીને મા, બહેન કે દીકરી સમજી મારો વ્યવહાર ચલાવી શકું છું. જો બધી સ્ત્રીઓના પ્રત્યે વિકારી બનું તો ? તેઓ મારા શા હાલ કરે ? તેમના દશા પ્રયત્ન વિના મારા શા હાલ થાય ? પ્રજેત્પતિ એ સ્વભાવિક ક્રિયા છે ખરી, પણ તેની મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ છે. તે મર્યાદાનું પાલન નથી થતું તેથી સ્ત્રીજાતિ ભયભીન રહે છે, તેથી પ્રગ્ન નામર્દ બને છે, તેથી વ્યાધિઓ વધે છે, તેથી પાખંડ પ્રવર્તે છે અને જગત નિરીશ્વર જેવું બની રહે છે. મનુષ્ય વિષયભોગમાં લપટાઈ જાય છે ત્યારે તે પોતાનું જ્ઞાન બૂલી જાય છે. જેમાન સ્થિતિમાં રહેલો મનુષ્ય કંઈક લખી નાંખે ને છપાવે તેથી આપણે મોહાઈ અનુકરણ કરીએ તો ? પણ અત્યારે વાંચનારી સમાજમાં વ્યવહાર તો આવો જ માલી રહ્યો છે. કુટુંબીવાની આજ-

પાસ ધુમરી ખાધા કરે છે તે વેળા તેના ક્ષણિક સુખનો વિચાર તે નેધિ ને આપણે તેની યાત્રી માની તેની નેધિ વાંચી તેનું અનુક્રમણ કરવા બેસીએ તો ! આરે દંપતિ વચ્ચે નિર્વિકાર પ્રેમ અસંભવિત નથી. બધા પશુજન્મોને અતે તે મનુષ્ય જન્મો છે. તે જ દ્વાર રહેવા જન્મેલો છે. પશુતા અને પુરુષાર્થમાં એટલો ભેદ છે એટલો જડ અને ચેતન વચ્ચે છે.

“ જે પોતાના વિકારોને વશ રાખી શકે છે તેને બાહ્યત્યાગની ઓછી જરૂર છે. જે પોતાના વિકારને રોકવા અસમર્થ છે તે જેમ મનુષ્ય અગ્નિથી દૂર જાગે છે તેમ જ્યાં જ્યાં વિકાર પેદા થતા જુવે ત્યાંથી સો જોગજન દૂર જાય.

“ બ્રહ્મચર્યનું પ્રથમ પગથિયું તેની આવશ્યકતાનું જ્ઞાન થયું તે છે. એટલા સાફ તે વિષયના પુસ્તકોનું વાચન-મનન છે. બીજું બીજે બીજે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ આદરવો થટે. બ્રહ્મચારી સ્વાદને રોકે, જે ખાય તે પોષણ અર્થે, આંખથી મલીન વસ્તુ ન જુવે, આંખને હંમેશાં શુદ્ધ વસ્તુ જોવામાં જ રોકે. અથવા તેને બંધ કરે. તેથી જ સખ્ય પુરુષ હાલતાં ચાલતાં ધરતી બણી જોતા રહે અને શરીરની તુચ્છતાનું દર્શન કરે. કાનેથી કાંઈ બિભત્સ વસ્તુ સાંભળે જ નહિ. નાકથી અનેક પ્રકારની વિકાર ઉત્પન્ન કરનારી વાતુઓ નહિ સુંધે, સ્વચ્છ આડીમાં જે સુમંથ છે તે અત્તર યુવાઓમાં નથી. જેને ટેવ નથી એ તો એ કૃત્રિમ સુમંથોથી અકળાય છે. હાથ પગને પણ એકે બૂરા કામને સાફ નહિ વાપરે પ્રસંગોપાત ઉપવાસાદિ કરે.

‘ યોથું’ સત્સંગ મેલે સારાં પુસ્તકો વાંચે તે આત્મદર્શન વિના તિમ્મરોનો સર્વથા નાશ નથી જ એમ બણી રામનામાદિ હમેશાં રદી ઇશ્વરપ્રસાદની ચાચના કરે.

“ આમાં એકે વસ્તુ એવી નથી કે જે સામાન્યમાં સામાન્ય

હી મુરખ પણ ન કરી શકે, પણ એ જ મોટો પદાર્થ છે. પ્રજ્ઞાચર્યની આવશ્યકતા વિષે પૂરી અજ્ઞા નથી હોતી, જેટલે મનુષ્ય અનેક પ્રજ્ઞ-રના ફાંફા મારે છે. જેને તેની ઇચ્છા થઈ છે તેને એ વસ્તુ સાધ્ય છે, એ વિષે કાઈ એ શંકા કરવાનું કારણ નથી. જગત્ પ્રજ્ઞાચર્યના ઓછાવતા પાલનથી જ નભે છે. પ્રજ્ઞાચર્યનું પાલન કંઈ લાગે છે, કારણ બીજી ઇન્દ્રિયોના સંયમ આપણે કરતા નથી. એ બીજી ઇન્દ્રિયોમાં મુખ્ય ઈન્દ્રિય (જીભ) જે જીભને કાનૂમાં રાખશે. તેને પ્રજ્ઞાચર્ય સહજમાં સહજ વસ્તુ થઈ પડશે. પ્રાણીશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓએ કહ્યું છે કે પશુઓ જેટલે અંશે પ્રજ્ઞાચર્ય પામે છે તેટલે અંશે મનુષ્ય નથી પાળતો. આ સાચું છે. એનું કારણ તપાસીશું તો જણાશે કે પશુઓ જીહ્વાન્દ્રિય ડિપર પૂરેપૂરો અંકુશ લોખવે છે. ઇચ્છામૂર્તિ નહિ પણ સ્વભાવે જ. કેવળ ધાસ્યારા ડિપર તેમનો નિભાવ છે. તે પણ તે પેટ પૂરતું જ ખાય છે ને જીવવાને અર્થે ખાય છે. ખાવાને અર્થે જીવતા નથી, જ્યારે આપણે એથી ઉલટું કરીએ છીએ.

“ માતા બાળકને અનેક સ્વાદો કરાવે છે. તે એમ માને છે કે વધારેમાં વધારે વસ્તુ ખવડાવીને જ બાળક પર પ્રેમ કરી શકાવ. એમ કરવામાં આપણે વસ્તુઓમાં સ્વાદ નથી પૂરતા. પણ વસ્તુઓના સ્વાદ લઈ લઈ એ છીએ. સ્વાદ જુખમાં રહેલો છે, સૂકા રોટલો જુખ્યાને જેટલો સ્વાદિષ્ટ લાગશે તેટલો જુખ વિનાના માણસને લાડુ સ્વાદિષ્ટ નહિ લાગે. આપણે તો પેટને ઠાંસી ઠાંસીને ભરવા માટે અનેક મસાલાઓ વાપરી અનેક વાનીઓ તૈયાર કરીએ છીએ અને પછી કહીએ છીએ કે પ્રજ્ઞાચર્ય પળાતું નથી.

“ આખ જો પ્રજ્ઞાએ જેવાને સારૂ આપી છે તેને મહીન કરીએ છીએ અને જે જેવાનું છે તે જેતાં નથી, શીખતા નથી. બાળકને માતા ગાયત્રી શા સારૂ ન શીખવે ? એના જોડા અર્થમાં ન જતાં એમાં સૂર્યની ઉપાસના રહેલી છે એટલું જ સમજી

સૂર્યની ઉપાસના કરાવે તોયે ખસ છે. સૂર્યની ઉપાસના તો સનાતની શું આર્યસમાજ શું સા કાઠ કરી શકે. સૂર્યની ઉપાસના એ તો મેં રથૂળમાં રથૂળ અર્થ તમારી આગળ મૂક્યો. એ ઉપાસના એટલે શું ? આપણે આપણી ડોક ઉઘી રાખી, સૂર્યનાશયણનાં દર્શન કરી આંખનું શાય કરીએ. એ ગાયત્રી રચનાર ઋષિ હતા, દષ્ટા હતા. તેમણે કહ્યું કે સૂર્યોદયમાં જે નાટક રહેલું છે, જે સૌદર્ય રહેલું છે, જે લીલા રહેલી છે તે ખીજે જોવા નાંહ મળે, ઈશ્વરના જેવો સુંદર સૂત્રધાર, ખીજે નાંહ મળે અને આકાશના કરતાં વધારે ભવ્ય રંગબૃમિ ખીજે નાંહ મળે.

“ પણ કંઈ માતા બાળકની આંખ ધોઈને તેને આકાશ ખતલે છે ? માતાના ભાવોમાં તો અનેક પ્રપંચો રહેલા હોય છે. મોટા મહાનમાં જે ફળવણી મળે છે તેને પરિણામે તો કદાચ જોકરો સારો અમલદાર થશે. પણ ઘરમાં જન્મ્યે અળપને જે ફળવણી બાળકને મળે છે તેમાંથી તે કેટલું લઈ લે છે તેનો કાણ વિચાર કરે છે ?

“ આપણાં શરીરને માખપ ઢાંકે છે, ગુંગળાવે છે, શેઠા આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી શું શેઠા ના વધે છે ? કપડાં અંગને ઢાંકવા માટે છે, શરીરનું તાંદ તાડકાથી રક્ષણ કરવા માટે છે. તેને શેઠા વધા માટે નથી. તાંદથી ઘરઘરતા બાળકને સગડી સામે ધકેલીએ અથવા શેરીમાં દોડવા મોકલીએ અથવા તો ખેતરમાં હાસેલીએ તો જ તેનું શરીર વજ્ર જેવું થવાનું છે. જેણે ધન્યચર્ચનું પાલન કર્યું છે તેનું શરીર તો વજ્ર જેવું હોવું જોઈએ. આપણે તો બાળકના શરીરનો નાશ કરીએ છીએ. આપણે તેને ઘરમાં રાખીને જે દૂધ આપવા છૂંછીએ છીએ તેનાથી તો તેની આમડીમાં એવી ઘરમી આવે છે કે જેને આપણે ખરજવાની જ ઉપમા આપી શકીએ. આપણે શરીરને પંખાળીને બગાડ્યું છે, આપણે ઉખાડીયું કર્યાં કીધું છે.

“ આ તો કપડાની વાત થઈ. પછી ઘરમાં થતી વાતચીતોથી આપણે તેના મન ઉપર ખરાબ અસર કરીએ છીએ. તેને પરણાવવાની વાતો કરીએ છીએ. તેને જોવાનું પણ બધું એવું ને એવું જ મળે છે; મને તો આશ્ચર્ય એ થાય છે કે આપણે કેવળ જંગલીમાં-જંગલી કેમ નથી થઈ ગયા ? મર્યાદા મેલાવનારાં અનેક સાધનો છતાં મર્યાદા જળવાઈ રહી છે, ઇશ્વરે મનુષ્યને એવો બનાવ્યો છે કે જગત-વાના અનેક પ્રસંગો આવતા છતાં તે ઉગરી જાય છે, એવી ઇશ્વર-રત્ની અલૌકિક કળા છે. પ્રહ્લયર્થને નડતાં આવાં અનેક વિધો દૂર કરીએ તો તેનું પાલન શક્ય થઈ પડે, સહેલું થઈ પડે. ”

આરોગ્યની ઘણી ચાવીઓ છે અને તે બધી ચાવીઓ અગત્યની છે, પણ તેની મુખ્ય ચાવી પ્રહ્લયર્થ છે; સારી હવા, સારો ખોરાક, સારું પાણી વગેરેથી આપણે આરોગ્ય મેળવી શકીએ. પણ જેટલો વેસો કમાઈએ તેટલો ઉડાવીએ તો કંઈ બચતું નથી; તેમજ જેટલું આરોગ્ય મેળવીએ તેટલું ઉડાવી દઈએ તો પાસે પૂંજ શી રહેવાની છે ? સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને આરોગ્યરૂપી ધન સાચવવાને સારું પ્રહ્લયર્થની સંપૂર્ણ જરૂર છે, એમાં કોઈ એ શક લાવવાનો નથી. જેણે પોતાનું વીર્ય સાચવ્યું છે તે જ વીર્યવાન-બળવાન કહેવાય અને ગણાય, પ્રહ્લયર્થ તે શું તે સવાલ થશે. પુરુષે સ્ત્રીનો ભોગ ન કરવો એ પ્રહ્લયર્થ છે. “ ભોગ ન કરવો ” એટલે એક બીજાનો વિષયની ઈચ્છાએ રખાઈ ન કરવો એટલું જ નહિ પણ એ બાબત વિચાર પણ નહિ લાવવો, એ બાબતનું સ્વપ્નું પણ ન હોવું જોઈએ. પુરુષે સ્ત્રીને જોઈને ઘેલા ન થવું અને સ્ત્રીએ પુરુષને જોઈને ઘેલી ન થવું. જે શુદ્ધ શક્તિ આપણને કુદરતે આપી છે તેને દબાવી આપણાં શરીરમાં જ સંગ્રહ કરી, તેનો ઉપયોગ આપણું આરોગ્ય વધારવામાં કરવો અને એ આરોગ્ય એકલા શરીરનું નહિ પણ મનનું-સુદ્ધિનું તેમજ યાદશક્તિનું.

હવે આપણી આસપાસ જે કૌતુક વર્તી રહ્યું છે તે જોઈએ. નાનાં મોટાં આપણે જ્યાં માણસો અને સ્ત્રીઓ ઘણા ભાગે આ મોઢમાં ડૂબેલા પડ્યા છીએ એવે વખતે આપણે ગાંડાતૂર બની જઈએ છીએ. આપણી બુદ્ધિ ઠેકાણે નથી રહેતી. આપણી આંખને પડદા આવી જાય છે. આપણે કામાન્ધ બનીએ છીએ, કામમાં આવી ગયેલા પુરુષોને, સ્ત્રીઓને, અને છોકરા-છોકરીઓને મેં તદ્દન બહાવરાં જેવાં બની જતાં જોયાં છે. મારા પોતાનો અનુભવ તેથી બુદ્ધો નથી. જ્યારે જ્યારે તે દશામાં હું આવેલો છું ત્યારે ત્યારે મારું જ્ઞાન ભૂલી ગયો છું. એ વસ્તુ જ એવી છે. એક રતીભાર રતિ(સુખ)ને સ્પર્શ આપણે એક મજુથી વિશેષ બળ ગુમાવી બેસીએ છીએ, જ્યારે આપણો મદ ઉતરે છે ત્યારે આપણે રંધ બની જઈએ છીએ. બીજે દહાડે સવારમાં આપણું શરીર ભારે રહે છે. આપણને ખરું એન રહેતું નથી, આપણી કાયા શિથિલ થઈ ગઈ હોય છે, આપણું મન ઠેકાણા વગરનું રહે છે. આ બધું ઠેકાણે લાવવા-રાખવા, આપણે કદેલા દૂધ પીએ છીએ, મજવેલ ફાંદાએ છીએ, યાકુતિઓ લઈએ છીએ, વૈદો પાસે જઈએ છીએ અને પુષ્ટિની દવા માગીએ છીએ. દેવા ખોરાકથી આપણો કામ વધે એ આપણે શોધ્યા કરીએ છીએ. આમ દિવસો જાય છે અને જેમ જેમ વરસ જાય છે તેમ તેમ અંગે, અકલે હીણા થઈએ છીએ અને ઘડપણમાં આપણી બુદ્ધિ ગયેલી જોવામાં આવે છે.

ખરું જોતાં આમ ન થવું જોઈએ. ઘડપણમાં બુદ્ધિ મંદ થવાને બદલે તેજ થવી જોઈએ. આ દેહે મેળવેલા અનુભવ આપણને તથા બીજાને ઉપયોગી થઈ શકે એવી આપણી સ્થિતિ રહેવી જોઈએ અને જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેની તેવી સ્થિતિ રહે છે. તેને મરણનો ભય રહેતો નથી, મરણ સમયે પણ તે ઇશ્વરને જૂલતો નથી, તે ખોટા વલખાં મારતો નથી, તેને મરણકાળના ચાળા થતા નથી, અને હસમુખે ચહેરે આ દેહને છોડી માલેકને પોતાનો હીસાબ દેવા જાય

છે. આ જ પુરુષ અને આમ મરે તે જ સ્ત્રી. તેમણે જ ખરું આશય જાળવ્યું કહેવાય.

આપણે સાધારણ રીતે વિચાર નથી કરતા કે આ જગતમાં મોજમજલ, અદેખાઈ, આડંબર, ક્રોધ, અર્ચારાઈ, ઝેર વગેરેનું મૂળ આપણે ધ્રુવચર્યનો જે જાળ કરીએ છીએ તેમાં છે. આમ આપણું રાત હાથ ન રહે અને દરરોજ આપણે એક કે વંચારે વખત એક બાળક કરતાં પણ બેઠે અને જમીને તો પછી જાણે કે અંગણે ક્યા શુના નહિ કરીએ? ક્યું ધોર કર્મ કરતાં અટકીશું? પણ આવું ધ્રુવચર્ય પાળનારને કાણ જીવે છે? એવું ધ્રુવચર્ય જે બધા પાળે તો દુનિયાનું સત્યાનાશ વળે એવા સવાલ ઉડાવનારા પણ પડ્યા છે. એનો વિચાર કરવામાં ધર્મચર્યા આવી જવાનો સંભવ છે. એટલે ભાગ ભાડી દુન્યવી વિચાર જ કરીશું. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ બંને સવાલના મૂળમાં આપણી ખીક અને કાયરતા રહેલ છે. આપણે ધ્રુવચર્ય પાળવા માગતા નથી એટલે તેમાંથી નીકળી જવાનું બહાનું શોધીએ છીએ. ધ્રુવચર્ય પાળનારા આ દુનિયા વિષે વશાય પડ્યા છે. પણ તેઓ ગોત્રા તુરત જડતા હોય તો તેમનું મૂલ્ય શું હોય? હીરાને મેળવતાં પૃથ્વીનાં આંતરડાંમાં હજારો મજૂરોને ગોંધાઈ રહેવું પડે છે અને ત્યાર પછી પણ પર્વત જેવડા ધૂળ-કાંકરાના ઢગ ધોયા પછી માંડ મૂડી જેટલા હીરા હાથ આવે છે. ત્યારે ધ્રુવચર્ય પાળનારાએ હીરાને શોધવાને સારું કેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એનો જવાબ ત્રિરાશિ બાંધીને સૌએ શોધી કાઢવો. ધ્રુવચર્ય પાળતાં સૃષ્ટિ બંધ પડી જાય તેની સાથે આપણે શો સંબંધ? આપણે કાંઈ ઇશ્વર નથી, જેણે સૃષ્ટિ બનાવી છે તે પોતાનું સંભાળી લેશે. ખીજાઓ પાળે કે નહિ એ સવાલ આપણે કરવાનો જ ન હોય, આપણે વેપારમાં, વડીલાતમાં વગેરે ધંધામાં પડતાં વિચારતા નથી કે બધા લોકો વડીલ વેપારી થાય તો શું થાય? જે ધ્રુવચર્ય પાળશે તે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને કાળે કરી બંને સવાલોનો જવાબ મળી રહેશે; એટલે કે તેના

જેવા બીજા તેને મળી રહેશે અને બધા બ્રહ્મચર્ય પાળે તો સદૃષ્ટિનું શું થાય તે પણ તે ધોળા દિવસ જેવું જોઈ શકશે.

આપણે સરસમાં સરસ રિચિતિ કરી તે જોયું. તે આદર્શ આપણી સામે રાખીએ તો તેના તેવી જ કે તેથી ઉતરતી નકલ કરી શકીએ. બાળક પાસે અક્ષર લખાવીએ ત્યારે સારામાં સારા અક્ષરનો નમૂનો તેની પાસે મૂકીશું. બાળક તે ઉપરથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂરી કે અધૂરી નકલ કરશે. તેમજ આપણે પણ અખંડ બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ આપણી સામે રાખી તેની નકલ કરવા મથી શકીએ, પરંતુ એટલે શું ? કુદરતી કાયદો એ છે કે જ્યારે સ્ત્રી—પુરુષને પ્રજનની ઇચ્છા થાય ત્યારે જ તેઓ બ્રહ્મચર્યને તોડે, આમ વિચારપૂર્વક કોઈ જો વર્ષે કે ચાર પાંચ વર્ષે એક વેળા બ્રહ્મચર્ય તોડે તે તદ્દન ગાડું નહિ બને અને તેની પાસે વીર્યરૂપી પૂંછ પણ ઠીક એકઠી થઈ રહી હશે. આવા સ્ત્રી-પુરુષ ભાગ્યે જ આપણા જોવામાં આવે છે. જોયો માત્ર પ્રજનની ઉત્પત્તિને ખાતર જ કામભોગ કરે છે. પણ હજારો માણસો તો કામભોગ માગે છે, ઇચ્છે છે અને કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિષયભોગ ભોગવતાં આપણે એટલાં આંધળાં બીંત બની જઈએ છીએ કે સામાનો વિચાર જ નથી કરતાં, એમાં સ્ત્રી કરતાં પુરુષ વધારે ગુન્હેગાર છે. પોતાના ગંડપણમાં સ્ત્રીની નબળાઈનો અને પ્રજનો ભાર ઉપાડવાની ને તેને ઉછરવાની તેનામાં તાકાત છે કે નહિ તેનો તેને ખ્યાલ પણ નથી રહેતો, પશ્ચિમના લોકોએ તો આ બાબતમાં હદ જ ઓળંગી છે. તેઓ પોતાના ભોગ ભોગવવાની ખાતર અને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તેનો બોજો દૂર રાખવાની ખાતર અનેક ઉપચારો કરે છે. તે ઉપચારો ઉપર પુરતકો લખાયા છે, ને વિષય ભોગવવા છતાં પ્રજા ઉત્પન્ન ન થાય એવાં સાધનો બનાવનારા ધર્માર્થીઓ પણ પડ્યા છે. આપણે આવા પાપમાંથી હજી તો મુક્ત છીએ, પણ આપણી સ્ત્રીઓ ઉપર બોજો લાદતાં આપણે બહીસર

વિચાર નથી કરતા અને આપણી પ્રજા નબળી, વીર્યહીન, બાયલી છુદ્ધિહીન થાય તેની દરકાર પણ નથી રાખતા. ઉલટું જ્યારે આપણને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ઇશ્વરનો પાક માનીએ છીએ. આ આપણી દીન દશા ઢાંકવાનો એક રસ્તો છે. નબળી, પાંગળી, વિષયી પ્રજા આપણને થાય તેને ઇશ્વરી ક્રોધ આપણે કેમ ન માનીએ ? આર વરસના બાળકને પ્રજા થાય તેમાં સુખ શું માનવાનું હોય ?

આપણા અભિમુનિઓ અને વિદ્વાનો અલ્પચર્યનું પાલન એ સર્વત્રેષ્ઠ છે એમ ભારપૂર્વક જણાવે છે, અને તેમાં જીવનની અને યૌવનની પ્રાથમિક અવસ્થા કે જે સમયે ઘણું કરીને વિદ્યાર્થી અવસ્થા ભોગવાતી હોય છે, તે વખતે તો શુદ્ધ અને એકનિષ્ઠ અલ્પચર્યનું પાલન કરવું તે એક મહત્ત્વની ફરજ ગણવામાં આવી હતી અને શુરુકુલમાં વસતા યુવાન વિદ્યાર્થીઓએ સદ્ગુથી સમગ્ર વીર્યરક્ષા તન અને મનપૂર્વક કરવી તે પોતાની આત્મતિક ફરજ ગણાતી. આજના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનો પણ ધીરે ધીરે મત બંધાતો જાય છે કે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે અલ્પચર્ય ખાસ આવશ્યક છે અને વિષયસુખમાં જેનું ચિત્ત જામવું હોય તે વિદ્યાની ઉપાસના ભાગ્યે જ કરી શકે છે એવો અભિપ્રાય આપે છે. પૂજ્ય મહાત્માજીના અલ્પચર્ય વિષેના વિચારો અને મતંગ્ય વિસ્તારથી અપાર્થ ગયેલ છે, છતાં આજે કેટલાક નવમતાવાદીઓ અને પ્રાકૃત શરીરવેત્તાઓ ઉછરતી ઉમરના જુવાનોમાં—વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલીકવાર અલ્પચર્યપાલનનાં વિરોધભાસી વક્તવ્યો રજુ કરી, અલ્પચર્યની અને સંયમની શિથિલતા ઉભી કરી મૂકે છે એટલે અલ્પચર્ય માટે રાખવો જોઈ નો મનનો આગ્રહ ખૂબ નબળો બની ગયો છે, અને અલ્પચર્યનો આદર્શ સાવ ભૂંસાઈ ગયો છે,—ભૂંસાતો જાય છે. તેનું સ્થાન વિલાસ અને સ્વચ્છંદને મળ્યું છે. અર્વાચીન સાહિત્યનો પ્રધાન સૂર જીવનના ઉલ્લાસ તરફ વહેણ કરતો હોઈ કોઈ પણ યુવાન યુવતીને આજે અલ્પચર્ય સંબંધનો ઉપદેશ આપવા બેસવું તે સત્તરમી સદીના

“ ઓથોડોક્ષ ”માં ખપવા જેવું બનશે એમ લાય રહે છે.

આજના આધુનિક માનસશાસ્ત્રીઓ કેટલાક તર્ક-વિતર્કો ઉભા કરે છે, અને જીવાન-વર્જને એમ દસાવવામાં આવે છે કે ‘અભ્યર્થ’ પાળવાથી સ્ત્રી-પુરુષોને શારીરિક હાનિ થાય છે. કેટલાક પાશ્ચાત્ય દાક્તરો આ મતને પોતાની સંમતિ પણ આપે છે.

પ્રકૃત શરીરવેત્તાઓ પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા છે કે ‘અભ્યર્થ’થી વીર્યોત્પાદક અર્થીઓ રોગીષ્ટ થાય છે; પાંચલાંબે માથુસ નખોળો, રસહીન, નપુંસક અને વહેલો વૃદ્ધ બને છે, ગાનતંતુ ઉપર ખરાબ અસર થવાથી ગાંડપણ, હિચ્છીરીયા જેવાં દરદો ‘અભ્યર્થ’નું પાલન કરનારને લાગુ પડે છે !

ખીબું તો ફીક, પણ આવા આવા અભિપ્રાયો વાંચવાથી અને મળવાથી મૂળે ઇન્દ્રિયો ઉપર સંયમ તો હોય નહિ. સંયમ જીવવાની શક્ય એવા સહાયારો અને નિયમોનું પાલન હોય નહિ, અને મનના વેગને રોકી શકવાનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય, તેવા યુવાનોને ‘અભ્યર્થ’ પાળવું તે શરીરને અને મનને હાનિકર્તા છે એવું જાણવામાં આવે, એટલે તો પછી એમને માટે સીધા રાહ પરથી ખસી પડવાની રાહ જોવાની જ નહિ !

પરંતુ ‘અભ્યર્થ’ પાળવાથી શરીરને નુકસાન થાય છે એવો મત આપનાર સાચા નથી. પ્રોફેસર ફ્રેન્ચિયર કહે છે: ‘અભ્યર્થ’થી આરોગ્યને હાનિ થાય છે એમ કહેનારે શરમાવું જોઈએ. ડોક્ટર તરીકે કહું છું કે એ વાતમાં રજૂ માત્ર વાતૂદ નથી. વળી ૨૨ વર્ષની ઉંમર પહેલાં વિષયશક્તિ આવતી જ નથી. વિષયેચ્છા પણ ન જાગૃત થવી જોઈએ. જો કૃત્રિમ ઉત્તેજન ન થતું હોય તો અક્ષણે વિષયેચ્છા એ તો અધૂરી અને હિંમી તાલીમનું પરિણામ માત્ર છે.’

સને ૧૯૦૨માં જગતના પ્રખ્યાત ડોક્ટરોનું ને રોગચિકિત્સકાનું સંમેલન બ્રુક્લિનમાં મળેલું. તે સંમેલને સર્વાનુમતે આ પ્રમાણે ઠરાવ કરેલો:

“યુવાનોએ ખાસ શીખવું જોઈએ કે બ્રહ્મચર્ય અને સંયમ હાનિકર્તા નથી, એટલું જ નહિ પણ એ વૈદક અને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પરમ આવશ્યક છે.”

બ્રહ્મચર્ય પ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાભઃ ।

બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી વીર્ય લાભ, એટલે તેજોલાભ—ઉત્સાહલાભ થાય છે, એમ યોગસૂત્રકાર મહામુનિ પતંજલિ પણ કહે છે.

ભરજીવાનીમાં વૃદ્ધાવસ્થા આવી જાય છે તેનું કારણ બ્રહ્મચર્યનો નાશ જ — વીર્યનો નાશ જ છે, અને દેશમાં ઉભરાતાં અધાણવૃદ્ધ માનવી—કીટ પતંગ જેવા માનવી—કરોડો હોય તોય સમાજનો અને જાતિનો ઉત્કર્ષ એ લોકો શું કરવાના હતા ?

જે. એલ ચંદ્ર નામના એક વિદ્વાન જણાવે છે કે બ્રહ્મચારીનું શરીર ખૂબ માંસલ અને સુદૃઢ હોય છે અને તેને અધાણે વૃદ્ધત્વ આવવું નથી તેમ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ ખાળકના જેવા એ નિદ્રોષ રહે છે. તેની પાચનક્રિયા બળવાન રહે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા પણ સારી રહે છે. આંખ વગેરે પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયો બળવાન રહે છે. બ્રહ્મચારી પ્રતિભાસંપન્ન, શાન્ત, ગંભીર, સહનશીલ, ઉદાર, ઉદાત્ત અને ચારિત્ર્યવાન બને છે. તેનામાં અત્યંત ઉત્સાહ અને સાહસ આવે છે. તેની પ્રજ્ઞા, મેધા અને ગ્રહણશક્તિ તથા કલ્પનાશક્તિ સારી રીતે વિકાસ પામે છે. આત્મોન્નતિ અને ઉન્નત ભાવના માટે તેને તીવ્ર ઈચ્છા જાગે છે.

પ્રો. એક્સન જણાવે છે કે “બ્રહ્મચારીની શુદ્ધિ કુશાગ્ર અને વિશદ, તેની વાક્યછટા પ્રશંસનીય, તેની યાદદાસ્ત સારી હોય છે, તેનો સ્વભાવ આનંદી અને ઉત્સાહી હોય છે. તેનું મુખ તેજસ્વી હોય. તેના શરીરનું દરેક અવયવ પોતાનું કામ નિયમિત કર્યા કરે છે. તેને થાક લાગ્યે જ જણાય છે. એ ચિંતાતુર નથી હોતો. તેની ઇન્દ્રિયો તેના કલામાં રહે છે. કારણ કે સુદૃઢ શરીરવાળા માટે સંયમ સાધ્ય છે. તેના બધા વખત અભ્યાસ અને આનંદમાં

જાય છે. તેને પોતાને પોતાની સમગ્ર શક્તિઓ પ્રતિદિન વધતી જણાય છે અને તે આગામિ સંગ્રામ માટે પોતાની જાતને હમેશાં તૈયાર રાખે છે.'

સંસારમાં અભિચારીઓનાં ઉજ્જવલ ઉદાહરણો મળી આવે છે, એ જ સિદ્ધ કરે છે કે અભિચાર્ય અશક્ય નથી અસાધ્ય નથી, બેશક દુઃસાધ્ય છે, અને તેને માટે સાધના સાધવી જોઈએ. એ દુઃસાધ્ય છે માટે અસાધ્ય છે. એમ માનીને કામેચ્છા ઉપરનો સંયમ જ છોડી દઈને કામલોલુપતાના ઘોડા છોડી મૂકવા-એથી તો માનવ-જાતિની અવનતિ જ થાય. એથી સંસ્કૃતિ ટળીને વિકૃતિ જ આવે.

અને દુઃસાધ્ય અભિચાર્યને મુસાધ્ય કરી લેવા માટે તો સાધના કરવી જ રહી. આત્મા, સંતાન અને જનકલ્પાણને માટે અભિચાર્ય પાળવું એવો દૃઢ સંકલ્પ કરવો એ સાધનાનું પ્રથમ અંગ છે. મરણં બિન્દુપાત્તેન જીવીતં બિન્દુ ધારણાત્ । એક પણ વીર્ય-બિન્દુના પતનથી મરણ જ છે—તેને અખંડ ધારણ કરવામાં જ જીવન છે, એ ખૂબ મંબીરપણે મનમાં ઠસાવવું જોઈએ.

આપણી ઇંદ્રિયોનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તેની ઉપર સંયમ ન હોય તો તે પોતપોતાના વિષય તરફ દોડે છે અને એ માટે જ કહેવાય છે કે માનવી પતનશીલ છે. વળા વિષયભોગથી ઇંદ્રિયોની તૃપ્તિ તો નથી જ થતી—ઉઘટી એથી તો એની લાલસાઓ વધ્યે જાય છે.

અભિચાર્ય પાળી આવતી યુવાનીમાં સંયમ રાખનાર વિદ્યાર્થી-યુવાન, અને યુવાનીને વેડફી નાખી અકાળે વીર્ય નાશ કરનાર યુવાન આ બન્ને વર્ગને ચિહ્નિસાધાર્યમાં જોવાથી, એના પરિણામ-રૂપે થયેલા ફેરફારો અને શરીર-મન-ઇંદ્રિયો ઉપરની અસરની આ નીચે નોંધ કરું છું. સમજી અને વિવેકી વાચક જોઈ શકશે કે અભિ-ચાર્ય અને અઅભિચાર્યથી કેટલો લાભ અને કેટલી હાનિ છે:-

સંયમી અને પ્રજ્ઞાચારી

(૧) અહમ્મુશક્તિ સારી હોય છે. પ્રજ્ઞા અને મેધા સંપૂર્ણ જણાય છે. મગજનો પૂર્ણ વિકાસ થયેલો હોય છે.

(૨) ચપળતા, વેધક શક્તિ, પ્રતિજ્ઞા અને ચહેરા ઉપર ચમક, આંખની જ્યેષ્ઠ તેજસ્વી, શાન્ત, મંબીર, સુશીલ, ચારિત્ર્યસંપન્ન અને સાહસિક.

(૩) નૈતિક ભાવનાઓ, આત્મોન્નતિ માટે તીવ્ર હઠ, પ્રજ્ઞા માટે જખના, તત્ત્વચિંતક, સારમાહી, સ્વદેશ પ્રેમી.

(૪) માંદગી ભારે માંદગી તે શું એ જાણ્યો નથી. સર્વરોગ, સર્વજંતુ સામે શરીર ટકર ઝીલી શકે તેવી જીવનીય શક્તિ. ઝડપના ફેરફારોને સહી લેવાની ભારે સહનશક્તિ.

(૫) ફેફસાં મજબૂત થાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા તંદુરસ્ત, વ્યાયામ અને કસરત વિશે રૂચીવાળો અને સજ્જત, સ્નાયુશુદ્ધ, હસાયેલું અને ખડતલ શરીર.

વિષયી અને વીર્યનાશ કરનાર

(૧) યાદશક્તિનું દિવાળું, અહમ્મુશક્તિમાં મીઠું, વારંવાર યાદ કરવા, વાંચવા, વિચારવા છતાં બૂલ અને બૂલ: નાપાસ, પ્રમારહિત.

(૨) બીકેયુ, કર્પોક, કુંખ વખતે બહારાજ જનાર, અસ્થિર, વિચારોની મક્કમતા રહિત, તેજ વિગતો, ઉતાવળાઓ, ઉર્જાઓ મનસ્વી અને તરંગી તથા નાહિંમત.

(૩) નૈતિક અધોગતિ, શંકાશીલ, નાસ્તિક, અવિશ્વાસુ, સંશયી, વિષયી.

(૪) પાચનક્રિયા મંદ છતાં ખાવાનો લાલચુ, કમજીયાતની હમેશાં ફરિયાદવાળો, માયકાંબલો અને શીકો, અતિસાર પ્રાણ-મરણનો રોગી.

(૫) ચાલત-દોડતાં શ્વાસ ચઢી જવાની ફરિયાદ, થાકી જઈ વારંવાર આરામની હિંજાવાળો, ફેફસાં ઉપર ન્યુમોનિયા અને પ્લ્યુરસી જેવાં દરોને વહેરાં લેતો, સ્વપ્ન થઇ જાય એવું નાનજી પાતળું હુબજી.

ખિચારં શરીર ધરાવતો હાડપીંજર, લથડિયું ખાતો, અને દવા તથા વૈદ્ય-ડોક્ટરની સલાહ અને ઇન્જેક્શનને એકે દિવસ નહિ વિસારતો.

(૬) અક્ષણે પુરુષાવતો પ્રાસ, અવયવો: દુરુપયોગ થવાથી લાખડી-લાટકી પહેલાં જન્મન અવયવો અથવા સત્પદ્ધીન, ન પુંસક જેવી સ્થિતિ, સંસારી કુન્જ અને લગ્નજન જીવવાનું આવતાં ફૂટેલા ધડા જેવો નિરૂપયોગી, પરાણે સંતતિ પેદા થાય છે, તે પશુરોગી, માયકાંગલી, જન્મતાં મરતી અથવા બાળમરણ્યમાં વધારો કરે તેવો સંતતિ.

(૭) ચરમા અને તેના નંબર વધતા ગ્રય, સાંભળે ઝોણું અને કાન પશુ વિદાય લેતા હોય તેવો, સ્વાદની સમજ ઝોણી અને સમજી શકિતઝો ક્ષીણ.

(૬) પુખ્ત ઉમર સુધી જીવનશક્તિ જાળવી રાખે છે અને સમય આવતાં સંસારી બની ગૃહસ્થાશ્રમમાં પશુ સરસ બળવાન સંતતિ પેદા કરે છે તથા તેને પાળવા-પોષવામાં હીમતવાન હોય છે.

(૭) જીવોની શક્તિ સતેજ, ચરમા નથી આવતા, સાંભળવાની, સ્મરણની, સમજવાની વગેરે શક્તિઝો સંપૂર્ણ બળવાન અને તંદુરસ્ત.

[૧૬]

અક્ષયર્થ માટે સ્થૂળ નિયમો

અક્ષયર્થ વિષે અહીં સુધીમાં આપણે જે ચર્ચા કરી ગયા તે ઉપરથી એક વાત ચોક્કસ થાય છે કે યુવાન સ્ત્રી-પુરુષને પોતાના શરીર, મન અને આત્માની ખિલાવટ માટે, વિદ્યાભ્યાસમાં પૂર્ણતા મેળવવા માટે, તથા ભવિષ્યની સંસારી સર્વોપારિ શુદ્ધિ જીવવા માટે સંપૂર્ણપણે અક્ષયર્થનું પાલન કરવું તે ઘણું જ જરૂરનું છે. પરંતુ એક વાત ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે અક્ષયર્થ-પાલનની મુશ્કેલી ધરાવનારે અક્ષયર્થ માટેના સ્થૂળ નિયમોનું અણિ-શુદ્ધ પાલન કરવા તરફ સહેજ પણ બેદરકારીભરી વૃત્તિ સેવી, અથવા જે સહાયાર અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તરફ ઉપેક્ષા કરી, તે સમજે કે એમનું વર્ષોનું તપ નષ્ટ થતાં વાર નથી લાગવાની. અને આજે આપણે જોઈએ છીએ કે ઉછરતી યુવાની ધરાવતાં સેંકડો યુવક અને યુવતીઓ પવિત્ર જીવનનો આદર્શ રાખવાની મુશ્કેલી ધરાવતાં હોવા છતાં સ્થૂળ નિયમોના પરિશીલનના અભાવે તેમના જીવનમાં નાજુક સ્થિતિમાં મુકાઈને એથી પતનશીલ બની બેસવાના હજારો દાખલા અત્યારના જમાનામાં મળી આવે છે.

અક્ષયારીના ધર્મ વિષે મનુ મહારાજની આગાઓ અથવા જેને નિયમો કહેવામાં આવે છે તે તરફ પણ આપણે ધ્યાન આપવા જેવું છે.

અક્ષયારીએ (અક્ષયર્થનું પાલન અથવા વીરક્ષા કરવા મુશ્કેલીનારને અક્ષયારી તરીકે સંબોધવામાં આવ્યો છે. અક્ષયારી

અથવા બ્રહ્મચારી એ શબ્દો અત્રે અવિવાહીત હરેક યુવક-યુવતિને લાગુ થાય છે તેમ સમજવું) મઘ, માંસ, મુગંધ, પુષ્પમાળા, રસ, આસવ સ્ત્રી અને હિંસાનો ત્યાગ કરવો. શરીરે તેજ યોગવું નહિ, આંખમાં અંજન આંજવું નહિ જોડા પહેરવા નહિ, છત્રી ઓઢવી નહિ, કામ, ક્રોધ, લોભનો ત્યાગ કરવો, નૃત્ય કરવું નહિ, ગીત ગાવાં નહિ, વાદ્ય (વાજાંત્ર) વગાડવાં નહિ.

આપણા આજના-અત્યારની જુવાની ભોગવતા જમાનામાં આ નિયમો હસી કાઢવા જેવા લાગે છે અને તેમાં અત્યુક્તિ લાગે છે. પરંતુ દુઃસાધ્ય જણાતું બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું હેઠ્ઠ, આવાં નજીવાં જણાતાં કારણોથી કામોદોપન પામીને અબ્રહ્મચર્યમાં જર્ઝ પડાય છે. “ટાસ્ટાય” કહે છે કે શણુગારેલું ઘર, મુશીબિત રાચરસીનું, ટાપ-ટીપથી ભરેલો ભલકાદાર પોશાક, સંગીત, મધમધતાં તેલ-અત્તર, સ્વાદીષ્ટ અને મસાલાદાર અન્નપાન અને સ્પર્શોન્દ્રિયોને આનંદમય કરે તવાં લીસાં, મુંવાળાં, મૃદુ આસન, શયનો, પંચેન્દ્રિયોને લાડ લડાવવા નિત્ય નવી શોધાતી-યોજતી આ સામગ્રી વિષયવાસનાને કિતેજનારી વસ્તુઓ છે. વિષયવાસના તો વીજળીની શેશની, શણુગાર, સામગ્રી, ભલકાદાર વસ્ત્રાલંકાર, સંગીત, ખુશખોદાર અત્તર, સ્વાદીષ્ટ વાનીઓ અને મૃદુ આસન-શયનોથી ઉત્તેજિત અને છે.

મનુ મહારાજ કહે છે:-બ્રહ્મચર્યની કામનાવાળા દિગ્ગચ્છેડે, જ્યારે કાઈ સ્ત્રી પોતાની આંખો આંજતી હોય ત્યારે, તેજ યોગીને એઠેલી હોય ત્યારે, વસ્ત્ર વિનાની હોય ત્યારે અને ખાળકને બન્નમ આપતી હોય એ વખતે તેને જોવી પણ નહિ.

ડૉ. કેલોગનું કથન છે કે નૃત્ય જોવાથી મનોભાવ ઉત્તેજિત થાય છે, દુર્વાસનાઓ ઝગી ઉઠે છે અને તેથી માણસ દુઃખોમાં

પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે, એવાં કુકર્મો સઘળા સદાચારને ધક્કો મારે છે અને માણસની શારીરિક તથા માનસિક ઉન્નતિનો નાશ કરે છે.

દર્પણમાં મોં જોવાથી અથવા વારંવાર જોયા કરવાથી પણ દુર્વાસના ઉત્તેજિત થાય છે “હેવલોક એલિસ” કહે છે કે આબજાલ જાહેર સ્થાનોમાં, શણખારેલા ઘરમાં, વેશ્યાના ઘરમાં અને મોહક સ્થાન ઉપર દર્પણનો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં થતો જોવામાં આવે છે. બોળાં બાળકો પોતાને દર્પણમાં જોઈ પોતાના વિષયમાં તરેહ તરેહની કલ્પનાઓ કરવા લાગે છે અને એ રીતે સૌથી પ્રથમ દર્પણ દ્વારા જ દુર્વાસનાઓનું બીજ તેમનામાં રોપાય છે. એક માન્ય કબીરપંથી સાધુએ ગાયું છે :

“તેરે દયા ધરમ નહીં મનમેં, મુખડા ક્યા દેખો દર્પનમેં ?
તેરે કામ રાગ હે તનમેં, મુખડા ક્યા દેખો દર્પનમેં ?
શરમ સહોદર સાથી ન તેરો, સંયમ-સખા નહીં સંગમેં ?
મરક મરકકર મુખ મરકાવત, અનંગ-પાવન રંગમેં,
મુખડા ક્યા દેખો દર્પનમેં ?”

હેવલોક એલીસ કહે છે કે: “એમાં કશોય સંદેહ નથી. કે બિન્ન બિન્ન પ્રાણીઓમાં ખાસ કરીને જંતુવર્ગમાં, પતંગીયામાં અને પક્ષીઓમાં સંગીતનો ઉદ્દેશ નર તરફ માદાનો આકર્ષવાનો જ હોય છે.” “ગર્વાને” આ વિષયમાં ઘણું અવલોકન કર્યું છે અને તે પણ આ સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે છે. આ ઉપરથી ગાવાનો અને યૌવનના માનસિક ભાવોનો ઘણો સંબંધ છે, એમ સમજવામાં જરી પણ સંદેહ રહેતો નથી.

આ નીચે વીચરણા કરવા ઇચ્છતા યુવત યુવતીને સંબોધીને જે નિયમો લખ્યા છે તે અત્યંત ઉપયોગી છે.

અભ્યર્ચના સંકલ્પ

પ્રથમ તો દરેક યુવાન-યુવતીએ દૈવ સંકલ્પ કરીને મનની સાથે નિશ્ચયપૂર્વકની ગાંઠ વાળવી જોઈએ કે આપણે નિયમબદ્ધ અને અણીશુદ્ધ અભ્યર્ચના પાળવાની કામનાઓ ધીએ. આત્મોન્નતિ અને ઐહિક પરલૌકિક સુખ માટે અભ્યર્ચના એ જ સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું મૂળ સાધન છે.

સંકલ્પબળ એ કોઈ સાધારણ બળ નથી અને પવિત્ર સંકલ્પ એ માનવીને ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર લઈ જનાર મુખ્ય સાધન છે તથા સંકલ્પશક્તિના પ્રતાપે માનવી અનેક પ્રકારની અભિલાષાઓ સિદ્ધ કરી શકે છે, જે માણસના સંકલ્પો ખરાબ હોય છે, તેમણે એટલે કે અભ્યર્ચનાલક્ષણની દીક્ષા દીધેલા યુવાન અને યુવતીએ પોતાના નિશ્ચયનો સંકલ્પ ક્યાં કરવો અને ખાસ કરીને સૂતી વખતે અને નિદ્રામાંથી જાગૃત થતા વખતે દૈવસંકલ્પ કરવો કે-અભ્યર્ચના એ જ માટે જીવન, બળ, ઓજસ અને તપ છે, તથા વીર્યનાશ એ મૃત્યુ છે. એટલે હું અભ્યર્ચનાનું પ્રાણાન્તે પણ રક્ષણ કરીશ.

અને મનમાં એવો દૈવ વિશ્વાસ કરી રાખવો જોઈએ કે મારા મન ઉપરની કોઈ પ્રકારની વિષયની વાસના મને સતાવશે નહિ. હું શુભચિંતન કરનારો પવિત્ર ઉદ્દેશધારી બળવાન અને શક્તિસંપન્ન છું અને કોઈ સ્વપ્ન યા સંકલ્પો સતાવી શકશે નહિ.

આજનાં યુવક-યુવતીમાં પ્રથમ તો મનની નિર્બળતા એ જ અભ્યર્ચનાના નાશ થવામાં મુખ્ય કારણરૂપ છે. મનની સ્થિરતા, દૈવ, નિશ્ચય અને એ નિશ્ચયને વજગી રહેવા માટે જોઈતું મનોબળ-સંકલ્પબળ જેવામાં આવતું નથી અને એને કારણે જ ઇન્દ્રિયોના ઘોડા વિષય તરફ જ્યારે હંકારી શકે છે. ત્યારે આવા નિર્બળ મનનાં માન-

વીએ તેને રોકી શકતાં નથી. એટલે પ્રથમ તો પોતાના મનની નિર્બળતાની પરીક્ષા કરી લેવી જોઈએ, અને તેની ઉપર ચોકીપહેરા રાખીને જરી પથ્થુ મન લથડે તો અભયચર્ચના દૃઢ સંકલ્પથી એને બળવાન બનાવી લેવું જોઈએ.

પવિત્ર દષ્ટિ.

નાની મોટી હરેક સ્ત્રીઓ તરફ કોઈની દષ્ટિ જ્ય તો સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેમાં દિલ્લે સંપૂર્ણ પવિત્ર ભાવ સચવાય છે કે નહિ તે જોવું. નાની ઉમરની સ્ત્રી સામે જોતાં પુત્રીભાવ, આપણા જેટલી ઉમરની સ્ત્રી સામે જોતાં ભગિનીભાવ અને મોટી સ્ત્રી સામે જોતાં માતાભાવ સચવાય છે કે નહિ, તે વિષે જોનારે પોતાના દિલ્લે પૂછીને ખુલાસો માગી લેવો. એમ તો માતા, પુત્રી, ભગિની-ભાવની વાતો તો આપણે સબ્ય સમાજમાં અપવા માટે બધા જ કરીએ છીએ, પરંતુ “ મન જાણે પાપ, મા જાણે આપ. ” એમ તમે દૃઢ અભયચર્ચની આવનાવાળા હો તો તમે તરત તમારા મનને પૂછી શકો:

‘ કેમ ભાઈ. આ શું ? માતા-ભગિની જેને માનવાની છે, તેનાં અંગ-પ્રત્યાંગ, કામસ્થાન, ગુપ્તસ્થાન તરફ કેમ જાણુક-કામુક દષ્ટિ ગઈ? હવે તેનું શું પ્રાચશિત્ત તમે કરશો ? ”

પરંતુ આ રોમ એવો છે કે એનું સહેજ લક્ષણ જણાતાં એ બાધિને નિર્મૂળ કરવામાં આવે તો જ એનાં હિંડાં મૂળ જતાં અટકે છે. બાકી વાહ ! નજર તો પ્રભુએ જોવા માટે આપી છે ! જોઈ લીધું એમાં ક્યાં વળગી જવાનું છે ? એમ જો જરીકે ઉપેક્ષા કરી તો દષ્ટિથી પીસેલું વિષય વિષયન મનમાં ચોટીને સંકલ્પમાં-સ્વપ્નમાં ખડું થશે. એથી જ વિદ્વાનો કહ્યું છે:

માતૃવત્ત પરદારેષુ યઃ પશ્યતિ સપશ્યતિઃ ।

ચક્ષુ એ મનની બારી છે અને દષ્ટિ એ દિલની પારાશીશી છે. ચંચળ સ્વભાવ અને મનસ્વી માનવીની નજર પણ ચંચળ અને વિલ્લવળ હોય છે. એટલે વિવિધ વિષયેચ્છા કેટલીકવાર દેખેલાં દશ્યોથી દિલમાં-મનમાં પ્રવેશ પામે છે અને ત્યાં બીજરૂપે રહીને તે અંકુરને પામે છે, એટલે બ્રહ્મચર્યાનું પાલન કરવા ઇચ્છતા બ્રહ્મચારીએ પોતાની દષ્ટિને પણ મર્યાદામાં રાખવી જોઈએ અને વિષયી દેખાવોથી બચવું રહ્યું. બુદ્ધિહીન પશુપક્ષીઓનાં કેટલાંક વિષયભોગ જેવાં અચરણો બહાર રસ્તા ઉપર અને માનવીની હાજરીમાં થતાં હોય છે. કેટલીક વખતે જુવાન સ્ત્રી પુરુષનાં ગુમાંગ ઉપર પણ માનવીની નજર ખાય છે. અને બેધ્યાનપણે ખુદાં અથવા અર્ધ ઢંકાયેલાં રહી મયેલાં કામોત્પાદક અંગ ઉપર નજર જવાથી સદેજે જુવાન કુટૂંબલવૃત્તિ ઉત્તેજ્ય છે ! અને ધીમે રહીને તે કામચેષ્ટાના અંકુરને જન્મ આપે છે. માટે તમારી નજર નિર્મળ હોવી જોઈએ અને તેને હંમેશાં કુદરતના સૃષ્ટિસોન્દર્ય તરફ દિલદાર રીતે રાખવી જોઈએ. જગતમાં જેવા જેવું, બાણુવા જેવું અને માણુવા જેવું ઘણું મળ્યું છે. કૃષ્ણ, કૃત્ત, વૃક્ષ, સરિતા, સરોવર, બગીચાઓ, ગિરિકંદરાઓ, તારામંડળ અને ચંદ્ર, સૂર્ય અને રાત્રિ, ઉષઃકાળ અને મધ્યમાહ્ન, વર્ષા અને ઇન્દ્રધનુઃ-સૃષ્ટિના સર્જનહારે દષ્ટિને બરી દે તેવું અનેકવિધ કલામય બંડાર રચીને આપણી સામે મૂકેલ છે. તેમાં ઝડપુના બદલા ટાણે એવા અદ્ભુત ફેરફારો થતા રહે છે કે તમે જોયા કરો, બોલ્યા કરો અને માણો. બુદ્ધિમાં સમાય નહિ તેવી કળા કરતી કુદરત તમારી સામે નાચી રહી છે, જો તમારે દષ્ટિને નિર્મળ અને તદાકાર સાત્ત્વિક બાવથી બરી દેવી હોય તો તમને આ વિશ્વના ભયાંબંડારમાં જોવાનું ઘણું મળે.

મામ તમારી નજર તમારે ફળવી લેવી રહી. એના ખોરાક માટે નિશ્ચય કરેલો સાચો રસ્તો હોવો જોઈએ. તમારું દિલ તમારા હાથમાં હોય તો જ્યાં જ્યાં નજર કામલાવે ફરે ત્યાં લાંથી ક્ષણાર્ધમાં તમે તેને સંકેલી લઈને સન્માર્ગે વાળી શકો છો.

સદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે :

નારીસ્તનમર જંઘનવેશં દૃષ્ટ્વા માયા મોહાવેશં ।

एतन् मांस वसादि विकारम् मनसि विचारय वारंवारम् ॥

भज गोविंदं भज गोविंदं भज गोविंदं मूढमते ॥

શ્રીઓના અંગોપાંગો કામના સ્થાનરૂપ છે. તેનો સ્તનનો ભાગ અને જંઘા તથા નિતંબભાગ એ ઉપસીને બરાવદાર બનેલ જોતાંની સાથે મનમાં કામવિકાર પેદા કરે છે. પરંતુ શંકરાચાર્ય મહારાજ કહે છે કે : “ એતનમાંસવસાદિવિકારમ્ ” એ તો માંસ અને ચર્મીથી બનેલાં પિણ્ડો છે. એની તરફ દૃષ્ટિ ગયા પછી પશ્ચ હે માનવી ! તું વિચાર કર તો જ તે તરફ તને વિકાર નહિ થાય. નહિ તો “ દૃષ્ટ્વા ” જોતાંની સાથે જ “ મોહાવેશમ્ ” -મોહનો આવેશ પેદા કરનાર બનશે.

આપણી નજર-દૃષ્ટિ વિષે આપણે જાતે ખ્યાલ કરવો રહ્યો. રસ્તે ચાલતાં, જાહેર મેળાવડામાં, કાલેજમાં અને જ્યાં જ્યાં તથા જ્યારે જ્યારે નજર સામે બરયૌવના-યુવતી-યુવાન નજરે પડે ત્યારે તમારી નજરને તમે ત્યાં માડો છો ?

અને જો નજર મંડાય છે તો તમે જુઓ છો તે વખતે તમારા દિલના બાવેને તમે નાણી જોયા છે ?

સુંદર યુવતીને જોયા પછી તમારા વિચારો એવા હોય છે કે

વાહ કેટલી સુંદરતા ! કેવું સરસ યૌવન ! એ મારી માતા હોય અથવા એના ઉદરમાંથી મારો જન્મ હોય તો હું કેટલો રૂપાળો સુંદર હોત-હોઉં ?

અથવા-વાહ ! શું ઉં-ઉં-ઉં સુંદર-દિલ્લર ! આવી પ્રતિમા ત્રેયસી-પત્ની-માથુક હોય-હોત.....

આવા વિચારો ઉઠે છે ? ઉઠતા વિચારોને તમે પકડ્યા-તર-છોડ્યા છે ? તેની તરફ યથેલી નજર અને એ નજરે ભરી દીધેલા મોહાવેશ તરફ તમને સાચા અંતઃકરણ પૂર્વક નફરત થઈ છે ? અને તમે તમારી એ નાપાક નજરને પેટ ભરીને ઠપકો આપ્યો છે ?

“ શા માટે ? ”

શા માટે શું ? તમે બહાચારી છોને ? બહાચારિણી છો ને ? અવિવાહિત હો ત્યાંસુધી તમે બહાચાર પાળવા અને અને એ બહાચાર પાળીને તમે તન-મનથી બધીજ અને પ્રમાદશાળી રહેવા માગો છો તે માટે.

તમને ખબર છે ? શાસ્ત્ર કહે છે કે :

માતૃવત્ પરદારેષુ યઃપશ્યતિ સપશ્યતિ ।

એક સાંભળેલી હકીકત દર્શાવે રૂપે આપણા હિન્દની વિભૂતિ-શક્તિ એક સંધુ પુરુષ વિષેની હું અહીં રજૂ કરું છું : એ સ્વામીજી વિષે વિશિષ્ટ માહિતી ધરાવનાર સન્નમનના મુખેથી આ હકીકત સાંભળી છે. એ છે સ્વામી વિવેકાનંદ :

સર્વધર્મ પરિષદમાં તે અમેરીકા ગયા હતા. જમતના હરકાઈ ક્ષેત્રમાં સાચા પુરુષ જન્મ શકે છે. તેને લય શાનો કે કોનો હોય ?

वैर्य यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी ।

सत्यं मृदुरयं दया च मग्निनि भ्रातामनःसंयम ॥

શ્વર્યા મૂભિતલં દિશોઽપિ વસનં જ્ઞાનામૃતં મોજનમ્ ॥

एते यस्य कुटुम्बिनो वद सखे कस्मात् भयं योगिनः ॥

દેશ પરદેશના અનેક સાધુ મહતો, પ્રોફેસરો, લીડરો અને વાકીલો ધારણ કરીને સભાને શોભાવનારાઓ તથા પ્રેક્ષકો આ પરિ-
પદમાં હતા. એમજ હિન્દનો આ અર્ધનગ્ન સાધુ પણ ત્યાં હાજર હતો.

મહા મહેનતે સાધુ પુરુષ વિવેકાનંદ સ્વામીને થોડીક મિનિટો આપણા અધ્યાત્મ-ધર્મ વિષે બોલવા માટે મળી અને એ મંત્ર ઉપર હાજરો નરનારીની સન્મુખ હિન્દના સૂર્યસમા તેજસ્વી સિંહ, બ્રહ્મ-
ચર્ય અને ઓળસ, પ્રતિભા અને અદ્વૈતભાવે ઓપતા, ચળકાટ-
વાળા બાલે ત્રિપુંડ્રી ત્રિવલ્લિથી અંકિત સ્વામીજી આવીને ઉભા
અને અનેક નજરો એમની તરફ મંડાઈ. એમણે પોતાનું વ્યાખ્યાન
શરૂ કર્યું:

“ મારા આત્માનાં સ્વરૂપસર્મા, સજ્જન નરનારી બાઇઓ
અને બહેનો !”

પોતાના સર્વવ્યાપી આત્માને વિષે એક ક્ષણ માત્રમાં સમાવી
દીધેલા સભાજન, સભાધ્યક્ષ અને પ્રેક્ષકમણ-માન જૂલ્યા અને મિનિ-
ટોની જ માત્ર બાપણુ માટે રળ આપનાર સર્વ કાર્મ કલાકો વીતી
જવા છતાં આત્મા અને તેના સ્વરૂપનું લક્ષ્યવેધી મુગ્ધકર બધાન કર-
નાર સાધુ મહાત્મા સ્વામી વિવેકનંદની વાણી અને તેના દૈવી સ્વ-
રૂપનું પાન કરતા રહ્યા.

અને પછી તો ફરેજ સભામાં સ્વામી વિવેકનંદની મંત્રમુગ્ધ
ખનાવતી મધુરી વાણી અને તેમાં રહેલા આહલેકનો આદેશ ધરાઈને

પીવા આમ્રંત્રણો આવતાં મળ્યાં, અને સ્વામીજી પક્ષ આમ્રંત્ર મૂકવા નથી એવા અમર અમર ગાનની સરિતા વહેવાડાવતા ગયા.

અને સર્વધર્મ પરિપક્વતા પ્રવેતાળી ગૃહસ્થો ઘેલા બન્યા, સ્વામીજીનાં જ્ઞાન, વાણી અને તેમાં રહેલા ચમત્કાર વિષે ત્યાંના ધર્મપ્રદેશકોને એથી ધર્મા બગી સ્વામીજીની બઢતી જતી પ્રજ્ઞાંસાની અને એમના ગૌરવની, એમના ઉજ્જવલ અને ગૌરવભર્યા તેજસ્વી મુખમંડળની:

આવા સાધુની કીર્તિ અને પ્રજ્ઞાંસાને જાંખપ લગાડવા કેટલાકોએ મળીને પ્રપંચ રચ્યો અને એક કુશળ અતીવ સુંદર મુગ્ધા-ભરચૌવના સ્ત્રીને, સ્વામીજીને લલચાવવા અને લલચાવીને તેમનું પત્ન કરવા માટે મોટી રકમની લાલચ આપીને તૈયાર કરી. બીકું ઝડપનારી સ્ત્રીને પોતાના રૂપ, સૌંદર્ય અને છળ માટે અભિમાન હતું: “ઓહો, હિન્દના એ સાધુના શ્વા ભાર છે ? મિનિટમાં એને હું બગલમાં લેઈ લઉંશ !”

અને એવી તકને શોધતી એ રૂપજીવિકા એક વખત એકાંતમાં સ્વામીજીને મળી.

નયન પદારથ, નયન રસ, નયને નયન મિલત,
અનલ્પમાં સે પ્રીતકી; પરથમ નેણાં કરંત ?

નેણાંની પ્રીત કરવા નયનો નચાવતી એ નારીનાં નયનો ઉપરથી સ્વામીજીએ સ્પષ્ટધર્મમાં જ તેને માપી લીધી, અને તેનો પરિચય આરંભ્યો.

જરીકે અકળાયા સિવાય દેહ, ઇન્દ્રિયો અને મનને અરપક્ષ રાખીને, પોતાની પાસે આવતી એ અમેરિકન રૂપગર્વિતા નાજનીની

સાથે ત્યાગમૂર્તિ દદ સંકલ્પનિષ્ઠ અહમ્મદીય સ્વામી વિવેકાનંદ વાતો કરતા, હસતા, દેશવિદેશની વિવિધ ચર્ચામાં પોતાનું મંતવ્ય રજૂ કરતા. અહમ્મદીય, તિરસ્કાર કે વકલ્પિત નજરમાં નહિ નિહાળતી એ નારી સમજતી થઈ કે બીજા માયિક માનવી—વિષય લોહુપ મરદની માફક સ્વામીજી પણ પોતાના રૂપ, લાવણ્ય અને અંગમરોડ તથા અભિનય ઉપર આકર્ષાતા જાય છે, અને જરૂર પોતે પોતાના કાર્યમાં સંકલ્પ બનીને મોટું ધનામ મેળવશે તથા જે સમાજે પોતાને આ કાર્ય સોંપ્યું છે તેની પ્રીતિ સંપાદન કરશે !

સમય વહી રહ્યો હતો. એક સમી સાંજને ટાણે સ્વામીજી એકલા એકાંતમાં હતા તેવા સમયનો લાભ ઉઠાવી એ રૂપગર્વિતા નારી તે એકાંત સ્થળે જઈ ચઢી. માનવ આકર્ષણ માટે જેટલી કળા અને કૌટિલ્ય વાપરવા જોઈએ એ સઘળા બાહ્યોપચાર સાથે કામને પ્રેરનારા અનુપમ આભૂષણ અને વસ્ત્રો તેમજ સુગંધ અને પુષ્પો સાથે તે હાજર થઈ ગઈ.

આવા શાન્ત અને અકાંત સ્થળ અને સમય માં તપસ્વી પુરુષો પોતાનો એકાંતનો સમય તત્ત્વચિંતન અને આત્મસ્વરૂપના નિરીક્ષણ માટે ચિત્તની નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ લઈ જોડા હોય છે, ત્યારે આ માયાનું મોટું સ્વરૂપ અચાનક પોતાની આગળ આવેલું જોઈને જરીકે અકાંત બન્યા સિવાય સ્વામીજીએ તે યુવતીને આવકારી: ‘આવો-એસો.’

‘ જી ’ યુવતીએ સ્થાન લીધું.

‘ કેમ અત્યારે આવવું થયું ? ’

‘ સ્વામીજી ! આજે આપની પાસે મારા મહુ જ અગલના મનોબાવને કહેવા આવી છું. ’

‘ જલે કહો, શું છે તમારો મનોબાવ ? ’

‘સ્વામીજી ! આપું તંદુરસ્ત મનને મુગ્ધ કરે તેવું રૂપાળું ગોઠ તેજસ્વી આપનું સ્વરૂપ જોઈને હું ખરેખર મુગ્ધ થઈ ગઈ છું.’

‘સાચી વાત છે. મનુષ્યદેહ કદાચ કોઈ વખત ઉજ્જવળ અને સૌન્દર્યભર્યો હોય છે. કોઈ વખત તે કદરૂપો અને બેડોળ હોય છે. આત્માને રહવાનું એ ઘર છે—મુસાફરોને ધર્મશાળાના ઓરડા માફક—પરંતુ શરીર ઉપરથી આત્માની તેજસ્વિતાનો તોડ કાઢી ન શકાય. ખરેખર પ્રકાશમાન એ તો આત્મા છે. એના પ્રકાશ અને લબ્ધતા આગળ વિનાશી દેહની સુંદરતા કીંમતી હોતી નથી’ સ્વામીજીએ ઉચ્ચાર્યું.

“સ્વામીજી ! આપ તો વિદ્વાન અને સાચા સાધુ પુરુષ છો. હજી અમે લોકો એ કાઠિએ પહોંચ્યા નથી, એટલે શરીરની સુંદરતા અને મોહકતા અમારા દિલને સ્પર્શી જાય છે. અને એ જ રીતે આજ તો તમારી પાસે એક યાચના કરવા આવી છું. તમે હિન્દુસ્તાનના સાધુઓ યાચકને પાછા વાળતા નથી એવી પરદુઃખભંજન તમારી ભાવના હોય છે એમ મેં સાંભળ્યું છે. એટલે મને પણ નિરાશ નહિ જ કરો.”

“નારી ? માનવીની શક્તિ મર્યાદાહિત હોય છે. ઇશ્વર એક જ એવો સમર્થ છે કે જે હરકોઈના મનઃસંકલ્પને અને ઇચ્છાને તૃપ્ત કરી શકે. છતાં તમારી મારા પ્રત્યેની યાચના કહો. મારી શક્તિ મર્યાદા અને નિયમનું ઉલ્લંઘન નહિ થતું હોય તો હું તમને સંતોષીશ.”

‘તો સ્વામીજી ! હું તમારી સાથે પ્રેમ કરવા માગું છું. તમારો શરીરસંબંધ યાચું છું. આજે ધણી દિવસથી તમારા સ્મરણમાં, તમારા રૂપમાં રચીપરચી રહું છું. તમારા દેહસંગની લાલસા મને જલાવી રહી છે. પરંતુ તેની પાછળ મારા મનની કામના માત્ર એક જ છે: તમે કેવા સુંદર છો ! અને તેવો જ તમારાથી થાય એ મુત્ર

તમારા સમો તેજસ્વી, શુદ્ધિમાન, સુંદર અને દેશવિજયી નીવડે.”

“ ઓ મા ! ”

“ સ્વામીજી ! ”

“ મારા રૂપમાથી, મારા દેહમાથી, મારા જ્ઞાન, તપ અને વાણી-
માથી તમને આવું શોધવાનું મળી ગયું ! મારું રૂપ, મારો ગોશ
અને લાવણ્યમય દેહ તમને બહુ ગમ્યો !. બહો સુંદર લાગ્યો ? ”

“ હા, જરૂર. ”

“ અને એમાથી તમને કામના જાગી મારા સરીખા પુત્રની
પ્રાપ્તિ માટે ! પણ માતા ! પુત્રપ્રાપ્તિ માટે એ અનર્થ, એ અધર્મ,
એ પતન, એ બ્યભિચાર, એ દુઃખ, અધિકાર અને રૌ રૌ નરક તરફ
વળવાની શી જરૂર છે, માડી ?

“ મળ-મૂત્ર, અશુચિથી બરેલી ખાળકુંડી, એ હરદમ દુર્ગંધ
ફેલાવતી દેહસંમતી પતીત ક્રિયા અને તેમાથી થયેલા બીજ સંપ્રવેશથી
એ અંકુર ફૂટશે, બીજ રોપાશે, રૂળ પ્રાપ્ત થશે. તેની શી ખાતરી ?
સોએ નવાણું નિબૂળ બનતા; આવા કામપ્રયોગ તરફ વળીને અમે
જેને પતનની જાંડી ખીણ મીનએ છીએ ત્યાં સુધી જવાની ઇચ્છા
જરૂર નથી.

“ અને તમારી આકાંક્ષા તો માત્ર એ જ છે ને એક જ છે, એથી
તમે આવું અપકર્મ કરવા એટલા માટે દોરાયાં છો કે માત્ર તમને
મારા સરખો પુત્ર—રૂપાળો, તેજસ્વી, વિદ્વાન અને દેશવિજેતા,
શુદ્ધિમાન બાળક જોઈએ છે, કેમ, એમ જ કે નહિ. ?

“ જો, અમૃતનો છુટડો હાથમાં પાડેલાં સુવર્ણપાત્રમાં મોબૂદ
હોય, મા ! તો આપણે એ હળાહળ વિષથી બરેલો સમુદ્ર જા માટે
હિલેચવા જઈએ અને એમાથી અમૃત મેળવવાની આશા સેવીએ ? ”

નિષ્કંચન હિન્દુસ્તાન જેવા ગરીબ અને પરાધીન દેશનો કાષાઅર-
ધારી, બટકતો એક સાધુ અને તેના સંસ્કારો. તેનું જીવન અને
ખડતર, તેની વૃત્તિ અને આત્મા એ એક આધુનિક સંસ્કૃતિની ટોચે
ભિરાજતું અને સર્વોપરી પોતાને ગણાવતું; અમેરિકા જેવા દેશનું
નારીજીવન બીજા લાઈને પશુ તેને પોષી શકશે, અને બાળક રૂપે
પ્રગટાવોનેય પશુ એનો ઉછેર તો આ ઉદ્ઘાટના રાફડામાં અને
તાકના વનમાં થવાનો છે ને ! એમાં આગ્રહણ કેમ કહોવાઈ નહિ
જાય ? કાં નહિ સડે ? એની ખાતરી શી ? સૂર્ય અને ચંદ્ર,
હીરો અને પ્રકાશ, આવરણના આગ્રહનથી આગ્રહાદિત થઈને તેજ
રહિત કાઈ વખતે બની જાય છે ના !

“ આ સાત સાત સમુદ્ર ઊલેચીને, કેડી શોધી પોતાની વાગ્ધ-
ના સિદ્ધ કરવા કરતાં એક સહેલો અને સટ માર્ગ છે કે જે તમારી
મનોકામના પૂર્ણ કરે. ”

“ કયો માર્ગ ? ”

“ મા ! એ માર્ગ તે હું જ તારો પુત્ર. આજથી તું અને તારો
પુત્ર સમજ લે. હું અમેરિકાવાસીઓને જણાવી દઉં : આરી સાતા-
માતા.....મા આ છે.

“ તું ગર્વ લે, ઇશ્વરી સૃષ્ટિની પ્રકૃતિ ! કે વિવેકધાનંદ જેવો
પુત્ર આજે તને પ્રાપ્ત થાય છે. તારા દેશમાં એકઠા થયેલા વિવિધ
દેશના, વિવિધ ધર્મના આચાર્યો અને મહાપુરુષો કે જેઓ નિર્ણય
કરવા હચ્છ રાખે છે કે આ જન્મતમાં સર્વવ્રેષ્ટ ધર્મ કયો ? એ
સમજાવમાં આ તારા પુત્રે સનાતન ધર્મ, માનવવ્રેષ્ઠ અને આત્મપ્રા-
પ્તિનો દેવી સાચો સંદેશ આપી, દિગ્વિજય કર્યો છે, અનેકના આત્મા-
ની અંદર સ્ત્રોત્યોતની દીપમાળ પ્રગટાવી છે એવો એક હિન્દુનો

શ્રીકૃષ્ણ વિવેકાનંદ આજે તને માતા તરીકે—મા રૂપે સ્વીકારે છે. પ્રસન્ન થા, મા ! તારી કામુક મનોભાવના, તારી તિરછી અને લોભુષ નજર, તારાં વિલાસી નયન સફેલી લે અને પુત્ર પ્રત્યે જે અમીભરી આંખો અને આંખનું વહાલ વહેણ હોય છે એ વહેવ-કાવી અભિષેક કરીને પધારે મા ! તમારી માયા મને સ્પર્શ કરી નહિ શકે. ”

કામી આંખના જાદુઈ મારથી સહવાસ સાધવા છતાં બચી જવાના દાખલા વિરલા પુરુષોના જ નેપાથેલાં હોય છે. અને સ્વામી વિવેકાનંદ જેવા વિભૂતિસભા મહાપુરુષો જ એ નજરનો માર ગ્રીલીને એને અમૃત બનાવી શકે અને કામુક નેશુનિ માતૃભાવમાં ફેરવી શકે. એમ કવિ કહે છે—

“ નારી નયનના નેહમાં કહો કેટલા ડોહ્યા નથી ?
જબ પોષતી સંહારતીમાં કેટલા ડોહ્યા નથી ?
પ્રભુતા ભર્યા કે નરસિંહો બ્રહ્માંડને ડોહાવતા,
એ સ્ત્રીપી હરણી પૂઠે દોડ્યા અને હાર્યા નથી ?
કાટિ શરોને સાંધતા જે હાથ ના ચાક્યા હતા,
અબળાતણા હસ્તોમહીં સબળા બન્યા સૂણ્યા નથી.

[મુકલીસ]

સદ્ગત શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી જેવા તત્ત્વચિંતક મહાપુરુષ કહે છે:—

“ નીરખીને નવયોવના લેશ ન કામવિકાર,
ગણે કાષ્ટની પુતળી તે ઇન્દ્ર સાર: ”

પણ આપણે આપણા મનની અને મન સાથે દોડતી આંખતી પરીક્ષા કરો. કાષ્ટની પુતળી—નારી—પુતળી (સુંદર સ્ત્રીનો ફેટો) જોઈને ન કેટલીક વખત મનની અંતગતા અનુભવીએ છીએ, તો

પ્રત્યક્ષ સીદ્ધિ અને સીનાં અંગોપાંગ-એની તરફ, વારંવાર નિર્દોષતા સચવાયા વગર નજર અટક્યાળાં કરતી રહેતી હોય તો તેમથી અમવાને નજર ઉપર નિયમન મૂકવું એ જ બ્રહ્મચર્યપાલનમાં ઉપયોગી બનતા સ્થૂળ નિયમો પૈકીનો એક અતિ જરૂરી નિયમ છે.

નિર્મળ વાણી અને પવિત્ર શરીર

બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે આપણે જેમ આંખ અને નજરને પવિત્ર અને નિર્મળ બનાવનાની જરૂર જોઈ ગયા એ જ રીતે તમારે તમારી વાણી-ભાષા તરફ પણ પૂરેપૂરું હરવખત લક્ષ રાખવાનું છે.

બોલવું-બોલાવવું અને આપણો વહેવાર કરવો એમાં માનવી માત્રને ભાષાની જરૂરી પડે છે. બાળકો બોલવા શીખે છે અને એમનો વાણીનો બચ સર થાય છે. સંસારના રંગ તરંગો તેમજ પ્રપંચની ગુલાટી શીખતાં પહેલાં અને એની અસર થતાં પહેલાં બાળકોની વાણી જુઓ-સાંભળો, અને પછી એનામાં આવતી જતી સ્વાર્થશુદ્ધિ, એને થતો જતો વિવિધ માનવીઓનો સંસર્ગ અને ચડતો જતો ભાષા ઉપર ઓપ અને બદલાતા જતા વળાંકોને જુઓ-સાંભળો.

હરેક માનવીઓમાં આ રીતે વાણી વળાંક લેતી જાય છે અને ભાષાની વિવિધતા ઉપરથી માનવીના હૃદયગમ બાવનું આપણને પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે.

જ્ઞાત, ઉદ્દેગી, કજીયાખોર, નીતિપટુ, અભ્યાસી, આર્ત, બિચાસુ, કામી, ક્રોધી, લંપટ, લાલચુ, પ્રમાદી અને ધર્મીષ્ટ : આવા મનુષ્યોને આપણે પ્રથમ તો એની બોલવાની કળા અને બોલાયેલા ક્ષુદ્રોના વળાંક અને તેની પાછળ રહેલા ભાવથી ઝોળખીએ છીએ

અને તેને અંગે તેમના વિષયમાં ખાતરી કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

કેટલાક વહેવારમાં રીઢા અનેલા માનવીઓ પોતાની સ્વતંત્ર અને ટેવાયેલી ભાષામાં પણ સમય અને સંજોગોને અનુસરીને નાટકી હોયે ભાવના અને રસના સાથિયા પૂરી શકે છે.

આંગણે આવેલા માલકને પ્રસન્ન કરતી વેશ્યાની વાણી, અથવા રતનપોળની ચમકતી દુકાન અંદરની બતીના અજવાળે સાડીનું પોત બતાવી મીઠું મીઠું મરકતો હોઠ અંદરની બત્રીસી બતાવતો અને “તમારા ઘરની જ દુકાન છે ને” એમ વારંવાર કહેતો અને ધડી ધડીમાં, પ્રેમના ભારથી જાણે ટુક ટુક થઈ જતો એ કાપડીયાનો સેલસમેન ! તથા હજારો હરિજન-ભક્તજનની સભામાં ધર્મનો ઉપ-દેશ આપી, ભક્તિમાં લીન થઈ જવા સંજોગતો કથાકાર, કે મંત્ર ઉપરથી બગલાંની પાંખ જેવાં કપડાં પહેરી દેશ માટે મારી શીટવા સંજોગી રહેલો કાઈ દેશનેતા !

આ અને આવા બધાની ભાષા-વાણી સાંભળી તમે મુગ્ધ-રીઢા બનો છો-એવારી જાઓ છો, પણ તમે રખે માનતા કે તેઓની એ સ્વતંત્ર અને રોજની ભાષા હોય. એ તો એમની નાટકી વાણી છે. હા, એટલું કહી શકાય કે એમણે એમની સમય જોગ વાપરવાની વાણીનાં અનેક વખત પુનઃ પુનઃ ‘રિહસલ્સ’ કરી, શબ્દોના સાથિયા પૂરવાની કળા સાધ્ય કરી છે. પરંતુ તેઓ અને તે બધા જ્યારે એ પાડને ઉતાર અનુભવતા હોય ત્યારે તમે એમના સંસર્ગમાં આવો અને એમને સાંભળો.

કબૂલ તો તમે પણ કરશો કે માનવીની જીભ એ મૈત્રી અને વૈર કરાવે છે: પ્રેમ અને તિરસ્કાર જ-માવે છે: આદેશ અને ઉપદેશ માનવી પોતાની જીભથી આપે છે. વિનય અને વિવેકનાં વચ્ચે વાણીને બાલ્યકાળથી જ સજાવી દીધાં હોય, શુદ્ધતા અને

સ્પષ્ટતા રૂપી એને આબૂષણો આપ્યા હોય અને કટુતા, તિરસ્કાર, ખિન્નતારૂપી એના દેહ ઉપર લાગેલા મેલ-આવરણને દૂર કરી દીધેલ હોય, વાણી મંથાના નીર જેવી, વિવ્રુતના પ્રકાશ જેવી ઝલ-કદાર અને વળી સ્પર્શની પૂર્ણિમા જેવી આહલાદનનક બની શકે- તેને બનાવી શકાય.

જીવાની એ જેમ કેટલાયે ભયસ્થાનોની ભેખડો સાથે અથડાનારી અવસ્થા છે, એવી જ રીતે એક વાણીરૂપી ભયસ્થાન સાથે જીવાની અથડાઈ પડે છે.

આજનાં જીવાન-જીવતીઓને-મને ખ્યાલ છે ત્યાંસુધી-વાણી ઉપર જોઈએ તેવા ચોકીપહેરા અને સમજભરી સ્વચ્છતા હું નથી જોઈ શકતો.

વિવિધ મશ્કરીઓ ઠંઠા, બનાવટ, લહેકા અને વિના કારણુ વિસંવાદ જ-માવનાર વાર્તાલાપો, બહુધા જીવાન ભાષ્યો તરફથી થતા જોવામાં આવે છે.

વાર્તાલાપોમાં નહિ સમજાય તેવા વિષયની ચર્ચામાં શંકા ઉદ્ભવે અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરાવવાની છોતેજરી હરેક યુવાનમાં કે યુવતીમાં હોય એ પણ બનવા જોગ છે. પરંતુ જ્યારે કેવળ શંકા-શીલ વૃત્તિ, કુતૂહલ, ખેલવાની આદત અને સામા પાત્રને બનાવટ-ભરી રીતે મજકથી ઉતારી નાખવા ખાતર જીવાનવર્ગ તરફથી થતો વાણીનો બિભચાર જોવામાં આવે છે ત્યારે સહજ થઈ આવે છે કે એક તો આ પરદેશથી આવેલી કેળવણીનો મહિમા છે અને કાં જીવાનોએ માની લીધેલો વાણીસ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર અને એ અધિકારના ઓઠે આવી ગયેલી સ્વચ્છતાનું આ પરિણામ હોય.

હા, માણસ માત્રને બોલવાનો અધિકાર છે. પરંતુ કાવ્યકર્તા

ભરી રીતે, જેમાં બ્યંગોક્તિ, તિરસ્કાર કે અપમાનિતભાવના દોષો ન હોય એવી પ્રિય અને સત્ય તથા ઇતેજ્ઞરી પ્રગટ કરતી, વિવેક અને સંઘમભરી વાણી જીવાનોના મુખમાં વસી હોય અને એની ઉપર જ્ઞાન તથા વિદ્વતાનું મિશ્રણ થયેલું હોય તો તે ફટલું પ્રિય લાગે ? જાણ કહે છે :

“ સત્ય વદ પ્રિયં વદ, સત્યં ચાપ્રિયમાવદ । ”

એક કવિ કહે છે:—

“ કામા કાકો ધન હરે કાયલ કાકો દેય ?

મીઠા ખચન સુનાય કે જગ આપનો કર લેય. ”

આ તો જાણે સામાન્ય વાણી અને ભાષા, તેથી ઉચ્ચતા અને વાસ્તવિકતા સંબંધમાં આપણે થોડોક વિચાર કર્યો. પણ એથી યે આગળ વધીને જીવાનોને જ્ઞાનમાં કહેવા જેવી એક બાબતમાં કહ્યા વગર રહી શકાતું નથી. એ બાબત છે—અશ્લીલ ભાવ, બિભત્સ રસ અને બિભત્સ યા અશ્લીલ વાણી સંબંધમાં: બિભત્સ રસ જો કે છે તો આદિથી—બીજા રસોની સાથે પ્રગટ થયેલો, અને તેનો એક હળવો પ્રકાર પણ છે કે જેને વૈખરી વાણી કહેવામાં આવે છે.

જુગજૂના વખતથી આ ક્ષંકિત ભાષાને સમાજના ક્ષેત્રમાંથી નિર્મૂળ તો નથી કરાઈ શકી. અને બહુધા કોષાતુર માનવીઓ ગાલીપ્રદાનમાં એનો આવેશપૂર્વક ઉપયોગ કરી લે છે, એ બિભત્સ ભાષાનો જ્યારે આપણો સંસ્કારી અને શિક્ષિત યુવાનવર્ગ વાત-વાતમાં હાસ્ય-મસ્કરીમાં કે પછી, પોતાની હકીકતને જુસ્સાપૂર્વક બ્યક્ત કરવામાં ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે ઉતરેલો અને વાસી અનનો ક્ષણિયો મોઢામાં મૂકતાં આપણને જે અજુગમો પેસ થાય છે અને

આપણને તેને ધૂંકી નાખવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે તેવી જ સ્થિતિ આ વાણીમાં-જુવાનોની વાણીમાં વસેલી વૈખરીના અતિરેકથી આવે છે.

બહુઅર્થનું પાલન કરતાં યુવાન-યુવતીને પોતાના અને પરના કલ્યાણ ખાતર આવી તિરસ્કારેલી અને સભ્ય સમાજે નિંદનીય ગણેલી વાણીથી વેગળાં રહેવું જોઈએ. કામુકભાવ અને જનનઅવયવોનાં રૂપકાનું જેમાં વર્ણન થતું હોય, જેને લોકો “બૂંડુ” અથવા “ભુંડાળુ” કહે છે અને સ્વચ્છ ભાષામાં-ખિભત્સ વાણી કહેવામાં આવે છે અને અને જે વાણીનો ભોક્તા બહુધા પુરુષવર્ગ ખનતો રહ્યો છે તથા જે વાણી ધીરે ધીરે જુવાન માનસને અસંયમ તરફ દોરી જનારી બને છે, તેવી વૈખરી ભાષા બોલવામાં અને સાંભળવામાં સીધું નહિ તો આડકતરું જોખમ સમાયેલું છે, તે તરફ જુવાન વર્ગનું લક્ષ ખેંચવું પડે છે.

તમે વાણી ઉપર સંયમ અને વિચાર રાખી, ધારો તો અનેક રીતે મિત્રો સાથે આનંદ કરી શકો અને કરાવી શકો; અને તે તો વાણી વ્યક્ત કરવાની તમારી કળા અને છટા ઉપર આધાર રાખે છે.

કદાચ ખિભત્સ વાત કે એવા કટાક્ષથી થોડીક મિનિટો તમે તમારા વર્ગના જુવાનોમાં ઉપરછલ્લું હાસ્ય ફેલાવી શકશો. પણ ચોક્કસ માનજો કે તમારી એ ભાષા અને એ કટાક્ષથી આનંદિત થતા તમારા જ મિત્રોમાં તમારે માટે ઉચ્ચ વિચારો નહિ બંધાય. એ સાથે પણ નિશ્ચય માનજો કે વાતવાતમાં નર્મ-વાણીમાં ખિભત્સ-ભાવ ફેલાવતા રહેશો અને કામુક હકીકતો રજૂ કરતા રહેશો તો એ જ મિત્રો તમારા ચારિત્ર્ય સંબંધમાં શંકા કરતા બનશે અને તમે બાવિખ્યામાં સભ્યસમાજમાં નહિ ખપી શકો.

પરલોકવાસી કવિશ્વર દલપતરામ કહે છે:—

“ મૂરખ મિત્રો મળી, માળ હઈ મગ્નત કરશે,
મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મરકરી કરશે.”

આવી સાદી છતાં સચોટ શિખામણયુક્ત કવિતાઓનો અત્યારે નાશ થઈ ગયો છે, પણ એની પાછળ રહેલો મહાન હેતુ બૂલવા જેવો નથી.

ખીજ એક બાબત એ પણ ધ્યાન ખેંચવા જેવી છે કે જો તમોને જીવન અવસ્થાથી જ બાધા ઉપર સંયમ રાખવાની આદત નથી અને તમે એ ધરી લીધેલા વર્ગાક તરફ વાણીને વહેતી કરતા જ રહ્યા છો તો પછી તમારી જીમ એ માટેની બચતની બની જ બચાવી.

હું એવાં અનેક પુરુષોને અને સ્ત્રીઓને ઓળખું છું કે જેમની વાણીમાં ચોક્કસ પ્રકારના દોષો એમના જીવનકાળની શરૂઆતથી જ લાગી ગયેલા ! એ તો કબૂલ કરવું જ રહ્યું કે એ દોષો એમના સંસ્કાર, સહવાસ અને વર્તુળના સીંચેલા હશે અને પછી તે ધીરે માઢ બનીને તેમના સ્વમાવમાં ઓતપ્રોત થઈને તેમણે વાણી સાથે મૈત્રી કરી દીધેલી.

પરંતુ એવા કટુભાષી, બ્યંઝમાં જ વાત કરનારા અને ઇચ્છા હોવા છતાં પણ જીમને નહિ સુધારી શકનાર માનવીમાં અનેક ગુણો હોવા છતાં માત્ર વાણીના દોષ-માત્ર વાણીના દોષ માત્રથી જ એમની પ્રગતિ અને એમનું સ્થાન જીંચું નહિ લાગી શકેલા અને હંક સ્થળે તેઓને માત્ર વાણીદેવના પ્રતાપે જ અગ્રિય અને અળખામણા બની બેસતા જોયેલા છે.

આપણો સહજો વહેવાર, ધધો, રાજભાર અને પ્રવૃત્તિ-એ બધાંના મુખ્ય આધાર વાણી ઉપર રહેલો છે અને આગલ રાજ્યના હિંદ ઉપર આધિપત્ય પછી તો હાલસુધી કેવળ વાણી, બાપા અને વિચારોને વ્યક્ત કરવાની શક્તિ એ જ સમગ્ર મુખ્ય સાધન ગણાવું આવ્યું છે, અને આજસુધી આપણું શ્રેષ્ઠ વાક્યયુક્ત રૂપે જ ચાલુ છે.

રાજ્યપલટો થઈ રહ્યો છે અને થશે. છતાં એ-વાચા, એ તો આપણા સંસારનો-સમાજને વહેનારું વાહન રહેશે જ. એટલે જીવાન વર્ગને હું સંબોધું છું: “બિરાદરો ! તમારી જીવનયાત્રાની શરૂ-આતમાં જ તમે તમારી બાપા-વાણીને સંભાળો.”

હું એમ કહેતો નથી કે તમે શરમાળ બનો, ઓછું બોલો અથવા સામેથી ચાર વખત તમને બોલવાને અવકાશ તો થે તમે થોડુંક જ બોલીને બંધ રહી જાઓ, અથવા જરૂર હોય અને અનિવાર્ય તમારી વાણીને વહેતી કરવાને માટે માર્ગ સ્વચ્છ પડ્યો હોય ત્યારે પણ તમે નવોદાની માફક થોડું બોલીને શરમના શેરડા મોઢા ઉપર આણી મોઢું ફેરવી દ્યો ! એમ કાંઈ પણ ન કહે-ન જ સૂચવે.

આવી રીતે વર્તવાથી તો તમે તમારી જાતને, તમારી વિદ્વતા અને તમારા વિચારો વ્યક્ત કરવાની શક્તિને, તમારા બંધાતા જતા ડાંચે જવાના માર્ગને સ્થંભાવી મૂકશો; અને તમારી જાતને એક એવા અનુમતા પિંજરામાં બાંધી લેશો કે પછી તમે કાંઈ સ્થંભે કરી માર્ગ નહિ જ કરી શકો.

તમે જાણો છો: જાણતા જ હશે. આપણા વકીલ અને બેરીસ્ટર કોર્ટમાં કેસ જીતી જાય છે અને ધીખતો ધધો કરી શકે છે. તેમની એ શક્તિ માત્ર એમની વાણી અને એ વાણી દ્વારા પોતાનાં મંતવ્ય એક ન્યાયાધિકારીના હિલ સુધી સ્પર્શ કરાવવાની એમની વાણીની શક્તિ છે.

અને એવી શક્તિના પ્રતાપે આપણા દેશનેતાઓ, એમના કિયારો સાથે દેશતા મોટા વર્ગને ધસડી શકે છે, એ જ શક્તિથી વેપાર કરનારા ઉદ્યોગપતિઓ વેપારમાં સારો વકરો કરી જાય છે. એને એ જ શક્તિ રૂપાંતર પામીને પરદા ઉપર કામ કરતાં નટ નટીઓ પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કરી શકે છે.

જેણે વાણીને નિખારીને સ્વૈચ્છિક ભાવવાળી બનાવવાની કળા હસ્તગત કરી છે અને તેની સાથે સાથે જેઓનો આદર્શ ઉંચો હોય છે, જ્ઞાનનો ભંડાર અને વિવિધ વિદ્યાની કુશળતા મેળવી હોય, એ કુશળતા સાથે જેમની વાણી-સરસ્વતી બની, ક્ષણે ક્ષણે સહાય આપતી હોય છે એવા માનવી માત્ર પુરુષ નથી રહેતા પણ મહાપુરુષો બની જાય છે. સામાન્યમાંથી મહાન બને છે. એવી વાણી ધરાવનાર માનવીને ખારા સમુદ્રમાં થે મીઠી વીરડીઓ આવી મળે છે. એ પોતાના જીવનનું નવસર્જન તો કરે જ છે, પરંતુ જગતને પણ આદેશ આપી પોતાનું જીવન સફળ-ધન્ય બનાવે છે.

આપણા કવિવર ટાગોર, આપણા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી, આપણા દાદા કાલેલકર આપણા કવીન્દ્ર દલપતરામ, યુગકવિ નાનાલાલ નવલકર કનૈયાલાલ મુનશી અને સુધારક કવિ નર્મદ જેવા અનેક મહાપુરુષોએ એમનાં વાક્ય-વીણાના નાદે કેટલાયે મહાન માર્ગનાં અધારો ઉભેલીને પ્રકાશ પાથરી આપ્યો છે, અને એમણી વાણીરૂપી સુવર્ણશ્વસારથી આપણાં નેત્રોને ઉન્મિલન કરીને આપણાં ચર્મચક્ષુ મિટાવીને દૈવી ભાવો આપ્યા છે.

ઓ મારા હિંદના નવજીવાનો ! તમારી વાણી એ માર્ગે જાઓ કે જે બીજાનાં દુઃખ, સંતાપ અને બંધનોનો નાશ કરી, દિવ્ય પ્રકાશ અર્પે.

(૧) વસ્ત્રપરિધાન

અહાઅર્થ સાથે સંબંધ ધરાવતી નજર-દષ્ટિ અને વાસ્તુ સંબંધમાં આપણે આગળ વિચાર કરી ચયા છીએ.

હવે સાદાઈ-સાદાં વસ્ત્રો અને પહેરવેશ વિષે હું અહીં જણાવીશ.

વસ્ત્ર પહેરવા પાછળ ત્રણ ઉદ્દેશ અથવા હેતુ રહેલા છે: (૧) શરીરને ઢાંકવું-શરીરનું તાપ, ટાઢ અને વરસાદથી રક્ષણ કરવું. (૨) ઢાંકવા જેવાં અગ-ઉપાંગોને વસ્ત્રાચ્છદિત બનાવીને મનુષ્યદેહની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવું (૩) સબ્ય સમાજમાં સુસજ્જ વસ્ત્રપરિધાન કરીને, 'જેટલમેન' માનવી તરીકે ગણના કરાવવી.

ઉત્તરોત્તર ત્રણે ઉદ્દેશ જરૂરી છે, અને સમજ-વિચારી, એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો વસ્ત્રપરિધાનનો હેતુ સચવાઈ શકે છે.

અત્યારે તો હિન્દુસ્તાનમાં વસ્ત્રપરિધાનની આબતમાં અનેક વર્ગો પડી ગયા જણાય છે. પ્રાતિવાર જુદા જુદા પ્રકારના પહેરવેશ જેમ હયાતી ધરાવે છે તેમ ઉપર પ્રમાણે પહેરવેશના જુદા જુદા પ્રકાર જેવામાં આવે છે. અંગ્રેજી ઉંચી કેળવણી પામેલો વર્ગ જેમ હેટ-સુટ અને નેકટાઈથી જુદો પડી જઈને પરદેશીઓની ચાલે ચાલતો અને પોતાને "રીયલ જેટલમેન" માનતો-મનાવતો નજરે પડે છે. તેમ ચોપન ઇંગ્લેન્ડ, કસીને કાછડી ખેસી, ફેલીકાની અર્સાઈઝઝ ધોતી અને જસ્ટા કંપનીના ચમકતા રસીપર તથા બનાતની ટોપીથી વેપારી દેખાતો માનવી પણ જુદો તરી આવે છે. વસ્ત્રો પહેરવાં એ માનવી માટે ખરેખર શું જરૂરી છે? અને વસ્ત્ર પહેરવાની જરૂરિયાત પ્રાચીનકાળથી કેવા પ્રકારે શરૂ થઈ તે આબત જણવા માટે આપણે જરી પ્રાચીનકાળના ઇતિહાસમાં ડોકિયું કરવું પડશે.

બ્રાહ્મિણના યાદુઠી પુરાણમાંની (જૂના કારારમાંની) એક કથા જણાવે છે કે દેવે પ્રથમ પુરુષને બનાવ્યો અને પછી સ્ત્રીને બનાવી. શરૂઆતમાં નમ્મ રહેતા અને 'લલ્લમ' જેવું તેમને હવું જ નહિ. કાર્મિક કાળે સેતાને સર્પ બની સ્ત્રીને જ્ઞાનવૃક્ષનું સુંદર ફળ દેખાડ્યું. તે જોઈને સ્ત્રીએ તે ફળ તોડીને ખાધું અને તે પછી તેની સાથે તેનો વર હતો તેને પણ આપ્યું. તે તેણે ખાધું, ત્યારે તે બન્નેની આંખ ઉઘડી ગઈ અને તેમણે જાણ્યું કે આપણે નમ્મ છીએ !

અને ત્યારે બન્નેએ અંજીરનાં પાતરાં શીવીને પોતાને સારૂ આચ્છાદન બનાવી શરીર ઢાંકવાનું શરૂ કર્યું !

પ્રાચીનકાળના આદિ માનવી સ્ત્રી અને પુરુષ નમ્મ રહેતાં, વનમાં ફળફૂલ ખાતાં—એમને વસ્ત્ર પહેરવાની જરૂર નહોતી લાગતી. વસ્ત્ર જેવી વસ્તુની શોધ પણ નહોતી થઈ. પોતાની આસપાસનાં હવા, પાણી, ખોરાક અને વાતાવરણને અનુસરીને એ નમ્મ રહેવાને ટેવાયેલાં હતાં. આજે નમ્મ દશામાં જે લલ્લમનો અનુભવ થાય છે તે લલ્લમનો જન્મ પણ તે કાળે નહોતો થયો. કાંચુ કે તે કાળે વનવાસી પશુ-પક્ષીઓ કરતાં વધુ કામવાસનાનો વિકાસ માનવીમાં થયો નહોતો :

પણ એ પ્રકૃતિની ગોદમાં રમતાં માનવીકુળોમાં જેમ જેમ પ્રકૃતિમાંથી સંસ્કૃતિ કહો કે વિકૃતિનો આરંભ થયો, તેમ તેમ પ્રકૃતિથી એ દૂર દૂર ભાગતાં ચાલ્યાં. એમનો આહાર જે માત્ર પકવ ફળ અને કંદ—મૂળ આદિ રૂપે આહાર હતો, તેમાં વિકૃતિએ પ્રવેશ કર્યો અને માનવીએ અગ્નિની સહાય લીધી. તે આહારના પદાર્થને રાંધવા લાગ્યો. એ રાંધેલા આહારમાં એને સ્વાદ લાગ્યો અને ધીરે ધીરે કૃત્રિમ સ્વાદ ઉમેરાતો ગયો, અને એ રીતે માનવી પ્રકૃતિની ગોદ છોડી દૂર હટતો ગયો તેમ તેમ તેનું શરીર ટાઢ, તડકા અને પર્જન્યધારા સહન કરવાને અસમર્થ બનતું ચાલ્યું અને પછી એને શરીર ઢાંકવા માટે વસ્ત્રની અને નમ્રતા ઢાંકવાને આચ્છાદનની

જરૂર લાગી. એણે પશુનાં આમડાનો વસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ શરૂ કર્યો, ઝાડનાં પાન અને છાલનાં આચ્છાદન બનાવ્યાં. આચ્છાદનને અંગે સમગ્ર દેહનાં અંગોથી અમુક અંગને બુદ્ધિ પાડી, એને આચ્છાદન દ્વારા યુગ અંગ બનાવી દીધાં અને પછી માનવીઓમાં વાસના— કામવાસનાની ચિનગારી પેટાવી દીધી.

પરંતુ અત્યારે પણ એ પ્રકૃતિની ગોદમાંથી બહુ છેડી નહિ પડેલી એવી માનવજાતિ હયાતી ધરાવે છે. જાતિને આપણે સંસ્કૃતિ નહિ પામેલા માનવીઓ—જંગલી, અજ્ઞાન જાતિ માનીએ છીએ. એવી વનવાસી પ્રાકૃત જાતિઓ આજે પણ આપણે શોધવા નીકળીએ તો બ્રાહ્મણમાં એરેટ્રીઆનાં જંગલમાં કે આફ્રીકાનાં માદ જંગલમાં નગ્ન દશામાં મળી આવે.

અમેરિકાની દક્ષિણ દિશામાં “તેરાહલકુવેગ” નામનો ટાપુ છે. એ ટાપુ ઉપર હરહંમેશને માટે અસલ ઠંડી રહ્યા જ કરે છે, છતાં એ પ્રચંડ ઠંડી વચ્ચે માનવીઓ ફેવળ નગ્ન દશામાં—નગ્ન હાલતમાં ત્યાં રહે છે.

ત્યાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો છે, તેઓ સ્ત્રી—પુરુષસહવાસ ધર્મને અનુસરે છે, પ્રજા પણ થાય છે. ઊંચેથી બરફ વરસતો હોય નમ્ર દેહ ઉપર, પણ માતા બાળકને ધરાવતી જાય છે અને પોતાના સ્તન ઉપર અને કામળ ગણાતા શિશુ ઉપર વરસતા વરસાદ તથા બરફના ચરને હાથથી લૂછતી જાય છે. એ હૃદયને સ્તંભાવી દે તેવી કાતીલ બરફ વરસતી ઠંડી એ નારીનાં સ્તનમાં દૂધના પ્રવાહને નથી સ્તંભાવી શકતી. નમ્ર દેહનાળી એ નારી પ્રકૃતિની ગોદથી એટલાં વિમુખ નથી બન્યાં કે જેટલાં આપણે સંસ્કૃતિધારકા બન્યાં છીએ.

પોલીનેશીયા દ્વિપમાં હજી નમ્ર રહેવામાં ત્યાંના લોકો લજવાતા નથી. છતાં ત્યાં રહેવાનાં ઝુંપડાં તો બાંધવામાં આવે છે અને ઝુંપડામાં કુટુંબના સદનાં માણસો નમ્ર હાલતમાં વસવાટ કરે છે. ત્યાં એક જ ઝુંપડીમાં સદનાં સ્ત્રી પુરુષો નમ્ર હાલતમાં સાથે જ

સૂચ્યે છે. ઉત્તર અમેરિકાની એસ્કીમો જાતિમાં તો ધર્મશાળા જેવા સહીયારા ધર્મમાં બસેા ત્રણસેા સ્ત્રી—પુરુષો નમ્મ સૂચ્યે છે. એ સર્વે વનમાં રહેનારી પ્રજા અબ્યાસથી ગમે તેવાં ટાઢ—તડેા, વરસાદ સહન કરતાં શીખી ગઈ છે અને આ રીતે પ્રકૃતિની નજીક રહેવાથી એમનામાં કામવાસનાની ભૂખ બરખ કરવાનાં માર્ગે વધી નથી ગઈ અને એથી એમને આંખ ઉપર વાસનાના પડળ રૂપે શરમના ચશ્માં હજી સુધી નથી ચડ્યાં.

પૂર્વ આફ્રિકામાં વિક્ટોરિયા ન્યાઝા સરોવરની ઈશાન ખૂણે ત્યાંની એક જંગલવાસી જાતિ છે, એ પ્રદેશ ઉપર કહેવાતા સુધરેલા દેશો (ઈંગ્લાંડ અને હિન્દુસ્તાન)ના અવરજવરના કારણે તથા વસવાટના કાળે તેમના માર્ગે ઉપર આવતા પ્રદેશનાં માનવીઓ થોડાંક વાંકો વીંટતાં શીખ્યાં છે, પરંતુ ત્યાંથી થોડે દૂર ગાઢ જંગલમાં જઈને જુઓ તો નમ્મ અવસ્થામાં રહેવામાં જ માનવીઓ આનંદ માને છે. છતાં ત્યાંની પ્રજા લગ્ન-વર્ગને માનનારી છે અને બહિયારનું નામોગિજ્ઞાન જેવામાં નથી આવતું, તેમજ દેહનાં સધળાં અંગોને સમાન નજરથી નિહાળવામાં આવે છે, એમની નજરે ગુપ્ત અંગ અને અંગ્રાસ અંગ જેવું કશું છે જ નહિ. તે સાથે એમનાં કામવાસના પણ અતિ મર્યાદામાં છે.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળની હકીકતનો—વિચાર કરતાં માનવસારીરના રક્ષણ માટે શીત, ગ્રાતપથી જયવા માટે શરીરને વિવિધ વસ્ત્રની જરૂર છે, અથવા મર્યાદા ગુપ્તઅંગના આચ્છાદન માટે વસ્ત્રની જરૂર છે એમ જે આજે આપણે અનિવાર્ય વિષય તરીકે માની બેઠા છીએ તે કેવળ સત્ય છે અથવા અનાદિ કાળથી તેને કાંઈ સત્ય વસ્તુ તરીકે માની શકાય નહિ. ખરી રીતે માનવીએ પ્રકૃતિથી રિમુખ બનવા નેટલો પાંથ કાપ્યો તેટલો જ એને અન્ય પદાર્થો, સાધનો અને બાહ્યસહાયતાની જરૂર પડવા માંડી અને માનવી પરાવલંબી, નિઃસહાય અને આધાર વગર જીવી નહિ શકનાર બન્યો અને કૃત્રિમતા વધતી ગઈ.

એને વનસ્પતિનાં છાલપાંદડાં શરીર ઢાંકવા ઝોઝાં પડ્યાં અને એણે પશુઓને મારીને તેનાં ચામડાંથી શરીર ઢાંકવા માંડ્યું.

શ્રી જાતિને આ જુદા જુદા રંગરૂપવાળાં અને મુલામમ ચામડીવાળાં પશુઓનાં ચામડાં ગમ્યાં અને તેને પહેરવામાં આનંદ પડતો ગયો તેમ પુરુષ સંવનનથી રીઝાવાતી રાણીની મનોકામના પૂરણ કરવાની ખ્યાલિશ જાગી અને પુરુષે મૃગીઆ કરવા માંડ્યા. મૃગીઆ શિકારનું યથેચ્છ ભોજન પકવવા માંડ્યું જંગલમાં વગડાઉં બીજોનાં સ્વાદ ચાખી ઉમેરવા માંડ્યાં, અને એથી સ્વાદની લોલુપતા વધી. વિવિધ જનાવરોના મુદામળ દેહનાં રૂપાળાં સુંદર ચામડાના પહેરવેશની એને લગની લાગી.

“અરણ્ય કાણડ” માં સીતાજી રામને કહે છે: “ઓ સ્વામી—અજાનબાદુ રામ ! જુઓ, જુઓ પેલો સુનર્ણમય કેવો સુંદર છે ! એ મૃગને હણીને તેનું સુવર્ણમય ચર્મ મને લાવી આપો હું એ સુંવાળા મૃગચર્મને સાદડી ઉપર પાથરીને તમારી પાસે ખેસીશ.”

અને આ રીતે આચ્છાદનમાં સુંવાળપ રંગ અને રૂપ સાથે વિવિધ રંગ ઘેરંગી વનફૂલોનું અનુસંધાન નારીએ ધારણ કર્યું અને એ દીપી ઉડી. નરને એ નારી ગમી. અને જરૂરી જણાતાં આચ્છાદનમાં રંગ, રૂપ, કુમાશ ને કલાએ પ્રવેશ કર્યો, અને માનવકુલ હતું તેથીયે દૂર પ્રકૃતિની જોદથી દૂર દૂર હડસેલાયું.

ત્યાંથી પણ ન અટકનાર માનવીઓનાં ચામડાનાં રંગ રૂપ તથા ફૂલોનાં રંગ-રૂપને પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરવાની લગની લાગી. અને એણે વનસ્પતિઓની જાત જાતની ફૂલ, ફળી પત્તી, મૂળ છિદાઓ, છૂંદાં અને ભિન્ન ભિન્ન આકાર દેહ ઉપર આધાર્ય પણ એ રંગરૂપ અને આકાર કાયમ ન રહે-રહેતા એ એને ન ગમ્યું અને એણે આકારોને કાયમ કરવા છૂંદાં છુદાવાની શોધ કરીને છુદાઓ. પુરુષોએ પણ આને સાથ આપ્યો અને કૃત્રિમ શોભાના રવાડે એ પણ ચડવા લાગ્યો.

એ રીતે વદક્ષ, હાલ અને ચામડાં પહેરતાં પહેરતાં, કપાસ હાથ આબ્યો અને એને વણવાની કળા લાધી.

કપાસમાંથી વસ્ત્ર બનાવવાનો અને પહેરવાનો છંદ શરૂ થયો. તેમાં પણ રંગની ઉણપ લાગી અને રોજ બ રોજ નવા રંગે રંગવાની અને એમાં આછી કાત પાડવા તરફ માનવીની વૃત્તિ વળી ગઈ અને વસ્ત્રની વણાટકળામાં વિકાસ વધ્યો, છતાંયે શરીરને રંગ ચઢાવવાનો સ્ત્રીઓનો મોહ ઘટ્યો નહિ. અવનવા રંગ અને કાતના સાળું ચણીયો અને ચોળી હોવા છતાંયે ચાંદ્રા, કાજળ, પદ્મ, પાઉડર, મેંદી અને છંદણાં ચાલતાં જ રહ્યાં-ચાલતાં આવ્યાં છે.

અને આ વિકાસ વધ્યો ખરો, પરંતુ તેમાં અરિયાત કે દેહા-ચ્છાદનનો હેતુ તો બાબુ ઉપર રહી ગયો. તે જગ્યાએ શેઝ, સાઈં દેખાવું, ટાપટીપ, હેલખટાઉપણું વધું. માત્ર પોતાની લાજ ઢાંકવા પૂરતાં, ગફાલુ કરવા પૂરતાં જ વસ્ત્રો હતાં ત્યાં વિલાસે જગ્યા રાફી લીધી. રૂપાળું દેખાવું અને બીજા માનવીને આકર્ષક થવું એ દષ્ટિ પાછળથી અગિયે બની ગઈ અને વસ્ત્રોમાંથી તેના બુદ્ધિ બુદ્ધિ ઘાટ શરીરને બંધ ખેસે તે રીતે તૈયાર થવા લાગ્યા.

વેદમાં સૂચિ મૂરિજ જેવાં વાક્યો છે, સૂચિ-સોય અને એ ઉપરથી સામ-દરજી. મૂરિજ કાતર, આ સાધનો ઉપલબ્ધ હતાં. વેદક પુરાતન ગ્રંથ સુશ્રુત પાતળે દોરે સધિલુ કરવાનું બતાવે છે. એટલે આ સાધનો અને તેના ઉપયોગ કરનાર દરજી-ધંધા-કાર્ય ઉપરથી બુદ્ધિ બળતી તરીકે હયાતીમાં આવ્યા.

શરૂઆતમાં તો શરીરને વીંટાળીને વસ્ત્રનો ઉપયોગ થતો હતો પણ એમાં અજવડતા જણાઈ. કરિપ્રદેશનુ કપડું વીંટાળી ઉપર મુંજ અને દોરડાથી તાણી બાંધવા કળાં પોતાની મેળે ત્યાં બંધન થઈ રહે એવી ઇચ્છા જન્મતાં દરજીએ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો અને ધોતી માંથી સુરવાળ, સુરવાળમાંથી લેંઘો, પાટલન, ચડી, સુધી આવી પહોંચ્યું; અને સ્ત્રીઓને માટે ચણીયો-ધાવરો અને ચણીયા-ધાવરામાં

પણુ ઘેરદાર-ખૂબજ ઘેર. પછી ખુલ્લ અને ઝાલર, પછી કટ અને વિવિધ કટ, ઉપર મોર, કાચલ અને ઢેલનાં રેશમ કે સુતરાઉ દોરાથી, રંગીન કાનથી ચિત્રો દોરાયાં કંપીલાનાં રંગમેરંગી ચિત્રો ઉડવા લાગ્યાં અને જોનારની નજર આછીપાતળી સાડી કે ઓઢણાની આરપાર કેમે કરીને એ ધાત્રાનાં વિવિધ ચિત્રો ઉપર પડે, એવો ખ્યાલ આવે, આકર્ષણ વધે, એ જ માત્ર ભાવ સિવાય કોઈ સાચો હેતુ વસ્ત્રપરિધાન કે તેની કળામાં રહ્યાં નહિ.

આવા ભાવો શરૂઆતમાં તો નર્તકી નૃત્યપ્રસંગે ધારણ કરતી હતી. એનો તો માનવસમૂહ-નરજાતિને પોતાની તરફ આકર્ષવાનો-ખેંચવાનો હેતુ હતો, પરંતુ એની જન-મનરંજન કરવાની કળાએ ધીરે ધીરે સમાજમાં પણ પ્રવેશ કર્યો; સારા સારા ધરની સ્ત્રીઓ પણ પાતિતું મન રંજન કરવાની શરૂઆતમાં પ્રવેશ રાખીને ધીરે ધીરે અનુકરણ કરવા લાગી. પરંતુ એ પતિની પ્રસન્નતાની અકિરચીતું ધ્યેય વેગળું જાતું રહ્યું. પછી તો એને સમાજમાં-સમૂહમાં રૂઢી-રૂપાળુ દેખાવાનું-આકર્ષણ કરવાનું મન થઈ આવ્યું અને એણે દોટ મૂકી પતિની અનિચ્છા કે અરૂચી પણ એની વસમી દોટને નિવારી શકી નહિ.

પુરુષવર્ગ પણ વસ્ત્રના આ પ્રકારે થતા વિવિધ ઉપયોગ માટે કંઈ પાછળ તો નથી જ રહ્યો. અથર્વ વેદમાં દેશમાં જન્મ્યાને તાપ્ય અને જોમિની બ્રાહ્મણમાં કાનના કુડતાને શામૂલ કહીને સંબોધેલ છે. ક્ષત્રિયસત્તી શકુંતલા વનાશ્રમી હોવા છતાં એ કેંચુકી પહેરતી હતી એમ કાવ્ય નિર્દેશ કરે છે. જનમા અને પાવનમાનો છૂટથી ઉપયોગ મોગલના સામ્રાજ્ય વખતે થતો હતો. માત્ર જમાની કસ હિન્દુઓ જમણી બાબુ બાંધતા, જ્યારે મુસલમાનો હાખી બાબુ બાંધતા; અને અકબરશાહ બાદશાહના વખતમાં વસ્ત્રપરિધાનની કળા, વસ્ત્રો ઉપર વિવિધ રંગો અને સોનેરી રૂપેરી તારોની ચૂંથણી શરૂ થઈ ગઈ હતી.

કાપડું, કાનજો, ચોળી અને કંચુકીની શરૂઆત પણ વખતથી થઈ થઈ હતી. સ્તનપ્રદેશ ઉઠાવદાર લાગે એ માટે કસકસાને

બાંધવા તરફ નારીસમૂહની વૃત્તિએ વેગ લીધો. આ તરફ નરભ્રમરની નજર મંડાય તે ખાતર સ્તનપ્રદેશના મધ્ય સ્થળે ફૂલ અને લુદાઓ ભરવામાં અને ફારવામાં મણા ન રાખી. આજે પણ એ કળા બરકા અને ગિરનારના ફૂંઝોની આસપાસ વસતી રાયકા, રખારી, બરવાડ, આમર અને ચારણ જાતિમાં છે. તે જાતિની સ્ત્રીઓને તમે ભરત ભરેલાં અને ખાપ ચોટેલાં, ઉદરને ઢાંકતાં, પાલવવાળાં કાપડાં પહે-રેલાં જુઓ તો જણાઈ આવે.

પરંતુ પશ્ચિમની હવા અને કેળવણીથી રંગાયેલા માનવીને આ ખુદ જૂનું લાગવા માંડ્યું અને એથી જૂનામાંથી એમણે જે નવું સર્જન કર્યું તેમાંયે વસ્ત્રનો મૂળ હેતુ તો રહ્યો જ નથી. તેમાંયે આકર્ષણ અને વિલાસ, શોખ અને મોહ—એ મુખ્ય બની ગયાં અને લુદા લુદા રંગ (ફલર) ના મિશ્રણથી તૈયાર થતાં વસ્ત્રો પરદેશીઓએ આપવા માંડ્યાં. દેશનો વસ્ત્રનિર્માણનો ઉદ્યોગ ખીલતો ગયો, પરદેશ-થી યંત્રો આવ્યાં, મીસો ઊભી થઈ અને એ મીસોએ જાતજાતનાં વસ્ત્રો કાઢવા માંડ્યાં. માનવીની વિલાસપ્રિયતાએ એને અપનાવ્યાં અને માનવીની રૂચીને પેખીને એ ઉદ્યોગોએ દોટ આરંભી: રંગ-રસા-યને એને મદદ કરી, અને પહેા ફાટતાં ગઈ કાલની ડિઝાઈન આજે જૂની બની ગઈ! નવું લેટેસ્ટ સ્ટાઈલનું કાપડ લાવો—કાઢો: જોઈએ તો નવાં યંત્રો, નવાં કારીબરો, નવા રંગ-રસાયનશાસ્ત્રીઓ વસાવો પણ માનવીની અજિરૂચીને સંતોષે! આમ મર્યાદા વગરની પ્રગતિને હવે ન રહી, લાલસાનો અંત ન આવ્યો, રૂચીનો પેડો ન દેખાયો, શોખને સીમાબંધન ન રહ્યું—કેવળ ખતલાએ માળ મૂકી.

અને શહેરોમાં તો ગૃહિણી, અને માતા, પુત્રી, બગિની, બાર્યા સજારીઓ—લગભગ સર્વ બહેનો (અપવાદ સિવાય) વસ્ત્રપરિવાનની પાટને બેફામ અને બેલગામ બનાવી, વારાંગનાની વેશભૂષાએ ઓપતી બનવા લાગી, અને એ પહેરવેશમાં પણ જ્યારે સિનેમા જગતની અભિનર્તાકીઓએ સાથ આપ્યો અને એ સાથ, એ હાવભાવ, આલ

અને નખરાં, વિવિધ અભિનય, દેહ શૃંગારનું નખશિખ અનુકરણ થઈ ગયું, એટલે તો નારીજનતામાં મૂળ રહી નિહાળ્યાં કરવા સિવાય કહેવાનું કે કથવાનું બાકી ન રહ્યું.

પરંતુ આ વસ્ત્રો, રંગની સજ્જવટ અને વર્ણી ખારીક મુલાયમ આરપાર દેખાય તેવાં વિવિધ જાતનાં વસ્ત્રો તેની સીલાઈ કટ, નાબુદતા અને ઢાંકવા લાયક અંગનું પ્રાગટ્ય—આ બધાંએ મળીને એક ભયાનકતા સર્જી દીધી, એક વિનાશકારી ધોષને વહેતો કરી દીધો. જીવનસાહ્યમાં એક ચિનગારી ચાંપી દીધી. વાસનાની—કામો તેજનાની : જીવાન માનવીઓની વાસનાને અને ઉત્તેજનાને બહે-કાવવા માટે વસ્ત્રો—અવળે રસ્તે વહી રહેલ વસ્ત્રો અને તેના પરિધાનના મોજશાખે ઘણું નુકસાન સર્જીવ્યું છે અને જેને કળા અને સજ્જવટે સમગ્રણ વગરનાં શરીર ઉપર પહેરવામાં આવતાં વસ્ત્રોના દબાણે “યૌવનનાં ભયસ્થાનો” બન્યાં રીતે અનેક દિશામાં ઉભાં કર્યાં છે.

અવિવાહીત, અભ્યાસક્ષણ, વિદ્યાર્થી અવસ્થા કે જે અવસ્થામાં વીર્યરક્ષા અને અભ્યર્ચનો ઉદ્દેશ ભરેલો છે અને જેને નજર સામે રાખીને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં કટિમેખલા, કોપીન અને મૃગચર્મ, ઉપરિય વસ્ત્ર ધારણ કરીને એ યૌવનક્ષણ નિર્ગમન કરવાનો રહ્યો છે, તે જ અવસ્થામાં આ વસ્ત્રની સજ્જવટ, આ દબાણો આ મોજશાખ અને આ હેતુઅટાકપણું, આ વિવિધ જાનનું, કેવળ ચોપવાની ખાતર થઈ રહેલું નિર્માણ ક્યાં જઈને અટકશે ?

દેશ, કાળ, હવા પ્રકૃતિ, દરિબંધ પ્રદેશનોય આજે ખ્યાલ નથી, આજે અર્થશાસ્ત્રની મર્યાદાયે નથી. આજે દેશની સંસ્કૃતિ તરફ મીટ માંડવાની પડી નથી, બસ. શોખ, દેખાવ, હાવભાવ અને આકર્ષણ !

પરંતુ આ જનસમુદાયનાં વહી રહેલાં—વિચારો વહી રહેલાં—ધોષમાર નીરને નિહાળ્યાં અને એ અલખને જગાવતા કાઈ પ્રાચીન વેદક્ષણના મહર્ષિ સમ અવધૂત જોગીઓ—શાષ્ટ મંત્રદષ્ટાએ, મદાધુ-

રૂપે શ્રી યોગી " થંબી જાઓ ! તમારી આ ભજકતી વાસના આ મોજશાખ, આ રંગરૂપ અને તમારા આ હેલબટાઉ માનસે દેશને પરાધીન કંઠાળ, દુઃખી, પરાવલંબી અને પદ્મલિત બનાવ્યો છે. હવે આગળ વધતા અટકો અને જુઓ : આ દેશનાં સર્વ સંકટને વિદારી સાચા તેજનો પ્રકાશ પાથરનાર, સાત્ત્વિકતાના ઓવારે તેને લઇ જઈને નિર્મળતાના નીરે નીખારતો, મહામંત્ર સમો---હ્યો, આ રેડીયો ! સ્વચ્છ, શ્વેત ખાદી ધારણ કરો અને દેહ પર લાગેલા મલીનતાના મળને દૂર કરો. આવો, અપનાવો, નિરખો અને તમે નિર્ણય કરો--અનેક પ્રકારે વધી ગયેલા અને અસાધ્ય થઈ બેઠેલા મહા વ્યાધિનો ! અને તે માટે માત્ર આ એક મહામંત્રસમો અમોઘ ઔષધિરૂપ રેડીયો અને ખાદી સ્વીકારો અને ફેંકી દો સઘળાં પ્રયત્નો; પછી જુઓ એ તન અને મનનાં અનેકવિધ સંદેહો અને ચાતનાઓથી તમારૂં રક્ષણ કરશે--તમારો સર્વપ્રકારે ઉદ્ધાર કરશે. તમે માનવમાંથી દાનવ અનવાના માર્ગે જઈ રહ્યા છો તેને બદલે સાચા દેવ અનશે ! ”

પુરુષોત્તમ મોહનની એ પગવાણી: ખાદી ધારો. રેડીયો ફરવો સ્વાવલંબી જાઓ, યંત્રવાદને જતો કરો અને એ રીતે દેશનાં કરોડોનાં નાણાંને અચાવો, શ્વેત ખાદી પહેરી, સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિ ફળવો એથી રાજસ-તામસ ઓછા થશે, ઈંદ્રિયો કાબૂમાં રહેશે અને મોહ--ગજસવૃત્તિ ઓછી થવાથી ઈંદ્રિયોનો આપમેળે નિગ્રહ થશે.

આ રીતનો દેશના ખૂણે ખૂણે પૂજ્ય મહાત્માજીનો અવિરત નાદ--ગરીબો અને નિરાધારોની શેડી સંપાદન કરવાનો રેડિયો અને ખાદીનો સાદ દિન્દના એકથી બીજા હેડા સુધી પહોંચી ગયો છે, જતાં એની જેટલી સરસ અસર થવી જોઈએ તેટલી થઈ નથી. થોડાક સિદ્ધાંતવાદી માનવીઓ ખાદીધારી અને રેડીંગના ઉપાસક બન્યા છે. અને બીજા થોડા માનવીઓએ તે ચીલે ચાલવાની ખાતર ઔપચારિક રીતે ખાદી રેડીયો અપનાવ્યા છે. દેશમાં એની સાચી

અસર સર્વવ્યાપી અને ત્યારે ખરી અને એ બનશે ત્યારે આ દેશ ધણી રીતે સુખી હશે અને એમાં “યૌવનનાં લયસ્થાનો” મળેલું એક સ્થાન ખિલકુલ નાખૂદ થયેલું હશે.

પહેરવેશના ઢંગ સંબંધમાં દેશ, રૂઢિ અને પ્રણાલિ ધણા વખતથી ચાલી આવે છે.

કાશ્મીર તરફ ઠંડી વધુ પડતી હોવાથી શાલ અને ઊનનાં વસ્ત્રો ત્યાં વધુ વપરાય છે અને બીજા પ્રાંતોમાં શિવાળાની ઠંડીથી બચવા ઊનનાં ઝરમ વસ્ત્રો પહેરે છે. મોટા લોકોમાં વિદ્યાસની ખાતર રેશમી અને જરીભરતની સાડીઓ અને શેલાઓ વાપરે છે. બ્રાહ્મણ જાતિએ ઊન-રેશમ જેવાં પ્રણીના બાલ અને કાશેટા—કાળમાંથી બનતાં વસ્ત્રોને વધુ પવિત્ર માન્યાં છે, અને વનરપતિમાંથી પેદા થતું સુતરાઉ કાપડ અપવિત્ર ગણે છે અને તે વારે વારે અપવિત્ર થઈ જાય છે, એવું માને-મનાવે છે. શરૂઆતમાં તો આ પવિત્ર કે અપવિત્ર વસ્ત્ર માનવાની પાછળ ગમે તે શુભ હેતુ—ઉદ્દેશ અથવા તત્ત્વ પડ્યું હશે, પરંતુ આજે તો માત્ર ઊન અને રેશમનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાથી પવિત્રતા સચવાય છે એવો દેખાવ કરનાર દેવળ દંભને પોષતા હોય એમ જ લાગે છે, સાચી પવિત્રતા અને તેની પાછળની ભાવનાનું સત્ય તો વિસ્મરણે ચઢી ગયું છે. માત્ર ચાલતો ચીલો અને એ અર્થે દેહને વોષવા સિવાય તત્ત્વ જેવું બરીયે જણાતું નથી. છતાં આ ઊન અને રેશમનાં વસ્ત્રો પ્રાચીનકાળથી હિન્દમાં શરૂ થયાં છે. “લુએનસંગ” (ચીનવાસી) આ દેશનો પ્રવાસ કરી, એ વિષેનું વર્ણન લખતા સૂતરનાં, રેશમના અને ઊનનાં વસ્ત્ર હિન્દીઓ પહેરે છે એવો નિર્દેશ કરે છે.

બાણકવિ “હર્ષચરિત્ર” સૂતર, ઊન, રેશમનાં વસ્ત્રો સર્પની કાંચળી જેવાં ખારીક પવનથી ઉઠી જાય તેવાં અનેક ઇંદ્રધનુષ્ય જેવાં વિવિધ રંગે ઓપતાં વિવિધ જાતનાં હોવાનું વર્ણન કરે છે.

આપણે ઊનનાં વસ્ત્રો આગળ પહેરતા એ વાત સાચી, પરંતુ

કંડા મુલકનો વધુ વપરાશ જીનનાં વસ્ત્રોનો જોઈને એમનું આપણે અનુકરણ કરતા થયા. એ જ રીતે યુરોપદેશવાશીઓ તંગ કપડાં પહેરી, આ દેશમાં આવતા થયા. તેમની પાસેથી તંગ પાટલૂન, બ્રીજીસ આપણે ત્યાં આવ્યાં. બીડાબીડ કેડ, સખત ખૂટ અને તેની અંદર પાછાં ચપોચટ મોજાં પહેરી, તસતસીને દોરી બાંધતા થઈ ગયા. વળી એ પહેરવેશ એટલો સખત, એટલો અકકડ, એટલો ટાઈટ, બનતો મથો કે આપણે આપણું સ્વરિતક આસન કે પદ્માસન (નિરાંતની પલાંડી) વાળવાનું પશુ ભૂલ્યા, અને ખુરસી ઉપર મોજના ઘોડા જેવા અકકડ ને અકકડ ખેસવાનું શરૂ થયું. આ ગરમ મુલક-ઉષ્ણ કટિબંધ પ્રદેશ કે ન્યાં બધું કરીને બદન ઉપર ખુલતાં વસ્ત્રો વધારે પહેરવાની જરૂર છે, જે દેહ અને દેશને એ દીલાં અને ખુલતાં વસ્ત્રો વધારે અનુકૂળ છે જે દેશના મહર્ષિઓ એક વસ્ત્ર પહેરી, એક વસ્ત્ર ઓઢી, નિરોગી અને નિર્વિકારી રીતે સો વરસનું આયુષ્ય નિરાંતે ભોગવતા, તે દેશની આબોહવામાં આ તંગ પહેરવેશ શરીર ઉપર બાંધતો વધારી દીલાં, ફેફસાં બીંસાય, પૂરતો શ્વાસ ન લઈ શકાય, પેટમાં દુટ્ટી સુધી દમ ન તાણી શકાય એવાં પાટલૂન અને કમરપટ્ટા, જોકેટ અને ઉપર નેકટાઈનો ગળે ફાંસો, કોટનાં બટનની ભીડ અને પગમાં ખૂટની દોરીનાં તંગ હાલત ! બળદને સાંતીડે જોડયા પછી નાથ, મોચડો અને રાશથી તાણી બાંધી, પરા-જાનો માર અને આરના ઘોડાથી જેમ “હો મારો બાપો...હો.” કરતો ખેડૂત હો કે છે, એમ આ યુરોપના વતનીઓએ આ સુધરેલા જગતનાં માનવીઓ એવા તો તાણી બાંધ્યા છે કે એમને પોઝીશન ખાતર આ બિચારા શરીર ઉપર અઢારઢાર વસ્ત્રોની સળવટ કરવી પડે છે. છોને પછી અકળામણ થાય, મૂંઝવણ થાય ! ઊનાળામાં તોબાહ તોબાહ થતું હોય પણ પોઝીશનમાં ઘોબો નહિ પડવા દેવાની ખાતર એમનાથી હેટ-સૂટ વગર બારણાંની બહાર ડોકિયું થઈ શકે નહિ.

પણ હવે બઈ કાલનું આ પોઝીશન આબના પ્રભાતે અળ-

આમણું બનતું જાય છે. આજે તો હંસની પાંખ જેવાં શ્વેત ખાદી ધારણુ કરેલા જાયા, મળ્મની ગાંધી ટોપી અને અને ખાદીનાં ધોતિ-યાંધી ઓપતો, ખુલ્લતા ડ્રેસે જનમનમાં પ્રવેશ કરી, માન મેળવતો સમુદાય-ગણુ આજે આગળ આવતો જાય છે. ગાંધીજીની વસ્ત્રની વિવિધ પરદેશની સળવટ જેને જેઠલમેન ચાનવામાં અપાવતી હતી, એ ભાવના ઓસરતી જાય છે, અને અમારી પાશુ એ સલાહ છે કે આજનો નવજુવાન, દેશ અને દેહના કલ્યાણની ખાતર, જુવાનીમાં વીર્યરક્ષાની ખાતર, સ્વતંત્ર દિવંદની આર્થિક સુધારણુની ખાતર અને ગરીબ દેશના રોડીના પ્રશ્નને પહોંચી વળવાની ખાતર પરદેશની પહેરવશની નીતિને તિલાંજલિ આપે, ખોટા મોહને છોડે, દેખાવ કરવાના—વિવિધ વસ્ત્ર પરિધાનના મોહને જતો દરે અને હાથથી કાંતેલા વિશુદ્ધ સૂતરમાંથી નીપજાવેલી શુદ્ધ ખાદીનાં સુંદર અને શ્વેત વસ્ત્રો ધારણુ કરીને દેશને યોતાનાં કાર્યોથી શોભાવે.

એ દિવસો પૂરા થયા છે કે તમારી હિંચી ફગવણીનો દેખાવ તમો પેંટ-સુટ નહિ પહેરો તો નહિ દીપે!

એ સમય ચાલ્યો ગયો છે કે તમારો ડ્રેસ આંગ્રજ ફટિ પ્રમાણે નહિ હશે તો તમે કોર્ટ, કચેરી મેળાવણ અને સભા—મંડળોમાં પ્રવેશ કરતા છાંભીલા બની બેસશો, આજે સમય પત્રટાઈ રહ્યો છે અને આજે દિવંદની આઝાદી આવી ચુકી છે. ઘણાં વર્ષો થયાં આ સંસ્કૃત દેશ ઉપર પરદેશીઓના પકડબાએ આપણને ઘણા વિપથ-ગામી બનાવી દીધા છે અને આપણી દષ્ટિમાં ભ્રમ પેદા કરી દીધો છે. તેને છોડી મનને સાસ્ત્રિકભાવે ભરવા માંડો અને પાછા વળો.

મનને સાફ લાગે તેનો વિચાર કરવાને અમે રોકી શકતા નથી. પણ દેશને જે સાફ સમાજને જે સાફ, લાગે તે આપણને પણ સાફ લાગવું જોઈએ. સાફ કષ્ટ રીતે, કેમ લાગે તેનો વિચાર કરવા, જોડા ઉતરવા થોડાવું જોઈએ.

જુવાન અને જુવતિ, અવિવાહિત અવસ્થામાં તમાગ મનને

ચંચળતાના ઘોડે નહિ સહવર્તા, વીરરક્ષાની ખાતર અક્ષયજી
પાલનની ખાતર પણ વસ્ત્રપરિધાનની આખતનો વિચાર કરવા માટે
અમે તમને રાહીએ છીએ.

જુવાનો ! કેટલી વખત તમે પહેરો છે એ વસ્ત્રોના ઢંગ વિશે
વિચાર કર્યો છે ? જુવાન વિદ્યાર્થી ખૂબ જ ખુશ્તો લેધો પહેરી
ચાલતી વખતે, કન્યાઓ. જેમ ચણીયાને એક હાથે કિચડી પગલાં
મેતી ચાલે છે તેમ ! આવા જુવાનોનો આ વસ્ત્રાભિનય ખરેખર
એક ઉપખવનારો નથી લાગતો ?

કેટલીયે વખત લેધો અને ટેનીસ પહેરી, માથાની સરખી
સેથી પાડી, મારમ વચ્ચે ગણીને પગલાં કરતાં નવયુવાનને હું જોઉં
છું ત્યારે મને વિચાર આવે છે કે ઉછરતા નવયુવાનની શી આ
ચાલ, આ વસ્ત્ર, અને આ વસ્ત્ર સાથે અભિનય ! એ વિવેકયુક્ત છે
ખરો ? તેમને ગમે છે, એટલે તેઓ એમ કરે છે, પરંતુ એમનું
ગમન એ શૈભાયુક્ત છે ખરું ?

આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે વસ્ત્રપરિધાનની પાછળ એ
હેતુ તરફ નજર રાખીને આપણા દેશ અને આપણી આબોહવા તરફ
નજર કરીને વસ્ત્રપરિધાન માટે નિર્ણય કરવામાં આવે એ જોઈએ
જરૂરી છે તેટલું જ જરૂરી યુવાનો અને યુવતીઓને પોતાની યૌવન-
રક્ષાની ખાતર સાદા, સ્વચ્છ અને મનને ખાસ કરીને ઉશ્કેરે નહિ
અથવા ખીજતે સુંદર લાગવાં છતાં ખોટું આકર્ષણ ઉપખવનાર ન
અને તેવાં વસ્ત્રો તરફ કાળજી રાખવી એ યૌવનના ભય સામે રક્ષા
મેળવવાના એક સાધન સરખું છે.

સ્ત્રીઓ માટે વસ્ત્રો એ દેહ ઢાંકવા ઉપરાંત કુલવતી બો તરીકેનું
એનું વ્યક્તિત્વ હીક રીતે દીપી ઉડે એ રીતે જ્યાં સુધી પહેરે ત્યાં
સુધી એના તરફ વધુ પડતી લોક નજર ઉડીને પછડાતી નથી, પરંતુ
જ્યારે એ એક સુધક અને કુલવતી નારી કરતાં આગળ વધે છે અને
એના પડેવેશમાં ટાપરીપ અને અકાષ્ઠ સ્થાન લે છે એટલે જોના-

રની નજર વધુ પડતી એની તરફ મંડાય છે.

આજે હજારોની સંખ્યામાં જુવાન બહેનો રોજ ને રોજ જે રંગપલટો કરે છે. વસ્ત્રો અને આભરણમાં રોજ બે રોજ થતું રૂપાંતર આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ તે જ્ઞાને માટે ?

એનો જવાબ એક કારણમાં નહિ આપી શકાય. તેનાં ત્રિવિધિ જુદાં જુદાં કારણો છે.

(૧) દેખાદેખી, અતુકરણ કરવાનો મોહ અથવા એક પ્રમા-
રની યેલછા.

(૨) ખીમતની નજરે પોતાના અંગોપાંગોને આકર્ષક અને સુંદર દેખાડવાની દિલના ઉંડે ખૂણે પડેલી તાલાવેલી તથા સ્વચ્છતામાં સ્પર્ધા.

(૩) પુરુષને પ્રસન્ન કરવા પુરુષને મોહ ઉપજાવવા અને પોતાની તરફ આકર્ષવા-લલચાવવાની વૃત્તિ: આ સિવાય પાણુ-ખીમત નાનાં નાનાં, ધણા ઇર્ષ્યા કારણો છે. પણ મુખ્યત્વે ઉપર બતાવ્યાં તે જ કારણોને લઈને આજે અનિચ્છતાય રીતે જુવાન કન્યાઓમાં રંગ પલટો અને વેશપરિવર્તન થઈ રહેલાં છે અને આ વસ્ત્રોના મોહ તથા સ્પર્ધા, આ વિવિધ રૂપાંતર પામતા જતા પહેરવેશ અને તેને ધારણ કરવા ખાતર આપવા પડતા સિદ્ધાંતના અજુગતા અર્થાં પાછળ કેટલાયે કુટુંબોની દળી મહેનતની મજૂરી વાસ્તવિક જીવનની જરૂરીયાતો પાછળ નહિ વપરાતાં આ રીતે રોજ ને રોજ કેવળ મોહ અને દીપાવા પાછળ ખર્ચાં થાય છે. બહેનોને આપણે એક વખત એમના આ વેગે વધતા જતા રૂપ રંગ અને આભરણ પલટાને માટે સવિનય પૂછીએ.

બહેનો આટલી બધી આ આંધળીયા દોટ શા માટે ?

મહાત્મા ગાંધીજીએ એક વાર કોલોમોમાં સ્ત્રીઓને આમ કહેલું :

“ તમને એક સવાલ પૂછું. સ્ત્રી પુરુષના કરતાં વધારે વસ્ત્ર-પારધાન; વધારે શણગાર શા માટે સજતી હશે ? શું તેનામાં સૌન્દર્યનું વધારે જ્ઞાન છે ?

“ ના; મને તો કેટલીક જાહેનોએ કહ્યું છે કે પુરુષને ખુશ કરવા માટે જ એ આટલા દોષ કરે છે. ત્યારે તો મારે તમને કહેવું જોઈએ કે જો તમારે કાંઈ લોકસેવાનું કાર્ય કરવું હોય તો તમારે ખુશ કરવાનો ધંધો છોડવો જોઈશે, જો હું સ્ત્રી હોત તો જરૂર હોત તો જરૂર સ્ત્રીને પોતાનું રમકકું માનનારા પુરુષની સામે જાંડ કરત.”

આજે મહાત્માજીનો ઉપદેશ જેમને ખરેખર જીવનના ઉંડાણમાં સ્પર્શ કરી ચયો છે એવી કેટલીક જુવાન જાહેનોએ ખોટી ટાપટીપ છોડી ઈષ્ટ પોતાની જાતે ખાદી કાંતી, કેવળ ખાદીનાં શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરવા માંડ્યાં છે. એવી જાહેનો ખરેખર સ્વરક્ષી ધવલ રાત્રિમાં આજે યોગપતા ચાંદલીયા જેવી શુભ અને શીતળ પ્રકાશતી બાસે છે.

આજે વધી રહેલી ખરયાળ અને તોછડી, અજીકતી અને ચંચળ વસ્ત્રપરિધાનની દરિકાઈ અને વિવિચિત્રતાથી જ યૌવન દીપી ઉઠે છે એવું માનતા-મનાવતા માનસ ધરાવનારા સાચી વસ્તુ સમજવામાં ઊતરાયા છે.

સૌન્દર્ય એ કુદરતે અક્ષેલી અલૌકિક દેહની સુષ્ટતા છે. એને વધુ પડતો ટાપટીપ કરવાથી તો સાચા સૌન્દર્ય ઉપર દાંક પીછેડા કરવા જેવું અને છે. કવિ કાલિદાસ વસ્ત્રોની ટાપટીપ, કટ અને સગવટ વગરની આભૂષણોથી રહિત શકુન્તલા વિષે સાચું જ કહે છે કે: “ આ કૃષાંગી વન્દલ પહેર્યા હોવા છતાં અતિશય સુંદર લાગે છે ” અથવા સ્વાભાવિક સુંદરતા જેમને મળી છે. તે સ્વાભાવિક સુંદર દેહને કઈ વસ્તુ આભૂષણરૂપ નથી થતી ?

તમે કેટલીક આમ્યજીવન જીવતી અને વલોણાં વલોવી બાથો ભેંસોના હિમંચન કરી અને માથે હિંચકી રસ્તે સરકતી મહીયારી જુવાન બાળાઓને જોઈ હશે. એને ધાટીલો દેહ વગર ટાપટીપે માત્ર દેહ ટાકવા પુરતા ખરખચડા અને જરાયે રંગની સગવટ વગરનાં દુંકા અને સીલાઈની સંપૂર્ણ ઉજીપવાળાં વસ્ત્ર પહેરેલાં હોવા છતાં એના દેહમાંની કુદરતે અક્ષોસ કરેલું સૌન્દર્ય નીતરતું નિહાળીને જે

આનંદ અનુભવે એવો તમને કદાપિ શહેરમાં વસતી સમયે માટે ખટકો રાખતી નારીમાંથી જોવા નહિ મળે.

આ રીતે ખોટી વધુ પડતી અને ઉચ્છ્વેષપ્રતાપમાં ખપે એ જાતની વેશભૂષા કેવળ એમને પોતાને જ નુકસાનરૂપ છે, એટલું જ નથી. પરંતુ મારી પાસે આવતા સ્વપ્નદોષના સેંકડો યુવાન કાલેજીયન જીવનને પૂછતા જે રીતે એમના સ્વપ્નદોષનાં કારણોનો એકરાર કરતાં કહ્યું છે તેમાં હું એવા સુશીલ અને ક્ષમતાશ્રિત ધરાવતા અનેક યુવાનો માટે ખાતરી આપું કે તેઓ ખીજી બધી રીતે પવિત્ર જીવન જીવતા હોવા છતાં માત્ર વિવિધ સમયે કરતી યુવાન છોકરીઓને નિરખીને વારંવાર જોવાથી તથા સિનેમાની અભિનેત્રીઓનાં પહેરવેશ ઉપર દષ્ટિ ખેંચાયા કરવાથી એમના મનમાં કામુક્તા પ્રગટ થતી અને મન સ્વપ્નમાં સતાવતું અને એ સતામણીના પરિણામરૂપે સ્વપ્નદોષ જેવો યુવાનીનો ધાતક અને પુરુષત્વનો પાકો દુસ્મન શબ્દ એમની પાછળ પડેલો.

આમાં સીધી રીતે બહેનોને દોષિત ન માનીએ તોપણ એમના મનમાં પુરુષોને આકર્ષણ કરવા ખાતર ઉપજાવેલી ટાપટીપની સમજવટ પુરુષમનને અચળ બનાવવાને કારણરૂપ માની શકાય ખરી !

એ જ રીતે પુરુષોની ટાપટીપ-સમજવટ સ્ત્રીમનને અચળ બનાવવાને કારણરૂપ બનતી હશે કે કેમ તેનો મને બહુ ખ્યાલ નથી, તેમ કેઈ જુવાન બહેનોએ એ જાતનો મારી પાસે ચોખ્ખો ઘટસ્ફોટ નથી કર્યો, છતાં એક વાત જરૂર કહી શકાય કે જુવાન કન્યાઓ માટે વસ્ત્રો વિશે ઉપર મેં જે ટીકા અને આગળી ચીંધીને રૂઢવટ કરી છે. એ જ રીતે જુવાન પુરુષોને પણ ચેતવવાની જરૂર છે.

ખીજી જુવાનોને ચેતવણ જેવી વાત તેમના શરીર ઉપર તંબ વસ્ત્ર પરિધાનની છે.

જીવન કન્યાઓને આવશ્યકી કળારો વખત જાતી ઉપર ધારણ કરવામાં આવતી યોગી અને બોડીસની સખ્તાઈ માટે તથા ચણી-યાની નાડી કમર પર તાણીને બાંધવા પ્રત્યેની વલણ ઉપર વારંવાર કહેવું પડ્યું છે અને મેં એવી ધણી બહેનોના કેસમાં જોયું છે કે એમના જાતી ઉપરના સખત બંધનને પરિણામે એમના સ્તનપ્રદેશની ખિલવટ તો થઈ નહોતી, પરંતુ એમની શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિને પુરતો અવકાશ નહિ મળવાથી, એમને હૃદયરોગ, હૃદયનો થડકો અને એમથી હિસ્ટીરીયા જેવા બ્યાધિ લાગુ પડ્યા હતા.

કમરના બંધનથી ગર્ભાશયને નુકસાન થવાનું અને કમર અત્યંત નાજુક રહી જવાનું એ માત્ર વસ્ત્રપરિધાનના પરિણામે થયેલું મેં જાણ્યું છે.

જીવન છોકરાઓને લંગોટ તાણી બાંધવાથી અને સતત પહેરી રાખવાથી આવી જ જાતનું કેટલુંક નુકસાન થવાનું પણ હું જાણું છું અને એ માટે એમને મારે વારંવાર લખવું અને કહેવું પડ્યું છે.

(૨) સંસંગ-સન્નિવ્રતા

સત્સંગનો અર્થ સારા માણસની સોખત એવો થાય છે. માનવી માત્ર સંગ સિવાય રહી શકતો નથી. જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં વિહાર કરતા મનુષ્ય માત્ર ગમે તે અવસ્થામાં હોય પરંતુ એમને એકાદ વધતા પ્રમાણમાં સંગત—સોખત થાય છે, અને સંગતિ અનેક વાર અનહદ પ્રદારથી માનવીના જીવન ઉપર અસર નીપજાવી, માનવીને મહાન બનાવે છે અને પ્રયત્ન માણસ નિર્જન માણસ ઉપર પોતાની ગુણદોષની અસર—છાપ સચોટ રૂપમાં બેસારે છે.

સારી સંગતથી અનેક માણસો પોતાનાં કુલક્ષણો, કુવિચારો અને કુબુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને સુવલ્લણ, સુવિચાર અને સદ્બુદ્ધિ ધારણ કરતા થયા હોય છે અને એવા સેંકડો દાખલા મળી આવે છે;

જ્યારે સારા માણસોને કુષ્ટ, ક્યુદિવાળા અને કુચરિત માણસોના સંગત થતાં તેઓ સુદુષ્ટી મદી, કુઃશરિત બન્યાના દાખલા પણ અનેક બનતા જોવામાં આવ્યા છે.

યુવાની વઢાની ઠીક ઠીક હોય તો પહેલો પછી અને અનેક અનુભવ પછી ધ્યાનને સારાસારનો વિવેક સમજાવવામાં ઉતર્યો હોય તેવા આદેશ હોય તો માણસોને તાર્કિક સંગેદોષ અસર નથી કરતો, જ્યારે જુવાન લોહીયાળ હજી સંસારના ધૂપ-છાંચનો અપૂર્ણ અનુભવ હોય છે અને હજી તો વિચારો અને ભાવનાઓની ભરતીમાં વિવિધ ક્ષેત્રમાં ઉડ્યન કરનાર દિલ હોય છે તેવી અવસ્થા કે જે જુવાનીની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે, તે અવસ્થામાં તો નિત્ય નવા સંસર્ગ—નવી દોસ્તી અને નવા દોસ્તોનો સંગ આવી મળે છે, મિત્રતા બંધાય છે અને પરસ્પર આચાર, વ્યવહાર અને વાણીનો સંગમ જન્મે છે. તેમથી ધણું લેવાય-દેવાય છે, અને પાત્ર-કૃપાત્ર યુવાનો ક્યારેક ગુણો તો ક્યારેક દોષો પડછાયો મિત્ર ઉપર નાખે છે અને એની અસર એકબીજાના વ્યક્તિત્વની જેવો સખળતા નિર્ભળતા હોય, તે રીતે નીપજવી આપે છે.

અને આજનો સમય કે જેમાં યુવાનોને અભ્યાસ અર્થે, સેવા અર્થે અને રાજ્યદારી અથવા આજની નવયુગની આગે બઢતી પ્રવૃત્તિમાં સમૃદ્ધ અને જુદાંરૂપે પરસ્પરને સાથ આપી, સાથે રહી, “ચલ ચલ રે નવજવાન”નો આહ્વાન પુકારવાનો છે, ત્યાં સત્સંગ—સંસર્ગ અને જુવાન—જુવતીઓ સાથે મળે છે, રહે છે સંસર્ગમાં આવે છે. પછી ધીમે ધીમે એમથી મિત્રતા-દોસ્તી બંધાય છે—મોખાય છે અને સ્થાયી થાય છે.

કાલેજમાં ભણતા જુવાનોથી માંડીને અભ્યાસ છોડ્યા પછી ધંધાથી બનતાં જુવાન અને જુવતી નિત્ય નવા સંગથી રંગાતા, એ સંગ-રંગના આછા-પાતળા અથવા ગૂઢ ભાવોને સંગ્રહ કરતાં અને જુદાં ઉપર તેના ઓપ ચઢાવતાં ક્યારેક ઉન્નતિના સિખરે ચઢી

જન્ય છે અને ક્યારેક અવનતિના તળિયે જઈને પડે છે તે આપણે જોઈએ છીએ.

પદ્ય—ઊતારી જવું સહેલું છે અને ચઢાણુ ધણું અપડું છે. પહોડાની ચઢાઈ તરફ નજર કરે કે જીવનના વહનની ચઢાઈ-ઊતારાઈ તપાસો અને માનવીનાં અપલક્ષણો અને દુરાચારનો પ્રવેશ જોઈ શકાયે સામા પાત્રને પોતાના સહજમાં લઈ લે છે તેટલી કઠપથી સદ્ગુણી માનવીના સદાચાર અને સુવિચાર આકર્ષી શકતા નથી. એથી જ જે એક વખત જાણે-અજાણે દુઃશરિત માનવીનો ઓપ લાગી ગયો, તેના પડછાયામાં સમાઈ બેઠો તો ત્યારપછી લેખાથી મુક્ત બની ઉંચે ચઢવામાં ખૂબ સહન કરવું પડે છે, પ્રયત્ન કરવો પડે છે, તપશ્ચર્યા વેઠવી પડે છે.

એથી જાણ્યા માણસોએ સારી સંગતિ માટે બારપૂર્વક ચાનવીને ઉપદેશ આપેલો છે.

સત્પુરુષનો સંગ પાપ, તાપ અને દીનતાનો નાશ પોતાના સદ્ગુણો વડે અને પોતાના સહવાસ વડે પોતાના નિશ્ચયબળથી સહજમાં આપી શકે છે. એટલા માટે ઉત્કર્ષની કૃત્તિ રાખનારે સર્વદા સજ્જનની સંગતમાં રહેવું જોઈએ. કહેવત છે કે મનુષ્ય જેવી સોબત કરે છે તેવો જ તે બને છે. આપણા મિત્રોની પસંદગી વખતે બહુ જ સાવચેતીથી કામ લેવું જોઈએ.

કોઈ પણ મનુષ્યનાં કુળ તથા ક્ષીણની પૂરેપૂરી પરીક્ષા કર્યા વિનાય તેને પોતાનો મિત્ર બનાવવો ન જોઈએ. કુર્જનનો સંગ કરવાના પરિણામે મોટા મોટા પુરુષોનો નાશ થયેલો છે. પરંતુ સજ્જનોનો સહવાસ કરવાથી પાપીનો પણ ઉદાર થઈ ગયો છે.

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાની કૃત્તિ ધરાવનારે તો ખાસ કરીને આ મામલતમાં લક્ષ રાખવું જોઈએ. કારણ કે બ્રહ્મચર્ય નષ્ટ થવાનું મૂળ કારણ દુરાચારી મિત્રોની કુસંગતિમાં અર્થાત તેમની સાથે કરવાના પ્રસંગોમાં કરેલા કુવિચારો જ છે. આજકાલ અશ્લીલ ગુંચાર

રસથી પરિપૂર્ણ નાટકો સિનેમાઓનાં ચિત્રપટો, સભ્યતાભિમાની પશ્ચિમના દેશમાંથી વેચાવા સારૂ આવેલા છે. તે સ્ત્રી-પુરુષોનાં અર્ધનગ્ન અને નગ્ન ચિત્રો અને નીચલા થરનાં માનવીઓની મર્યાદાહીન ભાષા, શ્રીમંત વર્ગનાં ઘરમાં કામકાજ કરનારા નોકરવર્ગની ખરાબ એપ્ટાઓ મોટાં શહેરોમાં નજરે ચડતાં વિક્કરોત્પાદક હીન દૃશ્યો, સુધારાના પવને ચઢેલી ઉચ્ચ કોમની મહાત્મી છતાં પરદેશની આલે આલે તથા રંગ, ઢાળ અને વર્તાણુંકે ઓતપ્રોત થઈ ગયેલી દેશની નારીઓ, તેમનો અર્ધનગ્ન પહેરવેશ, એવાં અનેક નાનાં મોટાં ક્ષરણોથી નવયુવક અને નવયુવતીઓનાં ધ્વજાયનો પ્રશ્ન વધારે ને વધારે મુચ્ચવશ્ચ બરેલો થતો જાય છે. ઉચ્ચ શિક્ષણની જ્ઞાણ અને પાઠશાળાઓમાં છોકરા-છોકરીઓનું સહશિક્ષણ અને તેમાંથી ઉદ્ભવ થતો સહવાસ તથા એકત્રિવાસ પણ સંમતિની વિકૃતિ પેદા કરે છે અને આવા સહવાસો જુવાન વર્ગને વાસના અને માયિક ભાવો તરફ ધસડીને હેવટે પતનની કેડી તરફ વાળી જાય છે.

આજે તો કળાને નામે, સ્વતંત્રતાને બહાને, જુવાનો અને જુવતીઓ પરસ્પરનો સંબંધ કેળવી રહ્યા હોય છે. જૂની મર્યાદાઓ અને સંકેડામણ, બંધનો અને રુઢિમાં રહેલી શરમને કમાવી, આજના જુવાન અને જુવતીઓ મુક્તવિહાર અને મુક્ત વિચાર ધરાવતાં થઈ ગયાં છે. એમને સહવાસ કેળવવામાં, મિત્રો સાથે વિહાર કરવામાં સહનિવાસ કરવામાં કોઈ ભયસ્થાન જણાતું નથી. એ તરફ આગળી ચિંધનાર અને જૂની, સંમરોપની કાવકી શિખામણ તરફ લક્ષ્ય દોરનાર તરફ આજનો જુવાનવર્ગ કાં દુર્લ્લેષ કરી. આખા આડા કાન દઈ સ્વેચ્છિક આર્ગે વહન કરે છે, કાં તો એને ઓગણીસમી સદીના બંધન અને બીકણતા કહી ઉતારી પાડે છે.

આમ છતાં એ એમના નિત્ય નવા કેળવાતા સંબંધો અને સાહસો, મિત્રતા અને દોસ્તી-ફેન્ડશીપ અને સહવાસ, એટલા ઉપગ્રહો, એટલા અસ્થાયી અને એટલા દુરઠા ભેદાત્મક બનતા હોય છે

કે એની તો આજનો નવસુધારક યુવાન વર્ગ જે નોંધ રાખે તો જ તેનો તેને બરાબર ખ્યાલ આવે.

પરંતુ આ સામાન્ય સહવાસોમાંથી મિત્રતાની ઝાંઝ વળે છે અને એ ઝાંઝ પાછી અદ્ય સમયમાં તૂટી જાય છે. એ બંધન અને વિખૂટું પડવું—એ ગાળામાં પરસ્પરના જે સંગ-સહવાસમાં જુવાન માનવીના ઉપર અસર નીપજવી જાય છે અને તેમાંથી દોષનો સંગ્રહ થાય છે તેથી જુવાન માનવીનું પતન થાય છે. તેના દાખલાઓનું એકીકરણ કરવામાં આવે તો આજે જુવાનોનો થઈ રહેલો વિનાશ અને અપ્રહાયતા દોષ, મિત્રતા—કુમિત્રતાનાં કારણે ધણા ભાગે થતા જાય છે એ વાત તરત જ સમજશે.

એક કવિ કહે છે:

સમૃદ્ધિ ચૌદ જુવન તણી પુર્યાર્યે મળવી સહેલ છે,
સદ્ભાગ્ય વિણ સન્મિત્રની પ્રાપ્તિ મહા મુશ્કેલ છે.

[૨૧]

સંગદોષે પતીત થયેલા યુવાનની આપવીતી

“ ટીકીટ પ્લીઝ ”

ચાર ચાર સ્ટેશન વીતાવીને ટુંગભુદ્રા નદીનાં જોશીલાં પાણીનાં વેગે સુસવાટા મારતી ને દોડતી ગાડીમાં એક જ આસને વિચાર-વહનમાં ખૂબ જ ઊંડા ઉતરી ગયેલા મનમોહનની વિચારતંદ્રાને ટીકીટ-કલેક્ટરે “ ટીકીટ પ્લીઝ ”થી એક જબરો આંચકો માર્યો અને સફાળો એ સ્વસ્થ થયો.

જસુમતીબાએ વિદાય વેળાએ શુકન સાચવવા આપેલું શ્રીફળ, જે એણે હજુ જમણા હાથે પકડી રાખેલું તે તેણે બાજુમાં મૂક્યું અને જ્યોતરના—નાનકડી અગીયાર વરસની લાડલી બહેને કપાળમાં

કરેલો કંકુનો ચાંદલો અને ઉપર ચોઢેલા હેતના-વહાલસોમા વીસના કપાળે ચપટી ભરીને ચોડેલા ચોખલીયા જે વિચારેના વહન સાથે તાલબદ્ધ બનેલી બાલ રખાએ ખંખેરીને ખોળામાં વેરેલા, તેને ખંખેરતાં મનમોહને ડોટના નાના બજવામાંથી ટીકીટ કઢીને તાજ જ રકુલ-સાથી નીકળી સાહેબ બની ગયેલા એ રહેવના ધરાહાર નમ્રાગ્રીમાં અમલદારને બતાવી બજવામાં મૂકી. પાછો તે સ્વસ્થ બની પોતાની સીટ ઉપર બેઠો. માડો તો સિદ્ધપુરનું સ્ટેશન અને સરસ્વતી નદી વટાવી. વેગથી ક્યારનીયે દોડતી ઘર્ષ ગર્ષ હતી, પણ મનમોહનને એનો ખ્યાલ જ ન હતો.

એણે આજે જ વતન છોડ્યું હતું એમ નહવું: એ તો વેકેશનની રજાઓમાં અનેક વખત અમદાવાદ આવી ગયો હતો, અને જ્યારે મામા ભોરીયાવીના સ્ટેશન માસ્તર થયા ત્યારે કેટલીયે વાર એણે વડતાલના દર્જાને બહાને ગાડીની મુસાફરી કરી હતી. એકદ વખત બહેનને ત્યાં વડોદરા અને માગશ્વર માસમાં કતારગામની પાપડી ખાવાને બહાને કુવા-ફેબાને મળવા એ સુરત લગી જઈ આવી પાંચ દિવસ રહી આવી, પાછો વતન આવતો. પરંતુ આજે વતન એણે છોડ્યું હતું લાંબા માળાં માટે: આજે એ વતનથી દૂર જઈ રહ્યો હતો.

આજે એના દિલ ઉપર એ બોળે હતો કે એ વતનથી દૂર ચર્ચ રહેવાનો છે પરાયા શહેરમાં, પરાયા ધરમાં, અજાણી વસતિમાં.

પણ બીજો કોઈ ઈલાજ નહોતો કે પોતે વતન સાથે બાજ બીટી રાખી છૂટો ન પડે. કારણ કે મનમોહન મેટ્રીક પાસ કરીને આગળ અભ્યાસ કરવા માટે પૂરો છંતેજર હતો અને ધરમાં વડીલો પણ “વિદ્યા વિહીન પશુ” ના સૂત્રને સમજતા થયા હતા. પરદેશી એની આંખ તળે કૂલ્યાફાલ્યા હિન્દની સાચી વિદ્યા અંધારા બની બેઠી હતી, અને મનમોહન એ વિદ્યાનો ઉપાસક બની રહે તો એના જીવનની સાચી સફળતા સાંપડે એમ સહુ કોઈ આપ્તજનનો આરેલ

હતો અને એથી આજે મનમોહન આગળ અભ્યાસ કરવા માટે વડોદરા જઈ રહ્યો હતો.

માથુસ જ્યારે લાંબા વખતના સહવાસ પછી સ્થાન છોડે છે ત્યારે તેના ઉપર એ સ્થાન અને તેમાંથી નિર્મમન કરેલા કાળમાં થયેલી એવેલા નાના મોટા પ્રસંગો યાદ આવે છે. ત્યાંના મિત્રો અને સોળતીઓએ સાંભરે છે. સમય સાથે વહેતી કડવી-મીઠી હડીકતો યાદ આવે છે અને વિચારનો એક પ્રકારનો બહારે વિશાદ મનને આવરી લે છે.

મનમોહન એકાદ વર્ષ ગુજરાતીના એક ધોરણમાં અને એક વર્ષ અંગ્રેજીમાં નાપાસ થયેલો એટલે મેટ્રિક પાસ કરવામાં એની ૨૧ વર્ષની ઉંમર થઈ ગઈ હતી. તે બાવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યો હતો. સમવયસ્ક અભ્યાસીઓમાં મનમોહન મોટો દેખાતો હતો, પણ એથી એને ખેદ થતો નહિ. એને અભ્યાસમાં આગળ વધવા માટે મહેનત કરવી પડતી. પરંતુ એથી એ મુંઝતો નહિ. એનું નિશ્ચયપણ અંદર કામ કરી રહ્યું હતું કે સતત મહેનત કરીને ઓછામાં ઓછું બી. એ. સુધી તો જરૂર પહોંચવું જ. એથી એ આજે બાપુજી અને બા, તથા સુરેન્દ્ર જેવા મોટા ભાઈ અને ઠાવડી માયાજી સ્નેહલતા ભરખી ભાબી અને કચ્છામરી તથા હસમુખી જ્યોત્સ્ના બહેન વગેરે સવળા કુટુંબ પરિવારને વતનના સ્ટેશને છોડીને એ આગળ જતો હતો. સ્ટેશન ઉપર વિદાય આપવા આવેલા, પંચાવન વરસની પાકટ ઉંમર વિતાવી ચૂકેલા અને અનેક તડકાઈયા જોઈ ચૂકેલા મંબીર અને સહનશીલ પિતાજી હજી પણ એમની મુખ-રેખાના ભાવ ન ઠળી શકાય; પણ આજે માઠીની સીસોટી વાગી અને વિદાયની ઝંડી ફરકવા ટાણે પિતાજીએ છેલ્લી શિખામણ આપતી વખતે “ મનમોહન ! બેટા ! બહારગામનું કામ છે, સાચવજે. ” પણ બાપુજી એ વખતે મગમળા બની ગયા હતા. અને બા આંધુ છુપા-વવા સાડીનો પાલવ વારંવાર આંખો ખાસે લાવી રહી હતી. અને

જ્યોત્સ્ના-ભાઈને પગવી પગવીને કાચર કરી નાખતી જ્યોત્સ્ના આજે કાં મુસદ્દા મુકીને રડતી હતી !

હવે મનમોહનના પોતાના શબ્દોમાં :

ગાડી સ્ટાર્ટ થઈ અને મેં જૂમ મારી : “ ઓ પમલી જ્યોત્સ્ના ! રડે છે કેમ ? હું તો રજાઓમાં પાછો આવીશ. ઓ માંડો છાની રહે જોઈ ”

પશુ એ પાગલ બનેલી બહેન-રનેહથી દ્રવતી માજણી બહેનના જીદા પડવાના વિરહદુઃખને શમાવવા પ્રયત્ન કરનાર હું !

મારું મળું ભરાઈ આવ્યું હતું. આંખમાંથી આંસુ ઉભરાઈ નીકળ્યાં હતાં અને દરવાજાની ખારીથી, હાથથી મારા કુટુંબ પરિવાર આત્મજનની વિદાય ગ્રીક્ષતા જ્યારે મેં ખારીએથી મારી ડોક અંદર ખેંચી ત્યારે જ મારા મન અને ચહેરાની આકૃતિનો મને સાચો ખ્યાલ આવ્યો અને મજવામાંથી રૂમાલ કાઢી પાછા ફરતાં પહેલાં જ મેં ખારીમાં રહીને આંખો સાફ કરી.

રાતદિવસ બરચક પેસેન્જરથી ભરાઈને આવતી-જતી ગાડી-ઓમાં રહેતી ગીરદીથી બચવા માટે મારા વિરોધ છતાં આપુલ્યે મોટાભાઈને કહીને સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ કઢાવી આપી હતી. એટલું જ નહિ પશુ માસ્તર સાહેબને કહીને એ સીટ રિઝર્વ કરવાનો પશુ બદોબસ્ત કર્યો હતો.

ગાડી સ્ટેશન વટાવી મધ અને વેગે ચડી ત્યારે હું મારી સીટ ઉપર આવીને બેઠો, સામે જ તાબુ પરણીને પ્રભુતામાં પમલાં બરણું નવપાંખોથી હિડવાની અપેક્ષાએ ગાડીએ સવાર થઈને હિડતી ભાવનાને બરખણું જોડું છેડું પડી જવાય તો ઝેર ચડે એવી કોઈક બેંડી કંઈ દેતી વૃત્તિએને પંખાળતાં આ સારસની જોડી જેવાં ઉજળાં, પરસ્પરનાં હીંચણાં દયાવી મોદામાં મોઢું બાલી, કોઈ વાતો કરી રહેલાં સામેની સીટ ઉપર એ દંપતિ બેઠાં હતાં એમની તરફ નજર મધ અને વાળી લીધી. આજુમાં ખત્રીસીએ વિદાય લેવાથી બનાવટી

હાંતના ચોકકા વચ્ચે ચાવતાં ચાવતાં બાકી રહેકી સોપારીની કરચના જોરથી દબાવી દુકકા કરતા હાથમાં મોટું પેપર ફેલાવી વાંચતા અને એ વાચનમાંથી વારંવાર ચસમાંની ઉપરની જગ્યાથી કોઈવાર પેલા યુગલ સામે તો કોઈ વખતે મારી સામે નજર કરી લેતા. અને પાછા હાંતની બગીચાની ચોકકાને જોરથી દબાવી બચકારો મારતા એક કાકાજી હતા !

પરંતુ એ બધા હતા તોયે માફ મન ભૂતકાળ ભૂલી નહોતું શકતું. પાલવથી લૂછી લૂછીને આંખોને ઘાલ હીંગળા જેવી બનારી નાંખી. આ છેલ્લા કાંઈ ન બોલી શક્યાં. માત્ર હાથ ઉંચે કરી, મ્હો ફેરવી ગયા. બહાલાંઓથી વિખૂટા પડવાના દર્દનું જ્ઞાન તો દિલ ઉપર થઈ આવતું જીંદગીમાં મેં પ્રથમવાર અનુભવ્યું.

રીદમપટ્ટીનાં દસ્યોની માફક અથવા રેલ્વેમાં બેસીને બારીએથી નિરીક્ષણ કરતાં, દોડતાં દેખાતાં ઝાડની માફક, વડોદરા બહુવા માટે જઈ રહેલા મનમોહનના મન ઉપર, અનેક વિચારો વતનમાં આજ-સુધી રહીને ગળેલાં વરસોની યાદ તાજી કરતા હતાં ! નહિ બાણેલાં છતાં પ્રેમની-વાતસલ્યતાની પ્રતિમા સમાં આ અને જગતમાં દાવા-નળની માફક ફેલાઈ રહેલી કાન્તિ, ધર્માન્તર, વર્ણાશ્રમનો નાશ કરી, સર્વ જાતભાત મિટાવી, સર્વેને હિન્દી બનાવવા તનતોડ પ્રયાસ કરતા સુધારકોના જીવાળ વચ્ચે, બધા જ પડછંદાઓ ઝીલીને પથ્થુ મનને ઠાવકું બનાવી, વાણીને સંયમ આપી, ધીરજથી વહેવારને વહન કરતા પિતાજી, અને એમણે વારંવાર શંકાને દૂર કરનારો શિક્ષાત્મક ઉપદેશ આપી, અત્યારસુધી એક પથ્થુ કુસંસ્કાર, એક પથ્થુ કુલક્ષણ, એક પથ્થુ બચસન કે એક પથ્થુ દુરાચાર પોતાનામાં પ્રવેશવા નહોતો દીધો-એ દેવમૂર્તિ સમા પિતાજીએ આજે મનમોહનને ધર બહાર-પોતાની જગ્યાયા બહાર અને પોતાની મીઠી છતાં ચોકીપહેરાં ભરતી નજરથી દૂર કરતાં, કદાપિ નહિ ને આજે એમને મળગળા થઈ જતા દિલની દુર્ઘળતા બીજા

જોઈ ન જાય તે માટે મોઢું ફેરવી બેતા પિતાને મનમોહને જોયા હતા.

મનમોહન મોઢ વણિક છાતિનો હતો. ધરમાં શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના અને સેવા હતી. પિતા-માતા અનન્ય ભાવે એ ઉપાસના કરતાં. છતાં પણ બાળકને બળબંધરીથી ભક્તિ તરફ ખેંચવાની પરાણે ફરજ પાડવામાં નહોતી આવતી.

એક વખતનો પ્રસંગ હતો, બોબન વખતે હાથ-પગ ધોવામાં મોઢે ભાથ મનમોહનનો કોરો રહી ગયેલો. તે જોઈને પિતાએ કહ્યું: મનમોહન ! આ એક નિત્યકર્મમાં રખણન બધાય.”

મનમોહનને પૂછેલું : “પિતાજી ! પેલા ભાગવતમાં કહેલા પરિક્ષીત રાજાએ પગ ધોતાં પગની પાની કોરી રહી ગયેલી અને તે રસ્તેથી કળિયુગ તેમના હૃદમાં પ્રવેશી ગયેલો એ કથાને અનુલક્ષીને અને આપ શીખ આપો છો ?”

“ના, મનમોહન ! એ કથાનકને નબર સામે રાખીને નહિ, પરંતુ માનવસ્વભાવની જે નિર્જાળતા એની પાછળ પડીને પબ્બે છે એ નિર્જાળતા તારામાં વાસ ન કરે એ જ મારો માત્ર પગ ધોવાની બાબતમાં તારે માટે ટીકા કરવાનો કે તને ચેતવવાનો હેતુ છે. મુશ્કેલીના સમય કાર્યમાં. જે કાર્ય ઉપર તેની રૂચી હોતી નથી એથી જ સાવધાની વગરનું બને છે. મોળાં અને ઉપર ખૂદ પહેરીને ટેમ્બલ ઉપર બાણું મંઘાવી જમનારની ટીકા કરવાની ઈચ્છા ન થાય. પરંતુ જમતી વખતે હાથ, પગ, મોઢો ધોવાં જોઈએ એવું માનનાર અને આચારમાં મૂકનાર જ્યારે એ કાર્ય અપૂર્ણ કરે ત્યારે માનવસ્વભાવની દુર્જાળતા કે દુર્લક્ષતા જણાઈ આવે છે ! ભાગવતનો કથાકર પરિક્ષીત રાજાની પગની પાની ધોતાં કોરી રહી મર્ષિ હતી અને પછી એ મારફતે એમનામાં કળિયુગનો પ્રવેશ થયો, એ કથા કહીને પણ એ ઠાસવા માગે છે કે, માનવીની લેણ જોડેલી બૂલ કે તેના કાર્યમાં થયેલું રખણન કોઈ વખતે બારે બાધક નીવડે છે.

એ તરફ માનવી-જતનું ધ્યાન દોરવાને જ પરિક્ષીતનો કાખસો તેજો ટાંક્યો છે.”

બીજી એક વાર જન્મતી વખતે બધું કુટુંબ સાથે ભોજન લઈ રહ્યું હતું ત્યારે બધાથી છેક નાની બહેન સ્યામલતાએ બાણા-ચાંથી જન્મતાં જન્મતાં અજીઠા આહાર-ક્રાંતિથી બાણમાં બેઠેલા નંદકિશોરના બાણમાં નાખ્યો અને નંદકિશોરે ખૂબ મારી : બાપુજી ! જુઓ, સ્યામલતા એનું એકું મારા બાણમાં નાખે છે !”

‘સ્યામલતા બહેન ! આપણાથી આવું કરાય ? આપણું અજીકું બીજને અપાય કે ?’

“ના, બાપુજી...હા, બાપુજી. પણ આ-આ-તો...મનમોહન-બાઈ કેમ હોટલની ચઢા બીજની એઠી-અજીઠી પીવે છે ? એ તો મમે તે જતનાં માણસો હોય-નાતજતનાં હોય છે ! તો પછી મન-મોહનબાઈથી એવું થાય કે ?”

“ના. સ્યામલતા ! જો મોટાબાઈ એવું કરે તો તે તારાથી વધુ ગુન્હેગાર ગણાય.”

“બાપુજી !”

“બોલો, બાઈ !”

“આપણે હવે ક્યાંસુધી આવી છૂછા અને વટલાવાનું-અજા-વાનું અને સ્પર્શસ્પર્શમાં માનવાનું ચાલુ રાખીશું ? એથી તો આપણા હિન્દમાં જુદાજુદા વાડા થયા. નાતો-જતો અને વિવિધ સંપ્રદાયો સ્થપાયા. સ્પર્શબેદને કારણે હિન્દુમાંથી સેંકડો વિધર્મી બનવા લાગ્યા. શું આપણે બીજનું અડેલું કે અજીકું ખાવાથી વટલાઈએ છીએ ?”

“હા, બાઈ ! આપણે વટલાઈએ.”

“કેવી રીતે ?”

“વટલાવું એટલે આપણે આપણું ડાહીને સામા સાથે બળવું અથવા સામાને આપણામાં ભેળવવા. દરેક બંધિતના ક્ષરીરમાં રહેલાં

લોહી, માંસ સમઘાતુ અને મળ નિરાળાં નિરાળાં છે. જેમ સમ-
ઘાતુ-મળ નિરાળાં છે, તેમ જ વિચાર, આસોચ્છાસ અને તેની
હવામાં રહેલાં વિવિધ પ્રકારનાં પરમાણુ જુદાં જુદાં છે. આ સમ-
ઘાતુ, મળ, આસોચ્છાસ અને તેમાં રહેલા દોષભેદો એ માનવીના
જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો, આચાર અને વિચાર, દેહ અને દેહને પ્રાપ્ત
થયેલાં કારણોથી સીંચાયેલા અને પુષ્ટિ પામેલા હોય છે.

“માનવી બીજા માનવીના સંસર્ગમાં આવે છે એટલે એ
પરસ્પરના દોષોની આપ-લે કરે છે. માત્ર દોષ જ નહિ, પરંતુ
જાત, રાગ, સ્વભાવ અપવિત્રતા, અંદકી, વ્યસન અને દુરાચાર એ
એ બધાં એવી રીતે જેવા દોષિત છે, અને સંસર્ગમાં આવેલા માન-
વીમાં એ પ્રવેશ કરે છે.

“વર્ણભેદની વ્યવસ્થા સ્થાપનાર અને સંસર્ગથી વધી જતાં
રાગ, ક્રોધ અને અધમતા તરફ પૂરતી નજર રાખીને, મહાન પુરુ-
ષોએ આચાર, વિચાર અને વર્તનની સંપૂર્ણ તપાસ પછી આ
જુદા વર્ગ પાડી, પરસ્પરના વહેવારમાં મર્યાદા મૂકી; અને તે ન
પાળે તેને “અમકાયો” અથવા અપવિત્ર બન્યો એમ સંબોધાય છે.

“મરેણ પ્રાણીના માંસનો આહાર કરનાર, રાત્રિદિવસ ચામડાં
ચૂંથી, અનેક દિવસ સુધી સ્નાન નહિ કરનાર, અનાંત કાળના પસી
નાથી-મલિનતાથી, મેલોધેલો હરિજન, ગુણપ્રજ્ઞાલન પછી હાથ
ધોવાની પણ આવડત જેને આવી નથી, આવા જેમને અસ્પર્શ
માન્યા છે, તેમને અપનાવવાનો સાચો રસ્તો તેમનામાં સરસ
સંસ્કાર રોપવો શુદ્ધ-અશુદ્ધનું સાચું જ્ઞાન આપવું, કેળવણી આપવી
તે છે. એથી એ આચાર, વિચાર અને વર્તનથી વિશુદ્ધ બને,
ત્યારપછી તેનો સ્પર્શ કરવામાં તેની સાથે બેસવામાં વાંધા નથી.
એને સહબોજન થોડા બનાવી લેવા માટે પણ એને સંપૂર્ણ
—આચાર, વિચાર અને, વર્તનમાં પૂર્ણ શુદ્ધ બનાવવો જોઈએ.
એટલે ધર્મવક્તાએ—આર્ષદ્ષ્ટએ માત્ર આવા વર્ગને અસ્પર્શ માન્યા

હે એવું નથી. બ્રાહ્મણ કે વૈશ્ય હોવા છતાં પણ જો તે અધર્મ-યુક્ત કર્મવાળા અને હીન આચાર-વિચારવાન હોય તો તેના સ્પર્શ અને સંસર્ગ કે સહબોજનથી પણ એટલું જ અપવિત્ર થવાય છે. એટલું જ નહિ પણ એ કરતાં પણ આ સર્વથું મનાતા કર્મચંડા-લોથી વધુ અપવિત્ર થવાય છે. આ મહિનતા, આચારવિચારના દોષો આપણને પરસ્પરથી દૂર રાખવા ઐર છે. એવી જ સ્થિતિ રામજંતુઓની છે. ક્ષય, ઉપદંશ, પ્રમેહ, કંકમાળ, કોદ, રક્તપિત્ત, કેન્સર, પ્લેગ અને કોલેરાનાં જંતુઓ એકા-જૂદા, અજીદા પદાર્થો મારફત સ્પર્શસ્પર્શ મારફત, વસ્ત્ર પહેરવા મારફત, પરસ્પરમાં પ્રવેશ કરે છે. એ ઉપરાંત અધર્મ-નીચ કર્મ કરનાર માનવીના આસોચ્છ્રીસથી નિકળતી હવા પણ સામા પાત્ર ઉપર સંસર્ગદ્વાપ લગાડે છે, અને મહિનતા ઉપજાવે છે. આ અને આવા બીજા દોષોને નજર સામે રાખી, પ્રજા વર્ણસંકર ન થઈ જાય, રામિયલ શરીરવાળી ન અને, એ માટે જ અભયવાનું ઢાખલ થયેલું છે.

“આપણા બગીચામાં પેલા નવા નાખેલા લીંબુની કલમોના રાપમાં નવા પાંદડાંની પાંચર ફૂટે છે અને પાછા એમાં કીડા પડીને તે પાંદડાં ખાઈ જાય છે. જાણકારને પૂછતાં અનુભવી માણી કહે છે કે ઉપરથી એવાં કેટલાંક પક્ષી ઉડીને જાય છે તે હગાર કરતાં જાય છે અને એ જ હગારમાંથી કીડા થઈને આવેલી નવી પાંચર ખાઈ જાય છે.

“ પવિત્ર અને વિશુદ્ધ મનમાં ફૂટતી શુભ ભાવનાઓ અને વિશુદ્ધ જગત-લ્પાણના વિચારોની પાંચરને અપવિત્ર, નાનાક અને દોષિત માનવીના નસર્મ-એમનો સ્પર્શ, એમનાં અજીદાં, એમનાં આસોચ્છ્રીસ અને દૂષિત અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવતા મહિન વિચારોની હગાર ધીમે ધીમે તાડાડપ બની, વિશુદ્ધ અંતઃકરણની નવા અંકુરની ફૂટને ખાઈ જાય છે.

“ એકાદ કાંઈ વિરઝા, સ્થિતપ્રજ્ઞ દૃઢ નિશ્ચયાત્મક મનોવૃત્તિ-

વાળા માનવીને—માનવેતરને આવા કાષ્ઠ દોષો બંધે દોષિત નહિ બનાવતા હોય, એકદમ કાષ્ઠ ભક્ત નરસિંહ અભાગતા નહિ હોય, એકદમ કાષ્ઠ મીરાં એરેનો કટોરો પીવા છતાં તેની એરી અસર થીકાકુર-કૃપાએ નહિ અનુભવતી હોય, પરંતુ એથી જન્મતના માનવી એને સામાન્ય નિયમ ન બનાવી શકે.

“ કાષ્ઠ વસ્ત્રને ધારણ કરતાં પહેલાં એ કાપડનું પરમાણુ અને શરીરનું માપ લઈ તેને બંધબેસતું થીવાય અને પછી વિશુદ્ધ પાણીથી નિખારાય; તો જ તેને અંગીકાર કરી શકાય, અને એ ધારણ કરવા લાયક વસ્ત્ર બને. માત્ર કાપડના તાકા માથે લઈને ફરવાથી આપણે વસ્ત્રવાળા ગણાઈએ, પરંતુ એ કાપડના તાકા શીત અને આતપમાં અંબનું આનંદન તથા રક્ષણ ન કરી શકે.

“ ભાઈ મનમોહન ! સ્પર્શસ્પર્શ અથવા છૂતઅછૂતનો પ્રશ્ન માત્ર હરિજન પૂરતો જ નહિ ઘટાવતાં આપણા ધર્મશાસ્ત્રીઓ તો એક જ ધરમાં રહેતાં, એક જ કુટુંબીજનોમાં પણ ચોક્કસ પ્રકારની સ્પર્શસ્પર્શની મર્યાદા બાંધી આપેલી છે. એટલું જ નહિ પરંતુ આપણા અંબમાં પણ ચોક્કસ દેહને અડક્યા પછી હાથને મૃત્તિકાથી ઘોષ નાખવા પાછળ મન્ય અને પવિત્ર તથા હિતપ્રદ ઉદ્દેશ સમાયેલો છે.

આ રીતે પિતાજી બહારના વિચારો અને આચારો પ્રત્યે પણ કેવળ બાહ્ય સંપ્રદાયની જ ભાવનાથી નહિ પરંતુ માનવહિતચિંતક ભાવથી જોઈને ઉપદેશ આપતા, અને ખિલતા નૌવનકાળમાં મનમોહન જરા જેટલા પણ સખલનની ભૂમિકા ઉપર ચઢી ગયો તો વિનાશનો પંથ વેંચીને નહિ રહે તે ધ્યાનમાં રાખી, એનો વિચાર વિનિમયથી અમલ કરતા. તે મનમોહન અત્યારે અતિમાન દેનના ડાઆમાં યાદ કરે જતો હતો.

“ હવેલો મીસ્ટર મનમોહન ? આવી પહોંચ્યા ?”

“ જે જે સુરેન્દ્રભાઈ ! તમે રોશન પર સામા આવ્યા છો ? બહેન મળ્યા છે ને ?”

“ બહેન-બાપુજી-બધાં મળ્યાં છે અને આ મારા મિત્ર સેવં-
તીલાલ મી. સેવંતીલાલ આ મારા મામાના ઠીકરા મનમોહન ! ”

“ ઝોહ...આઈ સી ! મનમોહન ! આજે ટ્રેન લેઈટ થઈ.
અમે તો પ્લોટફોર્મ ઉપર ચઢીને લગાવી લગાવીને ચાક્યા. ચાલો ! ”

“ એઈ...મટુરાવ ! માડીને જરા ફેરવી લઈ આવ. સુરેન્દ્ર !
બેમ-એડિંગ પાછળ મુકાવી દે. ”

સુરેન્દ્ર અને મનમોહન મોટરની પાછળની સીટ ઉપર બેસી
થયા. સેવંતીલાલ-ગોવંસ વરસની ઉંમરનો નવજવાન મોટરનું ડ્રાઇ-
વીંગ કરવાને શેફરની સીટ ઉપર બેઠો. તેણે મોટરને સ્ટાર્ટ કરી
અને રાજમહેલ રોડ તરફ લીધી.

સુરેન્દ્ર લગભગ વીસ વરસની ઉંમરનો, મનમોહનની ફેઇનો
એકનો એક ઠીકરો હતો. સુરેન્દ્રના પિતા વડોદરા રાજ્યની અંદર એક
સારા એવા હોદ્દાની નોકરી કરતા. એમાં તેમણે વીસ વરસ માળી
નાંખ્યા હતાં અને ધરનું મકાન એકઠા કરેલા બે પૈસા અને અમલદારમાં
જે ટાઢી છતાં સ્વાર્થી મીઠાશ હોય છે તેવી મીઠાશ ધરાવતા પચાસ
વરસની ઉંમરે પહોંચવા છતાં ખડતલ શરીર અને નિયમિત નોકરી
બગાવી પૂરા સુધારક વિચારના નહિ અને પૂરા જૂનવાણી-રૂઢીચૂસ્ત
પણ નહિ-એવું ‘ જીસકે તડમેં લડુ ઈસકે તડમેં હમ ’ જેવું જીવન
માળતા હતા.

મનમોહનને આગળ અભ્યાસ કરાવવા માટે મનમોહનના પિતા-
એ પત્રોહેવાર કરીને જણાવેલું, અને સુરેન્દ્ર એકાદ વરસ આગળ
હોવાથી મનમોહનને ઠીક લાભ પણ મળે. આ સમજણથી અને
પોતાની બેનનું ઘર હોવાથી મનમોહનને વડોદરા મોકલવાનું નક્કી
થયેલું અને તારીખ લખી મોકલાવેલી. એથી બી. એ. માં અભ્યાસ
કરતાં મર્ઝશ્રીમંત અને રાજ્યની કૃપા વહોરી; “ રાજરત્ન ” નો ઇલ-
ક્ષય પામેલા, શેઠ ચીમનલાલના લાડકા પુત્ર સેવંતીલાલને આગળે
દિવસે કહેલું કે “ મી. સેવંતીલાલ ! જો તમે માડી લઇને આવો તો

આપણે બાપને રંગત લેવા જઈએ:

પિતાની અઢળક મુડીનો છોટો હાથે ઉપયોગ કરતાર સેવંતીલાલ કેટલાક વખતથી સુરેન્દ્રનો મિત્ર બનેલો. વારંવાર મિત્રદાવાને હકો સેવંતીલાલ તેને ઘેર આવતો જતો રહેતો, ઉપરાંત અભ્યાસમાં સેવંતીલાલ આગળ હોવાથી તે સુરેન્દ્રને ઉપયોગી જણાતો. વળી સુરેન્દ્રથી બે વરસે નાની બેન સરયુઆબા આ જ વરસે મેટ્રિકના કલા-સમાં આવી હતી તેને પણ કોઈ કોઈ વખત નહિ સમગતા વિષ-યને સેવંતીલાલ સિક્કતથી સમજાવતો. એથી સુરેન્દ્રના માતા-પિતાને એમ લાગેલું કે ટ્યુશન આપત્તાર શિક્ષક જેટલું ન શીખવે એટલું સેવંતીલાલ સરસ રીતે બન્ને છોકરાને શીખવે છે. ઉપરાંત સેવંતી-લાલતા પિતા એક નામકિત નામરિક છે. સારી લાગવગ ધરાવનારા અને રાબતીની મહેરબાની હોવાથી સામ-દામ-બેદથી બે પૈસા મેળ-વણમાં પણ ઉપયોગી બને એમ છે, આવા સારા કુટુંબ અને એના છોકરા સાથે સબંધ વધે, છોકરાંઆ મિત્રો સાથે ફરેહરે એમાં બધી રીતે પોતાને લાભ દેખાતો.

હા, માત્ર ક્યારેક સુરેન્દ્રના પિતા ધીરુભાઈ ચોડી ઉઠતા.

સેવંતીલાલ ક્રીક વધુ પ્રગતો સ્વતંત્ર હતો. રોજ બહારેલા સ્ટ્ર-કોટ, રોજની કપડાંની ટાપટીપ, કપડામાં મહેકતાં સેન્ટની બુશમે વિવિધ જાતની જોડી અને વારંવાર મોટરને દોડાવો કરતા રહેતા સેવંતીલાલને ધીરુભાઈ જોતા, અને એમને વિચાર આવતો: ‘કાચી ઉમરના આ જવાનને આટલી બધી સ્વતંત્રતા સ્વચ્છંદી નહિ બનાવી દે ?

પણ એનો ઉત્તર પોતે પોતાના મનથી જ મેળવી લેતા : એ તો હોય બાપ ! શ્રીમંતના નખીરા જે મોજશીખ ન કરે તો પછી કોણ કરવાના હતા ? જુવન છોકરા છે. અઢળક નાણું છે, કપડાં લતા; મોટર ચાડો છે. એ નહિ પહેરે-નાહિ ફેરવે તો કોણ ફેર-વણનો હતો ?”

પૈસામાં પ્રભુ દેખાડનાર ધીરુભાઈ ક્યારેક તો સેવંતિના અતિ-આમ્રહને લઈને સીનેમાના બે-ચાર શો પણ જોઈ આવેલા. સેવંતી-લાલ કહેતો :

“કાકા ! સિનેમા થીયેટર આપણું છે, જાડે આપ્યું તેથી શું ! શેજની છ સીટના પાસ તો મળ્યા જ કરે છે એ નકામા જન્ય છે ટોકીઝનું પિકચર ફેટલું સરસ, એટલું બપુટીકુલ છે ! વડોદરાની પ્રજા એકી અવાજે વખાણે છે. મારી કાકીને લઈ આખા કુટુંબ સાથે આજે તો જરૂર આવો. આઠના શોમાં હું ગાડી મોકલીશ અને થીયેટર ઉપર હાજર રહીશ.”

ધીરુભાઈ આવેલા પાનનો ઘૂટડો ઉતારીને કહેતા “ના ભાઈ ! ના. હવે ઘરડે ઘડપણ સિનેમા ગળી ...”

“ના ના, કાકા ! મારા સમ બોલો તો જરૂર આવજો”

અને એવો આમ્રહ કરી, ચડ-ચેડ-ચેડ બાટા કંપનીના છત્રીસ રૂપિયાના ખરીદેલા દોરી-બૂટના ચમચમાટ સાથે સેવંતીલાલ દોટ દેતો. સોનેરી ફ્રેમના ચશ્માને નાકથી જરી નીચે ઉતારી, હોઠ ઉપર લાગેલી આવેલા પાન સોપારી ને તમાકુની ચોટી ગયેલી પરપોટીને ચાટતા ધીરુભાઈ ગાલમાં મીઠું મરકતા અને મુરેન્દ્રની બાને બરકતા :

“અધ્યા સાંભળે છે કે ? ઓ...ઓ...સરયુની એ. સર.....”

“બાપુજી ! આવી.”

“ના, ભાઈ ના. તારી બાને જરી વહેલી મોકલ તો. મારે ઝોશીસે જવું છે. જરી બલામણુ.....”

“શેના બરકા પાડે છે ?” જમીને રસોડામાંથી નીકળી. અજોટીયું બદલતાં, ખૂમ પડવાથી અરધી સાડી હાથમાં પકડી, અરખી વધી જવાથી, ખૂબ જ ફૂતી-ફાલી ગયેલાં મુરેન્દ્રની બાએ હાજર થઈ છલુકથી જવાબ આપ્યો.

‘મં હ ! એ તો, આ સમજ્યાં ને ? સેવંતી બહુ આમ્રહ કરી મૂચા છે કે જણે.....આ.....સિનેમાનો આઠ વાગે શો છે, અને

મોટર કોવા આવશે. તે સમજ્યાં ને ? હું પાંચ વાગે આવી જઈશ. જરા કોઈ કોઈ જમવાનું બનાવી નાખજો ને. શું થાય ? આમલ છે, એટલે જવું...”

“નથી જવું સિનેમા જોવા.”

“કાં ?”

“અમસ્થા ! કાંવાળા ! એ માણસ વચ્ચે હા-હા-હા-હી અને મમ્મું નથી. હવે કાંઈ નાની નથી. તમારી કીકલી અદાર વસસની માથે તો ઓઢે જ નહિ, એને એ ભર્યા માણસ વચ્ચે જીવાન છોકરાઓ સાથે ખેસીને દાંતના ઠીકીયા કાઢે. લાજ નો આવે !”

“એ બાઈ ! બધી વાત ખરી, પણ આજનો જમાનો જુદો જાતનો છે, જીવાન છોકરાઓ એ ધડી હસે-ખેલે, આનંદ કરે એમાં આપણે કાંઈ રોકી શકીએ ?,

‘ક્યો ક્યો આનંદ ! એવા આનંદવાળા નો જેવા હોય તો !’

‘લઈ ! એ તો એમ જ ચાલે. ખબર છે ને ! તે દી હું તમને તેડવા આવેલો. ચોવીસ વરસ પહેલાંની વાત. ગામના ચોકમાં રામલીલા રમતી’તી અને અમે બાંકડે બેઠેલા. તે દી તમે જરી ઓરું ઓઢેલું તેમાંથી તરાસી આંખે મારી સામે આંખ..’

‘એ ! લાજે-લાજે, હવે તો ફાદીમાં ચે ધોળા...’

‘ચાલો, ત્યારે હું જઈ છું, અને તૈયાર થઈ રહેશો ને ? આપણે ક્યાં ટીકીટ ખરચવાની છે ? મોટર તેડવા-મેલવા આવશે. જરા તમે સરયુને કહેજો, ઠાવકાઈ રાખે. હાં સમજ્યો ને ! ઠીક ત્યારે,’

અને એ પછી તો સેવંતીલાલ, સુરેન્દ્ર અને સરયુખાળાને સિનેમા જોવા વારવાર લઈ જતો. કદી રાતના દશે, તો કદી રાતના દોઢે મોટરમાં મૂકી જતો. પારકી મોટર, પારકા પૈસા, વાપરનાર મારા સુરેન્દ્રભાઈ ! આ રીતે સેવંતીલાલની દોસ્તી ધર સાથે, સુરેન્દ્ર સાથે અને એથી ચે વધુ માઠ સરયુખાળા સાથે વધતી જતી હતી. વખતો વખત વાંચતા-વાંચતા કે અણિત વખતે—સેવંતીલાલ.

કાંઈક છૂટ પણ લેતો—સરયુખાળા એથી મોટીથી હસી પડતી. કાં ફૂંટી—ફોડતી ! ખાને કાંઈક એ અભુગતું લાગતું ત્યારે આખો કદતા અને સરયુખાળા ઠાવકી થઈ જતી. ધીરુભાઈ પાસે એ વિષે ફરિયાદ થતી ત્યારે તે તો ધીમેથી કહેતા :

“ભાઈ ! આજનાં છોકરાં છે. પણ સેવંતી છોકરાં બહુ સારા છે, અને કેટલો બહુરામાં કુશળ છે ! મયા વરસે આખા કલાસમાં ફરતું આવ્યો. આમ જુઓ તો ફરતો જ હોય છે. પણ જુદિશાળી છે. સુરેન્દ્ર પણ એનાં કેવાં વખાણ કરે છે, જોયું ને ! સુરેન્દ્રભાઈએ મહેર્યાં છે એ નવો ઘરમ સટ, ના કહેવા છતાં એક પૈસો ન લીધા અને સેવંતીએ પોતાની સાથે પરાણે સુરેન્દ્રને ચ શીવકાવી દીધો. મેં કહ્યું કે—ભાઈ સેવંતી, એનું ખીલ આપો. તો એ કહે કે—આખું ખીલ ! સુરેન્દ્ર શું મારો ભાઈ નથી ? કાકા ! આવું પરાયું કાં મારો છો ! આહાહા ! એની ભાવના કેવી ઉંચી છે ? ભાઈ ! એ તો બાપ એવા બેટા ને વડ એવા ટેટા. ચમનલાલ જેવા ઉદાર છે એવો જ સેવંતીલાલ છે.”

સ્વાર્થપરાયણ ધીરુભાઈ માત્ર સેવંતીલાલને પોતાની સ્વાર્થ-દષ્ટિના બજથી જ માપતા અને આવું બનતું ત્યારે ખુશ પણ થતા હતા.

પરમ જુદિશાળી, ચાલાક અને ધનના હમ ઉપર એકલા જ ચઢી બેઠેલા પ્રજાપતિના પુત્ર સેવંતીલાલની આખો ખાનદાનીભરી, કેવળ વિશુદ્ધ મિત્રતાની ભાવનાથી જ ધીરુભાઈના કુદૃષ્ટ સાથે લાગી હતું શું ?

એ તો આપણે હવે આગળ બનતા બનાવો જોયા પછી જણી શકીશું. આજે તો સ્ટેશન ઉપર ઉતરેલા મનમોહનને લેવાને સેવંતીલાલ તથા સુરેન્દ્ર આવેલા તે મોટરમાં ધર તરફ જવા નીકળી પડ્યા છે.

“ઓહો, મી. મનમોહન ! ત્યારે શું તમે આ રેસ્ટોરન્ટની

કાંઈ પણ ચીજ નહિ સ્થો ! તમને બધી જ વસ્તુનો અને ચંદાનો પણ બાંકોટ છે, એમ જ ને !

રાજમહેલ રાડ ઉપરથી ફરવીને રેસ્ટોરન્ટમાં ચંદા નાસ્તો લેવા તથા ઘેર પહેચિતા પહેલાં પોતાની માલદાર તથા ફળવાયેલા અને સુધરેલા બક્ષિતવની જાપ પાડવા, સેવંતીલાલે મોટરને રેસ્ટોરન્ટની બાજુ ઉપર ખડી કરી અને તે તેના મિત્ર અને નવા આગતુક મહેમાનને રેસ્ટોરન્ટમાં લઈ આવ્યો હતો તથા ઓડરની વાનગીઓ સુરેન્દ્રની સાથે મોઢામાં મૂકતાં, મનમોહનની સામે સોનેરી ફર્મના છેલ્લી ઢબનાં ચશ્મામાંથી તોરેછી નજરે જોતો વાત કરી રહ્યો હતો.

“કાંઈ સેવંતીલાલ ! બાંકોટનો સવાલ નથી પરંતુ આસ્થા-વસ્થાથી પિતાજીના ઉપદેશના પરિણામે આવી બહારની વસ્તુ બધી ત્યાં પેટમાં નાંખવી ધર્મ અને તંદુરસ્તીની નજરે તુકસાનકરતા સમજાવવામાં આવ્યું છે. તેથી હું બહારની ચીજો નથી લેતો. ઘરમાં તો હું ચંદા વગેરે લઉં છું.”

“સમજ્યો, ત્યારે તો તમે જૂના “ગ્રોસીડીક્ષ” સમાજના ધર્મ અને ફર્મના જમાનામાં જીવતા જણાઓ છો. અને-તમારે ફળવણી તો આધુનિક ટોચની લેવી છે. મી. નરેન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે તો તમે હેઠ ટોચનો અભ્યાસ કરવા સુધીની ઇચ્છા ધરાવો છો અને એ અંગે કદાચ વિદ્યાયત પણ જવું પડે તો જવાની તમારી અને મોકલવાની તમારા વડીલની ઇચ્છા છે ત્યારે તો તમે આવા રંગ, રૂપ અને વિચારો જીવન્ત રાખીને આજળ વધશે, ખરું ને ?”

“જરૂર, સેવંતીલાલ ! મને માફ કરજો, પરંતુ મને એ વાતનો ચોક્કસ અનુભવ થયો છે કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે માનવી ઝંમે તે વિદ્યાનો અભ્યાસ બંધ કરે, પરંતુ તેને સારોસાનો વિવેક સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો જોને ધર્મ અને ફર્મ હમણાં સ્ત્રીને કટાક્ષ કર્યો છે તે ધર્મ અને ફર્મ જાળવીને પણ વિદ્યા તો

મેળવી શકે છે, અને પોતાના સ્વદેશી, સ્વધર્મી અને સ્વાવલંબી-પણાને મળવી શકે છે.

“કાંઈ પણ વિદ્યા, લાંબા કે સંસ્કૃતિને સમજવી અથવા તેનું જ્ઞાન મેળવવું, એથી એમ નથી માની શકાતું કે આપણા સ્વધર્મ છોડીને આપણે તેના રંગે રંગાઈ જવું અથવા વટલાઈ જવું! માત્ર આપણામાં રહેલી નિર્બળતા અને પરાઈ વસ્તુ તરફનો આકર્ષણને લાગતો મોહ-ચેટકા જ આપણું વીરવાર પતન કરે છે. માનવી ખૂબ જ દૃઢ મનનો, નિશ્ચયી અને ગુણદોષના બેદને સમજી અને પોતાના વિચારો, નીતિ અને નિશ્ચય પ્રમાણે વર્તી શકે છે.”

“હાં! હાં! હું સમજ્યો, મનમોહન! તમે હમણાં તો જૂનવાણી વિચારમાં પોષાઈને-રંગાઈને ગામડામાંથી આવો છો, એટલે નવી દુનિયા, નવા વિચારો અને નવજીવાન વિચારસરણી તમને તરત નહિ સમજાય. વળી આપણે એ સંબંધમાં આગળ ઉપર જોઈશું. ચાલો ત્યારે ઘેર પહોંચી જઈએ. બા તમારી રાહ પણ જોતાં હશે કેમ, મી. નરેન્દ્ર?”

“હા જી, મનમોહનભાઈ તાજા ગામડેથી આવે છે અને ગામડાના ચોટી પહેરા નીચે આજસુધી એમણે જીવન વિતાવ્યું છે, એટલે તરત તો સાચી વસ્તુ એમને નહિ સમજાય. મારી પણ, એ જ હાલત હતી ને! હું પણ સંકુચિત વિચારોનો, વહેમી અને શંકાશીલ હતો જ ને! પણ ન્યારથી સેવંતીભાઈ! હું તમારા પરિચયમાં આવ્યો, નવા વિચારો ન્યારથી હું જાણી શક્યો, ત્યારે જ મને એમ લાગ્યું કે આપણે પોતાના ઘરની ચાર દીવાલોમાં બંદાઈ રહીને અને આત્મજનના જૂનવાણી ટકારાથી મોહા બની બેસીએ છીએ, ત્યારે સાચી દુનિયા અને આ દુનિયામાં માણી લેવા જેવી મજેદાર જીંદગીની ખુશખબર આપણને સ્પર્શી જ શકતી નથી. અને એથી તો આપણાં માનસને પ્રગતિશીલ બનવા દેતી નથી.”

મોટરમાં ગોઠવાઈને ઘેર પહોંચ્યા પછી મનમોહનની ખબર-અંતર પૂછવામાં ફેઈ શક્યા હતાં. નરેન્દ્ર પોતાના રૂમમાં કપડાં બદલી રહ્યો હતો, ત્યાં સેવંતીલાલ સરયુનો હાથ પકડી, મક્કનની પગથી ઉતરતાં મનમોહન તથા સરયુબાળાની આંખો મળી અને વિવેક તથા સભ્યતાની જાળવણી ખાતર સરયુએ સેવંતીલાલના હાથમાંથી હાથ ઉઘડી લઈ મનમોહનની સામે વળોતે ઉઠ્યાયું :

“હલ્લો, મનમોહનબાપ ! આવી પહોંચ્યા ? નમસ્તે. અરે પણ ઉતાવળ છે, આપણે સાંજે ખૂબ ખૂબ વાતો કરીશું. આજે તો મારે જરા ઉતાવળ છે. અમારા “વિદ્યાર્થિની મંડળ” તરફથી રાહત ફંડ માટે એક નાટિકા ગોઠવાઈ છે. એમાં માફ કામ મુખ્ય પાત્રનું છે. મારે જરી વહેલાં જવું જોઈએ. મારી ઇચ્છા તો એમાં જામ લેવાની નહોતી, પણ આ મી. સેવંતીલાલનો અતિશય આગ્રહ, વળી મારા મળા અને માવાની ઢબ માટે અમારું મંડળ ખૂબ જ પ્રેમ ધરાવે છે, અને આ પરોપકારના કામમાં નાટિકા સારી રીતે ભજવાય તો સારો જેવી રકમ મળી આવે એટલે થોડાક ડેન્સનો પણ મારો કાર્યક્રમ છે. તમે ચાકીને આવ્યા છો એટલે તમને લઈ જવા હું આમ્રહ નથી કરતી. જો કે વિદ્યાર્થીઓ, મિત્રો અને સંબંધિત સભ્યનો, પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેવાના છે. પણ તમે ચાકીને...વેરી સોરી મનમોહન ! અને મમ્મી !...ઓ...કે !”

વાદળી રંગની, ખારીક સોનેરી તારવાળી સાડીને, પાછળ પાલવ ઝુલતો રાખી, દક્ષિણી ઢબથી ઓઢી લીધેલી, તસતસતી ચોળી પહેરી, ઉન્નતસ્તની બની રહેલી ઝુલતી બાલસેર ઉપર તાજાં મોઝરાની વેણી, હોઠ ઉપર રંગની ચટક, આંખમાં કાજળ અને પગમાં ચંપલની જગ્યાએ સેન્ડલ જૂટ પહેરી, સેવંતીલાલના હાથના આધારે તથા સ્થળેથી વળાંક લેતી, કેડથી લચકાતી, વિદ્યા અને અભ્યાસ કરતાં ફેશન, મિનનજ અને સરકતા જોખનના બારે ચાલી અચેલી સરયુબાળાને મનમોહન અનિમિષ નજરે, દિગ્મુદ્ધ જેવો બની જોઈ રહ્યો.

અને “-અમ્મી ! ઓ...કે” કહી આ-ફેઈ તરફ હાથનો લહેકો કરીને ચાલી ગયેલી સરયુ તરફ ફેઈ એકી નજરે ઉપર કરતાં નીચેનો હોઠ સંકેતી જડો બનાવી દઈ અને નેણના બુદ્ધપણને એક કરતાં હોય તેવાં સંકેતી, મારકણી માયના જેવી વક નજરે...વગર જવાબે જોઈ રહેલાં તે પણ મનમોહને જોયું. અહીં પથ મૂકતાની સાથે પોતાનું ઘર છોડ્યા પછી આ પર અને તેમાં રહેતાં પોતાના જ સમાં અને તેમની જીવનયાત્રામાં ઊંડા ઉતરવાની ઈચ્છા અને વિચારને અળગા કરી, ફેઈ સાથે તે જે વાત કરતો હતો તેના પ્રસંગને લંબાવતાં તેણે કહ્યું :

“અને આ ! સરયુબહેન તો ખૂબ મોટા થઈ ગયાં હાજે છે !” (મનમોહન ફેઈને ‘આ’ કહીને જ સંબોધતો.)

“હા બાઈ ! જોને, છે ને મોટા ઉંટીયા જેવડી ! પણ અક્કલનો છોટો ય નહિ, હવે તો એ મોટી થઈ, માફ કહેવું માન્ય નહિ. આજનાં છોકરાં અને વળી બહેલાં !”

“એમ હોય, આ ! છોકરાં બહેલાં હોય અથવા બહીને શિક્ષિત અને એટલે કંઈ માવતરનું સાંભળે નહિ, એમ હોય કે ?”

“અરે બાઈ ! વાત જ ન પૂછવી આ નવા બહુતરની ! અમારા જૂના વિચારો અને શિખામણ તો એમને આંખના પાટા જેવી હાજે છે. કાંઈ કહેવા જઈએ-તો કહેશે : ‘આ ! તમે બેસો છાનાંમાનાં ! તમે ન, સમજો. તમારો જમાનો હવે ન રહ્યો.’”

“અરે બાઈ ! અમારો જમાનો નથી રહ્યો; પણ આપણે માનવી તો રહ્યાં છીએ ના ! કે જનાવર થઈ ગયાં ભણ્યા એટલે ? ક્યા વિચાર નહિ મરિયાદ નહિ, નાના મોટાની શરમ નહિ. બસ, હાલી નીકળ્યાં છે આજનાં છોકરાં !”

“પણ આ ! આ સેવંતીલાલ આપણા શું સમા થાય ?”

“ના, બાઈ ! આપણા સમાબગા નથી. એ તો વાણિયા છે. અહીંના મોટા શેઠિયાના દીકરા છે. બહુવામાં હુશિયાર, બે પૈસે

સુખી અને તેનાં પિતૃભિ તારા કુવા સાથે ધરમેળ જેવો સંબંધ છે. ઝોટલે તે આંખે જાય છે. વળી બહુવામાં કુચળ હોઈ નરેન્દ્રને અને સરયુને પણ શોખવે છે. ઝાકરાં સારી છે, પણ આંખને મહિ ગણધારી ન્યારે ધાયું” કહે છે, અને આંખો નાટકા, ગરબા અને પોટીમાં એ લોકો ઘાટે છે ત્યારે મારી જીવ તાળવે ચોટે છે. પણ માફ શું ચાલે ?”

“મારા કુવા આવી વધુ પડતી છૂટ લવો માટે સરયુખહેનને શકતી નથી !”

“ભાઈ ! વાંક તારા કુવાનો જ છે. એમણે જ આ ઝાકરાં-ઝોને વંકવી મૂક્યા છે, વીરા ! હું તો શેઠ કક્ળાટ કહે કે ‘સર-યુના આપા ! આમ નોં હોય, હો ! આવું કાષ્ટ દી બેધું’ નથી, અને આમાંથી સાર નહિ નીકળે.’ તો એ કહે છે :

‘આ નવો જમાનો છે અને બહુલ મણેલ ઝાકરાં—ઝાકરીઓ આપણી માફક ઝોરડો ઝોદીમિ ન બેસી રહે. એમને ફરવા બેઈએ, મિત્રો હોય, જરીક કડક બંધનોમાંથી એમને મુક્ત કરવા બેઈએ. આ વિદ્યા બહોળે એમને ઘરકુકડાં નથી બનાવવાં. નિર્દોષ ભાવે બલે ફરે ફરે, મિત્રો—દોસ્તોમાં જાય—આવે અને જલસામાં ભાગ લે એથી વંદી જવાય—બગદી જવાય એમ તમે માનો છો, કેમ ? એ તો આજકાલનો—પ્રગતિવાદી નવો સુધારો છે.’

“હું કહું છું : ‘મારે નથી એવો નવો સુધારો લાવવો, અને નથી ઝાકરીને આગળ બણાવવી.’

“એ તો કહે છે : ‘તમારા જેવા જૂની ધરેડનાં માનવીઓએ જ સ્ત્રીઓનો અજ્યુદય થકા નથી દીધો અને સ્ત્રીકેળવણીને નુકસાન પહોંચાડ્યું છે, ત્યારે જ આજે સ્ત્રીઓ ગુલામ બની, પુરુષ ઉપર આધાર રાખી જીવી રહી છે ! સ્ત્રીકેળવણી, સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ વેગમત આગળ વધી રહી છે. એમાં જો તું ઝાકરીને અબણ રાખીશ તો એને લીધે વર ક્યાંથી મેળવીશ ? તમારા જેવા અબણ

મેંજો માટે તો અમે અડધા અબણ બાપડાઓ આગલા જમીનામાં હતી. આજે નાતમાં હાકરાઓ 'બી. એ.' અને 'એમ. એ.' સુધી અભ્યાસ કરે છે, વિદ્યાવત જોય છે, બેરિસ્ટર બને છે. તેમને અબણ, કોઈ અને રોટલા લડી આપે એવી કન્યા ન પસંદ આવે. માટે આપણે આપણી દીકરીને બણાવી-બણાવી, મુધારક વાણી, વિચાર અને વર્તનથી રંગાવા દઈએ તો જ એનું સવિધ્ય સુધરે.'

"આવી આવી વાતો કરે છે તારા કુવા. નરેન્દ્ર પણ એમાં ટાંપસો પૂરે છે અને સેવંતીલાલ તો મને કહે છે: 'બહુ જૂના વિચારનો છે બા, તમે તો. આજના જમીનામાં તમારા વિચાર છવાય જ નહિ.'

"હું પડું એકલી ! એ બધી શરણાઈઓમાં મારા અવાજની તંતુડી કાણ સંભળે ? હું તો છાત્રી માંખી પેટ બાળ્યા કરું છું. અમારા વખતમાં તો જુવાન બેન બાઈનો હાથ પકડીને ચાલતાં થે લાગે. આજ તો કહે છે કે એ તો ફેશન છે ફેશન ! જોયું ને સરયુનું ! તે સેવંતી સાથે બઈ. હવે ક્યારે આવશે ? જો વચમાં હું કંઈ કે લડું તો એનું ઉપરાણું લઈને તારા કુવા ને નરેન્દ્ર મરે જ ઉલટી લે છે. આવી દશા મારી છે, બાઈલા ! તું બહે આંધો ને ખૂબ બાણુજે. પણ મારે વાત કરવાનો વિચારો તો થયો. તું પણ વધારે બાણીને જો વડી....."

"ત્યારે તો મી. મેનમોહન ! હવે તમે સંમળ્યા ખરા કે આપણી છ-છ એ માત્ર તંદુરસ્તી, સ્વચ્છતા અને આરોગ્યને અનુકૂળીને જ હોવી જોઈએ. આપણી હોટલો, લોન્ડો અને રેસ્ટોરાં જો સ્વચ્છતાની કળાશરણી, આઈડલ જો તો પછી એ હોટેલ અને રેસ્ટોરાંની અંદર આપણે ચહા-નાસ્તો લેવાનો પધિ ન લઈએ."

એકાદ મહિનાના સહવાસ પછી આજે મેનમોહનને પોતાની સાથે સેવંતીલાલ એ જ રેસ્ટોરાંની અંદર લઈ આવી, ચહા-નાસ્તો કરાવતો હતો, કે જ્યાં એણે જા શહેરમાં થઈ મૂકતા પિતાશ્રીની વાણી.

અને ઉપદેશને કારણે બહારનું નહિ ખાવાપીવાનું, તથા એમ કરવાથી આપણે અભદાર્મએ છીએ—વટલાઈએ છીએ. એમ જણાવ્યું હતું.

“ અને મનમોહન બાઈ! એટલું તો તમે કળ્પલ કરશો કે આપણા આચાર અને ધાર્મિકતાની ગણતરીએ આપણને મૂળ વિચારથી ઘણે દૂર ફાળી દીધા છે. આપણે એ જ હિસાબે અને વિચારે નાના નાના યાત્રિકમૂહનાં વર્તણૂં રચી, તે તે વર્તણૂંમાં પૂરાર્થ જઈને અન્ય વર્તણૂંનાં માનવીઓને આપણાથી ઉતરતા અથવા હલકા માનતા થયા છીએ, અને એથી જ આપણી હિન્દુ જાતિને છિન્નભિન્ન અને કલુષિત માનસવાળી બનાવી મૂકી, આપણે હિન્દુત્વ ઉપર બહુ અન્યાય કર્યો છે. વર્ણની વ્યવસ્થા ભલે પૂર્વના પુરુષોને ઉપયોગી જણાઈ હશે, પરંતુ નિતાન્ત એથી આપણા રાષ્ટ્રને તો મોટો અન્યાય થયો છે અને આપણામાંથી બહુ મોટો વર્ગ તરછોડાઈને અપમાનિત બનીને વિદેશોં બની રહ્યો છે. આજના નવયુવાનો યુવાન આ છૂ...છા, વર્ગવિન્યાસ અને વાડાનાં બંધનોને તોડી નાખવા મથી રહ્યો છે. આપણા જેવા નવજુવાનો માત્ર વડવાઓની ક્ષામ્પ અને ઉપદેશના આધારે ડગ ભરતા રહે, ગાળીને જ પાણી પીતા રહે, જૂનું તે જ સોનું સમજતા રહે, તો પછી આપણી પ્રગતિ અને ઉન્નતિની આજ્ઞા રાખવી હું તો કહું કે બિલકુલ નકામી જ છે.

“ ખરું પૂછે તો આપણા દેશ અને આપણા સમાજને રુઢી-ચૂસ્તો અને ધર્મ તથા પાપ પૂણ્યના ઠેકઠારોએ કહેવાતા પાપ અને પૂણ્યના તેમની આખ ઉપર પાટા બંધાવી, ધર્મ અને કર્મની કાળી પટ્ટી બાંધી, આપણા આર્ગ માત્ર અધિકારમય બનાવી દીધા છે. આપણા દેવોના નામે, આપણાં શાસ્ત્રોના નામે, આપણા પાપ અને પૂણ્યના નામે અને આપણાં જાતિ તથા ન્યાતના નામે આપણને, પ્રગતિ માટે, ઉદ્ધરન માટે; આગળ વધવા માટે જે હલ્લ ધડકન ચાઇ રહ્યું છે, આપણું મન દોટ દહ રહેલ હોય છે, તેમને માત્ર અગિ-જીએ વળગાડો, અધિજાને દોરી જવા જેવું કામ કીધું છે.

“ હું એક બંગાળી પુસ્તક વાંચી રહ્યો છું. તેમાંથી આપણા સમાજ ઉપર જે આ વિવિધ બંધનો પકડે લઈ રહ્યા છે, તે વિશે તમોને થોડુંક સંજ્ઞાવીશ.

“ પ્રભુ ! અમારી પાસે અનંતશક્તિ નથી એ તમે જાણો છો. અમારે કામ પથુ કરવું પડે છે અને તમારી આગળ હિસાબ પથુ આપવો પડે છે. અમારા જીવનનો સમય પથુ અદ્ય છે અને સંસારનો માર્ગ પથુ કઠિન છે. તમે અમને દેહ આપ્યો છે, મન આપ્યું છે, આત્મા આપ્યો છે. કુષા આપી છે, શુદ્ધિ આપી છે, પ્રેમ આપ્યો છે, અને એ બધા બોજ સાથે અમને સંસારનાં હજારો વિષયોનાં વમળમાં નાખી દીધા છે. આ ઉપરાંત પાછા પડિતો વળી ૩૨ દેખાડે છે કે તમે હિન્દુના દેવ ખૂબ કઠોર છો. તમે ઠકા, કાંતિ, કાકનો હિસાબ પથુ છોડતા નથી, ખરેખર એમ જો હોય તો હિન્દુને સંસારના કોઈ મહા અનુષ્ઠાનમાં બાળ લેવાનો વખત જ ન મળે. તો તો અમારાં મોટાં કાર્યોમાં “ ગોટલી ” મારી કેવળ તમારો ક્ષુદ્ર હિસાબ ગણુ ગણુ કરવો પડે તમે જે શોભા, સૌન્દર્ય વૈચિત્ર્યમય સાગરામ્બરા પૃથ્વીમાં અમને મોકલ્યા છે તે પૃથ્વીને પર્યટન કરીને જોવાય પથુ નહિ. તમે જે ઉન્નત માનવવંશમાં અમને જન્મ આપ્યો છે તે માનવોનાં સાથે સમન્વય-પરિચય કરવો અને તેમનાં દુઃખનું મોચન કરવું, તેમની ઉન્નતિ સાધવા માટે વિવિધ પ્રયત્નો કરવા એ તો અસાધ્ય થઈ પડે. કેવળ ક્ષુદ્ર જીવનમાં બધાંઈ રહીને ઘરખૂણે બેસીને ગનિશીલ, વિપુલ માનવપ્રવાહ અને જગત-સંસાર તરફ નજર પથુ નાખ્યા સિવાય પોતાના ક્ષુદ્ર દૈનિક જીવનમાં કડાકાન્તિ ગણ્યા કરવા પડે. આને નહિ અડું, તેનો પડછાયો નહિ લેઉં, અમુકનું આઉં નહિ, અમુકની કન્યા નહિ લેઉં; આ રીતે ઉઠીશ, તે રીતે બેસીશ; દીકરી રીતે ચાલીશ. તિથિ, નક્ષત્ર, દિવસ, ક્ષણ, લગ્નનો વિચાર કરીને હાથ પગ હલાવીશ-એમ કરી કરીને કર્મહીન ક્ષુદ્ર

જીવનના ટુકડા ટુકડે કરી નાખી, રૂપીઆની બદલ, કાઢી કરીને મોટો હમલો બનાવવો એ જ શું અમારો જીવનનો ઉદ્દેશ છે ? હો હિન્દુના દેવતા ! અને હિન્દુનાં શાસ્ત્રો અને કમલો તથા પ્રમલો જ “ શાસ્ત્ર યં કહેતા હે ” એમ કહી દમ બીડાવનારા ઓ વડોલો ! તમારી શું એવી આજ્ઞા છે કે અમે માત્ર હિન્દુ જ બનીએ-માણસ ન બનીએ ?”

“ આપણા દેશમાં એવું જ બની રહેલ છે. મો. મનમોહન

“ વિવિધવ્યવસ્થા અને આચારવિચાર તરફ અતિશય ધ્યાન આપવા જતાં, અનુભવતાં સ્વાધીન ઉચ્ચ અંગ તરફ અવહેલના કરવામાં આવી છે. સામાજિક સાચારથી માંડીને ધર્મનાં ધ્રુવ આજ્ઞાઓ સુધી બધામાં જ એક સરખી કડકાઈ કરવાને લીધે પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણા દેશમાં સમાજ, નીતિ ધીમે ધીમે સુદૃઢ અને કઠણ બની ગઈ છે, પણ ધર્મ નીતિ સિદ્ધિ થતી જાય છે. કાંઈ માણસ ગાય મારે તેને ત્રમાજની સજા જોગવવી પડે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે. પણ માણસનું ખૂન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વગર જ સમાજમાં તે સ્થાન પ્રાપ્ત એવા દાખલાની કાંઈ ખોટ નથી રખેને હિન્દુ વિધાતાના હિસાબમાં કડકાકાનિતી બૂલ પડે, કોટલા માટે પિતા આઠ વરસની અંદર જ કન્યાને પરણાવી દે છે, અને મોટી ઉંમરે પરણાવે તો ન્યાત બહાર થાય છે ! વિધાતાનો હિસાબ મેળવવાની બાબતમાં સમાજ આટલી બધી ઝીણી નજર રાખતો રહે છે.

“ હું જે અસ્પૃશ્ય-નીતિ જાતનો સ્પર્શ કરું તો સમાજ મને તરત જ એ વિષે સાવચેત કરે છે. પણ હું જે બુદ્ધિમંદ કરીને એ નીતિ જાતનાં ધરખાર મેદાન કરી નાખું તો સમાજ મારી પાછો એ કામનો હિમાલ માગે છે. ખરે ?

‘પાપનિવારણના પણ સેંકડો સહેલા રસ્તા છે. આપણા પાપનો ખોલો જેમ, જેમ વધી જાય છે. તેમ તેમ જ્યાં ત્યાં તેને ફગાવી દેવાનાં પણ ત્યાં છે. મંચમાં સ્નાત કરી ત્યાંના એકલે અંતરનો મેલ

અને નાતાં મોટા બધાં પાપ ધોવાઈ ગયાં ! જેમ રાજ્યમાં મોટી મરહૂમી ચાલે ત્યારે દરેક મહાદાને માટે જુદી જુદી ધોર યોદ્ધી અશક્ય થઈ પડે છે, અને સમીરથી માંડી ફરીર સુધીનાં બધાંને જ હમલો કરી મોટા ખાણમાં નાંખી દઈ, સંક્ષેપમાં અત્યેષ્ટિ સંસ્કાર પતાવવા પડે છે, એમ આપણા દેશમાં ખાતાં, સતાં, ઊઠતાં, બેસતાં એટલાં બધાં પાપ થાય છે કે દરેક પાપનું સ્વતંત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા જમ્મએ તો સમય જ નહિ મળે. એટલે થોડે થોડે વખતે એક સામુદાયનાં નાનાં મોટાં બધાં પાપોને ભેગાં કરી અતિ સંક્ષેપમાં એક સમાધિમાં નાંખી આવવાં પડે છે. જેમ આંદા વળ્લના જેવા સખત તેમ તેની ગાંઠ સરકશી.

“આવી રીતે પાપ પુણ્ય એ મનના ધર્મ છે, એ વસ્તુ માણસ ધીમે ધીમે જૂઠી જાય છે. મંત્ર બહુવાથી, જળમાં ડૂબી મારવાથી, ગાયનું છાણ ખાવાથી, માટી યોગવાથી પાપ નાશ પામે છે એવી માન્યતા સ્વીકારતી પડે છે. કારણ કે માણસને જે માણસ તરીકે ન ગણીએ અને યંત્ર તરીકે ગણીએ તો તેના મનમાં પણ પોતે યંત્ર છે: એવો ભ્રમ પેદા થાય છે. જે સામાન્ય લાભ, નુકસાન, વેપાર રોજગાર સિવાય બીજા કોઈ પણ વિષયમાં તેને સ્વતંત્ર ભૂતિ ચલાવવાનો અવસર આપવામાં ન આવે, જે ઉડવું, બેસવું, હળવું, મળવું, અડવું-ખાવું એ બધું પણ એને માટે દઢ લાવે નહીં થઈ મથેલું હોય તો માણસમાં જે એક સ્વતંત્ર માનસિક ધર્મ હોય છે તે ધીમે ધીમે જૂલાતો જાય છે: પાપ પુણ્ય બધું જ યત્રનો ધર્મ છે એમ માનતાં મુશ્કેલી પડતી નથી. અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ યંત્રસાધ્ય લાગે છે.”

“અને મી. મનમોહન ! જુઓ, આ મદ્રાસી ઢોંસા, આ પંજાબી પરીદાં અને આ ઇંગ્લીશ બનાવટનો ટોરડ નાસ્તામાં લઈ તો જુઓ. પરમાન્તની વાનીઓ પણ આપણને બહુ જાણવાનું, સમજવાનું, ખાવાનું શીખવે છે. ધરના રસોડામાં પાટલા ઉપર બેસીને

રાજ રાંદલો ફાળ, ભાત અને શાક, તથા ખીચડી-શાખરી ખાઈ ખાઈ છાંદગી પૂરી કરવામાં આપણે વાનીઓ અને ખોરાકના ખરો સ્વાદ-ટેસ્ટ અને બનાવટની ખૂબી તરફ બેઠરકાર બની ગયા છીએ. અને તો એમ લાગે છે કે સવારે રાજ તમે મારી સાથે આવો: હમણાં શિવાળો પથ્રુ છે, અને સવારે ધરના નાસ્તામાં કોઈ મળ પથ્રુ નથી. આપણને અહીં સરસ નાસ્તો મળશે અને વાતો કરવાની મળ પડશે”

સેવંતીલાલ વિવેચન કરતો હતો, તે દરમ્યાન મનમોહન મોજથી અને જરીયે અટક્યા સિવાય નાસ્તો આરોગતો હતો. તેમાં સેવંતીએ ખીજી બે-ત્રણ વાનીઓનો ઓડર આપતાં વચમાં જ આ નાસ્તાના ટેસ્ટ માટે વખાણ કરીને પુનઃ પૂર્વવિવેચન શરૂ કર્યું.

“હા, મનમોહન ! હું શું કહેતો હતો ? ખરાબર, અતિ-સૂક્ષ્મ તર્ક કહે છે કે જો માણસની સ્વતંત્ર ભુક્તિ ઉપર સહેજ પથ્રુ આધાર રાખવામાં આવે તો દૈવયોગે કાકદંતિનો હિસાબ ન પથ્રુ મળે. કારણ કે માણસ ઠોકર ખાઈને શીખે છે, પથ્રુ સહેજ ઠોકર ખાતાં જ જો પાપ થઈ જતું હોય તો તેને શીખવાની તક આપ્યા સિવાય નાકમાં નાથ પહેરાવીને ચલાવવો એ જ યુક્તિસંગત છે. ઓક-રાને ચાલતાં શીખવવું હોય તો પડવા પથ્રુ દેવો જોઈએ. તેના કરતાં તે ધરડો થાય ત્યાં સુધી તેને કેડે લઈને ફરવું એ જ સાર ! એમ જો કરીએ તો પછી તે પડે નહિ, છતાં તેનું હરવા ફરવાનું પથ્રુ ચાલુ રહે: ધૂળની એક કણ પથ્રુ જો લાગી તો હિન્દુના દેવની આમળ હિસાબ આપવો પડે છે. કામળા બદલ્યા સિવાય કોળીયો ભર્યો તો સનાતનીઓ અપરાધી ઠેરવે છે. લાંબન દોરી, ગોળ ચક્રર આંકી કુંડાળુ કાઢ્યું, તેની બહાર પગ મૂક્યો તો વડીલોનાં ભર્વા રામના ધનુષ્યની માફક ખેંચાય છે ! અને કોઈ જીવાન પુરુષ તેની બી મિત્ર સાથે વાત કરે તો સમાજના બુદ્ધાઓને સંસ્કૃતિ બંધાણનો હમ ઉપડો આવે છે. એટલે આ બધા મળીને એમ કહેવા માગે છે કે મનુષ્યજીવનને તેલમાં નાખીને શીશીમાં ભરી. “ નીતિ-મ્યુઝીયમ ”

ની પ્રદર્શનીય વસ્તુ રૂપે રાખી મૂકવું એ જ સલાહભર્યું છે !

“ આપણા પાંડિતો ભેગા થઈને ખૂબ ચર્ચા કરીને છીપના બદલામાં મોતી આપવા તૈયાર થાય છે.

“ જ્યારે માનસિક સ્વાધીનતા ન હોય ત્યારે પાપ પુણ્યનો કરોઈ અર્થ જ રહેતો નથી, તે સ્વાધીનતાનો ભોગ આપી આપણે નામ માત્ર પુણ્યને નમદ ગણીને તિજેરીમાં બધું છે.

“ પાપ-પુણ્ય, ઉત્થાન-પતનમાં થઈને જ આપણું મનુષ્યત્વ ઉત્તરોત્તર પરિસ્ફુટ થતું જાય છે. સ્વાધીનભાવે આપણે જે મેળ-વીએ છીએ તે જ આપણો સાચો લાભ હોય છે. અવિચારપૂર્વક બીજાની પાસેથી આપણે જે મદલ્ય કરીએ છીએ તે આપણને મળતું નથી હોતું. ધૂળ કાઢવામાં થઈને આઘાત સંઘાતમાં થઈને, પતન પરા-ભવને વટાવીને આગળ વધતાં વધતાં જે બળસંચય કરીએ છીએ તે બળ જ આપણું ચીરજીવનનું સાથી બને છે—બની રહે છે. ધરતી ઉપર પમ સુદ્ધા માંડ્યા વિના દુગ્ધ ફેન શુભ્ર પુણ્ય શ્યામાં શ્યવન રહીને, આજનાં કાવકાં મનાતાં ફેલી અને સંસ્કૃતિ કે ધર્મનું નામ આપનાર સમાજ આગળ જીવનનો અતિ નિષ્ફલક હિસાબ તૈયાર કરી આપી શકાય પણ તે હિસાબ એટલે શું ? એક કોર કટ ખાતું : તેમાં કલંક નહિ હોય અને આંકડો પણ નહિ હોય.

‘ નિર્દોષ સંપૂર્ણતા માણસને માટે નથી. કારણ કે સંપૂર્ણ-તામાં એક પ્રકારની સમાપ્તિ રહેલી છે. માણસ આ જીવનમાં જ સમાપ્ત નથી. જેઓ પરલોકને માનતા નથી તેઓ પણ સ્વીકારશે કે એક જીવનમાં જ માણસની ઉન્નતિ-સંભાવના પૂરી થઈ જતી નથી.

‘ નીચલી શ્રેણીના પ્રાણીઓ જન્મકાળે માનવશિશુ કરતાં વધારે પરિણત હોય છે. માનવશિશુ બિલકુલ અસહાય હોય છે, બક-રીનાં બચ્ચાને ચાલવા પહેલાં પડવું નથી પડતુ. જે વિધાતા આગળ ચાલવાનો હિસાબ આપવાનો હોય તો બકરીનું બચ્ચું કાઠ-દાંતિ સુદ્ધાંતિ હિસાબ મેળવી આપી શકે, પણ માણસના પતનની કાણુ મણુના કરશે ?

“ પ્રાણીઓનાં જીવનની મર્યાદા સંકુચિત હોય છે. તેઓ થોડે સુધી જઈને જ ઉત્પત્તિ કરતાં અટકી જાય છે. એટલા માટે આરંભ-કાળથી જ તેઓ શક્તિશાળી અને સમર્થ હોય છે. માણસના જીવનનો પરિધ બહુ વિસ્તીર્ણુ હોય છે. એટલે તે લાંબા વખત સુધી અપ-સ્થિત અને દુર્બળ રહે છે.

“ પ્રાણીઓ જે સ્વાભાવિક નિપુણતા લઈને જન્મે છે તેને અંગ્રેજીમાં “ ઇન્સ્ટિંગ્ટ ” કહે છે. આપણે એને “ સહજ સંસ્કાર ” કહી શકીએ. “ અશિક્ષિત-પટુત્વ ” એકદમ સાચે રસ્તે ચાલી શકે છે. પણ બુદ્ધિ ખંચાતી ખંચાતી, બૂલોમાં થઈને પોતાનો રસ્તો શોધી કાઢે છે. “ સહજ સંસ્કાર ” પશુઓનો ધર્મ છે. બુદ્ધિ માણુ-સોના “ સહજ સંસ્કાર ” નું અન્ય સ્થાન સામાન્ય સીમામાં જ હોય છે. બુદ્ધિનું અંતિમ લક્ષ્ય હજી સુધી શોધાયું જ નથી.

“ આપણે માનવસંતાન છીએ, એટલે જ આપણી શારીરિક અને માનસિક દુર્બલતા. લાંબા વખત સુધી આપણે પડી જઈએ છીએ, લાંબા વખત સુધી આપણે બૂલો કરીએ છીએ, આપણને શીખતા લાગે વખત લાગે છે. આપણે અનંતનાં સંતાન છીએ, એટલે લાંબા વખત સુધી આપણી આધ્યાત્મિક દુર્બળતા રહે છે, ક્યારે ને પગલે આપણને જાતજાતનાં દુઃખ પડે છે—કષ્ટ વેઠવાં પડે છે. આપણું પતન થાય છે. પણ એ જ આપણું સૌભાગ્ય છે. એ જ આપણું ચીરજીવનનું લક્ષ્ય છે. એ જ આપણું મેકે છે કે હજી આપણી બુદ્ધિ અને વિકાસનો અંત આવી ગયો નથી.

“ હં, મી. મનમોહન ? તમે મારી વાત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળો છો એથી મને સંતોષ થાય છે કે તમે મારા કહેવા-કથવાનો ભાવાર્થ આજે નહિ તો આવતી કાલે જરૂર સમજશો. બધી જ હકીકતો અને સિદ્ધાંતો આણસ જાતને તરત જ મળે છિતરી જાય તેવા હોતા નથી, પરંતુ વિકાસપ્રેમી માનવી જો જોડા ઉતરીને વિચારવા પ્રયત્ન કરે છે

કરે છે તો સાચી વસ્તુ બલે મોઢી મોઢી પણ તેને સમજાય છે, અને અંધકારમાં ફેદી બનેલુ એનું મન પ્રકાશ મેળવીને પણ મુક્ત વિહાર કરી શકે.

‘આલો ત્યારે આપણે હવે છીએ. પણ રહો, મનમોહન ! તમે મારી સાથે જરા બ્હીસકી સોઢા મેળવીને ક્લેશ ને ? શિયાળામાં ફાર્ટને મજબૂત બનાવવા માટે તે એક સરસ પીણું છે.”

‘માફ કરો, સેવંતીલાલ ! મારાથી એ નહિ લઈ શકાય એને હું હાથ પણ નહિ અડકાડું.”

“કેમ ? એથી શે વાંધો છે ?”

“વાંધો ! અરે, સાહેબ ! એ તો હળાહળ વિષ છે. એક વખત એને ચાળે ચડેલો મનવી વિનાશના છેક છેલ્લા પગથિયા સુધી પહોંચી જાય છે.”

‘જો એમ જ હોય, તો દુનિયાનાં કરોડો માનવીઓ દરરોજ બ્હીસકી અને પ્લાન્ડી લે છે, તેમાંથી હજારો મોટા ફિલોસોફર, વકતા, લેખકો, મુત્સદ્દોઓ, દેશનેતાઓ, અને સેનાનાયકો પણ હોય છે. મોટા તત્ત્વચિંતકો પણ છે. એ લોકોએ દુનિયાને અવનવી શોખો આપી છે, જ્ઞાન આપ્યું છે, અને સાયન્સ બનાવ્યું છે. તેના આધારે આજે જગતનો માનવી અવનવી મોજ કરી રહ્યો છે, યંત્રોનું ઉત્પાદન કરી રહ્યો છે, માનવીબળની રક્ષા કરીને સહેજે સુલભ એવી ઇન્જિનિયરી કરે છે. તમારા કહેવા પ્રમાણે બ્હીસકી લેનાર જો વિનાશના પગથિયે પહોંચી જતો હોય તો આ લોકો ઉત્તતિના શિખરે ચોતે પહોંચી બીજને હાથ પકડી ઉપર લઈ જાય છે, એનું શું ?”

“એ ગમે તેમ હોય, પણ બ્હીસકી-ઠાડ લેવો એને હું બહાનક માનું છું.”

‘બરાબર હવે હું સમજ્યો, જેમ તમે એક દિવસ રેસ્ટોરન્ટની આંદર ખાણું લેવું તેને બહાનક માનતા હતા પરંતુ એ બચકરતા જેમ તમારી ખોટી બાક હતી, એમ બ્હીસકીની બાબતમાં સમ-

જવા માટે તમોને થોડો સમય જોઈશે અને તમે એને આજે અડકતાં અભડાઓ છો તે પીતાં પણ નહિ અભડાઓ.”

“ નહિ, સેવંતીબાઈ ! હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે હું બ્હી-સ્કી-પ્લાન્ડીને નહિ જ અપનાવું અને એમાં નહિ લપટાઉં, તમને ખબર છે ? આપુજી કહેતા હતા કે એનો સ્પર્શ કરવાથી પણ સચેલ સ્નાન કરવું પડે. તે રૌ રૌ નરકે લઈ જાય છે એમ શાસ્ત્રો પણ કહે છે.”

“ હા...હા,...હા,...હી,...હી,...હી, અરે...અરે મનમોહન ! બસ, બસ, બસ, મને ચિંતામાં ન મૂકો. ત્યારે તો તમે રૌ રૌના અધિકારી બની ગયા છો એવી હકીકત મારી જાણમાં છે.”

“ કઈ હકીકત ?”

“ તમને ખબર છે ? થોડા દિવસ પહેલાં અહીં તમે ઈન્ડિયુઓ-ગ્રામાં પટકાયા હતા. ”

“ હા, પણ તેનું શું છે ?”

“ ડોક્ટરની દવા સાથે હુકમ હતો તમોને દર ટ’કે એકેક અમચી પ્લાન્ડી ઉમેરી આપવાનો અને તમારા ફૂવા તે જાતે ઉમેરતા. પ્લાન્ડીની બાટલી મેં જ લાવી આપેલી. કહો, હવે તમારા પિતાજી-આપુજી કહે છે તે સાચું પડશે કે ? અને રૌ રૌ નર...”

“ પરંતુ એ તો દવાની બાબત છે. એટલે આપણે પરાધીન ”

“ નહિ જી, મનમોહન ! એ જ આપણામાં ધર્મ આચાર અને અને છૂતા છૂતના (?) વેશધારીઓની વિટંબણા છે કે બધા જરૂરી લાગે ત્યાં મોક્ષ રાખીને બાકીના સ્થાન કે બંધન અને ત્યાગના ભાવો ભજવી પોતાના આત્મને અને મનને હેતરવા ? ઉપાનને અડકનારા પગની પાણીથી પત્તર ફાડી ધોઈ-નહાઈને અખોટીયાં પહેરે, પણ રસોડે પૂરી તળવાના ચૂલા-પ્રાઈમસના પંપને ચામડાનો વાયસર વારંવાર રંધનારીના હાથને અડકે એનું કાંઈ નહિ ! તો પછી પગમાં બૂટ પહેરી જમનાર તરફ નાકનું ટેરવું...”

“જવા દો, આજે તો હું તમને બહારથી આવત વધુ તાણુ કરતો નથી. પરંતુ આજે મેં તમારી સાથે જે વાતો કરીને તમોને નિમ્મલ વિચારકને તત્ત્વદર્શી વિચારપ્રવાહ સંબળાવ્યો છે તેનો વખત મને તો વિચાર કરવો. પિંજરામાં પૂરાયેલા પોપટની પાંખો ઉડવાને અસમર્થ બને, તે પહેલાં તેણે તેની જાતે પિંજર બહાર છટકવું જોઈએ. ધર્મ, દેવતા, શાસ્ત્ર, વડીલોપદેશ—એ બધા પિંજરનાં બંધનો સ્વતંત્ર શક્તિ અને શુદ્ધિની ધારાવાહીને કુદિત કરી, પાંખો હોવા છતાં બંધાઈ ગયા પછી પિંજરનું પક્ષી જેમ નથી જોડો શકતું—નથી ગતિ કરી શકતું—તેવા બનાવી મૂકે છે. તમે માનવી છો. તમારી ગતિ, શક્તિ, શુદ્ધિ એ કોઈ મ્યુઝીયમમાં નીતિની શીશીમાં બંધ કરી પૂરવા જેવી વસ્તુ નથી, ચાલો ત્યારે તમને ઘર સુધી મૂકતો જઈ, અને સરયુને પણ મળાશે. એસી જાઓ”

‘સરયુબાળા ! તમે ઠીક વખતસર આવી પહોંચ્યા છો. તમારી બ્યવસ્થાશક્તિ માટે મને બારે માન છે, અને એથી જ મારા મિત્રો માટે એસવાના ખાસ રૂમની ગોઠવણુ તમે મારી સાથે રહીને જ કરશો તો આપણે સરસ રીતે ગોઠવણુ કરી શકશું અને સાથે સાથે આપણને વાતો કરવાની પણ મજા પડશે સાચું ને ?

“ઓ યસ ! કેમ નહિ ! તમોને મદદ કરવા તો હું કાલેજમાં નંબર પુરાવાને જ આવી છું. એટલે સાંજ સુધી તમારી સાથે જ હું રહીશ. સેવંતીલાલ ! રવિવારે તમારો જન્મદિવસ સરસ રીતે ઉજવાય. તથા અમાણીના બધા જ જલસા કરતાં આ વખતે દીપી ઉઠે એ રીતે આપણે સાથે મળીને મનોની બ્યવસ્થા કરીશું.”

“શંકયુ. સરયુ ! ઓ સરયુબાળા ! મને વિશ્વાસ જ હતો કે તમે મને જીવનના ક્ષેત્રમાં, ના, બૂલ્યો—તમે મારા જન્મદિવસના ઉત્સવપ્રસંગના હરેક કાર્યમાં સુંદર અને મુગ્ધકર રીતે મદદ કરશો.”

ધનિક પિતાના એકના એક પુત્ર સેવંતીલાલની વરસગાંઠ પ્રસંગે દર વરસે બડી ધામધૂમ અને ઉત્સવભરી રીતે પૂરા જલસાથી ઉજ-

વણી થતી. સેવંતીલાલના પિતા આ નિમિત્તે શહેરના અનેક સંભવિત સદ્ગૃહસ્થોને આમંત્રણ-આપતા. ઉપરાંત. રાજ્યના મોટા મોટા અમલદારો-કર્મચારીઓને ઘેર બોલાવી, વિવિધ આનંદનો કાર્યકર્મ ગોઠવી, ભોજનસમરંજન અને મોડી રાત સુધી બાપન-વાદનના જલ્જલાથી સેવંતીલાલની વરસમાંડ ઉજવાતી. નાણાની કોઈ કમીના નહોતી અને વર્ષમાંક પ્રસંગે પિતા ખરચ કરવામાં પુત્રનો હાથ જરીકે પકડતા નહિ. સેવંતીલાલ સ્વતંત્રતાથી પૈસા ખરચી શકે તે માટે બે-કમા ખાતું પકાવી મોટી રકમ સેવંતીલાલના ખાતે જમા મૂકી હતી અને મનમાની રીતે સેવંતીલાલ તેમાંથી નાણાં ખરચી શકતો.

ગીત, સંગીત, ગરબા, વાર્તાવિતોદ, ચહા-પાણી ઉપહાર, વગેરે કાર્યક્રમ તે વરસો ચર્ચા ગોઠવાતો. પણ છેલ્લાં બે વરસથી સેવંતીલાલના ખાસ મિત્રમંડળના આગ્રહથી, પ્રસંગ વધુ ઝલકદાર અને અને વધુ આનંદનો પ્રાપ્ત થાય તે માટે એક નર્તિકાને પણ એ માટે લાવવામાં આવતી.

રીઢ અનેલા જુવાન મિત્રો ઘણા ખુશ થયા હતા આ નવીન રંજિત ઉમેશવાચી; પરંતુ પળિયાં આવી પાકટ ઉમરે પહેંચેલાં અને જુવાનો ઉપર પોતાનું મુરખીપણ દાખવનારાં આધિક ઉમરનાં સ્ત્રી પુરુષોએ પણ આ જુવાનોએ કરેલી નવી “ નાચ ”-માનની યોજના ચોડાક દેખાવના વિરોધ પછી આનંદથી સ્વીકારી લીધી હતી.

જુદા જુદા ખંડોમાં જુદી જુદી રીતે સમવિચારનાં, સરખી હેડીનાં આમંત્રિતો માટે ગોઠવણ કરવામાં આવતી. ઉમરલાયક અને સભ્ય સમાજમાં ખપતો આધિક ઉમરનો વર્ગ સેવંતીલાલના પિતા સાથે મધ્યમમાં સ્થાન લેતો. સ્ત્રીઓ સેવંતીલાલની માના સાથે બેસતી અને જુવાન કોલેજીયન વર્ગ-કુમાર-કુમારીક્રમે માટે જુદા જુદા ખંડની વ્યવસ્થા થતી છતાં આ બંને યૌવનના આરે ઉમતા વર્ગને પરસ્પરના રૂમમાં જવા-આવવાની અને આનંદમાં ભાગલેવાની છૂટ રહેતી !

સેવંતીલાલનો ખાનગી રૂમ ખાસ કરીને યુવાન મિત્રો માટે જ ગોઠવેલો, અને એ કહેવાની જરૂર નથી કે સેવંતીલાલને અનુસરનારા અને એના વિચારોને મળતા યુવાનો જ આ જલસામાં આમંત્રણ મેળવતા અને મન મૂકીને બાજ લેતા.

એટલે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાયમાન માટે જેમ એકદ વારા-મલાની પસંદગી યુવાનવર્ગ અગાઉથી કરતો તેમ સંધ્યાટાણે જલસાનો અતિરેક હોય ત્યારે થોડીક બ્હી-કી-બ્હાન્ડી અને સોડાનો કાર્વ-કમ ખાનગી રીતે તો ખરે, પણ કીકીક રીતે ઉજવાતો અને એને મૂકે આમળથી ગોઠવણ થતી,

આપણે અગાઉ જોઈ ગયા કે રેસ્ટોરાંની અંદર મનમોહન સાથે નાસ્તોપાણી પતાવી, સેવંતીલાલ એને ઘેર પહોંચાડવા ગયેલો ત્યારે જ સરયુઆળાને મળીને આમંત્રણ આપી આવેલો કે કોલેજથી તરત જ સીધાં તેને ઘેર આવવું પડશે, અને રવિસારે આવનારા જન્મદિવસની તૈયારીમાં પોતાને મદદ કરવી પડશે.

કોલેજનો સમય પૂરો થાય પછી ઘેર જવામાં વાધા નથી, અને એથી કઢાય આ બાબત ઘેર જણાવવાની ઘણી અગત્ય નથી એટલી સ્વતંત્રતા-છૂટ કેળવાયેલા યુવાનોને હોવી જ જોઈએ !

અને સેવંતીલાલના સહવાસે તેની મિત્ર અનેલી સરયુઆળાને એ વાત વાજબી પણ લાગી. પોતાના મિત્રના આવ્યા શુભ પ્રસંગમાં મદદ કરવી એ પોતાની ફરજ છે અને એ ફરજ અક્ષ કરવા માટે વળી માતાપિતાની મંજૂરીની શી જરૂર ?

અને વખતસર સરયુ સેવંતીલાલને ઘેર પહોંચી ગઈ હતી, એ આપણે ઉપરના વાર્તાલાપથી જાણી શક્યા છીએ.

“ હું, સરયુઆળા ! આપણે પ્રથમ તો આ દીવાલો પર ટંગેલ બધા જ ફોટાઓને બરાબર સાફ કરી લઈ એ, તમે પેલી બાજુથી અને હું આ બાજુથી, એમ સાફ કરતાં આવીએ. નોકરો જે સફાઈ કરે છે તે મને ખમતી નથી. ”

“ બરાબર છે. જો આપણે સ્વાલંબી બનીએ તો આપણી ધણી પરાધીનતા ઓછી થાય. ઉપરાંત નોકરાને કરવાનું કામ આપણે જાતે કરીએ અને એમાં હીણપત ન માનીએ તો જ આપણા સાચો સમાજવાદ સમજતાં થયાં ગણાઈએ. કેમ, સેવંતીલાલ ! બરાબર છેને માફ કરેવાનું ? ”

“ બરાબર છે, સરયુબાળા ! મને એ વાતથી જરૂર ખુશી ઉપજે છે. ”

ખૂબ છટાથી વાતની શરૂઆત કરતાં અને ખુરશી ઉપર ઉભા રહી તકતાની ફેમોને હાથમાં લીધેલાં લૂછણીયાથી ધસતા, તેમજ સાથે કામ કરી રહેલ સરયુ પ્રત્યે વારંવાર કટાક્ષ નજર અને હસતા મુલાખ જેવા ચહેરાને જોતા જતા સેવંતીલાલે લક્ષ્મીને બાવે શરૂઆત કરી:

“ જરી પુરાણા રુઢીચુસ્તો અને ધર્મજનૂનીઓની બાંધેલી વડીલશાહી મર્યાદા અને દ્વાંબિક રેખાંકનથી બહાર નજર કરવા અને સમજવા લાગ્યાં છો.

“ એ લોકોની સંકુચિત મનોદ્રષ્ટાએ આપણા હિન્દની કેટલી ખાનાખરાખી કરી નાંખી છે ? મૂળભૂત હિન્દની બતાવવામાં આવતી સંસ્કૃતિના નામે વર્ણવ્યવસ્થા બનાવીને જાત અને ન્યાતો વિકૃત સ્વરૂપે ખીલી અને પછી એવા તો વિભાગો કરી નાખ્યા છે કે દમ પશુ ન લઈ શકાય. એની પાછળ રક્તશુદ્ધિનો કહેવાતો આદર્શ બલે માનવામાં આવતો હોય, પરંતુ એથી પડી ગયેલા અસંખ્ય નાના નાના વર્ગોમાંથી સ્વરક્ષા લુલાઈ ગઈ અને સ્વાર્થી તથા આડંબરી-બનેલા કહેવાતા ઉચ્ચ ધર્મો અને વર્ણવ્યવસ્થા બનાવનાર એના સંચાલકો સમાજનું શોષણ કરનારો ઇન્કારદાર બની બેઠો છે. તેમના આગ્રહે રહેનાર પંડિત વર્ગ અને બ્રાહ્મણ વર્ગો પ્રત્યેક નવાવિધાનનો તો નહિ, પણ નવવિચારનો વ વિરોધ કરવા માડ્યો અને આપણે અસંગઠિત, બીરુ અને બીકણ બની મર્યાદા

“આ જડ ધાણી બેઠેલા જમાનામાં આપણે જીવવું હોય તો એ બધીયે જૂની પ્રજ્ઞાલિ અને પોમલી રૂચીલાવનાને ફાપી દેવી જોઈએ. કારણ કે આજે આપણી સામે બતાવવામાં આવતાં નીતિ-મત્તાનાં સૂત્રો અને નિયમનો ખરી રીતે સૃષ્ટિના આદિકાળથી નથી. “હા, માત્ર જ્યારે જ્યારે બળ પામી, પોતાની સત્તાથી આગળ વધનાર પુરુષ પોતાના સ્વાર્થી દૃષ્ટિબિંદુથી ચોક્કસ પ્રકારનાં સ્થાપિત હિંતોની મહોર લગાવે છે ત્યારે ત્યારે તે કાળમાં જીવતો સમાજ એને નીતિ અને ધર્મ માની બંધાયેલી રેખા દોરી તેની વચ્ચે જીવન નિર્માન કરે છે.

“જ્યારથી ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, અને પુરાણની ઉત્પત્તિ થઈ એ કાળ અને જેને આપણા આર્યાવર્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો સર્વોપરિ સમય ગણાય છે, તે વખતની સમાજની નીતિ અને વ્યવસ્થા તરફ આપણે ડોકિયું કરીશું તો સાંપ્રત સમય કરતાં તે સમયના નીતિ-બંધનો, ધર્મ, કર્મ અને અધર્મનું કાઈ અનોખું રૂપ જણાઈ આવશે.

“હું પ્રથમ તો આપણાં જીવાનો જીવતીઓ જે પ્રશ્ન-જો ચર્ચા અને જે બાબત માટે અત્યંત મુઝવણ અનુભવે છે, અને જિંડા દીલમાં ઉઠતાં પ્રશ્નો ઉકેલ એ મેળવી જ શકતાં નથી, અને જ્યાં અને ત્યાં માત્ર એને નીતિ અને ધર્મ, સમાજવ્યવસ્થા અને સંસ્કૃતિનું કેવળ કડવું ઉદ્દભોધન આપી, હાથે પગે શૂંબલા બાંધી, એનાં દિલ અને દિમાગને તથા દેહને જકડાઈ રહેવાનું નિર્માણ કરી દેવામાં આવે છે એ તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચીશ.

“તમને સાંભળીને આશ્ચર્ય થશે, સરયુબાળા ! હા...હા... હા.....”

ખુરશીના પાયા પર પગ ટેકવી ઉંચી થઈ તકતાની ઉપરની તમને લૂછવા મથતી સરયુબાળા સેવંતીલાલની જબાનમાંથી વહેતા વાણીપ્રવાહમાં એવી તો રસમય બની ગઈ હતી કે પોતાના શરીરનું

મતોલપણું એણે મુમાનું અને તે ખુરશી ઉપરથી લયડી...

તે જ દણે જ્યાં ભારીને સેવંતીલાલે એને પડતી જ બાથમાં ઝીલી લીધી.

સ્વસ્થ બનતી સરયુબાળાના શરીરમાં એક વેગભરી વિદ્યુતે પસાર થયો ન સમજાય તેવો રોમાંચ અનુભવ્યો અને ફરી પોતાનું કામ કરવા એ ખુરશી ઉપર ચઢી બેઠી, અને પછી સેવંતીલાલે આમળ ચલાવ્યું:

“તમને સાંભળીને આશ્ચર્ય થશે, સરયુબાળા ! કે ખરી રીતે આપણા હિન્દુસ્તાનમાં આદિકાળમાં લગ્નહીન અવસ્થામાં જ રહેતા. આ વાતની મહાભારત સાક્ષી પૂરે છે અને એટલા માટે પાણ્ડુ રાજા પોતાની રાણીને કહે છે એ વચનોમાં તમે જુઓ:— “ ‘ઠાલી કુન્તિ ! તને જો પુરાતન ઋષિઓએ કહેલું ધર્મતત્ત્વ કહું તો તેને માટે શંકા કરીશ નહિ. હે સુંદરમુખી ! પૂર્વે સ્ત્રીઓને કાંઈ જાતનું જ બંધન ન હતું. તેઓ સ્વતંત્ર અને મરજી પ્રમાણે યથેચ્છ વિહાર કરતી. રતિ-સુખ ભોગવવા માટે પુરુષ-પુરુષાન્તરવિહારને શાસ્ત્રે અધર્મ માન્યો નથી: પ્રાચીન ધર્મને કામ-ક્રોધથી રહિત પશુપક્ષી પણ અનુસરે છે.’

“આ ધર્મને મહર્ષિઓ પણ માને છે. અને ઉત્તર કુરુ દેશનાં માનવીઓમાં પણ એ ધર્મ પ્રવર્તે છે. સ્ત્રીઓ ઉપર અનુમતિ કરનારો એ ધર્મ પુરાતન છે. પણ પછી આ લોકમાં થોડા સમયથી એ ધર્મ ઉપર મર્યાદા બધાઈ.

“ઉદાલક નામના મહર્ષિ હતા અને તેમને શ્વેતકેતુ નામનો પુત્ર હતો. એ પુત્રના દેખતાં એની માનો હાથ કાંઈક બાહ્યે પકડ્યો, અને “આલ આપણે બધાએ” એમ કહ્યું એથી શ્વેતકેતુને ક્રોધ ચડ્યો. તે જોઈને ઉદાલકે કહ્યું:

“ ‘હે પુત્ર ! તું ક્રોધ કરીશ નહિ. એ તો સનાતન ધર્મ છે. પૃથ્વી ઉપર સર્વ વર્ણની સ્ત્રીઓ બંધન રહિત છે. છતાં પાછળથી શ્વેતકેતુએ જગનની મર્યાદા બાધી. આ કું કદવનામાંથી કહેતો નથી.

મહાભારતના આદિ પર્વમાં ૧૨૨મો અધ્યાય જુઓ, તેમાં એ લખેલું છે. "પહાડ ચીરતો વિષ્ણુતનો કાટકો થાય અને માનવી સ્તબ્ધ બની જાય એમ સરયુ સેવંતીલાલનું કથન સાંભળી સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહેલી તેને એ સ્થિતિમાં જોઈને સેવંતીલાલે આગળ ચલાવ્યું:

"સરયુબાળા ! આ કથન કાંઈ માફ પોતાનું નથી. મહાભારત જેવા સનાતન ધર્મમંથના આદિપર્વમાંથી તમને એ કથનનો ખ્યાલ આવી શકશે, વાફ, શકુન્તલાનું નાટક તો તમે વાંચ્યું છે. એ શકુન્તલાનો જન્મ પણ આ રીતે જ મુક્તવિહારમાંથી જ થયો છે.

"વાયુથી વસો છીડી ગયાં તેને પકડવા દોડતી મેનકાને અધ્ધનમે અવરથામાં જોઈને તપ છે બળ જેનું એવા વિશ્વામિત્ર ઋષિને મોહ થયો અને એમણે એની કામના કરી. બળવાન પુરુષશ્રેષ્ઠ ઋષિ સાથે મેનકાનું મન લાગ્યું અને તેણે સહવાસ સેવ્યો. એને પરિણામે શકુન્તલા જન્મી. એ કન્યાને માલિની નદીને કાંઠે મૂકીને કૃતકર્ષ બનેલી મેનકા ઇન્દ્રસભામાં ચાલી મઈ. એ પણ આદિપર્વમાં જ કથા છે.

'છલકાતા યૌવનવાળી રૂપવર્વિતા દેવકન્યા જનપદી-એ માત્ર એક જ વસ્ત્ર પહેરીને વનમાં વનબાળાની માફક નચનો નચાવતી હતી. એ જનપદીને મહર્ષિ ગૌતમમુનિ જોઈ ગયા. એ બેના સહવાસે પુત્ર થયો, તેનું નામ કૃપાચાર્ય (આદિપર્વ ૧૩૦)

"પાપને હરનારી જાહેરી નદીને કિનારે સ્નાન કરવા ઇચ્છતી ધૃતાચી વસ્ત્ર બદલા જતા હાથમાંથી વસ્ત્ર પવન હરી ગયો. દિગ્બરજ બનેલી ધૃતાચીને જરદાજ મુનિએ જોઈ, તેમની વાસના જાગી. એમાંથી સંજમ થયો અને દ્રોણાચાર્ય જેવા મહાન બ્રાહ્મણવિદ્વા-વિશ્વારદ જન્મ્યા અને જાગવાન આસ મુનિ દ્વારા એ જ ધૃતાચીના રૂપલાવણના મોહથી પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, તે મહાન શક પુરુષ શુક મુનિ (શાન્તિ પર્વ ૩૨૪)

"આ અપેસરાએ દેવ લોકમાં રહેતી અને દેવ બનવા મથતા

માનવોનો પોતાની સોડમાં લઈને માનવો જ રહેવા દેતી. માત્ર અવિવાહિત રહેતી અપ્સરાઓને જ નહિ, પરંતુ દેવો જનપદી જેવી પોતાની કન્યાઓને પણ આ જાતની છૂટ આપતા.

“કેવળ અપ્સરા કે દેવકન્યાઓ માટે જ આવી છૂટ નહોતી, પરંતુ માનવસમૂહ અને મૃત્યુલોકના સમાજમાં પણ એવું જ હતું,

“પિતાના ધંધામાં મદદ કરતી મત્સ્યગંધા એક નદી પર નાવ ફેરવતી. તીર્થયાત્રા કરવા નીકળેલા પરાશર મુનિ ત્યાં આવ્યા. સુંદર હાસ્વાળી અને કળના સ્તાંભ જેવા ખાદ્યથી નાવનાં હલેસાં ખેંચતી દેવને પણ દુર્લભ એવા રૂપવાળી મત્સ્યગંધાને જોતાં જ એમાંથી નૈમિત્તિક લક્ષ્મ થયાં અને વહેતા નાવે સહવાસ સેવ્યો. તેથી પુત્ર થયો તે વ્યાસ. છતાં મુનિએ કહ્યું: ‘હે બાળા ! માતૃ પ્રિય ક્ષમ કરવા છતાં તું પાછી કન્યા ભાવને જ પ્રાપ્ત થઈશ. ’ (આદિ પર્વ ૬૩)

“સત્યકામ નામનો વિદ્યાર્થી મહર્ષિ ગૌતમ પાસે બ્રહ્મવિદ્યા શિખવા આવ્યો, ત્યારે ગૌતમે પૂછ્યું: ‘હે બાળક ! બ્રાહ્મણ વિના બ્રહ્મ-વિદ્યા આપી શકાતી નથી. તો તું તારો ગોત્રાચાર કરી બ્રાહ્મણપ-ત્યાને સિદ્ધ કર. ’

“ગોત્રને નહિ જાણતો એ વિદ્યાર્થી પોતાની માતાને પૂછવા ગયો. માતાએ કહ્યું: હે પુત્ર ! યૌવનમાં દારિદ્ર દુઃખે અનેકને સેવીને તને પામી છું, અને પિતાહીન એકાકી “ જબાલ ” ને પેટે તું જન્મ્યો છે. એમ અપિવર્ણને જન્મને કહે.

‘ એ વાત સાંભળી ગૌતમે કહ્યું: ‘ ધન્ય હો સત્યવાણી ઉચ્ચા-રનાર ! તને અબ્રાહ્મણ ન કહી શકાય. તું તો દ્વિજોત્તમ છે, અને તું તારા ગૌત્રની પાછળ માતાનું નામ ગોત્રપ્રસિદ્ધિ પામીશ. ’ (અદિ-અ ઉપનિષદ.)

“ભરસા વચ્ચે ત્રિપુન્દ્રે શોભતો અને ત્રિવલ્લિ રેખાઓથી ચમકતો મુગન બ્રાહ્મણ બાલક રાગ વધાતી પાસે યાચના કરી રહ્યો

છે: 'હિ રાજન! મને તમે માત્ર જોનો એક તરફનો કાન કાળો હોય. છતાં શરીરે ચંદ્ર સરખો ઉજ્જવલ હોય એવા આઠસો ઘોડા મારી ઉપર દયા કરીને આપો. '

‘ શું કરશો, બૂદ્ધેવ ? ’ રાજાએ પૂછ્યું.

‘ પ્રભુ ! ગુરુદેવ વિશ્વામિત્ર પાસે હું વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી વિદ્યાય લેવા ગુરુ આગળ ગયો અને ગુરુને દક્ષિણા માગવા મેં કહ્યું ત્યારે ગુરુએ એ પ્રમાણેના વર્ણવાળા આઠસો ઘોડા ગુરુદક્ષિણામાં માગ્યા. આપ રાજા છો અને મને પાછાશ્યુને એ આપશે એમ માની આપની પાસે આવ્યો છું તો મને આપો. ’

“ બહાપુત્ર ! આઠસો તો શું મારી પાસે એક પણ ઘોડા એવો નથી. પરંતુ તમે યાચના કરવાં મારે ત્યાં આવ્યા એટલે તમને ત્રિમુખ કેમ કરાય ? એથી આ મારી માધવી નામની કન્યા તમને હું આપું છું, તે સ્વીકારો. ’

“ ગાલવ એ કન્યાને સાથે લઈને ઈક્ષ્વાકુ વંશના મહારાજા હર્યશ્વ પાસે ગયા અને વિનંતિ કરી: ‘ રાજન ! કન્યા લ્યો ’

એક તરફ કાળા કાનવાળા છતાં શરીરે ચંદ્ર સરખા ઉજ્જવલ એવા આઠસો અશ્વ આપો. કન્યા દિવ્ય, યૌવનયુક્ત અને લાવણ્યયુક્ત છે. એનાથી તમોને જે પુત્ર થશે તે પણ મહાન બનશે.

“ હર્યશ્વ રાજાએ કહ્યું: દેવ મારી પાસે માત્ર એવા ઘોડા બસો જ છે; જ્યારે તમો તો કન્યાના બદલામાં આઠસો ઘોડા માગો છો ! ”

“ વચમાં માધવીએ કહ્યું: ‘ કાંઈ નહિ હું તમારી સાથે એક પુત્ર થાવ ત્યાં સુધી રહીશ. ત્યાર પછી આ ગાલવ મુનિ મને બીજા પાસે લઈ જશે અને એ રીતે ચાર રાજાઓ તરફથી આઠસો ઘોડા મળશે. હું દરેકને એકેક પુત્ર આપીશ. છતાં પણ મને વરદાન છે કે હું કન્યાની કન્યા જ—અવિવાહિત રહીશ ’

“ આ સાંભળી હર્યશ્વ પ્રસન્ન થયો, અને માધવીને રાખી. એક પુત્ર થતાં માધવી બસો ઘોડા લઈને ગાલવ પાસે આવી. ગાલવે એ જ સ્થરતે કાશીના રાજા દીવોદાસને માધવી આપી, અને ત્યાં પણ પુત્ર

થયો, તે રાજ્યને આપી બસો ઘોડા સાથે માધવી માલવ પાસે આવી. ત્યારપછી તે કોબનગરના રાજા ઉશીનર પાસે ગયો અને એ જ સ્થરતે માધવીને આપી. આ રીતે જસો અશ્વો તેા મેળબ્યા. પરંતુ ખીજ બસો અશ્વો કાળા કાનવાળા મળ્યા નહિ એશ્વો માલવે જસો ઘોડા અને માધવી સાથે વિશ્વમિત્રના ચરણુમાં પડી વિનાંતિ કરી:

“ પ્રભુ ! હવે ખીજ ઘોડા મળતા નથી. એટલે એના બદલામાં આપ માધવાને રાખો ’ અને વિશ્વમિત્ર માની ગયા ! એ વિશ્વમિત્રના સહવાસે માધવીથી પુત્ર થયો. તેનું નામ અબ્દક. એટલે પછી માધવી ત્યાંથી ચાલીને માલવ પાસે ગઈ. માલવ માધવીને લઈને તેના પિતા રાજા યમાતી પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું: ‘તમારી કન્યા એ કન્યા જ રહી અને માઈ કાર્ય થયું તેથી હું આપનો ઉપકાર માનું છું ’ (ઉલ્લોખ પર્વ ૧૦૬ થી ૧૧૯)

“ સરયુઆળા ! તમે દિગ્દમ્બ કેમ બની ગયાં ? આમ અવાક અને અક્રિય સ્તંભ માફક ઉભાં રહેવાથી આપણું કાર્ય ખોટી થાય છે. અને તમારા દેહમાં એક પ્રકારનો પ્રમાદ ભરાય છે. ”

“ સેવંતીલાલ ! મને માફ કરો. મારાથી આ તમારી વાતો નથી સંભળાતી. આવી વાતો કરવાનો અર્થ પશુ શો ? શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે આપણા સમાજની આ લગ્નની પ્રણાલિ, પતિવ્રત અને એક પત્નીવ્રત એ કેવળ હંબગ છે? ”

“ ના જી, સરયુઆળા ! તમે એમ અધીરા બનશો. તેા હું તમારી વિચારસરણીને સાચા માર્ગે નહિ વાળી શકું, પરંતુ એક વાત ચોક્કસ છે કે માનવી પોતાની જાત માટે સ્વતંત્ર તેા હોવો જ જોઈએ, તે પછી સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ. શું સમાજવાદમાં શું ધર્મવાદમાં કે શું રાષ્ટ્રવાદમાં બુદ્ધિને બારદાનમાં મૂકી, નાકથી નાથેલા જનનવરની માફક માનજીવન એ કોઈ પરાધીન-પરવશ પ્રશુજીવન તેા નથીજ !

“ એને વિચાર કરવાની તક, સમજવાને બુદ્ધિ અને વિચારવાને આવશ્યક જરૂર હોવો જોઈએ. તમે બાણીમણી આગળ વધો છો, તે

કેવળ ઓર્થોડોક્ષના ટોળામાં હાએ હા ' કરવા માટે નહિ. તમારે ખૂના પુરાણાં રુદિ-રિવાજોને, તિસ્તાંજલી આપવી જ પડશે, અને કિંમતથી સ્વતંત્ર ચિન્તાર કરવાની શક્તિ મેળવવી પડશે. તો જ તમે નવમતવાદમાં આગળ વધી શકશો.

“જો આપણે ધર્મ અને નીતિમર્યાદા અને અધનમી વચમાં રહીને જ જીવન જીવવું હોય તો પછી ‘જી હા’ સિવાય આપણે આંખ ઝાંત અને ભુલિતું વિર્સજન કરવું રહ્યું અને તમે એમ જ કહેતા હો કે વડોલો જે ધર્મ અને નીતિને ન્યાય મળે છે, જે કુળરિવાજને સનાતની અને પરંપરાગત માને છે, એ સનાતન પ્રણાલિ અને ધર્મ-નીતિને રચનાર આપણા કહો કે તમારા વડોલોનાં મહર્ષિઓનાં દર્શનો જે મેં ‘મહાભારતમાં’થી તારવ્યાં છે એમને માટે તમે શું માને છો ? એમને શું એ નીતિ-નિયમો, અધનો અને લગ્નવ્યવસ્થા નહોતાં નહોતાં ? તેઓ કાં એવું અધર્મ કર્મ કરવા છતાં તેને ધર્મ જ માનતા હતા ?

“આ તો સ્વાર્થી સંપ્રદાય પુરુષવર્ગનો છે ! પોતાની વહાલી વસ્તુનું ભુયકાવીને જકડી રાખવાનો નીતિને નામે એક બારે પેંતશો ગોઠવાયેલો છે, અને આપણાં જેવા તેને ગુરુવાક્યં જનાર્દનમ્’ માની મહામૂલી જીંદગીને નાથેલા જનવરની માફક ખીલે અધાષને ખસાર કરે છે.

‘મી. સેવંતીલાલ !’

‘હા, બોલો. સરયુખાળા !’

‘તમે તમારું લેકચર બંધ કરો, અથવા હું તમોને મદદ કરવાનું છોડીને ચાલી જઈ’ !’

‘કેમ, શા માટે એટલી ઉતાવળ, સરયુખાળા ?’

“તમારા વિચારો અને તમારા દાખલા ફલીલો એ તરફ એવી જાય છે કે જે તરફ આપણો સમાજ અને આપણું સ્થાપિત શંસારી જીવન ડબ જરવા લાગે તો સમાજના ભુલકભુલકા ગિડી જાય,

માનવી એ માનવી મટી જાય અને પશુ બની જાય. તમે જે બધા વાર્તાલાપ કરી ગયા અને તમે મહાભારતના હાખલા કહી બતાવ્યા એ ઉપરથી તો તમારા કથનનો આખો હેતુ વિલક્ષણ લાગે છે. હજારો વરસથી સ્થાપિત થયેલી સમાજની લગ્નપ્રથા અને એ લગ્નપ્રથાને યુક્ત એક પતિવ્રત એકપત્નીવ્રતનો મહામૂલો સિદ્ધાંત નષ્ટ કરીને, આજના નવા જીવાનોને મુક્તવિહાર અથવા અધિળા બલિ-આરનો વિનાશક માર્ગ ચીંધી, તે તરફ વાળવા માટે એ ગલીપચી કિતપન્ન કરે છે. પશ્ચિમના પવનને લીધે હિન્દમાં આજે કલે આદર્શ ગણાતી લગ્નપ્રણાલિ અને સમાજની સુરચનાના મૂળમાં નિષેધી માનસથી ઉજીં થયેલું મુક્તવિહારનું ઝેર વિનાશનું પાણી સીંચે છે. પરંતુ જે આજે આખો સમાજ સુવ્યવસ્થાને ત્વજી દબને મુક્તવિહાર આરંભે, ધડીબર માની દ્યો કે લગ્નપ્રથાને નાબૂદ કરી દબ, હરેક સ્ત્રી મન ફાવે તે રીતે વર્તવાને અને દિલ ચહાય ત્યાં જવાને સ્વતંત્ર બની જાય તો એનું પરિણામ શું આવે તે તમે જરીક વિચારો !

“લગ્ન, અને સ્ત્રી-પુરુષનું બંધન”, એ માત્ર લગ્નબંધન પૂરતું મર્યાદિત નથી બનતું, પણ તેમાંથી ઉદ્ભવતા અનેક મહાન સમાજરચનાના અંગોડા તૈયાર થાય છે, અને એ અંગોડાએ નાંગ-રેલો માનવસમુદાય વ્યવસ્થાપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમીજીવન જીવી શકે છે. જે માત્ર આમંતો એક લગ્નજીવનના બંધનનો અંગોડો તોડી નાંખી, એ જગ્યાએ મુક્તવિહારની મોકળ થાય તો આપણી આખી સમાજ-રચના, આપણાં માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, મામી-ભાણેજી જેવા વર્ગો, ત્યાજ્ય-અગ્રાજની ભાવનાઓ, કૌટુંબિક ભાવનાઓ, આશ્રય અને આશ્રયીના વર્ગો, ચાતુર્વર્ણ્ય અને વિધિનિષેધો આદિની હજારો વર્ષથી ચણાઈ ચૂકેલી આખી ઇમારત મૂળમાંથી જ જમીનદોસ્ત થઈ જાય અને આપણે જંગલી નરપશુ અથવા આકાશમાં ઉડતાં પંખીઓની શ્રેણીમાં જઈ પડીએ. રંગેરંગમાં ભરેલી-નીતિ, નિયમ, સંયમ, અને નૈતિકતાથી વર્ષોથી ભેળીમાં ભળી ગયેલી ભાવનાના

મૂળમાં તમે તો તમારી વાતોથી કુઠરાબાત કરવા લાગ્યા હો.

“અને મી. સેવંતીલાલ ! તમારી ચતુરાઈકારી વાતો પાછળ એવો ક્યો છુપો હેતુ સમાયેલો છે ? ખરેખર ન સમજાય એવી બીના છે કે જ્યારે હું અને તમે એકલા મળીએ છીએ ત્યારે તમારી વાતોનો વળાંક ક્ષી-પુરુષની મર્યાદાઓની રેખાને બૂંસી નાખવાને જ પ્રયત્નશીલ બને છે. આ શી વાત છે, સેવંતીલાલ ?”

“સરકુઆળા ! તમે બધું અધીરાં બની જાઓ છો. હું શું કહેવા માગતો હતો એ મારો આખો ઉદ્દેશ અને પૂર્ણ હકીકત તમે શાન્તિથી સાંભળ્યા સિવાય અધીરાં બની જઈને, મારી વાતો સંબંધે અભિપ્રાય તમોએ બાંધી કાઢ્યો.

“તમે જે સમાજરચના, લગ્નપ્રથા, ક્ષી-પુરુષમર્યાદા અને નૈતિકતા સંબંધમાં હકીકતો કહી ગયાં તે સાંભળવી રૂચીકર છે એ માટે મારી ના નથી અને હું માનું પશુ છું કે કદાચ પોતાના હિતમાં પરાગ્મુખ નહિ બનનાર નરવીરોએ આવી સુરચના સરખી રીતે તૈયાર કરીને સમાજરચનાના જિંડા પાયામાં ધરાખી, જડબે-સલાખ બંધન લાદી દીધું છે, આજે હરકોઈ નરનારી સભ્ય સમાજમાં ખપવા માટે તમે કહી ગયાં એવી અને એના જેવી વાતો સાંભળે છે, કહે છે અને તેમાં નૈતિકતા સમજે છે, પરંતુ હું તો ચોક્કસ રીતે એમ કહેવાને તૈયાર છું કે દરેક માનવી પોતાનો અભિપ્રાય ઉચ્ચારતી વખતે તેના અંતઃકરણ અથવા કહો કે દિલની ઉપર એક ચોક્કસ પ્રકારની સભ્યતાની ચાળણી ઢાંકી દે છે અને તેમાંથી વિચારોને ચાળીને બહાર મૂકે છે.

“એટલે કે એ દિલની સચ્ચાઈ અને જિંડાઈની સાથે છેતરપીંડી રમીને ભુદી રીતે ઉચ્ચારે છે, આચારે છે અને વિચારે છે.

“સંયમ અને નૈતિક પવિત્રતા એ એક ભુદી જ વસ્તુ છે, અને એ ન હોવા છતાં ચે એનો દંબ કરવો; દિલ ભુદી દિશાએ એલવું હોય અને જીભ તથા શરીરને ઠાવકાપથી નીતિના પ્રદર્શન

રૂપ ખતાવવું એ એક આજની અમોખી રીત છે !

“આજે હજારો જુવાનો અને જુવતીઓનાં દિલમાં ચાલી રહેલી, જલી રહેલી જવાળાને આપણે પાંચી શકતાં હોઈએ, અને એ પાંચીને વિચારના ઓડામાં મૂકી શકતાં હોઈએ તો એમ કહી શકાય કે દિલની જાંડી ઉર્મિઓ અને હંમત સેતરી શકાય એવા વ્યક્ત વિચારો પરસ્પર દ્વંદ્વમેય રમ્યા જ કરે છે.

“આ સતત દ્વંદ્વમેયના પરિણામરૂપ ઉત્પન્ન થતો તિરસ્કાર અને હંસ આપણામાં જાણીત પ્રગટાવે ત્યાં સુધી દેખીતી રીતે ઉપરથી આપણે જાનત રહીએ છીએ.

“પરંતુ સમાજના ડરથી આપણા સુખી જીવનકાળ કે દૈનિક નીતિવિચારણાનાં થીમાં માનવાથી વાસ્તવિક સુખનો આર્ષ હાથ જામવાને નથી જ.

“હી કે પુરુષ જ્યાંસુધી પોતાની સ્વતંત્ર અસ્મિતા સમજે નહિ અને હજન જેવી નિષ્ફળ નીતિના ઈજારાને ફમાની દઈ, ઉદ્ધાનિતના પ્રવાહને ઝીલી શકે, નવીન આત્માનું સર્જન કરે નહિ ત્યાંસુધી આત્મ સુખ સિદ્ધ થવાનું નથી.

“એ તેમ હેમ, પણ એમ નથી હામતું કે આપણે કંઈક અનધિકારી આચરણ આચરી રહ્યાં છીએ ?

“આપણે જીનસમજે હજ પણ માનતાં રહ્યાં છીએ કે હી એ પુરુષની અજવા પુરુષ એ હીની મિલકત છે એટલે પરસ્પર જરાયે હજક લીધા સિવાય અનિચ્છાને મળી જઈને પણ પ્રતી કહી ખતીને વળગી રહેવું જોઈએ. અતે એમી જ હામદેશરનો સંબંધ વળગો ! તે પછી કલે ધૃષ્ટાસ્પદ, કાવકીણ અને લૂણ તથા સહા હોવા છતાં મારી મચરડીને પણ આત્મચક્ષનની નજર નહિ જ જવા દે.

“પરંતુ જેઓએ પ્રેમદાશ પોતાના આત્માનો વિકાસ અને પોતાની ખાત તિમેનું અતિ સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેઓ કાંઈ પણ સ્થિતિમાં આ અધૂરું સૌન્દર્યમાં જીવનજીવવાને માત્ર નિરુદ્ધ

અને દાખવવા પૂરતા નીતિમંત્રિના સમજા સમાજના વિનાના રહ્યાં મકિલી, અર્થર્થનીય આનંદ-દરવાજા બંધ કરી દીધા હોતા નથી.

“જે પ્રેમજ્યોતિ બળ અને ઉદ્ધાસના મૂળરૂપ છે તેને આપણે ધુણાત્મક ઠંડી બેદરકારીથી નીતિના ધખાવેલા લાલચોળ ચીપિયા હાથે દઈ, આપણે આપણને સમજી સુથરા અને ડાહ્યા માનવી બધાવા અને નીતિમાન મનાવવા નિષ્ફળ પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છીએ એમ નથી લાગતું ?

“આ વધુદખ્યા નૈતિક કાયદાના બળ નીચે મમે તેવા સ્વતંત્ર વિચારો ખીલવા પ્રયત્ન કરે, પણ એની ઉપર એટલું ભારી દબાણ લેવાયું હોય છે કે પોતાને શાનો અનુભવ કરવાનો હોય છે અથવા કેટલો અધિકાર છે એ નક્કી થતું નથી, અથવા ઉરમાં ઉઠેલા સત્ય-શમા-સનેા સ્વીકાર કરવાને પણ હૈયું ઉપરના દબાણે મોકળું મૂકી શકતું નથી. આ ઉર્મિ-ચાંચલ્યને ઝીલવાને અસમર્થ બની ગયેલા નૈતિક નિશાળીઆઓ આત્મ-ઉતરપીડીની કક્ષાએ એટલી હદ સુધી પહોંચે છે કે ખીજની દૃષ્ટિથી દોષિત જણાય તેવા કથાયનો પોતાને અનુભવ કે સ્પર્શ નથી; એવું એ લોકો બતાવતા હોય છે.

“સરયુખાણ ! મને માફ કરજો. કાઠનાયે દિલનાં ઊંડાણ આપવાનો હક હરકાઈને હોતો નથી એ સિદ્ધાંતને સ્વીકારીને ય હું તમને સીધા પ્રશ્ન પૂછી શકું કે આટલી બધી નીતિમતાની ઓથ લઈનેય, શું તમે તમારા દિલને પૂછી શકો. તમારી લાગણીઓના આલતા વગોણામાંથી ઉદ્ભવેલા નવીનીતને તારવીને કથાય સંદાય સિવાય કેવળ સત્ય બાખી શકો ખરાં કે આજે તમારું મન અને ચિત્ત કેવળ નૈતિક બંધનથી સંપૂર્ણ સળયેલું હોવા છતાં, કાઈ વાર એવી ભુદાં બની, એક બનોખી હુંક, એક અલૌકિક આનંદ અને ઊંડે-અંતિ ઊંડે એવી રહેલી એકાદ ન સમજતી ભૂખને તૃપ્તિ આપવા સઘળાં બંધનોને હઠાવી, દોટ મૂકવાની પ્રેરણા તમને નથી થતી ?

“સંયમને હું ચે માનું છું, પણ એનો અર્થ એ નથી થતો કે તમે નિરૂપાય છો, બધાયેલાં અને જઠરાયેલાં છો ! દીવાલો રચાઈ ચર્કી છે અને તેમાં તમે પુરાયેલાં છો, એથી જ તમારો સંયમ તમારો સાથીદાર બની રહ્યો છે.

“સાચી સ્વતંત્રતાને ઓળખતાં શીખો તો બાલ જન્મત કરતાં તો તમારા દિલના ઉંઝાણમાંથી બહાર વિચરવા મથતી આત્મને તમે સ્વતંત્રતા આપો ત્યારે તમે સાચાં સ્વતંત્રતાનાં ઉપાસક બની શકશો.”

છ તો ક્યારવાય વાગી ગયા હતા અને સરયુબાળાને સ્કૂલ છૂટે અને એ જ નિયત સમયે ઘેર પહોંચવાનું હતું, અને તે લગભગ સવા છ વાગે કે એત્રણ મિનિટ આઘી પાછી ઘેર પહોંચી જતી હતી. પરંતુ આજે સેવંતીલાલને તૈયારી કરવામાં મદદ તો એક દેખાવ હતો. પરંતુ એમણે ઉપાડેલી ચર્ચા અને ગોષ્ટિમાં લગભગ સાડા છ ચર્કી ગયા ! એણે પોતાના હાથે બધેલા બડિયાળ સામેજોયું ત્યારે જ ખબર પડી અને તે ચમકી !

“ઓ...સેવંતીલાલ ! મારે ઘેર જલદી જવું જોઈએ. મને એ ખ્યાલ ન રહ્યો કે ઘેર કયા સિવાય-રંગ સિવાય હું સ્કૂલેથી આવી છું એટલે વખતસર પહોંચવું જરૂરી છે. ચાલો, જલદી કરો; મને જરી હાથ ધોવરાવવામાં મદદ કરો. નોકર હાજર નથી, હું બધી મોડી ચર્કીશ.

‘એમાં હરકત શી છે, સરયુબાળા ?’

‘અરે તમે જાણો છો બાનો સ્વભાવ ? મારી રેવડી ઢાણાઢાણુ કરી નાખે તો !’

‘હું, ત્યારે બાની બીકે, કહો કે નીતિના ધોરણ સામે ઢાંકપી-છાડો કરના ખાતર તમારે ઘરે જલદી પહોંચવું પડે છે. નહિ કે તમારું દિલ એમ કરવા પ્રેરે છે. ! તમારું દિલ તો અહીં મારી સાથે તમે રહો-વાતો કરો એ સામે વધી નથી લેતું, ખરું ને ? આનું જ નામ આપણી નીતિના ધોરણસરની સમાજરચના !’

‘એ ચર્ચા જવા દો, ચાલો ત્યારે સાહેબજી ! પોણા સાત થઈ ગયા. ઓ મા...’

સરયુ ઝપાટાબેર ધર તરફ દોડતી ચાલે જવા લાગી. પગમાં એક ચંપલની પટ્ટી ઢીલી પડવાને કારણે એનાથી જલદી ચલાવું નહોતું અને ચાલતાં વચમાં વાંકા વળીને એને સરખી કરવી પડતી હતી.

એ ધેર લગભગ સાત ને પાંચ મિનિટ પહોંચી, રોજના ધેર આવવાના અને આવના ઢંગ કાંઈક ન્યારા હતા. જલદી ચાલવાથી આજ નેરથી ધમધમ માફક ચાલતો હતો અને એનો ચહેરો તથા કપડાં પણ કહી આપતાં હતાં કે તે ક્યાંક એવા કાર્યમાં રોકાઈ પડી હતી કે એને એ કામે ખૂબ જ અવસ્થ બનાવી મૂકી હોવી જોઈએ.

સરયુ ઝપાટાબંધ ધરના દારમાં પ્રવેશ કરી, દારના મારફત પોતાના કેમ તરફ આગળ વધી અને નીચે કેમની અંદર બેઠેલા સર-મુનાં બાએ ત્રાડ પાડી:

“સરયુ, ઓ સરજી !”

“એ. હા બા !”

“એવિ આવ્ય કે !”

“જરી કપડાં બદલીને આવું છું.”

‘ના, કહું છું કે હવડાં ને હવડાં એવિ આવ્ય !’

“હા, હ્યો આ આવી કહો.”

“ચો જઈતી”

‘કેમ વળી, એમાં પૂછવાનું શું ? સ્કૂલે જ તો, અબ્બાસ કરવા મઈ હતી !’

‘તે આટલી મોડી કેમ આવી ?’

“એ તો એમ હતું ને બા, કે અમારી સ્કૂલના ચોગાનમાં આજે જરીક ક્રિકેટ મેચ રમાતી હતી તે પેલી આપણી પુખ્ત, સરોજની અધિકાન્તા બધાં જોવા રોક્યાં અને મને ૫ રોકી રાખી.”

‘પેલી હમીયા માસીની પુસલી ?’

“ હા બા ! ”

“ તે સરભુ ! આખો વખત બણીને છો વાજે પછી પેલી વસારી કીરકેડ જોવા રોકાતાં, હા ? ”

“ હા બા ! ”

“ તે અલી અગીયાર વાગ્યાની છું નિશાળમાં એધાઈ રહે. તે તને અડળામણે જો થાય કે લાખ, જદ ખરે જઈ તક્લી—બૂખી આખા દાડાની ! ”

“ પશુ શું થાય બા ! બણુવું તો એવું જ છે. એ તો જો ને, આજે અગીયાર વાગ્યાથી ગયેલી. મારો એકદ વિષય કાચો એટલે રીસેલ વખતેય હું તો નિશાળ બહાર ન નીકળી ખસ, લાગ્યું, વિચારું અને પૂછું. લે, આજ સત્ત કલાક મેં ઊંચું માથું નથી ઠ્યું. ”

“ અલ્યા મનમોહનીયા ! ”

“ એ હા ફાઈ, આબો. ”

“ તારા કુવાને નીચે બોલાવતો આવજો, અને તારા બાઈ ક્યા ગયો ? ” પછી બા સરયુને ઉદ્દેશીને બોલ્યાં : ‘ અલી બાલામોઈ ! તને તો એમ હશે કે મારી બા તો નાની કીકલી છે, તે છું એને પગે બાંધીને ઉડી જ, ખરું ને ! ’

“ પશુ છે શું, બા ! તે તો કહે. ”

“ કપાળ તારી માનું ને એકું તારું ! આજ છું તારી નિશાળમાં નહોતી બોલ ક્યા ગઈતી ? ”

“ કાણુ કહે છે ? ”

“ આ મનમોહન કહે છે, કેમ અલ્યા. એની સૂલમાં છું એણે તારે તે ત્યાં હતી ખરી ? ”

“ ના, બા ”

“ પછી તે શું કહું ? ”

“ એના કલાકલા સિફતને મેં પૂછ્યું કે એમ ક્યા છે ? ”

“ એ સીકસક શું બસ્યો એ તો કહે. ”

“ બહેન સાડા અમીચારે નંખર પુરુષીને મર્થ છે તે હજુ આપ્યા નથી. એમ તેણે કહ્યું. ”

“ ફરી તું ક્યારે મરે ? ”

“ સાંજે ચાર વાગે. ”

“ ત્યારે શું સમાચાર લાવ્યો ; ”

“ કહે કે હજુ સુધી રૂઢમાં આવ્યા જ નથી. ”

“ કેમ અલી ! સાચું બોલે છે કે તારું જડણું તોડી નાખું ? અહાહા ! શું લઈ હાલી છે ! અમે તો લેડાં ચર્ચા પણ આપું જુઠાણું ફેરફારી બોલ્યા નથી, પાછી તું અને બનાવે છે ફેરી ? બ્ર. મારી રૂઢમાં ફીરફેટ રમાતું તું તે પેલી પુરુષી અને સરોવરીએ અમમ્મ કહીને રોકી સખી !

“ પુરુષી તે તારા બેવી મોં લેખ. એને તો એની મા ચીરીને મીઠું બરે મીઠું ! એ તો જોના ડંઠા લીધે ને બડીવારમાં બરે હેલે દોટ કરતી જતી હતી મેં જોયી જાણીને બટિ કાઢ્યો કે ‘ અલી પુરુષા ! સરજી આવી કે નહિ : ’ ”

‘ એ કહે : ‘ ઓ મારી ! મેં તો આજે એને દોડી ચે નથી. પણ શું કરું ? આ તારા બાપને પેંચતી નથી. નંઈ તો તારો મર્થ ઉતારી નાખું તો ! સાચું બોલ છે કે નહિ ? ’

‘ હજવાં સરજીની બા ! શું છે ? આમ બરાડા કેમ પાડવા માંડ્યા છે ? ’

‘ કષાળ મારું ! આ જુઓ તમારી લાકડવાઈ દીકરી ! એને કેટું બલુતર ભણાવો છો ! એના બલુતરમાં પૂવો મુકમ તે ! જુઓ નમ્રતાર જૂઠું બસ જૂઠું જ બોલે છે. ’

‘ પણ તું નાહકની બરાડા પાડ નહિ, અને ધીરજ રાખીને પૂછે તો ન ચાલે ? ’

“ સખી હવે ધીરજ, બહુ કાવકા મર્થ મચા છે તે ! છોકરો તો દન ઉઠાડવા બેઠા છે દન ! ”

“ સરયુ, બેટા ! અહીં આવ, મારી પાસે સાચું બોલ, તું ક્યાં મઈ હતી ? જો, સાચું બોલી જાને. એમાં શા માટે છુપાવવું પડે ? આજે જાણે, સરયુ ! અનેહું એવું ને કે તું સ્કૂલે મઈ. હું કચેરીમાં મથો અને મારા ધણા અગત્યના કાગળો મઈ કાલે સાંજે વાંચવા ઘેર લાવેલો તે રાત્રે વાંચ્યા પછી ટેમલ ઉપર મૂકેલા, તે તારી બાએ ધણા કામના હશે એમ સમજી તારા પુસ્તકના કપાટમાં મૂકી દીધા. તેં નિહાળે જતાં તારા પુસ્તકના કપાટને તાળુ વાસ્યું હતું અને ચાવી તું સાથે લઈ ગયેલી.

‘ હું તો કચેરીએ ગયો ને કાગળો યાદ આવ્યા. ફોડતો ઘેર આવ્યો. તપાસ કરતાં તારા કપાટમાં કાગળો મૂક્યાનું તારી બાએ મને કહ્યું. કપાટને તેં તાળું વાસ્યું છે તે અલીગઢનું ખાસ બનાવટનું તાળું એની ચાવી સિવાય ઉઘડે નહિ; અને એ કાગળ સિવાય મારું કારટનું કામ આગળ વધે પશુ નહિ. એથી મનમોહન બે દિવસથી એની તબીયત ખરાબર નહિ હોવાની ઘેર હોમ; તારી ચાવી લેવા માટે તારી સ્કૂલ ઉપર તેને મોકલ્યો અને એ ત્યાંથી પાછો આવ્યો. જવાબ મળ્યો કે તું નંબર પુરાવીને ચાલી મઈ હતી.

“ કામળ વગર હું કોરટે જઈને શું કરું ? એથી મેં તબિયત અચાનક ખરાબ થઈ જવાના કારણે હાજર નહિ રહી શકું એવી ચીકી લખીને અમારા ઓફીસર ઉપર મોકલી આપી. અને તારી રાહ જોઈ હું બેઠો છું.

“ ફરી ચાર વાગે તને સ્કૂલમાં જોવા, અને તું ત્યાં હોય તો ચાવી લઈ આવવા મનમોહનને મોકલ્યો અને એ બીજી વાર પશુ એ જ સમાચાર લઈ આવ્યો. એથી આજે તું સાડાચાર વાગે સ્કૂલ બધે થઈ ત્યાં મુધી તારી સ્કૂલમાં નહોતી. તો ક્યાં મઈ હતી, બહેન ?

“ ક્યાંય નહિ બાપુજી ! ”

“ એ બાપુજીવાળી ! સાચું બોલે છે કે તારું માયું રંગી નાખું આ ઉપરવટણાથી ? ”

“ હે રંગી નાખ્ય ! તારામાં જોર હોય એટલું અજમાવી લે. મને ત્યાં મઠ હતી નથી કહેવું, કહે શું કરીશ તું ”

“ વોય આપલીયા ! વોય કળોતરી ! તારું મોઢું બળે તારું લે રા...”

ધડીમ ધડીમ ધડીમ ધડીમ એ મુઠીઓ વાળીને બાએ પોતાની જાતી ફૂટવા માંડી.

“ એ રહેવા લો, રહેવા લો; સરયુની બા ! આમ ન થાય. પાડોશી સાંભળશે તો આપણી આબરૂ જશે ! ”

“ અરે આબરૂ તો તમારી મઠ. હવે છે કંઈ ? આ જુવાન જોધ નાતીધોતી છોડી આખો દહાડો મામમાં સંતાતી ફરે અને ઘેર આવીને જોડાં લણુવે; અને તમે શંભુનાથ જેવા ભોળા હા એ હા કરો, પછી એમાંથી જે ફળ નીકળે તે જોઈને પોક મૂકી રાજો બસ.”

સરયુબાળા તેની માતાની સામે તોછડાઈબર્યો જવાબ આપી સડસડાટ કરતી ઉપર ચાલી મઠ, માતાએ જૂની આંખે આ નવા જુગની જુવાન છોકરીનો ચીખાવલો જવાબ સાંભળી, જાતી ફૂટીને હેયું હલકું કરી શકાય તેટલું રડી લીધું, અને તેમણે પશુ નીચે ઓરડામાં એક બાજુના ખૂણામાં જઈને ટુંટીયાં વાળી વગર પાથરે આડાં પડખે સુવાનો ડોળ કીધો; પરંતુ પોતાના કબામાં પોતાની આજ્ઞા અને દેખભાળ નીચે રાખવી જોઈતી જુવાન છોકરી આવી રીતે સ્વતંત્રતા ભોજવે, લણુવાને બહાને મને ત્યાં ચાલી જમ અને એને પૂછવામાં આવે ત્યારે મિજબજરી રીતે ઉડાઉ જવાબ આપે, જૂઠું ખોલે અને વડીલની જે મર્યાદા રાખવી જોઈએ તે રાખી નહિ; તો શું આ રીતે જુવાન છોકરીઓને મન ફાવે તેમ ફરવા દેવાય ? રખડવા દેવાય ! અને એનું પરિણામ શું ખૂડું ન આવે ? આ જાતના વિચારો ધડી પહેલા બની ગયેલા બનાવ ઉપરથી એને ખૂણામાં પડ્યા પડ્યા આવવા લાગ્યા.

એને પોતાની જુવાનીનો કાળ યાદ આવ્યો. પોતે પિતાને ત્યાં

અહાં વરસતી ઉમર થઈ ત્યાંથી જુવાન અવસ્થા મોઝવેલી. કન્યા-
શાળામાં ચોથી ગુંજાતી સુધી પિતાએ લાવ્યા પછી મોકલેલી.
કન્યાને અભણ ન રખાય એમ લેના બાપુજી સ્મૃતિ અને લાણવતા
પણ હતા. માતૃભાવાનુ લખવા વાંચના જેટલું શિક્ષણ લેવામાં માતા-
પિતાએ વધી નહોતો લીધો; પરંતુ સૌંદર્યની ઉમર થઈ અને
પોતે કુમારકામાંથી ચૌમનમાં પ્રવેશ કરે છે એની નિશાનીરૂપ બપોરે
પ્રથમ વખત માસિક ધર્મમાં આવેલી ત્યારે જાએ એના બાપુજીને
કહેલું કે : ' હવે આપણે જે'નને રડુલે નથી મોકલવી '

' કેમ નહિ ? એને વર્નાક્યુલર ફર્મનલ સુધી લાવવાની લઈ એ
પછી આવળ નહિ. હમણાં બલે તે નિશાને જતી. '

' ના, હવે એટલું બધું. જે'ન હવે મીતાજી વાંચે છે, રામચંદ્ર
વાંચી શકે છે, કામળ ઉંડેલી શકે છે, લખી શકે છે. એટલું જેને
માટે બસ છે. '

' પરંતુ આમ કર્યું શિક્ષણ આપીને તો એનો કવ બચકરો ? '

' એ તમે ન સમજો, હું કવ નથી બનાવતી પણ સુધાર છું.
ઉમરી જુવાન થઈ ગઈ છે. હવે એ આપણી નજર તમે જ રહે તે
સારું અથવા એના લગ્ન કરીને એના જીતને સોંપી દઈએ પછી
બધું નહિ. જેમને આપણી લોકમર્મસાનો ખ્યાલ પૂરો આવ્યો ન
હોય; નૈતિક ધોરણને અણીશુદ્ધ સમજવા જેટલી પરિપક્વ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત
થઈ ન હોય એવી જુવાન છોકરીઓ તો આપણી ધર્મમાં ઉછરે તે જ
સારું. એને અર્થ એ નથી થતો કે, એના ઉપર ચોટી અને પહેરો
રાખવાં હું કહું છું. હું તો માનુ છું કે વડીલોની નજરની સંસાર-
દષ્ટિ જુવાન બાળકો પર રહેવી જોઈએ. કારણ કે એમનામાં જે
શુદ્ધિને ક્ષયો પરિપાક હોય છે તે જેટલીક વખત સારાસારનો વિવેક
તોળી શકતા નથી; અને સમજે-અણસમજે આકા માગે' ચકી જાય
છે. અને બપોરે બુદ્ધિ સાચું સમજતી થાય છે ત્યાં સુધીમાં તો એ
અડો આવ્યાં એણે ક્ષણે એળંગી નાખ્યો હોય છે. '

‘પરંતુ તમે આટલી બધી વાતો કરો છો તો શું બહેનને એવા કાઈ દોષનો પાત્ર બનેલી જોઈ છે ? મને તો એનામાં કાઈ જાતનો જુવાનીનો ચપળ રાગ દેખાતો નથી.’

‘નાહિ, દોષ તો કાઈ જાતનો એનામાં હજી નથી, પણ એક નજીવો પ્રસંગે મને એતના આપી છે કે હવે બહેનને સ્વતંત્ર રીતે બહાર ફરવા, ફરવા કે કાણુવાને બહારને આપણે એકલી ન મૂકવી જોઈએ.

‘દાદા સાથે આપણા અહીંના અધિકારી છે. એમને ત્યાં હું હાથથી વખત બેસવા જાઉં છું. એક વખત બહેન પણ સાથે હતી. અમે એમના ઘેર મળ્યા હતાં અને નિરાતિ બેઠાં વાતો કરતાં હતાં. બહેન સહેજે બહાર ગઇ અને અડધો કલાક થયો પણ પાછી અમારાં અંકમાં ન આવી ત્યારે મેં બાથરૂમમાં જવાના બહારને બારણાની બહાર નજર કરી તો સાથે સાહેબના જુવાન વીણ વરસના દીકરા વિનાયકરાવ સાથે બહેન દાદરાની નજીક ધીમે ધીમે વાતો કરતાં હતી. હું બાથરૂમમાંથી પાછી આવી અને બાઈ સાહેબ સાથે વાતો વળગી બહેન પાછી આવીને અમારી સાથે બેઠી.

‘મેં પૂછ્યું : ‘જોહો, બહુ વાર બહાર જઈ આવી ! ક્યાં ગઈ હતી ?’

‘એ તો બા બહાર બગીચામાં સરસ ફૂલો છે, તેમાં આ વખતે તો પારિજાતક ઉપર એટલાં મળનાં ફૂલ આવ્યાં છો’

‘એમ ! સારું, ત્યારે વેણી બનાવવા થોડાં ફૂલ લઇ લેવાં હતાં ને ?’

‘મહા; એ તો મેં નથી લીધાં.’

‘એ પાછી તો અમે ઘેર આવ્યાં અને મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે હવે બહેન મોટી થઈ ગઈ છે.’

‘હીક, પણ આમાં-આ હકીકતમાં કઈ એકાંકે એવો બનાવ લાગે નથી.’

‘કેમ નથી ? એ તમને નથી લાગતો પણ મને લાગે છે તો’

આ બોલી હતી. તેણે પોતે માતા-પિતા વચ્ચેની આ વાતો છુપા-
ઈને સાંભળેલી.

‘શાથી તમને લાગે છે?’

‘પ્રથમ તો મને એમ લાગે છે કે એ છોકરીને પ્રસંગ વિના શા કારણસર વિનાયક જેવા વીજ વરસના છોકરા સાથે વાતે વળવું જોઈએ? અને એ વાતો જ કરવી હતી તો અમારા ખંડમાં અમારા સાંભળતાં તેઓ હરકોઈ નિર્દોષ વાત—અભ્યાસની, કુદરતી, જ્ઞાનની બધી વાતો કરી શકે છે. આવી નિર્દોષ વાતો કરવા માટે એમને એક ખૂણે બરાવવાની જરૂર શી હતી? એમાં છુપાવાં જેવું કે છુપા-ઈને વાતો કરવા જેવું શું હોય?’

‘જતાં માનો કે એ બહાર ગઈ ત્યારે અચાનક વિનાયકનો ભેટો યઈ ગયો અને વારંવાર આપણે એના ઘેર જઈએ, એથી પ્રસંગોપાત પરસ્પર જુવાન છોકરાઓ ઓળખતાં હોય અને વાતો કરે-કરી લે. તો પછી એમાં કાંઈ ગુપ્ત રહસ્ય ન સમાયું હોય તો મને જવાબ આપતાં એણે બગીચામાં ફૂલોની બનાવટી વાત કરી અને વિનાયક સાથે એ વાતો કરતી હતી તે છુપાવું શા માટે? એ નજીવી લાગતી એક જ હકીકત ધીરે ધીરે આડે માર્ગે જવામાં કારણ રૂપ અને છે અને છોકરાઓ બગડે છે’

છેવટે બાપુજીએ જવાબ આપ્યો કે: ‘તમારી જેવી મરજી. બહે સફલથી ઉઠાડી લ્યો.’

આ બધી જુવાન કાળમાં બની ગયેલી હકીકત જે પોતાની પૂર્ણ જાણમાં હતી એ સરયુની માતાને એકાંતમાં યાદ આવવા લાગી. અને આજે ઉછરી રહેલી સરયુબાળાની રહેણીકરણી, એનો પહેરવેશ, એનો સ્વભાવ, જુવાન સેવંતીલાલની આ ધરમાં આવ-જાવ, તોફાન અને મશ્કરી-હકા, ગમે ત્યારે ધરમાંથી બહુવાને બહાને, જ્ઞાણને બહાને, ક્રિકેટ મેચ જોવાને બહાને, સિનેમા અને ગેંગ્સ્ટરીઝ પાર્ટીના બહાને સરયુ બહાર જતી—મોડી આવતી, સાચા

જવાબો નહોતી આપતી અને જ્યારે એની ઉપર દયાથી કરવામાં આવે ત્યારે સામે થતી. અને આજનો પ્રસંગ ?

આજનો પ્રસંગ માતાને ઘણો વસમો લાગ્યો, બાથવા જળ છતાં હાઇડ્રોકલમાં એ ન હોય. આખો દિવસ મને ત્યાં ગાળ્યો હોય ! પૂછતાં સાચું બોલે નહિ ! શું આનું નામ આજના જમાનાની કેળવણી ? અથવા સ્ત્રી સંસારમુધારાનો સાચો માર્ગ આવો હશે ?

સરયુની માતા મનમાં વિચારોને એકત્ર નહોતી કરી શકતી અને એને એ નહોતું સમજતું કે પોતાના કુટુંબમાં એક વિચાર-સરણી કેમ નથી ? સરયુના બાપ પોતાના વિચારને સંપૂર્ણ મળતા કેમ નહોતા બનતા ? તેઓ છોકરી વંદી જળ કાંઈ કાળું ઘોળું કરી ખેસે એવું તો ઇચ્છતા નહોતા, માનતા પણ નહોતા, તો પછી છોકરી આટલી બધી સ્વતંત્ર હરે ફરે-જળ આવે, જૂઠું બોલે અને હાહા જવાબ આપે એ માટે એના પિતા એને શા માટે આકરા શબ્દોમાં કહેતા નથી ?

સેવંતીલાલ સરયુ સાથે આટલો બધો બોલે ચાલે, સાથે ફરવા જાય, તાઓટા પાડે અને શીશ્મોનાં ગાયન ગાય, ઘરમાં એ ખેડા હોય તોય કશું કહે નહિ ! હું કહું કે 'સરયુના બાપા ! આટલું બધું ન હોય હો ! આનું તો અમે અમારી જાંદગીમાં કાંઈ દી દીધું નથી. આ બવાડાનું પરિણામ સારું નહિ આવે ! આ બાથુતર છોકરાને કોઠીનાં બનાવી મૂકશે !'

પણ એ તો કહે કે : 'સરયુની બા ! તમે ન સમજો. તમારો જૂનો જમાનો હવે નથી રહ્યો. આ તો નવો જમાનો. સરખી ઉપરનાં મિત્રો સાથે હરે ફરે, ખેસે, રમવા જાય કે આનંદ કરે તેમાં આપણે ન ચીડાવું જોઈએ.'

'પણ કોઠીયુંના મિત્ર છોકરા તે હોય ?'

'કેમ ન હોય ! સ્ત્રીને પુરુષ મિત્ર હોય અને પુરુષને સ્ત્રી મિત્ર હોયએમાં તમને નવાજ થી લાગે છે ?'

‘નવાઈ તો શું, આઈ તો કાળજી બળીને ખાખ થઈ જાય છે. ઓને જીવાન અવિવાહિત પુરુષો મિત્રો !

‘અને એ મિત્રો અમે ત્યારે આવે જાય, સાથે રહે, સાથે ફરે, સાથે રાત્રિ ગાળે. એકાંતમાં બેસે, બધામ રાગરંગ, મોગજોખ, અમન અમન હોડાવે અને એમાંથી તેઓ પવિત્ર રહી શકે ખરા ?’

‘ત્યારે એ જ તમારા જૂના જાનનાનાં માણસોના સ્વભાવની શંકાશીલતા છે ને ! કાઈ સ્ત્રી કે પુરુષ વાતે મળ્યાં કે તમને શંકા ! એ શંકા જ સંકટનું કારણ છે.’

‘કમાળ મારું અને બેમું તમારું ! શંકા એ સંકટનું કારણ એ તો સૂચ છે. અગ્નિ લડલડ બળતો હોય અને શંકા ન રાખીને હાથ ધાલીએ તો દાઝીએ નહિ કે !’

‘પણ આ ક્યાં અગ્નિ-દેવતા સળગવાની વાત છે. ? આ તો જીવાન સ્ત્રી અને પુરુષની વાત છે ને !’

‘પણ એ જ જીવાન સ્ત્રી પુરુષ માટે શાસ્ત્રકર કહે છે કે “ધીના બરેલા ઘડા રૂપ નારી છે, અને પ્રજ્જ્વલિત અગ્નિ સરખો પુરુષ છે. એ બેને એકાંત અથવા સગીપમાં રાખવાથી અગ્નિથી ઘી પીગળી જાય છે. માટે મન્નેને સાથે નહિ રાખવા’

‘અરે આવા શ્લોકો તો સ્વાર્થપટુ અને પોતાની દૃષ્ટિ મુજબ બનાવનાર કોઈક વિરાગી માણસે સંસ્કૃત ભાષામાં લખીને છપાવી માર્યા, એટલે શું એ શાસ્ત્ર થઈ ગયા ? અને એ આજા સર્વ કોઈ સ્ત્રી-પુરુષ માટે બંધનરૂપે ન માની શકાય.”

ઉપરની રીતે સરખુની માતા વારંવાર સરખુ સ્વચ્છંદી બનતી જાય છે અને વધારે પડતી મનસ્વી બને છે તે માટે એના પતિને વારંવાર ફરિયાદ કરતી, પરંતુ એને શંકા, વહેમ, જૂના વિચારો કહી તે પોતાની પત્નીને અનુભોદન આપતી નહિ. આ બધી હકીકત સરખુની માતા એકાંતમાં પડી પડી વિચારી રહી હતી. એનું હેમું બરાઈ આવતું, તે રડી પડતી અને પાછી વિચારે મડતી: ‘શું થશે આ

ધરતું અને ડાઠરખોનું પશુ હું થવા બેઠું છે ?

*

*

*

આના કટુવચનના પ્રહારથી હેડાઈ બયેલું મન લઈને સરયુ-
આળા સડસડાટ ઘાટ પર ચડીને પોતાના રૂમમાં આવી. હાથમાંનાં
પુસ્તકો એણે ટેબલ ઉપર ફાંચ્યાં અને સરીર તથા મનથી આડી
બયેલી સમુદ્ધે પલંગ ઉપર પડતું પૂર્યું.

પણીએ વખત આ પોતાને લડતી હતી, પૂછપરછ કરતી હતી.
અને કેટલી ચે વખત આગે અપમાસુચક વચન કહ્યાં હશે. તેને
પોતે હસી કાઢતી, ક્યારેક આંખ આધા કાન કરીને ઉપેક્ષા કરી મેતી
અને એની અસર એના મન ઉપર થવા દેતી નહિ. ક્યારેક મન
મગ્નીત બનતું ત્યારે તેને પિતાજી બોલાવીને સાન્તવન આપતા
અને કહેતા: ‘જો, બહેન! તારી આ જૂના જમાનાની અને જૂના
વિચારની છે. એને આજના સુધારક વિચારની રહેણીકરણી ન બમે
એથી તે જરી ઉઠળી ઉઠે છે. એ માટે તારે મુંઝાવાની કે એની
સામે નારાજ થવાની જરૂર નથી.’

પિતાજીના આશ્વાસનથી સરયુમાં નવું બળ આવતું અને તે
મનની મોઢબાજ અનુભવતી, અને પોતાનો નિત્યનો સ્વર્થક્રમ ચાલ
કરી દેતી. પરંતુ આજના પ્રજાગે પિતાજીએ પોતાનો લેશ પણ મક્ક
કર્યો નહોતો. બલકે પોતાની જાળામાંથી ગેરફાજરી ચાટે જ ચીવટથી
આગે શોધખોળ કરી હતી તેમાં પિતા પણ પૂર્યું સામેલ હતા.
ત્યારે શું પિતાજી સુધારક તરીકેની વાતો કરે છે અને સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની
હિમામત કરે છે એ કેવળ વાતો જ છે કે આત્મારમાં પણ સફી
શકે છે? તે વિષે ઉઠમતા મનથી વિચાર કરતી સરયુને નહોતું
સામન્યતું.

સુધારક તો એને કહી શકાય કે જે લોકો એને લોકજાગ્રમ્મ,
રહી અને અગ્રિમંથનને ફાંખી કાઢેને કોઈનાય અગ્રિમંથને વશ
જમાને ‘પશ્ચે યોઠકાપણે’ સામેલા સ્વલંબતાના પ્રહારોને વળગી રહે.

એક તરફથી સુધારો આચરવો, સુધારક કહેવરાવવું અને બીજી તરફથી લોકદીક્ષથી ડરવું અને અકિતના સ્વતંત્ર વ્યવસાયની પાછળ છૂપા ડોકીયા કરવાં અને હિદ્મા-વેષણીની વૃત્તિને પોષવી ! એ શું સાચા સુધારકને છાજે ખરું ? દેશને સ્વતંત્ર કરવો છે અને આજની સમાજરચનાને ઉખેડી, નવેસરથી સમાજનિર્માણ માટે કન્યાઓને- સ્ત્રીઓને મનસ્વી બંધનોથી જકડી રખાય જ કેમ ? જોયી કેળવણી લેવા છોકરાઓ ને છોકરીઓ સાથે રહે, અભ્યાસ કરે-સહશિક્ષણ મેળવે, એકબીજાના વિચારોને સમજે-સમજાવે અને માઠ પરિચયના કારણે સંસ્કારનું નવધડતર કરે તેમા વાધો શો છે તે જ મને નથી સમજાતું.

છતાં યે આ જેવાં જૂનવાણી વિચારનાં અને આપુજી જેવા અર્ધસુધારક વિચાર ધરાવનારનારને મોટામાં મોટી બડક છે જાતીય આકર્ષણની ! એ લોકો ચોક્કસપણે એમ માનતાં રહે છે કે જુગત્ત છોકરા ને છોકરીઓનો વધુ પરિચય થાય તો તેમનામાં નિર્દોષ મિત્રતાને બદલે જાતીય આકર્ષણ ઉભું થાય અને એનું પરિણામ અનિષ્ટ આવે. એથી આવા વિચારો ધરાવનાર વર્ગ એમ માનતો- મનાવતો ફરે છે કે છોકરીઓ ને છોકરા મિત્રો ન હોવા જોઈએ. સીને જો કેઈ પુરુષ મિત્ર હોય તો તે માત્ર તેનો પતિ જ હોઈ શકે !

આમ માનીને આજ સુધીનાં સમાજનાં બધાં માનવીઓ ઉગતી ઉછરતી કન્યાઓને પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ રીતે પણ યુવાન પુરુષોના સંપર્કમાં આવવા દેવા પ્રત્યે ત્રાગ્નાં કરતા આવ્યા છે. જેવા જન્મતાનાં તેવાં મારા ધરના માતા ને પિતા ! એટલે તો સેવંતીલાલના મારી સાથેના સહવાસને આ તો વક નજરે જુવે જ છે, પણ પિતાજી બહારથી સુધારકની વાતો કરતા હોવા છતાંયે એમનું કનેબું પ્રરિણામ સામે જોઇને ઠંડુ હીમ બનતું હોય એમ લાગે છે !

પરંતુ આ લોકો એટલું પણ નથી સમજતાં કે જાતીય આકર્ષણ એ તો એક સામાન્ય વસ્તુ છે. તેથી બહુવાની જરૂર પણ થી

છે ? અને એથી સમજાને નાસનારો માનસી જયતતા કયા નિર્જન પ્રદેશમાં જઈને રહેશે કે જ્યાં તે જાતીય આકર્ષણથી જતી રહે ? અને જાતીય આકર્ષણને આદ્યું બધું પાપી સમાજનારાં માનવી-તે પછી સ્ત્રી હોય કે પુરુષ મધ્ય તેણે પોતાની જાતને દંદાળીને વીતી મચેલાં ઘરસોત્તં સરવૈયું કાઢી કીસાળ કાઢીને જતાજ્યો છે કે એમની યુવાનીમાં કદીએ જાતીય આકર્ષણનું એકદ રોમાંસ તેમણે અનુભવ્યું ન હોય એમ નક્કી કર્યું છે !

અને માનો કે આતિ સહવાસને અંતે પરિણામ રૂપે જુવાન યુવક યુવતિઓ પરસ્પર મળવા-ફળવાને પરિણામે આકર્ષાઈને છેવટનું પરિણામ જેને લગ્ન કહેવામાં આવે છે ત્યાંસુધી પહોંચી જાય તે મધ્ય શું બોલે ?

પિતા સ્વચ્છીને અનુસાર મઠી રાખેલી હીંગલો પુત્રના બળે વળગાડે અને માતાએ તૈયાર રાખેલો હીંગલો કન્યાની મથરાવટીમાં મારે, અને પાછી એમનો ધરસંસાર ફાહેલા વંત્રાક જેવો નીવડે એ આજના જુવાનવર્ગ ઉપર સમાજનો કેવળ જુદમ નથી શું ? એ જુદમ સામે જુવાન વર્ગ માથું ઉઘડે નહિ અને એમની રઠીનું ફેવાળું જુવાનો મેદાને પડીને કિઘાડું પાડે નહિ ત્યાં સુધી રઠીચૂલો અને અર્ધસુધારદાની માંખો ખુલ્લવાની જ નથી એ બોલે છે.

આ લોકોની માન્યતા જ એવી હઠમઠી હોય છે કે યુવક કે યુવતી એમની અર્ધપક્વ કિમરના કારણે સંસ્કાર, સદ્વિચાર અને આરાસારનો વિવેક ગુમાવીને, સૌંદર્ય, જાતીય જૂન અને વધુ પડતા કિસાફથી દોરવાઈ ઉતાવળીયું પચણું ભરી ખેસે છે. અને 'પ્રેમ-પ્રેમ-પ્રેમ'ના વાણંતોના નાદમાં બંધાઈ, પરાવાઈ જતાઈ જાય છે અને કાલ્ય વસ્તુ સમજી શકતાં નથી ! છોકરીઓ તો સ્ત્રીભાવના ગુણને કાઈને જોળી હોય છે અને છોકરાઓ આધાક અને ફસાવવામાં નિમગ્ન હોવાથી જુવાન છોકરીઓ ફસાઈ જાય છે ! આ તેમની મનકાલી માન્યતા ! પણ આ આણેપો સામે એમ જા માટે ન કહી

શકાય કે વડીલો પણ છતી આંખે ક્યાં દેખતાં હોય છે ? કેવળ કુળ પૈસા, મોટપ અને ઘરજાતે જોઈ વળ્યા પછી આગળ ક્યાં નજર દોડાવી શકે છે ? કેવળ પ્રતિષ્ઠાની ખાતર આજ સુધીમાં લાખો જુવાન-જુવતીઓનાં માથાપના હાથે ક્યાં અલિધાન નથી દેવાયાં ? શા માટે પોતાની વિચારસરણી તે જ શ્રેષ્ઠ અને જુવાનવર્ગ જે આચારતો હોય, જે વિચારતો હોય તેને અવસ્થાન રૂપ માનવું ? શું કરવા આવા-મારી જાત સામે આચરવામાં આવ્યા એવા પગલાં તેઓ ભરતા હશે ?

શું અમે ઉમરલાયક થયેલાં હોવા છતાંયે અમારા છટ-અનિ-ષ્ટનું ખીલકુલ અમને જ્ઞાન જ નહિ હોય ? અમે જુવાન-જુવતીઓ મળીએ તેમાં આ લોકોની નજરે કેવળ શંકા શા માટે મોડી આવી, આજે સ્કૂલમાં હાજર કેમ નહોતી, આટલે સુધીની મારી હાજરી ભઈ નાંખવી, તે મારા જેવી સત્તર-અઠાર વરસની સમજુ અને સ્વતંત્રતા માટે ઝંખના કરતો છોકરીની પરાધીન દશાનું જ્ઞાન કરાવતું સ્થાન નથી શું ?

બલે યમે તેમ થાય, પરંતુ આજે નીચે જવું નથી, જમવું નથી અને સવારે સ્કૂલે જતાં પિતાજી તથા માતાજીને સાફ શબ્દોમાં જણાવી દેવું છે કે મારી સ્વતંત્રતાની આડે તમે કોઈ આવશો નહિ ! હું યમે ત્યાં જાઉં. હરે-હરે તેથી તમારે જરાયે અવસ્થાનની કલ્પના પથ્ય કરવી નહિ હું સ્વતંત્રતા ભોગવું, એથી સ્વછંદી.....

સ્વછંદી બનીશ નહિ, પરંતુ સ્વચ્છંદ કોને કહેવો ? માતા-પિતા તો મારામાં વિશ્વાસ મૂકીને એકલી મને સ્કૂલે મોકલે છે. અને સ્કૂલે જવું-આવવું અને અભ્યાસ કરવો-એ માટે હું સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છું. પરંતુ સ્કૂલનો અભ્યાસ છોડી એક જુવાનના કહેવાથી સ્કૂલના અભ્યાસના વખતે તેને ઘેર જવું, આખો દિવસ તેના સહવાસમાં ગાળવો, મોડું ઘેર આવવું અને માતાપિતાએ પૂછવા છતાં જૂઠું ખોલી વાત ઉઘાડવી, આનું નામ તે શું સ્વચ્છંદતા નહિ ?

શું આવી સ્વચ્છંદતા જ એક પછી એક પમથિયું નીચે ઉતારી, નૈતિકતાનો સરલ માર્ગ ચુકાવી દે છે ?

ના રે, મેં ક્યાં એવો કાંઈ દિવસ વિચાર પણ કીધો છે ! હા, અતિ સહવાસના કારણે સેવંતીલાલ સાથે મારે મિત્રતા છે. પણ એથી શું ? જુવાન કન્યાઓને કાંઈ કુશળ, ચાલાક અને બુદ્ધિશાળી યુવાન મિત્રના સહવાસથી તો એનાં યાન, બહુતર અને વિચારોમાં નવસર્જનની ખુમારી અને પ્રતિભા આવે છે. એટલે સેવંતીલાલ સાથે હું સહવાસ રાખું તેથી હું થોડી જ એના તરફ આકર્ષાઈ બાકી છું ?

હા, એટલું ખરું કે અન્ય જુવાનો કરતાં સેવંતીલાલની વાક-પટુતા મને વશી જમે છે, એનો સ્વભાવ એની ઉદારતા અને આનંદી મિજબ, એનો પહેરવેશ અને એની તીવ્ર બુદ્ધિ મને—મારા દિલને રંજન કરે છે. સેવંતીલાલ એક દિવસ પણ ન મળે તો મને નથી જમતું. એને આવતો જોઉં છું અને માફ દિલ નાચી ઉઠે છે. એની સાથે રહેવામાં, સાથે બેસવામાં, વાતો કરવામાં, કલાકો પીતી જમ તોયે માફ મન ધરાતુ નથી. એના શરીરનો સ્પર્શ કરવામાં શેમાંય...

ઓહો ! ખરેખર શેમાંય હું અનુભવું છું તેનો ખાસ ખ્યાલ તો આજે જ આવ્યો, ખુરશી ઉપરથી મેં સમતોલપણું ચુમાવ્યું તે વખતે સેવંતીલાલે મને અધ્ધર ઝીલી લીધી અને એના ઉર સાથે માફ ઉર દબાતાં મને એક આજો વિદ્યુતનો શેમાંયકારી આંચકો શું નહોતો લાગ્યો ? ખરેખર શું સેવંતીલાલની મારી સાથે સહવાસ સાધવા પાછળની એ જ કાવના હશે ? કાણુ જાણે એના દિલની વાત ? પણ માફ દિલ ! ક્યાં અને ક્યા રસ્તે હું જઈ રહી છું ?

પ્રથમ તે અપમાનથી રડી પછી વિચારે ચઢી પલંગમાં શરીરને જમે તે રીતે નાંખી દઈ ઉપર જાણ્યા પ્રમાણેના વિચાર વમ-ઝામાં તરફડીયાં મારતી હતી એવામાં સરયુને બોલાવતો નીચેથી પિતાજીનો અવાજ સંભળાયો :

“ સરયુ ! એ સરયુ ! ”

“ એ હા, પિતાજી ! ”

“ ભલે જાણે ! જાણે ! તમે જન્મવાનું પૂરેસો તો બધા વાળુ
એમાં સર્વ એ. તારી આ જ્યોત્સ્નાને ખુલ્લે બસાઈ બેઠી, તું એકીના દમમાં
આમે કહે કર્યાં મુઠ્ઠી બધાં જોજાનની તપસ્યા કરીએ ? નીચે તો આબા ! ”

ધણેય પ્રમાસ કરવા છતાં સરયુ નીચે ન આવી, કે ન એની
આંખો એરડો છોડીને બહાર બોલું બતાવ્યું. મુરુષવર્મ બઠળાયો. એમણે
સાથે મળીને રસોડામાં તૈયાર પકેલી રસોડાને ઉદરે પધરાવી પેશ-
પોતાના સુવાના સ્થાનમાં જઈ દરેક જણુ નિદ્રાની આરાધના કરવા
લાગ્યો. અને જુવાન છોકરાઓ તો બાળાસ અને પુસ્તકોના વાચન
ચાટે અગીયાર-બાર વાગ્યા સુધી ચૂંતા જ નહોતા. નાણાંની ગણતરી
અને લક્ષ્મીવા જેરે મુઠ્ઠી થવાય છે એમ શિક્ષાતની રીતે માનવા
અર્ધાસુધારક, સરયુના પિતાને જ્ઞાનતાંત્રુના ચાંચલ્યથી આજે મોડી રાત
સુધી ઉંઘ નહોતી આવતી.

સરયુ છેડાઈ ગઈ હતી, ખૂબ ઉઠગી ઉઠી હતી, એને પોતાની
સ્વતંત્રતા ધરાવી લાભવાથી, પરાધીનતા અને પોતાની પ્રત્યેના અનિ-
શ્વાસ એને ઘણા ઉપજાવી રહ્યો હતો. પોતાનું બહુતર એને જતું
લાગ્યું. વડીલોએ તેના મગમાં નાંખેલી બેડી સજ્જત બીડાતી બહુતર
એથી એને દુઃખ શોક અને આતાપિતા પ્રત્યે અભાવ-અણુમત્તે લાગ્યો-
વારંવાર સેવંતીશાહી રહીચુરતો અને નીતિની અપ્રિતા પ્રત્યે જે
આજોખો દર્શાવ્યા હતા, બનાવટી નીતિનાં ધોરણ સામે જે પ્રકાશ
ફેંક્યો હતો; અને એ સામે જેહાદ ચેત્તરીને-દિંમત બીડીને જુવાન
જુવતીઓને જઠકી રહેલી સમાજની સડેલી હીવાલોને તોડીને સ્વતંત્ર
મિહાર કરવાના વિચારો દર્શાવ્યા હતા તે હવે સરયુને સાચા સમ-
જવા લાગ્યા.

સેવંતીશાહી કેટલા ઉંચા વિચાર ધરાવે છે ? આતાપિતા તો
એના પથ છે. તેઓ છોકરાને કશીએ શેકેમકે સિવાય એના મૈત્ર્યને

કળામય રીતે ખીલવા દે છે, બ્યારે મારા માતાપિતા વહેમી, અંધશ્રીશ અને લોકજાજની ધુન્ધરી નીચે ચમકતા, નથી તો તે પોતે દમ લઈ જાકતા, કે નથી પોતાના બાળકોને સ્વાતંત્ર્ય અપાતા. યૌવનના આરે ઉભેલી અનેક બાવી સ્વપ્નો દમતરી એક નિર્દોષ કુમ્ભરિકા ઉપર આ રીતે ચોકીપહેરા બરવા અને એની જાયા પાછળ ભૂત-ચર્ચને ડિટેક્ટિવ બનીને લખ્યા કરવું એ ધું વાજબી છે ?

આવા વિચારમાં સરયુની રાત કેટલી બધ એની જ એને ખબર ન રહી. વિચારમાં ને વિચારમાં એની આંખ મળી મઈ અને તે એક સ્વપ્ન એના નિદ્રા બળતમાં અનુભવવા લાગી:

અરે ઝડપુની રૂપેરી ચાદરે મઢેલી રહીયાળી રાત છે. વાદળી આકાશમાં રસમાણીયર ચંદ્રદેવ પૂર્ણ કળાએ બરફ સમી ચાંદની ઢાળી રહ્યો છે. યમુના જેવો નદીનો કિનારો, કલ્પવ કળતા નીરપ્રવાહો અને દૂર દૂર રૂપેમઢયાં હિમાચ્છાદિત ગિરિશ્રુંએ દષ્ટિગોચર થાય છે. તે જગ્યાએ પોતે આછી વાદળી સાડી અને કાશ્મીરી બરતથી એ ન બ્લાઉઝ પહેરી, મંદ મંદ લહેરાતા સમીરમાં બાલની લટા સમારતી અને આનંદનો અતિરેક માણતી, રૂપેરી વાદળીઓની માફક બ્યોમમાં ઉડું ઉડું થતા દિલને ખહેલાવતી સેવંતીલાલ સાથે ઉભી છે.

મંદ મંદ હસતો સેવંતીલાલ તેને કહેવા લાગ્યો: ' સરયુ ! કેવી સુંદર રાત્રિ છે ! '

' ઓહો, સેવંતી ! જાણે પ્રકૃતિ સોજે કળાએ નાચી રહી હોય અને એણે પોતાના પ્રિયતમને રીઝવવા જાણે સોજે શાશુઆર સન્ધ્યા હોય એવો બાસ થાય છે. '

' આવ, સરયુ ! જો સામે બજાતા નાવમાં જળતરંગોની સહેલ ફરીએ. આ પૃથ્વી અને પૃથ્વી સાથે સંકળાયેલું આવરણ બેઢીને નવી ફનિયા આપણે નિહાળીએ. '

નાવ ઉપર સવાર થઈ ચંદ્રકિરણોથી ચમકતા સરયુનાં નવનોમાં પોતાની પ્રતિમા જોઈ રહ્યો હોય એમ સેવંતી તેની નજર સામે

નબર મેળવી બોલ્યો : સરયુ !

‘ કહે, કહે, સેવંતી ! ખુબ જ કહે, આજે તો હું સમજું સાંભળવા, તારા દિલનું ઉંડાણ અને તેમાં રહેલા ભાવને સમજવા, રાત્રિને વખતે પણ માફ કર ઝોડીને દોડી આવી છું : ’

‘ કહું, માનિની ? ’

‘ જરૂર કહે, ખૂબ કહે. ’

‘ મદી મૈં કહું કી તુમ ખીન માનિની,

બર્થ છંદગી હોગી મેરી,

નહીં હસેગા આંદ હમેરાં.

બની રહેગી રેન અંધેરી,

બોલો તુમ વિશ્વાસ કરોગી ?

‘ મદી મૈં કહું કિ હે માયાવિની,

તુમને તનમેં પ્રાણુ ભરા હૈ,

ઔર તુમ્હીને ફૂર કાલકે

કુટીલ કરોસે મુઝે હરા હૈ,

બોલો તુમ વિશ્વાસ કરોગી, ?

‘ મદી મૈં કહું કિ તુમ ખીન સ્વામિની,

તુરંત મનકા એક તારા,

હુસ્સ ભયગે સ્વપ્નસુખ,

ભયેગી મધુ ગીતોં કી ધારા,

બોલો તુમ વિશ્વાસ કરોગી ?

[શ્રી શંકર રૌલેન્દ્ર]

દિલનાં ઉંડાણથી; મળાની ધુનરીથી, સરિતાને મળીને વહેતી વાયુલહરીમાં બવાયેલું ગીત સાંભળતાં સાંભળતાં સરયુ સેવંતીલાલના બોળામાં ઢળી પડી. આબોની દિવ્ય જ્યોતિ સેવંતીલાલના ચહેરા ઉપર મંડાયેલી જ હતી, પણ એણે સ્વદેહ અને મનની મોહક અધિ-રતામાં પોતાનું જાન ગુમાવ્યું હતું. બાહુપાશમાં મોહપાશો જકડાયેલી શ્વાતમૌવના મુઘ્ધા સરયુ તરફ નીચે વળીને ઔષ્ઠ્ય ઉપર ધીમેથી સેવંતીલાલે ચુંબન લીધું. અને...અને નીચેથી અવાજ આવ્યો :

‘ સરયુ ! ઓ સરયુ ! નીચે આવ તો. ’

અમાનક આવેલા અવાજે સરયુની નિદ્રા અને સ્વપ્ન બને છેડાવ્યાં. હાફીની ફાફીની તે પલંગમાં બેઠી થઈ ગઈ. સૂર્યનારાયણનાં પ્રાતઃકાલનાં કિરણો ખંડમાં પ્રસરી-પ્રવેશી ચુક્યાં હતાં. રાત્રિ કેવી રીતે ગઈ એનો ખ્યાલ તો નહોતો જ, પણ તાજુંજ સરી ગયેલું સ્વપ્ન સેવંતીલાલ સાથેતો જળવિહાર અને એણે આપેલા યુગ્મનના પ્રતાપે સરયુનું હૃદયધડકન વધી ગયું હતું.

ઝડપભેર કપડાંને ઠીક કરતી સરયુ નીચે આવી, પરચાળમાં એક ખુરશી ઉપર પિતાજી અને બીજી ખુરશી પર સેવંતીલાલ બેઠા હતા. સાદડી ઉપર બા પલાંઠીવાળી બેઠાં હતાં. ત્રણેજણાં પાસે ચઢા બરેલા રકાખી પ્યાલા હતા. હજી પીવાની શરૂઆત કરી નહોતી. પિતાજીએ કહ્યું : ‘ ચાલ સરયુ ! ચાહ દંડી થઈ જાય છે, જરી મોઢું સાફ કરી લે તો. આપણે સાથે જ ચઢા પીએ. ’

‘ પિતાજી ! આપ ચાહ પી લ્યો. માટે નથી પીવી. ’

‘ અરે માંડી રે માંડી ! રાત્રે જમી નથી, અત્યારે ચઢા નથી પીવી ! એમ તે થાયઃ જોને, તારી બા પણ ચઢા નથી પીતી; એ તો કહે છે કે સરયુને બોલાવો એટલે બધા સાથે જ પીએ. ’

‘ બા બલે પી લે, હું નહિ પીઉં ’

‘ ઓહોહો ! કાંઈ લાડકી, કાંઈ લાડકી કરી મૂકી છે ને ! એમાં શું કહી નાખ્યું છે તે આટલી મોટી રીસ કરી બેઠી છે ! અમે તો તારા જેવડાં હતાં ત્યારે જરાકે વાંક આવ્યો તો માતો અંબ-જોટીયો લેતાં અંબજોટીયો ! ’ (સાથળમાં ચુંટીયો બરવાને પ્રતિબંધ બાપામાં અંબજોટીયો કહે છે.)

‘ ત્યારે તું મેં એમ કરની ! ’ સરયુ બોલી.

‘ ક્યાં હવે ! હેંડ છાનીમાની, ચાહ ફરી જાય છે. ’

મા-દીકરીની વાતની ટપાટપીમાં લાગ જોઈને સેવંતીલાલે વચમાં જ માથું માર્યું : ‘ કાફી, શું છે ? શા માટે સરયુબહેન રીસાયાં છે ? ’

‘ મોક્ષણ એના નામની ! અમસ્થી, એને મેં અમસ્થું સહેજે કાંઈક પૂછ્યું તો ત્રાંબા કરવાં છે. ખીન્નું શું ? ’

‘ ઉઠાડે છે, શું કરવા વાતને ? સેવંતીલાલ ! બુઝો, કાલે હું સૂલમાં નહોતી. મારી પાછળ આ લોકોએ એવી દોડધામ મારી કે કે વાત ન પૂછી. અને પાછાં ઘેર આવ્યાં એટલે મુનેહમારને પરહેજ કરનાર પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટરની માફક જેઈ થયો તાશેરા ! ’

‘ પરંતુ સરયુબહેન ! તમે શા માટે ઘેર આવીને સાચી હકીકત ન કહી ? ’

‘ પણ એ લોકો મારું સાંભળે ત્યારે ને ! એમને તો મને ફિસીની સગ કરવી હતી; તે ધરનાં બધાં લઈ મચેલાં : ’

‘ બુઝો, સેવંતીલાલ ! બુઝો, એની પાછી ચતુરાઈ ચાલુ થઈ હો ! મને એ જ વસમું લાગે છે કે વાત વાતમાં આ છોકરી છેતરૂં પીંડી અને પ્રત્યક્ષાણ શું કવલ બેલતી હશે ? મોઢી આવી ત્યારે ક્ષિપતથી ધીરે ધીરે મેંજ પૂછવાની શરૂઆત કરી હતી. તો કહે સૂલના અબ્યાસમંથી આશું જ ઉંચક્યું નહોતું અને સૂલ પૂરી થયા પછી ફીફટ મેચ બેલા પેલી પુલલીના સમયે રોકાઈ હતી. આવું બનાવસી વાત ન હાક્યું હોત અને સાચી જ હકીકત કહી હોત તો કાંઈ હરકત હતી ? સેવંતીલાલ ! તમે જ ન્યાય કરો. ’

‘ ખરી વાત છે, કાજી ! તમે સાચાં છો; આ હકીકતમાં સરયુબહેનની જ મોઢી ગેરસમજ હોવા યદ્ય છે. આપ બહોલો કાને, આજતી કાલે મારો જન્મદિવસ છે. એ માટે મઈ કાલે હું અત્રે આવેલો ત્યારે જ ઘેર આવી ધરની ગોઠવણ અને વ્યવસ્થામાં મદદ કરવા માટે મેં સરયુબહેનને આમંત્રણ આપેલું—ઘેરથી નીકળતી વખતે તે આપને કે મારા કાકાને કહેવું ચૂકી ગયેલ. પણ સૂલે ગયા પછી મારા આમંત્રણ અને આમંત્રણ યાદ આવતાં તે સીધાં મારે ઘેર જ આવ્યાં. આજો દિવસ મને કુંદર મદદ કરી અને પાછા ફરતાં બરી

મેંકુ પશુ થયેલું એક તો મારે ત્યાં આવવા બાબત આપને પૂછી શકાયેલું નહિ. વળી નિયમ કરતાં મોઠાં થયેલાં એવી આપની મર્યાદા તો હોવાઈતી ! એ બધે એમણે સત્ય છુપાવ્યું. પરંતુ ધણી વખત એવું પશુ બને છે કે જ્યારે ને ત્યારે જુવાન છોકરાઓને ખોટી શેઠશેઠ કરવામાં આવે અને સરલ મૂર્તે જનનાર ઉપર પશુ શંકાની નજર રાખવામાં આવે ત્યારે જુવાન માનસ આ ખોટી મથામણમાંથી પ્રપંચ અને જૂઠું તરફ વળી જાય છે. એમાં જેટલો જુવાન છોકરાઓનો દોષ હશે એવી પણ અધિક વડીલોનો દોષ છે બાકી કાકી ! તમે તો ક્યાં કાઈ દિવસ એવી શેઠશેઠ કરો છો ! અમે ગમે ત્યારે રજા માગીં હશે ત્યારે તમે કહ્યું હશે 'હા બાઈ! જાઓને બાપા ! હું ક્યાં નાં કહું છું.' એટલે સરમુખહેને થોડીક ઉતાવળ આ બાબતમાં કરી નાંખી છે'

‘ ખરો મારો બાઈ ! હવે સમજ્યા. તારી માફક વિવેકથી વાત નહિ, ને આ તો ત્રામાં કરતાં શીખી છે, ચીંચાવલી !’

‘ કાઈ નહિ, કાકી ! આહ તો ઠંડી થઈ ચાલી, પણ કાકી ! ખીરકાંઠ તો કાઢો; એકલી ચહા...’

‘ બાઈ ! ખીરકાંઠ તો નથી, પણ રાતની રૂપાળી દહીંથસ જેવી બાખરી પડો છે, કારણ કે રાતના હું તથા સરળ, જમ્યાં જ નથી. લાવતો સરળ ! એ દુધની દશમી, અને જરા હુદો કાઢતી આવ્ય. સેવંતીબાઈ ! આજે ઘેર નાસ્તો ક્યાં વગર જ નીકળ્યા છો ?

‘ કાકી ! હરખ એવી ચીજ છે. આજ તો પેરોડે પાંચે ઉડયો છું. નાહી-ધોઈ પરવારી, ગાડી લઈને પહેલાં અહિં જ આવ્યો. હજી તો ધણી જગ્યાએ જવાનું છે. પણ થયું કે કાકી-કાકાને પહેલાં આમંત્રણ આપી આવું.

‘ જુઓ કાકી ! કાલે સવારથી ધરનાં બધાં આપણે ઘેર આવી જવાનું. જલસો તો સાંજે પાંચ વાગે શરૂ થવાનો છે. પરંતુ પાંચ અંગત સંબંધી સવારથી જ આવશે, એમાં વ્યવસ્થા, આપ-લે,

સંભાળ અને માફ બગડે નહિ અને રૂકું ડેખાય; તે માટે મારા કાકા અને કાકી તમે તથા બધા જ ધરનાં, અને સરયુ તો ખરા જ. એમના વિના મને મદદ કોણ કરે? કેમ સરયુ બહેન ?

‘ પૂછોને તમારી કાકી તથા કાકાને ? ’ સરયુએ ઉચ્ચાસે.

‘ લે જોયું ! મારી વાત ઉપર ભાર મૂકે છે ! હું તો કહું છું કે આજથી જ ચાલો, બસ ! ’ કાકીએ વિના વિલંબે સંમતિ દર્શાવી.

‘ અને માફ તારી બાના સ્વીકારને સમર્થન છે, સરયુના પિતાજીએ પણ ટેકા આપ્યો. ’

*

*

*

‘ સેવંતીલાલ ! લોકોનાં સ્વાર્થવૃત્તિભર્યાં માનસમાં કોણ જાણે કેમ, પણ એટલી બધી લોભુપતા અને લાલચ છે કે સ્વાર્થ આડે તેઓ કંઈ જુવે જ નહિ. ’

મનમોહનને લઈને સેવંતીલાલ એના રોજના કમ પ્રમાણે સવારનો નાસ્તો—ચઢાપાણી લેવા માટે રેસ્ટોરન્ટમાં બેઠા હતા, અને નાસ્તો થઈ ગયા પછી સોડા પીતાં પીતાં ઉપરનો વાર્તાલાપ મનમોહને સર કર્યો.

‘ જા માટે, મી. મનમોહન, લોકોનાં માનસની ટીકા કરવાનું તમને મન થયું ? ’

‘ જુઓને, આ બે દિવસથી આ લોકો સોડા આપે છે, તેમાં જાણે કરી રેસ્ટ જ નહિ. આગળ કેટલોય વખત થયાં નાસ્તા ઉપર સોડા લેવાથી; જાણે નાસ્તો હજમ થઈ ગયો હોય એવું પેટમાં હલકું ફૂલ જેવું લાગે, મન પ્રફુલ્લિત બની જાય, અને દિલ ખુશમિજબમાં હોય. બે દિવસથી તે એ જાતનો કોઈ સ્વાદ જ સોડામાં નથી આવતો. ’

‘ હા, એમ પણ હોય. ’

મનમોહન સેવંતીલાલના જવાબથી અચંપા પામ્યો. એની સામે નજર મેળવી સેવંતીલાલ ઠંડું હસી રહ્યો હતો.

‘કેમ, સેવંતીલાલ! સોડા વિષે મેં જે દીક્ષ કરી તે બરાબર નથી? તમે પણ એ વસ્તુ લ્યો છો. તમને મારી માન્યતા બરાબર નથી લાગતી?’

‘તમારી માન્યતા બરાબર છે, મનમોહન! પરંતુ તમે કહેો છો તેમ સોડામાં કોઈ ફેરફાર નથી, એ તો ધનજીભાઈની સોડાની જ પેક બાટલીઓ ફોડાય છે. પરંતુ બે દિવસથી તમોને સ્વાદ અને ટેસ્ટની જે ઉચ્ચ પ્લાગે છે તેનું કારણ શું છે.’

‘એટલે?’

‘એટલે, કહેવાને મને વધી નથી અને એ તમને કહેવા ખાતર જ મારી સૂચનાથી તેમાં ફેરફાર થયો છે. સાચી હકીકત હું તમને કહું તો તમે નારાજ ન થશો. તેમાં નારાજ થવાનું કોઈ કારણ પણ નથી.

‘હું, હવે કહું. લગભગ દોઢેક મહિનાથી, તમોને ખ્યાલ હતો કે નાસ્તો લીધા પછી આપણા માટે સોડાની અંદરથી જ બાટલી ફોડી ગ્લાસમાં કાઢી તૈયાર બરેલા સોડાના ગ્લાસ આવતા હતા. મારી સૂચના પ્રમાણે તમારા ગ્લાસમાં એક દ્રામ શરૂઆતમાં બ્હીસ્કી ઉમેરવામાં આવતો અને ધીમે ધીમે છેલ્લા અઠવાડિયાથી એકેક બ્હીસ્કી તમે સોડા સાથે લઈ રહ્યા છો. બીજા એક વાત પણ ભગાભેગી જ કહી દઉં.

‘નાસ્તામાં દૂધીતો હલવો મને બહો ગમે છે અને તમે પણ શેજ તે લ્યો છો. તેને તૈયાર કરતી વખતે બે એગ્ઝ અંદર મેળવી દેવામાં આવે છે, અને એથી જ મનમોહન! તમે જોઈ શકતા હશો કે તમારા શરીરની શક્તિ વધી છે, ચહેરા ઉપર લાલાશ આવી છે, અને છેલ્લું તમે વજન કરાવ્યું ત્યારે સાતેક રતલ વજનમાં પણ વધારો થયો છે.

‘એટલું જ નહિ, પરંતુ તમે કબૂલ કરશો કે આ તમારા વ્યવનવધારા સાથે અને ચહેરા ઉપર આવેલી લાલાશ અને વાઈ ટાલિટિના પરિણામે તમે અભ્યાસમાં પણ બહુ આસાનીથી ફરક વિષય સમજીને ચાલ કરી શકો છો. આપણો નિત્યનો ખોરાક આપણા શરીર ઉપર જેમ અસર કરે છે તેમ મન અને વૃત્તિ ઉપર પણ સારી એવી અસર નીપજાવે છે, એ તો તમે બરાબર સમજીને છો; અને સારી રીતે વધેલો ઉત્સાહ, શક્તિ અને ચપલતા-જે આજે તમારામાં જોવામાં આવે છે તે પ્રથમ કદાપિ નહોતાં. એ વસ્તુ જ એમ બતાવે છે કે તમારા શરીરમાં જે વસ્તુનો તોડો હતો તે વસ્તુ ખીજી કલામાંથી મળતી જ નહિ. તમારામાં ખૂટતાં તરવો છડાં પૂરાં કરી આપે છે અને રક્તાભિસરણ અને હૃદયની સમુચિત ક્રિયા-ઓને વ્યસ્તી વેગ આપે છે. આમ પરોક્ષ રીતે પણ મેં તમારા શરીર, મન અને બુદ્ધિને મદદ કરી છે તે બહુવાથી તમે જરૂર ખુશ થશો.’

દિગ્મુહ જેવો બની ગયેલો મનમોહન આ લાંબું વ્યાન સાંભળીને પોતાનામાં વધી રહેલી બ્રહ્મતા ઉપર ઉદાસ બની ગયો અને સેવંતીલાલ બોલ્યો : બંધ થયો એટલે દવામણે મોઢે એણે કહ્યું : ‘સેવંતીલાલ ! તમે મને તમારા સિદ્ધાંતો, નિયમો અને ધર્મ-પાલનથી ખૂબ જ વિશુદ્ધ માર્ગે આવી દીધો છે ! અને તમારી હકીકત સંબંધીને દુઃખ થાય છે કે આ હું શું કરી રહ્યો છું ?’

‘બરાબર છે, મનમોહન ! એ તો આપણા મનુષ્ય સ્વભાવની ખાસિયત છે. માનવી જન્મકાળથી જ સ્વભાવના ધડતરમાં અને જે રીતે રિવાજમાં ટેવાયેલો હોય છે તેમાંથી ન્યારે એ નવીનતા તરફ જાય છે ત્યારે તેને અચંબો પેદા થાય છે. તે પ્રવાહ બદલે છે અને એના દિવમાં ચોક્કસ પ્રકારનું દાંડ જાગે છે; આજે જ નહિ અનાદિકાળથી માનવી જેમ જેમ સમાજની ક્રાંતિ અને નવચલનાનાં પાસાં બદલતો આવ્યો છે ત્યારે ત્યારે શું બ્રહ્મામાં કે શું

સમર્થિમાં, સાચું શું અને સાફ શું તે માટે શુદ્ધ બન સેવતી અને છે, અને સાચી હકીકત એ જાણવું છે ત્યાર શુદ્ધિમાં થયેલો બદલાવ તમને બધા નાથક થઈ જાય છે.

આ સામે સ્વીચ્છૂત ભતવાડીઓ અને જૂનું માનસ સેવનારા માનવીઓએ અનેક પ્રકારના અપમાન કર્યા છે, અને તેઓ પીએ પીએ પલટાતી કાંતિને અનુકૂળ બનતાં બનતાં, જૂની માન્યતા ચાલુ-નીતિને છોડી નવજર્મને અપનાવતા થઈ ગયા છે અને બહુ જૂની નીતિને આજે થક ઠરીએ તો આ જૂનું તેને જોનું જાનનાર પણ કહે કે એ તો જુગજૂની અજ્ઞાનતાવાચક પ્રણાલિ છે એ અજે ન થાકે મોહમોહનબાઈ!

માનવીનો આદિકાળથી થઈ રહેલો વિદાસ અને એ કાળના કમબહ રીતે ફેરવાયે જતાં પાસાંનાં નીતિમંત્રો, કર્મ, કર્મ, અને સદાચારનાં રૂપો જુદાં જુદાં પલટાતાં આવ્યાં છે; તેમ સમગ્ર ભારતના પ્રાંતીય વિભાગોમાં પણ આચાર અને સદાચારનાં સ્વરૂપો એક જરખાં નથી. અંગણ અને બિહાર જેવા રહેણી-કરણી, આચાર અને સદાચારથી જુદા છે, તેમ મુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર તેનાથી જુદા વિચાર પોતાના આચાર માટે ધરાવે છે.

‘અને બનમોહન! તમે એમ કહેશો કે હું આટલી લાંબી ઓઠી બાબતમાં હિતરવા નથી માગતો હું તો અમારા કુટુંબની નીતિ અને સદાચારની મર્યાદા ઉપરથી હું ચલિત થયો છું એવું કહું છું.’

‘હા એ વાત કીક છે, પણ તમારા કુટુંબની મર્યાદાની તમે જે બાજુના બાંધો છો તેમાં તો તમારી અને તમારા પ્રિતા અથવા તો આગળ વધીને પિતામહ કે પ્રપિતામહ સુધી જ તમારી નજર જઈ શકે. પરંતુ તમે એમ તો નજ કહી શકો કે તમારી કુળપરંપરાથી જ તમારી નીતિ—સદાચાર અને આચારની હકીકત, બીનલોક આવી આવતી આ નીતિ છે.’

‘ ખાલ અને અખાલ, પેય અને અપેય. અને તેના આધાર ઉપર લાગેલી બ્રહ્માચાર કે સદાચારની મહોરછાપ; એ પ્રખર માનવીના દૃઢ વિચારનું સ્વરૂપ છે, એના પછી જ્યાં સુધી ખીજે એવો કાઈ બળવાન માનવી એ નીતિને જૂંસીને નવો માર્ગ નથી નીપજાવતો, ત્યાં સુધી એ જૂની નીતિને વળગી રહેવામાં નિર્બળ મનના માનવીઓ એને પોતાનો ધર્મ માને છે.

‘ એક જ દાખલો આપુ : શ્વપચ—ચાંડાલ જાતિના માટે કાંઈક બળવાન વિચારવાન માનવી અથવા માનવીઓએ એમને અસ્પૃશ્ય અને ત્યાજ્ય ગણી, સમાજથી તિરસ્કૃત કર્યા અને જુદા કાઢી મૂક્યા. એટલું જ નહિ પરંતુ એમની સાથે વાત કરવામાં પણ સદાચારનો નાશ થતો નહીં કર્યો ! આજે પણ એ પુરાણગત શુદ્ધિશાસ્ત્રો ઉકેલતાં ચાંડાલ સંભાષણામ્ । મયા જમાનાના ચંડાળ-ભંગી-આજનાં હરિજન-જેમની સાથે વાત કરવાથી પણ પ્રાયશ્ચિત કરવું પડતું અને સચેલ સ્નાન કરીને જ માનવી ત્રિશુદ્ધ બનતો. !

જ્યારે આજે ગંધીયુગના પ્રખર વિચારધારી મહાપુરુષોએ તે જૂની નીતિને અન્યાયી માની છે—મનાવી છે. પોતાને ઊંચા બળાવતા મનુષ્યોને એ હરિજનો સાથેનો સ્પર્શાત્પર્શનો દોષ ટાળી નાંખવા સંબોધ્યો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ એમને સપંકત બનાવવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા છે. હિન્દુત્વના રક્ષણ માટે યાતિભેદ ટાળી દેવાની હાકલ થઈ રહી છે એ ઉપરાંત અત્યારે સત્તાનાં સૂત્રો હાથ લાગવાથી ગઈ કાલનો પ્રાક્ષણ આજના હરિજન સાથે હસતા મુખે ભોજન લેશે—ભોજન લેવાની એને કાયદો કદાચ આગ્રહ પણ કરશે !

‘ હિન્દુસ્તાનની હિન્દુ જાતિ છિન્નભિન્ન થતી બચે અને તે સંબંધીત થાય, એક વર્ગને જે અન્યાય થઈ રહેલો છે તેમાંથી તેનો ઉદ્ધાર થાય, હિન્દુ કોમની બહુમતિ સચવાય વગેરે અનેક રણિયા-મણી કારણો આજળ મૂકીને પણ જે રીતે હરિજનોને અપનાવવાની આ વિચારસરણી અનેક કુટુંબો, સમાજો અને સમગ્ર દેશ બળે ઉતારી

રહેલ છે, તેજ રીતે આમળ થઈ ગયેલા યુગલપલટામાં ભુદા ભુદા મહાપુરુષો અથવા યુગપુરુષો પોતાના દૃઢ વિચારો પ્રમાણે સમાજ અને દેશના ધર્મ, નીતિ અને સદાચાર માટે પોતપોતાની રૂચી અનુસાર રૂપાન્તર કરાવી શકાય છે. એ પ્રમાણે રૂપાન્તર થવું આવ્યું છે. શંકરયુગમાં યજ્ઞયાગાદિક નિમિત્તે પશુખલિની હિંસા એ વર્મ ગણાતો અને યજ્ઞઅવશિષ્ટ મંસાદિકનું બક્ષણ કરી માનવી પોતાને પવિત્ર માનતો અને વર્ણ તથા આશ્રમ તે એની બધી પાળા હતી. શાકતમત પંથ સ્થાપિત થયો. દેવીને નૈવેદ્ય નિમિત્તે સૂરા સર-મુખત્યાર રહ્યા, અને સૂરાપાન મહાપાન-એ પ્રસાદી મનાતી !

‘બૌદ્ધ મત-પંથનું બળ વધ્યું અને એણે હિંસાનો ભગ્ગેદ કર્યો. એની અહિંસાએ એવી ભુદી ભુદી સરવાણીઓ વહેતી કરી કે બોલતાં પાપ થાય, શ્વાસ લેતાં પાપ, પુરીશ અને મૂત્રોત્સર્ગમાં પણ પાપ : બસ, પાપ અને કર્મખંડનથી બડકણુ માનવી બનાવી દીધાં !

‘રામાનુજ આવ્યા અને ભક્તિનો પાયો નાખ્યો.

વૈશ્ણવો આવ્યા અને ભક્તિની સાથે પ્રેમ, પ્રેમમાં ઘેલણ અને એ ઘેલણમાંથી કૃષ્ણના નામે રાસ રંગ અને તેમાં ઝાંડે છુપાયેલા અયુક્ત આચાર પેઠા.

‘આજે હવે રશિયાનો બોલશીવિઝમવાદ ડોકિયા કરવા લાગ્યો છે-સનાતન ધર્મ અને વર્ણવ્યવસ્થા તોડીને:

સુનેલાં શ્રીપ્રભુજીએ મનુષ્યો સર્વ સરખાં છે,
નથી કોઈકંઈ કે નીચાં, જીવન થે સહુનાંય સરખાં છે.

આ ભાવની બંસી બજતી થઈ ગઈ છે. જૂના પુરાણા આચાર અને સદાચાર નીતિ અને અનીતિ-એનાં સ્થાન અને રૂપકો પલટાશે.

‘એટલે માનવો હંમેશાં જ્યારે નવીનતા તરફ અથવા આલતા ચીત્તામાંથી બહાર નીકળી અનોખા માર્ગે પ્રત્યે પ્રયાણ આદરે છે, ત્યારે તેને આવો જ કોઈ સંભવવિભવ પેદા થાય છે અને તમને પણ એમ થવું જ જોઈએ. મનમોહન ! પરંતુ

મને લાગે છે કે તમે ઇંદ્ર કે હાડ લીધો. એમાં કશું નીવિભજ્યતા નથી કે સહચારનો નાશ નથી થયો. આપણા વડીલો પત્થરપિંડે માતાહાર કરતા અને એમના વડીલો દેવી પ્રજાદી આનીને સુસખનું કરતા. હા; માત્ર આજે દેશી સરાને બદલે વ્હીરકી કે બાન્ડી કહીને, એક લઈએ—આટલો જ માત્ર ફેર છે, અને એમ તો પકડા એકે રહીને પ્રધારનો હાડ (દ્રાક્ષાસવ) અને ઉચ્ચ હલકા પ્રધારની બાન્ડી (સંજ્ઞાવતી સરા) ફર્મસીઓમાંથી લઈ મંગાવીને ય આપણા ઉપદેશદાતાઓ અને ઘરના અધિષ્ઠાતરનો આમહ કરનારાઓ દવા તરીકે પોતા માટે વાપરે છે. એમને—એવા મોટાને આપણાથી કશું કહી શકાય નહિ.

‘હા થયો મનમોહન ! આ બીજા સોડાના પ્યાલા આબ્યા એ તમને પ્રથમ જેવા જ ટેસ્ટફૂલ લાગશે.

અને કાચી જસમ છુના તથા સેવંતીલાલના વાક્યાવ્યુચથી પૂલખેલા એ મનમોહનને મન છૂટું મૂકીને સોડાનું પાન કયું. આજના સોડામાં હવે વ્હીરકી છે એમ સમજીને તે પી ગયો હતો. અને એ અભુગતું થાય છે, એમ એને લાગ્યું નહોતું.

મનમોહન સેવંતીલાલના ખૂબ જ નિકટ પરિચયના પરિણામે પોતાના કુટુંબની મર્યાદા, છૂ-છા અને આહારવિહારના નિયમોને ત્યાગી બેઠો હતો. અપરિપક્વ બુદ્ધિના પરિણામે સેવંતીલાલની સમોટ હતીલો, સુધારક અને સ્વતંત્ર વિચારો, મુક્ત વિહાર અને મનના આનંદ ખાતર વર્તનની મોહળાશ માટે ઉપજવી કાઢેલી અને વાંચી-વિચારી પોતાને સાનુકૂળ બનતી વિચારસંજ્ઞા તરફ મનમોહન ધીરે ધીરે મૂકતો જતો હતો, અને હવે એ એમ માનતો હતો કે જૂની પ્રજ્ઞાલિ અને વડીલોના અનેકવિધ બંધનો આજના બુવાનોની પ્રમતિ માટે ત્યાગવા જેવાં જ છે.

અને એને ચોક્કસ વાત ઠસાવવામાં આવી હતી કે કોઈ પણ પ્રધારનું બંધન કે નીતિની મર્યાદા, એ સધળાં માટે માણસને જતે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાનો હક હોવો જોઈએ. માત્ર કુળપરંપરાથી આજતા અવેશ હોવાની ખાતર કે સમાજના જૂઝઘૂઝા પ્રજ્ઞાવતી

ખાતર કોઈ પણ માનવીના વિચારસ્વાતંત્ર્યને મુશળાવી નાખવું એનું કોઈ અસ્ત્રધાત છે અને એવા આત્મધાત તરફ કોઈ પણ મહેલો-મહેલો આજનો નવયુવાન કે નવલુપતિ જઈ ના શકે !

એ વારંવાર પોતાનો દાખલો આપતો. એ તે યુવાન છે. એક ધનિક અને કહેલી છવન છવતા આબરુદાર મુઠસ્ત્રનો દીકરો છે. આતાપિતા છે. પરંતુ કોઈ એ એનાં હૃદય અણુઅણુતાં બંધેના મૂક્યા નથી. એ તે પોતાની ખત માટે, વિચાર માટે અને ફરજી કરવા માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય છે.

સેવંતીલાલનું સ્વાતંત્ર્ય છવન અને એના છવનમાંથી પચસમે ચત્તી માયાવી મોઢકતા મનમોહનને તેના દિલના કોંઠાજુમાંથી ગમતી હતી અને એને કાંઈ કોઈ વખત એમ થઈ આવતું કે સેવંતીલાલ બરાે ભગ્નજાણી છે. એનાં જ્ઞાન, શુદ્ધિ અને ચમક મારતું ચૈવન-એ કેટલાં ફેરીપ્રમાન છે ? યુવાનોને પ્રગતિશીલ બનાવવા અને આવતી કાલના સમાજના તથા દેશનાં નવધડતર માટે આવી મોઢ-બાજ હોવી જોઈએ.

પોતે પોતાને માટે કેટલો પરાધીન છે ? કુવા-ફાઈની પ્રકૃતિ આતા-પિતા જેટલી જૂનવાણી નથી, છતાં જ્યુ સેવંતીલાલ એ છવન બોમવી રહેલ છે તેવું સરળ અને પ્રમોદમય તે પોતાનું છવન નથી જ ને !

મતુખસ્વભાવ જ વિષયાસિદ્ધિપ્રવૃત્તિવાળો છે. અને પંચવિષય તરફ એની રૂચી એના સ્વભાવ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એ વૃત્તિ-એને સંયમ અને નિયમથી જેટલી કાંઠસિત બનાવી હોય તેટલી જ એ કાણુમાં રહે છે. પરંતુ તદ મળતાં એ વૃત્તિઓને આકર્ષણ ખેંચે છે અને જાનવી તે તરફ દોરાવે છે.

તેમાં ચે યુવાન અવસ્થા-ચૈવન એ તે વૃત્તિઓને માટે કાઢક-જાની જ અવસ્થા છે. સમય મળતાં કમાન છટકવામાં વાર નથી. જાગતી અને જેમની શુદ્ધિ બીડે, સારાસારનો વિવેક કરતાં ન કાંખી

હોય તેવા જીવાનોને અનુભવ પશુ ન હોય, પતનના માર્ગોનો સાચો અભાવ પશુ ન હોય તેવા વખતે એમને મને તેવો સ્વર્ગ પોતાની તરફ ખેંચી જવામાં વાર નથી લગાડતો. અને એમને બતાવેલ સન્માર્ગ અને સદ્વર્તનના આપેલા ઉપદેશો પ્રખર તાપમાં જેમ ઝાઝાળનાં બિન્દુ વિલીન થઈ જાય તેમ હ્રસ્ત થઈ જાય છે.

મનમોહનનું આ જ રીતે ધીમે ધીમે પિતાના ધરની રુદ્ધિ, સદ્વર્તન માટે ઉપદેશો અને સચ્ચરિત્ર ફળવવા માટે જ્ઞાન અને ટોચ તથા ઝીણવટભરી સંભાળથી આજ સુધી જે એક સરખું સરીર અને મન વિશુદ્ધ રીતે સચવાઈ રહ્યું હતું તે વડોદરા ફાઈન ત્માં આવતાં ફાઈનના ધરનું નૈતિક સિદ્ધિતા માટે ઢીલું નિયમન, અર્ધ સુધારક વિચારો અને ઉછરતાં છોકરાઓ પ્રત્યે માતા પિતા તરફથી જુદી જુદી રીતે અપાતી છૂટછાટો ઉપરાંત સેવંતીલાલ જેવા અપરાધ વાકપટ્ટ અને વિષયની જાંડી બૂખ ધરાવતા ધનિક નવયુવાનની ધરમાં આવ-જવ આ બધાં કારણોએ મનમોહન ધીરે ધીરે પતન તરફ જઈ રહ્યો હતો અને એને એ મુક્તવિહાર મલીપચી પેદા કરતો અને મમતો પશુ હતો !

સેવંતીલાલને એક કાંકરે બે પક્ષી પાડવાનાં હતાં. જીવાન કુમારી કન્યા સરખુ તરફ એની છૂપી ઇચ્છા તેને કહેવાતા પ્રેમના ફાંસલામાં ફસાવવાની હતી. એને જોઈ ત્યારથી એની આંખ એના માદકતાભર્યા ખીલતાં નવ-યૌવનમાં મધ પ્રત્યે મધુમક્ષિકાની લોલુપતા હોય એવી પૂરેપૂરી વિષયભરી બની ગઈ હતી !

સરચુના ભાષને તો એણે એક જ ઝડપે પોતાના વિચારોનો બનાવી દીધો હતો, અને એની આંખે આજના સુધારાનો એવો પાટો બંધાવી દીધો હતો કે સરચુ સેવંતીલાલ સાથે મને તેવી છૂટ-છાટો લે, ફરેહરે, એકાંત સેવે કે પ્રેમભર્યા અટકચાળાં કરે અને એ એના ભાષની નજરે ચડે તોયે એ છોકરો એમ જ માને કે આજનાં નવજીવાનોને પોતાની જાત માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. આવી રીતે

જુવાન સરયુ-સેવંતીલાલ સાથેના વર્તન માટે એને કાંઈ દોષ દેખાતો નહોતો. એ ઉપરાંત ખૂબ છૂટથી, સેવંતીલાલ તરફથી વાપરવાના પૈસા, ભેઈતી ચીજ વગેરે, મોજસાખના સાધનો અને રંગરાગમાં ભાગ મળતો. પિતા પાસે એક દોઢીયું પણ મામવું નહોતું પડતું. જ્યારે અભ્યાસમાં પણ સેવંતીલાલ તેને મદદ કરતો. એટલે એ તો માનતો કે પોતાનાં ભાગ્ય ખીસ્માં છે કે આવો વિદ્વાન, કુશળ અને ધનિક મિત્ર મળ્યો છે.

સરયુના પિતા બચ્ચેલા હતા અને મુત્સદ્દી પણ હતા, આજના જમાનાથી એ સંપૂર્ણ માહિતમાર પણ હતા. જૂનાં રીત-વર્તનનો એમને અનુભવ હતો અને નવસુધારકોના વિચારો અને આચારો એમનાથી અજણ્યા ન હતા, અને આજનો નવસમાજ પોતાની રીતે આમળ વધે, તથા નવસર્જન કરે તેમાં એમને ખાસ અવગતું જરીયે લાગતું નહિ. તેમ જૂનવાણી વિચારનાં પોતાના નિયમો અને સંયમો જળવે અને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે ચાલે તે માટે એમને કાંઈ ખતનો વાધો ન હતો. ખરી રીતે એ પોતે જ પોતાને સંપૂર્ણ પણે જાણી શકતા નહોતા કે પોતે જૂનવાણી વિચારના રૂઢિચુસ્ત છે કે નવમતવાદી ક્રાંતિકારી મતના છે !

પરંતુ એક વાત એમને દહપણે સમજાઈ ગઈ હતી અને ચોક્કસ રીતે એમણે એને આચારમાં પણ મૂકી હતી, એ માટે એમને એ મત હતા જ નહિ.

તેઓ માનતા કે દુનિયામાં સુખી થવાનો, આજકે વધારવાનો વિદ્વાન કહેવરાવવાનો, સ્વતંત્રતા ભોગવવાનો અને કુળવાન બનવાનો જો માર્ગ સાચો માર્ગ હોય તો તે માત્ર પૈસા-નાણાં-લક્ષ્મી જ છે ! તેમજ અનેક વખત એક સંસ્કૃતિક શ્લોક જે પોતે કાળજીપૂર્વક કંઈ કરી રાખ્યો હતો તે દરેકને કહી બતાવતા .

यस्यास्ति विचं स नरः कुलीनः ।

संपंडितः स मतिमान गुणः ॥

સ પવ ચક્ત્રા સ ચ દર્શનીય ।

સર્વે ગુણાઃ કાંચનમાભયન્તે ॥

આ શ્લોકે બોલીને તે મોટેથી હસી પડતા અને પછી ઠાવકા બની વિચારમાં ઉંડા ઉતરી જતા; કેમ જાણે લક્ષ્મી એ જીવનનું અખળિયું અને જીંદગીનું સર્વસ્વ હોય, અને એ મહામૂલ્યા સિદ્ધાંતને પોતે અંતરમાં સમજાવી લીધો છે કે સિદ્ધાંતનાં સમુદમાં ડુબકી મારી, અદ્વૈત બની ગયા છે.

એટલે તેઓને મોકરીમાંથી, લાંચફ્લવલમાંથી અસ્તવ્ય વદીને હર-કાઈ પ્રકારે લક્ષ્મી મળીને વધતી હોય-અચતી હોય તો બીજી બધી બાબતો એમને આ સિદ્ધાંત બાબતે ગોણુ લાગતી.

છતાં છોકરાઓ બરાબર અભ્યાસ કરે છે ને, એ માટે કાળજી રાખતા. એ કે એ અભ્યાસ કરતાં તેઓ ઓછાં નાણાં ખર્ચે, પિતે પોતાનો નાણાકીય ખર્ચ વેઠી લે એથી એમને જરૂર ખુશી ઉપજતી.

છોકરાઓ ફરફરે, આનંદ-અમોહ સેવે, સમવયસ્ક મિત્રો બનાવે અને તેમની સાથે છૂટ લે તે તો બાબના સુધારક સમાજની પ્રજ્ઞાલિ છે તેમાં એમને કંઈ અજીવન નહોતું લાગતું. હા; માત્ર સરયુની માતા, ક્યારેક વધારે પડતાં સ્વચ્છંદી બનતાં છોકરાઓ પ્રત્યે કઠણાટ કરતાં અને એમના પતિની આંખ ઉધાડતાં ત્યારે એ માનતા કે આ જીના વિચારની આઈ છે, એને જીની આંખે નવા તમાચા લાગે અને તે ક્યકચાટ કરે એ બનવા જોગ છે. છોકરાં એ સામે રીસાય-હરડાય એ પણ બને, એ તો વહેવાર છે ! એમ જ હોય. છતાં બ્યારે આ નવા સુધારાના પરિણામરૂપ દુનિયા જેને નાકવઢણુ કહે છે એવું કશુંક બનવાની સરયુની આ આગાહી કરતાં ત્યારે આ લક્ષ્મીભક્ત જરીક વિચારમાં પડી જતા. પણ બીજી ધડીએ એમનું મન કહેતું કે સરયુની આ વહેથી અને જીના વિચારની છે, એથી આવી બધી વાતો તે ઉભી કરે છે. સેવતીલાલ બહુ સંજ્ઞન છોકરો છે અને એની ઉદારતા.. વાહ વાહ. !

અને ત્યારે એ છુટી જતા, ઉપરાંત ઓકરાઓને તથા પોતાને થતો આર્થિક-નાણાક્રિય લાભનો એ અંદાજ અને સરવાળો બચતા, ત્યારે સેવંતીલાલના ઘરમાં અવગણવ અને મેંચી અયોગ્ય નહોતી લાગતી, આવક બધા અને સુધીલ ઓકરા તો સારા જ હોય !

એથી સેવંતીલાલને સરયુના પ્રિતા સંબંધમાં જરીયે વાંધો આવતો નહોતો, સરયુની માતાની કાલાલ હંમેશાં એને સાલતી. એની રીજ, કસવાટ જોતો. અને ક્યારેક સરયુ ઉપર પોતાની સાથેના સહવાસને કારણે સુરેલી પણ આવી પડતી. પણ એ છુટી સમજે એવી નહોતી. છતાંયે ઘરની સાર હીવાલ વચ્ચે એની ખાની કઠકટની સેવંતીલાલને બહુ પરવા નહોતી. અને ક્યારેક ભોળા દિલની એ બાઈને સેવંતીલાલ બતાવી પણ લેતો.

પરંતુ ખાસ વાંધો તો તેને મનમોહનનો ઉભો થયો હતો. એ નવો ઓકરા, નવ જુવાન, એ પોતાના માર્ગમાં કંટાળ્ય તો નહિ બને ! કારણ કે એ આવ્યો ત્યારથી જ ઘરનાં બધાં આણુસો તરફ એની શોધક વૃત્તિ અને જિજ્ઞાસાભરી આંખોનો ભાવ સેવંતીલાલ તરફ જ બાળી ગયો હતો, ઉપરાંત પોતાના અને સરયુના સહવાસમાં એ વારંવાર છૂપી રીતે ડેહીયાં કરતો. એકાદ બે વખત સિનેમાની અંદર સાથે નહિ આવતાં, પાછળથી આવી, પોતાની તથા સરયુની હીલચાલ તરફ સાશંક નજર રાખતો હોય એમ લાગતું હતું. એથી આ જિજ્ઞાસ વિરોધીને ઠાં તો પોતાનો પક્ષકાર બતાવીને અથવા તો એને આડે માર્ગે ચલાવી દઈને દબાવે દેવો એવી સેવંતીલાલની કમિજ હતી.

બીજી પણ એને શંકા હતી. મનમોહન રૂપાળો હતો, સાલક જે ચપળ હતો, સરયુ સાથે ઘરમાં જ રહેતો કદાચ તે સરયુ સાથે પ્રેમ...

તરત જ એવે ખ્યાલ સ્થાવરોઃ ના ના, સરયુ અને મનમોહન તો મામા-ફાઈના ભાઈ બહેન થાય. આ ભોંકે એકું તો કરે તહિ ?

પરંતુ એ ખ્યાલ એની મનોવૃત્તિ કબલ કરતી નહિ. કારણ કે પોતાની વૃત્તિની બજવાથી જેની બુદ્ધિ ઉપર મહીનતાનું આવરણ

હોય છે તેઓ ખીજની તરફ સહજાવ કે નિર્દોષ ભાવ કંઈપી શકતા નથી. એમને ખીજમાં પણ દોષ જ દેખાય છે.

ઉપરનાં અનેક કારણોને લઈને સેવંતોલાલ એક તરફ સરયુને પોતાની તરફ વાળતો જતો હતો, ખીજ તરફથી મનમોહનને પતનશીલ બનાવી એકેક પમથીયું નીચે લઈ જતો હતો.

સેવંતોલાલને હવે જરીયે અવિશ્વાસ નહોતો રહ્યો કે એ પોતાની પ્રપંચલીલાનું એકે પાત્ર ખેલવામાં નિષ્ફળ ગયો હોય ! ધીરે ધીરે સરયુ એની તરફ ઢળતી જતી હતી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેને લગાડેલો સ્વચ્છંદી પ્રણયનો નાદ પ્રતિ દિવસ વધુ જોરસાર બનતો જતો હતો. અને સરયુ મોહ-મઠની ધેલછા લઈને નજીક ખેંચાતી આવતી હતી. માત્ર કમરેવના ધનુષ્યની દોરીને ખેંચી તીર છટકાવવાની જરૂર હતી, અને એ ધારણા સફળ થાય એમ એ માનતો હતો.

મનમોહન સંબંધમાં એને ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ રહ્યું ન હતું. એને એણે સારી રીતે રખકુ બનાવી તો દીધો જ હતો. પરંતુ સીમારેટ, દારૂ, તથા રેસ્ટોરન્ટની મુલાકાતો, સિનેમા અને નાટ્યોની લગમની આ બધાં તરફ એને કુનેહથી એવી રીતે વાળી લીધો હતો કે એ કેટલીયે વખત સેવંતોલાલ વગર પણ ભટકતો ચર્મ ગયો હતો. બચ્ચનો, રંગગમ, એ વસ્તુઓ જ એવી છે કે માનવીને પોતાના સહ-બંધમાં લીધા પછી એને છોડતી નથી.

વિદ્યાબ્યાસના હિંદુ સાથે પવિત્ર માતાપિતાનાં વિચારો અને શિખામણોથી યોગ્યપ્રમાણે બની આવેલો મનમોહન, સહેરી જીવન, વિવિધ પ્રસોજનો અને કુટુંબ મિત્રની ફસાવવાની ઠગા, તેમજ જેની નિકટ અને સહવાસમાં રહેવાનું છે તે ફોષ-કુવાએ આળોકો ઉપર રાખવી જોઈતી આવશ્યક દેખાણના અભાવે આજે મનમોહન પતનનાં કેટલાંક પમથિયાં ઉતરી ચૂક્યો હતો.

રાત્રે ફરવા જવાને બહાને એ ધેરથી બહાર નીકળતો. ટોપી અને ક્ષેત્ર વગેરે બહાર નાખતો અને બીદલીપગે, હુપાતો ઠેલાતો, વેશ્યા-

બળરમાં પથુ એ લટાર મારી આવતો. શરૂ શરૂમાં તો મનની ખીંક પારાવાર હતી. એ બળરમાં ફરતાં ઢાંધ ઢેખી જશે તો ? ઘેર વાત પહોંચશે તો શું થશે ? એમ અનેક તર્ક વિતર્ક થતા અને એને લાયક થતો, છાતીનો થડકો વધી જતો, પરંતુ એ બળરમાં એણે અનેક ઓળખીતાને ફરતા જોયા હતા. ઠાવકાઈ, માણસાઈ અને સજ્જનતાના નમુના રૂપ ગણાતા, પાડોશમાં રહેતા જયવંત મજબુદાર આમ તો વિશુદ્ધ વૈશ્વ ગણાતા અને હવેલીનાં દર્શન ચૂક્યા હોય તો જમવાનું છોડી દઈને પાંચ દશ જગ્યાએ એ વાત કહી વળતા. એજ મજબુદારને એક વખત અચાનક નજીબન-મજહૂર ગાલિફના મેડા ઉપરથી ઉતરતા જોયા હતા. હા, માત્ર એમણે એ વખત લોખંડોટને બદલે હાફકોટ-પાટલુન અને નેકટાઈ પહેરી હતી. માથા ઉપર મુબરાતો પાલડોને બદલે કાળી ટોપી હતી !

આ બળરની એ વિશિષ્ટતા હતી કે રસ્તે જનાર રોકાઈને બારણામાં દાખલ થનાર કે બારણામાંથી નીકળી જપાટાબંધ રસ્તો માપી જનારને કાઈ બોલાવતું નહિ, ઓળખ કાઢતું નહિ. કદેક વ્યક્તિ સ્વતંત્ર હોય એમ નિર્દેશ કદેક કે થયેલા માર્ગે વળી જતી. પોત-પોતાનો મનસૂબો પતાવી પોબાર ગણી જતી ! રાતના નવ વાગતાં બળર ઝળઝળી ઉઠતું. સરોદા, સારંગી, તબલાના સૂરની જમાવટો થતી. માનવસમુદાયની અવરજવર વધતી. મોટરો સ્ટ્રસડાટ આવતી, બહીમાં થોબી જતાં કલાક બે કલાક ફાઈવર મોટરમાં જ ઝોલા ખાતો બેસી રહેતો અને શેઠ આવીને બેસતા એટલે પાછી મોટરને વેગથી દોડાવી આવ્યો જતો !

બળરમાં ઘણાં મકાનો બળે માળનાં હતા. ઘણાંખરાને છળ કહેવા હતાં. છળમાં રાતના નવ થતા ત્યારે ખુરશીઓ અને સોફા ઉપર સ્તરીને સારી રીતે સજ્જમારીને રૂપજીવિનીઓ બેસતી. જે મક્કનોને છળ નહોતાં તેવાં મક્કનોની બારીએ અંબેડામાં વેણી, ચહેરા ઉપર પાઉડર, કપોલ અને હોઠ ઉપર આછો ગુલાબી રંગ લગાડી

યોવનનો પુરતો દેખાવ જમાવી, આગંતુક આહોકોને ખુશ કરવા ખરે જાણે રૂપમાં કરતી હોય એમ હરેક વારવનિતા નાજની બની રસ્તેથી પસાર થતા આહોકોને લલચાવનાર અનેક નાચરાં, હોહની જીણી સીસોટી, આંખનો અણસરો કે હાથનો ચાળો-એવા ઉપાયો અજમાવીને આહોકો મેળવતી !

બધા જ ધાત્રો એકસરખા નહોતાં. કેટલાકમાં બે-ચાર રૂપજીવિનીઓ સાથે રહેતી. તેની ઉપર એકાદ વૃદ્ધ ઉમરે પહોંચેલી અને આ ધંધાની કળાને સારી રીતે સમજી ગયેલી વેચ્છા નિયમન કરતી અને ત્યાં આમળ સોજાઓ આ વૃદ્ધ પતાવતી. આવા ગૃહોને લોકભાષામાં ખાંખરા કહેવાતાં. માત્ર સ્ત્રીરત્નો વેપાર કરીને ઘેસા રજનારી સ્ત્રીઓ જ આવલો એમ નહોતું, ત્યાં તો વળી શહેરના સારાં મનાતાં કુટુંબની નારીઓ પણ આવતી ! એની પાછળ કેટલાંક છૂપાં મિલનો પોષાતાં. કેટલીક સ્ત્રીઓ વિપવની અતૃપ્તિ ટાળવા અને કેવળ સંભોગેચ્છા તૃપ્ત કરવા આવતો અને હેતુ સધાતાં ચાલી જતી.

શિષ્ટ સમાજમાંથી આ બજારમાં તણાતી સ્ત્રીવર્ગનો સમુદાય નાનોમૂનો નહોતો. એ આવતી હરેક સ્ત્રીઓ પાછળ કાંઈ એકાદ કારણ નહોતું. વિવિધ કારણો એમને અહીં ખેંચી લાવતાં અને કેટલીક તો નિર્દોષ અને વિશ્વાસુ, બોળી સ્ત્રીઓ એકાદ ચાલાક કુલટાના સહવાસ અને હેતુરૂપીંટીબરી રમતનો ભોગ બની જઈ આખરે કુમાર જતી, બચને કારણે બંદી હિતરતી.

આવી કુલટાઓ સમજાની સાથે રહેતી, પોતાને અખરકાર કહેવરાવતી અને લાગ મળ્યે સારાં સંસ્કારી કુટુંબોમાં એક નહિ અને બીજા કારણે હળીમળી જઈને ધીરેધીરે કુટુંબોની સ્ત્રીઓનો સહવાસ કેળવી અને એમાંથી નરમ જણાય ત્યાં ઘણાને ઘણી જોતી અને ધીમે ધીમે આ રસ્તે વાળી થતી.

વંધી રહેલી જીવનની બરૂરીયાતો અને કાલ્યે જતા તથા વિવિધતાઓ પહોંચેલા રામરંગની લાચરો, સ્ત્રીઓનું નૈતિક ધોરણ પતનના

માર્ગે વળી જાય એ અસંભવિત નથી. ચાચકામાંથી શહેરમાં ઉઠાય, નોકરી કે કંધા માટે નાની ઉમરના, અનુભવની કમીવાળા અને મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી ઉંડી લુચ્છાને નહિ જાણનાર નવલુવાન પત્નિ અને પત્ની આવી શહેરમાં વસે પુરુષ આજીવિક રળવા; નોકરી કરવા, વધુ અને વધુ કમાવા અને સુખી થવા સવારના સાતથી સાંજના સાત-આઠ સુધી તનતોડ મહેનત કરે એ પુરુષાર્થ માટે બાર બાર કલાકની સામટી ધરમાં ગેરહાજરી રહે. આમકાનું કસાયેલું લોહીથી તબલમણું શરીર અને ગુલાબી લાલ્લીથી ભરચક શરીર લઈ આવેલી લુવાન પત્ની ! બાર બાર કલાક સુધી એકધારી પત્નિની ધરમાં ગેરહાજરી ! એની બાર શીટ પહોળા રૂમ એકલીને અધારી લાગે. એ પાઠેશની રૂમવાળી સ્ત્રી સાથે, માળામાંની રૂમોની સ્ત્રીઓ સાથે, ખેળની, ખડકીઓની વિવિધ સ્ત્રીઓ સાથે ધીરે ધીરે હળતી મળતી અને એમાંથી ખેલપણા બધામ અને જતી આવતી થાય.

બધ કાલની ઓછાબેલી, પરપુરુષને ઉંચી આંખે નહિ જોઈ શકતી અને સામેથી પુરુષ આવતાં ખરડો વળેને મર્યાદા કરતી અને પોતાના મર્યાદાશીલ શરીરને-અંગઉપાંગને સંકોરતી લુવાન નારી સહવાસ અને સંગેથી વાચાળ અને છે, હાસ્યવિનોદ કરતાં શીખે છે, એનાં વસ્ત્રની સજવટ અને દેહનો વર્ણક બદલે છે, એને શરીરની ટીપટાપ ઓછી ને ઓછી લાગે છે અને પ્રતિ દિવસ નાના પ્રકારનાં પ્રલોભનો એનું દિલ વધુ ને વધુ રંગીલું બનાવતાં જાય છે.

બાંધેલી આવકે જીવતો, શરીરનો પસીનો વહાવીને પાંસઠ, પંચાસી કે પચાણું લાવતો પુરુષ નારીની ઈચ્છાને સંતોષવા બધું કરી છૂટે છે. એની માગણીઓને પહોંચી વળે છે. બાઇબાઈ-દોસ્તદારોના પાંચ ઉછીના લે છે અને સરવાળો કર્યો કરે છે. પરંતુ પીઝઓનું જોઈને પોતાની ઈચ્છાઓના પ્રવાહને નહિ રોકી શકતી, પીનઅનુભવી લુવાન નારી આજે નવીન કળાથી ઓપતી અંગડી માગે છે; તે આવતી

કાલે વળી કોઈ નવી ડિઝાઈનની સાડીની છત્તી કરે છે, તો પરમરોજ એક મીઠે કાઢેલી ફરિયાદોની સાડીની એને તમન્ના જાગે છે.

એ રીસાય છે અને તેને મનાવવા ચાહતો પતિ કહે છે: “પણ આપણી આવક અને પગારનો જો તું કંઈક વિચાર કરીને ખર્ચ કરાવે તો ઠીક. આપણે થોડાંક લખેશ્વરી મીલમાંથી કે કોઈ સરાફ છીએ તે મનમાંનાં નાણાં ખર્ચી શકીએ!”

નારી કહે છે: હારતો, મારી વાત આવી અટલે તમને ખર્ચ થઈ જાય છે. આ જુવો જોઈએ, પાડોશમાં મોહનલાલભાઈનાં નવા ચંદ્રલાખાબહેન જે માગે તે જાણે આવ્યું જ છે. તમને તો પંચાણું મળે છે. મોહનલાલ પાંસઠ લાવે છે. તોયે બેરી ઉપર એમને કેટલું વહાલ છે? આ મહિનામાં ત્રણ સટ નવાં કપડાં ખરીદ્યાં અને એક સવા તોલાની માળાની એન ઉભા ઉભા ખરીદાવી! અને તમને હું માત્ર એક સાડી કે નવી જાતનાં કંચન લાવવાનું કહું છું ત્યાં પેસાની જૂઓ મારો છો?”

અકળાયેલો પુરુષ સવારે જતી વખતે દહની નોટ કાઢી, પત્નીને રાજી રાખવા આપતો જાય છે. સાથે કહેતો જાય છે: “જો, તું તારે ચંદ્રલાખા બહેનને લઈને તને જોઈએ તેવી સાડી અને કંચન લઈ આવ. હું તો રાત્રે આઠ વાગે આવીશ. મારાથી ચોટે નહિ આવાય.”

“પણ ઉભા તો રહો, આજે જરી વહેલા નહિ આવો? અી લાડ કરતાં કહે છે.

“કેમ?”

“તમે આજે જો વહેલા છ-સાડાંજો આવે તો આપણે વહેલાં જમી લઈને જઈએ.”

“ક્યાં?”

“કેમ વળી! તમે બધા અડવાડીએ કહેતા હતા કે આવતા અડવાડીએ વાત. પેલી “પ્રેમની વાટ” નામની શીલમ જોવા જવાનું છે ને!”

“ હવે હમણાં શીલમ જોવા જવાનું નહિ બને. પગાર થયો નથી આ છેલ્લી એક નોટ પાકીટમાં હતી તે તને આપી દીધી, મારે હમણાં કોઈ ખર્ચ કરવો નથી. ”

“ પણ કહે છે કે પછી એ શીલમ જતી રહેશે. ”

“ તો બીજી આવશે. ”

“ ના, પણ મને જોવા તો લાગ જાયો જ. આમ બાનાં ન જાયો. ”

“ આમાં બાનાની વાત જ ક્યાં છે ? આપણી પાસે ટીકીટ ખરીદવા પૈસા તો જોઈએ ને ! અને એની સાથે મને નોકરીમાંથી વખત પણ મળવો જોઈએ ને ! ”

“ તો પછી તમે કહેતા હો. મોહનભાઈ અને ચંદ્રભાગ્યેન જાય છે તેમની સાથે હું જાઉં. એ કહેતા હતા કે તમારે ટીકીટની કાંઈ જરૂર નથી. અમે તો સીટો આગળથી રીઝર્વ કરાવી રાખેલી છે. ”

“ બહે જાઓ ”

“ તો પછી જુવો, ભાખરી-શાક કરીને હું ઢાંકીને જઈશ. અમે સાડાદશ પાંચ આવી જઈશું, તમે આવીને હાથે જમી લેજો. પણ સાંજનું કે, પાંચ ધોરવા માડતાં નહિ. હું આવું ત્યાં સુધી જાગતા રહેજો. નહિ તો રૂમ અને ખડકી એ વખતે કાણ ઉઘાડશે ? ”

“ સારું ” કહી પતિ નોકરી પર જાય છે !

આ રીતે ગ્રામ્ય જીવનમાંથી શહેરી જીવન ભોગવતાં થયેલાં પતિ અને પત્નિ, ગામડાનું રૂઢિના બંધનવાળું વાતાવરણ-મોજશોખનાં સાધનોનો અભાવ અને જીવનની જરૂરીઆતો ખૂબ જ મર્યાદિત-એ વાતાવરણ છોડી, શહેરમાં આવી વસે છે. જુવાન પુરુષ પ્રતિ દિવસ ધનિક વર્ગ, ઉંચો પગાર મેળવતો નોકરીવાલ વર્ગ અને અમલદાર વર્ગ જેની આવક, કમાણી અને નાણાં વિવિધ માર્ગેથી આવતાં હોય છે એ વર્ગ તરફ જોતો રહે છે, અને પોતે પણ એવું જીવન જીવી શકે-સુખી થઈ શકે, પત્નીને સુખી કરી શકે અને એની દરેક હિતઓ

અને મેળજો અને પહોંચી વળી શકે—આવી પ્રવૃત્તિને આશીન થઈ એ તનતોડ મહેનત કરે છે. કારકુની કરતો હોય તો પડખે ખીજી નામું લખવાની કે ઉધરાણી કરી આપવાની કામગીરીથી ચોક્કસ વધુ કલાક શરીરને બસે છે, પસીનો વહાવે છે અને તૂટતાં નાણાં મેળવવા તાલાવેલી વધતી જાય છે.

ખીજી તરફથી કહેરમાં આવી વસેલી જુવાન નારીની સાથે રીઠી થઈ જાયેલ અને કહેરી જીવનની ઉબળી કાળી ખાબુ આણી ચુકેલ સ્વતંત્ર અને સ્વચ્છંદી સ્ત્રીઓનાં ખહેનપણાં વધતાં જાય છે, તેમ તેમ એની મોજશોખની જૂખ ઉધડતી જાય છે. કાલમાં સોંભાગની ચૂડીઓ બળ્લો બંધકી, આથામાં ધૂપેલ, બાલે ચંદ્રક અને ઠીક ઠીક અંગોપાંગ ઢંકાય તેવા પહેરવેશમાંથી કપડાંમાં પરિવર્તન થતું આવે છે, બાલ સંભાળનાંની ક્રિયા પશ્ચાદ્ધ જાય છે, વેણીઓ, ચાંપો, સોયા અને કુધરીઓથી અંગોડો અને બાલ વિજીપિત બને છે, વિવિધ જાતનાં બલકતાં તેલો, જાતજાતની બંગડીઓને પાટલાઓ, તેમાં રોજ નવી નવી જાતો વધે છે, ખીજીના હાથમાં એ જોતાં તેની લાલચ લાગે છે, કપડાંને જુદી જુદી જાતનાં કટ અને ડિઝાઈનો તરફ તે લલચાય છે અને આધુનિક નવીન પહેરવેશ મેળવવા વધતી જતી તાલાવેલી તથા પોતાની જાતને વધુ આકર્ષક અને વધુ દેખાવડી બનાવવા પાછળ તેના મનમાં ઘેલછાનું જૂત જરાય છે: તે ખીજી નારીઓનું અનુકરણ કરવા લાગે છે, સરખી ચાહેલીઓ તેને પ્રોત્સાહન આપે છે અને એ નારી મામડું હોડી લાવે ત્ર્યાંશ, કુળની રીત, સાસુ-સસરા કે માતા-પિતાની સેવા અને હુંફ હોડી, પ્રતિને સાતુકૂળ થવા—અને સરખતા કરી આપવાનું જુલો જાય છે. આવક કમાણી અને પોતાની રિશ્તિનો ખ્યાલ એના મગજમાંથી નીકળી જાય છે. દેખાવ, વિચાર વાણી અને સરખ—એ બધાં આસપાસની જગ્યાની જેમ વિકસિત બને છે. એના મગજ, મન અને શરીર ઉપર વાસના, એકાગ્રતા, લાલસા અને મોહની કાળી રાત્રી ઘેરાવા લાગે છે. ખીજો ધીમે તે ફરતી આવે છે,

કરકાર્મ, સુખડતા અને સાચેચા સરક એ બેઠકને બનતી જાય છે અને એના મનનો ઘોડો બેલગામ બની નાચવા લાગે છે.

પાટોલા કે પોખની રબરબીને પોખતી સ્નેહપણીઓ અને સખીઓ તેનામાં રબેચ્છાચારની વિનયારી મૂકે છે. અને પછી તેમાંથી અગ્નિ પેટવાય છે. સદગુણી અને સુશીલ સ્ત્રીઓ તો આવા આછકલાવેચ્છથી મિલકુલ પર હોય છે. પરંતુ તેવી સ્ત્રીઓનો સદવાસ આવી ઉછળતા માર્ગે વહેતી થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓ સખતી જ નથી.

ધીમે ધીમે એ અસત્ય બેલગામ લાગે છે. બાર બાર કલાકની પતિની બેઠકબરી, પોતે એકલી ધરમાં હોય, કોઈ વડીલ કે સખું ન મળે, એને રોકનાર કે ટેકનાર ન હોય. આવી સ્ત્રીઓ મન ફાવે તેમ ફરવા લાગે છે, અને તેને બનીતિમાન સ્ત્રીઓનો સંગ થાય છે તેઓ એને લાલચો આપે છે, પેસા ખરચ આપ તે આપે છે—અપાવે છે, અને એના બદલામાં એ યુવાન સ્ત્રી ઉપર નીતિનો જે સખત પરદો લાગેલો હોય છે તે વૂઠું વૂઠું બનતાં એક સમયે એ તૂટી જાય છે.

પતન એ એક એવી વસ્તુ છે કે માનવીનો પગ ખસી ગયા પછી અને ચારિત્ર્ય તથા નીતિનું પમયિયું ચૂકી ગયા પછી એ માર્ગેથી વળી જાય એ અપવાદ રૂપે જ કોઈ પુનઃ પગભર બની શકે છે. નૈતિક ધોરણથી ખસાર્મ જવાયું હોઈ, ત્યાર પછી તો વધુ ને વધુ પતનની અર્તામાં જઈ પડે છે.

પ્રથમ લાલચથી, વિવિધ વસ્તુઓ, શોખના સાધનોથી ધરનાં નાણાંથી ન મેળવી શકાય—ન પામી શકાય એવાં સુખ સખવડતાનાં સાધનો અને ચીજજાતની ખાતર આવી સ્ત્રીઓ લપટાય છે; અને એના બદલે યુક્તિપૂર્વક થયેલી તેના શરીરની માગણી કબૂલી લેવી પડે છે અને પછી એ દુરાચારની પરંપરા વધતી જાય છે !

ખીડેલાં દાર એક વખત ઉઘડી ગયા પછી તેમાં પ્રવેશ કરનારની કોઈ મર્યાદા રહેતી નથી, અને બનીતિના માર્ગે સંચાલન

કરેલાં ધન અને સાધનો સંકેત વગર વપરાયે જાય છે, અને નવાં મેળવવા ખાતર શરીરનું અર્પણ સરતું બની રહે છે.

આ રીતે ધધો કરવા આવી, શહેરમાં વસી ઉપાજન જે પ્રમાણિક અને નૈતિક ધોરણ ઉપર ચાલતું હોય છે તે બદલાઈ જાય છે. અને અનીતિ-અધર્મ આવી વસે છે.

સંસ્કારી કુટુંબોમાં પણ સાંઠ થઈ ખેડેલો અને બિચાર તથા હવસખોરી એ જ જેના આચારનાં મુખ્ય અંગ છે એવા ઉપરથી સદાચારી અને સજ્જન કહેવરાવતા પુરુષવર્ગને શહેરી જીવનમાં તોટો હોતો નથી. તેઓ પોતાની પાશ્વવતા સંતોષવાની ખાતર અનેક કળાઓ, પ્રથમો અને સામ દામની કુટીલ નીતિઓ અજમાવી પોતાની જ વઢેલી નારી મારફત અથવા દલાલી કરવામાં કુશળ કુલટાઓ દ્વારા નવજુવાન બેડાનાં ઘરમાં પ્રવેશ પામે છે, ત્યાં પુરુષ સાથે મિત્રતા અજમાવે છે, એની નારીને લલચાવે છે, છૂટા હાથે જાણે મદદ કરતા હોય, મિત્રધર્મ બળવતા હોય, એવા દેખાવો કરે છે અને ખીન અનુભવી નાની ઉમરની જુવાન સ્ત્રીઓ પ્રલોભનો અને લાલ-ઓમાં લલચાઈ જઈને આખરે શીયળબાંધ બની જાય છે.

ઉજળા જમતમાં આ જાતનો છૂપો અનાચાર પ્રતિદિન વધતો જાય છે. માત્ર ઓછાં સાધન સમવડો અને ઓછી સુખસમવડતાને કારણે જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા કે મોજશોખ માણુવાની લાલચે સ્ત્રીઓ આ માર્ગે વળે છે, એ જ એક કારણ નથી. આવાં તો ઘણાં કારણો છે. એ પૈકીમાં આજે વધી રહેલો ધનનો ઉગળો અને કુખાવોઃ એથી નાણાં જીરવી ન શકાય એવા મોટા વર્મના હાથમાં આવી મયેલ અદળક ધન અને એ ધનના જ જોરે વાસના અને વિષયસેવન એ જીવનનું માત્ર ધ્યેય હોય એમ બેકામ બની રહેલા અને બહેકી મયેલા માનવસમુદાયમાં લોડા ઉતરી જુઓ તો જણાશે કે આજે જમત કઈ દિશા તરફ વધી રહ્યું છે. એક સત્ય હકીકત સગોપાંખ બનેલી તે અહીં આપવાનું આવશ્યક લાગે છે.

એકદમ મહિનો પુરો થયો નથી. અમદાવાદના દવાખાને એક સત્તાવીસ વરસનો જુવાન સાંભળના પાંચ વાગે મારી પાસે આવી બેઠો. હાથે મઢવાથી થોડોક શ્વાસ એનો મઢ્યો હતો અને જોરથી શ્વાસ લેવાને કારણે તાજી પીધેલી સીમારેટની બદબોવાળો એનો ઉચ્છ્વાસ મારી બ્રાહ્મચરિત્રને સ્પર્શી ગયો અને પુસ્તકમાં નજર કરી નિરાતિ મનન કરવામાં માફ મન રોકાયેલું હતું તે વૃદ્ધ. મેં બાબુમાં નજર કરી અને આવી બેઠેલા બાબુને સત્કાર્યા “આવો બાબુ”

“હા, આપજ વૈદ્યરાજ ને?”

“હા, હો શું કામ છે?”

“આ ત્રીજી વખતનો મારો ધક્કો છે. મયા અઠવાડીયે તો આપ શનિ-રવિમાં પણ અમદાવાદ નહિ આવી શકેલા.”

“હા, બાબુ! વહેવારિક ઉપાધિઓને લઈને મારે કોઈ વખત શનિ-રવિની નિયમિતતા તોડવી પડે છે.”

“હું તો આપને મળવાને ચાર મહિનાથી તલપી રહ્યો હતો, પણ મુંબઈથી નીકળી શક્યો નહિં. અહિં આવવાનું થયું ત્યારે જો ત્રણ અઠવાડિયાં આપ ન મળ્યા.”

“તમે મુંબઈથી આવો છો?”

“હાજી, અને તે આપને મળવા જ. નિરાતિ આપ મારી હકીકત સાંભળી, મને જોઈને દવા આપો, માર્બ આપો, પરંતુ મારું જીવન-નાવ છેક ખારા સમુદ્રના તળીએ ખેડું છે અને હું હારી ચૂક્યો છું, જો આપ મને જીવાડો તો જ જીવી શકું તેમ છું”

“બલે લાવો, તમારી નાડી જોઈ દવા આપું”

“નાજી, નાડી અને દવા એ તો જરૂરી છેજ. પરંતુ મારી વિનંતી છે કે આપ પ્રથમ મારી બચકર કહાણી સાંભળો. એ સાંભળવાથી મારાં શરીર મન અને આત્મા જે નારંગી અનેલાં છે તે આપ જાણી શકશો, અને આજે જ્યારે મારાં વિતંક કોઈની પાસે રહીને કહી શકતો નથી, ત્યારે આપની કીર્તિ સાંભળી આવ્યો છું,

- જોટલે વ્યાખ્યાને જો સમય અતુરજ હોય તો મને ખૂંસે સાંભળા. એથી ભીંજું કશું નહિ તો આરી જાતી હલકી જરૂર થશે જ.”

“તમને આઈ ! જો એમ લાગ્યું હોય કે સમસરી નાંખ્યું હકીકત સાંભળવાથી જ તમે જાણે છો તેવો લાભ થશે હોય અને તમે સુખી થઈ શકતા હો તો મને સાંભળવાને જરાય હરકત નથી. તમે સુખેથી વિના સંકોચ તમારી હકીકત કહો. માનવો—વ્યાધિમસ્ત માનવીનો વ્યાધિ અને તેનું કારણ કેટલીક વખત તેની જીવલેજાથી ના મૂળમાંથી જડી આવે છે, અને એથી નિહાન કરવાની વૈદને સમજાવતા પ્રાપ્ત થાય છે, તમે જે કહેવું હોય તે કહો.”

“વૈદરાજ ! હું અમશાવાદનો વતની છું. આરા પિતા અહીંના વેપારી અને વ્યાપારકર રહેવાતા. હજુ પણ મારું શર... મોળમાં છે. બહેન અહીં વસાવેલી છે.

“આઠ વરસ પહેલાંની વાત છે. જે વખતે માતાપિતાવી છત્ર-છાયા નીચે હું જન્મત છું કે એની ઓશાયાળ કર્યા વગર આનંદથી વ્યવસાય કરતો અને કેવળ વિદ્યાભ્યાસ જ એ જ મારું ખ્યેય હોઈ એવી રીતે કશાય દષ્ટિપરિવર્તન સિવાય અવ્યક્ત થયું જતો અને ઓમ-ણીસમાં વર્ષે ને મોટાક પાસ કરી પછી હું કોલેજમાં દાખલ થયો.

“મારે કોઈ ખાસ મિત્ર નહોતો. હતા તે સદ્ગુણી હતા. જ્ઞાન અને નૈસર્ગિક આનંદ સિવાય કદીયે અને કોઈ જનતાના દુર્ગુણ કે દુસ્તચારનો વાધુ નહોતો લાગ્યો. હું દુનિયાને ઉપડતાં સંજાતનાં બાલકરણો જેવી ઔરવજરી, તેજસ્વી જોતો હતો અને મારા શુદ્ધિ અને જ્ઞાન અભ્યાસમાં ઓતપ્રોત હતાં.

“જોકે કાળ ચોંટીયું આવ્યું અને પિતા પથારીવશ બન્યા. એકાદ મહીનાની માંદગી ભોગવી એ આસ્થા મળ્યા. માંદગીમાં સાર-વાર કરવા અને ઉપચોથી બનવા, હું કોલેજના અભ્યાસની પરખા કર્યા વગર પિતા પાસે રહેતો. આરા પિતાના મળતાવડા સ્વભાવને લઈને એમને અનેક રોજીબરો હતાં, સમગ્રો પણ હતાં, બધાં વારંવાર

એમની માંડગીની ખગર પૂછવા આવતા. એક ઘણા જ સ્નેહીજન જેવું લગભગ એકાદ વાવન વરસની ઉંમરના ગૃહસ્થ વારંવાર પિતાની ખગર લેવા આવતા અને ધરમાં નેમીતી ચીજબાવ પણ એ મંઝાવી આપતા. મારી માતા તો કેટલાક વખતથી અપમાના વ્યાધિથી પીડાતી હતી એટલે અરથી માંદી રહ્યા જ કરતી. એથી નાના કુટુંબમાં આ ગૃહસ્થ અમને બહુ માયાળુ મિત્ર જણાયા, પિતાજીની છેલ્લી ધડીને એએક દિવસની વાર હતી અને એક સંખાટાણે આવેલા એ ગૃહસ્થને પિતાજીએ કહેલું: ‘ભાઈ! રમેશ હજી કાંચી ઉમરનો છે. અબ્બાસ માલે છે: મારું શરીર તો.....એટલે તમે એની સંભાળ લેજો—રાખજો.’

‘પિતાજી તો ગયા. માતા પણ એ આશ્રયને કારણે મહિના માસ પછી પિતાની પાછળ સિધાવી મઈ, બહેન એક હતી તે તો સાસરે હતી અને એના પતિ સિધના નાના ગામમાં જીનમાં એ-જીનીયર હતા. કુટુંબમાં હું માત્ર એકલો રહ્યો. માતા પિતાએ એક મહિનાને અંતરે જ વિદાય લીધી. હું એકલો અટુલો બની ગયો: મારા મનની સ્થિતિ તો ધરતીકંપ આવ, અને પૃથ્વી પરની કોઈ વસ્તુ બચસ્થિત ન રહે તેવી બની મઈ હતી. શું કરવું! ભણવું! જમવું! રાંધવું! ધર સાચવવું: ક્યાં જવું? કેમ કરવું!

શહેરનાં સગાંસંબંધી બારમું-તેરમું વીતી ગયા પછી ધીરેધીરે આવતા બંધ થઈ ગયાં અને ધર મને ઉજ્જડ વેરાન સમું લાગવા માંડ્યું.

પિતાજીનો છેલ્લો બોલ યાદ કરતા પેલા ગૃહસ્થ એક સાંજે મારે ત્યાં આવ્યા અને ખૂબ આશ્વાસન આપવા લાગ્યા. એમના લાગણીભર્યા શબ્દોથી મારાથી રહી પડાયું. પિતાની મમતા અને માતાનું વજીલ યાદ આવવાથી હું પ્રસન્ન પ્રસન્ન રોઈ પડ્યો. ગૃહસ્થ ધીરજ રાખી, મારો બરડો પસવારતાં બેસી રહ્યા. જ્યારે રડવાથી મારી છતી હલકી બની અને હું સ્વસ્થ બન્યો ત્યારે મારા પિતાના મિત્ર મમતાળુ શૈલ બોલ્યા: ‘જો રમેશ! હવે તું ધરમાં એકલો રહ્યો.

હજુ તારી કાચી ઉમર છે. તું બહેનને ત્યાં જઈને રહે તો રહી શકે, પરંતુ સિંબના ગામડાં એટલે તદ્દન ઉજ્જડ જેવાં. ત્યાં ન મળે કેળવણી કે સંસ્કાર: ઉછરતા બુવાનોને એવા પ્રામ્થજીવનમાં અને પરંપરામાં રહીને માત્ર દિવસો ગુમાવવાના! એનો અર્થ શો ? હવે તારી જો ઇચ્છા હોય તો તારે માટે મને એક રસ્તો સૂજે છે. તું જો પસંદ કરે તો એમાં તારું હિત પણ છે અને તારા પિતા મારા ખાસ અંગત મિત્ર હતા. એમને મેં વચન આપેલું, એટલે એ વચન પણ મારાથી પાળી શકાય એમ છે.’

“ ઘેર અંધારી રાત્રિમાં પ્રકાશનું એકદ કીરણ લાકવાથી જેમ રસ્તો જણાય એમ અત્યારે તું કરવું અને ક્યાં જવું—એ વિચારમાં કેવળ મુંઝાયેલા મારા જેવા બીનઅનુભવી અને વહેવારમાં બીનકુશળ બુદ્ધિનને આટલું લાગણીભર્યું આશ્વાસન મળે એ કાંઈ જેવી તેવી વાત નહિ. એટલે મેં ઉત્સાહથી કહ્યું:

“ કાકા, મારૂં હવે આ દુનિયામાં કાંઈ રહ્યું નહિ, મારે જીવવું તો રહ્યું, પણ કેમ અને કેવી રીતે એ વિષે મારી બુદ્ધિ તો કામ કરતી જ નથી. તથાપિ આપ મારા પ્રત્યે જે દિલસોજીભરી લાગણીથી રસ્તો બતાવો તે મારે અહજ કરવાનો છે: અને એમાં જ હું સુખી થઈશ. ગયેલા માતાપિતા તો હવે આવવાનાં નથી, મને તો એમણે ઉપર આજ અને નીચે ધરતીના બોળે છોડી જ દીધા ને !” બોલતાં બોલતાં ફરી મારી આંખો આંસુથી ભરાઈ આવી.

“ જો, રમેશ, ! તું નારાજ ન થા, હિંમત રાખ અને મારી વાત સાંભળ. તું પાસ થઈ ગયો છે. હવે જો અભ્યાસ છોડીને તું ધર્મ વળગે તો તારો અનુભવ કેળવાય. આખરૂં અંધાર અને બે પાંચ વરસમાં તારું વેવિશાળ પણ થાય. એટલે તારો સંસાર ચાલુ થઈ જાય, અને તને જે અત્યારે આવાત લાગ્યો છે તેનું ઓસડ તો દિવસો છે. કહેવત છે કે “ દુઃખનું ઓસડ દહાડા ” સમયવીતતો જશે તેમ તારું દુઃખ હળવુ બની જશે. ”

“ પરંતુ કાકાશ્રી ! એમ કયા અભ્યાસે ધધામાં પડવું એથી તો બન્ને બગડે’

“ નહિ, રમેશ ! એ તારી માન્યતા ખોટી છે. બહુ ઉંચો અભ્યાસ કરનાર જ સારો ધધો રાજબાર કરી શકે છે એમ નથી. ઉંચો અભ્યાસ કરનાર નોકરી જ કરે છે. હજી કદાચ તેને થોડો વધારે કરમાયો આપતી નોકરી મળે, કદાચ કોટ, પાટલુન, હેટ એનાં કાવચ રહે, પરંતુ આજની કેળવણી તો સુધરેલા નોકર જ પેદા કરે છે, જ્યારે વેપારમાં તો વહેવાર કુશળતા, ધધાદારી કુનેહ અને કુનિયાદારીનો અનુભવ એમાં ધધાવ તો જ સારી રીતે એ વેપાર કરી શકે, પેઢી જમાવી શકે અને ધન કમાઈ શકે. મારા પિતાનો, બીજો મારો અને અને એવા અનેક દાખલા તને આપું, અમે માત્ર ચારપાંચ અંગ્રેજી જાણનાર પણ આજે તહેાળો વેપાર કરીને કમાઈ શકીએ છીએ, વેપારી આલમમાં આબરૂ છે, પેઢીને લઈને અનેક માણસો પોસાય છે. વળી હવે અંગ્રેજી બજારની એટલી માટી કાંમત નથી ગઈ. આજે તો ‘ બી. એ. થયેલા પણ પચાસ પોણોસો માટે નોકરી શોધત-લટકતા હોય છે. જ્યારે મારા જેવા વેપારી એવા અનેક એન્જીએટોને નોકરીમાં રાખી શકે છે, એટલે હું તો તને રહું છું કે તારે હવે બજારવાનુ છોડી દેવું જોઈએ. વળી ઉપયોગ પૂરતું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન તને મળી ગયું છે. તારી સામે ઉપરિચિત થયેલા પ્રતિકુળ સંજોગનો પણ તારે વિચાર કરવો જોઈએ. તું અભ્યાસને વળગી રહીશ તો હેરાન થઈશ માટે મારું માની જા.’

“ કાકાની વાત મને મનમાં ખૂંચી ખરી, કેમકે આગળ અભ્યાસ કરવાની મારી તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પણ કુદરતે મને એવો કપરો સમય લાવી આપ્યો કે મને દિક્ષા જ ન સૂજે ! કેટલોક વખત વિચાર કર્યા પછી એ બધા અને માયાળુ શેઠને મેં મારો અભ્યાસ છોડીને ક્યાંક ધધે વળગવામાં સંમતિ આપી, અને સાથે પૂછ્યું ” ત્યારે કહો, કાકા હવે મારે ધધો કરવા માટે શું કરવું ? ”

“ રમેશ, જો બાળપણમાં હવે તું મુંઝાઈ નહિ. તારે માટે મેં પ્રથમથી જ વિચાર કરી રાખ્યો છે. જો આપણી અહીં જીન-મીલ શરીરની દુકાન ધમધમકાર ચાલે છે. મેં જ માંડિના બગાડ બીજી દુકાન મુંઝાઈમાં કરી છે, અને ત્યાં જ્ઞાન-તાકુકમાં બંધાયો છે, તારી નવી કાઠીને અહીં અમલવાદ અમતું નથી એટલે તે ત્યાં રહે છે, ભાતિ ધધો આજે પાકવા મારે પણ મુંઝાઈ વધુ રહેવું પડશે. એટલે મારું માનવું છે કે તું મુંઝાઈની દુકાન ખાતે રહે. અત્યારે તારે બીજું કશું કરવાનું નથી. મારી સાથે જ મુંઝાઈ રહેવાનું. ધરમાં જમવા, સૂવા બેસવાને વધી નથી: દુકાને આવતો જતો થાય તેમાં તારી નબર પડે. તું કામ કરતો મદ્ય એટલે તારી ઈચ્છા હશે તો પમાર કરી આપીશ. અને થોડો દુકાનમાં ભાગ પણ કરી આપીશ.

“ અરેખર શૈઠ મને ખૂબ જ ઉપકારો જણાયા. એક મિત્રના મુત્ર માટે તેમની કાળજી અનહદ બધી શકાય. માતાપિતા વચર નિરાધાર બનેલા મારા જેવા બીનઅનુભવી માટે આટલી બધી મમતા બોધ સાંભળી આજાર તમે દયામ્ જવાથી હું ન તો કાંઈ બોલી શક્યો, ન જવાબ આપી શક્યો.

‘ મારું મૌન સંમતિની નિશાનીરૂપ સમજીને એમણે અનુકુળ સ્વભાવે બતાવ્યો: ‘ જો કામ! ધરનું રાત્રરત્રીલું છે તે બધું એક ઓરડામાં બરી કાઠીને તેને તાણુ મારી, બાકીનો ભાગ બાકે આપી દેવાનો. નાણું હોય તે બેન્કમાં સેવિંગખાતામાં મૂકી દે. દર-જાનીના સેલ્ફ ડિપોઝિટ વેસ્ટમાં ખાનું ભર મૂકી રાખ. તને તારી સાથે કાઠીની જરૂર નથી, અને આપણે રવિવારે અહીંથી ઉપડીશું. ટીકીટનો બદલખસ્ત મરજી જશે, તું પરવારીને ધેર જ આવજો. હજી મારે કિંમત છે, તેમાં તું બવસ્થા કરી શકશે. છતાં જરૂર જણાય તે અને કહેજો. હું સાથે આવીને તને મદદ કરીશ.’

“ કાકા સાથે રહેવાનો અને ધધામાં બેઠવાનો મારો વિચાર

ચોક્કસ થઈ ગયા, અને આવી મુશ્કેલીના સમયે લાગ્યે જ કાંઈને મળે એવી સંભવક અને સહકાર અને મળવાથી કેટલીક મુશ્કેલીઓ ઓછી થતી અને સ્થિતિ મેં બધી બચાવવા કરીને મુંબઈ જવાને માટે તૈયારી કરી હતી.

“હું માનતો હતો કે આ પશુ એક પ્રારબ્ધની ઉત્પત્તિનો કચરો અને સરસ મોઢો આપ્યો છે, પરંતુ કાલિના ગર્ભમાં મારો વિનાશ જ નોતરાયેલો હશે એની મને કશી ખબર ! ઉપરથી સંપૂર્ણ સંબંધન બચાવતા શેઠ અંદરખાનેથી પાપાત્મા અને અતિ નીચવૃત્તિના હશે તે મારા જેવો બહો ભોળો યુવાન કેમ પારખી શકે !

“અમે એકંદ્ર કલાણની મુસાફરી કરીને મુંબઈ આગ્યા, આન્તાકુટના બંગલે પહોંચ્યા. મેં અમાઠિ કાઢીને જોયેલાં નહિ, પરંતુ ભરની સાથેના કાકાના સંબંધને કારણે એટલી તો ખબર હતી જ કે ખાર મહિના પહેલાં જ કાકાએ નવું લગ્ન એકાવન વરસની કચરે કર્યું છે, અને આ એમનું ત્રીજી વારનું લગ્ન છે. બળબેવાર કરેલા લગ્નથી શેઠને સંતાનો પશુ હતાં. એક તો પ્રથમ વારના લગ્નથી મરેલો પુત્ર તેને પરણાવેલો પશુ હતો. પરંતુ કાંઈ મનમેળ નહિ રહેવાથી એ જુદો રહેતો હતો અને સ્વતંત્ર ધંધો કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરતો. એની સાથે શેઠને બીજો કાંઈ વહેવાર નહોતો. બીજા નાના બણતા હોકરાઓને મોડિંગોમાં મૂકી લીધેલા હતા. અત્યારે તો માત્ર એક અને શેઠાણી મુંબઈ રહેતાં.

“આધુનિક ઢબે બાંધેલા વિશાળ બંગલો, ફરતો બગીચો, સરમાં ઘાટી; મહારાજ અને જેને સંપૂર્ણ સુંદર કહીએ એવા મનના રાચરચીલાં, ફરનીચર, જુદા જુદા ખડો, પથ્થો સોફાસેટ અને એટલા એટલા આમનાથી વિશ્વપિત બંગલામાં પ્રવેશ કરતાં જ અને લાગ્યું કે ક્યાં અમદાવાદમાં જુનાં બાંધેલાં આશ્ચર્યોના અખડકજ સ્થાનો અને ક્યાં આ સ્વર્ગની સાહેબી સમો નિવાસ !

“એકરૂમમાં શેઠ અને હું બેઠા, કપડાં કાઢવા લાગ્યા ત્યાં

આબુનો ખંડ ઉઘાડીને નવી કાઢીએ પ્રવેશ કર્યો.

“ભરાવદાર માંસલ શરીર, ચમકારા મારતી બદામ જેવી છતાં ભુરાશ લેતી આંખો, કસીને બધિલો છતાં ઝુલતો બનેલો ખૂબ જ મોટો અબોડો. બદન ઉપર જ્યોર્જની વાદળી કલરની સાડી, કાનમાં માણેક જડીત છુટિયાં, મોતીની કંઠી અને હાથમાં સોનાની હીરા જડેલી અંગડી. સ્વર્ભંધા ઉતરેલી અપ્સરાની મોહકતાને બુદ્ધાવે એવા કાઠીની સામે હું તો જોષ રહ્યો:

“એમણે ખંડમાં પ્રવેશતાં જ સ્મિતવદને કાઠને સંબોધી કહ્યું:
“આવી પહોંચ્યા ને!”

“સામે હસતાં શેઠે જવાબ આપ્યો ‘હા, જરીક ચાર દિવસ ભેટ થયો. રમેશને તૈયાર કરવા માટે રોકાણ જવું પડ્યું. તને મેં અગાઉ કહેલું તે આ રમેશ મારા મિત્રના પુત્ર. એ હવે આપણી સાથે જ રહેવાના છે. તને એકલા ગમતું નથી મારે બહાર જવા-આવવાનું વધુ, એથી તને કંટાળો આવે છે. એટલે રમેશ આપણા ઘરના માણસ તરીકે જ રહેવાનો છે. છોકરો હુશિયાર અને કલામંદ પણ છે. એને પણ તારા સહવાસથી આનંદ થશે, ધંધામાં ધીરે ધીરે જોડાઈ કુશળતા મેળવશે અને એના મનનું દુઃખ હલકું થશે. કેમ રમેશભાઈ! તમને ગમશે ને?”

“‘હાજી.’ મેં ઉત્તર આપ્યું.”

“નખથી શિખ પર્વત મારી સામે સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિ ફેરવીને એક કટાક્ષ સ્મિત ફેંકતાં કાઠી બોલતાં બોલતાં ચઢાનારતાની બ્યવસ્થા કરવા ગયાં. એ બોલતાં ગયાં ‘ઘરનો અનુભવ થશે, મુંબઈથી ટેવાશે એટલે જરૂર ગમશે. ખરું કે રમેશ?”

“એ છેલ્લો એમનો મારી સામેનો દૃષ્ટિપાત અને વિચિત્ર લાગ્યો.

“મુંબઈ-અલબેલી નજરીનું દર્જન મારે માટે નવું હવું તેટલો જ નવાન શ્રીમંતના વૈભવશાળી અંગનાનો પરમા વસવાટ! નવી સબવટ, ચાકર, ધાટી, હોથો, મહારાજ અને મનને પ્રસન્ન કરી નાખે,

જીવના સ્વાદને સંતોષે, ઈન્દ્રિયોને મસ્ત બનાવે અને ઇચ્છાઓને પોષે તેવાં સુખ, સમવડ અને સાધનો સાથે રહેતા શેઠ ! એમના વસવાટના બંગલામાં પૂરી રીતે સજ્જત સાથેની સવલતો મારા બીનઅનુભવી મનને જેટલી નવીનતા પ્રેરક બની તેટલી આદલાદમનક પણ નીવડી. શેઠના ખાનગી સુવાના રૂમની બાબુનો રૂમ મારે રહેવા માટે આપ્યો. સવારની ચાહ અને નારતો, બપોરનું જમણુ, મધ્યાહ્ને ઉપહાર અને ફૂડ, સાંજનું બંગલા ફરતા બગીચામાં ફરવાનું અને સાયંકાળ પછી મોટર લઈ વાલકેથર કે વરલી તરફ રોજ હંકારી બધ ફરી આવવા માટે શેઠ શેઠાણી તૈયાર થતાં અને મને સાથે લેતાં જ લેતાં. બન્નેની મારા પ્રત્યેથી લાગણી અને મીઠાશ કાંઈ અપૂર્વ હતી. સિને-માની અંદર ઉંચા કલાસની ટીકીટો લઈ અમે જોડવાતાં. શેઠની બાબુમાં હું બેસતો. ત્યાંથી મને ઉઠાડી બન્નેની વચમાં બેસવા અમારું નવાં શેઠાણી ઉર્ફે નવાં કાકી કહેતાં : “ બાબુભાઈ અહીં વચમાં બેસોને, તમે અંગ્રેજી સરસ બોલેલા છો, એટલે રોટારી (સિનેમા કમાનક) માં મને સમજ ન પડે ત્યાં સમજવો તો ખરા ! તમારા કાકા તો અંગ્રેજી ઉઠાંસુધી બણ્યા છે: એટલે કાંઈ ન બોલે કે ચાલે, તો એમાં સિનેમા જોવામાં મળ્ય શું ?” અને એ મીઠું હસી પડતાં. મારી આના-કાનીને નહિ ગણુકારી, મારો હાથ પકડી મને વચમાં બેસારતાં એ માટે કાકાને તો જરીએ વાંધો નહોતો. એ ઉલટાના પ્રસન્ન થઈને એક સીટ આગળ ખસી જતા, ને હું વચમાં જોડવાતો.

“ અને અમે નવી દુનિયા જોતાં હતાં. એ કલાકના બાળામાં શેઠાણી અનેક વખત સીનેમા જોવાના રસમાં માફ અરધું અંજ દબાવ તેમ ઝુકી પડતાં અનેક વખત મા’! ખબો એમના વાળેલા અંગ્રેજી અને તાજી વેણી તથા તાજાં ધૂપેલની મહેકે પમરાટ આપતા મસ્તકને બાર સહન કરી રહેતો. એમાંથી આવતી કાંઈ અદ્વિતીય ખુશબો નાક દ્વારા દિલના ઉંડાણમાં ઉતરીને મારી સુતેલી લાગણી-ઓને પંપાળતી હતી. હું નિદ્રામાંથી જાગૃત થતો હોઉં, તેમ એમના

મસ્તકને હાથથી સીધું કરતો. તેઓ પશુ બાજુ તાળાં જ બગી મળ્યા હોય એમ સલામ બની સીધાં ઝોઠવાતાં. ફેટલીયે વખત એ સુખદ માંસમિલનને હું હાથથી નહોતો હસેલી શકતો, એ મીઠાશ ઉંડે ઉંડે પશુ મારી રૂચીને પોષતી.

“ અમારા શેઠ કામમ્મ દવા લેતા હતા. મધમાં દવા આટે, ઉપર દૂધ પીએ, સોનેરી રૂપેરી ઝોળાઓ ખાય, ઉપરથી માખણ આટે, સમી સાંજે એકાંત રૂમમાં બરાય અને માલીસની શીશી શોષે ! નોકર કહેતા કે શેઠના ઢીંચણમાં વાની અસર છે, પશુ એમને ઝોળવાની દવા તો એક નાની શીશીમાં આવતી, અને દવા ઝોળામા પછી નાગરવેશનું પાન પાનદાનીમાંથી શેઠ ઉઠાવી જતા અને ખાંધતા. એ દવા વાના દરદની તો નહોતી અને ઢીંચણ ઉપર ચોપડાતી પશુ નહિ. તેઓ દવા પાછળ મખલખ નાણાં ખરચતા, અનેક યાકુતી અને સ્તંભનવટીઓની શીશી-ઓનાં નામ, મેં વાંચેલાં. પશુ શેઠનું ઈર્ષ એથી કાંઈ ચટવું નહોતું એ હકીકત હતી.

“ શેઠ અમારા આનંદી હતા. તોયે રાત્રે બન્ને વચ્ચે ગમઝે મતો. હું સાવુંસી ચતી અને રાતના બારબાર વાગ્યા સુધી યદ્યચ્ચ ચાલતી. હેત્ર શેઠાણીના નિસાસા અને ડોષ વખત પીમાં હુસ્કાં શંભળાતાં; માણુતા ખંડમાં હું મૂતો અને મનેય બેંધ નહોતી આવતી. વિચારે જીવ ચઢી જતો. અમારું વચણું દાર સાંકળ વળરતું ખાલી બધે રહેતું તોયે મર્માદાની ખાતર તેમના દુઃખી રાત્રિ-જમતમાં ડેકિયું નહોતું યઈ શકતું. પશુ રોજ રાત્રે નિસાસા નાખતાં અને રડો પડતાં નવી કાકીની મને દવા તો આવતી.

“ કારણ કે કાકીનું મારી ઉપર અમાગ હેત હતું, અને એ હેત પ્રતિદિન પ્રગતિ કર્યે જતું હતું. સવારના નાસ્તા પછી કમ્પેક્ટ રહી કાકી બેઠે મારે માટે કાચતો પોણો શેરીયે આસ દૂધતો બરી લાવી, મને પાઈ જતાં. માત્ર દૂધ જ નહિ પશુ બધા દૂધની અલાઈ એ આસમાં આવી જતો. અંદર દેશર, બદમ અને બરાસ મહેકતાં,

“ સવારના નાસ્તા વખતે પાકિં ઉપર આખાજી ચોપડી મને અજરાવતા, રાટલી ઉપર વધુ ધી આપવામાં કાકી મણા દાબતાં, મને એના બંકીર અને ચિંતામસ્ત કાકી મારી નજરે ચડતાં જ હસી મઠતાં. ક્યાં જામે જમીને કાકા બજારે ચાલી જતા. એક સાંજે સારી ધેર આવતા. કેમકે વખત મને પેઢી ઉપર લાઇ જતા, પરંતુ ધંધામાં મને તે કંઇ જતાવતાં નહિ અને મુંબઈ લઇ આવવા પ્રાજ્ઞ એમણે જે હેતુ જતાવેલો તે તરફ જાણે એમનું લક્ષ જ ન હોય એમ પેઢી ઉપર જઈનેય હું માત્ર ગાદી તકીયામાં પડી રહી: પેપરે ઉથલાવેલો અને સાંજ પડતાં મોટરમાં ધેર આવતો.

“ ધેર આવતાં મારી દુનિયા અને મન બદલી જતું. મારા મનની દુનિયાને કાકી પંપાળે જતાં અને મારા ધ્યેયનો અને ખ્યાલ જ નહોતો રહ્યો. મારું એકલવાયું જીવન, વિદ્યાર્થી અવસ્થા અને અભ્યાસનો વિષય હાઈસ્કૂલ અને સમજાવરક મિત્રો સાથે ભણવાની, ખાસ થવાની અને આગળ વધવાની વાતો, વિગતો અને આનંદ એ મારા આજસુધીનો અનુભવ અને વાણી, વિચાર, વર્તન છોડી હું નવી દુનિયામાં વિહરતો હતો. એ ચહિના મારા આ રીતે વીતી ગયા.

“ પૌષ્ટિક ખોરાક, મન બહેલાવવાનાં સ્પર્શનો, પૂરી સુખ સગવડોવાળું વાતાવરણ, એજરોમનની કમીના નહિ અને ધનવાન માલિક-આલિશુની માર નજર અને માર કાથ મારા ઉપર જગજગા કરી રહેલાં મને મારા જીવન માટે સર્જાની સીડી મળી મયેલી જણાઈ, જામની રેખા પસંદી થઈ હોય એમ હું માનવા લાગ્યો, પુરુષના કરમ આક્ર પાકડું કે પરગણું એ સાંભળેલી કહેવત મારા માટે અને સાચી પડતી જણાઈ. ધંધો આજ નહિ તો કાલે શીખાશે પરંતુ કાકીને દિવસના કલાકો એકલાં વિતાવવા પડે છે, એમને એકલાં જમવું નથી, એવી એમણે અનેક વખત કહીલો કરી ચહેરામાં પેઢી ઉપર નહિ જવા દેતાં ધેર રોડની રાખી મારી સાથે કંપની કરવામાં કાકીને આનંદ મળતો. તો પછી મારે શા માટે એમને અપ્રમથ કરવું?

“ મને કાકીએ જ સોનાનું સુંદર ધડિયાળ લાવી આપ્યું હતું, અને મીનો પુરાવી તૈયાર કરેલી સોનાની સાંકળી ધડિયાળ સાથે એમણે મારા હાથે બાંધી આપી હતી, મોઢી મળતી બોસકીના ઝળખા અડધો કડન કાકીએ તૈયાર કરાવેલા. એ કહેતા “ બાણુભાઈ, અંદર બોડીસ, ઉપર બોસકીનો ઝબો. મલમલની છૂટી પાટલીની ધોતી, માથું ઉધાકુ અને વાંકડીયા વાળથી જ તું સુંદર દેખાય છે. તારા ખાદીના ટેનીસ અને હાફકાટ હવે દૂર ચૂકી દે. મને એ જરૂરિકે નથી ગમતાં: જો, તું કેવો ફાંકડો લાગે છે ?”

“ બધે મહિનાથી માલખાણી કાપટી ગોળમટોળ ગાલ અને માલ ઉપર લાલી, પોમેડ નાંખી વળાક આપી એળેલા વાળવાળો મારો ચહેરો લઈ કું કપાટના આખા આપના પાસે જઈ ઉભો રહેતો ત્યારે મને જ પોતાને લાગતું કે ખરેખર કું બદલાઈ ગયો છું. આવું રૂપ અગાઉ મારા ચહેરા ઉપર નહોતું. એની પાછળ અડોઅડ કાકી ઉભાં રહેતા: “બાણુ! તારી આંખો બહુ મદભરી લાગે છે. ખરેખર તું જીવાનીના મદમાં અસાડના મોરલા જેવા જેહડૂબ બની ગયો છે! અને કાકી મારો પડખો પકડી પાછળ ભમતી.

“ એનું લાલિલભર્યું બદન, ભરાવદાર કેળના સ્તંભ જેવા હાથ અને નમણી આંગળીઓ, એની હીરાની વોંટી તસતસતી ચોળી-માંથી બહાર ધસી આવતાં સ્તનદ્વય એમાં મારું મન ભરાઈ બેસતું. કાકી મને આજ હાસ્યથી હસાવતી અને મારો સંગ એને સ્વર્ગથી થે અધિક પ્રિય લાગતો હોય, એમ બની શકે એટલી નજીક રહી, મારી નાજુક લાગણીઓને પંપાળે જતી, અને પ્રતિદિવસ કું વિવેકનું જ્ઞાન બૂલ્યે જતો.

“ અચાનક કાકીને અમદાવાદ જવાનું નક્કી થયું અને એમનો ખીસ્તરો—પેટી તૈયાર થયાં, એમણે એક સાંજે વિદાય લીધી. જતી વખતે કાકીએ કાકીની હાજરીમાં કહ્યું ‘ જો બાણુભાઈ! (મારું મૂળ નામ બદલી કાકીને પસંદ પડેલું) બાણુ નામ રાખેલું હતું, તે કું

કહેવાતું ભૂલી ગયો.) મારે પેઢીના કામને લાઇને એકાદ અડવાડિયું અમદાવાદ રોકાવું પડશે. જો, પાછળ ધેર તારા સિવાય કોઇ નથી, એટલે સંભાળ રાખીને રહેજે અને તારી કાકીની પ્રકૃતિ જરીક નાજુક છે, એટલે વારંવાર તથિયત ખગડો પડે છે, માટે એને સાચવજો. નોકર ચાકર તો ઘરમાં બચ્યા છે, પણ એ તો પરાયા ગણાય, તું ઘરનો છે એટલે ચિંતા નથી. હું જઈ છું અને કાકા મેલમાં અમદાવાદ વિદાય થયા.

‘તેજ રાત્રિના દશ વાગ્યા હશે, હું નિદ્રામાં પડ્યાની તૈયારી કરતો હતો, અને એમના સુવાના ખંડમાંથી કાકીએ ખૂમ મારી:

“આણુ ! જરી અંહી આવીને મને રળાઇ ઓઢાડી જાય તો સારું. મને ટાઢ ચઢી છે. તાવ બરાશે મારાથી ઉડી શકાતું નથી.”

“આછો ચણીયો ને ઓળી માત્ર પહેરી પલંગમાં ખુલ્લાં આળાટતાં કાકી પાસે હું ગયો. અર્ધ ખૂલ્લાં અંગ ઉપાંચ ઉપર નજર નાખતાં મને શરમ આવી અને મેં નજર ફેરવી લીધી, એમની ઉપર રળાઇ નાંખી. તરત એમણે કહ્યું: “જરીક ઉપરથી મને દબાવ તો ! મારાથી આ કારમી મેલેરિયાની ઠંડી સહન થતી નથી.” અને સંક્રાંત્યપૂર્વક મેં બાબુમાં ઉભા રહી તેમનું શરીર દબાવવા માંડ્યું.

“એમ નહિ બાણુ ! જરી જોરથી દબાવે તોજ ટાઢ સહન થાય, તું ઉપર એમીને જરી બારથી દબાવે તો જ ! ”

“અને હું પલંગ ઉપર ખેઠો. એ સાથે જ અંદર સુતેલાં બચાનક ઉંડાણના રાક્ષસે મારી વાસનાના દ્વારને જોરથી હડસેલો માર્યો. તાવની ટાઢમાં તરફડતી, રૂપે મઢેલી પિશાચિની નારોનો એક હાથ મારી કમર ઉપર કળારનોયે વીંટાઇ વળ્યો હતો. અને દુનિયાની નરી આખને છેતરતી પેલી રળાઇની ઓથમાં એ નારીની સોડમાં હું એઆઇ ને બરાયો ! અહસોસ, સદહજાર અહસોસ; એ રાત્રિ મારા જીવનવિનાશની નરકભૂમિમાં મને પ્રયાણ કરાવનારી નીવડી...

“ સાયંકાળ ચતા બીડાતા કમળમાં ભમરો આવી બેસે છે. કમળનો મુલાબી રંગ એની ખુશબો અને એની ઠંડકમાં એ જાન જુલે છે. એને ખબર નથી હોતી કે “ કાળીરાત્રિ આવી રહી છે, ખીલેલું કમળ બીડાશે અને હું એમાં પુરાઈ જઈશ ! એનાં બંધનો સારી જાંખોની શક્તિ અને મુક્ત મુજરવનો નાશ કરશે ! ” તેમજ પ્રકાશ-સોલુપ પતંગ ચળકતાં પ્રકાશના તેજમાં ઘેરો બની આસપાસ ધુમરીઓ ખાઈ અંતે જલતી આગમાં પડે છે. અને પાંખો જલાવી પોતે પણ જલી જાય છે !

“ એકાદ નાના બસનમાંથી જ માણસ અટલ સારાખી બને છે. મગીને બીડો પીનાર અને પીવાની ટેવ પાડનાર ધૂંત્રમાનનો અચ્છો શોખીન બની બેસે છે. એ જ દક્ષા મારી થઈ. મોહ અને હવસે મારા ઉપર સવારી કરી અને જીવાન શેઠાણીની બિછાવેલી મધુમયી જળમાં હું સંપૂર્ણ આવી ચૂક્યો. પતન એ એક એવી વસ્તુ છે કે પડવાને માટે પગથી હોતી નથી, એક વખત લપસ્યા પછી-બેસે-સ મુમાબા પછી તે સંપૂર્ણ ધરાશાયી થયો હતો.

“ મારો અને શેઠાણીની સરખી ઉમર હતી, શેઠાણી નવયૌવન રસબીની અને જોખનની ઉત્તેજના એને કાતીલ ઝેરની માફક સતાવતી હતી. એના પૈસાના પૂજારી પિતાએ એને ઘરમાં ગોધીને વીસ વરસ કાઢ્યા હતા, એનો પિતા ધન બેવાની અને કુળવાન બેવાની ઇતેજરીમાં હાકરોને મોટી ક્યે જતો હતો. શિક્ષણ પ્રાથમિક પૂરું કર્યા પછી અંગ્રેજી શેઠું જ્ઞાન આપી એને પરણાવવા ખાતર વરસો વીતારતો હતો અને પોતાની જ જ્ઞાતિના બીજી વખતના વિદુર બનેલા અમારા શેઠની સાથે એકઠું સારી એવી રકમ તકી કરીને ગોઠવ્યાઈ ગયું. ઉપરથી લાલ સુરેખ જણાતા અને વેપારમાં એકા તીવડેલા ધનવાન અને કુળવાન, પત્નાસ વરસે પહેંચેલા પ્રુથને જીવન હોકરી આપવામાં એના બાપને એ ખ્યાલજ નહોતો કે એની જાતીય

શક્તિની ઈર્ષ હાલત હશે ? અને હરોમીઠ બાપ ઊકરીના પૈસા ઉપ-
ભવવાની દાનત રાખતા હોય છે, તેમને આવો વિચાર સરખાવે
હોતો નથી. તેની સાથે બૂનાં રૂઢિનધનોથી સંકડાયેલા કુળ-કુટુંબ
ની ઊકરીઓ અંદરથી આવા બીજવર કે ત્રીજવર-ઉમરે પહેલેલા
પુરુષ એમને ગમતા નહિ હોવા છતાંયે મૂંઝા મોઢે વડીલોએ યોગ્ય
વેળાએ હિંમત કરી નીવારી શકતી નથી કે ખુલ્લી રીતે બળવો
કરી આ અન્યાયોને અટકાવી શકતી નથી. એના ઊંડાણના નિસા-
સાને સ્વાર્થસાધુ માબાપો ગણ્યારતા નથી, એ તો સમજે છે:
કુળવંન, ધનવાન, આબરૂદાર કુટુંબમાં ઊકરી મઠ ઊકરી ભાગ્ય-
શાળી છે એને ધનના ઢગલા ઉપર ખેસારી છે એ ક્યાં દુઃખી છે ?

“ પરંતુ જીવનનું સવળું સુખ કેવળ ધનથી-નાણાંથી ઉપાજન
મઠ શકતું નથી, ધનવાનો કેટલીયે બાબતના એવાં અસુખો અનુ-
ભવતા હોય છે કે એમની લાખખોની દોલત એ અસુખ નિવારવાને
કામીયાબ નિવડતી નથી.

“ ધામધૂમથી અમારા શેઠ ત્રીજી વખત પરણી ગયા. લાવણ્ય
મયી; રૂપના આભરણ સમી ત્રીજી વખતની પત્ની મેળવવામાં પોતે
પોતાની જાતને લાગ્યજાળી સમજતા હતા. છતાં પોતાનામાં રહેલી
રહેલી ચોક્કસ પ્રકારની નિર્વંજનનો પોતાને પૂરો ખ્યાલ હતો. પરંતુ
એ માનતા હતા કે પુરુષને સારો પૌષ્ટિક ખોરાક મળતો હોય, અને
એથી શક્તિને પાછી વાળી લાવવા માટે સારી કીમતી દવાઓ હોય
તો પછી વધી શો છે ?

‘ અને એમણે લગ્ન આગમમથી જ એવા ઉપચારો શરૂ કરી
દીધા હતા. એમને શક્તિવર્ધક દવાઓ આપનારે ખાસી હિંમત આપી
હતી કે ‘તમે સંપૂર્ણ રૂતેહમંદ નિવડશો. ’

“ કામુકતાની જૂખની હદ વટાવી ચૂકેલી નારીની મધુરજની

નિષ્ફળ નીવડી, અને એ વરેલા પતિની નિર્માલ્યતાને પિછાની મર્યાદા રાત્રિએ એણે જાણતી આગની ગાતના સહી લીધી. પતિદેવને શોધ દિવસ આળપ'પાળ નિષ્ફળ પુરુષાર્થ કરવા દીધો અને એણે સાફ શબ્દોમાં સુણાવી દીધું, તમારામાં જે આવી નબળાઈ જ નબેલી હતી તો મારી જીંદગી તમારે જમાડવી નહોતી. મારે માટે માત્ર આ દોષત અને વૈભવ કારમતરૂપ નીવડશે એમ તમે માનતા હો તો જુલ કરો જો, મારાથી આ દુઃખ સહન થતું નથી. જેમ્મએ તો તમે તૈયાર થાઓ, અથવા પછી હું મારે માર્ગે જઈશ. તમે આડે આવશો તો તેમાં તમારી જાત અને તમારી આબરૂનો તમે ખ્યાલ જુલતા નહિ. હું સમજી છું કે તમે મને સંતોષી શકતા નથી અને સંતોષવાના પણ નથી. ઉપરાંત છ-છ મહિનાથી તમે મારી ઉપર નોકર-આકરનો પહેરો ગોડવી રાખો છો એથી તમે એમ માનતા હશે કે આ રીતે તમે મને રોકી શકશો. તો એ બધા પ્રયત્ન તમારા નકામા છે.

“ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પોતાની જ સ્ત્રીની આ જડઆતોડ નોટીસ શેકને ધણી વંસમી લાગી. પોતાની જ સ્ત્રી નિર્લજ્જ બનીને જે કહી રહી હતી એ સાંભળતાં એમને પારાવાર ક્રોધ ચડ્યો. પણ પોતાની જાતનો વિચાર કરતાં એમણે એ ક્રોધ શમાવ્યો અને વચ્ચે માર્ગ કાઢવા સિવાય બીજા રસ્તો નથી એમ શેકની વેપારી બુદ્ધિ સમજી ચૂકી. એમણે તકરાર કરવામાં કે દમદાટી બીડાવવામાં માલ ન જોયો. એ માનવા સમયને આગળથી મયો અને તેણે શેડાણી ઉપરથી રાક્ટોક જોઈ કરી. મોજશોખની વધુ છુટછાટ આપી અને ઉપરાંત તિજ્જેરીની ચાવી પણ શેડાણીને સોંપી પોતાનો વિશ્વાસ બતાવી ધીરજ આપીને કહ્યું: ‘ તમે કહો છો એ વાત ખોટી નથી, તો પણ તમારા બાપ દાદાની આબરૂ અને મારા મુળની આબરૂનો ખ્યાલ કરી, ધીરજ રાખી બાંધ્યાપગે રહો. એનો રસ્તો થશે જ થશે. સ્વર્ગ મરે નહિ અને લાડી બાંધે નહિ. એવો રસ્તો થઈ જશે. હું જ કરી આપીશ.

માત્ર મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે અવાળે બાચકાં ન ભરશો. હું સમજું છું બૂખ એવી વસ્તુ છે કે બૂખ્યો ન સમજે ટાઢો ભાત—વંઠ્યું ન સમજે ખત-કબત !' જો ખત કબતે તમે ચઢી જશો તો દુઃખો થશે, વજોવાનું પડશે, મારી ધજજત બેગી તમારીયે ખરીજ તો, કેમ નથી બોલતાં ? તમે સમજ્યાં નિ ?'

“ હા, હું સમજી, પણ સમજવાનું તો તમારે જ વધુ છે. અને નરી આંખે કડવા વખના ઘૂટડા ઉતારતાં આવડશે તો ખીજી બધી રીતે હું તમારાથી રાજી છું અને હું પણ સમજી છું કે તમારી આખરુ એ મારી જ આખરુ છે. પણ હવે મારાથી આ તમારાં ચૂથણાં વધુ વખત સહી શકાશે નહિ. ”

“ એકાદ વરસમાં એ ચાર વખત શેકશેડાણી વચ્ચે આ કચવાટ થયેલો. ક્યારેક શેડાણી બપોરના ત્રણ-ચાર કલાક બહાર એકલાં જઈ આવતાં. શેક જણતા ત્યારે એમને ભળતો જવાબ આપતાં. શેકને એ જવાબથી સતોષ થતો નહિ, થોડી ટપાટપી થતી અને તે શમી જતી. શેક એ માટે કાષ્ઠ ધલાજ શોધતા હતા.

“ સંજોગોવશાત્ દુદરતે એમને મારો આપી. મારા માતાપિતા ચાલ્યાં ગયાં. સજ્જત બાંધાનો, દેખાવડો જીવાન અને નિરાધાર છતાં ખાનદાન માઆપનું ફરજાંદ મારા જેવું શેકને હાથ ચઢી મયું અને ધંધાની લાલચ આપી—જોગણીના ખપ્પરમાં હોમવાના ઈરાદે મને તે મુબ્બ લઈ આવ્યા. શેકશેડાણીએ ટૂંકી વાતચીતથી પ્શ્વાન નક્કી કરી નાખ્યો હતો. એટલે મને લલચાવવામાં અને પોતાની તરફ ખેંચવામાં શેડાણીના બધા પ્રયત્નો ચાલુ હોવા છતાં આંખ આડા કાન કરી, જાણે એવી બાખત તરફ પોતાને લેશ પણ શંકા જ ન હોય, એવી ઠાવકાઈથી જતૈંતા હતા અને શેડાણી પોતાની જાળમાં આબાદ મને ફસાવી શકે તે માટે અઠવાડિયાની પોતાની ગેરહાજરી સમજી વિચારીને એમણે ઉભી કરેલી. એ ચાલ્યાં ગયા અને રાત્રિએ, પારધી નજર ચૂક્યા વગર જેમ એક જ તીરથી પક્ષીને વીંધી નાખે, એમ દિવસોથી પાછળ લાંબેલી એ બાકસે અને ધરાજાથી બનાવી દીધો !

કમળમાં આબાદ બમર પુરાયો ! દીપસા પતંગ પાંખો જલાવી
પડયો ! પાર્શ્વીને જો રાત્રિ સ્વર્ગ સમી લાગી. પોતાની બૂખ સંતો-
ષાઈ ને હું સસળની હહેલતે ચઢયો. દુનિયાના પામર માથુસો વિવેક
પિપાસુ બન્યા પછી થોડા જ એમાંથી છૂટી કાઢે છે ! મારી પશુ એ
હાલત ચર્મ. અને લાગ્યું કે મારા ઉપર ઈન્દ્ર તૃપ્તમાન થયો ! હકી
ચૂસનાર જ્ઞાન પોતાના મોઢામાંથી નીકળતા રક્તને ચાટી જેવો
આનંદ માણે છે એ જાતનો આનંદ મેં માણ્યો માંડ્યો. અમારો
દિવસ અને રાત સરખા હતા અને પ્રતિદિન કામુક્તાની બૂખી નારી
જમણાયા લાગતી હતી.

દરેક વિષયનું જ્ઞાન કરનારને તે તે વિષયનો સંગ જરૂર થાય
છે. સંગથી કામના જાગે છે: કામનામાંથી ક્રોધ, ક્રોધમાંથી મોહ-
સંમોહ અને સંમોહમાંથી સ્મૃતિવિભ્રમ. જો વિભ્રમમાંથી ભુદ્ધિનાશ
થાય છે, એટલે કે વિભ્રમ થયા પછી વિનાશના ખડક સાથે અથડાઈ
જુકા બોલ્યા સિવાય રહેતા નથી.

અને એ જ પ્રમાણે વિષયસંગથી ભુદ્ધિનાશ સુધી પહોંચેલો
બેકાજ અને બેખતર યુવાન, મદારીના પેલા માંકડાની માફક,
સરકસના પિંજરામાં પૂરાયેલા બાધની માફક; આગળના ટેરવા ઉપર
નાચવા સિવાય બીજી કોઈ દિશાનું એને લાન ન રહ્યું અને એણે
પોતાની હકીકત આગળ ચલાવી: “ અમારા શેઠ અમદાવાદથી પાછા
આવી ગયા હતા, તે મુંબઈ આવ્યા પછી અને શેઠાણીને મળ્યા
પછી એમની વતી થુક બદલાઈ ગઈ. મારા પ્રત્યે એમનું હેત વધી પડ્યું.
માન પશુ વધ્યું. અને મારે માટે મોજશોખનાં સાધનો તથા સંગ-
વડમાં વધારો થયો. સાથે એમને બેસવા-સૂવાને માટે અલગ રૂમ
નિર્માણ થયો. અસલના બન્ને રૂમ મારા અને શેઠાણીના સ્વતંત્ર થયા
અને રાત્રિ તથા દિવસ સરખા બની ગયાં.

“ પુરુષરચિત પુરાતન શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓની વાસના પુરુષ કરતાં
દશમણી વધુ છે એમ કહ્યું છે. એને આધુનિક વિદ્વાનો વખોડી કાઢે

એ અને કલેઓને એ પુરાતન લેખકએ અન્યાય કર્યો છે એમ કહે છે. પરંતુ હું મારા અનુભવ અને મારી વિકત વેદનાને આધારે કહું છું કે કેટલીક નારીઓમાં કશાએ કશું વધુ હોવાનું કહે છે તે તદ્દન સત્ય છે, એ કાલે અપવાદરૂપ હોય, તો પણ સત્ય હકીકત છે અને આસા અનુભવનું પાત્ર તેમાં રહેલી વાસના તથા એ વાસનાનું નબળાઈવ, પિશાચલીલા કરતાંયે વધુ હવાનકે હતું. આજે એને શાક કરતાંયે હું કમ્પી ઉઠું છું.

મારું મન અને ઇન્દ્રિયો બહુ અને નિયંત્રિત બની જાય છે.

“હું યુવાન શક્તિશાળી, ખીલેલ બાહુ અને ધરાવદાર માંસ-પેશીઓથી, મહાક ઉલ્લાસવા અને ઘડન શિરિગળદર ટપવા; યતનમત્તા, ઉત્સાહના પુવારા ડોડતો હતો તે યુવાન એક વર્ષ અને એ વર્ષ વીતતાં ચૂસાર્ધ ચૂકેલા આગ્રહી જોવો અને ચીચુડાદારા રસ ખેંચાર્ધ છોતાં રૂપ બનેલા શેરડીના સાંડા જોવો બની ગયો હતો.

“શુદ્ધિબ્રમ પામેલો માનવી કઈ દિશા તરફ ધસી રહેલો હોય છે તેનું તેને ચાકુંક જ્ઞાન હોય છે! અને રક્તપિંખામુને તો ખૂનત્તા છેલ્લા યુદ્ધ ચૂસાર્ધ જાય ત્યાં સુધીયે કયા દલા કે માનવતા હોય છે? એ હવાનકે હકીકત સ્પષ્ટોદારા કહેવાથી તમને કમકમાં આવશે; કદાચ અપહીલતા લાગશે, અને કાચી શુદ્ધિના કિશોરોને કહેવાયાં, જો એ સમજે તો યુવાનીનાં અનેકવિધ ભયસ્થાનો પૈકી આ વિશાળ તાકિવને વાળી લઈને અળખા રહેવાનું સંબોધન પ્રાપ્ત થશે.

“પ્રતિ દિવસ સારો ખાનાક, ઉત્તમ માવજત અને પૂરાં સુખ સાધન હોવા છતાં; મારું શરીર નબળું પડવા માંડ્યું. કહેલાં દુધ અને સલાઈના હલ્લા, ઘીથી તરબોળ રોટલી અને ભારેભાર ઘી બદામથી તૈયાર થયેલા મગજ-મેસુર પચવા હવે મને ભારે થઈ પડ્યા, ખાચનક્રિયા બગડી અને મગજ અસ્થિર થવા લાગ્યું; ઇન્દ્રિયોનો ઉસ્કે-રાટ અને ખમરાટ નબળો બનતો ગયો.

“થાક, કંટાળો, આળસ, બેચેની અને ઉદાસીનતા વધ્યાં. ઇન્દ્રિય

કરવા છતાં પણ દિલ બહેલાતું નહિ અને દિલનો સદેશો હૃદયે વખતસર ઝીલતી નહિ.

“ મારા શરીરનો જેના હાથમાં પૂરે કબજો હતો તે આ હકીકતને પામી ગઇ. અને એણે પાળેલા જીવનવર પાસેથી પૂરાં કામ લેવાનો નિર્ણય કર્યો હતો ! આ જીવનવરે સ્વતંત્ર શક્તિ તો ગુમાવી હતી. એટલે એને કૃત્રિમ રીતે પણ તૈયાર કરીને પોતાની ધાણીએ એ બેઠને બેડવો હતો !

“ એણે પ્રથમ હિંમત પ્રકારની પ્લાન્ડી મને આપવા માંડી, એ પણ સાથે લેતી જ. એને તો જરૂર નહોતી. એના અંગોપાંગમાં રંગ જેટલીયે નમળાઇ કે વાસનાની ઓઠ નહોતી જણાતી. જેમ જેમ મારો દેહ વધુ ચૂસાતો ગયો તેમ તેમ એની આગ વધુને વધુ પ્રજ્વલિત બનતી ગઇ. પેટ્રોલના ગોઠામમાં આગ લાગ્યા પછી પેટ્રોલના કેન ફૂટતાં જેમ આગનો વધારો થાય છે એમ એની વાસનાની જ્વાળાઓ વધુ લમૂકી હતી, અને જે વાસનામાં શરૂઆતમાં મને આનંદ અને પ્રમોદ લાગ્યા હતાં, જેમાં મને માદકતાભરી મીઠાશ આવતી હતી, તે જ વાસના જ્યારે એની નાચી ઉઠતી, ત્યારે મને ચોક્કસ પ્રકારની બીક લાગતી અને મારી રોમાવલિ ટાઢતું આછું લખલખું અનુભવતી. એથી એ પિશ્ચિની તરત સજાન બની જતી અને જરીક રોજ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં મને મદિરાનો પેઝ બનાવી, પીવરાવી દેતી. મદિરા મારાં આછી ટાઢનાં લખલખાં રોકી દેતી. અને ચામૂક મારી હજુકે વેલા અશ્વની માફક મને ઉશ્કેરી દેતી. હું ધાણીનો બેલ બની આગે કદમ વધતો રહ્યો !

“ મદિરા ભિત્તેજના તો આપતી, પરંતુ બીજી ચોક્કસ પ્રકારની ખામી માટે, થોડા રોજ રહીને મને સીગારેટ પીવાની ફરજ પાડવામાં આવી. એ સીગારેટ સામાન્ય પ્રકારની નહોતી, પરંતુ માંગ અને ભાંગના મિશ્રણવાળી હતી, મદિરા-ભાંગના નશાથી મારું સ્નાયુમંડળ અને યાનતંતુનું ચક્ર પોતાનો બેલ ચક્રર લખાવે જતું. હવે મને

મહા આનંદ ન હોતો રહ્યો; સહવાસમાં સમાયેલી મીઠાશને સમજી શકે એવી નિર્મળતા મારા મન કે તનમાં—ચેતનાસ્થાનમાં નહોતી. હવે માત્ર મારે નિયત કરેલા ચીલામાં દોડવાનું, અને દારૂ-ભાંગ-બાંગે લથથા તે ઉપરાંત પાનમાં આપવામાં આવતા કેકેનના ચાખૂંદરૂપી મારથી દોડવાનું !

“ આ રીતે બીજાં બે વરસ શરીર નશ્તાના બુવાળ ઉપર સવાર થઈને ય કામ આપણું રહ્યું અને એમાંથી અચાનક મને ડાયેરીયા (ઝાડાનો રોગ) થઈ ગયો. રોજના પાંચસાત દુર્મધયુક્ત ઝાડા થવા લાગ્યા. મોઢામાં ચાંદી પડી ગઈ. ગુદાસ્થાન પાકી આવ્યું. ન પથારી-માંથી ઉઠાય, ન પાશેર દૂધ પેટમાં હજમ થાય.

“ મારે માટે અલગ રૂમ, અલગ પથારી અને એક નોકર દેખભાળ માટે અને ડોક્ટરની દવા ચાલુ કરવામાં આવી. પણ શરીર ન સુધર્યું. લાંબા સમય સુધી ઝાડીએ જોડાઈને દોડ્યા પછી પણ ભાગતાં જમીન ઉપર પટકાઈ પડેલા ઘોડા ઉપર એક ઝાડીવાન જોટલો દવાપાત્ર હોય છે, એટલી પણ જેને દવા નથી એવાં અમારાં શેઠ શેઠાણીએ મુખર્ષનાં હવાપાણીમાં હું સાંજે નહિ થઈ શકું. માટે મારે હવાખદલો કરવો જોઈએ, એવી સલાહ ડોક્ટર મારફત મને અપાવી અને એક દુકાનના નોકરને સાથે આપી, ટીકીટનો બદોબસ્ત કરાવી મને મારી બેન સિંધમાં હતી ત્યાં જવા વિદાય કર્યો.

“ મારી બેન—મારી માજણી ભગિનીએ મને જોયો. એ બહેનીએ પ્રથમ તો મને ઓળખ્યો જ નહિ. ઓળખ્યા પછી મારા શરીરની હાલતે એને પાશલ બનાવી મૂકી. તે મારા ખમા ઉપર માથું મુકી, ઘુસકે ઘુસકે રોઈ પડી ત્યારે જ મારી ભ્રમ પામી ચૂકેલી અને રોરો નરકના અધારબવનમાં ડૂબી ગયેલી ભુલિતું એક દારૂ ઝેલડયું, અને સાચો પ્રકાશ, દુનિયાની નિર્મળ હવા હું પિંજાની શક્યો. બેનના રૂઢને મારા હૈયાની ખડકીની સાંકળ ઉઘડી મળી; મારી વીતી ચૂકેલી છાંદગી ચાર વરસ સુધીની દિવસ અને રાત્રિ અને મારા શરીરે

અનુભવેલાં કાળરાત્રિઓનાં છાંયમંચિત્રો ઉપર ખાલી નજર ફરી લઈ, મારી આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેતી રહી. મારી માથાક આંધુ અને મલીનતાથી ખરડાયેલા ખજા ઉપર મારી પવિત્ર મંગાનાં મીર જેવી યોગીની જટા જેવી અને પૂજિમાના અંદર જેવી બહેનના સ્વર્ણ જે શાંતિ આપી અને નવજીવનનો જે સંચાર કર્યો તે કાઈ ડોક્ટરના ડોક ન કરી શકે તેવો હતો.

“બહેન બચરવાળી હતી. સામાન્ય નોકરો એના પતિને હતી. પરંતુ એ બન્ને બચ્ચાએ અને તંદુરસ્ત બનાવવા માટે પોતાનાં તન, મન અને ધન ખર્ચવા માડ્યા, એક બલા વૃદ્ધ વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે અને છાશ ઉપર રાખ્યો અને ધીરે ધીરે મારો પાચનક્રિયા સુધરી. ત્રણ મહિનાના પ્રયત્ને હું ફરી સજીવન બન્યો, ફરતો ફરતો થયો, નવું લોહી આવ્યું હતું. છતાંયે મારા તમમનની કળાશ સંપૂર્ણ અદસ્ત થઈ નહોતી. બહેન બનેલીની છત્રછાંયા નીચે હું ફરતો થયો પરંતુ હું પહેલાનો જીવાન નહોતો. અમદાવાદનો વિદ્યાર્થી અને નિર્દોષ, નિષ્કલંકતાવાળું યૌવન નહોતું. બડબડતો આગમાં શેકાઈ ગયા પછી ઉગરી લીધેલા વૃક્ષને નવાં પર્ણ-ડાળી ફૂટ્યાં હતાં ખરાં. પણ હજી એ આગની છાયા મંઈ નહોતી. પણ હવે શું?”

“હવે શું કરવું છે, બાઈ? પાછું મુબઈ જવું છે?” બહેનનો એ પ્રશ્ન સાંભળતાં મારા દિલને એક લપકર કારમો આંચકો લાગ્યો, હૃદયનો યડો વધી બેઠો; અને કથાળમાં પસીનો વળેલો તેને આસ્તેથી લૂછી મેં: “હહું ‘બહેન, મુબઈનું તું નામ હવે ન લઈશ. એ નરકની દુનિયાને સંભારીશ તો હું ફરી માંદો પડી જઈશ.”

“બહેને કહ્યું: ‘બાઈ, મુબઈ નરક છે, એમ કેમ?’

“બહેન! મુબઈ ઈંદ્રપુરીનું બચ્ચું છે, ત્યાં સ્વર્ગીય વૈભવ પણ છે પરંતુ એ મુબઈથી મુલાખમાં એવા બચાનક કાંટા ભોંકાય છે તેની વેદના છવ્વનના અંત સુધી નથી શમતો. માટે હું હવે મુબઈ નથી જવાનો.”

“કાંઈ નહિ, તો વીરા! તું તારે દિલ દાવે અને ગમે ત્યાં સુધી અહીં રહે”

“ બીજા એ મહિના કાઢવા પછી બહેનને તેણી કું અમદાવાદ આજ્ઞે પિતાની આજ્ઞા અને બહેનની કાવકાદશી સારા કુંડાની કન્યા સાથે મારૂ વેવિલાળ થયું. મારાં લગ્ન થયાં અને એક ઊર્મિ-શીલ મુળવાન અને કાવકી રસપ્રીતો કું પત્તિ બની બેઠો કું; આવનારી લગ્નપત્ની તો અને સંજન જેવી મુગધવાળો, વસિષ્ઠના લગ્ન જેવો વિશુદ્ધ અને શામ જેવો એક પત્નીવ્રતઆદક માને છે. મારૂં અંતર કામરના રંગ જેવું કાળું અને ચટરનું પાણી જેવું મધ મારતું છે તેની જોતે ખબર નથી ! એના કલા ભોળા ભાવને કું જાણું કું અને એની સત્તિક સરખી વહેતી વાક્યધારાને સાંભળું કું, ત્યારે એક ઊંડી આદ મારાથી નંખાઈ જાય છે. ”

બચુભાઈ એ સતત દોઢ કલાક સુધી પોતાની વિવત કથા કહી. એમની હકીકત અક્ષરશઃ એક નવલિકારૂપ બની રહે છે. અને એમાં જીવાન વર્ગનાં અનેક લક્ષણો છે, તે પૈકીમાં જીવાનોનો ભોજ લેનારી વિદ્વાન મહિલાની સત્ત વટના સમાયેલી છે. એ મેં એટલા માટે રજૂ કરી છે કે આપણા સમાજમાં પરદા પાછળ આવાં કટલાયે કુષ્કૃત્યો ચાલી રહેલાં હોય છે, તેમાં જીવાન વર્ગે કાચી અને અધુરુમજુ બુદ્ધિને લઈને કસાય છે; અને બ્યારે એમને એ અચાનકતા સમજાય છે ત્યારે જે ગુમાવવાનું હોય છે તે મુસાવી ચૂક્યા હોય છે.

આ હકીકતમાં કું સદરકુ બાહને પણ વિશેષ દોષપાત્ર ગણતો નથી. એમાં પણ આપણા સમાજમાં ધર કરી બેઠેલા વૃદ્ધ લગ્નનું જ પાપ સમાયેલું છે. પુરુષની કાસલોજીપતા એની પાકટ ચર્મ મયેલી કિમરનો ખ્યાલ એને આવવા દેતી નથી; અને આવા પુરુષો બીજી લગ્નપત્નું લગ્ન કરતાં જરૂરી અવકાશ નથી. પોતાની પાસે અદળકપલે લઈ મયેલાં લાણી અને એ નાણાંની છુટ એમની વિવેકબુદ્ધિને મચી નાખે છે. તેઓ એવું જ સમજી બેઠા હોય છે કે અમારી પાસે લાખખોતી દોલત છે, તે પછી અમે આ માટે મનચાનું, આનંદમય, નિષ્કામી જીવન ન જીવીએ — વિલાસ ન ભોમવીએ :

અને ધનનાં લોભી માતાપિતા તેમજ કુળવાનને કન્યા આપવી એ સાત પેઢીઓને તારવા બરાબર છે, એમ સમજનારાં કુટુંબો, ઉમરનો શારીરિક શક્તિનો કે જાતીય તંદુરસ્તીનો વિચાર ક્યાં સિવાય સહેજ ઉતરતા મનાતા કુલનાં પશુ લાયક નવજુવાનો નજર સામે હોવા છતાં એને ઉવેખીને ઉપરથી જણાતા ગોળમટોળ અને ચરખીથી ભરેલા આવા પુરુષો સાથે પોતાની જુવાન પુત્રીઓને જોડે છે, એ પુત્રીઓ પિતા માતાની લાજ અને મર્યાદાને અંગે જ મક્કા સાથે મીંઢજે બધાય છે અને તેને જ્યાં લઇ જવામાં આવે છે ત્યાં દોરામ્ત્ર જાય છે. આવા બનાવોમાં કેટલીક ગિચારી ગરીબ સ્ત્રીઓ પોતાનાં મન, વાસના અને બાવનાને મારી, કચડામ્ત્ર—છુંદામ્ત્ર જાંદગી પૂરી કરે છે અને કેટલીક સ્ત્રીઓ અકાળે વિધવા બને છે, બ્યારે જેમનો હૃન્દિયો ઉપર કાબૂ નથી રહી શકતો તેવી સ્ત્રીઓ આ કિસ્સામાં જણાવેલા જેવા અને એને બળતા માર્ગે ચઢી જાય છે ! એ રીતે પતનની વાટે એક વખત ચઢી ગયા પછી એ પાછી વળી શકતી નથી.

આ જુવાને પોતાની હકીકતમાં એ પશુ જણાવેલું કે પોતાની શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગી ત્યારથી એની શેઠાણી વારંવાર બહાર જઈ આવતી અને કુટુંબખાનાનો આશરો લઇ એ પોતાની ભૂખ સંતોષી આવતી ! શેઠને તો એ બાબતનો ખાસ વાધો રહ્યો જ નહોતો. કારણ કે પોતાના શરીરની સંપૂર્ણ નિર્જાતાને એ સારી રીતે જાણી ગયો હતો !

*

*

મેં મારી પાસે દરદી તરીકે આવેલા અમદાવાદના વતની એ બાઇની કેવળ સત્ય હકીકત ઉપરથી આ વસ્તુ રજુ કરી છે, અને તે આપણી વાતના ચાલતા પ્રવાહમાં પેલા મોહનદાસ, જે વિદ્યાભ્યાસ માટે વડોદરામાં આવી વસ્યા છે અને સેવતીલાલની સંગતિથી જેમનું પતન એક પછી એક પગથી ઉતરતું નીચે નીચે જઈ રહેલ છે તે જુવાન વેશ્યાબજારમાં છૂપી રીતે રખડતા થવાની ખીના રજુ કરવા સાથે આ કથાને સાંકળી છે. એ મૂળ વિષય ઉપર હવે હું આવું છું.

હું આગળ કહી ચૂક્યો છું કે આ બનરનો ભોમિયો પ્રથમ તે સેવંતીલાલે જ મનમોહનને બનાવ્યો હતો.

પ્રથમવાર એ બ્યારે સેવંતીલાલ સાથે રૂપબનરમાં ગયો ત્યારે એને એ બનરનો ચળકાટ અને ચમકાર નહોતો સમજાયો. પરંતુ એણે અનેક નવલકથાઓમાં વેશ્યાઓ-રૂપજીવિકાઓના ઉદ્ધાર માટે પ્રયાસ કરતાં અને સમાજના બંધનને ક્ષમાવી દઈને આવી નારીઓ સાથે લમ કરી લઈ, એમના કલુષિત વેશ્યાજીવનમાં પલટો આણવાના પ્રયાસી પુરુષપાત્રો એણે વાંચ્યાં હતાં છતાં પણ એ લોકો તે સમાજને સુધારવાને સફળ થયા નહોતા. ભાવનાથી તણાતા અને જાંડી સમજ-જીના અભાવે નાટક કે નવલકથામાં રૂપજીવનીઓનાં ચિત્રો અને કથા વાંચી જોઈ, એ વર્ગને સુધારવા કેટલાક જીવાનો આગળ આવતા પરંતુ વેશ્યાગારમાં વસતિ કરીએને તો લોહીના ધંધા ઉપર જ પેટના ખાડા પૂરવાના હોય છે! ગાલની લાલી કે ઝોટની સુરખી અને ભાર-ભાર અભિનયની પુતળી સમી જણાતી જિગરમાં જલતી આગ અને એ આગ પછીની ઠરતી ખાખ સુધી કોઈ જીવાન-કોઈ પુરુષ પહોંચી નહોતી શક્યો.

જિજ્ઞાસા સંતોષવા ખાતર; જાણવા ખાતર, દિલ બહેલાવવા ખાતર કે સમજણપૂર્વક વેશ્યાજીવનમાં ડોકિયું કરી એનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના લઈ જે જીવાન-જે પુરુષ એ માર્ગે જાય છે, એ બનરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે જાણે જ-અપવાદ રૂપે જ શુદ્ધ ભાવે પાછો વળી શકે છે. કોલસાની વખારમાં કામ કરતો મજૂર, મહેતાજી કે કારકુન એ કાળાશ્વને સર્વાંશે નહિ તો અમુક અંશે પણ પોતાના તનમન ઉપર વહોરી લે છે, તેમ આ માર્ગે જનાર કોઈ કદાચ દેહસંપર્કથી બચ્યો તો ત્યાંથી મનમાં થોડીક મલીનતા ભરીને પણ એ આવવાનો જ. કોઈ વિરલ પુરુષ જ એવો મળે-લાખે-એકાદ-કે જે આ માર્ગ ઉપર જતો હોય તો પણ એનાં તનમન અણિશુદ્ધ, નિરાણાં અને નિર્મળ રહી શક્યાં હોય. રૂપજીવનીઓનો બનર એવો જ હોય છે, એ ભ્રમૂકતો આજ

એટલી તિક્ષ્ણ હોય છે કે ત્યાં જનારને જાગે જ એ આગની ઉષ્ણતા ઘરમ ક્યાં વચર રહે છે.

વેશ્યા એ માનવી છે, એની માનવતાએ જ-મતાની સાથે વિદ્યા-ચળીરી લીધી નથી. પરંતુ સચ્ચ, સંયોગ, સંભ, આપત્તિ અને પ્રિયત્તિ એ સર્વ એને માનવતામાંથી દૂર હરસેલી છે, માત્ર ધંધાદારી જીવન જીવતી બતાવે છે.

જીવિતે એ મનુષ્ય તો છે જ, પરંતુ મનુષ્યમાં રહેલું મનુષ્યત્વ એણે ફાવી દીધું હોય છે અને કુરુક્ષેત્રની વેદી ઉપર એ ચઢી બેસે છે. એને લાગણીઓને ફગાવી દેતી પડે છે, સમતાને છૂલી નાંખતી પડે છે; આત્મત્વની ઈચ્છાને પૃથ્વીના પેટાળમાં ધકેલી ઈ ઉપર ધૂળ વાળતી પડે છે, પ્રેમના ઉગ્ગત્વના ભાવસ્વપ્નને ઉપહાસથી ઉવેખી ઈ દિલ્લને નિખુર બનાવે; સ્ત્રીત્વના કુદરતી લાક્ષિત્યને ફાવી ઈ અને ધર્મ, ક્યા, મર્યાદા, સમાજ, દુનિયા અને દુનિયાનાં માનવીઓનાં ગંઠા અંતરમાં નાદ આપનાર ભગવાનને બૂકી જવો પડે છે; અને એ બની રહે છે માત્ર વેશ્યાગાર-નરકાગારની એક લાચરમયથી લલના !

એ હસે છે; ખૂબ સુકા હાસ્ય કરે છે અને એનો પડછંદો પુરુષના દિલ સુધી પહોંચાડીને તેને પોતાની પાસે એવી લાવે તેટલું હસે છે. માત્ર નથી હોતું એ હાસ્યમાં ઊર્મિનું નિર્ભેળ મિશ્રણ.

સમાજના કચેડો ફિટકાર વચ્ચે પણ એના ગાલની લાલી, ઝોટની સુરખી અને નયનની મળક નથી આળસતા. અને નથી આળસતું એના હલનું વલોણું ! એક રાત્રિએ દેહ નીચોવાઈ ગયા છતાં બીજી રાત્રિના દીપ પ્રગટતાં એને તૈયાર થવું પડે છે. બૂંસાયેલી ગાલની લાલી અને હોઠની સુરખી પુનઃ કૃત્રિમ રીતે તાજાં બને છે. માત્ર નથી હોતો એના ગાલની લાલીમાં, હોઠની સુરખીમાં કે નટનના નાચમાં ક્યાંય સ્ત્રીત્વનો લાગણીભર્યો પમરાટ આપતો જીવનભાવ !

યૌગીયીયે અભાધ, તપસ્વીયીયે અધિક, જ્ઞાનીયીયે બળવાન, એનામાં વસી રહેલા હોય છે સમભાવ-સમદષ્ટિઃ એવી સમદષ્ટિ સમાજના એક પણ અંગમાં નેના નહિ મળે !

એને આંખે પર્માત્માનો ચઢવે છે અને પીરસા કાતર પશુ આવે, જલ આવે છે અને ભુવાન પશુ આવે છે; કાચી વનના દોપરકિલ મનાતક કુમરો પશુ એ જાગે ચઢી એની સમીપમાં ચઢવે છે અને જરમાં રૂપ—મુશ્કી લાવ્યુયમમાં ચૌવનને તરછોટીને સમાજની નજરમાં ચળવન ચણતાર રૂપવાન પુરુષો પશુ ચઢવે છે !

મુકડ, મુરખ અને રૂપચ પુરુષો નાથે એને સહવાસ હોય છે, લેવી જ રીતે ચલીન, બસની, રાખી, બદખો મારતા અને જેનું મુખ પશુ વિરખતું ન ગમે તેવા, ખોટીલા અને ખરાબ માનવ—પુરુષો એને સહમન બને છે. આંતરનાં રામ કે દેવ સિવાય એ સમજાને ચાહારે છે. હસે છે, મળે વળે છે, પ્યાની પરમ્પાષા મુખી મહોંએ છે, અને અને કની બનેલી—બનતી એ એક સમદષ્ટિથી, સમજાવે; સવળા સાથે, સરખી રીતે ચોતાના કરીરનું લીલામ કરે છે. એના વર્તનમાં બે કાઈ વિષમ ભાવ લાગે તો તે નાથ્યાની ઝોછી—વધતી માત્રાનુ કારણ હોય છે,

છત્તીએ માહકને સંપૂર્ણ સંતોષવા એને સહાય તત્પર રહેવું પડે છે, માત્ર ઉદર ભરવા ખાતર મુલાખી ચૌવનની મુરખી અને પમરાટને વેડશી દેવાં પડે છે, હાથમાં આજ ઉઠતી હોય તોયે એને હસતું મુખ રાખી અવકાર આપવો પડે છે. આંખની નજીતને, તેજને ચમકાવીને મલકારી બનાવવી પડે છે. અનિચ્છનીય અટકચાળાં અને મુછંદી પુરુષની હઠ વટાવી ચૂકેલી ખિલાસ તોફાનખોરીને હસતા મહોંએ ઝીલવાં પડે છે.

જીવનનિર્વાહની ખાતર આ યાતનાઓ સદન કરતી, સમાજની તરછોડાયેલી પ્રકૃતિના સંતાન સમી માતા બનવાતે થોડા આ નારી વેચ્યા બન્યા પછી દેહનાં વેચાણ પછી એમનક દુઃખની પરામ્પ્રા બે ઉત્તરાવસ્થામાં આવી ઉભી રહે છે તે તો કચકમાં પેદા કરે તેવી હોય છે.

સ્વપવન લાગતી આ મુંઢરીઓ મોઝાં ના વર્ષમાં એવી ભાન નક દલામાં આવી પડે છે કે જેને જીવતું બનતું દોષપણયું જીવન કહી શકાય.

શરીર એ પ્રકૃતિની બનાવટ છે. દેહના ધર્મને અર્પણ હોય છે. વિપથગામી બની અત્યધિક ધસાતો દેહ થોડા વખતમાં ચૂંચાઈ જાય છે અને યૌવન વિદાય લે છે. માલ ઉપર જે કુદરતી લાલાશ હોય છે, ત્યાં કાળાશ આવી વસે છે. ઝોષ્ટની સુરખીની જગ્યાએ દુર્ગંધ બહુબળુ છે, આખો જાંઠી ઉતરતો જાય છે, ઇન્દ્રિયો અને એમનાં સ્થાનોનો થનગનાટ ક્ષિયિલ બનતો જાય છે અને આ રીતે વાસી અનની બદબોસમી આ નારી જ્યારે છેક ઉતરતી કક્ષાએ પહોંચે છે ત્યારે એની સામે કાંઈ જોતું પણ નથી. એને માટે બીજા માથવું પણ સહેલું નથી. ધંધાથી પરવારી ચુકેલી અને એની છાપ તન-બદન પર લાઇ ચુકેલી લોકદંડીમાં અધમ મનાતી નારીના શિક્ષાના પાત્રમાં પણ કાંઈ કશું આપતું નથી.

ધીરે ધીરે આ ધંધે ચઢ્યા પછી માત્ર થોડાક સમયમાં જ એની જનનેન્દ્રિયમાં ઉપદંશ અને સિફિલિસનો ચેપ લાગે છે, અને આ ચેપ પરસ્પરના સંસર્ગને લઈને લગભગ હરેક આ ધંધાની સ્ત્રીઓમાં ફેલાઈ ચૂક્યો હોય છે. તેમને ત્યાં આવતા પુરુષો માત્ર એક જ વખતના સંસર્ગથી પણ આ ચેપ પોતાની સાથે લઈ જાય છે અને વળી એ પુરુષ જો સંસારી હોય છે, તો પોતાની પત્નીને પણ એ ચેપ આપે છે, એ રીતે સમાજે પોતાના જ વર્ગમાંથી ઉવેખી-ફેંકી દીધેલી વેશ્યા બનેલી નારી આ લયાનક વ્યાધિનો ફેલાવો કરીને સમાજ પ્રત્યેની નફરતનો ઝેરી બદલો વાળે છે !

જેમ જેમ પાકટ ઉમરની વેશ્યા બનતી જાય છે તેમ તેમ એના શરીરનો ચેપી વ્યાધિ વધુ બાપક બને છે, એના ગુપ્ત ભાગમાંથી સતત પડ અને દુર્ગંધયુક્ત પ્રવાહ વહેવા લાગે છે :

પાન ચાવી, લાલ બનાવાતા હોઠ વધુ અને વધુ કાળા બને છે. દાંતના પારામાંથી પડ વહેતું થાય છે, નાક કાળું પડી જાય છે, મદોન્મત જણાતી છતી સૂકાઈને ચીથર થાય છે. શરીર ઉપર ચાંદા પડે છે. માથાના વાળ ખરી પડે છે, અને રૂપાણુ લાગતું કાપાનું કલેવર લખકર પિશ્તાચિનીરૂપ બને છે !

છતાં જો હજી બને તેટલી રીતે બહારની એમો અને રાગોને દાંકીને બને તેટલી કળા અને કરામતનો સાથ લઈને આહુતી લલ-આવવા પ્રયત્ન કરે છે. એનું શરીર ચૂંથાઈ જવા છતાં વ્યાધિએ સવારી કરી હોવા છતાં અને યૌવન વિદાય થઈ બચેલું હોવા છતાં પણ એનો પેટના પાટો રાજ એની પાસે ખોરાક માટે છે, એને આ જીવન આકાંક્ષા લાગતું હોય તોયે એને જીવવું પડે છે અને બીજા અથવા આપ-ધાત સિવાય એના માટે બીજું સ્થાન બાકી નથી રહેતું.

આ વર્ગમાં બીજો એક વર્ગ છે, જેને પુરાણો તથા જૂના ગ્રંથોમાં વારાગના અથવા નર્તકી તરીકે સંબોધેલ છે. કેવળ વેશ્યાજીવન કરતાં આ નારીઓનું જીવન જુદા પ્રકારનું છે. આ વર્ગ સમાજના જિંદગી સાથે જુદા રૂપે સંસર્ગમાં આવે છે, અને સમાજ એને હજીવા હૈયે તથા ઓછી દીકાએ થોડો અપનાવે પણ છે.

આ વર્ગનું આજીવિકાનું સાધન નૃત્ય અને માન-વાદ હોય છે. માન-વાદની કળા અને તેમાં રહેલી શાસ્ત્રીયતાને પરંપરાગત આ વર્ગ સાચવતો આવ્યો છે. પોતાના આવાસે અથવા રાજ-મહારાજ, શેઠીઆ શાહુકારોની મહોલાત ક બંગલાઓમાં જઈ, એ પોતાની કળાને વેચે છે અને એના બદલામાં મનમાન્યાં નાણાં મેળવે છે. મખલખ મળતાં નાણાંમાંથી એ મોજશોખ ઉઠાવી શકે છે, સ્વતંત્ર પણ રહી શકે છે, અને પોતાના ધંધાના સાથીદારો-વાજાંત્ર બજા-વૈયાઓને પોષે છે. ઘણી વારાગના અને નર્તકીઓ દોલતમંદ બની બેસે છે, અને મોટા શહેરોમાં પોતાના અલીશ્વાન મકાનો વસાવી મોજનાં-શોખનાં પૂરતાં સાધનો રાખી, સ્વતંત્ર અને મોજસુ જીવન ભોગવતી હોય છે. વેશ્યાજીવન જેવું એનું જીવન નથી હોતું, તો પણ નિર્દોષ જીવન અથવા સમાજને ઉપકારી જીવન તો એ નથી જ બનતું. આવી નૃત્યગાન ઉપર નિર્વાહ ચલાવનારી વારાગનાઓ પણ સમય મળ્યે અને પોતાની નાણાંની જૂખ સંતોષે એવો કોઈ શ્રીમંતનો નબીરો કે રાજપતિ મળી જાય તો એની સાથે આવો મેળ શરૂ કરે છે અને

એની રખાતે બની રહે છે. આવી વારિનાઓનાં આકૃષ્ટતામાં બહુ-કાંઈ, હોશિયારને ફના કરી નાખી, ચીથરેલા બની ગયેલા શ્રીમંતો શાકુકરના અનેક નખીસાઓ અને કાંઈક કાંઈક ધર્મની પેઠીના આચાર્યોના સાખલા આપણા દેશમાંથી મળી આવે છે. આજથી અણુક વર્ષો પહેલાં અમદાવાદમાં તથા હરવાગથી બદર તરફ જતાં રામે હાથે પહેલો ખંઓ આવે છે ત્યાં એક ધર્મના આચાર્યશ્રી અવારનવાર દર્શન દેતા એની બધું તેમવાં હમાતે અનુયાયીઓને તો હરીજ.

વેશ્યા અને નર્તકી બંનેના માથે એની નજીક જવાના બુદ્ધિ બુદ્ધિ હેવા છતાં એ બંનેમાં રહેલાં ભવસ્થાને, બંનેમાં બેડા છુપાઈ રહેલો વિનાશનો પિશાચ એક સરખો હોય છે. બંનેમાંથી એકની પશુ હતે ચહેલો પુરુષ સુખના સાનિધ્ય તરફ તો નથી જતો, પરિણામે વિષ આપતી આ બંને વર્ગની નારીઓ, એક ખીજની પડોશી છે. એક ખીજના ચકાનો બલે બુદ્ધિ હોય, પણ બંનેનો કરો એક છે. પ્રવેશદ્વાર બલે બુદ્ધિ જણાતા હોય પણ સોરડાની કરાચત એક જ છે. કેવળ કળાની ખેલના હાઈ, નિર્માળ અને નિર્દોષ આનંદ અર્પનારી વારા-મન... રૂપરંગિની, જેના હૃદયમાં અને જેની માનવતા કે સ્ત્રીત્વની ચાઈવતા, અંશકાશેએ કથાનકમાં કાઈકાઈ વખતે આલેખેલી છે, તે વાદળની છાયાનો આશ્રય લેવા કાઈ પણ નવજુવાન હાલમાં નહિ એવું તેને સૂચવવું આવશ્યક છે.

હજારો હૈયાને લાલકે આપવાજ જે કળાકાર બની છે, તેના લાલકાપ્રદેશમાં સૌભાગ્યનો ચંદ્રક જેવા જે કાંઈ જુવાન હાલમાં, જેને રાજ નવી ફુનિયા, રાજ નવા સાથી અને રાજની સૌભાગ્યરાત્રિ હોય છે, તેમાં એકનિષ્ઠાની, એક પતિની પત્ની ખાવવાની અને પોતાને જવાબદાર રહેવાની આશા જુવાન રાખે તો તે જુવાનને પ્રજ્વલ-જ્વળા હીવાનું અગ્નિ પતંગીયું બનવાનું જ કોડ અને મોઢ સમજવા-એ આજ નહિ તો આવતી કાલે, એક નહિ અને બીજી ઘડીએ પોતાની પાંખ જલાવી પતન પામવાનો જ છે.

એમાંથી તેઓ જ મુક્ત રહી શકે છે, કે જેઓ આ જીવનની દુનિયાથી, એ દુનિયાના સમૂળા સ્પર્શથી અલગ રહે. જેઓ પોતાની માતિઓ અને મનની કાવકાઈ, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ અને સંયમ ભજવવાની પોતાની વધુપડતી કૌમત આંકી, મનમાં છૂપાયેલી લુચ્છાઈને મહિ સમજતા, એ માર્ગે ચઢે છે, એ અગરના ચોમાનમાં જઈ ઉભા રહે છે તેઓ તેમાં જરૂર જોવાય છે. તેઓ આત્મવંચના કરનારા બને છે.

કારણ કે નારી એ પુરુષનું કોઈક ચુક છે. એવા વિરુદ્ધતા દાખલાઓ અપવાદરૂપે દેશમાં હશે, અને અપવાદરૂપે કોઈ મહાપુરુષ કાળજીની કાટડીમાં પુરાઈને પણ કાલિમા લીધા સિવાય બહાર આવ્યો હશે પરંતુ એ અપવાદરૂપ દાખલાઓના આધારે વિષના પારખા ન હોય, બધો અબળો ખવાઈ ચૂકેલું ઝેર સરીરને ઝેરી બનાવી મૂકે છે, એમ બધો અબળો એ કડીએ ચઢી ચૂકેલા નરમાંથી નબસો ને નવાણું નિર્દોષ રહીને પાછા નથી ફરી શક્તા એ સત્ય છે.

વેશ્યા અને વારાંગનાજીવનની ઉત્પત્તિ કોઈ આજની તો નથી. ઈતિહાસોમાં અને પુરાણોમાંથી અનેક ઉદાહરણો પ્રાપ્ત થાય છે, કામવાસનાનો ઉદય અને તેની તૃપ્તિનો ન્યારથી માનવીમાં આવિર્ભાવ અમે દેશો ત્યારથી આ સંસ્થા કદાચ શરૂ થઈ હોય તો ના નહિ, પરંતુ જેમ જેમ નૈસર્ગિક માનવઆકાર ઉપર માનવીએ જેટલી કૃત્રિમતા-મુંદરતા વધારી તેટલી જ હરે કામતૃપ્તિની લાલસા વધુ વલખાં મારતી બની. અને એના જ પરિણામરૂપ વેશ્યા તથા વારાંગનાનો સમૂહ ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે અને સંસારીમાં પણ છૂપી રીતે વેશ્યાજીવનના-વારાંગનાજીવનના જાવો વખા.

સત્તારીનું સદ્ગુણી. એકનિષ્ઠ પતિવ્રતનાં નિર્મળ નીરના વીરડા ઉકેલાઈ બવા: અને તે જગ્યાએ પ્રપંચ કપટ, જૂઠું શોભવું. ખટખટ, સ્વચ્છંદી, મનોવૃત્તિ વાસના ઉપર એકબૂપણું, ઇન્દ્રિયોનો વેગ અને નીસિમતાનું દોવાળું, આને ઘરસંસારી-પતિ-પત્ની, ધણી-ધણીવાણી બની બેઠેલાં નર-નારીમાં ક્યાં એવાં જોવામાં આવે છે ?

આ બધા અપરાધમય જીવન તરફ વળી રહેલો સમાજ અને સમાજનાં નર-નારીમાં માત્ર કેવળ પુરુષપાત્રના અપરાધે જ તમારાં જીવન શરૂ કર્યું છે એમ એકમાર્ગી ન્યાય કેમ આપાય ? સ્ત્રીઓનો પશુ એમાં હિસ્સો તો ખરાજ ને?

શારીરિક નૈસર્ગિકતાનો આજે જે ખંસ થઈ ગયેલો જણાય છે, જ્યોતમાં શિષ્ટતા સાથે ફેશને પ્રવેશ કર્યો છે અને ફેશનની સાથે સાથે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેમાં બ્રમરવૃત્તિ જે વધી ગયેલી જણાય છે, પોતે એક ગૃહિણી હોવા છતાં એક રૂઝ કુટુંબની સજારી હોવા છતાં તેના અંતરંગમાં એક નાબુદ વર્ણાક લઈ રહેલી-સુવાળા, પરાયા સ્પર્શની જરી જેટલીયે વર્ણાક લેતી વૃત્તિ એને વેશ્યાજીવનના બાવો તરફ આગળ જતાં કેમ નહિ વસડી જાય ?

આજનો જીવાન વેશ્યા બજારમાં નથી જતો, તોયે એને ચિથે-ટર માંહેના પરદા પર નાચિકા બની આવેલી વારાંજનાના દેહલાલિત્ય ઉપર મધુર વૃત્તિ જાગે છે, અને તેની છુપાયેલી વૃત્તિમાં સળવળાટ જણાય છે. મિત્રો સાથે એને વેશ્યાજીવનની ચર્ચામાં બારે સ્વાદ આવે છે અને એવી કથાઓ સાંભળવા અને રાચવા તરફ દિલ દોરવાય છે. એવો જીવાન સવેળા ચેતીને અજગો નહિ અને તો આવતી કાલ સંજોગોવશાત્ કદાચ એ તરફના માર્ગે થઈ એને જવાનું હશે તો પેલી જરા સરખી છુપાયેલી ચિનગારી કેમ આગ નહિ પેટાવે ?

સાવધાન અને સગમ જીવન જીવનાર જીવાન જ જીવાનીનાં આવાં બચસ્થાનોથી બચી શકે છે.

વડોદરાના એક વિશ્વાસ મહાલયમાં આજે, દીવાકર પોતાની રક્ષિમથી પૃથ્વીપટને અજવાળે તે પહેલાં જ બારે પ્રવૃત્તિ અને ધમાલ શરૂ થઈ ગઈ હતી. મુખ્ય પ્રવેશદ્વારને વધુ સોહામણો બનાવવા માટે કૃત્રિમતાએ ઉપજાવેલો આલીશાન દરવાજો વિવિધ રંગબેરંગી રંગો પૂરી તૈયાર કર્યો હતો. પુણ્યોનો થાળ લઈ સ્વર્ગેથી ઉતરી આવતી પાંખોથી ઊડતી પરિઓનો દેખાવ દરવાજા ઉપર અત્યંત મનોહર

લાગતો હતો અને પ્રાતઃ થયે રસ્તે પસાર થતા પથીઓનું ખ્યાન ખેંચતો હતો.

આત્રપણું તથા આસોપાવનાં તાજાં તોરણો અને એ તોરણો સાથે જોડેલા પુષ્પગુચ્છઓથી મંગલ પ્રસંગની યાદ દેવાવતો દરવાજો લગ્ય બાસવા ઉપરાંત આનંદનગરમાં પ્રવેશ કરવાનું આવાહન આપતો હોય એમ સહેજે જોનારને લાગતું હતું.

એક તરફ એન્ડ બગવનાર ટુકડી, બીજી બાજુ બંસી અને મસકના વાજાંત્રની ટુકડી-દરવાજાની બન્ને તરફ ગોડવાયેલી માલુમ પડતી હતી. થોડા થોડા અંતરે વાજાંત્રો તીવ્ર અને મધ્યમ સુરાવટથી વાતાવરણ માજતું બનાવતાં હતાં. એ સેવંતીલાલનું નિવાસસ્થાન હતું. આજે સેવંતીલાલની વર્ષગાંઠ હતી, ધનિક પિતાના એકના એક લાડકવાવા પુત્ર સેવંતીલાલની દર વરસે વરસગાંઠ ઉજવાતી: અને આનંદના ઓઘ ઉમટતા હતા.

નિમંત્રિત મહેમાનો બધાંજ એક વખતે આવવાનાં અધિકારી નહોતાં; પરંતુ તેમાંય અંગત મિત્રો; ધર્મિષ્ઠ સંબંધીઓ, જિજ્ઞાસુ દોસ્તોએ તો આગલી રાત્રિથીજ આવીને ઘરમાં ધામા નાખ્યા હતા. જ્યારે સવારથી તેમાં ઉમેરો થતો જતો હતો. કર્મચારીઓની સંખ્યા નાની સુની નહોતી. સેવકસેવિકાઓ ઉપરાંત રસોયા, પીરસણીયા, આઘાવાહક, સ્વચ્છતા જાળવનાર અને એ બધા ઉપર માત્ર મેનેજર તરીકે, જાતે કામ નહિ કરતાં પોતાના હાથ નીચેના માણસો બરાબર કામ કરે છે કે નહિ તેની સંભાળ રાખનાર વર્ગ પણ હીક હીક હતો.

પુરુષવર્ગ અને સ્ત્રીવર્ગ માટે એ મહેલાતમાં જુદી જુદી ગોડવણો કરવામાં આવી હતી અને દરેક વર્ગની વ્યવસ્થા, ચાકરી અને આતિથ્ય-સત્કાર માટે ખાસ બુદ્ધિશાળી જુદા જુદા માણસો ગોઠવી દીધા હતા. તેની સાથે ચાહ, કોફી, કોકો, દૂધ-એ મરમ પીણાં તૈયાર કરવા માટે જેમ અલગ ગોડવણ હતી, તેમ સોડા, લેમન જીંજર, રાસ્પેરરી; વીમટો, સ્કરબત, આઇસ, આઇસક્રીમ, આદિ માટે

માટે જુદા રૂપની મોઢવણી હતી, અયોરહું સહમોજ્ય બમોશી વડું માણસ માટે કરવાનું હતું. તેને માટે વિવિધ સામગ્રીની સ્થોભ કમરની શરૂ થઈ ગઈ હતી. નવ વાળતાં સ્થોભ યઈ જવાની આગા હતી અને સાથે અગ્રીવારે પાટલાપાણી અને અંધેશ પદ્ધતિ પ્રમાણે દેમલ ધુરશીની મેઠમણ પથ્ય હતી.

દરેક વિભાગ ઉપર મેનેજર હતો. મેનેજરની લીસે કાચ કરતાં કુશળ માણસો હતાં, અને જાહે તમામ વિભાગ ઉપર અગ્રતા કરનાર જનરલ મેનેજર હતો. આ જનરલ મેનેજરેમાં સેવંતીલાલની મુખ્યશી એના મિત્રોમાંથી જ કુશળ જુવાનો શોધી કાઢી નિયત કર્યા હતા. આ વર્ષે ખાસ સુરેન્દ્ર અને મનમોહન ઉપર આખા પ્રશંભને અવસ્થિત રાખી, કાર્થ પથ્ય ઉપર ન આવે તે રીતે કામ ચલાવવાનો કાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, સ્ત્રીવર્ગને સત્કારવા તથા આતિથ્ય કરવાનું કાર્થ સરયુખાળાએ પોતાના શિરે રાખ્યું હતું.

માત્ર સેવંતીલાલ મૌખિક રીતે કેટલીક વખત મનમોહન, સુરેન્દ્ર અને સરયુને સૂચનાઓ કર્યો જતો. અને તેનો એક ક્ષણનો પથ્ય વિશ્વંય કર્યા સિવાય અમલ થતો હતો.

સેવંતીલાલના પિતા તથા માતા જુદા જુદા રચણથી આવતા સદ્ગુરુઓ, સન્મારોઓ, રજપુરુઓ અને અન્ય સંબંધી સ્ત્રી પુરુષોની આમે જઈ, હાથ જોડી મૌખિક સત્કાર કરતાં અને વખતસર આવી પહોંચવા માટે આગમર પ્રદર્શિત કરતાં.

ઉમર, લાયકાત અને સંબંધ પ્રમાણે જુદા જુદા રચણમાં આવનાર વર્ષ વહેંચાઈ જતો.

એક જામ્ય દિવાનખાનાનો રૂમ વિવિધ રીતે ક્ષણગારી, આરામ પુરશીઓ, કોફી સેટો અને ચાહી તકીયામાં સરસ મોઢવાઓ હતો. ર્માં કષણા મહેમાનો પ્રથમ આવતા અને ધરપણી સાથે પ્રાશમિક વિરેક હરી. થોડું બેસી, પછી અંકરના જુદા જુદા રચણમાં વહેંચાઈ જતા.

દીવાનખાનાની લગોલગ બન્ને તરફ જુદા જુદા રૂમની સજવડ હતી. ડાબી બાજુથી શરૂ થતા રૂમમાં જુવાન મિત્રમંડળી અને જુવાન યુવતિઓ માટે ગોઠવણ હતી. જમણી બાજુની લગોલગ શરૂ થતા રૂમમાં આધેડ ઉંમરનાં સ્ત્રી અને પુરુષો માટે બેસવાની, આરામ કરવાની, આડે પડખે થવાની ગોઠવણ હતી.

સવારથી જ ચઢા, કેફી, દૂધ, નાસ્તો આવતા મહેમાનો માટે શરૂ થઈ ગયાં હતાં. નવા આગમ્તુક આવતાંની સાથે ઓર્ડર છૂટતો અને આવનારની સમીપે વિરિધ પદાર્થો સુંદર પાત્રોમાં રજુ થતા. આવનાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એને ઇન્સાફ આપતા અને પાકું ત્યાં સ્વચ્છ સ્થળ બની જતું.

અનેક માણસોની આવ-જા હતી. અનેક પ્રકૃતિનાં માણસો હતાં. આખું સ્થળ ધમધમી રહ્યું હતું, છતાં વ્યવસ્થા એટલી સરસ અને એટલી કાર્યક્ષમ હતી કે યંત્રની માફક કામ ચાલતું હોય એમ લાગતું. કોલાહલ, અવાજ, ખૂમખરાડ કે ધમપછાડ જરાય ન મળે.

સુરેન્દ્ર, મનમોહન અને સરયુનાળા એવી સરસ રીતે મેનેજમેન્ટ કરતાં હતાં કે એમની વ્યવસ્થા શક્તિએ આગળ ઉપર ઉજવાયેલા આવા જ પ્રસંગોને ઝાંખા પાડી દીધા હતા.

સરયુનાં માતાપિતા પણ વહેલી સવારથી જ અત્રે આવ્યાં હતાં સરયુની કામ કરવાની શક્તિ અને એની ઝડપ એકી નજરે જોઈ રહેલી એની માતાએ સરયુના પિતાનો અચાનક વચલા રૂમમાં બેટો થઈ જતાં ધીમે રહીને કહ્યું:

“ અહાહાહા ! આ સરયુ તો જુવો સરયુ ! વાલામોઈ શું કામ કરે છેને ! હું તો ક્યારની જોઈ જ રહી છું. કેટલી ઝડપથી એ કામ પતાવે છે ! આટલા બધાં માનવી મેં માન છે, પણ બધાંબને કાંઈ કે’તા કાંઈ ચીજની કોશુપ જ ન મળે. એનો સપાટો અને ઝપાટો ! આટલી બધી આવડત તો મેં કાંઈ દી એનામાં જોઈ નહોતી.”

પત્નીના મોઢેમી પુત્રીનાં વખાણુ સાંભળી સરયુના પિતાએ કહ્યું:

“ભાઈ, ત્યારે જ તો હું વારંવાર કહું છું કે ‘એ સરયુની મા ! તમે આકળાં ઉતાવળ ન થાઓ. આ નવી કેળવણીમાં સુધરેલાં ડોકરો તો ખડું અજબ છે, હો ! એમને તમે જ્યારે જડાં ઉતરીને નિરખો ત્યારે જ એમનામાં આવેલી દુશિયારીની તપને ભાળ મળે. ન હોય તમારો જીનો જમાનો કે રોટલા ઘડ્યા, લામનો ધૂમરો તાણ્યો અને ઓરડે બેસીને ફુંકારા ભણ્યા એટલે પત્યું ! આ તો ભાઈ તરીન રંગત અને નવો જમાનો ! હા, હા, હા,” કહી તે હસ્યા.

અને સરયુની બાપી પણ હસ્યા વગર ન રહેવાયું અને એમના બોબા મોઢામાં સેવંતીલાલની માતાએ આમહપૂર્વક ખવરાવેલા પાનનો મોટો ડુચડો ચાવ્યા વગર અંદર ભરાઈ બેઠો હતો તે બહાર નીકળી પડ્યો, એથી નીચે મખમલની પ્રાયરેલી જમમ બગડી !

“બાપુ, તમે આટલાં વરસ કાઢ્યાં તોયે એવા જ રહ્યા !” કહી વીમેથી પાનનો ડુચડો નીચેથી આડું અવળું બોઈ, કાઈ બેનાર નથી જાણી મોઢે સંકારી છીએ અને ચાલતી પકડી. પાછું વાળી એમણે પતિ સામે મોઢું મલકાવ્યું. હજીએ સરયુના પિતા ‘હા...હા...હા, ખડખડ હસતા જ હતા.

બોજનનો વખત થયો. બોજનના રૂમમાં પાટલાની પંગત થઈ. બીજા રૂમમાં ટેબલ-પુરશી ગોઠવાયા. બોજનમાં ભાગ લેનાર વર્ગ ગોઠવાઈ ગયો. ઝપાટાબંધ પીરસણ ચાલુ થયું, અનેકવિધ શાકભાજી, બે-ત્રણ ગાંતનાં પકવાન અને ફરસાણ, ચટણીઓની સળવટ, રામણું અને ચટાકા, પાપડ અને કચોરી છત્યાદી વિવિધ ખાણ-પેય, ચોરસ, લેલ પ્રદારોની સળવટ હતી કે જમનારને ક્યું પ્રથમ જમવું એ જ સમજ ન પડે; રાત્રિને અનુકૂળ મહેમાનો આહાર લેવા લાગ્યા. વચમાં ખરકમિશ્રિત અને સુગંધીવાળાથી સુગંધીત અનાવેલું જળ ગુલાબજળ સામે મિશ્રણ કરી પીવામાં અપાત્ર હતું, આરસના પાટલા હતા અને જમવાનાં માથો તથા પાણી પીવાનાં બાજો-પાકા બધા વિશુદ્ધ ચાંદીના બનેલાં, એમ આપવાથી અમક મારલાં જણાતાં

હતાં. દરેક ગૃહસ્થને પાટલે એકેક હાથ લૂછવા માટે નવો નેપકીન પહેલો હતો. છત ઉપર પંખા ફરફરાટ કરતા હવા રેલાવતા હતાં. ખારીઓ ઉપર ખસતી ટકીઓ લટકતી હતી.

જમ્યા પછી સુવર્ણયાળમાં પાન, સોપારી, એલચીનો થાળ મધ્યખંડમાં રાખેલો હતો, જ્યાં ત્યાં મુખવાસ લેના આવીને આસ્યાં જતાં.

આ રીતે બપોરનું ભોજનકાર્ય પતી મયું. મોટી સંખ્યામાં મહેમાનો ભોજન લઈ, કાઈ સેવંતીલાલની, કાઈ એમના પિતાની રજા લઈ વિદાય લેવા લાગ્યા, અનેક ગૃહસ્થો તરફથી સેવંતીલાલને અભિનંદન સાથે વિવિધ વસ્તુઓની ભેટ મળતી, તે સ્વીકારવામાં આવતી. ખાસ મુનીમ આ વસ્તુઓની નોંધ ખારિદાઈથી કરી સાચવતો.

વર્ષગાંઠનો બપોરનો જલસો પૂરો થયો. બધા વામકુહી કરવા લાગ્યા. પાછળથી એક જ પંક્તિમાં સરયુ સેવંતીલાલ, મનમોહન અને સુરેન્દ્ર જમવા બેઠાં, ખીજાં પશુ આઠ-દશ મિત્રો-જુવાન ઓ પુરુષો જમવામાં હતાં. અત્યારે તો બધા આ ભગ્ય જલસો સફળ ઉજવાઈ રહ્યો હતો, તેને માટે સરયુયાળાના મ્હોફાટ વખાણ કરતાં હતાં. સરયુ પોતાની પ્રશંસાને નીચે મુખે સાંભળતી ભોજન લેતી હતી, હજી રાત્રિનો જલસો તો બાકી હતો.

*

*

*

સેવંતીલાલના જન્મદિવસનો જલસો અથવા કહો કે વર્ષગાંઠ ઉજવવાનો દિવસનો જલસો લગભગ પૂરો થઈ ગયો. આમંત્રિતોની સંખ્યાનો મોટો ભાગ માત્ર આ ભોજનસમારંભ, આદર, સત્કાર, હાર-તોરા, કુટુંબની અત્તરદાની, આવો-પધારો, આવળે, અને ભેટસોબાદો લેવા-દેવનો વિધિ કરી, વિદાય લઈ ગયો. હવે તો સાંજના જલસામાં ખાસ કરીને સેવંતીલાલના ખાસ અંગત મિત્રો અને જુવાન વર્ગ એવો પશુ હોય કે જે સેવંતીલાલનાં માતા પિતા સાથે ગાઢ સુબંધ ધરાવતા હોય એટલે કે લગભગ સો-સવાસો માણસોની

હાજરી હતી અને એ સર્વેને સેવા અર્પવા અને દોડાદોડ કરવા જોષતાં સાધનસામગ્રી વખતસર જરૂરિયાત પ્રમાણે વગર માથે પહોંચતી થઈ જાય તે માટે સેવકવર્ગ રોકવામાં આવ્યો હતો. રાત્રિના આમનનને સૂચવતી સંધ્યા આવી અને મહેલાતમાં દીપમાળ પ્રગટી ઉઠી. ઇલેક્ટ્રીકના જોડાણની એવી તો સરસ સજવટ કરી હતી કે આખી મહેલાત ઝળાંઝળાં કરવા લાગી. આધેડ, વૃદ્ધો અને ઉમરલાયક સભ્યો માટે ઇલાયદી ગોઠવણ હતી. વિવિધ જાતનાં પીણાં હાજર હતાં, ઉપાહાર માટે સંપૂર્ણ સગવડ હતી અને આગ્રને ઉચકી લેનારા સેવકો ખડે પગે તૈયાર હતા.

એક અલગ જુદો વિભાગ જુવાન વર્ગ અને સેવંતીલાલના મિત્રમંડળની બેઠક માટે હતો. રોનકદાર વિવિધ સામગ્રીઓ અને આરામાસનોથી સુસજ્જ, મનને આહલાદ અને આનંદ ઉપાજવે તેવો બીજો રૂમ આ ખંડની લગોલગ, અને પરસ્પર આવ-જા થઈ શકે, તેમજ આ મુખ્ય ખંડમાં ચાલતી સર્વ ક્રિયા જોઈ શકાય એવો ખંડ હતો. ત્યાં સેવંતીલાલની સહાધ્યાયિની સ્ત્રી-મૈત્રિણીઓ, જુવાન સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓને માટે સગવડ હતી.

રાત્રિના નવ થયા અને આગળથી કરેલી ગોઠવણ પ્રમાણે નીના-જનન સેવંતીલાલની મોકલાવેલી મોટરમાં પોતાના સધળા સાજ અને બજવૈયા સાથીદારો સાથે આવી ગઈ. રાત્રિના નવ વાગે એનું સંગીત શરૂ થયું.

બારીઓ ઉપર ખસતી ટટ્ટીઓ લગાવી હતી. ઉપરથી કુવારો પાણી ઝાંટતો હતો, જુદા જુદા ટેમ્બલ ઉપર રાખેલી ફૂલદાનીઓમાં આગળથી ભરાઈ ગયેલાં; અતરો-જળો મીઠી મહેક વરસાવતાં હતાં, પોપટીયા કલરની બત્તીઓ અને રો પ્રકાશ ફેલાવતી હતી. મખમલના ગાલીચા ઉપર માથાના વાળ સમારવા જતિયે આગળથી વારંવાર બાલપ્રદેશ ઉપર જટકી આવતા, એને હાથથી સમારતો અને યૌવનની અસ્તીથી જેનો ચહેરો આજે કામરેવનાં સ્વરૂપસભો બની રહ્યો છે.

તે સેવતીલાલ, ભરાવદાર શરીરવાળો પોતાની આંખો ઉપર પિતા-જીના આમહથી મૂલ્યવાન વીંટી ધારણ કરી, શરબતી મલમલનું એક પહેરણ અને ઢાઢાની ખાસ બનાવટની સોનેરી કિનારની ધોતી પહેરી એક પગ અવળો રાખી; પાછળ રાખેલા તકીયાને અઢેલી બેઠો છે. તેની બાજુમાં મનમોહન અને સુરેન્દ્ર મિત્રો અને પ્રશ્નસંકે એક બે દારમાં ગોઠવાઈ બેઠા છે. પડખે જ રાખેલા હિંચી કાંમ-તના સોફાઓ ઉપર કેટલાક અન્ય મિત્રો બેઠા છે. દાર ઉપર આમને ઉઠાવનાર કલાગરો અને રૂમિને જણનારા પરિચારકો ઉભા છે, અરધા અરધા કલાકને અંતરે વ્યવસ્થાખંડમાં સોડાની બાટલીઓ ફૂટવાનો અવાજ આવે છે તેની અંદર હિંચી જાતની સરાનું મિશ્રણ પશુ થાય છે અને આ રૂમમાં ચાંદીની સુવર્ણનાં ચિત્રોએ ઓપતી હીંચોમાં, પ્યાલા ગોઠવાઈને આવ્યે જાય છે. સેવતીલાલ પોતાના મિત્રોને આમહ કરી પીવરાવતો જાય છે, અને પોતે પશુ લે છે, વારંવાર મનમોહન એને ગટગટાવે છે અને આંખોમાં ચમક ઉભારાય છે, રાત્રિના અગીયાર વાગે છે. વૃદ્ધો અને વડીલો આખા દિવસના થાકે સુવાની વ્યવસ્થા કરે છે, હવે યુવાનવર્ગની મહેરીલ જામતી જાય છે. શરૂઆતનું સ્વર-સંગીત નીનાજનન ગાય છે, અગીયાર વાગ્યા પછી નીનાજનનની પાલક પુત્રી સ્વામાદેવી; અદાર વરસની ઉમર, ભરપુર યૌવન અને નર્તકીના સજ્જવેલા તથા કળાથી મહેલા મૃગારે તૈયાર બનેલી યુવાન વર્ગનાં દિલને બહેલાવવા, બાવાનું શરૂ કરે છે. યુવાન વર્ગની મામણી છે કે હવે સ્વર-સંગીત બંધ કરીને શબ્દ-સંગીત શરૂ કરવામાં આવે તો ઝોર મળ આવે !

શરૂઆતમાં તો બાજુના ખંડમાં સંગીત સાંભળવા અનેક યુવાન ઓઓ એકઠી થઈ હોય છે. પરંતુ રાત્રિ જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ કોઈ રજા માગીને તો કોઈ રજા વગર વિદાય લે છે. વખ-તસર ઘેર પહોંચવાની કોઈને ઉતાવળ છે, તો કોઈને ધરનાં વડીલો મોઢી રાત કેમ બહાર આળી એવું કહેશે, એવી દહેશત છે. અને તેઓ ઉઠીને ચાલતી થાય છે.

જેમને ઓઢી જ રાત્રિ આખી ગાળવાની રજા મળી છે અને જેઓનાં વડીલો પણ રાત્રિભર આ જ ઘરમાં રોકાવાના છે એવી પાંચ સાત સ્ત્રીઓ-જુવાન છોકરીઓ માત્ર આ ખંડમાં બાકી છે.

સરયુ આજે વસંતની ફાટીલા શી; સવારથી મસ્તીમાં ગેહડૂપ બનીને બાગ લઈ રહી છે. એને થાક નથી, કંટાળો નથી. જૂન-તરુની યાદ નથી. એનામાં કોઈ અવર્ણનીય દિલના જીડાણનો ભાવ ભરતીએ ચઢ્યો છે. બાર વાગ્યાનો રાત્રિનો સુમાર છે, પણ એ પ્રવેશદ્વારને ઓઢીને સંગીતના રસમાં તરબોળ બની બેઠી છે. સેવંતીલાલને સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય અને સેવંતીલાલ પણ એને જોઈ શકે એ રીતે એણે બેઠક લીધી છે.

યુવાન પુરુષોનાં રૂમમાં વારંવાર ઠંડક આપતાં વિવિધ પીણાં આવે છે, અને રુચિ પ્રમાણે પીવાયે જાય છે. સેવંતીલાલ સેવકને સ્ત્રીઓવાળા રૂમમાં એ પીણાં લઈ જવા મોકલે છે અને વીમટા કે શરમત જુવાન સ્ત્રીઓ પણ લે છે.

કાચની ડીશમાં એક ખાસ તૈયાર થયેલો તે સેવંતીલાલ સામે લાવીને સેવક ધર્યો અને સેવંતીલાલે રૂમના પ્રવેશદ્વાર આગળ ઓઢીને બેઠેલી સરયુનાળા તરફ તે લઈ જવાના સેવકને સંકેત કર્યો. સરયુએ તે જોયું, એની આંખો સેવંતીલાલ સાથે મળી અને એનાથી થોડુંક દસી જવાયું. સેવંતીલાલે મીઠું મરકીને એનો એ જ રીતે મૌન જવાબ આપ્યો.

સેવક એ પ્યાલો લઈને સરયુ પાસે પહોંચ્યો. સેવંતીલાલની આંખોમાં પી જવા માટે સરયુએ આમ્રદ જોયો. સ્વાદમાં મીઠું પીણું હોવા છતાં એમાંથી આવતાં ખુશબો તીવ્રતર હતી. અણબધા અને તદ્દન નવીન હાવ છતાં સરયુનાળાએ પ્યાલો લીધો અને ફરી આંખો મળી આખોય ખાસ તે મટમટાતી ગઈ !

સ્વામીદેવીએ વાણી સાથે સૂઝ મીલાવીને જાન શરૂ કર્યું હતું. એમી મીઠો અને મોહક અસજ તથા શબ્દે શબ્દે દિલને હલેસાં દેતા મતિના ભાવથી શ્રોતાવર્ગ રંભની હેલે ચઢ્યો હતો.

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

धीस अनलने पथसें आकर,
नीले नलडे उरपर छा कर,
रीमजीमरीमजीम लूटे अपनी,
नल धिर धिर धन धरसाते है,

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

रसय पंजे ये नील लार दीये,
हरमे गृहिलिका प्यार लीये,
संघा की धुमील छाया मे
नल पल नल डौं के लता है;

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

रानी के भायेका भिन्दु,
नलमे जीलभील करता धन्दु
नल न्योस्ना की सित आदर मे,
लिपटे अगनन को लते है;

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

कलिकायो के मुप युम युम,
सौरल महिरा पी उमजुम,
माइत के मन्द उकोरे नल.
पुलकित करते हुलराते है ;

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

नल पास नलीं ठाई होता,
मे नलता हुं सल नल सोता,
पलकों से नीये उतर उतर,
नल सपने दील लहेलाते है,

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

क्यों याद तुम्हारी आती है ?

(शेभर-सरिता)

रानि सल सल करती वीती रही हती, नलभा अंद मध्या-
नशे सोमे कणाये आदनी वरसावी छाई रखी हतो. स्वर-संगीतना

આહવાદમાં શ્રોતાવર્ગ સમયનું જ્ઞાન ભૂલ્યો, એકતાન બન્યો હતો. સુદ્ધિ અને વિવેકને અનહદ પંધેલો સૂરાએ છોડાવી દીધેલા હતા. પોતપોતાના આસન છોડી, જેમતેમ વૉખાયેલો જીવાનવર્ગ આખમાં નશા અને શરીરની સમગ્રતા જાગવી નહોતો શકતો.

સરયુઆળા સંગીતમાં રહેલા ભાવે હેલે ચડી ચૂકી હતી પણ તેનું મગજ કોઈ જુદા જગતમાં વિહરતું હોય એમ એને લાગતું હતું. બેઠાં બેઠાં કદાચ ગળડી પડાશે એમ એને જ્ઞાન થયું. એણે પાછળ રૂમમાં નજર કરી તો સ્ત્રીવર્ગ ક્યારનોયે ઉઠીને ચાલ્યો ગયો હતો. અહીં તે માત્ર એકલી હતી.

ગોઠવણ કરેલા સુવાના રૂમ સુધી પહોંચી જ નહિ શકાય, એટલે જરા સ્વસ્થ થવા માટે એ જ ખંડમાં મિજાવેલી માદી તકીયાની બેઠક ઉપર તે જઈને આડી પડી અને એણે જાગૃતિનું જ્ઞાન ગુમાવી દીધું.

છતાંયે એ ઉંઘતી નહોતી. બાજુના ખંડમાંથી આવતો સ્વામા-દેવીનો સ્વર તેને ઢંઢોળતો હતો.

તત્ત હૃદય સુકાસાં હૈ મન,

બીત રહ્યા બિન વરસે સાવન,

ધન બન ઉર આંખનમેં, છા જા, શીતલ હૃદય,

બના જા—આ જા.

આટલો આનંદ, આટલા આનંદ પ્રમેદનાં સાધનોની વિવિધ સળવટ અને સર્વોપરિ મોજમજદારી ઉજવાયેલા દિવસ અને રાત્રિમાં પરિપૂર્ણ ભાગ લીધા છતાં સરયુના તન-મનમાં કોઈ અતૃપ્ત તલ-આટ, વલુપુરોયેલી ભૂખ અને સળવળી રહેલી ઇન્દ્રિયોની વાસના તેને સતાવતી હતી.

રાત્રિના ત્રણ થઈ ગયા, સંગીત બંધ પડ્યું. કાલાહલ શમવા લાગ્યો. રાત્રિ નિઃશબ્દ બની. ચંદ્ર ખારીવાટે ડાહ્યાનું કરી, માદીની જ પથારી ઉપર વીખરાયેલાં વસ્ત્રો અને છૂટી ગયેલી વેણીથી સ્વપ્નસ્થ નિદ્રા લેતી પડેલી સરયુ ઉપર છાંય રહ્યો હતો. સ્વપ્નસ્થામાંયે એનું

દિલ અને દિમાગ કાઢક મુખ અને તૃપ્તિની લાલસા માટે તલસી રહેલું દેખાતું હતું.

અમાનક એને પોતાના ખંડમાં પ્રવેશ કરતું હોય તેમ લાગ્યું. છતાં તેણે આખો ન ખોલો, તે ન ખોલી શકી ! ક્ષણ માત્રમાં પોતે દાર્દના બાહુપાશમાં જકડાયેલો છે એમ લાગ્યું. છતાં તે ઉઠી ન શકી. અને શરમાયેલો ચંદ્ર બારીએથી પોતાના કિરણો સૂકેલો રહ્યો. પોતે જાગે છે કે જીંધે છે, એની એણે ખેવનાએ ન કરી, તેના દિલનું ધડકન વધી રહ્યું હતું. આજો ભય ધરધરાટ મચાવતો હતો. તેની વચ્ચે રહીને ય ધરતીએ મેઘની ધારા ઝીલી, વસુંધરા મંધવતી બની ગઈ. દિલ, દિમાગ અને હૈયાએ તૃપ્તિનો ઓડકાર લીધો. ઇન્દ્રિયો ધરાયા પછીનો સંતોષ અનુભવી રહી. પ્રગટ નિદ્રાને ખોળે સરખુ જઈ પડી. શીજ દિવસના બાલ રવિનાં કિરણો પ્રગટયાં ત્યાં સુધી.

*

*

*

મનમોહન આજે બિછાને પકડાઈ પડ્યો. ગઈ રાત્રિનો એને ઉજ્જગરો હતો, દિવસે દોડાદોડી પહોંચી હતી. જમવામાં પણ નિયમન નહોતું રહ્યું, અને રાત્રિની મહેરીલમાં અત્યાધિક બાન્ડી લેવાઈ ગયો હતો. બીજે દિવસે એને ઘેર આવીને જ પથારી કરી સૂતો હતો. પરંતુ તેને ઉલટી કેમે કરી બંધ નહોતી થતી. ધરના બધાં મુંઝાઈ પડ્યાં હતાં. એના પિતાને ઓલાવવા માટે તાર પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

ડોક્ટર બે વખત આવી ગયા. પરાધર્મી જ પેશાબ બંધ હતો. થોડો થતો, પણ પારાવાર બળતરા થતી અને ટીપેટીપે થતો હતો. પેટમાં દવા ટકતી નહોતી. દવાના વારંવાર ડોઝ અપાતા હતા. દૂધ અને સોડાના મિશ્રણ સાથે પડીકાં આપેલાં હતાં. પણ તે દવા પેટમાં ટકે ત્યારે ને ! છતાં દવા આપે જતાં હતાં.

રાત્રે દશ વાગે તેના પિતા આવી પહોંચ્યા, મનમોહનની સ્થિતિ, એનો ચહેરો, એનું લેવાયેલું અને કાળાશ મારી ગયેલું બદન

જેમને પહેલી જ નજરે જોમનું સવારે લોહી બળી ગયું. જે કે આખા દિવસના ડોક્ટરના ઉપચાર અને સતત દવાના માસથી તથા છેલ્લા આપેલા ઇન્જેક્શનથી એની પ્રકૃતિમાં સુધારો હતો, ઉલટી થતી અટકી હતી અને પેસાળનો ખુલાસો પણ થવા લાગ્યો હતો.

ખીજે દિવસે મનમોહનના પિતા સારવાર કરતા ડોક્ટરના દવાખાને પહોંચ્યા, તેને મળ્યા અને મનમોહનના વ્યાધિ સંબંધમાં પૂછપરછ શરૂ કરી:

“ ડોક્ટર સાહેબ ! આ છોકરા માટે આપને શું જણાય છે ? ”

“ જોનેરીયા ! ”

“ હું ન સમજ્યો, ડોક્ટર સાહેબ ? ”

“ ન સમજ્યા હો તો સમજો કે એને પરમો—પરમિયો અમે છે. ”

“ બાપ રે ! આટલા છોકરાને આવો વ્યાધિ શાથી સાહેબ ? ”

“ અરે બાપ ! રાગ કાંઈ કહીને થોડા જ આવે છે. એને માટે આપણે રસ્તો કરી આપીએ એટલે એ ચાલ્યો જ આવે ને ! ”

“ ત્યારે સાહેબ ! આ છોકરાએ એને માટે રસ્તો કરી આપ્યો, તે હું કેમ માનું ? એ માટે બચ્ચું તો બહુ ઠાવકું અને નીતિ-નિયમને માનનારું છે. ”

“ તે એક દિવસ હશે, મીસ્તર, પણ આજે નહિ, એણે કેટલાક મહિનાથી વેસ્થાળખરમાં જવાનું શરૂ કર્યું હતું. ”

“ હોય નહિ ! ”

“ તે તો ઈશ્વર જાણે. મને તો દરદીના દરદ અને દરદ થવા પાછળના કારણ સાથે નિસ્થત છે, દરદીને મેં પૂછેલા અને એણે આપેલા સાચા જવાબથી, તમારી જગ્યાએ એક વાલી તરીકે જાણવાની ઈચ્છા જ છે ત્યારે મારે સાચી હકીકત કહેવી જોઈએ. તમારો મનમોહન કેટલાક વખતથી રંડીખખરમાં જતો હતો. એનો એપ એને લાગ્યો અને યોજામાં પૂરું એણે આ રાગનો તેને હુમલો થયો તે રાત્રે બેહદ દારૂ લીધ્યો હતો, એટલે એકદમ અસર થઈ ! ”

“ હાર..... ? ”

“ હા જી, સમજો કે આન્ડી ! અને મહેશીદમાં તો એનો અંદાજ થોડો જ રહે છે ! એટલે એક સાથે એની મૂનનળી અને લિવર ઉપર અસર થઈ. એથી એ ભાઈ પટકાઈ પડ્યા. ”

“ સાહેબ ! કદાચ તેમ એવાનાં કારણનો આજ અંદાજ..... ”

“ ના જી, આ મારા અનુમાનથી આપને હું હકીકત કહેતો નથી. મેં તો દરદીને સવળી હકીકત જોવી હોય તેવી છૂટથી અને કહી દેવા મુશ્કેલી આપેલી, અને જોવી તેણે અને કહી તેવી જ આપને એક અક્ષર વધારી સિવાય કહું છું. એથી આપને એમ નથી સમજવાનું કે મનમોહન ઉપર હું કાંઈ એના આરિત્ય સંબંધમાં આક્ષેપ કરવા માયું છું. હા, મનમોહન સ્વભાવનો ધણો સારો છોકરો છે, પણ હોય ! સંમોહોષથી આજના નવજુવાનો આવી લેતે ચડી જાય છે, તેથી શરીર ખરાબ કરે છે, જો કે તુરત જ દરદ દખાવી દેવાના ઈલાજ મેં કામે લીધા છે. ઘણા થોડા તખતમાં એ પથારી છોડીને પુનઃ સારો થઈ જશે. ”

“ એટલે જલદી એ પૂરો તંદુરસ્ત થઈ જશે, ડોક્ટર સાહેબ ! ”

‘ અરે ભાઈ ! તંદુરસ્તીની બાબત આપણે બાબુ ઉપર રાખીએ. માત્ર એક વાતની આપને ખાતરી આપું કે આ અડવાડિયામાં મનમોહનની ઉલટી અને યુરિનના બળતરા બન્ને નાબૂદ થઈ જશે, પછી તો એ હરશે ફરશે. ખોરાક લઈ શકશે, છતાં એ ઇન્જેક્શનનો ટ્રાન્ક અને થોડીક પેટાટો લીધા કરે તો સમજો કે ફરી આવો હુમલો નહિ થાય, અને જો થશે એમ માની લ્યો તો પાછી બ્લાન-પૂર્વક એની સારવાર કરવાની રહી. અને એ જો અહીં હશે તો કાંઈ દરકત નહિ. જે કુટુંબમાં એ રહે છે તેના હું ફેમીલી ડોક્ટર છું. એને હું સંભાળી લઈશ. તમારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. અને માસ્તર ! હવે સાહેબજી. મારે જરી વિઝિટ જવું છે, એટલે હું હેડીફ. ’

‘ હા, સાહેબજી ! ’

દવાખાનેથી થીર આવતાં મનમોહનના પિતાને પણ નીચેથી

પૃથ્વી સરકતી જણાઈ, આકાશમાંથી વરસતી અમિશિખાઓ એમના મન અને શરીરને બાળી રહી હતી.

“મનમોહનને વધુ કુશળ, વધુ કુશિયાર અને આગળ વિદ્યા-બ્યાસ માટે મેં બહેનને ત્યાં મોકલ્યો અને એની આ રી દશા ? ઉછરતો, હજુ મૂછનો દોરો પૂરો ફટયો પણ નથી, અને મનમોહન વેશ્યાખજરમાં જતો, દારૂ પીતો બન્યો અને એનાથી એને પરમો અને કિવર ખરાબ થયાં !”

પરમ ધર્મનિષ્ઠ, સાદું ગ્રામ્ય-જીવન બાળી હૃદય નિર્વાહને કારણે સાત્ત્વિકતાથી નોકરી કરી, ‘સ્વધર્મે નિઘનંશ્રેયઃ પરધર્મો મયાવાહઃ’ ના સત્રને સમજી નૈતિક જીવન જીવતા પિતાને પુત્રની આ અવદશા અને બ્રજતા ક્યાંથી, કેવા પ્રકારે આવી મળી ? શું ધર્મ ગયું ? એ તેને ન સમજાયું અને મતિ બ્રમિત થવા લાગી.

મૂઝે મોઢે દીકરાની સારવારમાં એમણે આઠેક દિવસ વીતાવ્યા. મનમોહન હરતો ફરતો ધર્મ ગયો હતો. એની પરીક્ષાનું પરિણામ આવ્યું. તેમાં એ ગણિત અને મુખ્ય ભાષામાં નિષ્ફળ જવાથી નાપાસ થયો હતો.

પિતાએ પુત્રનો સરસામાન બંધાવ્યો. બહેનનો આમહ હતો કે મનમોહનને પાછો જરા ઠીક થઈ જાય એટલે પાછો અહીં મોકલી આપવો. તેનો બહેનને નારાજ નહિ કરવાની ઇચ્છાએ દુકે જવાબ આપ્યો કે “હવે મનમોહનને આગળ અભ્યાસ કરાવવાની ઇચ્છા નથી રહી. શરીર એતું કથળી ગયું છે.

“અને આર મહિનાની મહેનત પછી જે આ રીતે નાપાસ થાય, અભ્યાસ નકામો નીવડે, તો નાણાં અને સમયનો દુર્વ્યય કરવો તે અમારા જેવા સામાન્ય માણસને પોષાય નહિ” અને બેન-બને-વીનો લાગણી સાથે આભાર માની મનમોહનને સાથે લઈ પિતાએ પોતાના વતનની વાટ લીધી.

એ જ બાદી, એ જ નાનાં રટેજનો, ખેસનાર એ જ મનમોહન, બ્યારે ઘર અને ઘરના સંસ્કારથી રંગાઈને નવો અભ્યાસ કરવા

અને નરી દુનિયા નિહાળવા માટે આવી રહ્યો હતો, તે મનમોહન અને આજે પિતાની જોડે વતન તરફ જઈ રહેલા મનમોહનમાં આસ-માન જમીનનો ફેર હતો, એ ફેરફાર શું એણે આગળ વધારેલા વિદ્યા-ભ્યાસે સભર્યો હતો ?

સાચી વિદ્યા કદાપિ ક્ષત્રિને અનધિકારી, રાગી, માનસવિકૃતિ અને નીતિહીનતા શીખવે જ નહિ. સાચી વિદ્યા તો વિનય, પાત્રતા, ધન, ધર્મ અને સુખ જ આપે, વિદ્યા ઉપર—અભ્યાસ ઉપર આક્ષેપ શા માટે ? ધણીય વિદ્યાભ્યાસ કરતા નવજુવાનો દેશમાં તો શું, પર-દેશમાં જઈને પણ પારંગત બની, અણીશુદ્ધ નૈતિકતા, પવિત્રતા, અને સ્વધર્મનિષ્ઠતા જાળવી, સ્વદેશ આવી વિદ્યાનો પ્રકાશ મેળવી તેજસ્વી બનેલા વિરલા યુવાનો શું નથી હોતા ?

બિગાડ તો કરે છે વાતાવરણ, રહેણીકરણી. સંગદોષ અને પછી તેની વચમાં રહેલો નુશળા મનનો માનવી મનસ્વી બની, આગળ-પાછળ નજર ક્યાં સિવાય દોટ મૂકે છે.

પિતાની બાવના મરી ચૂકી અને તેની સાથે મરી પરવાર્યા મનમોહનનાં ભુદ્ધિ, શરીર અને ઝોજસમાં રહેલાં જુવાનીનાં તત્ત્વો:

એ લઈ આજ્યો વતન તરફ એપી રાગનાં જોડાં મૂળ કુભુદ્ધિ, અસ્થિર મન અને ચંચળ સ્વભાવ: વિદ્યાર્થી એ રહ્યો નહિ અને વિદ્યાભ્યાસ કરવા જેવા એના મગજનાં કેન્દ્રો ન રહ્યાં. પણ એ સાડ તાબુ સંસારી જીવન જીવી શકે એવું સુદૃઢ શરીર પણ ગુમાવી બેઠો.

માંદણ રાગી શરીર અને વિકૃત માનસ લઈને એ જીવશે, આજીવિકા-નિર્વાહ, ચલાવવા જેવો તત્પર પણ કદાચ થશે, કદાચ સંસારી બનીને એક નિર્દોષ પત્નીનો પતિ બની બેસશે. પરંતુ તેનાં જીવનની જુવાનીનાં મૂળમાં લાગેલો આ સડો એને સતાવતો રહેશે. કાયાની ઇમારતના પાયમાં દટાયેલી વિષની સુરંગ એને વારંવાર સતાવશે એ જીવશે-કદાચ લાંબુયે જીવશે. પરંતુ એ જીવનમાં સૌરભ-ભરી મહેક નહિ હોય.

નવજુવાન ! સાવધ થા ! યૌવનનાં બચસ્થાનો તને સચેત; સજ્જન

જાગૃત, રહેવા સફેશ સંભળાવે છે, અને મનમોહનનાં વિતકકથા તરફ ચારંચાર નજર કરી જવા તને જાગૃત રહેવા સૂચવે છે.

તાઈ જીવન, તારી રોજનિશિ અને રોજના કાર્યક્રમ કરી કરી તપાસી જ, તાઈ મન સંભાળ અને યુદ્ધિની ફેરતમાસ કરી જો.

ઉગતા જીવાન ! સ્વચ્છ, સુંદર અને સુદૃઢ તથા યુદ્ધિમાન જનતા માટે તારા રોજના ૨૪ કલાકની એકે એક મીનીટને તારે ખાખેરી, સાચવી, શોધી લેવી જોઈએ,

જરા જેટલીયે પ્રમાદભરી કાર્યનીતિ તને એકદા તારી મંઝી-લના મિતરા ઉપરથી હડસેલી ન દે, તે માટે સાવધાન થઈ રહે; મિત્રાદર ! આવ. હવે પેલી અદ્ભુત યુવતીની શી દશા થઈ એ તને બતાવું. :

મનમોહન પિતાની સાથે વિદાય થઈ ગયો, વડોદરામાં શાન્તિથી જે ઘરેડે ઘર ચાલતું હતું તે ઘરડે ચાલવા લાગ્યું. સરયુની માતા એક વાત નવી સમજતી થઈ કે ‘કો’ ન ‘કો’ પણ આ હું અને મારા જેવા જીના જમાનાનાં માનવીઓ કુવાના દેડકાં જેવાં બની બહાર નીકળતાં જ નથી. એનો વરવેવાર ચાલતો તો રહે છે, પણ આ નવી કેળવણી અને આજનાં ઉછરતાં છોકરાં અમારા કરતાં હોશિયાર થાય છે એ વાત તો સાચી છે.

“હું તો અત્યું પાંચ મેં માન આવે કે મુંઝાઈ જાઉં છું, રસોડું સંભાળવા જાઉં ત્યાં ઓરડો બગડે ને ઓરડાને સાચવેલા જાઉં તો ચૂના પર તપેલીમાં ભાત દાઝવા માડે. એનું કારણ ? કાંઈક અમારી આવડતની ખામી ખરી. કેળવણી એ તો કેળવણી :

“મારી વાલીડી સરયુ ! આ પાંચમો માણસને જમાડ્યા-રમાડ્યાં અને વિદાય કર્યાં, પણ જરીયે અદખાલ જ નહિ. ખખરે ન પડી ! આટલી બધી ચીજો બની, ખીરસાષ, જમી ઉઠ્યાં પણ જરાય ખુળસાગાટ તો મળે !

‘વાત તો સાચી, છોકરાં ફરફરે અને બહાર બધા આવે, ઘર છોડે તો જ દુનિયાના કામકાજમાં પાવરધાં આવ, માટે સરયુ મારી

હોશિયાર થતી જાય છે. આપણે એને હવે રાક્ષી નહિ અને ટોક-વીંચે નહિ.

આ રીતે સેવતિલાલને ત્યાં ઉજવાયેલા જન્મગાંઠના ઉત્સવની અસર સરયુની માતાનો માનસપથટો કરી ગઈ.

સરયુએ તે રાત્રિ સેવતિલાલને ત્યાં ગાળી હતી, એ રાત્રિ પ્રમોદ-દાયીની, આનંદોજ્જવલ રાત્રિ હતી, કે કૌમાર્યનાં મહામૂલાં ધન સર્મા નૈતિક જીવનને ઉચ્છેદી નાખી, વજ્રક્રોટો તુડી મધુરા અમૃત-મય દુગ્ધકટોરમાં હળાહળ વિષનું સિંચન થઈ ચૂક્યું હતું, એ વિષે સુર્યોદય થઈ ગયા પછી ઉડીને ઉભી થયેલી સરયુને પ્રશ્ન થયો.

મનની તૃપ્તિ હતી, શરીર હળવું હતું, આનંદ લાગતો હતો, પણ બારેલો અગ્નિ અંદર જેમ ધીમતો હોય એમ દિલના ખૂણામાં પેટાવેલા અગ્નિ માફક સણ સણ સણ જીત જલ્યા કરતો હતો.

એ ઉડીને ઘેર જવા માટે નિકળતા પહેલાં સેવતિલાલને મળી લેવા માટે એના રૂમમાં ગઈ. સેવતિલાલ ચંદા મંગાવી પી રહ્યો હતો.

સરયુ બાજુનું ખુરસી ઉપર બેસી ગઈ. એણે આંખ ઉઠાવી સેવતિલાલ ઉપર ઠેરવી. તેની આંખોમાંનો કાવ અને ડૂબી ચૂકેલા વહાણના ખલાસોનાં નેત્રો જેવાં નેત્રો જેઈને સેવતિલાલ હસતા મુખે, ખુરસીને નજીક ખેંચીને કહેવા લાગ્યો :

‘સરયુબાબા ! કેમ વિખુટી પડેલી હરિણી માફક આમ ઉઠાસીને અને અવ્યવસ્થિત થઈ જણાય છે ?’

સરયુ ! નિરૂત્તર રહી, પોતાની સામે જેઈ રહેલી સરયુ તરફ નજર નોંચીને સેવતિલાલે આગળ ચલાવ્યું :

‘માનવી માત્ર ઇષણાઓ અને મહત્વાકાંક્ષાઓ માટે ઉન્નત બની ફાળ ભરતો, ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરવા, સાહસના તુરંત ઉપર સવારી હોટ મૂકે છે, અને જ્યારે એ પોતાના ખ્યેમેના લક્ષ્યબિન્દુને આંખી ચૂકે છે ત્યારે તેને તૃપ્તિનો આનંદ થાય છે.

‘આજે એ આનંદ હું હો અનુભવું છું, પરંતુ સાથે તમારે પણ એનાં સહમાત્રી બનવું જોઈએ. તમે એક એવા વિદ્વાન હોવો

સરોવરમાં આમંજન મેળવી ચૂક્યા છે કે ન્યા તમેને જીવનનું અપૂર્વ સુખ મળ્યું છે, સ્થાન ગોઠવાયું છે.

‘ અનિચ્છાયે તમે એ અમૃત સરોવરમાં ફળકીદા ખેલવામાં સહયોગી બન્યા છો. એવું કહીને તમે તમારી જાતની અવહેલના નહિ જ કરો. પહેલ કરવાની સરસાઈમાં તમે સફળ નથી થયા, છતાં આપણે સાથે જ-આગળ વધ્યા છીએ. સાથીદારમાં કોઈક સક્રિય હોય અને કોઈ મૂકભાવ સાથે સલાન આગળ વધે. પણ એ આનંદસાગરને માણવા બંને તૈયાર હોય તો જ આવો સહયોગ સધાય. ’

સરયુ સાંભળ્યે જતી હતી. એનો ઉત્તર આપવા માટે એની પાસે શબ્દો ન હતા. શબ્દોને સાંકળી સામે વંરવા માટે ફ્લીલની આવી ખોવાઈ ચુકી હતી. જે બની ગયું તે અણુગમતું બન્યું છે. યા અમણ બન્યું છે એનો નિષ્કૃય કરવાની શુદ્ધિ આંખો મીચી ચૂકી હતી.

સરયુએ પુરશી ઉપરથી ઉડતાં કહ્યું “ જાઉં ? ”

‘ ધણી પુશીથી. આપે લીધેલી આ ઉત્સવની તરહી માટે હું આપનો આભારી છું. અને એથી તો વધુ ઋણી તમે હૃદય સાથે હૃદયને મેળવવા જે બંધનનો પડદો ફાવી એકતા સાધી છે તે બદલ છું અને જીવનભર રહીશ. કહો ક્યારે પાછા આવશો ? ’

કોઈ પણ જવાબ આપ્યા સિવાય સરયુ માત્ર એક ભાવવિહારો નેત્રયોગ સાધીને આલી ગઈ. એ નજરમાં પ્રેમ હતો કે તિરસ્કાર એ સેવતિલાલને સમજાયું નહિ.

એ ત્રણ દિવસ સરયુએ ઉદાસ અને ચેતનહીન દિલે વીતાવ્યા. એના મનમાં વલોણ ચાલ્યા કયું : ‘ આ મેં શું કર્યું ? માફ કૌભાઈ-વ્રત ભંગ થયું. સેવતિલાલ સાથે દેહ સંબંધ થઈ ચુક્યો છે. પતિતા થઈ ગઈ ! મેં બારે ભયંકર ભૂલ ખાધી ! ’

અંદરની ઊર્મિઓ તેને જવાબ આપતી : ‘ ના ના, ન્યા દિલ મળ્યાં, વિચારની એકતા થઈ ચુકી ત્યાં બંધનો અનિષ્ટ છે, રૂઢિ અને પ્રણાલિને ફાવી દેવી છે, જ્ઞાતિ-જાતિના વાઙ્માને તોડી હિન્દને એક જ જાત, એક જ ધર્મ અને એક સંસ્કૃતિમાં મૂકે છે, તો પછી

આવી ખીક અને આવા નીતિના આડંબરો શા માટે ? જો બન્નેનું મન પરસ્પરને અપનાવવા તૈયાર જ છે, તો પછી સેવંતિલાલ હજી અવિવાહિત છે. શા માટે એનાથી લગ્ન કરી લઇને હું સુખી ન થાઉં ? અને તેને સુખી ન કરું ?

હા. મારા કુળની ચાલુ પ્રણાલિની પરંપરાનો ભંગ થશે. વળી આ આંતરગાતિય લગ્ન કહેવાશે, પણ એથી શું ? આવાં લગ્ન તો સુધારક લગ્ન ગણાય છે, આજ મોટો ભાગ એ તરફ આગળ વધી રહ્યો છે. મોટા દેશનેતાઓની એવાં લગ્નો તરફ સંમતિ છે. એટલે એમાં અભુગતું કશું જ નથી.

‘ પણ લગ્ન પહેલાં શરીરઅંબ...એ...એ વિચાર આવતાં બિંડે બિંડે એના મનમાં નિરાશાનો ચીરાડો પડ્યો. પરંતુ જે પાણી પીવાઈ ચૂક્યું તેને માટે ગાળેલા કે અણગાળેલાનાં ચૂથણાંનાં વિચારોથી લાભ શો ?

ચારેક દિવસને અંતે સરયુ કપડાં પહેરી : બહાર જવા તૈયાર થઈ. એની બાએ પુછ્યું ! ‘ સરયુ ! ક્યાં ચાલી ? ’

‘ બા ! જરી સેવંતિલાલને ત્યાં જઈ આવું : ’

‘ હા હા. ભલે જા, હો ! મને તો મુઠને આજસુધી ખબર નહિ કે તું આવી દાવડી છું ! વેલી આવતી રહેજે. ’

સરયુ ગઈ. સેવંતિલાલ આગણાના બગીચામાં જ એને મળી ગયો. મીઠા મરકતા દાસ્પથી સરયુને તેણે આવકાર આપ્યો. થોડી-વાર સુધી સરયુ ચૂપ રહી, પણ એની જીભે ધીરેધીરે છૂટ મેળવી. આગળ કાઈ દિવસ નહિ એવી ઘણી ઘણી વાતો કરી, ઘણી રીતે હૃદય નજીક બને છે, એવી લાગણી પેદા થઈ ચુકી. અને રાતના-નવ થઈ ચુક્યા. સરયુ ઘેર જવા ઉઠી.

‘ સરયુ ! આવી ઉતાવળ શા માટે ? સવારે ઘેર જશે તો શો વધિા છે ? રાત્રિ મારી સાથે જ ગાળ ને ! મને તારી કંપની મળશે. આપણે ખૂબ આનંદ કરીશું. ’

‘ આજે તો નહિ. ફરી આવીશ ત્યારે રોકાઈશ. ’

અને સરયુ કાઈ કાઈ વેળા આવી રાત્રિ પણ રહેતી. એકદમ

મહિનાનો. આજો દિવસ અને રાત્રિ બેમાં માળવામાં આસ્યો ગયો. સરયુ અલભ્યનીમ સુખતા હિંડોળે ચઢી ચુકી હતી. એને મન એ સ્વર્ગનું સુખ પૃથ્વીપર પોતાના ઉપર ન્યોળાવર ઢળી જતું હતું.

મહિના ઉપર આઠેક દિવસ વીતી ગયા. અને સરયુના મન ઉપર કાઈક કારમાં ભયે ડોકિયું થયું !

સેવતિલાલ સાથેના વધુ એક દિવસના મેળાપ વખતે સરયુએ કહ્યું : ' સેવતિ ! આમ ને આ ન આપણે ક્યાં સુધી ચલાવ્યા કરીશું ? આપણે હવે લગ્નથી જોડાઈ જવું જોઈએ. '

' સરયુ ! વારંવાર તને લગ્નની ઉતાવળ સતાવે છે કાં ? મેં તને લગ્નની થોડી જ ના કહી છે ! પણ એ માટે આટલી ઉતાવળ શા વાસ્તે ? એ માટે હજી આપણે આપણું ક્ષેત્ર તૈયાર કરવું પડશે, માતા-પિતાને પૂછીએ, એમની સંમતિ મેળવી આશીર્વાદ લઈને આપણે જોડાઈ જઈએ ! અને લગ્ન કરીનેય આથી વધુ સુખ શું મેળવી શકવાનાં હતાં ? '

હમેશના આશ્વાસન અને ધીરજનાં વચનો કરતાં આજની સેવતિલાલની વાતનો વળાંક જોઈ-સાંભળીને સરયુ ભવસ્થ પ્રાણીની જેમ આંખો ફાટી જોઈ રહી.

સેવતિલાલ બોલ્યો : ' સરયુ ! એમ કેમ અવાક થઈ ગઈ ? '

' સેવતિલાલ ! મને ભય લાગે છે. '

' ભય શાનો ? હું સાથે તારી જોડે છું ને ! '

' હું સાથે અને જોડે છે એનો જ ભય છે, સેવતિ ! હું કહું છું કે ચાલને આજે જ આપણે વિનાવિલખે સિવલ મેરજ કરો લઈએ. '

' હવે તારી બાતી થાય ! હું તો તને બહાદુર અને હિંમતવાન માનતો હતો. આવી ડરપોક ! વારૂ, આજે ઘેર જા. આવતી કાલે આપણે નિર્ણય ઉપર આવીશું. '

બન્ને છટા પડ્યાં. બીજી સવારે તો સેવતિલાલ મસુરી જવા માટે વડોદરાના સ્ટેશનથી વિદાય થઈ ચૂક્યો હતો. આજમાં આજ એ મહિના મસુરી માળશે એવો એના ધરનો પ્રેમામ હતો. સરયુ ઘેર ગઈ અને બીજી વખતની મુલાકાત માટે એ બીજી સાંજે સેવતિ-

લાલને ઘેર મધ. જવાબ મળ્યો કે સેવતિલાલ મસુરી હવા ખાવા માટે બધા છે અને બે મહિના પછી આવશે.

હવેમાં ખંજર ભોક્ષ્ય અને જે વેદના થાય એવી વેદના સર-યુના કલેજમાં થઈ.

બીજા પાંચ પચીસ દિવસ વીતી ચૂક્યા.

સરયુ ખાઈ શક્તી નહોતી, ખાતી તો હિલ્ટી થઈ જતી, આખો દિવસ સૂઈ રહેતી, રડીને આખો લાલ થઈ જતી. તેને છુપાવવા પ્રયત્ન કરતી. બાથી એ જાનું ન રૂઠું જાનું ન રખાયું.

બીજે માળ સૂઈ રહેલી સરયુ પાસે બા આવી બરડામાં પસા-રતાં બાએ કહ્યું: ‘સરયુ ! તને આટલા દિવસથી કું કહું છું કે ચાલ દવાખાને શરીર બતાવીને દવા લાવ્ય, કું જોડે આવું, પણ તું તો ના...ના...જ કહે છે. તને થયું છે શું ?’

‘કાંઈ નહિ.’

‘કાંઈ નહિ ? પણ સરયુ ! કહે ને છે શું ?’

સરયુ બાના બોળામાં માથું મૂકીને ધ્રસકે ધ્રસકે રોઈ રહી, ‘પણ સરયુ ! તું તે બીજે મહિના થઈ મર્યો છતાં અમડાઈ નથી ?’

‘હા બા ! મને તું દવા આપ, દવામાં મને ઝેર આપ. બા, મારે જીવવું નથી !’

બા બધી હકીકત સમજી મધ. એને આજ ફાટી પડવાનો-પૃથ્વી ચીરાઈને સમગ્ર જગત તળીયે ચાલ્યું જતું હોય એવો આભાસ થયો. સ-યુ સગર્ભા બની હતી.

*

*

*

વાચક ! પછી શું બન્યું, એ આલેખીને આ શબ્દચિત્રને આપણે કાળું નહિ બનાવીએ. સમજાવથી પતનનું પ્રકરણ પૂરું કરી આપણે આમન વધીએ.

[૨૨]

પતનથી બચવાનો રાજમાર્ગ

સામાન્ય રીતે નાની કે મોટી ઉમરનાં સ્ત્રી અને પુરુષો વચ્ચે અનીતિમય નાજુક સંબંધ ઉત્પન્ન થવાના અને એ રીતે નીતિનાશના માર્ગ ઉપર ચડી જવાના કાબલા રોજ-બ-રોજ બનતા જાય છે. તેને આપણે આ જમાનાનું કૌતુક માનીએ એ કરતાં એમ માનીએ કે આજના જમાનામાં માનવીજીવનની જીવવાની પદ્ધતિ ભોમપ્રેરક વધુ અને વધુ બનતી જાય છે અને સ્ત્રી-પુરુષોને હદ બહાર એકાંત અથવા વધુ પડતા સહવાસની તક આપનારી પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે, પછી એને પતન તરફ દર્શ જનારો એ સાચો રસ્તો છે એમ માનીએ તો જ તેનો સાચો ઉકેલ મળી શકે.

આની પાછળ એક મહત્વનું કારણ છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન અને એની અનેકવિધ અખતરાપદ્ધતિનો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, અને એ પ્રચારે હિન્દુસમાજમાં જે પમપેસારો કર્યો છે તેણે પણ નીતિનાશના માર્ગે ચઢાવવામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે, આદર્શ જીવનના પવિત્ર માર્ગને બહુ પ્રયત્નપૂર્વક વળગી રહેવા માટે સદાચારના સ્થૂળ નિયમો માટે આપણા હિન્દના સદાચારના કાયદા વકતાઓ આમ કહે છે:

“માત્રા સ્વાસ્તા દુશ્વિતા વા

વિજને તુ વય સ્યયા

અનાપદિ ન તૈઃ સ્થેયં ।”

અર્થાત્ યુવાન મા, બહેન કે દીકરી સાથે પણ આપત્કાલ સિવાય કદાપિ એકાંતમાં રહેવું નહિ.

આ અતિ કડક નિયમ છે અને એનું અરાબર પાલન કરનાર સ્ત્રી યા પુરુષ પવિત્ર રહી શકે છે અને એનું ઉલ્લંઘન કરીને પરસ્પર હૃદયથી હરનાર હરનાર, એકાંતમાં રહેનાર અને પરસ્પરી અથવા

પરપુરુષ સાથે સ્વધર્મી રીતે સહચાર સેવનાર માનવી અંદરથી પૂરો નિર્વિકારી રહે અથવા નાબુક પરિસ્થિતિમાં ન મુકાય એમ માનવું અને મનાવવું એ વિખ્યાયળ પર્વતને મસ્તક ઉપર લઈ સાગર તરીકે જવાની કદપના જેવું સર્વથા અસંભવિત છે !

અપવાદ રૂપે કદાચ હનુરો કે લાખોમાં કોઈક એવો મહા-પુરુષ કે કોઈ એવો યુગપુરુષ આ દુક નિયમનું ઉલ્લંઘન કરવા છતાં પવિત્ર જીવન ગાળી શકતો હોય, એનો દાખલો લઈને જીવન-ચારિત્ર્ય શિથિલ બનાવનાર કદાપિ પવિત્ર રહી શકતો નથી. કોઈ પણ અવસ્થામાં કે ઉમરમાં કેટલાંક વરસો સુધી કદાચ માનવી પવિત્ર રહી શકે, અને પછી એમ માને કે “આજસુધી મારું રખડન ચયું નથી એટલે નિયમોનાં બંધનની હવે મને પરવા નથી !” પરંતુ એવો મોજી વિચાર સેવનાર ઉમરી શકતો નથી.

પરંજી બાબત કહેનાર વૈદ્ય કદાચ બધા પદાર્થોની નામાવલિ ન ગણાવે, એને માત્ર ખાટા પદાર્થો ત્યાગ્ય ગણવાનું કહે એ ઉપરથી દર્દીએ “આબલી નહિ તો કાચી ફેરી તો ખવાય” એવી છટકાપારી શોધવાની હોય નહિ. એટલે એકાંત સહવાસ ન સેવવાની આગ્રા માટે કેટલુંક આપમેળે જ સમજી લઈને આચારમાં ઉતારવાનું હોય છે.

તરૂંજી ક્ષી અને પુરુષ વચ્ચે લાંબા અને ખાનગી પત્રવહેવારો એ પણ એકાંત સેવનનું એક અંગ છે, તેમજ આજની વધી ગયેલી સામાજિક અને રાજદ્વારી પ્રવૃત્તિ, યાનાબ્યાસ અને કલાકૌશલ્ય કે પ્રાવિણ્ય મેળવવા ખાતર જુદી જુદી દિશામાં સહયોગી બની, સહ-સાથી બની, જે સહચાર સેવવામાં આવે છે અથવા જેને એકાંત ન કહેવાય પણ એથી ઉલટું અતિ સહવાસનો ઉધાડો રસ્તો કહી શકાય તે જીવન અને શહેરી પ્રવૃત્તિમાં ક્ષી પુરુષને એક બીજાનાં અંગનો સ્પર્શ કોઈ વાર અણુઅણુતાં, કોઈ વાર અનિવાર્યપણે, સભા-ઓમાં, મેળાવડામાં, ગાડીમાં, દ્રામમાં, મોટસબસમાં થાય છે. એક બીજાને બીંસાઈને અડકીને ખેસવું પડે છે, ચાલવું પડે છે તથા વાર્તાલાપ પણ કરવા પડે છે !

ખીજી તરફ શિક્ષકો, અભ્યાસો, વગેરેને યુવાન છોકરીઓને શીખવવું પડે છે, કુટુંબની પાડોશની કે સમાજી યુવાન છોકરી સહા-બ્યામિની હોય, ઓળખાણુવાળી હોય તો ફેટલીક વખત એને અભ્યાસમાં મદદ કરવા એની નજીક-નિકટમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં ચક્ષુ, શરીર, હાથ કે એકાદ દેહનો સ્પર્શ સાધવો પડે છે-એ બધું સ્વાભાવિક સહજવાતે બનતું હોય છે.

આ અને આવા બધા પ્રસંગો આવે છે-આવતા રહે છે, પરંતુ એ સમજી બાળતમાં પવિત્રતા માટે મનમાં એ ગુમાન રાખે છે અને એ સહવાસોમાં ભવસ્થાનની કલ્પના નથી કરતા તેઓ જરૂર પડે છે.

આવા પ્રસંગે જે જાગૃત રહે છે, પ્રસંગોનું વહન એ સુખરૂપ નહિ માનતાં, આપાતક્રમ અથવા આપદકાલ માની, એમણી જેટલું બને તેટલું તમુ જરી દૂર રહેવામાં મનોવૃત્તિને સજાગ બનાવી, અણુ માત્ર પણ કામળ લાગણીને સ્પર્શવા નથી દેતા, તે પોતાના તન મનને બચાવી શકે છે, જે બેઠરકાર છે તે પોતાના આંતરમનની સાથે છેતરપીંડી કરી રહ્યા છે.

એ હકીકત નક્કર બાળત રૂપે આપણી નજર સામે તરલરે છે કે ધણા શિક્ષકો અભ્યાસ કરતી પોતાની વિદ્યાર્થીની સાથે પ્રેમમાં પડી જાય છે. ફેટલીક વખત ઉમર, અવસ્થા અને માતિનું જ્ઞાન એમાં હોતુ નથી. ફેટલીક વખત સાધારણ સહવાસ પછી ઓનો પુરુષ મિત્ર બને છે, અને પવિત્ર તથા નિર્દોષ પ્રેમ થા સંબંધનો દેખાવ થતો હોય છે. છતાં અંદરખાનેથી સ્થૂળ નિયમોનું પાલન થતું હોતું નથી, ઉપરાંત આવા નિયમો ઉપર તુચ્છ ભુદ્ધિ રાખીને પોતાની નિમ્નશક્તિ ઉપર મિથ્યા આડબરની તુમાખી સેવાતી હોય છે અને પોતાની જાત ઉપર વધુ પડતો સંયમનો વિશ્વાસ સેવી, મિત્રતા આગળ વધે છે અને એમણી જ પછી જગતની દૃષ્ટિમાં આવા પતન ચઢતા ન હોય અને હાંકપિછોડી રહી પણ જતી હોય ?

એટલે જ આજે આટલી બધી છૂટછાટ અને સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરનારા અને ઓઓને પુરુષ મિત્રો શા માટે ન હોય, એ

માટે વાણીયુદ્ધ કરીને અખાડાઓની વચ્ચે રહીનેય કહેવું પડે છે કે જેમાં સ્થૂલ નિયમોનું છડેઓક ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે એ જાતનાં આજે કેળવાયે જતાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચેના મૈત્રિસંબંધો અનર્થ-કારી જ બને છે.

સ્ત્રી અને પુરુષ એક જ વર્ગનાં પ્રાણી છે. મનુષ્યસ્વભાવ અને એ સ્વભાવની સંસ્કૃતિ કે વિકૃતિ બંનેમાં એક જ સરખી છે. બંને શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રીમાં આકર્ષણ કામ કદ્યો હોય છતાં બંને એક જ પ્રકારની વાસના અને પરિણામથી યુક્ત છે.

છતાં ઇંગ્લાંડના માનસશાસ્ત્રી મેંકડુગલ કહે છે કે “સ્ત્રીસ્વ-ભાવ વધારે ભાવનાવશ છે. એના પ્રત્યે જે લાગણી બતાવવામાં આવે તેની અસર પુરુષ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં થાય છે અને એથી સદાય એ ભાવનાની-હેતની ભૂખી રહે છે.”

આથી એની પ્રત્યે જે પ્રેમ, માયા, સ્નેહ, દક્ષિણ બતાવવામાં આવે તેનો તાત્કાલિક પડધો એના અંતર ઉપર ઉઠે છે. તેની અસર એના હૃદય ઉપર થાય છે અને તે હિતાહિતનો ખ્યાલ કરવા શકાય! સિવાય લાગણી બતાવનારને સંતોષ આપવા ખાતર યમે તે કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે.

કેટલીક વખત આ લાગણીના વેગનું શ્રમન થવા પછી એને ઉદ્વેગ પણ જન્મે છે, તે પરતાય પણ છે. પરંતુ આ સ્ત્રીસ્વભાવની કામળ ભાવના અને લાગણીની પ્રાધાન્યતાને અનેક ધૂર્ત પુરુષો તેમની અંદર છુપાયેલી પાશવતાના પાશમાં જકડી લઈ, એને પોતાનો શિકાર બનાવી દે છે. વેગ શ્રમ્યા પછી ન્યારે ઉદ્વેગ આવે છે, તે પહેલાં તો એ સ્ત્રી તેના શિકારીનો શિકાર બન્યા ચૂકી હોય છે, અનેક ચતુરપૂર્વક સાચવેલું તેનું શીવળધન લુંટાઈ ચૂક્યું હોય છે.

આદર્શ નીતિના, પાતિવ્રત્યના કે સતી ધર્મના સંસ્કારો બાહ્યકાળથી બંને પડયા હોય, બંને સંસ્કારી અને નીતિમાન તથા ચારિત્ર્યશીલ કુટુંબમાં ઉછરીને તે મોટી થઈ હોય, એનું બળ એને

દિંમતવાન બનાવતું હોય, છતાં “મારું શીયળ કદાપિ જોખમમાં આવવાનું જ નથી” એન માનીને કે એવા અભિમાનને વશ બનીને એવી બેપરવાહી તો ન જ સેવવી જોઈએ કે “પુરુષજાતની સાથે મને તે પ્રકારનો આચાર સેવન કરીશ અથવા રથૂળ નિયમોનો લાંઝ થશે તો ય મને હરકત શી છે ?” આમ માનીને તે મર્યાદાને ઉલ્લંઘી નાખે છે. હા, કદાચ એના ચારિત્ર્ય અને સંસ્કારનું બળ એને અકસ્માતથી બચાવી શકે ખરું, પણ એની સુશુભ રહેલી માનવ-સ્વભાવને વશ લાગણીઓ જગૃત બની—તેને બનાવી દઈ, એનામાં પરિવર્તન નહિ જ થાય, એટલે બધા અધવિશ્વાસ સેવવો એ અનર્થકારી છે. તેમાં પણ જે સ્ત્રી કુમારી હોય કે પરિણીત હોવા છતાં પોતાના પતિ અથવા કુટુંબ તરફથી એને સંતોષ ન હોય, તેના બુદ્ધિની કે કામની કદર ન થતી હોય, તેના પ્રત્યે દેખીતી રીતે સન્માન ન જળવાતું હોય, યોગ્ય રીતે મમત્વ કે મીઠાશ ન દર્શાવતાં હોય, એવી સ્ત્રીઓને જ્યારે અન્ય પુરુષના સહવાસે, સ્વભાવનો સમભાવ જણાય, મમત્વ અને પ્રેત્સાહન એના તરફથી મળે, આદર દેખાય, માયાળુતા જણાય, અને વિવિધ પ્રકારે અનુકૂળ બની, અનેક રીતે અભ્યાસ, વાણી, પદાર્થ—ચીજભાવમાં ઉદાર દિલથી મદદ મળે, તે વખતે સહજ સ્વભાવે જ આવી સ્ત્રી તે પુરુષ તરફ ખેંચાવાની, તેનામાં સમભાવ જણાવાનો. હવે જો એવા પુરુષના દિલના બિંદાણમાં પણ કોઈ ચોર છુપાયો હોય, કે પ્રથમ સહેજે અને પાછળથી ચોરવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તો આવો પુરુષ ભાવનાવાળી કૃતચ્છ બુદ્ધિની નારીના સ્વભાવમાં રહેલી કામળ લાગણીનો પૂરેપૂરો દુરપયોગ કરવાનો જ !

શ્રીમદ્ ભાગવત કહે છે:

“તત્સૃષ્ટ સૃષ્ટેષુ કોઽન્વ સંહિત ધી પુમાન્ ।

ઋષિ નારાયણ સૃતે યોષિન્મયેહ માયયા ?”

અર્થાત્ :-જલ્લાડથી માંડીને દેવ, દાનવ, મનુષ્ય, પશુ, પંખી

વગેરે સૃષ્ટિનાં પ્રાણીસર્જનકાર્યમાં (ત્રી-પુરુષ ભૌગિક સંબંધ) એક નારાયણ ઋષિ સિવાય ત્રીરૂપી માયાથી ખંડિત ન થયો હોય એવો કોણ પુરુષ છે ?

પતનથી બચવાનો સાચો અને વિશુદ્ધ રાજમાર્ગ એ છે કે પુરુષ ગમે તેવો પવિત્ર, નિખાલસ, સાદો, હેતાળ, આદર્શવાદી બળ્લાતો હોય, છતાં તેની સાથે ખાનગી સહવાસ અથવા મસ્કરીકંઠા, ગુફતેગો, અને મનચાંચક્ય પ્રગટે તેવા સહવાસો, અંગસ્પર્શ અને કક્ષાને નામે પ્રગતિને નામે, સહાખ્યાય કે સહશિક્ષણને નામે, મૈત્રી, કે મંત્રી-તંત્રીના નામે કે બહાને સ્થૂળ નિયમોનો લાંગ થાય તેવા બધા જ પ્રકારેથી સંભાન, સમગૃત બની રહેવું એ જ એક સાચો માર્ગ છે. એ માર્ગને નહિ સ્વીકારનારા પાછળથી પસ્તાય છે અને પસ્તાશે.

મનુષ્ય એ પ્રકૃતિનું સંતાન હોવા છતાં એ પ્રકૃતિને વળગીને રહેલ નથી. કારણ કે એનામાં પ્રકૃતિને વિકૃત અથવા સંસ્કૃત કરનારાં વિવેક અને બુદ્ધિ રહેલાં છે અને તેથી એ બીજાં પ્રાણીઓનાં માફક પ્રકૃતિને વશ રહી શકતો નથી. એ પોતાની બુદ્ધિ અને વિવેકશક્તિના આધારે પ્રકૃતિને છેડે છે અને એમાંથી ઠાં તો ખૂરા પરિણામવાળી વિકૃતિ થાય છે અથવા સારા પરિણામવાળી સંસ્કૃતિ જન્મે છે.

પશુઓની માફક એ પ્રકૃતિને વશ ન રહી શક્યો, પશુઓને મનુષ્યતા જેવા જ સહજ ધર્મો આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન હોવા છતાં પ્રકૃતિનાં પ્રેરાયાં તેઓ એને વશ બને છે, પરંતુ માનવી બુદ્ધિપ્રાધાન્યતાવાળો હોવાથી તેથી બુદ્ધો પડી જાય છે.

પ્રાણીઓ પોતાની દિશાંબર દશાથી શરમાતા નથી, છતાં ટાક, તડકા કે વરસાદની ધારાઓથી શરીરને રક્ષવા એ ઓઠાં લે છે, ઝાડનીચે બરાય છે, ગુફાનો આશ્રય લે છે. એ ઋતુઓથી બચવા અથવા દુસ્મનથી પોતાની જાતનું રક્ષણ કરવા માટે આમ કરે છે, પરંતુ

પોતાની નબળા સ્થિતિને કારણે માટે તેઓ કદી કોઈ પ્રકારનું
ઓદું લેતા નથી.

માણસ પ્રકૃતિનો સભ્યો દિગંબર છે, પરંતુ એની ભુદ્ધિ અને
વિવેક એને શરમ આપી અને એને દિગંબર રહેવું શરમભર્યું લાગ્યું.
એથી એ સંતાવા લાગ્યો અને પોતાનાં ગુપ્ત અંગોને ઢાંકવા એણે
કૌપીન પહેરવા માંડી, મદાનો બાંધ્યાં અને પ્રકૃતિને છોડી.
આ પ્રકૃતિને છેડવાથી એ માત્ર સંસ્કૃતિ જ મેળવી શક્યો
એમ તર્ક, એમાંથી વિકૃતિનો પણ જન્મ થયો ! એનાં વસ્ત્રો
અને ગૃહનિર્માણમાંથી સમાજવ્યવસ્થા જન્મી અને કપડાં તથા ગૃહો
રક્ષણના સાધનરૂપે માત્ર સંસ્કૃતિ રૂપ ન રહ્યાં, પણ ભોગપ્રેરક,
વિલાસને ઉત્તેજક નિવડ્યાં, સાધન બન્યાં, અને એને પ્રકૃતિથી ભુદ્ધિ
પાડી, પશુઓ કરતાં ભુદ્ધિ પ્રકારની વિકારભાવના જન્મી, તથા
પશુઓનાં નરમાદાનાં બ્વહાર, પ્રકૃતિવશતાની મર્યાદા, માનવીમાં
ન રહી. એમના નરમાદાનાં પ્રાકૃતિક બ્વહારો એની ભુદ્ધિને
શરમભર્યું લાગ્યાં અને એણે કૌટુંબિક વ્યવસ્થા રચી. એમાંથી એને
થોડીક સંસ્કૃતિ સાંપડી. મા, બહેન, દીકરી, બાપ, ભાઈ, દીકરો,
વગેરે વચ્ચે વિગ્નતીયતા હોવા છતાં, વિહારથી પર, વિશુદ્ધ પ્રેમનો
આવિર્ભાવ સભ્યો અને પશુઓથી ભુદ્ધિ રીતે એણે આ પ્રમાણે
સિદ્ધ પણ કરી બતાવ્યું કે પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચે વિકારહિત, વિશુદ્ધ
પ્રેમ સર્જી શકાય છે. બાપ-દીકરી, ભાઈ-બહેન, મા-દીકરો વિગ્નતીય
હોવા છતાં સાથે રહીને અવિકારશીલ પ્રેમ કરી શકે છે.

પરંતુ પ્રકૃતિમાંથી ઉતરી આવેલી આ સંસ્કૃતિ હમેશાં માટે
હર સમય નિર્ભય જ છે એમ નથી. એની ઉપર પણ મર્યાદા
અને નિયમોનું બંધન હોવું જોઈએ, એમ વિચારશીલ અને શાળુ
માનવીને લાગ્યું એટલે બાપ-દીકરી, ભાઈ-બહેન વચ્ચેના વિશુદ્ધ
પ્રેમની પણ મર્યાદા હોવી જોઈએ. મનુષ્ય ભુદ્ધિનાં જોરે પ્રકૃતિ
ઉપર સવારી કરીને સંસ્કૃતિ સર્જી છતાંયે માનવી એ તો પ્રકૃતિનું

સંતાન છે, અને એનામાં સુતેલી માતૃવપશુતા સંસ્કૃતિ સર્જનાથી સહને માટે વિધીન થઈ ગઈ છે એમ ન માની શકાય.

પ્રાણીની પીઠને કુદરતે કાંઈ મનુષ્યની સવારી કરવા રચેલી નથી પણ માનવી પોતાના બુદ્ધિબળથી પ્રાણી ઉપર વિજય મેળવી, એની પીઠ ઉપર સવારી કરી બેઠો. પણ એને લગામ તથા પેગડાની જરૂર રહી. પશુને વશ કરવા માટે એ બંને એને મદદગાર થાય અને સમતુલા જળાવવા માટે એ લગામ તથા પેગડા ઉપર સંખ્યાય જરૂર રહે. એમ આપ-દીકરી, બાઈ-બહેન કે મા-દીકરી વચ્ચે માનવીએ નિર્માણ કરેલ નિર્વિકારી બાવ, તેઓ વિજ્ઞાતીય હોવા છતાં સચવાયે જાય, એ એક જુદી વસ્તુ છે. પરંતુ એ સ્મૃતિમાં કદી પણ વિકૃતિ નહિ જ પ્રવેશે, એમ કેવળ અંધવિશ્વાસ રાખી, શાણા માણસોએ બધેલી પાળને ઉલ્લંઘી નાંખવી એ બાય-બરેલું છે. એમની વચ્ચે પણ આચારના નિયમો અને પ્રેમાશ્રને લગામની સંપૂર્ણપણે જરૂર ખરી જ.

ન્યારે કૌટુંબિક બાવ, અને હજારો વર્ષથી આ અવિકારી બાવનો બાઈ-બહેન વચ્ચેનો સંબંધ, એના ઉપર પણ આચાર અને સ્થૂલ નિયમોનું પરિપાલન કરવાની સત્ પુરુષોની આજ્ઞા છે, તો પછી આજે છૂટથી ફરતાં હરતાં, સાથે સતાં, બેસતાં, બેઠતાં, ખાતાંપીતાં, કાંઈ પણ જાતના આચાર કે મર્યાદાનું પાલન નહિ કરતાં, જીવાન તો અને પુરુષો, શું હરેક પ્રકારની છૂટ લેવાં છતાં નિર્વિકારી રહી શકે છે? ગમે ત્યારે, ગમે તેટલો વખત એકાંત સેવે, અનેક કારણે મૈત્રીનું નિમિત્ત આગળે કરીને એકાંતવાસ કરે, છતાં પ્રકૃતિપ્રેરક વાસના એમને રૂપથી જ ન શકે એમ કેમ કહી શકાય? મનુષ્ય-જાતને વહેંચાં કે મોડાં વિજ્ઞાતીય પરિચય અને વાસના જગૃત થાય છે. પરિચય, પરિચયાત્મક સ્પર્શ અને ભોગ તરફ ક્રમશઃ એ ધકેલાયે જાય છે.

મનુષ્યોમાં રહેલો લિંગભેદ એ પ્રકૃતિએ નિર્માણ કરેલો ભેદ છે. તેનું સ્ફુરણ ન થવું એ અશક્ય છે. પરંતુ એ સ્ફુરણ વિકારી કે સંસ્કારી બનાવી

શકાય છે. નિયમોની પાળને સાચવીને રહી શકે તો સહજ સ્વભાવ બની જઈને આપોઆપ સુસંસ્કાર અધાય છે અને આજે સભ્ય તથા સંસ્કારી સમાજમાં જે મર્યાદાઓની અભિરૂચિ અને રૂઢિપાલન થઈ રહ્યું છે, એને લઈ સહેજે પવિત્રતા સચવાઈ રહે છે.

જેમણે આ સંસ્કાર અને સ્થૂળ નિયમો સાથે યોદ્ધા કરવા માંડ્યાં છે અને એવો માર્ગ ગ્રહણ કરવા, સુધારક વિચારોને વેગ આપી, માનવી સંસ્કારોની અંદર અખતરા કરે છે તેઓનું પતન થાય છે.

આ વિષયમાં શ્રી કિશોરલાલ, મજસૂવાળાના “ સ્ત્રી-પુરુષ મર્યાદા ” નામના પુસ્તકમાં આપેલા થોડાક નિયમો સાહાર અહીં ઉતારી છું. તે મારા જીવન વાચકવર્ગને અતિ ઉપયોગી બનશે.

“ (૧) સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બન્નેનું શરીર એક પવિત્ર વસ્તુ છે. એને પ્રયોજન વિના કોઈના સ્પર્શથી દુષિત કરવું ન જોઈએ. કોઈએ એટલે સ્ત્રીએ પુરુષને કે પુરુષે સ્ત્રીને જ નહિ પણ સ્ત્રીએ સ્ત્રીને કે પુરુષે પુરુષને પણ નકામો સ્પર્શ ન કરવો જોઈએ. આવશ્યકતા વિના કોઈને સ્પર્શ થાય તો તે પ્રત્યે અણગમો લાગે અને કોઈને સ્પર્શ કરતાં સંકાય લાગે એવો સ્વભાવ બનવો જોઈએ. આથી નકામા નકામા કોઈને ભેટી પડવાની, હાથ પકડી લેવાની, ગળે હાથ નાંખવાની, બાઝવાની વગેરે ટેવો ખરાબ, અશિષ્ટ સમજવી જોઈએ. જગ્યા હોય છતાં અડીને બેસવાની રીત અસભ્ય મનાવી જોઈએ. ચુંબન ગંદી ક્રિયા છે. નાનાં બાળકોને સૌકોઈ ચુંબન કરે છે. પણ બાળકોની જીભની લેશું તો માલૂમ પડશે કે માતા સિવાય કોઈ બીજાનું ચુંબન બાળકોને બાગ્યે જ ગમે છે. તેઓ તેને સહન કરે છે એટલું જ. નાની ઉંમરનાં બાળકોને—મહુ નાનાં શિશુઓને ચુમ્મી કરવાનું મન થાય છે. પણ તેમાં ચુંબનની વૃત્તિ નથી હોતી. તેઓને તો જે પ્રકારનું વહાલ છૂટે છે તે એવા પ્રકારનું કહી શકાય કે જેનું એકતોને ખેતરમાં ફરતાં કુમળાં કાકડી, ટીંડોરા, મલકાં વગેરે શાક

ભાણ જોઈને છૂટે છે ! એટલે કે ખાઈ જવાનું ! કાઈ નાના શિશુના કુમળા હાથ પથ જોઈને જાણે તે ખાઈ જઈ એવું મન થવાનું કહેતા ધણાઓએ જાણકોને સાંભળ્યા હશે. ઓછી સમજણવાળા જાણકો કદીક બચકું પણ ભરે છે. પણ પોતાની ચુમ્મી લેવડાવવાનું જાણકોને ભાગ્યે જ પસંદ હોય છે, ગમે તેમ ચુંબન લેવું કે કરવા દેવું એ પ્રત્યે અણજમાની લાગણી ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. જાણકોને તે સહન કરવાની ફરજ આપણે કદી પણ ન પાડવી જોઈએ.

“ આ નિયમ મા-દીકરો, બાપ દીકરી ભાઈ—બહેન (અથવા મિત્ર-મિત્ર સ્ત્રી-પુરુષ, વિજ્ઞાતીય કે સગાતીયમાં પણ) સૌને લાગુ પડે છે, કારણ કે અહીં નિયમ નથી સૂચવ્યો, સંસ્કાર સૂચવ્યો છે.

“ (૨) અતિ પરિચિત સ્પર્શ એ અર્ધસંબોગ જ છે. પૂર્ણ સંબોગ માટે એક વ્યક્તિ અને અર્ધસંબોગ માટે બીજી એક કે અનેક વ્યક્તિઓ એ પવિત્ર જીવન નથી. માટે પોતાના શરીરને પરિચિતપણાનો સ્પર્શ કરવા દેવાનો અધિકાર-આપત્તિ વિના એકને જ હોય એ પોતાનો (લગ્ન થયા બાદ) પતિ કે પોતાની પત્ની. દરેક સ્ત્રી તેમજ પુરુષને એવી અપેક્ષા રાખવાનો અધિકાર છે કે તેની જોડે પરણુનારે કાઈના સ્પર્શથી પોતાનું શરીર અભાગ્યું નહિ હોય. જે દંપતિએ પરસ્પરના આ અધિકારને નિષ્ઠાપૂર્વક સંભાળ્યો છે તે દંપતિ પવિત્ર છે. એમનો સંયમ તેમજ સંબોગ સમાજનું હિત કરશે.

“ (૩) મા-દીકરો, બાપ દીકરી, ભાઈ-બહેનના સહવાસમાં પોષાતો પ્રેમ એ ૬૪ પ્રકારનો પ્રેમસંગ્રહ છે. એ સહવાસ પણ આપત્તિ સિવાય એકાંતમાં ન હોય એ મર્યાદામાં રહી, ઉપર પ્રકારની સંસ્કારિતાવાળો ગુરુ તેની શિષ્યાના, શિક્ષિકા શિષ્યના, શિષ્ય ગુરુપત્ની કે શિક્ષકાના પતિના કે વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ પરસ્પરના પરિચયમાં આવે તો તે હાનિકર નથી, પણ સમાજને અને તે વ્યક્તિઓને પણ હિત કરે છે. જ્યાં એ સંસ્કારિતા નથી, એ મર્યાદાઓ માટે આદર નથી ત્યાં વિજ્ઞાતીય પરિચય ભયભર્યો છે.”

“ (૪) સંસ્કારી ગૃહસ્થો પોતાના ઘરને એક પવિત્ર સ્થાન સમજે છે, એમાં ભોગ છે, પણ નિયંત્રિત માર્ગે; એટલે જેમ દેવને અર્પેલા ભોજનમાં પ્રસાદની ભાવના છે, તેમ એ ભોગ વિષે પવિત્ર કર્મની ભાવના છે. આથી ઘરની પવિત્રતા સાચવવા માટે તેમને પૈદી ની શાખ સાચવવા જેટલી કાળજી રહે છે. એની સંસ્કારિતામાં ઉછરેલાં બાળકોનું સ્ખલન સહેજે નથી થતું. એમાં ભાષ-બહેન, દિયર-ભોજન, સસરા-વહુ વગેરે સાથે રહે છે અને એકબીજાને ભેઈ ધૂમટાં તાણતાં નથી કે સંતોષ જતાં નથી, અભેલા લેતાં નથી કે પડદામાંથી બેલતાં નથી; પણ સહવાસમાં મર્યાદા અવશ્ય ગણે છે, આ પવિત્રતા શાળા વિષે અવશ્ય હોવી જોઈએ. શાળા એ વર-વધુ શોધવાનું કાંઈ બજાર નથી; પાશ્વરની દીકરીઓ જોડે ફૂટ લેવાનું—હાંસી મસ્કરી કરવાનું સ્થળ નથી. શિક્ષક એમાં પોતાની દીકરીઓને જીવે, વિદ્યાર્થીઓ પોતાની બહેનોને અને માતાઓને જીવે, તો એ સહવાસ એક બીજાની વૃત્તિઓને સ્થિર અને ગંભીર કરનારો થઈ શકે. એ ભાવના ન હોય તો એમાં મલિનતા નિર્માણ થયા વિના રહે જ નહિ.

“ (૫) પચ્ચીસ ત્રીસ વર્ષ સુધી પવિત્રપણે પ્રહયર્થથી રહેવું અશક્ય છે એ વહેમ છાડવો જોઈએ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડવું એ પતન છે કે શરમાવનારી વસ્તુ છે એવો સંસ્કાર પણ ન નાંખવો ઘટે. સંભોગ એ કેવળ કામાચાર છે એ ભાવના ખોટી છે. સંકટો સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચે કામવાસનાથી પ્રેરિત થવાનાં જ છે એમ માનીને ચાલવું ઘટે. માટે ધર્મથી અવિરુદ્ધ કામની એમને દીક્ષા મળે તે રીતે સંસ્કાર પાડતા જોઈએ. ધર્મથી અવિરુદ્ધ કામની શરતે એ છે કે વિવાહ પહેલાં કોઈ સ્ત્રીની પુરુષ પ્રત્યે કે પુરુષની સ્ત્રી પ્રત્યે કામાતુર દષ્ટિ થતી એ પાપ છે. કામાતુર દષ્ટિથી કોઈનો સ્પર્શ કરવો એ પણ પાપ છે. જે સ્પર્શની આવશ્યકતા નથી તેવો નકામો સ્પર્શ નિર્દોષ લાગે, તે પણ કતવ્યરૂપ ન હોવાથી ન જ કરવો જોઈએ. આ

દષ્ટિએ વિવાહ એટલે પોતાના પવિર રાખેલા શરીરને, ધર્મને અવિ-
રોધી સંભોગથી ધાર્મિક પ્રજા નિર્માણ કરવા માટે અર્પણ કર-
વાનો સમારંભ.

“ (૬) આથી કામવિહ્વલ થઈ સ્ત્રીને કે પતિને શોધવાની
પ્રવૃત્તિ અથવા કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ પર કામાસક્ત થઈ, પછી તેની
સાથે વિવાહનો નિશ્ચય કરવાની પ્રવૃત્તિ એ સંસ્કૃતિ નથી પણ રિક્તિ
છે. દરેક માણસ અમુક વયે જાણે જ છે કે કામવાસના એટલે શું, અને
પતિ-પત્નિ વ્યવહાર એટલે શું, પછી એણે વિચાર કરવાનો તો એ કે
વાસનાના જ્ઞાન છતાં એનો વેગ પોતાનામાં કેટલો તીવ્ર છે તથા
કેટલી મુદત સુધી એણે સંયમધર્મ રાખવો આવશ્યક છે. જો શરીર
સંપત્તિ તથા બીજી પરિસ્થિતિઓ અનુકૂળ હોય, યોગ્ય વયે પહોંચ્યા
હો અને એક વ્યક્તિના સ્પર્શ કે સંભોગને સહન કરી લઈ શકે
એટલી એની સ્પર્શધૃતિ એટલી થયેલી અનુભવતા હોય તો કામદષ્ટિ-
થી નહિ પણ વ્યવહાર દષ્ટિથી યોગ્ય ભાગીદારને શોધવા તે પ્રયત્ન
કરે, દિવ્યિંતકા દ્વારા પ્રયત્ન કરાવે.

“ (૭) કામવાસનાને ઓળખી શકનાર તથા પતિપત્નીના વ્ય-
વહારની કલ્પના કરી શકનાર સંસ્કારી સ્ત્રી-પુરુષ પોતાને થોડા સતકી
માને અને કોઈનેયે સ્પર્શ કરવામાં તેમજ દષ્ટિ કરાવી જવામાં વધારે
કાળજી રાખે એમાં કશો દોષ નથી, વિનયી સભ્ય વર્તન જ છે.

“ અર્થાત આ નિયમો દર્શાવવામાં હજારો સ્ત્રી પુરુષો માટેનો
રાજમાર્ગ સૂચવ્યો છે. એકાદ લોકોત્તર, પવિત્ર વ્યક્તિ આવા નિયમો
પાળવાથી નાની નથી થઈ જવાની. એ ધર્મથી અવિરૂદ્ધ કામી નહિ
પણ નિષ્કામી હશે, ધર્મવિરૂદ્ધ કામની વાત સાંભળી એને કામના
ઉત્પન્ન થવાનો ડર જ નથી. વળી જો સમાજમાં હજારો જોડાઓ
ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મથી અવિરૂદ્ધ કામને સેવતાં ન હોય તો એવા
નિષ્કામ સ્ત્રી પુરુષો ઉત્પન્ન થવાની આશા જ નથી. જો સમાજના
ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મવિરૂદ્ધ કામનો અભાવ હોય તે સમજે કે નૈષ્ઠિક
અભ્યસર્યનો માહમા ગાવો એ પોથીમાના રીંમણી સમાન છે.

“ જે સમાજમાં આવા સંસ્કારો પોષાય તે સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષોની એકત્ર સંસ્થાઓ ચાલી શકે. જનમૃત સંચાલકના હાથ તળે ચાલતી એવી સંસ્થાઓમાં ઓછા દોષો થશે. રખલનો મિલકુલ થાય જ નહિ એવી ખાતરી તો કાણુ આપી શકે ? પણ જે સમાજ તથા સંસ્થાની વિચારસરણી, સંસ્કારિતા અને નિયમાવલિ આવી હોય તેમાં જે રખલન થાય, તો તે વ્યક્તિત્વનો રોગ થાય, સંસ્થાનો રોગ ન થાય, તેમ તે રોગ ઉપદ્રવરૂપે ફાટી પણ ન નિકળે એમ અને લાગે છે. ”

ઉપરના નિયમો અને વિચારો શ્રી. મહાસ્વાળાના છે. આજે જુવાનવર્ગ એકાદ રીતે વિષયગ્રામી બની રહ્યો છે, અને એના જીવન સંસ્કારના બહાર ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની મર્યાદા નથી રહી. જુગજૂની થોડી મર્યાદાઓના અવશેષ જેવામાં આવે છે તેને પણ દિવસ ઉગતાં આજનો નવતર યુવાનવર્ગ ફગાવતો જાય છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે જુગજૂનાં નીતિનાં બંધનો તૂટી ગયાં છે, તૂટી રહ્યાં છે, અને એની અસર સમાજરચના ઉપર થઈ રહી છે. એ વખતે કડક જણાતાં છતાં માનવીનાં સ્થાપિત હિતો માટે ઉત્તમ મનાયેલાં નીતિ અને ધર્મને પુનઃ સ્થાપિત કરવાં હોય તો પાછા વળી, આ સંસ્કાર અને આ સ્થૂળ નિયમનું અક્ષરશઃ પાલન કરવામાં આવે તો જ જેળાતી હિંદની સંસ્કૃતિનો બચાવ થઈ શકે. બાકી તો વર્ણસંકરતા અને શેળભેળ વધતાં જઈ ક્યાં જઈને થોભશે એનો કોઈ નિર્ણય નથી, અને આથી તો વધુ અને વધુ પતનના માર્ગ ખૂલતા જશે.

[૨૩]

લગ્નનો ઉદ્ભવ : વંશવર્ધનની પ્રેરણા :

માનવી, પશુ, વનસ્પતિ—આ બધા વર્ગમાં સ્વાભાવિક રીતે જન્મતાંની સાથે જ આત્મરક્ષણ કરવાની અને વંશવર્ધન કરવાની સ્વયંસ્ફુરિત ઇચ્છા—ભાવના રહેલી છે.

વનસ્પતિસૃષ્ટિ એ પશુ અને માનવીથી જુદા પ્રકારની સૃષ્ટિ હોવા છતાંયે વનસ્પતિમાં પણ સંવર્ધન રહેલું છે, અને એમાં રહેલા વિકાસ ક્રમ પ્રમાણે એ જન્મે છે અને સંવર્ધન પામે છે, સામાન્ય રીતે સંવર્ધન માટે સ્ત્રી અને પુરુષજાતિના સંયોગની જરૂર છે—રહે છે એમ માનવામાં આવે છે. પરંતુ આજના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે એ સાબિત કરી બતાવ્યું છે કે કેટલીક સૂક્ષ્મ જાતિની વનસ્પતિમાં નર-નારી જેવા ભેદ નથી હોતા, છતાં સંવર્ધન થયે જાય છે. ગળ્યા, ખાટા અને તિક્ત પદાર્થના સંયોગ પછી એમાં જે વનસ્પતિનો જન્મ થાય છે, જેને “ એકટારીયા ” વનસ્પતિ (જો કે આજે જાંતુ પણ માનવામાં આવે છે) કહે છે કે તે એકક કોષની અનેલી છે, અને એવી જ રીતે પાણીમાં થતી લીન અને શેવાળમાં પણ એક જ જાતિ હોવા છતાં સંવર્ધન પામે છે, આ અતિ સૂક્ષ્મ અને આવકસિત વનસ્પતિઓ સંયોગ વગર અને નરનારીના ભેદ સિવાય વંશવર્ધન પામે છે.

આ પછી જરી વધુ વિકાસ પામેલી વનસ્પતિના એક જ શરીરમાં પણ નર-નારીનાં જુદાં જુદાં અંગ હોય છે અને એ બંનેના સંયોગ પછી તે વિકાસ પામે છે અને આ રીતે સંયોગક્રમ વિકાસવાન બની, વનસ્પતિ સપુષ્પા અને સફળા બની રહે છે. છતાં કેટલાક છોડ ઉપર નરજાતિ અને નારીજાતિનાં બંને પ્રકારનાં પુષ્પો હોય છે. પરંતુ એક જ છોડમાં એ પુષ્પો સંયોગ કરતાં નથી અને કહે છે તો તે સફળ બનતો નથી. પરંતુ એક છોડના પુકસરને કેટ-

લાઈ ઉડતા જંતુઓ (પતંગીયાં, મધુમક્ષિકા વગેરે) પોતાની સાથે લઈ જઈને ખીજા છોડમાં સ્ત્રીકેસરમાં મૂકી સંયોગ કરાવે છે. કેટલીક વખત વાયુ સાથે મળીને પુંકેસર સ્ત્રીકેસરને ભેટી પડે છે અને વર્ધન પામે છે. કેટલીક વનસ્પતિની નારીજાતિ તો પુરુષ જાતિ સિવાય જ રહે છે. પોષેયો, ઠાકડી, તુંબડી, દૂધી, કાળું આ વનસ્પતિમાં સ્ત્રી અને પુરુષ જાતિ જુદાં જ હોય છે. સ્ત્રી જાતના અસંખ્ય વેલા હોય કે વૃક્ષ હોય, પરંતુ પુરુષજાતિના વેલા કે વૃક્ષના અભાવને કારણે ફળ વગરનાં વાંઝીયાં રહે છે, છતાં પોષેયામાં કેટલીક વખત પુરુષ જાતિનું વૃક્ષ પોતામાં જ પ્રવેશને ઝીલી સ્ત્રીકેસર ઉત્પન્ન કરી ફળવાળું વૃક્ષ થાય છે.

વનસ્પતિમાં જેમ ઉભયલિંગ જાતિ છે અને ભેદલિંગની જાતિ છે, છતાં બન્ને પ્રકારની જાતિમાં સંવર્ધન અને વિકાસ તો સમાનો જ જાય છે, એ જ રીતે પ્રાણીઓમાં પણ કેટલાંક પ્રાણી ઉભયલિંગ હોય છે.

અળસીયાં ચોમાસામાં થાય છે, જેને ' જૂનાગ ' કહે છે અને ચોમાસામાં થતી ગોઠળગાય જેને યુનાનીમાં ' ખીરખોટી ' કહેવાય છે. આ પ્રાણીઓમાં બન્ને નર અને નારીનાં લિંગો છે અને એમાંથી જ એમને વંશવિસ્તાર થાય છે. શંખના કીડા જેવી જાતિ છ હજાર જેટલી છે, એ ઉભયલિંગવાળાં જીવડાં છે અને એમને નરમાદાના સંયોગની જરૂર નથી. તે સિવાય જ તે વંશવિસ્તાર કરી શકે છે. એમીઆ, ઇક્યુસેરીયા, પારમેશીયા,—આ જંતુ-પ્રાણીઓ ઋતુકાળે પોતાના શરીરના બે ભાગ કરીને અથવા એક જ જંતુના બે કોષ-બે ભાગ પડી જઈને એમનો વંશ વિસ્તાર થાય છે. આ બધી જાતિ અણુવિભેદ વર્ગનાં પ્રાણીની જાત ગણાય છે. એથી ઉંચા દરજ્જામાં મધમાખી આવે છે. હજારો મધમાખીમાં એક જ નર હોય છે અને એ નરથી હજારો મધમાખી, પૈકીમાં એક જ માદા પુરુષજાતિ સાથે સંયોગ કરી શકે અને વંશવિસ્તાર કરી શકે. આ માખી રાણી ગણાય છે અને એ સંખ્યાબંધ ઈંડા મૂકે છે. મધમાખીમાં લાખખો માખીઓ ઈંડા મૂકી શકતી નથી. એ વાંઝણી હોય છે. મધમાખી, કરોળીયા,

વીંછી-આ જાતિમાં નર નારી જાતિને મર્મ આપ્યા પછી મરી જાય છે અથવા નારી જાતિ તેને મારી નાંખે છે.

માનવો માનવ રૂપે ક્યારે થયા, એ માટે ઘણ ચોક્કસ સમય ઇતિહાસ પણ આપી શકે તેમ નથી: પરંતુ પશુમાંથી ત્રિદાસ પામી એ માનવી બન્યો કહેવાય છે, પ્રથમ વાનર, કિંનર અને પછી માનવ થઈને રહ્યો.

માનવ પશુરૂપ હતો, કિંનરરૂપે હતો અને માનવરૂપે થયો એ બધી અવસ્થામાં એને વંશવર્ધનની સ્વાભાવિક પ્રેરણા હતી, રહી અને છે. પરંતુ માનવી જેમ જેમ બુદ્ધિથી ચિંતસતો ગયો તેમ તેમ તેનામાં રહેલી ઇન્દ્રિયો અને તે ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાનું એને જ્ઞાન થતું ગયું, અને બીજાં બધાં પ્રાણીઓ તથા પશુઓથી પોતાને એ શ્રેષ્ઠ જાતિનો માનવા લાગ્યો.

છતાંયે એ માનવી અને માનવીઓના સમૂહમાં લગ્ન સંસ્થા જેવી પ્રાર્થના બંધન અને મર્યાદાયુક્ત સમાજવ્યવસ્થા શરૂ થઈ નહોતી. એ તો માત્ર વનપશુઓથી પોતાનું નક્ષણ કરવા સમૂહરૂપે રહેવા લાગ્યો. એને પહેરવાને વસ્ત્રો નહોતાં, એ નગ્નરૂપે રહેતો અને વનફળ, કંદમૂળ ખાતો તથા કશાયે લગ્નબંધન કે મર્યાદાના કેષાં-કન સિવાય માત્ર વંશવર્ધનની પ્રેરણા પામી, ગમે તે નર ગમે તે નારી સાથે સંયોગ કરતો. પિતા-પુત્ર કે માતા-પુત્રીના સગવડ અને સંબંધનો કશો જ વિચાર—આચાર એ કાળે ન હતાં, માત્ર નારીજાતિ સંયોગના પરિણામે ઉત્પન્ન થયેલી સતતિ પાળતી. પશુ-પક્ષીઓમાં પણ જેમ પોતાના તનુજ પ્રત્યે નારીજાતિનું મમત્વ હોય છે તે રીતે.

પુરાતન ઇતિહાસ લખનારા “ સ્ટ્રાબો ” —“ હેરોટોટ્સ ” “ સોક્રેટીસ ” ઇસવીસન પૂર્વનાં વર્ષો જે વીતી ગયેલાં તે કાળની ઝાંખી કરાવતાં માનવજાતિની સ્થિતિ સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે બ્યાન આપે છે.

ઈતિહાસકારો કહે છે કે ત્યારપછી જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ માનવી ગણના રૂપમાં (સમૂહ-જૂથ બાંધીને) રહેવા

લાગ્યો: અને લગ્ન જેવું તો નહિ પરંતુ એ જૂથમાં જે સ્ત્રીઓ નાખવામાં આવે તે જ ગણુની એ સ્ત્રીઓ ગણાય, એમ વર્ગ થવા લાગ્યા છતાં એ જૂથમાંની ગમે તે સ્ત્રી ગમે તે પુરુષ સાથે સંયોગ કરે તેને આજે જેને આપણે નીતિ-અનીતિ કહીએ છીએ. એવી કાંઈ બાબત ગણવામાં નહોતી આવતી, બ્યભિચાર શું-એ શબ્દ પ્રયોગ જ નહોતો અને મુક્તવિદાર તથા દેહસંયોગ એ તો માત્ર વંશવર્ધનની પ્રેરણાને દારણે હોઈ ખુલ્લું-ખુલ્લું આવ્યારતાં.

અહુણા અને આદામાન ટાપુમાં આ જ રીતે વંશવર્ધન સર્વ સામાન્ય રીતે થાય છે, કેલિફોર્નીયાનાં લોકો પશુઓનાં પેઢે જ વંશવર્ધન કરે છે.

યુરોપમાં ‘ જાપારોગ ક્રાસાક ’ જાતિમાં, ઓસ્ટ્રેલિયાની “ કામી-લારોય ” જાતિમાં સંયોગ અને વંશવર્ધન સમુદાના રૂપમાં આ જ રીતે થાય છે, લગ્ન અને આવગી નર અથવા નારી એવું કશું વર્ગીકરણ, બંધન અને મર્યાદા નથી.

આવી જાતનાં આ ગણસંયોગમાંથી જ માનવી જાતિનાં જ્ઞાન અને યુદ્ધિનો વિકાસ થયો, સમુદામાંથી જ “ હું અને માં ” એનો બાવ પેદા થયો તથા ગણમાંથી એક નર તથા એક નારી જુદાં પડી સાથે રહેવા લાગ્યાં-ફાવે ત્યાં સુધી ! પ્રાચીન ગાઈરીશ લેકમાં વળી એક વર્ષ માટે ! આ રીતે એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ સાથે રહેતાં અને એને લગ્ન કહેવામાં નહોતાં આવતાં, માત્ર એ સંબંધ ગણાતો. એને લગ્નનું નામ આપવું હોય તો પ્રસંગિક અથવા મુદતિયાં લગ્ન કહી શકાય.

આ રીતે ગણલગ્ન અથવા ગણપ્રથામાંથી જ ધીરે ધીરે છૂટાં પડીને લગ્નસંસ્થા અહુમુખી વિકાસ સાધતી ગઈ. પશુ પ્રથમથી જ નર અને નારી જાતિમાં નર-પુરુષ ગોતાના બાહુબળથી સ્ત્રી-નારી ઉપર સત્તા-જેહુકમી સ્થાપતો આવ્યો અને ભોગવતો આવ્યો. એ બળના પરિણામે જ નારી નરથી દખાતી આવી, અને નર નારીની કીંમત-મૂલ્યાંકન-વિશિષ્ટતા નમળા પડતાં આવી છે. છેક નરની નારી

એ એની દાસી : ત્યાં સુધી નીચે ઉતારી દીધી ! એક નર અનેક નારીનો પતિ—સ્વામી—ધણી—મરદ બનવાના કોડ શરૂ થયા. ખીજી બાજુ નારી છૂટી પડીને અનેક પતિ બનાવતી ચાલી. આમ ગણમાંથી એકાકી થઈનેય અદલાતદલી થવા લાગી : આજે તેને છૂંટેડા અને પુનર્લગ્ન કહેવામાં આવે છે. સોજમા સૈકા પહેલાં અમેરિકા—આફ્રિકા દેશોમાં એક જ ઘરમાં એટો ભાઈ એક સ્ત્રી લઈ આવે તે જોટલા ભાઈ ઘરમાં હોય તેનું સહચારી સ્ત્રી ગણાતી. આપણા હિંદના “મહા-ભારત”માં દ્રૌપદીને પાંચ પાંડવોની સહચારી પત્ની વર્ણવેલી છે, એ અનેકપતિલક્ષ્મી સાક્ષી પૂરે છે, એ જ પ્રથા જેમ વિકસી તેવી ખીજી અનેક પત્નીલગ્નની પણ શરૂ થઈ.

માનવી એ પશુઓનો વંશજ છે, એટલે એનામાં પ્રાણવતાનો અંશ સમૂળગો તો નાશ નથી જ પામતો, પશુઓમાં અનેક નારીનો એક જ નર એ તો આજ સુધી ચાલ્યું જ આવે છે. નારી કરતાં નર સંભોગવિષયમાં ઈર્ષાવાન છે. એક મામમાં સાઠ સ્ત્રીને બેસોમાં એક જ નર મહીષ રહે છે. નં ભોગજોગે ખીજો મહીષ એના ટોળામાં આવે છે તો બે પાડાઓ વચ્ચે ખૂનખાર યુદ્ધ શરૂ થઈ જાય છે અને આગતુકનું હરાવી ભગાડીને જ એ મામનો નર—મહીષ જાંપે છે.

હરણ જાતિમાં પણ સો—સવાસો હરણીનો એક જ પતિ હોય છે. એ રંગ અને રૂપે બુદ્ધો તરી આવે છે, એને કાળીવાર કહે છે. નારી અને સંતલિનું એક મોટું દળ એ નિભાવે છે, સાથે રહે છે. અને રાવળી સ્ત્રીઓમાં વંશવર્ધન કરે છે. પરંતુ એ બાળબચ્ચાં મોટાં થતાં, એમાંથી બુવાન થયેલાં પુરુષજાતિનાં સંતાનને એ ભગાડી મૂકે છે. સ્ત્રી જાતિનાં સંતાન એની નારીઓમાં ભળે છે. જેને માન-વીનો વડવો કહેવાય એવી વાંદર અથવા વાનર જાતિમાં આ એક-પત્નીપ્રથા અને અનેકપત્નીપ્રથા પ્રચલિત છે—એક જ પત્ની ભોગવ-નારો વાનર સમૂહમાં રહી શકતો નથી. તે બન્ને—જોડી એકાકી જ

જંગલોમાં વિચરે છે. જ્યારે સો બસો સ્ત્રીજાતિનો ધણી-એક જ વાંદર આખા ટોળાનો મરદ બની રહે છે. બીજો કોઈ પુરુષજાતિ વાંદર એ ટોળામાં આવી શકતો નથી, આવી ચઢ્યો તો એને મરવું પડે છે અથવા લાગી છૂટવું પડે છે અને એમની સંખ્યામાં પેદા થયેલી સ્ત્રીજાતિને ટોળા ભેગી ભેળવી લેવામાં આવે છે, જ્યારે નરજાતિને લગાડી મૂકવામાં આવે છે. આ નરજાતિને ત્યારે જ લગાડવામાં આવે છે કે જ્યારે એનામાં જીવાની આવી લાગે છે અને વંશવિસ્તારની લાવના એનામાં પ્રગટ થઈ હોય છે.

વાનરમાં નરવાનરો જુદા જૂથરૂપે રહે છે. એ બધા બ્રહ્મચારી હોય છે, એમાં કોઈક વાનરપ્રથ વાનર પણ આવીને રહે છે.

એમ કહ્યું છે કે અસંખ્ય વાનરીમાંનો એક નર જ્યારે જુદો બની જાય છે ત્યારે અને એની વંશવિસ્તારની અથવા સો-બસો નારીને ગર્ભાધાનની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે પેલા બ્રહ્મચારીનો સમૂહ એને સમજાવી પોતાના ટોળામાં લઈ આવે છે, અને એ ટોળામાંથી બળવાન વાનર હોય અને જેને ગૃહસ્થાશ્રમી બનવું હોય તેને ત્યાં સોંપવામાં આવે છે. અને વાનરીનો સમૂહ પોતાના મર્દ તરીકે એને સ્વીકારી પણ લે છે.

અને વાનર અનેક નારીનો પતિ બની એની ઉપર એકચક્રી રાજ ચલાવે છે તથા નારી વાનરીઓ એના ઉપર અત્યંત સ્નેહ-મમત્વ રાખે છે.

જાતીય સંબંધ એ ઇશ્વરપ્રેરિત છે. પરંતુ લગ્નસંસ્થા એ કોઈ ઇશ્વરપ્રેરિત નથી, એ તો સમાજપ્રેરિત સંસ્થા છે. અને કાળ-સમય બદલાતાં એ સંસ્થાએ જુદા જુદા રૂપમાં વિકાસ પામીને અનેક રૂપો બદલ્યાં છે. આજે આપણે જેને લગ્નની નીતિ અને નૈતિક ધોરણ સ્થાપિત કાયદારૂપે માનીએ છીએ તેવાં જ તે આજળ હતાં એમ ન કહી શકાય; અને હવે પછી એ જ રીતે રહેશે એમ પણ માનવું બિલકુલ ભૂલભરેલું છે.

આદિમાનવોનો સળંગ ઇતિહાસ તો અસારે મળી શકે નહિ. ઇતિહાસસંદર્ભન કરવા જેટલી સંસ્કૃતિ પણ એ વખતે હતી નહિ. પરંતુ હિન્દુ જીવન અને લગ્નસંસ્થા વિષે જાણવાનું ‘મહાભારત’ જેવા ત્રયોમાં સામગ્રીરૂપે ઘણું સાંપડી રહે તેમ છે અને પદ્ધતિસર લગ્નને ધારાનું રૂપ આપનાર મનુ મહારાજ ગણાય છે. છતાં “મહા-ભારત” અને મનુકાળના સમયમાં જ્યારે લગ્નસંસ્થા વિદ્યમાન હતી અને મનુ મહારાજે “મનુસ્મૃતિ”માં જે કાનુનો આપ્યા છે તેનો અત્યારે અમલ કરવામાં આવે તો આજનો સમાજ તેને નિંદા માને અને નીતિ તથા ધર્મવિરૂદ્ધ એ કર્મ ગણાય. એનું કારણ એ છે કે કાળ બદલાય છે તેની સાથે લગ્નસંસ્થાનું રૂપ બદલાઈ જાય છે.

મનુ મહારાજની નજરે તે સમયે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર-એ ચાર જ વર્ણ હતા, અને એમને ઉત્તરોત્તર બ્રાહ્મણને ઉત્તમ ગણી શુદ્રને ઉત્તરતો ગણ્યો છે એ રીતે લગ્નસંસ્થાના નિયમો આપ્યા છે. બ્રાહ્મણને ચાર સ્ત્રીઓ કરવાનો, ક્ષત્રિયને ત્રણ સ્ત્રીઓ કરવાનો, વૈશ્યને બે સ્ત્રીઓ કરવાનો અને શુદ્રને એક સ્ત્રી કરવાનો અધિકાર આપ્યો છે !

બ્રાહ્મણને આમ તો ચારે વર્ણમાં સર્વપરિ ગણાવ્યો છે, છતાં તેને ચારે વર્ણની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવો અધિકારી માને છે.

મનુમહારાજ લખે છે કે: “બ્રાહ્મણને અનુક્રમે ચારેય જાતની સ્ત્રીઓ હોય.” વળી એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી લાવવા માટે નીચે પ્રમાણે કાનુનો બતાવે છે:

જે સ્ત્રી સદા દારૂ પીનારી હોય, તે સ્ત્રીના ઉપર તેના ધણીએ બીજી સ્ત્રી કરવી. ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી આઠ વર્ષ સુન્ની વાંઝણી રહે તો તેના ઉપર બીજી સ્ત્રી પરણવી. જો સ્ત્રીને છોકરાં અવતરીને મરી જતાં હોય તો તેવી સ્ત્રી ઉપર દસ વરસ પછી બીજી સ્ત્રી પરણવી. જો સ્ત્રીને કન્યાઓ જ અવતરતી હોય તો અગીયારમે વર્ષે બીજી પરણવી, અને જો સ્ત્રી કડવાં વચન બોલનારી હોય તો તેવી સ્ત્રી ઉપર તુરત જ બીજી સ્ત્રી લાવવી. (મનુસ્મૃતિ અ. ૯)

લગ્નના આઠ પ્રકાર એ કાયદેસર ગણવામાં આવતા: (૧) બ્રાહ્મ વિવાહ (૨) દેવવિવાહ (૩) આર્ષ વિવાહ (૪) પ્રાગ્નપત્ય વિવાહ (૫) અસુર વિવાહ (૬) ગંધર્વ વિવાહ (૭) રાક્ષસ વિવાહ (૮) વૈશ્વાત્રવ વિવાહ.

વરને ખોલાવો, વસ્ત્રાલંકાર આદિ આપીને કન્યા પરણાવવી તેને બ્રાહ્મવિવાહ કહેવાય, યજ્ઞને અંતે ઋત્વિજને અલંકાર આદિ સાથે કન્યા આપવી તે દેવવિવાહ, વરની પાસેથી ગાય-બળદ ઇત્યાદિ પશુ લઈને તેના ખડલામાં કન્યા આપવી તે આર્ષ વિવાહ, કશા ખડલા વિના 'ધર્માચરણ કરે' એવી આજ્ઞા સાથે કન્યા આપવી એ પ્રાગ્નપત્ય વિવાહ, ધન લઈને કન્યા આપવી એ અસુરવિવાહ, વર-કન્યા કાઠની પાણ આઠા કે આપ-લેના સોદા વગર સ્વયં પરણી જાય તે ગંધર્વવિવાહ, બળાત્કારથી ઉપાત્ત જઈ લગ્ન કરી લે તે રાક્ષસ વિવાહ અને ઉંઘમાં, કેદમાં રાખી અણુગણુપણે કન્યાને પરણી લે તે વૈશ્વાત્રવ વિવાહ ગણાય.

પરંતુ એ આઠે પ્રકારમાં મમે તે પ્રકારે સ્ત્રીને સંપાદન કરી લઈ, તેની ઉપર હક કરી ખેસનાર પુરુષ નારીનો માલિક બની રહ્યો છે અને હરણ કરી લાવવો, ઉપાડી લાવવી, લઈ આવવી-એ જાતની ભાવના આજે પણ સમૂળ નષ્ટ તો થઈ નથી. વર લાલે આજે જન લઈ જઈને ય પણ નારી જાતિને લઈ આવે છે જ ને! અને જન તથા જનનું ધાગકું તો નારીનું હરણ કરનારનું મદદનીશ સૈન્ય નથી તો એ બીજું શું છે?

સાપના લીસોટાની માફક સાંપ્રત કાળમાં પણ આ આઠે પ્રકારના વિવાહની અસર સદંતર નાબૂદ થઈ નથી. ચાર વર્ણની જાતિઓનાં બંધન તૂટીને આજે અનેક જાતિ અને વાડા રચાઈ ગયા છે અને જેને જે ફાળુ તે રીતે લક્ષ્યપ્રથા, સામાજિક કાયદાના બંધન નીચે, જુદા જુદા રૂપે પ્રત્યક્ષિત છે. જુદી જુદી જાતિ-જાતિ અને વાડાઓને પકડી રાખતા કાયદા જ્યારે સ્ત્રી અને પુરુષને અકળાવે

છે ત્યારે તેને ઉદ્ભવેલીને આજના નવજુવાનો સિવિલ મેરેજ અને આર્ય સમાજનો આશ્રય લઇ એ રીતે લગ્ન કરી લઇને ય, પૂર્વોક્ત ગાંધર્વ વિવાહ ક્યાં નથી કરતાં ?

લગ્ન સંસ્થાને આજે તો બહુ શુંખલાવડ બનાવી છે. તો પણ મનુષ્યો એમાંથી છટકવાને પ્રયત્ન નથી કરતાં એમ તો નથી જ. જાણે એને કાયદાનું રૂપ આપ્યું હોય, અને જાણે પુરુષમતિને નમાવવા અને સ્ત્રી જાતિને ઉન્નત કરવા આજે સર્વોપારિ સત્તા એકપત્નીયત તથા છૂટાકડા જેવા કે વિધવાવિવાહ જેવા કાયદાઓ કરે, પરંતુ માત્ર કાયદાના અધનમાં અધાર્મ રહી માનવ સ્વભાવ સુધરી જશે એમ માની શકાય જ નહિ. એમાંથી-પણ છટકવાની બારીઓ શોધવાની જ છે. કેમ કે મનુષ્ય સ્વભાવ જ એવો છે.

પુરુષના સ્થાપિત હિતના જોરે જે જમાનો ગયો તેમાં એ બળવાન જ બનતો ગયો છે, અને તેમ તેમ લગ્ન સંસ્થામાં પણ તેની કિંમત વધતી જ ગઈ છે. એક તરફ પુરુષની કિંમત વધતી ગઈ ત્યારે બીજી તરફ સ્ત્રીની કિંમત ઘટતી ગઈ છે. આ બન્ને વસ્તુ તરફ સમાજની નજર ગઈ અને એમણે બળવો કર્યો. વળી બન્નેને સમાવડી ગણી, કશો બદલો લેવો નહિ કે દેવો નહિ, એ રીતે સ્ત્રી પુરુષને સમાન કક્ષાઓ મૂક્યાં પણ તે વધુ વખત આશ્ચર્ય નહિ. વળી પાછી એકસ ઘાતિમાં વરની કિંમત વધુ આંકવામાં આવી. વર કુળવાન ગણાવા લાગ્યો, એટલે વરની કિંમત પણ ઉપજવા લાગી. કુરુ-આતમાં તો અલંકારે શણગારેલી (દાયનો) કન્યા આપવી, એવો દૈવ વિવાહ જ રહ્યો, પણ એથી નહિ સંતોષાયેલા પુરુષના ભાવ વધ્યા અને કન્યાના પિતાને વર વેચાણુ લેવા ખાતર નાણાં આપવા પડ્યાં અને વરવિક્રય થવા લાગ્યો. આમીલ પારસી, અનાવિલ, પાટીદાર ઔદિચ આ ઘાતિઓમાં વરવિક્રયની પ્રથા એટલી હદ વટાવી ચૂકી કે કન્યાનો બાપ નીચોવાઈ ગયો, અને વરની ઔણતરને લઈને કન્યાના હાલહવાલ થતા આશ્ચર્ય; બ્યારે બીજી તરફથી કન્યાવિક્રયના આશુર

વિવાહ પણ બંધ નથી પડ્યા. ત્રીજી તરફથી અનેક પત્ની સાથેના લગ્ને માગ મૂકી. આ સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે સુનારક વર્ગ નીકળી આવ્યો અને એમણે વળી અતિરક્તિય અને અહિરક્તિય લગ્નનો ફૂદકો માર્યો. આ જ લગ્ને સુધારકોમાંથી ચોક્કસ વર્ગને રાજ્ય સત્તા સાંપડી, એટલે એમણે લગ્નના નવા કાયદાઓ રચવા માંડ્યા છે અને તેઓ એમને લાગતો અન્યાય અને લગ્નસંસ્થાનું હિણુપદ દૂર કરવા એવના રાખે છે. પરંતુ એમની દૃષ્ટિમાં જે આજે સાફ લાગે છે, એ આવતી કાલની પ્રગતે ખૂંદ કેમ નહિ લાગે? મનુ અને ‘ગદાહારતનો કાળ, તે સમયની લગ્નપ્રથા અને કાયદા આપણને-આપણા સુધારકવર્ગને ખૂંદ લાગે છે, ત્યારે આવતી કાલની પ્રગતિ આપણા આજના કાયદાને અપનાવશે કે તેને ખૂંસી નાંખીને લગ્નસંસ્થા નવેસરથી રચશે તે કેમ કહી શકાય?

છતાં એક વાત ચોક્કસ છે કે લગ્નપ્રથા અને સંસ્થા માટે કોઈ એક જ નિયમ, બંધન કે પ્રથા ગતકાળમાં નહોતાં, તેમ આજે નથી અને આવતી કાલ રહેશે નહિ; કારણ કે લગ્ન એ સમાજનું ઉપજાવી કાઢેલું બંધન છે, જ્યારે વંશવર્ધન અને માનવવિકાસ એ પ્રકૃતિ સર્જીત છે, એ છોડાવી શકાશે નહિ. ખાસ ઉદ્દેશ ધરાવનાર કોઈ વ્યક્તિ-વિભૂતિ ગમે તેવા આદર્શો ધરે. પરંતુ જમત એ આદર્શો સર્વાંગે અપનાવી શકતું નથી. એ આદર્શવાદી પુરુષ વ્યક્તિની ખૂબ મહત્તા હોય ત્યાં સુધી એની ઈચ્છા કે ભાવના થોડાક વર્ગ ઉપર બલે અસર નીપજાવે. છતાં સમયકાળ બદલાતાં લગ્ન સંસ્થાએ લગ્ન પ્રપંચ બની રહેવાની અને એના રૂપકો બદલાયે જવાનાં એ ચોક્કસ છે

[૨૪]

લગ્ન શું અનિવાર્ય છે ?

આપણે વિકાસવાદ સંબંધમાં માનવ અને પશુઓ વિષે જોઈ મ્યા. વિકાસશાસ્ત્રને ઓછા અથવા વધતા પ્રમાણમાં સફ્ટ દોષને

માન્ય રાખ્યા વગર છૂટકો નથી, અને એ પ્રમાણથી મત બની શી અને પુરુષ અથવા નર અને નારી પરસ્પર ખેંચાપ, સંયોગસંમત વહેલાં કે મોડાં થાય, થવાની રૂચી સેવે, અને એમાંથી જ ઉવટે આ હાગ્ન સંસ્થાનો ઉદ્ભવ થયે છે એમ માનવાને આપણને કારણ મળે છે.

મનુષ્ય ક્યારેક પણ કામવશ થાય છે, અને એ જ પ્રમાણે ક્રોધ-લોભ, એને વિકારો કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આ જાતના વિકારોનો ઉદ્ભવ કેઈ પણ સંસ્કાર કે સંગતથી જ થાય છે એમ નથી. પરંતુ મનુષ્યસ્વભાવના મૂળમાં જ એ વિકારો સુક્ષ્મ રૂપે પડેલા છે અને તેનો વિકાસ સમય આવે થાય છે, પછી ભલે એ વિકારો પર કાણુ કરી, માનવી નિર્વિકારી કે નિષ્કામી બનવા પ્રયત્ન કરે, વનસ્પતિ પ્રકૃતિથી જ પ્રકાશ તરફ ખેંચાય છે, તેમ મનુષ્ય આ વિકારો તરફ ખેંચાય છે, અને તેમાંથી જ ધર્મ, અધર્મ નીતિ-અનીતિના બેદ પાડે છે, અથવા પડેલા બેદમાં સમન્વય સાધે છે. પરંતુ ચિત્તના મૂળ સ્વભાવમાં રહેલા વિકાર અને વિકારના વિકાસ-માંથી થયેલી કામવ્યાપ્તિ, ક્રોધવ્યાપ્તિ ઈત્યાદિની સ્થિતિનો તે અનુભવ કરે છે.

આ વિકારોથી છૂટવા માટે ઈતિહાસમાં અનેક દાખલા ‘પુરાણ-કાળ’માંથી મળી આવે છે. સૌકરી ઋષિ દુનિયાના વિવિધ વિકારો કામ, લોભ, ક્રોધદિગ્ધમાંથી બચવા ચાહતા હતા. એથી એમણે સમુદ્રના તળીએ જઈને તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. અને દેવના એક હજાર વરસ સુધી તે ત્યાં રહ્યા, પરંતુ આંખ ખોલી અને પોતાની નજર સામે થતો માછલા-માછલીનો સમાગમ જોયો. એથી પોતાને કામવ્યાપ્તિ થઈ, બહાર આવેને એમણે ચલાતિ રાજાની સો કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું, અને કામતૃપ્તિ ભોમવી. એ જ રીતે એકલશૃંગી ઋષિનું દર્શાત છે, તેઓ એકાકી વિચરનાર પુરુષ હતા. તેમને સ્ત્રી-પુરુષના જાતિ બેદનું જ્ઞાન પણ નહોતું, તેવા પુરુષને પણ કામવ્યાપ્તિ તરફ

ખેત્રાઈ-આવડું પડ્યું, એટલે જ કહેવું પડે છે કે ચિત્તમાં રહેલા વિકારોને છેતરવાથી અથવા તેનાથી લય પામીને ભાગી છૂટવાથી અથવા કરતાં તેને સમજી વિચારીને ચિત્તની નિકૃષ્ટ દશામાંથી ઉત્કૃષ્ટ દશા તરફ વાળી લાવી શકાય તે વધુ સાફ છે.

કામવિકાર કેવળ માનવીમાં જ છે એમ નથી, ખીજા પ્રાણી-ઓમાં પણ છે. પરંતુ માનવીમાં વિવેકશક્તિ હોવાથી કામ, ક્રોધાદિ વિકારોને એ બાંધી શકે છે અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા પ્રસાદ-વિષાદને અનુભવી શકે છે. એથી જ માનવી જેમ જેમ વિવેકનો વધુ આવિર્ભાવ કરતો જાય છે, તેમ તેમ તે અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાનનું શોધન કરે છે. રાગમાંથી વિનાગને શોધે છે, અને કામમાંથી નિષ્કામનું શોધન કરી તે તરફ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એટલે લગ્ન અને તેનું મૂળ ચિત્તના આંતરપ્રદેશમાં પડ્યું છે. માત્ર વિવેકશક્તિના આશ્રય લઇને સ્ત્રી-પુરુષ ભોગની બાવરથા સાધી શકે અને તેમાં આદર્શતા લાવી શકે તેનું નામ લગ્ન અથવા વિવાહ ગણાય.

પરસ્પરના દેહ સંવર્ષણ દ્વારા સંયોગની ઇચ્છા થઇ આવવી અથવા થવી, અને તે અંગે શરીરનાં ગુપ્તગોમાં બળ પ્રગટવું એ કામનો સ્વભાવ છે, પરંતુ એ જ કામ રૂપાન્તર પામીને પ્રેમની લાગણી રૂપે બની ઉત્કર્ષ સાધવા તરફ વળેલા ચિત્તપ્રદેશમાં નિવાસ કરે છે. અને વિવેકશક્તિના આશ્રયથી બળવાન બની ખેડેલો માનવી નિષ્કામયોગ અથવા ભાવને સાધી શકે અને કામને વશ કરવાની શક્તિને કેળવે શકે છે, પરંતુ આ ભાવ કે યોગ માત્ર કાઈ અમુક વ્યક્તિને જ મળી શકે, સમષ્ટિ મટે એ સાધ્ય નથી. સમગ્ર જગત જો કેવળ નિષ્કામી બની જાય તો સર્જનહારની જગતસર્જનની પ્રેરણા પડી જાશે.

એટલે જ પૂર્વાચાર્યોએ માનવ સ્વભાવ અને ચિત્ત પ્રદેશમાં રથાથી રહેલા વિકારો તથા તેમાં આવતા ભરતીકાળનો વિચાર કરીને ધોવન સમયમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, અને ત્યાર પછી વાન-

પ્રસ્થ તથા છેવટે સંન્યસ્ત એમ ચાર આશ્રમનો આશ્રય કરવાની બ્યવસ્થા અને ક્રમ સ્થાપ્યા.

નૌવન એ કામબ્યાપ્તિનો મધ્યાહ્નકાળ છે. તેમાં ચિત્તપ્રદેશમાં રહેલી વાસના અને વિકારો ઉત્કર્ષ સાધે છે અને પ્રેરણા આપે છે. એટલે એ સમયમાં લગ્ન સંબંધ અનિવાર્ય અને આવશ્યક બની રહે છે. જેઓ એ ઉત્કર્ષ કે ભાવને શુદ્ધ સ્વરૂપે લગ્નજીવન રૂપે નથી ગોઠવતા અથવા નથી ગોઠવી શકતા, તેઓ જો ટોચે પહોંચેલા નિષ્કામ કે નિર્વિકારની સ્થિતિએ પહોંચી જાય તો પછી દશે વાંધા નથી, પરંતુ એકાદ પળથિયે અધૂરે રહીને ઉપેક્ષા અને અહંભાવ રાખે છે તો તેમાંથી વિકૃત સ્થિતિના અને માનસિક દુર્દશાનો અનુભવ કરતા રહે છે અને વિમાર્ગો બની જાય છે.

લગ્નજીવન મારફત સુવ્યવસ્થિત રીતે કામની પાછળ રહેલી નિકૃષ્ટ પ્રેમભાવનાને વિશુદ્ધરૂપે પરસ્પર પતિ-પત્નિનાં લગ્નજીવનમાં સ્થાપી શુદ્ધ લગ્નજીવનરૂપે જીવવું એ સુવૌત્કૃષ્ટ લગ્ન છે અને એવાં લગ્ન એ અનિવાર્ય છે, એ રીતે ચિત્તના ભાવો અને ધર્મને સમજી જેઓ વિશુદ્ધ લગ્નપ્રણાલિથી જોડાઈ, સાંપ્રત સમયમાં ગૃહસ્થ જીવન જીવી રહ્યા હોય છે અને વિવેકભૂદિને સમજી વિચારી તેને આશ્રય કરીને વર્તે છે, તેઓ સહજીવનમાં સુખી થાય છે, ખીજા બધા માર્ગે જનારા ચિત્તના ધર્મને યથાર્થ સમજતા હોય તો સારી વાત છે, પણ અખતરાબાજો તો ખરેખર પછડાયા જ છે!

આપણે લગ્ન એ અનિવાર્ય ગણાવીને એ સિદ્ધ કરવા નથી માગતા કે લગ્નજીવન એ વંશવર્ધનનું કેવળ સાધન માન્ય છે. હા, એ વાત ખરી છે કે લગ્નજીવન એ વંશવર્ધનનું અનિવાર્ય સાધન છે. છતાં લગ્ન દ્વારા સમાજનો તેમજ પતિ-પત્નિનો પોતાનો અનેક જાતનો વિકાસ સાધી શકાય છે અને આ વિકાસસિદ્ધિની યોગ્ય યોગ્યતા અથવા શક્યાશક્યતાનો ખ્યાલ અને ગણતરી કરી, કેવળ વંશવર્ધનનું એ એક જ લગ્ન પાછળ નિર્ણયાત્મક કારણ ન હોય, પરંતુ

સમગ્ર દષ્ટિને મહત્ત્વ આપીને હેતુપુરઃસર જે લગ્નગ્રન્થીથી જોડાય છે તેઓ જ આદર્શલગ્નની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પુરુષ અને સ્ત્રી મનુષ્ય તરીકે બન્ને સ્વતંત્ર કોમોનાં બનેલાં છે, અને મર્યાદામાં બંને વૃદ્ધિ ક્ષય, શીલ, જીવન-ધર્મવાળાં છે. બન્નેનો યોગ્ય રીતે સમન્વય થાય છે. તો જ એ સમન્વય સરસ રીતે શક્તિ-શાળી નિવડી શકે છે અને પૂરો વિકાસ સાધી શકે છે. વિપરીત નિવવડતાં એકબીજાના વિકાસને બંદલે બારે વિનાશ થાય છે. એટલે જો દંપતી બનતાં પહેલાં આ વસ્તુસ્થિતિનો સંપૂર્ણ ખજો ખ્યાલ રાખવામાં આવે છે. તો જ સમન્વય સાર્થક અને સહેતુક પરિણામવાળો નિવડી શકે છે.

સમાન ભૂમિકા એટલે આપણે સ્થળ દરીકત જોવી જોઈએ. એક ખૂબ જ વજનદાર મકાન બાંધવાનો પાટડો ઉચકનાર બન્ને તરફના છેડે રહેલી જે વ્યક્તિઓને તે ઉચકવાનું કહેવામાં આવે: આ બન્ને વ્યક્તિ જો સમગ્ર રીતે સરખી શક્તિશાળી હોય છે તો જ સમાન રીતે વજનની સમતુલા જાળવીને, ગોઠવવાના સ્થળ ઉપર એને પહોંચાડી શકે છે. પરંતુ એક કદમાં નાનું હોય અને બીજું મોટું હોય તો સમાન અંતરે પાટડો રહી શકે નહિ. એક શક્તિમાં સખળ હોય અને બીજું નિર્બળ હોય તો મતિ કરવામાં સરખાઈ રાખી શકાય નહિ. એક સહનશીલ અને બીજું સહી ન શકે તેવું હોય તો નિર્દોષ સ્થળ સુધી પહોંચી શકે નહિ. એક બુદ્ધિમાન હોય અને બીજું બુદ્ધિહીન હોય તો ગોઠવણ સરખી કરી શકાય નહિ. આ તો એક દષ્ટાંતથી લગ્નજીવનના જે છેડે રહેલાં સ્ત્રી અને પુરુષ ઉપર લગ્નજીવનના સમન્વયને સાધવામાં સમાન ભૂમિકાનો ખ્યાલ આપવા પૂરતું એક રૂપક ટાંકું છું. પરંતુ એથીયે અધિક લગ્નજીવનમાં સમાન ભૂમિકાની જવાબદારી અને સમજ અનિવાર્ય બને છે.

સમાન ભૂમિકા સાચી રીતે નિર્દિષ્ટ કરવી, અથવા નિશ્ચય રૂપે આને જ સમાન ભૂમિકા કહેવાય એમ ઠરાવવું તે કઠિન છે. આજ

રૂપ, રંગ દેશ, જાત, યૌવન, કુળ, સ્વભાવ, શિક્ષણ, ઉંમર-આ બધાની દૃષ્ટિથી જ્યારે સમાન ભૂમિકાનો વિચાર કરવા બેસીએ ત્યારે તે એક પછી એક આપણી સામે આવીને ઉભાં રહે છે.

આજે તો લગ્નનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં ઉપર કહેલી વિવિધ આગતો પૈકી એક એક આગત જ એવી મુઝવી મારે છે કે એકમાં જો સમાનતા હોય, તો બીજામાં એટલી બધી અસમાનતા જણાય કે સમાનતાનો ખિલકૂલ છેદ જ ઉડી જાય, છતાં માનો કે દેખીતી રીતે ઉપર કહેલાં રંગ, દેશ, જાત એ બધામાં સરખી સમાનતા જણાય તો-પણ લગ્નજીવનમાં સંપૂર્ણ સમન્વય નથી સાધી શકાતો, અને લગ્નજીવન આદર્શ નથી નીવડતું.

કવિઓ, વ્યાખ્યાતાઓ અને વિચારપ્રેરકો ઉરદેશ કરી જાય છે કે એકની અપૂર્ણતામાં બીજાએ પૂરક બનીને અપૂર્ણતા ટાળી, સમરસ જતી શકાય. સાથે ચાલનાર એક અધિગું અને બીજું પાગળું છે એટલે એકને દૃષ્ટિ નથી, બીજાને જતિ નથી. તો એકની ઊણપ બીજું ટાળીને પણ માર્ગ કાપી શકે છે, અને એમ પરસ્પર ન્યૂનતાનાં પૂરક થઈ શકે છે. ઘંટીમાં નીચેના પડમાં ખીલ છે અને ઉપલા પડમાં માંકડી છે. એટલે બન્ને પરસ્પરનો સંયોગ કરીને કાર્યરત થઈ શકે છે. પાણીને દૂધ પેતાનામાં બેળરી સ્વેત રૂપ આપી શકે, સાકર દૂધમાં બળીને ગળપણ વધારી શકે. તાલ્લો કઠ્ઠાચ પાતળો હોય, પરંતુ વાણો સમજા હોય તોય એક વસ્ત્ર તો તૈયાર કરી શકાય. અને આ રીતે લગ્નજીવન દ્વારા જોડાએલી જોડી સમન્વય સાધી, એકની ઊણપ અથવા અપૂર્ણતા બીજાના પૂરકથી ઠીક રૂપે થઈ શકતી હોય; તોયે તેને સંપૂર્ણ કહેવાય નહિ. એટલે તો લગ્નઅર્થી, અથવા ગૃહસ્થજીવનને આદર્શ બનાવવા માટે ઉપર કહેલી રૂપ, રંગ, સ્વભાવ વગેરે આગતો ઉપરાંત તત્ત્વરૂપે રહેલી કેટલીક એવી હડીકતો છે કે તે જીવાનોએ અવશ્ય જાણવાની જરૂર છે. લગ્ન એ કેવળ વંશવર્ધન માટે જ નથી, પરંતુ સહયોગી બનીને અનેક

એવા વિકાસ અને સુખને સાધ્ય બનાવી શકાય છે; અને એ જ લક્ષ્યમાં પણ એવાં અનેક લયસ્થાનો છે કે જેને ઉપાડી આખે નિરખીને એની વેદી ઉપર પગ મંડાય તો જ ધ્યેયસિદ્ધિ મેળવી શકાય છે. અન્યથા આવશ્યક એવું લગ્નજીવન આરંભીને કેવળ દુઃખમોકતા બની રહી, નિઃસાસા સાથે કહેવું પડે છે “લગ્ન ન કર્યું” હોત તો સાચું !”

સમાન ભૂમિકાના વિચાર પાછળ વર્ગીકરણથી જોતાં જણાય છે કે બ્રાહ્મ કારણો ઉપેક્ષા કરવાં જેવાં નથી, તો પણ કેટલીક વખત બ્રાહ્મ કારણો નબી શકે છે. પરંતુ જ્યાં આંતરિક એકતા નથી સધાતી ત્યાં કદાપિ સંબંધ સુખકર નિવડતો નથી. એટલે લગ્નજીવન સ્ત્રી-પુરુષે પરસ્પરને અનુકૂળ થવા માટે અને સુખ્ય ધ્યેય તથા વ્યવસાય માટે બે વસ્તુની જરૂર છે. એક તો ધૃતિ અને ખીજી પ્રીતિ. આ બન્ને વસ્તુ ઉપર પહેલેથી વિચાર કરી, એક-બીજામાં આ ગુણો કેટલા પ્રમાણમાં વિद्यમાન છે તે પૂર્ણપણે વિચારવું જોઈએ. જોડાતાં નરનારીમાં જો આ બન્ને ગુણો હોય છે તો ખીજી અનેક ઊણપો મહત્ત્વની નથી બની રહેતી. બન્નેને સંપૂર્ણપણે વળગી રહેવાની અત અનુકૂળ થવાની શક્તિ-આ બે આમતો જો વિશેષે કરીને હોય તો એવાં લગ્નો સફળ થાય છે. આ બન્ને વસ્તુની ઊણપ હોય અને ખીજી અનેક પ્રકારે સામ્ય હોય તોયે એમાંથી અલ્પદોષોને--ભૂલોને પગિણાંને અસુખ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તો એ કારણે લગ્નની સ્વર્ગીય કલ્પના પણ ઉડી જાય છે.

આ બન્ને વસ્તુનો જ્યાં અભાવ જણાય છે ત્યાં ખીજી બે વસ્તુ હાજર થાય છે. અનાદર અને ગુમાન; આ બે વસ્તુ એક-બીજાની ખામી જોઈને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે છે અને એકબીજાં મમે તેટલાં ગુણસંપન્ન હોવા છતાં તેમના મેળ બેસતો નથી.

આ વિષયમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ ઠીકઠીક ચર્ચા કરી છે અને

તેમણે ચર્ચામાં ખીજ અંચકર્તાઓનો સાથ લીધો છે. એ રીતે આપણે એમના વિચારો જોઈએ:

“ આજીવન ઇલાચર્ચ” એ એક દશા છે એવો આમહ રાખતાં છતાં અંચકર્તા કબૂલ કરે છે કે જનસમૂહ માટે તો એ શક્ય ન હોઈ, વિવાહનું બંધન સ્વીકારવું એ ધર્મ ચર્ચ પડે છે. જે વિવાહનાં હેતુ અને મર્યાદા બરાબર સમજાય તો ગર્ભાધાન અટકાવનારાં શાધનોતી કાંઈ હિયામત ન કરે. જે બ્રહ્મચાર આજે બાપી રહ્યો છે તેનું કારણ તો ખોટું નીતિશિક્ષણ છે. કેટલાક આગળ પડતા લેખકો વિવાહના સંબંધની ઋજુક ઉડાવે છે. તેમને વિષે અંચકર્તા કહે છે કે સુભાગ્યે નીતિની બંધ પશુ જેમને નથી એવા આ અર્ધ નીતિશાસ્ત્રીઓના મતની કશી ગણના નથી, કારણ માનસશાસ્ત્રીઓ અને સમાજશાસ્ત્રીઓનો તેવો મત નથી. એ નાટક-એટક દ્વારા બ્રહ્મચારને પોષનારના અને વિચારશીલ શાસ્ત્રીઓના મત વચ્ચે આસમાન-અમીનનો ભેદ છે. નિરકુશ પ્રેમની દલીલને “મોંબુરો” ફેંકી દે છે. વિવાહ તો સ્ત્રી-પુરુષનો આજીવન સહચાર અને ધર્મ-સંબંધ છે. વિવાહ એ કાંઈ કરાર નથી, પવિત્ર સંસ્કાર છે. એ સંસ્કારથી મનુષ્ય પશુ મટીને મનુષ્યની જેમ દરદાર ચાલતો થાય છે. પરંપરા એટલે એકબીજાની સાથે ગમે તેમ વર્તવાનો હક્ક મળી જાય છે એ વાત ખોટી છે, અને એક બીજાની સાથે ભેગાં થતાં પશુ પોતાને ગમે તે રીતે ભોગ ભોગવવાનો તેમને હક્ક મળતો નથી. સંયમ વિવાહિત જીવનમાં પ્રવેશ ન કરે તો વિવાહિત જીવનનો હેતુ જ નષ્ટ થાય છે. “ સેંટ ફ્રાન્સિસ ઓફ સેલ્સ ” કહે છે કે જલદ દવા લેવામાં હંમેશાં જોખમ તો રહેલું જ છે. વધારે લેવાય તો નુકસાન થાય. બરાબર તૈયાર ન થયેલી હોય તો નુકસાન થાય. તેમ જ વિવાહ પશુ બ્યકિચાર અટકાવવા માટે થોજેલી દવા છે. દવા સારી છે, પણ જલદ છે, એટલે વિવેક વિના વપરાય તો નબોદ બાળે.

“આ પછી મંથકર્તા વિવાહ સંબંધની અખંડિતતા ઉપર આવે છે. એક પત્નીવ્રત અને એક પતિવ્રતના જ તે આગ્રહી છે. તે કહે છે કે માણસને ફાવે તો વિવાહ કરે, ન ફાવે તો ન કરે તે વાત બરાબર નથી, અને પરણેલાં ગમે ત્યારે છૂટાછેડા કરી શકે એ વળી એથી પણ ખોટી વાત છે. તેમની સ્વતંત્રતા તો જ્યારે તેણી એકબીજા સાથે પુરુષ સંબંધમાં જોડાય ત્યારે બનાવાઇ જાય, અતિશય વિચાર, વિવેક અને જ્ઞાનપૂર્વક એ બંધનમાં બંને જોડાય છે પણ એક વાર વિવાહ જોડાયો અને પતિ-પત્ની બની ચૂક્યા કે પછી તેમનો સંબંધ તેમનો જ નથી રહેતો. તેની અસર તેમની પાર જઇને આખા સંસારને વિષે વ્યાપે છે. તમને લાલે કશી અસર ન લાગતી હોય. આજનો જમાનો જ એકવાબદાર વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યનો છે. પણ શુદ્ધ ધર્મ તૂટ્યાથી સમાજને જે પારા-વર નુકસાન થાય છે, શુદ્ધ એકપત્નીવ્રત ધર્મ મટીને વિષયેચ્છા જ ધર્મ થઈ પડે છે, ત્યારે સમાજને જે પારાવાર નુકસાન થાય છે તેથી એ અસરની ખબર પડે છે, આવાં પરિણામોનું જેને જ્ઞાન છે તે મનુષ્યસંસ્થાઓમાં વિકાસ થાય છે. માટે વિવાહની સંસ્થામાં પણ વિકાસ થવો જોઈએ એ વાતથી પોતાની નીતિ બદલવાનો નથી, વિવાહમાં વિકાસ થાય એટલે વિવાહનું બંધન વધારે સજ્જડ બને, વિવાહ વધારે શુદ્ધ બને, આજે તો લગ્નની અખંડિતતા ઉપર હુમલા થાય છે અને તદ્વાક એક-બીજાની મરજીથી આપી શકાય એવો આગ્રહ ધરવામાં આવે છે. પણ વિકાસ જેમ જેમ થતો જશે તેમ તેમ જણાશે કે જે બંધન આજે ધર્મને નામે અખંડિત જણાય છે તે વ્યથિ અને સમથિ બંનેના હિતને મટે અખંડિત હોવું આવશ્યક છે.

વિકાસ આપણે કરીએ છીએ, પણ પ્રગતિ કદ શરતે થશે તે તો જરા વિચારી જોઈએ. વ્યક્તિમાં જવાબદારીનું જાન વધે, વ્યક્તિ પોતાની મેજે જ સંયમી બને, વૈદ્ય અને ઉદારતાથી

ર્વાદ થાય, સ્વાર્થવૃત્તિ ઉપર અંકુશ મુકાય, ક્ષણિક વિકારોને વશ થવાને બદલે સ્નેહના શાશ્વત સંબંધને આગળ મૂકતાં જવાય, તો જ મનુષ્યની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ શક્યાની છે; તો જ સમાજ સંસ્કૃતિની ઊંચી દશાએ પહોંચશે અને આર્થિક પ્રગતિ એ સામાજિક પ્રગતિની પાછળ જાય છે. સમાજમાં છિન્નાભિન્નતાને બદલે મેળ, સંપ, પ્રેમ હોય તો સમાજની પ્રગતિ થાય અને સમાજની સમૃદ્ધિ પણ વધે, એટલે વિકાસ સંબંધની અનેક રીતોની યોગ્યતાનો નિર્ણય આ રીતે થઈ શકે. આપણા સમાજજીવનને વધારે સંવૃદ્ધ અને જળવાન બનાવવા માટે કઈ રીત સુયોગ્ય છે ? કઈ રીતથી જીવનને જુદે જુદે સમયે જવાબદારીનું અતિશય જ્ઞાન વધે, આત્મત્યાગ વધે અને સ્વાર્થવૃત્તિ તથા સ્વેચ્છાચાર ઘટે ? આ રીતે આ પ્રશ્ન વિચારીશું ત્યારે એકપત્ની અને એક-પતિત્વનો નિયમજ સૌથી અધિક પથ જણાશે. એ નિયમ જ એમાં રહેલી સંયમ-શિક્ષાને લાંબે સુધારામાં વધેલા સમાજોનો કાયમનો વારસો છે એમ સમજીએ; અને પ્રગતિ થતાં વિવાહ સંબંધમાં શિથિલતા આવવાને બદલે દૃઢતા આવશે. વધારે સમાજજીવનને માટેની તૈયારીનું કેન્દ્ર કુટુંબ છે. અને એ કેન્દ્ર છે, દારણ કે કુટુંબ કાયમ નભે છે અને અખંડ છે; માટે જ કૌટુંબિક જીવન વધારે ગાઢ, વધારે સ્થિર અને માણસ-માણસની વચ્ચેના સંબંધને માટે વધારે યોગ્ય અને છે, એક અને અખંડ વિવાહ એ માનવ-સમાજજીવનની નાડી છે અથવા હૃદય છે એમ કહીએ તો ચાલે.

અંચકર્તા ઓગસ્ટ કોંતનો અભિપ્રાય ટાંકે છે: “ આપણું ચિત્ત એટલાં અસ્થિર છે કે સમાજે આ બાબત હાથમાં લઈ, આપણને અતોન્નપ્ર તતોન્નપ્ર થતા અટકાવવા જોઈએ. વિવાહનો હેતુ વિષયવૃત્તિ હોઈ જ ન શકે. ”

દા. દુલ્લુક કહે છે કે: પ્રેમભાવના એવી જાસિમ છે કે તેને વશ થયા વિના ચાલે જ નહિ, એ જામને લીધે વિવિધિત જીવન કટકમય.

બને છે. માણસનો ખાસ સ્વભાવ અને તેના વિકાસનો ઓક તો ઈચ્છા અને વિકાસથી સ્વતંત્ર બનવા તરફ હોવો જોઈએ. બાળક સ્થૂળ હાજત અટકાવતાં શીખે, યુવક પોતાના વિકાર રોકતાં શીખે, એ જ સંસ્કારી અને સુવ્યવસ્થિત સમાજનું લક્ષણ છે, એ કાંઈ પોથી-માના રીંગણાં નથી, એ વ્યવહારસિદ્ધ છે. આત્માને વશ વર્તવાનો જ આપણો સ્વભાવ હોઈ શકે. ઇન્દ્રિય કે વિકારોને નહિ. આપણે જેને સ્વભાવનું બોલું નામ આપીએ છીએ એ તો કેવળ નમળાઈ જ છે. જે માણસ ખરો બળવાન છે તે તો પોતાની શક્તિઓનો ટાંકણે સદુપયોગ કરશે. ”

ઉપરની બધી કંડિકાઓ મહાત્મા ગાંધીજીના “ નીતિનાશના માર્ગે ” નામના પુસ્તક ઉપરથી છે, અને એમણે એમાં મોં પ્યુરેના વિચારો જણાવ્યા છે. લગ્નનો હેતુ જરૂરી દલીલોથી સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત લગ્ન એ સ્ત્રી-પુરુષનો આજીવન સહચાર અને ધર્મસંબંધ બંધાવે છે અને વ્યષ્ટિ તથા સમાજિને જે ઉપયોગી બને અને સમાજની સુરચના વ્યસ્થિત સચવાઈ રહે, તેમજ જે લગ્નજીવનમાંથી સંયમ, ધૈર્ય, ઉદારતા જન્મે અને જેમાંથી સ્વાર્થવૃત્તિ પીગળવા મળે, ક્ષણિક વિકારો અકુશમાં આવતા થાય, અને સમાજની સંસ્કૃતિ ઊંચી દશાએ પહોંચે. જે લગ્નજીવનથી જિત્તભિન્નતા નાશ પામે અને તેને બદલે મેળ, સંપ. પ્રેમ, વધે-આ બધા શુભ લાવો જેની પાછળ રહ્યા છે, તે લગ્નજીવન જરૂરી પણ છે, અને એકપત્નીત્વ તથા એકપતિત્વના નીતિના સિદ્ધાંત સાથેના લગ્નસંબંધો જ આવી જાતની સમાજની ઉત્પત્તિ લાવી શકે તેમ છે. આ રીતે લગ્નની મર્યાદા અને સિદ્ધાંતની રૂપરેખા રજુ કરે છે.

આપણા હિન્દુ ગારતમા ગાહરંથ જ સમાજનો આવશ્યક ઘટક છે, અને ગાહરંથ જીવન એ સઘળા જીવનમાં સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાને લઈને એને ઉત્તમ માનેલું છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે : “ બ્રહ્મણુ ધરમાં રહેતો હોય છતાં પરણ્યો ન હોય તેને જે દાન આપે અથવા તેનું દાન જે કોઈ મહણુ કરે છે તે નરકે જાય છે. અત્રિ ઋષિ કહે છે કે : “ જે માણસ

લગ્ન કર્યા વગર ગૃહસ્થની પેઠે રહેતો હોય તેનું અન્ન અદક્ષ્ય મળ્યાય.”
ધર્મશાસ્ત્રકારે ગૃહસ્થાશ્રમને મહાન તરુની સાથે સરખાવ્યો છે, એ તરુનાં મૂળ જેમ યડ, શાખા, પલ્લવને પોષે છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ સમાજનાં બધાં અંગોને જીવતાં રાખે છે.

વશિષ્ઠ કહે છે કે :

ગૃહસ્થ શ્રેય યજતે ગૃહસ્થસ્તપ્યતે તપઃ ।

ચતુર્ણામા શ્રમાણાન્તુ ગૃહસ્થસ્તુવિશિશ્યતે ॥

અર્થાત્ દેવતાના યજન અને કર્તવ્ય ખાતર ગૃહસ્થો તપશ્ચર્મા કરે છે. એટલા માટે ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે.

ભારતનું લગ્નજીવન અને ગૃહસ્થાશ્રમ એક સમય મુખ્યત્વે કરીને સુખમાં રહેવાના હેતુથી નહિ, વિષયભોગના હેતુથી નહિ પણ ધર્મસાધનાના હેતુથી જ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગની નિઃસરણી તરીકે જ સન્માન પામ્યો હતો.

એ જ કારણે ભારતવર્ષે કદી એમ કહ્યું નથી કે પોતાનું ઘર એ માણસનો દિલ્લા છે, ત્યાં તેની જ આશુ વર્તે છે, ત્યાં ડગલે ને પગલે જુદે જુદે નિમિત્તે ખીજના અધિકારનો સ્વીકાર કરવા જતાં પૈસાનું અને સમયનું નુકસાન થતું હોય; તોયે કલ્યાણની દૃષ્ટિએ જ તેનો હિસાબ ખતવાય છે, નહિ કે સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ.

[૨૫]

લગ્નબદ્ધ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા ઉદાત્ત ભાવો

ગૃહસ્થોઽપિ ક્રિયાયુક્તો ન ગૃહેણ ગૃહાશ્રમી ।

ન ચ વ પુત્રદારેણ સ્વકર્મ પરિવર્જિત ॥

અર્થાત્ માત્ર ગૃહથી ગૃહસ્થાશ્રમી નથી થવાતું, પણ ગૃહસ્થના ધર્મ પાળવાથી થવાય છે, કેવળ સ્ત્રી-પુત્રાદિ હોય એટલાથી પણ ગૃહી નથી થવાતું, જો તે પોતાનાં કર્મ ન કરતો હોય.

કર્મનો અર્થ સ્વાર્થસાધના નહિ પણ સમાજ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય એવો સમજવો.

વ્યક્તિનાં સુખ-સગવડના પાયાનું ચણતર જ માત્ર હોય તેનું નામ ગૃહસ્થાશ્રમ નથી. અતઃ ભારત દેશમાં ગાહ્યરર્થ જીવન એ સમાજના ઘટકરૂપ ગણાય છે, જે સમાજમાં ધર એ વ્યક્તિવિશેષનાં સુખ સગવડનું જ માત્ર સાધન ગણવામાં આવે ત્યાં બધી સંપત્તિ અને વિષયોપભોગ પણ મિલકુલ વ્યક્તિગત બની જાય છે અને આવી રીતે જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમ કેવળ વ્યક્તિના સ્વાર્થનું જ ધામ બની રહે છે ત્યારે તેમાં રહેલી સંપત્તિ-એ જોઈને સામાન્ય જન-તાને આનંદ થતો નથી. પરંતુ તે ઈર્ષાનું કારણ બને છે, વળી આ રીતે ધીરે ધીરે એ ઈર્ષામાંથી હરિદ્વાદનું ઝેર પ્રગટે છે. અને આજીવિકાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી ધન કમાવાની ખાતર જ ગૃહસ્થ-જીવન બની જાય છે.

સાચા ગૃહસ્થાશ્રમના નિયમો અને નીતિની ઉપેક્ષા કરી ગૃહ-સ્થાશ્રમી જ્યારે વ્યક્તિનાં સ્વાર્થપરાયણ વૃત્તિ તરફ દોરવાયો અને સ્વાર્થાધતા જન્મી, ત્યારે તેમાંથી એક વર્ગ જુદો પડ્યો. એણે સંપત્તિને વિપત્તિ સમજીને બળજબરીથી તેનાં મૂળ ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન આદર્યો. વ્યક્તિગત માનવ અને વિશ્વમાનવ વચ્ચે ધર્ષણ શરૂ થયું. તેનું આછું આછું રૂપક રસિયાના બોલશેનિઝમને આપી શકાય.

ભારતે વ્યક્તિની સંપત્તિનો અસ્વીકાર નથી કર્યો પરંતુ ગૃહીના ધરને અને એની સંપત્તિને ધર્મક્ષેત્ર બનાવીને વ્યક્તિ વિષેનું રહેલું ઝેર એણે ધોઈ નાખ્યું છે, અને એ જ રીતે અનેક શતાબ્દઓથી આ ગૃહસ્થની સંપત્તિ અને તેની મદદ વડે સમાજ અને તેનાં અન્ન, વસ્ત્ર, શિક્ષણ, ધર્મ અને કર્મ—એ સંપત્તિ વિષે કલ્યાણ માટેની જ છે એમ સમજાવવામાં અથવા ગૃહસ્થ ધર્મની નીતિમાં જડખેસકાપ એસાડીને વ્યક્તિની સંપત્તિ એ સમાજની જ-દેશની જ છે. એવું ગળ-થુથીમાંજ પાયાં છે. આજસુધી ગૃહસ્થી એ રીતે પોતાની ફરજ બદા કરતો આવ્યો છે.

ભારતવર્ષ અથવા હિંદનો સાચો ગૃહસ્થાશ્રમી એમ સંપત્તિ વડે લોકદક્ષ્યાણુના જે કામ કરે છે તેને તે સખાવત નથી ગણતો. પણ એ તો તેનું દર્તવ્ય અથવા ગૃહસ્થનું ઝગણ અદા કરે છે, અને એ રીતે જે પોતાની સંપત્તિ છે તે સમાજ અથવા દેશની છે, અને જેનું તેને આપવા માટે પોતે માત્ર નિમિત્તરૂપ છે, અને એમાં જ પોતાની ખરી સાર્થકતા છે એમ સાચો હિંદનો ગૃહસ્થાશ્રમી માને છે અને એ જવાબદારી માત્ર લક્ષ્મીનદીની છે, એનું પણ નથી. હરેક ગૃહસ્થાશ્રમી પોતાની જેવી સંપત્તિ એ રીતે એ વતે છે.

આજે શાસ્ત્રના નાના મોટા કર્મ કાણ્ડો, શ્રાદ્ધો, લગ્નો, યજ્ઞો વગેરે મારફત પોતાની સંપત્તિને, ગૃહસ્થાશ્રમથી બંધાયેલા ગૃહસ્થ વિવિધ રીતે સમાજને જ વહેંચી આપે છે, મનુ મહારાજ ગૃહસ્થાશ્રમીને કહે છે:—ઋષિઓ, પિતૃઓ, દેવો, ભૂતો, અતિથિઓ—એ સર્વે ગૃહસ્થાશ્રમીનો આશ્રય કરીને રહેલા છે એમને આગો—સતોષો, પ્રસન્ન કરો! અને વિવિધ રીતે ઉપર કહેલા પ્રસંગોએ ખરી રીતે વિશ્વજનના હક્કો ગૃહસ્થની સંપત્તિ ઉપર જે લાગેલા છે, તેનું આ કર્મ કાણ્ડો અને ક્રિયાઓથી રક્ષણ થાય છે, અને જે એ વિધિઓને નથી માનતો, નથી ઉજવતો, તે સાચો ગૃહસ્થાશ્રમી પણ નથી.

અને તેની જે સંપત્તિ ઉપર વિશ્વજનનો હક્ક છે એ તે દુભાવે છે, શાસ્ત્રની રીતે એ નારિતક ગણાય છે. મનુ મહારાજ કહે છે કે: જેઓ દુર્મલેન્દ્રિય હોય છે તેઓ સાચા ગૃહસ્થાશ્રમી બની શકતા નથી. જેઓની વૃત્તિઓ કાખૂમાં નથી અને જેઓ ગૃહસ્થાશ્રમનું અનુષ્ઠાન આવરી શકતા નથી તેમને ગૃહસ્થ બનવાનો હક્ક નથી.

ગૃહમૂલક સમાજરચનાનો અંદર સાચું લક્ષ્યરહસ્ય સમાજ છે હિન્દુ લગ્નભાવનામાં જ સમાજના બંધન સાથે લગ્નના બંધનો સજ્જડ બંધાયેલા છે. વ્યક્તિ વિશેષની રૂચી અને સ્વતંત્રતાને એમાં રથાન નથી. વ્યક્તિગત મનુષ્યની સ્વભાવદત્ત વૃત્તિઓને ડબલે ને પગલે સવચમાં રાખવી પડે છે, અને માનવસંસ્કૃતિને વિશુદ્ધ રાખવાનો પ્રશ્ન આવે

છે ત્યાં સમાજ ઇચ્છા સ્વાતંત્ર્યનું કઠોર બાવે નિયમન કરે છે.

આ બાવના અને આ સિદ્ધાંત તથા ગૃહસ્થાશ્રમનું નિયમન હિંદમાં કોઇ એક જ દિવસથી ઉદય પામેલ નથી. અહીં પણ વ્યક્તિ સ્વતંત્રતાએ અનેક વખત ઉછાળા માર્યા હતા. સાપ્રત સમયમાં જેમ લગ્ન એ એક વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો આવૃત્ત ગણવામાં આવે છે અને આજનો ફેળવાયેલો વર્ગ જેમ લગ્ન માટે ગૃહસ્થાશ્રમના સિદ્ધાંતો અને નિયમોનો ભંગ કરી, ઉર્ભાગક દોડી રહ્યો છે, એવી જ રીતે સમાજની સાચી વ્યવસ્થા આપનાં કિત્ત મિત્ત પરિણામોનો સામનો કરવો પડ્યો છે, અને તે તે અવસ્થામાં જે વિસ્તવાદો ઉભા થયેલા તેને જ ગાંધિર્, આસુર, પૈશ્વાચિક લગ્ન ગણાવ્યાં છે, આજે પણ લગ્નપ્રણાલિમાં આવાં લગ્નો સમૂળ નષ્ટ તો નથી જ થયાં. આ બધાં સ્થાનોને મનુમહારાજે વર્ણવ્યાં છે, પરંતુ તેને શ્રેષ્ઠતા નથી આપી. ધનબળ, બાહુબળ, રિપુબળ તેમજ વૃત્તિબળથી બળવત્તર અનેલા સમાજના જુદા જુદા વર્ગો એ રીતિ આચરેલી દેખાય છે. સ્થિતિશીલ સમાજની સ્થિતિશીલતા સમાજના બધા વર્ગમાં સરખી પ્રબળ હોઇ શકતી નથી, અને તેના પરિણામે જ ગૃહસ્થાશ્રમના પાયા અને સમાજની સુસંઘકિતતા હચમચાવી નાખે છે.

મનુષ્યની વૃદ્ધિ અને ચારિત્ર્યવિકાસ માટે, માનીએ કે સમાજના બધાં જ માણસોના મનોભાવ અને આચરણો કેટલીક મુખ્ય બાબતોમાં એક સરખાં રહે તે ઠીક નથી. પરંતુ સમાજની સ્થિરતાની દૃષ્ટિએ તો સમાજનાં માનવીઓની ચલિષ્ણતા, વ્યક્તિની ઇચ્છા, રૂચી અને માન્યતાના સ્વાતંત્ર્યનું કઠોરભાવે દમન કરવામાં ન આવે તો તેમાંથી જ સમાજની ઇમારતની ઇંટો એક પછી એક ખરવા લાગે અને એમાંથી સમાજવિપ્લવ અને ધર્મવિપ્લવ જાગે, અને આવા વિપ્લવો અનેકવાર સમાજ સ્થિર થતાં સુધીમાં એણે સહા છે, અને આજે ફરીને વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા, રૂચી-ઇચ્છા જોર ઉપર આવતાં જાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મવિરૂદ્ધ, સમાજના અંગભૂત અને દેશના

કસ્યાણની ભાવના જે લગ્ન પાછળ રહેલી છે. તે આખો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વર્ગ ખરેખર બન્યા છે.

કામની પ્રતિષ્ઠા મશાલ જ લગ્નની પાછળ કારણભૂત છે, એવા વર-કન્યાની પરસ્પર સંમતિથી લગ્ન થાય છે અને જેમાં સમાજની બંધનોનો, પ્રજ્ઞાહિનો અને હેતુનો ઈરાદાપૂર્વક ભંગ કરવામાં આવે છે, એવા શાસ્ત્રકથિત ગાંધર્વલગ્નને મનુમહારાજ ' કામસંભવ ' કહે છે. આવા લગ્નમાં સમાજવ્યવસ્થાનું રક્ષણ કરવાની વૃત્તિ કે ભાવ નથી હોતો, પરંતુ વ્યક્તિની રૂચીને સંતોષ આપવાનું જ હોય છે. આવા લગ્નો બંધે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને સંતોષતાં હોય, પણ બધું કરીને આ રીતે થયેલા લગ્નો અસામાજિકતાના સંકેત તરફ એમને લઈ જાય છે. અને આ વર્ગ ધીરે ધીરે ચલિષ્ણુ બનતો જાય છે.

આ જાતનાં લગ્નો તરફ હિન્દને વાળી જનાર યુરોપવાસીઓ છે, અને એમની ચલિષ્ણુ વૃત્તિઓના સંપર્કમાં આવ્યા પછી લગ્નની બાબત સ્વતંત્ર લેખાવા લાગી છે અને હિન્દના બ્રાહ્મ લગ્નને ગૌણતા આપાતી જાય છે. બ્રાહ્મ લગ્નને આધારે ઘડાયેલી લગ્નપદ્ધતિ અને તેના મૂળમાં રહેલા મનોભાવ માટે યુરોપનો સમાજ પણ પશુ વિચાર કરતો થયો છે અને પશ્ચિમનો માનવસમુદાય એ વાતને હવે સંપૂર્ણ તત્વજ્ઞાણી માને છે કે સુપ્રજનન માટે વ્યક્તિના ભાવાવેશને ઝાઝું મહત્ત્વ આપવું તે ખરાબર નથી. એમનું વિજ્ઞાન એમને આજે સમજાવી રહ્યું છે કે લગ્નનો હેતુ જો સારી સંતતિ હોય તો કામનાગ્રેરિત માર્ગને નિષ્કૃપણ રોકી લીધા વગર બીજો રસ્તો નથી. અને એ જ વિજ્ઞાને સાબિત કર્યું છે કે જ્યાં વંશાનુગત શારીરિક રોગ કે વિકૃતિ હોય ત્યાં રાજદંડ અથવા સમાજિક નિયમનની મદદથી લગ્ન અટકાવવા એ કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

આટલા ઉપરથી એક વાત નક્કી થાય છે કે યુરોપ જે ' કામ-સંભવ ' લગ્નમાં જ ઓતપ્રોત બની ગયેલો. તેને જ મહત્ત્વ આપતો હતો, તે હવે લગ્નના ભાવાવેશથી બચી જઈને તેને છુદ્ધિના પ્રદેશમાં

લાવી મુકતો થયો છે; જ્યારે હિન્દનો નવયુવાન પોતીકા સ્થાનથી વિચલિત બની, લગ્નની આપ્તમાં શક્તિના ભાવાવેગ તરફ ધસતો થયો છે. યુરોપ હિન્દની સંસ્કૃતિ અને તેમાં રહેલાં ઉત્તમ તત્ત્વનો અભ્યાસ કરી સાચી સમજ તરફ જાગૃત બનતો જાય છે, ત્યારે હિન્દ પોતાના જ દેશના સાચા હેતુતત્ત્વને સમજવાની પરવા કર્યા વગર કેવળ અનુકરણ કરી વ્યક્તિની રૂચીને મહત્ત્વ આપતો થયો છે અને જેને પરિણામે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો અને સમાજના નીતિ સિદ્ધાંતો ધસાવા લાગ્યા છે.

આ આખી આપ્ત ઉપરથી એક પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે જે વ્યક્તિ-ઓના ભાવાવેગ અને વાસનાને સમજ દેશવટો દેવામાં આવે તો તેમાં લગ્નોમાં દાપ્ત્યપ્રેમને સ્થાન રહેતું નથી, એમ માનનારો વર્ગ આક્ષેપ કરે છે, અને સમાજના અનુબંધનથી ગોઠવાતાં લગ્નોમાં પ્રેમહીનતા હોય છે એમ માને છે.

આ ચર્ચાને આપણે પ્રેમની જૂમિકા તરફ વાળી જઈએ તો આપણે એમ પણ દલીલ કરીએ કે સાચો પ્રેમ નરનારીના સ્વચ્છાપૂર્વક સંમતિથી દરેલા લગ્નોમાં પણ સુલભ નથી બનતો એના અનેક પુગવાઓ મળી આવે છે. એટલે એક વાત હીવા જેવી છે કે માણસ એવી કોઈ વ્યવસ્થા કરી શકવાનો નથી, જેને લીધે લગ્નની પદ્ધતિ જે હેતુ નક્કી કરવામાં આવે તે સ્ત્રી પુરુષના મુદ્દિર્ધ વિવાહિત જીવન દરમ્યાન સફળ સત્ય બનીને રહી રહે.

અને એટલા માટે જ ભારતધર્મ વ્યવસ્થાતાએ લગ્નની શરૂઆતમાં જ વાસનાના વેગને સ્વીકારવાનો મનાઇ કરી છે, એ જ સલામત રસ્તો છે. કારણ કે વાસના કલ્યાણનો વિચાર કરી શકતી નથી.

દુશ્યંતની સાથે શંકુતલાનું મિલન થયું, તે સમાજ સાથે સામ-જસ્ય થવા પામ્યું નહોતું. વિશ્વની લીલામયી પ્રાણપ્રકૃતિમાં થયેલા સૌન્દર્ય વિકાસના કારણે પ્રેમચાંચલ્ય પ્રગટવા અને પ્રારંભમાં વાસનાનાં આકર્ષણથી એ બન્ને પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી ગયા અને સમાજનાં

જાસનની એમણે ખરવા ન કરી. તપોવનમાં અરણ્યની સહજ શૈભા અને તરુલતાની વસંત મહેકતી પ્રકૃતિથી ધૈવનમાં મરત અનેલી શંકુ-તલા બાવાવેગને શકી શકી નહિ, અને એના પરિણામે જ તેની ઉપર અભિશાપ ઉતર્યો, તે કર્તાવ્ય કર્મનું જ્ઞાન બૂલી ગઈ અને એનું કૃળ એ મન્યુ કે આખરે રાજસભામાં શકુંતલા જ્ઞાન બૂલી ગઈ અને પ્રકૃતિના ચાંચલ્યમાં લપાઈ બેઠી અને એનું કૃળ એ મન્યુ કે આખરે રાજસભામાં શકુંતલાના પ્રેમની ઉપર અપમાનનું વળ તૂટી પડ્યું, તેનો ઇર્ષા ઉગારો નહતો.

પ્રેમનું સારથીપણું કંતી જૈવ પ્રકૃતિ શકુંતલા પર સવારથઈ બેઠી હતી ત્યારે એને વાસનાની ઝુંસરીએ જોડી દીધી. પરંતુ પ્રેમનું સારથીપણું ધર્મ બળવે છે ત્યારે શકુંતલા તપસ્વિની કઠોર મૂર્તિ બની રહે છે, વ્રતધારિણી બનતી બની રહે છે, અને પ્રેમ આત્મા-ત્યાગરત, અચંચળ, મુક્ત, મોહના આવરણથી રહિત સંયત, ગંભીર અને નિર્મળરૂપે પ્રગટે છે.

ચાંચલ્ય બાવાવેગથી રહેલા અર્જુને ભરતરૂપે જન્માવવા માટે તપશ્ચર્યાના અગ્નિદાહથી પવિત્ર બનાવવા સિવાય ભારતનો જન્મ-દાતા ભરત ન જન્મી શકે.

આપણી ચર્યા જ્યારે સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના અખંડિત વિવાહિત જીવનમાં પ્રેમની ઉપર આવી પહોંચે છે, ત્યારે તેમાં સાંપ્રત સમયમાં એ વિગાર તરફ એ ચર્યા ફેટાઈ જાય છે. આજનો નવતમવાદી યુવાન માતે છે કે પોતાના આખાય જીવન સાથે જોડાતા સામા પાત્રથી એટલે કે પરસ્પર તે પ્રેમની ગાંઠ બંધાઈ જાય, ત્યાર પછી બન્નેએ લગ્ન કરવાં ઈચ્છે છે. અને આ રીતે જીવાનો લગ્ન કરતાં પહેલાં પરસ્પરના સંપર્કમાં આવવા લાગી જાય છે એમની દૃષ્ટિથી નક્કી કરેલો પ્રેમ બન્નેમાં ફાલ્ગુન્યો બને છે, એટલે તેઓ લગ્ન કરી લે છે. સાચા પ્રેમની બાબત અને રૂપ આજનો જીવાન એની મેળે કરતો થયો છે. તેઓ ખરા પ્રેમનું સ્વરૂપ ઓળખે છે કે માત્ર

આકર્ષણ અને મોહને જ પ્રેમ તરીકે સ્વીકારે છે, એ આત્મતણી ચર્ચા અહીં આપણે નહિ કરીએ. બીજો મત જેને જૂનો પુરાણો મત ગણવામાં આવે છે તે હજીમુઘી દંડપણે માની રહ્યો છે કે પ્રથમ લગ્ન કર્યા પછી, આપોઆપ પ્રેમ પાંગરે છે અને પરસ્પરને આહર્તા યદ્ય જાય છે-પ્રેમથી અપનાવે છે.

આ પાછળ કહી એ આત્મતને દંડપણે વળગી રહેલા સમાજના ચોક્કસ વર્ગનાં વડીલો પોતાની રીતે પુત્ર-પુત્રીનો સંબંધ ઓઢવી દે છે, અને સેંકડો કેસોમાં લગ્ન પહેલાં એક બીજાના વિચાર, વર્તન કે સ્વભાવને તેઓ જાણતાં હોતાં નથી, બલકે એકબીજાને જોયાં પણ હોતાં નથી. માત્ર લગ્ન પછી જ એમની પતિ-પત્ની તરીકેની ઓળખાણ થાય છે.

વડીલો એ નિર્માણ કરેલા લગ્નના અંધનનો સ્વીકાર કરી, તેમાં પ્રેમ ફળવી. જીવનસાહચર્ય વિતાવતાર આજે લાખો જોડા છે, અને રોજ રોજ આ જ રીતે લગ્નઅંધન સ્વીકારનાર બહાર પડે છે અને જોડાય છે છતાં પરસ્પરની લેશ માત્ર અંતઃખાલ પિછાન સિવાય જોડાયેલાં પતિ-પત્ની કેવળ દુઃખી જ થાય છે અથવા એમના અંતરમાં રાગ નથી જામતો. કે પરસ્પરને પ્રેમથી આહર્તા નથી જ ચતાં એમ કહી શકાય નહિ. જ્યારે બધી રીતે એકબીજાના પૂરતા પરિચયમાં આવી ગયા પછી એકબીજાને સમજવામાં પૂરતો અવકાશ લીધા પછી, એકબીજાની સમંતિપૂર્વક યોગ્યેલાં લગ્નો બધાં જ પ્રેરણરપૂર નીવડે છે, એમાં વિસંવાદ જાગતો જ નથી, એમ પણ નથી કહી શકાતું. બન્ને પ્રકારમાં અપવાદો છે. પરંતુ લગ્નપૂર્વેના પ્રેમ કરતાં લગ્ન પછીના પ્રેમના પ્રકારમાં વધુ સફળતા જોવામાં આવે છે એમ હું કહું છું.

મારા આ કથનથી આજના નવમતવાદીને મારી માન્યતા સદીઓ જૂની જણાય અને હજી હું ઈસ્વીસન પૂર્વેના જમાનામાં વિહાર કરતો લાગું, તોયે હું કહું છું કે સ્વેચ્છાથી ઉદ્ભવેલા પ્રેમ

ઉપર આધાર ન રાખી શકાય; પરંતુ આપણા સમાજના જિંડા મૂળમાં પ્રેમને જે રીતે સ્થાયી અને અચલિત બનાવ્યો છે તે રીતે તેને જાળખી શકો તો મારા મતમાં તમને તથ્ય જણાશે.

આપણે થોડા પુરાણકાળ તરફ વળીએ. જે પુરાણોએ આપણી હિન્દુ જાતિ અને એના જીવનમાં પ્રેમનાં જિંડા મૂળ નાખી મૂક્યાં છે અને જે સમય પ્રમાણે ખેતી થતાં અંકુર રૂપે પ્રગટે છે તે તરફ તમે જોઈ શકશો. આજે સુધારક અને નવમતનો આટલો જીવાળ ચઢી ચયો છે છતાં મહત્ત્વ પુરુષોએ દીર્ઘદષ્ટિથી જે બીજો રાખેલાં છે તેનો નાશ નથી થયો, થશે પણ નહિ.

જુઓ, દેશના એકએક ખૂણામાં બાલિકાઓ ‘સ્વામી’ નામે એક જાવનાની બાળપણમાંથી જ ભક્તિ કરતાં શીખે છે. અનેકવિધ કથા, વાર્તા, વ્રત, પૂજા વગેરે દ્વારા એ ભક્તિને બાલિકાના રજઃ-કથુમાં પચાવવામાં આવે છે. સ્વામી-પતિ માટે એ કુમારી વ્રત-પૂજામાં પાર્વતી પાસે રૂડો પતિ મળવા પ્રાર્થના પણ કરે છે-પતિનું સુખ, આયુઃ, આરોગ્ય ચાહે છે.

ત્યારપછી જ્યારે તેમને સ્વામી મળે છે ત્યારે તેને તેઓ વ્યક્તિ તરીકે નહિ પણ સ્વામી તરીકે જ જુએ છે. એ સ્વામી ધણે અંશે તેમના મનની રચેલી વસ્તુ હોય છે, બહારની વસ્તુ નથી હોતી. વિચાર, બુદ્ધિ પાકટ થાય તે પહેલાંથી જ અનિર્દિષ્ટ વ્યક્તિ ઉપર આ સ્વામીભાવનો આરોપ ઠગવાને કારણે એ પતિગત સંસ્કાર દિવસે દિવસે તેમનાં તનમન ઉપર સત્તા જમાવી બેસે છે, અનેક-વિધ સેવા અને વ્યવહાર દ્વારા એ સંસ્કાર સદા બળવાન બનતો જાય છે.

સ્ત્રી-પુરુષમાં પ્રેમની જે એક સ્વાભાવિક હૃદયવૃત્તિ છે તેને સાધના દ્વારા દાંપત્યપ્રેમમાં આ રીતે ઉતારવામાં આવે છે.

ભારતીય લગ્નમાં સ્ત્રી-પુરુષના અધિકાર એક સરખા નથી. એ અધિકારને બાલ અધિકાર નથી સમજવાનો. આ અધિકારના

કારણે સ્ત્રીને પુરુષ કરતાં હિતરતી માનવાનો અર્થ બહાર ખેંચવામાં આવે છે, પરંતુ ખરી વસ્તુ એ છે કે સ્ત્રીને પતિ એ લાવના (આઈડીયા) છે. વ્યક્તિની આગળ તે પશુબળથી ખૂબી પડતી નથી, પણ લાવનાની આગળ ધર્મબળથી તે આત્મસમર્પણ કરે છે. સ્વામી જે સહૃદય માનવી હોય તો સ્ત્રીના આ લાવનામય પ્રેમની શિખા તેના ચિત્તમાં પણ સહેલાઈથી સંચારિત થાય છે. આ લાવનામય પ્રેમ એ જ ખરો મુક્ત પ્રેમ છે. એ પ્રેમ પ્રકૃતિના મોહ બંધનની ઉપેક્ષા કરે છે, અને એથી ધર્મથી જોડાયેલાં પતિ-પત્ની લાવનાને વશીભૂત બન્યા પ્રેમને ફળવે છે.

ભારત ધર્મનો ગૃહસ્થાશ્રમી બનાવવાનો-ગૃહી બનાવવા પાછા ઉદ્દેશ, મુક્તિપંથનાં સોપાન બનાવવાનો છે અને તેનું પરમ ધ્યેય તો મુક્તિ છે. પરંતુ મુક્તિને લક્ષમાં લઈને સંબંધી સ્વીકારવાનું કહે છે તેનું કારણ એ છે કે તેમાં થઈને પસાર ન થાય તો ઉત્તીર્ણ થવા નહિ કહેવાય. માણસના મનમાં જે બધી સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ રહેલી છે તેનો ક્ષય કરવો હોય તો પણ તેને વાપરી નાખવી જોઈએ. આ વપરાશને વૃત્તિ દ્વારા નિયમિત કરીએ ત્યારે પ્રકૃતિનાં બંધનોને કાપવાનું એક દિવસ સંભવિત થાય. આજીવનધર્મની આ રહસ્યમય બાબત ઉપરથી જ ભારત ધર્મ અંકિત થયો છે અને દાંપત્યપ્રેમમાં પણ એ ધર્મ ઓતપ્રોત થયેલો જણાય છે.

નવું શિક્ષણ, નવા મત, નવી ટેવો, પૂરતી માફક ભારત ઉપર પછડાયાં છે, અને ધીમે ધીમે ગૃહસ્થાશ્રમ અને લગ્નના ઉદ્દેશ પાછળ જે મહાન જ્ઞાત અને મુદ્દિતની યાત્રારૂપ આદર્શલાવને અને સમાજ રચનાના રાજરૂપ ઉદ્દેશના કિલ્લામાં નાનાં મોટાં છિદ્રો પાડી દીધાં છે. પારદા સમાજના મત અને માન્યતાઓનો ધોધ જેમ જેમ આપણી ઉપર આવીને પડતો ગયો છે, તેમ તેમ વ્યક્તિના સ્વાર્થ તરફ આપણે દોરાતા ગયા છીએ અને આપણી સંસ્કૃતિના આદર્શને અનુસરવાનો ઉત્સાહ મંદ બનતો આવ્યો છે. આપણે એતનદીન બનતા ગયા, આદર્શ તરફથી આપણે પાછળ વળ્યા અને

વ્યક્તિના સ્વાર્થ, મોહ અને રૂચીને જ આપણે તો મહત્વનું આદર્શ કેન્દ્ર માની લીધું છે.

પ્રત્યેક ચેતનમય દ્વેષ આગળ તેના પોતાના યાદમાંથી નિષ્ક્રિય જોવાં નિરર્થક તરતો સતત ઉપસ્થિત થતાં રહે છે, જેનો નિઃશ્વક કરવામાં તેના ચેતનબળને કુદરતી સાધન ન્યાસુધી તે સક્રિય હોય છે ત્યાંસુધી મળી રહે છે. પણ ચેતનબળ ઓસરવા મારી છે ત્યારે બહારની જટિલ યુક્તિઓ અપનાવવા લાલચ થઈ આવે છે. આ લાલચ, દુર્ગંજતા અને અસ્વાસ્થ્યના નવા પ્રકારો ન ઉપજાવે તોયે એના સહજ વ્યાપારોને વધુ નબળા તો પાડે જ છે. થોડો વખત અબ્યુ-દ્ય પામીને અદ્ય થઈ જનારી લાલચમાંથી પેદા થયેલી સંસ્કૃતિઓ પોતાનામાં રહેલા ઝેરના પરિણામો નાબૂદ થાય છે.

લગ્ન અને ગાહસ્થજીવન ભારતધર્મના ઉદ્દેશનો સંપર્ક સાધીને ન્યાસુધી સમાજનાં અંગતભૂત બની રહ્યાં હતાં ત્યાંસુધી એક ઊંડી અને ગંભીર નદી જેવાં હતાં. નદીની ઊંડાઈ અને વહેતા પાણીની ગંભીરતામાં વહાણ સહેલાઈથી વિહરી શકે છે. તેમ જ ન્યારે આ ઉદ્દેશ ને આદર્શરૂપી નદીમાં લગ્નજીવનનું વહાણ વિચરતું અને સામે પાર મુક્તિનો કિનારો હતો, એ કિનારે ઉતરવાની પૂરી વ્યવસ્થા હતી, ત્યારે એ ઊંડાઈ આ વહાણને મદદરૂપ હતી. ન્યારે કિનારો અને વ્યવસ્થા ખોરવાઈ ગયાં છે ત્યારે આ ઊંડાઈ દુસ્તર થઈ પડી છે. ભારતીની દુર્ગતિનું મુખ્ય કારણ ઉપલક્ષ્યને લક્ષ બનાવી દીધું તે છે. ગૃહધર્મની ગંભીરતા તરફ નહિ જોતાં, વ્યક્તિના સ્વાર્થ અને મોહ તરફ લક્ષ મંડાઈ ગયું છે અને એમાં એ ગાહસ્થ જીવનના વમળમાં મોટી મોટી નૌકાઓ ડૂબી રહી છે.

ન્યારે ધર વિષ્ણો સ્ત્રીકાર કરવાની કેળવણી પામવાનું સ્થાન હતું ત્યારે ધરની માગણીથી માણસ નાતો નહોતો બની જતો. આજે હિન્દુ સમાજમાં એ માગણી પોતાના સ્વાર્થની બાબતમાં અત્યંત મોટી બની ગઈ છે. એટલે એ માણસને અત્યંત નાના

બનાવી દે છે. આપણો જે ત્યાગ વિશ્વવિધાતાને મળવો જોઈએ એ ત્યાગ ક્ષણે ક્ષણે ધરના ઉપદેવતા ચોરી લે છે.

આટલા દિવસ સુધી ભારતના સમાજના જે આધાર ઉપર તેની લગ્નપ્રથા પ્રતિષ્ઠિત હતી તે આધારને સડો લાગવાને લીધે લગ્નના મૂળમાં રહેલી જાવનાઓનો કશો પણ મેળ અત્યારે રહ્યો નથી.

[૨૬]

સાચા લગ્નજીવનનીચાવી : માધુર્ય

ત્રિવેણીસંગમાં જ્યાં થાય ત્યાં પતિતપાવનની ગંથાનું જળ પાપ-તાપ-હરણ બને છે. તે રીતે સંસારમાં પતિ-પત્ની તરીકે જોડાનાર યુગ્મમાં, માધુર્યનો આવિર્ભાવ નથી થતો હોતો, ત્યાં આશી રીતે સર્વાંગી સંપૂર્ણતા હોવા છતાં કદાપિ સુમેળ સધાતો નથી.

માધુર્ય એ સૂર્યના પ્રકાશ સમું અને ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના સમું ચૈતન્યમયતત્ત્વ છે. તેને નરી આંખે નિરખી શકાયું નથી, છતાં એ છે હૃદયવૃત્તિઓમાંની એક અવર્ણનીય અલૌકિક વૃત્તિ. એનું રૂપક આપતાં અન્યથા ટળી જવાય છે, છતાંયે વનસ્પતિસૃષ્ટિને સજીવન અને ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના અનિવાર્ય છે, એમ લગ્નજીવનમાં પતિ-પત્નીમાં રહેલું માધુર્ય અનિવાર્ય છે. માધુર્યનું માપ કોઈ તાબુડી અને જડ માપક યંત્ર કાઢી શકે તેમ નથી. પરંતુ એ અમૃત પામ્યા વગર મન-પ્રકૃતિ પૂર્ણ સફળતા પામતાં નથી.

પુરુષે પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈને જ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું છે. તે આશ્રય એ જ નારીમાંનું માધુર્ય પુરુષે પ્રકૃતિમાં રહેલા પ્રાણવાન માધુર્યનું પાન કર્યું અને પછી એ લીલા વિસ્તારવા ઉદ્બુક્ત થયો, પ્રકૃતિ-એ રૂપે રૂપકને પામીઃ માતૃરૂપ-પ્રેયસીરૂપ. માતારૂપે સુસંતાન પ્રગટાવવા જોણે માધુર્ય આપ્યું, વસતિનો વધારો કરવા નહિ. જગતનાં પાપો, ત્રુટિઓ, અપૂર્ણતાઓ દૂર કરી, પ્રકૃતિને-ઝીલી સંસ્કૃતિનું નિરૂપણ કરવા.

પ્રેમસી રૂપે વીર પુરુષને વીરત્વનું ચૈતન્યમાધુર્ય, કર્મવીરને કર્મોદ્યોગ, કલાકારને કલાસર્જન અર્પ્યા અને આ રીતે સંસ્કૃતિ-સર્જન પાછળ નારીપ્રકૃતિ ગૂઢ માધુર્યપ્રેરણા કામ કરતી રહી.

પુરુષના સર્જનકાર્યમાં, નારીમાં રહેલા અનિર્વચનીય માધુર્યનો સાથ નથી હોતો ત્યાંસુધી પુરુષ પૂરા સફળ થઈ શકતો નથી.

વિશ્વમાં આ માધુર્ય આનંદવ્યાપ્ત છે. વત્તાઓળ પ્રમાણમાં બધાં જીવ-પ્રાણી માત્ર આ આનંદનો જિજ્ઞાસુ રીતે ઉપયોગ કરે છે. છતાં આ માધુર્ય નારીશક્તિમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. આશ્વ-શંકરાચાર્યે ‘આનંદલહરી’ કાવ્યમાં નારીશક્તિના માધુર્યને ગાયું છે, એટલું જ નહિ પરંતુ શંકર-શિવ પણ સફળ વિશ્વમાં મહેશ્વર બન્યા છે તે પાર્વતીમાં રહેલ માધુર્ય મેળવીને જ. એ વિષે વર્ણન કરતાં કહે છે: શંકરનું વાહન પોઢિયો છે અને તે ધરડો પણ છે. વજો દિશાઓ છે. સ્મશાન કિડા કરવાનું સ્થળ છે અને સર્પોનો સમુદાય તેમનાં આભુષણોનો ભંડાર છે. આવી તેમની બધી સામગ્રી (ઉત્તરતા પ્રકારની ગણાય તેવી) જગતમાં જાણીતી છે. છતાં તેમની તેમની પાસે (આડે પ્રકારનું) ઐશ્વર્ય હાજર રહે છે, અથવા જગતમાં તેમનું ઈશ્વરપણું મનાય છે. આનું કારણ, હે જનની નારીશક્તિ ! આપના સૌભાગ્યનો મહિમા જ છે. (ખીજું કંઈ નથી.) આપને લીધે જ શંકર વિશ્વમાં મહેશ્વર મનાય છે. નહિ તો એમનામાં શું છે ? (આનંદલહરી શ્લોક ૧૬)

લોહું સ્પર્શકાન્તમણિને અડકે છે કે તરત સોનાની પહવીને પામે છે અને શેરીનું પાણી ગંગાના પ્રવાહમાં મળે છે કે તે તરત પવિત્ર થાય છે. તે પ્રમાણે હે દેવી, માઈ ! મન તે તે પાપોથી અત્યંત ભલિન છે, તો પણ આપ વિષે પ્રેમથી (માધુર્યના ભાવે) આસક્ત બન્યું છે, તો એ નિર્મળ કેમ નહિ થાય ?

(આનંદલહરી શ્લોક ૧૨)

વિશ્વત આનંદને “આનંદલહરી”ના કવિ આલ્ફ્રેડ ક્રાયાર્થે નારીભાવે જોયો છે. એ માધુર્યનો અર્થ લાક્ષિત્ય ન સમજતાં માધુર્યમાં પૈર્ષ, ત્યાગ, સંયમયુક્ત ચારિત્ર્યજળ, સહજશુદ્ધિ; નૈપુણ્ય; વિચારવ્યવહારભાવ હતાદિ અનેક મુજો રહેલા છે. પરંતુ એના હૃદય અંતઃસ્થળમાં માધુર્યનો આનંદ છે તે પ્રકારની પેઠે સ્વાભાવિક રીતે જ ચૈતન્ય આપતો રહે છે.

પુરુષમાં રહેલાં પૌરુષેય શુદ્ધિ-સામર્થ્ય અને નારીના હૃદયમાં રહેલા માધુર્યભાવનું સમાન મિશ્રન થાય તો જ સંસારમાં ક્ષિપ્ર થયેલી લગ્નસંસ્કૃતિ ટકી શકે.

લગ્નની આશ્રયમાં વિચારીએ તો આજે સ્ત્રી-પુરુષનાં લગ્ન થવા છતાં સાચો સંબંધ જણાતો નથી અને એકબેને ખદલે દંડ અને તેમાંથી કાંઈ ને કાંઈ વિરોધ અને એ વિરોધમાંથી થતાં અપ-માન એના પરિણામે નિષ્ફળતાં ઇર્ષા અને તરંગ, લાલસા અને આધિપત્ય, દુઃખ, દુર્ભત અને ગ્તાનિ સિવાય બીજું કશું કશું આપતા નથી.

પાશવબળનો અંત આણવા માટે લગ્નજીવનમાં માધુર્યને-પ્રેમને બરાબર ઓળખવાં પડે છે. પ્રેયસીદ્ધી નારીમાં રહેલાં માધુર્ય, આનંદ, શક્તિને દેવા ભાવે નહિ જોતાં, લાલસા અને સ્વાર્થવશ થઈને પોતાના વ્યક્તિગત જોગને માટે-એ માર્ગે આજ સુધી વિષયસંપત્તિ માની વેડફી નાખી છે, આ માધુર્યને પુરુષજાતે કદી પણ યથાર્થ રૂપમાં જાણ્યું નથી, જાણવાને પ્રયત્ન કર્યો નથી. જોણે એને સાચા સ્વરૂપે ઓળખ્યું છે તે એ રસસાગરમાં હીલોળે ચડીને અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ કરી શકે છે, ઇર્ષાવેષિત સંકુચિત પુરુષ મનોદશાએ નારીના માધુર્ય-અમીઠપને અંદર પૂરી રાખી, સન્નિહ સીલબંધ દાટો લગાવી હીચો હોય છે અને એને લીધે સ્ત્રી પણ પોતાના માધુર્યભાવયુક્ત ગૌરવને અનુભવી શકતી નથી. વારંવાર પોતાને પુરુષની દાસી માનીને, વ્યક્તિગત ગૌરવની એને ખેવના હોવા

જતાં એ ડાહ્યો ને પગલો એ બા ઝીંકતી જાય છે અને ગૌરવભંજન થતી રહે છે, એને સ્વમાન વહાણું હોય છે તોયે તે પામી શકતી નથી. એટલે અપમાનિત મનોદશામાંથી, માધુર્ય સંપૂર્ણ નષ્ટ થઈ શકે એ વિશ્વધાલાસી બની જાય છે અને સ્વમાન સાચવવાના પ્રયાસમાં પૌરુષ પ્રાપ્ત કરવાની દુરાકાંક્ષા સેવી નારી બધાં તેનું સાચું સ્થાન છે તે અંતઃપુરની બહાર પડે છે અને પછી પુરુષસમોવડી બનવા મથે છે.

તેનો ઉચ્ચતમ પ્રજ્ઞસ્તતમ અધિધાર, તેની સ્ત્રીશક્તિ: તેમાં રહેલી માધુર્યમયી આનંદશક્તિ કે જે શક્તિ સાથે પૌરુષેય શક્તિ મળીને સાચી સમાજસ્થના કરી શકે છે, એ બંને બળો સ્થમસામી તુલામાં પોતપોતાના સ્થાનમાં અને પોતપોતાના કર્તવ્યમાં સમાન અને મહાન છે, તેમાં એકની અવગણના અને અવહેલના કરનાર પુરુષની ઘૃણતા, સ્વર્થવૃત્તિ અને પુરુષબળ પાછળ છુપાયેલી લાલિત્ય પિપાસાએ નારીના હાવમાં શ્રીને ન અપનાવી એને લૂરી લેવા, પ્રપંચી દ્રષ્ટિ લીલા પ્રસારી નારીનું માધુર્ય નષ્ટ કર્યું ! આજે નારી તેના સાચા સ્થાનમાંથી વિચલિત બનીને બહાર આવી એણે પુરુષ સામે બળવો પોકાર્યો. આ બળવાની સાથે સાથે એનો સિંહાસનત્યાગ એ સારો માર્ગ નથી. સમોવડી બનવાની આજે જે દેડી ઉપર તેજઈ રહી છે તે સાચો સ્વતો પણ નથી. પણ આજે એ પદલિત બની અપમાનિત થઈ, માધુર્ય નષ્ટ થયું, સ્થાનમટ બન્યું, એથી એ સ્વતંત્ર બૂલી, પાગલ મનોદશા જેવી સ્વતંત્રતા કે સ્વચ્છંદતાના નાદો દોડી જાય. તેમાં તેનો દોષ પણ શો છે ? આ અપભ્રમ અને આ વિઘ્ન-તિને અંગે સાચા માધુર્યને નહિ પિછાનનાર પુરુષની ઉપર દોષનો ટોપલો ચઢી જાય તો તેને સ્વીકારવા સિવાય બીજો જવાબ નથી.

લગ્નને પાંખડું બનાવી ચૂકનાર આજની પુરુષ મનોદશા અને પાંખડામાં પુરાયેલી નારીની છાતી ઉપર સ્થામી એ “ નાથ-પ્રભુ-પત્નિ-

મંચર ” ના નામની સવામણની લોહતણીને છાતીએ બંધાવી, ખોટી રીતે તેનું જે રૂપન કરવામાં આવે છે અને એના માધુર્યને ફૂટતી કળીમાં જ છૂંદી નાખવામાં આવે છે, એથી જગતને શું પ્રાપ્ત થયું ? સ્ત્રીપ્રકૃતિની પરિપૂર્ણતાદ્વારા જગતને જે ઐશ્વર્ય આપવા માટે નિર્માણ થઈ છે, તે ઐશ્વર્ય નષ્ટ થયું છે અને એની બિલુપથી પ્રગટલા દૈન્યનો એજે જગત ભોગવી રહેલ છે.

આજે તો વિદ્રોહી સ્ત્રી પ્રાણશક્તિની બવાબદારી મૌજી ગણીને પુરુષની સમાનતાનો દાવો કરવા લાગી ગઈ છે અને એનું રહુંસહું માધુર્ય પીમળી રહેલ છે. બહારના કૃત્રિમ પ્રયત્નો દ્વારા અવદક્ષ ઉભો કરીએ એટલે કંઈ અવદક્ષ મળી ન જાય. સ્ત્રીની પ્રકૃતિમાં જે હૃદયવૃત્તિઓનું સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત્ય છે તેને બહારથી હાકી ધાઠી નહિ મુકાય. એ સ્થિતિમાં જે સંપત્તિ છે તેનો ફરી સાધના કરવામાં આવે તો જ સાફલ્ય મેળવી શકે. પોતાની સદૃજ પ્રકૃતિની સાથે લડાઈ કરીને પુરુષોની સાથે હરીફાઈ કરવામાં પ્રધાનસ્થાન એને મળવાનું નથી.

તેનું સાચું સ્થાન, તેનું સિંહાસન છે. તેની ઉપર એ સ્થિર થાય અને પોતાનામાં રહેલા દૈવી માધુર્યને યોગ્યપે, તેમાંથી નિનાદ કરી, પારાઓને વહાવી પુરુષનાં સ્વાર્થી પાપોને ધોઈ, તેના પૌરુષેયમાં માધુર્યનું મિશ્રણ કરી, લગ્નજીવનને અપૂર્વ જનાવે.

હા; પરણવું જ છે. તો પછી સાથીની પસંદગીનો પ્રશ્ન આવીને ઉભો રહે છે વાધિરહિત ચતુરનતા યૌવનની ઉપાને ઝીલતાં કુમારો ને કુમારિકાઓને સાથીની ઝંખના જાગે છે. ઉત્તમ આદર્શોને ધ્યાને સામાન્ય સામાજિક જીવન તજીને વિહરનારાં અર્વાચીન સમયમાં કટાક્ષ કરોડોમાં કોઈકે નિદ્રણી આવે. તેમને દુરાગ્રહ કરવાને કોઈ કારણ નથી. પરંતુ સાચી વૃત્તિ અને અંતરના ઉંડાણમાં સળવળી રહેલ સાથીની શુભલાને જેઓ સમજી શકે છે તેવાં સાધારણ

સ્ત્રી-પુરુષો થોડો ઘણી અસ્થિરતા અનુભવીને મનોમથનના વાદળને ચીરીને જ્યારે મન સ્થિર થાય છે ત્યારે તેને માટે સરલ અને સીધો માર્ગ લક્ષ કરી લેવાં અને સ્થિર થવું એ નિશ્ચય તેમનો છેવટનો રહે છે.

અપકવ બુદ્ધિ અને અવિકસિત શરીરધારી નાની વયનાં કુમાર-કુમારીઓને લક્ષ્યથીથી જોડી દેવાનો જે સમય હોતો તે સમય સાંપ્રત કાળમાં ચાલ્યો ગયો છે અને એવાં જાણણગણને તિરસ્કારવાના સંબંધમાં આજે લગભગ સવળો સમજદાર સમાજ એકમત બજાય છે. થોડાક અપવાદને બાદ કરીએ તો સમજી ગયેલો સમાજનો સવળો મધ્યમ વર્ગ અને વડીલો આજે એક વાતને ચોક્કસ માનતા થયા છે કે જેમને જીવન જોડી જીંદગીની વહેવી છે, એવાં યુવાન અને યુવતીઓને લગ્નના નિર્માણ માટે રસ લેતાં થવા દેવાં જોઈએ અને પસંદગીમાં એમને પણ સહભાગી બનાવવાં ઘટે છે.

લક્ષ સંબંધમાં માર્મિક ચર્ચા તો આગળના પ્રકરણમાં આપણે કરી ગયા છીએ. હવે તો જે લગ્ન કરવાં જ છે તો પુરુષે સ્ત્રીની અને સ્ત્રીએ પુરુષની એવી જાતની પસંદગી કરવી જોઈએ કે જેમાં શરીર, મન, સ્વભાવ, ગુણ, રૂપ, લાવણ્યતા અને દેહબંધારણને તથા બંધારણ સાથે રહેલી ખામિયોતોને લક્ષ્યથીથી જોડાતાં પહેલાં સમજ-વિચારી લેવી ઘટે.

આને શાસ્ત્રકાર પરિશીલન કહે છે. પરિશીલન એટલે સ્ત્રીએ પુરુષના અને પુરુષે સ્ત્રીના હૃદયને સર્વતઃ (પરિતઃ) દરેક રીતે પ્રાપ્ત કરવાનો ધર્મ્ય વિધિ એનું નામ પરિશીલન.

પરિશીલનવિધિના મુખ્યત્વે બે પ્રકાર છે: (૧) લક્ષ પૂર્વેનો પરિશીલન વિધિ (૨) લગ્નસંબંધ પછીનો પરિશીલનવિધિ.

પ્રથમના પરિશીલનવિધિમાં કુમાર-કુમારિકાઓ પોતાની સંખ્યતા, વિનય, મર્યાદા અને નૈતિક દૃષ્ટિઓ પરસ્પરનાં સ્વમાન, યજ્ઞ,

કીર્તિ, સદાચાર અને શીયળ આદિ સર્વ શુભ અંગોને વ્યાવલ્ સંજ્ઞાથી રાખી, સ્નેહ અને સૌજન્યના પરમ મુદ્દા લાવોમાં માત્ર હિમેશ્વર એક બીજાના પરિચયમાં આવતાં રહે અને પોતપોતાના સુક્ષ્મ માનસિક લાવો, લાગણી, વૃત્તિઓ અને લાવનાઓ કેવળ આનસિક સુક્ષ્મ સદ્ અંગોના પરસ્પરને અનેક રીતે અનુભવો આપી, પરસ્પર એકબીજાને માનસિક માન, મમત્વ, લાગણી, સહાનુભૂતિ શુદ્ધ પ્રેમભાવ, આદિ શુભ લાવોનું ઉદ્દીપન કરી, એકબીજાનાં તરફના સ્નેહલાવને અનેક રીતે ગમૃત કરી લઈ, એક-બીજાને પૂર્ણ રીતે સમજવામાં અભ્યાસ કરે. એટલે પરસ્પરના પરિચયમાં અને સહવાસમાં યુવાનો તેમ જ યુવતીઓ પોતપોતાનાં વહીવેલી ઈચ્છાને અનુસરી, સેઓની નૈતિક દેખરેખ નીચે આવી શકે, એટલા વિધિનો પહેલાના પરિશીલનમાં સમાવેશ મળી શકે છે.

બ્યારે લગ્નસંબંધ થયા પછીના પરિશીલન-વિધિમાં પરિશીલનક્રિયાનાં સર્વ સ્થૂલ, સુક્ષ્મ અને પ્રકટ અથવા ગૂઢ બેદોને સંપૂર્ણ રીતે પ્રકટ કરવાનો અવકાશ મળે છે. તે આપણે આમળ લગ્ન પછીનાં પ્રકરણમાં જોઈશું. આ સ્થળે તો લગ્ન પહેલાના પરિશીલન સંબંધમાં વિચાર કરવાનો છે.

આ સ્થળે રહેલા ભયંકર લયસ્થાન સામે લાલ બત્તી ધર્મી સિવાય ચાલે તેમ નથી.

લગ્ન થયાં પહેલાં જેને આપણે સંબંધ, વેવીશાળ કે સગપણ કહીએ છીએ, અથવા એ વાગ્દાન વિધિ શરૂ થયા પછી પરસ્પરને હળવામળવા દેવા માટે થોડાક જૂના વિચારના માનવીઓને બાદ કરો તો બાકીના વહીવેલી વિધિ હેતાં નથી; અને માફ માનવું છે કે પુખ્ત ઉમરનાં સમજણશક્તિમાં આવી ગયેલાં આવાં નવજુવાન અને નવયુવતી પ્રગટ રીતે એકબીજાનાં સહવાસમાં આવીને એક-બીજાને સમજવામાં સમન્વય સાધવા માટે પ્રત્યક્ષ રીતે મળે, એ માટે છૂટ આપવી જરૂરી છે. વાગ્દાન વિધિ પહેલાં પણ ગાજનાં

જીવનનો બેઠાવાનું નક્કી કરવા ખાતર, એકબીજાને સમજાવવા ખાતર પણ પરિશીલનના માર્ગે વળે જ છે.

બહે તેઓ મળે, પરંતુ એ વ્યક્તિઓને એ અસિધારા વત પ્રમાણે આ ક્ષેત્રમાં સાવધાનીથી વર્તવાનું હોય છે. નૈતિક અસિધારા ઉપર કળ ભરતાં જીવનનો મનઃચાંચલ્ય ઉપર બે સંપૂર્ણપણે કાબુ નહિ ધરાવતાં હોય, કામુક ભાવનાની લેશ પણ રેખા બે ઉપસી આવવા દેશે તો તેઓ ધ્યેયસિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે.

આવાં મિલનો અને પરિશીલનમાં જીવન પહેલાં પતન પામી ચૂકેલાં સેંકડો યુવક-યુવતીઓ મળી આવે છે, એનું રૂપક મેં અમાઉ “સંગદોષથી પતન”ના મથાળા નીચે પાત્રો ગોઠવી બતાવી દીધું છે. એ પાત્રોમાં નામ બે કે કલ્પિત છે, પરંતુ હકીકત સત્ય છે. આવા કથળેલાં જીવન જીવતાં અનેક યુવાન યુવતીઓને મારા ચિકિત્સા-કાર્યને અંગે હું ઓળખું છું. એટલે પરિશીલનમાં રહેલાં ભયરથાન તરફ સહેલુક, આમલજારી રીતે સાવધાની મુચવીને હવે આપણે મૂળ વિષય તરફ આગળ વધીએ.

સદ્ગત સાક્ષરવર્ષ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી તેમના પુરાણમંથ “સરસ્વતિચંદ્ર”માં કહે છે: “ઓ કન્યા! મેં તારું સંવનન કર્યું છે. તે અમિતું અનુમત હો.” સંવનન વિના વિવાહનો હોમ જ સિદ્ધ નથી. ઓ વનિતા શા માટે કહેવાય છે? તેનું વનન થયું છે— સંવનન થયું છે માટે તે વનિતા. સંવનન વિના ઓ વનિતા થતી જ નથી. પુરુષ સ્વભાવે ધ્રુષ્ટ છે અને ઓ લલગ્નવશ-પરવશ છે, અને તેની હૃદયકલિકાની કામળ નાની સરખી પાંખડીઓ પ્રીતિ, પુરસ્કર સાવધ અદંશક નખ વડે પુરુષે ક્યારે ઉઘાડવી તે આ વાક્યમાં કહ્યું છે અને તે જ સંવનન પુરુષે ઓતું કરવાનું છે.

સંવનન શરૂ થતાંની સાથે અંતરઆકાશમાં કામદેવ સૂર્ય સમો પ્રગટ થાય છે. કામને શાસ્ત્રકારોએ મદન કહ્યો છે, મનના ચાર રૂપો છે: શાસ્ત્રવક્ત્રમ, જ્ઞરકામ, પરિશીલનકામ અને પુત્રાપિત કામ.

પરિશ્રવન કામ અથવા મદન સંવનનકાળથી વિવાહ સુધી બીજાદશામાં રહે છે. પરંતુ તેને અંકુરો આવવા દેવામાં આવતાં નથી. ભૂલથી જો એ બીજામાંથી પરિપૂરણ થઈ, ઇંદ્રિયોના ગોલક સુધી આવી પહોંચે તો પતન થઈ જાય એ જ લયસ્થાન છે. પરંતુ સાવધાન યુવાન-યુવતી કામની સ્ફૂરણા, મનઃચાંચલ્ય અને ઇંદ્રિયોની મતિને ઝાળખી લઈ તેની ઉપર આત્માના અગવડે સંયમ સ્થાપી દઈ, પવિત્ર ભાવોને ધારણ કરે છે અને વિવાહ પછી જ તેની ભોગ-દશા અને રતિસ્મૃદ્ધિ ઉદય પામે છે. આમરણાન્ત સંયોગે તેમ જ વિયોગે એ ઉદય, આકુંચન, સમ્પ્રસારણ પામતો, દમ્પતીના હૃદયમાંના સ્નેહમય લક્ષ્યતું અદ્વૈત લક્ષ્ય કરાવે છે, અને નિષ્કામ વાસનાથી ક્ષારીરિક કામને બાલિશ પુત્રવત્ પ્રવચિત લાલન આપે છે, તો કવચિત તેને અંકુશમાં સુકી લક્ષ્ય રૂપને તેમ અલક્ષ્ય રૂપને લક્ષ્ય કરે છે. વિવાહ પછીનો એ “પુત્રાયિતકામ” (પુત્રેચ્છભોગ) અને તત્તજન્ય પ્રીતિ-કીટકલ્પમરો ન્યાયથી આધ્યાત્મિક થઈ જાય છે. આ દમ્પતી પરસ્પરનાં સ્થૂલ શરીર જેતાં જેતાં સૂક્ષ્મ શરીર જેવા લાગે છે અને તેમાંથી પરસ્પરમાં અખ્યાત્મ પ્રત્યક્ષ કરી તેનો ભોગ અને તેની રતિને પામે છે.

શીલ શબ્દ ચૂળ મતિવાચક છે. કોઈને પ્રાપ્ત કરવું તે તેનું શીલન. પરિત્ત-આરે પાસથી વારંવાર શીલન. કરવું તે પરિશીલન.

“યદનુગમનાય ગહનમપિ શીલિત્તમઃ ।”

એમાં ગહનના અંતરભાગમાં પ્રાપ્ત થવું અને તેની બુલ-બુલામણીના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરવું એ ઉભય અર્થ છેઃ કવિ કહે છેઃ

“ચાલ સખી કુંજ જ સતિમિર પુંજ જ,
શીલ નીલ નિચાલમ્.”

એમાં નીલ વસ્ત્રમાં લપટાઈ જવાનો અર્થ છે. નીલવસ્ત્ર જેમાં

અલક હૃદયનું રહસ્ય પામવા પણ તેમ! એમ જ લખાવું પડે છે.

“લલિત લવજ્જતા પરિશીલન કોમલ મલયસમીરે।”

એમાં અનેક લતાઓ વચ્ચે થઈ આવેલા પવનનું લતાઓએ પરિશીલન કર્યું અને પવને લતાઓનું પરિશીલન કર્યું એમ સૂચના છે.

લાઈક એન્ડ મોરમન કહે છે :-

“પરિશીલન સંબંધમાં શરીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો દામ્પત્ય ધર્મભાવો દ્વારા સંયુક્ત થવા માટેના સર્વ અનુકૂળ અને ધર્મ પ્રસંગોને સંબંધ થવા પહેલાં ઉપસ્થિત કરવાનો એક મહાન પવિત્ર વિધિ જ કહી શકાય. અર્થાત્ જળવાન, સુંદર અને આરોગ્યયુક્ત પ્રજનને પેદા કરવાના મહાન જીવ્ય ઉદ્દેશની યથાવત્ સંસિદ્ધિ કરવા રૂપ નિશાનને તાકવા માટે પ્રજનનક્રિયારૂપ શરસંધાન કરવા માટેના એ વિધિ છે. અને જી-પુરુષ રૂપ એક જ ધનુષ્યના બન્ને છેડાઓને પ્રેમરજ્જુ વડે સંયુક્ત કરી, એકત્રિત રીતે સંયુક્ત જળદારાણી પ્રેમદોરીએના યથાવત્ આકર્ષણ દ્વારા એની યથાયોગ્ય પ્રજોત્પાદનરૂપ નિશાન સાધવા માટે જ એ સર્વ યોજના છે.” હેવલોક એસીસ કહે છે:

‘જીના હૃદયરહસ્યને યથાવત્ અનુભવવું. તેની રચીને યથાવત્ જાણવી તેના હૃદયગત ગૂઢ આંતરિક વિચારોના મર્મને પણ તેની રીત દ્વારા સમજી લેવો, રૂઢી અને લોકાચારનાં અયોગ્ય બંધનો કે કલ્પિત દબાણોથી અને રૂઢ વહેવારોથી તેને યોગ્ય રીતે મુક્ત બનાવી પોતાના પ્રિયની ઉપસ્થિતિમાં તે તદ્દન નિર્મુક્ત મનથી પોતાના હૃદયના ભાવો સરલતાથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ કરી શકે અને સાથે સાથે એટલો દૃઢ વિશ્વાસ પણ રાખી શકે કે પોતે જે કંઈ પણ કહે છે તેમાંના એક શબ્દના સંબંધમાં પણ ગેરસમજૂતી બુલાવો કે ઉલટી સમજ નહિ થાય પણ જેવી મતલબ અને લાગણીથી તે પોતે એ

જાળદોને ઉચ્ચારે છે તે જ અર્થમાં એ બધું મથાવત સમજવામાં આવે છે અને આવશે. આવા મધુર લાવો પેદા થવા, એ બધું સ્ત્રી-જનને ફેટલું બધું આહલાદજનક લાગે છે ?

પણ સ્ત્રીવર્ગ પ્રત્યેના આવા વર્તનની મહત્તા અથવા ગાંભીર્ય સમજનાર કે સમજીને તે પ્રમાણે વર્તનાર મનુષ્ય કેટલા ઓછા છે ?

પરિશીલન વિધિની સ્વભાવિક ક્રિયા ઉપર જ પ્રેમ કળાનો મહાન આધાર યોજાયેલો છે. જ્યારે પરિશીલન એ બીજું કંઈ જ નહિ પણ સ્ત્રીના હૃદયને અનેક રીતે પ્રાપ્ત થઈ સ્વીકરણીય થવાનો એક દિવ્ય વિધિ જ છે, જે વિધિની અભાવિત કંઈ લગ્નસંબંધ યોજનાર્તાની સાથે જ પૂરેપૂરી થઈ શકતી નથી, પણ કુદરતી રીતે જ સ્ત્રી અને પુરુષના જીવનના દરેક પ્રસંગના સંબંધોમાં અને સંયોગ સમયમાં પણ એ એક સરખો જ આલ્યો આવતો પ્રાથમિક વિધિ છે એમ સમજવું જોઈએ.

‘ યજુર્વેદ’ના પ્રાર્થના વિભાગમાં એક રચના કહ્યું છે : હે ભગવાન, ‘સપ્રજાઃ પ્રજામિઃ સ્યામ્ સુવીરોઃ વીરૈઃ સુપોષ પોષૈઃ’

અર્થાત્ હે પ્રભુ, અમે સારી પ્રજા દ્વારા સુપ્રજાવાળા થઈએ, સુંદર, વીર પુરુષો દ્વારા વીર પુત્રોવાળા થઈએ અને સુંદર પોષણ આપનાર સાધન સામગ્રી દ્વારા હમેશાં સુપુષ્ટ રહીએ.

હા. આર્ટ્સ કહે છે કે ; ‘ સુંદર બાંધાનુ. કદાવર, પૂર્ણ વજનદાર શરીર, પૂર્ણ મનોબળયુક્ત મન, સુંદર સંગીત, કવિત્વ તથા સાહિત્યશક્તિ, સુંદર મેધા, તેમજ લલિતકલાશૈલ્ય તરફનો શોખ, નીતિ, ધર્મયુક્ત સ્વભાવ વ્યાદિ સદ્ગુણોની ગણના સુલક્ષણોની અંદર થાય છે. આવા સુંદર સુલક્ષણોવાળાં સ્ત્રી-પુરુષોનાં પ્રબળ સમ્બેલનોના પરિણામે સુંદર, સુવડ, સુલક્ષણોવાળી સુસંતતિ જન્મ પામે છે, અને તેના ફળરૂપ પાદ આપણે નિશ્ચયો. કોલેજ, યુનિવર્સિટીઓ, અર્જો, ધર્મમંદિરો. પદાર્થવિજ્ઞાન, કલા, કૌશલ્ય તેમજ નીતિ-ધર્મની સંસ્થાઓ, એકત્રીકયુટિવ કાઉન્સિલો, રાજકર્મસભાઓ

ન્યાયસભાઓ, કાર્યાલયો, આદ્ય અભ્યાસનાર સુગવસ્થિત પેઢીઓ અને આખરે સૌથી ઉત્તમ ગૃહોને બનાવનાર અને ઉમદા પ્રજાને જન્મ આપી, સૌથી સુખી અને સુંદર કૌટુંબિક વ્યવસ્થાને સ્થાપન કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમની સંસ્થાઓના રૂપમાં સર્વત્ર ફેલાઈ રહેલાં માનવ કુટુંબો તરીકે આપણે જોઈએ છીએ.”

અષ્ટમ દશાને લાવનાર, નખળા અને નિર્માલ્ય લક્ષણોને માનવ પ્રજામાંથી સદંતર નિર્મૂળ કરવા માટે તેમજ સુંદર સુલક્ષણોયુક્ત માનવપ્રજાની સંવૃદ્ધિ થઈ શકે તેવાં પ્રયત્ન સુલક્ષણોવાળી પ્રજા પેદા કરવા માટે સત્ય, અહિંસા, શાંતિ અને છેવટે અધ્યાત્મભાવ વિકસાવવા અર્થે લમના પાયામાંથી જ જોડાતાં જોડાંઓનાં સદ્ગુણો અને સુલક્ષણોની પરીક્ષા થાય તો એવાં જોડલાં જગતને ઉત્તમ સંતતિ આપી શકે અને ઐતિહાસિક, સંસારી જીવન સુંદર નીવડી શકે છે.

માતાપિતાઓનાં સ્વભાવ, લક્ષણ અને ચારિત્ર્ય આદિના જ્ઞાતી રિક, માનસિક અને નૈતિક સારા અર્થો ભવિષ્યની પ્રજામાં અમુક અર્થે ઉતરે છે એવું નિશ્ચયપૂર્વક રીતે અજાણ્યા જાણી શકાય, અને બ્યારે તે પ્રત્યક્ષ જાણી શકાય તેવું છે ત્યારે હવે સૌથી પહેલાં ભાવી પ્રજા પ્રત્યેની, દેશ પ્રત્યેની, માતાપિતા તરીકે લક્ષ સંબંધદારા વર્તમાનમાં સંયુક્ત થવા ઇચ્છતા યુગલોની જવાબદારી તથ્યુગણી વિશેષ થાય છે. નીતિ અને સદાચારની આવી ઉચ્ચ લાવનાઓના શિક્ષણ તરફ વર્તમાન માનવસમાજનું વલણ ત્વરાથી દોરતું જોઈએ.

આવે સંસ્કૃતિ આર્યોની લક્ષસંસ્થા અને તેમાં સ્થાપન કરવામાં આવેલા દૈર્ઘ્યદૃષ્ટિપૂર્વકતા સિદ્ધાંતો અને સુચનોને ફરી આર્યાવર્તમાં વિદનાવવામાં આવે તો જ ભારતવર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમની સંસ્થામાં અનુદા શક્ય થઈ શકે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાની સંમતિ આપતાં મનુસહસ્રાજ કહે છે:

વેદાનધીત્ય વેદોં વા વેદંવાપિ યયાક્રમમ્ ।

અવિપ્લુત વ્રહ્મચર્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાવસેત્ ॥

ભાવાર્થ—આર વેદો અથવા એ વેદ અથવા એક જ વેદ (આ જગ્યાએ આધુનિક વિદ્વાતાને વટાવો) નું યથાક્રમ અધ્યયન કરી, અખંડ વ્રહ્મચર્ય પાળેલા પુરુષે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો.

વીર્યપાત, સ્ખલનથી પતિત થયેલાને ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાનો કોઈ અધિકાર નથી રહેતો, તેમજ વિદ્યાવિહીન અનધિકારીને ઉપરનો શ્લોક ગૃહસ્થાશ્રમી થવા લાયક નથી ગણ્યો.

આગળ મનુમહારાજ જણાવે છે કે: “ ગુરુની અનુમતિ લઈ, સ્નાન કરી યથાવિધિ સમાવર્તિત યઈ દિવે શુભ લક્ષણયુક્ત સવર્ણા સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાં જે સ્ત્રી માતાના આર ગોત્રની અંદર, કે પિતાના ગોત્રની અંદર ન હોય તેવી સ્ત્રી ગર્ભાધાન માટે દિગ્ગતિઓ વાસ્તે પ્રશસ્ત ગણાય.

કન્યાની પસંદગી માટે નિર્દેશ કરતાં મનુમહારાજ કહે છે: ‘ગાય બકરી, ધન અને ધાન્યથી પરિપૂર્ણ મહાન્ સમૃદ્ધિવાળાં કુલો હોય તો પણ સ્ત્રી તરીકે પસંદગી કરવાના સંબંધમાં નીચેનાં દશ કુલોનો ત્યાગ કરવો:

‘હિનક્રિય, નિષ્પુરુષ (પુરુષાતન વગરનાં) વેદ્યાનરહિત (વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી ન હોય તદ્દન અભણ) રોમાવલિ (જેના શરીર ઉપર વાળો જ વાળ હોય) અર્શવાળા, શૂન, આમ, અચરમાર, પ્રવેત કોદ, અક્ષિત ઠાઠ (આની અંદર પ્રમેહ ઉપદંશ ઉમેરવા જોઈએ) ઇત્યાદિ દોષો જે કુલમાં હોય તેવી કન્યાનો ત્યાગ કરવો.

‘ કપિલ વર્ણવાળી (બૂરી આંખો, બૂરા નેણ અને પીળા વાળ, દેહનો વર્ણ પણ પીળો—આવી જાતની કન્યા અશુભ ગણાય છે, (જે કે હિન્દ ઉપર પરરાષ્ટ્રોના લોકો આક્રમણ કરીને આવી વસ્ત્યા અને હિન્દની સ્ત્રીઓ સાથે સંસર્ગમાં આવવાથી બીજભેદથી એટલું

અધુ વર્ણસંકરત્વ થઈ ગયું છે કે વર્ણવ્યવસ્થા કે વર્ગીકરણ જેવું હવે ક્યાં છે ? એટલે હિંદી પ્રજાની નારીમાં યુરોપનાં સંસર્ગે પાકેલાં છોકરાં ભૂરીયાં, પીળીયાં, કે કાઠ જેવાં સફેદીયાં થાય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. વર્ણસંકર પ્રજાનો વધારો કરે એવો જ સમય આવી ગયો છે.) અધિકાંગી, કે જેને પાંચને બદલે છ અંગળીઓ હોય છે એ અધિકાંગી કહેવાય; રાગિણી, રામ વિનાની, અતિ રામવાળી; બહુ વાચાળ કે પિંગળાં નેત્રવાળી, અતિ સ્થૂળ, અતિ દુર્બળ, બહુ લાંબી અથવા બહુ ઠીંગણી, અધિક વયવાળી, અંગ્રહીન અથવા કજ્યાકંકસ કરવામાં પ્રીતિવાળી અને પરણુવી નહિ.

“ પરંતુ સુંદર અંગવાળી સૌમ્ય નામવાળી, હંસ અને હસ્તિનીની ચાલવાળી સુંદર, રામળ, નમ્ર, મધુ શરીરવાળી અને સુંદર કેશ તથા દંતવાળી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો.

‘ મોહથી હલકા કુળની સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરનાર દિગ્ગે સ્વ-સંતાન અને કુળસહિત શુદ્રતાને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. ”

(મનુસ્મૃતિ)

આજે જ્યારે વર્ણ અને આશ્રમ ભેદવા બેઠા છે, દિગ્ગજાતિ અને શુદ્રતા હેતુપૂર્વક નષ્ટ કરાઈ રહ્યા છે, સહબોજનથીયે આમળ વધીને, મનુ અને યાજ્ઞવલ્કય આદિ સ્મૃતિકારીનો ઉપહાસ કરતાં હોય તેમ, કન્યા, એટાએટી, કાઈપણ ગુણ, લક્ષણ કે પ્રમાણના સિદ્ધાંતને ઉવેળી, મનુ કહે તેમ અને દિલ ચાહે તેમ વરવા લાગ્યાં છે ત્યારે શું હિન્દની સંસ્કૃતિ અને આર્યજાતિ તેની પાછળ રહેલી ભાવના અને મહદ્ પુરુષોએ આપેલો આદેશ નષ્ટ કરી નાખવાથી ભારતવર્ષ એ ભારત રહેશે ? કે પરદેશીઓએ સીંચેલાં સુધારાનાં બીજથી આખો દેશ વર્ણસંકર બની જશે ? તે તો હવે પાછળ રહેશે તે જોશે, બાકી તો ‘ મા ખૂટે ને બાપ ગાબર, તેના બેટા જમશેર-બહાદર’ નો પાક દેશમાં હમણાં હમણાં ઉતરવા લાગ્યો છે. હવે આપણે પુરુષની પસંદગી માટે વિચારીએ:

વિદ્યા શૌર્ય ધનાશ્રયો ગુણનિધિ સ્વાતો યુવા સુન્દરઃ ।

સચ્ચારઃ સુકુલોદ્ભવો મધુરવાન્ વાતા દયાસાગરઃ ॥

મોગી મૂરી કુટુમ્બવાનસ્થિરમતિ પાપાર્તિ દીનો બલો ।

જામાતા પરિવર્ણિતઃ કવિવરૈઃ एवं વિદ્યઃ સત્તમઃ ॥

અર્થ-વિદ્યા, શૌર્યયુક્ત, ધનના આશ્રયયુક્ત, અનેક ગુણનો ભંડાર, પ્રસિદ્ધ ખામેય, યુવાવસ્થાએ યુક્ત, સુંદર, સચ્ચરિત્રયુક્ત, સારા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ, મધુર અને પ્રિય વાણીથી બોલનાર, દાતા, દયાના સ્ત્રાવર જેવો, ભોગી, રસિક, વિશાળ કુટુંબકામીલાવાળો, સ્થિર મતિવાળો, પાપથી પેદા થનારાં દુઃખોથી રહિત અને બળવાન, આદિ શુભ ગુણોથી યુક્ત હોય એવા જમાઈને વિદ્વાન્ કવિવર લોકો ઉત્તમ સરવયુક્ત ગણાવે છે.

અશુભ પુરુષ

જે વૃદ્ધ હોય (જુવાની ખોઈ નાંખી વૃદ્ધથી પણ બદતર દશાએ પહોંચેલો) રોગી, વ્યસની અને કુટેવથી ભરેલો (જુવાન) દુર્વ્યસની અને દશ રહિત, રોગી, મદકા પાપવાન, પંદ, દુષ્ટ કુલમાં પેદા થયેલ, પિશુન, પાપી, કઠોર, ધૂર્ત, અતિ લાલચુ ધનહીન, કૃપણ અતિ ચંચળ મતિવાળો, નિત્ય પ્રવાસી અર્થાત્ મુસાફરીમાં જ રૂપાં કરનાર, કરજ-દાર, શિક્ષકવૃત્તિવાળો અને વળી સ્નેહ વગરનો હોય, તેવાં ગુણ લક્ષણવાળા પુરુષને વર તરોકે સુમતિવાળાં સ્ત્રી પુરુષે કદી પણ પસંદ કરવો નહિ જોઈએ.

(અનંગરંમ)

ચરક સંહિતાના રચયિતા ચરકાચાર્ય કહે છે:

“ હવે શરીર સંબંધી વિચાર કરતાં આઠ પ્રકારનાં સ્ત્રી-પુરુષોને નીચે પ્રમાણે નિંદા ગણવામાં આવે છે: “ અતિ દીર્ઘ; અતિ હ્રસ્વ, અતિ લોભયુક્ત, અતિ લોભ રહિત, અતિ કૃપણ, અતિ ચૌરવર્ણ-યુક્ત, અતિ સ્થૂલ, અતિ કૃષ્ણતાયુક્ત.

“ જેમાંથી અતિ સ્થૂળ અતિ સ્થૂલ, અતિ કૃષ્ણ મનુષ્યોમાં ખીજા પણ કેટલાંક નિર્નિદત લક્ષણો છે.

“ અતિ સ્થૂળ પુરુષમાં આયુષ્યનો ક્ષય, જરાવસ્થાનો ઉપરોધ, કામ કરવાની અશક્તિ, દુર્બલતા, દુર્ગંધ, સ્વેદન, પીડા, શુભ્રશ્મા, અતિ પિયાસ, ધન્યાદિ આઠ દોષ છે.

(ચરક સંહિતા)

પસંદગી

પરિશીલનથી થોડોક સહવાસ સાધવામાં આવતા સ્ત્રી-પુરુષની અને પુરુષે સ્ત્રીને પસંદગી કરવાનો સમય આવી લાગે છે.

‘ પસંદગી ’ એ એટલો અટપટો અને કામડા જેવો પ્રશ્ન છે કે તે માટે જેમને-સ્ત્રી અને પુરુષ તથા યુવાન અને યુવતીને એ બાબતની છૂટ હોય છે કે પુરુષ અથવા સ્ત્રી પોતાને યોગ્ય એવો પત્નિ કે પત્ની પસંદ કરી શકે, અને જેમની વચ્ચે વડીલોની દરમ્યાનગીરી ન હોય એવો એક વર્ગ છે. બીજો વર્ગ છે, જેમને માટે ભેરટ સુધી વડીલો જ બાળ બાળવી ભેં છે કન્યા જોવાનું, મુરતિયો જોવાનું પરસ્પર એક બીજાને યોગ્ય છે કે નહિ તે નક્કી કરી, બન્નેના હસ્ત-મેળાપ કરાવી આપે છે, અને પત્ની ધેર આવી, તેની સાથે-પુરુષની સંસ્કર્ગમાં આવ્યા પછી જ બન્નેના રૂપ, ગુણ સ્વભાવ, લક્ષણથી બન્ને માહિતગાર થાય છે. આવા વર્ગમાં વડીલો ધણું કરીને કન્યા અથવા મુરતિયાનાં રૂપ, ગુણ લાવણ્ય, લક્ષણ અને ચારિત્ર્ય તરફ દષ્ટિ રાખવા કરતાં ઉંચ કુળ, પૈસાપાત્ર, સારા નામવાળો, ઉંચી વરીનો, ચાંદલિયો, લારતિયો વર—બાપું જ વધારે જોવાય છે; જેમને પરસ્પરને પસંદ કરવા દેવામાં આવે છે તેવાં જુવાનોમાં પણ સ્ત્રી અથવા પુરુષવર્ગની બિનઅનુભવી અવલોકનશક્તિ અને અલોકનવાયેલી બુદ્ધિ શક્તિ હોવાથી એ પસંદગી પણ અનેક વખત ભ્રમ ભરેલી અને તેથી આખરે તો બન્ને વર્ગને અનિષ્ટ પરિણામો દર્શાવનસરી નીવડે છે.

આનું કારણ એ છે કે માનવીની દેહરચનામાં રહેલાં વિવિધ અંગો-પાંગોની રચના જેને સામુદ્રિકશાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. એ પ્રકારે શરીરનાં અંગો અને રેખાંકમાં રહેલું જ્ઞાન આજે તો આ સમાજમાંથી નષ્ટપાય થઈ ગયું છે અને ઉપરથી સારાં દેખાતાં પાત્રો પણ અંદરથી જુદાં નીવડતાં “ સોનું ગણીને મેં તો સંગ દર્શ્યો, કર્મે નીકળ્યું રે કથીરજી ? ” એ રીતે કવિતા કહેણ પ્રમાણે કર્મને દોષ આપતાં જણાય છે !

ખરેખર રીતે જોઈએ તો પસંદગી કરવાનો મૂળ હક્ક જોગ્યો પરસ્પર એક બીજાની સાથે લગ્ન સંબંધ દ્વારા સંયુક્ત થઈ જીવંતી સુધીનાં સુખદુઃખનાં સાથી બની, સંયુક્ત જીવન ગાળવા ઈચ્છતાં હોય તેવાં સ્ત્રી પુરુષોનો જ ખાસ એ હક છે, તેમણે જાતે જ પોતાના ગુણ, સ્વભાવ, કર્મને અનુકૂળ આવે તેવી સ્ત્રી અથવા તેવા પતિને શોધવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પરંતુ હમણે જોવા મહાન ગંભીર અને મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયની જવાબદારી યથાવત્ સમજી ચોગ્ય રીતે વર્તવા માટે ૧૬ થી ૨૦ વરસની કુમારિકા કે ૨૦-૨૫ વર્ષની ઉંમરનો યુવાન પુરુષ ભાગ્યે જ દરેક રીતે ચોગ્ય અધિકારી ગણી શકાય. કારણ કે આ અવસ્થામાં પણ તેમનું અવલોકન તેઓનું જ્ઞાન, તેઓનું વ્યાવહારિક હડાપણ અથવા અનુભવ પણ કંઈ શાન્ત, ધીર ગંભીર કે કરેલ પ્રકારનાં તો ન જ ગણી શકાય. દુનિયાના અનેક પ્રકારના અટાપટા પ્રશ્નો આ લગ્નસંબંધ સાથે અનેક રીતે સંપર્ક ધરાવે છે, એ માત્ર અતિ પ્રબળ લાગણીઓનો કિંવા અંધ છતાં પ્રબળ પ્રાર્થિક વૃત્તિઓનો કે ભાવનાઓનો જ વિષય નથી. પણ ઉપયુક્ત બધા ભાવો સાથે ચોગ્ય પ્રકારનાં સુદ્ધિવૈભવ અને અનુભવ સાથે તે ખાસ સંબંધ ધરાવે છે. તેથી આવા મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયોમાં સ્ત્રી અથવા પુરુષે માત્ર પોતાના જ હડાપણ ઉપર આધાર નહિ રાખતાં આસપાસનાં વૃદ્ધો, વડીલો અને અનુભવીઓના કથન ઉપર પણ ખૂબ ધ્યાન આપવાની ખાસ અમત્ય છે.

લક્ષ્મી જોડાવા અગાઉ બપર્યાનોની કમ્પના વેળા નહિ મૂકતાં સમગ્ર રીતે સાવધાન રહેનાર સ્ત્રી-પુરુષને એમ કહેવાનો આશ્ચર્ય નથી કે તમે માત્ર આંખે પાટા બાંધી દબને બુદ્ધિને અને સમજબુદ્ધિને ઓરો મૂકી દઈ; માત્ર વડીલો જે લોકો મોકલું વળગાડી દે તેને વળગી જાઓ !

સાથે સાંપ્રત સમયનાં માતા-પિતાને પણ આગ્રહપૂર્વક જણાવવું જરૂરી છે કે આજનાં નવ જુવાનોનો સમય અને દેશ-કાળ બુદ્ધિ છે. આ ઇતિહાસકાળ છે. આગળની સમાજરચના અને સ્ત્રીબંધારણ બદલાતાં ચાલ્યાં છે, જૂનું એને સોનું માનવાનો દુરામલ-હઠામલ દૂર કરી, આજે તમે પણ નવજુવાનો અને નવજુવતીઓને છૂટછાટ આપો, પસંદગીની બાબતમાં પરસ્પરને મળવા દો, અરે એમના વિચારો ધ્રુવજાઓ, બાવનાઓને જાણવાની પેરવી કરો, તુલનાત્મક દષ્ટિ રાખો, અજુગતુ બનતું હોય તો તમે તમારી દરેક નજર, વહેવારકુશળતા અને અનુભવનો સુમેળ સાધી એમના ઉપર શાન્ત રીતે છાપ પાડી, વિચારપરિવર્તન કરાવો અને વડીલો છો એ વાત પૂર્ણ રીતે માન્ય હોવા છતાં તમારી વડીલશાહી એ હીલલરશાહી ન બની જાય તે તરફ ધ્યાન આપશો તો આજના નવજુવાનો તમારી અવગણના નહિ કરે, નહિ તો જુઓ છો ને, દિવસ ભરે છે અને સેંકડો નવજુવાનો સમાજે દોરેલાં લાઈનને ઉત્સાહથી જઈ, મન ફાવે તેમ લક્ષ કરી નાખે છે. જો કે આવા ઉતાવળિયાં પગલાં ભરવા માટે એમને પરતાવો થાય છે. સમાજ, જ્ઞાતિ, અને બંધારણને ઠોકર લગાવીને પ્રેમલગ્નથી જોડાઈ જનારાં અનેક નરનારીને હું ઓળખુ છું. આમાં મોઢ, તરવરાટ, ક્ષુધા કે દેહબુખથી જોડાનાર અનેક જોડાને દુઃખી થતાં, પરતંત્ર અને ઠોકર ખાતાં મેં જોયાં છે. એમની કાચી ઉમર, અજ્ઞાનતા, અને ક્ષણિક મોહને લઈને તેઓ આવાં પગલાં લે છે છતાં તેમની પાછળ કુટુંબનું કપડું બંધન, અકળામણ અને અજુજાબતી રોકટોક, તથા વડીલોને માટે પણ માત્ર

મહિના બંધન રૂપ સખત બેઠી પશુ આમાં પબલાતે ઉત્તરનાદી અને છે.

માર્ગ માન્યું છે કે પસંદગીની બાબતમાં પરચુનાક તમા વડેનો બંને વર્ગ સાથે મળી પસંદગીના કોઈની વહેંચણી કરી શકે તે તે વધુ સફળ લાગે નીચલા કોષ.

વડીલો માટે,

ગતિભેદ, દેશભેદ, વર્ણભેદ, સહિભેદ, શિક્ષણભેદ, સંસ્કારભેદ, માનવસામાજિક રીતરિવાજભેદ, ખાનપાનભેદ, ધર્મભેદ, કુળભેદ, વંશજ અધિકાર, પતિત પેઢીઓ આ ખતાનેલા ભુક્ષ ભુક્ષ ભેદો આને હરતી ધરાવે છે અને વડીલોને કુમાર-કુમારિકાનાં લગ્ન સંબંધનામાં આવા ભેદો જ કુ:પક્ષે નીકળે છે. નાની નાની ગતિભેદ, ભુક્ષ ભુક્ષ પ્રતિષ્ઠા, ભુક્ષ ભુક્ષ વર્ણ, અસંખ્ય પ્રકારની જિન જિન સહિઓ, અનેક પ્રકારની જાતાઓ, વિવિધ પ્રકારની શિક્ષણપદ્ધતિઓ અને તેને અંગે તથા કુટુંબ, દેશ, ગતિ તથા પ્રજા આદિના અનેક પ્રકારના સંસ્કારો અને તેની અંદરનાં સામાજિક વિવિધ રીતરિવાજોનાં બંધો તથા વિવિધ પ્રકારનાં વિચારોની વિચિત્રતાઓ, લેખના ખાનપાન, દેશ, વર્તન, આચાર, વિચાર, નીતિ, રીતિ, ધર્મ-જાતનાઓનાં અસંખ્ય ભેદોને લીધે અસંખ્ય પ્રકારની અકચરો સી અને પુરુષઓનાં ચાર્જ સંબંધો અને સંયોગો ચોક્કસમાં વિવિધ રૂપ ધારે છે અને ખાસ કરી પસંદગી માટેનું કોઈ જ ન્યાં ઉપર બચાવેલાં અસંખ્ય પ્રકારનાં કારણોને લઈને તત્ત્વ સંકુચિત, અમુક જ હવાળાં એક મોજા કે વાઙ્ગ્ય એવું થઈ ગયેલું હોય છે, ત્યાં અનેક પ્રકારનાં વિદ્વા આવી નહોતે છે. આવાં મનુષ્યકૃત બંધોને નરનારીનાં શુભ મુખ્ય—લક્ષણશુદ્ધિ વિવર્ધિત નોડારે વિમુખ્ત બનાવે અને મૂંઝરી મચરડીને અનધિકારી નોડાં નોડાય છે. એ રીતે બેઠોને સંસ્કાર સખતો બને છે.

આવાં વાડાઓ, આવી સંકુચિત મનોદક્ષ ધારણ કરનાર સહિ-રક્ષેત્રની આકરી બેઠીઓને તોડીને આજનો ભુવાન ચોક્કસને મેળવ

પત્ની મેળવવા રેખા યોગની બધા છે. એની અસમર્થતા તેની ખાસે એમ કહેવાય છે. પરંતુ સંવિચારી વહીવે પછી એને સાથ આપી સહતા નથી, અને ભુલભરત વર્ગ વડીલોના સાથ વગરનો એકાદી અસુખી પક્ષ કહી બેસે છે.

હું જારી સાથે સંવિચારીના દાખલો આપુ છું. મુબરકી ઔદિય સહસ્ર બાકાતુ કિલ્લાપુર સંપ્રદાયનો વળુવેદીય મૌનસંગેત્રી, કાકર અલકાંકમે હું બાકાતુ છું.

ઔદિય સહસ્ર સાતિ મૂળે તો બધી એક જ છે. સ્થાન, વિદ્યા અને વર્તન વડે કરી અવટકો અને ગોળ ભુલ પહાં. બિંચ-નીચ કાયો વડે કરીને વરીયો બંધાઈ; કન્યાવિક્રય અને વરવિક્રય સ્વેચ્છા. એક વર્ગને કન્યાનો તેજસ્વી તર્ક કન્યાવિક્રય, બીજામાં વરનો તોટા ત્યાં વરવિક્રય. આ રીતે નક્કર નક્કર ગેરબ અને સમવાયોમાં ઔદિય સાતિ છિન્નભિન્ન બની અને ભુલભરત વાડા બનીને બેસી ગઈ. સંકુચિત મનોદક્ષા અને અલંકાર વધી ગયા. પરિણામે ક્ષતિ સમ-અર્થા સંસ્કૃતિ વિદ્યસ અને ઉન્નતિનાં પગરજુ અટકી ગયા.

હું જુલો ન હોઉં તો બાકાતુને ઠરાવ કહેલો કે ઔદિય સહસ્ર બાકાતુ વેદ, શાખા, પ્રવરચુકત હોય તે મને ત્યાંથી-ગમે તે પ્રાંતની. ઔદિય બાકાતુની વેદ શાખા પ્રવરચુકત કન્યા લખી કહે.

દરમિયાન બહુ પચ્છનીય થયે, પણ વર્તનમાં મીઠું ! હજી અમે અમારા સરતિ ભાલુકના એળને જ વળગી રહેવામાં અને તેમાં જ ફૂંચમંડુક બની મરી શીટવામાં માનીએ છીએ, પછી કન્યા અને કુળારો માટે ચોખ્ખાચોખ્ખા મુલ્ય લક્ષણ, વિદ્યા માટે સમાન સાથી શૈક્ષણિક જર્જર કમીથી ગમે ? અને પછી આખા આડા કાન અને બાકડે માકડું વળગાડવાની વેલચુ કિવામ આવાં અનિષ્ટ બંધો. હરે પણ સાચાં ?

સુશિક્ષિત તથા સહવિકાસ પ્રત્યે મનુષ્યસમાજની દૃષ્ટિને યથાવત્ નિર્ણય કરતા ઉપર જણાવેલ કોષ્ટકો પ્રકારનાં સંકુચિત વાતાવરણને

હિંસા રહેવાનું સ્થાન પણ રહેવાનો સંભવ બહુ જ ઓછો છે.

ત્યારે હુકિયાર, બહાદુર, પીર અને સુશિક્ષિત સ્ત્રી-પુરુષો પોતપોતાનાં સ્વભાવ, શિક્ષણ, ચારિત્ર્ય, ભાવનાઓ અને અન્ય પ્રકારની જરૂરિયાતો પ્રમાણે પોતપોતાની પસંદગીના ક્ષેત્રને યથાર્થ પ્રમાણમાં વિસ્તૃત અને ઉદાર બનાવી શકશે ત્યારે જ જનસમાજની લગ્નની પ્રથમા યોગ્ય સુધારણાઓ દાખલ થઈ સુખી ગૃહસ્થાશ્રમ, પ્રેમયુક્ત જીવન અને સુંદર તથા આરોગ્યમય સંતતિનો લાભ મેળવી શકશે.

ઘોટકમૂખ કહે છે :

પસંદગી,

યાં ગૃહીત્વા કૃતિનમાત્માનમ્

મન્યેત્ ન ચ સમાનૈર્નિન્દ્યેત્

સત્યાં પ્રવૃત્તિરિતિ ઘોટકમૂખ :

અર્થ—જેનો સ્વીકાર કરવાથી આત્માને કૃતાર્થ માનવામાં આવે (એવું ન થાય કે મોહ થવાથી, બાહ્યાડંબર—દેખાવથી, કામવિલ્લ-વળતાથી, ખેંચાણથી કે પ્રલોભનથી. બીજી બધી બાબતોનો વિચાર કર્યા સિવાય ઉછાંછળાં થઈને લગ્નથી જોડાઈ મર્યા અને ચાર દિવસનો અંદ્ર પ્રભાવ ઝાંખો થતાં પછી પશ્ચાત્તાપ થાય અને અવશુભ—છિદ્રો પરસ્પર શોધવા લાગે મનમેળ તૂટે અને રોજનો કલહ વધે ! બન્ને માને કે લગ્ન કરવામાં ભૂલ થઈ, આવું પહેલું બંધનું નહોતું. અને નિત્ય ક્રોધા અને દ્વેષથી આખો સંસાર કલુષિત, કલ્પો અને અજ્ઞાત નીવડે !) તે કરતાં ધ્યાનપૂર્વક પરસ્પર પસંદગી થાય તો જ તેઓ આત્માને કૃતાર્થ માને છે અને સંબંધીજનોની નિંદાને પાત્ર થવાનું નહિ એવી કન્યાની પસંદગી કરવી એમ ઘોટકમૂખ કહે છે.

અગાઉ પસંદગીની બાબતમાં કેટલીક બાબતો જે યુવાન યુવતીને અનુભવ નહિ હોવાથી નથી જાણી શકતાં, એવી બાબતોની જવાબદારી માતાપિતા રાખે અને એટલું જોઈ લે કે સર્વથા બીજા

કોઈની સાથે મન, વાણી, કર્મથી જોનો સંબંધ થોડોય ન હોય તેવી, શાસ્ત્રીય રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી (આનો અર્થ એ કે કોઈની સંબંધી ન હોય જોને મેળવવા કલેશ, કંકાસ, ઝઘડો કે વેર ઉત્પન્ન ન થાય એને શાસ્ત્રીય રીતે પ્રાપ્ત થયેલી સમજવી) સ્ત્રીકારી શક્તિ તેવી કન્યા પસંદ કરવાથી ધર્મ, અર્થ, પુત્રો સંબંધી તેમજ સ્વયંશ્રદ્ધિ અને અકૃત્રિમ રતિસુખ આદિ સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

આટલા માટે ઉત્તમ કુળવાળી (જોનાં માતાપિતા બન્ને કુલીન હોય તેવી બીકર કે વર્ણસંકરતાથી થયેલી પ્રજામાં—એનાં અંતર-મનમાં જ એવા દુર્ગુણો બહિષ્કારી વૃત્તિ, કુસંસ્કાર અને બદ્ધ આચાર લાગેલાં જ હોય છે અને એને ગમે તે રીતે સુધારવા ધારો તો પણ સુધરતાં નથી) માતાપિતાની હયાતીવાળી, ઓછામાં ઓછી ત્રણ વર્ષો નાની વયની, (હમણાં જ અખચારમાં વાંચ્યું છે કે મુંબઈ ધારા-સભામાં પુરુષ અને સ્ત્રીના લગ્ન સમયે તેમની ઉંમરમાં ફક્ત વર્ષથી વધુ તફાવત ન જોઈએ એવો ધારો આવનાર છે. એટલે આવા સામાજિક બંધારણ માટે આપણી રાષ્ટ્રીય સરકાર વિચારતી થઈ છે.) ઉત્તમ, શ્લેષ્ઠ આચાર વિચારવાળી, ધન ધાન્ય પૂરીત, સારા સંબંધ—યુક્ત સંબંધીઓના અનુરાગવાળી, અતિ વિસ્તૃત કુટુંબ હોય તેવી તેમજ રૂપ, ગુણશીલ, સુસ્વભાવ, સુલક્ષણુ આદિથી યુક્ત, દાંત, નખ, કર્ણ કેશ, આંખો કે રતન આદિ કોઈપણ અવયવની અધિકતા કે ન્યૂનતા વગરની હોય તેવી, નિરોગી પ્રકૃતિવાળી સ્વચ્છ શરીરવાળી હોય એવી કન્યાનું શીલન કરવું જોઈએ.

(વાત્સેયાયન કામસૂત્રમ)

પરીક્ષા કરવા નીકળેલાં પુરુષ કે સ્ત્રી પ્રથમ પોતે પોતાની જાતને જુએ. એનો અર્થ એ નથી થતો કે આવા નવજુવાનોએ પોતે પોતાની જાત નથી જોઈ હોતી, પરંતુ સર્વ કોઈ માનવીને રૂઝું અને સર્વોપરિ ગમે છે તે હકીકત છે. તથાપિ માનવીએ પોતાની યોગ્યતાને—પોતાને—પોતાનાં ગુણ, લક્ષણ, સ્વભાવ, શરીર અને રૂપને

જેઈ કોવું—વિચારી લેવું—સિંહાં હિતરી સમજી કોવું ભરે. હંજી હંજીની આહે કે મજર મજરીની શોષ કરે એ અનુકૂળ નથી. એ અનુકૂળને જોડી જાણે અને પશુ જાગડો હંજીની શોષે અને અનેક પ્રાણ પશુ એ કદાચ મેળવી પશુ લે, લે જીં જોમનો ધરજંઘાર, એમની કીલિ, એમની પરસ્પરની સાહન્ય અને સુમેળ સમવાય ખરાં ? કદાચ સહિ, પ્રતીલો જન, કે વિદ્યાનાં જળથી આર્જી કળોડાં જોડાઈ જાય છે. પરંતુ એમનો અંદરથી સમજાતો જંઘારઃ અકસ્માત દુઃખો અને દિલનાં જાંજાળમાં પડી રહેલો જારેલો અગ્નિ જેવો અજાણ, તેની હિતરની રાખોડી અજાણી ખનતાં; જે ચિનખારો ફૂટે છે તેને અનુભવી જાણી શકે છે. એટલેજ ત્રાજપામાં મુશ્કેલી પેતાનું કાટલું પ્રાંચ શેરોડું હોય તો નમણુ તરીકે જાણે પ્રાંચ તોલા મેળવી શકે, દરમુજર થઈ શકશે. પણ પ્રાંચશેરી સામે મણીકાનું નમણુ નજારે નાંક, ત્રાજપાં હિતજારીય નાંક.

આયુર્વેદમાં જારીરને સખત ખાતુનુ ખનલું માને છે. અને જો જો ખાતુનું જળવાનપાણું કે સમયકરપણું હોય છે તેનાં જાણણો હિતરથી પરીક્ષા થઈ શકે છે.

આમડી પૂર્ણ સ્વરૂપે હોય તો તે સ્તિગ્ધ, કામજ, મુદુ જાણાય. તેને ધારણ કરનાર મંજીર, મુદુમારવા સુવાળપત્રાળી જાણાય. આરી મુંદર આમડી એજર્મ, હિતજોગશક્તિ, મુદિ, વિદ્યા, આરોગ્ય આમ-જારી છે.

રકત (લોહી) પૂર્ણ સ્વરૂપે હોય તો જન, આંખ મુખ, જીભ, શ્વાસિકા, મોખટ, કામજમનાં તળિયાં નખ, લલાટ આદિ અવયવો જાલરખનાં સ્તિગ્ધ. શોભામુક્ત અને તેજસ્વી જાણાય છે. આવો દેખાવ સુદિની ચપળતા, મેદા, મનસ્વિતા, મુદુમારવા અને અકલેશ, સહિ-પણતાનાં મુલુ દર્શાવે છે.

માંસ પૂર્ણ સ્વરૂપે હોય તો લલાટ, દુઘાટિકા, અક્ષિ, માંદ, જીનું મીવા, રક્ત-ધ, હિર, વજ્રસ્થળ, કામજમની સંધીઓ, વગેરે સ્થિર, શુભ,

શુભ, માંસથી પૂર્ણ અને મૃદુ કેષાય છે, તેમાં સ્ત્રી-પુરુષોમાં ક્ષમા શક્તિ, ધૃતિ, અલોપતા, વિદ્યામુખ, આજ્ઞા, આરોગ્ય, બળ અને દીર્ઘાયુના ગુણ હોય છે.

મેદ પૂર્ણ સ્વરૂપે હોય તો વર્ણ, સ્વર, નેત્ર, કેશ, લોભ, નમ્ર, દાંત, ગ્રાહ, મૂત્ર, પુત્રીય, વગેરેની વિશેષ સ્તિગ્ધતા. તેમાં સ્ત્રી પુરુષોમાં વૃત્તિ, ઐશ્વર્ય, સુખોપભોગપ્રિયતા, દ્યાર્દતા, આજ્ઞા હોઈ તેઓ આનંદમાં રહેનારાં હોય છે.

અસ્થિપૂર્ણ સ્વરૂપે હોય તો પશ્ચર્ષિ, ગુલ્ફ, જનુ, અત્રિ, જનુ, ત્રિપુર, શિર અપદિ અવયવો અને સંધીઓ તથા અસ્થિઓ, નખો અને દંતો સ્થૂળ, અને બળ્ય હોય છે. તેઓ મહાન ઉત્સાહવાળા, ક્રિયાશીલ, કાર્યની ક્ષમતાવાળા, કલેશ સહન કરી શકે તેવા અને આયુષ્યમાન હોય છે.

મજ્જા પૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય તો ટુંકા કંઠનાં કસીરવાળા મધ્ય બળશુક્ત, તેમજ સ્તિગ્ધ વર્ણ અને સ્વર વાળા, તેજ, સ્થૂળ, ગ્રાહ જે ભરાવદાર સંધીઓવાળાં તેઓ બળવાન. અને દીર્ઘ આયુષ્યમાન અગ્રાય છે.

શુક્ર પૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય તો બહુશુભ, વિદ્યાવયુક્ત તેમજ દ્રવ્યશુક્લ, લૌભ્ય પ્રકૃતિવાળા, સન્માન થવા યોગ્ય, સ્મૃતિવાન, ભક્ષિતવાન, કૃતચ, પ્રાણ, દક્ષ. પીર, સમરમાં વિજયી, શૌર્યયુક્ત, વિશ્વાદ રહિત, ગંભીર બુદ્ધિ અને ચિત્તવાળાં. કલ્યાણરૂપ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે.

ઉપલા બતાવેલા સપ્ત ધાતુ કારરનાં લક્ષણો જ્ઞાતીય જાપામાં છે; પરંતુ સ્ત્રી કે પુરુષ બે સૌન્દર્યયુક્ત હોય તો તેની ઉપર પ્રજ્ઞા દષ્ટિએ જ મનુષ્યસ્વભાવ દોરાય છે.

સૌન્દર્ય એ શી વસ્તુ છે ? તેનું વથાર્થ સ્વરૂપ કેવું છે ? તેની વથાયોગ્ય વ્યાખ્યા કઈ કહેવાય ? ઇત્યાદિ આખતોમાં ખરેખરે સત્ય દર્શાવવું અતિ મુશ્કેલ છે. બુદ્ધા બુદ્ધા દેશના લોકો દેશ, કાળ, જાણ

રહિ મુજબ સૌન્દર્યની જુદી જુદી અનેક કદપના કરે છે.

સૌન્દર્ય એ પ્રકારનું છે. એક તો સ્વાભાવિક કે કુદરતી. જેને નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય કહેવામાં આવે છે ખીજું બનાવટી-મનુષ્યકૃત કે કૃત્રિમ, જેમાં અનેક પ્રકારનાં ધરણ્યાં, વસ્ત્રાભૂષણ, કે શરીરના જુદા જુદા ભાગોને રંગ, તેલ, અંગૂઠ, સ્નાન, મર્દન, લાપા આદિ બાહ્યો-પચારથી શરીર તેમજ મનને સુંદર તથા સુધડ દર્શાવવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ જેને નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય કહ્યું તે માનવકૃત તો છે, પરંતુ સ્વપરિશ્રમે નિર્માણ થતું નથી. તે તો મુખ્ય અંશે કુદરત દ્વારા અને માતાપિતાના સ્વાભાવિક જીવન, આરોગ્ય, રહેણીકરણી અને સંભોગ સમયના આચાર-વિચાર અને વર્તન દ્વારા, જન્મથી જ મહાંધાનક્રિયા વખતે, શરીર બંધારણનાં મૂળ કારણભૂત દમ્પતીનાં રજ-વીર્યના સંયો-ગથી જ ધડાય છે. આવું અથવા આખું સૌન્દર્ય ધડવામાં માતા-પિતાનાં સૌજન્ય, સ્નેહ, પ્રીતિ, મૈત્રિ, કરુણા, હાસ્ય, આશા, ભક્તિ, શ્રવણ, સંકલ્પબળ આદિ પવિત્ર અને મધુર તથા રમ્ય ભાવો અને તદનુસાર બંનેનું પ્રેમયુક્ત જીવન, તેના ઉપર જ સ્વાભાવિક સૌન્દર્ય બાળકોમાં ઉતરવાનો મુખ્ય આધાર છે. બાહ્ય અંશે કે આભૂષણો કે ટાપટીપ કદી પણ સ્વાભાવિક સુંદરતા સરજી શકતાં નથી કે તેની વૃદ્ધિ કરી શકતાં નથી.

નૈસર્ગિક સૌન્દર્યને નજર સામે રાખીને સ્ત્રી-પુરુષની પરીક્ષા કરનાર દીર્ઘ દષ્ટિના મહાન પુરુષોએ તેને જુદાં જુદાં નામ આપી જાતિ પાડી છે. અને જે આજે પણ યુવાન વર્ગ, એ ધણાં વર્ષ પહેલાં સ્ત્રી અને પુરુષનાં ગુણ-લક્ષણ અને રૂપ ઉપરથી પાડેલી જાતિને લક્ષમાં રાખીને લગ્ન માટે નિર્ણય કરે તો ઘણો સુમેળ આવે. કુંઠાણમાં પણ સમજયુક્ત આપણે એ સ્ત્રી પુરુષની જાતિ અને તેના બેઠ જોઈએ.

મહાકવિ “દાકોઠ”ના રચેલા “રતિરહસ્ય”માં નીચે પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરુષના, નિરીક્ષણ ઉપરથી બેઠ પાડેલા છે:

કમળની કળી સમાન કામળ, સુરતસમાગમ વખતે જેના ગુપ્ત ભાગમાંથી કમળ જેવી સુગંધ આવતી હોય, જેના અંગેઅંગમાંથી પુરુષને સુગંધ કરે તેવી પસીનાની સૌરભ આવતી હોય, વનનિવાસી હરિણી જેવાં જેનાં નેત્રો હોય, આંખોની અણીઓ લાલ હોય અને જેનાં સ્તન પ્રપુલ્લ ગોળાશ્ચ લેતા સમુન્નત હોય.

તલના ફૂલ જેવી નાસિકા અને વ્રતપૂજનમાં શ્રદ્ધાવાળી, ખીલેલા કમળની પાંખડીઓ સમાન જેનાં અંગ પ્રકુલ્લિત અને તેજસ્વી હોય, ચંપાની કળી સમાન ગૌરવણી, અને જેનો ગુપ્તભાગ વિકસિત કમળ સમાન છે.

માનસરોવરના હંસ જેવી જેની ગતિ (ચાલ) છે, જેનું શરીર પાતળું છે અને ઉદર કૃશ છે, છતાં યે ઉદર ઉપર ત્રિવલ્લી હોય છે, વાણી સુમધુર, છતાંયે હંસ મોતીનો ચારો કરતો હોય તેવી પવિત્ર, મૃદુ અને લઘુ અન્ન ઉપર રૂચીવાળી, શરમાળ છતાં યે માનિની, શ્વેત વસન અને શ્વેત પુષ્પો જેને વધુ ગમે છે. આવાં ગુણ, લક્ષણ સ્વભાવ અને દેહાકૃતિવાળી સ્ત્રીની ગતિ “પદ્મિણી”ની ગણાય છે.

મલપતી ચાલ ચાલનારી, બહુ ઊંચી નહિ તેમ અતિ નીચી પણ નહિ, વળી કૃશ અંગવાળી, સ્તન વધુ કઠરાવદાર અને જંઘા પણ કઠળીના સ્તંભ જેવી, ઝોષ્ટ વગર પાન ખાધે રતુંબકા અને જેના ગુપ્ત અંગમાંથી સુરતસમાગમ વખતે મધ જેવી ગંધ (મધુ-મંધી) પ્રસ્રમો આપે, શ્રીવા લાંબી અને શૃંખ જેવી રેખાઓ હોય, ચક્રાર જેવા સ્વરવાળી અને અવાજ કાલકના ટકુક જેવો કે રૂપેરી ધંટડીના રણકાર જેવો, નૃત્ય, સંગીત અને વિવિધ કળાની શોખીન અને ઈચ્છાવાળી.

જેનું મદન સદન જરાક ઉપસેલું, સમાગમ વખતે મેદનજળ અધિક જેને વહન થાય છે, શરીર ઉપર ઝોઝા વાળવાળી, ગુલાંચ

પેલાણ અને લંબાઈ ઉપરથી લેના ત્રણ ભાગ ખતાવ્યા છે : મૂળી સહી જોતું સ્મરમંદિર ૬ ઈંચ, વડવા સહી જોતું સ્મરમંદિર ૬ ઈંચ, હરિતનીનું સ્મરમંદિર ૧૨ ઈંચ લીટું હોય છે. અને પુરુષના મુઠલ ભાગની લંબાઈ ઉપરથી ત્રણ પ્રકાર ખતાવ્યા છે : શશ, વૃષ, અશ્વ. શશ ૬ ઈંચ, વૃષ ૬ ઈંચ, અશ્વ ૧૨ ઈંચ હોય છે. એટલે મૂળી સાથે શશ, વડવા સાથે વૃષ અને હરિતની સાથે અશ્વ-પુરુષનું લગ્ન અથવા પસંદગી કરવામાં આવે તે જ એવાં લગ્નો સુખદાયી નીવડે.

હવે પુરુષગતિનાં વિશેષ લક્ષણો જોઈએ :

રક્ત અને વિશાળ નેત્રવાળો, નાના સરખા અને ઉગળવળ કાંતવાળો, ગોળ મોઢું હોવા છતાં ચે આકારમાં જનોહર, સુંદર આંખોઓ, લાલ લાલ-હથેળી, વાણી મોહક, સમાગમની પ્રયત્ન ઈચ્છા ધરાવનાર, સુંવાળા ચળકાટ લેતા રેશમી વાળવાળો, ડોક ગદ્ગદ ટૂંકીચે નહિ અને બહુ લાંબીચે નહિ, ચરણ અને જાંઘથી સહજ પાતળો. થોડા અહારથી સંતોષ પામતો, સ્વાત્માભિમાનવાળો, સુરત-કાળમાં ઓછા ટકાવવાળો, પવિત્ર મનવાળો, ધનાઢ્ય. માની, શરીર-માંથી કાનિત પ્રસરતી ગળાવ અને આનંદી સ્વભાવવાળો પુરુષ શુભ ગણાય છે.

પાપથી ડરનાર, મહેમાનોને ખૂબ આપનાર, આચારિક, સર-કતા સુખવાળો, કમળ જેવી આંખોવાળો, શરીર ચીકણાકાર અને હાથ અડાડતાં ઠંડકવાળું, ગુપ્તાંગમાંથી કમળ જેવી સુંગધ આપતો, જોતાં જ પ્રિય લાગે તેવો, શરીરે સ્પર્શ, સંગીતકળાનો શોખીન, મધ્યમસરનો આહાર લઈ સંતોષ અનુભવનાર પુરુષ મુગ્ધ ગણાય છે.

મસ્તક ઉંચું અને કપાળ વિશાળ, મોઢું ભરાવદાર, ઝીવા ભારી, કમળ મોટા અને માંસથી ભરેલા, પેટ પણ જરીક ચરખીવાળું છતાં ત્રિવલ્લિયુક્તા, હાથ અને હાથની હથેલીઓ રક્ત, કમળના જેવી આંખો, સિંહના જેવી ગતિવાળો, મૃદુ ખેલનારો, દુઃખ અને અશાન્તિને સહન કરનાર, કિંદાર અને દયાળી-ત્યાગશીલ, વધારે તિદ્રા લેનારો,

લગ્ન ઓછી, જરૂરમિ પ્રદીપ્ત, અને સારી રીતે ખોરાક લઈ શકે તેવો, કંઈ પ્રકૃતિવાળો, હારપૂર શરીરવાળો જેના ગુપ્તાંગમાંથી ક્ષાર જેવી અંધ આવે છે અને સ્ત્રી-જનને પ્રિય થઈ પડે તેવો પુરુષ વૃષ્ટ ગણાય છે.

મોઢું, કાન, ડોક, હોઠ, દાંત—આ બધું પ્રમાણમાં મોટું, જંગ, અને બાહુ—માંસલ ઈર્ષાળુ, નખ કાન્તિવાળા, આંગળીના વેદા મોટા, આંખો આડી અને લાંબી, વિશ્વાળકાય હોવા છતાં ચંચલ.

ગંભીર અને મધુર વાણી ખોલનાર, પ્રમદમાં અત્યંત પ્યાર કરનારો, રૂપ શબ્દોચ્ચાર કરનારો, રૈત, ધાતુ અને અસ્થિ અત્યંત ઉજ્જવલ, પાણીની પ્યાસ વધુ, ડંડું અને ધાટું મદનજળ. છાતી સપાટ અને દીર્ઘ ગુપ્તાંગવાળો પુરુષ અશ્વ ગણાય છે.

આજે આધુનિક સમાજના માનવીઓ સ્ત્રી-પુરુષનાં લક્ષણ અને જાતિ તરફ તદ્દન બેદરકાર છે અને એ તરફ એમનું લક્ષ જતું નથી એમ નથી; પરંતુ મુનિ વાત્સ્યાયન અને પંડિત “કાકોક” જેવા જ્ઞાનવૃદ્ધ, પ્રાચીન પુરુષોના આવા ગ્રંથોને માત્ર કવિની કલ્પના માની, તેની તરફ હાસ્યાસ્પદ તિરસ્કાર કરે છે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરે છે.

કાંઈ પણ પ્રાણીમાં સમાનતા સિવાય પ્રજોત્પત્તિ અને વિહાર મુખદા કે પુત્રદા નીવડતાં નથી, એ જ રીતે માનવજાતિમાં પણ શરીરબંધારણ, અવયવોની રચના અને દેખાવ ઉપરથી જો પસંદગીની બાબતમાં ધ્યાન અપાય તો આજે અસમાનતાના પરિણામે કુટુંબોમાં જે અસંતોષ, બ્યગ્રતા અને એના પરિણામે ઇટલીકવાર બ્યભિચાર તરફ વળી જતાં માનવીઓ જોવામાં આવે છે તેનું પ્રમાણ બહુ ઘટી જાય.

મૃગી સાથે શશ, વડવા સાથે વૃષ અને હસ્તિની સાથે અશ્વનો સુયોગ થાય તો જ તેમના સ્વભાવની સામ્યતા આવે અને જનનેન્દ્રિયોના મંદ-તીવ્ર વેગોની સમતુલા મેળવે રીતે જળવાય.

જો અસમાનતાવાળાં સ્ત્રી-પુરુષ સંપ્રયોગ સાથે તો બન્ને-

માધી એકને પણ પૂરો આનંદ અને પરાક્રષ્ટ પ્રાપ્ત થાય નહિ અને એના પરિણામે પ્રજટ થયેલો અસંતોષ મૂર્ત સ્વરૂપ પકડી, વિવિધ કલહનાં બીજ રોપીને લગ્નજીવન અકાર્ણ બનાવી મૂકે.

પ્રમાણ, કાલ અને ભાવ-આ ત્રણ વસ્તુનાં જે રતિસુખગામી સ્ત્રી-પુરુષ સંપર્ક સાધતાં નથી અથવા એ અર્થે યોગ્ય જાતિનું જોડાણ હોતું નથી તો તેઓ સહસ્રાવ મેળવી શકતાં નથી અને સહસ્રાવ થયા સિવાય પરાક્રષ્ટાને પૂર્ણાનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી. આવી કાષ્ઠક ખૂણે પડેલી જીજ્ઞાસને પરિણામે જે સેંકડો નારીઓ અપ્રજા અને વંધ્યા રહેવાનું દુઃખ ભોગવતી જણાઈ છે અથવા પુંશ્વલી બની ગયેલી જણાઈ છે.

પદ્મિની, ચિત્રિણી, શંખિની, હસ્તિની-આ રીતે શરીર-અંધારણ, દેહની લાક્ષણ્યતા, રૂપ અને લાલિત્ય પ્રમાણે એમનામાં કામની ભરતી અને ઓટ, કાળ-ઋતુ પ્રમાણે ચર્તા હોય છે. આનું જ્ઞાન પુરુષજાતિ પામ્યા સિવાય, માત્ર સ્ત્રી છે, એટલે સમાગમ લેવો ! સ્ત્રી તો એક રમકડું-દાસી-બોગ્યા-એમ સમજવાને બદલે “ઋગ્-વેદ”ના દષ્ટિએ સ્ત્રીને જોતાં શીખનાર, જોવાની દષ્ટિ કેળવનાર પુરુષ કેટલો સુખી હોય ?

સમ્રાજ્ઞી શ્વસુરે ભવ સમ્રાજ્ઞી શ્વશ્રવાં ભવ ।

નનન્દરો સમ્રાજ્ઞી ભવ સમ્રાજ્ઞી અધિદેવેષુ ॥

આધુનિક કવિઓએ કાવ્યમય ભાષામાં સ્ત્રી જાતિનું વર્ણન કર્યું છે. જરીક એના માધુર્ય ભાવ તરફ આપણે જોઈએ. હિન્દી ભાષાની ઝલક અને તેમાં કાવ્યરસ ઝરતો જણાશે :

પદ્મિણી :

[દોહા]

પદ્મિની અંધક વરન તન, અતિ કામલ સખ અંજ,
ચહું ઔર અંજન મધુપ, નિમિષ ન છેડા સંજ.

[છપ્પો]

ચંચલ ચપલાતિશયન, નૈન, મુતા કુચિલ ભરૂંટવરૂં
તિલ પ્રસૂન સમ નાક, ત્રિવદી બિહી જરૂં કંઠરૂં
વચન ગમન છમી હંસ, અંગ કામલ વિચિત્ર અતિ;
કદી સૂદમ તન છાપ, પ્રમટ દામિની દેહ કૃતિ;
આનંદ અંદ વરૂં વરૂં, સદા અંગ નિર્મલ રહેં;
આહાર નિમિષ ધિચિત્ર અમલ, ચિમલ ઠોર જેહા ચહે.

ચિત્રિણી :

[જેહર]

ચિત્રરૂપ સમ ચિત્રિણી, અતિ વિચિત્ર રીત;
ચિત લાવત સખ કામ તણ, નિરખી ચિત્ર સખીત.
નહીં બારી દુર્બલ નહીં, લધુ દીર્ઘ નહીં અંગ;
અતિ વિચિત્ર ચિત્ર ચિત્રિણી, લોચન ચકિત કુરંગ.

[છપ્પો]

આમાન કમલ દલવરન, નૈન ચંચલ અનિચારે;
મધુર મધુર મુખ બચન, ચાર કુચિત કચકારે;
લધુ દીર્ઘ નહીં અંગ, સર્વ તમ ગર્વ જનાવત;
મયમલ અતિ હોત, પુલુષ કરમલ બહુ લાવત;
ગ્રીવા કપોત ધુંધટ ટુરી, ગતિ ગર્વ આનંદ જેહિ;
શીલવન્ત મુ વિચિત્ર અતિ, કદલી ખંડ યુગ જધ જેહિ.

શંખિની :

[દોહા]

તનુ દીર્ઘ દીર્ઘ ભુજ, કરપદ દીર્ઘ નામ,
ચલત ચાલ લતાલ અતિ, બન શંખિની લામ.
શંખિની કુરુષ કર્કશ વચન, દુર્બલ દીર્ઘ જ દેહ,
નિશ્ચય આવંતિ હે ચલિત, બન શંખિની એહ.

[છપ્પો]

લધુ લોચન આઠ કુચિલ, ગ્રીવ પમ દીર્ઘ નારી;
સદા પીત તનુ રહે, જકે કટિ બહેન બારી;

કુમાર સુશ્રી મન કુસુમ, અધિક લાભસ્થ નેહિ કમિની;
કેલી કરત અતિ અપલ, માનો ખમી કુતિ દામિની;
સુશ્રી કરત હાસ્ય નહિ, સેસન કર ચાહતી હૈ;
કોધયુષી નારી વેહી, માનો શખિની સલામિની હૈ

હસ્તિની :

[દોહા]

તન ભારી ભારી બુલ, ભારી ઉર જ આનંદ;
ભારી શિવ નિતમ્બ યુગ, ચલત હસ્તિની મંદ.

[ચૈત્યાઈ]

મન ઉન્મત્ત જો સદા રહે, આનંદ વચન કમલ ન કહે;
અપની સ્મૃતિ આપ પુકારે જાન વૃક્ષકે મૂલ ઉપારે.
કટિ અરે બંધ કલાઈ મેટી, કરતલ પુલ આંસુનિ હેટી.
નિષ્કુર બચન આપ સ્વાર્થ કરે, ગુસ્સાન શક ન મનમાં ધરે.

[દોહા]

અપયશનિ સસ્તિ ધરે, વહ ઉપલબ્ધ ન તાહિ;
પગ બંધન અપકીર્તિ કા, હસ્તિની હસ્ત સુભાહિ.

[છંદો]

કહુક પીતસે નયન, રોમ કમળો કુચકારે;
કહુ વિસંક પરિણામ, અધર જો વિધિ કુચ ભારે.
જીવાલંક મન કષ્ટ, નહીં જતિ સતિ સોં નકે;
ચિહ્ન હોત પિડરીન, બંધ ઉપર નહીં તાકે;
ચક્ષિત પાલ ડોર ચલે, યેનિ કટીલ પલ્લવચરન;
નિવી નિતમ્બ ભારી બુલ, સુમંદ મંદ ગજગતિ હરન.

[સોરઠા]

ચિત્રણી હરણી જન, શખિની રૂપ તુરગિની
હસ્તિની હસ્તી સમાન, પદિનીકી ઉપમા નાહી.

સીએશ માટે પુરાતન કવિઓએ અને આધુનિક કવિ-વક્તા-
ઓએ બહુ બહુ સચળ્યું છે, પણ સાચી સુંદરતા અને ઉન્મત્ત
ઓળખવાને માટે આંખો ને અંતઃકરણ જોડવું. કામચલાઉ કે મોહ

ભાવથી લહેલા માનવી ધણીએ વખત ઉપરની ટાપટીપ અને દેખાવથી ભૂલ કરી નાખે છે, ને પાછળથી પસ્તાય છે.

બાહ્ય સૌન્દર્ય એ પણ મનુષ્યના દિલની પ્રતિમા છે. કેટલીયે વખત હંસણીના રૂપમાં છુપાયેલી કમડી પણ હોય છે. મહામના કવિવર ટાગોર કહે છે કે: રૂપગર્વિતા પાર્વતી, બાહ્યસુંદરતા સજ્જ દેહલાલિત્યને પ્રગટ કરતાં, શિવને લોભાવવા પ્રસન્ન કરવા બધાં, પરંતુ બાહ્યસુંદર ઉમા શિવને ન પ્રસન્ન કરી શક્યાં. ન લોભાવી શક્યાં. કલ્યાણકારી શિવ કેવળ બાહ્યાંબરથી ભોળવાય એવા નહોતા.

પરંતુ શિવાએ જ્યારે પોતાના રૂપને અવખોડ્યું, અને શિવને શું બમે છે તે સાચું તત્ત્વ સમજ્યાં અને સમાધિ લેખાવી, શરીર કૃશ થયું, વસ્ત્રાભૂષણો તન્યાં અને તાપસી બન્યાં ત્યારે એ શિવા ઉપર પ્રસન્ન બની, શિવે તેમને સ્વીકાર્યાં. આત્માના સૌન્દર્ય સિવાય બાહ્યસૌન્દર્ય નથી શોભતું. છતાં જે સાચું સૌન્દર્ય, સુબદ્ધ, મૃદુ શરીર, પ્રકુલ, ઉન્નત સ્તન, સુંદર નાક, સ્વચ્છ મોતીના દાણા જેમ સરખી રીતે ફટેલા દાંત, નાભ જેવા સુંવાળા અને નિતંબ સુધી પહોંચતાં વાળ, ચંદ્ર સરખું દીપ્તિમાન ગોળ મ્હોં, ચંચળ અને ચપળ હરિણી શી આંખો, નાબુક હાથ, અને કમળની પાંદડી જેવા ગુલાબી ચાલ, નાના સુંવાળા શ્વા કાન, રાજહંસ જેવી ચાલ, કમળ જેવા કામળ પદ્મ, મનોહર વાણી, દેહને સાળુથી ઢાંકતી, ખસી જતાં વસ્ત્રને સમારતી, આદ્યશની વિષ્ણુ સમ ચપલ જણાતી સુંદર નારીમાં જો દિવ્ય, ઉચ્ચ મનોભાવ, નિર્મળ અતઃકરણ અને આચારમાં ઉચ્ચ સાચી સંસ્કૃતિની રેખાઓ ઉપસી આવી હોય તો—

શ્રીયુત સાક્ષરવર્ગ કનૈયાલાલ મુનશી કહે છે:

“એના સ્તોત્રમાં ફૂલની સુકુમારતા છે ને છતાં સતિની પ્રકાશતા છે. એમાં રસિકતા છે અને સંરક્ષકવૃત્તિ છે. કાવ્યમયતા છે ને તે અવહારિક છતાં સતેજ શુદ્ધિ છે. ધર્માધતા નથી છતાં

મહાત્મા હૃદયની સજિત છે. એમાં પુરુષના સમાન થવાની હેશિ છે, છતાં પુરુષની પદ્મ પે ઉભા રહેવાનું ડહાપણ છે. નવા નવા ઉદ્ધવાસી છે. છતાં દુઃખ સહન કરવાની હિંમત છે.”

કહો, રૂપ, ગુણ અને લાક્ષણિકતાનો આ પંક્તિઓમાં કેવો સુંદર સુમેળ છે ? ભાગ્યવાન ભરચાર જ આવો નારી મેળવી શકે ના !

ગુજરાતી સંસ્કારી નારીના દેહરૂપમાં રાચતાં પરલોહવાસી કવિવર ન્હાનાલાલ કહે છે :

“ થોળી ચણીઓ પાટલીનો ઘેર,

શેઠલે સાળુની સોનલ સેર.

છેડલે આચ્છાદી કરભાવ, લલિત લગ્નનો વદન જમાવ;

અંજ આખે યે નિજ અલખેલ, સાળુમાં ઢાંકતી રૂપ અલખેલ.

રાણકતનયા ભાવ શોભના, સુંદરતાનો શું છેડ;

આર્મસુંદરી નથી અવનિમાં દુન :પ ગુણની જોડ.

ભાલ કંકુમ કર કંકણ સાર, કન્યના સન્યા તેજ થણુમાર;

ધન્ય હો ધન્ય જ ગુર્જર દેશ.”

ગુજરાતના મહાકવિઓએ જ ગુજરાતની નારીમાં વિશિષ્ટતા જોઈ છે એમ નથી, થોડીક આ પંક્તિઓ પણ જુઓ :

સૌરાષ્ટ્રે મૃગલોચના સુવદના; દ્રવ્યપ્રિયા ગુર્જરી ।

ગુર્જર દેશોદ્ભવાનાં કામિનીનાં અઘરો મનોહરઃ ॥

[અનંગદીપિકા]

ગૌરાંગી ગુણગર્વ ગૌરવવતી માનપ્રિયા ગુર્જરી

[કામસમૂહ]

લીલાલયા પ્રેમનિર્ધિપ્રિયોક્તિ,

કલાકલાપે ચતુરા સુકેશી ।

મૃદ્ધગયષ્ટિ લઘુ ભોગવેતુ ।

સૌન્દર્ય ચિન્તા ભુવિ વૃર્જરોસ્થાત્ ॥

[અનંગરંગ]

કવિઓએ હિન્દના જુદા જુદા પ્રાંતોની સ્ત્રીઓમાં રહેલી વિશિ-

દેતાનાં વર્ણનો આપ્યા છે. કાશ્મીર, બંગાલ, આસામ, નેપાલ, મહારાષ્ટ્ર, આન્ધ્ર, કર્ણાટક વગેરે દેશોનાં વર્ણનો વાંચતાં, ગુજર્ અને જે મનોહર વર્ણન મળી આવે છે એ ઉપરથી પશ્ચિની અને ત્રિવિણ્ણી સ્ત્રીઓ જુદાં ગુજરાતમાં વિપુલ પ્રમાણમાં છે. જે કે બાલાડંબર અને સમવટમાં વિદેશની ઘેલછાએ એમના પ્રકૃતિગત લાવે બમણા પામ્યા છે. પણ હજી જીણવટભરી નજરે—કલાકારની નજરે જુઓ તો ‘સુકેશી’ ‘કૃષ્ણાંગી’ ‘ત્રિવિણ્ણી’ ‘પ્રેમનિધિ’ ‘લલુભાગ હેતુ’ ‘ગુણગર્વ’ ‘ગૌરવવતિ’ નારીઓ ગુજરાતમાં મળશે.

અમરેલી પ્રાંત અને મચ્છુના તટપ્રદેશમાં પાકતી ત્રિવિણ્ણી આંખને ઠારે એવી મળી આવે. કચ્છમાંયે આ જાતની સ્ત્રીઓ મળે. જુનાગઢ અને બાવનગરી નાગરોમાં સ્વગૌરવને અજવાળતી પશ્ચિની નારીઓ મળી આવે. બરડા અને ગીરના કુંજરોમાં દૂધાળાં ઢોરોનાં દૂધડાંએ જેમનાં શરીર અને કાયાનાં પોષણ રચ્યાં છે, એવી આયર અને રખારી જાતિમાં કોઈપણ જાતની ઠસાદાર બાબક સિવાય કુદરતના બોલે રમીને વનશ્રીને હોંચકે હોંચી તૈયાર થતી, નારી, કવિની કલ્પનાનો અતિરેક કરતી શોક રૂપે મઢેલી જેવા મળે. ધન્ય ગુજર્ જામિની માતાઓ ! તેણે જ સ્વ. માંધીજી અને દયાનંદ જેવાં નરરતનો આપ્યાં છે.

[૨૭]

લગ્નવિધિ

સ્ત્રી અને પુરુષના પતિ-પત્ની તરીકેના જોડાણને લગ્નવિધિ કહેવામાં આવે છે. સંસ્કારી સુધરેલા દેશોમાં કેળવાયેલા બધા વર્ગમાં આ વિધિ થાય છે. લગ્નવિધિ થયા સિવાયનાં—સ્ત્રી-પુરુષના જોડાણને લગ્ન કહેવામાં નથી આવતાં. એટલે લગ્નલગ્ન બધા દેશો અને બધી જાતિઓમાં આ વિધિ થાય છે. માત્ર પહાડી પ્રદેશ કે તદ્દન જંગલી

જાતિઓ આ વિધિ ન આચરતાં હોય તો કાલ્પ જાણે, પરંતુ લગ્ન-વિધિ એ અનિવાર્ય ગણાય છે.

હિન્દુતાનમાં હિન્દુ વિધિનાં લગ્ન એ લગ્નભ્રમ બધા હિન્દુ સંસ્કારી વર્ગમાં હજી પ્રચલિત છે. અજ્ઞાન, અશિક્ષિત અને બિન-કળવાયેલો વર્ગ એ બધા પણ હિન્દુ લગ્નવિધિ કરે છે. એમાં પ્રાંત-ભેદ, જાતિભેદ, દેશાચાર, કુળાચાર વગેરે લગ્નવિધિ સાથે વધુ પડતા ઓતપ્રોત થયાં છે. જ્યારે બીજી તરફ કળવાયેલો વર્ગ આ વિધિ કે સંસ્કારને આડંબર અને દંત્ર મણી, એનો સાચા કરીને સિવિલ મેરેજથી જોડાય છે ! સિવિલ મેરેજમાં ખાસ કાંઈ વિધિ નથી. માત્ર જૂતપૂર્વની બ્રિટિશ સરકારે સિવિલ મેરેજ માન્ય રાખેલ હોવાથી રજીસ્ટરમાં એ જોડું સહી કરી આપે છે, સાક્ષીની સહી થાય છે અને પછી પ્રમાણપત્ર આપતાં, તેઓ પતિ-પત્ની કાયદેસર બને છે. અને સિવિલ મેરેજના કાયદા પ્રમાણે તેઓ બંધનથી બંધાય છે.

સિવિલ મેરેજથી જોડાનારાઓ બધા હિન્દુ લગ્નવિધિથી કંટા-જેલાં હોય છે એમ નથી, પરંતુ સિવિલ મેરેજમાં રહેલી છૂટાછેડાની વિશિષ્ટતાથી લલચાઈને થયેલું આ લગ્ન તેમજ લગ્ન પહેલાં થયેલું બાળક કાયદેસર ગણાતું હોઈ, એથી ઉપયોગી લાગે છે. એટલે પુખ્ત ઉમરનાં થઈ ચૂકેલાં સ્ત્રી-પુરુષને કુટુંબ, જાતિ કે રૂઢિની સંક-ડામણને લઈ મુક્ત રીતે લગ્ન કરવાની છૂટ નથી હોતી. ત્યારે ચૂપ-ચાપ તેઓ સિવિલ મેરેજનો આશ્રય લઈને જોડાઈ જાય છે. તેમાં જાતિ વગેરેનો બાધ નથી આવતો.

જો કે હિન્દુ લગ્નવિધિમાં રહેલા મૂળ સિદ્ધાંત અને સૂચના આજે એ વિધિ ધણા જુદા રૂપે કંટાઈ મથો દેખાય છે. આડંબર, દેખાવ, લપકા અને સજ્જવટથી કંટાજેલા એ બધી પરડને પડી રહેવા હઈ, માત્ર વેદોક્ત વિધિથી એકાદ આચાર્ય અને એકાદ સાક્ષીરૂપે પ્રમાણજુત સજ્જનની હાજરીમાં લગ્ન કરી લેવાનું પસંદ કરે છે. એને પણ હિન્દુ લગ્નવિધિ જ કહેવાય છે. એટલે આચાર્ય.

સમાજના આશ્રય નીચે થતા બધાં લગ્ન કેવળ વૈદિક ભાવથી પ્રેરાઈને થતાં હોય એમ પણ નથી. એમાં પણ અપવાદ રૂપે જુવાન સ્ત્રી-પુરુષ જાતિય કે બહિરજાતિય લગ્ન કરવા ઇચ્છનાર, પ્રેમનો ઉદ્ભવ થતાં (સાચા પ્રેમને બદલે કક્ષત્ત્વ મોહ પણ હોય) સ્વમૃદ્ધથી નાસી છૂટી આર્યસમાજના આશ્રય નીચે લગ્ન કરી લે છે, એવા દાખલાઓ અવાર-નવાર જની રજા હોય છે. તેમાં પુનર્લગ્ન પણ હોય છે. પરંતુ તેઓ આર્ય હોવા કે થતાં જોઈએ.

આ બધી છુટછાટો અને છટકાવારીઓ ધણું કરીને હિન્દુ લગ્ન-વિધિનાળા હિન્દુઓમાંથી શોધાય છે. મુસલમાન કામમાં સિવિલ મેરેજ કે આર્યસમાજનો આશ્રય લેતો વર્ગ નથી જ હોતો અને કક્ષત્ત્વ હોય તો તે અત્યધિક કેળવણી લેવા ખાતર, વિશ્વાયત રહેનાર મુસલમાન આંતરરાષ્ટ્રીય લગ્ન કરે અને સિવિલ મેરેજથી જોશાય એવા કોઈ અપવાદ રૂપ દાખલાઓ હશે.

હવે આપણે વિચારીએ કે લગ્નવિધિ અંગે હિન્દુ લગ્નમાં આજે આવરણ કરવામાં આવતા લગ્નવિધિની પાછળની બધી ક્રિયાઓ, બધા રીત રિવાજો અને લગ્ન પાછળ થતા ધૂમ ખર્ચાઓની આવશ્યકતા છે ખરી ? અથવા લગ્નવિધિમાં રહેલા રહસ્યમાં એવું કોઈ તત્ત્વ છે કે જેને આજે હજારો વરસથી, વણાયે ફેરફારો થવા છતાં એ વિધિ અને ક્રિયાને હિન્દુસ્તાનના હરેક પ્રાંતનો મોટો વર્ગ વળગી રહ્યો છે ? આ લગ્નવિધિ પાછળ જગતજસ્ત ભાવના અને મંત્ર સમાયેલા છે. વેદના મંત્રો, લગ્નમંત્રો-બંધનમાં રહેલાં સૂત્રો અને તેનું પાલન કરાવવા માટે એમની પ્રતિજ્ઞાઓ સુચવે છે. અને તે પ્રાંતગાઓ કહેતી ઋચાઓ, લગ્ન પાછળનો હેતુ અને એની પવિત્રતા સ્ત્રી-પુરુષના માનસને દૈત્યભાવ મટાડી, ઐક્યના બુધિશા ઉપર સ્થાપિત કરી, પરસ્પર મૈત્રીના કરારો અને જવાબદારીઓ ઉપર ભાર દાખવે, પરસ્પરને વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરાવે છે. એ મહાન નિધિ તેની ક્રિયા અને તેમાં લાક્ષણિક રીતે સમાયેલાં કર્મકાણ્ડ

એટલો જાણ છે, એટલો મહાન અને અદ્વિતીય છે કે આપણને કશિ મહાત્માઓની લગ્નવિધિ પાછળની હૃદયતમ ભાવનાઓ તેમાં જોવા મળે છે. એક એક મંત્ર પાછળ રહેલા સાદ્ગમ્યભાવો લગ્નજીવનના જે મહાન ઉદ્દેશો સમાયેલા છે અને હિન્દના સંસ્કારી જીવનનું તત્ત્વ એની અંદર પૂરાયેલું છે એની નથી તો ખબર આજના સુધારક અને અન્ય પ્રજાણિ તરફ ફેંટાયેલા વર્ગને, તેમ નથી તેનું ધ્યાન કે ખબર આજે એ વિધિ કરારી રહેલા જનસમાજને કે પરણનાર દંપતિને, કે નથી જ્ઞાન આજે એ વિધિ કરાવનાર આચાર્યો અને ક્ષત્રિજોને !

આજે તો પરંપરાથી ચાલતી આવેલી પ્રજાણિ કરવી જોઈએ એટલ થાય છે અને કરાવે છે. બ્રાહ્મણ હોવો જોઈએ, લગ્નક્રિયામાં એણે કાંઈક મંત્ર બણવા જોઈએ. એ મને તેવા અર્થ સમજ્યા-સમજાવ્યા વગર મંત્ર બણે જાય છે.

આજે માત્ર ક્રિયા અને પ્રાચીન ધર્મવિધિ કરતાં રૂઢિ એટલી બળવાન બની ગઈ છે કે દેશ અને પ્રાંતમાં માત્ર બધો જનસમાજ વૈદિક ક્રિયા અને કર્મકાણ્ડને બદલે રૂઢિ અને મતાનુચલિક પ્રજાણિથી સાચા લગ્નવિધિ સંબંધમાં એટલો બધું થઈ ગયો છે, કે આપણને કેટલાક વર્ગમાં લગ્ન થતાં હોય તેમાં હાજરી આપતી વખતે નાના પ્રકારના અભુજતા અને હાસ્યાર્પક વિધિ સરમ બરેલા લાગે છે.

એક દાખલો આપુંઃ ગ્રાહ્યાવાડ, કાઠિયાવાડ, હાલારમાં લુવાણા જાતિ રહે છે. એમના કર્મકાણ્ડ કરાવનાર ગેર એ સારસ્વત બ્રાહ્મણ ગણાય છે. મારી આજુબાજુના પ્રદેશોમાં લુવાણા જાતિની મોટી સંખ્યા છે. એટલે એમનાં લગ્નમાં અનેક વખત મારે હાજરી આપવી પડે છે મેં તેમાં હાજરી આપી છે.

હવે વર તોરણે આવે છે, ત્યારે પોખવા માટે એની સાથે આવે છે ત્યારે બીજા સાધનો સાથે રોટલી વણવાનું વેલણ લાવે છે. વરને પોખી રહ્યા પછી એના મળામાં વરમાળા હોય છે તેમાં

પેલું વેલણુ બરાવવામાં આવે છે અને સાસુ વરરાજને માયરામાં વેલણુના આધારે દોરતી દોરતી લઈ જાય છે.

બર્મ માલકે કરવાનું હોય છે ત્યાંમાંડવા નીચે બધી વસ્તુસાધન સામગ્રી સાથે ફરતા ચાર ધુસરા મૂકવામાં આવે છે. (ધુસર એટલે માડાને ખેંચવા તેના અમ્મભાગમાં મૂકવામાં આવતું ગોળ મોઢું ધડેલું લાકડું જે ધુસર બળદની કાંધે ઉપર રહે છે તે.)

આ રિવાજ ગમે તે કારણને લઈ ને આ જ્ઞાતિમાં પેસી ગયો હોય, પરંતુ કેવળ હાસ્યરસ, બિનબરૂરી છે, અને તે કાંઈ ભાવનાને પોષતો હોતો નથી. માત્ર ગમે તે કાળે એ રૂઢિએ પ્રવેશ કર્યો અને તત્ત્વચિંતનના અભાવવાળા વર્ગે એને સાચવી રાખ્યો. મેં એ જ્ઞાતિના ગોર—ગુરુ—સારસ્વત—એકાદ બે જાઈઓ જેઓ લગ્ન કરાવવામાં ખાસ એકા બધ્યાય છે તેમને આ વિષે ખુલાસો પૂછ્યો હતો, પરંતુ મંત્રમાં માત્ર 'સમોરતમ શુભલગ્નમ્ સ્ત્રીમ્ કલ્યાણમ્ આશ્રમમ્ નિરવિધેન શુભં ભવતુઃ આટલું જ બધું શાસ્ત્ર શીખીને આચાર્ય બની ગયેલા અને પહેલેથી છેલ્લે સુધી હરેક વિધિમાં આ એક જ મંત્રોચ્ચાર સિવાય બીજું કશું નહિ બધ્યતા એ જોઈ વેળે માત્ર "રિવાજ છે તેથી કરવું પડે" આટલો જ ખુલાસો કરેલો.

આ જ્ઞાતિ માટે હું કાંઈ કાંઈ ટીકાત્મક દૃષ્ટિથી લખતો નથી. આજે તો હુવાણા જ્ઞાતિમાં ઘણા પ્રખર વિદ્વાનો છે, આહોશ કાર્યકરો છે. દુનિયા આજે જે તત્ત્વચિંતન તરફ વધી રહી છે તેમાં સંપૂર્ણ સમાય એવા પુરુષો એમાં હોવા છતાં આવા રિવાજોને કેમ ફેંકી દેતા નહિ હોય ?

મારી આલ્સ જ્ઞાતિ અને બીજી અનેક જ્ઞાતિઓના લગ્નવિધિમાં પણ એવું પટલું અનુગતું અર્થહીન અને હાસ્યરસ પેસી ગયું છે કે તેને જ્ઞાતિના સમજી કેળવાયેલા વર્ગે અને જ્ઞાતિના આચાર્યોએ દૂર કરવું જ જોઈએ, અને સાચા લગ્નવિધિ તથા તેના ઉદ્દેશ તરફ વળવું જોઈએ.

ખીજ હકીકત લગ્ન પાછળ વૈભવભર્યા ખરચ, જનન-પહેરામણી અને લેવડ દેવડઃ એની બાબતમાં મારે અહીં થોડું કહેવું છે.

આજે હજારો કુટુંબીઓને માટે દીકરા-દીકરી પરણાવવામાં જનન, જોડવામાં અને પરણાવીને ઘેર આવવામાં નાણાં-ઝંઝાવાત-મુશ્કેલીઓ-જવાબદારીનો પ્રશ્ન એટલો વિકટ, અસલ અને મુશ્કેલી-ભર્યો બનાવી મૂકવામાં આવ્યો છે કે સેંકડો કુટુંબો દીકરા-દીકરીને પરણાવવા પાછળ પોતાના જીવનની કમાણીનું સર્વસ્વ ગુમાવી દઇ, કરજ કરી, જીંદગીભર 'અકાશિયા' લેતા, દેવાદાર બની જતા અને પાછળ રહેલાને દુઃખી કરતા નજરે પડે છે.

લગ્નવિધિ એ ખરેખર આનંદ-મંગલનો પ્રસંગ છે-હાથુવા માથુવાનો પ્રસંગ છે, સારું દેખાડવાનો અને સારો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ છે, એને માટે ઈન્કાર કરવાનું કોઇ કારણ નથી. પણ એમાં ચર્ચ રહેલા અતિરેક અને પોતાની સંપત્તિ તથા ગળ ઉપરાંત શક્તિને વેંચી નાખી, તેને પહોંચી વળવા જે ભગીરથ પ્રયત્નો થાય છે, તે માટે જો તિયાર કરવામાં આવે તથા ડાહ્યા માથુસો આ આસ્માને ચઢી બેસેલા જૂના રિવાજો, પ્રણાલિ અને દેખાવ કરવા ખાતર-દંભ બતાવવા ખાતર જે રીત અખતાર કરવામાં આવે છે તેમાંથી જનતાને પાછી વાળીને સાદાઈથી આગળુ ઐદિક વિધિશી કેવળ ઘણી જ જરૂરિયાતોને સાચવી, બીજા બધાની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરી, તદ્દન હળવો ફૂલ જેવો લગ્નવિધિ બનાવી નાખવામાં આવે તો સમાજ ઉપરથી કેટલો બધો બોજો હળવો ચર્ચ જાય ?

લગ્ન કરતી વખતે એક સામાન્ય મનુષ્યનો પુત્ર પણ “વર-રાજા બની જાય છે એ બરાબર છે. પરંતુ ગઈ કાલ સુધી ચણા મમરા જીંજતો ભાડણુંજનો પુત્ર લગ્ન વખતે માત્ર દેખાવ અને દંભ કરવા માટે બે ઘોડાની ફેટીન-બગીમાં જરીના તડીયાને અઢેડીને બેસે, બખ્ખે જોડી બેન્ડ લાગા અને ફૂલ-ગુલાબની પાછળ નાહક હજારોનો ધુમાડો થાય તે શું થોડું છે ? કદાચ માનો કે એની પાસે નાણાં ઘણાં છે,

તો તેના બીજી રીતે શું સંકુપયોગ ન થઈ શકે? એનો હીકરો બલે પૈસાપાત્ર છે, પરંતુ એ દેખાવ અને ડોળ, વધુ પડતાં નાણાંની ઝાક-ઝાળને પરિણામે આડકતરી ખરાબ અસર થાય છે. પોતાનાં જ કુટુંબી-જન-સાતિજન જે વાસ્તવિક રીતે ગરીબ છે, જેની પાસે નહીં નથી એવા વર્ગે લગ્ન કરતી વખતે શું કરવું? એકાદ ઘર, કે પોતાની જમીન કે વહાલી વસ્તુ વેચીને, અધાં ઘરનાં બીજાં જનાવોને એણે પણ ગાડીમાં બેસી વરગોડો કાઢી, બેન્ડો વગાડાવવાં એમજ ને? નહિ તો તમે નાણાંના જોરે, બીજા તમારા બંધુઓને, કુટુંબીને સ્વ-સાતિના માનવીઓને ઝાણીકા અને પામર દેખાડવાનાં પગલાં તમારા નાણાંનાં ધુમાડો દરોને લઈ રહ્યા છો, ખરેખર ?

છેલ્લાં ત્રણ ચાર વરસમાં મારે ચાર પાંચ મુરતિયાને પરણાવવાનો અવસર આવ્યો હતો. અનાજ, ખાંડ, જોળનો કંટોલ, ગાડીની હાક-મારી, રેશમી કાપડના આસ્માને અડેલાં લાવો, સોનાના એકસોને પાંચ રૂપિયા! આ બધું નરી આંખે જોવા છતાંયે “ના બા, એ તો ન ચાલે! એ તો રિવાજ છે, તે કરવું જ પડે?”... “ના બા, જનમાં માણસો ઝોઝામાં ઝોઝો પચાસ તો જોઈએ જ ના! ફલાણુ-લાઈએ એંશી માણસો જનમાં લીધા હતા. અત્યારે પચાસ તો ઝોઝામાં ઝોઝા હોયજ ને! એ વિના મોટા ઘરની જનની શોભા શી?”

બોલો, હવે શું કરવું? પચીસથી વધુ જમાડવાની તો કંટોલ તરફથી મનાઈ છે, જ્યારે જનમાં પચાસ અને માંડવે પચાસ!

અને વેવાઈ જે ચડહુલો હોય, ફૂલણજી હોય-દૂર દેશી કે વિચાર કરવાની બુદ્ધિને ‘કાનકૈડિયાં’ ચાવી ગયાં હોય તો જોઈ લ્યો મગ્ન! લગ્નનો આનંદ તો જા્ય સાખરમતીમાં સ્નાન કરવા અને ચિંતાની નદીઓ વહેવા લાગે, અનેક સરવણીઓ લેતી!

કેવળ દંભ, ખોટી માન્યતા અને મોટાઈ બતાવવાના મોહ સિવાય આની પાછળ કોઈ કારણ નથી. કાંઈ માણસો લઈ જવાથી આગર વધતી નથી, અને માંડવા હેઠળ બેસીને બેન-દીક-

રી-ભાણેજી અને એતીયે ભાણેજીને કુમેર ભંડારીની આફક હાથજો વહેંચવાથી આપર ઉપર એક મંદુ' ચઢી જતું નથી, હા, કરજના આફકા ઉપર જે ત્રણ મીંડા ચડે છે અને દેવાદાર બની માથામાં ટાલ પડી જવાથી કુટુંબના નાના સરખા બાલબચ્ચાના હાથમાં રહેલો બનાબનો એકાદ દુકડો પણ એવા ફૂલણુજીને પ્રતાપે ખૂંટવાઈ જાય છે. આપણી યાત્રિ અને વાડાના વડીલો; તથા આપર સાચવવાને માટે વિવિધ અર્થ કરતાં, જૂનું એટલું સોનું માનનારા સ્ત્રી-પુરુષો આ ત્રિકટ રથાન સુધી પહોંચી બપેલ લગ્નના ખટલાને પાછો વાળી, આજની પરિસ્થિતિ, દેશકાળ અને સમયસંજોબને સમજી તેને અંધબેસતો બનાવી; એ બાબતમાં સજગ બને તો અંધમ વર્ગની જનતા ઉપરથી એક મોટી આફત ટળી જશે અને એ નિરાંતે દમ લઈ શકશે.

અત્યારે તો મને લાગે છે માત્ર વરરાજ અને તેની સાથે એક કુંવારકા અને તેનાં માતા-પિતા મળી ચાર વ્યક્તિની જનન અને એક રખેવાળ આટલાં માનવીઓ સાથે લઈ લગ્નમંડપમાં વૈદિક વિધિથી આચાર્ય યોગ્ય રીતે હાવકઈથી ત્રિધિનો અર્થ કરી, વરકન્યાને એમની ફરજ અને પ્રતિજ્ઞાઓનું જ્ઞાન કરાવી એક જ રાત્રિએ વિધિ પૂર્ણ થઈ જવો જોઈએ. માત્ર એ પાંચ વ્યક્તિને જોગજન આપવા જેટલું જ કન્યાપક્ષને ખરચ હોવ. એ સિવાય મંગળવસ્ત્ર કન્યાને એનો પિત્ત આપે તે સિવાયની સઘળી લેવડ-દેવડ, દેખાવો અને જલસા તોફાનો અને ધમાધમી બંધ કરી દેવામાં આવે તો જીવનનો એક અત્યંત અધરો પ્રશ્ન ફૂલથી પણ હલકો બને. લોકકલ્યાણની ભાવના ધરાવતા વેદ-પુરાણ અને શાસ્ત્રને માનનારા નવજીવાનો અત્યારની ખર્ચાળ પદ્ધતિ સામે મેદાને પડી, આ પ્રજાજિ અટકાવી દે એવો મારો આદેશ છે-મારી ઇચ્છા છે. એ સુરિવાજને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા કોઈ તૈયાર થાય તો તેમાં મારો સાથ પણ છે.

મારા પ્રાંતના અને મારા સંપર્કના વાચકને મારો સૂચવેલો.

મુધારો વિકટ લાગશે, પરંતુ એની ધણી જ આવશ્યકતા છે. મને તો પ્રસંગોપાત એટલો બધો લગ્નસમારંભે મુંઝવે છે કે મારા અંતરની હકીકત હું છુપાવી શકતો નથી.

પ્રાસંગિક, ટીકાત્મક અને મુધારા તરફ લઇ જવા ખાતર આટલું વિવેચન કર્યા પછી આપણે મૂળ હકીકત તરફ આવીએ :

લગ્નવિધિ, કે જેને હિંદુ લગ્નવિધિ કહેવામાં આવે છે તેમાં રહેલા મુખ્ય મુદ્દાઓ તરફ વાચકનું લક્ષ્ય ખેંચવા માટે મને લાગે છે કે થોડુંક સ્પષ્ટીકરણ કરું તો તે અરથાને નથી. પરંતુ વિસરાઈ ચૂકેલ અને જેના તત્ત્વ ઉપર કેવળ પરદો પડી ગયો છે તે મહત્વ-મુક્ત વિધિને સમજવા અને વિચારવાનું આ વિવેચન ઉપરથી મળશે :

લગ્નવિધિમાં : (૧) મધુપર્ક (૨) ગોદાન (૩) પાશ્વિમહણ (૪) વર-વધૂ પ્રતિષ્ઠા (૫) લાગ્નહોમ-સપ્તપદી (૬) સૂર્યાવલોકન (૭) ધ્રુવદર્શન.

આટલી મુખ્ય બાબતો આ વિધિમાં સમાયેલી છે. બધી જ ક્રિયામાં મંત્રો છે, મંત્રોમાં અર્થ છે, અર્થમાં કાવ છે. કાવના એટલા માટે બ્યક્ત કરવામાં આવે છે કે એ પરસ્પરનાં અંતરના ઉંડાણમાં પ્રવેશી, આજીવન એને અનુસરીને મુખપૂર્ણ સ્વર્ગીય જીવન જીવી શકાય.

જ્યારથી મંત્ર, શાસ્ત્ર અને તેના અર્થનું વિરમરણ કરવામાં આવ્યું છે, ત્યારથી પ્રજાનું માનસ વિકૃત અને વિભાગી બની ગયેલું જણાય છે. આપણા લગ્નવિધિની પણ એ જ દશા થઈ છે. આજે તો ગાયત્રી મંત્રનું અનુજ્ઞાન કરનાર દિન પણ બહુધા એ મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવ અને તેના પ્રત્યેની પ્રાર્થનામય કાવનાને સમજતો નથી, અને કેવળ ઓષ્ઠચ્છન અને માળાના વહન સિવાય એને ખ્યાલ પણ નથી હોતો કે ચોતે શું કરે છે અને જ્ઞાને માટે આ છે ? આનો અર્થ શો છે ?

એ જ દશા લગ્નવિધિની છે. જો લગ્નથી જોડાતાં સ્ત્રી-પુરુષોને એના ભાવ તરફ વાળવામાં આવે તો સાચી હિન્દુ સંસ્કૃતિના લગ્નનો હેતુ સમજાય. આપણે દુંકાળમાં એના અર્થબાંધીયને વિચારીએ.

લગ્નવિધિમાં નાની નાની બધી ક્રિયાઓ થાય છે. એની સાથે કાંઈ કાંઈ જ્ઞાતના આધારનો સંબંધ નથી. ચોક્કસ ઉદ્દેશ કે ભાવ-પૂર્તિને લઇને અમુક વખતે અમુક ક્રિયા તેની અંદર પ્રવેશા બધા હોય અને સમજ્યા-વિચાર્યા વગર ચાલતી આવતી હોય એવી બધી ક્રિયાઓ કે વિધિને અત્રે મહત્ત્વ આપવાનું કારણ નથી. એવી બાબતોને ગૌણ માની આપણે મુખ્ય લગ્નવિધિને જ વિચારીશું. પ્રથમ મધુપર્ક થાય છે.

મધુપર્ક

વરને પોખ્યા પછી માલારું કહેવામાં આવે છે. ત્યાં વરને મધુપર્ક આપવામાં આવે છે. બાર તોલા દહીં, ચાર તોલા મધ અને બે તોલા ઘી-આ વસ્તુ કાંસાના પાત્રમાં એકઠી કરવામાં આવે છે. આ પાત્રમાંનું પ્રવાહી વરરાજને બાંધણું કરતા માટે જ આપવામાં આવે છે. અત્યારે તો માત્ર આ મધુપર્કની એક આબળી અડકાડી હોઈ ઉપર તેનો સ્પર્શ કરવાની આચાર્ય આજ્ઞા આપે છે. પરંતુ ખરી રીતે એ પદાર્થો વરરાજને સત્કારમાં મધુપર્ક તરીકે તેનું પાન કરવા માટે અપાય છે.

એની અંદર દહીં, મધ અને ઘી-આ ત્રણ અમૃતોનું મિશ્રણ છે, તે આયુષ્ય, ગળ અને પુષ્ટિ આપનારાં છે. ખાદ્ય અને પેય પદાર્થોમાં આ ત્રણ પદાર્થોથી અધિક ઉત્તમ પદાર્થો મળી શકે નહિ. ભારતભૂમિમાં જ્યારે ઘી અને દહીંની નદીઓ વહેતી હતી, એ પદાર્થો મેળવા માણસો એક સો વરસનું આયુષ્ય મેળવતા હતા. ત્યારે સત્કારમાં આવા જ પદાર્થોનું પ્રાધાન્ય હતું. આજે તો ઘી, દૂધ, દહીં ભુજાયાં છે; ચણા, કાશી અને કોકો સત્કારને પાત્ર બન્યાં છે.

ત્રીસ વરસે માનવી ધડપણ અનુભવે છે અને ચાલીસે 'હે પ્રભુ ! હવે તો મોત આપ, હવે ધણું જીવ્યા' એમ પોકારતા જોવામાં આવે છે. "દધિસ્યાદમૃતોપયમ્ ॥" દહીં અમૃત સમાન હોવા છતાં એને સાચા રૂપમાં મેળવવું હોયલું બન્યું છે; ઘી તો દરરોજ વેણ્ટેબલ જ પેટમાં જાય છે, અને મધના નામે અજૂર તથા ગોળના રમડા બાટલામાં ભરાઈને સારા લેખકથી વેચાય છે; ત્યાં આ સાચા પદાર્થનું મિશ્રણ વરરાજાને એક વખત પણ ઉપર ખતાવેલા પ્રમાણમાં મળે તો મધ શરદી, ચાક, અતિસાર, કાશ, ક્ષય, શ્વાસ, રક્તપત્તિ અને નેત્રરોગને દૂર કરી, ગમે તેવી મુશ્કેલીના કંટાળાને અને ચક્રવર્તને તાબૂદ કરનાર છે. પરંતુ એ સાચું મધ ક્યાં મળે છે ? મધુપર્કમાં આ ત્રણે પદાર્થો સાચા મેળવી ભેગાં કરવાં જોઈએ, અને માત્ર આગળી અડાડી મોઢે રૂપથી કરાવવા કરતાં વરરાજાએ એ સંપૂર્ણ બધું કરવાં જોઈએ.

બીજાં ત્રિધિ પાણિગ્રહણનો છે. પિતા કન્યાને વરના હાથમાં સોંપે છે. તેને કન્યાદાન પણ કહેવાય છે. પાણિ એટલે હાથ અને ગ્રહણ કરવો એટલે હસ્તમેળાપ. એમાં બધુવામાં આવતો મંત્ર શું કહે છે ?

ૐ સમજન્તુ વિપ્રવેદેભાઃ સમાપો હૃદયાનિનો ।

તં માતરિશ્વા સંઘાતા સમુદેષ્ટદયાતુનો ॥

(ઋગ્વેદ મ. સ્ત્ર. ૮૫)

અર્થ:-આ યજમા ઉપવિષ્ટ થયેલા હે સભાસદો ! આપ નિશ્ચય જાણુને કે અમે બન્ને પ્રસન્નતાપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા માટે એક બીજાનો સીંહાર કરીએ છીએ. અમારા બન્નેનાં હૃદય જળની સમાન શાન્ત તથા મળેલાં છે. જેવો પ્રાણવાયુ અમને પ્રિય છે અથવા અમને ધારણ કરી રહ્યો છે એ જ રીતે અમે એક બીજાને ધારણ કરીશું.

શું કહે છે આ મંત્ર ? જળની માફક શાન્ત અને પરસ્પરમાં

મળેલા તથા પ્રાણવાયુની આકૃષ્ટ ધારણ કરવારા સમન્વય છે ને ? લગ્ન એ કેવળ શરીરનો જ માત્ર સંબંધ જોડે છે એમ નથી. પરંતુ તે હૃદય અને આત્મા સુધી પહોંચે છે. પ્રાણવાયુ અને શરીરના સંબંધ જેવો સંબંધ સ્ત્રી અને પુરુષના લગ્નનો છે. એને કાઈ કાયદો, કાઈ દુઃખ, ભય, આપત્તિ, મુશ્કેલી કે પ્રલોભન જીદ નથી પાડી શકતાં. કેમકે એ તો પ્રાણીની માફક મળી પણ્ય થયા છે. એક ફૂવાનું એક ખાલું પ્રાણી લાવી, બીજા ફૂવાનું એક ખાલું પ્રાણી લાવો. બન્નેને એકઠાં કરો. એને પછી જીદ કરી શકે એવી સંસારની કાઈ કેમીસ્ટ્રી કે કાઈ રસાયનાચાર્ય મળી શકે ખરો ? હિન્દુ શાસ્ત્રવિધિમાં સમાયેલી ભાવનાઓને લઈ પરણી ચૂકેલાં દંપતીને જીદ પાડી શકે એવી કાઈ શક્તિ નથી. ગમે તેવી મુશ્કેલીઓમાં જળનો સ્વભાવ શીતળ અને શાન્તિદાયક છે. એવાં દંપતીનાં હૃદયમાં કાઈ દિવસ પરસ્પરને માટે ક્રોધ અને તેથી નીપજતા કલેશને સ્થાન ક્યાં રહ્યું ? અને તલાક તથા છૂટાછેડાનું સ્વપ્નું યે ક્યાં આવવાનું છે આ રીતે જોડાયેલાં અને ઉભય પતિશ્યાબદ્ધ થયેલાં સ્ત્રી પુરુષને ? આવો આપણે આગળ જોઈએ.

“ૐ ગદ્ગમિતે !” થી આગળી, ૭ મંત્રો આ રીતે પ્રતિશ્યાબદ્ધ કરે છે :

પુરુષ કહે છે : ‘હે વરાનને ! ઐશ્વર્ય, સૌભાગ્ય, સુસંતાનાદિ માટે હું તારા હાથને ગ્રહણ કરું છું. હું પતિ સાથે તું સુખપૂર્વક જરાવસ્થા સુધી જીવન વીતાવજે.’

સ્ત્રી કહે છે : હે વીર નર ! હું સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે આપના હસ્તને ગ્રહણ કરું છું. આપ હું-આપની સ્ત્રી-સાથે વૃદ્ધાવસ્થા પર્વત પ્રસન્નતાપૂર્વક વ્યવહાર કરો. મને આપ, અને આપને હું, પતિ-પત્ની-ભાવથી આપણે એકમેકને ગ્રહણ કરીએ છીએ. સકળ ઐશ્વર્યયુક્ત, ન્યાયકારી, જમતના ઉત્પત્તિકર્તા અને ધર્તા પરમાત્મા અને આ સભા-મંડપમાં બેઠેલા વિદ્વાન સભાસદો સમક્ષ ગૃહસ્થાશ્રમ-કર્મો અર્થે તમે અને અપાપ છો, અને હું તમને અપાર્થ ચૂકી છું. આપણે પરસ્પરને

અર્પણ થઈ ચૂક્યા છીએ એટલે આપણે એક ખીજને અપ્રિય એવું આચરણ કદી પણ નહિ કરીએ.’

આ મત્રા વિષે જ્ઞાન્તિથી વિચાર કરો: વિવાહ અને તેનું મહત્ત્વ તથા ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ કેટલો ભાવભર્યો છે ! આ મત્રા કે જે પ્રતિજ્ઞાઓ છે તેને અનુસરી ગૃહસ્થાશ્રમથી જોડાયેલાં દંપતી જો ધર્માચરણ કરે છે તો એમનું લગ્નજીવન કદાપિ અફળ થતું નથી એકખીજને અપ્રિય હોય તેવું આચરણ નહિ કરીએ. આ એક બાબત જ એવી છે કે કદી પણ એકખીજનાં મન વિખૂટા પડે જ નહિ, સ્ત્રી અને પુરુષના સામાન્ય વ્યવહારમાં પ્રિય-અપ્રિય પ્રસંગોપાત બને છે. પરંતુ એ પ્રિય અને અપ્રિયતા ક્ષણિક માત્ર હોય છે, અને તેનો હૃદય સાથે સંબંધ થતો નથી; પરંતુ સ્ત્રીને પુરુષ પ્રત્યે તથા પુરુષને સ્ત્રી પ્રત્યે સાચી અને હૃદયરપક્ષી અપ્રિયતા ત્યારે જ પ્રગટ થાય છે, જ્યારે બન્નેમાંથી એક વિશ્વાસભંજ કરીને વ્યભિચારને માર્ગે પળે છે, અથવા સ્ત્રી અન્ય પુરુષને કે પુરુષ અન્ય સ્ત્રીને કામભાવથી આહ્વે છે, તો જ દિલ્લ સુધી અપ્રિયતા વસે છે. એટલે મત્રાના સૃષ્ટાઓએ ‘એકખીજને અપ્રિય એવું આચરણ નહિ કરીએ’ એમ લખેલ છે એ સુખ્યત્વે સૈદ્ધાંતિક બાબતમાં મટાવવાનું છે. એમ તો દૂધીનું શાક ન ભાવે અને પત્નીએ તે શાક બનાવીને બહાર પીરસ્યું: એ પણ અપ્રિય તો ગણાય જ ને! આ બધી કુદ્દલક બાબતો નિત્યક્રિયામાં ઘટે છે. ઉપરાંત એ સૂત્ર કેવળ સ્ત્રીને જ બંધનકર્તા છે એમ રખે માની લેતા. પુરુષને પણ એ સૂત્ર સંપૂર્ણપણે સ્ત્રી જેટલું જ બંધનકર્તા છે. પુરુષ પણ સંપૂર્ણ જવાબદાર છે, અને પરસ્પર મન, વચન અને કર્મથી જો આ પ્રતિજ્ઞાથી બદ્ધ થયેલા હોય તો મરવું અને તરવું એમાં એમનો સહયોગ નથી છૂટી શકતો તેમ જ તે કષ્ટથી નથી છોડાવી શકતો. શીલારોહણ

આપણે ગુજરાતીઓ તો અને એતરપાળ તરીકે ઓળખીએ

જીએ. છતાં એના ઉપર પદ આક્રમકતામાં આવે છે તે વખતે જે સૂત્ર લખાવાય છે તે કહે છે: “આરોહમમ્”

એનો અર્થ એ થાય છે કે સ્ત્રીને પથ્થરની શીલા ઉપર આરુઢ કરવાની છે.

સ્ત્રી કામળ અંગવાળી છે અને હૃદયથી પણ કામળ અને લાગણીપ્રધાન વિશેષ કરીને હોય છે.

ગૃહસ્થાશ્રમની યાત્રા એ કેવળ સરલ અને સુખસુખવડતાભરી તો નથી જ. અનેક વિકટ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે, અનેક મુશ્કેલીઓ અને અસહ્યતા ઉભા થાય છે અને લગાનક પ્રશ્નો આવી ઊભા રહે છે. તેમાં કેવળ કામળતા, લાગણીપ્રાધાન્યતાથી એ પ્રશ્નો અને વિકટતાઓને હલ કરી શકાય નહિ. તેમાં અગમતા નિષ્ઠા, નિશ્ચય, મનોબળ અને સહનશક્તિની જરૂર છે. એની ભિન્નપણે પરિણામે કેટલીક વખત સ્ત્રી હારી જાય છે, ડગી જાય છે, અંતઃક જની જાય છે. થાકીને ઊભી રહે છે.

પુરુષ એને પથ્થર સમી દઢ, નિશ્ચલ અને અડમ્બળ બનાવવા માટે તેને પથ્થર ઉપર આરુઢ કરે છે. પુરુષ જેવી જ અટલ અને નિશ્ચયી, દઢ મનોભાવવાળી બનાવવાનો એ શીલારોહણમાં ભાવ બર્યો છે.

લાગ-હોમ

લાગહોમ અને સપ્તપદી એ લગ્નવિધિનાં મહત્વનાં અંગ છે. કન્યાએ પોતાના પસારેલા હસ્તદ્વયમાં તેનો બાત્તા ચાર વખત ડાંગર આપે છે. પુરુષ કન્યાના હાથ નીચે પોતાના બન્ને હાથ રાખે છે, અને લીની આદૃતિ સાથે અગ્નિમાં હોમ કરી, મંજળફેરા ફેરે છે.

આ હોમ સાથે મંજળફેરા ફરતાં વર-કન્યા નીચેનો મંત્ર ઉચ્ચારે છે.

કન્યા ઈશ્વરની કુળવૃદ્ધિની આશાનું પાલન કરવા માટે પિતૃ-કુળને ઓડીને પતિના કુળમાં જવા તૈયાર છે.

ડાંગરનો હોમ કરીને અગ્નિની સાક્ષીએ તે કહે છે-પ્રાર્થના કરે છે કે 'મારા પતિ દીર્ઘજીવી હો તથા મારા પિતૃકુળ તથા પતિ-કુળની ધનધાન્યની વૃદ્ધિ હો.'

પતિને સંબોધીને કહે છે: 'તમારા કુળની વૃદ્ધિ માટે આ લાળ-હોમ હું કરી રહી છું. હું ઇશ્વર પાસે માગું છું કે આપણા પરસ્પરનો પ્રેમ વધતા જ રહે.'

પ્રાંતિકામાં લાળ-હોમની રીત આવશ્યકતા છે, એ ત્રિષે સહેજ વિચાર આવે ખરા. પરંતુ સંસ્કૃતમાં કેટલાંયે વખત અલંકાર સાથે હકીકત રજૂ કરવામાં આવે છે.

લાળ-ડાંગર એ બધા ધાન્યમાં જલદી ઉગી નીકળનારું અને અનેક રીતે અભિવૃદ્ધિ પામનારું ધાન્ય છે. ખેતરમાં રોપ્યા પછી એ અનેકમણું થાય છે. એમ કન્યા ડાંગર-લાળની માફક બન્ને કુળની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છે છે. સાથે એ પણ બતાવવા માગે છે કે ડાંગર સાથે એનું છીલડું ન્યાં સુધી લાગેલું હોય છે ત્યાં સુધી એ જમીનમાં ઉગી શકે છે. છીલડું જુદું પડતાં બાકી રહેલી લાળ-ધાણી નથી જમીનમાં વાવી શકાતી, નથી તે ઉગી શકતી. એમ 'હું અને તમે ન્યાં સુધી એક છીએ, એકબીજાને સંલગ્ન છીએ, ત્યાં સુધી જ સંસારક્ષેત્રમાં આપણી વિશિષ્ટતા છે, ઉપયોગીતા છે, પરંતુ જો આપણામાં ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, અવિશ્વાસરૂપી અગ્નિ પ્રવેશ કરશે, તો તે વખતે આપણે જેમ અગ્નિ ડાંગરના ગર્ભ અને છીલડાને જુદાં કરી નાખે છે તેમ જુદાં થઈ જતાં, આપણા ઐક્યને હાનિ પહોંચશે, માટે સાવધાન રહી, ઐક્યમાંથી દ્વિધા ન બનાવ તે અંગાણો.'

સપ્તપદી

મહત્વનો અને લગ્નવિધિમાં ખાસ ધ્યાન દોરે તેવો આ સપ્તપદીનો વિધિ છે. તે વખતે બન્નેનાં વસ્ત્રોને ત્રણથી બાંધ-

વામાં આવે છે તેને 'છેડાખંધન' કહે છે. 'પરમપદારુઢ' આ સૂત્ર છે.

પરમપદ સુધી પહોંચવા માટે સાત પગથિયાં ચઢવાનાં છે. એમાં સાત સાધનોની જરૂર છે. વિવાહને રચનારૂપે કરનાર ઋષિ-ઓની દૂરદેશી અને ગૃહસ્થાશ્રમનું દૂબલ્લુ જ્ઞાન 'સમપદી'માં ભરી દીધું છે—માત્ર સાત જ મંત્રોમાં:

પહેલા મંત્રમાં બતાવ્યું છે કે અન્ન એ ગૃહસ્થાશ્રમનું પ્રથમ સાધન છે. વિના અન્ન પ્રાપ્ત કર્યે ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી શકતો નથી. અન્ન અને ધન એ ગૃહસ્થાશ્રમનું પહેલું પગથિયું છે. એ સુલભતાથી મેળવી શકે એવો શક્તિસંપન્ન પુરુષ જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાઈ શકે.

પતિ કહે છે: 'હે સ્ત્રી, તું મારી અનુવૃત્તા હો.' એનો અર્થ એ થાય છે કે તું મને અનુસરનારી બન. વૃત્ત શબ્દનો અર્થ સત્ય અને ધર્મયુક્ત સંકલ્પ કે નિયમને અનુસરનારી. પરંતુ પાપાચરણ, અસત્ય, કપટ, પ્રત્યંચ, છળ ઇત્યાદિને વૃત્ત ન કહી શકાય. પુરુષ દારૂડીયો, વ્યભિચારી, ખૂની, અધર્મી હોય છતાં સ્ત્રીએ એને અનુસરવું એમ ન હોઈ શકે.

ફરી મંત્રોમાં આવે છે કે પરમાત્મા ધર્મપાલનમાં સહાયતા કરે. ફરી કહે છે કે આપણે બન્ને મળીને ધર્મથી સુસંતાન પ્રાપ્ત કરીએ.

ત્રીજા મંત્રમાં અબને પચાવત્તા માટે બળ-શારીરિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું વર્ણન છે. બળને નિયમિત રાખવા માટે વિદ્યાનની આવશ્યકતા જણાવી છે. કારણ કે શારીરિક બળ સાથે જ્ઞાન-વિદ્યાનનો સંયોગ નથી થયો હોતો તો કેવળ બળ ઉપયોગી નથી બની શકતું. કહ્યું છે કે

बुद्धयस्य बलं तस्य निर्वृद्धेऽस्तु कुतो बलम् ।

એથા મંત્રમાં સુખપ્રાપ્તિ માટે વર કન્યાને ઉપદેશ છે.

પાંચમા મંત્રમાં સંતાનુક્રમ યજ્ઞને ય એમને-સંતાનોને સુલ્લિ-
ક્ષિત બનાવવા એ પરમ કર્તવ્ય મનાવવામાં આવ્યું છે.

છઠ્ઠા મંત્રમાં ઋતુઓને અનુકૂળ વ્યવહાર કરીને આરોગ્ય
જાળવવા માટે આયુર્વેદ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે.

સાતમા મંત્રમાં સ્ત્રીને 'હે સખા' કહીને સખોધી છે એનો
અર્થ એ છે કે એકબીજાને પરમ મિત્ર માનીને રહે છે. સખાનો
અર્થ દાસી નથી થતો, મિત્ર થાય છે. સ્ત્રીને દાસી માનનારા પુરુ-
ષનું આ મંત્રમાં સુંદર રીતે ધ્યાન ખેંચ્યું છે, અને કુટુંબમાં શાન્તિ
રાખવા, ગૃહકલેશ રોકવા અને પરસ્પરને ઉપયોગી બનવા તથા
વિશ્વાસ રાખવા માટે સ્ત્રીને સખા બનાવવામાં આવે તો જ વિષ-
મતા ટળે.

આઠમા સાર—અન્ન, શારીરિક બળ, જ્ઞાન, સુખ, સંતાન,
ઋતુઓને અનુકૂળ પરસ્પરનો વરતાવ, તંદુરસ્તી, આયુર્વેદયુક્ત જીવન
અને મિત્રતા.

આ સમપદી છે. તેને સમજીને જીવનમાં ઉતારનાર ગૃહસ્થા-
શ્રમી પતિ-પત્ની પૂર્ણ સુખ ભોગવનાર બને છે. અલંકારયુક્ત સાત
ડગલાં બરાવીને દડતાપૂર્વક શાસ્ત્રધાર વર તથા કન્યા બેઠીને નિશ્ચય
મજબૂત બનાવવા માટે લગ્નવિધિમાં જ પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે.

[૨૮]

દારોપગમન

કરીયે ખમગાયા સિવાય 'યૌવનનાં ભવસ્થાને' ના વાચકને
હું આજે એક એવો મહત્ત્વ વિષય રહેવા નિશ્ચયી થયો છું કે જન-
તાના આદિકાળથી માનવ-પશુ-પક્ષીઓ આવરતાં આવ્યાં છે, જેને
સમ્યક્ સમાજ બિજાત્સ માનવાનો આડંબર કરે છે. છતાંયે આવરે

છે, પરંતુ એના આવરણમાં રહેલા ભવસ્થાનોની એમને કલ્પના પણ નથી; તથાપિ પોતાની જાતને સકલ-ભદ્ર-ભદ્ર માને છે !

જેમને જરીયે આંચકો એ વિષય આલેખતા નથી લાગ્યો એવા સેકડો વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલા મહાન પુરુષોએ લોકકલ્યાણને નજર સામે રાખીને અણીશુદ્ધ રીતે એ આલેખ્યો છે, અને ભવસ્થાન ચીખ્યાં છે. એ જ રીતે એ હકીકત હું મારી કલમદ્વારા આપીશ; અને જીવાનોને લગ્ન કરી લીધા પછી જે ભૂમિકા ઉપર આરુઢ થવાનું છે તે મહત્ત્વજરી ભૂમિકામાં રહેલા બધો સામે હું એમને સચેત ન બનાવું તો આજ પૂર્વે અગાનતાને કારણે હજારો સ્ત્રી-પુરુષો ખુવાર થઈ ચૂક્યાં છે અને જેમણે પોતાનાં હીર-નીર ચૂસાવી નાખ્યાં છે તે રસ્તે અનેક જાત અને પસ્તાય !

આ વિષય 'દારોપમન'નો છે, જેને સંસ્કૃત મંથકર્તાઓ 'વ્યવસાય' કહે છે.

સામ્રાજ સમયમાં લગ્નમંથીથી જોડાયેલાં જીવાન સ્ત્રી-પુરુષ દેહ-સંબંધથી અલગ રહી શકે એમ માનવું અને કહેવું અસાધ્ય છે. લગ્ન પહેલાંથી જોયો મધુરજની ભોગવવાની મનોહર કલ્પના સેરીને ઉડું ઉડું થઈ રહ્યાં હોય, મિલનની પળ માટે જેમની એક ઘડી જીમ જેવી જતી હોય, એવાં જોડાને થોભી જવાનો ઉપદેશ આપવો અને કાળાછરીનો કડવો ઉકાળો પીરાવવો એ બન્ને ખરાબર છે.

આ મારા કથનને અપવાદ જરૂર છે, અને એવાં થોડાં જ જોડાંઓને હું ઓળખું પણ છું કે જેઓ લગ્નમંથીદ્વારા જોડાવા છતાં ખાસ ઉદ્દેશની ખાતર દેહસંબંધ નથી સાધતાં. કેટલાંક ઉંચી કાટિમાં સ્ત્રી-પુરુષો લગ્ન પછી અમુક વર્ષ સુધી સમાગમ નહિ સાધવા પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થાય છે એવાં કિસ્સા પણ મારી જાણમાં છે; ત્યારે મહાત્માજીની જેલમુકિત ન થાય ત્યાં સુધી, અને કેટલાક તો સ્વરાજ ન મળે ત્યાં સુધી સાથે રહીને અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળવું એવા

દાખલા પણ અમારે મારી જાણમાં આવેલા. ઉપરાંત સુરત જીલ્લાનું એક અનાવીલ જોડું મેં એવું જોયું છે કે લગ્નગ્રંથીથી જોડાયા છતાં આજીવન ભાઈ-પહેન તરીકે જીવવું! લગ્ન થયાને દશ વરસ વીતી મયા પછી તેઓ મને મળેલાં. છ માસ માગ સંપર્કમાં હતાં અને તેઓ સાથે રહે, ખામ-પીએ, જગતની નજરમાં પતિ-પત્ની જણાય, છતાં બંને દંદ નિશ્ચયી અને સખ્ત મનોબળવાળાં હતાં અને અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળીને રહેતાં હતાં.

આ તો અપવાદો અથવા ઉદ્દેશીની પાછળ નિશ્ચયી બનેલાં થોડાંક સ્ત્રી-પુરુષોના દાખલા છે. આવા દાખલાઓથી સર્વ સામાન્ય માનવીને એ રસ્તે નહિ વાળી શકાય, પરંતુ આજે જગતમાં ફરોડો માનવીઓ લગ્ન પછીની જે ભૂમિકા ઉપર જાય છે તે સંબંધમાં આપણે વિચારીશું. છતાં મારે ‘પ્રિયમિલન’ અથવા ‘મધુ-રજની’ ની બહેકાવનારી વતો નથી લખવી, ગલીપટ્ટી ઉત્પન્ન થાય એવો સંવાદ નથી આલેખવો. મારે તો એ ધર્મગત બનેલાં અને વ્યવસાયના માર્ગે વળેલાં જીવાન સ્ત્રી-પુરુષોને લગ્ન થઈ મયા પછી તેમની જાતને કાજૂમાં રાખવા કેટલીક અતિ મહત્વની હકીકત સમજાવવી છે.

હું એમ તો નથી કહેતો કે ‘સ્વદારોપગમન’ નિષેધ છે, અને એમ પણ નથી કહેતો કે લગ્ન થઈ ગયા છતાં, પચીસ વર્ષની ભરજીવાની હોવા છતાં, જીવાન સ્ત્રી-પુરુષ દેહગમન ન સાધશે. જીવાનીની ભૂખથી વ્યાકુળ બનેલાં લગ્નગ્રંથીથી જોડાઈ પરસ્પરની જવાબદારી અને ગૃહસ્થાશ્રમને સમજી ચૂકેલાં જીવાન જોડાં જ્યારે ગમન તરફ વળે છે ત્યારે થોડીક સોનેરી સૂચના એમને આપવાનો મારો આ અવાજ તેઓ કાનને સરવા કરી, હૃદયની પેટીનું તાણ ખોલી નાખી, સાચી રીતે સંગ્રહ કરે તો એમનું જીવન ઉજ્જવળ બની રહેશે.

વાગ્મદ આચાર્ય સૂત્રસ્થાનમાં જીવાનોને સચેત બનાવવા

સદેશ આપી જાય છે. એના આધારે થોડાંક વિસ્તારથી તમને કહીશ. રતિરહસ્ય અને કામસૂત્રનો પણ અવાજ છે: જુવાન નર-નારી સાંભળો:

પૂર્ણિમા, આઠમ, અમાવાસ્યા, અગિયારશ, કાળી ચૌદશ અને તહેવારોની રાત્રિએ સ્ત્રીગમન ન કરવું ન પર્વસુ સ્ત્રિયં ગચ્છેત્ ॥

પર્વમાં સ્ત્રીસેવન શા માટે વર્જ્ય કરવું? તેનું કારણ શું? પર્વમાં આકાશમાંના મહેમાં ચોક્કસ ફેરફારો થાય છે, ત્યારે તેની અસર માનવશરીર ઉપર અને સઘર્ષા સચરાચર જીવ ઉપર થાય છે. સ્ત્રીગમન એ બીજા સંસ્થાપાનનો વિધિ છે. એ વખતે નબોમંડળ જ્ઞાન્ત હોવું જરૂરી છે. પર્વના દિવસો ચોક્કસ દેવોના છે અને તે તે દેવોની મર્યાદા ખાતર ધર્મભાવની પ્રીતિવાળા માનવી અને દીર્ઘ-દર્શી મહાન પુરુષે એ પર્વને સમય વર્જ્ય કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી છે. તેનું પાલન કરનાર સુખી થાય છે.

રજસ્વલા સ્ત્રીનું ગમન ન કરો: ન રજસ્વલાં ગચ્છેત્ ।

દર મહિને સ્ત્રી રજસ્વલા અર્થાત્ અટકાવવાળી થાય છે, એ તો સ્ત્રીઓનો દૈહધર્મ છે. સ્ત્રીના દૈહધર્મના પ્રમાણે ઋતુકાળ સર થયા પછી ચાર-પાંચ-છ દિવસ સુધી એને આર્તવ આવ્યા કરે છે. આ સમયમાં સ્ત્રીઓ ધર્મ પાળે છે, અર્થાત્ કોઈને અડકતી નથી, દૂર રહે છે અને એથે કે પાંચમે દિવસે સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈને ગૃહકાર્ય કરવા લાગે છે. છતાં કેટલીક સ્ત્રીઓ સ્નાન કર્યા પછી પણ બીજા એક બે દિવસ સુધી આર્તવરહિત નથી હોતી, અને આ આર્તવ મારફત બીજાકાષમાંથી સ્ત્રીબીજ નીકળીને બીજ-વાહિની સ્રોતદ્વારા ગર્ભાશયમાં આવે છે. આ રીતે જ્યાં સુધી આર્તવ ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી સ્ત્રીનો આખો યોનિમાર્ગ ગર્ભાશય, અને ગર્ભાશયની સાથે સંબંધ ધરાવનારા બધા અવયવો પ્રકૃતસ્થ હોતાં નથી, એથી તે સમયમાં શેષ હોય છે અને એને લેશ પણ

સમાગમની ઇચ્છા હોતી નથી, બલકે તે તે અવયવો રોગગ્રસ્ત બેવાં હોય છે. આ કાળમાં અગ્નિ સ્ત્રી-પુરુષ જ સમાગમ સાથે છે તો ગર્ભ તો રહેતો નથી, પણ બન્ને જણને અનેક જાતનો વ્યાધિ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે શીથયુક્ત સ્ત્રી-અવયવોને ધર્મણ થવાથી તે વધુ વિકૃત થાય છે અને ત્યાંથી પછી સંકેત સાવ શરૂ થાય છે, તેને પ્રદર કહેવામાં આવે છે.

આર્તવના રક્તમાં અનેક પદાર્થો જે. તે પુરુષને લાગતાં પુરુષને ઘણું કરીને પ્રમેહ અથવા આંદી-ટાંકી થઈ જાય છે અને પછી તે પીડા ભોગવતો બને છે, ઋતુકાળ દરમિયાન ગર્ભ તો રહેતો જ નથી, અને કદાચ રહી જાય તો તેમાંથી ગર્ભસ્ત્રાવ અથવા ગર્ભપાત થાય છે. જો એ રીતે ન થતાં ગર્ભ નબે છે તો જન્મતાંની સાથે જ મૃત્યુ પામે છે. આ રીતે બધાં ધર્મશાસ્ત્રોએ ઋતુમતી સ્ત્રીથી અલગ રહેવાની અને ઋતુમતી સ્ત્રીને અસ્પૃશ્ય મણી અલગ રાખવાની બહુ હેતુપૂર્વક અર્થઘટના બાંધી છે, પરંતુ આજનો કેટલોક સુધારક વર્ગ બધી આકાંક્ષા દૂર કરવામાં કમર કસે છે, તેની સાથે આર્તવવાળી સ્ત્રીઓને ગ્રીન્ન સાદા દિવસોમાં જે રીતે વરતે તે રીતે ફરવું હરવું, બધું બધું, રસોઈ બનાવવી અને સંપૂર્ણ સંપર્કમાં આવવું-આમ છૂટ મળી શકે છે. અધર્મ કે સ્પર્શસ્પર્શની આતર નહિ, પરંતુ સ્ત્રીઓની આ આસિક માંદગીમાં એને સંપૂર્ણ આરામ અને શાન્તિની ખાસ જરૂર છે, એકાંત અને આરામથી એને રહેવાની જરૂર છે. એ દૃષ્ટિ માન્ય રાખીને પણ ચાર પાંચ દિવસ જે શાન્તિથી, આરામથી ગળે તો એમના શરીરમાં નીપજતો વિકૃતિઓ દૂર થાય, રોગો થતા અટકે છે. અત્યારે સેકડે એંશી દશ સ્ત્રીઓ પ્રદર, કમરનો દુઃખાવો, અશક્તિ અને યોનિમાર્ગની દીકાશ, સમાગમ પ્રત્યે અરૂચિ અથવા અત્યંત ઠામવાસના, સમાગમમાં સંતોષ થાય જ નહિ, આવા વિવિધ વ્યાધિ માત્ર ઋતુ

કાળના ધર્મો અને નિયમોનું યથાર્થ પાલન નહિ કરવાના પરિણામ રૂપે જ થયા હોય છે, એને અટકાવ પછી ક્વાદાર કરે છે, પણ જ્યાં સુધી છે તેને સુધારે નહિ તો તંદુરસ્તી ક્યાંથી મળે ?

સામાન્ય રીતે ઋતુસ્નાન કર્યા પછી તાત્કાલિક સમાગમ કરવાની છૂટ અપાય છે. ઋતૌ માર્યામુપેયાત્ । ઋતુમતી થયા પછી સ્ત્રીસમાગમ કરવો અને ચોથા દિવસની રાત્રિથી એ છૂટ મળી ગઈ છે એમ સામાન્ય માન્યતા પ્રચલિત છે.

પરંતુ મારો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે કે સ્ત્રીને જ્યાં સુધી આર્તવ આવતો હોય ત્યાં સુધી એ અમહાયેલી જ ગણાય છે સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત અને કાઈ પણ જાતની વિકૃતિ ન હોય તેવી સ્ત્રીને લગભગ ચોથા દિવસે અટકાવ આવતો બંધ થાય છે. પરંતુ આવી રીતે નિયમબદ્ધ ભાગ્યે જ સ્ત્રીઓ ચોકખી થાય છે. ઘણી સ્ત્રીઓને તો પાંચ, છ કે સાત દિવસ સુધી અટકાવ આવતો જ હોય છે, અને આતમે કે આક્રમે દિવસે તે બંધ થાય છે. એટલે જ્યાં સુધી અટકાવ આવતો દેખાય ત્યાં સુધી સમાગમ નહિ જ સેવવો જોઈએ. નહિ તો ઋતુમતીના સહવસે જે લાય બલાવવામાં આવ્યો છે તે ભોગવવો પડશે. એટલે જ્યાં સુધી અટકાવ દેખાતો હોય અને તે બંધ પડે ત્યાર પછી ચોવીસ કલાક જવા દઈને સમાગમમાં પરસ્પરની પૂરતી ઈચ્છા અને રુચિને પારખી, સહગમન કરવું, પરંતુ ઋતુસ્નાન થવા છતાં સમાગમકાળના દિવસો પર્વના હોય તો તે દિવસો ખ્યાનપૂર્વક વર્જ્યાં કરવા. એમાં દંપતી અને ભાવી પ્રજાના શરીર અને મન, આયુષ્ય અને તંદુરસ્તી જીવનનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. નાસ્તિકભાવને દૂર કરી, ગૃહસ્થાશ્રમ સુખપૂર્વક વહન કરવા, હિર્ષ જીવન જોગવવા અને ચેતન્ય, તેજસ્વિતા, શુદ્ધિ બળ, ઓજસ તથા મૌવનનં હિર્ષકાળ દેખાવા ખાતર યુવાન સ્ત્રી-પુરુષે આ ઋતુ-કાળનો અને ત્યારબાદ સમાગમ સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ.

અત્યાર સુધીમાં જણાવ્યું છે એ રીતે પર્વને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે, તહેવારોને તપ્તવ્ય, મહત્વના અને રજવહન ધ્યાન-પૂર્વક જોઈને સમાગમ સેવન કરવામાં આવે તો અનાયાસે સંયમ જળવાય અને ન અતિ વ્યવાય ગણાવે. એ સૂત્ર, જે અતિ સહવાસ-સમાગમ નહિ સેવવાનું કહે છે. બહુ સ્ત્રીસંસર્ગથી દૂર રહેવામાં હિત સમજવવામાં આવે છે અને અનાયાસે પળાય.

લગ્ન થયા બાદનાં કેટલાંક વર્ષ અને કેટલાંક મહિનાઓ જીવનનો માટે આધિગિયા દિવસો હોય છે એમ જીવનના કયનો ઉપરથી જણાયું છે અને એથી દુઃખ પણ થયું છે. થોડાંક કાલ માનવીઓને બાદ કરીને સેંકડો નહિ પણ હજારો આધેડ બની, હારીને હેઠાં બેઠેલાં સ્ત્રી પુરુષો પાસેથી અંતરના ઉંડાણમાંથી સાચો જવાબ કઢાવો કે પરણ્યાની રાત્રિ અને રાત્રિઓ-મહિનાઓમાં તમે મર્યાદા કે સંયમ જેવી કંઈ વસ્તુને બાદ કરી હતી ખરી ?

આદર્શ અને દેહધર્મની કેડીનો સુવિચાર કરનાર તથા પોતાની પેઢીનું દીવાળું ધાલવા નહિ દેખીનાર પુરુષે જમા-ઉપારનું સરવૈયું ધાલવું હોય તો તેનું સરવૈયું આ રીતે ધાલી શકાય :

એક મહિનામાં માનવી વધુમાં વધુ ૮૦ રતલ ખોરાક ખાઈ શકે છે. એટલે રોજનો પોષાતણ રતલ ખોરાક થયો. એમાંથી સરેરાશ બે રતલ લોહી બને છે અને એટલા લોહીનું વિભાગીકરણ કરતાં અને થતાં, તેમાંથી અઢી તોલા વીર્ય થાય છે. એટલે એક મહિનાની અંદર અઢી તોલા વીર્યનું ઉત્પાદન શરીર કરી શકે છે.

બ્યારે એક વખતના સ્ત્રીસમાગમમાં અઢી તોલા વીર્ય બહાર ફેલાઈ જાય છે, અને એક વખતના એટલા વીર્યપાતમાં ચાર કરોડ વીર્યજંતુ ફેલાઈ જાય છે.

આ તો સમગ્ર શક્તિશાળી, પૂર્ણ તંદુરસ્ત, સંપૂર્ણ પામન-

શક્તિવાળા બળવાન પુરૂષના શરીરનો હિસાબ છે. નિર્બળ શરીર-
વાળા, મંદાગ્નિવાળા અને અશક્ત પાચનશક્તિવાળાને ઉત્પાદન
ઓછું હોય છે અને જેમણે લગ્ન પહેલાં કુદરતી કે અકુદરતી રીતે
અથ ધરી દીધો હોય છે તેમની હકીકત તો ખોટમાં જ હોય છે !

મનુષ્યશરીરની આ હકીકત નજર સામે રાખીને સમાગમ
ઉપર વિવિધ પ્રકારની મર્યાદા તથા પર્વ તજવાની આવત બહુ
સમજ-વિચારી મૂકવામાં આવી છે.

આ જમા-ઉધાર, ખોટ અને ખરચ જેઓ પ્યાનમાં નથી
લેતા તેઓને શરૂઆતમાં કશો પણ ગેરલાભ નહિ જણાતો હોય;
પરંતુ લગ્ન પછીનાં એ ચાર વરસો વીતી ગયા પછી લગ્ન પહેલાંના
નવજુવાનો અને નવજુવતીઓ, જે પાછળથી માયકાંગલાં, હીનવીર્ય,
ઉત્સાહ અને ઓજસ વગરનાં નિર્માલ્ય અને થાકેલાં નજરે પડે છે,
અને એમની જુવાનીની ઉંચા આશમતી સંપ્નાના અલંકાર જેવી
જણાય છે, તેનાં ખીજાં કારણો શોધવા જવા કરતાં મુખ્ય કારણ
અતિ 'વ્યવસાય' નું પરિણામ હોય છે, જ્યારે શરૂઆતથી જ આ
શાસ્ત્રને સમજ-વિચારી, ખાનોશી રાખી, સંયમ-મર્યાદાને અપનાવી,
આગળ વધે છે તેઓ ઘણી લાંબી ઉંમર સુધી દેહનું સૌંદર્ય અને
ઓજસ, સાચી જીવનશક્તિ અને પુરુષત્વ જાળવી શકે છે.

આતુર સ્ત્રી સાથે સમાગમ ન સેવો—રોમઘસ્ત સ્ત્રી સાથે
સમાગમ ન સેવો. નાતુરાં વ્યવાયં ગચ્છેત્ !

રોમઘસ્ત સ્ત્રી કે પુરુષ મનનેમાંથી એક પણ જો રોગી હોય
તો દૂર રહેવું એ ઘણું જ જરૂરી છે. દેહસંસર્ગ ખીજી બધી જાતના
શ્રમ કરતાં શરીરને બસારો આપનાર અવિક શ્રમવાળું કાર્ય છે.
એટલે રોગીને તો અલ્પાર્થ એ પરમ ઔષધ છે. ઉપરાંત મનનેમાંથી
એકને પણ જો ચાંદી, પરમે, પ્રદર કે મૂતસાહ જેવો બાધિ હોય
તો એકનો રોગ ખીજાને ચોટે છે.

પરંતુ મોટી વિટંબણા તો એ છે કે સ્ત્રી અને પુરુષમાં જેવા છુપા બાધિ વિષે એક બીજાને ખબર નથી રહેતી, અને પોતાની ઊણપ છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં જુવાન માનવીઓ જરીકે અસમર્થ નથી, દેહ અને દેહમાં છુપાયેલા એવી રાગોના લક્ષ પહેલાં ક્યાંથી અને કેવી રીતે ખબર પડે? પોતાનું અને પરનું કલ્યાણ ઇચ્છતાં સ્ત્રી અને પુરુષ બે શાણાં હોય છે તો લક્ષ નથી કરતાં; છતાં લક્ષ થયાં તો બાધિનું શમન થઈ જાય, તે નાબૂદ થઈ જાય ત્યાં સુધી આમા પાત્રના કલ્યાણ ખાતર દેહસંસર્ગથી તેને ખચાવી લે છે. પરંતુ આવી ભાવના જેઓને સમજણાં થયાં ત્યારથી હોય તો તેમને એવી રાગ થયો જ ન હોય. અને જેઓ એવી રાગથી પીડાતા હોય છે તેતો દુશ્ચરિત્ર અને હવસખોરીને લઇને લગ્ન કરે છે. તેમને તો સ્ત્રી એ એક જાતનો ભક્ષ છે! અને તેને ખાઈ-ચાવી-ઓગાળીને મરણના દરવાજા ઉપર ખડી કરી દેવા સિવાય બીજો ઉંચો વિચાર એવા માનવીઓને ક્યાંથી આવે?

નવજુવાન કે નવપરજોતરની માત્ર જવા દક્ષિણે આગેડાં થઈ ચૂકેલા, સ્ત્રીસહવાસમાં વર્ષો વિતાવી ચૂકેલા પુરુષો આતુર સ્ત્રીને આરામ લેવા દે છે ખરા? તે રાગીણી બની છે, તો એના સ્વરી-રત્ને ન જ અડકવું જોઈએ-એવા દૃઢ અને કલ્યાણ-અપ્યુ મનોમન-વાળા કેટલા છે?

કામની ઉપર વ્યક્તિગત આસ્રેપ તો ન જ મૂકી શકાય; પણ પુરુષ અંદુરોને હું એમ પૂછી શકું કે તમારી પત્ની આતુર છે-જાતન અથવા મનના રાગથી રાગીણી અને દુઃખી છે, અને તે તમે જાણો છો, અર્થાત્ જાણો છો એટલું જ નહિ, તમે એને માટે દવા-કાફ કરો છો, અને પૈસા પણ ખર્ચો છો, તેમજ સમજી ડોક્ટરો કે વૈદ્યો તમને 'અભયર્ય પાળો-આરામ લેવા દો' એવી જોરથી સલાહ પણ આપે છે, છતાં?

મારે સ્ત્રી કે પુરુષને નિંદવા નથી. પરંતુ મારી ચિત્તિસ્થાની પોથી કહે છે કે શેઠશી રોબાતી નારીઓ એકરાર કરે છે : “શું કરીએ, વૈઘરાજ ! બધું સમજીએ છીએ. આ પ્રદર, કેડોની કાઠ, આ જીર્ણ જ્વર નથી મટતો, શરીર ઢગલો ઢગલો થઈ જાય છે. તમે એમની રૂબરૂમાં મહિનાઓ સુધી દૂર રહેવા કહ્યું છે. છતાં...

‘સહવાસ—સાથે રહેવું, એમને એકલા રાત્રે ઉંઘ નથી આવતી, અમે જાણીએ છીએ, સમજીએ છીએ. પરંતુ પાળવી જેઈ એ—એ બાબતમાં અમે જેકે સહમત જ છીએ, પરંતુ—મારું શું ચાલે ?... પછી તો બચાવ એ પરતાય છે.’

આ જ અઠવાડિયામાં એક વિદ્વાન ભાઈ જ્યોતિષીનો પત્ર આવ્યો—છે માર્ગ મેળવવા માટેનો—એ ક્યાંના છે અને કાણ છે એ સાથે વાચકને નિસ્પન્ન રાખવાની જરૂર નથી. હું તો આતુર સ્ત્રીના એ વિદ્વાન પતિના પત્રનો સારાંશ ટાંકું છું :

‘એને ગર્ભ રહે છે અને ત્યારપછી એકસો કે એકસો એક સુધી તાવ રહેવા લાગે છે. ખોરાક ખાઈ શકતી નથી. થોડુંક ખાય તો હિલટી થઈને નીકળી જાય છે. શરીર પીળું પડવા માંડે છે. સાતમે મહિને સોજા આવી જાય છે. ગયા દોઢ વરસ પહેલાં ડોક્ટરે મહા મુસીબતે સુવાવડ કરાવી. બાળક મરેલું અવતર્યું. પછી છ મહિના સુધી તાવ ન છૂટ્યો, વચમાં ગ્રાહા થઈ ગયા. માંડ માંડ છ મહિને—આઠ મહિને જરાક ઠીક થયું.’

“હાલ ત્રીજો મહિનો જાય છે. અને તાવ યશ થયો છે. ખોરાક લેવાતો નથી, શીકાશ આવી ગઈ છે. હવે તો દુઃખ જીવાતું નથી, આપ કાંઈ ઉપાય બતાવો. નાનાં ચાર છોકરાં છે. અને મારો સંસાર ખમડી જશે ! તો તમે કુશળ વૈઘરાજ છો માટે મને આ મુશ્કેલીમાં મદદ કરશો.”

જે નારી ચાર બાળકોની માતા બની ચૂકી છે. પાંચમી સુવા-

વડ મૃત બાલકની થઈ અને લોહી ઝડી બચાવી, તાવ રહેવાથી ખોરાક નહિ લઈ શકવાથી, સુવાવડમાંથી એને માંડ બચાવી, દોઢ વરસમાં નવ મહિના તો શીકાશમાં કાઢયા, એ મોતના દરવાજેથી એણે ડગલું પાછું તો બર્ખું નથી, પરંતુ પાછું વાળી જોયું ત્યાં...

એ ફરી સગર્ભા બની. ત્રીજો મહિનો જાય છે, અને એ તાવ, એ ઉલટી, એ ખોરાક નહિ લેવાવો અને શીકાશ શરૂ થયાં છે. ફરી મોતના દરવાજામાં પ્રવેશવા એ તૈયાર થઈ છે. એમ કહેવા કરતાં ફરી એ આતુર નારીને મોતના દરવાજામાં હડસેલી મૂકવામાં આવી ! કાણે ? એ જ એના વિદ્વાન પતિ, જેણે જવ-તંત્ર હોમી, અમિની સાક્ષીએ શપથ લીધા હતા કે ‘ તારા સુખમાં સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ હું જાગીશ ’

‘ હવે એને બચાવો ! ’ કાણ એને બચાવે ? શ્રીહરી, વૈષ્ણ કે એનો પતિ ?

આતુર નારીને સંગ ન કરી, સમાગમ ન સેવો-એ આજ્ઞાનું ઉક્તંધન કરનાર, પોતાની જાતને વિદ્વાન કહેવડાવનાર અને પોતે જાણી-સમજીને ઝેર આપ્યા પછી, બચાવોની ખૂબા પાડનાર બાવા ખૂની પુરુષોને શાની શિક્ષા આપવી જોઈએ છે ? એને માટે છે કાઈ ન્યાયમૂર્તિ ?

દર વરસે હજારો નારીઓનાં રીયાતી રીયાતીને આ રીતે, ખુદ્દા શબ્દમાં કહીએ તો ખૂન કરવામાં આવે છે, લાખો સ્ત્રીઓ સુવાવડમાં મરે છે અને એને મારનાર એનો વહાણસોયો ભરથાર શૈયાભાગી બનીને એની જીવનચિનગારીને ફૂંક મારી ઓલવે છે. એનો વિચાર-ન્યાય કાણ કરે ?

નારી મને તેવી બળવાન હોય તોયે હજી પુરુષ આગળ એ પામર બની રહી છે. માનવીને સંસારમાં સઘળી વસ્તુ કરતાં પોતાનો આત્મા વહાલો હોય છે. હજારો સ્ત્રીઓ કેવળ પરાધીન અને નિર્બળ

બની પોતાની કાયાને છુદાવા દઈ, આત્મચાત કરે છે તેની પાછળ 'પતિને કાંઈ નારાજ કરી શકાય ?' આટલી જ મનની નિર્બળતા એને શત્રુના મુખમાં ધકેલી મૂકે છે.

આતુર નારીથી સમાગમ ન સેવો, આ સૂત્રને વળગી રહી, પુરુષની જાતિ તેનું પાલન કરે તો હજારો નારીઓનાં ખૂન થતાં બિલકુલ અટકી જાય અને એ પ્રજાપરાધરૂપી પાપથી પુરુષો મુક્તિ મેળવે.

નાકામાં નાન્યકામા સ્ત્રીયં વ્રજેત્ ।

જે સ્ત્રી-પુરુષ સાથેના સમાગમની ઈચ્છાવાળી નથી, અથવા જે સ્ત્રી અન્ય પુરુષની કામનાવાળી છે તેવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરો.

આ જન્મે પ્રશ્નો જરીક વધુ ચર્ચા અને વિચારણા માગી લે છે. બળવાન પુરુષ-માતેલો પુરુષ સ્ત્રી ઉપર સત્તાની રૂઢિએ, સ્ત્રીને પોતાથી ઉતરતા દગ્ગજની માનનારો પુરુષ, તેની સ્ત્રી, પુરુષકામનાને ઇચ્છે છે કે નહિ એ જાણવા યાન કરે છે ખરો ? અને કરે છે તો એવા કેટલા પુરુષો હશે ?

આ તો વ્યક્તિ વ્યક્તિના અંતરંગને પ્રશ્ન છે, એની ચોક્કસ સંખ્યા ન કાઢી શકાય એ કબૂલ કરીનેય અનેક નર-નારીના અંતરના ઉંડાણ વાંચકોનો જેને પ્રસંગ મળ્યો છે એ પૈકીમાં હું મારો અનુભવ કહું તો એમ કહી શકું કે થોડાક અપવાદરૂપ સ્ત્રી-પુરુષને બાદ કરીએ તો નવાણું ટકા સ્ત્રી-પુરુષોના જોડામાં પુરુષ એ જ્યારે સ્ત્રીને ભોગવવાની ઈચ્છાવાળો થાય છે ત્યારે એ જરીક અટકીને સ્ત્રીને પૂછતો નથી, કિંવા તેના દિલના ભાવ વાંચવાને ધોરે બનીને કામવેગને રોકવા જેટલી વિવેકશક્તિવાળો થઈ કે રહી શકતો નથી.

થોડીક સમજ સ્ત્રીઓને બાદ કરીએ તો ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાની ઈચ્છાની પરવા ક્યાં સિવાય પતિ એટલે પરમેશ્વર, તેની ઈચ્છાને

સર્વોપરિ માની, તેનો ઇચ્છાને અને કે કમને આધીન થઈ તેને નારાજ નહિ કરવાને સ્વાર્થથી કરી દઈ, પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કર્યું એમ માનતી નારી, ઇનકાર કરતી હોય એમ કહી પણ ખનતું નથી. એક પછે કેવળ બહુકદષ્ટિ હોય, ખીજા પક્ષે બહુ બનીને રહેવાની સમજ હોય, એવાં-નર-નારીના વહેવારમાં આ સત્યમાં રહેલા વિવેક જાને વિનય, એમાં સમાયેલા ગર્ભિત જાવ તરફ વિચાર થાય તો !

જે સ્ત્રી સહચાર ઇચ્છતી નથી, અર્થાત્ તેનાં તન કે મન-એકે પ્રદેશમાં સહચારનું સ્ફુરણ નથી, કામની વાસના નથી, પુરુષ સેવવાની ઇચ્છા નથી, એવી સ્ત્રી સાથે સહવાસ સેવીને પણ પુરુષ શું મેળવવાનો ?

કામચલાણ તો પોકારીને કહે છે કે જો સ્ત્રી કામચલાણ ન બને, એનાં દેહ, મન અને પ્રત્યાગિમાં કામનો અર્વિજાવ ન થાય ત્યાં સુધી તેના દેહ સાથેનું મિશ્રન એ મગ સાથે મીઠાળા ખાંધવા જેવું છે.

પરંતુ આ સત્ય કયા અને સ્ત્રીર-ધર્મનો ઉદ્દેશ જેમાં ભારેભારે સમાયો છે તે સૂત્રોને પુરુષો સમજતા હોય ત્યારે ને ! જેમની વાસના એ જ બળવત્તર કામના હોય, અને હવસખોરી એ વેગનું કારણ હોય એમનો સ્વપત્ની સાથેનો સહચાર એ સાચો સમાગમ ન કહી શકાય, પરંતુ સ્વપત્ની બ્યભિચાર કહેવાય અને સહવાસમાં મોટા ભાગે પુરુષ સ્વેચ્છાએ આવે સ્વપત્ની-બ્યભિચાર કરી રહેલો જેવામાં આવે છે. એનું ફળ એ છે કે નારી તનથી નિર્માલ્ય, મનથી ખીકણ, સ્ત્રીરથો રોગી અને અનિચ્છનીય બાળકો : જે બાળકો કદરૂપાં અને કંટકસમાં બને છે અને તેનો સંસાર 'સુધાકર' ના બદલે વિષાકર બની રહે છે. પુરુષો આ સૂત્રને સમજીને દારોપમન માટે શૈથ્યા ઉપર પગ મૂકતા કયારે બનશે ?

ખીજું સૂત્ર જાન્ય કામાં : અન્ય પુરુષની કામચલાણી મત્ની શું હોઈ શકે ?

આ પ્રજા અતિ વિકટ છે અને એવી સાથે પરણી પાતી તરીકે ઘેર આવેલી નારી અન્ય પુરુષની કામનાવાળી છે કે કેમ તે જાણવું અતિ દોષલું પણ છે.

છતાં પરણી ચૂક્યાં પતિ મેળગ્યો, જન્મતની દૃષ્ટિએ ધર્મ અને નીતિથી એક પુરુષની થઇ ચૂકેલી ધર્મનારી મનથી પણ કોઈ અન્ય પુરુષને ભજતી હોય એના દાખલા નથી બનતા એમ ન કહી શકાય.

જે વખતે બાળલગ્નની પ્રથા હતી, કુમારી કન્યા હજી સંસાર અને પતિ એ શું છે તે નહોતી સમજતી, તે કાળમાં સ્ત્રી કદાચ સાસરે આવી, પતિ તરીકે પુરુષને ઓળખતી થઇ એટલે અન્ય પુરુષ કેવો હોય તેના તેના સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન હોય તો પછી અન્ય પુરુષને ભજવાની વાત ક્યાં રહી ?

આજે એ જમાનો નથી. આજે તો કન્યાઓ કેળવણી લે છે, મોટી ઉમરની થાય છે, કોલેજમાં જાય છે. સ્વતંત્ર રહે છે, પુરુષ સાથે પરિચયમાં આવે છે અને પુરુષની સાથે મૈત્રી કરીને વિચરે છે.

સાપ્રત સમય આ માગે વહન કરી રહ્યો છે. એથી જ હવે કન્યા પોતે જ પોતાને લાયક મનપસંદ પતિ શોધી લે એવી ભાવના સમગ્રણુપૂર્વક સમયને અનુસરીને અપનાવાની જાય છે. જ્યારે જૂની રૂઢિબદ્ધવાર્ષ મર્ષ છે. સ્ત્રીઓનું સ્થાન બદલાયું છે, ત્યાર કન્યા લગ્નની બાબત પણ પોતાને હસ્તક લઇ લે એ બાદું નથી. એટલે જ્યાં તેનું મન બંધાય ત્યાં શરીર પણ બંધાય. પરંતુ જે ઠેકાણે જૂની અને નવી પ્રથાનો શંભુમેજો થાય છે ત્યાં મન અને તનના પતિ જુદા જુદા નિર્માણ થઇ જાય છે અને વિચવાદ જન્મ પામે છે !

કન્યાકાળ અને જુવાનીમાં સ્વતંત્રપણે વિચરતી યૌવના ક્યારેક સહજ સ્વભાવે કોઈ પુરુષ સાથે મૈત્રી સાધે છે; મૈત્રી બંધાતાં એ વિકાસ પામે છે અને એમાંથી કોઈ મનઃગમતા યૌવનધારી નરમાં એનું મન ખૂંચે છે, અને એની સહચરી બનવાની ઇચ્છા જન્મી થઈ મનના બધા પ્રદેશોને શોધી લે છે, ધીરે ધીરે એણે પસંદ કરેલા પુરુષને મેળવવા અને લગ્ન કરી લેવા એ પ્રયત્ન આદરે છે.

પરંતુ તેના માટે એટલી હદે સરલતાએ માર્ગ વિશુદ્ધ હોતો નથી. એના લગ્નજીવનમાં કુળ અને કેડી, કુટુંબ અને માતાપિતાની ધ્રુવ આડે આવે છે, અને ક્યારેક એ એના મનના નિર્ધારમાંથી નિશ્ચયમાંથી, દિલ આપી ચૂક્યા પછી પાછી ફરે છે અને એને કોઈ અન્ય પુરુષ સાથે લમથી જોડાવું પડે છે.

સમાજ, કુટુંબ અને પ્રજાલિ તથા માતાપિતાની માન્યતા સામે મક્કાતે નહિ ઉઠી શકનારી જીવાન કન્યા પોતાનાં દિલ અને દિમાગને છુદી નાખીને પણ જ્યારે અન્ય પુરુષ સાથે લમથી જોડાય છે ત્યારે તેને લમના હકોને-ફરજને તાબે થઈ શરીરને તો લમથી જોડાયેલા પતિને અર્પણ કરવું પડે છે પણ :-

‘મનડાનો માલીક બીજે ને

તન બીજે સોંપાય :

એ જીવન કેમ જીવાય ?’

એ કવિની પંક્તિઓના જેવું એનું જીવન નિરસ અને શુષ્ક બની જાય છે.

ઉપરની હકીકત એ કોઈ કાવ્યની પંક્તિઓ નથી, પરંતુ આજનાં નવજીવાનોનાં ચર્તા લોકોમાં કેટલાંક અંદરથી સળગતાં ભવ-સ્થાનો છે અને આજના સુધારક સમાજમાં અંદરથી સળગતી અને બહારથી પત્ની બની આવેલી નારીનું જીવનવહન સાથે હાથુંફર ગળ્યા જેવું બને છે. આ જ વર્ષમાં એક કેસ મારી પાસે આવેલો. એની પૂરી વિગત સાથેની હકીકત હું વાચક પાસે અહીં રજૂ કરવા માહું છું :

મારી ચિકિત્સાનું ક્ષેત્ર મુંબઈ અને અમદાવાદ છે, એટલું આપ જાણશે તો ઘણું છે. એ બે શહેર વૈદ્યમાં એક શહેરના ખાનદાન કુટુંબનો આ કિસ્સો છે. આટલી આજબ આઘ્યા પછી અમુક વ્યક્તિના ખાનગી બોતા જે મારાથી જાહેર ન થાય તે વિષે-નામ અને સ્થાન વિષે આતુર ન બનશે.

ચોક્કસ વરસના એક જુવાનને મારી પાસે લાવવામાં આવ્યો, જેનો બાન, મરીને તંદુરસ્ત, પૂરાં ખીસેલાં અવયવો, પરવાળા જેવા હોઠ અને સુવાળો, સુખી એનો દેહ. નમ્રો અને નમ્ર શિષ્ય રૂપાળો યુવાન: મારી પાસે લાવીને તેને બેસાર્યો. એની દવા કરાવવાની હતી. એ માટે એના વડીલ મારી પાસે તેને લઈ આવ્યા હતા.

કરોડ એ હતી કે જ્યેષ્ઠ મહિનાથી છોકરા ધીરે ધીરે ઓછાબોલો થતો જતો હતો. ન્યારે જુઓ ત્યારે મતિ અને ક્રિયાશીલ બનીને નતમસ્તક બની બેસી રહે, એનો ચિત્તપ્રદેશ કશું કાર્ય જ ન કરતો હોય તેવો જણાય, અને ઘરનાં માણસો બે પ્રેરણા આપે અને કાંઈ કહે તો એ કાર્ય કરે.

પથારીમાં સુતો હોય તો ઉઠે જ નહિ. 'ભાઈ, ઉઠોને, દાતણ કરો.' કહેતાં તે ઉઠી દાતણ ધરી બેસી રહે. દૂધ પાસે ચૂકે પણ પીએ નહિ, 'ભાઈ, દૂધ પી લ્યોને.' કહેતાં એ દૂધ પીએ અને બેસી રહે. 'ભાઈ નહાઈ લ્યોને.' કહેતાં તે નહાઈ લે. 'ભાઈ જમી લ્યોને.' એમ કહેતાં જમે.

સાંજ સુધી કાંઈ એને ઉઠવાનું, દાતણ કરવાનું, જમવાનું ન કહે તો એ પથારીમાં પડ્યો રહે, કાં બેસી રહે. એટલે તેને ઇચ્છાશક્તિ અને ઇતેન્નરી, લાગણી અને રુચિ જેવું કશું રહ્યું નહોતું. એને પૂછવામાં આવે કે 'શું થાય છે તમને?' તો એ કહે: 'કાંઈ થતું નથી.'

'તો તમે આમ શન્ય કાં બેસી રહે છો?' તો એ પૂછનારને કહે કે 'એમ જ.'

એક જગ્યાએ જોઈ રહે. ચહેરા કાંઈ લૂંટાઈ ચૂકેલો, પરવારી બેઠેલા જેવો લાગે. એ પતિ મરી જતાં વિધવા થઈ ચૂકેલી જુવાન નારીના ઉદાસ, વિહ્વળ અને શન્ય ભાવ જેવો. ચહેરા ધારણ કરનાર જુવાનને મારી પડ્યો બેસારવામાં આવ્યો, મિનિટો સુધી એ એનો ચહેરા જોયા કર્યો, નાહી જોઈ લીધી, કાંઈ દોષાધિક્યવાળા

નાડી નહોતી. નમણો દેહ અને રતુ'બકુ' મોઢુ. ભરાવદાર અને તેજ-સ્વી આવો રૂડો નવજુવાન ખીજું દશુએ ખોઈ ખેઠો નહોતો. માત્ર તેના દિલમાં રહેલી જીવંત એવી જીવનની રસકૂપી ફૂટી ગઈ હતી અને એ ચિત્તવિકૃતિનો અર્ધ'પાગલ હતો. એ તો પછી બ્યારે હું નિદાન પછી માનસશાસ્ત્ર તરફ વળ્યો અને એના જીવન-વ્યવહારમાં ઊંડો ઉતર્યો ત્યારે જ મને સત્ય ખીના સાંપડી. એ હકીકત આપને આ પ્રસંગ સાથે અંધમેસતી લાગશે, એટલે આગળ વિગતે કહીશ.

એના પિતાજી કહેના: વૈષ્ણવ, કોઈ દિવસ આગસ તો એના અંગમયિ નહિ, એટલો આનંદી અને ઠાવકો છોકરો. મારે એને કહીયે કાંઈ કહેવું પડ્યું નથી, તેમ કહેવું પડે તેવાં દુર્લક્ષણો એનામાં જોવામાં પણ નથી આવ્યાં. આજે તો જુવાનીયા કેટલા રખકુ હોય અને નહિ એવા ફેલફિતુર કરે, બાઈમધો અને નાટક સિનેમામાંથી નવરા ન થાય. રોજ-મ-રોજ પૈસા માગવા અને ઉડાડવા જોઈએ. મારો આ છોકરો એટલો કલ્લાગરો અને શાણો કે એની વિરૂદ્ધ એક પણ દિવસ પણ મને કશો પણ વિચાર સરખોયે આવ્યો નથી.

‘પણ કોણ જાણે આ.....નાં ગમે બધા સંધ બેળા..... મમા ત્યાંથી આવ્યા પછી બસ, દિવસે દિવસે શૂનકાર બનતો જાય છે. જેમ દિવસ જાય તેમ બસ વધતું ચાલે છે. હવે તો અમને કાંઈ સૂજતું નથી. કોઈ કારણ છે કે ચિત્તભ્રમ વાયુ છે ? પણ ચિત્તભ્રમ વાયુ થવાનુંયે કારણ તો હોયને, બાઈ સાહેબ ! તમે હવે આનો હાથ ઝાલો ને સારો કરો. આ એકતો એક છોકરો અધિજાની એક આંખ જેવું છે, આપુજી, હવે તમારા શરણે સમજો.’

મેં પૂછ્યું: ‘કાકા, હવે એ બધું ઠીક, પણ આ બાઈનાં લમ ક્યાં છે ?’

‘હા, બહસાબ ! લમ થયાને તો-ત્રણ વરસ થયાં. પણ વહુ જ મહિનાથી ઘેર રહેવા લાગેલી છે. પણ એમયિ આ છોકરાનો જીવ નથી ચોટતો. એ ઘરમાં હોય તો આ બહાર આવે ને વહુ બહાર આવે તો એ ઘરમાં જાય.’

‘તમારે તો વહુ લાજ કાઢે એવો રિવાજ નથી ?’

‘જરીકે નહિ. અમારે તો બધાં બેઠાં બેસે, બોલે, ચાલે ને આનંદ કરે.’

‘વારૂ, ત્યારે વહુ સાથે બાઈ બોલે ચાલે કે નહિ ?’

‘એ તો બિચારી ધણાય પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ એવો હઠીલો થઈ ગયો છે. જાણે માટીનું ઢેપું ! બસ, બેઠા જ રહેવું. કોઈની સાથે ન બોલવું ન ચાલવું.’

‘હા, ત્યારે કોઈની સાથે એને વાતચીત કરવી જ નહિ, એમને ?’

‘ના, એક અમારો ગુમાસ્તો છે કની, એ આવે તો એનું પૂછવું, જવાબ આપે અને વાતો કરે તો યે એની સાથે.’

‘તમારા ગુમાસ્તા એ પેલા જમનાદાસ તો નહિ ?’

‘હા, એ...એ... આપ ઓળખો છો ખરા.’

‘હા, એ બાઈ અને એમનાં પત્ની બંને મારાં દરદી તરીકે ઘણો વખત સારવાર કરાવી મળ્યાં છે. અને અહીં બાળુમાં જ રહે છે. ખરું કે ?’

‘હા જી.’

‘તો જરી એમને બોલાવી લાવો.’

જમનાદાસ આવ્યા.

‘જમનાદાસ ! જરા રોક સાહેબના દીકરાને એકાદ અઠવાડિયું તમારે ત્યાં રાખશો, એટલે મને જાણવા મળે અને નજીક એટલે દવાદારની સુગમતા પડે.’

‘બલે, સાહેબ ! એમ કરીશું.’

અને મેં માથાજી સાથે લેવા માટે મોતીપીપીનાં પડીકાં આપ્યાં તથા રાત્રે લેવા માટે સર્પમંઘાદિ વટી આપીને વિદાય કર્યાં.

બીજે દિવસે બાઈને લઈને હું અંદર મારા તપાસરૂમમાં ગયો. બાઈને સુવાર્યાં અને મીઠી મીઠી વાતો કરવા માંડી. એક

દલાક એમને ઠીક રીતે વાતોમાં વળગાડ્યા અને પૂછું તેનો સાચો અને સીધો જવાબ આપવાને માટે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એ તલમાં તેલ ન જોયું. અને પછી જમનાદાસને કેટલીક સૂચનાઓ આપીને ખેંચીને વિદાય કર્યા.

પાગલ, ઉન્માદ, ચિત્તવિક્ષમનો આ દરદી નથી. નાહી અને એનું વર્તન કોઈ પાગલ દરદીનાં લક્ષણો તરફ લઇ જતું નથી. છતાં છોકરો શન્ય લૂંટાયેલા કાં છે ? વળગાડ હશે !

વળગાડ હોય તો જુતોન્માદનાં કાંઈક લક્ષણો તો હોવાં જોઈએ ના ? એ પણ નથી. ઘાઈ લડયું નથી. જુભારમાં હાર્યો નથી, બાપ ખારથી રાખે છે, પૈસાનો તોટો નથી. મા નથી પરંતુ પત્ની તો છે ને !

પણ પત્ની...આવા વિચાર મારા દરદી માટે આવતા હતા, લાં જમનાદાસ આવ્યા.

‘કાં, જમનાદાસ ?’

‘હાજી, હું બાઈની વહુને પણ મારે ત્યાં લઈ આવ્યો છું. રાત્રે પ્રથમ ખીઝીક રમતાં હતાં, પરસ્પર ભેડે ચઢીને. બાઈ એમની તરફ જુલે છે, પરંતુ બિલાડીની ખીઝથી સળગા ઉઠેર ઘંટીના ચાળામાં ફાળા વીણતો હોય અને જેવી નજર મંડાય તેવી નજરે.’

‘હું, પછી ?’

‘પછી ગરમી હોવાથી અગાસીમાં ઉપર સુવા મયાં, અમે એ જણ્યા અને એ એ જણ્યા એક જ પકિતમાં પથારીઓ. પણ દરેક નારી પોતાના નરની નજીક સુવે એવી ગોડવણો.’

પછી સૂતા ?

‘નાજી, બાઈની વહુ એકનાં બે ન થયાં, અને એમની જોડે ન સૂતાં. બાઈએ તો કશો વધો નહોતો લીધો.’

‘ત્યારે બાઈ તમારે ત્યાં આવ્યા પછી જરા બોલકા અને ચોક્કા આનંદી બન્યા હાગે છે.’

‘હાજી, કો તો આપની દવા લે છે ને! શેક થયું કહેતા હતા કે બાઈના મગજ ઉપર હવે સારી અસર થઈ છે.’

‘હા બાઈ, હા. દવાના તો સારા પ્રતાપ; થયું એક બીજી ગોઠવણ થઈ ચકરી!’

‘હાજી, બની ચકરી.’

‘તમારા પત્ની નિષ્ક્રિય તો નથી ને? મારા સ્વયં પ્રમાણે બાઈના વડેનું દિલ બળવા પ્રયત્ન કરીને કાંઈ બળી શક્યા છે?’

‘ના હ, ખાસ કાંઈ નવાનું મુઠો હાથ લાગ્યો નથી.’

‘વારૂ, આજની ગોઠવણ થઈ ગયા પછી આવતી કાલે ફરી બાઈને લઈને આવજો.’

પોંજ દિવસે તે લઈને આવ્યા. મેં બાઈને તપાસ રૂમમાં લીધા. પ્રથમ કરતાં જરીક વિશ્વાસ, જરીક બોલતા બણાયા.

બહાર આવી પ્રથમ જમનાદાસની બુજાની લઈ લીધી: ‘રાત્રે કેમ બન્યું?’

‘હા, માત્ર અંદર બન્ને પતિ પત્ની પથારીના બન્ને છેડે બુદી બુદી દિશામાં પડ્યાં વાળી મૂકી રહેલાં.’

‘સવારે તમારી પત્નીની તપાસમાં બાઈની વડુએ શો બચાવ આપ્યો હતો?’

તેણે કહેલું કે તમે તો કેવાં છો! દરેક ધણીધણીવાળી દુનિયામાં કેમ વર્તે છે? એમ...પણ...આંધું બધું પૂછ્યા કરવાથી શો લાભ થશે? તમારા બાઈનું ખસી ગયેલું ઠેકાણું આવશે?’

‘વારૂ, ત્યારે તમે બહાર બેસો, હું જરા બાઈ સાથે વાતો કરી લેઉં.’

‘કેમ, હવે બીજા આવે છે ને બરાબર?’

‘હાજી.’

‘જમનાદાસને ત્યાં બાકુલના ધર કરતાં મગ પડે છે, નહિ?’

‘બધે સરખું.’

‘કેમ વળી ! અહીં તો તમે ચાર જ જણાં એટલે ચોર આનંદ આવે. કેટલીક છુટ પણ મળે.’

‘બધે સરખું.’

‘એટલે તમને તમારી સ્ત્રી નથી મળતી, એમ જ ને ?’

‘એવું કાણ કહે છે ?’

‘તો પછી તમે હસીને બોલતા નથી, વાત વળતા નથી, આમ અર્ધપાગલની માફક બેસી રહો છો. દામ-દામ ને દામ બધું છે. અ.વું ગુલાબના ફૂલ જેવું માણસ તમને મળ્યું છે. તમને એવું શું દુઃખ છે તે કહેશો ને ?’

‘કશુંયે નહિ.’

‘...દાસ ! તમે જરા ડાહ્યા થાઓ. તમારા મનનો બાર હળવો નહિ કરો તો રફતે રફતે તમે તદ્દન પાગલ થઇ જશો. મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને શું છે એ તમે મને કહો. બધી હકીકત મારા જાણવામાં આવી છે. તમારી ધમ્મજા નહિ હશે તો હું તમારા બાપુજીને નહિ કહું અને આપણે જુદો માર્ગ લઈને તમારા મનનું સમાધાન થાય તેમ કરીશું. તમે પાગલ તો નથી, પણ તમારા દિલ ઉપર કોઈ કારમી ચોટ છે. સત્ય કહો, શું છે ?’

‘તમે બાપુજીને નહિ કહો ?’

‘નહિ, ચોક્કસ નહિ કહું.’

‘હા, એ આવી, એકાંતિ રહ્યાં, મળ્યાં, મારા અનેક પ્રયત્નો છતાં એ ન તો...ન એકની એ થઇ.’

‘વારૂ, તમે જાઓ.’

કલાક પછી બાઈની વહુ અને જમનાદાસનાં પત્નીને મેં બોલાવ્યાં, એકાંતમાં બીધાં.

બાઈની વહુને પૂછવા માંડ્યું.

જવાબમાં બાઈ...બાઈ...ઉફ—

હું તો આશ્ચર્ય પામી ગયો, સેંકડો સન્નારીઓ, કુળવધૂઓ,

જીવાન કન્યાઓ મારા પરિચયમાં હઈ અંગે માર્ગ મેળવવા અંગે, આવે છે, મળે છે. પરંતુ આ બાઈની વિચિત્રતા ઉપર મને જરા આશ્ચર્ય થયું.

આ હકીકત બન્યા પછી નનામું એક પોસ્ટકાર્ડ જમનાદાસ ઉપર આવ્યું તેમાં દર્શાવ્યું હતું:

‘તમે.....ની જે રીતે છેડતી અને ઉલટતપાસ કરી રહ્યા છો અને જે માર્ગ લઈ રહ્યા છો તે ખતરનાક છે. તમે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જશો. પરતાવું પડશે. આગળ વધતા અટકો.’

જમનાદાસ એ કાર્ડ લઈને મારી પાસે આવ્યા. મેં કહ્યું: ‘હવે બાઈ અને એમનાં ધણીમાણીને બંગલે મોકલી આપો.’

પછી શેઠને બોલાવીને મેં કહ્યું: ‘શેઠ ! તમારો દીકરો સારો થવો દફિન છે.’

‘બહુ ભારી રોગ છે, સાહેબ ?’

‘રોગ તો ભારી નથી, પણ એ રોગ બ્યાંથી આવ્યો છે એ માર્ગ બહુ વિકટ છે. કદાચ બાઈનું કાસળ પણ એક દિવસે.....’

‘હેં ! એમ તમે શાથી...’

‘એ બધું હું ચારે પાયા એકઠા કરીને કહી નથી શકતો, પરંતુ જેનો સમય આવે તમે પોતે જાણી શકશો; સાવધાન થઈને રહો અને બાઈની ઉપર જરીક સાવધાની રાખજો, બેગી બાઈ ઉપર પણ...’

પંદર દિવસે શેઠ દોડતા મારા સુવાના ટાઈ મે સુવાના રૂમમાં આવી કહેવા લાગ્યા :

‘વૈદ્યરાજ ! તમને લાખ લાખ ધન્યવાદ. છોકરો હતો તેવો બુધરા જેવો થઈ ગયો.’

‘ત્યારે તો દવા બરાબર અસર કરી ગઈ, એમ ને ?’

‘દવાના તો સારા પ્રતાપ, પણ સાહેબ ! એની વહુને પીયર મોકલી હતી ત્યાંથી એ.....કારીગરને લઈને નાસી ગઈ. છોકરો

પાગલ ચર્ચ ગયેલો તેની પાછળની તમારી શોધ સાચી નીવડી ?

આ પ્રકરણ આટલેથી પૂરું કરી વાળું. કારણ કે પેપર ચઢેલી ખીનાનો વધુ સ્ટ્રીટ કરતાં વ્યક્તિઓ પરખાઈ જાય અને આવેલા કેસની ઇજ્જત કરવા ખાતર મારે વધુ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

મારો મુદ્દો છે : નાન્યકામાં સ્ત્રીયં વ્રજેત્ ॥

સુતારતી કન્યાઓ કાલેજમાં જાય એટલે કહે છે કે એનું મન ક્યાંય જોડાઈ જાય, પણ જુવાન કન્યાઓને કાંઈ ધરમાં મુરી રખાય છે ? દરજીને ત્યાં કપડાં નાખવા જાય, સોનીને ત્યાં ઘાટ લેવા-આપવા જાય, પીંજરાને ત્યાં ગાદલાં ભરાવા જાય, અને હાલ્ટ બંગડી ખરીદવા કે પાણી ભરવા ફૂલે-નદીએ તો જાય જ ને. પણ આ જવું અને આવવું એ શોધાય નહિ, અને પરાધીન આપણે ક્યાંમુઘી રાખવી ? છતાંયે લેખસ્થાન વિષે જે માખાપ સગમ નથી તેમાં આ રીતે મન બંધાઈ જાય અને પારણુમ ઉપર કહ્યું તેવું કદાચ આવે.

હમેશાં કે વારંવાર દૂધમાં મશેળી ઝેર નથી નાખી જતી, છતાં દૂધને ઢાંકીને રાખવું સારું. એમાં આપણી દૂરંદેશી છે, મશેળી પર આરોપ મૂકવા ખાતર નથી.

ખડકીની સાંકળ શેજ રાત્રે વાસીને સૂઈ જવામાં શેજ ચોર મથી આવેતો પણ આપણું સંભાનપણું છે.

જુવાન કન્યાઓ બધી કે બધી જગ્યાએ ઊતરાતી નથી. છતાં આશ્વર્તા ઈશ વાગી પણ જાય અને આ રીતે બંધાઈ ચૂકેલી નારી લગ્ન પછી પતિ સાથે દિલ નથી જોડી શકતી. આવી નારીઓ અન્યની કામનાવાળી દેહી શકાય. એવી નારીને સેવન કરવાનું દારોપ-મમન પ્રકરણ રપટ ના કહે છે. નાન્યકામામ્ ।

સત્ય બનેલી ઘટનાનો જે કિસ્સો મેં આપ્યો, એ તો માનો કે લેમ થયા પહેલાં અન્ય વિષે દિલથી દારવાઈ ચૂકેલી એક અણુ-સમજી જુવાન નારીની ખીના છે. પરન્તુ ઘમંજીવનને વર્ષો થઈ

મયા પછી પણ કોઈ વખત નારી અન્યની કામનાવાળી થાય છે. એ હકીકત પણ ઉવેખવા જેવી તો નથી જ. બધે જીવનની સુશો-
ભિત યજ્ઞાયે જતી ઇમારતમાં એથી સુરક્ષિત થ'પાય છે અને એના
એવાથી સુચવતી હકીકતનો એક ફિસ્સો પ્રથમ 'લોકનાદ'—અમદા-
વાદમાં અને પછી બહુરૂપીમાં તેની ઉપરથી પ્રગટ થયેલો, જે
અત્રે અક્ષરશઃ એટલા માટે 'ઉતાડ' છું કે એ પ્રાઈસર, પોતાના
પત્રમાં રહી રહેલા અંતરની અદ્ય વેદના પ્રગટ કરી છે. એ વેદના
ઉત્પત્તિ થવાનું કારણ માત્ર પોતાની અર્ધોગિની અન્યકામવાળી બને
છે તે જ છે. મારા વિષયને અધ્યેસતો આ આગે ફિસ્સો અત્રે
ઉતાડ' છું:

પ્રાઈસરના અંતરની મૂંઝવણ

નાચિનો પત્ર મારા ઉપર આવેલો તે જોવો ને તેથી પ્રગટ
કરવા મોકલું છું:

‘મારી હકીકત સાંભળશે ? આજ પાંચ વર્ષથી હું પીડાઈ રહ્યો
છું. અત્યારમુધી ખૂબ સહન કર્યું. હવે સહન નથી થતું. તમારી
આગળ હૃદય દાલવું છું. મારા દુઃખનો ઉપાય તમે કરી શકવાના નથી
હું એ જાણું છું. પણ કોઈની આગળ હૃદયની વશળ બહાર દાલવાથી
તેટલો વખત અંતર જરા હળવું થાય છે. એ માટે તેમ જ કદાચ
નિરાશાને તળાઈ પહોંચેલો હું આત્મધાત કરવાનું સંકલ્પ કરી હઉં
તે પહેલાં કોઈને પણ મારી સાચી હકીકત જણાવતો જાઉં એ
હિતુથી આ પત્ર તમને લખી રહ્યો છું. તમે મને ઓળખતા નથી,
પણ હું તમને નામથી સારી રીતે જાણું છું અને મારા અંગત ચિત્રો
કાઠ છે નહિ. એટલે તમને જ આ પત્ર લખવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું
છે. ત્યારે હવે સાંભળો મારી કથા:-

‘હું કોલેજમાં પ્રાઈસર છું. લગભગ પીસ થીસ વર્ષથી એ જ
કોલેજમાં કામ કરતો આગ્યો છું. મારા શિક્ષણના વિષયમાં ખૂબ રસ
છે-હતા. હવે તો જગતના કોઈ વિષયમાં મને રસ રહ્યો નથી. મારા

વિષયને અંગે મેં બહુ જ વાંચ્યું છે. અને મારા વિદ્યાર્થીઓને તેનો ખ્યાલ લાગ આપ્યો છે. મારા વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઘણા અત્યારે સારી સારી જગ્યાએ નોકરી ધંધે લાગી ગયા છે અને કોલેજનો તેમનો મારી સાથેનો નિકટ પરિચય હજી પણ જાળવી રહ્યા છે. નોકરીનો પગાર સારો હોવાથી તેમ જ મારા કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોવાથી હું મારું જીવન સુખ-સગવડ અને કાંઈક વૈભવ સાથેનું અત્યાર-સુધી ગુજારતો આવ્યો છું. ઇંગ્લેન્ડમાં ત્રણ વર્ષ મેં મારા વિષયનું બહુ પ્રખ્યાત કોલેજમાં શિક્ષણ લીધું છે. અને છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં હું બે ત્રણ વખત યુરોપ તથા અમેરિકા જઈ આવ્યો છું. મારું પોતાનું મકાન છે, નોકર-ચાકર છે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન છે. તંદુરસ્તી અને જીવનની સુખ-સગવડો મને હમેશા મળતી રહી છે. સંતાનમાં મારે એક પુત્રી છે, તે હાલ કોલેજમાં પહેલા વર્ગમાં અભ્યાસ કરે છે. પુત્રી ઘણી ચંચળ, તંદુરસ્ત, સારા સ્વભાવની અને મારા ઉપર અથાગ સ્નેહ રાખનારી છે. મારી પત્ની મારું બહેલી અને સારા ગણાતા કુટુંબની છે.

‘આ પ્રમાણે જીવનમાં જે જોઈએ તે મારે છે; તો પછી મારે દુઃખ શું છે તે તમને સહજ પ્રશ્ન થશે. પાંચ વર્ષ અગાઉ તો મારે કાંઈ જ વાતનું દુઃખ નહોતું, મારું જીવન અત્યંત સુખી હતું. પરંતુ છેલ્લા પાંચ વર્ષથી મારા જીવનમાં રાહુની દશા બેઠી છે. હું ઇંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મારી સાથે કોલેજમાં એક બહુ ભુદ્ધિમાન, તેજસ્વી અને ખૂબ સારા સ્વભાવનો મળતા-વડો હિન્દી વિદ્યાર્થી હતો. કોલેજમાં અમારો પરિચય થયો અને થોડા જ વખતમાં અમે મિત્રો બની ગયા. અમારી મૈત્રી બાદ બનતી ગઈ. તે એટલે સુધી કે મારા મિત્રને બીજા પ્રાંતમાં સારી નોકરી મળી હતી ત્યાંથી બે ત્રણ મહિને રજા લઈને મારી સાથે એ ચાર છ દિવસ રહેવા આવે છે, અમે દર વર્ષે ઉનાળામાં એકાદ માસ

સાથે જ હવા ખાવાના સ્થળે જઈએ છીએ. મારો એ મિત્ર મારા કુટુંબના એક નિકટના માણસ જેવો થઈ ગયો છે, એ મિત્ર મારી પુત્રીનો ખૂબ માનીતો હતો. મારી પત્ની પણ એના સહવાસમાં આનંદી રહેતી અને નાના કુટુંબમાં આ મિત્રને લીધે અમારા કૌટુંબિક સુખમાં વિશેષ આનંદ અને ઉત્સાહની પ્રેરણા થઈ હોય એમ એમને સહુને લાગતું.

‘આ પ્રમાણે લગભગ દસ વર્ષ સુધી ચાલ્યું. પાંચેક વર્ષ ઉપર મને જરા જરા વહેમ પડવા માંડ્યો કે મારી પત્ની મારા પ્રત્યે જરા જરા બેદરકાર બનતી જતી અને મારા એ મિત્ર પ્રત્યે વધુ પડતું ધ્યાન આપી, ખાસ લાગણી બતાવતી હતી. મારો આ વહેમ નિષ્કારણ હતો એમ મારા મનને મનાવવાનો મેં બનતો પ્રયત્ન કર્યો, પણ જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ મને મારી માન્યતા ખરી હોવાના પુરાવા મળતા ગયા. છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તો મને એ ખાતરી સહેજ પણ શંકા રહી નથી. મારી પત્ની અને એ મિત્ર પત્રવ્યવહાર કરે છે એની પણ મને પૂરેપૂરી સાબિતી મળી છે. હવે તો મારી પત્ની જરા નફટ થતી જાય છે એમ મને લાગે છે, અંત પોતે બેવફા હોવા છતાં મારા ઉપર એવું વર્ચસ્વ જમાવ્યું છે કે હું જરા પણ તેની વિરૂદ્ધ કહી શકતો નથી. હું કોઈ વખતે મારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે પર્યાટનમાં જઈને છું ત્યારે અગર કોઈ અગત્યના કામે મારે બહારગામ જવું પડે છે ત્યારે એ મિત્ર મારી ગેરહાજરીમાં આવે છે અને મારા વચમાં રહે છે. એના આવવાનો પત્ર આવે છે ત્યારે મારી પત્ની ખૂબ આનંદમાં રહે છે. હવે તો જાણે મારાથી કંટાળતી હોય એવું વર્તન મારી પત્નીનું જોવામાં આવે છે. મારી પત્નીની આ જાતની વર્તણૂંક મારી પુત્રી-હવે એ પણ સમજણી થઈ છે એટલે-ની જાણમાં છે. કારણ એ મારા મિત્ર સાથે માત્ર ખપ જેટલું જ બોલે છે અને પોતાની માતા પ્રત્યે ધીમે ધીમે અણુગમાનું અને તોછડું વર્તન એ બતાવે

છે. મારી તરફનું એનું વર્તન ખૂબ સ્નેહાળ થતું જાય છે અને બંધીવાર હું એકલો ફોફો ત્યારે મારા અભ્યાસખંડમાં આવી મારા સામું નીમ્મ આસુભરીલી આંખે પાછી ચાલી જાય છે. અમે બન્ને હું ધાંડે છું કે એકબીજાની સ્થિતિ સમજીએ છીએ. પણ કાઈ કાઈ બોલી શકતું નથી. મારા ઘરનો બધો બ્યવહાર હમેશની મોકક ચાલ્યા કરે છે. પણ કુટુંબનો આનંદ હવે નષ્ટ થઈ ગયો છે. મારી પત્ની સાથે મારી વર્તણૂક પ્રથમથી જ એવી નમ્ર રહેલી છે, એનું અકિતવ અને વર્ચસ્વ છેક શરૂઆતથી આખા ઘર ઉપર એટલું ભારે રહ્યું છે કે હું બધું જાણું છું છતાં કદી શકતો નથી. મૂંગો મૂંગો સંકલન કર્યું જાઉં છું, વિચાર કરતો જણાય છે કે આ બાબત કંપજ રીતે હેડવાથી લાભ પણ શો છે ?

‘મારા મિત્રને મારા ઘરમાં આવતો અટકાવવા જેટલી હિંમત પણ હું બતાવી શકતો નથી. મારી પત્ની હું ધાંડે છું કે સમજી છે-જાણે છે કે મને બધી વાતની ખબર છે; અને એમ પણ જાણે છે કે એ સ્થિતિ રોકવા જેટલી પણ મારામાં હિંમત નથી ! હું મારા અભ્યાસમાં અને શિક્ષણના કાર્યમાં એટલો બધો આતમીય થઈ ગયો છું કે મારી પત્નીને જોઈતો સહવાસ, જીવનનો ઉલ્લાસ અને મોજશોખ ન કરાવી શક્યો, અને એ બધું મારા મિત્ર જાસે એને મળ્યું. એ સિવાય બીજો કાઈ ખુલાસો હું કરી શકતો નથી. પરંતુ હવે મારા જીવનનો આનંદ, ઉલ્લાસ અને આશા નષ્ટ થઈ ગઈ છે. હું કેવળ હતાશ બની ગયો છું. એટલું જ નહિ પણ મારી વહાલી પુત્રીને જે અનિષ્ટ સંસ્કાર અને ઝેરી વાતાવરણમાં રહેવું પડે છે તે ખાસ લાગે છે. આવતા વર્ષથી તેને બહારગામની કોલેજમાં મોકલી ફોર્સ્ટેસમાં રાખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

‘મારા અંતરનો ઉદ્વેગ, જીવનમાં સર્વસ્વ ફેખાતો અધકાર, જાંઠી નિરાશા અને નીરસતાનું કારણ હવે આપના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે. આત્મચાત સિવાય હવે મારે આટલું કંઈ માર્ગ છે ?

‘ધૂમ’ અને ધાર્મિક ગ્રન્થો પ્રત્યે મારી જરી પણ અભિરુચિ છે જ નહિ. મારા કુટુંબના સંસ્કારમાં અને મારા અભ્યાસ તથા વાચનમાં એ વસ્તુ કદી પ્રવેશ કરી શકી નથી.’

આ આખા કિસ્સામાં “યૌવનનાં કાયસ્થાનો”ના વાચકનું તથા મુદ્દાની ગામત તરફ હું લક્ષ્ય ખેંચવા માગું છું.

પ્રથમ તો હું એ કહીશ કે કોઈ પણ જુવાન સ્ત્રી-પુરુષને મિત્રો હોય તો એ મિત્ર સાથે સહવાસ ક્યાં સુધી કેળવી શકાય ? વંશતા સહવાસને મર્યાદાનું રેખાંકન હોવું જોઈએ કે નહિ ?

આજે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા માટે વિરૂદ્ધભાવ જગાડી “જ્ઞ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ” એ સૂત્રને વળગવાની વાત નથી કહેવાની, અને એ જીવે ત્યાંસુધી તેના પિતા, પતિ કે પુત્ર એની ચોક્કી કરે એટલી હદે નારીને અપમાનિત કરવાનો હેતુ પણ નથી. પરંતુ એક વાત આજના નવજુવાનો પાસે એ મૂકવાની રહે છે કે લગ્નજીવનથી જોડાઈ ગયા પછી પરસ્પરને વફાદાર રહેવા માટે એકબીજાનું બંધાયેલાં છે ખરાં કે નહિ ? જ્યારે લગ્નની વેદી ઉપર એકબીજાંએ તન અને મનથી વફાદારીના સોગંદ લીધા છે ત્યારે એમાંથી એક જો મનની સંચળતાને લાંબને, વા અનેકવિધ પ્રલોભનોથી આકર્ષાઈને વફાદારીને ભંગ કરી, એવફા બનવા તરફ ડગ ભરે, ત્યારે પુરુષ સ્ત્રીનું અથવા સ્ત્રી પુરુષનું એના સખલન તરફ ધ્યાન દોરી એને અટકાવવા પ્રયાસ કરે તો શું એકબીજાંની સ્વતંત્રતા છીનવી લીધી બજાય ? અને એકબીજાંની સ્વતંત્રતા સાથે લગ્નગ્રંથોથી જોડાયેલાં નર અને નારીની સ્વતંત્રતાની કોઈ સીમાનું ચિહ્ન ખરું કે નહિ ?

નવવિચારમતવાદી, નવી કેળવણીથી અંધારેલી માનવસમૂહમાં સ્વતંત્રતાની છૂટછટો વિષે ખેહદ સુધારો થતો બજાય છે. એનાં અનેક વિધિ મિત્રો દોરી શકાય છે.

મારે કેવળ ઓર્થોડોક્સ (પુરાણ મતવાદી) બનીને રોકવાની અને રોકવાની કથનીઓ કહેવી નથી, પરંતુ હું એટલું તો કહીશ

કે વધારે સ્વતંત્રતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી, દરેકને પોતાની છત્તા અને મરજી પ્રમાણે જીવનવ્યવહાર અને જીવનવર્તનની સંપૂર્ણ છૂટ મૂકવામાં આવે છે એવા વર્ગમાં ઉપર ટંકાયેલો પ્રોફેસરનો જે દાખલો છે તેવા અનેક દાખલા અને છે, અને પરસ્પરનો વિશ્વાસ ભંગ કરી, એવફા બનીને પુરુષ અથવા સ્ત્રી અન્યકામ બનતાં જાય છે.

જાન્યકામ્યામ્ સ્ત્રીયમ્ વ્રજેત્ । એ વાક્ય પોતાની સ્ત્રી અન્યની કામનાવાળી હોય તો તેની સાથે ગમન નહિ કરવું, એટલી જ વિચાર-સરણીમાં સમાઈ જતું નથી, પણ જે પુરુષ અન્ય સ્ત્રીની કામનાવાળો હોય તો તેની સ્ત્રીએ એની સાથે ગમન કરવું નહિ એમ પણ ચોક્કસ કહી શકાય. જે સૂત્ર સ્ત્રીને લાગુ પડે છે તે જ સૂત્ર પુરુષોને પણ લાગુ પડે છે અને એમ માનવાને કારણ નથી કે લક્ષજીવનથી જોડાઈ ગયા પછી પુરુષ અન્યકામ નથી જ બનતો.

સ્ત્રી કરતાં પુરુષ વધારે ચંચળ મનવાળો, વધુ બહાર ફરતો અને બટકતો રહે છે. અને એને તો 'બમર'ની ઉપમા આપી છે નારી ઉપર તો અનેક મર્યાદામાં અનેક પટઅંતરો અને હજી બહુ અંશે એના તરફ દેખાણ ઠાવકી નજરે મંડાયેલી હોય છે. શિયળની સાવધાની તરફ હજી નારીનું મમાવ, હિન્દના 'સતીત્વ'ની ઓલવાતી જતી જ્યોતમાંથી એકાદ ચિનગારી-રૂપે જલણું છે. પણ નર-બમર વધુ બ્રામક મનોદશાવાળો અને આકર્ષણ મળતાં હીષનો પતંગ બનવા તરખરાટ મચાવતો, લક્ષજીવનથી જોડાયેલો હોવા છતાં, ક્યારેક એ વફાદારીની લાઠીનેદારી ઓળંગવા આસ્તેકદમ આગળ વધતો જણાય છે; ત્યારે તેનો સાથી-દાર સગમ હોય, અને સ્વતંત્રતાના નામે જે બેદકાર ન બની રહે તો એનું પતન થતા પહેલાં તેનો હાથ પકડી લે છે.

ઉપરાંત એક વધુ વિચાર કરવા તરફ આ કિસ્સો ધ્યાન ખેંચે છે. આપણા પૂર્વકાલીન મિત્રોને આપણી સાથે કે કુટુંબ સાથે કેટલી હદે છૂટ આપી શકીએ ?

સાંપ્રત સમયનો જીવાન વર્ગ દોસ્તીના દાવાને વધુ પડતો સાથ

આપતો જણાય છે. પુરુષ જેમ પોતાના મિત્રો ધરાવતો હોય છે, તેમ સ્ત્રી પણ પૂર્વક્ષીન મિત્રો-મૈત્રિણીઓ ધરાવે છે અને પરસ્પર હળે મળે, જન્ય આવે, વિચારોની આપ-લે કરે છે. એમ કરવામાં કોઈ બીજાઓની શંકા રાખનાર જડમુખા અથવા અજ્ઞાનીમાં ખપે છે.

પરંતુ મિત્ર જ્યારે પોતાના જ મિત્રના ઘરમાં, મિત્રની ત્રીયા સાથે, તેની ગેરહાજરીમાં જતો-આવતો થાય અને અને એવી જ તકનો લાભ લેવા લાગે, ત્યારે તેના ધર્મ અને વફાદારીની રક્ષા ખાતર એને 'ફક જાઓ'નો આહ્વાન પોક્ષરવો કે પછી પ્રોફેસરની માફક ચાર પાંચ વરસથી શંકા આવવા છતાં, મન મારીને સ્ત્રી વિષયગામી બની જવા છતાં ધુ'ધવાયા કરવું ? પોતાના જીવનપરાયમાં હોળી થવા દર્પને પછી સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે માટે, 'મારે સાફ આત્મહત્યા સિવાય બીજો માર્ગ નથી રહ્યો' એમ માની પરાંગમુખ બની જવું એ શું વાજબી છે ?

નારીની બેવફાઈ અને નફરત છે, મિત્રનો વિશ્વાસઘાત છે, પરંતુ તે સાથે પ્રોફેસરના પુરુષોચિત ધર્મનું રખલન અને દુર્બલતા શું નથી જણાતા ?

નારી બેવફા થતાં પછી પોતે રડી મરવું એ શું ઉદારતા છે કે કાયરતા ? એનો વિચાર વાચકો કરી લે. સ્ત્રી અથવા પુરુષ બંધા-યેલા વફાદારીના એ કરારોથી વિમાર્ગે જાય ત્યારે તેને રોકટોકનો માર્ગ લેનાર શું સામી વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા ઉપર તરત મારનાર છે એમ માનો છો ?

ન સંધ્યાયાં વ્યાવાયં ગચ્છેત્ ॥ દિવસ પછી રાત્રિ અને રાત્રિ પછી દિવસ : આ દિવસ અને રાત્રિનો સંધિકાળ એને સંધ્યા કહેવામાં આવે છે. દિવસના અસ્ત કાળે-સાંજે અને ઉદયકાળે-સવારે બ્રાહ્મમુહૂર્ત સમયે સ્ત્રી-સમાગમ વર્જ્ય કરવા શાસ્ત્રકારો આમ્રહથી ફરમાન કરે છે.

એ સમયે શ્રી માટે વર્ણ્ય ગણાય છે. એ જન્મવા આપણે પુરાણકાળનો એક કથાપ્રસંગ જોઈએ:

શ્રીમદ્ ભાગવતના તૃતીય સ્કંધના ઓઢમા અધ્યાયમાં મૈત્રેય અને વિદુરના સંવાદરૂપે તથા દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી દીતિ અને તેમના પતિ કશ્યપ ઋષિ એ પતિ-પત્નીનો આ પ્રસંગ છે:

મૈત્રેય કહે છે: 'હે વિદુર, મનુષ્યોને મૃત્યુના પાશથી મુક્તવનારી હરિકમળવાનના અવતાર સંજયી કથાને પૂછો છો: માટે આ તમારો પ્રશ્ન ઘણો જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે નારદ મુનિએ આગેલ ભગવાનની કથાથી ઉત્તાનપાદ રાજાનાં બાળક પુત્ર ધ્રુવ મૃત્યુના માથા ઉપર પગ મૂકી વિષ્ણુપદને પામ્યા. જે તમે મને પૂછો છો તે જ ધૃતિહાસ દેવતાઓના દેવ બ્રહ્માએ દેવતાઓને તેઓના પ્રશ્ન ઉપરથી વર્ણન કરી સંભળાવ્યો હતો, તે મેં પૂર્વે સાંભળ્યો છે. હે વિદુરજી! એક દિવસ સંતાનની ઇચ્છાવાળાં અને કામથી પીડાતાં શ્રીમાન દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી દીતિએ યજ્ઞપુરુષ ભગવાન અગ્નિનું દ્વંધથી યજન કરી, સૂર્ય અસ્ત થવાને સમયે યજ્ઞશાળામાં બેઠેલા એકામ ચિત્તવાળા અને મગ્નિથી ઋષિના પુત્ર-પોતાના પતિ કશ્યપ ઋષિને કહ્યું:

દીતિ કહે છે: 'હે વિદ્વાન! હાથમાં બાણ સાથેનો આ કામદેવ જેમ મદોન્મત્ત હાથી વૃક્ષોને બળાત્કારથી ઉખેડે છે તેમ મને પીડે છે. માટે તમે પ્રજાવાણી મારી સપત્ની (શોક્ય)ની સમૃદ્ધિથી બળતી એવી જે હું, તેની ઉપર અનુમત્ત કરો. આપનું કલ્યાણ થશે. જે સ્ત્રીઓથી તમારા જેવા પતિ પ્રાગરૂપે ઉપજ થાય તે પોતાના પતિ તરફથી જેને ઘણું માન મળે છે એવી સ્ત્રીઓનો યજ્ઞ લોકમાં દેશાય છે.

'દીકરીઓ જેને અતિશય વહાલી છે એવા અમારા પિતા ભગવાન દક્ષ પ્રજાપતિએ પૂર્વે, 'હે પુત્રીઓ! તમે કયા વરને વરવા ઇચ્છા રાખો છો?' એમ અમને સર્વેને શુદ્ધ શુદ્ધ પૂછ્યું હતું. પછી સંતાનને ઉત્પન્ન કરવાવાળા તે દક્ષ પ્રજા

પતિએ અને સર્વે પુત્રીનાં અંતકરણનો અભિપ્રાય જાણીને જેમનો સ્વભાવ તમારા સ્વભાવને અનુસરતો હતો તે તેર પુત્રીઓ આપને અર્પણ કરી. માટે હે કમળના સરખા નેત્રવાળા, કલ્યાણકારી પ્રિય પતિ, મારી ઇચ્છા તમે પૂર્ણ કરો. કેમકે હે મહાપુરુષ ! તમારા જેવા મોટા પુરુષોની પાસે દુઃખથી પીડિતા પ્રાણીઓનું શરણે આવવું નિષ્ફળ થતું નથી.

‘હે વીર વિદુરજી, એ પ્રમાણે બહુ બોલતી એવી વૃદ્ધિ પામેલા કામને લીધે જેને મોહ ઉત્પન્ન થયો છે અને દીન-એવી પોતાની સ્ત્રી દીતિને કશ્ચપ ઋષિ પોતાની વાણીથી સમજાવ્યું આપવા સાથે બોલ્યા કે:

“હે ભીરૂ ! જે તું ઇચ્છા રાખે છે તે ઇચ્છા હું પૂરી કરીશ, કારણકે જેનાથી ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે એવી પોતાની સ્ત્રીનું ઇચ્છિત કાણું પૂર્ણ ન કરે ! સ્ત્રીવાળા પુરુષ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમથી સંન્યસ્ત આદિ આશ્રમોવાળાને અન્ન આદિ દાન આપી દુઃખના સમુદ્રથી તારે છે અને પોતે પણ જેમ વહાણથી સમુદ્રને તરી જઈ શકાય છે, તેમ દુઃખરૂપ સંસારસમુદ્રને તરી જાય છે.

“હે માનીનિ ! કલ્યાણને ઇચ્છનારા પુરુષો જેને સર્વ પ્રિયમાં પોતાનું અર્ધાંગ મળે છે તથા જેની ઉપર પોતાના ધરનો સવળો ભાર મૂકી, પુરુષ નિશ્ચિંતપણે રહે છે, તેમ જ જે સ્ત્રીના આશ્રયે કરી અને પણ ખીજા સંન્યાસ આદિ આશ્રમોથી, દુઃખથી છુટી શકાય એવા ઇંદ્રિયોરૂપી શત્રુઓને, જેમ કિલ્લાનો ધણી રાજા પોતાના સામા પક્ષના શત્રુને સહજમાં છુટી શકે છે તેમ, રમતમાં છુટીએ છીએ.

“માટે તે ધરની ઇશ્વરી ! અનેક ઉપકાર કરનારી એવી જે તું, તેનો સંપૂર્ણ આયુષ્યવડે પણ બદલો વાળવાને હું તથા ખીજા શત્રુને ઇચ્છનારા પુરુષો કોઈ પણ રીતે સમર્થ નથી. તો પણ પુત્ર

ઉત્પન્ન થવા સારુ આ તારા જમોરથ, જેથી ખારી દોષ નિવૃત્ત નહર તે સીતે હું પૂર્ણ કરીશ.

“અરુ” એ યડી “પુ” જળવા બા. કેમકે બલમક દેખાવવાની બાંધર પ્રાણીક્રિયાને કરવાની આ ધિજા છે. કારણકે આ સમયે મહાદેવના અનુચર જ્યોતે રૂપા કરે છે. હે સુધ્યાઓ ! આ સમયા-ક્ષણના સમયમાં પ્રાણી માત્રને ઉત્પન્ન કરવાવાળા અને જૂતાના સંજ્ઞા બલમકાન મહાદેવ જૂતાના મણિથી વીટાવેલા નહીં-જ્યેષ્ઠ ઉપર મેલીને રૂપા કરે છે. સમશતનમાં વંદોગિયા વાણી કરીને પૂજા ઉડ-વાથી હું સર થઈ ગયેલો, વિષદાઈ ગયેલો અને કૃતિવાળો જેના કેશનો સમૂહ છે, નિર્મળ અને સુવર્ણના સરખો જેનો દેહ સારમે જૂંધેલો છે. જેને કાઈ પોતાને કંઈ પારકો નથી, તેમજ કાઈ અતિ જોરર આપવા ચોખ્ખા અપવા નિંદા કરવા ચોખ્ખા પણુ જેને મથી, સારાંક કે ખંધા જેને સમાન છે, ચરણકમળથી દૂર ત્યાગ કરેલી અને ભોમવી લીધેલી અશ્વિમા આદિ આ પ્રકારની આઠ વિભૂતિઓની, જેનું વ્રતથી આરાધન કરી અજ્ઞા રાખીએ છીએ, જેના પુદ્ગ આશ્વજીની, અધિષ્ઠાત્ર પડદો બેઠવાની ઇચ્છવાળા વિદ્વાન પુરુષો રતુતિ કરે છે, જેની ખરાબર અથવા અધિક કોઈ નહિ. છતાં પણ સત્ પુરુષોના અતિરૂપ જે મહાદેવ પિજાયાની સાથે રૂપા કરે છે, જે પુરુષો વચ્ચે, પુષ્પ, અલક્ષરો અને ચંદન આદિ લેખથી કૂતરા આદિ પશુઓના અલ્પરૂપ પોતાના શરીરને જ અલ્પ આભાનીને લગાવે છે. તે અભાગી અને ઇશ્વરના અભિપ્રાયને નહિ અભિમારા અગાની સોફા જ, પોતાના સ્વરૂપના આનંદમાં મગ્ન એવા એ મહાદેવના આચરણની-તે દેવ અને દીવરની ઉપેક્ષા કરે છે. (એકના જ માઈ ઓ હોય તે પરસ્પર સાદુભાઈ ઓ મળાય છે. તે ઉપરથી ક્યારે મહાદેવજી પણુ મારા ભાઈ છે. તેથી તારા દીવર મળાય એમ કહું. આ એકવું ફક્ત તેને લોક ઉપજાવવા સારુ છે.) મહાદેવજી ચંદ્ર, સૂર્ય અને અમિરૂપ ત્રિમિત્રથી આ સમયે રૂપે છે. અહો પરમેશ્વર, જેનું

મિરિત હેતુ અતઃ છે. એ આ આદિ દેવતાઓ પશુ જેની કરેલી
મર્મદાને પાળે છે. જે આ જગતનું કારણ છે અને જગત તથા માણ
જેની આદામાં રહે છે, એવા મહાદેવજી પશુ પિશાચની સાથે ફરે
છે, સારાંશ કે આ કામ્ય યોગ્ય મહિં દેવાથી તું થોડી બેળા
જમળવી જા.

ત્રેત્રય કહે છે: એ પ્રજાએ ચેતાના પતિએ અભિપ્રાય જણાવ્યા
જતાં કામદેવથી જેની ઇચ્છિયો આપુલ થઈ છે, એવા દીતિએ
વેશ્યાની પેઠે મિત્ર જનપણે ચેતાના પતિ-અભિપ્રાય કસ્યપનું વચ્ચે પકડ્યું
સ્વારે તે મિત્ર કર્મમાં ચેતાની સ્ત્રી દીતિનો અતિ આમલ જાણીને
કસ્યપ અપિ જાણીને પ્રમથ માનીને દીતિ સાથે એકાંતમાં સેતી ઇચ્છા
પૂર્ણ કરવા લાગ્યા. એ કાર્ય ચર્ચા કર્યા પછી સ્નાન કરી પ્રાણુ તથા
વાણીને નિયમમાં રાખી, કસ્યપ અપિએ શુદ્ધ સર્વભૂતિ સિદ્ધિમય
પરમાત્માનું આન કરતાં જાણતી અર્ધવા પ્રજાવનો જપ કરવા માંડ્યો.
કારણક્રમમાં ઉત્તમ હે વિદુરજી! ચેતાનો નિર્દિત કામથી જેને જાન
લાગેલી છે એવા દીતિ તે અભિપ્રાય કસ્યપના સે જાણીને નીચું મુખ
જાણી આ પ્રમાણે બોલ્યા:

દીતિ કહે છે: હે અહન, જેનો મેં અપરાધ કરેલો છે એવા
પ્રાણી માત્રના પતિ તથા જૂતાના સ્વામી મહાદેવજી આ આશ
અર્જનો વધ કરશે મા(જેની મહાન આદાનું કારણ ઉદ્ભવન કરી
જાકતુ નથી, જે સકામ પુરુષોને ઇચ્છેલું ફળ આપનારા, નિષ્કામ
પુરુષોને મોક્ષકુળ આપનારા, દુષ્ટ પુરુષોને ઇંડ દેનારા સંહારને સમયે
દોષભૂતિ અને દુઃખોનો નાશ કરનારા છે, તે મહાદેવજીને હું મમસ્કાર
કરું છું: મોટા અનુગ્રહ કરનારા એવા સતીના પતિ તથા આરા
જાની વી જાળના નિશ્ચિત, પારથી જેવા નિર્દય પુરુષોએ પશુ ક્યા
લાવવાને યોગ્ય એવી અમો સ્ત્રીજાતિની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.

ત્રેત્રય કહે છે: ચેતાના મુત્રને આ લોભમાં તથા પરદોષમાં
મુખ થવાની આજ્ઞા રાખતાં તથા સ્ત્રીરૂપજાતિનાં એવા ચેતાની

ત્રી દીતિને સંખ્યાકાળનું સર્વ કર્મ સમાપ્ત કરીને કસ્યપે આવી રીતે કહ્યું :

કસ્યપ ત્રણિ કહે છે : ' ક્રોધી તથા પાપિણી ત્રી ! તારા અપવિત્ર મનને લીધે સંખ્યાકાળ રૂપ દુષ્ટ સમયને લીધે તેં મારી આગાનું ઉક્ષંધન કર્યું તેથી અને મહાદેવના જૂત પ્રેતાદિ અનુચરોનો પણ તેં અતિ અપરાધ કર્યો તેથી તારા ઉદરમાં અધર્મ અને દુષ્ટ બે પુત્ર ઉત્પન્ન થશે અને તે લોકપાળ સહીત આ ત્રણુ લોકોને વારંવાર દુઃખ દેશે. ન્યારે મરીબ નિરપરાધી પ્રાણીઓનો સંહાર થવા માંડશે અને મહાત્માઓ ન્યારે ક્રોધ કરશે ત્યારે અત્યંત ક્રોધમાં આવેલા અને લોકને ઉત્પન્ન કરનારા જમતના નિયંતા ભગવાન અવતાર ધરીને વજ્રધારી ઇન્દ્ર જેમ પર્વતનો સંહાર કરે તેમ તારા પુત્રોનો તે સંહાર કરશે. '

દીતિ કહે છે : ' હે નાથ, સુનાક ચક્ર વડે શૌભાગમાન જુળવાળા સાક્ષત ભગવાનથી મારા પુત્રોનું મૃત્યુ થવા ઇચ્છું છું, પરંતુ ક્રોધ પામેલા બ્રાહ્મણોથી તેમ ન થાઓ. કેમ કે બ્રાહ્મણના શાપ રૂપ દંડથી બળેલા પુરુષોની ઉપર નરકમાં રહેલા પ્રાણીઓ પણ કૃપા નથી કરતાં, અને જે જે યોનિમાં તે અવતરે છે તે તે યોનિમાં રહેલા પ્રાણીઓ પણ તેની ઉપર ક્રયા લાવતાં નથી, '

કસ્યપ કહે છે : ' કરેલા અપરાધથી થયેલા શોકને લીધે તમને પરતાવો થયો, આ કરેલું કામ યોગ્ય છે અથવા અયોગ્ય છે એવો વિવેક પણ તમને તરત થયો. ભગવાનનું ધણું માન રાખો છો તથા મહાદેવનો તથા મારો આદર કરો છો. આટલાં કારણથી તમારા પૌત્ર (દીકરાનો દીકરો)માંથી એક પૌત્ર સત્પુરુષોએ પણ માન આપવા યોગ્ય થશે અને ભગવાનના જેવા તેના નિર્મળ ચક્ષુને લોકો મારશે. '

વાચક સમક્ષ આ આખી કથા મૂકવાના એ ઉદ્દેશ છે કે તેની અંદર બે મંજીર લાવે સમાયેલા છે :

ત્રી સન્માનના આ યુગમાં કહે છે કે ઇતિહાસો અને પુરાણોમાં ત્રીની મહત્તાને ઉવેખવામાં આવી છે. પણ આ ક્યાભામથી જોઈ શકાય છે કે કસ્યપ ઋષિ નારીને અર્ધાંગી કહીને તેના મૃદસ્થાશ્રમનો સાથ તેની મહત્તા અને જોના આશ્રયે કરીને જ સંસ્કારની સમગ્ર યાત્રા તરીકે શકાય છે એમ સન્માન સાથે જણાવે છે.

ખીજું સંખ્યાકાગમાં ત્રી સાથે સંબંધ કરવાથી તેથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા અધમ, પિશાચ સ્વભાવની લોકોને દુઃખ આપનારી અને અધર્મ વ્યાપ્ત કરાવનારી નિવડે છે.

આપણે સાંપ્રત સમય તરફ નજર કરો. કોઈક એકાદ માનવીની અવગચ્છાઈથી દેશમાં કેટકેટલા દુઃખો, આપત્તિઓ, હિંસા, ત્રીઓની બ્રુતા, બળાત્કાર અને લોકોની નદીઓ વહેવા લાગી જાય છે? આવી અધમ પ્રજા કે એ અધમ પ્રજાને પેદા કરનાર માતા-પિતાનો ખરેખર દોષ શું નથી હોતો?

જ્યારે એ જ માતાપિતાઓ જ્ઞાત્યાગને શિરોવંશ મણીને નિયમબદ્ધ બનેલો, પવિત્ર સમય, પવિત્ર વાતાવરણ અને સંકલ્પને લક્ષ્યને જોઈને સેવે છે, તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા હિન્દનાં રત્નો જગતને સુખી કરવા લોકકલ્યાણના વાંચુઓ-સાધુ પુરુષો પ્રચટાવી,

વૈશ્વત્ર જન તો તેને કહીએ,
જે પીડ પરાધ બહુરે.

પર દુઃખે ઉપકાર કરે તોયે,

મન અધિમાન ન આણુરે,

એવા મહાન આત્મદૃષ્ટા બની, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી, જગતનાં સર્વ મનુષ્યપ્રાણીનું કલ્યાણ કેમ થાય એ જ જોનાં મન, વાણી ક્યાના સ્વરોદય હોય છે; એવા મહત્ત્વ પુરુષો અને સત્પુરુષો એ જ માતાની કૃપે જન્મી દેશના દિવાકર બની રહે છે.

સંખ્યાનો સમય સામાન્ય રીતે તમે જુઓ. તે અપ્રસન્ન ચિત્ત બનાવતો અને મનને મુંઝવણ આપતો નથી લાગતો? કુદરતની કળાનું

નિરીક્ષણ કરવાનું જેવું બાળકમાં સર્જાતું છે અને કુદરત મધુરરતી સરિતા અને વિહરતી હોમ છે તેને પી શકતા બધા છે તેજ પ્રાણકાળનું ઉન્નતમળ મુખ્યવિન્દ મધુરનું ધન્ય હોમ અને સંભાળી તીરને ઉદ્દેશિતતા અને અદ્વિતીયને જરૂર પામી શકે છે.

સાચું દિવસનો મરિચક, દેહધર્મ અને જ્ઞાનતંતુની ચક્રવર્તી બેઠકમાં નર-નારી વિષયસક્ત અને સાચી કામક્રિયા રોવે તે એ મુખ્યની સાચી પરાક્રમ્ય એવવી ન શકે એમાં રહેલો તન-મનનો તુષ્ટિ આપનાર સાચો આનંદ પ્રાપ્ત ન કરી શકે.

વિવિધ મિષ્ટપદાર્થો અને નવલિપ્તોત્તમનાં એથી બરપૂર ઉમદા પાકને આરોગ્યનારની પામક્રિયા એ આટે સૂચ્યું બધાનું હોય છે એ એમ નર-નારીના સ્વાસ્થ્યમ જેવી પવિત્ર અને ઉત્પત્તિના ચક્રમુક્તા અનુક્રાંત આદરવાની ક્રિયા માટે નર અને નારી પવિત્ર તથા વિશુદ્ધ અને તંદુરસ્ત મનમાણી સક્ષતા અને ચૈતન્યના ઉન્નતમળી ચમકતાં હોય અને તેની જગ્યાએ નારી આટે સ્થાન હોવાં જોઈએ.

જડ અભિમાનના વતનરે ચિત્તકારને પણ રહીઓમાં પૂરતો પ્રકાશ અને કાળજી રાખવાં પડે છે. તે જ તેના પૂરતો છબીચરમાં કીલાલી છબી મનમાની રીતે ઉધડે છે ત્યારે જ છબી ચૈતન્યની પ્રતિકૃતિ છે અને જે માનવચરીરરૂપે સર્જાઈ તે જગતમાં દેશના લાડીલા સંજ્ઞામરૂપે પ્રજ્ઞાવવા માતા કીલે છે, તે વખતે સંખ્યા જેવી ન પ્રકાશ, ન અસ્પષ્ટ અને મનને દિશારૂપ આપતી પરિસ્થિતિવાળા સમયને નિષેધ મળે છે એ જોડું નથી.

સતપુરુષો એવી જ આ સંખ્યાકાળમાં બીજાં સઘળાં કમોતો ત્યાગ કરીને ઈશ્વરાસના, સંખ્યાબંધ, સ્તુતિ, પ્રાર્થના કે વમાન જેવી દેવી કાર્યો કરી મનને પવિત્ર બનાવી નિષ્કામલાભ સેવન કરવાની આજ્ઞા કરે છે. હજી બાળ નાસ્તિક મતવાદીઓને બાદ કરીએ તો ક્રેસ્ટો હિન્દુ અને મુસ્લીમો તથા અલ્પ ધર્મીઓ પ્રાર્થના અને બંદરૂપે નામાજ કરવા લાગી જાય છે.

જેનું સાયંસંધ્યાકાળે આ આચરણ નિષિદ્ધ છે તેનું જ પ્રાતઃ-સંધ્યા-વિષ્કંધન પશુ નિષેધ કરેલો છે. તે વખતે પશુ ઇન્ટરમરણ, વજનપૂર્જન, પ્રાર્થના અથવા કરસત કે સર્વનમસ્કાર જેવી પ્રાણુને પારણ કરનારી અને ચેતનાને પ્રેરનારી કસરત કરી, સારા દિવસ માટેનું સામર્થ્ય એકઠું કરતું એ દિવકારી છે.

જ્યારે અજાનતાને વશ થઈ, જેઓ હવસખોરીને તામે થઈ ઇષ્ટ-અનિષ્ટની ખેતના નથી ધરાવતાં, એવાં બધા માનસવાળાં માન-વીઓ, પ્રાતઃકાલે મથુન આગરે છે તેમને સંતાન કે પુત્રાદિ ઉપર અનિષ્ટ પ્રભાવ પડવાની વાત તો બાબુ ઉમર રહી, પરંતુ તેમના એ બધા અસાચી આખો દિવસ નિશ્ચેતન, આળસુ અને પ્રમાદવશ બતી રહે છે, દેહના ધર્મ પ્રમાણે સહવાસમુખ ભોગવ્યા પછી શરીર કેટલાય કલાક માટે પૂર્ણ આરામ અને વિશ્રામ માટે છે; ન્યાયે પ્રાતઃકાળ પછી તો દિવસની પ્રવૃત્તિ અને દોડધામ શરૂ થાય છે અને શ્રમિત બનેલાં નર અને નારી પોતાના આયુષ્યનો પોતાના હાથે જ પ્રાતઃકાળમાં (બાકમુદ્દર્તમાં) મૈથુન સેવી વિનાશ કરે છે.

* * *

નાશુચિ સ્ત્રીયં વ્રજેત

અપવિત્ર અથવા અપવિત્ર સ્થિતિમાં સંલોગ વર્તન કરવો નોંધવો.

અપવિત્રતા કોને કહેવી, એ તરફ આપણે ઊંડા ઉતરીશું તો પછી માનવીના સામાન્ય અને વિશિષ્ટ ધર્મની કડી ઉપર ચઢી જવાશે. પવિત્રતા એ પ્રકારે બતાવી શકાય છે: બાહ્ય પવિત્રતા અને આંતરિક પવિત્રતા. બાહ્ય પવિત્રતામાં સ્વચ્છતાની બધી ઉપાચારો હોય છે. આંતર પવિત્રતામાં મન, ચિત્ત અને છુદ્ધિમાં નિર્દોષ, નિર્વિ-કાર અને સામ્યભાવ વર્તતા હોય ત્યારે અપવિત્રતા ન ગણાય. મન ઉપર ક્રોધ, લાલસા, ઉદ્વિગ્નતા, બક્ષ, ગદાગિ કે શોક ચઢી બેઠેલાં હોય, એથી ચિત્ત બાકુળ અને બચાકુળ બનેલું હોય અને એવી

નારી અથવા નર જો સહચાર સેવે છે તો એમાં રહેલા ચોક્કસ આનંદના અતિરેકને માણી શકતાં નથી, બલકે આવી રીતે અપવિત્ર મન-બુદ્ધિવાળાં માનવી સહચારથી આતરિક અવયવોને ચોક્કસ નુકસાન પહોંચાડે છે. એટલે મન સ્વસ્થ ન હોય, ચિત્ત આનંદમગ્ન ન હોય; મન ખાટું બની ગયેલું હોય કે તીખું બની રહેલું હોય, એવી અવસ્થા વ્યવાય માટે વર્જ્ય બણી છે.

બાહ્ય શુદ્ધિમાં જગારે જગારે સમાગમ સેવન કરવાની છૂટ આપવામાં આવેલી છે ત્યારે ત્યારે પૂર્વ ભૂમિકાએ સ્નાન, ચંદન, અર્ચન કરીને ઇષ્ટને સ્મરીને, શૈયાસેવી થવાની આજ્ઞા કરી છે.

સ્મરમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં નર-નારી શરીર અને મન વડે કરીને પૂર્ણ પવિત્ર અને દૃઢ સંકલ્પધારી, આનંદી હોવાં ઘટે. સ્વચ્છ અને વાસ-ખદ્યો રહિત શરીર, સુવડ શૃંગાર, સ્વચ્છ વસ્ત્રપરિધાન, સુગંધી પુષ્પો કે અત્તરની ખુશ્બો લઈને શરીરસંબંધ સાધવાથી આનંદમાં વધારો થાય છે.

આજે સહચાર સાધવાનો સમય-એ કાળની રાખવી જોઈતી તૈયારી કે પરસ્પરને પ્રિય થવાય એવી દોષ સાધવાની તરફ ધણું કરીને બેદરકારી સેવાય છે. બોજન તો મૃતિકાપાત્રમાં ગમે તેવા સ્થળે, ઉઘડક કે બેઠક લીધા વગર પતાવી નંખાય છે, પરંતુ જો એ જ બોજન સ્વચ્છતાપૂર્વક, પૂરી હવા અને પ્રકાશમાં સ્થાન ઉપર બેસી, મળના લીપ્યા ગૂંપ્યા ઝોરડે આવેલા રસોડામાં પાટલા ઉપર બેસી, મંજેલા અને ઝળાંઝળાં થતાં ચાંદી, પીતલ કે જર્મનનાં થાળી-વાટકે, આનંદિત અવસ્થામાં બોજન લેવાય છે તો એની-એમાં રહેલી તૃપ્તિની શનક બુદ્ધિ હોય છે.

દૃઢ આચ્છવનમાં પુરાતન યુગના અવશેષ રૂપ રીતરિવાજને જાળવી રહેલા એવા કેટલાક ક્ષત્રીય, રાજપુતો, કાઠીઓ અને ચાર-લોમાં મેં જોયું છે કે સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે આખો દિવસ ઘર-કામમાં સાધારણ વસ્ત્ર પહેરે છે અને શરીરની ધણી જ ઝોળી

ટાપટીપ રાખે છે, પરંતુ રાત્રિએ જ્યારે તે પતિની જીઆભાગી બનવા જાય છે ત્યારે એણે મસ્તક પર બે પાંથી પાડીને, સુંદર, સુગંધી ધૂપેલ સીંચી, માથાનો ચોટલો ઝોળેલો હોય છે.

આખા દિવસનાં વસ્ત્રો મેલાં અને પસીનાથી બંધ મારતાં દૂર કરીને, ધોયેલાં અથવા તદ્દન કોરાં-સાડી, ચણીયાં અને કંચુકી પહેવાં હોય છે. સુવતીનું સૌભાગ્યચિહ્ન-લાલમાં ચાંદલીઓ એ ૮૫-ઝવી લે છે. આંખડીએ કાજળ તાબું જ સારે છે, સ્નાન નહિ તો હાથ-પગ, મ્હોં ધોઇ, લૂછી અને ચમકતા બાલવાળી બની, મુખડા ઉપર શરમ અને મર્યાદાની રેખાઓ લાવીને એ પતિની જીઆ તરફ વળે છે. એને ઇચ્છા હોય છે પતિની પ્રસન્નતા મેળવવાની. એ અર્થે જ એનું સંવનન અને શુંગાર છે.

આપણી અત્યારની નવી પ્રજામાં જ્યારે એથી ઉલટું જોવામાં આવે છે. એ જ્યારે ખહાર નીકળે છે અને લોકોની નજર એના તરફ મંડાયેલી હોય છે ત્યારે જ સઘળી ટાપટીપ, વસ્ત્રાભૂષણ અને જીણગાર સાથે હોય છે. કોને માટે? એનો ઉત્તર અપવાનો નથી. પરંતુ ઘેર એને મેલાધેલાની, અપવિત્રતા કે સ્વચ્છતાની, પૂર્ણ કે અપૂર્ણતાની ખેવના નથી. સહચારસેવન એ એને કોઈ મહત્વનો પ્રસંગ જ નથી રહ્યો. એ તો નિત્યની સામાન્ય ક્રિયા થઇ પડી હોય એમ જણાય છે.

न जगच्च मेघजः स्त्रियं गच्छेत् । औषधं पाधा पछी तरत
ઓસંગ કરવો નહિ : ત્યારે વળી બીજા પ્રાંતોમાં એનો એવો અર્થ કરવામાં આવે છે કે વાજીકરણ ઔષધ ખાધા સિવાય ઓસંગ કરવો નહિ.

પહેલાં કરતાં બીજો અર્થ એટલે વાજીકરણ ઔષધ સેવન કર્યાં સિવાય ઓસંગ કરવો નહિ એ અર્થ વધારે બંધમેસતો બન્યોશે.

હવે આ વાજીકરણ ઔષધનું સેવન એ વાક્ય આવતાં ઔષધો અને તે પછી વાજીકરણ એટલે ધાતુ-શુક્ર-વીર્યવર્ધક ઔષધ.

પણ આજનાં જંગલમાં આ ભાગ્યદેવ અને ધાતુ-શુક્રવર્ધક અને રત્નલક્ષ્મી દવાઓનો વિચાર આજનાં કલેબરની રૂપી ભાગ્ય છે. અથવા ! તમે જુઓ તો, આજ ઉપાડી નક્કર કરો તો મક્કત નોની દીવાલો, મ્યુનિસિપલ મૂતરડીઓ, ઇલેક્ટ્રીકલ થાંભલાઓ, સિનેમાના પરદાઓ અને પેપરોનાં કાગળનાં કોલસા, બસ ધાતુ વર્ધક દવાઓની જાહેર ખબર કલાસમ, જંગલમય, વીરવસમ, રોહી મય, અદ્ભુત અને અશ્વર્થ ઉત્પત્ત કરતી ભાષાઓમાં બધાં જુઓ ત્યાં બસ હાજરાહજુર !

ધાતુવર્ધક કંઈ કંઈ દવાઓ જાહેર થાય છે એ વાતો વિચારે તો બસ મગજ રમકી જાય.

સહેજ પ્રશ્ન થાય છે. શું આપણા દેશમહિના મહોના શરીર-મથિત ધાતુ નાશ પામી ગઈ હશે ખલા ? જેમ હાથલા ચોરનાં મુંબઈ ઇલાકામાં બારેક વરસ પહેલાં કોઈ કીડો આવ્યો અને આખા પ્રાંત મથિત કશેડો હાથલા ચોરનાં નાશ થઈ ગયો ! તેમ હિન્દમાં યુરુષની જાતિમાં કોઈ એરી કીડાએ વાસ કર્યો હશે અને ધાતુને નાશ થઈ ગયો હશે ? કે જેને કારણે આટલી બધી ધાતુની દવાની જાહેર ખબર કરતી કંપનીઓ ફૂટી નીકળી છે ?

અને કેટલી બધી પરાપક્ષરી વૃત્તિ ખતાવનારી ! કોઈ અમુક પ્રદેશની પહાડીમાંથી કોઈ હિમાલયની ગુફામાંથી, મહાત્માઓની પ્રસાદી લઈ, તેમ જ કોઈ આફ્રિકા, ચીન અને જાપાનનાં જંગલો દૂંદી, કંઈ અજ્ઞા અને અલૌકિક ધાતુવર્ધક દવાઓ લઈ, આ કીડાએ કોતરી ખાધેલાં મડાઓમાં ફરી શુક-સંજીવન ગારે કેટલો મોટો ભગીરથ પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે ?

અને એ બધા-લગભગ બધા જ-આ પરા આયુર્વેદ ઉપર ઢોળે છે અને આજે એથી જ બધા મોટે ભાગે આ આયુર્વેદ થીઅરી ઉપર શાખાશીની જગલોની ચઢી રહે છે. (ટીકા અને બદલાઈ !)

ત્યારે આપણે સહેજે જાણવાનું મન થાય છે કે શું આયુર્વેદ
થીભરીમાં ધાતુવર્ધક શુક્રનસંલગ્ન કરનાર વાજકરણ્ય ઔષધિ
છે અર્થ ?

એનો જવાબ એમ આપાય છે કે જરૂર વાજકરણ્ય ઔષધિ
છે અને એની યોજના એ ઔષધનું સેવન કરવા યોગ્ય માનવી અને
ઔષધોના વાસ્તવિક ગુણ-દોષ ભતાવી, સારી સંખ્યામાં એવા પ્રયોગો
આપવામાં આવ્યા છે. અને એને બાળખો માનવીએ વાતરીને
આનંદમળ થાય છે. આયુર્વેદ એની જરૂરિયાતને સ્વીકારે છે અને
યુક્તિપૂર્વક સાવધાનીથી કુશળ ચિકિત્સકના હાથે તેને વાપરવાની
ભલામણ કરે છે.

એક તરફ આજે વિદેશોએ અને અનુસરતી પ્રજા સુધારો અને
સ્વતંત્રતા મેળવવા ખાતર જૂનું એ પુરાણ અમુલ્ય ગણી નવી
વિજ્ઞાનસરણી અને નવા વિચારોથી વિભૂષિત બની રહી છે, મર્યાદા
અને બાધાવર્તી સત્ત્વ સાંકળવાં, વાંચવાં કે એને અનુસરતું એ એમને
ગમતું નથી. મોઢળાશ અને કાઈ પણ પ્રતિજ્ઞા સિવાય એકમ
હિસાબ માણતાં નર-નારી વિષમતા કીકા બની હવસખોરીમાં રાચતા
ચોક્કા જઠાળમાં નિર્મળ અનેલ પુરુષગત પછી પાછી પુનઃ સ્થિતિ
મેળવવાને હવાતિયાં નામે અને જાહેર ખંખેરી લોકોએને દવા લેવા
દોડે એવી ધાતુ વધારનાર લોકોમાંની વધી પડેલી માહફાને લીધે
ધૂતારા ધાતુ વેચનાર વેપારી ભૂએ ચોક્કા જઠા મરવાતા છે !

આટલાટલી દવાઓની જાહેર ખખર કરનાર વર્ગમાં પણ
જેમણે માત્ર ધાતુઓની દવાઓની જ ગોતોમોલી લીધી છે. એટલી
અતેક દુકાનો અને એના મોટા ખર્ચાને દવા ખરીદનાર ન મળે
તો કેમ ત્યાસે ?

મારો કહેવાનો અર્થ જુદો છે. વાજકરણ્ય ઔષધોની જાહેર પણ
છે અને આયુર્વેદ-દેશી વૈદકમાં એને મહેની બનાવવા માતા અને
ઉપયોગની પૂરેપૂરી તકેદારી સંખીને નિર્દેશ પણ કર્યો છે. પચાણ

આજે ધાતુવર્ષક દવાઓએ જે માર્ગે લીધા છે તે માર્ગ સાચો નથી, અને માનની નિર્ભયપણે સેવી શકે એવાં સાચાં વાજીકરણ ઔષધો પણ જાહેરખબરીયા કવામાં નથી. ચમત્કાર બતાવી કલાકાની અંદર અસર બતાવતાં એવધોમાં ખાસ કરીને વિષારિ દ્રવ્યો અથવા માદક પદાર્થો મોટે ભાગે મિશ્રિત થયા હોય છે. જે નિતાંત નુકસાન જ કરે છે. વારૂ, પણ વાજીકરણ ઔષધ વખતે સહગમન સેવન નહિ કરવાની આદા શા માટે હશે ?

એનો જવાબ એ છે કે જીવનના સારરૂપ અને સત્ત ધાતુના નવનીત રૂપ શુક્ર, પુરુષગતિ વ્યાપાયકાળે ગુમાવે છે, એ એની સિલિક્રમાંથી એવો મોટો ખરચો છે કે એ ખરચ કરનાર સાવધાનીથી ત્યાર પછીનો કેટલોક વખત બહાચર્પ પાળીને અને ખીજી તરફ સાચાં અને સાત્ત્વિક વાજીકરણ ઔષધોનું સેવન કરીને એ ખાડો પૂરી નથી દેતો, તો એના વ્યય થયેલા શુક્રના પરિણામે કેવળ એની જાતીય શક્તિનો હાસ થાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ એની સર્વાંગિય શક્તિ અને જીવનતત્ત્વ પણ ધસાય છે.

આ ઔષધોની ટીકા અને શાણી સલાહ તો જેમને પોતાનાં દીર્ઘાયુ, તંદુરસ્તી અને સૌખ્યવત્તા યૌવનને જાળવવાની ખેવના છે, જેઓ જમા અને ઉધાર બાબતું સરવૈયું સહેલાઈથી સમજી શકે છે અને જેમને કાર્ય પાછળ રહેલા હેતુ અને પ્રમાણ સમજવા જેટલી શાણી બુદ્ધિ છે તેમને માટે આ ખધો પ્રયત્ન છે. જેઓ મૃત્યુને ભેટવા પતંગીયા બની, વિષમવાસનામાં પ્રમત્ત થઈ, આંધળિયાં કરી, યૌવનનું પહે ફાટતાં ગાંડા બની જઈને મરવા ખાતર દોટ મૂકે છે, તેમને માટે સુખ અને વૈભવ અથવા સાચો ઇન્દ્રિયોનો તલસાદ અને સ્મરમંદિરની મહેકતી સુવાસ ભોગવવાનું નિર્માયું હોતું નથી.

આ લખી રહ્યો છું ત્યારે તા. ૨૮-૧૨-૧૯૪૭ નો લખેલો એક જીવાન લાઈનો પત્ર મારી ઉપર આવેલો છે તે આ લખાણ સાથે બંધ બેસતો હોઈ અહીં ઉતારું છું :

“ મારા મિત્ર એ માસ પહેલાં પરણીને આવ્યો. એને પોતાની જીવાનીનો અર્થ હતો અને એના જીવાન અધુસમજી મિત્રોએ એને બહેકાવી મૂકેલા કે ‘જેજે ક્યાંક તારી મરદાઈની પરીક્ષા ન થઈ જાય!’

“ અને એણે એક રાત્રિમાં સાત.....અને બીજા દિવસથી એ ચક્રમ જેવો લાગે છે. પેશાબમાં લોહી આવે છે અને બન્ને મહિના વીતી જવા છતાં એને નથી તો શરીરમાં ચેતન આવતું કે નથી એને સ્ત્રીસમાગમની ઈચ્છા ચેતના.....”

મનુષ્ય માત્ર પંચવિષયનો બોક્તા છે, આહાર, નિદ્રા અને મૈથુન એ માનવીઓની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ ગણાય છે. છતાં મનુષ્ય જ્યાં-સુધી માનવસ્વભાવની મર્યાદામાં રહી વિષયનો બોક્તા અને છે ત્યાંસુધી એ માનવી ગણાય છે. પરંતુ આ રૂઢા રૂપાળા માનવીને જ્યારે હડકાયું કૂતરું કરડે છે અને એના શરીરમાં હડકવા ચાલુ થાય છે ત્યારે એ માનવીને યોગ્ય સ્વભાવને તિલાંજલિ આપીને કૂતરાની ચેષ્ટા અને આચરણ કરતો થાય છે ! ખરું કહીએ તો શ્વાનને પણ એના કરતાં કેટલેક અંશે શ્રેષ્ઠ ગણી શકાય.

માનવીમાં કામઆપ્તિ એ સ્વાભાવિક છે અને એ લગ્નજીવનમાં મર્યાદાને માન્ય રાખી વ્યાવાયસેવો અને તેને માટે રોકટોક હોય નહિ, પરંતુ કામનું રૂપ બદલી હડકાયા શ્વાન રૂપે પ્રગટે ત્યારે એ પોતાનું જીવન આવી રીતે હડકવા કરીને શુભાવે, તેમના માટે આજે અકાળ મૃત્યુ, વૃક્ત્ય, ક્ષય, -રોગ્યક્ષમા અને હિનવીર્ય કે નપુંસકતા સિવાય બીજું શું હોય ? એમને પછી દવાઓ અને શુક્રવર્ધક પેટાં પાછળ ફાંફાં મારી, શ્વાનની રીતે (હડકવા ચાલેલા) મરવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નિર્માણ થયો નથી.

વાઝકરણ આંધળનો ગુણ તો તે જ મેળવી શકે, જે શાસ્ત્રના નિયમ અને મર્યાદાનું પાલન કરી, નિયમાનુસાર સમાગમ માટે પ્રવૃત્ત થતો હોય. વ્યાવાયવિલિમાં સંબોધન કરતાં, કુશળ આચાર્યોની વાણીમાં રહેલા ઉપદેશ અને ઉદ્દેશને જીવો:

શુક વધીક દ્રવ્ય સશકેર ક્ષિતલં જલ : ।

વાપતિયા કામવશ ચંચલાં સુકપામનિયાં દૃષ્ટાં ॥

પ્રમદામાદ્ય પ્રહરે દૃષ્ટ કામુકો ગત્વાતદનુસુષ્ણ સ્વપેત્ ।

મગવદ્ભાવ જાતુનરો ઘાતુ વૈષમ્યેતિ

રતાન્તે સ્નાતં સ શર્કર દિરપાનં

ગૌહિક રસમોજન ચ હતિમ્.

અર્થ:-ઘાતુને વધારનાર દ્રવ્ય એટલે:વાજીકરણ ઔષધનું સેવન કરી; સાકર નાખી તૈયાર કરેલું જળ જે ક્ષિતજળ પણ હોય તેનું પાન કરવું, અને કામવશ ચંચલી, ચંચળ, સુંદર સ્વરૂપવાળી તથા પવિત્ર એવી (ખોતાલી) સ્ત્રી સાથે ખૂબ આનંદિત થીને કામી પુરુષે સમાગમ સાધવો.

તેને અતે સ્નાન કરી, સાકર નાખીને ગરમ કરેલું સ્નાનુ એવા દૂધનું પાન કરવું. ઉપર જોળનો બનાવેલો આશ્રવ સેવન કરી સુખેથી સ્વપ્ન કરવું.

સઘળા વાજીકરણ પદાર્થોમાં સર્વોપરી વાજીકરણ એ દૂધ છે. દૂધને ગરમ કરીને અંદર સાકર તથા સુગંધ માટે એલ્યથીને પ્રક્ષેપ કરી, પહેલાં અને પછી સેવન કરનારને પડેલી ખોટ પુરાઈ જાય છે. દૂધનું યથાર્થ રીતે સેવન કરનાર પુરુષ સમઘાતુથી અલીટ રહે છે અને પ્રમાણસર ખૂટતી તત્ત્વો દૂધથી બંધાય છે.

વાજીકરણ ઔષધો

ચાલતા પ્રસંગને અનુરૂપ અને લાજદાયી અને એવાં સાચાં વાજીકરણ ઔષધો અહીં આપું છું:

આપાદિ મોદઃ

અડની ફેતરાં લાટેલી ઘળને લોટ, લડીને લોટ, જવનો લોટ, ચોખાનો લોટ અને પીપરનું ચુર્ણ કરેલું તોફાચાર, વીંતો. ૧૦.

પીપરનું ખીરીક ચૂર્ણ કરવું, આટાને ઘીમાં સંતિળવો. ત્યારપછી
ઝીંક તોલા સાકર અથવા ખાંડની ચાસણી કરી તેમાં શેકેલો લોટ
તથા પીપરનું ચૂર્ણ મેળવીને ચાર તોલાનો લાકડું બનાવી, એ લાકડું
સવારે ખાવો અથવા સમાગમ પહેલાં ખાવો.

બીજી રીત

અડદની દાળને આટો બનાવી, તેને ઘી અને દૂધનો ધાખો (મેચુ
ના અવળનો ધાખો કહેવાય છે. એક શેર આટું હોય તો દસ તોલા દૂધ
અને થોડું તોલા ઘી ગરમ કરી નાખી અસળવાથી ધાખો દીધો ગણાય.)
દઈ, એના વજન જેટલું ઘી નાખી, લાલ બદામ જેવો સંતિળવો. એ
એ પછી ત્રીજો ઉતારી, એના વજન જેટલું ખાંડનું ચુરું નાખી,
અંદર એક શેર આટાના પ્રમાણમાં ૧ તોલો એલચી, ૦૧ તોલો
નળકુળ, ૦૧ તોલો કેસર અને અઢી તોલા બદામ નાખી, થોડું
તોલાના પ્રમાણમાં લાકડું બનાવવા. સવારે એક લાકડું ચાવીને ખાઈ
ઉપર દૂધ સીવાથી ધાતું પુષ્ટ થાય છે.

ત્રીજી રીત

અડદનો લોટ શેર ૨૧, બુંદર શેર ૧, માવો શેર ૨૧, બદા-
મનાં મીઝ શેર ૧૧, લોલવાં દ્રાક્ષ તો. ૧૦, ચાંદલી તો. ૧૦,
ખીસ્તાં તો. ૫.

પ્રથમ અડદના આટાને ઘી-દૂધનો ધાખો દઈ, ઘીમાં શેકવો,
ખાવાને ઘીમાં શેકવો, બદામને ફાલી અને ખાંડી ઘીમાં શેકી લેવી.
ઘી બધું મળીને લગભગ ત્રણ શેર વાપરવું.

આઠ શેર ખાંડની ચાસણી કરી, તેમાં અડદનો આટો શેકીને
તૈયાર કરેલો, તથા બદામ તેમજ માવો અને કાંતરીને તૈયાર કરેલાં
ખીસ્તાં, ચાંદલી, દ્રાક્ષ ઉપરાંત ઘોળી મુસળી, કાળી મુસળી, વાચાડી-
કંદ, વિંદારી કંદ, અકલકરો, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નળકુળ,
વાંસકપુર, મુંઠ, મરી, પીપર, પીપરીમૂળનાં મઠોડાં-એ દરેક બધે
તોલા અને કેસર એક તોલો ખાંડી, ચૂર્ણ કરી, ઉપરના ખાકમાં
મેળવી, ચાર તોલા મુધીના લાકડું બનાવવા.

કોઇ પણ રસ, ભરમ કે રસાયન વગર માત્ર કાષ્ટોપધિથી બનતા આ વાજકરણ ઔષધથી પગનું કળતર, અશક્તિ, શુક્રનું પાતળાપણું અને શીઘ્રપતન દૂર કરી શક્તિ આપે છે.

આમૃતસાદિ ચૂર્ણ

ફોડેલા કોચાના બીજ તો. ૫, એખરો તો. ૫ અને સાકર તો. ૧૦ ને ખાંડી, ચૂર્ણ કરી ૧૦ તોલો સવારે તથા અડધો તોલો સાંજે ગાયના શેડકદા દૂધ સાથે સેવન કરનારની ધાતુ વૃદ્ધિ પામે છે, ઉષ્ણતા મટે છે અને કોઇ પણ રીતે થતો આવ બંધ થાય છે.

તાજાં સૂકાં આંખળાં ખાંડો એક શેર લેવાં અને એની અંદર લીલાં આંખળાં રસ શીશ જેવું થાય, એટલો નાખી ધુટવું. આ રીતે સાત ભાવના આપીને તૈયાર કરેલા ચૂર્ણને આમલકી રસાયન કહે છે.

અનેક કીમતી ઔષધો આપવા છતાં જેમનો સ્વપ્નદોષ બંધ નથી થતો અને વીર્યની ઉષ્ણતા નથી ટળતી એવા દરદીઓ માટે આ રસાયન હિતકારી છે એવો અમારો અનુભવ છે. અતિ ચકા ખીડી, ઉષ્ણ ખાણાદિ પદાર્થોના જેમનું વીર્યસ્થાન ઉષ્ણતાથી તપી રહ્યું છે અને જેઓ સંકર્ષ માત્રથી વીર્યસ્થાવ અનુભવે છે. તેમને માટે આ એક અમૂલ્ય વાજકરણ ઔષધ છે. આવાં આયુષ્યસ્થાપક ઔષધ સેવન કરતા હોય તેમણે અતિ તીખા, ખાટા અને ખારા તથા વિદાહી પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

બીજી રીત:

સૂકાં આંખળાંનું ચૂર્ણ તો. ૨૫૬. તેને લીલાં આંખળાં એક હજારને છુંદી રસ કાઢીને તે રસ પાવો. પછી તેને ઘીના રીઢા વાસણમાં ભરી, અંદર ખાતરીલાયક ચોખુ મધ તો. ૨૪, ઘી તો. ૨૫૬, પીપરનું ચૂર્ણ તો. ૩૨ અને સાકર તો. ૬૪ નાખી, રાખના ઢગલા નીચે મોઢું બંધ કરીને દાટી રાખવું. એક મહિના બાદ કાઢીને ૨૦ તોલા સૂધી ખાઈ, ઉપર દૂધ પીવું અને અને તો દૂધ, ભાત

અને ઘઉંની રોટલીનો સાત્ત્વિક ખોરાક લેવો. ખાટું-ખારું-તીખું નહિ ખાવું.

સ્મરણશક્તિ વધારી જીવાની ટકાવી રાખનાર વાજીકરણ પ્રયોગમાં આ પ્રયોગ સર્વોપરિ છે. સમાગમની શક્તિ જાળવી રાખનાર આ પરમ રસાયન પ્રયોગનું સેવન કરવાથી જરા અને વ્યાધિનો વિનાશ કરનારા આવા પ્રયોગ નિર્ભય રીતે સેવન કરી શકાય.

એખરાનો પ્રયોગ:

એખરો તો. ૨ા, એલચીદાણા તો. ૨ા, મરી સફેદ તો. ૫. તેને ખાડીને ચૂર્ણ કરવું. તેમાંથી નિત્ય ૧ા તોલો ચૂર્ણ પાકા કેળામાં ચીરો મૂકી, રાત્રે જરીને અમાશીમાં થાળીમાં ઉપર ચારણી ઢાંકીને મૂકી રાખવું. સવારે એને ખાઇ જવું.

ધાતુની ગરમી નાખૂદ થઈ, ધાતુ પુષ્ટ થાય છે, માથાની ગરમી નાશ પામે છે. આંખમાં તેજ આવે છે. આ દવા ખાનારે જો તેને કબજાવાત રહેતી હોય તો ત્રિકુળા રાત્રે જરૂર લેવાં.

એરંડાનો પ્રયોગ

જેમાંથી દીવેલ કાઢવામાં આવે છે, તે એરંડીને ફોડીને તેને કાઢેલો મગજ તો. ૪૮, દુધનો માવો તો. ૪૦ અને ઘઉંનો આટો તો. ૪૦.

ત્રણેને જીદાં જીદાં ઘીમાં શેકી, દાણો પાડીને જીદાં જીદાં રાખવાં.

એલચી તો. ૩, ઘોળાં મરી તો. ૧ા, દુધીનો મગજ તો. ૧૦, ખદામના મીંજ તો. ૧૦—એ ત્રણેને ખાડી લેવાં. તેનું ચૂર્ણ કરવું.

બધી વસ્તુનું જેટલું વજન થાય તેટલી સાકર અથવા ખાંડ લઈને ચાસણી કરવી અને તેમાં એ મેળવી દધને ચોસલાં પાડવાં. એક ટંક ૨ા થી પાંચ તોલા ખાઈ શકાય. ચાસણીમાં કાળજી રાખવી. અતિ નરમ કે કડક થવી ન જોઈએ.

ગ્રામની કબજાવાત, વ્યસનોની ગરમીથી ફુગળાં શરીર અને ઉરેરાથેલું મગજ, આંખો ઉપર આવેલાં ચક્ષ્મા અને ચીડિયો સ્વભાવ,

જાત માનથી વીર્યસાવ કદ જનકર નબળા આંધાના અને મંદાગ્નિવાળા દુર્બલકાય નવજીવાનો માટે આ પચાવી શકાય, દસ્તની કબજીઆત ન હોય, જાતી સીતળ મુશ્ય કરીને વીર્યને બાધે, મયજનકરિત વધારે, માથાના વાળ ખરતા અટકાવે અને આયુ' ગરમ તથા હાથ-પગ કંડા રહેવાનાં લક્ષણોને દૂર કરી, વીર્યસાવ કે સ્વપ્નદ્રોષ અથવા કાંડે જતાં કરાંજવાથી થતો ધાતુસાવ એવી વિકૃતિવાળા સદળા જીવાન વર્ષ માટે આ પ્રયોગ અત્યુત્તમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ વાણીજન્ય છે. એરંડી એમાં હોવાથી દસ્ત પણ સાફ લાવે છે.

કુદ્દંડ ચૂર્ણ:

કૌતક, ગોખર, ઘોળા મુસળી, સેમબ્રનું મૂળ, આંબળા અને બજોસરવ. આ છ વસ્તુ દરેક એકેક તોલો અને તેમાં ખાંડ છ તોલા નાખી ચૂર્ણ કરવું. સવાર-સાંજ અરધા અરધા તોલો શેકકઠા દૂધ સાથે સેવન કરવાયો ધાતુપુષ્ટિ કાય છે. વીર્યસાવ બંધ કરે છે અને ધાતુની નિર્મળતાને લીધે કમરનો દુઃખાવો, હાથપગનું કળતર અને મનની નિરૂત્સાહી સ્થિતિ-એ દૂર થાય છે. ખીજાં અધરાં, આકરાં અને મેંઘાં ઔષધો તરફ નહિ દોરાતાં બાવા સાદા, સરલ અને નિર્દોષ ઈલાજ પોતાની જાતે જ બનાવી ઉપયોગમાં લેવાનો મારો આમલ છે. જરૂર લાગ થાય છે. ધાતુની વૃદ્ધતા થાય છે અને ઝરમી મટે છે.

વિદારી કંદનો પ્રયોગ

વિદારી કંદને ખાંડી બનાવેલો લોટ તો. ૧૦૦, સાકર દળેલી તો. ૧૦૦, જવનો લોટ તો ૧૦, વાંસકપુર તોલ ૩૨, બાયનું લી તો. ૧૬, પીપરનું ચૂર્ણ તો. ૨૬, ચોખ્ખું મધ તો. ૩૨.

સદળું એકત્ર કરી, લીના કામર્મા બરી રાખવું. તોલા ૧ થી ૨ સુધી ખાઈ, ઉપર દૂધ પીવું. શક્તિ તથા વીર્યનો વધારો કરનાર છે. કીચો ખાવ તો તેમની કેડ દુઃખતી બંધ કરે છે. તેમ જ એમના ધાવણમાં વધારો થાય છે.

હરકોષ માણસ ખતે કરી શકે તેવા પ્રયોગો ઉપર આપ્યા છે અને જેને યથાર્થ વાજકરણ કહી શકાય તથા જે નિર્દોષ હોવા છતાં ગુણમાં ચઢીવાતા છે તેવા ઔષધ સેવન કરો, આયુષ્ય અને શુદ્ધિની વૃદ્ધિ સાથે ધાતુપુષ્ટિ મેળવી, ખજાનાનું 'નવનું' નોંધો.

હવે આ ઉપરાંત જેને વાજકરણ કહી શકાય એવા સેંકડો નહિ પણ હજારો પ્રયોગો છે. તેમાં સોમલ, વજનાગ અને ધતુરો તથા ઝેરફાયલાં જેવા વિષ પણ હોય; લોહ, અંગ, -તામ્ર, જસત, સુવર્ણ અને નાગ જેવી ધાતુઓ-લસો હોય છે. ચંદ્રોદય, રસ-સિંદૂર, સુવર્ણસિંદૂર જેવી રસની બનાવટો પડે છે. કસ્તૂરી, અંબર, જુવેબેસ્ત જેવાં પ્રાણીજ ઔષધો પણ હોય છે. મોતી, માણેક, હીરા, પોખરાજ અને મુંગા જેવાં રત્નો પણ પડે છે. આવાં મિશ્રણો કુશળ હસ્તક્રિયા ગણનાર અને પદાર્થોના પૂરો અભ્યાસી, દરદીનું હિત જેને હૈયે વસેલું છે તેવો, પોતાનાં જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને અનુભવ સાથે રાખી, જર્જરિત થયેલા અઘણે વૃદ્ધ બની ગયેલા અને જેનો ધર્મ સી સેવન તરફ વળતો હોય, જરૂરી હોય તેવા આતુર દરદીઓ માટે, જેમ બાજીર માર્ગવરને પણ ઇશ્વરના પૂર્ણ તેના ઝેરી દાંત ઉખેડીને રખાએ શકે, તેમ ઝેરને પણ અમૃત બનવી, આત્મ દરદીના કલ્યાણ માટે તેનો ઉપયોગ દેશ, કાળ, અવસ્થા અને સ્થિતિનું જ્ઞાન કરી-કરાવી શકાય છે. પરંતુ આ ઔષધોની બનાવટ જેમ સધળા જ્ઞાન-વીને સરખી રીતે આપી શકાતી નથી, તેમ આપનાર અને લેનારની પદ્મપૂર્વની અવસ્થાને અવગણી સિવાય બીજા ઔષધ બનાવી શકતું નથી. આવાં ઔષધો લે. ચિકિત્સકની કુશળતા તેમજ પ્રકૃતિ અને ગુણધર્મને અનુલક્ષી આપેલા અનુપાન ઉપર એની સફળતાનો આધાર રહે છે.

મા પ્રગ્નીત્વ કાંઈકરણે ।

જે નારીની પ્રમથ કાંઈકરણે અર્થ હોતી નથી. તેવી સી સાથે સમાયમ સાધવો નહિ.

કામચાત્ર પુકારીને કહે છે કે આના શરીરમાં કામઆપ્તિ પુરુષની જેમ હમેશાં જન્યુત હોતી નથી અને આ રીતે તૈયારી સિવાયના દેહસંબંધથી આના શરીર અને મન ઉપર સમાગમથી પ્રેમ તથા પ્રસન્નતા આવવાને બદલે ઉલટાનું દુઃખ થાય છે. એટલા માટે તો કામચાત્રના વિદ્વાનોએ આની તૈયારી માટે વિવિધ જાતનાં પ્રેમોપચારના વિધિ બતાવ્યા છે. જેઓ સંસારી છે અને જેમને દેહસંબંધની આવશ્યકતા છે તેમણે આ વસ્તુ તરફ ધ્યાન બાંધે ન આવે.

ઉપવાસ કરીને, બહુ જમ્યા પછી અકળાતા પેટે અર્થાત્ જમીને પુરત, વિષમ સ્થિતિમાં, મળમૂતનો ત્યાગ કર્યા સિવાય એટલે દસ્તની અથવા પેશાબની હાજત હોય એવી અવસ્થામાં સહવાસ ન સાધવો જોઈએ.

ખૂબ જ શ્રમનું કામ કર્યા પછી કસરત, કરીને થાકેલા શરીરે, ઉપવાસ આદિના વ્રત દરમ્યાન કે તે પછી પુરત સહવાસ ન સેવવો.

કુમારિનામિદમયેત્ ।

કુમારી સાથે મમન એ તો મહાપાપ છે. કુમારી સ્વબદ્ધો અર્થ માત્ર કુંવારી જ નથી, પણ યૌવન પહેલાંનો કાળ—તેને કુમાર અથવા કુમારી કહેવામાં આવે છે, તે સમયે તેની સાથે મમનનો નિષેધ કર્યો છે.

કન્યાના લગ્નને લાયક ઉંમર હવે તો ચૌદ વરસ પછીની કરાવી છે, અને હવે તો કામદાને કારણે ઉપરાંત સમજી વિચારીને કુમારી અવસ્થામાં ઠોકરીનાં લગ્ન થતાં જ નથી. છતાં કેટલાક પ્રજાત વર્ગમાં હજી પણ કસ અગિયાર વરસની ઠોકરીનાં લગ્ન કરીને સાસરે મોકલે છે, આમળ અગિયાર વરસની કન્યા થઈ એટલે લગ્ન-હજી પૂરી થવા આવ્યો સમજી બાળલગ્ન થતાં અને ધણે બાજે તેટલી જ ઉંમરે સાસરે વેળાવવામાં આવતી.

આ ઉમરે અવિકસિત અવયવોવાળી કન્યા-કુમારીની અશિક્ષિત અને અણસમજી પુરુષને હાથે જે દુર્ઘટના થતી અને એનાં અપૂર્ણ અંગ ઉપર કારમી બળાનકતા વૃદ્ધી પડતી એનું અમાન કરી સહાય તેમ નથી. અને આવી અણસમજણને પરિણામે ઉભતી સ્ત્રીના શરીરમાં અનેક વ્યાધિઓ પેસી, શરીર વૃદ્ધી બનને અનેક રાગો અથવા અવવાના દાખલા મોજૂદ છે. નાની ઉમરમાં થયેલા લગ્નને પરિણામે વંધ્યા રહી ગયેલી સ્ત્રીઓના કેસો મારી પાસે અનેક આવી ગયા છે. એની પાછળ ખીજી કશું કારણ નહિ હોતાં અવમવને કચડી નાખતી અજ્ઞાન પુરુષોની પાશ્વવૃત્તિથી થયેલા શરીર ઉપર હુમલાને કારણે અવયવો ગર્ભધારણ થવા લાયક રહ્યા જ નહોતા.

સામાન્ય રીતે હિન્દની આમોહવા અને સમશીતોબ્ધ કટી-
બંધના પ્રદેશને લાકડેને તેર અને ચૌદ વરસની વયમાં છોકરી રજસ્વલા
થવા લાગે છે. રજસ્વલાનો આરંભ થયા પછી આરંભ વખત રજસ્વલા
જન્ય અને પંદર વરસ પૂરાં વીતાવી જાય ત્યાર પછી સહવાસ થોડા
ખાતે છે. આ વિગત અને હકીકત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની
જરૂર છે.

अतिप्रसंगाद्भवति शोषः शुक्र क्षयावह ।

व्याधितस्य रुजाप्लोहा मृत्यु मूर्च्छा च जायते ॥

(સમૃત સંહિતા)

અતિ સ્ત્રીસમાગમ વર્ણ કરવાનું કહે છે, અતિ સમાગમથી શુક્રનો શોષ થાય છે, તેમાંથી ક્ષય, અરોગ, મૂર્ચ્છા અને મૃત્યુ પશ્ય થાય છે. અતિ અબદ્ધનો અર્થ મર્યાદા રહિત સમજવો હટે. અગાઉ જતાવો શૂક્રદા નિયમોનું પાલન કરી, તિથિઓમાં-વ્રતોમાં ખ્યાન રાખી વર્તનારને પણ મર્યાદાના આકતી રેખાને ખ્યાલ હોવો જોઈએ.

હેમંત અને શિશિર ઋતુમાં એટલે ઠંડીની ઋતુમાં સજ્જતા અને ગૌવનજાર્યા બુવાનો મહિનામાં ચાર વખત સહજમન કરે. વસંત અને શરદ ઋતુમાં પપવાડીએ એક વખત, વર્ષા અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં

મહિનામાં એક વખત સહવાસ સેવે તો અતિરેક થયો ન ગણાય.

સહવાસ-સહસેવનને માટે તો ઋતુકાળ પછી માત્ર એક વખત અને તે પણ પ્રજોત્પત્તિના હેતુસર જ સહવાસ સેવવાની આગ્રા છે. પરંતુ આજનાં વિષયાભિમુખ માનવીઓ આ આકરા ફરમાનને માને તેવાં નથી, એટલે સાપ્રત કાળને નજર સામે રાખીને મર્યાદા બાંધી છે. જેમને યૌવન અને જીવન વધુ વખત ટકારી રાખવું છે તેઓ આ મર્યાદા સ્વીકારશે તો સુખી થશે.

દારોપમનનો વિષય લાંબાયો છે. પરંતુ આજે સંસારી જનતા જીવાન-જીવતિઓએ આ વિષયનું યાત્ર હોવું નથી અને દૈન્યિક ક્રમને ખાતર કિતોજવાને વશ થઈ, અતિરેક કરીને થોડાક સમયમાં તેઓ સ્ત્રીને નીચેલી ત્રાપે છે.

સંસારી જનતાં સ્ત્રી અને પુરુષે સહવાસમુખ ભોગવવું એમ જનજીવનમાં નથી. મધ્યમ રીતે વિચારપૂર્વક ભોગવેલું એ સુખ યૌવન-કાળમાં કાંઈ દુઃખરૂપ નિવડતું નથી. એનાથી સ્વાસ્થ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. જીવ સારી આવે છે, મન પ્રસન્ન રહે છે અને હૃદયના ભાવે જાગૃત થઈને દૈન્યિક એકબીજામાં પ્રિયતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એ વિષેના નીતિનિયમો અને મર્યાદાઓ સંપૂર્ણ ખાતલ નથી લેવાતી વર્તી ન કરવું જરૂરી છે.

સ્ત્રી અને પુરુષના સહવાસથી શરીર-હૃદય ઉપર કેટકેટલી અસર થાય છે-એ સમય દરમિયાન આખા શરીરના યાનતંત્ર ઉચ્ચેરાય છે. અને હૃદયની ગતિ વધે છે તથા સોહી જોરથી વહન થવા લાગે અને તેની અસર બન્નેને આખા શરીરે થાય છે.

એ કારણે અતિ અચાનક આ બધાં યંત્રો ઉપર એકદમ ઝાટકાની માફક સ્તબ્ધતા લાવી મૂકે છે, જેની અસર મગજ અને કરોડ-રંગણ ઉપર સખત રીતે થાય છે.

જીવાની હોય ત્યાં સુધી તો આ યાત્રની અસર ઉપર ધ્યાન નથી રહેતું. પરંતુ જેમજેમ મોટી ઉંમર થતી જાય છે અને શરીર

ધક્કાતું જાય છે તેમ તેમ સમાગમમુખ લીધા પછીની આવતી શિથિ-
લતા અને અચેતનતાનો ખ્યાલ આવતો જાય છે.

ચાલીસ વરસની ઉંમર પછી સ્ત્રી-પુરુષોએ તેનાથી દૂર રહેવા
પ્રયત્ન આદર્યો જોઈએ. જેમજેમ મોટી ઉંમર થતી જાય છે તેમ
તેમ શુક્રોત્પાદક અવયવો કામ કરવામાં શિથિલ બનતાં જતાં હોય છે,
એથી શરીરમાં શુક્રનું જમાવામાં ઘટતું જતું હોય છે. પોતાની
ઉંમરનો અને એકમીજાનાં શરીરની તાંદુરસ્તીનો ખ્યાલ કર્યા સિવાય
મૈથુન વિષે જેઓ રચ્યાપચ્યા રહે છે તેઓ શરીરને રોગી બનાવી
વહેલાં મૃત્યુને બેઠી ખેડે છે.

“ મહાભારત ”માં પાન્ડુ રાજાનું દર્શાવ્યું છે. એને કહે છે
કે આપ હોતો કે તમે જ્યારે સ્ત્રીસહવાસનું સેવન કરશો ત્યારે તમારું
મૃત્યુ થશે. કાચી રીતે એ આપ નહિ પણ પાણ્ડુ રાજાથી પીડાતા
હતા, એથી એમનું નામ પાણ્ડુ રાજા હતું. જેના શરીરમાં પાણ્ડુતા
હોય અર્થાત્ લોહીની ઓછાપ હોય તેના શરીરમાં શુક્રની પણ ઊણપ
જ હોય, અને એમની એ ઊણપને ધ્યાનમાં લઈ ને જ કાષ્ઠક એ કાળના
શુદ્ધિમાન વૈષ્ણવને એમને સહવાસની મના કરી હતી.

આજે તો શ્વાસ અને દમથી પીડાતા, દિવસે લાકડી પકડી
હાલતા પુરુષો પણ કઠાચ આ સુખથી પર રહેવામાં એમ નથી જોઈ
શકતા, એવા બનમાં પ્રવશી ચૂકેલા પુરુષો જ્યારે મારી પાસે શક્તિની
હવા લેવા આવે છે ત્યારે મને આશ્ચર્ય થાય છે અને પેલો ચર્પટ
પંજરિકાનો પ્રલોક યાદ આવે છે:—

અક્લં ગલિતં પલિતં મુણ્ડમ્, દશન વિહીનં જાતં તુણ્ડમ્ ।
વૃદ્ધો યાતિ ગૃહીત્વા વણ્ડમ્ । તદપિ ન મૂચ્યયતિ (વિષયાનંદમ્),
આશાપિણ્ડમ્ !

મજ ગોવિન્દં મજ ગોવિન્દં મજ ગોવિન્દં મૂઢમત્તે ।

આજે જગતમાં બાપિ વધી પડ્યા છે એથી ફરિયાદ અનેક

મુખે સાંભળાગ્યે છીએ. એનું કારણ જણાવતાં એક સોદવાયક કહે છે કે આજે વૈદ્ય-ડોક્ટરે વધી પડ્યા છે! પરંતુ એનું સાચું કારણ સમજવાની કામનેય ચિંતા નથી.

શૂળ, ખાંસી, તાવ, શ્વાસ, કૃશતા, પાણ્ડુરોગ, ક્ષય, આંકડી, હિસ્ટીરીયા, અપસ્માર જેવા વ્યાધિવાળાને વૈદ્ય નિદાન અને નાહી-પરીક્ષા કરીને કહે છે કે તમને ધાતુમિશ્રિત છે, ત્યારે એ વૈદ્યના નિદાનને આજનો સુધરેલો વન મગક ઉઠાવી હસી કાઢે છે ! જ્યારે સુશુભ આચાર્ય શું કહે છે !

અતિ સ્ત્રીસંપ્રયોગાશ્ચ રક્ષેદાત્માન માત્મયાન ।

શૂલ્કાસ જ્વર શ્વાસ કાર્કય પાણ્ડવમય ક્ષય ॥

અતિ વ્યવયાત જાયન્તે રોગોશ્ચ ક્ષેપકાદયઃ ॥

અર્થાત્ અતિ સ્ત્રીસંપ્રયોગથી દરેક માણસે અચર્ય જોઈએ. એથી ક્ષય, ખાંસી, તાવ, કૃશતા, પાણ્ડુતા, ક્ષય, આંકડી, હિસ્ટીરીયા વગેરે રોગો થાય છે.

આજે અસાધ્ય જણાતા ઉપરના રોગો ઈજેક્શન અને પેટનના મારાથી પણ કાબૂમાં નથી આવતા, તેની પાછળનું કારણ અતિ સંપ્રયોગના પરિણામે થયેલા ધાતુવ્યયથી, ધસાયેલી જીવનશક્તિમાં નવા પ્રાણ ન જ પૂરી શકે. પરંતુ આયુર્વેદના સત્તરેપ આ મત્રો અને વ્યાધિના મૂળ કારણ તરફ આજે પોતે બુદ્ધિમાન માનતા ચિકિત્સકોનું ધ્યાન નહિ જાય ત્યાં સુધી તો એમની અને વ્યાધિની હાજરી અનિવાર્ય રહેવાની.

[૨૯]

શંકા-વહેમ

સેંકરો કુટુંબોમાં પતિ-પત્નીના વહેવાદરમાં ડોડિયું કરવાનો જોમને પ્રસંગ પડ્યો હોય એવા માનસશાસ્ત્રીઓ પાસેથી હકીકત

એકઠી કરવામાં આવે તો એકસ એમ કહી શકાય કે જીવાન જોડા-
ઓમાં વિગ્રહ-અસંતોષ અને નારાજ તથા સ્નેહની જગ્યાએ અણુ-
મનો અને મનદુઃખ થવાનું કારણ, એકબીજાં પ્રત્યે સેવાતી સાથે કે
વૃત્તિઓ જ હોય છે.

જ્યાં જ્યાં શંકા અથવા વહેમ ઉદ્ભવે તે સત્રાંગી જગ્યાએ
માત્ર ખોટી શંકા જ હોય છે અને શંકા કરનાર માત્ર વહેમનો
આશ્રય કરીને જ શંકાશીલ રહે છે એમ તો ન જ કહી શકાય.
કોઈ વખતે જે અર્થે શંકા સેવવામાં આવે છે તેની પાછળ શંકા
થવાનું સાચું કારણ પણ હોય, છતાં ઘણી જગ્યાએ અને મોટા
પ્રમાણમાં શંકા સેવનારી અકિત શંકાની સાચી શોધ કરી, તેનું,
નવનીત તારવી, સત્ય સમજવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તો પોતાની
થતી બૂલને પિછાની લઇ સત્ય સમજી શકે છે. જેમને સત્ય શોધવા
જેટલી આવડત નથી, એટલું જ્ઞાન નથી, એવી ખેલદિલ્હી નથી,
એવાં અનેક સમજી-અણસમજી હજારો પુરુષ અને સ્ત્રીઓ માત્ર
શંકા ઉપર મદાર બાંધી, અવિચ્છિન્ન સ્નેહ અને પ્રેમની દોરીને
અધવચ્ચથી કાપી, પોતાનો જીવનરસ નષ્ટ કરી નાખીને આખી જીંદ-
ગીના સુખની ઈમારતના પાયામાં જ સુરંમ ચાંચે છે.

એટલે આ પ્રકરણમાં શંકા અને વહેમ પતિ પત્ની પ્રત્યે અને
પત્ની પતિ પ્રત્યે સેવવા લાગે છે આવી શંકા થવા પાછળ અનેક
દોષો અને કારણો પડ્યા છે. પોતે મેળવેલું જ્ઞાન અર્ધસત્ય, પૂરું
નહિ સમજાયેલું; તેમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રીના ઉછેર વખતે જુદી જુદી
સમજણથી પ્રેરાઈને, કેળવણીના કારણે વિચારો તથા સમજણના
ભેદ અને વર્તનના કારણો પેદા થાય છે પછી તો શંકાશીલ અનેક
માનવી, એ શંકાને કારણે પોતાના જ સુખી જીવનમાં ચિનજારી
પેટાવીને પોતાનું તથા સામા પક્ષનું જીવન બરબાદ કરી નાખે છે.

આ વિષયને સન્મુખ રાખી, હું નવલિકાના રૂપમાં થોડાક
દાખલા ટાંકીશ. પરંતુ એ પહેલાં તાજે જ આવેલો એક જીવાનના

હામને જાણેલો એક પત્ર અહીં ઉત્પત્તિ' છું. સમઠે આ પત્ર ઉપ-
રથી જોઈ કાઢશે કે મોતાની માન્યતા ઉપર નિર્ભર થવી એક મોળી
અને અણુસમજી નારી ઉપર એ કેવું દાસનમનું દુઃખ પ્રમટાવવા
તૈયાર થયેલ છે, તે તેનો પત્ર કહી આપે છે. આ રહ્યો એ પત્ર-
' કાં.....તા. ૩૦-૧-૪૮

‘ પરમ પૂજ્ય વૈદ્યરાજ,

‘ માફ કરજો, આપને તસ્વી આપું છું તે માટે, હું જારા
જામનો સર્વદેશીય પ્રગતિ સાધી રહેલ યુવક છું, જાધી વાતે સુખી છું.
માત્ર એક જ દુઃખ છે. જે આજે આજને જણાવીને આપની સલાહ
વાંચું છું.

‘ સને ૧૯૪૬ ની સાલમાં મારાં જન્મ થયાં અને તે જ વર્ષે
મારી પત્ની મારે ત્યાં આવી. મહેલો રાતનાં અમારા સંપર્ક વખતે
—સમયે જ્યો તેને અતિશય કષ્ટ પડતું હોય એમ અને કાગે છે કે
એણે મારી આગળ અભિનય જોવું ક્યું. જે વખતે તે પોતે અહીં
મારે ત્યાં લગભગ ૨૦ દિનચર્યા રહેલી અને રાજ એ પ્રજાણે જ
કરતી.

‘ ત્યારબાદ એ પિયરમાં ચાર માસ રહી અને પુનઃ આવી
અને તે સમયના અમારા સમ્બંધમાં એને...જામ ધણે વિસ્ફારિત
સાધ અયેલો માલુમ પડ્યો. પછીથી ત્યાં ચૈત્ર અન્નમાં એ પિયર મઈ.
કે રાજ અયેલો તે દિવસે એને અણુસમજી આવેલો હતો. ત્યાં પાંચ
દિવસ રહી એટલે કે એને રજાવવા થયાને દસમે દિવસે પાછી
આવી. મીઠા દિવસે અમારો સંપર્ક થયો એટલે કે વૈજાળ શુદ્ધ ૩
ને દિવસે.

‘ આ લોકોએ ચૈત્રની પુનઃમયી જ માસ ગણવા માંડ્યા. વિ-
શ્વામે એ બાઈ ને તા. ૨૩-૧-૪૮ ના રાજ પ્રસવ થયેલ છે અને
એ પ્રસવમાં કોકરી અવતરેલી. એ કોકરી મારી પોતાની નથી એમ
જાનવા મારી પોતાની પાસે લીએનાં કારણે છે. તો એ કારણે

તેમજ નેદક ગ્રન્થોને આધારે એ બાબત જાણિત થાય છે. ~~જોઈ શકે~~ છે કે કેમ, એ બાબતનો ખુલાસો આ સાથે બીઠેલા ૨ આનાના રદાંધ દ્વારા આપની બનતી ત્વરણે જણાવી આભારી કરશે.

(૧) પહેલું કારણ તો પત્ની સરખાતમાં વાંચ્યું તે જ. એ પરથી માફ એમ ધારવું છે કે તે પિયરમાં પરમાત્મા બની દૂષિત થયેલ નથી એવું બતાવવા ખાતર પ્રથમ સર્પક વખતે દુઃખ થવાનો અભિનય કર્યો અને ઢોલ આદર્શો.

(૨) બીજું કારણ એ છે કે એના સિમંતોત્પન્ન સંસ્કાર કરવા માટે એને અહીં તેડી લાવવામાં આવેલા અમારા ગામના ગૃહસ્થો સમક્ષ એ બાઈએ નીચેની તરકટી બીના રજુ કરી. (અ) મારા સક્કારા મને ગાળો કે છે, (ક) મારી સાસુ એમને (એટલે મને) ઉકેરીને રોજ બાંધીને માર મરાવે છે, એથી મારે હવે બિલકુલ જીવું નથી.

‘ ઉપરની બંને વિગતો બિલકુલ જૂઠી અને તરકટી છે.

(૩) ત્રીજું કારણ મારી જન્મપત્રિકા છે. જન્મપત્રિકાના ફલ અનુસાર પ્રથમ પુત્ર જ થયે જોઈએ. છતાં પુત્રી જન્મી છે, તો એ બીજા કાષ્ઠથી ઉત્પન્ન થયેલી કેમ ન હોઈ શકે ?

‘ સદરકુ જન્મપત્રિકામાં જણાવેલી વિગતો વારંવાર સાચી નીવડે છે, જેથી આ વહેમ સાચો લાગે છે.

(૪) એથી બાબત વેદકીય છે. સામાન્ય રીતે પ્રસૂતિ માટેના સમય મહાધારણ્યથી ૨૮૦ દિવસનો મનાય છે, તેથી વહેલી પ્રસૂતિ થતી નથી. તો ૨૨ એપ્રિલના રોજ મહા ધારણ્ય કરનાર સ્ત્રીને ૨૩ જાન્યુઆરીને દિવસે અધૂરા દિવસોમાં મુખરૂપ પ્રસૂતિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

‘ ઉપરનાં કારણો દક્ષમાં ભેતાં એ સ્ત્રીને કેવી માની શકાય તે જણાવશે. મને ખોલોને બીજી મળી શકે એમ છે. છતાં હાલનાં કાયદાના અંધનો ? શું હું એ પત્નીને બળજબરીથી ઘેર પાછી

લાવીને જીવન સુધારી શકીશ ? કે પછી મારે આજીવન બ્રહ્મચર્ય પતનું હવે સેવન કરવું ? શું કરવું તે સમજ પડતી નથી. તો કૃપા કરીને આ સંસારસાગરમાં આશ્રયરૂપ હોડી મોકલી આપો અને અને આપનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવા કૃપા કરશો :

આ ઉપરાંત એમની ઓળખ અને ધર્મારોજ્યમારની વિગત પણ આપી છે. નીચે સહી પણ કરી છે

આ આખા પત્ર કરી જ ફેરફાર કર્યા સિવાય માત્ર અંગત ઓળખ છુપાવીને ગામ, નામ, ઠામનો ત્યાગ કરી મેં ઉતાર્યો છે.

પત્રલેખક ભાઈની ભાષા, એમના અક્ષર તથા ઓળખ ઉપરથી ભાઈ ભણેલા, ઠાવક અને ધર્મી કરતા જુવાન હોય એમ લાગે છે.

યૌવનનાં લયસ્થાનો માટે આલેખાયેલા આ શંકા વહેમના પ્રકરણને તદ્દન અધ્યેસતો આ પત્ર છે. વાચકોના વિચાર ઉપર હું એ વાત લઈ જવા માગુ છું કે આ ભાઈએ જે શંકાઓ ઉપસ્થિત કરીને પોતાની અર્ધાંગિની ઉપર, પેદા થયેલી બાળકી પોતાની નથી પરંતુ પરમમનના બીજથી એ પેદા થઈ છે, એ વહેમનું વમળ વિદારી નાખીને એમના દિલ ઉપર સત્ય ઠસાવવામાં ન આવે તો પેલી નારીની શી દશા થાય ? અને પેલી નિર્દોષ બાળકીની હાલત ? એનો આપ સહેજ ખ્યાલ કરી શકશો. પોતાની મનોમન વિચારણાને વેગ આપી, એક-બીજા પ્રસંગોની સાંકળોના અંકાકા એકઠા કરી. એક નિર્દોષ નારી ઉપર-સ્વધર્મપરાયણ પત્ની ઉપર પરમાત્મી બનવાનો આરોપ મૂકી, તેને પોતાના દિલથી ત્યાગી દર્મ દુર્દૃશની ગર્તામાં ધકેલી મૂકવી, તેની પાછળ માત્ર શંકા-વહેમ અને એકઠા કરેલા પુરાવાઓમાં અર્ધસત્ય અથવા પોતાના જ અજ્ઞાનના પરિણામે આજે દેશમાં હજારો સ્ત્રી-પુરુષ મનમેળ-રાગ અને પ્રેમના વિચ્છેદ સર્જવેલાં દુઃખમાં જુગ્મય છે, તેનું નિવારણ કરનાર કોણ ?

માતા-પિતાને કહી શકાય, પોતાની સમજણ એ જ સાચી એમ માની બેઠેલા કેટલાક અદ્ભુત સેવતા જુવાન પુરુષો ખરેખર ઓછાને અન્યાય કરી આ રીતે શું અપરાધી નથી બનતા ?

ભાઈ શિક્ષિત છે. તેઓ પોતાની સમજ અને શંકાના નિવારણ અને માર્ગ માટે મારી પાસે પત્રરૂપે દોડી આવ્યા છે અને હું એમની એ સમજને દૂર કરી એમના સળગી જતા સંસારને બચાવી લઈશ એવી મારી ખાતરી છે. પરંતુ આવા સેંકડો કિસ્સાઓ જે માત્ર શંકા અને વહેમના પાવા ઉપર અણતર પામી, હાજરો નવપરિણિત જોડાઓની ધમારતને જમીનદોરત બનાવી મૂકે છે. તેમના ઊંડા રહસ્યને ઉકેલી સત્ય પ્રકાશવા માટે માર્ગ છે.

તથી એવી કોઈ અદાલતો કે જે આવા વહેમને દૂર કરી શકે. આપણા સમાજમાં તો વહેમ દૂર કરી શકે એવા વર્ગ કરતાં વહેમને જડામેસલાક કરે એવો વર્ગ મોટો છે, અને પિંછડાનો કામડો કરી, કાળા રંગે રંગી, જનનબામી બનાવી, ઉડતો જોવા થનગની રહેલા અદ્વિત્ય માનવીઓનો મોટો સમૂહ છે. એના કારણે જ આજે સમાજનાં પુરાણાં અને નવાં લગ્નજીવન બડકે બળી રહેલાં છે.

હવે આ આખો પત્ર કેવળ માત્ર શંકા અને અર્ધસમજણથી રચાયેલો છે તે આપને એ શંકાનાં જુદા જુદા મુદ્દા લઈને બતાવું: આ આખો પત્ર વાચક સમક્ષ એટલા માટે મૂક્યો છે કે તેના મુદ્દાઓ સંબંધમાં વાચક સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી તેમાં રહેલા માત્ર અણી-શુદ્ધ શંકાના સામ્રાજ્યને પિછાની શકે.

પહેલો મુદ્દો શંકા ઉપરિચિત કરવા માટે એ ભાઈએ જે આગળ કીધો છે તેને જોઈએ.

પ્રથમ રાત્રિએ એમનાં નવપરિણિત પત્નીએ દુઃખ થવાની લાગણી બતાવી તેને આ ભાઈ દુઃખનો કૃત્રિમ અભિનય કરાવે છે.

શરીરના સંબંધના નિષ્ણાતોનું માનવું છે કે સ્ત્રીજાતિ કુમારિકા મટીને, યૌવનમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે જ્યારે પ્રથમ વખત પુરુષના સહવાસમાં આવે છે ત્યારે તેને દુઃખ-વેદના જરૂર થાય છે. દુઃખ થવાનું કારણ આગળના લાગણીમાં અર્ધચંદ્રાકાર એક બારીક પડો હોય છે એને કૌમાર્યપટલ કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ સહ-

બાકી વખતે એ તટવાથી સીને વેદના-દુઃખ થાય છે અને આ બંધનની વેદના બાંધી જ સ્ત્રીઓને એકસરખી થતી નથી. સરીરને બાંધી અને દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ હિપર એ વેદનાનું પ્રમાણ રહે છે. કેટલીક કોમળ પ્રકૃતિની સ્ત્રીઓ એ વેદના અસહ્ય થવાથી થકુ થકવું કष्ट વ્યક્ત કરે છે, બપરે કેટલીક સ્ત્રીઓને એ દુઃખ સહજ લાગે છે, એટલે એ બચાવા ફેતી નથી. ટોચે પહેચિલો સહ-ગમનનો પ્રેમાળ અતિરેક એટલો સજ્જ હોય છે કે તેની ઓથે આ દુઃખ દબાઈ પશુ જાય છે.

બચાખરા પ્રસંગોમાં પ્રથમ રાત્રિ પહેલાં જ કૌમાર્યપટલ તૂટી બચેલ હોય છે. અટકાવ વખતે પશુ કેટલાક કેસોમાં આ પડદો આસ્થે થયેલ હોય છે. એવી કુમારિકાઓ કે જે સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય છે છતાં કૌમાર્યપટલ તૂટી ગયેલા હોવાથી દુઃખનું પ્રમાણ તેમને માટે તદ્દન હળવું હોય છે.

પરંતુ બાબત એ છે કે નારી મિચ્છારીને બંને તરફથી શંકાની ભ્રમ બનતા માટે પુરુષ પત્નવેની તેની કેટલી પરાધીનતા હોય છે !

એ પ્રથમ સહવાસે દુઃખ થવાથી એના કોમળ સ્વભાવને લક્ષને કष्ट વ્યક્ત કરે છે તો શંકાથી સર્જાયેલો પુરુષ એને બનાવટી અભિનય ઠરાવે છે, જે કશું જ દુઃખ નથી થતું એવું બતાવે છે તેમ એ કુચ્છારી અવસ્થામાં જ કયાંક અનસ્યારમાં સંડોવાયેલી છે એવી શંકા કરે છે અને નારીને દુષિત માને છે. આવા પશુ અનેક નવ-પરિણિત જોડામાંના પુરુષોએ શંકાશીલ બની, પોતાની સ્ત્રી પ્રામાણિક નથી એવી કહીલો કરીને માર્ગ મુજાવેલા છે. હું કહું છું કે વિનાશરશ્મિ આ રીતે શંકાશીલ બની નિર્દોષ નારીઓ હિપર દોષા-સંપશુ કરી, પોતાનો નવો પાંચરતેક સંસાર આ માટે જડાયેલી બલાવી દેવા આતુર બનતા હશે ? આ કેસમાં પ્રથમ રાત્રિના દુઃખને અભિનય કહેનાર ભાઈ કેવળ શંકાશીલ છે અને તે શંકા તદ્દન પોતાના અનોખા સર્જેલી, પિનસમજની, અથ' વજરની છે.

હવે બધીને કુલો : ફરી એ પિયરથી આવી ત્યારે...ભાગ્યવશતઃ વિરતુત થયેલો બચ્ચાણે !

કેટલો બધો પાયા વખતનો આ પ્રશ્ન છે ! સોસરાઈની રચના અને તેનાં કાર્ય-કરણ લગ્યા ક્રિયા વિશે અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા આવા જુવાનો મિત્તે કંપનાઓ રચીને, પોતાની બીરુતા અને હિદ્માન્ય-વૃત્તિ ધરાવીને કંપનાનાં જૂત ઉભાં કરે છે !

સંસારી અનેલી કોઇ પણ સ્ત્રીના અંગની હાલત હમેશાં એકસરખી રહેતી નથી. હેઠના સ્વભાવ પ્રમાણે હંમેશાં એમાં સંકોચવિકાસ, હીલાપણું અને તંગ હાલત બનતાં રહે છે. તેનો મન સાથે, શરીર સાથે પૂરતો સંબંધ હોય છે. જેમ પુરુષના અંગ ઉપર માનસિક અને શારીરિક અસર થવાથી તે જેમ સંકોચ-વિકાસ અનુભવે છે તેમ સ્ત્રીઓને પણ થાય છે.

અટકાવ આવવાના વ્યવસ્થિત આગમ્ય મર્મશૂન્ય અને યોગ-રીત ઉપર અસર થવાથી યોગસ પ્રકારનું પાણી વહેતું હોય છે અને સહેજે એ ભાગ દીવો થાય છે, જ્યારે અટકાવ બંધ થયા પછી આઠેક દિવસે એ ભાગ તંગ અને સાંકડો લાગે છે. એ જ રીતે કામના ઉદ્દીપનક્રમમાં સાંકડો અને તંગ બને છે. સમાગમ સમાપ્ત થવાના અણી ઉપર વ્યક્તિવિશિષ્ટતા પ્રમાણે એમાં ફેરફાર થાય છે. આ બધી ક્રિયાઓ એટલી સૂક્ષ્મ રીતે અને એટલી ઝડપી હોય છે કે ક્યારે શું બન્યું અને તેની પાછળનું કયું કારણ હશે તે કહી પણ ન શકાય.

પરંતુ આ રીતે શરીરના સ્વાસ્થ્યવિક ફેરફાર તરફ ઉપર-ચોટિયું લક્ષ આપીને કોઈ પણ સ્ત્રીને દોષિત ઠરાવવો, તેમાં તો અને પુરુષમાનસની પામરતા અને પોતાના જ મનમાં સંમંહેલાં કાવિક અથવા માનસિક પાપોનો બીજા ઉપર આરોપ કરવાનો પ્રતિષ્ઠાનિ બચ્ચાણ છે.

પરંતુ સ્ત્રી તેનું લગ્ન થયા પછી પતિગૃહે આવી, એટલે

કસ્ટડીમાં પૂરેલા મુનેગાર કેડીની ઉપર પોલીસ અમલદાર વિવિધ શંકાઓ ઉપજાવી ઉલટતપાસ કરે અને હરેક બાબતમાં એને મુનેગાર નિરખે, એવી રીતે સ્ત્રી પ્રત્યે શંકાની નજરે જોવાની પ્રકૃતિ ધરાવનાર પુરુષ મર્દ નથી. માત્ર હિન્દની સ્ત્રીઓ લગ્નથી પુરુષ સાથે જોડાતા, એ પુરુષના આશ્રયે અને દયા ઉપર જીવનારી બની જાય. એટલે એની એ પરાધીનતાનો એ રીતે કેવળ ગેરલાભ લેવાતો હોય એમ મને આવા પુરુષોની રીતભાત જોઈને જણાય છે.

પુરુષ જાતિએ કરીને કેવળ નિર્દોષ અને લગ્ન આગમન સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યવાન હોય છે કે હતો, એમ તો આખી પુરુષ જાતિ માટે કોઈ બાહેધરી આપી શકે નહિ. એવી જ રીતે સ્ત્રીઓ માટે પણ કહી શકાય. પરંતુ એથી માત્ર કોઈ પણ ચોક્કસ પુરાવા વગર, નિરીક્ષણ વગર, મનોમન અધૂરા જ્ઞાનને લઈ કદપના સર્જી, ગ્રિનઅપરાધીને અપરાધવાન કરાવવું એ કાયરતાનું જ પ્રતિક છે. જ્યાં ત્યાં એક વસ્તુ દેખાય છે. સ્ત્રીઓ પુરુષને આગ્રહે આવી ત્યારથી એના વર્તમાનકાળ તો ઠીક પણ જૂતકાળમાં એ કેવી હતી અને કેવી રહી એ માટે શંકાને સરવાળે વધુ પોતાની ઝોડમાં રાખનાર પુરુષ જ બહુધા મેદાને પડે છે. સ્ત્રીઓ તો ભાગ્યે જ આવી જાતની શંકાઓ ધરાવતી હોય છે. પરંતુ અનુભવ એ ઘણો છે કે પુરુષો લગ્ન પહેલાં જોટલા ચારિત્ર્યહીન જણાય છે તેટલી તો સ્ત્રીઓ હોતી જ નથી. એને કુટુંબની, જાતની, માવિતરની, કેટલેક અંશે ચારિત્ર્યની મર્યાદાઓ હોય છે. એથી તેની પવિત્રતા સમવાય છે. છતાં સ્ત્રીઓ તરફ વિનાકારણ આવી ખેવહાઈ અને શંકારોપ શા માટે ?

હવે ત્રીજો મુદ્દો: એમને ત્યાં બાળકી જન્મી, તેના મર્જાધારણ વિષેની એમની પાયા વગરની શંકા વિષે વિચાર કરીએ:

એમની પત્ની પીયર મઠ ત્યારે પુનમ હતી. તે વખતે આસિક અટકાવમાં આવેલી.

અમાસ આસપાસ સહજાસ થયો-એમને ઘેર આવી ત્યારે.
ગર્ભ રહ્યો.

છતાં એ બાઈ એમાં એ વાતો રખૂ કરે છે કે એનાં માવિતર
પુનઃમ ઉપર અસિક અટકાવમાં આવેલ ત્યારથી જ દિવસ ચડતો ગયો છે.

પરંતુ હું પૂછું છું કે ક્યારથી દિવસ ચડતો ગયોય એ માટેની
કોઈ વહેવારિક પદ્ધતિ આ બાઈ રખૂ કરી શકે તેમ છે ખરા ?

સામાન્ય રીતે જે વખતે સ્ત્રી અભડાય-અટકાવવાળી થાય અને
બીજો મહિનો એને અટકાવ આવનાનો આવે અને અભડાયેલી ન
થાય તો એને ગર્ભ રહ્યાને એક મહિનો થયો ગણાય.

અટકાવ આવીને એમો દિવસ થાય ત્યાર પછી અઠવાવીસ દિવસ
દરમ્યાન ગમે તે સમાગમ પ્રખતે ગર્ભ રહી જાય છે. જેમ અટકાવ
પછી પંદર દિવસ સુધી ગર્ભનો પૂરો સંભવ છે, તેવી જ રીતે અટ-
કાવ આવવાની આગળના ત્રણ આર દિવસમાં પણ ગર્ભ રહેવાનો
એટલો જ સંભવ છે,

એ એ અટકાવના વચગાળાના દિવસોમાં પતિ-પત્ની એકથી
વધુ વખત અને જુદા જુદા દિવસોમાં સમાગમ સેવે છે અને જાયે જ
એવી કોઈ સ્ત્રી હોય છે કે જેને ક્યે દિવસે ગર્ભ રહ્યો. તે કહેવા
એટલું જાન હોય.

એટલે નહામા પછી પાંચમા કે છઠા દિવસે તેને ગર્ભ રહ્યો
હોય કે ચત્વીસમે દિવસે: પરંતુ ગર્ભધારણ માટે એ આખો મહિનો
અણતરીમાં લેવાય છે અને એને લઈને જ પ્રસવક્ષણની ચોક્કસ તારીખો
આપી કે માપી શકાય નહિ.

આ બાઈએ દિવસોની ગણતરીનો મુદ્દો આગળ કરીને જે શંકા
હોતી હતી છે તે પાયા વગરની છે. ઘણી સ્ત્રીને અધુરા દિવસે પણ
પ્રસવ થાય છે અને બાળક તંદુરસ્ત હોય છે. તવ માસ પૂરા થયા
પછી દસમાના દશેક દિવસ આસપાસ ઘણું કરી પ્રસવના પૂરા
દિવસો ગણવામાં આવે છે, છતાં તેમાં અનેક અપવાદો હોય છે. વળી

કેટલીય સ્ત્રીઓને સાતમે મહિને પ્રસવ થઈને પશુ પ્રજા થાય છે અને તે જીવો શકે છે. સાતમા-આઠમા-નવમા અને દશમા માસમાં થયાના અને તે બાળકો જીવન્ત રહ્યાના અનેક દાખલાઓ મોજૂદ છે. છતાં પ્રસવના દિવસોમાં થોડોક ફેરફાર હોવાના કારણે સ્ત્રી તરફ શંકા લઈ જવી અને એ બાળક પોતાનું નથી એમ માની બેસવું તે ખૂબીઈ અને નફટાઈની પરિસમા ગણાય.

હવે હેલ્લો મુદ્દો: એમના જન્મભક્ષર અને જન્મોત્તરીમાં એમનું પ્રથમ બાળક એ પુત્ર હોવાનું લખાયું છે બ્યારે આ તો પુત્રી છે! એટલે તે એમની ન હોય એમ એ ભાઈ જણાવે છે !

આ ઉપર તો મને પારાવાર હસવું આવે છે અને આ કેળવાયેલા જીવાનના માનસ પ્રત્યે દયા ઉપજે છે.

આજનું જ્યોતિષ એના અલ્પજ્ઞ કૃણાદેશ કરનારા, અને જ્યોતિષના કૃણાદેશ કરનાર ધંધાદારીઓની ભાડબૂંજના ચપ્પા ચોકલા જેવી મળતરી, સેંકડો કુંડલીઓ ઉપરથી જૂઠ્ઠા ઠરતા જે કૃણાદેશો જોઈ-વાંચી, નિરીક્ષણ કરીને મેં નક્કી કર્યું છે કે ચોક્કસ જન્મસમય જ્યોતિષી જાતે હાજર રહીને આજની સમય આપતી ધડિયાળોના આશ્રય લીધા સિવાય માત્ર સૂર્ય અને ચંદ્રની મતિનું નિરીક્ષણ કરીને જન્મસમય ટાંકે અને તેની ઉપરથી વિશ્વસનીય જ્યોતિષશાસ્ત્રને આધારે દાળજીપૂર્વક આંકડા લે, તો જ સાચો કૃણાદેશ આપી શકે. માત્ર માતાપિતાએ કેટલા વાગ્યા હતા એટલું કહેવાથી તેને આધારે કુંડલી અને તે ઉપરથી કરેલ કૃણાદેશ નરાતાળ અસત્ય અને શંકાઓ તથા વહેંચ ઉત્પન્ન કરનાર જ નીવડે છે.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રત્યે મને સંપૂર્ણ માન છે અને એના સાચા કૃણાદેશ તરફ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. પરંતુ તેની યથાર્થતા માટે તો હું ચોક્કસતાને માનું છું. અર્ધસત્ય કે અસત્ય બાળતો ઉપર હું વિશ્વાસ નથી રાખતો. એમ આ ભાઈને પણ એમની જન્મપત્રિકા ઉપર આધાર રાખી પોતાની પવિત્ર અને નિર્દોષ પત્ની ઉપર અવિ-

આજ નહિ લઈ જવા સૂચવું છું. એ જ રીતે તમામ વાચકો મળી તેને લક્ષમાં લે એમ ચાહું છું.

આ ભાષાનો આખો પત્ર અને તેના મુદ્દા ઉપરની વિચારણા એ છૂટથી એટલા માટે કરેલ છે કે આજના દુર્બલ માનસના નવ-જુવાનો આ જાતના વિચારોને એક દરીને ખોટી રીતે પોતાની સાચીદાર ઉપર મિથ્યા દોષારોપણ કરી, શંકાશીલ બની, પોતાનો જ સમગ્ર સંસાર જલ્લાવી મૂકે છે. અને એ શંકાનું ભૂત એક વખત મન ઉપર સવાર થયા પછી ડબલે અને પળે નિર્દોષ આત્મતામાં પણ દોષ જોવા લાગે છે, અને પોતાની છિદ્રાન્વેષણવૃત્તિને વેગ આપી, દુઃખીયા બની, બીજાને દુઃખના સમુદ્રમાં ડુબડી ખાવા વડેલે છે. તેમને પ્રભુ સદ્ગુણિ આપો અને સારાસારનો વિવેક સાચવવા જોટલી સન્મતિ અર્પો.

* * *

ત્રિભુવન ઇન્ડરમાં નાપાસ થયો. એટલે એણે આગળ અભ્યાસ કરવાનું છોડી દીધું. નાની મોટી નોકરી સ્વીકારી લેવાનું નક્કી કરેલું અને કાંઈક લાગવગને કારણે એને એક બેન્કમાં કારકુનની નોકરી પણ મળી ગઈ. મોંઘવારી અને પગાર મળીને પંચાણુ રૂપિયા મળતા; આજસુધી તો પિતાની આવક ઉપર એનો આધાર હતો અને સંયુક્ત કુટુંબમાં માત્ર પિતા એક જ ઉપાર્જન કરનાર હતા. એટલે કુટુંબનિર્વાહનો બોજો તેમની આવક ઉપર જ હતો. પ્રથમથી જ મધ્યમ આવકવાળું કુટુંબ અને કોઈ પણ પ્રકારની બેડી આવક નહિ. આથી ત્રિભુવનને આગળ અભ્યાસ કરવાનું માંડી વાળીને અમદાવાદમાં નોકરી સ્વીકારવી પડી.

એક મહિનો તો એણે એક નજીકના સગાને ત્યાં આશ્રય લીધેલો, પરંતુ આમ નોકરી અને સગાને ત્યાં નિર્વાહ કરવો ત્રિભુવનને ગમતું ન હતું. વળી જામનગરથી પિતા લખતા કે ‘ભાઈ, જો તું હવે શરૂ લે તો પછી ઇન્દોરથી વહુને તેડી લાવીને તમે તમારું ત્યાં ચલાવો, કારણ કે તારા સસરાના વારંવાર પત્ર આવે છે કે ‘તાર-

તમારે તેડી બાળી, ત્રિભુવન હવે નોકરીએ પ્રાપ્ત છે અને તરૂને આગળ અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા મેથી. ' એ પ્રમાણે તેણી લખે છે. ' ત્રિભુવનની ઇચ્છા ધણીયે હતી અને સાથે રહીને જીવનના-આનંદના અનેક ભૂતનો સ્વપ્નાં સેવતા. એના લગ્ન વરસ દિવસ પહેલાં થઈ ચૂક્યા હતાં. મૂળ તો પોરબંદરના હોવાથી પણ વરસો થઈ ઇન્દોરમાં વસતા ત્રિભુવનના સાસરા નોકરીયાત માણસ હતા: છતાં કીડળવણી અને આજનો મુધારાનો વાયુ એમને સ્પર્શી ચૂક્યો હતો, એટલે તરૂલતાને મેટ્રીક સુધી ઓછામાં ઓછી લઘુ જવાની એમની ઇચ્છા હતી. વચમાં જ વેવાઈની ઇચ્છાથી લગ્ન તો તરૂનાં કરી નાખ્યાં. તરૂલતા પંદર દિવસ અમનગર લામના આણે રહી આવી, એટલા સહવાસમાં ત્રિભુવન અને તરૂ વચ્ચે સારો મનમેળ જામી ચૂક્યો હતો. શરીરમાં સરસ વિકાસ પામેલી અને ઇન્દોર જેવા જાહેરમાં રહી કળવણી લઈ, માતા પિતાની છૂટછાટને લઈને એણે પોતાનું વ્યક્તિત્વ પણ મજબૂત કરી લીધું હતું. પંદર દિવસમાં તે કાવડી: હસમુખા અને વાચાળ તરૂએ સાસુ-સસરાને પ્રસન્ન કરી નાખ્યાં હતાં. ત્રિભુવનનું દિલ જીતી લીધું હતું. પરંતુ એની મેટ્રીકની પરીક્ષા નજીક આવવાની હતી. એટલે તે ઇન્દોર આવી ગઈ. પરીક્ષામાં બેઠી. પરંતુ મુખ્ય વિષયમાં જ એ નાપાસ થઈ. કાલ્પ જ્યેષ્ઠે પણ તરૂનું અભ્યાસ ઉપરથી દિલ હારી મર્યું હતું અને એ અભ્યાસ-માં કાગળ ને પેન્સીલનો એણે ત્રિભુવન ઉપર આંતરે દિવસે પત્રો લખવામાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યો હતો. પોતાને ત્રિભુવન સાથે જલદી રહેવાનું અને તે માટે વારંવાર “ હવે તમે સ્વતંત્રતાથી રહી શકો એવી નોકરી પણ લાઇ લીધી છે, તો મને ક્યારે તેડવા આવો છો ? હવે હું અહીં નહિ રહી શકું, એક દિવસ પણ તમને નથી વિસરી શકી; ” આ અને આવા પત્રોની પરંપરાથી ત્રિભુવન ભેચેન બની જતો અને એ વિચાર કરતો કે આજે જ ગાડી પકડી ઇન્દોર પહોંચી બેઠું ? પણ તરૂને લાંબાને અહીં રાખવી ક્યા ?

અમદાવાદમાં વસવાદનો પ્રભુ એટલો વિષમ બની ગયો હતો કે એક નાનો સરખો રૂમ મનમાન્યું બાડું આપવા છતાં પણ મળતો ન હતો.

દરેક રવિવારની રજાને દિવસે મહાનની શોધમાં એ બટકતો અનેક ઓળખોતા અને સંબંધીઓને એણે બલામણુ કરી મૂકી હતી. પણ કોઈ મહાન ખાલી હોવાના શુભ સંચાચાર લાવવું નહોતું. મુબકળ પ્રસાસ પછી એક મહાનના ચીજી ખૂબે બાર ફીટ લાંબા અને તેટલો જ પહોળો ખંડ મળી ગયો અને ત્રિભુવને હવે અત્યુભવો. એણે નહું ધર વસાવવા માટે થોડાંક ઉંઝીનાં નાણાં લીધાં અને આગવો ધરસંસાર ચલાવવા તથા સંસારી બનવાના કોડે એ તરૂને લેઈ આવવા માટે ઇન્દોર જવા ઉપકથો, એણે પત્રને બદલે તાર કરી નાખ્યો હતો અને ગાડી રોશનો છાંડતી જતી ઇન્દોરે ક્યારે આવે એ માટે તે વારંવાર રેલ્વેનું ટાપુસ ટોપલ ઠાઠીને બાડી રહેલા રોશનોને જોઈ જતો.

આખરે ઇન્દોર દેખાયું. પ્લોટફોર્મ ઉપર તરૂ ત્રિસોવનને લેવા લાવે જ આવી હતી. તરૂ રોશન ઉપર જાય એ માટે એના માલિકને વધી ન હતો. એણે જાણી જોઈને દક્ષિણી દગથી સાડો પહેરી હતી. માથું ખુદલું મૂકીને વેણી ઠાંસી હતી, ચંપલને બદલે ચેન્ડલ પહેર્યો હતો. એની આજની સજવદ ત્રિભુવનને ખુશ કરવા અને ખીલે હતી. જીવાન તરૂને પતિનું સમિપ આકર્ષક લાગવું હતું.

ડબ્બાની બારીમાંથી ડોકીયું કરી રહેલ ત્રિભુવનની નજર તરૂ ઉપર પડી અને એણે હાથનો સંકેત કર્યો. હજી તો ગાડી થોભી નહોતી, ત્યાં પ્લોટફોર્મ ઉપરની બીડમાં પણ ઉતાવળા પગે માર્ગ કરતી; ખરેખરી ન પડાય એ માટે એક નવજવાનનો હાથ પકડી ડબ્બા નજીક તરૂ આવી પહોંચી. હાથમાં હાથ મિલાવીને આવી પહોંચેલા બન્ને જુવાને ત્રિભુવને જોયાં અને તરૂને ચળવાના આનંદ સાથે ત્રિભુવનના દિલમાં એક અણુમણતી વામુલહરી ફરકી મઠ.

તરૂં એક નવજવાનના હાથમાં હાથ મિલાવી તેની નજીક આવી પહોંચી હતી.

આ નવજવાન એ તો તરૂંનો મસીયાઈ ભાઈ હતો. વિલાયત જઈ પાસ થઈ આવેલો અને તાજે જ સ્ટેટની નોકરીમાં જોડાઈ ગયેલો એ નવજવાન હજી માસાને ત્યાં જ રહેતો હતો. પરંતુ ત્રિભુવન પહેલી દૃષ્ટિ-એ જ એના વ્યક્તિત્વ અને દેહવૃષ્ટિમાં પોતાની જાતને ઝાંખી જોવા લાગ્યો, એણે મરકતે મોઢે જોગેન્દ્ર સાથે હાથ મેળવ્યો, પરંતુ જાણે એના ખૂટ, સૂટ, અને પ્રભાવ પાસે પોતે નાચીજ માનવી લાગતો હોય એમ એને થયું. તરૂંએ ઓળખ આપી. અને પરસ્પર હસ્યાં. બહાર આવી, ગાડી કરી ઘેર પહોંચ્યાં. ત્રિભુવનના સાસરા અને સાસુએ લાવખીનું ત્રિભુવનનું સ્વાગત કર્યું અને એક ઇલાયદા ખંડમાં એને ઉતારે આપ્યો.

ધણા વરસો થયા તેના સાસરા ઇન્દોરમાં વસતા હતા, એથી સ્વતંત્ર મકાન હતું. જુદા જુદા ખાંડો હતા. ધરના દરેક સભ્ય માટે, તેની સ્વતંત્રતા સમવાય એવી સમવડ હતી. બીજા માળના ઓટા દીવાનખાનામાં પાર્ટીશન કરી, જુદા જુદા બે ત્રણ કમરાં બનાવ્યા હતા. એ પૈકીમાં એક કમરાં ત્રિભુવન માટે ઇલાયદો બંધી સમવડવાળો હતો. ત્યાં તેનાં એડીંગ-ટ્રુક મૂકવામાં આવ્યાં. પાર્ટીશનની ખાજુમાં જ જુદા કમરાનો જોગેન્દ્ર ઉપયોગ કરતો. સપ્તર્ણા ધરનાં સભ્ય એક જ રસોડે જમતાં. ચહા, પાણી, સ્નાન-આદિ માટે સપ્તર્ણાની નીચે આવવું પડતું. માત્ર વાચન-શ્રવણ માટે સહુ કોઇને માટે સ્વતંત્ર સમવડ હતી.

મૂળ તો કાઠીયાવાડી, પરંતુ વરસોથી ધણા અને નોકરીને કારણે પરદેશ વસવાટ કરતા આ કુટુંબે હવે જૂની રૂઢિવાણી લાજ અને ખોટી પરદાપદ્ધતિ દૂર કરી હતી. બધાં સાથે ખેડતાં, સાથે જમતાં અને ઉમરે પહેલેલાં તરૂંનાં માતા, પિતા ભાઈ ભાભી, મહેમાનો અને આમિતો, સપ્તર્ણા પ્રેમ અને ખેલદિલીથી દીવાન-

ખાનામાં એકઠા થઈ, વાર્તાવિનોદ કરતાં. ભોજનાલયમાં સાથે પાટલા નંખાતા અને બધાનું એક પકિતએ જમણુ ચાલતું. જોડી વડીલ-શાહી ધરમાં નહોતી, તેમ જ નાની ઉમરનાં સભ્યો કદાપિ વડોલોને માફું લાગે એવો વિવેકભંગ પથુ કરતાં નહિ.

ત્રિભુવન આ કુટુંબમાં આવ્યાને બે દિવસ થઈ ગયા હતા. સંયુક્તા રીતે આ કુટુંબના સભ્યોમાં અને આનંદપ્રમોદમાં એ ભળવા લાગ્યો. તરૂના પિતા અનેક વખત ત્રિભુવનને વાર્તાપ્રવાહમાં ખેંચતા, ચર્ચામાં એને જવાબદાતા બનાવતા. પથુ ગમે તે કારણે ત્રિભુવન બરાબર ખીલતો નહિ.

દરેક વખતે જોગેન્દ્ર ચર્ચામાં આગળ પડતો ભાગ લેતો. તેની સાથે તરૂ પથુ જોડાતી અને પ્રસંગની રજુઆત, અનુભવ, વિદ્યા-યતની મુસાફરી અને ત્યાંની રહેણીકરણની વાતો જોગેન્દ્ર કરે ત્યારે બધાં શ્રોતા બની જાય. વયમાં તરૂ જોગેન્દ્રની હકીકતમાં ટીખળ કરે અને બધાં હસી પડે. તરૂ તાળી પાઠી વન્સમેર કરે. ત્રિભુવન મૂક બાવે જોઈ રહે. એને આ જોગેન્દ્ર અને તરૂના હાસ્યવિનોદ ન ગમે તોયે તે અંદર જોડાય છતાં કાણુ જણે, એનો પુરુષસ્વભાવ આ મસીયાઈ ભાઈ-બહેનના નિર્દોષ બાવે આનંદ કરતા જોડામાં સાશંક દષ્ટિ શા માટે રાખતો હતો ? કે પછી એનું મનજ કુર્જળ હતું ? યા તો પુરુષ હમેશાં ક્ષીઓ માટે આવા નિર્જળ મનના હોય છે ?

તરૂએ જોગેન્દ્ર પાસે તો ત્રિભુવન વિષે ખૂબ જ વખાણુ કરેલાં, એની કેળવણી અને ઉમદા વિચારો, સુધારક માનસ અને ક્ષીઓની સ્વતંત્રતા માટે ઉંચા બાવો કહેલા. જોગેન્દ્ર તો સામાન્ય રીતે ખૂબ આનંદી સ્વભાવનો હતો. બે મહિનામાં તો એણે આખા ધરનાને ભક્તિત્રિશિષ્ટતાએ આકર્ષી લીધાં હતાં અને દરેક સાથે ખુલ્લા દિલથી, નિર્દોષ આનંદ કરવામાં એ સંકાય નહોતો રાખતો. એ નિર્દોષભાવે જ તરૂ સાથે ભળતો. એને મન અણીશુદ્ધ એ બહેન હતી. તોયે એના સંસ્કાર, વિદ્યાયતનો વસવાટ અને જ્યાં સોસા-

પડીમાં જે રીતે છૂટખટ લેવાય છે એવી છૂટ તરૂં સામે જોએ-ન લેના. એના પેટમાં ઠાઈ પાપ નહોતું. તેમ જ નહોતું તરૂંનું પેટમાં ઠાઈ વિષ છતાં સહવાસે બન્નેને નજીકના મિત્રની સાફક વર્તાવ કરતાં દરી મુકવાં હતાં. તરૂંના માતપિતાને એમાં બરીકે અચ્છુ-કર્તું લાગતું નહોતું.

જમી પરવાર્યા પછી બપોરનો આરામ કરવા ત્રિશુવન એના કમરામાં આવી બેઠો અને પાછળ તરૂં આવી. પલંગની પાસે જ તરૂં ખુરસી બેસી લાવીને બેઠી અને ત્રિશુવનનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બીજા હાથે પંપાળતી બોલી. 'તમને અહીં' એમે તો છે ને ?'

‘જરૂર એમ છે.’

‘ચોક્કસ વધુ દિવસ રોકાઓ તો કેવી ચલા પડે ?’

‘મને રજા બહુ ઓછી છે, તરૂં ! એટલે આપણે બંન્નું જ ભોંઈએ.’

‘હું, ત્યારે તો તમે અલ્લી અને ઉચકી બધા આબા હો, એમ ને ? પરંતુ તમે તેડી જવાની વાત તો પિતાજીને કરતા જ નથી ?’

‘હું’ અબ્બો હું જ તમે તેડવા. પછી તેઓ કમળનાં જ હશે ને ! છતાં આપણે સરિવારે અહીંથી નીકળવું એમનું. તું તૈયાર થઈ રહેજો અને બાને વાત પણ કરી રાખજો.’

‘પણ એક વાત પૂછું ?’

‘બધી ખુશીથી.’

તમે આવ્યા ત્યારથી જ મને લાગે છે કે તમે કંઈક અચાનકે વર્તો છો. મને લાગે છે કે જાણે તમે અતકા જ રહેતા હો. નથી તમે મન મૂકી બોલતા, નથી હસતા. કંઈ ચિંતા તો નથી ને ? હું તમારે ત્યાં આવીશ એટલે ભારે પડીશ એમ ન આનશો, હો ! મને તો નાના ઘરમાં અને ઓછી સમવડમાં પણ રહેતાં આવડશે. વળી કાંઈ મુશ્કેલી હોય તો કહે. હું પિતાજીને કહું અને એ આપ-ણને મદદ પણ કરશે. પણ તમે જાણે એ જ નહિ, જેવા મેં પર-ણીને પ્રથમના દિવસોમાં તમને જોયેલા !’

‘તરુ, એવું કશું જ નથી. તારી કદમના ખોલી છે. માન હું બહારનો મહેમાન બધાઉં. મારે વિતમ અને વિતેક તો રાખવે જોઈએ ને !’

‘હાં, ત્યારે તો તમે બારેખમ થયા છો. અને તો ખખર જ નહિ. જુઓ આ જોગેન્દ્રભાઈ કેવા મજાના આનંદ કરે છે અને આમણને હસાવે છે ? તમને એમનો સ્વભાવ ખમ્યો ને ?’

‘હારતો વળી.’

પરંતુ હારતો કહેતો ત્રિભુવન અને એના મોઢા ઉપર તરી આવેલી છાંતી રૂખાઓએ એના મુખ મંડળને વધુ સંકુચિત અને વધુ નિસ્તેજ બનાવ્યું. એ પછી તરૂ ચાલી ગઈ.

આજના ભોજન વખતે રસોઇવાને બદલે તરૂએ પીરસવાનું માથે લીધું હતું. ધરના અને બહારના સમજા સભ્યો એક પંચતર્થ જમતા હતા.

તરૂ ત્રિભુવનને આમહ તો કહતી, પણ પીરસતાં જોગેન્દ્રના બાણે જતી ત્યારે ત્રિભુવનને લાગતું કે એ હાસ્યથી ખીલી ઉઠતી હતી ! જોગેન્દ્ર તરૂથી ના કહેવા છતાં બુદ્ધીનો લાકુ એણે એના ભાણામાં નાખરા માંડ્યો, ત્યારે તેણે તરૂસતાનો હાથ પકડી લીધો. તરૂએ ખીજ હાથે લાકુનો કકડો મોઢું પહોળું કરી, ખડખડાટ હસતાં જોગેન્દ્રના મોઢામાં પરાણે યોસી દીધો અને બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં !

ત્રિભુવનથી આ ચેષ્ટા સહન ન થઈ અને એણે હાથ ધોયા, વચમાં જ એ ઉડી ગયો.

‘કમ્મ કમ, ત્રિભુવન ઉઠ્યા ?’ તરૂના પિતાએ એ જોઈને કાંઈક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘મુરબ્બી, મને જરી પેટમાં ઠીક નથી. મારો જીવ મીચકાય છે, એટલે વધુ જમવું નથી.’

‘એમ ! કાંઈ નહિ. ઉપર જાઓ, જરી આરામ કરો. તરૂ, જરા પુદીનાની ચઢા બનાવી મોકલી આપ તો.’

ત્રિભુવન ઉપર ચાલ્યો ગયો. એણે પલંગમાં લાંબાબધુ. એનું મન અકળાતું હતું. પોતાની સ્ત્રી આ જાતની છૂટ શા માટે લે છે ? મસીયાદ બાધ હોય તો ચે શું ? એનાથી આમ વર્તન રાખી શકાય ખરું ? આવી જાતના કાર્યવિનોદનો અધિકાર હરકોઈ સ્ત્રીને એના મતિ સિવાય ખીજે હોઈ શકે ? શું કાંઈ માણમાં કા.....

અને એને એન નહોતું પડતું. આખો દિવસ એણે અસુખમાં કાઢ્યો. બે-ત્રણ વખત એનાં સાસુ ઉપર આવી ગયાં. તરૂના પિતાએ આવીને હાથ જોઈ, માથા ઉપર હાથ મૂકી, તબિયતના સમાચાર પૂછ્યા. ત્રિભુવને બધાને દુઃકા જવાબ આપ્યા : ‘ખીજું કાંઈ નથી, પેટમાં જરી ઠીક નથી. ચિંતા કરવા જવું નથી.’

રાત્રે દશ વાગ્યા પછી તરૂ પોતાના રૂમમાંથી નીકળીને ત્રિભુવન પાસે આવી, પલંગ ઉપર બેઠી. ત્રિભુવન જમતો જ હતો. તરૂએ એને ખુશ બનાવવાને અનેક વાતો કરી, માથું દબાવી આપવા કહ્યું. બામ લગાડવા કહ્યું. સોડા કે જીંજર લેવા સૂચવ્યું. ત્રિભુવને બધાનો ઇનકાર કર્યો.

એટલે તરૂ બોલી : ‘કાંઈ નહિ, તો પછી તમે નિરાતે ઉઠી જાઓ. સરસ ઉંઘ આવશે એટલે સવારે તબિયત ઓલરાઈટ થઈ જશે.’

‘હા તરૂ, હું ઉઠી જઈ છું, તું હવે જા, તારા રૂમમાં સૂઈ જા.’ નિસ્તેજ સ્વરે એ બોલ્યો.

‘ના રે, હું તો અહીં જ સૂઈ રહીશ.’

‘એમ શા માટે ?’

‘એમાં વળી કારણ પૂછવાનું હોય કે ? મને તમારા રૂમમાં સવાનો અધિકાર છે ને ?’

‘હાસ્તો.’

‘ચાલો ત્યારે સૂઈ જાઓ. હું તમારા બરડામાં ધીમે ધીમે પંખાનું છું એટલે જલદી ઉંઘ આવી જશે.’

મારે એક વાગ્યા સધી ત્રિભુવન ઉભી શક્યો નહિ. તરૂં એને પંખાળતી રહી. બહુ મોટી રાતે એને ઉંઘ આવી.

પરોઢ તો વીતી મરું હતું. લગભગ સાડાપાંચનો સમય થયો હશે એને ત્રિભુવનની આંખ ઉઘડી. અત્યારે તરૂં આ ખંડમાં નહોતી.

પણ આભુનો કમરામાં દીવો જલતો હતો. ધીમી છતાં પણ સહેલાઈથી સાંભળી શકાય એમ બે વ્યક્તિઓ વાતો કરતી હતી. તેમાંથી તરૂંનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. એ અવાજ સાંભળી ત્રિભુવન ચોંકી ઉઠ્યો. નીચે કે ખીજ કાંઈ ખંડમાં હજી કોઈ જીંદગી નહોતું. તોફારો પણ ધરકામ કરવા જાગ્યા નહોતા. માત્ર આભુનો રૂમ જે જોગેન્દ્રનો હતો ત્યાં તરૂં હતી. એ ખંડની અંદર દીવો જલતો હતો અને વાત ચાલતી હતી.

ત્રિભુવને પાર્ટીશનની વચમાંથી જોઈ શકાય તો જોવા માટે કોઈ છિદ્ર કે તરડ તપાસ્યાં, પણ જોઈ શકતું નહોતું. જે કે ત્યાં થતી વાત સહેલાઈથી સાંભળી શકાતી હતી. વાત આ પ્રમાણે ચાલતી હતી:

‘ચાલ જલદી કર ને, જોગેન્દ્ર! સમય થઈ જશે. મારે નીચે જવું પડશે. અધાં જમી જશે એટલે મારો મવા વગર છૂટકો નથી.’

‘અધવધ! બહુ હિતાવળી! આજે તો કાંઈ જરી ધીરજ રાખ. હું ઠીક થઈ જઈ પછી શરૂઆત કરી દઉં!’ એ બોલ્યો.

‘હા બરાબર, જરીક હજી નજીક આવ. મહારાય છે જ્ઞાને! મને પકડી લે બરાબર! હા, બરાબર છે, હવે કેમ મળ પડે છે ને? એમ હાંપી શેતે! જય છે, એટલી વારમાં?’

‘એ વ ચીમાવલી, જરી ઘાંટા ઓછા કાઢ. પેલા મહેમાન નિરાંતે ઉંઘ કાઢે છે. બરાડા પાડીને જગાડીશ તો એની ઉંઘ ખગડશે અને મારું કામ...’

હેલ્લા જોગેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી ત્રિભુવનને આખે અંધારાં આવી ગયાં. એનું મગજ ચકર ચકર ફરવા લાગ્યું અને એના દિલે

નક્કી કરી વાપ્યું: 'જ્યાંકર આપણાં! તરૂં અને જોગેન્દ્ર પાપી છે' એકાંત અને પોતે સહિષ્ણુ વાર્તાલાપ! એથી એણે મનેમન તરૂં અને જોગેન્દ્રને સંપૂર્ણ કુઆર્જગામી આવી લીધાં. એ સવારમાં ઉઠ્યો, નિત્યનિયમથી પરવારી, એણે નીચે આવી સામ્રાને વિનવિ કરી: 'આરે જરી જે તથુ દિવસ માટે દિલ્લી તરફ જરી કામસર જવું છે. તો હું હમણાં દલ્લી ગાડીમાં જવા ધારું છું. વળતાં ફરી આવીશ અને તેડી જઈશ. મને રોકવાનો આમદ ન કરશો. આરે આવશ્ય જવું જ જોઈએ.'

અમતાલક્ષના દલાખાને દરદીઓ ઉમરાંત કેદલાક યુવાન સ્ત્રી અને પુરુષો પોતાની મુંઝવણમાં અને માર્ગ પૂછવા પણ આવે છે. અહીં ત્રિભુવનનો કિરસા મેં આપેલો છે તે એક નવલિકા જેવો જણાય છે, પરંતુ એ બનેલી સત્ય હકીકત છે. માત્ર સંવાદ કે રચનાનાં રૂપકોની રેખા મેં પૂરી છે. હવે એ આપૂરી રહેલી મહાજી આપણે પૂરી કરીશું:

હલેવાની જરૂર નથી કે ઇન્દોરમાં અસુરમહેથી અમાનક રજા આગીને દિલ્લી તરફ જવાનું તો ત્રિભુવનનું બહાનુ હતું, સત્ય હકીકત એ હતી કે એને તરૂંલક્ષ અને જોગેન્દ્રનો અવહાર એટલો બધો અકબ્જમય ઉપજવનાર લાગ્યો કે પોતે તેમાં કશું નહિ કરી શકવાથી એ વધુ નહરે જોવું ને દાઝવું, એ મનમુંઝવણમાંથી મુક્ત મેળવવા માટે ત્યાંથી બહાનું કાઢી નાસી છૂટ્યો હતો, અને લાંબી સીધો અમદાવાદ આવી પોતે ત્યાં રાએલા મહાનમાં રહેવા લાગ્યો હતો, નોકરો શરૂ કરી દીધી હતી. પણ એની રાત જતી તો દિવસ નહોતો જતો. અને કાંકસેવી આ નવજુવાનનું દિલ કીડો બનીને એનું જ કસેળું કાંતરી ખાતું હતું. એણે લોજમાં જમવાનું શરૂ કર્યું હતું. માત્ર રાત્રિના જાગમાં જાણની કાટડીમાં એ એકનો પડતો અને એને ઇન્દોરમાં પોતાના સસરાના ઘરમાં રહેલી તરૂંલક્ષના વિચારો આવતા. વિચારોના વેગે ચઢી એ કાંઈ કાંઈ કલ્પનાઓ કરતો અને ઉઘરે

નિર્ણય કરતો કે ‘ભારત સંસાર શરૂ થતા પહેલાં જ સજાવી ચૂકી છે. તરૂં ખરેખર કુમાર્ગંગામી બની ચૂકી છે. આવી અન્યથામાં જીવને લાવીને એની સાથે રહીને પણ હું શું સુખી થવાનો હતો ?’

જો કે એનું મન એ નિર્ણય નહોતું કરી શકતું કે તરૂંને લાવવી જ નહિ, પણ એ બાબત માટે પિતાને તથા સાસરાને દારણું શું આપવું ? પોતાને એનામાં થયેલા અનુભવ કહી દેવા જેટલી નૈતિક હિંમત પણ એનામાં નહોતી, અને નહોતી દિલના તળ સુધી અંગ્રેસી શંકાને શોધીને સત્ય સમજવા જેટલી વિવેકબુદ્ધિ ! માત્ર હાલી એનામાં મનની મુજબલુ, જે એની નિત્યની સાથીદાર બનીને એના જીવનનો આનંદ ખોરવતી હતી. કાલું જે મનને વાળવા છતાં એ વિચાર એનો કેડો મૂકતો નહોતો અને દિશા પણ સૂઝતી નહોતી કે હવે શું કરવું ?

એકાદ મહિના પછી એ જાણ મારી પાસે આવ્યા અને મારી આશ્વાસનભરી મીઠી વાણી અને સાત્વનભર્યા શબ્દો સાંભળી એમણે સમસ્ત હકીકત મને કહી. તે સાંભળીને મેં કહ્યું :

‘જાઈ ત્રિભુવનદાસ, મને લાગે છે કે તમારા-ધણી ધણીયાણીના જીવનની શરૂઆતમાં આ એક ‘પ્રથમ આસે મક્ષિકપાત’ જેવી શંકા ઉપસ્થિત થઈ છે, એટલે જો આટલી બાબતને તમે પકડી બેસી રહેશો તો જેમ વધુ સમય જશે એમ તમારો એક ખીજનાં મન વધુ દૂર જશે અને પછીથી તમારી માન્યતા વધુ વજનદાર બની જતાં વિના કારણ તમે તરૂંલતા જેવી સુંદર પત્નીના દિલને ગુમાવી દેશો.

‘ધણી-ધણીયાણીનો સહચાર એક એવો વસ્તુ છે કે જીવન પહોંચ્યાં કેટલીયે વખત એવા નાણુક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય કે અકળાવનારી મુજબલુ આવી પડે, પરંતુ એવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થતાં, બન્ને જો સમજી અને ફળવાયેલા હોય છે તથા એમનાં મન ખેલ-દિલીબર્પી હોય છે તો તેઓ શંકાનું મૂળ ક્યાં છે તેની શોધ કરી, દિલમાં વસેલા વિષને ધોઈ દાઢી, સ્વચ્છ થઈ જાય છે. મનમાં આંટી

પાકોને ખેતી રહેનારનું મન વધુ કલુષિત થાય છે અને એ શંકાને બાંધી જતાં તે હંમેશાં સામા પાત્ર માટે શંકાશીલ બની રહે છે.

‘એટલે મને લાગે છે કે તમે જે બાબતમાં તરૂણતા માટે વિચાર ખેડા છો તે બાબતનો પત્ર લખી જરીકે છુપાવ્યા સિવાય કે ક્યાં સિવાય તમે તેનો ખુલાસો મેળવો.

‘તમે જે હકીકત કહી તે ઉપરથી તરૂણતા બહુજ સમજણી, કાવકી છોકરી લાગે છે. તમે જે શંકાઓ કહી છે તે સઘળી જરીકે ભય રાખ્યા સિવાય તમે તેને લખો અને તેનો જવાબ માગો. એનો જવાબ આવ્યા પછી હું તમારી હકીકત માટે તમને માન આપીશ, મને લાગે છે કે એનો જવાબ જ તમારી શંકાને નિવારી મુકશે.’

ત્રિભુવનને મારી સલાહ વાજખી લાગી અને એ આવે પત્ર લખવાની જે હિંમત નહોતો કરી શકતો તે હિંમત એનામાં આવી અને એણે એ જ રાત્રે એક વિસ્તૃત પત્ર લખીને તરૂણતાના તરફ રવાના કર્યો.

આ વાતને લગભગ પંદર દિવસ વીતી ગયા પછી એક સાંજે બાઈ ત્રિભુવન એક પરબીડિયું લઈ ને મારી પાસે આવ્યા અને તે મારા હાથમાં મૂક્યું :

મેં પૂછ્યું : ‘શું છે બાઈ, આ ?’

‘એ તો તરૂણતાનો પત્ર છે. આપ વાંચો.’

‘પણ ધણી ધણીયાણી વચ્ચેના પત્રો મારાથો કેમ વંચાય ! તમે જ હકીકત કહોને.’

‘ના જી, આપ એ જરૂર વાંચો. એ સાથે અમારી બન્નેની ઇચ્છા આપને પત્ર વંચાવવાની છે. આપ તરૂં નથી ઓળખતા પણ આપને એ છેલ્લા દશ વરસથી શબ્દદેહે ઓળખે છે. આપનું સઘળું સાહિત્ય એ નિયમીત વાંચે છે.

તરૂનો ત્રિભુવન ઉપરનો પત્ર અહીં આપું :

છંદોર તા.

૨-૧૯૪૬

જુહાલા ત્રિભોવન,

‘ તમારા આત્મા ગયાને એ મહિના થયા પછી આવેલો પત્ર ચોસ્ટમેને મારા હાથમાં મુક્યો. શિરનામા ઉપરના રાષ્ટ્રીય જોઈનેજ તે પત્ર તમારો છે એમ માન્યું. મને આનંદ થયો. એટલા માટે કે મેં ‘ધારેલું’ કે તમે એક દિવસ વહેલા કે મોડા પત્ર લખશો જ. કારણ કે જ્યારે માનવી સંજોગો અને પ્રસંગોનો સંપૂર્ણ ઉકેલ કરી શકતો નથી. અને એને પોતે પોતાની રીતે અને દૃષ્ટિથી વાંચી સમજી મનમાં મુંઝવણ કરી લઈ, બારેખમ બને છે. એને એના દિલના બારને ઠાલવવા સિવાય ક્ષાતા વળતી નથી. પરંતુ હું જવાબ લખું એ પહેલાં કહું કે એટલી હું ભાગ્યશાળી છું કે તમે અહીં ઇન્દોર આવીને દિલ ઉપર જે વજન હિંચકી મથેલા તેને ઠાલવવા માટે તમને વૈદ્યરાજ જેવો સરસ વ્યક્તિ મળી છે. જો કોઈ અનધિકારી પાસે આ હકીકત કે જે હજી તમારી અને મારી વચ્ચેની ખાનગી જ છે, તે રખૂ થઈ હોત તો એ વિકૃતિ પામીને મારા તમારા વચ્ચેના રાગની દોરી કપાઈ જાત, કપાવી નાખવા જેવાં તમારા વહેમમાં વમળ ચઢાવત.

હવે તમારા પત્રની બાજત ઉપર આવું:

‘ તમે ઇન્દોર સ્ટેશન ઉતર્યા અને બાઇ જોગેન્દ્રની સાથે હસ્ત-બદ્ધ મને જોઈ ત્યારથી તમારું પુરુષદિલ ચોક્કસ પ્રકારની અકળામણ અનુભવવું થયું હતું તે તો પ્રથમ દર્શને જ હું બાણી શકી હતી.

‘ વાચાળ, રમૂજ અને હસમુખો મારો ત્રિભુવન ઓઢતી અંદર હસતો અને નેણાની રેખા ઉપર મર્યાદા મૂકતો જણાતા જ અને લાગેલું કે ત્રિભોવનને પોતાની સ્ત્રી સ્વતંત્રતા ભોગવે અને છૂટ લે તે નથી મમતું, નથી તેનાથી સહન થવું.

હા, પંદર દિવસ હું લગ્ન વખતે સાથે રહી ત્યારે તેા સ્ત્રી-
કેળવણી, સ્ત્રીના સમાન દરજ્જે અને ભુની રૂઢિ-પ્રણાલિને કમાવી
દઈ આજના લગ્નજીવનથી બંધાતા નવલુવાનોએ આગળ આવીને
આ જુદાં અને દેખી બંધનો કમાવો દેવાની સુરીયાણી ફિલોસોફી (1)
રાતના ઉત્તરારાત્રી સહજ રીતે મારા પતિ ત્રિભુવનની વાતોને
હું ચંદ્રની ચોકરી બનીને ઝીલતી અને મારી જતને હું ભાગ્યશાળી
સમજતી જ. — મને થતું કે હજી આ નવા યુગમાં આગળથી સમી
સદીમાં જીવતા કાઠિયાવાડમાં હવે મારા ત્રિભુવન જેવા મુધારક
વિચારના પુરુષ આગળ આવવા લાગ્યા છે. અને એવો જ એક
મરદ કાઠિયાવાડની ભૂમિમાંથી આપણી યાત્રિમાંથી જ હું મેળવી
ચૂકી છું.

‘મારા પિતા વર્ષો થયા ઇન્દોર રહે છે,—મારો જન્મ પણ
અહીં જ થયો છે અને પિતામાતાની અમીનજર નીચે હું ઉછરીને
મોટી થઈ છું. ભાઈ ડબલજેન્યુએટ,—મારાં ભાભી પણ જેન્યુએટ
છે. અમારા કુટુંબમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈની થે સ્વતંત્રતાની
આડે આવતું હોય એવું એક પણ માનવી નથી. એ જ વાતાવર-
ણમાં હું ઉછરી છું અને સંસ્કાર પામી છું. મારા કુટુંબમાં પાશ્ચા-
ત્ય કેળવણી પૂરેપૂરી હોવા છતાં, અમે સ્વતંત્રતાને લેશ પણ સ્પર્શ
કરવા ટીધો નથી, અને કુટુંબમાં સધળાં સભ્યો માનવકર્મ અને
હિન્દુ નૈતિક જીવન પોતાના જીવનમાં ઉતારવા સંપૂર્ણ સજામ
બનીને, પોતીકી મર્યાદામાં રહેને અને આચરણમાં મૂકે છે.

‘વર્ષો થયા ઇન્દોરમાં અમારો વસવાટ અને દેશમાં આવવાનું
એણું. મારો ઉછેર ઇન્દોરમાં થયેલો. વળી અહીં અમે જે રીતે,
જે વાતાવરણમાં મોટા થયા અને હું ઉમરલાયક થઈ એટલે પિતાને
એ જ ચિંતા હતી કે વિચારો અને વર્તનને પોષે, મને આપેલું
સ્વતંત્રતાનું સાચું જ્ઞાન અને સ્ત્રીઓના અધિકારના વિચારોને અપ-
નાવી શકે એવો યાત્રિમાં મુરલિયો મળવો કાંઈ છે.

પરંતુ પિતાજી કામપ્રસંગે દેશમાં આવ્યા, કોલેજના એક એધિકારીમાં તમને જોયા. તમારા નાટકમાં સ્ત્રી કેળવણી અને નારી-ઉદ્ધારનું જે પાત્ર તમે બજાવ્યું,—તેથી તમારી સાથે મારું જોડાણ થાય તો હું સુખી થઈશ એવું એમને લાગ્યું અને તમારા પિતાને મળી, આપણી એક-બીજાની સંમતિ લઈને આપણું જોડાણ થયું.

‘મારા પિતા કહેતા હતા કે: ‘બહેન, આજે આટલાટક્ષ્ણ સ્ત્રીઓને માટે લખાય છે, વિચારણા થાય છે અને મોટાં મોટાં સંમેલનો કરી પુરુષો સાથે આપી, સ્ત્રીસુધારાની જીમરાણી મચાવવામાં આવે છે, પરંતુ એમાંથી આંગળીના વેદે મણાય એટલા જ પુરુષોનાં વાણી, વિચાર અને વર્તન સહને સાથમાં લઈ, સ્ત્રીઓના અધિકાર અને એમને થતા અન્યાય માટે કશું પણ સાક્ષ્ય કરી છૂટવા માગતા હોય છે.’

ઉપરથી અણીશુદ્ધ સુધારક જણાતા પુરુષો ધરમાં સ્વપત્ની ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ અધિકાર ભોગવવાને આતુર હોય છે અને સ્ત્રીને તન અને મનથી પોતાની માત્ર અર્ધોગિની જ નહિ પણ દાસી, સેવિકા અને તન-મનથી પોતાની બકતાણી જેવા દ્રવ્યતા હોય છે.

લગ્ન થયાં એટલે નારીના તન, મન અને દિલ ઉપર પુરુષની માલિકીનો સુવાળ અબ્યાધિત અધિકાર જન્મતો જાય છે. એટલે લગ્ન થયા પછીની નારી માનવી રહેતી નથી, પરંતુ પુરુષને રમવાને તેને એક કંઠપુતળી બની રહેવાનું હોય છે, અને પુરુષની વાણી તો નહિ પરંતુ એના મનના બાવો પ્રમાણે એને નાચવાનું હોય છે. પુરુષથી લેશ માત્ર પણ રૂચિ અને મન પ્રમાણે રહેવા સિવાય એનાથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરી શકાતું નથી.

આ માટે સ્ત્રીની આ પરાધીન દશામાંથી એનો ઉદ્ધાર કરવા માટે બધાં બધાં વરસો થયાં પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હોવા છતાં

પુરુષ હજી જ્યાંના ત્યાં જ છે. એને નારીને કદાપિ સ્વતંત્રતા આપતી જ નથી; અને સ્ત્રી એ જરીક સ્વતંત્રતાની રેખા ઉપર પગ મૂકે તો એને અખાડા જ કરવાના હોય છે.

સ્ત્રીએ પુરુષને અને પુરુષે સ્ત્રીને વફાદાર રહેવું જોઈએ. એ માટે ટાઇપલ સમજી અને વિવેકી નર-નારી માટે એ મત હોઈ શકે જ નહિ. પરંતુ પુરુષો ઇચ્છાનુસાર પોતાની જીવનચર્યાને-સ્વભાવ અનુસાર ગોઠવી શકે, જ્યારે સ્ત્રી એટલી હદે પરાધીન હોય કે એનાથી હસવું-ગેલવું, નિર્દોષ આનંદ કરવો કે મન ઉપર બોલો રાખ્યા સિવાય સમગ્રી ચર્યામાં માગ લેવા માટે પણ તેના ઉપર માલિકી મોગવતા પતિની આંખો શંકાજરી દૃષ્ટિએ ચોટી કરે તો એ અસહ્ય મહાપ.

‘મારો બ્રમ્મ તમારા પત્ની બાગ્યો છે અને મારી જાતને માટે હું જે મર્વ લેતી હતી કે મારો પતિ ખરેખર મારો સુધારક અને સ્ત્રીસન્માનનો સાચો સમ્ય છે એ બ્રમ્મ હવે બાગી મથે છે. ખીજા પુરુષો જેવા ઈર્ષાળુ, વહેમી અને શંકાશીલ હોય એ તેવા જ, તેમાંના જ તમે એક છે. બધકે કેટલાક તો કેટલીક વખત સ્થાન અને વ્યક્તિનો ખ્યાલ પણ કરે. તમે મારી બાબતમાં એ વિવેક પણ ગુમાવ્યો છે.

‘જેજેન્દ્ર મારો મસીવાઈ બાઈ હોવા છતાં મારો માડીભયો વીર છે. એ મારી સાથે એક ભગિની, એક કેળવાયેલી બહેનની સાથે સમગ્રાંતી સાનિધ્યમાં જ તદ્દન નિર્દોષ બાવે આનંદ કરે તેમાં તમે જે શંકા અને વહેમ ઉપસ્થિત કરેલ છે તે તમને શરમજનક હોય કે ન હોય પણ આ તમારા વિચારો વાંચીને મને અત્યંત ખેદ થાય છે અને મને લાગે છે કે પતિ મેળવવામાં મેં ધણી ખોટ ખાધી છે.

‘ખીજી બધી બાબત તો ઠીક, પરંતુ તમે મળ્યા તે દિવસે પરાક્રમ તમે અમારી વાતો છૂપીને સાંભળી અને તમારી શંકાની પ્રુટિમાં તમે ખેંચી લાઇ, મનોમન જે માંઠ વાળીને ચાલતા થઇ ગયા, તેથી તો મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું છે. જો તમે જરીક ઉતાર દિશ રાખી, તમને ન સમજાતું મને એકંતિ ખોલાવીને પૂછી જોયું હોત તો હું તમારા બધા વહેમના પડળને જરૂર ઉતારી નાખત, તમે આવ્યા ત્યારથી મૂઠ બની જઇ, સજ્જડ રહેતા હતા. ત્યારથી હું જાણતી જ હતી કે જોગેન્દ્ર સાથેનો મારો ભાઈ-બહેનનો આનંદ તમે નથી સહન કરી શકતા.

‘મારા પિતાએ પાંડિત જવાહરલાલ નહેરૂએ પોતાની પુત્રી ઉપર લખેલા પત્રના એક વાક્ય ઉપરથી મને જે જ્ઞાન આપ્યું છે તે હું કદી વિસરી શકીશ નહિ. ‘બહેન, આ દુનિયામાં તારે કોઈ પણ વાત કોઈથી પણ છુપાવવાની નહિ હશે તો દુનિયાના કોઈ પણ માણસથી ડરવાની તને જરૂર નહિ હો.’

‘કેટલી બધી ઉમદા આ શીખામણ છે ? એની પાછળ કેટલો બધો હેતુ બરો છે ? આજે આપણે કેટલા ડરીને ચાલીએ છીએ ? તમે કેટલા ડરપોક છો કે તમને યેલો અંદરો તમે છુપાવીને ચાલતા થયા !

‘પરંતુ મને જે ગળથૂંતી પિતા અને માતાએ પાછ છે તેથી હું કોઈ છુપાવવા માગતી નથી. હું જે લખું છું તે કેવળ સત્ય છે. તેમાં પણ તમે જે શંકા કરશો તો પછી મારા-તમારા નુસીબ.

‘મારા ભાઈ જોગેન્દ્રે ચરમા ઉતરવા માટે હમણાં સિપાસન કરવાનું શરૂ કર્યું છે. શરૂઆતમાં મસ્તક નીચે ઝાકવી, પગ ઉપર ગાંબવા માટે એ રવતઃ બની શકતું નથી અને ખીમતની મદદની

જરૂર રહે છે. એને મદદ કરવાનું મેં પ્રથમથી કળ્યાનું છે અને રાજ સલાહે હું લગભગ સાકારપાંચના સુમારે એના રૂમમાં પચથી દરાર રાખવા એને મદદ કરવા બહાં છું. માતા-પિતા, ભાઈ, બાબી એ બધાં છે. અને એમની અનુમતિને આધારે જ હું એજેન્ડને સહકાર આપું છું.

આ બાબતની અમારી વચ્ચેની વાતચીતને તમે દૂષિત કહી, અમને બ્રજ માનવા તૈયાર થયા છો. તમારા પ્રત્યે મને અણુમનો નથી આવ્યો. તેમ મારા દિલમાં પતિ પ્રત્યે એકનિષ્ઠ પત્નીના જે આવ અને પ્રેમ હોય તે સધળા મોજૂદ છે. મને તો તમારી અને તમારા પુરુષ માનસની કેવળ દયા આવે છે, અને રાહ બેઠાં છું કે તમારી સાથે રહેવાનું મને પ્રાપ્ત થાય તો તમારા મનના આ અને આવા વહેમોને દૂર કરી દઉં. પિતાથી, માતાથી, ભાઈથી, એજેન્ડથી જે જ્ઞાન મને પ્રાપ્ત થયું છે અને મેં જે જીવનમાં ઉતાર્યું છે, તેમ જ સત્યનો પંથ વહેવારમાં પતિ અને પત્ની વચ્ચે પણ બેલદિલીથી આવરી શકાય છે. તેને મૂર્તિમાન કરવા હું તમારી પત્ની તમારી સાથે રહીને મારા વિચારના તમને કરવા ઈચ્છું છું. હું ઈચ્છું છું કે ઈશ્વર મને એવી શક્તિ આપે કે જે શક્તિથી તમારા દિલની દુર્બળતા જીતી શકાય.

લી૦ તમારી પત્ની તરૂલતા

‘જાણી’ના પ્યારા વાચક.

હહેવાની જરૂર નથી કે ત્રિજીવનનો બ્રગ ભાંગી ગયો અને એણે પત્નીને સ્વચ્છે બોલાવી. તરૂલતાના સહવાસે ત્રિજીવનના અનોખામાં અને સત્યના પ્રકાશમાં વધારો થયા છે. તે સાથે મારી આ બે વરસથી આશની “યૌવનનાં બાવરથાનો”ની લેખમાળા હું પૂર્ણ કરું છું.

તમે મને આ લેખમાળા ચારકૂત વાંચ્યો છે. સંબોધ્યો છે. એં
 યુવાનોને ધણું વિચારવાનું, સમજવાનું, ચેતીને ચાલવાનું, ધણું ધણું
 આપ્યું છે હજી પણ યૌવનનું ક્ષેત્ર અતિ વિશાળ છે. એટલે અનેક
 બાબતોની ઊણપ આમાં રહેશે જ. માનવી ધણો પ્રયત્ન કરે છતાં
 અપૂર્ણ રહે છે. પરંતુ ધણા વખતથી તમને “યૌવનનાં ભયસ્થાનો”
 તરફ ખેંચી રાખી રહ્યો હતો. એટલે હાલ તો વિદાય લઉં છું. શુભ
 વિચારોને તમે ગ્રાહી ગણશો. મંથસ્થ રહેલાં શુભ ચિંતવન પ્રસ્પરનાં છે,
 શુભ અને ક્ષતિઓ એ મારી છે તેને ક્ષાંતવ્ય ગણશો. इति शुभम् ।

સંપૂર્ણ

રખે વહેમાતા

—એટલે—

આવેલી કે આવનારી માંદગીને અટકાવી

આરોગ્યને ટકાવનારી શુભચાવી :

જેને માટે

નામીયા સાહિત્યકારો તેમજ વિદ્વાન વૈદરાજોએ પણ પોતાના ઉત્તમ અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યા છે; પુસ્તકના પાને પાને એના લેખકના વિજ્ઞાન વૈદકીય જીવનનો અનુભવ ચમકે છે અને વાચકને ધડી ધડીમાં નજીવા રોગ માટે પણ વૈદ-ડોક્ટરના પનારે પડતો બચાવી, નિરોગી જીવન જીવવાનો સાચો રાહ બતાવે છે. દર્દીને માટે દરેક બાધિના વિવરણ સાથે સાચા અને સચોટ અનુભવસિદ્ધ સો ટકા સફળ થયેલા પ્રયોગો પણ આપેલા છે.

પાંચસો પાના, પાકું બાઈન્ડીંગ, મનોહર જેકેટ,
છતાંય આવી આકરી મોંઘવારી વચ્ચે પણ
હળવું મૂલ્ય એ એની વિશેષતા છે.

કિં. રૂ. ૩-૦-૦ પો. રૂ. ૦-૭-૦

વી. પી. થી મંગાવનાર માટે રૂ. ૩-૧૦-૦

તમારી નકલ માટે આજે જ લખો :

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી, [જ. અમદાવાદ.]

શાખા : સારંગપુર ચકલા : અમદાવાદ.

શાસ્ત્રીય રીતે હાથખરલથી બનતી
આયુર્વેદિક દવાઓ માટે
શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર
એ એક પ્રમાણિક સંસ્થા છે.

બધાં વિદ્વાન અને ક્રિયાકુશળ વૈદ્યની ખતિ દેખરેખ નીચે
દરેક ખતની બરમો, રસો, રસાયનો, અવલેહો, આસવો, ગુટિકાઓ,
ચૂર્ણો વગેરે સેંકડો બનતી દવાઓ મરાનરીની સહાયતા વિના
તૈયાર થાય છે.

દેશબરના વૈદ્ય-ડાક્ટરો પોતાના દવાખાનામાં વાપરે છે અને
સેંકડો કુટુંબો આ સંસ્થામાં બનતી ઉત્તમ દવાઓ વાપરી ચૂક્યા
છે. દવાની ઉત્તમતા માટે પ્રમાણભૂત સર્ટિફિકેટો અને સોના-રૂપાના
ચાંદ સંમેલનો તથા પ્રદર્શનોમાંથી મળ્યા છે.

વધુ માહિતિ માટે સચીપત્ર મંગાવો.

લખો :

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી

આન્ય

[જી. અમદાવાદ]

સારંગપુર ચકલા, અમદાવાદ

આયુર્વેદનું મહત્વ ઔષધ

પ્રથમ
કોણી

પૂર્ણ ચંદ્રોદય

શત-ગુણ
ગંધકભરિત

— જેના સેવનથી —

જરા વાધિનો વિનાશ કરી, મ્હોં ઉપર પડી ગયેલી કુરુખલી અને માથા ઉપર આવેલા પાનિ (ધોળા વાળ) નાશ કરી નવી જુવાની—નવો જ તરવરાટ પ્રાપ્ત થાય છે. સાતે ધાતુ પુનર્જીવન પામી સો વર્ષનું આયુષ્ય અને સંપૂર્ણ નિરોગી, તેજસ્વી અને સંપૂર્ણ નિરોગી, તેજસ્વી અને દેહીપ્રમાન રહે અને છે.

અસાધ્ય થઈ ગયેલ ક્ષયરોગ, સંઘર્ષી, સુવારોગ કે મૃતપ્રાય દશામાં આવી પડેલ અશક્તિનો દરહી અથવા કુટેવોને કારણે કે અતિ સ્ત્રીસંગને કારણે નપુસકતા ભોગવનાર કે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ સ્ત્રી-સંગની ભરિયાતવાળા માટે ત્રિદોષમાં પણ જેના ગુણનું વર્ણન ન થઈ શકે એવું ઉત્તમ જરા-મરણ વિનાશક આ ઔષધ છે. રાગ, મહારાગ કે શ્રીમંતો અને લક્ષ્યાધિપતિઓને અપૂર્વ ઔષધનો ઉપયોગ કરવાની અમે ખાતરી પૂર્વક જણાવીએ છીએ.

જે ઔષધ બનાવવા પાછળ ત્રણ ત્રણ વર્ષનો અખંડ પરિશ્રમ, સેંકડો માણસોની સહાયતા, પુષ્કળ દ્રવ્યનો વ્યય અને હાંદગીબરનો સહગ અનુભવ ખર્ચાયા છે તે શતગુણ ગંધકનું જરણ કરીને પૂર્ણ ચંદ્રોદય બનાવવાનું હિન્દુભર્યા આ અમારું જ પ્રથમ સાહસ છે.

કિં. તો. ૧ ના ૩. ૩૭૫) ત્રણસો પંચોતેર

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટલી

[જી. અમદાવાદ]

આન્ધ્ર

સારંગપુર

ચક્રા-અમદાવાદ

શાસ્ત્રીય રીતે હાથ ખરલથી બનતી

આયુર્વેદિક દવાઓ માટે

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

એ એક પ્રમાણિક સંસ્થા છે.

જ્યાં વિદ્વાન અને ક્રિયા કુશળ વૈદ્યની બતી દેખાતી
નીચે દરેક બતના બરમો, રસો, રસાયનો, અવલેકા, આસવા,
ગુટિકાઓ, ચૂણો વિગે સેકંડો દવાઓ મશીનરીની સહાયતા
વિના તૈયાર થાય છે

દેશભરના વૈદ્ય ડોક્ટરો પોતાનાં દવાખાનામાં વાપરે છે
અને સેપ્ટો કુટુંબો આ સંસ્થાની ઉત્તમ દવાઓ વાપરી
ચૂક્યાં છે દવાનું ઉત્તમતા માટે સર્ટીફિકેટો તથા સોનાં કપાના
ચાંદ સંમેલનો તથા પ્રદર્શનોમાંથી મળ્યા છે

:: સૂચીપત્ર મંગાવો ::

લખો :-

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી.

પ્રાચ્ય.-

(જી અમદાવાદ)

સારંગપુર ચકલા, અમદાવાદ.

અમદાવાદની ગ્રાન્થે વેવરાજ રાણી-ગ્વીવારે મળે છે.

